

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Володимир Скляр

Етномовні процеси в українському просторі:

1989-2001 рр.

2009

УДК 39(477)(045)
ББК 63.5(4УКР)я1
С43

Рекомендовано до друку Вченою радою філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
протокол № 8 від 25 травня 2009 року

Рецензенти:

Лариса Терентіївна Масенко, доктор філологічних наук, професор
(Національний університет «Києво-Могилянська академія»)

Валентина Миколаївна Піскун, доктор історичних наук, старший науковий
співробітник (Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка)

Петро Макарович Чернега, доктор історичних наук, професор
(Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)

Науковий консультант:

Валентина Кирилівна Борисенко, доктор історичних наук, професор

Скляр Володимир

С 43 Етномовні процеси в українському просторі: 1989–2001 рр. / В. Скляр – Харків:
ЕКСЛЮЗИВ, 2009. – 545 с.

На основі аналізу статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 років досліджено етнічний склад та мовна структура населення України. Визначено етномовну ідентичність населення. Встановлено особливості територіального розміщення українців та представників етнічних меншинних груп. Монографія розрахована на науковців та всіх тих, хто цікавиться вивченням етнічних процесів у сучасній Україні.

Sklyar Volodymyr

С 43 Ethno language processes in spatial measurement of Ukraine: 1989–2001 / V. Sklyar. – Kharkiv: EXLUZIV, 2009. – 545 p.

On the basis of analysis of 1989 and 2001 population census statistical materials the ethnic part and language structure of the population of Ukraine were investigated. Ethno language identity of the population was defined. Features of territorial placing of Ukrainians and representatives of ethnic minority groups were determined. Monograph is addressed to scientists and all those who is interested in studying of ethnic processes in modern Ukraine.

УДК 39(477)(045)
ББК 63.5(4УКР)я1

ISBN 978-966-2166-03-3

В. Скляр, 2009.

Зміст

Вступ.....	4
Розділ 1. Історіографія та джерела дослідження етномовних процесів в Україні....	7
Розділ 2. Етномовна ідентичність населення.....	46
Розділ 3. Динаміка чисельності населення.....	86
3.1. Все населення.....	86
3.2. Міське населення.....	91
3.3. Сільське населення.....	102
Розділ 4. Основні тенденції змін етнічного складу населення.....	112
Розділ 5. Українці в просторовому вимірі України.....	134
5.1. Все населення.....	134
5.2. Міське населення.....	147
5.3. Сільське населення.....	166
Розділ 6. Етнічні меншинні групи в Україні.....	188
6.1. Загальна чисельність етнічних груп.....	188
6.2. Російська етнічна меншина.....	205
6.3. Етнічні групи, крім росіян.....	225
Розділ 7. Етномовні процеси в урбаністичному середовищі	239
7.1. Зміни чисельності міського населення за етнічними ознаками	239
7.2. Зміни чисельності міського населення за мовними ознаками.....	246
7.3. Етнічний склад міського населення (територіальний вимір).....	252
7.4. Мовна структура міського населення (територіальний вимір).....	259
7.5. Територіальне розміщення, динаміка чисельності та мовна структура етнічних меншинних груп.....	272
Розділ 8. Українське прикордоння: етномовна структура населення.....	290
8.1. Загальна характеристика населення прикордоння України.....	290
8.2. Південно-західне прикордоння.....	299
8.3. Західне та північно-західне прикордоння.....	317
8.4. Північно-східне та східне прикордоння.....	324
Висновки.....	349
Використані джерела та література.....	357
Додатки:	
Поняттєво-термінологічний словник.....	398
Таблиці.....	412

Вступ

За часів здобуття Україною незалежності відбулися істотні трансформації в усіх сферах життя суспільства. Значні зміни спостерігалися також і в етнічному складі та мовній структурі населення, які істотно відрізнялися від етномовних процесів радянських часів. Це свідчить про тісний взаємозв'язок етнічних процесів із суспільно-політичними. Окрім безпосередньо наукової сфери, етномовні процеси актуалізуються в суспільно-політичному житті й використовуються досить часто й не завжди об'єктивно та коректно в політичній боротьбі. Особливо рельєфно такі тенденції знаходять підтвердження під час виборів Президента та депутатського корпусу. Етномовні проблеми, зокрема статус української та російської мов, перетворилися на важливу складову виборчих технологій, засіб електоральної мобілізації.

На жаль, не лише в науковій літературі, а насамперед у публіцистиці, продовжують існувати радянські міфологеми про «зростання поліетнічності населення» України. Особливо «популярним» залишається міф про «130 етносів». Перебільшується не лише кількість етнічних меншинних груп, але й чисельність кожної з них. Ще більшій міфологізації піддається мовна структура населення. Зокрема, свідомо перебільшується чисельність російськомовного населення України та рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців, а, відповідно, применшується чисельність україномовного населення.

Однак не лише політичні чинники визначають і актуалізують етномовні проблеми. Вони посіли чільне місце в наукових студіях, насамперед через свою суспільну значущість, а також і недостатній ступінь наукового узагальнення. У добу бездержавності на вивчення цих процесів було накладене табу, проте за останні роки спостерігається істотний приріст наукових знань у цьому напрямку. Враховуючи багатовимірність етнічних процесів, до їхнього вивчення долучаються представники всіх соціогуманітарних наук. Але й до сьогодні відсутні спеціальні наукові праці, присвячені безпосередньо аналізу етномовних процесів у сучасній Україні, з урахуванням статистичних матеріалів переписів населення. Осмислення та аналіз етномовних процесів в Україні є одним із найважливіших завдань української науки.

Об'єкт дослідження – населення України на рубежі XX – XXI ст. за етнічними та мовними ознаками. *Предмет* дослідження – сукупність основних тенденцій у динаміці етнічної та мовної структури населення України наприкінці XX – на початку XXI ст., особливостей його територіального розміщення, процесів мовної асиміляції та причин, що зумовили ці зміни. *Мета* дослідження полягає в розкритті сутності етномовних процесів в Україні й встановленні реальної етномовної структури населення, опираючись на статистичні матеріали переписів 1989–2001 рр.

Хронологічні межі дослідження – 1989–2001 рр., тобто період між переписами населення. Перепис 1989 року – останній за часів існування СРСР, матеріали якого дають можли-

вість виявити етномовні наслідки перебування України в складі СРСР. Перепис 2001 року засвідчив основні напрями та результати змін етнічної та мовної структури населення протягом першого десятиліття незалежності України.

Територіальні межі дослідження – уся територія України в її сучасних кордонах. Протягом 1989-2001 рр. адміністративно-територіальний поділ України залишався без змін, що сприяло проведенню найбільш повного аналізу статистичних матеріалів у просторовому вимірі. Аналіз статистичних матеріалів переписів населення проводився як у цілому в Україні, так і за чотирма регіонами: *Західним, Центральним, Південним та Східним*. До складу *Західного* регіону входять сім областей: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька. *Центральний* регіон включає Київ та дев'ять областей: Вінницьку, Житомирську, Київську, Кіровоградську, Полтавську, Сумську, Хмельницьку, Черкаську, Чернігівську. До *Південного* регіону належать: Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська та Херсонська області, а також АР Крим та Севастополь. Донецька, Луганська та Харківська складають *Східний* регіон. Етнічна та мовна структура населення в кожному із цих регіонів має свою специфіку, власні й досить істотні територіальні особливості. Тому аналіз етномовних процесів проводився з урахуванням особливостей кожного із цих чотирьох регіонів, кожної з 24-х областей, а також АР Крим, Києва та Севастополя. Окрім того, проведено аналіз етномовної структури населення 175 міст обласного підпорядкування та 490 районів, у тому числі 31 міста та 90 районів українського прикордоння. На основі опрацювання статистичних матеріалів переписів населення України 1989 та 2001 рр. були підготовлені таблиці (121).

Мета дослідження визначила структуру монографії, що складається зі вступу, восьми розділів, висновків, списку джерел і літератури та додатків. Зокрема, розглянуто основні напрями етномовних студій у сучасній Україні, опрацьовано архівні документи та опубліковані матеріали, насамперед статистичні дані переписів 1989 та 2001 рр. Запроваджено до наукового обігу нові статистичні матеріали про етномовну структуру населення в просторовому вимірі України. Визначено об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливали на формування етномовної ідентичності населення, насамперед українців за часів бездержавності та в сучасних умовах, через аналіз статусних позицій (домінантності етнічної більшості та масового етносу). Розглянуто сутність та наслідки процесів мовної та етнічної асиміляції (природної та штучної / насильницької). Встановлено інерційний вплив радянської доби на асиміляційні процеси в мовному середовищі українців у територіальному, освітньому та віковому вимірах. Охарактеризовано структуру українців за рівнем етнічної ідентичності (етнічне ядро, маргінальний прошарок, групи із залишковими ознаками етнічності). Поглиблене опрацювання новітньої наукової літератури дало можливість уточнити категоріальний апарат, підготувати понятійно-термінологічний словник (понад 100 позицій).

На основі статистичних матеріалів переписів проведено дослідження етномовних процесів у сучасній Україні та встановлено особливості етнічного складу та мовної структури населення в територіальному (за окремими областями), поселенському (міське та сільське населення) та соціально-освітньому вимірах. Визначено основні тенденції в змінах чисельності всього населення, українців та етнічних меншинних груп за 1989-2001 рр. Виявлено територіальні особливості етномовної структури урбаністичного середовища та населення українського прикордоння.

Отже, порівняльний аналіз статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. дозволяє встановити основні тенденції в змінах етномовного складу населення напередодні здобуття та в перше десятиліття існування незалежної України. Дослідження етномовних процесів має не лише важливе наукове, але й практичне значення, з урахуванням їхнього впливу на суспільно-політичне життя. Воно сприятиме подоланню стереотипів радянської доби в оцінці етнічного складу та мовної структури населення й встановленню дійсної картини еволюції етномовних процесів в українському просторі (територіальному, поселенському та соціально-освітньому вимірах).

Одним із найважливіших аспектів етномовних процесів є зміни етномовної структури населення, які відбуваються під впливом політичних та соціально-економічних чинників. Найбільш вагомим чинником для України наприкінці ХХ ст. стало здобуття власної державності, що призвело до формальних змін статусних позицій: перетворення українців із підпорядкованої більшості (масового етносу) на етнічну більшість, а домінантної меншості (росіян) – на етнічну меншину. Точніше, враховуючи інерційний вплив етномовних процесів радянської доби та відсутності дієвої етномовної політики сучасних українських владних структур, проголошення незалежності дало лише поштовх до початку цих перетворень. Домінантне становище етносу є визначальним чинником домінантного статусу його мови та впливу на мовне середовище всього населення.

Таким чином, опираючись на науковий доробок попередників, опрацювання статистичних матеріалів переписів, автор поставив перед собою завдання відтворити цілісну картину етномовних процесів у просторовому вимірі України за 1989–2001 рр. Маю сподівання, що матеріали дослідження викличуть зацікавлення, насамперед у науковому середовищі, і будуть стимулювати подальший науковий пошук.

І на завершення. Хочу висловити слова щирої подяки науковому консультанту, доктору історичних наук, професору Валентині Кирилівні Борисенко, а також колегам – науковцям: колективу Центру українознавства філософського факультету, кафедри етнології історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Українського етнологічного центру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, а також працівникам Держкомстату України за творчу підт-

римку. Моє вдячне слово рецензентам: доктору філологічних наук Ларисі Терентіївні Масенко, доктору історичних наук Валентині Миколаївні Піскун та доктору історичних наук Петру Макаровичу Чернезі за об'єктивні й слушні зауваження та цінні поради.

Розділ 1.

Історіографія та джерела дослідження етномовних процесів в Україні

Становлення Української держави супроводжується зростанням зацікавленості в суспільстві до вивчення складних етномовних процесів, які тривалий час свідомо фальшувалися. Залишається актуальним дослідження етнічного складу та мовної структури населення, аналіз регіональних особливостей співвіднесення мовних та етнічних ознак, процесів мовної асиміляції. Не втратила актуальності проблема відповідності проголошеного державного статусу української мови реальному стану її функціонування в українському суспільстві.

Розвиток етнічних процесів у сучасній Україні досить складний і суперечливий. Аналіз цих процесів з одного боку не можливий без урахування наслідків багатолітнього російщення України, особливо за радянських часів. З іншого боку, на етномовні процеси в сучасній Україні безпосередньо впливає суперечлива етнополітика і її складова – мовна політика, яка проводиться керівництвом держави. Не останню роль відіграють і зовнішні чинники, зокрема, політика Російської Федерації щодо України та її вплив на етномовні процеси.

Наукове дослідження етнічних проблем вимагає об'єднання зусиль всієї української гуманітаристики, використання інтеграційних, міждисциплінарних підходів. Етнічні процеси перебувають у центрі уваги етнологів, українознавців, істориків, соціологів, демографів, мовознавців, географів, політологів, філософів, культурологів, психологів, правознавців. Тому важливим завданням є проведення історіографічного аналізу на основі систематизації всього масиву наукової літератури, присвяченої як безпосередньо, так і опосередковано, проблемам етномовного розвитку сучасної України. Враховуючи багатовимірність цих процесів аналіз літератури проводиться за окремими науковими напрямками. Саме такий полідисциплінарний підхід дозволяє отримати реальну оцінку рівня опрацювання окресленої проблеми не лише з точки зору окремих напрямів сучасної науки, але й в цілому української гуманітаристики.

Проблеми вивчення етнічного складу населення України, його мовної структури та причин, що зумовили ці зміни, особливо активізувалися наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. Ще в січні 1988 року Президія Академії Наук УРСР затвердила план наукових досліджень на період 1988–1995 рр. “З питань удосконалення національних відносин та мовного будівництва”¹. У липні 1990 року Академією Наук була розроблена „Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення й пропаганди історії Украї-

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2446. – Арк. 9.

нської РСР”². Програма була проголошена „першою спробою комплексного дослідження і висвітлення всіх періодів і проблем історії українського народу з найдавніших часів до сьогодення”³. До виконання програми передбачалося залучити кращі дослідницькі сили інститутів Академії Наук: археології, держави і права, економіки, історії, літератури, мовознавства, філософії, суспільних наук (Львів), а також інституту історії партії при ЦК КПУ та університетів: Дніпропетровського, Донецького, Київського, Львівського, Харківського⁴. Ця програма була затверджена на засіданні політбюро ЦК КПУ 21 липня 1990 року із застереженням: „рішуче протидіяти спробам політичних спекуляцій на малодосліджених або трагічних сторінках нашої спільної історії”⁵.

Актуальність наукової розробки цієї проблематики полягала в тому, що за радянських часів вона була фактично табуована. З іншого боку, в умовах кризи радянського тоталітаризму українське національне відродження потребувало повернення до власних національних цінностей, відновлення правди про історичне минуле. Тому в умовах гострої політичної боротьби національно-демократичних сил за здобуття Україною незалежності історія та етнологія вийшли далеко за межі академічних досліджень і сприяли формуванню національної самосвідомості українства.

Вивчення етномовних процесів за своїм змістом і методологією належить до міжгалузевих досліджень. Провідне місце в аналізі етнонаціональних процесів в Україні посідає *етнологія*. Поєднання традиційної етнографії, позбавленої обмежень радянської цензури, з теоретичними засадами етнології, призвело до формування цілком самостійного й окремого напрямку української науки. На межі з етнологією формуються самостійні наукові напрями: етнічна історія, етносоціологія, етносоціолінгвістика, етнодемографія, етногеографія, етнополітологія, етнопсихологія. Етнологічна проблематика зайняла також і чільне місце в українознавстві. Інтегрувати всі ці знання і повинна етнологічна наука. Отже, етнологія – специфічна галузь історичної науки про закономірності становлення та розвитку етносу як самодостатньої суспільної системи. Важливе значення має вивчення внутрішньоетнічних процесів, етномовної ідентичності, традиційної культури, побуту, обрядовості, а також міжетнічних взаємин. За часів УРСР головним завданням етнографії було вивчення нового «радянського побуту» та радянської псевдообрядовості.

Лише за часів Незалежності України були відновлені повноцінні етнологічні студії, постали нові осередки етнологічної науки, створена також Асоціація етнологів України. Важливим кроком у розгортанні досліджень етнічних процесів в сучасній Україні стало відкриття кафедр етнології в провідних національних університетах: Київському, Львівському,

² Там само. – Ф. 1. – Оп. 11. – Спр.2179. – Арк. 22-52.

³ Там само. – Арк. 23.

⁴ Там само. – Арк. 37.

⁵ Там само. – Арк. 4.

Одеському, Чернівецькому, Прикарпатському. Завдяки діяльності цих кафедр в Україні виникла мережа підготовки кваліфікованих кадрів етнологів. На жаль, у східних областях поки що не створено спеціалізованих кафедр етнології. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка в плідній співпраці з науковцями філософського та історичного факультетів розгорнув діяльність Центр українознавства, де етнологічна проблематика стала невід'ємною складовою наукових досліджень. За часів незалежності України з'явилися нові наукові спеціальності „етнологія” (07.00.05), „етнополітологія та етнодержавознавство” (23.00.05), „українознавство” (09.00.12).

Дослідження етнічних процесів у Україні отримало структурно-організаційне оформлення. Окрім науковців вищої школи, насамперед кафедр етнології, окремі аспекти цих процесів плідно досліджуються вченими інститутів гуманітарного профілю НАН України, насамперед, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, Інституту народознавства (Львів) та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, а також Інституту історії України, Інституту українознавства ім. І.П. Крип'якевича (Львів), Інституту соціології, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, Інституту держави і права ім. В.М. Корецького. Не залишилися осторонь цих проблем Інститут стратегічних досліджень та НДІ українознавства Міністерства освіти і науки України.

Першою спільною роботою українських етнологів, яка була позбавлена цензурних обмежень і була присвячена вивченню етнічних процесів в Україні, стала книга „Культура та побут населення України”. Підготовка цієї праці була передбачена „Республіканською програмою розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР”, розробленою Академією Наук у липні 1990 року ⁶. Вона з'явилася в 1991 році у формі навчального посібника і перевидана в 1993 році. У першому розділі, підготовленому В.І. Наулкою, досліджувалася динаміка чисельності українців та етнічний склад населення України ⁷. Ця праця, видана масовим накладом, не лише відіграла важливу роль у осмисленні етнічних процесів, але й виконувала суспільно-значущу просвітницьку функцію в умовах українського національного відродження на початку 90-х рр. ХХ ст.

Фундаментальний доробок у дослідженні етнічного складу населення України належить провідним українським етнологам В.К. Борисенко, В.Б. Євтуху, С.А. Макарчуку, В.І. Наулку, С.П. Павлюку, А.П. Пономарьову ⁸. Крім монографічних робіт, виходять спеціалізо-

⁶ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 11. – Спр. 2179. – Арк. 49.

⁷ Культура і побут населення України: навч. посібник / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

⁸ Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу (на матеріалах святково-обрядової культури) / В.К. Борисенко. – К.: Унісерв, 2000. – 191 с.; Борисенко В.К. Міф про поліетнічність України / В.К. Борисенко // Пам'ять століть. – 2002. – № 2. – С. 3-7.; Борисенко В.К. Полі-

вані часописи: „Матеріали до української етнології” та „Народна творчість та етнографія” (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України), „Народознавчі зошити” (Інститут народознавства НАН України), „Етнічна історія народів Європи” (Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка), „Буковинський історико-етнографічний вісник” (Чернівецький національний університет ім. Ю.А. Федьковича). На основі узагальнення досягнень наукового доробку українських науковців створені нові підручники й навчальні посібники з української етнології та народознавства. У кожному з цих видань є окремі розділи, присвячені етнічному складу населення України⁹.

Активізувалися дослідження історії української етнологічної науки, яка зазнала суцільного погрому за часів комуністичного тоталітаризму. Важливе значення в поверненні доброго імені репресованих провідних українських етнологів та їхнього наукового доробку належить В.К. Борисенко, О.І. Гуржію, М.Б. Парахіній¹⁰. Ці дослідження стали продовженням наукових студій В.Ф. Горленка 60-80-х рр. XX ст., присвячених історії розвитку української етнології, що проводилися в умовах радянської цензури¹¹.

тична міфологізація проблем дерусифікації в Україні / В.К. Борисенко // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 11. – 2001. – С. 4-11.; Євтух В.Б. Етносуспільні процеси в Україні : можливості наукових інтерпретацій / В.Б. Євтух. – К.: Стилос, 2004. – 243 с.; Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку : український і світовий контексти / В.Б. Євтух. – К.: Стилос, 2001. – 206 с.; Євтух В.Б. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... [Інтерв'ю, статті, наукові розвідки] / В.Б. Євтух. – К.: Стилос, 2000. – 236 с.; Євтух В.Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти / В.Б. Євтух. – К.: Фенікс, 1996. – 216 с.; Макарчук С.А. Український етнос : виникнення та історичний розвиток / С.А. Макарчук. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1992. – 148 с.; Наулко В.І. Динаміка етнічного складу населення України в XX ст. / В.І. Наулко // Етнонаціональні процеси в Україні : історія і сучасність / За ред. В.І. Наулка. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 46-69; Наулко В.І. Український етнос і мова (соціолінгвістичний нарис) / В.І. Наулко // Національна культура в сучасній Україні. – К.: Асоціація "Україно", 1995. – С. 156-197; Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні / В.І. Наулко. – К.: Голов. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с.; Павлюк С.П. Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції / С.П. Павлюк. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. – 248 с.; Пономарьов А.П. Етнічність та етнічна історія України / А.П. Пономарьов. – К.: Либідь, 1996. – 272 с.

⁹ Українська етнологія / В. Борисенко, М. Гримич, О. Гончаров та ін. / За ред. В.К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.; Українське народознавство / За ред. С.П. Павлюка. – 3-тє вид., випр. – К.: Знання, 2006. – 568 с.; Макарчук С. А. Етнічна історія України / С.А. Макарчук. – К.: Знання, 2008. – 471 с.; Пономарьов А.П. Українська етнографія / А.П. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – 318 с.; Тиводар М. Етнологія / М. Тиводар. – Львів: Світ, 2004. – 623 с.

¹⁰ Борисенко В. К. Нариси з історії української етнології 1920-1930-х рр. / В. К.Борисенко. – К.: Унісерв, 2002. – 92 с.; Борисенко В. К. На тернистій ниві української етнології // Українки в історії / За ред. В. К. Борисенко. – К.: Либідь, 2004. – С. 78-89.; Гуржій О. І. Етнологічні осередки України в 20-х – на початку 30-х рр. XX ст.: Нарис діяльності / О. І. Гуржій, М.Б. Парахіна. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 248 с.

¹¹ Горленко В.Ф. Нариси з історії української етнографії / В.Ф. Горленко. – К.: Наук. думка, 1964. – 247 с.; Горленко В.Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків / В.Ф. Горленко. – К., 1984.; Горленко В.Ф. Становление

Окремі напрями історичних аспектів цієї проблематики нашли відображення в доробку інших науковців. В.В. Масненко звернув увагу на значну роль історико-етнологічних досліджень у формуванні національної самосвідомості українців в умовах бездержавності¹². Регіональні аспекти історії етнологічної науки знайшли відображення в роботах Г.К. Кожолянко (Буковина) та У.К. Мусаєвої (Крим)¹³. З'явилися й перші історіографічні роботи, присвячені аналізу розвитку сучасної української етнологічної науки¹⁴.

За часів незалежності були перевидані праці українських науковців, доробок яких за часів СРСР мав тавро «буржуазних націоналістів». Зокрема, це стосується дослідників етномовних процесів етнодемографа Т. Олексіюка та етногеографа С. Рудницького¹⁵.

Фундаментальною працею, безпосередньо присвяченою українству, стала монографія «Українці», підготовлена провідними українськими етнологами¹⁶. Ця колективна монографія висвітлювала такі проблеми: етнічне походження українців, їхні антропологічні особливості, історія формування української мови та її діалектів, а також традиційна матеріальна й духовна культура. Одним з ключових напрямів цієї праці став аналіз динаміки чисельності та територіального розселення українців, проведений В.І. Наулком та В.М. Кабузаном. Ця монографія, правда в скороченому варіанті, була перевидана в Російській Федерації¹⁷.

Ще раніше, в 1959 році, аналогічну за задумом монографію підготував авторський колектив під керівництвом М.Т. Рильського, яка так і не була оприлюднена. За спогадами одного з авторів цієї монографії «показ українців за межами республіки, на карті В. Наулка і

украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX ст. / В.Ф. Горленко – К.: Наук. думка, 1988. – 214 с.

¹² Масненко В.В. Вплив вітчизняних історико-етнологічних досліджень на еволюцію національної свідомості українців (середина XIX – перша третина XX ст.): загальнотеоретичні аспекти / В.В. Масненко // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 9. – С. 22-27.

¹³ Кожолянко Г.К. Етнологічні дослідження Буковини у другій половині XIX – на початку ХХІ ст. / Г.К. Кожолянко // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4 (7). – С. 73-84.; Мусаєва У.К. Подвижники крымской этнографии, 1921–1941: историографические очерки / У.К. Мусаєва. – Симферополь, 2004. – 214 с.

¹⁴ Наулко В.І. Украинская этнологическая наука: современное состояние и перспективы развития / В.І. Наулко // Этнографическое обозрение. – 2003. – № 6. – С. 115-124; Борисенко В. Етнографічні дослідження на кафедрі етнології та краєзнавства КНУ ім. Тараса Шевченка / В. Борисенко, М. Гримич // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 121-125.

¹⁵ Олексіюк Т. Соборна Україна. Наукові розвідки і спомины / Т. Олексіюк / Упоряд. та вст. ст. В. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – 640 с.; Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України / С.Л. Рудницький / Упоряд. та авт. передмови О.І. Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.

¹⁶ Українці: історико-етнографічна монографія: у 2 кн. / Л. Артюх, В. Балушок, В. Борисенко та ін. / А. Пономарьов (ред.) – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн. 1. – 527 с.; Кн. 2. – 541 с.

¹⁷ Украинцы / РАН. Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; НАН Украины. Ин-т полит. и этнонац. исслед. и др.: отв. ред. И.С. Полищук, А.П. Пономарев – Москва: Наука, 2000. – 535 с.

А. Поріцького, поряд з деякими іншими “вадами”, призвів до затримки видання, а потім і конфіскації монографії “Українці”, вже підготовленої до друку”¹⁸.

Важливу роль в розвитку етномовних досліджень відіграло вивчення початку етногенезу українців, бо тривалий час ця важлива наукова проблема свідомо фальшувалася радянською історіографією. Із середини XX ст. панувала не наукова, а ідеологічна концепція розгляду Київської Русі як „колиски трьох братніх народів”. А початок формування українського етносу переносився на XIV ст. Теорія М.С. Грушевського про ранньосередньовічне походження українців була оголошена „націоналістичною”, а його науковий доробок опинився в „спецсховищах” і став недоступним для дослідників. Розробка сучасної наукової концепції зародження українського етносу належить археологам В.Д. Барану, Л.Л. Залізняку, етнологам В.Г. Балущу та С.П. Павлюку, мовознавцю Г.І. Півтораку, антропологу С.П. Сегеді, які на основі залучення широкої джерельної бази довели, що початок етногенезу українців пов’язаний не з пізнім, а з раннім середньовіччям¹⁹. Узагальнення результатів дослідження етногенезу українців знайшло відображення в колективній монографії «Етнічна та етнокультурна історія України»²⁰.

За часів незалежності активізувалися дослідження етнічних меж та історії формування державного кордону України²¹. Останнім часом з’явилися і роботи, виконані на основі польових досліджень, про сучасне становище українців на колишніх українських етнічних землях, які опинилися в складі Польщі (В.К. Борисенко – Холмщина, С.П. Павлюк, Ю. Гошко – Лемківщина), Румунії (В.Г. Кушнір – Задунав’я) та Російської Федерації, (Ю. Брязгунов

¹⁸ Наулко, В.І. Хто і відколи живе в Україні / В.І. Наулко. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – С. 4.

¹⁹ Баран В.Д. Походження українського народу / В.Д. Баран, Я.В. Баран. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2002. – 406 с.; Залізняк Л.Л. Від склавинів до української нації / Л.Л. Залізняк – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – 256 с.; Балущок В.Г. Етногенез українців / В.Г. Балущок. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2004. – 231 с.; Балущок В.Г. Етногенез українців: критерії появи етносу / В.Г. Балущок // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4 (7). – С. 10-21.; Балущок В.Г. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія / В.Г. Балущок. – Біла Церква: О.В. Пшонківський, 2008. – 301 с.; Павлюк С.П. Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції / С.П. Павлюк. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. – 248 с.; Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов’янських зі „спільної колиски” / Г.П. Півторак. – К.: Вид. центр „Академія”, 2001. – 148 с.; Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова / Г.П. Півторак. – К.: Наук. думка, 1991. – 200 с.; Серeda С.П. Антропологічний склад українського народу. Етногенетичний аспект / С.П. Сегеда. – К., 2001. – 256 с.

²⁰ Етнічна та етнокультурна історія України / В.Д. Баран, Л.Л. Залізняк, В.М. Зубар, В.В. Німчук, В.В. Отрощенко, С.П. Сегеда; за ред. Г.А. Скрипник. – К.: Наука, 2005. – Т. 1. – Кн. друга. – 512 с.

²¹ Боєчко В. України : історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук – К.: Основи, 1994. – 168 с.; Заставний Ф.Д. Українські етнічні землі / Ф.Д. Заставний. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.; Заставний Ф.Д. Географія України: у 2-х кн. / Ф.Д. Заставний. – Львів: Світ, 1994. – 472 с.; Сергійчук В.І. Етнічні межі і державний кордон України / В.І. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – 431 с.

– Вороніжчина та Н. Супрун-Яремко (Кубань)²². Лише за життя одного покоління українці на цих землях зазнали тотальної мовної і етнічної асиміляції, фактично перетворилися на малочисельну етнічну меншину. Зокрема, в сучасних умовах на українських етнічних східних землях українська мова, і то лише у формі суржику, збереглася лише в селах, переважно серед людей старшого покоління. Опосередковано українська ідентичність проявляється лише у фольклорі. Хоча ще в 20-ті рр. XX ст. на цих теренах існувала мережа українських культурно-освітніх закладів, преси й українство повністю зберігало власну етнічну ідентичність, що переконливо довів В.І. Сергійчук на основі залучення архівних матеріалів²³.

Визначальною ознакою досягнень української етнологічної науки останніх двох десятиріч стало дослідження етнічних меншинних груп, і не лише їхнього сучасного становища, але й історичного минулого. Головна увага в дослідженнях етнологів звертається на історію та географію розселення етнічних груп, традиційне господарство та побут, а також на культуру та духовне життя, насамперед на обрядовість.

Історіографічний аналіз засвідчує, що в науковій літературі історична доля не всіх етнічних меншин України має однакове відображення. Переважна більшість праць, присвячених аналізу розвитку етнічних меншин, окремим періодам чи сферам їхньої життєдіяльності, виконані у формі статей, значно рідше – монографій. Зокрема, найбільша увага зосереджена на розвитку цих меншин у добу „українізації” (20-х – початку 30-х рр. XX ст.)²⁴, на трагічній долі депортованих та репресованих народів у роки Другої світової війни, а також на процесах репатріації в 90-ті рр. XX ст.²⁵.

²² Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження / за ред. В.К. Борисенко. – К.: Родовід, 1997. – 383 с.; Лемківщина / Під ред. С. Павлюка, Ю. Гошка. – Львів: Універсум, 1999. – 308 с.; Кушнір В.Г. Українці за Дунаєм / В.Г. Кушнір. – Одеса: Гермес, 2002. – 138 с.; Брязгунов Ю. Практична статистика українського етнозбереження (Вороніжчина) / Ю. Брязгунов // Українознавство – 2003. Календар-щорічник. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С. 111-116.; Супрун-Яремко Н.О. Українці Кубані та їхні пісні / Н.О. Супрун-Яремко. – К.: Муз. Україна, 2005. – 771 с.

²³ Сергійчук В.І. „Українізація Росії”: Політичне ошукаство українців російською більшовицькою владою в 1923-1932 роках / В.І. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – 331 с.

²⁴ Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки XX століття) / Б.В. Чирко. – К.: Асоціація „Україно”, 1995. – 215 с.; Національні меншини в Україні. 1920-1930-ті роки: історико-картографічний атлас / Упор. М.І. Панчук, О.П. Ковальчук, Б.В. Чирко. – К.: Четверта хвиля, 1995. – 104 с.; Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20 – 30-ті рр.) : коренізація і денаціоналізація / Л.Д. Якубова // Укр. іст. журн. – 1998. – № 6. – С. 22-36; 1999. – № 1. – С. 41-55.

²⁵ Бугай Н.Ф. Депортація народів Крима: документи, факти, коментарії / Н.Ф. Бугай. – Москва: „ИНСАН”, 2002. – 240 с.; Зінич, В.Т. Проблеми депортованих народів : повернення німців в Україну / В.Т. Зінич // Укр. геогр. журн. – 1998. – № 4; Зінич В.Т. Розселення й облаштування раніше депортованих народів у південних регіонах України / В.Т. Зінич // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України. – К., 1999.; Котигоренко В.О. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації / В.О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2005. – 222 с.; Кримські татари: „національна меншина” або „корінний народ” : політичний та юридичний аспекти питання. / Матеріали „круглого столу”. – К., 1999. – 118

У сучасних умовах фактично знову відновилося, як окремий напрям, етнологічне дослідження кримсько-татарського етносу, заборонене за радянських часів. Актуалізації цих досліджень сприяло повернення кримських татар до Криму. З'явилися фундаментальні праці, присвячені етносам Криму: кримським татарам, караїмам та кримчакам²⁶.

Важливе місце в сучасній українській етнологічній науці посідають дослідження, у центрі уваги яких насамперед „традиційні” етнічні меншини України та їх взаємини з українцями. Найбільш повно в науковій літературі знайшло відображення історичне минуле та сучасне становище поляків та німців в Україні, їхні національні традиції, побут, а також досить непроста історична доля, особливо в першій половині ХХ ст. Опубліковано й монографічні праці, присвячені історії та сучасному становищу польської та німецької меншин²⁷.

Досить продуктивно досліджувалася також і етнічна історія та процеси культурного відродження євреїв²⁸, греків²⁹, циганів (ромів), чехів та молдованів³⁰. З'явилися наукові розвідки, присвячені новітнім етнічним меншинам, зокрема кавказьким етносам³¹.

с.; Трошинський, В.П. Гуманітарні аспекти інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство / В.П. Трошинський // Гуманітарні аспекти інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство : матеріали „круглого столу”. – К., 1999. – С. 5-10.

²⁶ Тюркские народы Крыма: Караимы. Крымские татары. Крымчаки / Отв. ред. С.Я. Козлов, Л.В. Чижикова. – Москва: Наука, 2003. – 459 с.; Ачкинази И.В. Крымчаки: историко-этнографический очерк / И.В. Ачкинази. – Симферополь, 2000. – 192 с.

²⁷ Калакура О.Я. Поляки в этнонациональных процессах на землях Украины у ХХ столітті / О.Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.; Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина ХVІІІ – початок ХХІ ст.) / В.М. Васильчук. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 341 с.

²⁸ Беренштейн О.Б. Євреї в Україні / О.Б. Беренштейн // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В.І. Наулка. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 247-274; Кабузан В.М. Євреї на Україні, в СРСР і світі: Чисельність і розміщення / В.М. Кабузан, В.І. Наулко // Укр. іст. журн. – 1991. – № 6. – С. 56-68.; Наулко В.І. Євреї у контексті сучасних етнічних процесів в Україні / В.І. Наулко // Людина і політика. – 2003. – № 3. – С. 3-12.; Балюн О. Сучасні міжнаціональні україно-єврейські відносини / О. Балюн // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 5. – С. 29-33.

²⁹ Кауринкоски К. Греки Приазов'я : особенности этнокультурной идентичности / К. Кауринкоски // Диаспоры. – 2001. – № 1. – С. 79-105.; Наулко В.І. Греки в аспекті етнотемографічного розвитку України ХХ ст. / В.І. Наулко // Україна – Греція: досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва: тези міжн. конф. – Маріуполь, 1996. – С. 215-217.; Пономарьова І. Етномовна ситуація серед греків українського Приазов'я / І. Пономарьова // Етнічна історія народів Європи. – 2002. – Вип. 13. – С. 59-62.; Терентьева Н.А. Греки в Украине : экономическая и культурно-просветительная деятельность (XVII-XX вв.) / Н.А. Терентьева – К.: Аквилон-Пресс, 1999. – 352 с.; Якубова Л.Д. Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р.-початок 30-х рр. ХХ ст. / Л.Д. Якубова. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 331 с.

³⁰ Барр Д. Роми в світі й Україні / Д. Барр // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. – № 1. – С. 3-13.; Зіневич Н.О. Цигани в Україні : формування етносу та сучасний стан / Н.О. Зіневич // Укр. іст. журн. – 2001. – № 1. – С. 40-52.; Житник В.К. Чехи України / В.К. Житник // Відродження – 1994. – № 10/11. – С. 62-66.; Наулко В.І. Особливості культури і побуту чеського та словацького населення України в аспекті міжетнічних зв'язків / В.І. Наулко // Історія і культура слов'ян. – К., 1993. – С. 25-36.; Наулко В.І. Чехи України / В.І. Наулко // Під одним небом. Фольклор етносів України. – К., 1996. – С. 171-182.; Орлик В.М. Молдавська

Характерною ознакою етнологічних досліджень стала підготовка матеріалів, присвячених не лише одній меншині, а вивченню етноного складу населення окремих районів, особливо тих з них, де спостерігалось найбільша етнічна строкатість: Придунав'я та Приазов'я³². До цієї ж групи наукових праць належить і аналіз етнічного складу населення Закарпаття, проведений І.І. Миговичем та М.П. Макаром³³. Названі дослідники, а також історик Я. Дашкевич, етнополітолог О.М. Майборода та етнолог В.І. Наулко, вивчали природу русинства як етнополітичного явища, його історію та сучасні прояви³⁴. Порівняльний аналіз становища етнічних меншин після втрати домінантного статусу, а саме німецької в 20-30-х рр. ХХ ст. за межами Веймарської Німеччини та російської на пострадянському просторі, актуалізований у розвідці В. Газіна³⁵. І.Я. Терлюк провів дослідження чисельності, розселення та соціального статусу росіян у Західній Україні радянської доби за статистичними, соціологічними та архівними матеріалами³⁶.

Інтенсивний розвиток етнологічних досліджень доби незалежності сприяв створенню узагальнюючих колективних монографій, які безпосередньо були присвячені аналізу етнічного складу населення України. Насамперед це стосується монографічних праць, підготовлених колективами авторів на чолі з провідними етнологами України В.І. Наулком та В.Б. Євтухом³⁷. Вагомий внесок у розробку концептуальних засад міжетнічних взаємин в Україні та

національна меншина в Україні (1919–1923 рр.) / В.М. Орлик – Кіровоград, 1998.; Тучинський В. Етнокультурний розвиток молдавської національної меншини Півдня України в другій половині ХІХ – початку ХХ століття / В. Тучинський // Етнічна історія народів Європи. 36. наук. праць. – 2001. – Вип. 10. – С. 80-85.

³¹ Алієва М. Утворення азербайджанської національної меншини в Україні та діяльність її національно-культурних товариств / М. Алієва // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 18. – К. : Унісерв, 2005. – С. 115-119.; Момрик А. Кавказька діаспора в Україні / А. Момрик // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4 (7). – С. 98-104.

³² Ануфрієв О.М. Етнобуття народів Українського Придунав'я в сучасних умовах культурної диверсифікації / О.М. Ануфрієв. – К., 2000. – 161 с. Народи Північного Приазов'я: етнічний склад та особливості побутової культури / Б.М. Кочерга, Л.В. Афанасьєва, В.В. Александров та ін. – Запоріжжя, 1997. – 176 с.

³³ Мигович І.І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект / І.І. Мигович, М.П. Макар. – Ужгород, 2000. – 158 с.

³⁴ Мигович І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / І. Мигович, М. Макар // Укр. іст. журн. – 1994. – № 1.; Мигович І. Русинство в контексті сучасного етнічного ренесансу / І. Мигович, М. Макар // Віче. – 1995. – № 4.; Дашкевич Я. Етнічні псевдо-меншини в Україні / Я. Дашкевич // Українські проблеми. – 1994. – № . – С. 116-122.; Майборода О.М. „Політичне русинство”. Закарпатська версія периферійного націоналізму / О.М. Майборода – К., 1999.; Наулко В.І. До питання етнічної ідентифікації русинів / В.І. Наулко // Україна на межі тисячоліть: етнос, нація, культура. – К., 2000. – Кн. 1-2. – С. 199-207.

³⁵ Газін В. Проблема національних меншин у новітній час : веймарська історія та СНДівська реальність / В. Газін // Сучасність. – 1994. – № 7-8. – С. 86-92.

³⁶ Терлюк І.Я. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.): етносоціологічне дослідження / І.Я. Терлюк – Львів: Світ, 1997. – 175 с.

³⁷ Етнонаціональні процеси в Україні : історія та сучасність / За ред. В.І. Наулка. – К.: Голов. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – 423 с.; Євтух В.Б. Етнонаціональна

оптимізації державної політики за цим напрямом належить цьому науковцю. Його дослідження проводилися в межах етнології, етносоціології та етнополітології. Не останню роль відіграло й те, що в своїй науковій діяльності В.Б. Євтух опирався на досвід роботи, отриманий на посаді керівника Державного комітету національностей та міграцій.

Важливе значення має дослідження етнокультурних процесів у сучасному українському місті, яке було проведене авторським колективом на чолі з С.П. Павлюком³⁸. Проблеми аналізу етнічного складу населення України за матеріалами перепису 2001 року займали важливе місце в науковому доробку В.С. Крисаченка та Ю.А. Огульчанського³⁹. Дослідження етносоціальних процесів в Україні на основі статистичних матеріалів переписів населення проводилися А. Орловим та Т. Рудницькою. Зокрема, досить результативним виявився порівняльний аналіз статусних позицій українців та етнічних меншин у соціально-професійній сфері, проведений Т.М. Рудницькою⁴⁰.

Переважна більшість сучасних українських етнологів поділяють примордіалістський підхід до вивчення етномовних процесів в Україні. Науковий доробок українських етнологів об'єктивно створював сприятливі умови для розгортання досліджень етномовних процесів в Україні представниками суміжних суспільних наук. Безпосередньо статистичні матеріали переписів населення України активно використовують не лише українські етологи (В.К. Борисенко, В. Б. Євтух, В.І. Наулко, А. Орлов, Т.М. Рудницька, О.А. Чирков, С.М. Чорний) та демографи (В.Т. Зінич, С.І. Пирожков, В.С. Стешенко, О.У. Хомра), але й політологи (М.М. Вівчарик, І.Ф. Курас, В.О. Котигоренко, О.М. Майборода), географи (І.І. Винниченко, Ф.Д. Заставний, М.С. Дністрянський, Р.М. Лозинський), соціологи (В.А. Арбеніна, Г.М. Залізняк, М.О. Шульга), історики (В.О. Романцов, В.П. Трощинський), філософи (В.С. Крисаченко), культурологи (Ю.А. Огульчанський), мовознавці (Л.Т. Масенко).

Залучення методології окремих напрямів наук для аналізу складних процесів етномовного розвитку України сприяло зростанню рівня наукових досліджень у галузі етнології. З початку 90-х рр. XX ст. на межі етнології і філософії почав формуватися окремий науковий

структура українського суспільства: довідник / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова – К.: Наук. думка, 2004. – 344 с.

³⁸ Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі XX століття: зб. наук. теорет. ст. / С.П. Павлюк (голов. ред.) – Івано-Франківськ, 2004. – 182 с.

³⁹ Крисаченко В.С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри / В.С. Крисаченко. – К.: НІСД, 2005. – 368 с.; Крисаченко В.С. Етнічна палітра сучасного українського соціуму / В.С. Крисаченко // Український соціум / О.С. Власюк, В.С. Крисаченко, М.Т. Степико та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2005. – С. 188-217; Огульчанський Ю.А. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми / Ю.А. Огульчанський. – К.: Вид. дім «КМА», 2006. – 68 с.

⁴⁰ Орлов А. Мова і етнічність сучасних українців / А. Орлов // Матеріали до української етнології. Зб. наук. праць. – Вип. 2(5). – К., 2002. – С. 198-203.; Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / Т.М. Рудницька. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1998. – 170 с.

напрямок – *етнофілософія*, яка спиралася на досягнення світової філософської та етнологічної думки. Цей напрямок представлений науковим доробком І. Грабовської, С. Грабовського, О. Забужко, С. Кримського, В. Лісового, Г. Лозко, О. Нельги, Б. Попова, М. Розумного, М. Степико⁴¹. Зокрема, досліджувалися філософія української національної ідеї, її сутність та складові, проблеми етнобуття, етнічні архетипи, етноментальний феномен українства та його історико-філософська спадщина. Етнофілософія заклала концептуальні підвалини дослідження етномовних процесів з точки зору загальних закономірностей і специфічних ознак цивілізаційного поступу України.

Важливе значення для усвідомлення особливостей сучасної етномовної ситуації в Україні, насамперед у визначенні асиміляційних процесів в українському мовному середовищі має доробок українських мовознавців (соціолінгвістів). Фактично в межах етнології, мовознавства та соціології виник новий науковий напрям – *етносоціолінгвістика*. Фундаментальний доробок у цій галузі наукових знань належить О.Б. Ткаченко та Л.Т. Масенко⁴². В

⁴¹ Грабовська І.М. Національні міфи в контексті сучасних українських реалій (філософсько-світоглядний аналіз) / І. М. Грабовська. – Ніжин: 2007; Грабовська І. М. Філософія українського буття / І.М. Грабовська // Українознавство – 2005. Календар-щорічник. – К. : Укр. Вид. Спілка, 2004. – С. 60-67.; Грабовський С. XX століття та українська людина: виклики та відповіді / С. Грабовський. – К.: Стило, 2000. – 228 с.; Грабовський С. Державне утвердження України у другій половині XX століття / С. Грабовський. – К. : Знання України, 2002. – 80 с.; Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст : франківський період / О. Забужко. – К.: Основи, 1993. – 126 с.; Кримський С.Б. Архетипи української культури / С.Б. Кримський // Феномен української культури: методологічні засади. – К.: Фенікс, 1996; Кримський С.Б. Заклики духовності XXI століття. – К.: Видавничий дім „КМА”, 2003.; Лісовий В. Етнос і нація / В. Лісовий // Вісник НАН України. – 1993. – № 10. – С. 47-57. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика / В. Лісовий. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 352 с.; Лозко Г.С. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г. С. Лозко. – К.: Артк, 2001. – 303 с.; Нельга О. Самосвідомість особистості і її етнічний зміст / О. Нельга // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 7. – С. 111-129.; Нельга О.В. Теорія етносу / О.В. Нельга. – К.: Тандем, 1997. – 368 с.; Попов Б. Поверхнєве і глибинне в сутності етносів / Б. Попов // Політика і час. – 1991. – № 16. – С. 34-39.; Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / М. Розумний. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.; Степико М.Т. Буття етносу. Витоки, сучасність, перспективи / М.Т. Степико. – К.: Товариство „Знання”, КОО, 1998. – 251 с.; Степико М.Т. Філософія і методологія дослідження українського соціуму / М.Т. Степико // Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – С. 26-91.

⁴² Ткаченко О.Б. Українська мова і мовне життя світу / О. Б. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 272 с.; Ткаченко О.Б. До соціолінгвістичної класифікації мов у її слов'янській специфіці і динаміці / О.Б. Ткаченко // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 63-68; Ткаченко О.Б. Мовна ситуація в Україні / О.Б. Ткаченко // Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали Міжнародної конференції. – К., 2000. – С. 400-406; Ткаченко О. \Б. Проблема мовної стійкості та її джерела / О.Б. Ткаченко // Людина і політика. – 2000. – № 2. – С. 13-22; Ткаченко О.Б. Про повноту й неповноту мов і деякі суміжні явища / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 12-18; Масенко Л.Т. Мова і політика / Л.Т. Масенко. – К.: Соняшник, 1999. – 58 с.; Масенко Л. Т. Мова і суспільство : постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім „КМА”, 2004. – 163 с.; Масенко Л.Т. Мовна ситуація України / Л.Т. Масенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 96-131; Масенко Л.Т. (У)мовна (У)країна /

основі досліджень цих науковців лежить аналіз сучасної мовної ситуації в Україні та інерційний вплив радянської мовної політики. Цінним є також порівняльний аналіз української мовної політики з досвідом інших країн, насамперед європейських. О.Б. Ткаченко впровадив також поняття мовної стійкості та мовної стабільності для дослідження мовних процесів. Окрім того, Л.Т. Масенко стала упорядником збірки документів про системні утиски української мови за радянських часів⁴³. Цій же проблематиці присвячена й робота В. Кубайчука⁴⁴.

Значний інтерес для розуміння сутності сучасної мовної ситуації в Україні викликають роботи Т. Бурди, О. Калиновської, Р. Кіся, В. Лизанчука, О. Пономарева, Я. Радевича-Винницького, І. Фаріон, Н. Шумарової⁴⁵, а також В. Радчука, Л. Ставицької та В. Труб⁴⁶ в дослідженні природи українсько-російського суржику та Б. Ажнюка⁴⁷ у вивченні досвіду мовної політики інших країн та шляхів розширення функціонування української мови. Особ-

Л.Т. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – 88 с.

⁴³ Українська мова у XX сторіччі : історія лінгвоциту: Документи і матеріали / За ред. Л.Т. Масенко. – К.: Вид. Дім «КМА», 2005. – 399 с.

⁴⁴ Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / В. Кубайчук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 168 с.

⁴⁵ Бурда Т. Мотивація мовної поведінки білінгвів (Психолінгвістичне дослідження) / Т. Бурда // Урок української. – 1999. – Ч. 9-10. – С. 6-11.; Калиновська О. Мовна ситуація в сфері освіти / О. Калиновська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 196-233.; Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до теорії мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.; Кісь Р. Лінгвокультурна маргіналізація у містах України (неофункціональне бачення) / Р. Кісь // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства / Наук. ред. В. Радчук. – К.: Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2002. – С. 55-58.; Лизанчук В.В. Кайдани ще кують: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В.В. Лизанчук. – Львів, 2004. – 983 с.; Лизанчук В.В. Навічно кайдани кували : факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В.В. Лизанчук. – Львів: Ін-т народознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. – 415 с.; Пономарів О.Д. Відродження національних мов у посткомуністичних країнах / О.Д. Пономарів // Слово і суспільство. Зб. наук. праць / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2000. – С. 27-30.; Радевич-Винницький Я. Комунікативна поведінка білінгвів у ситуації непаритетної двомовності : психо-лінгвістичний аспект / Я. Радевич-Винницький // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 225-232.; Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 359 с.; Фаріон І. Мова як духовно-національний феномен / І. Фаріон // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства / Наук. ред. В. Радчук. – К.: Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2002. – С. 36-42.; Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н.П. Шумарова. – К.: КЛДУ, 2000. – 284 с.;

⁴⁶ Радчук В. Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти / В. Радчук // Зб. наук. праць / за заг. ред. Л. Ставицької. – К.: Пульсари, 2007. – С. 121-158.; Ставицька, Л. Суржик : міф, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти: зб. наук. пр. За заг. ред. Л. Ставицької. – К.: Пульсари, 2007. – С. 31-120.

⁴⁷ Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації : діаспора й Україна / Б.М. Ажнюк. – К.: Рідна мова, 1999. – 450 с.; Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48-54.; Ажнюк Б.М. Шляхи і методи розширення застосування української мови: концептуальні й практичні аспекти / Б.М. Ажнюк // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 343-366.

ливо хотілось би відзначити науковий доробок і просвітницьку діяльність в утвердженні державного статусу української мови А.Г. Погрібного ⁴⁸.

Останніми роками виокремився ще один важливий напрям досліджень етнічних процесів у просторовому вимірі України – *етногеографія*. Центром цього напрямку став Львів. Наукова школа етногеографів, започаткована С. Рудницьким та В. Кубійовичем, знайшла своє продовження в науковому доробку Ф.Д. Заставного, М.С. Дністрянського, О.І. Шаблія, Р.М. Лозинського ⁴⁹. Проводилися дослідження особливостей територіального розміщення в Україні українців та представників етнічних меншинних груп. Найбільш близькою за тематикою досліджень етномовних процесів є геоетнополітична праця М.С. Дністрянського, який опираючись на статистичні матеріали переписів населення визначив етногеографічну структуру сучасної України.

У межах демографії значне місце відводиться *етнодемографічним* дослідженням. Перш за все це стосується дослідження міграційних процесів, а також природного руху населення, зокрема, вивчення витоків, сутності демографічної кризи в Україні та пошуку шляхів її подолання. Важливе значення відводиться також проблемам повернення депортованих народів, насамперед кримським татарам та німцям, а також регіональним аспектам міграційних процесів. Останніми роками посилилася увага до вивчення проблем біженців в Україні та трудовій міграції українців за кордон. Всі ці процеси безпосередньо впливали на зміни етнічного складу населення України. У цьому науковому напрямі значний доробок мають Н.С. Власенко, В.Т. Зінич, С.І. Копчак, Е.М. Лібанова, О.А. Малиновська, В.І. Мойсєєнко, С.І. Пирожков, О. Піскун, С. Піскунов, І.М. Прибиткова, М.Д. Романюк, В.С. Стешенко, О.У. Хомра, М.О. Шульга ⁵⁰. Фундаментальне дослідження демографічних процесів у сільській

⁴⁸ Погрібний А.Г. Державна мова? Офіційна мова? А також про паспортну наругу та піар-спектакль „Перепис населення” / А.Г. Погрібний. – К.: Укр. вид. спілка, 2002. – 89 с.; Погрібний А.Г. Жива душа Донбасівського краю / А.Г. Погрібний. – К.: Дніпро, 2006. – 95 с.; Погрібний А.Г. Поклик дужого чину (3 розмов про наболіле) / А.Г. Погрібний. – К.: Просвіта, 2004. – 496 с.; Погрібний А.Г. Про національні пріоритети і стратегію націєвбивства / А.Г. Погрібний. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. – 75 с.; Погрібний А.Г. Розмови про наболіле, або якби ми вчилися так, як треба / А.Г. Погрібний. – К.: Просвіта, 1999. – 320 с.

⁴⁹ Заставний Ф.Д. Населення України / Ф.Д. Заставний. – Львів: Просвіта, 1993. – 224 с.; Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – 490 с.; Шаблій О.І. Суспільна географія: Теорія, історія, українознавчі студії / О.І. Шаблій. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – 744 с.; Лозинський Р.М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Р.М. Лозинський. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. – 355 с.

⁵⁰ Демографічна криза в Україні: причини та наслідки / Е.М. Лібанова, С.І. Пирожков, Н.С. Власенко та ін. – К.: Держкомстат України, 2003. – 230 с.; Демографічна криза в Україні: проблеми дослідження, витoki, складові, напрями протидії / За ред. В.С. Стешенко. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2001. – 560 с.; Зінич В.Т. Повернення, розселення та облаштування народів, які були депортовані з України / В.Т. Зінич / Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001.; Зінич В.Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні / В.Т. Зінич. – К.: РВПС Укра-

місцевості провів О.Г. Рогожин⁵¹. Підготовці та проведенню першого Всеукраїнського перепису населення 2001 року присвячена колективна монографія науковців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та працівників Держкомстату України⁵².

Досить плідно розвивається як окремий напрям і *етносоціологія*. Насамперед в контексті визначення особливостей етнічних процесів з точки зору соціологічних досліджень, що базуються на опитуваннях. Напрацювання у цих студіях мають такі науковці: Л.О. Аза, В.Л. Арбеніна, В.Б. Євтух, Г.М. Залізняк, І.Ф. Кононов, Н.В. Паніна, Т.М. Рудницька, В.Є. Хмелько, М.О. Шульга та інші⁵³. У середовищі соціологів, як і політологів, спостерігається

їни НАН України, 2004. – 67 с.; Копчак С.І. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття: статистико-демографічне дослідження / С.І. Копчак, В.І. Мойсеєнко, М.Д. Романюк. – Львів: Світ, 1996. – 283 с.; Малиновська О.А. Біженці у світі та в Україні: моделі вирішення проблеми / О.А. Малиновська. – К.: Генеза, 2003. – 288 с.; Малиновська О.А. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О.А. Малиновська. – К.: Бланк-Прес, 2004. – 171 с.; Пирожков С.І. Пограничний режим и миграционная подвижность населения Украины / С.І. Пирожков // Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина. Сб. науч. трудов / Под. общ. ред. С.І. Пирожкова. – К.: НИПМБ, 2002. – С. 9-20.; Піскун О. Основи міграційного права: Порівняльний аналіз. – К.: МП Леся, 1998. – 360 с.; Піскунов С. Відтворення населення України: етнічний аспект (демографічний аналіз) / С. Піскунов // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття. – К.: Чернівці, 1997. – С. 258-265.; Прибыткова И.М. Правовые и гуманитарные проблемы реинтеграции ранее депортированных в Крыму: Аналитический доклад / И.М. Прибыткова. – К.: ВАИТЭ, 1999. – 263 с.; Стешенко В. Демографічні перспективи України до 2026 р. / В. Стешенко, О. Рудницький, О. Хомра, А. Стефановський. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1999. – 55 с.; Хомра О. Українсько-російське прикордоння в міграційному вимірі // Проблеми міграції. – 2001. – Т. 6. – № 3. – С. 28-41. Хомра О.У. Сучасна українська міграція: статус та можливості / О.У. Хомра // Трудова міграція громадян України. Біла книга / За ред. В.Я. Шибко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – С. 31-48.; Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н.А. Шульга. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.; Шульга М.О. Вивчення впливу зовнішніх міграцій 1991-1996 рр. на зміни етнічного складу населення України та її регіонів / Н.А. Шульга. – К., 1998. – 95 с.

⁵¹ Рогожин О.Г. Демографічні перспективи українського села: історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання / О.Г. Рогожин. – К.: Ін-т проблем національної безпеки, 2004. – 296 с.

⁵² Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / Н.С. Власенко, Е.М. Лібанова, О.Г. Осауленко та ін.; наук. ред. І.Ф. Курас, С.І. Пирожков. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 558 с.

⁵³ Аза Л. Етнічність у контексті національно-державної самоідентифікації // Українське суспільство 1992-2006. Соціальний моніторинг / Л. Аза. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 92-98.; Аза Л. Лінгво-етнічна неоднорідність у процесі національної ідентифікації / Л. Аза // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 64-72.; Арбеніна В.Л. Етносоціологія / В.Л. Арбеніна. – Вид. друге, доп. і перероб. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 316 с.; Борусевич О. Міжпоколінна трансформація етнічних цінностей / О. Борусевич. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – 63 с.; Євтух В.Б. Етносоціологія: терміни та поняття. / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко та ін. – К.: Фенікс, 2003. – 280 с.; Залізняк Г.М. Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців / Г.М. Залізняк // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 132-

найбільша строкатість в оцінці сутності та перспектив розвитку етнічнорозмовних процесів в Україні. У значній мірі соціологія використовується останнім часом як інструмент передвиборчих політтехнологій, що в значній мірі дискредитує цей важливий напрям досліджень українського суспільства.

Протягом 90-х рр. XX ст. у межах політології сформувався окремий напрям наукових досліджень – *етнополітологія*. Основу цього напрямку становить методологія політологічної науки, інструментарій якої використовується в дослідженні етнонаціональних процесів в Україні. Етнонаціональна політика, взагалі, і її мовний складник, зокрема, безпосередньо впливали на зміни етнічного складу та мовної структури населення України. Тому етнополітологічні дослідження, присвячені цій проблематиці, стали важливою частиною вивчення етнорозмовного розвитку сучасної України.

На один із провідних центрів етнополітичних досліджень в Україні перетворився Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. Проблеми етнополітики плідно досліджуються в Національному інституті стратегічних досліджень, а також в університетах, насамперед Київському національному ім. Тараса Шевченка, Національному університеті „Києво-Могилянська академія”, Львівському національному ім. Івана Франка та в інших вищих навчальних закладах.

Радянське суспільствознавство визнавало „політологію” буржуазною псевдонаукою, частиною теорії „антикомунізму”. В умовах системної кризи радянського тоталітарного режиму Інститут історії партії при ЦК КПУ був перетворений на Інститут політичних і національних досліджень при ЦК КПУ, а Київська й Одеська партійні школи в інститути політології. Спеціальність „політологія” початково була визначена як „теорія і практика КПРС”⁵⁴. Ще в червні 1991 року ЦК КПУ призначив Інститут політичних і національних досліджень провідною ідеологічною установою з підготовки нової партійної програми⁵⁵. Працівники інституту були залучені в якості експертів щодо нового союзного договору та організації, з метою його підтримки, пропагандистської роботи серед населення⁵⁶. Після проголошення

166.; Залізняк Г.М. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та майбутній / Г.М. Залізняк, Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2001. – 92 с.; Кононов І.Ф. Етнос. Цінності. Комунікація: Донбас в етнокультурних координатах України / І.Ф. Кононов. – Луганськ: Альма-матер, 2000. – 494 с.; Литвиненко О. Російськомовні громадяни України: «уявна спільнота» як вона є / О. Литвиненко, Ю. Якименко // Дзеркало тижня. – 2008. – № 18.; Паніна Н.В. Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг / Н.В. Паніна. – К.: ТОВ «Видво Софія», 2005. – 160 с.; Паніна Н.В. Фактори національної ідентичності, толерантності, ксенофобії і антисемітизму в сучасній Україні / Н.В. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 26-45.; Хмелько В.Є. Лінгво-етнічна структура України : регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності / В.Є. Хмелько // Наукові записки НаУКМА. – Т. 32. Соціологічні науки. – 2004. – С. 3-15.

⁵⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 2186. – Арк. 115.

⁵⁵ Там само. – Спр. 2315. – Арк. 52-53..

⁵⁶ Там само. – Спр. 2257. – Арк. 201.

незалежності України та заборони діяльності КПУ в 1991 році колишні партійні школи, перетворені напередодні в інститути політології, були ліквідовані, а їхнє майно передане вищим навчальним закладам. Інститут політичних та національних досліджень був збережений і перейшов у перепідпорядкування АН України.

Інститут політичних та національних досліджень в значній мірі виконував при адміністрації президента Л. Д. Кучми таку ж провідну ідеологічну функцію, як і Інститут історії партії для ЦК КПУ. Науковці, що сповідували національно-демократичні цінності, такого впливу на владу ніколи не мали. Тобто, як і в політичній, так і в науковій еліті, за часів президентства Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми домінували вихідці з компартійної номенклатури. До того ж, ці науковці займали досить високі посади в адміністрації Президента, Кабінеті Міністрів, Секретаріаті Верховної Ради і мали значний вплив на прийняття політичних рішень на найвищому рівні.

З усіх напрямів досліджень етнонаціональних процесів в Україні найбільша кількість праць належить якраз до етнополітології. Таке об'єднання доволі значного числа науковців у межах одного цього наукового напрямку досить умовне. Головним критерієм для такого об'єднання служить предмет дослідження: вивчення етнічних процесів у сучасній Україні в контексті здійснення / нездійснення адекватної політики органів державної влади. До того ж, теоретико-методологічні засади досліджень окремих науковців істотно відрізняються, як і їхня оцінка результатів реалізації етнополітики в Україні в перші роки незалежності: від прямої апологетики режиму часів президентства Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми до його нищівної, але обґрунтованої критики. У межах етнополітології проводили дослідження О.В. Антонюк, М.М. Вівчарик, О.І. Гринів, С.І. Здіорук, В.П. Капелюшний, О.В. Картунов, А.Ф. Колодій, В.О. Котигоренко, І.О. Кресіна, В.М. Кулик, І.Ф. Курас, О.М. Куць, В.М. Литвин, О.М. Майборода, Л.П. Нагорна, П.І. Надолішний, М.І. Обушний, І.Г. Онищенко, В.А. Ребкало, М.Ю. Рябчук, С.С. Падалка, Л.Є. Шкляр та інші⁵⁷. Ключовими напрямками етнополітологіч-

⁵⁷ Антонюк О.В. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади / О.В. Антонюк. – К.: Держ. акад. кер. кадрів ку-ри і мист., 1999. – 282 с.; Вівчарик М.М. Українська нація: витоки становлення і сьогодення / М.М.Вівчарик, В.П. Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – 280 с.; Вівчарик М.М. Україна в етнонаціональному вимірі / М.М.Вівчарик, С.С. Падалка. – К.: ІП і ЕНД, 1999. – 135 с.; Гринів О.І. Україна і Росія: партнерство чи протистояння?: Етнополітологічний аналіз. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1997. – 380 с.; Гринів О.І. Українська національна ідея як проблема науки / О. І. Гринів // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 9. – С. 4-8.; Гринів О.І. Збуджена Україна: самоствердження нації після контузії населення. Непретензійні нотатки / О.І. Гринів. – Львів: Тріада Плюс, 2004. – 435с.; Гринів О.І. Спокута Малоросії: державотворення без парадоксів. Непретензійні нотатки. / О.І. Гринів. – Львів: Світ, 2001. – 368 с.; Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України ХХІ століття / С.І. Здіорук. – К.: Знання України, 2005. – 552 с.; Картунов О.В. Вступ до етнополітології / О.В. Картунов. – К.: Крок, 1999. – 300 с.; Колодій А.Ф. Нація як суб'єкт політики / А.Ф. Колодій. – Львів, 1997.; Котигоренко В.О. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у

них досліджень, що особливо активно розгорнулися з другої половини 90-х рр. XX ст., стали проблеми встановлення походження та сутності етносу та нації, етнічної та національної ідентичності, формування теоретичних засад та визначення основних напрямів етнополітики в контексті українського державотворення з урахуванням світового та вітчизняного досвіду. Однією з перших політологічних праць, яка була безпосередньо присвячена дослідженню етнонаціональних процесів в Україні, стала монографія В.А. Ребкала, М.І. Обушного та О.М. Майборода⁵⁸ На увагу заслуговує і фундаментальне дослідження історії української націоналлогії, проведене О. І. Гринівим⁵⁹.

1959–2001 рр. (За матеріалами переписів) / В.О. Котигоренко // Людина і політика. – 2003. – № 2. – С. 12-24; Кресіна І.О. Етноси, етнічні групи, нації. Сучасна етнополітика / І.О. Кресіна // Сприяння поширенню толерантності у полі етнічному суспільстві – К.: Фонд «Європа ХХІ», 2002. – С. 72-93; Кресіна І.О. Методологічні проблеми етнополітологічних досліджень / І.О. Кресіна // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. – К.: Світогляд, 2004. – С. 27-35.; Кулик В.М. Український націоналізм у незалежній Україні / В.М. Кулик. – К.: Вид. дім «КМА», 1999. – 63 с.; Курас І.Ф. Етнополітика. Історія і сучасність: статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І.Ф. Курас. – К.: ІІ і ЕНД НАН України, 1999. – 656 с.; Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І.Ф. Курас. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.; Куць О.М. Мовна політика в державотворчих процесах України / О. М. Куць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 275 с.; Литвин В.М. Україна: політика, політики, власть. На фоні політичного портрета Л. Кравчука / В.М. Литвин. – К.: Альтернативи, 1997. – 335 с.; Майборода О.М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / О.М. Майборода // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К.: Фонд „Європа ХХІ”, 2002. – С. 9-40.; Майборода О.М. Перспективи розвитку міжнаціональних відносин в Україні / О.М. Майборода // Україна на зламі тисячоліть: історичний експурс, проблеми, тенденції та перспективи. Кол. моногр. / За заг. ред. Г.В. Щокіна, М.Ф. Головатого. – К.: МАУП, 2000. – С. 286-307.; Майборода О.М. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О.М. Майборода. – К.: Вид. дім „КМА”, 1999. – 27 с.; Майборода О.М. „Українська національна ідея”: інтегративні можливості віртуальності / О.М. Майборода // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років / Відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К.: ІІ і ЕНД НАН України, 2002. – С. 346-373.; Нагорна Л.П. Національна ідентичність в Україні / Л.П. Нагорна. – К.: ІІ і ЕПД НАН України, 2002. – 272 с.; Надолішній П.І. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект (Теоретико-методологічний аналіз) / П.І. Надолішній. – К.: УАДУ; Одеса: АстроПринт, 1999. – 301 с.; Обушний М.І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М.І. Обушний. – К.: Укр. Центр дух. культури, 1998. – 203 с.; Онищенко І.Г. Етно- та націогенез в Україні (Етнополітологічний аналіз) / І.Г. Онищенко. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 240 с.; Рябчук М.Ю. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націотворення / М.Ю. Рябчук. – К.: Критика, 2000. – 303 с.; Рябчук М.Ю. Зона відчуження: Українська олігархія між Сходом і Заходом / М.Ю. Рябчук. – К.: Критика, 2004. – 224 с.; Шкляр Л.Є. Національні меншини в політико-правовому просторі України: (проблеми культурної самоорганізації та розвитку) / Л.Є. Шкляр // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 років / Відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К.: ІІіЕНД НАН України, 2002. – С. 62-86.

⁵⁸ Ребкало В.А. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи / В.А. Ребкало, М.І. Обушний, О.М. Майборода. – К.: Вид-во УАДУ, 1996.

⁵⁹ Гринів О.І. Українська націоналлогія : ХІХ – початок ХХ ст. Історичні нариси / О.І. Гринів. – Львів: Світ, 2005. – 287 с.; Гринів О.І. Українська націоналлогія від другої світової війни до відродження держави : історичні нариси / О.І. Гринів. – Львів: Світ, 2004. – 592 с.

Важливе місце відводилося аналізу політико-правового статусу етнічних меншин в Україні та комплексу етнонаціональних чинників у формуванні правової держави та громадянського суспільства. Якраз у середовищі етнополітологів, а не етнологів, істориків та мовознавців, широкого розповсюдження набув міф «про 130 етносів», як обґрунтування «поліетнічного» складу населення. Серед частини науковців спостерігається тенденція протиставлення української етнонації, як явища за своєю сутністю українського та української політичної нації, як явища не українського. Акцентується увага на «поліетнічному» складі населення, українська національна ідея протиставляється «загальнолюдським цінностям і правам особистості». До речі, цей міф про «багатонаціональність» використовувався компартійною номенклатурою як аргумент проти здобуття Україною незалежності. Як на перший погляд і не здається парадоксальним, але деякі з представників цієї номенклатури посіли чільне місце в політичному й науковому середовищі нової української держави, проти створення якої за радянських часів вони так активно виступали.

На відміну від етнічних меншин, вивчення яких стало одним із провідних напрямів доробку переважної більшості етнополітологів, проблеми дослідження української ідентичності так і не перетворилися на пріоритетні. Зокрема, поза увагою залишаються проблеми набуття українською мовою реального, а не декларативного державного статусу в Україні. Крім того, глибокий аналіз державної мовної політики, як невід'ємної складової етнополітики, етнополітологами фактично не проводився. Лише І.Ф. Курас, О.М. Куць та В.М. Кулик торкнулися проблем реалізації мовної політики доби незалежності та її суперечливих наслідків⁶⁰. Мовна політика в Україні з акцентуванням на „двомовність” досліджувалася Л.П. Нагорною⁶¹. І лише у 2008 році науковцями Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса із залученням представників інших інститутів НАН України була підготовлена колективна монографія посвячена мовній ситуації в сучасній Україні. Але концептуальні підходи в оцінці напрямів та результатів мовної політики серед авторського колективу різняться: від прихильного ставлення до наслідків російщення України до аргументованого обґрунтування необхідності реального набуття українською мовою статусу державної⁶².

⁶⁰ Курас І.Ф. Мовна політика: здобутки і проблеми // Етнополітологія. Перші кроки становлення / І.Ф. Курас. – К.: Генеза, 2004. – С. 409-487; Куць О.М. Мовна політика в державотворчих процесах України / О.М. Куць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 275 с; Кулик В.М. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції / В.М. Кулик // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 11-54.

⁶¹ Нагорна Л.П. Мовна політика і мовно-культурний діалог // Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.П. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – С. 234-307.

⁶² Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.І. Вишняк та ін. – К.: ПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.

Відгалуженням етнополітології став такий напрям наукових досліджень як *етнодержавознавство*. Започатковане у першій половині 90-х рр. XX ст. Ю.І. Римаренком та Л.Є. Шкляр, цей напрям концептуально поєднав дослідження процесів націо- та державотворення⁶³. Фактично етнодержавознавство перетворилося сьогодні в складник етнополітології, бо має не лише спільний об'єкт дослідження, але й концептуальні засади та методи дослідження. Важливим результатом становлення етнополітології та етнодержавознавства як галузі наукових досліджень стала підготовка наукових кадрів за цим фахом.

В етнополітології, як одному з провідних напрямків досліджень етнонаціональних процесів в Україні, найбільш відкрито проявилось розмежування між „офіційною” наукою, що підтримувала правлячий режим часів президентства Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми, та „опозиційною” наукою, котра опиралася на підтримку національно-демократичних сил. Ці відмінності проявлялися не лише в різних концептуальних засадах вивчення етнонаціональних процесів у цілому, але й у діаметрально протилежному визначенні сутності української національної ідеї та шляхів розбудови незалежної України, а також і в оцінці основних напрямків здійснення та наслідків етнополітики.

У межах етнополітології виокремився самостійний напрям досліджень – *етноконфліктологія*. Дослідженню суперечностей та конфліктів у суспільстві, у тому числі й на етнічному ґрунті, присвячені праці В.Б. Євтуха, С.І. Здіорука, А.І. Кіссе, В.О. Котигоренка, О.В. Кривицької, О. Маруховської, Ю. Мацієвського, Г.М. Перепелиці, Т.О. Сенюшкіної⁶⁴. Зок-

⁶³ Римаренко Ю.І. Національне буття у контексті державотворення / Ю.І. Римаренко, С.І. Римаренко. – Одеса, 1996.; Римаренко Ю.І. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади / Ю.І. Римаренко, Л.Є. Шкляр, С.І. Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 264 с.; Римаренко С.Ю. Самовизначення особи, нації, держави / С.Ю. Римаренко. – К., 1999.; Шкляр Л.Є. До питання про етнонаціональні чинники державотворення / Л.Є. Шкляр // Генеза. – 1996. – № 1(4). – С. 216-224.; Шелест Д.С. Політико-правові основи етнодержавотворення в Україні / Д.С. Шелест, М.М. Юрченко. – Одеса, 1999.

⁶⁴ Євтух В.Б. Міжетнічний конфлікт у суспільному розвитку полі етнічних країн / В.Б. Євтух // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві – К.: Фонд «Європа ХХІ», 2002. – С. 182-210; Здіорук С.І. Етноконфліктна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти / С.І. Здіорук. – К., 1993.; Кіссе А.І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз / А.І. Кіссе. – К.: Логос, 2006. – 380 с.; Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В.О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 726 с.; Кривицька О.В. Етноконфліктний потенціал України / О.В. Кривицька // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років / Відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К.: ІПіЕНД НАН України, 2002. – С. 97-129.; Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політ. менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 24-37; № 3. – С. 42-62.; Маруховська О. Про природу етнополітичних конфліктів: чому бунтують етнічні групи / О. Маруховська // Наукові записки: Збірник. – К.: ІП і ЕПД, 2005. – Вип. 27. – С. 49-62.; Мацієвський Ю. Деякі проблеми теорії конфліктів та насильства / Ю. Мацієвський // Генеза. – 1995. – № 3. – С. 209-214.; Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт – вивчений феномен? / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 108-121; Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г.М. Перепелиця. – К.: Стилос, 2003. – 254 с.; Перепелиця

рема, на основі використання концептуальних засад західної конфліктології досліджувалися проблеми причин, сутності та наслідків реальних та вірогідних етноконфліктних ситуацій в Україні. На відміну від інших країн пострадянського простору, Україні вдалося уникнути міжетнічних конфліктів у формі збройного протистояння та етнічних чисток, але суперечності на етнічному та етноконфесійному ґрунті продовжують зберігатися.

Можливість переростання міжетнічних суперечностей на конфліктні ситуації в сучасній українській науковій літературі оцінюється малою ймовірною. Значно менше уваги в дослідженнях приділяється суперечностям на мовному ґрунті, зокрема між україномовною більшістю та російськомовною меншістю, за винятком вивчення виборчих технологій. Починаючи з виборів Президента України 1994 року, на всіх наступних президентських і парламентських виборах розігрується „російськомовна карта”, що об’єктивно сприяє загостренню суперечностей на мовному ґрунті й веде до появи сепаратистських рухів і загрози розколу українського суспільства. Тому назріла нагальна потреба наукового осмислення з точки зору етноконфліктології причин, сутності існуючих суперечностей на мовному ґрунті, з метою подолання політичних спекуляцій на мовному питанні.

Активізувалися дослідження й в такому напрямі як *етнокультурознавство (етнокультурологія)*, що оформився в межах етнології, культурології та філософії. Головними проблемами досліджень стали окреслення духовних орієнтирів реформування українського суспільства, відновлення культурної спадщини, політико-культурологічний аналіз етномовних процесів, визначення ролі національної та її складників на всіх етапах розвитку української нації. Особливе місце посідав аналіз суперечливої державної політики в галузі культури, зокрема, зверталася увага на відсутність «підтримчих дій» держави в цій сфері та негативні наслідки такої політики для українства. У цьому напрямі плідно працюють С. Вовканич, І. Дзюба, В. Іщук, Р. Кісь, Л. Костенко, І. Лосєв, О. Пахльовська, М. Рябчук, О. Щербатюк, М. Юрій та інші⁶⁵. Занепокоєність у дослідників, зокрема С. Грабовського, І. Лосєва, М. Рябчу-

Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі / Г. М. Перепелиця. – К.: НІСД, 2003. – 432 с.; Сенюшкіна Т.О. Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір (проблеми теорії, методології, практики) / Т.О. Сенюшкіна. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 368 с.

⁶⁵ Вовканич С. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея / С. Вовканич. – Львів: ЛБА, 2001. – 540 с.; Грабовський С. Державний патерналізм і національна культура / С. Грабовський // Генеза. – 1996. – № 1(4). – С. 245-253.; Дзюба І.М. Ідеологічні децибели „діалогу культур”. У якому українська поки що не стала рівноправним партнером російської. В Україні... / І.М. Дзюба // Сучасність. – 1998. – № 11. – С. 63-87.; Дзюба І.М. Між культурою і політикою / І.М. Дзюба. – К.: Сфера, 1998. – 372 с.; Дзюба І.М. Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П’ятдесят років без Сталіна / І.М. Дзюба. – К.: Криниця, 2003. – 144 с.; Іщук В. Україна: проблема престижності та ідентичності (Масова комунікація і культура як суб’єкти формування громадської і національної свідомості) / В. Іщук. – К.: Смолоскип, 2000. – 89 с.; Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до теорії мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.; Костенко Л. Гуманіта-

ка, викликало неприродне становище українців, а саме фактично як етнічної меншини на своїй історичній Батьківщині. Зокрема, з точки зору забезпечення їхніх прав у культурно-інформаційній сфері, особливо в урбаністичному середовищі східних та південних областей⁶⁶. Це становище С. Грабовський визначив як „українське культурне гетто”, І. Лосєв – як „феномен внутрішньої української діаспори”, М. Рябчук – як „мовно-культурне відчуження”.

Досить результативним стало залучення методології психології до вивчення етнічних процесів, що сприяло формуванню *етнопсихології* як окремого наукового напрямку. Зокрема, вивченню феномену етнічної та національної свідомості українців у концептуальному вимірі етнопсихології та етнополітології присвячена фундаментальна монографія І.О. Кресіної.⁶⁷ У межах цього наукового напрямку знаходиться й доробок В. Васютинського, Т. Воропаєвої, П. Гнатенка, І. Грабовської, С. Грабовського, М. Гримич, О. Донченко, З. Карпенко, О. Нельги, В. Павленко, Ю. Романенка⁶⁸. Дослідження сучасних науковців опираються насамперед

рна аура нації, або Дефект головного дзеркала / Л. Костенко. – К.: НАУКМА, 1999. – 27 с.; Костенко, Л. „Нації вмирають не від інфаркту...” // Політика і культура. – 2001. – № 30. – С. 18-22.; Пахльовська О. Українська культура у вимірі „пост”: посткомунізм, постмодернізм, поствандалізм / О. Пахльовська // Сучасність. – 2003. – № 10.; Пахльовська О. Біном „Україна – діаспора” сьогодні : криза і перспектива / О. Пахльовська. – К. : Видавничий дім „КМА”; Всеукр. т-во „Просвіта” ім. Т. Шевченка, 2002. – 51 с.; Щербатюк О. Українська культурна традиція: деякі механізми збереження „власного” і парадокси їх усталення / О. Щербатюк // Українознавство – 2003. Календар-щорічник. – К. : Поліграфкнига, 2002. – С. 78-84.; Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України / М. Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2004. – 738 с.

⁶⁶ Грабовський С. Проблема українського культурного гетто в українській державі / С. Грабовський // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри / За ред. В. І. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 41-47.; Лосєв І. Феномен внутрішньої української діаспори в сучасній Україні / І. Лосєв // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри / За ред. В.І. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 12-16.; Рябчук М.Ю. Зона відчуження: Українська олігархія між Сходом і Заходом / М.Ю. Рябчук. – К., 2004. – 224 с.

⁶⁷ Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз) / І.О. Кресіна. – К.: Вища школа, 1998. – 389 с.

⁶⁸ Васютинський В. Українська ідентичність російськомовних : між відчуженням та долученням / В. Васютинський // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства / Наук. ред. В. Радчук. – К.: Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2002. – С. 74-80; Воропаєва Т. Становлення українського „Ми” / Т. Воропаєва // Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини / За заг. ред. В.І. Сергійчука. – К.: ЗАТ „Нічлава”, 2004. – С. 7-46.; Воропаєва Т. Українська мова як базова основа національної ідентичності / Т. Воропаєва // Вісник українознавства. – 2007. – Вип. 11. – С. 13-17; Гнатенко П.І. Національна психологія / П.І. Гнатенко. – Днепропетровск: Полиграфист, 2000. – 213 с.; Гнатенко П.І. Український національний характер / П.І. Гнатенко. – К.: ДОК-К, 1997. – 115 с.; Гнатенко П.І. Ідентичність : філософський і психологічний аналіз / П.І. Гнатенко, В.Н. Павленко. – К., 1999. – 465 с.; Грабовська І.М. Малоросійство як суспільно-психологічний феномен (історія і сучасність) / І.М. Грабовська // Українознавство – 2001. Календар-щорічник. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – С. 114-116.; Гримич М.В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців / М.В. Гримич. – К.: АТ „Віпол”, 2001. – 381 с.; Донченко О. Архетипи соціального життя і політика: Глибинні регулятиви психологічного повсякдення / О. Донченко, Ю. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.; Нельга О. Українство як етнопсихологічний феномен / О. Нельга // Українська діаспора. – Рік вид. II. – Ч. 3. – С. 5-20.

на психологічні студії представників української діаспори: зокрема О. Кульчицького, І. Мірчука, Є. Онацького, М. Шлемкевича. Історіографічну розвідку присвячену дослідженню досягнень української етнопсихології провела С. Проскурова⁶⁹.

Дослідженню природи етнокультурних стереотипів, шляхів їхнього виникнення та функціонування присвячений один із напрямів доробку І. Грабовської, П. Гнатенка, О. Зарецького, В. Павленко, І. Лосєва, М. Рябчука⁷⁰. Зокрема, мова йде в першу чергу про етнічні стереотипи українців щодо росіян та поляків, а також росіян та поляків щодо українців. Ці досить усталені уявлення одних про інших, які не завжди відповідають дійсності, відбиваються не лише на міжетнічних взаєминах в українському суспільстві, але й на міждержавних стосунках. Живучим виявився етностереотип росіян стосовно українців, який досить агресивно нав'язувався українцям як їхня власна самооцінка, що є одним з проявів меншовартості.

Етнічні процеси досліджуються також і правознавцями, хоча головна увага звертається переважно на правовий статус етнічних меншин в Україні та порівняння національного законодавства з цієї проблематики з законодавством насамперед європейських країн. Цими проблемами опікуються Н. Беліцер, О. Биков, О. Калакура, В. Колісник, Л. Лойко, А. Назаревич, В. Нікітюк, Л. Рябошапка, С. Трохимчук, В. Трощинський⁷¹. Аналіз правового стату-

⁶⁹ Проскурова С. Сучасний стан та проблеми досліджень етнопсихології українців / С. Проскурова // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. Зб. наук. праць / За заг. ред. В. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 181-189.

⁷⁰ Грабовська І.М. Стереотипи масової свідомості в процесі формування взаємних етнічних характеристик українців та росіян, українців та поляків на сучасному етапі суспільного розвитку (філософсько-світоглядний аналіз) / І.М. Грабовська // Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини / За заг. ред. В.І. Сергійчука. – К.: ЗАТ „Нічлава”, 2004. – С. 222-234.; Гнатенко П.І. Этнические установки и этнические стереотипы / П.І. Гнатенко, В.Н. Павленко. – Днепропетровск, 1995. – 200 с.; Зарецький О. Етнічна та мовна ситуація в Україні 1990-х років в стереотипах масової свідомості / О. Зарецький // Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. Історія. Сьогодення. Майбутня перспектива. – Ч. 2. – К.: 2002. – С. 151-154.; Лосєв І. Українське питання і російська національна самоідентифікація / І. Лосєв // Сучасність. – 1999. – № 4. – С. 65-70.; Лосєв І. Явище „бандерофобії” в російській свідомості / І. Лосєв // Сучасність. – 2001. – № 4.; Рябчук М. Ю. Міф про міф, або Чому українці не є українцями / М.Ю. Рябчук // Сучасність. – 2003. – № 5. – С. 34-57.

⁷¹ Беліцер Н. Національні меншини: правові норми, документи, суспільні уявлення та очікування / Н. Беліцер // Сприяння поширенню толерантності у полі етнічному суспільстві – К.: Фонд «Європа ХХІ», 2002. – С. 151-181.; Биков О.М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні / О.М. Биков. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ, 2001. – 354 с.; Калакура О.Я. Правовий статус етнічних меншин України / О.Я. Калакура // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2000. – Вип. 5. – С. 109-113.; Колісник В. Правова природа Рамкової конвенції про захист національних меншин // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4 (27); Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Л.І. Лойко. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 634 с.; Назаревич А. Національні меншини країн Європейського Союзу в контексті інтеграційних процесів / А. Назаревич, С. Трохимчук. – Львів, 2002. – 112 с.; Нікітюк В.О. Статус етнонаціональних меншин (Порівняльно-правовий аспект) / В.О. Нікітюк. – К.: Естет, 1996. – 186 с.; Рябошапка Л.М. Правове становище національних меншин в Україні

су українців, як і державного статусу української мови на жаль не проводиться, хоча б на рівні доробку, присвяченого меншинам. Цей напрям правознавчих досліджень об'єктивно гальмується через те, що правова база державного статусу української мови базується ще на законі 1989 року, а програми 1991, 1997, 2000 та 2003 рр. фактично не виконані. За умови створення сучасної законодавчої бази розвитку української мови, а головне забезпечення їй реального, а не формального статусу державної, можливе створення повноцінного наукового напрямку – *етноправознавства*. Новим, перспективним напрямом наукових досліджень в Україні останніми роками стає *регіоналістика*, хоча етномовна проблематика не є головною в цих студіях. Напрацювання у цій галузі належать Я.В. Верменич та М.І. Долішньому⁷².

Важливе місце в дослідженні етномовних процесів в Україні належить доробку історичної науки. Дослідження істориків України зосереджувалися переважно на вивченні етнічних аспектів історичного минулого України. Етномовна проблематика сучасної України досліджується переважно представниками інших гуманітарних наук, насамперед: етнологами, політологами, соціологами, культурологами, мовознавцями та правознавцями, опираючись також на досягнення української історичної науки. Фактично за часів незалежності з'явився як окремий напрям наукових досліджень – *етнічна історія* України. Без глибокого аналізу історичного минулого не можливо зрозуміти сутність і напрями етномовних процесів у сучасній Україні, особливо враховуючи тривалу бездержавну добу та наслідки багатовікового російщення українства. За хронологічними межами історичні дослідження поділяються на дві частини: доба Російської імперії та радянські часи. Свої особливості мали етнічні аспекти минулого західноукраїнських земель, насамперед до початку Другої світової війни.

В умовах кризи радянської історичної науки на початку 90-х рр. XX ст. надзвичайно істотний вплив на розгортання в Україні етномовних досліджень, насамперед у галузі історії відіграв випуск масовим накладом праці О.М. Субтельного⁷³. Вперше, відкрито була поставлена проблема російщення України і на основі аналізу статистичних матеріалів показані зміни етнічної та мовної структури населення за радянських часів, внаслідок цієї політики.

Одним з провідних напрямків історичних досліджень стало вивчення національної політики царської та більшовицької влади в Україні, яка безпосередньо впливала на історичну долю як українців, так і етнічних меншинних груп. Зокрема, історичні корені політики російщення України знаходяться в далекому минулому. Фактично політика інкорпорації

(1917–2000) / Л.М. Рябошапка. – Львів: Вид. центр Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2001. – 212 с.; Трощинський В.П. Правове регулювання розвитку національних меншин України / Трощинський В.П. // Наукові записки ІПіЕНД. – 1999. – Вип. 8. – С. 126-137.

⁷² Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я.В. Верменич. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 516 с.; Долішній, М.І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть: нові пріоритети / М.І. Долішній. – К.: Наук. думка, 2006. – 512 с.

⁷³ Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 509 с.

України і знищення української державності, що розпочала російська (московська) влада в другій половині XVII ст., супроводжувалася утисками української мови, а в другій половині XIX ст. призвела до її заборони (Валуєвський циркуляр 1863 року). Фундаментальне, узагальнююче дослідження становища України в складі Російської імперії, в тому числі і політики російщення українців царським урядом, проведене авторським колективом Інституту історії України на чолі з В.А. Смолієм⁷⁴. Початку здійснення політики інкорпорації українських земель присвячені праці В.М. Горобця⁷⁵. Особливості асиміляторської політики царського режиму в Правобережній Україні в XIX ст. знайшли відображення в доробку Н.О. Щербак⁷⁶. Взаємозалежність між розвитком української історичної науки та становленням українства як модерної спільноти розглядається в монографії В.В. Масненка⁷⁷.

Репресивну політику радянського режиму щодо українства, насамперед сталінської доби, досліджували І. Білас, С. Білокінь, І. Винниченко, В. Золотарьов, В. Пристайко, Ю. Шаповал⁷⁸. На основі залучення архівних матеріалів, у тому числі і радянських спецслужб, українські науковці переконливо довели свідоме використання радянським режимом репресій як невід'ємної складової у здійсненні національної політики в Україні. Діяльність репресивних органів спрямовувалася на встановлення повного контролю над суспільством, придушення української національної свідомості, що однозначно трактувалося як прояв „українського буржуазного націоналізму”. Найбільш активна частина українства, його інтелектуальна еліта зазнавала переслідувань, утисків і фізичного знищення. За сталінських часів загинув цвіт української нації, наслідки цих втрат відбилися і на наступних поколіннях українців.

⁷⁴ Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси. В 3-х т. / В.А. Смолій (відп. ред.) – К.: Наук. думка, 2004. – Т. 1. Українські проекти в Російській імперії / В.Ф. Верстюк, В.М. Горобець, О.П. Толочко. – 501 с

⁷⁵ Горобець В.М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини ХУІІ – першої чверті ХУІІІ ст. / В.М. Горобець. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 68 с.; Горобець В.М. Присмерк Гетьманщини: України в роки реформ Петра І / В.М. Горобець. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – 321 с.

⁷⁶ Щербак Н.О. Асиміляційна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина ХІХ століття) / Н.О. Щербак // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 10. – С. 55-58.; Щербак Н.О. Роль етнічного фактора у формуванні політики російського самодержавства у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ-ХІХ ст.) / Н.О. Щербак // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4 (7). – С. 173-176.; Щербак М.Г. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / М.Г. Щербак, Н.О. Щербак. – К.: Вид. центр Київського університету, 1997. – 92 с.

⁷⁷ Масненко В.В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / В.В. Масненко. – К.-Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.

⁷⁸ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. / І.Г. Білас. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1. – 424 с.; Кн. 2. – 688 с.; Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.): Джерелознавче дослідження / С.І. Білокінь. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 446 с.; Винниченко І. Україна 1920-1980-х: Депортації, заслання, вислання / І. Винниченко. – К.: Рада, 1994 – 126 с.; Шаповал Ю. ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: Особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К.: Абрис, 1997. – 605 с.

Катастрофічні демографічні наслідки для українства мала політика геноциду, що проводив радянський режим, проявом якої стали три голодомори. Найбільшою катастрофою для України за всю її багатовікову історію став голодомор 1932–1933 рр., внаслідок якого був підірваний генофонд української нації⁷⁹. За радянських часів ця трагічна історія української історії свідомо замовчувалася. Аналізу особливостей національної політики комуністичної влади в Україні в 30-ті рр., спрямованої перш за все на відновлення політики російщення та знищення досягнень доби „українізації” насамперед в культурно-освітній сфері присвячені праці Г.Г. Єфіменко⁸⁰. Фактично з 30-х рр і до кінця 80-х рр. XX ст. змінювались лише акценти у цій політиці, а її сутність залишалася незмінною.

Одним із перших монографічних досліджень за часів незалежності, де неупереджено вивчалася політика радянського режиму в Україні в 50–80-ті рр. та утиски ним української мови та культури, стала праця В.К. Барана⁸¹. Цей науковець продовжує плідно досліджувати суспільно-політичні процеси в Україні часів „хрущовської відлиги” та „брежнєвського застою”, в тому числі разом з В.М. Даниленком⁸². Незважаючи на те, що ці роботи мають загальноісторичний характер, важливе місце в них посідають проблеми політики російщення України, в тому числі і діяльність радянської цензури. На основі залучення архівних матеріалів досліджувалася також і протидія цій політиці з боку національно-свідомого українства.

Історія українського дисидентського руху та його боротьби проти російщення України знайшли своє відображення в науковому доробку О.Г. Бажана, Т. Батенка, О.З. Данилюка, Б. Захарова, Г.В. Касьянова, Ю.О. Курносова, А.М. Русначенка.⁸³ А.М. Русначенку належить

⁷⁹ Кульчицький С.В. Демографічні наслідки голодомору 1933 р. в Україні (документи і матеріали, перепис 1937 р.) / С.В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 191 с.

⁸⁰ Єфіменко Г.Г. Національна політика керівництва ВКП(б) в Україні 1932–1938 рр.: освіта та наука / Г.Г. Єфіменко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 71 с.; Єфіменко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо Радянської України (1932–1938) / Г.Г. Єфіменко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – 303 с.

⁸¹ Баран В.К. Україна після Сталіна: нарис історії 1953–1985 рр. / В.К. Баран. – Львів : МП „Свобода”, 1992. – 124 с.

⁸² Баран В.К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В.К. Баран. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 667 с.; Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1960–1980 рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 304 с.; Баран В.К. Цензура в системі тоталітаризму / В.К. Баран // Сучасність. – 1994. – Ч. 6. – С. 104–117.

⁸³ Данилюк О. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х–80-ті рр. XX ст.) / О.З. Данилюк, О.Г. Бажан – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 616 с.; Батенко Т. Нариси з історії українського руху опору кінця 50-х – початку 90-х рр. / Т. Батенко. – Львів, 1999.; Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні. 1956–1987 / Б. Захаров, передмова А. Русначенка. – Харків, 2003. – 144 с.; Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г.В. Касьянов. – К., 1995. – 224 с.; Курносов Ю.О. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.) / Ю.О. Курносов. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – 221 с.; Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 50-х – початок 1990-х років / А.М. Русначенко. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1998. – 720 с.; Рус-

також і дослідження національно-визвольного руху не лише в Україні, але й в Білорусі та країнах Балтії в повоєнні часи⁸⁴. Особливості здійснення радянської політики в Західній Україні, пов'язаної зі зміною етнічного складу населення шляхом депортацій та встановленням радянсько-польського кордону досліджували О. Сисин та Ю. Сорока⁸⁵. Політика радянської заходноукраїнських земель знайшла своє відображення в доробку О. Рубльова, Ю. Черненко, М. Чоповського.⁸⁶

Помітний внесок у дослідженні історії українського національно-визвольного руху та міжетнічних взаємин в Україні ХХ ст. належить В.І. Сергійчуку. Характерною ознакою доробку науковця стало залучення до наукового обігу архівних матеріалів, які раніше не були доступні для дослідників. До кола його наукових інтересів входять проблеми українського національного відродження часів Національної революції 1917–1921 рр., доби „українізації” 20-х рр., національно-визвольної боротьби часів Другої світової війни та повоєнні роки. Чільне місце в дослідженнях належить вивченню політики радянського режиму щодо України, проблеми змін етнічних меж та формування державного кордону⁸⁷.

наченко А.М. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років / А.М. Русначенко. – К., 1999. – 324 с.

⁸⁴ Русначенко А.М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А.М. Русначенко. – К.: Університетське вид-во „Пульсари”, 2002. – 530 с.

⁸⁵ Сисин О. Зміни етнічного складу населення Львівщини в другій половині ХХ ст. / О. Сисин // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2000. – № 5. – С. 87-89.; Сисин О. Окремі аспекти розвитку культури Львівщини другої половини ХХ століття / О. Сисин // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 12. – С. 29-33.; Сорока Ю. Етнічні українські землі першої половини 1950-х рр. в державній політиці СРСР і Польщі / Ю. Сорока // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 11. – С. 78-81.; Сорока Ю. Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944-1946 роки) / Ю. Сорока // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 9. – С. 95-99.

⁸⁶ Рубльов О.С. Сталінщина й доля заходно-української інтелігенції. 20–50-ті рр. / О.С. Рубльов, Ю.А. Черненко. – К.: Наук. думка, 1994. – 350 с.; Чоповський М.Ю. Голгофа Західної України: Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення заходно-українських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920–1953 рр. / М.Ю. Чоповський. – Львів: Світ, 1996. – 140 с.

⁸⁷ Сергійчук В.І. Українська Соборність: відродження українства в 1917–1920 роках / В.І. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 1999. – 414 с.; Сергійчук В.І. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення / В.І. Сергійчук. – Львів: Свічадо, 2002. – 703 с.; Сергійчук В.І. „Українізація Росії”: Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках / В.І. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – 331 с.; Сергійчук В.І. Як нас морили голодом / В.І. Сергійчук. – Вид. 2-е, доп. – К.: Укр. вид. спілка, 2003. – 252 с.; Сергійчук В.І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 рр.: Нові документи та матеріали / В.І. Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.; Сергійчук В.І. Український здвиг / В.І. Сергійчук. – Т. I-V. – К.: Укр. вид. спілка, 2005.; Сергійчук В.І. Етнічні межі і державний кордон України / В.І. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – 431 с.

Заслугує на увагу монографія В.М. Піскун, присвячена українській політичній еміграції у міжвоєнний період. Дослідниця на основі узагальнення насамперед архівних матеріалів переконливо довела, що якраз завдяки високому рівню національної самосвідомості українська еміграція зберігала українську ідентичність навіть в умовах дисперсного розселення в іноетнічному середовищі⁸⁸. Цінними є наукові розвідки В.М. Піскун щодо ідентичності сучасних українців⁸⁹. Дослідженню окремих напрямів російщення України в 50–80 рр. XX ст., спрямованих на руйнування національної самосвідомості українців присвячені праці О. Сергійчук та С. Ситник⁹⁰. Насамперед, головна увага в цих роботах приділялася проблемам російщення системи освіти, утисків української культури, традицій та здійсненню цілеспрямованої міграційної політики. Боротьба української інтелігенції за збереження української мови відображена в монографії Ж. Шевчук⁹¹. Узагальнююче монографічне дослідження радянської доби української історії, в тому числі і аналіз еволюції політики російщення України належить науковцям інституту історії України НАН України⁹². Без усвідомлення наслідків російщення України за радянських часів не можливо дослідити сучасні етномовні процеси.

Надзвичайно важливу наукову та суспільну значущість у розвінчанні радянських історичних міфологем має науковий доробок В.К. Борисенко, Л.Л. Залізняка, Г.І. Півторака⁹³.

⁸⁸ Піскун В.М. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття) / В.М.Піскун. – К.: „МП Леся”, 2006. – 672 с.

⁸⁹ Піскун В.М. У пошуках ідентичності. Українська перспектива як усвідомлений вибір / В.М. Піскун // Віче. – 2004. – № 12. – С. 53-58.; Піскун В.М. Український проект. Сучасна держава і нація через призму особистісного сприйняття / В.М. Піскун // Українознавство – 2005. Календар-щорічник. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 232-237.

⁹⁰ Сергійчук О. Мовна ситуація у вищих навчальних закладах України (1955-1965) // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2000. – Вип. 6. – С. 4-7.; Сергійчук О. Протест українців проти зросійщення культурно-освітньої сфери в роки хрущовської „відлиги” / О. Серогійчук // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 12. – С. 25-29.; Ситник С.В. Взаємообумовленість політико-соціальних процесів та етнічної самосвідомості українців кінця 70-х–80-х рр. XX століття / С.В. Ситник // Вісник Київського ун-ту. Історія. – 1999. – Вип. 45. – С. 77-83.; Ситник С.В. Про роль міграційних процесів у трансформації етнічної самосвідомості українців другої половини XX ст. / С.В. Ситник // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2000. – Вип. 6. – С. 41-46.; Ситник С.В. Руйнування етнічної самосвідомості українського народу в 60-70-х роках XX ст. / С.В. Ситник // Етнонаціональні процеси на Правобережній Україні: минуле й сучасне. – К.-Житомир, 1998. – С. 64-67.

⁹¹ Шевчук Ж.А. Інтелігенція України у формування національної самосвідомості, духовності, розвитку української мови : історичний нарис / Ж.А. Шевчук. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2006. – 248 с.

⁹² Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси. В 3-х т. / В. А. Смолій (відп. ред.) – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2. Радянський проект / В.А. Гриневич, В.М. Даниленко, С.В. Кульчицький, О.Е. Лисенко. – 530 с.;

⁹³ Борисенко В.К. Політична міфологізація проблем дерусифікації в Україні / В.К. Борисенко // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 11. – К., 2001. – С. 4-11.; Залізняк Л.Л. Давньоруська народність: нова версія старого міфу / Л.Л. Залізняк // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 9. – С. 9-13.; Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі „спільної колиски” / Г.П.

Насамперед це стосується радянського міфу „про спільну колиску трьох братніх народів”, який слугував псевдонауковою підставою виправдання бездержавного минулого України, як і міф „про возз’єднання України з Росією”. Ці міфи перетворилися в ідеологічну ширму політики російщення українства. Системний аналіз колишніх радянських і сформованих на їх основі новітніх міфів провів М.В. Лукінюк⁹⁴. Зокрема, він переконливо довів невідповідність дійсності таких досить популярних міфів, як „меншовартість” української мови і культури, „благо двомовності”, „загроза насильницької українізації та утиски росіян в Україні”, „братська безкорисливість Росії”. На жаль, ці радянські міфологеми продовжують залишаються побутовати серед значної частини українського суспільства, насамперед, у східних та південних областях. Мало того, на їх активно використовують частина науковців та політиків, особливо під час виборів. Рецидиви радянських міфологем і їхні новітні інтерпретації досить негативно відбиваються на рівні самосвідомості українства і безпосередньо впливають на етнічні процеси в Україні, в тому числі і на мовне середовище.

Дослідження етномовних процесів часів незалежності ще не стали головним здобутком українських істориків. «Поточна» історія переважно досліджується політологами. Важливе значення для сучасного етату дослідження має насамперед доробок О.Д. Бойко та С.В. Кульчицького⁹⁵. Найбільш помітною є монографія Г.В. Касьянова, де проведений цілком обґрунтований критичний аналіз українського державотворення, в тому числі і в здійсненні етномовної політики⁹⁶.

Окремою історіографічною працею безпосередньо присвяченою аналізу доробку науковців в етнонаціональній сфері, насамперед в царині історії етнічних меншин є монографія О.О. Рафальського. Досвід науковців Київського національного університету ім. Тараса Шевченка в дослідженні етнічних процесів представлений у розвідці О.П. Гончарова. Чільне місце етнічні проблеми посідають також в історіографічній праці Я.С. Калакури⁹⁷.

Півторак. – К.: Вид. центр „Академія”, 2001. – 148 с.

⁹⁴ Лукінюк М.В. Обережно: міфи! Спроба системного підходу до висвітлення фальшувань історії України / М.В. Лукінюк. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2003. – 576 с.

⁹⁵ Бойко О.Д. Україна від путчу до Пущі (серпень – грудень 1991 року) / О.Д. Бойко. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. – 224 с.; Бойко О.Д. Україна в 1985–1991 рр. : основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 306 с.; Бойко О.Д. Україна 1991–1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього? / О.Д. Бойко. – К.: Магістр-5, 1996. – 207 с.; Кульчицький С.В. Російська тінь на незалежності України / С.В. Кульчицький // Політика і час. – 1993. – № 10. – С. 4-11; № 11. – С. 40-55; № 12. – С. 24-35.; Кульчицький С.В. Україна і Росія: переваги і небезпеки „особливих відносин”. Роздуми історика / С.В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 112 с.

⁹⁶ Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.В. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.

⁹⁷ Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: історіографічний нарис / О.О. Рафальський. – К.: Поліс, 2000. – 447 с.; Гончаров О.П. Національні меншини України в дослідженнях учених історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка / О.П. Гончаров // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 18. – К.: Унісерв,

Характерною ознакою наукового пошуку останніх років стала підготовка узагальнюючих колективних монографічних досліджень безпосередньо присвячених дослідженню етнічних процесів в Україні, а також праць, де ці проблеми займають провідне місце. До таких досліджень необхідно віднести доробок науковців Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського⁹⁸, Національного інституту стратегічних досліджень⁹⁹, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України¹⁰⁰, Інституту історії України НАН України¹⁰¹, Центру українознавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка¹⁰².

Отже, за часів незалежності був досягнутий помітний приріст наукових знань етновних процесів в Україні. На цій ниві плідно працюють десятки представників української гуманітарної науки. Відбулося становлення провідних центрів наукових досліджень за цим науковим напрямом. Проведення історіографічного аналізу переконливо свідчить, що протягом останніх двох десятиліть українські науковці досягли помітних результатів у дослідженні етновних процесів як доби бездержавного минулого України, так і часів незалежності. Розпочалося і теоретичне осмислення етнонаціональних проблем, з використанням досягнень науковців інших країн, насамперед західних.

Українська етновна проблематика в *західній історіографії* за радянських часів і в значній мірі за інерцією й до сьогодні перебуває в тіні російських студій. Найбільша актуалізовані, безперечно, етновні процеси в Україні в науковому доробку української західної діаспори. Включення української проблематики в наукові студії зарубіжних науковців реально розпочалося лише зі здобуттям Україною незалежності. Враховуючи те, що методологі-

2005. – С. 80-86.; Калакура, Я.С. Українська історіографія / Я.С. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

⁹⁸ Українці: історико-етнографічна монографія: у 2 кн. / Л. Артюх, В. Балусок, В. Борисенко та ін. А. Пономарьов (ред.) – Опішне, 1999. – Кн. 1. – 527 с.; Кн. 2. – 541 с.

⁹⁹ Українська політична нація: генеза, стан, перспективи /кер. авт. кол. В.С. Крисаченко. – К.: НІСД, 2004.; Український соціум / О.С. Власюк, В.С. Крисаченко, М.Т. Степико та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2005. – 792 с.

¹⁰⁰ Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років / Відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К.: ІП і ЕНД НАН України, 2002. – 374 с.; Національні меншини України в ХХ столітті: політико-правовий аспект. / І.Ф. Курас (голов. ред.), В.А. Войналович, Ю.А. Левенець та ін. – К.: ІП і ЕНД, 2000. – 357 с.; Крим в етнонаціональному вимірі / М. Панчук (кер.), Г. Бекірова, В. Ганкевич та ін. – К.: Світогляд, 2005. – 533 с.

¹⁰¹ Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси. В 3-х т. / В. Смолій (відп. ред.) – К., 2004. – Т. 1. Українські проекти в Російській імперії / В.Ф. Верстюк, В.М. Горобець, О.П. Толочко. – 501 с.; Т. 2. Радянський проект / В.А. Гриневич, В.М. Даниленко, С.В. Кульчицький, О.Е. Лисенко. – 530 с.; Т. 3. Новітній український державотворчий процес / С.В. Кульчицький, Б.О. Парахонський. – 327 с.

¹⁰² Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. Монографія / За заг. ред. В.І. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2003. – 245 с.; Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. Монографія / В.М. Піскун, А.В. Ціпка, О.В. Щербатюк та ін. За заг. ред. В. І. Сергійчука. – К.: ЗАТ „Нічлава”, 2004. – 240 с.

єю та науковим інструментарієм представники української діаспори органічно входять до західних наукових шкіл, цілком логічно розглядати їхній доробок в контексті західної історіографії. Зокрема, етномовні процеси в Україні знайшли відображення в науковому доробку О. Воловини, Б. Кравченка, Т. Кузьо, О. Мотилі, Ю. Шевельова, Р. Шпорлюка¹⁰³. Безпосередньо, проблемам сучасної України, в тому числі і етномовним процесам, присвячена і монографія Е. Вілсона, хоча початково вона призначалася для західної аудиторії¹⁰⁴. Етнічна проблематика, зокрема історичні аспекти російщення України, зайняли чільне місце в доробку А. Каппелера¹⁰⁵. Етномовні процеси в Україні ХХ ст. досліджував польський етнодемограф П. Еберхардт¹⁰⁶.

Умовно, доробок західних вчених з етнонаціональної проблематики поділяють на дві групи: примордіалісти та конструктивісти. Примордіалісти визнають реальне існування елементів (етногенетичних, культурно-історичних) окремих спільнот, які сприяють усвідомленню окремішності від інших етносів. А конструктивістська парадигма визнає ці елементи вигаданими чи створеними. Конструктивісти акцентують увагу на етнічній самосвідомості (самоідентифікації) та визначають провідну роль етнічної еліти в її творенні «конструюванні»¹⁰⁷. В.Л. Арбеніна вказала на використання примордіалістських і конструктивістських концеп-

¹⁰³ Воловина О. Українська мова в Україні : матірня мова за національністю і мовою навчання / О. Воловина // Про український правопис і проблеми мови. – Нью-Йорк; Львів, 1997. – С. 210-212; Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття / Б. Кравченко / Пер. з англ. – К. : Основа, 1997. – 424 с; Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект / Т. Кузьо // Українське суспільство на шляху перетворень : західна інтерпретація / За ред. В. Ісаєва. – К.: Вид. дім «КМА», 2004. – С. 45-70; Мотиль О. Структурні обмеження й вихідні умови: постімперські держави і нації в Росії та Україні / О. Мотиль // Сучасність. – 1995. – № 9. – С. 61-73.; Мотиль О. Україна в теоретичній перспективі: песимістичні прогнози, оптимістичні контраргументи та одна чи дві провокації // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / О. Мотиль / За ред. В. Ісаєва. Пер. з англ. – К.: Вид. дім «КМА», 2004. – С. 30-44.; Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / Ю. Шевельов // Вибрані праці. Мовознавство / Упоряд. Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 26-280.; Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не виборуська мова? – Вибрані праці. Мовознавство / Упоряд. Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 382-411.; Шпорлюк Р. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Р. Шпорлюк / Г. Касьянов (пер. з англ., передм., упоряд.) – К., 2000. – 354 с.; Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Р. Шпорлюк // Сучасність. – 1996. – № 11. – С. 74-87.

¹⁰⁴ Вілсон Е. Українці : несподівана нація / Е. Вілсон. – К.: Вид-во „К.І.С.”, 2004. – 552 с.

¹⁰⁵ Каппелер А. „Мазепинцы, малоросы, хохлы” : украинцы в этнической иерархии Российской империи / А. Каппелер // Россия – Украина: история взаимоотношений. Сб. ст. – Москва, 1997. – С. 125-144.; Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення. Історія. Розпад / А. Каппелер. – Львів : Вид-во Укр. Кат. Ун-ту, 2005. – 358 с.

¹⁰⁶ Eberhardt P. Przemiany narodowosciowe na Ukrainie 20 wieky / P. Eberhardt – Warsz: Biblioteka „Obozu”, 1994. – 335 р.

¹⁰⁷ Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. Вид. 2-ге, перероблене. Пер. з англ. В. Морозова. – К.: Критика, 2001. – 271 с.; Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм / Е. Гелнер / Пер. з англ. та передмова Г. Касьянова. – К.: Таксон, 2003. – 300 с.

тів для дослідження етнічних процесів: примордіалізм намагається з'ясувати, що лежить в основі етнічної солідарності, а конструктивісти пояснюють механізм мобілізації членів етнічних груп на колективні дії ¹⁰⁸. Незважаючи на домінування в зарубіжній історіографії модерністських і постмодерністських концептів, насамперед конструктивістських та інструменталістських, не втратив актуальності й доробок примордіалістів. Серед представників останніх найбільш відомий в Україні Е. Сміт ¹⁰⁹. Важливе значення для аналізу західних теорій нації та націоналізму має доробок Г. Касьянова, В. Лісового та О. Проценка ¹¹⁰. Окрім того, В. Лісовий та О. Проценко опублікували доробок провідних західних науковців ¹¹¹.

Для дослідження етномовних процесів в Україні досить продуктивним на наш погляд є поєднання методологічних засад як примордіалізму, так і конструктивізму. Автор опирається на фундаментальні засади примордіалістської парадигми в дослідженні етномовних процесів в Україні. Але аналізуючи зміни етнічної та мовної самоідентифікації населення України під впливом політичних чинників (здобуття незалежності) цілком слушною є конструктивістська парадигма. Досить продуктивною для аналізу етнічних процесів в Україні як за радянських часів, так і за часів незалежності, має концепт Р. Скемергона про домінуючі групи (більшість чи меншість) ¹¹².

Етномовні процеси в Україні опосередковано знайшли відображення в доробку *російських* науковців: етнологів: М. М. Губогла, Л. М. Гумільова, А. Г. Здравомислова, В. М. Кабузана, В. А. Тишкова ¹¹³, етносоціологів: Ю. В. Арутюняна, Л. М. Дробишевої, А. А. Сусококова ¹¹⁴, політологів: Д. Фурмана, А. Лівена, С. Савоскула ¹¹⁵, мовознавця В. М. Алпатова

¹⁰⁸ Арбеніна В.Л. Етносоціологія / В.Л. Арбеніна. – Вид. друге, доп. і перероб. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – С. 59.

¹⁰⁹ Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Е. Сміт / Пер. з англ. Р. Фещенка. – К. : «К.І.С.», 2004. – 170 с.; Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт / Пер. з англ. П. Тарашука. – К. : Основи, 1994. – 222 с.

¹¹⁰ Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 349 с.; Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / В. Лісовий, О. Проценко // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 11-36.

¹¹¹ Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.

¹¹² Скемергон Р. Етнічність і меншини / Р. Скемергон // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 455-457.

¹¹³ Губогло М.Н. Идентификация идентичности : этносоциальные очерки / М.Н. Губогло. – Москва: Наука, 2003. – 764 с.; Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилёв. – Москва: Айрис Пресс, 2001. – 557 с.; Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / А.Г. Здравомыслов. – Москва: Аспект Пресс, 1996. – 286 с.; Кабузан В.М. Русские в мире: динамика численности и расселения (1719–1989). Формирование этнических и политических границ русского народа. – С.-Петербург: Изд-во «Блиц», 1996. – 250 с.; Тишков В.А. Очерки теории и политики этничности в России / В.А. Тишков. – Москва: Наука, 1997. – 195 с.; Тишков В.А. Реквием по этносу. Исследования по социально-культурной антропологии / В.А. Тишков. – Москва: Наука, 2003. – 544 с.; Тишков В.А. Этнология и политика. Научная публицистика / В.А. Тишков. – Москва: Наука, 2001. – 240 с.

¹¹⁴ Арутюнян Ю.В. Трансформация постсоветских наций / Ю.В. Арутюнян. – Москва: Наука, 2003. – 207 с.; Арутюнян Ю.В. Этносоциология / Ю.В. Арутюнян, Л.М. Дробижева, А.А.

¹¹⁶. Безпосередньо українцям присвячена праця В.М. Кабузана ¹¹⁷, хоча загальні оцінки етномовних процесів в Україні в монографії істотно відрізняються від оцінок у спільному підрозділі цього науковця з В.І. Наулком у монографії «Українці» ¹¹⁸.

Фактично в концептуальних межах конструктивізму була спроба керівництва СРСР сформувати нову історичну спільність – радянський народ з єдиною мовою (російською). Внаслідок цього свідомо і цілеспрямовано проводилась політика російщення неросійських народів. Конструктивістські концепції взяло на озброєння й сучасне російське керівництво, що безпосередньо відбилосся й на концептуальних підходах російських науковців. Варто погодитись зі слушною думкою В.Г. Балушка, що «для політичного керівництва держав невідгідно визнавати об'єктивність існування етносів (етно-національні потреби й вимоги корінних етносів США і Канади, етнічних меншин у країнах Європи та в Росії, по відношенню до яких свого часу була допущена історична несправедливість і яких піддають асиміляції, небажання урядових кіл задовольнити ці потреби, загроза імперській цілісності держав у результаті національних рухів, а також процесів етноутворення всередині самих американців, росіян та інших імперських етносів тощо) ¹¹⁹.

Отже, етномовні процеси в Україні, хоча й знайшли відображення в зарубіжній історіографії, але найбільш повно і всебічно досліджуються українськими науковцями. Доробок української гуманітаристики в дослідженні цих процесів має в значній мірі компенсаторський характер, що проявляється в двох аспектах. З одного боку, лише протягом двох останніх десятиліть сформувалися нові галузі науки, яких не було за радянських часів, а ті що існували позбавилися ідеологічних обмежень та цензури. З іншого боку, концептуальні підходи західних науковців, які раніше не були доступними для українських вчених, досить продуктивно використовуються сьогодні в науковому пошуку.

Сусококов. – Москва: Аспект Пресс, 1998. – 271 с.; Русские (этносоциологические очерки) / Отв. ред. Ю.В. Арутюнян. – Москва: Наука, 1992. – 464 с.

¹¹⁵ Фурман Д. Русские и украинцы: трудные отношения братьев / Д. Фурман // Украина и Россия: общества и государства. – Москва: Права человека, 1997. – С. 3-18; Ливен А. Русскоязычные регионы Украины: троянский конь? // Украина и Россия: общества и государства / А. Ливен / Ред. Д. Е. Фурман. – Москва: Права человека, 1997. – С. 224-258; Савоскул С. Русские в независимой Украине: статус, идентичность, перспективы / С. Савоскул // Украина и Россия: общества и государства / Ред. Д. Е. Фурман. – Москва: Права человека, 1997. – С. 278-329.

¹¹⁶ Алпатов В.М. 150 языков и политика: 1917–2000. Социоллингвистические проблемы СССР и постсоветского пространства / В.М. Алпатов. – Москва: Крафт, 2000. – 224 с.

¹¹⁷ Кабузан В. М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения 20-е годы XVIII в. – 1989 г. Формирование этнических и политических границ украинского этноса. – Москва: Наука, 2006. – 657 с.

¹¹⁸ Українці: історико-етнографічна монографія : у 2 кн. / Л. Артюх, В. Балушок, В. Борисенко та ін. / А. Пономарьов (ред.) – Опішне: Укр. народознавство, 1999. – Кн. 1. – 527 с.

¹¹⁹ Балушок В.Г. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етніонімія / В.Г. Балушок. – Біла Церква: О.В. Пшонківський, 2008. – С. 34.

Незважаючи на вагомі досягнення українських науковців останніх на теренах вивчення етномовних процесів в Україні, залишаються недостатньо чи зовсім не дослідженими чимало проблем. Зокрема, потребують глибокого наукового осмислення наслідки бездержавного (колоніального) минулого України та їх вплив на сучасні етнонаціональні процеси. Насамперед, це стосується комплексного дослідження сутності, напрямків та наслідків російщення України, що призвело до реальної загрози існуванню українства, як окремої нації.

В українській науковій літературі доби незалежності більш-менш повно з'ясовані основні напрями політики царського та радянського режиму щодо українства, спрямованої на його асиміляцію (зросійщення). На основі залучення архівних матеріалів виявлені заходи як відкриті, так і приховані, спрямовані на заборону української мови, витіснення її на периферію суспільного життя, приниження соціального статусу. Але потребують додаткового вивчення глибинні наслідки цієї політики, спрямованої на зміну етнічного складу населення України, її деукраїнізацію. Тобто на заміну українців на неукраїнське населення як шляхом цілеспрямованих міграцій, так і перетворення українців та інших етносів на росіян за мовою та етнічною свідомістю, що фактично призвело до реальної загрози існуванню українству. Тому потребує подальшого вивчення процес руйнації національної свідомості українства, особливо в містах, внаслідок чого вони зазнавали мовної та етнічної асиміляції на своїй рідній землі від зайшлої етнічної меншини.

Найбільш гостро не лише в науковому, але й суспільно-політичному вимірі стоїть проблема дослідження мовного середовища сучасної України. Подолання політичних та псевдонаукових спекуляцій навколо мовного питання – нагальне завдання не лише української науки, але й для національної еліти і українського загалу в цілому. Вимагає неупередженого дослідження з боку етнологів, істориків, політологів, мовознавців та правознавців мовна політика владних структур України часів незалежності. Перш за все з'ясування причин гальмування реального набуття українською статусу державної, вивчення діяльності Ради з мовної політики при Президентів України, а також Державного комітету, з питань національностей та міграцій, який опікувався мовними проблемами. Не менш актуальним є аналіз причин гальмування в проведенні давно назрілої правописної реформи української мови та діяльності Правописної комісії.

Надзвичайно важливим є проведення порівняльного аналізу етнічних та мовних ознак населення України як у загальнонаціональному, так і в регіональному вимірі на основі аналізу статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. Насамперед це стосується вивчення динаміки чисельності українців та їх мовного середовища, а також визначення потужності та структури україномовного та російськомовного населення як у цілому в Україні, так і кожній з 27 адміністративно-територіальних одиниць. Особливої уваги, з метою подолання існую-

чих міфів, потребує дослідження російськомовного населення неросійського етнічного походження, в тому числі і російськомовних українців.

Фактично поза увагою науковців залишилися проблеми проведення порівняльного аналізу рівня освіти та соціального статусу україномовного та російськомовного населення. Такий аналіз надасть можливість виявити рівень представництва обох цих мовних груп в соціальній структурі населення, особливо серед національної еліти, тобто проаналізувати соціальну потужність україномовного та російськомовного населення. Іншими словами встановити, кому належить реальна влада в Україні. Також продовжують залишатися недостатньо дослідженими відмінності етнічного та мовного складу міського та сільського населення.

Незважаючи на значний обсяг наукових робіт, присвячених етнічним меншинам, потребує аналізу динаміка їхньої чисельності часів незалежності України. Фактично поза увагою дослідників залишилося дослідження мовного середовища етнічних меншин. Зокрема, потребує вивчення ступінь збереження кожною з них, а також представниками окремих етносів власної мови. Важливе значення для дослідження процесів мовної асиміляції є аналіз меж розповсюдження української та російської мов у середовищі етнічних меншин, окрім росіян та вивчення регіональних особливостей цих процесів. Не менш актуальним є дослідження змін мовного середовища росіян за часів незалежності України.

З метою подолання існуючих міфологем про двомовність необхідне проведення також аналізу рівня розповсюдження української та російської мов як другої мови за окремими етносами, враховуючи регіональні особливості. З цих міркувань важливе значення мають дослідження масштабів розповсюдження української мови у якості другої в мовному середовищі етнічних меншин. Знання української мови представниками меншинних груп слугує одним з визначальних показників рівня їхньої інтеграції в українське суспільство.

Назріла нагальна потреба для проведення наукового аналізу сучасної політики владних структур Російської Федерації щодо України, яка іноді межує з грубим втручанням у внутрішні справи нашої держави. Зокрема, аналіз всіх її складових: економічної, військово-політичної, релігійної, культурно-інформаційної, включаючи мовну та впливу на українське суспільство. Не менш актуальним завданням є дослідження діяльності тих політичних сил в Україні, які виступають провідниками інтересів сусідньої держави. Потрібна не лише історико-політологічна, але й обґрунтована правова оцінка цих деструктивних дій, з метою вироблення адекватних заходів щодо недопущення зовнішнього втручання у внутрішні справи незалежної України та захист власних національних інтересів. Для цього необхідне об'єднання зусиль наукової і політичної еліти, що сприятиме консолідації суспільства в цілому та подоланню сепаратистських проявів в Україні.

Не менш історично значущим завданням є проведення наукових досліджень українських етнічних територій, які залишилися у складі Російської Федерації. Можливо під егідою

Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України із залученням провідних етнологів з інших наукових установ необхідно провести польові дослідження. Це стосується насамперед Північної Слобожанщини, Західної Донщини, Кубані. За радянських часів, за життя одного покоління українці в прикордонних з Україною областях Росії зазнали тотальної асиміляції. Внаслідок чого власну українську ідентичність у залишковому вигляді продовжує зберігати лише старше покоління сільського населення. За таких умов через 20-30 років на цих землях українська ідентичність не буде проявлятися навіть у символічному вигляді. Надія на підтримку зарубіжного українства з боку владних структур України є примарною, бо навіть в самій Україні українська ідентичність не знаходить необхідної підтримки з боку держави. Тим паче, годі чекати на опікування збереженням української мови і культури з боку владних структур Російської Федерації.

Нагальною є також потреба проведення комплексного етнологічного дослідження всіх інших українських етнічних земель, які опинилися за межами державних кордонів України. Перш за все це стосується Пряшівщини (Словаччина), Східного Закарпаття, Південної Буковини, Придунав'я (Румунія), Придністров'я (Молдова), Берестейщина (Білорусь), а також колишніх українських теренів у Польщі – Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя. Для проведення цих наукових досліджень необхідна не лише підтримка з боку владних структур України, але й укладання відповідних міждержавних угод з урядами сусідніх країн. Отже, назріла нагальна проблема розробки державної програми дослідження українських етнічних земель, що залишилися за межами сучасної України, і не лише в Російській Федерації, але й Білорусі, Молдові, Румунії, Словаччині та Польщі. Враховуючи значний розвиток процесів мовної та етнічної асиміляції українців на колишніх українських землях, відкладання проведення таких досліджень унеможливить їхнє здійснення мабуть вже в найближчі роки.

В українській науковій літературі, окрім окремих статей, відсутній фактично аналіз досвіду пострадянських держав, насамперед Балтійських, у здійсненні етнонаціональної політики на шляху подолання наслідків бездержавного минулого та захисту власних національних мов. Ці дослідження особливо потрібні в умовах здійснення в Україні курсу на євроатлантичну інтеграцію. На жаль, в сучасній українській науковій літературі, особливо в етнополітології, стало навіть модним посилатися на досвід Бельгії, Швейцарії і навіть Канади у вирішенні етнонаціональних проблем. Але ці країни, істотно відрізняються від більшості європейських країн. До того ж, їхня історія відрізняється також і від української, на відміну від країн Балтії, які як і Україна долають наслідки бездержавного минулого у вирішенні етнонаціональних проблем. Не менш важливим для України є і досвід Білорусі, яка зазнала ще більшого зросійщення за радянських часів. Внаслідок чого білоруська мова за часів незалежності Білорусі ще більше втратила свої позиції, навіть у порівнянні з радянською добою.

Істотний доробок українських науковців у царині досліджень етнічних процесів в Україні створив сприятливі умови для підготовки узагальнюючих історіографічних праць, з урахуванням досягнень всіх соціогуманітарних наук. Отже, етномовні процеси в Україні були і продовжують бути однією з найважливіших наукових проблем в сучасній українській науці. Досягнення українських науковців перших років незалежності України відкривають можливості для подальшого науковому пошуку за цим надзвичайно важливим напрямом.

Джерельну базу з дослідження етномовних процесів в Україні варто класифікувати за окремими групами: неопубліковані архівні документи; збірники документів та матеріалів; опубліковані документи органів влади (укази та розпорядження Президента України, закони та постанови Верховної Ради України, постанови та програми Кабінету Міністрів України, рішення Конституційного Суду України, постанови органів місцевої влади); статистичні матеріали (статистичні збірники, архівні матеріали Держкомстату України).

Важливу групу джерел становлять документи фондів Центрального державного архіву громадських організацій України (колишній архів ЦК КПУ). Опрацювання корпусу документів цього архіву дозволило визначити політику радянського режиму, яка безпосередньо впливала на розвиток етномовних процесів напередодні здобуття Україною незалежності. Насамперед, це Ф.1. Центральний комітет Комуністичної партії України: Оп. 11 Протоколи і матеріали засідань Політбюро і Секретаріату ЦК КПУ (1988-1991 рр.); Оп. 25 та Оп. 32 Документи загального відділу ЦК КПУ (1988-1991).

Опрацьовані також матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України: Ф.2. Рада Міністрів УРСР (1989-1990); Ф. 166. Оп. 17 Міністерство народної освіти УРСР (України) (1989-1992); Ф.1 Р. Оп. 16. Верховна Рада України, Оп. 22. Комісії Верховної Ради України (комісія з питань народної освіти та комісія з питань культури та духовного відродження); Ф. 5233. Адміністрація Президента України (1992-1993 рр.).

Головними джерелами для проведення аналізу змін чисельності, етнічного складу та мовної структури населення України стали статистичні матеріали переписів населення 1989¹²⁰ та 2001¹²¹ рр. До того ж, опублікування матеріалів першого Всеукраїнського перепису

¹²⁰ Національний склад населення України. Частина I (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К.: ООП ГВЦ Мінстат. України, 1991. – 219 с.; Національний склад населення України. Частина II. (по Кримській АРСР та областях) за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року. – К.: ООП ГВЦ Мінстат. України, 1992. – 509 с.

¹²¹ Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2003. – 246 с.; Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 374 с.; Міграція населення України: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г.Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004.–322 с.; Населення України за місцем народження та громадянства: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року /

2001 році було більш повним, порівняно з радянськими (Всесоюзними) переписами 1959, 1970, 1979 та 1989 рр.

Дослідження етномовних процесів в Україні на основі аналізу статистичних даних переписів 1989 та 2001 рр. проведено за такими напрямками: загальна чисельність населення, українці, сукупна чисельність етнічних меншинних груп; 17 етнічних меншин: росіяни, білоруси, молдовани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи, сукупного числа меншин, окрім росіян, а також інших 114 меншинних груп, враховуючи рідну мову: власні національні, українську та російську, україномовного та російськомовного населення. Аналіз проводився з урахуванням поселенської мережі: міське та сільське населення, а також окремо населення українського прикордоння, у тому числі й за містами обласного підпорядкування та районами.

У результаті опрацювання значного масиву статистичної інформації, його аналізу та систематизації підготовлено 121 таблиця. Значна частина статистичних даних вводиться до наукового обігу вперше. Оприлюднено матеріали перепису населення 1989 року з урахуванням українців та всіх без винятку представників етнічних меншинних груп (127). Досліджено динаміку чисельності кожної з цих груп за 1989-2001 рр. Встановлено рівень ендогамії за етнічними ознаками та частки мігрантів серед окремих етнічних меншин. Визначено особливості територіального розміщення етнічних меншин не лише за окремими областями, але й містами та районами. Окрім цього Етнічний склад на мовна структура населення кожного із 175 міст обласного підпорядкування та 490 районів. Виокремлено населення українського прикордоння (31 місто обласного підпорядкування та 90 районів). Вперше проаналізовано рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців у віковому та освітньому вимірах, а також розподіл населення за мовою та рівнем освіти.

Для дослідження етномовних процесів в Україні були застосовані теоретичні та прикладні методи як *загальнонаукові*, так власне *історико-етнологічних*. До загальнонаукових методів належать: спостереження, порівняння, вимірювання, узагальнення, абстрагування, формалізація, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія. Традиційним теоретичним методом етнологічних досліджень є *історико-порівняльний*, основою якого є знаходження як подібності, так і відмінності в еволюції етнічних процесів. Для цього методу притаманне вико-

О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 223 с.; Рівень освіти населення України : за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2003. – 218 с.; Жінки і діти України : за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 289 с.; Жінки та чоловіки України: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 210 с.; Зайняте населення України: населення зайняте економічною діяльністю, за статусом діяльності. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 373 с.; Архів Держкомстату України.

ристання часових параметрів у двох вимірах: синхронічному та діяхронічному. *Синхронічний* (горизонтальний) зріз дає можливість порівняння складових етномовних процесів у межах одного часового поля. *Діяхронічний* (вертикальний) зріз дозволяє проводити порівняльне дослідження в динаміці протягом чітко визначених хронологічних меж, з урахуванням витоків, тенденцій та наслідків поступального розвитку.

Історико-порівняльний метод поділяється на три різновиди. *Історико-генетичний* враховує, що кожне сучасне етномовне явище має своє генетичне коріння в минулому, і тому порівнюються генетично споріднені. *Історико-дифузійний* розглядає запозичення природно засвоєні чи накинута ззовні. Перш за все це стосується дослідження асиміляційних процесів, насамперед мовного середовища, зокрема, мовної українізації чи зросійщення, також рівня адаптації в мовне середовище (друга мова). *Історико-типологічний* дозволяє дослідити подібність (спільні риси та тенденції) чи відмінність (протилежність напрямів змін).

Досить ефективним є використання *структурно-функціонального* методу для дослідження етномовних процесів. В основі цього підходу знаходиться виокремлення в системних об'єктах окремих структурних елементів та визначення їхніх функцій. Ці елементи та взаємозв'язки між ними і утворюють цілісну систему. Тому етномовна структура населення України досліджується як єдина цілісна система, що складається з окремих елементів, які мають свої типологічні ознаки, з взаємозв'язками та своєю ієрархією функцій. *Структуризація* системи забезпечує визначення не лише її складових, але й встановленню характеру зв'язків між ними, а також умов та чинників які впливають на її динаміку та збереження цілісності. Структурно-функціональний підхід дозволяє виявити варіанти відношення між окремими елементами цілісної системи як у формі *рівнозначності*, так і через ознаки *домінування* чи *підпорядкованості*. Насамперед це стосується визначення статусних позицій окремих елементів етнічної структури (домінантна / підпорядкована більшість чи домінантна / підпорядкована меншина).

Аналіз етномовної структури населення проводиться на основі методу *класифікації* та її складових з урахуванням особливостей кожної з них. Цей метод дозволив також класифікувати джерела та наукову літературу. *Типологічний* метод дає можливість виявити визначальні характеристики та ознаки міжетнічних взаємин. Метод типології сприяв визначенню типів ідентичності (національної/державної, етнічної, регіональної, мовної тощо). Метод *ретроспективи* допомагає визначити витoki, причини та наслідки сучасної етномовної структури населення (інерційний вплив політики російщення на сучасну мовну ситуацію в Україні), насамперед шляхом історичної *реконструкції*. Метод *перспективи* був використаний при розробці рекомендацій, спрямованих на гармонізацію міжетнічних взаємин та набуття української мовою не формального, а реального статусу державної в Україні.

Для дослідження українсько-російських міжетнічних відносин, включаючи і міжмовні взаємини в Україні досить продуктивним є використання *інтераціонального* підходу. У контексті цього підходу симетрія і асиметрія визначають співвідношення між двома суб'єктами за величиною цих суб'єктів. *Симетричні* відносини характеризуються паритетом стосунків між суб'єктами, рівними за їхніми основними параметрами. *Асиметричні* відносини – це відносини між суб'єктами різної величини, коли одна сторона за основними параметрами переважає іншу. *Симетрично-асиметричні* відносини – відносини між рівновеликими за одними й водночас різновеликими за іншими показниками суб'єктами, які характеризуються паритетом, рівноправністю в одній сфері й диспаритетом в іншій сфері стосунків ¹²². Незважаючи на те, що інтераціоналізм використовується насамперед для аналізу міжнародних відносин, цей підхід варто використовувати і для дослідження етномовних процесів. Зокрема, для аналізу демографічної та комунікативної потужності української та російської мов в сучасній Україні.

Враховуючи джерельну базу дослідження етномовних процесів в Україні, надзвичайно важливе значення має *кількісно-статистичний* (статистичний) метод, пов'язаний з опрацюванням великого масиву статистичних матеріалів переписів населення України 1989 та 2001 рр. та підготовки таблиць. Важливою складовою теоретико-методологічної бази дослідження є *понятійно-категоріальний апарат*. Він складається з фахових понять не лише з етнології, але й суміжних наук, насамперед соціолінгвістики, етносоціології, демографії, етногеографії, етнополітології. На основі довідкової та енциклопедичної літератури визначене авторське бачення понять і термінів, підготовлений понятійно-термінологічний словник.

Таким чином, опрацювання величезного масиву літератури, присвяченої вивченню етномовних процесів в Україні, призвело до її систематизації та аналізу за окремими науковими напрямками. Кожна з соціогуманітарних наук розглядає ці процеси під власним кутом зору. Узагальнення доробку представників різних наукових напрямів дало можливість виявити, які проблеми дослідження етномовних процесів знайшли достатнє висвітлення, а які потребують подальшого вивчення. Аналіз опублікованих матеріалів, архівних документів, а найбільше статистичних матеріалів переписів населення сприяло створенню необхідної джерельної бази для проведення дослідження змін етнічного складу та мовної структури населення України за 1989-2001 рр.

¹²² Перепелиця Г.М. Методологічні основи аналізу асиметричних відносин / Г.М. Перепелиця // Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Вид. дім «Стилос», 2005. – С. 15.

Етномовна ідентичність населення

Розпад СРСР та здобуття Україною незалежності сприймалися в українському суспільстві по-різному. З одного боку, для українців та представників етнічних меншинних груп, які пов'язували своє майбутнє з Україною, ці зміни усвідомлювалися як відновлення історичної справедливості. Відмінність України від інших новостворених держав пострадянського простору полягає не в наявності багаточисельної етнічної меншини – росіян, які за радянських часів займали домінантне становище, а в існуванні значного числа етнічно маргіналізованих та асимільованих за мовою українців. Якраз у їхньому середовищі здобуття Україною незалежності не було оцінено однозначно.

За визначенням американського науковця Р. Скемергона домінантне становище в суспільстві може займати як більшість, так і меншість. В умовах бездержавності домінантною може бути «група меншості», більшість займає підпорядковане становище, тобто є «масовим етносом»¹²³. До здобуття Україною незалежності українці залишалися «масовим етносом» чи «підпорядкованою більшістю», а росіяни мали статус домінантної меншості. Безпосереднім наслідком такого становища стало те, що росіяни в Україні за радянських часів не зазнавали мовної асиміляції, і, навпаки, українці, хоча й складали більшість серед усього населення, асимілювалися за мовою. Безпосереднім свідченням переваги в статусі російської мови було те, що у мовному середовищі інших етносів переважали процеси зросійщення, а не українізації.

За оцінкою російських етносоціологів Ю.В. Арутюняна та Л.М. Дробижевої в радянську добу, «росіяни, де б вони не жили, більше відчували, що вони живуть у своєму Союзі, а не республіці... Адаптація більшості росіян до інших етнічних середовищ національних республік була досить «неглибокою» й тому нестійкою»¹²⁴. Розпад СРСР сприяв перетворенню росіян на етнічну меншину й втрату ними колишнього домінантного статусу. Унаслідок цього, росіяни в нових державах переживають кризу етнічної ідентичності. За слушною думкою українського етносоціолога В.А. Арбеніної «найбільш розповсюдженою травматичною проблемою для більшості представників російської діаспори в країнах нового зарубіжжя стала втрата звичної для них «першої ролі» в багатонаціональній державі. Характерно це і для значної частини росіян – громадян України»¹²⁵. Зміни статусних позицій росіян впливали на те,

¹²³ Скемергон Р. Етнічність і меншини / Р. Скемергон // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 455-457.

¹²⁴ Русские: Этносоциологические очерки. – Москва: Наука, 1992. – С. 446.

¹²⁵ Арбеніна В.Л. Етносоціологія / В.Л. Арбеніна. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – С. 122.

що вони «починають гостро відчувати необхідність або переміни середовища, або в більш повній і всебічній адаптації до «іншого етнічного середовища», в якому вони живуть»¹²⁶.

Інтенсивне скорочення чисельності росіян в Україні за досить короткий термін (12 років) було викликане декількома чинниками. Насамперед, *депопуляційними процесами*, які розпочалися з 1992 року, в результаті зменшення рівня народжуваності та збільшення коефіцієнта смертності¹²⁷. Вплинуло також і припинення масової міграції росіян в Україну й навіть часткове переселення частини їх на історичну Батьківщину, особливо в умовах загострення соціально-економічної кризи на початку 90-х рр. ХХ ст. Але на відміну від країн Середньої Азії та Південного Кавказу, де зменшення чисельності росіян стало безпосереднім наслідком *міграційних процесів*, міграційні втрати росіян в Україні були досить незначними. Їхнє міграційне сальдо стало від'ємним лише в 1993 та 1994 рр., відповідно, 15,8 тис. осіб та 85,5 тис. осіб¹²⁸.

Найбільш істотно вплинули на скорочення чисельності росіян за 1989-2001 рр. не міграційні, а якраз *етнічні процеси*, зокрема етнічна асиміляція. Серед росіян значне розповсюдження отримали не лише ендегамні (моноетнічні), але й екзогамні (міжетнічні) родини. За даними перепису населення 2001 року лише 56,50% росіян проживали в моноетнічних (ендегамних) родинах¹²⁹. Тобто, для росіян, як і для переважної більшості представників меншинних груп, був притаманний низький рівень ендегамії. Для порівняння, рівень ендегамії складав серед українців 85,37%¹³⁰. *Ендегамні (моноетнічні) шлюби* – подружжя, яке складається з представників одного етносу. Ендегамія характерна насамперед для етнічної більшості, а також для етнічних меншин, які мають ареали компактного розселення.

У результаті відродження української державності етнічні процеси набули природного характеру, коли етнічна більшість асимілює розселених дисперсно представників етнічних меншин, насамперед через міжетнічні (екзогамні) шлюби. *Екзогамні (міжетнічні) шлюби* – подружжя, що складається з представників двох різних етносів. Екзогамія є характерною ознакою для етнічних меншинних груп, особливо в умовах дисперсного розселення.

Діти в таких сім'ях мають, як правило, подвійну етнічну ідентичність, але переважно визначають власне етнічне походження на користь домінантного етносу. Частина росіян, які мали змішане етнічне походження, тобто були народжені в українсько-російських родинах, у

¹²⁶ Русские: Этносоциологические очерки. – С. 446.

¹²⁷ Піскунов С. Відтворення населення України: етнічний аспект (демографічний аналіз) / С. Піскунов // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогноз на порозі ХХІ століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ-Чернівці: КВГІ, 1997. – С. 264.

¹²⁸ Євтух В.Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В.Б. Євтух, В.П. Трошинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 147.

¹²⁹ Таблица 1.1.18.

¹³⁰ Там само.

1989 році записалися росіянами, а в 2001 році визнали свою належність до українців, що означало зміну їхньої етнічної самоідентифікації. Унаслідок цього, і загальна чисельність українців за 1989-2001 рр. збільшилася *винятково* за рахунок російськомовних.

Формально визнати власне українське етнічне походження значно простіше, ніж відновити втрачену раніше мову як рідну. За рахунок скорочення числа росіян в Україні зросла чисельність українців. І це зростання відбулося на тлі депопуляції серед українців, яка розпочалася ще з 1991 року, а серед сільського населення – з 1979 року¹³¹. Тобто, *на зміни чисельності як українців, так і росіян за 1989-2001 рр. найбільший вплив мали етнічні процеси*.

Абсолютна більшість росіян є мешканцями міст і не мають в Україні суцільної етнічної території. Варто підкреслити також, що більшість з них є мігрантами радянської доби та їхніми нащадками в першому поколінні. Так, за переписом 2001 року 40,45% чисельності росіян (3 371,1 тис. осіб), які мешкали в Україні, народилися за її межами¹³². До того ж, у 19-ти із 24-х областей серед росіян домінували за чисельністю мігранти. Лише у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій та Одеській областях, а також у Криму більшість росіян народилися в Україні¹³³. Але й у цих областях мігранти та їхні нащадки в першому поколінні складають більшість серед загального числа представників цієї етнічної групи. До 1991 року росіяни не відчували себе етнічною меншиною, і в дійсності вони стали нею лише після здобуття незалежності України.

Отже, з цих міркувань, росіяни в Україні фактично є меншиною в першому поколінні, насамперед з точки зору самоусвідомлення ними свого реального статусу. Після розпаду СРСР у нових державах росіяни зіткнулися з раніше невідомою для них проблемою – необхідністю адаптації до чужого мовного та культурного простору. За радянських часів у такій адаптації для домінантної меншості не було жодної потреби.

Здобуття Україною незалежності об'єктивно призвело до усвідомлення необхідності адаптації за нових умов не лише для росіян, але й для зросійщених за мовою та самосвідомістю українців. Особливе занепокоєння ці зміни статусних позицій викликали в тих осіб, що посідали керівні посади і для збереження свого соціального статусу їм потрібно було знати українську мову. Найбільш повно такі враження виклав соціолог, колишній керівник відділу міжнаціональних відносин ЦК КПУ О. М. Шульга: «Доросла людина, яка опинилася в умовах кардинальних змін правової ситуації в ставленні до рідної мови чи функціонально першої мови, потрапляє в стресове становище. По-перше, вона відчуває себе обдуреною. Виявляється, все її попереднє життя було зорієнтоване суспільством (точніше владними структу-

¹³¹ Піскунов С. Вказана праця. – С. 264.

¹³² Розрахунки за даними: Населення України за місцем народження та громадянства: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленка (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – С. 214.

¹³³ Таблиця 2.2.25.

рами радянського режиму – В. С.), неправильно. Реальна практика не вимагала від неї знання ще однієї мови, яка за мить стала такою важливою. По-друге, вона стоїть перед неподоланими труднощами: у 40-50-ому річному віці освоїти нову мову навряд чи вдається. І психологічно ця вимога переживається досить негативно. Те, що в молодому віці сприймається як природна потреба, у середньому віці розглядається як диктат, насилля, несправедливість. По-третє, особистість втрачає із-за поганого знання мови перспективи професійного зростання, підвищення власного соціального статусу. Це призводить до згортання соціальної активності, до особистісних деформацій, а то й деградації»¹³⁴.

Головною причиною, що спонукає частину росіян, а також зросійщених за мовою та самосвідомістю українців та представників інших етносів активно протидіяти впровадженню державного статусу української мови, є усвідомлення небезпеки втратити високий соціальний статус і небажання подолати стереотипи мовної поведінки. Тому, вся аргументація про «порушення» їхніх індивідуальних прав у використанні російської мови є нічим іншим, як засобом збереження домінантного становища і не бажанням адаптуватися до нових умов.

Активність з боку представників російської етнічної меншини та зросійщених за мовою та самосвідомістю українців, насамперед тих, що посідають чільне місце на верхніх щаблях суспільної піраміди, спрямована на збереження домінантного статусу в суспільстві, здобутого ще за радянських часів. Ця активність повинна гарантувати їм не лише самозбереження як меншини, але і як домінантної сили в умовах незалежності України, тобто того становища, яке вони посідали за радянських часів. Домінування росіян не лише за етнічним походженням, а за мовою та самосвідомістю серед бізнесових кіл, значне представництво серед політичної та наукової еліти, створюють сприятливі умови для такої активності й компенсують їхню меншу чисельність, порівняно з українцями.

Отже, криза національної ідентичності в Україні притаманна насамперед не українцям, а росіянам та зросійщеним за мовою та самосвідомістю представникам інших етносів. Після розвалу СРСР росіяни в усіх країнах пострадянського простору формально втратили статус домінантної меншості й перетворилися чи точніше знаходяться на шляху до перетворення на звичайну етнічну меншину.

Усвідомлення цих змін викликає доволі різну реакцію: від розуміння необхідності пристосування до нових умов, аж до активної протидії будь-яким змінам. «У новій ситуації в росіян виникає проблема потрійного вибору: або адаптація до іншомовного середовища, або обособлення, самоізоляція, або, нарешті, міграція»¹³⁵. Єдиним оптимальним шляхом подолання цієї кризи є *інтеграція (адаптація)* до мовно-культурного середовища нових держав.

¹³⁴ Шульга А.Н. Этническая самоидентификация личности / А.Н. Шульга. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – С. 136.

¹³⁵ Русские: Этносоциологические очерки. – С. 448.

Етнічна інтеграція – успішна адаптація меншинних етнічних груп до нового етнокультурного середовища при збереженні власної етнічної ідентичності. Прикладом успішної інтеграції росіян на пострадянському просторі є становище частини молодого та середнього поколінь росіян у країнах Балтії, які намагаються отримати громадянство цих країн.

Всі інші шляхи спрямовані на недопущення змін статусних позицій: *сегрегація* (самоізоляція) – характерна для представників старшого покоління, а також для частини молодшого та середнього, які не можуть чи не хочуть інтегруватися до нового для них середовища (країни Балтії); *міграція* – масове переселення на історичну Батьківщину, спричинене не лише загостренням міжетнічних конфліктів, а й існуванням істотних відмінностей у мові, культурі, ментальності, які гальмують процеси можливої інтеграції (Закавказзя, Середня Азія та Казахстан); *сепарація* – відокремлення разом із територією (Придністров'я); *збереження статус-кво*, тобто становища домінантної меншості, цьому сприяло те, що росіяни та зросійщені за мовою та свідомістю так і залишилися при владі (Білорусь).

У сучасній Україні реалізуються декілька варіантів. *Інтеграційна* модель поведінки на жаль не переважає. Вона притаманна лише для частини росіян, які розселені переважно в західних областях, а також дисперсно в сільській місцевості та в невеликих містах інших областей, насамперед центральних. Серед старшого покоління росіян та російськомовних у містах Західної України характерна *сегрегація*. Для переважної більшості представників російської етнічної меншини, що мешкають у містах не лише південно-східних, але й центральних областей, реалізується модель *збереження статус-кво*, тобто домінантного становища.

Для українців здобуття незалежності України означало початок подолання кризи ідентичності, в умовах якої вони перебували в добу бездержавності. За радянських часів на своїй історичній Батьківщині українці мали статус масового етносу (підпорядкованої більшості), яка зазнавала мовної та етнічної асиміляції. Незалежність України відкрила для українців можливість перетворення з підпорядкованої на домінантну більшість. Нав'язування українському суспільству деструктивної за своєю сутністю ідеї про «кризу ідентичності» українців у незалежній Україні відбувається якраз з боку тих політиків, а також деяких науковців, які на власному досвіді відчувають кризу ідентичності.

У нових умовах криза ідентичності охопила маргіналізовані групи українців, які мають змішану, подвійну ідентичність, досить чисельні, особливо у містах східних та південних областей. З одного боку, вони визнають власне українське етнічне походження, але з іншого боку за мовою та самосвідомістю скоріше належать до росіян. Роздвоєння ідентичності маргіналізованих груп українців «гармонізується» в ієрархії: «українська етнічна самоіден-

тифікація усвідомлюється як складова домінантної російської, причому складова меншова-
тісна, підпорядкована «вищій» статусом російській»¹³⁶.

Етнічна маргіналізація – стан кризи етнічної адаптації, притаманний для представни-
ків етнічних меншинних груп чи підпорядкованої більшості, який полягає у відчуженні від
власних етнічних коренів: мови, культури, традицій і неможливості повного сприйняття ет-
нокультурного середовища домінантного етносу. Маргіналізація сприяє формування етнічної
роздвоєності чи відсутності чіткої етнічної ідентифікації взагалі. За своєю сутністю етнічна
маргіналізація подібна до соціальної маргіналізації, головними ознаками якої, є стан неви-
значеності, психологічної амбівалентності та неспроможності до адаптаційних дій. Етнічна
маргіналізація є перехідним етапом до етнічної асиміляції у середовищі домінантного етносу
(більшості чи меншості).

Подолати етномовні стереотипи радянської доби, яка за життя декількох поколінь пе-
ретворилося на стійку «традицію», досить складно. «Дорослій людині доволі важко змінити
звички і стереотипи, в тому числі і мовні. А російські мовні стереотипи досить сильні в будь-
якій професійній сфері»¹³⁷.

Роздвоєність ідентичності створює суперечність у становищі цієї групи українців: во-
ни не можуть повністю само ідентифікуватися ні з українцями, ні з росіянами. За радянських
часів, в умовах домінування росіян зросійщені українці не відчували кризи ідентичності. На-
магання належати не до «підпорядкованої більшості», а до «домінантної меншості» призво-
дило до того, «потребою ідентичності жертвували свідомо. Можливе відчуття етнічної та
мовної неповноцінності компенсувалося відчуттям престижності російської мови. Оволодін-
ня «чужою» престижною мовою підвищувало соціальний статус людини і не здавалося не-
щастям ні для неї особисто, ні для її оточення»¹³⁸.

Визначальною ознакою етнічної маргіналізації є мовна маргіналізація, тому у мовно-
му середовищі цих груп українців значне розповсюдження набув суржик, як ненормативне
змішування української та російської мов. *Суржик* – некодифікована проміжна субмова, яка
виникає у результаті тривалого контактного білінгвізму у його диглосній формі, і виконує
роль перехідного етапу у витісненні домінантною мовою підпорядкованої. Суржик утворю-
ється внаслідок хаотичного заповнення зруйнованих ланок структури рідної мови елемента-
ми поверхнево засвоєної чужої.

Суржик притаманний, насамперед, для меншинних груп, а також для підпорядкованої
більшості, в умовах домінування іншомовного середовища. Домінантна меншість порівняно
менше відчуває вплив суржику на свою мову, ніж з підпорядкована більшість. Домінантна

¹³⁶ Масенко Л.Т. (У)мовна (У)країна / Л.Т. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – С. 31.

¹³⁷ Алпатов В.М. 150 языков и политика: 1917–2000. Социоллингвистические проблемы СССР
и постсоветского пространства / В.М. Алпатов. – Москва: Крафт, 2000. – С. 140.

¹³⁸ Там само. – С. 106.

більшість фактично не зазнає суржикізації у власній державі. Загальна культура особистості та її самосвідомість формують культуру мовлення, обмежують вплив суржикізації. Для українців суржик означає часткову втрату рідної мови, неповне володіння нею, і одночасне неповне засвоєння російської мови. «У цих людей якби дві другі мови, за відсутності першої. Це явище суто маргінальне і виникає у людей з досить низьким культурним рівнем»¹³⁹.

Становище росіян як домінантної меншості в Україні в добу бездержавності сприяло широкому розгортанню процесів мовної та етнічної асиміляції українців на власних етнічних землях. На відміну від країн Балтії, де зміни етнічного складу та мовної структури населення відбувалися в результаті масового заселення цих країн росіянами та зросійщеними за мовою представниками інших етносів, в Україні за радянських часів більш ефективним засобом стало *поєднання масових міграцій з асиміляційними процесами в середовищі українців*, що найбільш активно відбувалося в містах. Російськомовний характер урбаністичного середовища в Україні, який утворився за часів Російської імперії не міг змінитися за короткий час доби «українізації» 20-х рр. XX ст. Урбанізація радянських часів сприяла збереженню домінування у містах російської мови, незважаючи на те, що серед міського населення за чисельністю українці переважали росіян. Таке становище зберігалось якраз завдяки тому, що українці залишалися в становищі «масового етносу», а росіяни зберігали статус домінантної меншості.

Масова урбанізація (гіперурбанізація) в Україні, яка розгорнулася наприкінці 50-х рр. XX ст., супроводжувалася цілеспрямованим витісненням української мови не лише з вищої школи, а навіть із шкільництва. Домінування російськомовного середовища стало беззаперечним у містах, насамперед великих та середніх не лише на сході та півдні України, але із 70-х рр. і в центральних областях, у 80-ті рр. воно охопило і найбільші міста західних областей.

На відміну від інших країн Східної Європи, де вирішальна стадія урбанізації проходила в умовах існування власних національних держав, в Україні вона відбулася в радянські часи, в умовах тотального домінування російськомовного середовища. Масове переселення до міст селян, які займали нижчі щаблі суспільної піраміди, не могло привести до заміни російськомовного урбаністичного середовища на україномовне, незважаючи на кількісну перевагу українців. Навпаки, низький соціальний статус української мови в урбаністичному середовищі сприяв прискоренню процесів мовної, а потім і етнічної асиміляції українців. «Глибинна деформованість ситуації, яка не могла позначитися на психічному складі українців, полягала в тому, що змушувала переходити на іншу мову спілкування не приїжджих росіян (це було б цілком природно на території України), а потребувала пристосованої до новоприбульців зміни мовної поведінки для місцевих мешканців»¹⁴⁰. *За радянських часів була*

¹³⁹ Там само. – С. 140.

¹⁴⁰ Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2004. – С. 150.

створена неприродна ситуація, за якою російська мова стала ознакою «передового» міста, а українська мова стала визначальною рисою «відсталого» села.

Урбаністичне середовище було і залишається осердям економічного розвитку, комунікацій, освіти, науки, культури, забезпечує вищі стандарти життя. «Урбанізація забезпечила не лише демографічну, «кількісну» перевагу над українофонами, а й перевагу «якісну». Міський світ, як правило, має вищий соціальний статус від світу сільського чи містечкового... Драматичний розрив між якістю міського та сільського життя фатально поглиблювався в СРСР системою колгоспного покріпачення, тобто фактично «геттоїзацією» україномовного населення в рамках своєрідної «внутрішньої колонії», такого собі «третього світу», одна з функцій якого забезпечувати урбанізований «перший світ» (у випадку України – світ російськомовний) дешевою робочою силою на всілякі неprestижні, з погляду міського населення, роботи»¹⁴¹. Особливо різючі відмінності в соціальному статусі україномовних та російськомовних в урбаністичному середовищі за радянських часів спостерігалися в обласних центрах, за винятком східних та південних міст, де ці розбіжності були менш наочними, внаслідок того, що значну частину соціально нижчих щаблів поряд з українцями внаслідок масової міграції займали росіяни та представники інших етносів – вихідців із союзних республік та автономій.

В етнічнооднорідному середовищі етнічна, а відповідно і мовна соціалізація відбувається нібито «автоматично». Агенти етнічної соціалізації не мають етнічних та мовних відмінностей. *Агенти етнізації (етнічної соціалізації)* – сукупність інституцій, які впливають на процес прилучення особистості до етнічного середовища (родина, найближче оточення, система освіти, засоби масової інформації, органи державної влади та громадські організації).

Суперечності в етнічній та мовній соціалізації фактично відсутні в етнічнозмішаному середовищі для етнічної більшості, а також і для домінантної меншості. Ці суперечності характерні для діаспори, етнічних меншинних груп, розселених дисперсно, а також для підпорядкованої більшості (масового етносу). Агенти етнічної соціалізації мають істотні етнічні та мовні розбіжності, різняться також і їхня суспільна вага. Родина, як первинна ланка мовної та етнічної соціалізації втрачає свою визначальну роль, якщо інші агенти соціалізації, які мають значно вищу суспільну значущість, належать до чужого етнічного та мовного середовища. За цих умов відбувається мовна та етнічна маргіналізація, спостерігається криза етнічної ідентичності.

Перевага віддається більш соціально значущим чинникам, зокрема можливості отримати вищий кваліфікаційно-освітній рівень для кар'єрного росту, який можливий лише за

¹⁴¹ Рябчук М.Ю. Асиметричні відносини в гуманітарній сфері (українсько-російський культурологічний контекст) / М.Ю. Рябчук // Асиметрія міжнародних відносин / Під. ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Вид. дім «Стилос», 2005. – С. 126.

умови зміни мовної, а в перспективі і етнічної самоідентифікації. Внаслідок цього, українці за радянських часів, як і раніше в Російській імперії за визначенням А. Каппелера „у випадку підйому по соціальній драбині підлягали асиміляції”¹⁴².

Тому характерною ознакою радянської доби став масовий перехід від української (родинної мови) до російської – домінантної мови урбаністичного середовища. За слушною думкою Р. Кіся «мовленнєва поведінка людини визначається панівною матрицею соціогрупової динаміки, вона є продуктом колективного програмування свідомості. Тому не так мігрант-маргинал обирає собі мову, а вона підпорядковує собі його»¹⁴³. Фактично за доби бездержавності з точки зору мовної та етнічної соціалізації, українці, насамперед у містах, опинилися в становищі діаспори, яка зазнавала асиміляції. Це відбувалося тому, що агенти етнічної соціалізації, за винятком родини, були не українськими за своєю сутністю.

Урбанізація в Україні в добу бездержавності прискорила процеси мовної та етнічної асиміляції українців. «За умов, коли головних носіїв національної самосвідомості україномовних інтелігентів піддавали репресіям або й фізичному винищуванню, а їхні ідеї всіляко оббріхувалися й дискредитувалися, учорашні селяни, урбанізуючись, тобто стаючи в містах студентами, робітниками або службовцями вибирали відкритіший і безпечніший шлях «акультрації» у панівну, тобто російську мову й культуру»¹⁴⁴. Тобто, намагання пристосуватися до домінантного етномовного середовища призводило до втрати української ідентичності.

Розмивання національної ідентичності українців призвело до зниження їхньої *мовної стійкості* як важливого елементу етнічного самозбереження. Мовна стійкість – визначальна ознака індивідуальної та групової поведінки, що проявляється в збереженні вірності власній рідній мові. Мовна стійкість безпосередньо залежить від рівня етнічної самосвідомості, етнічної стійкості. Етнічна, а відповідно, і мовна стійкість забезпечує збереження мовної стабільності та протидіє розгортанню асиміляційних процесів. Найвищий рівень мовної стабільності мають домінантні етноси: природно – домінантна більшість і штучно – домінантна меншість. Зниження рівня мовної стійкості притаманне для етнічних меншинних груп, особливо в умовах дисперсного розселення, а також для підпорядкованої більшості (масового етносу) в умовах бездержавності.

Безпосереднім результатом зниження мовної стійкості є порушення стабільності мовного середовища (*мовної стабільності*), тобто розгортанню процесів мовної асиміляції.

¹⁴² Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / А. Каппелер. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – С. 245.

¹⁴³ Кісь Р. Лінгвокультурна маргіналізація у містах України (неофункціональне бачення) / Р. Кісь // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – С. 58.

¹⁴⁴ Рябчук М.Ю. Асиметричні відносини в гуманітарній сфері (українсько-російський культурологічний контекст) / М.Ю. Рябчук // Асиметрія міжнародних відносин / Під. ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Вид. дім «Стилос», 2005. – С. 125-126.

Мовна стабільність (*стабільність мовного середовища*) – становище в якому перебуває мова. Розгортання асиміляційних процесів призводить до порушення стабільності мовного середовища. Завдяки мовній стійкості етнос може відновити власну мовну стабільність. Унаслідок мовної асиміляції, втративши мовну стабільність, і не маючи мовної стійкості, етнос втрачає і власну рідну мову.

Вперше в українській науці запровадив поняття мовної стійкості та мовної стабільності мовознавець О.Б. Ткаченко. За його визначенням «втративши мовну стабільність, народ завдяки мовній стійкості, народ завдяки мовній стійкості може поступово повернути й свою мовну стабільність, навіть зміцнити її. Втративши мовну стабільність і не маючи або не виробивши мовної стійкості, народ може втратити найстабільнішу і найвпливовішу, найпоширенішу в світі мову»¹⁴⁵.

Порушення стабільності мовного середовища проявляється в розгортанні асиміляційних процесів (мовної асиміляції). Мовна асиміляція – складник етнічної асиміляції, у результаті якої відбувається процес витіснення власної національної мови чужою – домінантною. Існують дві форми мовної асиміляції: *природна* та *штучна*. *Природна мовна асиміляція* – асиміляція дисперсно розселених представників етнічних меншинних груп у середовищі домінантної етнічної більшості. *Штучна мовна асиміляція* – асиміляція представників підпорядкованої більшості, навіть в умовах компактного розселення, а також етнічних груп у мовному середовищі домінантної меншості. Домінантна більшість, як і домінантна меншість, не зазнають мовної асиміляції навіть в умовах дисперсного розселення.

Мовна асиміляція (зросійщення) українців у містах України завершалася за життя трьох поколінь. *Перше покоління* мігрантів до великих міст були, як правило, вихідцями із сільської місцевості. *Рідною мовою* для них залишалася українською, бо первинна мовна соціалізація проходила в межах українськомовного середовища. *Другою мовою* ставала російська, яка домінувала у великих містах не лише на півдні та сході, але й в центральних областях. При цьому, українська мова використовувалася переважно в родині, у спілкування з батьками в селі, але на роботі, в громадському житті беззаперечно домінувала російська. Поступово російська мова витісняла українську мову зі спілкування у родині міських українців.

Рідна мова – основна, функціонально перша мова особи, одна з визначальних ознак її етнічної самоідентифікації. В етнічнооднорідному середовищі, а також для домінантної більшості рідна мова залишається незмінною з дитячого віку протягом усього життя. Не змінюється вона також і для домінантної меншості, навіть в умовах дисперсного розселення. У процесі мовної асиміляції відбувається заміна власної рідної мови на чужу домінантну як етнічної більшості, так і домінантної меншості. В умовах зміни етнічного середовища для дис-

¹⁴⁵ Ткаченко О.Б. Проблема мовної стійкості та її джерел / О.Б. Ткаченко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 18.

персно розселених меншинних груп новою рідною мовою стає мова домінантної більшості. Для підпорядкованої більшості, навіть на її власних етнічних землях, рідна мова замінюється мовою домінантної меншості, насамперед в урбаністичному середовищі.

Друга (нерідна) мова – мова, якою особа оволодіває свідомо, як правило, у результаті спеціального навчання (як іноземною). Ще більше значення має друга мова для потреби міжетнічної комунікації в умовах домінування іншомовного середовища. Природно мова домінантної більшості стає другою мовою для представників етнічних меншинних груп. В умовах бездержавності мова домінантної меншості як друга набуває поширення у середовищі підпорядкованої більшості та представників етнічних меншинних груп.

Українці – вихідці із сільської місцевості мали досить невисокий освітньо-кваліфікаційний рівень, і тому займаючи переважно нижчі щаблі соціальної піраміди, опинялися в містах в умовах соціальної маргіналізації. Соціальна маргіналізація сприяла також і етномовній маргіналізації, внаслідок чого набував розповсюдження суржик. Основою суржику була українська мова з домішкою мови російської. Тобто, вже перше покоління українців у містах ставало двомовним, але для них рідною могла залишатися і українська мова. З роками шанси на її збереження ставали все меншими. Домінантне мовне середовище диктувало необхідність зміни пріоритетів у мовній практиці.

Частина українців могла залишатися одномовною, насамперед ті, які знаходилися в низу суспільної піраміди, і для яких знання російської мови не ставало конче необхідним. Рівень зросійщення залежав в значній мірі від рівня освіти. Чим вищим був рівень освіти, тим вищим був рівень мовної асиміляції, за винятком гуманітарної інтелігенції. Перше покоління міських українців ще могло вільно спілкуватися українською мовою зі своїми батьками в селі, але в спілкуванні зі своїми дітьми вже використовувалася російська мова. Тобто, двомовність (білінгвізм) ставав ознакою вже першого покоління міських українців.

Білінгвізм (двомовність) – володіння та активне використання особою чи групою осіб (певною частиною етносу) одночасно двох мов. Як правило, білінгвізм характерний для етнічних меншинних груп, насамперед тих, які розселені дисперсно. В умовах нерівного соціального статусу двох мов (*диглосії*), перевагу має домінантна мова. Тому двомовність є перехідним етапом до одномовності за життя двох поколінь, особливо в умовах поширення міжетнічних (*екзогамних*) шлюбів. За часів бездержавності двомовність стає визначальною ознакою і для підпорядкованої більшості (масового етносу). Білінгвізм не набуває розповсюдження в середовищі домінантної етнічної більшості, як і домінантної меншості.

Друге покоління міських українців ставало вже повністю двомовним. Рідною мовою ставала російська, внаслідок етнічної соціалізації у російськомовному середовищі. Українська мова перетворювалася на другу, яка використовувалася переважно в спілкуванні з дідусями та бабусею в селі. Рівень освіти другого покоління міських українців, як правило, був

вищим, ніж першого, тому російська мова другого покоління мала менший вплив українсько-російського суржику. Прискоренню процесів мовної та етнічної асиміляції сприяло розповсюдження міжетнічних (екзогамних) шлюбів.

Третє покоління міських українців фактично ставало лише одномовним (російськомовним). Вони не мали практики україномовного спілкування, було відсутнє україномовне середовище. Враховуючи домінування російськомовного середовища, для них не існувало жодної потреби в знанні української мови. Діяв так званий «закон економії мовних ресурсів»: для чого зберігати власну мову, коли в повсякденному житті можна обійтись і без неї. Для третього покоління міських українців українська ідентичність мала *залишковий* чи *символічний характер*, визнавалося лише українське *етнічне походження*, і не більше.

Етнічне походження – визнання особою власної належності до певного етносу. Підставою до цього самовизначення є, як правило, етнічне походження батьків. Існують варіанти його визнання: 1. Етнічне походження дітей, народжених у ендегамних (моноетнічних) шлюбах, визначається якби «автоматично». Етнічна самосвідомість збігається з етнічним походженням. Наприклад, батько й мати – українці й живуть в Україні. 2. Діти, народжені в екзогамних родин, змушені робити вибір свого етнічного походження на користь або батька, або матері. Як правило, цей вибір відбувається під впливом статусних позицій етносу (домінантної більшості чи доміантної меншості). Етнічна самосвідомість визначає етнічне походження особи. 3. Ще більш суперечливим є вибір походження особами, народженими в екзогамних родин у чужому для обох батьків етнічному середовищі. Етнічна самосвідомість суперечить етнічному походженню. Приклад з життя: батько – чуваш, мати – білоруска, живуть в українському селі, їхні діти визнають себе українцями. Етнічне середовище фактично визначає етнічне самовизначення особи. Тобто, іноді, етнічне походження навіть є другорядним, порівняно з етнічною самосвідомістю, і безпосередньо залежить від неї.

перше покоління		друге покоління		третє покоління
<i>рідна мова</i>	<i>друга мова</i>	<i>рідна мова</i>	<i>друга мова</i>	<i>рідна мова</i>
українська	російська	російська	українська	російська

Отже, протягом трьох поколінь в урбаністичному середовищі, насамперед південних та східних областей, відбувалася заміна рідної мови в українців з української на російську. На початку ХХІ ст. більшість серед українців – мешканців міст складають представники другого та третього поколінь.

Поза увагою дослідників, залишаються також і проблеми дослідження асиміляційних процесів з урахування соціальної структури українців, зокрема за рівнем освіти, бо були відсутні необхідні статистичні дані. За радянських часів в опублікованих матеріалах переписів населення надавалася інформація, і то досить не повна про рівень освіти за етнічною озна-

кою. Дані про рівень освіти за мовною ознакою не публікувалися зовсім. Всеукраїнський перепис населення, проведений в 2001 році, надав можливість визначити рівень освіти населення за етнічними та мовними ознаками. Тому, запровадження в науковий обіг опрацьованих статистичних матеріалів створює умови для визначення масштабів мовної асиміляції українців у соціально-освітньому та територіальному вимірах.

Для проведення аналізу рівня освіти населення за цими ознаками були використані матеріали перепису, опубліковані Державним комітетом статистики України: „Рівень освіти населення України” та „Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти”, а також архівні матеріали Держкомстату стосовно розподілу українців за мовою та рівнем освіти як у цілому в Україні, так і окремо за кожною областю ¹⁴⁶.

За матеріалами перепису 2001 року за рівнем освіти населення було розподілено на шість груп. Зокрема, до осіб, які мали „повну вищу освіту” були віднесені ті, хто закінчив вищий навчальний заклад – академію, інститут, консерваторію, університет та інші прирівняні до них вищі навчальні заклади, які надають освітньо-кваліфікаційний рівень: спеціаліст, магістр”. Базова вища освіта – новий рівень освіти і стосувався тих „хто закінчив вищий навчальний заклад – коледж та інші прирівняні до нього вищі навчальні заклади, які дають освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр” ¹⁴⁷. Це були випускники вищої школи часів незалежності, тому і їхня загальна чисельність була незначною – лише 309 247 осіб ¹⁴⁸.

До осіб, що мали „неповну вищу освіту” віднесені ті, хто закінчив технікум, училище або інші прирівняні до них вищі навчальні заклади, які дають освітньо-кваліфікаційний рівень: молодший спеціаліст”. До осіб з повною загальною середньою освітою належали ті, хто „закінчив старшу школу: одинадцятирічку, десятирічку”. Базову загальну середню освіту мали „ті, хто закінчив основну школу: восьмирічну в 1963-1989 рр., семирічну до 1961 року і раніше, 10 класів школи-одинадцятирічки”. До осіб з початковою загальною освітою належали „ті, хто закінчив початкову школу: 3 класи в 1972 році і пізніше; 4-6 класів; 7 класів у 1960 році і пізніше; 8 класів у 1990 році і пізніше; навчався в 5-9 класах станом на 5 грудня 2001 року” ¹⁴⁹.

Рівень освіти населення України мав істотні відмінності за етнічними ознаками. Зокрема, частка осіб з повною вищою серед українців була істотно нижчою, ніж серед росіян,

¹⁴⁶ Рівень освіти населення України: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2003. – 218 с.; Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 374 с.; Архів Держкомстату України.

¹⁴⁷ Рівень освіти населення України. – С. 5.

¹⁴⁸ Там само. – С. 12.

¹⁴⁹ Там само. – С. 5.

відповідно, 13,59% та 20,93% ¹⁵⁰. До того ж спостерігалася і така тенденція: зі зниженням рівня освіти зростає рівень частки українців серед усього населення. Так, серед осіб з повною вищою їхня частка складала 69,68%, неповною вищою – 74,38%, повною загальною середньою – 78,65%, базовою загальною середньою – 78,52%, початковою – 81,19%, без початкової освіти – 83,57%. При цьому, серед загальної чисельності населення у віці 18 років і старших у 2001 році частка українців складала 76,48%. Тобто, рівень частки українців серед загальної чисельності населення України був на 6,80% вищим, ніж їхня частка серед осіб з повною вищою освітою ¹⁵¹. Отже, серед осіб з повною вищою освітою рівень частки українців залишався істотно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення України. Українці були «недопредставлені» серед осіб з вищою освітою.

В усіх без винятку областях рівень частки українців серед осіб з вищою освітою був нижчим, ніж серед загальної чисельності населення у віці 18 років та старших. Зокрема, у Західному регіоні частка українців серед усього населення становила 91,46%, а серед осіб з повною вищою освітою – 88,84%, різниця складала 2,62%. Лише у Закарпатській та Чернівецькій областях співвідношення було протилежним, відповідно, 79,66% та 80,34%, 74,58% та 76,41%, бо рівень освіти представників етнічних меншинних груп у цих областях: угорців, румунів, молдованів та циганів, які мешкали переважно в сільській місцевості, був нижчим, ніж українців. Найвищим рівень частки українців серед усіх областей України залишався Тернопільській області, відповідно, 97,38% та 95,70%. Доволі значним він був і в інших областях Західного регіону: Івано-Франківській – 96,94% та 93,52%, Волинській – 96,17% та 92,28%, Рівненській – 95,13% та 90,16%, Львівській – 93,87% та 88,40% ¹⁵².

Серед усього населення Центрального регіону у віці 18 років і старших рівень частки українців становив 89,25%, а серед осіб з повною вищою освітою – значно менше 81,02%, різниця складала 8,23%. Для порівняння, серед осіб з базовою середньою освітою рівень частки українців досягав 92,37%. Відмінності за рівнем частки українців в етнічному складі населення та серед осіб з вищою освітою спостерігалися в усіх областях регіону: Вінницькій – 94,11% та 87,37%, Хмельницькій – 92,94% та 87,58%, Чернігівській – 92,62% та 85,40%, Черкаській – 92,03% та 86,21%, Київській – 91,38% та 84,34%, Полтавській – 90,31% та 84,16%, Кіровоградській – 88,91% та 83,73%, Житомирській – 88,85% та 82,72%, Сумській – 87,66% та 82,98%. Найнижчими в регіоні ці показники були у Києві – 79,99% та 73,38%. Серед осіб з базовою середньою освітою в столиці частка українців істотно вища – 85,65% ¹⁵³.

За рахунок Криму та Одеської області рівень частки українців у Південному регіоні був істотно меншим, ніж у західних та центральних областях. Зокрема, в 2001 році серед за-

¹⁵⁰ Таблиця 1.1.6.

¹⁵¹ Таблиця 1.1.7.

¹⁵² Таблиця 1.2.16.

¹⁵³ Там само.

гальної чисельності населення регіону рівень частки українців становив 63,72%, а серед осіб з повною вищою освітою – 56,54%, різниця складала 7,18%. Для порівняння, серед осіб з базовою середньою освітою рівень частки українців досягав 67,07%. Найбільш істотна різниця між рівнями частки українців серед загальної чисельності населення та серед осіб з повною вищою освітою спостерігалася в Миколаївській області – 10,44% (79,95% та 69,51%). Доволі значною були відмінності й в інших областях регіону: Запорізькій – 9,04% (69,07% та 60,03%), Дніпропетровській – 8,59% (77,44% та 68,85%), Одеській – 6,72% (61,32% та 54,60%), Херсонській – 6,62% (80,04% та 73,42%). Лише в АР Крим та Севастополі українці складали меншість серед усього населення, але серед осіб з вищою освітою їхня частка була ще нижчою. В АР Крим, ці показники становили 25,46% та 23,62%. Але серед осіб з базовою середньою освітою частка українців була вищою – 28,13% ¹⁵⁴.

Найменшою за рівнем частка українців залишалася в *Східному* регіоні. Але і в цьому регіоні спостерігалися істотні відмінності за рівнем частки українців серед усього населення у віці 18 років і старших та серед осіб з повною вищою освітою: 59,95% та 55,69%, тобто різниця складала 4,26%. При цьому, рівень частки українців серед осіб базовою середньою освітою був істотно вищим – 62,63%. Такі ж відмінності спостерігалися в усіх областях регіону. Так, серед населення Харківської області рівень частки українців досягав 69,04%, серед осіб з повною вищою освітою – 61,19%, а серед осіб з базовою середньою – 74,09%, Донецької – 56,02%, 52,34% та 58,22%, Луганської – 56,99%, 52,54% та 58,82% ¹⁵⁵.

Отже, представництво українців серед осіб з вищою освітою було значно нижчим, ніж серед загальної чисельності населення. Але незважаючи на ці відмінності, українці складали абсолютну більшість як серед загальної чисельності населення, так і серед осіб з повною вищою освітою в усіх областях України, за винятком Криму.

Навпаки, *чим вищим був рівень освіти, тим більшим був рівень частки росіян серед усього населення*: серед осіб з повною вищою – 25,85%, неповною вищою – 21,41%, повною загальною середньою – 16,74%, базовою загальною середньою – 15,55%, початковою – 13,06%, без початкової освіти – 10,38%. При цьому, серед загальної чисельності населення в 2001 році у віці 18 років і старших їхня частка становила 18,42%. Тобто, рівень частки росіян серед осіб з повною вищою освітою був вищим за рівень частки росіян серед загальної чисельності населення України на 7,43% ¹⁵⁶.

Характерною ознакою етнічної структури населення в усіх без винятку областях є *значно вищий рівень частки росіян серед осіб з повною вищою освітою, порівняно з їхньою часткою серед загальної чисельності населення*. Так, серед усього населення *Західного* регі-

¹⁵⁴ Там само.

¹⁵⁵ Там само.

¹⁵⁶ Таблиця 1.1.7.

ону рівень частки росіян становив лише 3,27%, а серед осіб з повною вищою освітою був більше, ніж удвічі вищим – 7,80%. Різниця між цими частками становила 4,53%. При цьому, серед осіб з базовою середньою освітою рівень частки росіян становив лише 1,89%¹⁵⁷.

Найменшим, не лише в регіоні, але й серед усіх областей України залишався рівень частки росіян у Тернопільській області. Але й у цій області рівень частки їхньої частки серед усього населення був удвічі нижчим, ніж серед осіб з повною вищою освітою, відповідно, 1,54% та 3,35%. Таке ж співвідношення існувало і в інших західних областях: Івано-Франківській – 2,21% та 5,36%, Волинській – 2,99% та 6,42%, Рівненській – 3,25% та 8,06%, Закарпатській – 3,02% та 9,18%, Львівській – 4,28% та 9,35%. Найвищі показники в Західному регіоні росіяни мали в Чернівецькій області, де їхня частка серед усього населення складала 4,86%, а серед осіб з повною вищою освітою досягала 11,77%, для порівняння, серед осіб з базовою середньою освітою – лише 2,62%¹⁵⁸.

Такі ж відмінності спостерігалися і в *Центральному* регіоні, де рівень частки росіян серед усього населення становив 7,99%, серед осіб з вищою освітою вдвічі більше – 16,00%, а серед осіб з базовою середньою освітою – лише 5,27%. Найвищою в регіоні була частка росіян у Києві – 14,74%, а серед осіб з повною вищою освітою вона досягала 22,38%¹⁵⁹. Тобто, *серед усього населення столиці України у віці 18 років і старших лише кожен 7-ий був росіянином, то серед осіб з повною вищою освітою – майже кожен 4-ий.*

Доволі істотні відмінності за рівнем частки росіян серед усього населення та осіб з повною вищою освітою спостерігалися в усіх областях регіону: Сумській – 10,37% та 15,55%, Кіровоградській – 8,48% та 14,09%, Полтавській – 8,16% та 14,05%, Київській – 6,95% та 13,47%, Чернігівській – 5,69% та 12,57%, Житомирській – 5,76% та 12,30%, Черкаській – 6,25% та 12,11%, Вінницькій – 4,46% та 10,24%, Хмельницькій – 4,14% та 9,59%¹⁶⁰.

У Південному та Східному регіонах частка росіян серед усього населення, а особливо серед осіб з повною вищою освітою була істотно вищою. Зокрема, в *Південному* регіоні рівень частки росіян серед загальної чисельності населення становив 27,83%, а серед осіб з вищою освітою – 36,49%, для порівняння, серед осіб з базовою середньою освітою істотно менше – лише 23,18%¹⁶¹.

Найвищим в Україні був рівень частки росіян у Криму, зокрема, серед населення АР Крим – 58,19%, але серед осіб з вищою освітою ще більшим – 62,39%, у Севастополі, відповідно, 70,10% та 72,80%. В інших південних областях спостерігалися також істотні відмінності за рівнем частки росіян серед усього населення та серед осіб з повною вищою освітою:

¹⁵⁷ Таблиця 1.2.18.

¹⁵⁸ Там само.

¹⁵⁹ Там само.

¹⁶⁰ Там само.

¹⁶¹ Там само.

Запорізькій – 26,15% та 32,44%, Дніпропетровській – 19,20% та 27,22%, Миколаївській – 15,68% та 26,46%, Херсонській – 15,90% та 23,15%. Особливо великі розбіжності були в Одеській області, де серед усього населення частка росіян складала 21,84%, а серед осіб з повною вищою освітою досягала 34,59%, для порівняння, серед осіб з базовою середньою освітою істотно менше – лише 15,04% ¹⁶².

У *Східному* регіоні рівень частки росіян був ще вищим: серед усього населення – 35,70%, серед осіб з повною вищою освітою – 40,02%, а серед осіб з базовою середньою освітою – 33,31%. Відмінності частки росіян за рівнем освіти та серед усього населення існували у всіх областях регіону. Зокрема, в Харківській області серед усього населення їхня частка становила 27,07%, а серед осіб з повною вищою освітою вона була істотно більшою – 34,93%, Донецькій – 38,81% та 42,37%, Луганській – 39,67% та 44,44% ¹⁶³.

Отже, представництво росіян серед осіб з повною вищою освітою було значно вищим, ніж серед загальної чисельності населення в усіх без винятку областях України. Таке становище стало безпосереднім результатом радянської політики «обміну кадрів», коли випускники вищої школи з України спрямовувалися на роботу за її межі, а в Україну прибували росіяни. Крім того, на значно вищий рівень освіти росіян впливали і особливості їхнього територіального розміщення в Україні. Переважна більшість росіян були зосереджені у великих містах, насамперед в обласних центрах, де розташовані вищі навчальні заклади.

Аналіз статистичних матеріалів перепису населення 2001 року дає можливість дослідити напрями та глибину асиміляційних процесів в українському мовному середовищі і провести типологізацію мовної поведінки українців за рівнем освіти. Інерційні впливи радянської доби найбільше проявляються серед українців, які мають вищу освіту. Зокрема, рівень частки осіб з вищою освітою серед російськомовних українців був істотно вищим, ніж серед україномовних українців, відповідно, 20,49% та 12,39% ¹⁶⁴. За рівнем вищої освіти зросійщені за мовою українці наближалися до росіян 20,93% ¹⁶⁵.

Відмінності в рівні вищої освіти між україномовними та російськомовними українцями це насамперед результат радянської освітньої політики. За винятком Києва та Львова основні центри вищої освіти зосереджені на сході та півдні України: Харків, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ та Запоріжжя. За радянських часів у вищій школі України, за винятком спеціальності «українська мова та література», навчання проводилося російською мовою. Це створювало обмеження для українців, передусім для випускників шкіл з українською мовою викладання, бо навіть вступні іспити проводилися переважно російською мовою.

¹⁶² Там само.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Таблиці 1.1.9, 1.1.13.

¹⁶⁵ Таблиця 1.1.6.

До того ж, більшість вищих та середніх навчальних закладів підпорядковувалися не Києву, а Москві. Але навіть і в тих закладах, що формально входили в підпорядкування міністерствам УРСР, викладовою мовою була російська. Так, наприклад, у 1989 році в педагогічних інститутах та училищах Міністерства народної освіти УРСР, які були розташовані в південних та східних областях, навчальний процес проводився винятково російською мовою, за винятком Харківського, Миколаївського та Херсонського педінститутів, де лише від 3% до 10% предметів викладалися українською мовою ¹⁶⁶.

На жаль, за часів незалежності України, особливо в її східних та південних областях, продовжується, як і за радянських часів, ганебна практика, коли українці, закінчивши середню школу з українською мовою викладання, повинні здобувати вищу освіту іншою мовою. Державна програма розвитку української мови, прийнята ще в 1991 році, за якою вищі навчальні заклади до 2000 року повинні були перейти на українську мову викладання, так і не виконана. Вища школа в південних та східних областях, як і раніше, залишається дієвим інструментом зросійщення українців на власній землі.

Істотні відмінності в рівні освіти українців залежно від мови свідчить про низький соціальний статус української мови не лише в добу бездержавності, але й у сучасній Україні. Особливо активно процеси мовної асиміляції українців розгорнулися в середовищі осіб з вищою освітою. Статистичні матеріали перепису населення 2001 року засвідчують безпосередню залежність ступеню мовної асиміляції українців від рівня освіти. В цілому в Україні та всіх її областях, без винятку, спостерігається така тенденція: *чим вищим був рівень освіти українців, тим більшими були масштаби їхньої мовної асиміляції.* Так, рівень частки російськомовних серед українців становив: серед осіб з повною вищою – 22,30%, базовою вищою – 21,70%, неповною вищою – 18,19%, повною загальною середньою – 14,45%, базовою загальною середньою – 10,71%, початковою – 6,45%. При цьому, серед загальної чисельності українців рівень частки зросійщених за мовою складав 14,79% ¹⁶⁷.

До речі, серед росіян рівень частки російськомовних не мав істотних відмінностей за рівнем освіти. Навпаки, *серед інших етнічних меншинних груп, як і серед українців, спостерігалася безпосередня залежність рівня мовної асиміляції (зросійщення) від рівня освіти.* Серед білорусів з повною вищою освітою рівень частки зросійщених за мовою становив 75,21%, а з початковою – 49,86%, серед кримських татар, відповідно, 6,77% та 2,67%, молдованів – 33,85% та 11,84%, болгарів – 46,19% та 17,68%, угорців – 3,06% та 0,53%, румунів – 4,41% та 1,00%, поляків – 28,48% та 7,54%, євреїв – 86,98% та 73,20%, вірменів – 56,15% та

¹⁶⁶ ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 17. – Спр. 43. – Арк. 138.

¹⁶⁷ Таблиця 1.1.15.

34,94%, греків – 89,01% та 81,71%, татар – 70,13% та 46,76%, азербайджанців – 42,46% та 11,27% та представників всіх інших меншинних груп разом взятих – 55,07% та 41,69%¹⁶⁸.

Незважаючи на загальні тенденції залишалися істотні територіальні відмінності асиміляційних процесів у мовному середовищі українців. Зокрема, в *Західному* регіоні рівень частки асимільованих за мовою серед загального числа українців становив 0,47%, серед українців з повною вищою освітою – 1,36%, а з базовою середньою освітою – лише 0,30%. Найменшим серед усіх областей України був рівень мовного зросійщення українців у Тернопільській області, відповідно, 0,15%, 0,35% та 0,10%. Доволі незначним він був і в інших областях регіону. Лише в Чернівецькій області рівень асиміляції українців за мовою був дещо вищим, відповідно, 1,46%, 3,98% та 0,66%¹⁶⁹. У західних областях чисельність зросійщених за мовою українців була досить незначною.

У *Центральному* регіоні ступінь мовної асиміляції українців був дещо вищим. Зокрема, частка російськомовних серед загального числа українців у регіоні становила 4,67%, а серед тих, які мали повну вищу освіту, досягала 10,25%, для порівняння серед українців з базовою загальною середньою освітою – лише 2,33%. Найвищим у центральних областях був рівень мовної асиміляції українців у Сумській та Чернігівській. Так, серед українців з повною вищою освітою в Сумській області він становив 12,26%, Чернігівській – 10,68%, а серед осіб з базовою середньою освітою, відповідно, 5,58% та 4,01%¹⁷⁰.

В інших областях Центру України рівень мовної асиміляції був значно нижчим: від 2,85% у Хмельницькій до 7,63% у Кіровоградській серед українців з повною вищою освітою та від 0,41% до 1,86%, відповідно за областями, з базовою середньою. Серед загальної чисельності українців рівень зросійщених за мовою складав від 0,96% у Хмельницькій області до 5,84% у Сумській. Лише в Києві асиміляційні процеси в мовному середовищі українців набули більшого поширення. Так, серед загального числа українців у столиці рівень частки російськомовних становив 14,56% (кожен 7-й), серед осіб з повною вищою освітою – 19,80% (кожен 5-й), а з базовою середньою освітою – 10,63% (кожен 10-й)¹⁷¹.

Мовна ситуація в південних та східних областях істотно відрізнялася від центральних та західних. Зокрема, серед загального числа українців у *Південному* регіоні рівень частки російськомовних становив 23,88%, а серед українців з повною вищою освітою він був значно вищим – 36,16%, при цьому, серед осіб з базовою середньою освітою – вдвічі меншим (16,24%)¹⁷². Рівень мовної асиміляції українців досить істотно різнився за окремими областями регіону. Частка зросійщених за мовою серед українців з повною вищою освітою скла-

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Там само.

¹⁷⁰ Там само.

¹⁷¹ Там само.

¹⁷² Там само.

дала: у Херсонській – 21,61%, Дніпропетровській – 29,25%, Миколаївській – 30,26%, Запорізькій – 40,29% та Одеській – 43,48%. Серед українців з базовою середньою освітою рівень мовної асиміляції був істотно нижчим: від 8,62% у Херсонській до 21,38% у Запорізькій. Серед загального числа українців рівень частки російськомовних складав від 13,02% у Херсонській до 29,89% у Запорізькій ¹⁷³. Чисельність асимільованих за мовою українців у цих областях обраховувалася десятками тисяч осіб.

Асиміляційні процеси в мовному середовищі українців набули найбільшого поширення в Криму. Зросійщені за мовою домінували серед українців з повною, базовою, неповною вищою та повною загальною середньою освітою. Серед осіб з базовою загальною, початковою загальною освітою, як і серед тих, хто не мав початкової освіти та неписьменних переважали україномовні. Так, серед загального числа українців АР Крим рівень частки російськомовних становив 56,04%, серед осіб з повною вищою освітою – 63,54%, серед осіб з базовою середньою освітою – 48,30% ¹⁷⁴.

Серед усіх регіонів, найвищий рівень мовної асиміляції українців спостерігався у Східному регіоні, насамперед за рахунок Донбасу. При цьому, якщо серед загального числа українців у регіоні російськомовні були у меншості – 44,48%, то серед українців з повною вищою освітою – у більшості (54,65%), істотно менше (34,71%) серед осіб з базовою середньою освітою ¹⁷⁵.

У Донецькій та Луганській областях серед українців з повною, базовою, неповною вищою та повною загальною середньою освітою переважали російськомовні, а серед осіб з базовою загальною, початковою загальною освітою, як і серед тих, хто не мав початкової освіти та неписьменних домінували україномовні. У цілому серед загального числа українців зросійщені за мовою становили 56,86% у Донецькій та 47,82% у Луганській областях. Істотні відмінності у мовній асиміляції українців за рівнем освіти спостерігалися і в Харківській області. Так, серед загального числа українців рівень частки російськомовних становив 25,39%, серед осіб з повною вищою освітою помітно більше – 40,69%, а серед осіб з базовою середньою освітою – значно менше, лише 14,80% ¹⁷⁶.

Отже, аналіз статистичних матеріалів перепису населення 2001 року, переконливо свідчить *про безпосередню залежність ступеня мовної асиміляції (зросійщення) українців від рівня освіти.* Чим вищим був рівень освіти, тим більшим був ступінь мовної асиміляції українців. *Таке становище об'єктивно засвідчує, не лише те, що за радянських часів українці в Україні опинилися у становищі підпорядкованої більшості, яка зазнавала мовної асиміляції з*

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ Там само.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Там само.

боку домінантної меншості, але й те, що інерція етновних процесів доби бездержавності зберігається і в часи незалежності.

Таким чином, вищий рівень освіти, і відповідно, вищий соціальний статус мали не україномовні українці, а якраз російськомовні. Освітньо-кваліфікаційний рівень в значній мірі впливає не лише на соціальний статус конкретної особи, але всього етносу. З цих міркувань потрібні адекватні заходи держави для подолання відмінностей у рівні освіти, що зберігаються з радянських часів, і забезпечення рівних умов для здобуття насамперед вищої освіти, особливо для випускників сільських шкіл. Надзвичайно важливе значення для формування дійсно української національної еліти є реальне, а не декларативне, впровадження української мови в навчальний процес, насамперед у вищій школі південних та східних областей.

Інерційний вплив етновних процесів радянської доби засвідчують також значні відмінності за рівнем освіти україномовного та російськомовного населення. Так, рівень частки осіб з повною вищою освітою серед загальної чисельності україномовного населення України в 2001 році становив 12,47%¹⁷⁷. Для порівняння, частка осіб з повною вищою освітою серед російськомовного населення була помітно більшою – 20,85%¹⁷⁸.

Внаслідок цього, мовна структура населення істотно відрізнялася за рівнем освіти. Зокрема, спостерігалася така тенденція: *зі зростанням рівня освіти зменшувалася питома вага україномовних, і навпаки, збільшувалася питома вага російськомовних*. Так, рівень частки україномовних серед осіб з повною вищою освітою складав 55,53%, базовою вищою – 61,29%, неповною вищою – 62,19%, повною загальною середньою – 68,51%, базовою загальною середньою – 71,39%, початковою – 77,25%, без початкової освіти – 81,22%. При цьому, серед загальної чисельності населення у 2001 році питома вага україномовного населення становила 66,44%¹⁷⁹.

Непропорційно великою була також і частка російськомовного населення серед осіб з вищою освітою – 42,90%. *Зі зниженням рівня освіти зменшувався і рівень частки російськомовних*: з базовою вищою – 36,31%, неповною вищою – 36,00%, повною загальною середньою – 28,86%, базовою загальною середньою – 24,86%, початковою – 19,25%, без початкової освіти – 14,78%. Серед загальної чисельності населення України у 2001 році частка російськомовного населення становила 30,69%¹⁸⁰. Отже, *чим вищим був рівень освіти, тим меншою була частка україномовних, і навпаки, більшою частка російськомовних*.

Ця тенденція була притаманна для усіх регіонів та областей України, хоча рівень частки російськомовних серед усього населення мав досить істотні територіальні відмінності. Найнижчим серед усіх регіонів був її рівень серед усього населення у віці 18 років і старших

¹⁷⁷ Таблиця 1.1.9.

¹⁷⁸ Таблиця 1.1.13.

¹⁷⁹ Таблиця 1.1.11.

¹⁸⁰ Таблиця 1.1.15.

у *Західному* регіоні – 3,57%, але частка російськомовних серед осіб з повною вищою освітою була більша, ніж удвічі вищою – 8,85%. Серед осіб з базовою загальною середньою освітою частка російськомовних складала лише 2,00% ¹⁸¹. Про значні відмінності мовної структури населення за рівнем освіти свідчить таке порівняння: серед загальної чисельності населення регіону кожен 28-й був російськомовним, а серед осіб з повною вищою освітою – кожен 11-й, для порівняння, серед осіб з базовою загальною освітою – лише кожен 50-й.

Такі ж відмінності в мовній структурі всього населення та осіб з вищою освітою спостерігалися в усіх західних областях: Тернопільській – 1,47% та 3,21% (найменший рівень не лише у регіоні, а й усієї України), Івано-Франківській – 2,22% та 5,62%, Волинській – 3,17% та 7,11%, Рівненській – 3,48% та 9,01%. Львівській – 4,52% та 10,39%, Закарпатській – 3,54% та 11,23%. Найвищими в регіоні ці показники були в Чернівецькій області – 6,17% та 15,32% ¹⁸². Тобто, серед усього населення Буковини російськомовним був лише кожен 16-й мешканець, а серед осіб з вищою освітою – майже кожен 6-й.

У мовній структурі населення *Центрального* регіону частка російськомовних була більшою, ніж *Західного*. Зокрема, серед усього населення регіону у віці 18 років і старших вона становила 12,07%, а серед осіб з повною вищою освітою – вдвічі більше (24,61%). Для порівняння, серед загальної чисельності населення регіону кожен 8-й, а серед осіб з повною вищою освітою – майже кожен 4-й. Серед осіб з базовою середньою освітою цей рівень залишався істотно нижчим – 7,35%, тобто, лише кожен 13-й ¹⁸³.

Рівень частки російськомовних у мовній структурі населення дещо відрізнявся між правобережними та лівобережними областями. Найнижчим у *Центральному* регіоні був рівень цієї частки на Поділлі. Зокрема, серед усього населення в Хмельницькій області він становив 4,79%, Вінницької – 5,48%, а серед осіб з повною вищою освітою, відповідно за областями 11,91% та 13,53%. Серед осіб з базовою середньою освітою цей рівень був істотно нижчим, відповідно, 2,91% та 3,42% ¹⁸⁴.

В інших областях регіону питома вага російськомовних була дещо вищою як серед усього населення, а особливо серед осіб з повною вищою освітою: Черкаській – 7,62% та 15,66%, Київській – 8,24% та 16,53%, Житомирській – 7,58% та 17,11%, Полтавській – 10,49% та 19,01%, Кіровоградській – 11,19% та 20,24%, Чернігівській – 11,18% та 22,04%. Найвищі показники серед областей регіону були в Сумській – 16,72% та 25,37%. Серед осіб з базовою середньою освітою, навпаки, цей рівень залишався істотно нижчим: від 4,87% у Житомирській до 13,64% у Сумській області ¹⁸⁵.

¹⁸¹ Таблиця 1.3.9.

¹⁸² Там само.

¹⁸³ Там само.

¹⁸⁴ Там само.

¹⁸⁵ Там само.

Найбільш зросійщеним у регіоні було мовне середовище столиці України. Так, частка російськомовних серед загальної чисельності населення Києва у віці 18 років і старших становила 27,11%, а серед осіб з повною вищою освітою істотно більше – 37,83%. При цьому, серед осіб з базовою середньою освітою її рівень був майже вдвічі нижчим – 20,92%¹⁸⁶. Мовна ситуація в столиці впливала і продовжує впливати на мовне середовище не лише приміської смуги чи Київської області, але й у цілому на всю Україну.

Отже, в *Західному* та *Центральному* регіонах рівень частки російськомовних серед усього населення був удвічі меншим, ніж серед осіб з повною вищою освітою, відповідно, 8,96% та 19,47%. Серед осіб з базовою середньою освітою він складав лише 5,32%¹⁸⁷. Для порівняння, серед усього населення 16-ти західних та центральних областей, а також Києва в 2001 році кожен 11-й був російськомовним, а серед осіб з повною вищою освітою – вже кожен 5-й, серед осіб з базовою середньою освітою – лише кожен 19-й.

У *Південному* регіоні як серед загальної чисельності населення, так і серед осіб з повною вищою освітою, рівень частки російськомовних був істотно вищим, ніж у західних та центральних областях. Зокрема, якщо серед усього населення регіону російськомовні залишалися в меншості (45,07%), то серед осіб з повною та базовою вищою освітою вони склали більшість, відповідно, 59,82% та 53,42%. Але серед осіб з базовою середньою освітою їхня частка була значно меншою – 35,90%¹⁸⁸.

Найвищою в Україні була частка російськомовних серед усього населення Криму (АР Крим та Севастополі). Зокрема, серед загальної чисельності населення АР Крим її рівень досягав 76,29%, а серед осіб з повною вищою освітою – 81,98%. У Севастополі ці показники були ще вищими, відповідно, 89,50% та 92,41%¹⁸⁹.

У всіх інших південних областях російськомовні не домінували за чисельністю серед усього населення. Але в Запорізькій та Одеській областях вони складали більшість серед осіб з повною, базовою та неповною вищою освітою. У кожній області рівень частки російськомовних серед осіб з повною вищою освітою залишався істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення: Одеській – 62,89% та 42,81%, Запорізькій – 59,97% та 48,57%, Миколаївській – 49,39% та 31,10%, Дніпропетровській – 49,13% та 33,14%, а найменше в Херсонській – 39,85% та 26,59%. При цьому, серед осіб з базовою середньою освітою ця частка була значно меншою: в Запорізькій – 40,49%, Одеській – 30,05%, Дніпропетровській – 24,21%, Миколаївській – 20,95% та Херсонській – 20,72%¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Там само.

¹⁸⁷ Там само.

¹⁸⁸ Там само.

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само.

Серед усіх чотирьох регіонів України найвищим рівень частки російськомовних зберігався в *Східному* регіоні, насамперед за рахунок Донбасу. Зокрема, серед усього населення регіону він становив 64,50%, а серед осіб з повною вищою освітою досягав 73,21%. При цьому, російськомовні переважали за чисельністю серед осіб усіх освітніх рівнів, за винятком лише тих, які не мали початкової освіти ¹⁹¹. І це незважаючи на те, що не росіяни, а українці становили абсолютну більшість серед усього населення Східного регіону.

У Донецькій та Луганській областях, внаслідок зросійщення значної частини українців, серед усього населення переважали російськомовні, відповідно, 74,16% та 68,29%. При цьому, зберігалися істотні відмінності за рівнем частки російськомовних серед осіб з повною вищою освітою та базовою середньою освітою: в Донецькій – 81,35% та 67,21%, Луганській – 77,43% та 62,20%. Істотно нижчим він був серед усього населення Харківської області – 45,15%. При цьому, якщо серед осіб з повною вищою освітою російськомовні становили більшість – 61,72%, то серед осіб з базовою середньою освітою – меншість (34,20%) ¹⁹².

Таким чином, мовна структура населення України істотно відрізнялася за рівнем освіти. Серед осіб з повною вищою освітою, більше представництво мали російськомовні, порівняно з їхньою часткою серед усього населення, особливо в східних та південних областях.

Спостерігалися також і відмінності у рівні мовної асиміляції українців у залежності від віку. *За радянських часів, чим молодшим був вік українців, тим вищим був рівень мовної асиміляції (зросійщення).* Так, у 1989 році в цілому в Україні частка російськомовних серед українців становила: серед дітей до 5-ти років – 17,62%, у віці 20-24 роки – 13,61%, у віці 50-54 роки – 9,99%, а у віці 70 років і старших – лише 5,89%. При цьому, в Криму, Донецькій та Луганській областях серед дітей до 5-ти років російськомовних серед українців була більшість, відповідно, 74,39%, 61,23% та 51,27%, а серед осіб у віці 70 років і старших – меншість, відповідно, 28,96%, 19,90% та 14,88% ¹⁹³.

У сучасній Україні рівень мовної асиміляції дітей та молоді став нижчим, ніж середнього покоління, але залишався вищим, ніж старшого. Зокрема, в 2001 році частка російськомовних серед дітей до 5 років становила 13,88%, а найвищим її рівень був серед молоді у віці 20-24 роки – 18,41%, а серед старшого покоління у віці 70 років і старших – 9,06% ¹⁹⁴. У Криму та Донбасі зберігалися тенденції радянської доби.

Враховуючи всі ці відмінності, необхідно зробити висновок про неповне поширення української мови в *етнічному* середовищі українців. В умовах неповного використання української мови в мовному середовищі українців, вона не виконує функції в *позаєтнічному* вимірі (мови міжетнічних взаємин) за винятком невеликих міст та сільських поселень. Отже, за

¹⁹¹ Там само.

¹⁹² Там само.

¹⁹³ Таблица 1.3.11.

¹⁹⁴ Там само.

радянських часів спостерігалось поступове, але невпинне звуження поселенського, територіального, соціального, вікового вживання української мови в Україні в *етнічному* та *позаетнічному* вимірах. *Доки українська мова не набуде повноти функцій в етнічному вимірі, вона не зможе виконати функції позаетнічного поширення – мови міжетнічних взаємин.*

Росіяни в Україні мали статус домінантної меншини, внаслідок чого фактично не зазнавали мовної та етнічної асиміляції. Тому російська мова зберігала повне поширення як в етнічному, так і в позаетнічному вимірах. Зокрема, в мовному середовищі росіян, на відміну від українців, не спостерігалось істотних відмінностей, як у *віковому* вимірі: між молодшим, середнім та старшим поколіннями, так і за рівнем освіти.

Незначні відмінності в мовному середовищі росіян спостерігалися лише в *поселенському* вимірі. З одного боку, жодних порушень повноти поширення російської мови не було в урбаністичному середовищі України. Але з іншого боку, переважно дисперсний тип розселення росіян у сільській місцевості, сприяв розгортанню процесів природної мовної асиміляції, починаючи з другого покоління, тобто порушенню повноти поширення російської мови, насамперед у західних та центральних областях. Так, як абсолютна більшість росіян зосереджувалася в містах, ці поселенські відмінності у функціонуванні російської мови фактично не відбилися на повноті поширення російської мови в *територіальному* вимірі. Отже, російська мова в Україні, як і за радянських часів зберігає повне поширення в мовному середовищі росіян, тобто в *етнічному* вимірі. Російська мова не втратила і в незалежній Україні здобуте за доби бездержавності становище мови міжетнічних взаємин, насамперед в урбаністичному середовищі і частково в сільській місцевості східних та південних областей.

Від того, хто займає домінантне становище в суспільстві безпосередньо залежить і статус мови, не формальний, а реальний. Як правило, статус мови міжетнічних взаємин посідає мова домінантної більшості. Але в умовах бездержавності домінантне становище займає домінантна меншість, а етнічна більшість перетворюється на підпорядковану більшість чи масовий етнос. Мова домінантної меншості стає мовою повного поширення в позаетнічному вимірі, тобто перетворюється не лише в мову міжетнічної комунікації, але й витискує мову підпорядкованої більшості навіть в її власному етнічному середовищі. Тобто, домінантна меншість впливає на розгортання процесів мовної асиміляції не лише серед етнічних меншин, але й в середовищі підпорядкованої більшості. При цьому, домінантна меншість не зазнає мовної асиміляції. За радянських часів представники етнічних меншинних груп, як і значна частина українців, насамперед мешканців міст, були інтегровані не в український, а в російський мовний простір. Виняток складали поляки, чехи та словаки, які мешкали в сільській місцевості та невеликих містах західних областей і були більше інтегровані в україномовне середовище.

Таким чином, як рецидив радянської доби функцію мови міжетнічних взаємин в Україні фактично виконує не українська, а російська мова. На відміну від української, російська мова в сучасній Україні, за незначними винятками, як і за радянських часів залишається *мовою повного поширення* не лише в етнічному, але й позаетнічному вимірах. Тобто, визначальною ознакою мовного середовища, насамперед міського, є збереження рецидивів етномовних процесів радянської доби, що знайшло своє відображення в диглосії. *Диглосія* – функціональна нерівність мов у суспільстві. Мова домінантної більшості, яка, як правило, має статус державної, функціонує у всіх сферах суспільного життя, як рідна мова для етнічної більшості та друга мова для представників етнічних меншинних груп. Мови етнічних меншин використовуються в їхньому власному етнічному середовищі. В умовах бездержавності мова домінантної меншості має вищий соціальний статус, ніж мова підпорядкованої більшості. Тому вона розповсюджена не лише в мовному середовищі домінантної меншості, а й витискує власну рідну мову в середовищі підпорядкованої більшості. Серед інших етнічних меншинних груп переважає мова домінантної меншості, а не мова підпорядкованої більшості.

Відсутність дієвих механізмів для набуття українською мовою реального статусу державної, а також контролю за дотриманням мовного законодавства, призвело до збереження мовного середовища радянської доби, насамперед у містах. Визначальною ознакою цієї доби став занепад української мови як функціональної мови не лише урбаністичного середовища в цілому, але в мовному середовищі самих українців. *Російськомовна атмосфера урбаністичного середовища, яка формувалася протягом десятиліть, зберігає досить значний інерційний вплив, і тому продовжує і за часів незалежності України чинити надзвичайно сильний спротив впровадженню української мови не лише як мови міжетнічного спілкування, але насамперед як єдиної функціональної мови в середовищі самих українців.*

Масштаби реального використання української мови в урбаністичному середовищі сучасної України залишаються далеко меншими, ніж питома вага україномовних серед усього населення за даними перепису 2001 року. Фактично продовжують існувати істотні відмінності між бажанням використовувати українську мову і реальними можливостями її використання. Продовжують діяти мовні стереотипи радянської доби, коли в містах українська мова більше поширення має у домашньому вжитку, ніж в громадському житті, на роботі, де її заступає російська мова.

Українська мова не може здобути реального статусу державної, і, відповідно, мови міжетнічних взаємин, без того, як вона стане мовою повноетнічного використання. *Без подолання наслідків асиміляції мовного середовища українців не можливе реальне набуття українською мовою статусу державної.*

<i>Радянська доба</i>			<i>Доба незалежності України (скоріше перспективи)</i>	
домінантна меншість (росіяни) домінантна мова – російська			домінантна більшість / етнічне ядро української політичної нації (українці) домінантна мова – українська	
масовий етнос / підпорядкована більшість (українці)	етнічні меншинні групи		етнічні меншинні групи	
	етнічні меншини	представники окремих етносів	етнічні меншини	представники окремих етносів

Від того, хто займав домінантне становище в суспільстві безпосередньо залежав і домінантний статус мови. Природно домінантною є мова етнічної більшості. Але, якщо домінантне становище в суспільстві посідала меншина, то її мова також була домінантною. За цих умов процеси мовної асиміляції охоплювали підпорядковану більшість, як і інші етнічні меншинні групи. Навпаки домінантна меншість не зазнавала мовної асиміляції, як це було за радянських часів, коли серед українців, особливо в урбаністичному середовищі, а росіяни уникали природної мовної українізації навіть в умовах дисперсного розселення.

Масовий етнос (підпорядкована більшість) – чисельно найбільший, але підпорядкований етнос в умовах відсутності власної державності. За своїм статусом масовий етнос не відрізняється від меншинних груп, і зазнає мовної та етнічної асиміляції з боку домінантної меншості. Масовий етнос менше представлений, порівняно зі своєю загальною чисельністю, на верхніх щаблях суспільної піраміди. Підпорядкована більшість має нижчий рівень зосередження у великих містах, адміністративних, промислових та науково-освітніх центрах, порівняно з домінантною меншістю. Для масового етносу характерна вища демографічна потужність, але нижча комунікативна, порівняно з домінантною меншістю.

Домінантна меншість – чисельно менший, але політично домінантний етнос. В умовах бездержавності домінантна меншість виконує функції етнічної більшості, перетворюючи останню на підпорядковану більшість (масовий етнос). Домінантна меншість зосереджується переважно у великих містах, адміністративних, промислових та науково-освітніх центрах, має непропорційно велике від своєї загальної чисельності представництво на верхніх щаблях суспільної піраміди. Домінантна меншість має нижчу демографічну потужність, але вищу комунікативну, порівняно з підпорядкованою більшістю.

Домінантна більшість (етнічна більшість) – чисельно та політично домінантна більшість, етнічне ядро політичної нації, навколо якого відбувається консолідація етнічних меншин та представників окремих етносів. Домінантна більшість пропорційно представлена на всіх щаблях суспільної піраміди. Вона має також переваги як в *демографічній*, так і *комунікативній потужності мови*. Природно, що мова етнічної більшості є домінантною.

Демографічна потужність мови (кількісні показники мови) – ступінь поширеності мови, який визначається загальною кількістю її носіїв. *Комунікативна потужність мови*

(соціальна повнота мови, якісні показники мови) – ступінь поширеності мови в комунікативному просторі, який залежить від реального, а не формального статусу мови в суспільстві. Комунікативна потужність мови сприяє зростанню контурентоспроможності і є прямо пропорційною розгорненості її соціальних функцій.

Домінантна мова – мова домінантного етносу (*домінантної більшості* чи *домінантної меншості*) набуває поширення не лише в середовищі власного етносу, але й серед представників інших етносів як друга мова. При цьому, для багатьох з них домінантна мова перетворюється на рідну в результаті мовної асиміляції.

Отже, статусні позиції українців та росіян істотно відрізнялися як у добу бездержавності, так і за часів незалежності. Різниця також і статус української та російської мов.

За радянських часів свідомо нав'язувалася ідея про «віковічну дружбу великого російського народу з українським», виховувалося ставлення до всього українського як до другого-рядного, порівняно з російським. Найбільш відверто це знайшло відображення в постановах ЦК КП(б)У з питань української літератури, мистецтва, історії, прийняті в 1946-1951 рр., які фактично діяли аж до скасування в червні 1990 року¹⁹⁵. Зокрема, в постанові політбюро ЦК КП(б)У від 2 жовтня 1946 року «Про репертуар драматичних та оперних театрів УРСР» ставилося завдання «уделить особое внимание воспитанию трудящихся масс в духе нерушимой дружбы советских народов, *любви* к великому русскому народу и *ненависти* ко всем врагам Советского строя, в том числе к злейшим врагам украинского народа украинско-немецким* националистам»¹⁹⁶. (курсив мій – В. С.) Таким вихованням «любові» до російського народу та «ненависті» до «націоналістів» не одного покоління українців повинні були займатися не лише театри, а вся наукова, освітянська та творча інтелігенція під невиспним контролем з боку партійних, а також репресивних органів.

Про виховання любові до українського народу в цьому документі не йшлося. Навпаки, відкидалася історична спадщина театрального мистецтва, наголошувалося, що «в старом украинском наследии имеется немало пьес, изображающих неправильно и фальшиво приукрашивая прошлое, проповедующих отжившие идеи и взгляды, зовущих зрителей не вперед, а назад. Это особенно относится к пьесам старого этнографически-бытового репертуара, большая часть которого способна воспитывать зрителя лишь в духе *национальной ограниченности* и отрыва от актуальных вопросов современности». Зокрема, до числа «низкопробних» та «шкідливих» були віднесені п'єси «Запорізький скарб» та «Бувальщина», постано-

¹⁹⁵ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 11. – Спр. 2176. – Арк. 18.

* українсько-німецькими націоналістами в радянських документах повоєнного часу називалися вояки УПА, підпілля ОУН і навіть представники інтелігенції. На початку 50-х рр. ХХ ст. радянська пропаганда відмовилася від цього незграбного штампу, бо як можна бути одночасно німецькими і українськими «націоналістами» та повернулася до «традиційного» визначення українських патріотів як «українських буржуазних націоналістів».

¹⁹⁶ Там само. – Арк. 43.

вою яких «театры фактически скатываются к буржуазно-националистическому «просвітянству», глубоко враждебному обществу»¹⁹⁷. Тобто, українська класика, яка впливала на формування національної самосвідомості українців огульно оголошувалася глибоко ворожою суспільству та віджилим минулим.

Отже, нігілістичне ставлення українців до власної мови, культури, традицій не було природним, а стало результатом довготривалої політики російщення України, яку свідомо проводив радянський тоталітарний режим. У результаті цієї політики виник стереотип сприйняття російської мови і культури, як своєї, рідної не лише для росіян, що було б цілком природно, але й для українців. Сформований за життя декількох поколінь українців в умовах бездержавності, стереотип сприйняття накинутаго чужого за своє виявився досить живучим і за часів незалежності України. Тому цілком слушною є думка Л. Т. Масенко про те, «щоб розлучитися з Росією, мало відокремитися неї державним кордоном. Не менш важливо відділити українську культуру від російської в свідомості русифікованого населення»¹⁹⁸.

Цілеспрямоване нав'язування українцям визнання рідною не власної української мови, а й чужої російської, призвело до формування роздвоєної етнічної ідентичності. «Розмивання поняття «рідна мова» через пропаганду двох рідних мов сформували специфічну ментальність советизованого українця, в якій російське не усвідомлювалося як інше, відокремлене від свого українського»¹⁹⁹. Внаслідок цього відбувалося руйнування меж між українською та російською ідентичностями, але це стосувалося винятково лише українців. Росіяни залишалися росіянами, а українці поступово перетворювалися на росіян і не лише за мовою, але й за самосвідомістю.

За радянських часів закріпилося неприродне, викривлене бачення російської мови як рідної у якості «норми» етнічної ідентичності для українців, насамперед в урбаністичному середовищі. Навпаки, скоріше відхиленням від цієї «норми» вважалося збереження української мови як рідної, особливо в урбаністичному середовищі. *Радянська політика стосовно українців була спрямована з одного боку на нав'язування ідеї про відсутність відмінностей між ними та росіянами, а з іншого боку на існування істотних відмінностей між «західними» та «східними» українцями.*

У сучасній Україні зберігається інерція впливу етномовних процесів радянської доби. Особливо відчутні ці наслідки в мовній структурі населення. Розбіжності в етномовній структурі населення України (україномовне та російськомовне) проявляються в трьох вимірах: територіальному (регіональному), поселенському, соціальному-освітньому. Найбільш відомими, але формальними, є територіальні відмінності між західними та центральними облас-

¹⁹⁷ Там само. – Арк. 38-39.

¹⁹⁸ Масенко Л.Т. (У)мовна (У)країна / Л.Т. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – С. 27.

¹⁹⁹ Там само. – С. 26.

тями з одного боку та східними та південними, з іншого. Розбіжності в поселенському середовищі проявляються між українськими за етнічним складом і мовою селами та невеликими містами, з одного боку і змішаними за етнічним складом (переважно українсько-російським, з домішкою представників інших етносів) та російськомовними великими містами, з іншого боку. Ці відмінності характерні не лише для східних та південних областей, але й для центральних, і свідчать про розірваність українського мовного середовища.

Мовний бар'єр між україномовним селом і російськомовним містом, який утворився в Україні не лише з радянських часів, але й з часів Російської імперії, зберігається і донині, що особливо відчутно в східних та південних областях. На відміну від країн Балтії, які фактично після здобуття незалежності в 1991 році можуть відновити власне урбаністичне середовище, яке вони мали до 1940 року, *для українців головною метою є створення власного цілісного урбаністичного мовного середовища, яке вони ніколи не мали в ХХ ст.*

В урбаністичному середовищі України, за винятком західних областей та невеликих міст в інших областях, рівень *стабільності* українського мовного середовища зазнав істотної руйнації. Порушення мовної стабільності українців означало руйнацію цілісності українського мовно-культурного середовища, не лише в територіальному, але й соціальному вимірах. Ці порушення стали безпосереднім наслідком порушення *мовної стійкості* українців. Відомий український мовознавець О. Б. Ткаченко в ієрархії чинників, що формують мовну стійкість етносу і його здатність протистояти мовно-культурній асиміляції з боку іншої держави, на перше місце ставить збереження національної традиції (історичної пам'яті) на базі якої і формується колективне почуття національної свідомості та солідарності, що в свою чергу сприяє розвитку національної культури (духовної та матеріальної)²⁰⁰.

Зменшення рівня мовної стійкості пов'язане зі зниженням рівня їхньої *етнічної самосвідомості*, маргіналізації українців як результату політики російщення. За слушною думкою Л. Т. Масенко «нинішня двомовна ситуація України сформувалася як перехідний етап у незавершеному асиміляційному процесі перетворення україномовної спільноти на російську, здійснювану з метою розчинення української нації в російській»²⁰¹.

Внаслідок довготривалої політики російщення *за норму* видавалося визначення для українців як рідної не власної національної, а чужої – російської. І причина тут не в тому, що російська мова має якісь якісні переваги над українською в мовному середовищі українців. Для кожного етносу, який усвідомлює свою самодостатність, чужа мова ніколи не зможе заступити рідну мову у внутрішньоетнічній комунікації, незважаючи на відмінності в кількості носіїв тієї чи іншої мови. «Певні народи усвідомлюють свою культуру як «меншу»: жоден

²⁰⁰ Ткаченко О.Б. Українська мова і мовний досвід світу / О.Б. Ткаченко. – К.: Спалах, 2004. – С.215.

²⁰¹ Масенко Л.Т. (У)мовна (У)країна / Л.Т. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – С. 11.

естонець чи словак, вочевидь, не вважає свою культуру «більшою» за французьку чи російську; проте таке визнання власної меншості має радше кількісний, ніж якісний характер; воно не є (як правило) ні для естонця, ні для словенця підставою відмовлятися від своєї «меншої» культури на користь чужої «більшої». Кожна культура (як і мова) по-своєму досконала й має щось таке, чого не має інша, хоча би й найбільша та найпотужніша»²⁰². Визнання самодостатньої цінності рідної мови притаманне для кожного етносу за умови збереження ним власної самосвідомості. «Культурне поневолення починається тоді, коли певний народ усвідомлює свою «меншу» культуру як «менш вартісну», «другосортну», «безперспективну»²⁰³. Лише за цих суб'єктивно створених умов і відбувається заміна рідної мови чужою.

Рецидиви радянської доби проявляються, насамперед у тому, що значна частина зросійщених за мовою українців залишається байдужою до рідної мови, що об'єктивно гальмує процеси консолідації української нації. За визначенням Джеймса Мейса «доки українська мова залишатиметься другорядною в очах самих українців, ця нація ніколи не буде єдиною»²⁰⁴. Крім того, *якщо серед самих українців зберігатиметься нігілістичне ставлення до української мови, не варто чекати поваги до неї з боку етнічних меншинних груп.*

Важливе значення для розуміння сутності етномовних процесів в сучасній Україні, зокрема, в українському мовному середовищі, є використання класифікації за рівнем самосвідомості, яку запропонував український етносоціолог В.Б. Євтух ще в 1992 році²⁰⁵. До першої групи він відніс *ядро*, яке характеризується високим рівнем етнічної самосвідомості. Другу групу складає *маргінальний прошарок*, який є носієм змішаної етнічності. Третя група об'єднує осіб, які визнають лише своє *етнічне походження*, але за мовою та самосвідомістю належать фактично до іншого етносу. Останню групу можливо визначити як особи із *залишковими ознаками етнічності*. Як правило, на власних етнічних землях, у своїй власній державі весь етнос належить до етнічного ядра. Розподіл за рівнем свідомості притаманний насамперед діаспорі. Але в умовах бездержавності, і як рецидив радянської доби в сучасній Україні серед українців зберігається такий розподіл за рівнем самосвідомості, який проявляється і в мовній компетенції, зокрема, в ступені мовної асиміляції.

Отже, за рівнем етнічної самосвідомості етнос складається із *етнічного ядра*, *маргінального прошарку* та *груп із залишковими ознаками етнічності* (символічні ознаки етнічності). *Етнічне ядро* – згуртована та організована частина етносу, яка характеризується найви-

²⁰² Рябчук М.Ю. Асиметричні відносини в гуманітарній сфері (українсько-російський культурологічний контекст) / М.Ю. Рябчук // Асиметрія міжнародних відносин / Під. ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Вид. дім «Стилос», 2005. – С. 120.

²⁰³ Там само.

²⁰⁴ Мейс Дж. Післягеноцидне середовище / Дж. Мейс // День і вічність Джеймса Мейса. – К.: День, 2005, – С. 157.

²⁰⁵ Євтух В.Б. Етнополітичний ренесанс в Україні / В.Б. Євтух // Quo vadis, Україно. – Одеса, 1992. – С. 109.

щим рівнем етнічної самосвідомості і становить основу (осердя) етносу. Як правило, у межах власної національної держави всі представники етносу належить до етнічного ядра, зберігають етнічну та мовну стійкість та стабільність мовного середовища, тому не зазнають мовної та етнічної асиміляції. В умовах бездержавності в становищі підпорядкованої більшості, а також як наслідок інерційних впливів у постколоніальні часи зазнає тиску з боку домінантної меншинності. В умовах бездержавності відбувається звуження етнічного ядра, а в умовах етнічної мобілізації та відновлення власної державності спостерігається його розширення за рахунок маргінального прошарку.

Етнічний маргінальний прошарок – частина етносу, якому притаманна подвійна етнічна ідентичність, що розповсюджена насамперед за межами історичної Батьківщини серед осіб, які дисперсно розселені в іноетнічному середовищі. Представники цього прошарку знаходяться на перехідному етапі від однієї (власної) етнічної самоідентифікації до іншої (чужої). В умовах бездержавності на власних історичних землях етнічна маргіналізація охоплює значну частину представників підпорядкованої більшості. Зокрема, за радянських часів до маргінального прошарку належало значне число українців, насамперед мешканців міст південних та східних областей. Інерційний вплив радянської доби призвів до того, що навіть в умовах перших років незалежності України, рівень етнічної маргіналізації серед українців залишається доволі значним. Маргінальний прошарок виникає у середовищі меншинних груп та підпорядкованої більшості в умовах розгортання процесів етнічної асиміляції.

Групи із залишковими ознаками етнічності – мають символічні ознаки попередньої етнічності, але за самоідентифікацією вже належать до іншого етносу. Складаються із нащадків мігрантів у другому та наступних поколіннях, розселених дисперсно за межами власних етнічних земель. Лише етнічне походження вказує на їхню причетність до колишнього етносу. Втрата меншинними групами власних етнічних ознак та набуття ними ознак домінантної більшості є завершенням процесів природної етнічної асиміляції. В умовах бездержавності до складу підпорядкованої більшості на її історичних теренах входять, як і маргінальний прошарок, групи із залишковими ознаками етнічності. Перехід від етнічних ознак підпорядкованої більшості до самоідентифікації на користь домінантної меншості якраз і є безпосереднім результатом процесів не *природної*, а *штучної етнічної асиміляції*.

Мовна асиміляція – складова етнічної асиміляції, в результаті якої відбувається процес витіснення власної національної мови чужою домінантною. Існують дві форми мовної асиміляції: *природна* та *штучна*. *Природна мовна асиміляція* – асиміляція дисперсно розселених представників етнічних меншинних груп у мовному середовищі домінантної етнічної більшості. *Штучна мовна асиміляція* – асиміляція представників підпорядкованої більшості та етнічних меншинних груп у мовному середовищі домінантної меншості. Домінантна біль-

шість, як і домінантна меншість, фактично не зазнають мовної асиміляції навіть в умовах дисперсного розселення.

Для етнічного ядра притаманна українська мова як рідна. В цілому в Україні частка українців з рідною мовою становила в 2001 році становила 85,16%. Спостерігалася істотна територіальна диференціація цього рівня. У західних областях він перевищував 99%, в центральних – 95%, а південно-східних – лише 66%. У Криму та Донецькій області етнічне ядро українців вже стало меншим, ніж маргіналізований прошарок та групи із залишковими ознаками української етнічності ²⁰⁶.

Маргіналізація українців за мовою визначається заміною рідної української мови російською. При цьому, українська мова зберігається як друга. У 2001 році серед українців частка тих, хто визнавав українську мову лише як другу становила 11,64% (4 371 191 особа). Для осіб, які визнають лише власне етнічне походження, відсутнє знання української мови навіть як другої. Рідною мовою для цієї групи українців є російська. За переписом населення 2001 року в цілому в Україні таких виявилось 3,20% (1 199 774 особи). Для порівняння, в 1989 році українців із залишковою ознакою етнічності в мовному вимірі було значно більше 5,25% (1 965 781 особа). За даними перепису 2001 року особливо багато їх було в Донецькій області 420 416 осіб, що становило 15,34% загальної чисельності українців, Луганській – 176 174 осіб (11,97%) та АР Крим – 120 102 особи (24,40%). У 1989 році ще більшим був рівень частки серед українців тих, хто не володів українською мовою зовсім: у Криму – 29,14%, на Донеччині – 18,19%, на Луганщині – 15,69% ²⁰⁷. За рахунок скорочення чисельності українців із залишковою ознакою етнічності за 1989–2001 рр. у цілому в Україні зросла частка маргіналізованого за мовою прошарку українців.

Для зросійщених за мовою українців притаманна двоїста, змішана ідентичність. Їхня «українськість» обмежується в кращому випадку лише знанням української мови як другої та визнанням свого етнічного походження. За самосвідомістю вони перетворилися фактично на росіян українського етнічного походження. Відірваність значної частини українців від української мови та культури, особливо осіб з вищою освітою, деформує соціальну структуру українства, руйнує стабільність мовного середовища, негативно впливає на формування етномовної ідентичності всього українського загалу.

Природньо здавалося б, що за часів незалежності штучна за своєю сутністю мовна асиміляція (зросійщення) українців повинна була б відійти в небуття. Формально для цього

²⁰⁶ Розрахунки за даними: Національний склад населення України. – Ч. I. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К.: Мінстат України, 1991. – С.44-45; Національний склад населення України. – Ч. II. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К.: Мінстат України, 1991. – С. 216-219, 224-225; Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2003. – С. 23, 108, 180, 185, 193.

²⁰⁷ Там само.

склалися сприятливі умови: українці складають абсолютну більшість серед загальної чисельності населення, українська мова отримала статус державної та й сама незалежність України повинна була б стати на перепоні розгортання штучних етнічних процесів. На користь цього свідчить і досвід інших держав, зокрема країн Балтії.

На жаль, становище України в подоланні наслідків бездержавного минулого різко відрізняється. Українська мова в Україні часів незалежності так і не стала державною. Фактично не виконується 10-та стаття Конституції України, закон про мови, прийнятий ще за радянських часів застарів і не встановлює відповідальності про порушення мовного законодавства. Виконання прийнятої ще в 1991 році Державної програми розвитку української мови до 2000 року було загальмоване ще в 1993–1994 рр. Так і не була прийнята підготовлена ще в 1993 році постанова уряду „Про встановлення адміністративної відповідальності за порушення мовного законодавства”²⁰⁸.

Не виконані були і Комплексні заходи щодо розвитку української мови 1997 року, з доповненнями 2000 року. Така ж доля спіткала і Державну програму розвитку та функціонування української мови на 2004-2010 рр. Фактично нічого не змінило і рішення Конституційного Суду України 14 грудня 1999 року стосовно офіційного тлумачення 10-ї статті Конституції України. Українська мова, точніше її державний статус, став заручником політичної боротьби і політичних маніпуляцій. Про це свідчать президентські і парламентські вибори, починаючи з 1994 року і закінчуючи 2004 та 2007 рр., на яких активно розігрувалася „мовна карта”. Зокрема, неодноразові спроби проголосити „офіційною”, „другою державною”, „регіональною”, „міжнаціонального спілкування” російську мову замість української. Такі події свідчать про відсутність в Україні дієвої мовної політики, спрямованої на утвердження державного статусу української мови.

Глибинні деформації в етномовній структурі населення України мають соціально-етнічне забарвлення. Сутність цих суперечностей полягає насамперед у тому, що росіяни разом зі зросійщеними за мовою українцями та представниками інших етносів залишаючись у меншості серед загальної чисельності населення, складають більшість на верхніх щаблях суспільної піраміди, в тому числі і серед осіб з вищою освітою, за винятком західних областей. Україномовні становлять лише частину творчої, освітянської та наукової інтелігенції, але складають меншість серед українського політикуму та в адміністративному апараті, і майже зовсім не представлені серед фінансово-промислових груп. Соціальний статус та ресурсний потенціал україномовних та російськомовних в незалежній Україні істотно різняться, і на жаль не на користь перших.

²⁰⁸ Погрібний А.Г. Поклик дужого чину (3 розмов про наболіле) / А.Г. Погрібний. – К.: Просвіта, 2004. – С. 413.

Небезпека для єдності українського мовного середовища проявляється передусім у соціальному вимірі. Росіяни та зросійщені за мовою українці займаючи вищі ступені соціальної піраміди, зберігають домінування в мовному середовищі міст і не лише на півдні та сході, але й в центральних областях, а також в столиці України. Російська мова домінує в офісах не лише приватних компаній, але й в державних установах. Тому, значну частину представників домінантних соціальних груп досить важко визначити як дійсно українську національну еліту не лише за мовою, але й самосвідомістю.

За обґрунтованим висновком Г.М. Перепелиці визначальними ознаками сучасної політичної еліти в Україні є її *радянськість* та *регіональність*. Радянськість зумовлена не лише її походженням, а, насамперед, збереженням радянської ментальності та стереотипів поведінки. За даними Національного інституту стратегічних досліджень на 12 році незалежності України 52% та 46% керівного складу місцевих та центральних органів влади, відповідно, перебували на керівних посадах ще з радянських часів. За підрахунками Центру імені О. Разумкова в 1991-2003 рр. вихідці з партійно-комсомольської та господарчої номенклатури серед вищих службовців (прем'єр-міністри, віце-прем'єр-міністри, секретарі Ради національної безпеки та оборони, голови Адміністрації Президента) складали 73%, серед голів обласних адміністрацій – 80% ²⁰⁹. До того ж, дві третини високопосадовців становили особи, старші 50 років ²¹⁰. Тобто, їхня етномовна соціалізація відбулася в умовах радянського режиму.

Отже, абсолютна більшість серед найвищого керівництва в незалежній Україні є представниками радянської номенклатури. Але саме походження не гарантує збереження радянської ментальності, про що свідчить досвід країн Балтії, насамперед Естонії та Литви, де найвище керівництво також складалося з вихідців з номенклатури, які змогли відкинути радянські стереотипи і перетворилися із представників чужої державної влади на власну національну. На жаль, серед представників української влади номенклатурного походження такі видозміни не набули масового розповсюдження.

«Радянськість» значної частини українських посадових осіб визначається насамперед її ментальністю зі старими радянськими стереотипами «неприйняття національних цінностей, ворожість Заходу, антиамериканська спрямованість політичних поглядів, іманентна підпорядкованість Москві як керівному центру й ворожо-скептичне ставлення до національної держави та державного суверенітету України... Природно, така еліта не може ідентифікувати себе ні з європейською цивілізацією, ні з українською нацією; сама ж українська державність

²⁰⁹ Жданов І. Україна у ХХІ столітті. Виклики для політичної еліти / І. Жданов, Ю. Якименко // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 9. – С.4.

²¹⁰ Там само. – С. 5.

сприймається нею як щось тимчасове, перехідне, нежиттєздатне. Така еліта схильна у першу чергу усвідомлювати російські інтереси, а не загальнонаціональні інтереси»²¹¹.

Незважаючи на те, що абсолютну більшість серед керівництва складають українці (за різними підрахунками від 60% до 80%) їм бракує української самосвідомості, що й впливає на збереження радянської ментальності, в тому числі і стереотипів мовленнєвої поведінки. Етнічне походження в цьому відіграє другорядну роль, хоча в складі українських владних структур значну частку становлять представники етнічних меншинних груп, насамперед росіяни. Ще в 1995 році Д. Видрін та Д. Табачник – співробітники тодішньої адміністрації Президента України виступили з ідеєю про те, що «якщо певна критична маса росіян потрапить до вищих органів влади, то зовнішньополітичний курс України суттєво зміниться і переорієнтується із Заходу на Схід»²¹².

На жаль це правда, але правда не вся. По-перше, зміни відбулися не лише в зовнішній, але й внутрішній політиці, і через 17 років незалежності євроінтеграція – лише перспектива, як далеким ще до здійснення є здобуття українською мовою статусу державної. По-друге, мова повинна йти не про етнічних росіян, а про росіян за самосвідомістю з числа зросійщених українців та представників інших етносів. Зросійщені за мовою та самосвідомістю як російського, так і неросійського етнічного походження, переважали серед керівництва України, не лише в радянську добу, але й в часи незалежності, не кажучи про регіональні адміністрації на півдні та сході. До того ж, Президентом України понад 10 років за визнанням його радника І.Ф. Кураса була „людина російської культурної орієнтації”²¹³ Л.Д. Кучма, який лише після того, як обійняв найвищу державну посаду в Україні вивчив українську мову. Та й сам Д.В. Табачник, займаючи посаду гуманітарного віце-прем’єр-міністра, проявив себе активним «борцем» проти «узкого слоя украиноязычной интеллигенции»²¹⁴.

Тому визначальною ознакою пострадянської еліти стала *імітація* нею своєї *українськості*. За влучним визначенням англійського дослідника Е. Вілсон таке пристосуванство визначено як «фарбований націоналізм»²¹⁵. Пристосуванство компартійної номенклатури найбільш повно проявилось і в тому, що колишній секретар з ідеології, який активно боровся з українським національно-визвольним рухом, перехопивши його гасла, став першим президентом незалежної України. Одним з перших кроків до такого пристосування стала ідея то-

²¹¹ Перепелиця Г.М. Вплив внутрішніх чинників на формування асиметричних відносин / Г.М. Перепелиця // Асиметрія міжнародних відносин / Під. ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Вид. дім «Стилос», 2005. – С. 54-55.

²¹² Видрін Д. Україна на порозі ХХІ століття: Політичний прогноз / Д. Видрін, Д. Табачник. – К., 1995. – С. 78.

²¹³ Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І.Ф. Курас. – К.: Генеза, 2004. – С. 431.

²¹⁴ Сьогодні. – 12 октября 2006 г.

²¹⁵ Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Е. Вілсон. – К.: Вид-во „К.І.С.”, 2004. – С. 358.

дішнього завідувача ідеологічним відділом ЦК КПУ Л. М. Кравчука перехопити в Народного руху ініціативу прийняття закону про мови. 15 серпня 1989 року Л.М. Кравчук звернувся до В. В. Щербицького звернувся з доповідною запискою «Про заходи у зв'язку з підготовкою установчого з'їзду народного руху за перебудову», де запропонував «оперативно завершити роботу над проектом закону про мову з тим, щоб опублікувати його до початку вересня»²¹⁶, тобто до початку роботи з'їзду. Вже наступного дня (16 серпня) В. В. Щербицький дав доручення Голові Президії Верховної Ради УРСР В. С. Шевченко «терміново треба завершити доопрацювання проекту закону про мови». Отримав від В. В. Щербицького доручення і завідувач відділом ідеології: «попередити координаційний комітет, що за використання на з'їзді символіки, якою користувалися українські буржуазні націоналістичні його організатори будуть притягнуті до суворої відповідальності»²¹⁷. Не пройшло і двох років, як компартійна номенклатура змушена була визнати цю «націоналістичну» символіку як державну.

Значна представників владних структур не бажає навіть такої вимушеної імітації. *Тому, українська мова для більшості «українських» чиновників так і залишилася чужою.* Вони використовували її позірно перед ЗМІ, в поїздках у західні області чи при спілкуванні з представниками української західної діаспори. На півдні та сході України фактично не було навіть такого використання. В якій ще країні світу держаний службовець не знає і не бажає оволодіти державною мовою? Таке свідоме ігнорування має більше психологічний характер, ніж реальні труднощі, враховуючи що українська і російська мови належать до слов'янської мовної групи. Варто погодитися з думкою російського етнологіста М.І. Губогла, що «людина, яка не володіє державною мовою відчуває себе дискомфортно, як би без даху над головою. Вона, оцінюючи власні можливості вивчити ще одну мову і передбачаючи значні труднощі на цьому шляху, виявляє внутрішній спротив або відверто протестує»²¹⁸.

Регіональність вищого керівництва України проявляється в тому, що переважну більшість (до 80%) складають вихідці зі східних та південних областей. Для представників цих регіонів найбільш притаманним є радянський тип ментальності. «За відсутності сталих традицій української державності політичній еліті, сформованій із представників східних регіонів, надзвичайно важко перейти з регіонального на загальнодержавний рівень, усвідомити загальнодержавні інтереси»²¹⁹. Тобто, регіональний рівень ідентичності для цієї групи представників владних структур значно вищий від рівня національного.

²¹⁶ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр. 2658. – Арк. 124.

²¹⁷ Там само. – Арк. 120.

²¹⁸ Губогло М.И. Идентификация идентичности: Этносоциологические очерки / М.И. Губогло. – Москва : Наука, 2003. – С. 607.

²¹⁹ Перепелиця Г.М. Вплив внутрішніх чинників на формування асиметричних відносин / Г.М. Перепелиця // Асиметрія міжнародних відносин / Під. ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Вид. дім «Стилос», 2005. – С. 56.

Небезпеку представляє і те, що в ієрархії ідентичностей регіональний рівень протиставляється національному і це бачення, завдяки засобам масової інформації, цілком свідомо і цілеспрямовано, нав'язується всьому загалу, насамперед населенню східних та південних областей. *Ієрархія рівнів ідентичності* – розподіл ідентичності за певними рівнями. Має наступну структуру: *національна* (загальнодержавна – громадянство), *етнічна* (в межах власного етносу), *етнографічна* (в межах етнографічної групи), *регіональна* (в межах територіального розміщення: населений пункт, район, область, група областей). Ще більшу загрозу для територіальної єдності України та збереження її державної незалежності складає те, що «еліта, сформована на регіональній основі й уявляє себе насамперед носієм регіональних інтересів, досить легко може бути реінкорпорована в коло інтересів сусідніх держав, оскільки загальнодержавні та загальнонаціональні інтереси для такої еліти є вторинними порівняно з регіональними інтересами»²²⁰.

Нову бізнесову «еліту» України, яка представлена в органах державної управління не лише на регіональному рівні, але й центральному, досить важко визнати за «нових українців». «Набагато поширенішим і загальноновизнаним є термін «новый русский», який в принципі, адекватніший культурно-мовним особливостям середовища. Бізнес в Україні, за винятком західних регіонів, був і залишається переважно російськомовним або «суржикомовним», коли йдеться про аграрний сектор»²²¹. Мало того, не лише за мовою, але й за ментальністю, методами початкового накопичення капіталу та ведення бізнесу, життєвими орієнтаціями, культурними смаками, «новые русские» («нові росіяни») в Україні нічим не відрізняються від «новых русских» у самій Росії. Вони з легкістю навіть змінюють громадянство, про що свідчить досвід того ж І. Бакая, Р. Боделана та інших «новоспечених» громадян Російської Федерації з числа колишніх українських високопосадовців.

Враховуючи радянський тип ментальності значної частини представників владних і бізнесових структур сучасної України, досить важко визначити їх як дійсно українську національну еліту. За слушною думкою Г. В. Касьянова «в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, формування політичної, економічної, бюрократичної еліт не означало, що до її складу потрапляли найкращі представники цих прошарків, які відрізнялися вищою кваліфікацією, інтелектом, компетенцією. Формування еліт було ситуативним..., вони самі себе «призначили» елітою. Відсутність суспільної легітимності ці еліти намагаються компенсувати культом формального статусу. В цьому сенсі показовими є помпезні видання на кшталт «Золотої книги України», де українська «еліта» займається безпардонним, вульгарним і часто просто кумедним самовихвалянням. Не менш показовим є справді фатальна пристрась

²²⁰ Там само.

²²¹ Касьянов Г.В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.В. Касьянов. – К.: Наш час, 2007. – С. 187.

представників українських еліт до формальних статусних відзнак: нагород, звань, учених ступенів і титулів – подібно до «відмивання» грошей, вони за допомогою цих підручних засобів відмивають свій публічний імідж»²²².

Таким чином, українська мова в сучасній Україні має повномасштабне використання лише в сільській місцевості, а в містах вона не охоплює всі суспільні верстви і залишається мовою гуманітарної інтелігенції та соціальних низів, за винятком урбаністичного середовища західних областей. Збереження домінування російськомовних на верхніх щаблях суспільної піраміди в містах зумовлює продовження російщення урбаністичного середовища південних та східних областей. Ще давні римляни говорили: чия влада, того й мова. Але можна визначити і навпаки, чия мова домінує, тому належить і влада. І виникає зовсім не риторичне питання: кому належить реальна влада в Україні, коли домінує, як і в добу бездержавності, не українська, а чужинецька мова, насамперед в урбаністичному середовищі та на верхніх щаблях суспільної піраміди.

Перевага за чисельністю російськомовного населення у великих містах, передусім в обласних центрах, цих урбанізованих областей забезпечує їхнє домінування в цілому в південно-східній Україні, що є безпосереднім наслідком доби бездержавності. «Радянська влада втілювалася через партійну бюрократію, яка була національною за походженням і управляла національно-державними одиницями. Така форма управління повторювала форму Російської імперії, коли самодержавна влада управляла своїми територіями через своїх васалів, відданих самодержавцю. Отже, ця система влади залишила за собою не лише денаціоналізоване населення, але й колабораціоністську армію управлінців, політичну еліту, яка так і залишилася національною лише за формою і проросійською за змістом»²²³.

Зросійщене за мовою та свідомістю регіональне керівництво південних та східних областей не зацікавлене, а тому не лише не може, але й не бажає сприяти змінам радянсько-російської ідентичності загалу цих регіонів на українську. Тому рецидиви радянської доби продовжують домінувати на сході та півдні України. «Відтак немає нічого дивного в тому, що східно- та південноукраїнські регіони обирають до владних структур осіб, вихованих на zdegradovanih зразках російської культури з відповідним мовленням, менталітетом і поведінковими стереотипами»²²⁴.

Виникло замкнене коло: з одного боку, регіональна влада зацікавлена в збереженні радянсько-російської ідентичності загалу і активно використовує радянські етномовні стереотипи в усіх виборних компаніях (статус російської мови, стосунки з Росією, негативне став-

²²² Там само. – С. 402.

²²³ Перепелиця Г.М. Вплив внутрішніх чинників на формування асиметричних відносин / Г.М. Перепелиця // Асиметрія міжнародних відносин / Під. ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Вид. дім «Стилос», 2005. – С. 44.

²²⁴ Масенко Л.Т. (У)мовна (У)країна / Л.Т. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – С. 57.

лення до євроатлантичної інтеграції) для здобуття підтримки і збереження влади, а з іншого боку, деморалізоване соціально-економічними негараздами населення цих регіонів, залишаючись у полоні радянських стереотипів, не усвідомлює необхідності змін ідентичності та підтримує регіональних лідерів, пов'язаних з фінансово-промисловими групами. «Розірвати» це замкнене коло зможе лише національна за своєю сутністю еліта (центральна влада), вся діяльність якої буде спрямована на утвердження престижності української державності в усіх сферах суспільного життя, не лише в соціально-економічній, але й духовно-культурній сфері та формуванням демократичного громадянського суспільства.

На жаль, і в незалежній Україні, як і за радянських часів, українська мова так і не стала реально державною. Вона не лише не виконує повністю комунікативних функцій серед усього населення, але передусім і в мовному середовищі самих українців. Фрагментарний характер її функціонування в соціальному вимірі не сприяє встановленню стабільних міжпоселенських та міжрегіональних взаємозв'язків. У містах, за винятком західних областей, українці за мовою та самосвідомістю за часів незалежності фактично так і не змінили статусу масового етносу (підпорядкованої більшості). А росіяни разом з маргіналізованими представниками інших етносів, насамперед зі зросійщеними за мовою та самосвідомістю українцями, зуміли зберегти статус домінантної меншості. Отже, параметри етномовної ситуації та масштаби асиміляційних процесів у мовному середовищі українців залишаються істотно диференційованими за регіональним, поселенським та соціальними вимірами.

Конфлікт інтересів у сучасній Україні між українцями за національною свідомістю та мовою з одного боку та росіянами за свідомістю та мовою зберігає латентний характер. Перші намагаються позбутися статусу підпорядкованої більшості (масового етносу), який вони мали за радянських часів і здобути не формальний а реальний статус домінантної більшості в незалежній Україні. Другі намагаються за будь-яку ціну зберегти статус домінантної меншини, який вони мали за доби бездержавності України і не допустити перетворення на одну з етнічних меншин (хоча й найбільшою за чисельністю, порівняно з іншими етнічними групами). Звідси і свідоме неприйняття ними, чи точніше значною їхньою частиною нових реалій, пов'язаних зі втратою домінантних позицій.

В умовах етнічної мобілізації українців у кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. цей конфлікт мав більш відкритий характер. Національно-демократичні сили змагалися за здобуття Україною незалежності, а партійно-господарська номенклатура УРСР при підтримці Москви намагалася не допустити цього. Після проголошення в 1991 році цей конфлікт втрапив відкритий характер. Неукраїнська за своєю сутністю, а не лише за походженням, номенклатура визнавши незалежність України, зберегла головне – владу. Саме ця псевдоукраїнська еліта дискредитувала українську державність, українську національну ідею і українську мо-

ву. Зниження життєвого рівня переважної більшості громадян України на тлі збагачення представників влади, призвело до зневіри суспільства у цій владі та відчуження від неї.

Російщення України відбулося не в результаті природних етномовних процесів, а стало безпосереднім результатом довготривалої і цілеспрямованої політики царського, а пізніше радянського тоталітарного режиму. Тому і подолання цих наслідків не відбудеться «само по собі», а стане наслідком цілеспрямованої державної політики, яку повинна проводити дійсно українська національна еліта за свідомої підтримки українського загалу.

Таким чином, на етномовну самоідентифікацію населення сучасної України безпосередньо вплинуло здобуття незалежності, але з іншого боку, інерційний характер етномовних процесів радянської доби, а також відсутність дієвої етномовної політики владних структур, що складаються переважно з представників колишньої номенклатури сприяє збереженню ідентичності доби бездержавності, насамперед в урбаністичному середовищі південних та східних областей.

Розділ 3

Динаміка чисельності населення

3.1. Все населення

Зміни чисельності всього населення

На основі аналізу статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. досліджувалася динаміка чисельності населення у просторовому вимірі України. Загальна чисельність населення України складала в 1989 році 51 452 034 особи, а в 2001 році – 48 240 902 особи ²²⁵. За 12 років скорочення становило 3 211 132 особи (6,24%) ²²⁶. Темпи скорочення чисельності населення істотно відрізнялися за окремими регіонами та областями.

Захід України. Найменшого скорочення, порівняно з іншими регіонами, зазнала загальна чисельність населення *Західного* регіону. Так, у 1989 році чисельність всього населення регіону складала 9 713 693 особи, то в 2001 році зменшилася до 9 552 886 осіб ²²⁷. Темпи зменшення чисельності були доволі незначними – 1,66% (160 807 осіб) ²²⁸. Якщо взяти за 100% скорочення загальної чисельності населення України за 1989-2001 рр., то частка *Західного* регіону становила лише 5,01% ²²⁹. При цьому, рівень частки регіону серед усього населення України у 2001 році був майже вчетверо вищим – 19,80% ²³⁰.

²²⁵ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

²²⁶ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

²²⁷ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

²²⁸ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

²²⁹ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

²³⁰ Таблиця 1.2.11.

До того ж, у двох із семи західних областей спостерігалось незначне збільшення чисельності населення: Закарпатській – на 8 996 осіб (0,72%), Рівненській – на 7 204 особи (0,62%). Навпаки, чисельність усього населення Волинської області зменшилася на 1 224 особи (0,12%), Івано-Франківської – на 7 082 особи (0,50%), Тернопільської – на 25 474 особи (2,19%), Чернівецької – на 21 773 особи (2,31%). Із усіх західних областей найбільш істотного скорочення зазнала чисельність населення Львівщини – на 121 454 особи (4,45%)²³¹.

Центр України. Значно вищі темпи зменшення чисельності усього населення були характерні для *Центрального* регіону. У 1989 році чисельність населення дев'яти центральних областей та Києва становила 16 830 962 особи, а в 2001 році – 15 645 952 особи²³². За 12 років скорочення складало 1 185 010 осіб (7,04%). Темпи скорочення чисельності населення регіону були дещо вищими, ніж у цілому в Україні 6,24%²³³. Якщо взяти за 100% скорочення загальної чисельності населення України за цей час, то частка Центрального регіону становила 36,90%²³⁴. При цьому, рівень частки регіону серед усього населення України у 2001 році був дещо нижчим – 32,43%²³⁵. Інтенсивне скорочення чисельності населення центральних областей було спричинене депопуляційними процесами, які охопили, насамперед сільське населення ще з другої половини 70-х рр. ХХ ст.

Найбільше з усіх областей України у відносних показниках скоротилася чисельність населення Чернігівської області – на 12,51% (176 705 осіб). Інтенсивно зменшувалася також і чисельність населення інших центральних областей: Житомирської – на 9,64% (148 211 осіб), Сумської – на 9,16% (130 735 осіб), Черкаської – на 8,45% (129 040 осіб), Кіровоградської – на 8,34% (102 389 осіб). Вінницької – на 8,17% (156 839 осіб), Полтавської – на 7,29% (127 509 осіб), Хмельницької – на 6,24% (94 915 осіб), Київської – на 5,86% (113 308 осіб). Навпаки, чисельність населення столиці України скоротилася лише на 0,20% (5 259 осіб)²³⁶.

У цілому, загальна чисельність населення *Західного* та *Центрального* регіонів зменшилася з 26 544 655 осіб у 1989 році до 25 198 838 осіб у 2001 році, тобто на 1 345 817 осіб (5,07%)²³⁷. Якщо взяти за 100% скорочення загальної чисельності населення України за 1989–2001 рр., то частка цих двох регіонів становила 41,91%²³⁸. При цьому, рівень частки цих двох регіонів серед загальної чисельності населення України був істотно вищим – 52,23%²³⁹. Тобто, більшість населення України зосереджувалася у Західному і Центрально-

²³¹ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

²³² Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

²³³ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

²³⁴ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

²³⁵ Таблиця 1.2.11.

²³⁶ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

²³⁷ Там само.

²³⁸ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

²³⁹ Таблиця 1.2.11.

му регіонах, але серед скорочення загальної чисельності населення за 1989-2001 рр. частка цих двох регіонів була істотно нижчою.

Південь України. Загальна чисельність населення *Південного* регіону зменшувалася дещо повільніше, ніж Центрального, але швидше, ніж Західного. Зокрема, в 1989 році чисельність населення Півдня України становила 13 563 982 особи, то в 2001 році – 12 780 497 осіб ²⁴⁰. За 12 років скорочення складало 783 395 осіб (5,78%). Темпи скорочення чисельності населення регіону були дещо меншими, ніж у цілому в Україні (6,24%) ²⁴¹. Частка регіону серед скорочення загальної чисельності населення України за 1989–2001 рр. становила 24,40%. При цьому, рівень частки регіону серед усього населення України у 2001 році був дещо вищим – 26,50% ²⁴².

У Південному регіоні темпи скорочення чисельності населення мали істотні відмінності за окремими областями. Вищими темпами, ніж у цілому в Україні, зменшувалася чисельність населення трьох областей: Дніпропетровської – на 7,98% (308 634 особи), Запорізької – на 7,10% (147 208 осіб), Одеської – на 6,42% (168 579 осіб). Дещо меншими темпами скорочувалася чисельність населення Херсонської та Миколаївської областей, відповідно, 5,20% (64 281 особа) та 4,92% (65 407 осіб). Найнижчі темпи скорочення загальної чисельності населення у регіоні були в Криму. За 12 років чисельність всього населення Криму скоротилася на 1,20% (29 286 осіб), у тому числі АР Крим – на 0,66% (13 424 особи) та Севастополя – на 4,04% (15 862 особи) ²⁴³. Незначне скорочення загальної чисельності населення АР Крим було спричинено впливом міграційних процесів (поверненням кримських татар), що в значній мірі компенсувало втрати від депопуляційних процесів.

Схід України. Із усіх чотирьох регіонів України найбільш істотного зменшення у відносних показниках за 1989-2001 рр. зазнала чисельність населення найбільш урбанізованого *Східного* регіону. Загальна чисельність населення трьох східних областей (Донецької, Луганської та Харківської) становила в 1989 році 11 343 487 осіб, а в 2001 році – 10 261 567 осіб ²⁴⁴. За 12 років скорочення складало 9,54% (1 081 920 осіб) ²⁴⁵. Частка регіону серед скорочення чисельності населення України за 1989–2001 рр. була досить значною – 33,69% ²⁴⁶. При цьому, рівень частки регіону серед загальної чисельності населення України у 2001 році був істотно нижчим – 21,27% ²⁴⁷. Ці зміни викликані насамперед депопуляційними процесами не лише серед сільського населення, але й серед міського населення, особливо в Донбасі.

²⁴⁰ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

²⁴¹ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

²⁴² Розрахунки за даними таблиці 1.2.5, Таблиця 1.2.11.

²⁴³ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

²⁴⁴ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

²⁴⁵ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

²⁴⁶ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

²⁴⁷ Таблиця 1.2.11.

Із усіх областей України найбільшого скорочення в абсолютних показниках зазнала чисельність населення Донецької області – 486 218 осіб (9,15%). Істотне зменшення чисельності усього населення спостерігалось також і в Луганській області – на 316 840 осіб (11,09%). За темпами скорочення Луганщина була другою серед усіх областей в абсолютних показниках після Донецької, а у відносних показниках після Чернігівської. Чисельність населення Харківщини за 1989–2001 рр. зменшилася на 278 862 особи (8,78%) ²⁴⁸.

Загальна чисельність населення *Південного* та *Східного* регіонів скоротилася з 24 907 379 осіб у 1989 році до 23 042 064 особи в 2001 році, тобто на 1 865 315 осіб (7,49%) ²⁴⁹. Частка південно-східних областей серед скорочення загальної чисельності України за 1989–2001 рр. становила 58,09% ²⁵⁰. При цьому, рівень частки цих двох регіонів серед загальної чисельності населення України у 2001 році був значно нижчим – 47,77% ²⁵¹.

Таким чином, протягом 1989-2001 рр. відбулося скорочення загальної чисельності населення України, головним чином за рахунок депопуляційних процесів і лише частково міграцій. Найбільш істотне зменшення чисельності всього населення спостерігалось в Центральному та Східному регіонах. У центральних областях це скорочення сталося за рахунок сільського населення, а в східних – завдяки міському. Найменше скорочення чисельності населення спостерігалось у Західному регіоні. За 1989–2001 рр. зростання загальної чисельності населення відбулося у Закарпатській та Рівненській областях.

Територіальне розміщення населення за регіонами та областями

Відмінності в динаміці чисельності всього населення за окремими областями та регіонами протягом 1989-2001 рр. безпосередньо вплинули на зміни його територіального розміщення. Зменшення рівня окремих областей та регіонів серед усього населення відбувалося там, де темпи скорочення чисельності населення були вищими, ніж у цілому в Україні.

Захід України. У зв'язку з тим, що чисельність населення *Західного* регіону скорочувалася значно повільніше, ніж у цілому в Україні, то частка цього регіону серед усього населення зросла з 18,88% у 1989 році до 19,80% у 2001 році, тобто на 0,92% ²⁵². Збільшився також і рівень частки кожної із семи західних областей у складі всього населення України.

Центр України. Навпаки, внаслідок більш високих темпів скорочення чисельності населення в *Центральному* регіоні, ніж у цілому в Україні, рівень частки регіону в територіальній структурі населення за 1989-2001 рр. дещо зменшився з 32,71% до 32,43%, тобто на 0,28% ²⁵³. Скоротився також і рівень частки семи центральних областей: Вінницької, Жито-

²⁴⁸ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

²⁴⁹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

²⁵⁰ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

²⁵¹ Таблиця 1.2.11.

²⁵² Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

²⁵³ Там само.

мирської, Кіровоградської, Полтавської, Сумської, Черкаської та Чернігівської. Зросла лише частка Києва і фактично не змінилася частка Київської та Хмельницької областей. За рахунок західних областей, а також Києва, частка населення, яке проживало в *Західній* та *Центральній* Україні збільшилася за 1989–2001 рр. із 51,59% до 52,23%, тобто на 0,64% ²⁵⁴. Отже, переважна більшість усього населення України зосереджувалася в Західному та Центральному регіонах.

Південь України. Рівень частки населення, яке розміщувалося в *Південному* регіоні, серед усього населення України за 1989–2001 рр. змінився досить мало. Зокрема, в 1989 році він складав 26,36%, а в 2001 році – 26,50%, тобто збільшився лише на 0,14% ²⁵⁵. Це зростання відбулося за рахунок Миколаївської та Херсонської областей, а також АР Крим.

Схід України. Рівень частки населення, яке зосереджувалося в *Східному* регіоні, скоротився за цей час з 22,05% до 21,27%, тобто на 0,78%. За 1989–2001 рр. зменшився рівень всіх трьох східних областей серед усього населення України. За рахунок Східного регіону зменшилася частка *Півдня* та *Сходу* серед загальної чисельності населення України з 48,41% у 1989 році до 47,77% у 2001 році, тобто на 0,64% ²⁵⁶.

Незважаючи на незначні зміни в територіальному розміщенні всього населення України за 1989–2001 рр., продовжували існувати істотні відмінності в чисельності населення окремих областей. Зокрема, рівень частки кожної зі східних та південних областей, окрім Миколаївської та Херсонської, серед усього населення України залишався значно вищим, ніж західних та центральних, окрім Львівської області та Києва. Так, у 2001 році частка лише трьох східних областей (Донецької, Луганської та Харківської) була навіть більшою, ніж семи західних областей (Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Чернівецької), відповідно, 21,27% та 19,80% ²⁵⁷.

У 2001 році частка найбільшої в Україні за чисельністю населення Донецької області досягала 10,00%, а найменшої за чисельністю Чернівецької – лише 1,91%. Досить значним був і рівень часток інших областей: Дніпропетровської – 7,38%, Харківської – 6,00%, Луганської – 5,27%, Одеської – 5,09%, а також Львівської – 5,40% та Києва – 5,32%. Частка переважної більшості кожної з центральних та західних областей, як і південних Миколаївської та Херсонської, становила 2–3% серед усього населення України ²⁵⁸.

Отже, з одного боку, протягом 1989–2001 рр. відбувся незначний територіальний перерозподіл населення. Збільшилася частка населення, яке зосереджувалося в Західному та Південному регіонах, за рахунок зменшення в Центральному та Східному. Але зберігалися

²⁵⁴ Там само.

²⁵⁵ Там само.

²⁵⁶ Там само.

²⁵⁷ Таблица 1.2.11.

²⁵⁸ Там само.

істотні відмінності в чисельності, а відповідно і в територіальній структурі населення між областями: східними та південними, з одного боку, і західними та центральними, з іншого.

Таким чином, визначальною ознакою демографічних процесів в Україні впродовж 1989–2001 рр. стало скорочення загальної чисельності населення переважно завдяки депопуляції і частково міграцій. Зменшення чисельності населення за цей час спостерігалось у всіх чотирьох регіонах, а також у більшості областей, за винятком Закарпатської та Рівненської. Внаслідок відмінностей у динаміці чисельності населення за окремими регіонами та областями за 1989-2001 рр. відбувся його частковий територіальний перерозподіл на користь Західного та Південного регіонів, за рахунок Центрального та Східного, де вплив депопуляційних процесів відчувався найбільше.

3.2. Міське населення

Зміни чисельності міського населення

Міське населення – постійне населення міст та селищ міського типу. За підпорядкуванням міста поділяються на категорії: республіканського (Київ та Севастополь), обласного, включаючи АР Крим (175 міст), районного (280 міст), а також 888 селищ міського типу. Разом 1 345 населених пунктів.

Загальна чисельність міського населення в Україні в 1989 році становила 34 297 231 особу, а в 2001 році зменшилася до 32 290 729 осіб ²⁵⁹. Тобто, за 12 років відбулося його істотне скорочення – на 2 006 502 особи (5,85%) ²⁶⁰. До того ж, темпи зменшення чисельності міського населення були дещо нижчими, ніж усього населення України – 6,24% ²⁶¹. Частка міського населення серед скорочення загальної чисельності населення за 1989-2001 рр. становила 62,49% ²⁶². Тобто, загальна чисельність населення України за цей час зменшилася переважно за рахунок мешканців міських поселень. Динаміка чисельності міського населення за 1989-2001 рр. мала відмінності за окремими регіонами та областями.

Захід України. Чисельність міського населення в *Західному* регіоні зменшувалася значно повільніше, ніж у цілому в Україні, з 4 613 530 осіб у 1989 році до 4 499 970 осіб у 2001 році, тобто на 113 560 осіб (2,46%) ²⁶³. Окрім того, у регіоні, на відміну від України в цілому, чисельність міського населення скорочувалася дещо інтенсивніше, ніж усього населення регіону – 1,66% ²⁶⁴. Частка міського населення серед скорочення загальної чисельності насе-

²⁵⁹ Таблиці 2.2.1, 2.2.2.

²⁶⁰ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

²⁶¹ Таблиця 1.2.6.

²⁶² Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 2.2.3.

²⁶³ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

²⁶⁴ Таблиця 1.2.6.

лення регіону за 1989-2001 рр. становила – 70,62% ²⁶⁵. І це при тому, що серед усього населення Західного регіону переважало не міське, а якраз сільське населення.

За напрямками змін чисельності міського населення за 1989-2001 рр. західні області відрізнялися: у трьох із них відбувалося зростання його чисельності, а в чотирьох – скорочення. Приріст його чисельності становив у Рівненській області 17 393 особи (3,30%), Волинській – 12 656 осіб (2,46%), Тернопільській – 9 504 особи (2,02%). Навпаки, чисельність міського населення скоротилася в Івано-Франківській – на 2 890 осіб (0,49 %), Львівській – на 78 036 осіб (4,84 %), Чернівецькій – на 26 152 особи (6,63%), Закарпатській – на 46 035 осіб (9,09%) ²⁶⁶. При цьому, у Рівненській області спостерігався приріст чисельності як міського, так і сільського населення. На Закарпатті скорочення чисельності міського населення відбувалося на тлі зростання загальної чисельності за рахунок приросту числа сільського.

Центр України. Чисельність міського населення *Центрального* регіону зменшилася з 10 118 116 осіб у 1989 році до 9 8343 837 осіб у 2001 році, тобто на 283 279 осіб (2,80%) ²⁶⁷. Як і в Західному, в Центральному регіоні темпи скорочення чисельності міського населення були нижчими, ніж у цілому в Україні – 5,85% ²⁶⁸. До того ж, чисельність міського населення скорочувалася значно повільніше, ніж чисельність всього населення регіону, відповідно, 2,80% та 7,04% ²⁶⁹. Частка міського населення серед скорочення загальної чисельності населення Центрального регіону складала лише 23,91% ²⁷⁰. Із дев'яти областей Центру, в двох – Київській та Хмельницькій, спостерігалось зростання чисельності міського населення на тлі скорочення загальної чисельності населення. Але цей приріст був досить незначним і складав на Київщині 9 969 осіб (0,97%), на Хмельниччині – 6 385 осіб (0,89%) ²⁷¹.

В інших семи областях регіону відбувалося зменшення чисельності міського населення, але значно нижчими темпами, ніж усього населення. Найбільш істотного скорочення чисельності зазнало міське населення в двох областях: Кіровоградській – на 7,56% (55 210 осіб) та Черкаській – на 6,82% (54 682 особи). Зменшилася також і чисельність міського населення в Житомирській – на 5,02% (40 821 особу), Сумській – на 4,56% (39 906 осіб), Чернігівській – на 4,44% (33 312 осіб), Вінницькій – на 3,97% (33 445 осіб), Полтавській – на 3,76% (36 908 осіб). Незначне скорочення спостерігалось також і в Києві – на 0,20% (5 259 осіб) ²⁷².

Загальна чисельність міського населення *Західного* та *Центрального* регіонів зменшилася з 14 731 646 осіб у 1989 році до 14 334 807 осіб у 2001 році, тобто, на 396 839 осіб

²⁶⁵ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 2.2.3.

²⁶⁶ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

²⁶⁷ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

²⁶⁸ Таблиця 2.2.4.

²⁶⁹ Таблиці 1.2.6, 2.2.4.

²⁷⁰ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 2.2.3.

²⁷¹ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

²⁷² Там само.

(2,69%)²⁷³. Частка міського населення серед скорочення загальної чисельності населення цих двох регіонів за 1989–2001 рр. складала 29,49%²⁷⁴. Скорочення чисельності міського населення у цих двох регіонах відбувалося майже вдвічі повільніше, ніж у цілому в Україні – 5,07%²⁷⁵. Частка Західного та Центрального регіонів серед зменшення чисельності всього міського населення України за 1989–2001 рр. становила лише 19,78%²⁷⁶.

Південь України. На відміну від Заходу та Центру, чисельність міського населення Півдня та Сходу України скорочувалася більш інтенсивно. Зокрема, чисельність міського населення *Південного* регіону зменшилася з 9 821 210 осіб у 1989 році до 9 160 694 осіб у 2001 році, тобто, на 660 516 осіб (6,73%)²⁷⁷. До речі, чисельність міського населення в цьому регіоні скорочувалася навіть швидше, ніж усього населення – 5,78%²⁷⁸. Доволі значною була також і частка міського населення серед скорочення загальної чисельності населення *Південного* регіону за 1989–2001 рр. – 84,31%²⁷⁹.

Найбільш інтенсивно зменшувалася чисельність міського населення у чотирьох областях регіону: Дніпропетровській – на 8,29% (266 943 особи), Запорізькій – на 7,34% (115 011 осіб), Херсонській – на 7,01% (52 933 осіб) та Одеській – на 6,98% (120 380 осіб). Дещо меншими темпами скорочувалася чисельність міського населення Миколаївщини – на 4,06% (35 338 осіб) та Криму (АР Крим і Севастополь) – на 4,15% (69 911 осіб)²⁸⁰.

Схід України. Із усіх чотирьох регіонів України, найбільш істотного скорочення чисельності зазнало міське населення Східного регіону. Його чисельність становила в 1989 році 9 744 375 осіб, а в 2001 році зменшилася до 8 795 228 осіб²⁸¹. Скорочення складало 949 147 осіб (9,74%)²⁸². Чисельність міського населення у цьому регіоні скорочувалася навіть дещо швидше, ніж усього населення – 9,54%²⁸³. Частка міського населення серед скорочення загальної чисельності населення Східного регіону за 1989–2001 рр. становила 87,73%²⁸⁴. Серед усіх областей України Донеччина посідала перше місце за рівнем скорочення чисельності міського населення в абсолютних показниках (445 792 особи, 9,30%), а Луганщина – у відно-

²⁷³ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

²⁷⁴ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 2.2.3.

²⁷⁵ Таблиця 1.2.6.

²⁷⁶ Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

²⁷⁷ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

²⁷⁸ Таблиця 1.2.6.

²⁷⁹ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 2.2.3.

²⁸⁰ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

²⁸¹ Таблиці 2.2.1, 2.2.2.

²⁸² Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

²⁸³ Таблиця 1.2.6.

²⁸⁴ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 2.2.3.

сних (11,41%, 281 331 особа). Істотно зменшилася також і чисельність міського населення у Харківській області – на 222 024 особи (8,92%) ²⁸⁵.

У цілому в *Південному та Східному* регіонах загальна чисельність міського населення скоротилася з 19 565 585 осіб у 1989 році до 17 955 922 осіб ²⁸⁶. Тобто, за 12 років скорочення складало 1 609 663 особи (8,23%) ²⁸⁷. Зменшення чисельності міського населення цих двох регіонів відбувалося інтенсивніше, ніж усього населення – 7,49% ²⁸⁸. Тому частка міського населення серед скорочення загальної чисельності населення південних та східних областей була досить значною – 86,29% ²⁸⁹. Тобто, чисельність населення східних та південних областей зменшилася переважно за рахунок населення міст. Частка Півдня та Сходу серед скорочення чисельності міського населення України за 1989–2001 рр. становила 80,22% ²⁹⁰. Тобто, загальна чисельність міського населення України зменшилася за цей час переважно за рахунок Східного та Південного регіонів.

Отже, зміни чисельності міського населення за 1989–2001 рр. мали істотні територіальні відмінності. Спостерігалася тенденція до більш інтенсивного скорочення його чисельності у більш урбанізованих Східному та Південному регіонах. Навпаки, значно повільніше скорочувалася чисельність міського населення на Заході та в Центрі України.

Рівень урбанізації населення

Частка міського населення серед загальної чисельності України за 1989–2001 рр. майже не змінилася. Зокрема, в 1989 році рівень урбанізації населення становив 66,66%, а в 2001 році – 66,94%, тобто збільшився лише на 0,28% ²⁹¹. Але у рівні урбанізації населення залишалися досить істотні територіальні відмінності.

Захід України. Найменш урбанізованим залишалося населення у *Західному* регіоні. Абсолютну більшість серед усього населення цього регіону складало не міське, а сільське населення. До того ж, рівень урбанізації населення Західного регіону за 1989–2001 рр. навіть дещо знизився. Це відбулося в результаті того, що чисельність міського населення в регіоні скорочувалася швидше, ніж сільського. Тому, якщо в 1989 році частка міського населення серед загальної чисельності населення всіх західних областей становила 47,50%, то в 2001 році – 46,44%, тобто скоротилася на 0,40% ²⁹².

Із семи областей Західної України лише серед населення Львівщини переважало міське населення, а в інших шести областях – сільське. При цьому зменшення рівня урбанізації за

²⁸⁵ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

²⁸⁶ Таблиці 2.2.1, 2.2.2.

²⁸⁷ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

²⁸⁸ Таблиця 1.2.6.

²⁸⁹ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 2.2.3.

²⁹⁰ Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

²⁹¹ Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

²⁹² Там само.

1989-2001 рр. спостерігалось лише в трьох областях: Львівській – з 59,10% до 58,86% (0,24%), Чернівецькій – з 41,92% до 40,07% (1,85%) та Закарпатській – з 40,66% до 36,70% (3,96%). До речі, у *Закарпатській області частка міського населення серед усього населення була найнижчою серед усіх областей України*. В Івано-Франківській області рівень урбанізації населення за 12 років не змінився і складав 41,68%. Зросла частка міського населення серед загальної чисельності населення Волинської області – з 48,47% до 49,82% (1,25%), Рівненської – з 45,24% до 46,44% (1,20%) та Тернопільської – з 40,46% до 42,20% (1,74%) ²⁹³.

Центр України. На відміну від Заходу України, рівень урбанізації населення *Центрального* регіону був порівняно вищим. До того ж, протягом 1989–2001 рр. спостерігалось його зростання. Так, у 1989 році частка міського населення серед загальної чисельності населення Центру України становила 60,12%, а в 2001 році зросла до 62,86%, тобто на 2,74% ²⁹⁴. Незважаючи на це зростання, рівень урбанізації населення Центрального регіону продовжував залишатися порівняно нижчим, ніж у цілому в Україні, в 2001 році – 66,94% ²⁹⁵. Доволі високий рівень урбанізації населення регіону забезпечувався в значній мірі за рахунок Києва. Частка міського населення серед усього населення збільшилася за 1989-2001 рр. у всіх без винятку центральних областях, але її рівень мав відмінності.

Найбільш високий рівень урбанізації населення в регіоні спостерігався у Сумській області, який становив у 1989 році 61,50%, а в 2001 році – 64,62%, тобто підвищився на 3,12%. За цей же час частка міського населення серед усього населення в Кіровоградській області збільшився з 59,47% до 59,98% (0,51%), Полтавській – з 56,11% до 58,24% (2,13%), Чернігівській – з 53,08% до 57,27% (4,19%), Київській (без Києва) – з 53,33% до 57,20% (3,87%), Житомирській – з 52,91% до 55,62% (2,71%), Черкаській – з 52,51% до 53,44% (0,93%). У Хмельницькій області в 1989 році частка міського населення була меншою, ніж сільського, але у 2001 році вона вже стала більшою, відповідно 47,13% та 50,71%, тобто зросла на 3,58%. У Вінницькій області, незважаючи на зростання рівня урбанізації населення за 12 років з 43,86% до 45,87% (2,01%), продовжувало переважати не міське, а сільське населення ²⁹⁶.

Отже, незважаючи на перевагу міського населення серед загальної чисельності населення центральних областей, за винятком Вінницької, в жодній з них рівень урбанізації не досягав рівня урбанізації всього населення України. За рахунок центральних областей за 1989-2001 рр. збільшився рівень урбанізації населення *Заходу* та *Центру* України на 1,39%, з 55,50% до 56,89% ²⁹⁷.

²⁹³ Там само.

²⁹⁴ Там само.

²⁹⁵ Таблиця 2.2.13.

²⁹⁶ Там само.

²⁹⁷ Там само.

Південь України. Порівняно із центральними та західними областями, рівень урбанізації населення Південного, а особливо Східного регіонів залишався значно вищим. Крім того, на відміну від Центру України, на Півдні, як і на Сході, спостерігалася скорочення частки міського населення серед усього населення. Зокрема, в 1989 році рівень урбанізації населення *Південного* регіону становив 72,41%, а в 2001 році зменшився до 71,68%, тобто на 0,73%. Незважаючи на це скорочення частка міського населення серед усього населення регіону залишалася істотно вищою, ніж у цілому в Україні – 66,94% ²⁹⁸.

Серед усіх областей Півдня України рівень урбанізації населення за 1989–2001 рр. збільшився лише у Миколаївській області з 65,52% до 66,12%, тобто на 0,60%. У всіх інших областях регіону спостерігалася зниження рівня урбанізації: Дніпропетровській – з 83,17% до 82,88% (0,29%), Запорізькій – з 75,59% до 75,40% (0,19%), Одеській – з 65,74% до 65,35% (0,39%), Херсонській – з 61,05% до 59,89% (1,16%), а також у Криму (АР Крим та Севастополь) – з 69,30% до 67,23% (2,07%) ²⁹⁹. У 2001 році частка міського населення серед загальної чисельності населення АР Крим становила 62,19%, а в Севастополі – 94,30% ³⁰⁰. До того ж, рівень урбанізації населення в Миколаївській, Одеській та Херсонській областях, а також в АР Крим був нижчим, ніж рівень урбанізації всього населення України. Лише у Дніпропетровській та Запорізькій областях це співвідношення було протилежним.

Схід України. Найбільш урбанізованим регіоном України залишався *Східний* регіон, хоча за 1989–2001 рр. частка мешканців міст серед усього населення зазнала незначного скорочення. У 1989 році рівень урбанізації населення регіону становив 85,90%, у 2001 році – 85,71%, тобто скоротився на 0,19% ³⁰¹. Серед усіх областей України найвищою за рівнем частка міського населення серед усього населення залишалася в Донецькій області: 90,20% у 1989 році та 90,05% у 2001 році. Досить високим цей рівень був також і Луганській та Харківській областях: у 1989 році, відповідно, 86,27% та 78,38%, а в 2001 році – 85,96% та 78,26% ³⁰². За 12 років рівень урбанізації населення Донеччини зменшився на 0,15%, Луганщини – на 0,31%, Харківщини – на 0,12% ³⁰³. За 1989–2001 рр. скоротився також і рівень урбанізації усього населення *Півдня* та *Сходу* України: з 78,55% до 77,93%, тобто на 0,62% ³⁰⁴.

Аналіз статистичних матеріалів переписів свідчить про існування істотних територіальних відмінностей у рівні урбанізації населення. Зокрема, найвищий рівень урбанізації був характерним для Східного регіону, а серед загальної чисельності населення Західного регіону переважало не міське, а сільське населення. Ще більш різючі відмінності спостерігалися

²⁹⁸ Там само.

²⁹⁹ Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

³⁰⁰ Таблиця 2.2.13.

³⁰¹ Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

³⁰² Таблиці 2.2.12, 2.2.13.

³⁰³ Таблиця 2.2.14.

³⁰⁴ Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

між окремими областями. Так, в найбільш урбанізованій Донецькій області частка міського населення досягала 90%, то в найменш урбанізованій Закарпатській – лише 36,70%³⁰⁵.

Отже, протягом 1989–2001 рр. рівень урбанізації всього населення України зріс, але й то не досить істотно, переважно лише за рахунок Центрального регіону. Навпаки, в Західному, Південному та Східному регіонах спостерігалось незначне зменшення частки міського населення серед загальної чисельності населення. Ці зміни стали результатом того, що за 1989–2001 рр. чисельність міського населення скорочувалася інтенсивніше, ніж сільського. Із 24-х областей у 13-ти, переважно центральних, відбулося зростання рівня урбанізації, а в 11-ти, а також в АР Крим, навпаки, було скорочення. До того ж, в 2001 році в семи із 24-х областей серед усього населення переважало не міське, а сільське населення.

Особливості територіального розміщення міського населення

Відмінності в динаміці чисельності населення міст за окремими областями та регіонами за 1989–2001 рр. безпосередньо вплинули на зміни його територіального розміщення. Міське населення досить нерівномірно розподілялося на території України. *Захід України.* Незважаючи на зростання частки *Західного* регіону серед загальної чисельності міського населення на 0,48%, її рівень залишався досить незначним і становив у 1989 році – 13,45%, а в 2001 році – 13,93%³⁰⁶. Рівень частки *Західного* регіону серед усього населення України був значно вищим і досягав у 2001 році – 19,30%³⁰⁷. Тобто, на західні області припадало 1/5 загальної чисельності населення України і лише 1/8 – міського населення. Але при цьому за 1989–2001 рр. підвищився рівень частки кожної із західних областей, окрім Закарпатської, серед усього міського населення України³⁰⁸.

Центр України. За 1989–2001 рр. спостерігалось також і зростання рівня частки *Центрального* регіону серед усього міського населення України з 29,50% до 30,46%, тобто на 0,96%³⁰⁹. Зокрема, це стосувалось частки Києва та всіх центральних областей, за винятком Кіровоградської та Черкаської. Як і частка *Західного*, так і *Центрального* регіонів, була за рівнем меншою, ніж питома вага цих регіонів серед усього населення. У 2001 році на *Центральний* регіон припадало 32,43% загальної чисельності населення України³¹⁰.

Отже, територіальне розміщення міського та всього населення України дещо відрізнялося. Тому, хоча більшість усього населення України зосереджувалася в на *Заході* та в *Центрі* України (понад 50%), то частка цих двох регіонів серед міського населення залишалася істотно меншою, незважаючи на незначне зростання її рівня за 1989–2001 рр. Так, се-

³⁰⁵ Таблиця 2.2.13.

³⁰⁶ Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

³⁰⁷ Таблиця 1.2.11.

³⁰⁸ Таблиця 2.2.11.

³⁰⁹ Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

³¹⁰ Таблиця 1.2.11.

ред усього міського населення України частка *Західного* та *Центрального* регіонів становила 42,95%, а в 2001 році підвищилася до 44,39%, тобто збільшилася на 1,44% ³¹¹.

Південь України був порівняно більше урбанізованим, ніж Центр, а тим паче Захід. Частка Південного регіону серед загальної чисельності міського населення України складала в 1989 році – 28,64%, а в 2001 році – 28,37%, тобто зменшилася лише на 0,27% ³¹². Серед усього міського населення за 1989–2001 рр. зменшився рівень частки всіх областей Півдня, за винятком Миколаївщини та Криму. До того ж, рівень частки Південного регіону серед міського населення був дещо вищим, ніж відповідна частка цього регіону серед усього населення України в 2001 році – 26,50% ³¹³.

Схід України. На найбільш урбанізований *Східний* регіон України припадало в 1989 році 28,41% загальної чисельності міського населення України, а в 2001 році – 27,24%, тобто, скорочення складало 1,17% ³¹⁴. За 12 років зменшився рівень частки кожної з трьох східних областей серед усього міського населення. Але частка цих областей серед міського населення була істотно вищою, ніж серед загальної чисельності населення – 21,27% у 2001 році ³¹⁵.

Хоча серед усього міського населення частка *Півдня* та *Сходу* за 1989–2001 рр. і зазнала скорочення – на 1,44%, але в південних та східних областях була зосереджена абсолютна більшість населення міст України: в 1989 році – 57,01%, а в 2001 році – 55,61% ³¹⁶. Звертає увагу на себе й той факт, що серед загальної чисельності населення України частка цих двох регіонів була істотно меншою, зокрема, в 2001 році її рівень складав лише 47,55% ³¹⁷.

Отже, територіальне розміщення міського та всього населення мало значні відмінності. *Переважає більшість міського населення зосереджувалася у південних та східних областях, а абсолютна більшість всього населення – у західних та центральних.*

Досить нерівномірно були розташовані також і міста обласного підпорядкування за окремими областями та регіонами. Із 177 міст обласного підпорядкування (включаючи два міста зі спеціальним статусом) лише 30 міст, тобто лише 17% загального їхнього числа, розташовувалися у *Західному* регіоні: 9 у *Львівській* області: Львів (725,2 тис. осіб), Дрогобич (77,0 тис. осіб), Червоноград (70,3 тис. осіб), Стрий (62,0 тис. осіб), Борислав (38,4 тис. осіб), Самбір (36,2 тис. осіб), Новий Розділ (28,4 тис. осіб), Трускавець (22,5 тис. осіб), Моршин (5,0 тис. осіб); 5 в *Івано-Франківській*: Івано-Франківськ (230,4 тис. осіб), Калуш (67,9 тис. осіб), Коломия (61,4 тис. осіб), Болехів (10,6 тис. осіб), Яремча (7,5 тис. осіб); 5 у *Закарпатській*: Ужгород (115,6 тис. осіб), Мукачеве (81,6 тис. осіб), Хуст (28,5 тис. осіб), Берегове

³¹¹ Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

³¹² Там само.

³¹³ Таблиця 1.2.11.

³¹⁴ Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

³¹⁵ Таблиця 1.2.11.

³¹⁶ Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

³¹⁷ Таблиця 1.2.11.

(26,0 тис. осіб), Чоп (8,9 тис. осіб); **4** у *Волинській*: Луцьк (205,6 тис. осіб), Ковель (65,8 тис. осіб), Нововолинськ (53,7 тис. осіб), Володимир-Волинський (37,9 тис. осіб); **4** у *Рівненській*: Рівне (245,3 тис. осіб), Кузнецовськ (39,6 тис. осіб), Дубно (38,7 тис. осіб), Острог (14,3 тис. осіб); **2** у *Чернівецькій*: Чернівці (236,7 тис. осіб) та Новодністровськ (10,3 тис. осіб); **1** місто у *Тернопільській*: Тернопіль (226,0 тис. осіб)³¹⁸.

У *Центральному* регіоні розташовані **52** міста обласного підпорядкування та столиця (30% загального числа міст в Україні): *Київ* – 2 567,0 тис. осіб; **10** у *Київській* області: Біла Церква (196,0 тис. осіб), Бровари (86,1 тис. осіб), Бориспіль (53,3 тис. осіб), Фастів (51,5 тис. осіб), Ірпінь (40,0 тис. осіб, міськрада – 100,4 тис. осіб), Васильків (39,3 тис. осіб), Переяслав-Хмельницький (31,6 тис. осіб), Славутич (24,5 тис. осіб), Березань (17,5 тис. осіб), Ржищів (8,4 тис. осіб); **7** у *Сумській*: Суми (292,1 тис. осіб), Конотоп (91,7 тис. осіб), Шостка (87,2 тис. осіб), Охтирка (49,7 тис. осіб), Ромни (49,4 тис. осіб), Глухів (34,9 тис. осіб), Лебедин (28,8 тис. осіб); **6** у *Вінницькій*: Вінниця (354,6 тис. осіб), Жмеринка (37,1 тис. осіб), Могилів-Подільський (32,5 тис. осіб), Козятин (26,1 тис. осіб), Хмільник (25,2 тис. осіб), Ладизин (22,2 тис. осіб); **6** у *Черкаській*: Черкаси (292,7 тис. осіб), Умань (87,8 тис. осіб), Сміла (68,6 тис. осіб), Золотоноша (28,4 тис. осіб), Канів (26,7 тис. осіб), Ватутіне (20,0 тис. осіб); **6** у *Хмельницькій*: Хмельницький (251,1 тис. осіб), Кам'янець-Подільський (98,9 тис. осіб), Шепетівка (48,0 тис. осіб), Староконстянтинів (35,0 тис. осіб), Слаута (34,3 тис. осіб), Нетішин (34,3 тис. осіб); **5** у *Житомирській*: Житомир (282,8 тис. осіб), Бердичів (87,2 тис. осіб), Коростень (66,8 тис. осіб), Новоград-Волинський (56,5 тис. осіб), Малин (28,1 тис. осіб); **5** у *Полтавській*: Полтава (310,7 тис. осіб), Кременчук (232,9 тис. осіб), Лубни (52,2 тис. осіб), Комсомольськ (51,8 тис. осіб), Миргород (41,3 тис. осіб); **4** у *Кіровоградській*: Кіровоград (250,6 тис. осіб), Олександрія (92,6 тис. осіб), Світловодськ (49,9 тис. осіб), Знам'янка (29,2 тис. осіб); **3** у *Чернігівській*: Чернігів (299,0 тис. осіб), Ніжин (76,0 тис. осіб), Прилуки (64,0 тис. осіб)³¹⁹.

У *Південному* регіоні розташовані **45** міст обласного підпорядкування (25,4% загального числа міст України): **13** міст у *Дніпропетровській* області: Дніпропетровськ – 1 059,9 тис. осіб, Кривий Ріг – 666,8 тис. осіб (міськрада – 710,4 тис. осіб), Дніпродзержинськ – 254,9 тис. осіб (261,7 тис. осіб), Нікополь – 138,2 тис. осіб, Павлоград – 119,7 тис. осіб, Новомосковськ – 71,8 тис. осіб, Жовті Води – 57,3 тис. осіб, Марганець – 50,4 тис. осіб, Орджонікідзе – 44,9 тис. осіб, Синельникове – 32,3 тис. осіб, Тернівка – 29,4 тис. осіб, Першотравневськ – 29,4 тис. осіб, Вільногірськ – 24,1 тис. осіб; **11** міст в *АР Крим*: Сімферополь – 338,0 тис. осіб (358,1 тис. осіб), Керч – 158,2 тис. осіб, Євпаторія – 103,2 тис. осіб (117,6 тис. осіб), Ялта – 80,5 тис. осіб (139,6 тис. осіб), Феодосія – 73,8 тис. осіб (108,8 тис. осіб), Джанкой – 42,8 тис.

³¹⁸ Таблиця 1.2.1.

³¹⁹ Там само.

осіб, Красноперекопськ – 30,9 тис. осіб, Алушта – 29,8 тис. осіб (52,2 тис. осіб), Саки – 28,5 тис. осіб, Армянськ – 24,5 тис. осіб (26,9 тис. осіб), Судак – 15,0 тис. осіб (29,4 тис. осіб), а також *Севастополь* – 340,2 тис. осіб (міськрада – 377,1 тис. осіб); **7** міст в *Одеській* області: Одеса (1 010,3 тис. осіб), Ізмаїл (85,1 тис. осіб), Іллічівськ (54,1 тис. осіб), Білгород-Дністровський (51,1 тис. осіб), Котовськ (40,7 тис. осіб), Южне (Південне) (24,1 тис. осіб), Теплодар (9,0 тис. осіб); **5** міст у *Запорізькій* області: Запоріжжя (810,6 тис. осіб), Мелітополь (160,3 тис. осіб), Бердянськ (121,8 тис. осіб), Енергодар (56,2 тис. осіб), Токмак (36,7 тис. осіб); **5** міст у *Миколаївській* області: Миколаїв (509,1 тис. осіб), Первомайськ (70,7 тис. осіб), Воскресенськ (42,2 тис. осіб), Південноукраїнськ (39,4 тис. осіб), Очаків (17,1 тис. осіб); **3** міста у *Херсонській* області: Херсон (324,4 тис. осіб), Нова Каховка (52,6 тис. осіб), Каховка (38,1 тис. осіб)³²⁰.

У *Східному* регіоні розташовані **49** міст обласного підпорядкування (27,7% загального числа міст України): Найбільше **28** міст (16% усіх міст обласного підпорядкування в Україні) у *Донецькій* області: Донецьк – 1 007,4 тис. осіб (міськрада – 1 024,7 тис. осіб), Маріуполь – 488,4 тис. осіб (510,8 тис. осіб), Макіївка – 387,6 тис. осіб (431,0 тис. осіб), Горлівка – 289,9 тис. осіб (312,3 тис. осіб), Краматорськ – 180,5 тис. осіб (215,7 тис. осіб), Слов'янськ – 122,6 тис. осіб (142,9 тис. осіб), Єнакієве – 104,3 тис. осіб (162,8 тис. осіб), Констянтинівка – 94,9 тис. осіб, Артемівськ – 83,1 тис. осіб (113,8 тис. осіб), Торез – 72,7 тис. осіб (96,0 тис. осіб), Красноармійськ – 68,7 тис. осіб (82,8 тис. осіб), Дружківка – 64,6 тис. осіб (75,0 тис. осіб), Харцизьк – 63,7 тис. осіб (113,7 тис. осіб), Шахтарськ – 60,3 тис. осіб (72,7 тис. осіб), Сніжне – 58,6 тис. осіб (83,0 тис. осіб), Димитров – 55,7 тис. осіб, Дзержинськ – 42,9 тис. осіб (86,3 тис. осіб), Авдіївка – 37,2 тис. осіб, Ясинувата – 36,9 тис. осіб, Добропілля – 36,0 тис. осіб (72,8 тис. осіб), Кіровське – 31,0 тис. осіб, Дебальцеве – 30,8 тис. осіб (53,4 тис. осіб), Красний Лиман – 27,6 тис. осіб, Селідове – 26,9 тис. осіб (62,8 тис. осіб), Докучаєвськ – 24,1 тис. осіб, Вугледар – 17,5 тис. осіб, Новогродівка – 17,5 тис. осіб, Жданівка – 13,3 тис. осіб; **14** міст у *Луганській*: Луганськ – 459,3 тис. осіб (міськрада – 499,2 тис. осіб), Сєверодонецьк – 120,2 тис. осіб (130,0 тис. осіб), Алчевськ – 118,6 тис. осіб, Лисичанськ – 114,9 тис. осіб (133,1 тис. осіб), Красний Луч – 94,7 тис. осіб (145,2 тис. осіб), Стаханов – 90,1 тис. осіб (108,4 тис. осіб), Сverdловськ – 72,6 тис. осіб (110,1 тис. осіб), Рубіжне – 65,6 тис. осіб, Антрацит – 63,4 тис. осіб (90,4 тис. осіб), Брянка – 54,8 тис. осіб (61,4 тис. осіб), Ровеньки – 53,6 тис. осіб (91,5 тис. осіб), Краснодон – 49,9 тис. осіб (117,7 тис. осіб), Первомайськ – 43,1 тис. осіб (80,7 тис. осіб), Кіровськ – 35,1 тис. осіб (45,0 тис. осіб); **7** міст у *Харківській*: Харків – 1 449,9 тис. осіб, Лозова – 64,6 тис. осіб (73,7 тис. осіб), Ізюм – 56,1 тис. осіб, Чугуїв – 36,4

³²⁰ Там само.

тис. осіб, Первомайський – 33,3 тис. осіб, Куп'янськ – 32,2 тис. осіб (62,7 тис. осіб), Люботин – 24,0 тис. осіб (26,8 тис. осіб)³²¹.

Істотні відмінності між регіонами були також і кількості великих міст. Зокрема, в 2001 році в *Західній* Україні не було жодного міста, чисельність населення якого б досягала 1 млн. осіб. У найбільшому місті Західного регіону – Львові чисельність населення складала 725 202 особи. Чисельність населення кожного з шести інших обласних центрів регіону не досягала і 300 тис. осіб, а в Ужгороді – лише 115 568 осіб (найменше серед усіх обласних центрів України)³²².

У *Центральному* регіоні лише в столиці України чисельність населення становила більше 2 млн. осіб. У регіоні не було жодного обласного центру, крім Києва, чисельність якого досягала хоча б 500 тис. осіб. Чисельність населення кожного з обласних центрів становила 200-300 тис. осіб, і лише у Вінниці та Полтаві була дещо більшою за 300 тис. осіб. До того ж, у регіоні лише два міста, які не мали статусу обласних центрів з населенням більше 100 тис. осіб – Кременчук у Полтавській та Біла Церква у Київській області³²³.

У *Південному* регіоні в двох містах – Дніпропетровську та Одесі нараховувалося більше 1 млн. осіб. Понад 500 тис. осіб мали ще три міста: Запоріжжя, Кривий Ріг (не мав статусу обласного центру) та Миколаїв. Більше 300 тис. осіб – ще в трьох містах: Севастополі, Сімферополі та Херсоні. Крім обласних центрів чисельність населення ще семи міст була більшою за 100 тис. осіб: Дніпродзержинськ, Нікополь та Павлоград у Дніпропетровській, Бердянськ та Мелітополь у Запорізькій, Євпаторія та Керч в АР Крим³²⁴.

Найбільше великих міст зосереджено на *Сході* України. Зокрема, чисельність населення двох з них перевищувала 1 млн. осіб (Харків та Донецьк), у Луганську чисельність населення складала близько 500 тис. осіб. У 2001 році в Східному регіоні нараховувалося, крім обласних центрів, дев'ять міст з чисельністю населення більше 100 тис. осіб. Шість із них у Донецькій області: Маріуполь (понад 400 тис. осіб), Макіївка (близько 400 тис. осіб), Горлівка (близько 300 тис. осіб), а також Краматорськ, Слов'янськ та Єнакієве. У Луганській області – три міста з населенням понад 100 тис. осіб: Северодонецьк, Алчевськ та Лисичанськ³²⁵.

У цілому в *південних та східних* областях було значно більше великих міст, ніж у *західних та центральних*. Зокрема, в 2001 році із п'яти міст з чисельністю населення більше 1 млн. осіб чотири розташовані на Сході та Півдні України. Із чотирьох міст, в яких нараховувалося від 500 тис. до 1 млн. осіб – три, а із восьми міст з населенням від 300 тис. до 500 тис. осіб – шість були у південних та східних областях. Лише кількість міст з населенням від 100

³²¹ Там само.

³²² Там само.

³²³ Там само.

³²⁴ Там само.

³²⁵ Там само.

тис. до 300 тис. осіб на Заході та в Центрі була такою ж, як на Півдні та на Сході – по 14, а всього таких міст в Україні нараховувалося 28.

Із 45-ти міст України з чисельністю населення понад 100 тис. осіб 27 розташовані у південних та східних областях і лише 18 – у західних та центральних. При чому, з цих 18-ти міст Західного та Центрального регіонів 16 мали статус обласних центрів, і два такого статусу не мали. У Південному та Східному регіонах вісім міст мали статус обласних центрів, одне місто – столиці автономії, а Севастополь мав статус окремого адміністративного утворення (місто республіканського підпорядкування). І ще одна характерна особливість територіального розміщення міського населення. У Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Херсонській, Харківській та Чернівецькій областях абсолютна більшість міського населення була сконцентрована в обласних центрах.

Отже, більшість міського населення, як і більшість великих міст, зосереджувалися не в Західному та Центральному регіонах, а у південних та східних областях. Тому і рівень урбанізації населення Південного та Східного регіонів залишався істотно вищим, ніж Центрального та Західного.

Таким чином, за 1989–2001 рр. скоротилася загальна чисельність міського населення в Україні, в усіх чотирьох регіонах, а також у переважній більшості областей (в 19-ти). Зростання його чисельності, насамперед за рахунок внутрішніх міграцій, відбулося лише у Волинській, Рівненській, Тернопільській, Київській та Хмельницькій областях.

Рівень урбанізації всього населення України за 1989–2001 рр. фактично не змінився. Продовжувалися зберігатися істотні відмінності у рівні урбанізації населення окремих регіонів та областей. Особливо разючі відмінності у цьому рівні були між західними та східними областями. У Західному регіоні більшість населення зосереджувалося не в містах, а в сільській місцевості, а рівень урбанізації населення Східного регіону досягав 85 %. Переважна більшість міського населення України розселена в південних та східних областях. У цих же регіонах розташовані більшість великих міст.

3.3. Сільське населення

Зміни чисельності сільського населення

Сільське населення – постійне населення сільської місцевості. Загальна чисельність сільського населення України складала в 1989 році 17 154 803 особи, в 2001 році – 15 950 173 особи³²⁶. За цей час його чисельність зменшилася на 1 204 630 осіб (7,02%)³²⁷. Темпи скорочення чисельності сільського населення були дещо вищими, ніж міського – 5,85 % та всього

³²⁶ Таблиці 3.2.1, 3.2.2.

³²⁷ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

населення України – 6,24%³²⁸. Доволі значною була і частка сільського населення серед скорочення загальної чисельності населення за 12 років – 37,51%³²⁹. Динаміка чисельності сільського населення за 1989–2001 рр. мала значні відмінності за регіонами та областями.

Захід України. Чисельність сільського населення в Західному регіоні зменшилася з 5 100 163 осіб у 1989 році до 5 052 916 осіб у 2001 році, тобто досить не істотно – лише на 0,93%. (47 247 осіб)³³⁰. Темпи скорочення чисельності сільського населення у цьому регіоні були нижчими, ніж міського – 2,46% та всього населення – 1,66%³³¹. Рівень частки сільського населення серед скорочення загальної чисельності населення регіону за 1989-2001 рр. становив 29,38%³³². Досить незначним був також і рівень частки Західного регіону серед скорочення за цей час загальної чисельності сільського населення в Україні – лише 3,92%³³³.

Напрями змін чисельності сільського населення за 1989-2001 рр. відрізнялися за окремими західними областями. Зокрема, в двох із них спостерігалася її зростання: Закарпатській – на 7,45% (55 031 особу) та Чернівецькій – на 0,80% (4 379 осіб)³³⁴. При цьому, чисельність міського населення в цих двох областях за цей час, навпаки, скоротилася. Протилежні напрями змін сільського та міського населення призвели до того, що загальна чисельність населення Закарпатської області за цей час збільшилася, а Чернівецької, навпаки, зменшилася. Зменшення чисельності всього населення Чернівецької області відбулося в результаті того, що незначний приріст чисельності сільського населення не міг компенсувати ще більше скорочення чисельності міського³³⁵.

В інших п'яти західних областях за 1989-2001 рр. спостерігалася зменшення чисельності сільського населення: Тернопільській – на 5,05% (34 978 осіб), Львівській – на 3,89% (43 418 осіб), Волинській – на 2,55% (13 880 осіб), Рівненській – на 1,60% (10 189 осіб), Івано-Франківській – на 0,51% (4 192 особи)³³⁶. До того ж, у Волинській, Рівненській та Тернопільській областях чисельність сільського населення зменшувалася на тлі приросту чисельності міського. В Івано-Франківській області темпи скорочення числа сільського та міського населення фактично не відрізнялися, а в Львівській області чисельність міського населення скорочувалася інтенсивніше, ніж сільського³³⁷.

Центр України. Серед усіх чотирьох регіонів України найбільш значного скорочення чисельності, насамперед внаслідок депуляційних процесів, зазнало сільське населення

³²⁸ Таблиці 2.2.4, 1.2.6.

³²⁹ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 3.2.3.

³³⁰ Таблиці 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4.

³³¹ Таблиці 2.2.4, 1.2.6.

³³² Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 3.2.3.

³³³ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

³³⁴ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

³³⁵ Таблиці 1.2.5, 2.2.3, 3.2.3.

³³⁶ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

³³⁷ Таблиці 2.2.3, 3.2.3.

Центрального регіону. Його чисельність складала в 1989 році 6 712 846 осіб, а в 2001 році – 5 811 115 осіб, тобто зменшилася на 13,43% (901 731 особу)³³⁸. Темпи скорочення чисельності сільського населення в центральних областях були значно вищими, ніж міського та всього населення, відповідно, 2,80% та 7,04%³³⁹. Загальна чисельність населення Центрального регіону зменшилася переважно за рахунок сільського населення. Його частка серед скорочення чисельності всього населення регіону за 1989–2001 рр. становила 76,09%³⁴⁰. До того ж, переважно за рахунок центральних областей зазнала істотного скорочення і загальна чисельність сільського населення України – 74,86%³⁴¹.

Темпи скорочення чисельності сільського населення за 1989–2001 рр. мали значні відмінності за окремими центральними областями. Серед усіх областей не лише в регіоні, а й у цілому в Україні, найбільш високі темпи скорочення чисельності сільського населення як в абсолютних, так і у відносних показниках спостерігалися в Чернігівській області. За 12 років його чисельність зменшилася на 21,63% (143 393 особи). Істотно скоротилася також чисельність сільського населення в інших центральних областях: Сумській – на 16,51 % (90 739 осіб), Житомирській – на 14,84% (107 490 осіб), Київській – на 13,66 % (123 277 осіб), Хмельницькій – на 12,59% (101 300 осіб), Полтавській – на 11,80% (90 601 особу), Вінницькій – на 11,44% (123 394 особи), Черкаській – на 10,25% (74 358 осіб), Кіровоградській – на 9,48% (47 179 осіб)³⁴². У всіх без винятку областях Центрального регіону темпи скорочення чисельності сільського населення за 1989–2001 рр. були вищими, ніж міського³⁴³.

Загальна чисельність сільського населення *Західного* та *Центрального* регіонів становила в 1989 році 11 813 009 осіб, а в 2001 році зменшилася до 10 864 031 осіб³⁴⁴. За 12 років скорочення складало 948 978 осіб (8,03%)³⁴⁵. Темпи зменшення чисельності сільського населення в цих регіонах були значно вищими, ніж міського – 2,69% та всього населення – 5,07%³⁴⁶. Частка сільського населення серед скорочення чисельності усього населення *Західного* та *Центрального* регіонів за 1989-2001 рр. становила 70,51%³⁴⁷. Фактично за рахунок цих двох регіонів, насамперед за рахунок центральних областей, зменшилася також і загальна чисельність сільського населення України – 78,78%³⁴⁸.

³³⁸ Таблиці 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4.

³³⁹ Таблиці 2.2.4, 1.2.6.

³⁴⁰ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 3.2.3.

³⁴¹ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

³⁴² Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

³⁴³ Таблиці 2.2.4, 3.2.4.

³⁴⁴ Таблиці 3.2.1, 3.2.2.

³⁴⁵ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

³⁴⁶ Таблиці 2.2.4, 1.2.6.

³⁴⁷ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 3.2.3.

³⁴⁸ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

Південь України. На відміну від Західного та Центрального регіонів, чисельність сільського населення Півдня залишалася порівняно меншою, хоча також зазнала скорочення за 1989-2001 рр. на 122 879 осіб (3,28%)³⁴⁹. Зокрема, вона становила в 1989 році 3 742 682 осіб, а в 2001 році зменшилася до 3 619 803 осіб³⁵⁰. Темпи скорочення чисельності сільського населення на Півдні були значно нижчими, ніж міського – 6,73% та всього населення регіону – 5,78%³⁵¹. Частка сільського населення серед скорочення загальної чисельності населення Південного регіону за 1989–2001 рр. була порівняно незначною – 18,60%³⁵². Ще меншим був рівень частки сільського населення Півдня серед скорочення чисельності усього сільського населення України за цей час – лише 10,20%³⁵³.

У змінах чисельності сільського населення спостерігалися відмінності за окремими областями регіону. З одного боку в переважній більшості південних областей спостерігалися істотне скорочення його чисельності: Миколаївській – на 6,57% (30 069 осіб), Дніпропетровській – на 6,40% (41 691 особу), Запорізькій – на 6,36% (32 197 осіб), Одеській – на 5,36% (48 199 осіб). У Херсонській області темпи скорочення чисельності були значно нижчими – 2,36% (11 348 осіб). З іншого боку чисельність сільського населення в Криму за цей час, навпаки, зросла – на 5,44% (40 625 осіб)³⁵⁴. Цей приріст відбувся за рахунок повернення на історичну Батьківщину раніше депортованих народів, насамперед кримських татар, які оселялися переважно в сільській місцевості. У Криму зростання чисельності сільського населення за 1989-2001 рр. відбувалося на тлі скорочення чисельності міського населення – на 1,20%. До того ж, темпи скорочення чисельності сільського населення були меншими, порівняно з міським у всіх областях Півдня, за винятком Миколаївської³⁵⁵.

Схід України. Найменшою, порівняно з іншими регіонами, була чисельність сільського населення у найбільш урбанізованому Східному регіоні. Зокрема, в 1989 році в трьох областях регіону його чисельність становила 1 599 112 осіб, а в 2001 році зменшилася до 1 466 339 осіб³⁵⁶. За 12 років скорочення складало 132 773 особи (8,30%)³⁵⁷. За темпами скорочення чисельності сільського населення в абсолютних та відносних показниках Східний регіон посідав друге місце після Центрального регіону. Темпи скорочення чисельності сільського населення за 1989–2001 рр. в урбанізованому Східному регіоні були дещо мен-

³⁴⁹ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

³⁵⁰ Таблиці 3.2.1, 3.2.2.

³⁵¹ Таблиці 2.2.4, 1.2.6.

³⁵² Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 3.2.3.

³⁵³ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

³⁵⁴ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

³⁵⁵ Таблиці 2.2.4, 3.2.4.

³⁵⁶ Таблиці 3.2.1, 3.2.2.

³⁵⁷ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

шими, ніж міського – 9,74% та всього населення – 9,54%³⁵⁸. Частка сільського населення серед скорочення загальної чисельності населення регіону за цей час складала 12,27%³⁵⁹. Крім того, незначним був і рівень частки Східного регіону серед скорочення загальної чисельності сільського населення в Україні – 11,02%³⁶⁰.

Незначні відмінності у темпах скорочення чисельності сільського населення за 1989–2001 рр. спостерігалися за окремими областями регіону. Так, у Луганській області його чисельність зменшилася на 9,05% (35 509 осіб), Харківській – на 8,28% (56 838 осіб), Донецькій – на 7,77% (40 426 осіб)³⁶¹. У всіх східних областях України чисельність сільського населення за цей час скорочувалася дещо повільніше, ніж міського³⁶².

Загальна чисельність сільського населення в *Південному* та *Східному* регіонах була значно меншою, ніж у Центральному та Західному. Так, у 1989 році його чисельність у південних та східних областях становила 5 341 794 особи, а в 2001 році зменшилася до 5 086 142 осіб³⁶³. За 1989–2001 рр. скорочення складало 4,79% (255 652 особи)³⁶⁴. Темпи скорочення чисельності сільського населення на Півдні та Сході України за цей час були меншими, ніж міського та всього населення, відповідно, 8,23% та 7,49%³⁶⁵. Частка сільського населення серед скорочення загальної чисельності населення південних та східних областей за 1989–2001 рр. становила 13,71%³⁶⁶. Частка сільського населення цих двох регіонів серед скорочення чисельності сільського населення України складала 21,22%³⁶⁷.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. свідчить про істотне зменшення загальної чисельності сільського населення України, навіть вищими темпами, ніж міського. Серед чотирьох регіонів найбільш значного скорочення його чисельність зазнала в Центральному регіоні, насамперед за рахунок депопуляції. Із 24-х областей України лише в Закарпатській та Чернівецькій, а також в АР Крим спостерігався приріст чисельності сільського населення.

Частка сільського населення серед усього населення

Частка сільського населення серед усього населення України протягом 1989–2001 рр. фактично не змінилася і складала відповідно за переписами, 33,34% та 33,06%, скорочення становило лише 0,28%³⁶⁸. Тобто, третину всього населення України складали сільські меш-

³⁵⁸ Таблиці 2.2.4, 1.2.6.

³⁵⁹ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 3.2.3.

³⁶⁰ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

³⁶¹ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

³⁶² Таблиці 2.2.4, 3.2.4.

³⁶³ Таблиці 3.2.1, 3.2.2.

³⁶⁴ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

³⁶⁵ Таблиці 2.2.4, 1.2.6.

³⁶⁶ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, 3.2.3.

³⁶⁷ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

³⁶⁸ Таблиці 3.2.11, 3.2.12, 3.2.13.

канці. Істотні відмінності в рівні частки сільського населення серед загальної чисельності населення зберігалися за окремими регіонами та областями.

Захід України. Найвищим цей рівень залишався в Західному регіоні і складав 52,50% у 1989 році та 52,90% у 2001 році, тобто збільшився лише на 0,40%. Тобто, серед усього населення Західної України переважало не міське, а сільське населення. В шести із семи областей регіону більшість серед загальної чисельності населення становило сільське населення: Волинській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській, Закарпатській та Чернівецькій. В двох останніх рівень частки сільського населення за 1989–2001 рр. навіть збільшився, в Івано-Франківській – не змінився, а в інших чотирьох – скоротився ³⁶⁹.

Найвищим, не лише серед західних областей, а й у цілому в Україні, залишався рівень частки сільського населення серед загальної чисельності населення Закарпаття. В цій області майже дві третини всього населення зосереджувалися в сільській місцевості. До того ж, на Закарпатті спостерігалось найбільш істотне його збільшення: з 59,34% у 1989 році до 63,30% у 2001 році, тобто на 3,96%. Єдиною областю регіону, де переважає не сільське, а міське населення є Львівщина. Але у цій області спостерігалось незначне зростання рівня частки сільського населення серед усього населення за 1989–2001 рр. ³⁷⁰

Центр України. Дещо меншим, ніж у Західному регіоні, був рівень частки сільського населення серед загальної чисельності населення Центрального, але вищим, ніж у цілому в Україні. На відміну від західних, у центральних областях цей рівень зазнав скорочення протягом 1989-2001 рр. Так, у 1989 році частка сільських мешканців серед населення Центрального регіону складала 39,88%, то в 2001 році зменшилася до 37,14%, тобто на 2,74% ³⁷¹.

Скорочення рівня частки сільського населення серед загальної чисельності населення відбулося в кожній із дев'яти центральних областей. Але за рівнем цієї частки серед областей регіону існували відмінності. Так, попри скорочення, серед усього населення Вінницької області переважало не міське, а сільське населення, яке складало 56,14% у 1989 році та 54,13% у 2001 році, тобто зменшилося на 2,01%. У Хмельницькій області в 1989 році переважало сільське населення (52,87%), а в 2001 році – вже міське, а частка сільського зменшилася до 48,29%, тобто на 4,58%. В інших центральних областях рівень частки сільського населення перевищував 40% і лише в Сумській – 35%. Тобто, в усіх областях Центрального регіону частка сільського населення продовжувалася залишатися вищою, ніж у цілому в Україні ³⁷².

У цілому в *Західному* та *Центральному* регіонах частка сільського населення серед загальної чисельності населення скоротилася з 44,50% до 43,11%, тобто – на 1,39% ³⁷³.

³⁶⁹ Там само.

³⁷⁰ Там само.

³⁷¹ Таблиці 3.2.11, 3.2.12, 3.2.13.

³⁷² Там само.

³⁷³ Там само.

Південь України. Рівень частки сільського населення серед усього населення Південного регіону залишався значно меншим, хоча і збільшився за 1989-2001 рр. на 0,73% ³⁷⁴. Так, у 1989 році він становив 27,59%, а в 2001 році зріс до 28,32%, залишаючись при цьому нижчим, ніж у цілому в Україні ³⁷⁵. За 1989–2001 рр. частка сільського населення серед загальної чисельності населення збільшилася в усіх областях Південного регіону, за винятком Миколаївщини. Найбільше зростання спостерігалось в Одеській області та в Криму – 2,07% ³⁷⁶.

За окремими областями Півдня України рівень частки сільського населення серед загальної чисельності населення мав досить-таки істотні відмінності. Найменшим він був у Дніпропетровській області і складав 16,83% у 1989 році та 17,12% у 2001 році, Запорізькій, відповідно, 24,41% та 24,60%. У Миколаївській та Одеській областях, а також АР Крим сільське населення становило приблизно третину всього населення. Дещо вищою була частка сільського населення серед загальної чисельності населення Херсонської області – 38,95% у 1989 році та 40,11% у 2001 році ³⁷⁷.

Схід України. Найменшим в Україні був рівень частки сільського населення серед усього населення в найбільш урбанізованому *Східному* регіоні. Так, у 1989 році його частка становила лише 14,10%, а в 2001 році – 14,29%, тобто зросла на 0,19% ³⁷⁸. Рівень частки сільського населення мав відмінності за окремими областями регіону. Найменшим він був у Донецькій області, і не лише в регіоні, а й серед усіх областей України. Так, у 1989 році частка сільських мешканців серед усього населення Донеччини складала лише 9,80%, а в 2001 році – 9,95%. Тобто, в Донецькій області лише кожен 10-ий її мешканець був сільським жителем. Для порівняння, серед усього населення України кожен 3-й мешкав у сільській місцевості ³⁷⁹.

Досить незначним був також і рівень частки сільського населення в Луганській області – 13,73% у 1989 році та 14,04% у 2001 році. Порівняно більшим залишався в Харківській області, відповідно, 21,62% та 21,74% ³⁸⁰. І ще одна характерна особливість, за 1989-2001 рр. у всіх трьох східних областях, найбільш урбанізованих в Україні, підвищився, хоча й досить не істотно, рівень частки сільського населення серед загальної чисельності населення. Зокрема, у Харківській – на 0,12%, Донецькій – на 0,15%, та Луганській – на 0,31% ³⁸¹.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів свідчить, що в цілому в Україні за 1989-2001 рр. рівень частки сільського населення серед усього населення дещо скоротився. Це скорочення відбулося переважно за рахунок Центрального регіону, в інших трьох

³⁷⁴ Таблиця 3.2.13.

³⁷⁵ Таблиці 3.2.11, 3.2.12.

³⁷⁶ Таблиця 3.2.13.

³⁷⁷ Таблиці 3.2.11, 3.2.12.

³⁷⁸ Таблиці 3.2.11, 3.2.12, 3.2.13.

³⁷⁹ Таблиці 3.2.11, 3.2.12.

³⁸⁰ Там само.

³⁸¹ Таблиця 3.2.13.

регіонах спостерігалось незначне його зростання. Зокрема, частка сільського населення зросла в десяти областях: східних, переважній більшості південних та трьох західних, а також в АР Крим. Незважаючи на ці зміни, залишалися істотні територіальні відмінності в рівні частки сільського населення як за окремими регіонами, так і окремими областями. В 2001 році сільське населення переважало серед загальної чисельності Західного регіону, а також семи областей, у тому числі шести західних та однієї центральної. Найнижчим рівень частки сільського населення залишався серед усього населення Східного регіону.

Територіальне розміщення сільського населення

Територіальне розміщення сільського населення України істотно відрізнялося від територіального розміщення міського населення, до того ж, протягом 1989-2001 рр. відбувалися незначні його зміни.

Захід України. Частка Західного регіону серед загальної чисельності сільського населення України зросла з 29,73% у 1989 році до 31,68% у 2001 році, тобто на 1,95% ³⁸². Тобто, майже третина всього сільського населення України зосереджена в семи західних областях. Для порівняння, частка цього регіону серед усього міського населення України була майже втричі меншою і складала в 2001 році лише 13,93% ³⁸³. За 1989–2001 рр. збільшився рівень частки кожної з семи західних областей серед загальної чисельності сільського населення України. До того ж, рівень частки кожної з цих областей залишався істотно вищим серед сільського населення, порівняно з міським.

Центр України. Серед чотирьох регіонів України найвищий рівень частки серед загальної чисельності сільського населення належав Центральному регіону, незважаючи на його скорочення з 39,13% у 1989 році до 36,43% у 2001 році, тобто на 2,70% ³⁸⁴. Рівень частки регіону серед усього сільського населення був істотно вищим, ніж серед усього міського, що складав у 2001 році 30,46% ³⁸⁵. За 1989–2001 рр. зменшилася також і частка кожної із дев'яти центральних областей серед загальної чисельності сільського населення України. Крім того, рівень частки кожної з цих областей серед сільського населення продовжував залишатися вищим, ніж серед міського населення ³⁸⁶.

Разом частка *Західного* та *Центрального* регіонів серед загальної чисельності сільського населення України становила в 1989 році 68,86%, а в 2001 році зменшилася до 68,11%, тобто на 0,75% ³⁸⁷. Тобто, дві третини сільського населення України були зосереджені на територіях західних та центральних областей. Для порівняння, серед усього міського населення

³⁸² Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

³⁸³ Таблиця 2.2.9.

³⁸⁴ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

³⁸⁵ Таблиця 2.2.9.

³⁸⁶ Таблиці 2.2.9, 3.2.9, 3.2.10.

³⁸⁷ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

частка цих двох регіонів була істотно нижчою – лише 44,39% у 2001 році, тобто не досягала і половини загальної чисельності населення міст України³⁸⁸. Отже, *більшість сільського населення зосереджувалося в Західному та Центральному регіонах, на відміну від міського, яке було сконцентроване у південних та східних областях України.*

Південь України. Рівень частки Південного регіону серед загальної чисельності сільського населення України був порівняно меншим, ніж Західного та Центрального, хоча протягом 1989–2001 рр. спостерігалось його зростання з 21,82% до 22,70%, тобто на 0,88%³⁸⁹. Крім того, на відміну від Заходу та Центру, частка Півдня серед сільського населення залишалася меншою, ніж серед міського населення, у 2001 році, відповідно, 22,70% та 28,37%³⁹⁰.

За 1989–2001 рр. спостерігалось зростання частки кожної із південних областей, а також АР Крим, серед загальної чисельності сільського населення України. До того ж, рівень часток Дніпропетровської, Запорізької та Одеської областей серед усього сільського населення був меншим, ніж серед усього міського населення, а Миколаївської та Херсонської областей, а також АР Крим, навпаки, більшим.

Схід України. Найменшою за рівнем серед чотирьох регіонів залишалася частка Східного регіону серед загальної чисельності сільського населення України. Зокрема, в 1989 році вона становила 9,32%, а в 2001 році – 9,19%, тобто зменшилася на 0,13%³⁹¹. Для порівняння, частка цього регіону серед загальної чисельності міського населення України була майже втричі вищою – 27,24% у 2001 році³⁹².

Досить незначним був також і рівень частки трьох східних областей серед загальної чисельності сільського населення. Натомість рівень частки кожної із цих урбанізованих областей серед міського населення був істотно вищим. Зокрема, у 2001 році частка Донецької області серед сільського населення складала лише 3,01%, а серед міського – вчетверо більше (13,46%)³⁹³. Тобто, на Донеччині мешкав кожен 7-ий міський житель і лише кожен 33-й сільський житель України.

Разом частка *Південного та Східного* регіонів серед загальної чисельності сільського населення України становила в 1989 році 31,14%, а в 2001 році – 31,89%, тобто зросла на 0,75%³⁹⁴. У цих двох регіонах було зосереджено менше третини сільського населення України. Для порівняння, частка Півдня та Сходу серед міського населення в 2001 році становила 55,61%³⁹⁵. Отже, абсолютна більшість сільського населення України була сконцентрована у

³⁸⁸ Таблиця 2.2.9.

³⁸⁹ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

³⁹⁰ Таблиці 2.2.9, 3.2.9.

³⁹¹ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

³⁹² Таблиця 2.2.9.

³⁹³ Таблиці 2.2.9, 3.2.9.

³⁹⁴ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

³⁹⁵ Таблиця 2.2.9.

західних та центральних областях, а переважна більшість міського населення зосереджувалася у східних та південних.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. дозволив визначити основні тенденції у динаміці чисельності усього населення, а також міського та сільського, і виявити територіальні відмінності цих змін.

Чисельність *міського населення* України за 1989–2001 рр. скоротилася на 5,85% (2 006 502 особи). Скорочення чисельності спостерігалось в усіх чотирьох регіонах, 19-ти областях, АР Крим, Києві та Севастополі. Зростання чисельності спостерігалось лише у п'яти областях: Волинській, Рівненській, Тернопільській, Київській та Хмельницькій. Чисельність *сільського населення* України зменшувалася ще вищими темпами – на 7,02% (1 204 630 осіб). Зменшення чисельності відбулося у всіх чотирьох регіонах, 22-х областях. Приріст чисельності спостерігався лише у Закарпатській та Чернівецькій, а також в АР Крим.

Загальна чисельність населення України зазнала скорочення на 6,24% (3 211 132 особи). Скорочення чисельності всього населення відбулося в чотирьох регіонах, 22-х областях, АР Крим, Києві та Севастополі. Незначний приріст спостерігався лише у двох областях: Закарпатській та Рівненській. Головною ознакою демографічних процесів в Україні стала депопуляція, яка ще з 70-х рр. розгорнулася серед сільського населення, а з початку 90-х рр. охопила і міське населення. Депопуляційні процеси і призвели до значного скорочення загальної чисельності населення України за 1989–2001 рр., найбільше у Центральному та Східному регіонах.

У результаті відмінностей у динаміці чисельності населення за окремими регіонами та областями за 1989–2001 рр. дещо змінилося і його територіальне розміщення. Збільшилася частка населення, розселеного у Західному та Південному регіонах, за рахунок її зменшення в Центральному та Східному. Незважаючи на ці зміни, переважна більшість міського населення зосереджувалася у Південному та Східному, а більшість сільського, як і загальної чисельності населення – у Західному та Центральному.

Рівень урбанізації населення України за 1989–2001 рр. дещо збільшився, але й то не досить істотно, переважно лише за рахунок Центрального регіону. При цьому продовжували зберігатися істотні територіальні відмінності у рівні урбанізації між східними та південними областями – з одного боку та центральними та західними – з іншого. Серед загальної чисельності населення семи областей та Західного регіону в цілому переважало не міське, а сільське населення. Територіальне розміщення міського та сільського населення істотно відрізнялося. Переважна більшість міського населення зосереджувалася у Східному та Південному регіонах. Найбільші міста України, крім Києва та Львова, також розташовані у цих регіонах. Навпаки, абсолютна більшість сільського населення, як і всього населення зосереджувалися у Західному та Центральному регіонах.

Основні тенденції змін етнічного складу населення

Здобуття Україною незалежності призвело до змін етнічного складу її населення, відрізнених від радянських часів. Результати переписів населення є найбільш повними і достовірними статистичними матеріалами для проведення дослідження етнічних процесів. Порівняльний аналіз статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. дозволяє встановити основні тенденції в змінах етнічного складу населення напередодні здобуття та в перше десятиліття незалежності України.

Незважаючи на доробок науковців, етнічний склад населення, а особливо його мовна структура, із важливої наукової проблеми постійно перетворюється в засіб політичної боротьби. Особливої популярності ці проблеми набувають в умовах виборчих компаній і використовуються як виборчі технології. Радянська міфологема про зростання «багатонаціональності» (поліетнічності) населення України була доповнена останнім часом сумнівним міфом «про 130 етносів». На жаль, міфологізація етнічних процесів набуває поширення не тільки в публіцистиці, але й в науковій літературі. Цей міф поширюється навіть у шкільних підручниках. Тобто, викривлене уявлення про етнічний склад населення України нав'язується українському суспільству, починаючи з його наймолодшого покоління. В.К. Борисенко першою серед українських етнологів рішуче виступила проти спекуляцій навколо кількості представників окремих етносів в Україні ³⁹⁶.

Оприлюднення лише кількості етносів (130), як аргументу на підтвердження «поліетнічності» населення України, без урахування чисельності кожного з них, а також походження, терміну перебування та особливостей територіального розміщення є фактично збереженням ілюзій радянської пропаганди і немає нічого спільного з реальними етнічними процесами. Безпосереднє виникнення міфу «про 130 етносів» пов'язане з опублікуванням результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року, де був поданий перелік із 132-х найменувань ³⁹⁷. До цього, в матеріалах перепису населення України 1989 року, опублікованих ЦСУ СРСР в 1991 році були представлені 17 найбільших за чисельністю етносів України, понад 30 тис. осіб кожен. До речі, у цьому виданні були відсутні дані про грузинів, чисельність яких у 1989 році була меншою за 30 тис. осіб ³⁹⁸.

³⁹⁶ Борисенко В.К. Міф про поліетнічність України / В.К. Борисенко // Пам'ять століть. – 2002. – № 2. – С. 3-7.

³⁹⁷ Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2003. – С. 23-26.

³⁹⁸ Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – Москва: Статистика, 1991. – С. 78.

У матеріалах перепису населення 1989 року, опублікованих у 1991 році новоствореним Міністерством статистики України налічувалося 51-е найменування етносів, з чисельністю кожного понад 1000 осіб ³⁹⁹. Відсутність повного переліку етносів України перепису 1989 року призвело до появи хибної думки, навіть у середовищі професійних науковців, про те, що за часів незалежності в Україні з'явилися представники етносів, яких не було в попередніх всесоюзних переписах.

Насправді, як свідчать матеріали архіву Держкомстату України, за переписом 1989 року в Україні нараховувалося 128 етносів. Проведення перепису населення забезпечувало Центральне статистичне управління СРСР за єдиними стандартами. ЦСУ УРСР був не самостійним органом, а технічним підрозділом ЦСУ СРСР. Навіть керівництво УРСР не мало повною статистичною інформацією. Це визнавав тодішній перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький: «багато статистичних даних за своєю територією республіка отримує лише після опрацювання їх у центрі» ⁴⁰⁰.

Під час проведення перепису населення 1989 року найменування етносів були не за алфавітом, а за їхньою «ієрархією» в складі СРСР, поділяючись на сім груп. До *першої* групи входили 15 титульних етносів союзних республік, але не за алфавітом і навіть не за чисельністю. Наприклад, білоруси в СРСР за чисельністю поступалися узбекам та казахам, але посідали третє місце в переліку після росіян та українців.

У кожній з інших шести груп етноси розміщувалися за алфавітом. До *другої* групи входили 29 етносів, які дали назви автономним республікам, включаючи також 10 із Дагестану. *Третя* група складалася з 6-ти етносів, які мали автономні області. *Четверта* група – 8 етносів, які дали назви національним округам. До *п'ятої* групи входили 19 автохтонних етносів Півночі Європейської частини Росії та Сибіру. 16 етносів Європейської частини СРСР, Кавказу та Середньої Азії склали *шосту* групу. До останньої *сьомої* групи належали «іноземці», 35 етносів – вихідців із-за меж СРСР. У цій групі опинилися «афганці» та «народи Індії та Пакистану», що було визначенням не етнічного походження, а громадянства цих країн. До речі, за переписом 2002 року в Російській Федерації «афганців» перейменували в пуштунів, а «народи Індії та Пакистану» в «індійців хіндомовних».

Тому 17 найбільших за чисельністю етнічних меншин України за методикою перепису 1989 року опинилися в чотирьох різних групах: 6 – у першій групі (росіяни, білоруси, молдовани, вірмени, азербайджанці та грузини), татари – у другій, євреї – в третій, кримські татари, цигани та гагаузи – в шостій, ще 6 етносів опинилися у групі «іноземців»: болгар, угорці, румуни, поляки, греки та німці.

³⁹⁹ Національний склад населення України. – Ч. 1. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К.: Мінстат України, 1991. – С. 4-7.

⁴⁰⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3290. – Арк. 116.

Важливий результат дає порівняння методики проведення першого перепису населення в Російській Федерації 2002 року з Всесоюзним переписом населення 1989 року. З одного боку, у Всеросійському переписі населення 2002 року з переліку етносів були усунуті назви шести з них: австрійців, албанців, белуджів, голанців, лівів та хорватів. З іншого боку, були додані назви ще 20-ти етносів, переважно тих, які раніше визначалися як не окремі етноси, а етнографічні групи: араби середньоазіатські, бесермяни, водь, езіди, камчадали, кереки, кумандиці, нагайбаки, сойоти, тази, теленгіти, телеути, тубалари, турки-месхетинці, хемшили, цигани середньоазіатські, челканці, чулимці, шапсуги та «русини». Крім того, у складі частини етносів виокремлювалися етнографічні групи, облік сорока з них проводився окремо. Перепис населення 2002 року в Російській Федерації зафіксував 142 етноси та 40 етнографічних груп, а перепис 1989 року – 128 етносів.

З наукової точки зору жодної необхідності у виокремленні частини українців в окремий штучний етнос «русини» не існувало. До того ж, тих, хто ідентифікував себе «русинами» в РФ виявилось лише 97 осіб. За російським переписом населення до складу «русинів» входили як етнографічні групи бойки, лемки та «карпатороси». За цим же переписом українці складалися з таких етнографічних груп: буковинців, верховинців, гуцулів та «козаків з українською мовою». «Козаки з російською мовою» були віднесені до росіян. Тобто, за збільшення кількості етносів в новому переписі відбулося переважно за рахунок корінних етносів Російської Федерації. Для України жодної потреби в такому збільшенні не існувало. Абсолютна більшість представників малочисельних етносів, насамперед вихідців із Росії, в Україні були мігрантами в першому поколінні.

У першому Всеукраїнському переписі населення 2001 року зберігався перелік етносів 1989 року, але замість поділу на групи, вони розміщувалися за алфавітом після українців. До 128 найменувань було додано ще чотири: шведи, турки-месхетинці, канадці і чомусь чилійці, тобто всього 132 етноси⁴⁰¹. Перші два заперечень не викликають, бо в Херсонській області ще з XVIII ст. було два шведських села. За переписом їх налічувалося в Україні лише 188 осіб. Турки-месхетинці почали переселятися в Україну із Середньої Азії в кінці 80-х рр. XX ст. фактично як біженці після міжетнічного конфлікту, але більшість з них записалися не турками-месхетинцями, а турками, відповідно 336 осіб та 8 844 осіб. Канадці, яких було 51, як «афганці» та «народи Індії та Пакистану» радше засвідчують громадянство, а не етнічне походження. Потреби у виокремленні чилійців – 13 осіб, взагалі не існувало.

Отже, Всеукраїнський перепис населення 2001 року проводився на основі методології Всесоюзного перепису 1989 року у визначенні етнічного складу населення України і фактич-

⁴⁰¹ Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – С. 23-26.

но був його калькою. Але на відміну від перепису 1989 року, публікація матеріалів перепису 2001 року стосовно етнічного складу населення була більш повною.

На динаміку чисельності населення України за 1989-2001 рр. впливали рівень народжуваності та смертності, а також міграції. З 1991 року в Україні розгорнулися депопуляційні процеси. Демографічну кризу в Україні загострила і масова трудова міграція, що особливо активно посилювалася з другої половини 90-х рр. XX ст. У пошуках заробітків з України мігрують насамперед соціально активні представники працездатного віку. За підрахунками науковців ІДСД НАН України «прямі міграційні втрати України за період з початку 1994 року до кінця 2001 року помітно перевищили 1 млн. осіб»⁴⁰².

Етнічна структура населення залежала не лише від міграційних та депопуляційних процесів. Вона змінювалася також і під впливом процесів етнічної асиміляції, тобто зміни етнічної самоідентифікації представників окремих етносів. За визначенням В.Б. Євтуха „етнонаціональна структура – різновид соціальної структури, функціонально та ієрархічно організована множина спільнот і груп, об'єднаних насамперед етнічною ознакою”⁴⁰³. Абсолютну більшість серед усього населення України складали українці. До складу населення України входять також і представники інших етнічних груп. Але не всі з них можна віднести до етнічних меншин. Для визначення малочисельних етнічних груп найбільше підходить термін «представники окремих етносів», запропонований В.Б. Євтухом⁴⁰⁴.

За відомим визначенням поняття «етнічна меншина» Ф. Капоторті: «група населення, яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; за своєю кількістю поступається основній групі населення; не займає домінантної позиції в країні; демонструє бажання зберігати свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх іммігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (як правило громадяни цієї країни)»⁴⁰⁵.

Отже, *найважливішими критеріями визначення статусу етнічної меншини можуть бути насамперед, чисельність, що впливає на можливість етнічного самовідтворення та час перебування на території України, тобто рівень укоріненості. Представники окремих етносів, недавні мігранти та біженці до етнічних меншин не належать. Позитивний вплив на збереження власної ідентичності для меншин має компактний тип розселення, що сприяє збереженню оптимальної вікової структури і, відповідно, домінуванню моноетнічних (ендогам-*

⁴⁰² Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки / За ред. С.І. Пирожкова. – К.: Держкомстат України, 2003. – С. 7.

⁴⁰³ Євтух В.Б. Етнонаціональна структура українського суспільства / В.Б. Євтух, В.П. Трошинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 4.

⁴⁰⁴ Там само. – С. 6.

⁴⁰⁵ Цит. Євтух В.Б. Вказана праця. – С. 5.

них) шлюбів. Навпаки, дисперсний тип розселення призводить до розповсюдження міжетнічних (екзогамних) шлюбів, і як наслідок цього обмежує перспективи відтворення у власному етнічному середовищі, тобто сприяє мовній та етнічній асиміляції. Таким чином, етнічна структура населення України складається з етнічної більшості (українців) та етнічних меншинних груп, які об'єднують етнічні меншини та представників окремих етносів.

Загальна чисельність населення України зменшилася з 51 452 034 осіб у 1989 році до 48 240 902 осіб у 2001 році, тобто на 6,24% (3 211 132 особи). За цей же час, спостерігався, хоча й незначний приріст числа українців – на 0,33% (122 640 осіб), з 37 419 053 осіб до 37 541 693 осіб. Скорочення загальної чисельності населення України за 1989-2001 рр. відбулося винятково за рахунок етнічних меншинних груп. Сукупна їхня чисельність скоротилася з 14 032 804 осіб до 10 510 570 осіб, тобто на 25,10% (3 522 234 особи) ⁴⁰⁶.

Протилежні напрями змін чисельності українців та етнічних меншинних груп призвели до змін етнічного складу населення України. Частка українців збільшилася з 72,73% у 1989 році до 77,82% у 2001 році, тобто на 5,09%. За цей же час частка етнічних меншинних груп зменшилася з 27,27% до 22,18%, у тому числі 0,39% становила частка тих, хто не вказав своє етнічне походження ⁴⁰⁷. Зростання чисельності українців за 1989-2001 рр. стало не результатом природного приросту, а наслідком змін етнічної самоідентифікації частини представників меншин. За розрахунками С. Піскунова депопуляція серед українців у сільських поселеннях розпочалася ще з 1977 року, а в містах – з 1993 року ⁴⁰⁸. Українці складали більшість серед загальної чисельності населення в усіх областях. Лише в АР Крим та Севастополі вони поступалися за чисельністю росіянам.

Територіальне походження етнічних меншинних груп

За походженням із 131-го етносу України: 19 – вихідці із *Європи*: болгари, угорці, румуни, поляки, греки, німці, словаки, чехи, албанці, шведи, іспанці, фіни, серби, італійці, французи, голанці, хорвати, австрійці та англійці. Останні 9 – поодинокі представники, фактично іноземці. 17 етносів походили із *Азії*: корейці, араби, в'єтнамці, турки, ассирійці, китайці, курди, «народи Індії та Пакистану», «афганці», перси, уйгури, дунгани, халха (монголи), белуджі, японці. Переважна більшість з них іноземці – мігранти останніх десятиліть. А також давні вихідці із Азії євреї та цигани, які через країни Європи потрапили до України. 4 – із *Америки*: американці (громадяни США), канадці, кубинці та чилійці – майже всі іноземці.

⁴⁰⁶ Таблиці 1.1.1, 1.1.2.

⁴⁰⁷ Таблиця 1.1.4.

⁴⁰⁸ Піскунов С. Відтворення населення України: етнічний аспект (демографічний аналіз) / С. Піскунов // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі XXI століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ-Чернівці: КВГІ, 1997. – С. 264.

Всі інші 87 етносів походили з території *колишнього СРСР*. Зокрема, білоруси та молдовани; із країн *Балтії*: литовці, латиші, естонці та ліви (етнос-релікт) (4); із *Південного Кавказу (Закавказзя)*: вірмени, азербайджанці, грузини, абхазі, грузинські євреї та турки-месхетинці (6). Останні були депортовані із Грузії в 1944 році до Середньої Азії, а звідти з кінця 80-х рр. XX ст. почали переселятися в Україну. Вихідцями із *Середньої Азії* є 7 етносів: узбеки, казахи, таджики, туркмени, киргизи, каракалпаки, середньоазійські (бухарські) євреї.

Історичною Батьківщиною для 68 етносів (52% загальної кількості етнічних меншинних груп в Україні) є територія Російської Федерації. Зокрема, росіяни, 8 етносів Поволжя та Уралу: татари, чуваші, мордва, удмурти, башкири, марійці, комі, комі-пермяки, калмики. 23 етноси Північного Кавказу: осетини, лезгини, чеченці, даргинці, аварці, лакці, табасарани, кумики, удіни, кабардинці, інгуші, ногайці, адигейці, балкарці, черкеси, карачаївці, рутульці, талиші, абазини, агули, цахури, тати та гірські євреї. Всі інші 35 етносів походили з півночі Європейської Росії, Сибіру та Далекого Сходу: карели, буряти, якути, ненці, хакаси, алтайці, ханти, мансі, тувинці, долгани, чукчі, у тому числі 22 *етноси-релікти*: ороки, іжорці, нівхи, орочі, вепси, чуванці, саамі, евени, ульчі, коряки, селькупи, негідальці, евенки, нганасани, нанайці, удегейці, кети, шорці, енці, ітельмени, тофалари, юкагири. А також ескімоси та алеути, історичною батьківщиною для яких є північні райони США та Канади.

Етноси-релікти не мають писемності власною мовою. Абсолютна більшість поодиноких представників цих етносів асимільовані за мовою не лише в Україні, але й на власних етнічних землях. До речі, 20 мов цих малочисельних етносів занесені до Червоної книги мов Російської Федерації і віднесені до категорії тих, що зникають ⁴⁰⁹. З точки зору етнологічної науки, насамперед російської, дослідження етносів-реліктів має важливе значення. Але який стосунок мають поодинокі їхні представники до етнічного складу населення України?

На теренах сучасної України, крім українців, відбувся етногенез кримських татар, караїмів, кримчаків та частково гагаузів, і вони не мають власних державних утворень за межами України. Чисельність караїмів та кримчаків була досить незначною і складала в 2001 році, відповідно, 1196 та 406 осіб ⁴¹⁰. Досить загрозливим для караїмів та кримчаків є високий ступінь їхньої мовної асиміляції (зросійщення) в умовах дисперсного типу розселення.

Отже, абсолютна більшість етносів (128 із 131-го) походили з інших країн. До того ж, 49 з них мають власну державність за межами України, а 44 – автономію. За терміном перебування в Україні більшість серед вихідців з території колишнього СРСР складають *мігранти радянських часів*. Серед етносів, що походили із Азії, переважали *мігранти останніх двох десятиліть*, які опинилися на теренах України як іноземці, як, до речі, і інші поодинокі іно-

⁴⁰⁹ Алпатов В.М. 150 языков и политика: 1917–2000. Социолингвистические проблемы СССР и постсоветского пространства / В.М. Алпатов. – Москва: Крафт, 2000. – С. 128.

⁴¹⁰ Таблица 1.1.1.

земні громадяни з країн Європи та Америки. Таким чином, *переважна більшість із загальної кількості 131-го етносу є фактично мігрантами у першому поколінні, які стали громадянами України, а також іноземці.*

За чисельністю представники 131-го етносу поділяються на дві нерівні групи. 17 з них належать до етнічних меншин України: росіяни, білоруси, молдовани, кримські татари, болгар, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці та гагаузи. Чисельність кожної з них істотно відрізнялася. Серед усіх меншин одна (росіяни) є найбільшою – 8 334 141 особа в 2001 році. Чисельність інших була істотно меншою і становила: від 275 763 особи у білорусів до 31 923 особи у гагаузів ⁴¹¹.

При цьому, варто зазначити, що ще століття тому в кордонах сучасної України існували три великі за чисельністю меншини: євреї, росіяни та поляки. За підрахунками В.І. Наулка в кінці XIX ст. за чисельністю в Україні росіяни навіть дещо поступалися євреям, відповідно, 2 401,0 тис. осіб та 2 615,3 тис. осіб ⁴¹². Політичні катаклізми XX ст., депортації, міграції та асиміляційні процеси призвели до перетворення євреїв, поляків, а також німців, з багаточисельних етнічних меншин, які мали ареали компактного розміщення в Україні, на етнічні групи з переважно дисперсним типом розселення.

Із 17-ти меншин лише для кримських татар і частково для гагаузів територія України є історичною Батьківщиною. Більшість гагаузів зосереджена в сусідніх з Україною районах Молдови. 6 меншин походять з країн, які безпосередньо межують з Україною: росіяни, білоруси, молдовани, угорці, румуни та поляки. При цьому, *чотири з них мали ще в XX ст. статус домінантної меншості*: угорці – на Закарпатті, румуни – на Буковині та в Придунав'ї, поляки – в Галичині та на Волині, росіяни – на всій території України до 1991 року.

Хронологічні межі перебування етнічних меншинних груп на теренах України

За часом перебування на території України етнічні меншинні групи також істотно різняться. Український науковець В. С. Крисаченко запропонував розподілити етнічні меншини України на дві частини: історичні та новітні. Критерієм такого поділу був визначений термін їхнього перебування на теренах України не менше 200-250 років. За його визначенням «протягом 8-10 поколінь, життя яких протікає на одній і тій же географічній території, формуються деякі спільні для всієї етнічної групи адаптивні (генетичні), діяльнісні (спосіб господарювання), культурні та ментальні ознаки» ⁴¹³.

⁴¹¹ Там само.

⁴¹² Наулко В.І. Динаміка етнічного складу населення України в XX ст. / В.І. Наулко // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. – К.: Голов. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 48.

⁴¹³ Крисаченко В.С. Етнічна палітра сучасного українського соціуму / В.С. Крисаченко // Український соціум / О.С. Власюк, В.С. Крисаченко, М.Т. Степико та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2005. – С. 193.

Беззаперечно до традиційних (історичних) меншин належать молдовани, румуни, болгари, угорці, поляки, євреї, греки, цигани, гагаузи. Росіяни, білоруси та вірмени, з формальних ознак належать до традиційних етнічних меншин, але складаються переважно з мігрантів другої половини ХХ ст. та їхніх нащадків у першому поколінні, тобто, є *фактично новітніми меншинами*. За переписом населення 2001 року лише 59,55% росіян та 25,77% білорусів народилися в Україні ⁴¹⁴. Переважно з мігрантів радянської доби та їхніх нащадків складаються ще три етноси – азербайджанці, грузини та татари.

З точки зору адаптації в українське суспільство, в досить неоднозначному становищі опинилися представники етнічних груп, депортовані з України за часів сталінського тоталітаризму, насамперед це стосується кримських татар та німців. Майже на 50 років вони опинилися не за своєю волею за межами України. Тому переселення до України лише для старшого покоління, дитинство чи молодість, яких пройшла на її території, стало дійсно поверненням на історичну Батьківщину. Середнє та молодше покоління фактично належать до новітніх меншин.

Отже, разом 17 етносів можливо включити до традиційних та новітніх меншин України, що за чисельністю мають сприятливі умови для самовідтворення у власному етнічному середовищі. Всі інші етноси, за незначним винятком (караїми, кримчаки, чехи, словаки, албанці, естонці та шведи), належать до новітніх етносів, які з'явилися в Україні не так давно – лише в ХХ ст., насамперед у другій його половині. *Поява переважної більшості етносів цієї групи стала безпосереднім наслідком перебування України у складі СРСР*. Виняток складають представники азійських етносів, які опинилися на теренах України за часів незалежності, як іноземці.

Особливості територіального розселення етнічних меншин в Україні

Важливе значення для оцінки етнічного складу населення має аналіз територіального розміщення меншинних груп в Україні та типу їхнього розселення. За просторовим виміром, усі інші 17 етнічних меншин України є регіональними меншинами. Жодна з них не домінує за чисельністю серед усього населення окремих областей. Росіяни також не мають суцільної етнічної території в Україні. Вони складають абсолютну більшість серед усього населення лише у Криму, а також у кількох містах обласного підпорядкування в Донбасі та в трьох прикордонних районах: Краснодонському та Станично-Луганському Луганської та Путивльському Сумської області, при цьому серед усього населення районного центру (Путивля) більшість складають українці. ⁴¹⁵ До речі, в прикордонних районах Росії ще в 20-х рр. ХХ ст. українці складали більшість серед усього населення (Північна Слобожанщина, Західна Донщина, а також Кубань).

⁴¹⁴ Таблиця 1.1.16.

⁴¹⁵ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

Переважна більшість росіян зосереджена не в прикордонних районах, а в містах в глибині України, де вони не складають абсолютної більшості, в оточенні українського населення прилеглих сільських округ. Територіальне розміщення росіян в Криму також не має ознак суцільних етнічних земель. Вони складають абсолютну більшість лише серед населення Севастополя та міського населення АР Крим. Серед сільського населення цієї автономії вони становлять відносну більшість. Із 14-ти районів АР Крим, абсолютну більшість росіяни складають лише в п'яти ⁴¹⁶. Територіальне розміщення росіян в Україні було досить нерівномірним. У 2001 році майже дві третини їхньої загальної чисельності припадало лише на чотири області (Донецьку, Луганську, Одеську і Харківську) та на Крим (АР Крим і Севастополь). Розселення росіян на теренах більшості областей України належить до дисперсного типу. Лише в окремих містах та районах Криму та Донбасу зберігався компактний тип їхнього територіального розміщення.

Крім росіян, ще 4 етнічні меншини мають ареали компактного розселення в одній-двох областях, до того ж не на всій території цих областей, а лише в окремих районах. Зокрема, *угорці* складають абсолютну більшість серед усього населення Берегівського району Закарпатської області, *румун*и – у новоствореному Герцаївському районі Чернівецької області. *Молдовани* були в абсолютній більшості в Новоселицькому районі Чернівецької області та у відносній більшості в Ренійському районі Одеської області. *Болгари* становили абсолютну більшість населення Болградського та відносну більшість Арцизького та Тарутинського районів Одеської області ⁴¹⁷.

Ще 3 етнічні групи: кримські татари, греки та гагаузи, хоча і мали ареали компактного розселення, але не домінували за чисельністю в жодному районі. Кримські татари розселені в районах АР Крим, греки в Маріуполі та сусідніх з ним південних районах Донецької області (Першотравневому, Володарському, Тельманівському та Старобешівському), а гагаузи в Болградському та Ренійському районах Одеської області ⁴¹⁸. Більшість кримських татар, угорців, гагаузів, румунів, молдованів та болгарів були зосереджені не в містах, а в селах.

Серед решти 9-ти меншин *переважає* міське населення і відповідно *дисперсний тип розселення* і в жодному місті обласного підпорядкування чи районі вони не домінували за чисельністю. Понад 50% чисельності кожної з них припадало на три-шість областей України. Поляки та татари були розселені в трьох областях; цигани, євреї, азербайджанці, грузини – в чотирьох; вірмени та німці – в п'яти і лише білоруси – в шести. Зокрема, більшість поляків живуть у Житомирській, Хмельницькій та Львівській областях, татар – у Донецькій, Луганській та АР Крим, циганів – у Закарпатській, Донецькій, Дніпропетровській та Одеській. Єв-

⁴¹⁶ Там само.

⁴¹⁷ Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

⁴¹⁸ Там само.

реї розселені в Дніпропетровській, Одеській та Харківській областях, насамперед в обласних центрах, а також у Києві. Грузини мешкають у Донецькій, Харківській, Запорізькій та Дніпропетровській, азербайджанці – в Донецькій, Харківській, Дніпропетровській та АР Крим. Німці розселені у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській та АР Крим, вірмени – в Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Одеській та АР Крим, білоруси – в Донецькій, Дніпропетровській, АР Крим, Луганській, Харківській та в Києві.

Територіальне розміщення всіх 17-ти етнічних меншин було досить нерівномірним. Головним осередком розселення для 9-ти з них є Донецька область, для семи – Дніпропетровська, Одеська та АР Крим, для шести – Харківська, для трьох – Запорізька, Закарпатська та Луганська, для двох – Київ та Чернівецька область, для однієї – Житомирська, Хмельницька та Львівська.

Таким чином, основним ареалом територіального розміщення етнічних меншинних груп в Україні були південні та східні області, де переважало дисперсне розселення у містах, а також західні – Чернівецька та Закарпатська. Варто погодитися зі слушним висновком українського етногеографа М.С. Дністрянського про те, «що Україна за етнотериторіальною структурою населення належить до типу переважно моноетнічних держав, понад 80 % території яких – це ареал розселення одного етносу..., а розселення етнічних меншин має переважно малокомпактний та дисперсно-змішаний характер»⁴¹⁹.

Динаміка чисельності етнічних меншин за 1989-2001 рр.

Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в Україні є росіяни. Їхня чисельність скоротилася з 11 355 582 осіб у 1989 році до 8 334 141 особи в 2001 році, тобто на 26,61% (3 021 441 особу)⁴²⁰. Насамперед, за рахунок росіян скоротилася як сукупна чисельність етнічних меншинних груп – 85,78%, так і всього населення – 94,09%⁴²¹. У результаті інтенсивного зменшення чисельності росіян, зазнала скорочення і їхня частка в етнічному складі населення України: з 22,07% у 1989 році до 17,28% у 2001 році, тобто на 4,79%⁴²².

Внаслідок того, що загальна чисельність меншинних груп в Україні скорочувалася дещо повільніше, ніж чисельність росіян, змінювалася і структура етнічних меншин. Частка росіян становила в 1989 році 80,92% сукупної чисельності меншин, а в 2001 році – 79,29%⁴²³. Але незважаючи на це скорочення, 4 із 5-ти представників етнічних меншинних груп в Україні були росіянами за етнічним походженням. Інтенсивне скорочення чисельності росіян в Україні за досить короткий термін (12 років) було викликане декількома чинниками: по-

⁴¹⁹ Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – С. 223.

⁴²⁰ Таблиці 1.1.1, 1.1.2.

⁴²¹ Розрахунки за даними таблиці 1.1.2.

⁴²² Таблиця 1.1.4.

⁴²³ Там само.

перше депопуляційними процесами з 1992 року, в результаті зменшення рівня народжуваності та збільшення коефіцієнта смертності ⁴²⁴. По-друге, обмеженням масової міграції росіян в Україну, якою вона була за радянських часів, і навіть часткове повернення частини їх на історичну Батьківщину, особливо на початку 90-х рр. XX ст. в умовах загострення соціально-економічної кризи. І третій, головний чинник: серед росіян значне розповсюдження мали не лише ендегамні (моноетнічні), але й екзогамні (міжетнічні) родини. У результаті відродження української державності етнічні процеси набули природного характеру, коли етнічна більшість асимілює дисперсно розселених представників меншинних груп, насамперед через міжетнічні шлюби. Народжені в таких шлюбах діти переважно визначають власне етнічне походження на користь домінантної більшості.

Частина росіян, які мали змішане етнічне походження, тобто були народжені в українсько-російських родинах, у 2001 році визнали свою належність до українців, що означало зміну їхньої етнічної самоідентифікації. Тому і загальна чисельність українців за 1989-2001 рр. збільшилася в значній мірі за рахунок російськомовних українців, які були розселені в містах південних та східних областей. Визнати українське етнічне походження значно простіше, ніж засвоїти втрачену раніше мову як рідну.

Навпаки, впродовж 1959–1989 рр. за підрахунками українського демографа О. Хомри за рахунок міграцій та асиміляції чисельність росіян в Україні збільшилася на 2 230,3 тис. осіб, а чисельність українців зменшилася на 1 297,8 тис. осіб ⁴²⁵. Тобто, вплив асиміляційних та міграційних процесів на зміни чисельності українців та росіян істотно відрізнявся як за радянських часів, так і в добу незалежності України. Ці відмінності були спричинені зміною статусних позицій українців та росіян в Україні в умовах відродження української державності, не формальної, як за часів УРСР, а реальної. Крім того, варто підкреслити, що переважна більшість росіян в Україні є мігрантами радянської доби та їхніми нащадками в першому поколінні. Так за переписом 2001 року 40,45% загального числа росіян, які мешкали в Україні, народилися за її межами ⁴²⁶.

Сукупна чисельність представників інших 130 етносів також зменшилася з 2 677 222 осіб у 1989 році до 2 176 429 осіб у 2001 році, тобто на 18,71% (500 793 особи) ⁴²⁷. Скоротився також і рівень їхньої частки серед усього населення України з 5,20% до 4,51%, тобто на 0,79%. За рахунок зниження рівня частки росіян, дещо зросла частка представників інших етнічних груп серед загального числа етнічних меншин на 1,63%, з 19,08% до 20,71% ⁴²⁸.

⁴²⁴ Піскунов С. Вказана праця. – С. 264.

⁴²⁵ Хомра О.У. Міграції на Україні: етнодемографічні аспекти / О.У. Хомра // Вісник АН України. – 1992. – № 2. – С. 33.

⁴²⁶ Таблиця 1.1.16.

⁴²⁷ Таблиці 1.1.1, 1.1.2.

⁴²⁸ Таблиця 1.1.4.

Впродовж 1989-2001 рр. спостерігалось зростання чисельності 5-ти із 17-ти етнічних меншин. Найбільш істотно зросла чисельність кримських татар – на 430,24% (201 386 осіб), вірменів – на 84,30% (45 694 особи), грузинів – на 45,28% (10 659 осіб) та азербайджанців – на 22,23% (8 215 осіб)⁴²⁹. Приріст чисельності всіх цих чотирьох меншин став результатом масових міграцій на терени України. Кримські татари з кінця 80-х рр. XX ст. поверталися до Криму з Середньої Азії, куди вони були депортовані ще в 1944 році. Масове переселення вірменів, грузинів та азербайджанців було спричинене міжетнічними конфліктами в Закавказзі в 90-х рр. XX ст. Внаслідок зміни етнічної самоідентифікації частини молдованів, насамперед на Буковині, збільшилася і чисельність румунів на 11,99% (16 164 особи)⁴³⁰.

Серед решти 11-ти меншин, чисельність яких зазнала істотного скорочення за 1989-2001 рр., перше місце посідали євреї. Їхня чисельність зменшилася з 486 326 осіб у 1989 році до 103 591 особи, тобто на 78,70% (382 735 осіб). Скорочення числа євреїв в абсолютних показниках було навіть більшим, ніж усіх етнічних груп, окрім росіян, разом взятих⁴³¹. Якщо в 1989 році за чисельністю євреї були другими серед меншин, то в 2001 році – вже дев'ятими. Ці зміни стали результатом масової міграції євреїв на історичну Батьківщину, а також до США та Німеччини, особливо на початку 90-х рр. XX ст. Міграційні процеси вплинули також на зменшення числа німців на 9,64% (3 650 осіб) та греків – на 7,15% (7 046 осіб)⁴³².

Головним чином у результаті етнічної асиміляції зазнала скорочення чисельність білорусів на 37,33% (164 282 осіб), поляків – на 34,34% (75 049 осіб), молдованів – на 20,31% (65 906 осіб), болгарів – на 12,50% (29 226 осіб). Істотно зменшилася також і чисельність татар – на 15,62% (13 571 особу), з 86 875 осіб до 73 304 осіб⁴³³. У 2001 році татар в Україні було ще менше, бо їхня чисельність за 1989-2001 рр. збільшилася в АР Крим, Севастополі та в Херсонській області за рахунок кримських татар, які ідентифікували себе «татарами», як раніше в радянських паспортах, але рідною мовою визнали кримськотатарську. Тому і реальна чисельність кримських татар в Україні в 2001 році була дещо більшою за 250 тис. осіб.

Чисельність ще двох етнічних меншин: циганів (ромів) та гагаузів за 1989-2001 рр. фактично не змінилася, скорочення числа перших складало 0,69% (330 осіб), а других – 0,14% (44 особи).⁴³⁴ Спостерігалася і така закономірність: *менш інтенсивного скорочення чисельності зазнали ті меншини, які мали компактний тип розселення, насамперед у сільській місцевості. І, навпаки, чисельність меншин, які були дисперсно розселені переважно в містах, скорочувалася інтенсивніше.*

⁴²⁹ Таблиця 1.1.2.

⁴³⁰ Там само.

⁴³¹ Там само.

⁴³² Там само.

⁴³³ Там само.

⁴³⁴ Там само.

При цьому, серед усього населення України рівень частки кожної із меншинних груп залишався досить незначним. У 2001 році частка білорусів, найбільшої за чисельністю після росіян етнічної меншини, становила лише 0,57%. Ще нижчим був рівень часток інших 15-ти меншин: молдованів – 0,54%, кримських татар – 0,51%, болгарів – 0,42%, угорців – 0,32%, румунів – 0,32%, поляків – 0,30%, євреїв – 0,21%, вірменів – 0,21%, греків – 0,19%, татар – 0,15%, циганів – 0,10%, азербайджанців – 0,09%, грузинів – 0,07%, німців – 0,07% та гагаузів – 0,07%. За 1989-2001 рр. серед населення збільшився рівень частки 5-ти меншин, чисельність яких збільшилася за рахунок міграцій: кримських татар, вірменів, азербайджанців та грузинів, а також румунів – внаслідок зміни етнічної самоідентифікації частини молдованів. Зменшилася частка 6-ти: білорусів, молдованів, болгарів, поляків, татар, а особливо євреїв (з 0,95% до 0,21%). Фактично не змінилася 5-ти: угорців, греків, циганів, німців та гагаузів ⁴³⁵.

Отже, у 2001 році в етнічному складі населення України рівень частки жодної із етнічних меншин, окрім росіян не досягав і 0,60%. Статистичні матеріали переконливо свідчать про відсутність підстав визнавати Україну «поліетнічною» країною, бо за винятком росіян, частка кожної з інших етнічних груп була досить незначною.

Етносоціальна модель (характеристика) етнічних меншин

Вперше в українській науковій літературі було запропоновано визначити потенціал етнічних спільнот в Україні етнологом Т.М. Рудницькою на основі аналізу матеріалів перепису населення 1989 року. Головними ознаками було визначено: чисельність та ареали розселення; поселенська структура; мовні характеристики; рівень освіти; пропорції структури трудової зайнятості за її характером (розумовим та фізичним); професійна, кваліфікаційна та галузева структури ⁴³⁶. Досить продуктивною є ідея сучасного українського етносоціолога В.Л. Арбеніної визначити «життєспроможність етнонаціональних груп як інтегральну характеристику їхнього стану та перспектив розвитку». До комплексних ознак життєспроможності були включені: збільшення або хоча б збереження чисельності групи, її питомої ваги в загальній структурі населення держави як умови відігравати більш-менш помітну роль у соціальній системі; відповідність освітньої, професійної, галузевої, поселенської тощо структури групи тим її особливостям, що характерні для модерного суспільства; більш-менш високий статус групи в системі соціальної стратифікації; збереженість культурної самобутності групи: її мови, традицій та здатність до її подальшого розвитку; соціальна активність членів групи, спрямована на реалізацію групових та суспільних інтересів; сформованість групи як сукупного суб'єкту соціального життя, її соціальна зрілість ⁴³⁷.

⁴³⁵ Таблиця 1.1.4.

⁴³⁶ Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / Т.М. Рудницька. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1998. – С. 15-16.

⁴³⁷ Арбеніна В.Л. Етносоціологія / В.Л. Арбеніна. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – С. 137.

Етногеограф М. С. Дністрянський запропонував «параметри соціального складу та територіального розміщення» окремих етносів, до яких відносяться: частка серед усього населення, а також міського та сільського, частка міського населення (рівень урбанізації), розподіл за рідною мовою, густоту населення, індекс кількісного переважання українців над найбільшою за чисельністю етнічною меншиною, географія етнонаціональних груп, а також етногеографічне районування України та індекс етнічної мозаїчності населення за окремими областями, у тому числі міського та сільського ⁴³⁸.

Опираючись на доробок сучасних українських науковців варто запропонувати для визначення статусних позицій етнічних меншин в Україні *соціально-демографічні параметри* окремих етносів, опираючись на статистичні матеріали переписів населення України 1989 та 2001 рр.

Соціально-демографічні параметри етнічних груп:

- *чисельність та її динаміка* (збільшення чи зменшення) і чинники, які впливали на зміни чисельності: природний приріст / депопуляція; механічний приріст (напрями міграційних потоків); асиміляційні процеси (зміни етнічної самоідентифікації);
- *частка в етнічному складі населення* (серед усього населення, меншинних груп та етнічних груп, окрім росіян);
- *особливості територіального розміщення; тип розселення* (компактний чи дисперсний);
- *рівень урбанізації* (частка міського населення); *частка сільського населення* серед усього населення;
- *рівень укоріненості / часові межі перебування в Україні* (народжені в Україні та мігранти); *за країнами походження та колишнім статусом домінантної меншості*;
- *рівень відтворення у власному етнічному середовищі* (розповсюдження ендегамних та екзогамних шлюбів); *демографічна потужність* (середній вік, частка дітей, молоді та людей похилого віку серед загальної чисельності); *рівень освіти* (соціальний потенціал);
- *збереження власного мовного середовища та рівень мовної асиміляції* (українізації та зросійщення) та *частка в мовній структурі населення*: населення з власними національними мовами; українськомовне та російськомовне; *рівень адаптації в український мовний простір* (визнання української мови як другої); *рівень етнічної згуртованості* (етнічна та мовна стійкість, стабільність мовного середовища, етнокультурні організації); *рівень зв'язків з країнами походження та підтримки з боку інших держав*; *суб'єктивні чинники*: латентна етнічність; *типи міжетнічної взаємодії*: інтеграційна, асиміляційна та сегрегаційна; *соціальна мобільність*, представництво в органах державної влади та місцевого управління.

⁴³⁸ Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – С. 219, 231, 261.

Розподіл 17-ти етнічних меншин України:

– за чисельністю (2001 р.): 1) 1 велика (росіяни – 8 334 тис. осіб); 2) 16 малих, у тому числі: а) 8 з чисельністю від 100 до 275 тис. осіб: білоруси, молдовани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї; б) 8 з чисельністю від 30 до 100 тис. осіб: вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи⁴³⁹.

– за динамікою чисельності за 1989-2001 рр.: 1) збільшення (5-ти): а) на 10-20%: румуни; б) на 20-50%: азербайджанці, грузини; в) на 60-90%: вірмени; г) більше 100%: кримські татари; 2) 2-х фактично не змінилася: гагаузи, цигани; 3) зменшення (10-ти): а) на 4-10%: угорці, татари, німці; б) на 10-20 %: молдовани, болгари, татари; в) на 20-50%: росіяни, білоруси, поляки; г) на 60-90%: євреї⁴⁴⁰.

– за динамікою чисельності за рідною мовою за 1989-2001 рр.: а) власною національною: 1) збільшення (3-х): а) на 60-90%: румуни, вірмени; б) більше 100%: кримські татари; 2) фактично не змінилася: грузини; 3) зменшення (13-ти): а) на 4-10%: угорці; б) на 10-20%: болгари, гагаузи, азербайджанці; в) на 20-50%: німці, татари, поляки, молдовани, росіяни, цигани; г) на 60-90%: євреї, греки, білоруси; б) українською: 1) збільшення (14-ти): а) на 10-20%: білоруси; б) на 20-50%: угорці, росіяни, молдовани; в) на 60-90%: болгари, греки, цигани; г) більше 100%: німці, кримські татари, татари, гагаузи, грузини, азербайджанці, вірмени; 2) зменшення (3-х): а) на 20-50%: євреї, поляки, румуни; в) російською: 1) збільшення (7-ми): а) на 4-10%: греки; б) на 20-50%: цигани, гагаузи; в) на 60-90%: вірмени, азербайджанці, грузини; г) більше 100%: кримські татари; 2) фактично не змінилася: татари; 3) зменшення (9-ти): а) на 4-10%: молдовани; б) на 10-20%: німці; в) на 20-50%: болгари, білоруси, росіяни, угорці, поляки, румуни; г) на 60-90%: євреї⁴⁴¹.

– за рівнем частки серед усього населення: 1) росіяни – 17,28%; 2) всі інші меншини (16) – менше 1 % кожна: від 0,07% (гагаузи) до 0,57% (білоруси)⁴⁴².

– за напрямками зміни частки серед усього населення (етнічний склад населення): 1) збільшення (7-ми): кримські татари, румуни, вірмени, цигани, азербайджанці, грузини, гагаузи; 2) 3-х фактично не змінилася: угорці, греки, німці; 3) зменшення (7-ми): росіяни, білоруси, молдовани, болгари, поляки, євреї, татари⁴⁴³.

– за рівнем частки серед загальної чисельності етнічних меншинних груп (структура етнічних меншин): 1) росіяни – 77,89%; 2) від 1% до 2,5% (7): білоруси, молдовани, кримські

⁴³⁹ Таблиця 1.1.1.

⁴⁴⁰ Таблиця 1.1.2.

⁴⁴¹ Там само.

⁴⁴² Таблиця 1.1.4.

⁴⁴³ Там само.

татари, болгари, угорці, румуни, поляки; 3) від 0,30% до 1% (9): євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи ⁴⁴⁴.

– за напрямками зміни частки серед загальної чисельності етнічних меншинних груп: 1) *збільшення* (13-ти): молдовани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи; 2) *зменшення* (4-х): росіяни, білоруси, поляки, євреї ⁴⁴⁵.

– за рівнем частки серед загальної чисельності етнічних груп, окрім росіян: 1) від 5% до 11% (7): білоруси, молдовани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки; 2) від 1% до 5% (9): євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи ⁴⁴⁶.

– за напрямками зміни частки серед загальної чисельності етнічних меншин, окрім росіян: 1) *збільшення* (9): кримські татари, угорці, румуни, вірмени, греки, цигани, азербайджанці, грузини, гагаузи; 2) *не змінилася* (1): німці; 3) *зменшення* (6): білоруси, молдовани, болгари, поляки, євреї, татари ⁴⁴⁷.

– за територіальним розміщенням (понад 50% загальної чисельності кожної меншини зосереджувалося): 1) 6 лише в одній області: угорці (Закарпатська), греки (Донецька), румуни (Чернівецька), болгари та гагаузи (Одеська), кримські татари (АР Крим); 2) 1 в двох областях: молдовани (Одеська та Чернівецька); 3) 2 в трьох областях: поляки (Житомирська, Хмельницька, Львівська), татари (Донецька, Луганська, АР Крим); 4) 5 в чотирьох областях: цигани (Закарпатська, Донецька, Дніпропетровська, Одеська), євреї (Київ, Дніпропетровська, Одеська, Харківська); грузини (Донецька, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська), азербайджанці (Донецька, Харківська, Дніпропетровська, АР Крим), росіяни (Донецька, АР Крим, Луганська, Одеська); 5) 2 в п'яти: вірмени (Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, АР Крим), німці (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, АР Крим); 6) 1 в шести: білоруси (Донецька, Дніпропетровська, АР Крим, Луганська, Харківська, Київ) ⁴⁴⁸.

– за рівнем урбанізації: 1) серед 11-ти переважає міське населення: євреї, грузини, росіяни, азербайджанці, татари, вірмени, білоруси, німці, цигани, поляки, греки; 2) серед 6-ти переважає сільське населення: румуни, гагаузи, молдовани, кримські татари, угорці, болгар;

– за типом розселення: 1) 6 переважно компактний: угорці, румуни, молдовани, гагаузи, кримські татари, болгар; 2) 5 переважно дисперсний, зі збереженням компактного розселення лише в окремих населених пунктах: росіяни, білоруси, поляки, греки, цигани, німці; 3) 6 дисперсний: євреї, вірмени, азербайджанці, грузини, татари.

⁴⁴⁴ Там само.

⁴⁴⁵ Там само.

⁴⁴⁶ Там само.

⁴⁴⁷ Там само.

⁴⁴⁸ Таблиця 1.4.4.

– за переважанням за чисельністю (більше 50%) серед усього населенні міст обласного підпорядкування та районів. Усього в Україні було 177 міст обласного підпорядкування, обласних центрів та міст зі спеціальним статусом та 490 районів: 1) росіяни: АР Крим (абсолютна більшість серед міського населення і відносна більшість серед сільського населення), а також у 6-ти містах обласного підпорядкування в Донбасі; у 8-ми районах: в АРК: Бахчисарайський, Нижньогірський, Кіровський, Ленінський, Чорноморський; у Луганській області: Краснодонський та Станично-Луганський; у Сумській області: Путивльський; 2) болгари складають абсолютну більшість серед населення Болградського, відносну більшість серед населення Арцизького та Тарутинського районів Одеської області; 3) молдовани – абсолютну більшість у Новоселицькому районі Чернівецької області, відносну більшість у Ренійському районі Одеської області; 4) угорці – у Берегівському районі Закарпатської області; 5) румуни – у Герцаївському районі Чернівецької області ⁴⁴⁹.

– за терміном перебування в Україні: 1) 11 традиційні (історичні) – більше 10 поколінь (не менше 200 років): болгари, молдовани, угорці, румуни, поляки, євреї, греки, цигани, гагаузи, кримські татари, німці; 2) 6 новітні: білоруси, вірмени, азербайджанці, грузини, татари, росіяни; лише незначна частина росіян, білорусів та вірменів є нащадками давніх переселенців.

– за рівнем укоріненості (за часткою мігрантів у першому поколінні): 1) 9 більшість народилися в Україні: болгари, молдовани, угорці, румуни, поляки, євреї, греки, цигани, гагаузи; 2) 6 більшість мігранти та їхні нащадки в першому поколінні: білоруси, вірмени, азербайджанці, грузини, татари, росіяни. У 19-ти областях України більшість серед росіян становлять мігранти в першому поколінні; 3) 2 депортовані та їхні нащадки, які народилися за межами України: кримські татари, німці ⁴⁵⁰.

– за країною походження: 1) 6 походять з країн, які безпосередньо межують з Україною: білоруси, молдовани, поляки, угорці, румуни, росіяни; 4 з них займали домінантне становище в добу бездержавності України: поляки, угорці, румуни, росіяни; 2) етногенез кримських татар і частково гагаузів відбувся на території України в її сучасних кордонах; 3) 8 походять з країн, з якими Україна безпосередньо не межує: болгари, євреї, греки, вірмени, азербайджанці, грузини, цигани.

– за наявністю власної державності за межами України: 1) 13 мають власну державність: болгари, молдовани, угорці, румуни, поляки, євреї, греки, білоруси, вірмени, азербайджанці, грузини, росіяни, 5 із них зберігають інтенсивні зв'язки з країнами походження: росіяни, угорці, румуни, поляки та євреї; 2) 1 (татари) - автономію; 3) 3 (кримські татари, гагаузи та цигани) – не мають державності.

⁴⁴⁹ Таблиці 1.2.2, 1.4.2.

⁴⁵⁰ Таблиці 1.1.16, 1.1.17.

– за рівнем ендогамії (розповсюдженням моноетнічних родин): 1) серед 4-х переважають моноетнічні родини (70-90%): кримські татари, угорці, румуни, цигани; 2) 6 переважно моноетнічні родини зі значним розповсюдженням екзогамії (до 40%): росіяни, молдовани, болгари, євреї, вірмени, гагаузи; 3) 7 переважно екзогамні (міжетнічні) родини: білоруси, поляки, греки, татари, азербайджанці, грузини, німці ⁴⁵¹.

– за середнім віком: 10 середній вік вищий, ніж в українців (38,2): росіяни, білоруси, молдовани, болгари, поляки, євреї, греки, татари, німці, гагаузи; 7 середній вік нижчий, ніж в українців: кримські татари, угорці, румуни, вірмени, цигани, азербайджанці, грузини ⁴⁵².

– за рівнем збереження власного етнічного мовного середовища: 1) 9 частка тих, хто зберігав власну національну мову перевищувала 50%: росіяни, угорці, кримські татари, румуни, гагаузи, молдовани, болгари, азербайджанці, вірмени, в тому числі 4 більше 90%: росіяни, угорці, кримські татари, румуни; 2) 8 – менше 50%: цигани, грузини, татари, білоруси, поляки, німці, греки, євреї ⁴⁵³.

– за напрямками відтворення власного етнічного мовного середовища за 1989-2001 рр.: 1) серед 3-х зросла частка тих, хто зберігав власну національну мову: румуни, вірмени, поляки; 2) скоротилася серед 14-ти: росіяни, білоруси, молдовани, кримські татари, болгари, угорці, євреї, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи ⁴⁵⁴.

– за рівнем мовної асиміляції (у формі українізації): 1) 1 з часткою асимільованих за мовою понад 70 %: поляки; 2) 5 з часткою від 10 до 20 %: німці, цигани, білоруси, євреї, молдовани; 3) 5 з часткою від 5 до 10 %: грузини, азербайджанці, румуни, вірмени, болгари; 4) 6 з часткою менше 5 %: греки, татари, росіяни, гагаузи, угорці, кримські татари ⁴⁵⁵.

– за напрямками розгортання мовної асиміляції (у формі українізації) за 1989-2001 рр.: 1) серед 15-ти збільшилася частка тих, хто визнавав рідною українську мову: росіяни, білоруси, молдовани, болгари, угорці, поляки, євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи; 2) скоротилася серед 2-х: румунів та кримських татар ⁴⁵⁶.

– за рівнем мовної асиміляції (у формі зросійщення): 1) 6 з часткою асимільованих понад 50%: греки, євреї, німці, білоруси, татари, грузини; 2) 4 від 20% до 50%: вірмени, азербайджанці, болгари, гагаузи; 3) 3 від 10% до 20%: молдовани, поляки, цигани; 4) 1 з часткою від 5% до 10%: кримські татари; 5) 2 з часткою менше 5%: румуни, угорці ⁴⁵⁷.

– за напрямками розгортання мовної асиміляції (у формі зросійщення) за 1989-2001 рр.: 1) серед 10-ти збільшилася частка тих, хто визнавав рідною російську мову: білоруси, мол-

⁴⁵¹ Таблиця 1.1.18.

⁴⁵² Таблиця 1.1.19.

⁴⁵³ Таблиця 1.1.3.

⁴⁵⁴ Там само.

⁴⁵⁵ Там само.

⁴⁵⁶ Там само.

⁴⁵⁷ Там само.

довани, кримські татари, болгари, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, гагаузи; 2) скоротилася серед 6-ти: угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, німці⁴⁵⁸.

– за рівнем адаптації в українське мовне середовище (українська мова як рідна та друга): 1) 2 з часткою понад 70%: поляки, євреї; 2) 7 з часткою понад 50%: німці, білоруси, цигани, росіяни, греки, грузини, молдовани; 3) 8 з часткою менше 50%: вірмени, угорці, татари, азербайджанці, румуни, болгари, гагаузи, кримські татари. *Рівень адаптації в українське мовне середовище був вищим, ніж у російське лише в 3-х: поляки, угорці, цигани*⁴⁵⁹.

– за напрямками зміни рівня адаптації в українське мовне середовище (українська мова як рідна та друга) за 1989-2001 рр.: рівень адаптації в українське мовне середовище збільшився в усіх 17-ти етнічних меншин⁴⁶⁰.

– за рівнем адаптації в російське мовне середовище (російська мова як рідна та друга): 1) 12 з часткою понад 70%: греки, євреї, татари, болгари, гагаузи, вірмени, грузини, кримські татари, білоруси, азербайджанці, німці, молдовани; 2) 1 з часткою менше 70%: поляки; 3) 3 з часткою понад 50%: цигани, румуни, угорці⁴⁶¹.

– за напрямками зміни рівня адаптації в російське мовне середовище (російська мова як рідна та друга) за 1989-2001 рр.: 1) рівень адаптації в російське мовне середовище збільшився у 2-х: гагаузів та азербайджанців; 2) фактично не змінився в 3-х: молдованів, болгарів, греків; 3) зменшився в 11-ти: білорусів, кримських татар, угорців, румунів, поляків, євреїв, вірменів, татар, циганів, грузинів, німців; *Рівень адаптації в російське мовне середовище був вищим, ніж в українське мовне середовище у 13-ти: білоруси, молдовани, кримські татари, болгари, румуни, євреї, вірмени, греки, татари, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи*⁴⁶².

– за рівнем освіти: 1) 7 частка осіб з повною вищою освітою більша, ніж серед усього населення (14,92%): євреї, вірмени, росіяни, азербайджанці, греки, білоруси, татари; 2) 7 менша, ніж серед усього населення: поляки, кримські татари, болгари, молдовани, угорці, румуни, цигани; 3 (німці, грузини, гагаузи) – статистичні дані відсутні⁴⁶³.

Отже, соціально-демографічні параметри 17-ти етнічних меншин України істотно відрізнялися, як і напрями змін їхньої чисельності та мовної структури за 1989–2001 рр.

Представники окремих етносів

За чисельністю представників інших 114 етносів варто поділити на дві окремі групи. *Частка всіх разом взятих цих етносів серед загальної чисельності населення України в 2001*

⁴⁵⁸ Там само.

⁴⁵⁹ Таблиця 1.1.21.

⁴⁶⁰ Там само.

⁴⁶¹ Таблиця 1.1.24.

⁴⁶² Там само.

⁴⁶³ Таблиця 1.1.7.

році складала лише 0,37 %.⁴⁶⁴ До *першої групи* відносяться етноси, чисельність яких перевищувала 1 тис. осіб (36 етносів). Ця група складалася з двох підгруп. До *першої підгрупи* належать 11 етносів з чисельністю від 5-ти до 12-ти тис. осіб: корейці, узбеки, чуваші, мордва, турки, литовці, араби, словаки, чехи, казахи, латиші. *Друга підгрупа* складалася з 25-ти етносів з чисельністю від 1-єї до 5-ти тис. осіб: осетини, удмурти, лезгини, таджики, башкири, марійці, в'єтнамці, туркмени, албанці, ассирійці, чеченці, естонці, китайці, курди, даргинці, комі, карели, аварці, «народи Індії та Пакистану», абхази, караїми, комі-пермяки, киргизи, лакці та «афганці».⁴⁶⁵

Із 36 етносів *першої групи*: 8 – представники титульних етносів колишніх союзних республік, 15 – автономних республік є фактично мігрантами радянських часів, 9 – мігранти з Азії останніх двох десятиріч. 4 етноси були розселені на теренах України ще до радянських часів: словаки – у Закарпатті, чехи – на Волині, караїми у Криму та Галичині, албанці – у Буджаку. За 1989-2001 рр. зменшилася чисельність 23-х етносів – переважно вихідців з пострадянського простору. Навпаки, збільшилася чисельність за рахунок міграцій представників азійських етносів та вихідців із Кавказу. Зокрема, чисельність турків зросла у 33 рази, курдів та «народів Індії та Пакистану» – удев'ятеро, в'єтнамців – увосьмеро, арабів – уп'ятеро, китайців та «афганців» – утричі. При цьому, приріст їхньої чисельності в абсолютних показниках був досить незначним⁴⁶⁶. Майже всі ці етноси не мали ареалів компактного територіального розміщення, а розселенні дисперсно переважно у великих містах південних та східних областей. Лише серед чехів, словаків та албанців були представники сільського населення.

До *другої групи* входили представники інших 78-ми етносів, чисельність кожного з яких не досягала і 1-єї тис. осіб. Частка цієї групи (78 етносів) становила серед загальної чисельності населення України в 2001 році лише 0,17%. Цю групу етносів за чисельністю варто поділити на три підгрупи. До *першої підгрупи* належать представники 21-го етносу з чисельністю від 300 до 1000 осіб: табасарани, іспанці, ороки, іжорці, фіни, кумики, американці, серби, удіни, нівхи. кабардинці, інгуші, італійці, перси, кримчаки, буряти, ногайці, адигейці, турки-месхетинці, калмики та якути⁴⁶⁷. *Другу підгрупу* складають представники 29-ти етносів з чисельністю від 100 до 300 осіб: орочі, вепси, кубинці, французи, ліви, чуванці, ненці, балкарці, черкеси, уйгури, карачаївці, шведи, гірські євреї, хакаси, ескімоси, голанці, рутульці, саами, дунгани, талиші, абазини, хорвати, каракалпаки, австрійці, англійці, агули, грузинські євреї, евени та халха⁴⁶⁸.

⁴⁶⁴ Там само.

⁴⁶⁵ Таблиця 1.1.1.

⁴⁶⁶ Таблиці 1.1.1, 1.1.2.

⁴⁶⁷ Таблиця 1.1.1.

⁴⁶⁸ Там само.

До складу *третьої підгрупи* належали поодинокі представники 28-ми етносів, із чисельністю менше 100 осіб кожен: ханти, цахури, алтайці, ульчі, коряки, тати, селькупи, негідальці, канадці, в тому числі 19 – менше 50 осіб кожен: евенки (48), нганасани (44), японці (44), мансі (43), тувинці (43), нанайці (42), удегейці (42), кети (37), шорці (33), белуджі (31), чукчі (30), долгани (26), енці (26), ітельмени (18), тофалари (18), середньоазійські євреї (13), чілійці (13), юкагири (12) та алеути (6) ⁴⁶⁹.

Друга група (78 етносів) складалася з окремих представників етносів, розселених дисперсно серед міського населення і складалася з мігрантів, за винятком кримчаків. До складу цієї групи входили представники автономних утворень РФ, етноси-релікти Сибіру та Далекого Сходу, іноземці – вихідці з країн Європи, Азії та Америки та етнографічні групи євреїв.

Аналіз статистичних матеріалів переписів населення засвідчує, що за 1989-2001 рр. із 131-го етносу зменшилася чисельність 63-х, а зросла 64-х. Найменування ще чотирьох етносів були відсутні у матеріалах перепису населення 1989 року ⁴⁷⁰. Спостерігалася і така закономірність: *скоротилася чисельність представників титульних етносів союзних та автономних республік колишнього СРСР, за винятком вихідців з Кавказу. Водночас зросла чисельність представників далекого зарубіжжя, фактично іноземців.*

Також, як не дивно на перший погляд, істотно збільшилася чисельність у відносних показниках окремих етносів-реліктів північних та східних регіонів РФ. З формального боку такі зміни свідчать про «масове переселення» на терени України цих малочисельних етносів. Але реально ці зміни були викликані зовсім іншими, суб'єктивними чинниками, зокрема несерйозним ставленням окремих громадян до запитань перепису про етнічне походження, насамперед у великих містах півдня та сходу. Наприклад, в 2001 році в Донецьку нараховувалося 49 «ороків», 36 «нівхів» та 15 «орочів», Одесі – 46 «ороків», 38 «нівхів» та 15 «лівів», Запоріжжі – 52 «ороки», 22 «ескімоси», 12 «саамів», Харкові – 24 «ліви» та 14 «чуванців». Переважна більшість з них визнавали рідною російську мову. У Сімферополі виявилося 53 «іжорця», з них 51 з рідною кримсько-татарською мовою ⁴⁷¹. Для порівняння, цілому в Україні в 1989 році було лише 2 ороки, 3 ескімоса, 6 лівів, 3 ескімоса, 9 іжорців, 10 нівхів, 19 ороців, 19 саамів та 35 чуванців ⁴⁷².

І же одна характерна деталь перепису 2001 року – 188 639 осіб не вказали на власне етнічне походження. Для порівняння, в 1989 році таких було лише 177 осіб ⁴⁷³. Зокрема, найбільше таких осіб виявилося у Києві – 46 тис. осіб, в Одесі – 32 тис. осіб та у Харкові – 17

⁴⁶⁹ Таблиця 1.1.1.

⁴⁷⁰ Таблиці 1.1.1, 1.1.2.

⁴⁷¹ Архів Держкомстату України.

⁴⁷² Таблиця 1.1.1.

⁴⁷³ Там само.

тис. осіб ⁴⁷⁴. Зростання чисельності етносів-реліктів та населення, яке не визнало своє етнічне походження, не впливає на об'єктивність результатів перепису 2001 року. Воно скоріше свідчить про необхідність більш критичного ставлення до відповідей респондентів про етнічне походження з боку тих, хто проводить переписне опитування. А також, можливо, про необхідність усунення в майбутніх переписах населення найменувань «екзотичних» для України етносів. Все це не применшує результатів роботи співробітників Державного комітету статистики України в організації та проведенні Всеукраїнського перепису населення 2001 року.

Таким чином, протягом 1989-2001 рр. відбулися істотні зміни в етнічному складі населення України. За 1989-2001 рр. зросла чисельність та частка українців серед загальної чисельності населення України. Тобто спостерігалася тенденція до зростання етнічної однорідності, а не «поліетнічності» населення України. Це зростання стало наслідком змін етнічної самоідентифікації частини меншин та представників окремих етносів. Тому скорочення загальної чисельності населення України відбулося за рахунок меншинних груп. Найбільш істотного скорочення зазнала найбільша за чисельністю етнічна меншина України – росіяни.

Етноси України за чисельністю поділяються на дві частини: 17 етнічних меншин та 114 груп представників окремих етносів, переважна частина яких є мігрантами радянської доби та їх нащадками у першому поколінні. *Частка всіх разом взятих 114-ти етносів серед загальної чисельності населення України в 2001 році складала лише 0,37%.* Враховуючи чисельність та територіальне розміщення українців, а також тип розселення, походження та термін перебування етнічних меншин та представників окремих етносів, цілковито відсутні підстави для визначення України, як поліетнічної держави. Поліетнічний склад населення має лише Крим та окремі райони Донбасу, Одеської, Закарпатської, Чернівецької областей.

Отже, міф «про 130 етносів» не відповідає реаліям етнічних процесів в Україні. Зарахування до складу етнічних меншин декількох десятків найменувань поодиноких представників етносів-реліктів та іноземців, які волею долі опинилися в Україні як мігранти, з наукової точки зору є некоректним. Спекуляції навколо «130 етносів» є не чим іншим, як свідомим фальшуванням етнічного складу населення.

⁴⁷⁴ Архів Держкомстату України.

Українці в просторовому вимірі України

5.1. Все населення

Зміни загальної чисельності українців за 1989-2001 рр.

Загальна чисельність українців в Україні в 1989 році складала 37 419 053 особи, а у 2001 році вона збільшилася до 37 541 693 осіб ⁴⁷⁵. За 12 років чисельність зросла лише на 0,33% (122 640 осіб). Зростання чисельності українців, хоча й досить незначне, відбулося на тлі скорочення загальної чисельності населення України – на 6,24% (3 211 132 особи) ⁴⁷⁶. Динаміка чисельності українців мала істотні відмінності за регіонами та областями.

Захід України. Чисельність українців у Західному регіоні збільшилася з 8 663 924 осіб у 1989 році до 8 803 330 осіб у 2001 році, тобто на 139 406 осіб (1,61%) ⁴⁷⁷. Темпи приросту чисельності українців у цьому регіоні були вищими, ніж у цілому в Україні, і не лише у відносних, але навіть і в абсолютних показниках. Збільшення чисельності українців у Західній Україні супроводжувалося скороченням загальної чисельності населення регіону – на 1,66% (160 807 осіб) ⁴⁷⁸. Тобто, загальна чисельність населення Західного регіону зменшилася за 1989-2001 рр. винятково за рахунок етнічних меншин.

Зміни чисельності українців відрізнялися за окремими західними областями. Найбільш високі темпи приросту чисельності за 1989-2001 рр. спостерігалися у трьох областях: Рівненській – 3,47% (37 672 особи), Чернівецькій – 3,45% (22 961 особа) та Закарпатській – 3,42% (33 378 осіб). Дещо менші темпи зростання чисельності були у Волинській та Івано-Франківській областях, відповідно, 2,36% (23 626 осіб) та 2,11% (28 354 особи). Зовсім незначний приріст спостерігався у Львівській області – 0,26% (6 294 особи). І лише в одній із семи західних областей (Тернопільській) за цей час скоротилася чисельність українців – на 1,14% (12 879 осіб) ⁴⁷⁹. Зростання чисельності українців у Закарпатській та Рівненській областях відбувалося вищими темпами, ніж усього населення. У Волинській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій областях спостерігався приріст числа українців на тлі скорочення загальної чисельності населення. У Тернопільській області чисельність українців зменшувалася повільніше, ніж чисельність усього населення ⁴⁸⁰. Отже, за 1989–2001 рр. спостерігався приріст числа українців на Заході України в умовах скорочення чисельності всього населення регіону за рахунок меншинних етнічних груп.

⁴⁷⁵ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

⁴⁷⁶ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁷⁷ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁷⁸ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁷⁹ Там само.

⁴⁸⁰ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

Центр України. На відміну від Західного, у Центральному регіоні за 1989-2001 рр. відбулося скорочення чисельності українців. Зокрема, якщо в 1989 році їхня чисельність становила 14 509 700 осіб, то в 2001 році – 14 168 245 осіб ⁴⁸¹. За цей час скорочення складало 341 455 осіб (2,35%). Зменшення чисельності українців у Центральному регіоні відбувалося на тлі зростання їхнього числа в цілому в Україні. Але темпи скорочення чисельності українців у центральних областях були істотно нижчими, ніж усього населення регіону – 7,04% (1 185 010 осіб) ⁴⁸². Частка українців серед скорочення загальної чисельності населення регіону за 1989-2001 рр. становила 28,81% ⁴⁸³.

Зменшення чисельності українців відбувалося в усіх дев'яти областях регіону, але темпи скорочення відрізнялися. Зокрема, найбільш інтенсивно зменшувалося число українців серед усіх областей України у Чернігівській області – на 10,58% (136 752 осіб). Істотно скоротилася також їхня чисельність у Черкаській – на 5,83% (80 559 осіб), Сумській – на 5,61% (68 453 осіб) та Вінницькій – на 4,77% (83 813 осіб). В інших п'яти областях регіону чисельність українців скорочувалася дещо повільніше: Житомирській – на 3,93% (52 285 осіб), Полтавській – на 3,61% (55 463 особи), Кіровоградській – на 3,09% (32 368 осіб), Хмельницькій – на 2,58% (35 418 осіб) та Київській – на 2,57% (44 437 осіб) ⁴⁸⁴.

Скорочення чисельності українців у центральних областях України було викликане насамперед процесами депопуляції. Лише в Києві за 1989–2001 рр. спостерігався найбільш високий приріст чисельності українців в Україні. Зростання чисельності в столиці було спричинене головним чином міграційними процесами та зміною етнічної самоідентифікації представниками етнічних меншинних груп. До того ж, темпи зменшення чисельності українців у кожній з дев'яти центральних областей були істотно нижчими, ніж темпи скорочення загальної чисельності населення за 1989–2001 рр. У Києві зростання числа українців відбулося на тлі скорочення, хоча й незначного, всього населення ⁴⁸⁵.

Частка українців серед скорочення загальної чисельності населення кожної із областей регіону за 1989–2001 рр. була істотно меншою за частку українців серед усього населення. Зокрема, частка українців серед скорочення чисельності усього населення становила в Кіровоградській – 31,61%, Житомирській – 34,60%, Хмельницькій – 37,32%, Київській – 39,22%, Полтавській – 43,50%, Сумській – 52,36%, Вінницькій – 53,44%, Черкаській – 62,43%, Чернігівській – 77,39% ⁴⁸⁶. Для порівняння, частка українців в етнічній структурі восьми центральних областей в 2001 році перевищувала 90%, а в Сумській досягала майже

⁴⁸¹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

⁴⁸² Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁸³ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁴⁸⁴ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁸⁵ Там само.

⁴⁸⁶ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

89%⁴⁸⁷. Тобто, за 1989–2001 рр. загальна чисельність населення центральних областей скоротилася переважно не лише за рахунок українців, а насамперед за рахунок етнічних меншинних груп. Отже, на відміну від трьох інших регіонів України, чисельність українців у центральних областях зазнала скорочення. При цьому, темпи зменшення їхнього числа були нижчими за темпи скорочення чисельності усього населення.

Завдяки зменшенню числа українців у центральних областях, зазнала скорочення і загальна чисельність українців у *Західному* та *Центральному* регіонах з 23 173 624 осіб у 1989 році до 22 971 575 осіб у 2001 році, тобто на 202 049 осіб (0,87%)⁴⁸⁸. Темпи скорочення числа українців у цих двох регіонах були істотно меншими, ніж усього населення – 5,07% (1 345 817 осіб)⁴⁸⁹. Доволі незначною була також і частка українців серед скорочення загальної чисельності населення Західного та Центрального регіонів за 1989–2001 рр. – 15,01%⁴⁹⁰. Для порівняння, частка українців серед усього населення цих двох регіонів становила в 2001 році 91,16%⁴⁹¹.

Південь України. Із чотирьох регіонів України найвищі темпи зростання чисельності українців за 1989–2001 рр. спостерігалися в Південному регіоні – 2,82% (228 105 осіб). Зокрема, у 1989 році нараховувалося 8 076 789 осіб, а в 2001 році – 8 304 894 особи⁴⁹². Збільшення числа українців у регіоні супроводжувалося скороченням чисельності всього населення на 5,78% (783 395 осіб) за рахунок етнічних меншинних груп⁴⁹³.

У динаміці чисельності українців за 1989–2001 рр. спостерігалася значна диференціація за окремими областями Південного регіону. Зокрема, найбільш істотний приріст їхньої чисельності спостерігався на Одещині – 7,65% (109 604 особи), *найвищі темпи зростання серед усіх областей України не лише у відносних, але й в абсолютних показниках*. Збільшення числа українців відбулося також і в інших областях регіону: Запорізькій – на 4,29% (56 057 осіб), Миколаївській – на 3,07% (30 855 осіб), Херсонській – на 2,63% (24 640 осіб), Дніпропетровській – на 2,03% (56 221 особу). В усіх цих областях число українців збільшувалося на тлі скорочення загальної чисельності населення⁴⁹⁴.

Зовсім інша ситуація склалася в Криму, де за 1989–2001 рр. чисельність українців скоротилася на 7,87% (49 272 особи). При цьому, у Севастополі спостерігалася зростання – на 4,03% (3 273 особи), а в АР Крим, навпаки, у результаті не лише депопуляції, а насамперед етнічної асиміляції, їхня чисельність зазнала істотного зменшення – на 9,65% (52 545

⁴⁸⁷ Таблиця 1.2.8.

⁴⁸⁸ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁸⁹ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁹⁰ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁴⁹¹ Таблиця 1.2.8.

⁴⁹² Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁹³ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁹⁴ Там само.

осіб)⁴⁹⁵. Це були найвищі темпи скорочення числа українців у відносних показниках серед усіх областей України після Чернігівщини. На відміну від Криму, у Чернігівській області чисельність українців скоротилися внаслідок депопуляційних процесів. До того ж, темпи скорочення чисельності українців у Криму були істотно вищими не лише у відносних, але й абсолютних показниках, порівняно із загальною чисельністю населення – 1,20% (29 286 осіб)⁴⁹⁶. Отже, на Півдні України за 1989–2001 рр., незважаючи на скорочення в АР Крим, чисельність українців зростала найбільш високими темпами, порівняно з іншими регіонами, на тлі зменшення загального числа населення.

Схід України. За 1989–2001 рр. збільшилася також і чисельність українців у Східному регіоні з 6 168 640 осіб до 6 265 224 осіб, тобто на 1,57% (96 584 особи)⁴⁹⁷. Це зростання особливо контрастувало зі значним скороченням загальної чисельності населення цього регіону – 9,54% (1 081 920 осіб). Напрями змін чисельності українців за цей час відрізнялися за окремими східними областями. Так, приріст числа українців на Харківщині становив 2,80% (55 723 особи), Донеччині – 1,88% (50 717 осіб). У цих двох областях зростання числа українців відбувалося на тлі досить істотного скорочення загальної чисельності населення, відповідно, на 8,78% (278 862 особи) та 9,15% (486 218 осіб)⁴⁹⁸.

Натомість, у Луганській області спостерігалось зменшення їхньої чисельності, хоча й досить незначне – 0,66% (9 856 осіб), особливо на тлі скорочення чисельності всього населення – 11,09% (316 840 осіб)⁴⁹⁹. Частка українців серед скорочення загальної чисельності населення Луганщини становила лише 3,11%⁵⁰⁰. Для порівняння, частка українців серед усього населення цієї області складала в 2001 році 57,97%⁵⁰¹. Тому, за 1989–2001 рр. чисельність усього населення Луганської області зменшилася за рахунок етнічних меншинних груп, насамперед росіян. Отже, в Східному регіоні за 1989–2001 рр. зросла чисельність українців в умовах значного скорочення загальної чисельності населення.

У цілому в *Південному* та *Східному* регіонах України за 1989–2001 рр. приріст чисельності українців складав 2,28% (324 689 осіб)⁵⁰². За цей час їхня чисельність збільшилася з 14 245 424 осіб до 14 570 118 осіб⁵⁰³. Збільшення числа українців на Півдні та Сході України

⁴⁹⁵ Там само.

⁴⁹⁶ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁹⁷ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁹⁸ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁴⁹⁹ Там само.

⁵⁰⁰ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁵⁰¹ Таблиця 1.2.8.

⁵⁰² Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁵⁰³ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

відбувалося на тлі досить-таки істотного скорочення загальної чисельності населення – 7,49% (1 865 315 осіб) за рахунок представників етнічних меншин, насамперед росіян⁵⁰⁴.

Отже, у цілому в Україні визначальною ознакою етнічних процесів за 1989–2001 рр. стало зростання числа українців, хоча й незначне, на тлі скорочення загальної чисельності населення. Приріст їхньої чисельності спостерігався в трьох із чотирьох регіонів, за винятком Центрального. При цьому, в Західному, Південному та Східному регіонах приріст числа українців відбувалося в умовах скорочення загальної чисельності населення. У Центральному регіоні темпи скорочення числа українців були нижчими, ніж усього населення.

Таким чином, за 1989–2001 рр. із 24-х областей України зростання числа українців відбулося в 13-ти, а також у Києві. Скорочення їхньої чисельності спостерігалось в 11-ти областях, в тому числі в усіх дев'яти центральних, західній – Тернопільській та східній – Луганській, а також у Криму (АР Крим та Севастополь). В 11-ти областях та Києві зростання чисельності українців відбувалося на тлі скорочення чисельності всього населення. У двох областях: Закарпатській та Рівненській чисельність українців зростала швидше, ніж чисельність всього населення. В інших 11-ти областях, де чисельність українців зазнала скорочення, загальна чисельність населення зменшувалася ще швидше. Лише в АР Крим чисельність українців скорочувалася інтенсивніше, ніж загальна чисельність населення. Тобто, лише в Криму скорочення загальної чисельності населення відбувалося в значній мірі за рахунок українців. У всіх інших областях чисельність всього населення зменшувалася переважно за рахунок представників етнічних меншинних груп, насамперед росіян.

Територіальне розміщення українців

Розселення українців на території України за окремими регіонами та областями протягом 1989–2001 рр. фактично не змінилося. Для дослідження етнічних процесів важливе значення має також порівняння територіального розміщення українців та всього населення.

Захід України. Частка Західного регіону серед загальної чисельності українців в Україні становила в 1989 році 23,15%, а в 2001 році – 23,45%, тобто збільшилася лише на 0,30%⁵⁰⁵. Зростання цієї частки стало результатом більш високих темпів приросту чисельності українців у Західному регіоні, ніж у цілому в Україні. Рівень частки цього регіону серед загального числа українців був вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, який становив у 2001 році – 19,80%⁵⁰⁶. Про відмінності в територіальному розміщенні свідчить порівняння: в межах західних областей мешкав майже кожен четвертий українець і лише кожен п'ятий житель України.

⁵⁰⁴ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁵⁰⁵ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁵⁰⁶ Таблиця 1.2.11.

У Західному регіоні за 1989–2001 рр. серед загальної чисельності українців зросла частка п'яти областей, зменшилися частка Львівської та Тернопільської. Скорочення частки Тернопільщини було зумовлене зменшенням чисельності українців у цій області на тлі зростання їхньої чисельності у цілому в Україні, а на Львівщині темпи приросту чисельності українців були дещо нижчими, ніж у цілому в Україні. При цьому, рівень частки окремих західних областей серед загальної чисельності українців істотно відрізнявся. Зокрема, найбільше українців серед усіх областей регіону в 2001 році було зосереджено у Львівській області – 6,58%, найменше в Чернівецькій – 1,84%. Частка кожної іншої області регіону була близькою до 3%. Рівень частки кожної із західних областей, крім Чернівецької, був вищим серед загальної чисельності українців, порівняно з рівнем їхньої частки серед усього населення⁵⁰⁷.

Центр України. На відміну від Західного регіону, в результаті зменшення чисельності українців у центральних областях за 1989–2001 рр., частка Центрального регіону серед загальної чисельності українців зазнала скорочення: з 38,78% до 37,74%, тобто на 1,04%⁵⁰⁸. Незважаючи на це скорочення, Центральний регіон посідав перше місце серед усіх регіонів України за чисельністю українців. Також рівень частки цього регіону серед загальної чисельності українців був істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення України, в 2001 році, відповідно 37,74% та 32,43%⁵⁰⁹. Тобто, за рівнем концентрації в Центральному регіоні, як і в Західному, українці перевищували все населення.

За 1989–2001 рр. у Центральному регіоні зросла лише частка Києва серед загального числа українців з 4,98% до 5,62%, тобто на 0,64%⁵¹⁰. І ще одна особливість, у 1989 році рівень частки Києва серед українців був дещо меншим, ніж серед усього населення, відповідно, 4,98% та 5,00%, а в 2001 році, навпаки, більшим, відповідно, 5,62% та 5,32%⁵¹¹. Ці зміни стали результатом того, що чисельність українців у столиці збільшувалася значно інтенсивніше, ніж у цілому в Україні, натомість, чисельність всього населення скорочувалася в Києві повільніше, ніж у цілому в Україні. Отже, за 1989–2001 рр. відбувся територіальний перерозподіл українців, а внаслідок цього і всього населення у напрямі зосередження в столиці.

Навпаки, рівень частки кожної із дев'яти центральних областей серед загальної чисельності українців за цей час істотно зменшився. Також рівень частки цих областей залишався вищим серед українців, порівняно з усім населенням. До того ж, за 1989–2001 рр. питома вага Вінницької, Житомирської, Кіровоградської, Полтавської, Сумської, Черкаської та Чернігівської областей зменшувалася швидше серед українців, ніж серед усього населення. Частка Хмельницької області скоротилася серед українців, але не змінилася серед усього населення.

⁵⁰⁷ Там само.

⁵⁰⁸ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁵⁰⁹ Таблиця 1.2.11.

⁵¹⁰ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁵¹¹ Таблиці 1.2.10, 1.2.11.

І лише рівень частки Київської області скоротився серед українців на тлі досить незначного збільшення серед усього населення ⁵¹².

За рахунок скорочення рівня частки центральних областей серед загальної чисельності українців, зменшилася і частка в цілому *Західного* та *Центрального* регіонів серед українців з 61,93% у 1989 році до 61,19% у 2001 році, тобто на 0,74% ⁵¹³. Незважаючи на скорочення рівня частки серед загальної чисельності українців, абсолютна їхня більшість зосереджувалася в цих двох регіонах: 3/5. До того ж, зберігалися відмінності у рівні часток *Західного* та *Центрального* регіонів серед українців та серед усього населення у 2001 році, відповідно, 61,19% та 52,23% ⁵¹⁴. Тобто, якщо серед загальної чисельності населення України частка *Заходу* та *Центру* ледве перевищувала 50%, то серед українців – більше 60%. Отже, в територіальному розміщенні українців та всього населення у *Західному* та *Центральному* регіонах зберігалися істотні відмінності.

Південь України. На відміну від *Центрального* регіону, частка *Півдня* України серед загальної чисельності українців збільшилася з 21,58% у 1989 році до 22,12% у 2001 році, тобто на 0,54% ⁵¹⁵. При цьому, рівень частки цього регіону серед усього населення України продовжував залишатися вищим, ніж серед українців і складав у 2001 році 26,50% ⁵¹⁶. За 1989–2001 рр. серед загального числа українців збільшилася також і частка кожної із південних областей, зменшилася лише частка Криму (АР Крим та Севастополь). Рівень частки кожної області регіону, а також Криму серед українців був нижчим, ніж серед усього населення. Спостерігалися також і істотні відмінності в змінах територіального розміщення українців та всього населення за окремими областями ⁵¹⁷. Так, питома вага Миколаївської та Херсонської областей за цей час серед українців збільшилася швидше, ніж серед усього населення. Такі зміни були викликані тим, що чисельність українців у цих двох областях за 1989–2001 рр. зростала інтенсивніше, а чисельність усього населення, навпаки, зменшувалася повільніше, ніж у цілому в Україні ⁵¹⁸.

Рівень часток Дніпропетровської, Запорізької та Одеської областей збільшився серед українців, але зменшився серед усього населення. У цих трьох областях чисельність українців зростала, а загальна чисельність населення скорочувалася інтенсивніше, ніж у цілому в Україні. Навпаки, частка Криму скоротилася серед українців, але збільшилася серед усього населення ⁵¹⁹. В АР Крим, на відміну від усієї України, за 1989–2001 рр. відбулося скорочен-

⁵¹² Таблиця 1.2.11.

⁵¹³ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁵¹⁴ Таблиця 1.2.11.

⁵¹⁵ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁵¹⁶ Таблиця 1.2.11.

⁵¹⁷ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁵¹⁸ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁵¹⁹ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

ня числа українців, а загальна чисельність його населення зменшувалася повільніше, ніж у цілому в Україні ⁵²⁰. Отже, територіальний перерозподіл українців та всього населення за 1989–2001 рр. мав відмінності за окремими південними областями.

Схід України. Серед усіх регіонів України найменше українців зосереджувалося у Східному регіоні. Але за 1989–2001 рр. частка регіону серед загальної чисельності українців навіть дещо збільшилася: з 16,49% до 16,69%, тобто на 0,20% ⁵²¹. При цьому частка регіону серед усього населення України продовжувала залишатися істотно вищою, зокрема, в 2001 році її рівень становив 21,27% ⁵²². Тобто, існували значні відмінності в територіальному розміщенні українців та всього населення на Сході України. Про це свідчить таке порівняння: у регіоні мешкав кожен 4-й житель України і лише кожен 6-й українець. Зростання частки Східного регіону серед загальної чисельності українців за 1989–2001 рр. (0,20%) відбулося на тлі скорочення відповідної частки регіону серед усього населення України (0,78%) ⁵²³. Такі протилежні зміни в територіальному розміщенні були спричинені тим, що чисельність українців у регіоні за цей час зростала вищими темпами, а чисельність всього населення, скорочувалася інтенсивніше, ніж відбувалися подібні зміни в цілому в Україні ⁵²⁴.

За 1989–2001 рр. із трьох областей Східного регіону збільшився рівень частки Донецької та Харківської, і, навпаки, зменшився Луганської серед загальної чисельності українців. До того ж, зростання частки Донеччини та Харківщини серед українців супроводжувалося зменшенням частки цих областей серед усього населення ⁵²⁵. За цей час чисельність українців у Донецькій та Харківській областях збільшувалася навіть інтенсивніше, ніж в цілому в Україні. І, навпаки, загальна усього населення цих двох областей скорочувалася швидше, ніж у цілому в Україні. Частка Луганщини зменшувалася серед українців повільніше, ніж серед усього населення, бо чисельність українців у цій області скорочувалася на тлі зростання в цілому в Україні, а загальна чисельність населення зменшувалася швидше, ніж у цілому в Україні ⁵²⁶. При цьому, частка кожної області Східного регіону серед усього населення залишалася значно вищою, ніж серед українців ⁵²⁷.

Частка *Південного та Східного* регіонів серед загальної чисельності українців збільшилася з 38,07% у 1989 році до 38,81% у 2001 році, тобто на 0,74% ⁵²⁸. До того ж, рівень час-

⁵²⁰ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁵²¹ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁵²² Таблиця 1.2.11.

⁵²³ Таблиця 1.2.12.

⁵²⁴ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁵²⁵ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁵²⁶ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁵²⁷ Таблиці 1.2.10, 1.2.11.

⁵²⁸ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

тки цих двох регіонів серед усього населення України залишався вищим, ніж серед українців і становив в 2001 році 47,77%⁵²⁹.

Таким чином, протягом 1989–2001 рр. виявилася тенденція зростання сукупного рівня питомої ваги Півдня та Сходу серед загальної чисельності українців (0,74%) на тлі скорочення рівня частки цих регіонів серед загальної чисельності населення (0,64%)⁵³⁰. Такі суперечливі напрями змін стали результатом того, що з одного боку за цей час чисельність українців на Півдні та Сході збільшувалася швидше, ніж у цілому в Україні, а з іншого боку, скорочення загальної чисельності населення південних та східних областей відбувалося також інтенсивніше, ніж у цілому в Україні⁵³¹. Тобто, протягом 1989–2001 рр., на відміну від усього населення, відбувся територіальний перерозподіл українців на користь Південного та Східного регіонів.

Отже, аналіз статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. виявив такі тенденції в територіальному розміщенні українців та всього населення: частка кожної із центральних та західних областей, за винятком Чернівецької, була вищою серед українців, порівняно із загальною чисельністю населення. Таке ж співвідношення в цілому було характерне для Західного та Центрального регіонів. І, навпаки, рівень частки кожної з південних та східних областей серед українців був нижчим, ніж серед усього населення, за винятком Дніпропетровської, Миколаївської та Херсонської.

Істотні відмінності за рівнем частки серед українців спостерігалися також і між окремими областями. У 2001 році найбільше українців було зосереджено в таких областях: Дніпропетровській – 7,53%, Донецькій – 7,31%, Львівській – 6,58%, Харківській – 5,46%, Київській – 4,49%, Вінницькій – 4,46%, Одеській – 4,11%, а також у Києві – 5,62%. Рівень частки кожної з інших областей становив 2–4%. Найменше українців було зосереджено в Чернівецькій області – 1,84% та в Криму (АР Крим і Севастополь) – 1,55%. І це при тому, що за загальною чисельністю населення Крим майже втричі переважав Чернівецьку область⁵³².

За 1989–2001 рр. відбувся частковий територіальний перерозподіл українців. Зокрема, серед загальної чисельності українців збільшилася частка 12-ти областей: Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської, Чернівецької, Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Харківської, а також Києва. Зменшився рівень часток 12-ти областей: Львівської, Тернопільської, Вінницької, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Полтавської, Сумської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської, Луганської, а також АР Крим⁵³³.

⁵²⁹ Таблиця 1.2.11.

⁵³⁰ Таблиця 1.2.12.

⁵³¹ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁵³² Таблиці 1.2.11, 1.2.4.

⁵³³ Таблиця 1.2.12.

Частка українців серед загальної чисельності населення

Визначальною ознакою етнічних процесів в Україні часів незалежності стало зростання частки українців серед загальної чисельності населення. За попередні радянські часи спостерігалася зворотна тенденція – скорочення рівня цієї частки. У 1989 році частка українців серед усього населення України становила 72,73%, а в 2001 році збільшилася до 77,82%, тобто на 5,09%⁵³⁴. Етнічний склад населення мав істотні територіальні відмінності. Насамперед, це стосувалося відмінностей у рівня частки українців серед усього населення окремих регіонів та областей.

Захід України. Серед чотирьох регіонів України найвищим цей рівень залишався в Західному регіоні. За 1989–2001 рр. він збільшився на 2,96%, з 89,19% до 92,15%⁵³⁵. Зростання рівня частки українців серед загальної чисельності населення за цей час відбулося у всіх семи західних областях. Найбільш помітним це зростання було у Львівській – на 4,45% та Чернівецькій – 4,18%, а найменшим у Тернопільській – на 1,03%. У інших чотирьох областях: Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській цей рівень зріс на 2–3%⁵³⁶.

У п'яти із семи областей Західного регіону в 2001 році рівень частки українців серед усього населення перевищував 90%. Найвищим цей рівень не лише в Західному регіоні, але й серед усіх областей України залишався у Тернопільській та Івано-Франківській областях, відповідно, 97,80% та 97,52%. Високим він був також і у Волинській – 96,95%, Рівненській – 95,90% та Львівській – 94,82%. Порівняно меншою була частка українців серед загальної чисельності лише в двох областях регіону: Закарпатській – 80,51%, де розселені угорці та румуни, а також Чернівецькій – 74,98%, де зосереджувалися румуни та молдовани. До того ж, лише в одній області регіону (Чернівецькій) рівень частки українців серед усього населення був дещо меншим, ніж у цілому в Україні⁵³⁷. Отже, з усіх регіонів найвищою була частка українців серед загальної чисельності населення Західної України та більшості її областей.

Центр України. Дещо нижчим, ніж на Заході, був рівень частки українців серед усього населення Центрального регіону. Зокрема, в 1989 році він становив 86,21%, а в 2001 році підвищився до 90,55%, тобто на 4,34%⁵³⁸. До того ж, рівень частки українців серед загальної чисельності населення в 1989 році перевищував 90% лише в чотирьох центральних областях: Вінницькій, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській, то в 2001 році – вже у восьми, додалися ще чотири: Житомирська, Київська (без Києва), Кіровоградська та Полтавська. Дещо

⁵³⁴ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

⁵³⁵ Там само.

⁵³⁶ Таблиця 1.2.9.

⁵³⁷ Таблиця 1.2.8.

⁵³⁸ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

меншою залишалася питома вага українців серед усього населення Сумщини: 85,50% у 1989 році та 88,84% у 2001 році ⁵³⁹.

На тлі цих областей порівняно нижчою залишалася частка українців в етнічному складі населення столиці України, відповідно, 72,45% та 82,23% ⁵⁴⁰. З іншого боку, за 1989-2001 рр. у Києві спостерігалось найбільш істотне зростання рівня цієї частки – 9,78%, найвищий показник не лише в Центральному регіоні, але й серед усіх областей України. Досить вагомим було також зростання питомої ваги українців серед усього населення Житомирської та Кіровоградської областей, відповідно, на 5,38% та 4,88%. В інших семи областях Центрального регіону частка українців серед загальної чисельності населення за цей час збільшилася на 2-3% ⁵⁴¹. Отже, за 1989-2001 рр. у результаті більш значного зростання рівня частки українців серед усього населення Центральний регіон наблизився до Західного.

У цілому у Центральному та Західному регіонах питома вага українців серед загальної чисельності населення збільшилася на 3,86%, з 87,30% у 1989 році до 91,16% у 2001 році ⁵⁴². Абсолютну більшість серед усього населення Центральної та Західної України складали українці. Тобто, визначальною ознакою Центрального та Західного регіонів є етнічна однорідність населення (більше 90% складали українці).

Південь України. Істотно меншим був рівень частки українців серед загальної чисельності населення Півдня України, хоча в цьому регіоні спостерігалось більш значне зростання її рівня. Так, якщо в 1989 році українці становили 59,55% загальної чисельності населення регіону, то в 2001 році – вже 64,98% ⁵⁴³. За цей час частка українців серед усього населення регіону збільшилася на 5,43% ⁵⁴⁴. На відміну від Центрального, в Південному регіоні спостерігалися досить істотні відмінності в рівні частки українців серед усього населення за окремими областями. Зокрема, вищою, ніж у цілому в Україні в 2001 році, був цей рівень у трьох областях: Херсонській – 82,00%, Миколаївській – 81,91% та Дніпропетровській – 79,35%. Істотно нижчим ще в двох областях: Запорізькій – 70,80% та Одеській – 62,81% ⁵⁴⁵.

Серед усіх областей не лише Південного регіону, але всієї України, найменшою була частка українців серед загальної чисельності населення Криму – 24,02% у 2001 році, в тому числі в АР Крим – 24,32% та Севастополі – 22,38% ⁵⁴⁶. Тобто, лише в Криму українці залишалися в меншості серед усього населення. За 1989–2001 рр. найбільш значне зростання рівня частки українців серед загальної чисельності населення спостерігалися в Одеській області

⁵³⁹ Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

⁵⁴⁰ Там само.

⁵⁴¹ Таблиця 1.2.9.

⁵⁴² Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

⁵⁴³ Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

⁵⁴⁴ Таблиця 1.2.9.

⁵⁴⁵ Таблиця 1.2.8.

⁵⁴⁶ Там само.

– 8,21% (другий за рівнем показник зростання в Україні після Києва), а також ще у двох інших областях: Дніпропетровській – 7,78% та Запорізькій – 7,73%. Дещо меншим було це зростання на Миколаївщині – 6,36% та Херсонщині – 6,25%. Лише в Криму, на відміну від усіх інших областей України за 1989–2001 рр. частка українців, і так досить незначна, зазнала скорочення – на 1,73%⁵⁴⁷. Отже, зростання частки українців серед населення в усіх областях Південного регіону, за винятком Криму, було вищим, ніж у цілому в Україні.

Схід України. Ще меншим, ніж у Південному, був рівень частки українців серед загальної чисельності населення Східного регіону. Так, у 1989 році її рівень становив лише 54,08%, а в 2001 році збільшився до 61,06%, тобто на 6,68%⁵⁴⁸. За рівнем зростання за 1989–2001 рр. частка українців серед усього населення Східного регіону була найбільшою, порівняно з іншими регіонами України⁵⁴⁹. Найвищою серед трьох східних областей була питома вага українців серед усього населення Харківщини – 62,78% у 1989 році та 70,75% у 2001 році⁵⁵⁰. Харківська область посідала третє місце після Києва та Одещини за рівнем зростання цієї частки за 1989–2001 рр. – 7,97%⁵⁵¹.

Значно нижчим був рівень частки українців серед загальної чисельності населення в Донбасі. Так, у Луганській області рівень цієї частки складав у 1989 році 51,88%, а в 2001 році збільшився до 57,97%, у Донецькій області, відповідно, 50,71% та 56,87%⁵⁵². За 1989–2001 рр. питома вага українців серед усього населення Луганщини підвищилася на 6,09%, а Донеччини – на 6,16%⁵⁵³. Отже, незважаючи на збереження найнижчого рівня частки українців серед усього населення Сходу України, за 1989–2001 рр. у цьому регіоні спостерігалася найбільш істотне його зростання, порівняно з трьома іншими регіонами.

У Південному та Східному регіонах частка українців серед загальної чисельності населення збільшилася з 57,19% у 1989 році до 63,23% у 2001 році, тобто на 6,04%⁵⁵⁴. При цьому, питома вага українців в етнічному складі населення східних та окремих південних областей залишалася значно меншою, ніж у західних та центральних.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів населення дозволив виявити тенденції змін чисельності українців за 1989–2001 рр. у просторовому вимірі України. *Загальна чисельність українців* збільшилася у цілому в Україні, Західному, Південному та Східному регіонах, 13-ти областях. Скорочення спостерігалася, насамперед завдяки депопуляції,

⁵⁴⁷ Таблиця 1.2.9.

⁵⁴⁸ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

⁵⁴⁹ Таблиця 1.2.9.

⁵⁵⁰ Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

⁵⁵¹ Таблиця 1.2.9.

⁵⁵² Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

⁵⁵³ Таблиця 1.2.9.

⁵⁵⁴ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

у Центральному регіоні та 11-ти областях, у тому числі в усіх дев'яти центральних, Тернопільській та Луганській, а також в АР Крим.

Протягом 1989–2001 рр. відбулися зміни в територіальному розміщенні українців. Характерними ознаками цих змін стало зростання частки Західного, Південного та Східного регіонів, і, відповідно, переважної більшості західних, південних та східних областей, а також Києва. Навпаки, спостерігалось скорочення рівня частки Центрального регіону та всіх без винятку його областей, а також двох західних (Львівської та Тернопільської), однієї східної (Луганської) та Криму. Незважаючи на ці зміни, продовжували зберігатися істотні відмінності в територіальному розміщенні українців та всього населення. Абсолютна більшість українців зосереджувалася в Західному та Центральному регіонах, а рівень частки цих регіонів серед загальної чисельності населення залишався істотно меншою.

Отже, визначальний напрям етнічних процесів в Україні за часів незалежності – зростання частки українців серед загальної чисельності населення. Тобто, етнічний склад населення України за 1989–2001 рр. змінювався на користь українців. Ці зміни стали безпосереднім наслідком того, що чисельність українців збільшувалася на тлі скорочення числа представників етнічних меншинних груп, насамперед росіян. Для порівняння, за радянських часів, зокрема, протягом 1959–1989 рр. спостерігалася протилежна тенденція – скорочення частки українців серед усього населення.

За 1989–2001 рр. зростання частки українців серед загальної чисельності населення відбулося в усіх областях, за винятком Криму. При цьому, найбільш істотно зріс її рівень у південних та східних областях, а також у Києві. Найбільш повно масштаби цих змін ілюструє таке порівняння: у 1989 році на рівні 50–60% була частка українців серед усього населення трьох областей (Донецької, Луганської та Одеської), а в 2001 році – лише в двох областях Донбасу. На рівні 60–70% у 1989 році була питома вага українців серед усього населення двох областей (Запорізької та Харківської), а в 2001 році – лише в одній (Одеській). 70%–80% серед усього населення складали українці в 1989 році в п'яти областях: Дніпропетровській, Миколаївській, Херсонській, Закарпатській, Чернівецькій, а також у Києві, в 2001 році – вже в чотирьох: Дніпропетровській, Чернівецькій, Харківській та Запорізькій. У 1989 році серед усього населення п'яти областей частка українців становила 80–90%: Житомирській, Київській, Кіровоградській, Полтавській та Сумській, а в 2001 році в чотирьох: Сумській, Закарпатській, Миколаївській, Херсонській, а також у Києві. Понад 90% її рівень був у 1989 році серед усього населення 9-ти областей: Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Вінницької, Хмельницької, Черкаської та Чернігівської, а в 2001 році – вже в 13-ти, додалися ще Житомирська, Київська, Кіровоградська та Полтавська. Тобто, у переважній більшості західних та центральних областей рівень частки українців перевищував 90%. І лише у Криму українці залишалися в меншості серед усього населення.

5.2. Міське населення

Зміни чисельності міських українців

Загальна чисельність українців у містах України збільшилася з 22 573 225 осіб у 1989 році до 23 658 227 осіб у 2001 році, тобто на 4,81% (1 085 002 особи)⁵⁵⁵. Зростання чисельності міських українців за 1989-2001 рр. відбувалося на тлі скорочення загальної чисельності міського населення України на 5,85% (2 006 502 особи)⁵⁵⁶. До того ж, істотне збільшення числа українців, які мешкали в містах, значно відрізнялося від темпів приросту загальної чисельності українців і не лише у відносних, але й в абсолютних показниках – 0,33% (122 640 осіб)⁵⁵⁷. Ці відмінності були спричинені скороченням чисельності сільських українців – на 6,48% (962 362 особи)⁵⁵⁸. Тобто, *приріст загальної чисельності українців в Україні за 1989-2001 рр. був забезпечений винятково за рахунок міського населення*, тому що чисельність сільських українців продовжувала зменшуватися. Масштаби змін чисельності міських українців істотно відрізнялися за окремими регіонами та областями.

Захід України. Дещо меншими темпами, ніж у цілому в містах України, їхня чисельність збільшилася в Західному регіоні – на 4,58% (178 963 особи), з 3 909 393 осіб до 4 088 356 осіб⁵⁵⁹. Частка регіону серед загального приросту чисельності міських українців за 1989-2001 рр. становила лише 16,49 %⁵⁶⁰. Приріст числа українців в містах на Заході України відбувся в умовах скорочення загальної чисельності міського населення – на 2,46% (113 560 осіб)⁵⁶¹. При цьому, темпи зростання числа міських українців були майже втричі вищими, ніж загальної їхньої чисельності в регіоні, відповідно, 4,58% та 1,61%. До того ж, перевага була навіть в абсолютних показниках, відповідно, 178 963 особи та 139 406 осіб⁵⁶². Ці відмінності стали безпосереднім результатом приросту чисельності міських українців у регіоні на тлі зменшення, хоча й незначного, числа сільських – на 0,83% (39 557 осіб)⁵⁶³.

Зростання чисельності українців – мешканців міст за 1989-2001 рр. відбулося в усіх західних областях, окрім Закарпатської. На Закарпатті їхня чисельність скоротилася за цей час на 4,82% (18 049 осіб). Найбільш високими темпами зростала чисельність українців у містах чотирьох областей: Рівненської – 9,75% (45 289 осіб), Волинської – 7,87% (36 432 особи), Чернівецької – 6,82% (18 922 особи) та Івано-Франківської – 6,00% (31 389 осіб). Дещо

⁵⁵⁵ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁵⁶ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁵⁷ Таблиця 1.2.6.

⁵⁵⁸ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

⁵⁵⁹ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁶⁰ Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

⁵⁶¹ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁶² Таблиці 1.2.5, 1.2.6, 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁶³ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

нижчі темпи приросту спостерігалися в Тернопільській та Львівській областях, відповідно, 4,70% (20 687 осіб) та 3,24% (44 293 особи)⁵⁶⁴.

Різнилися і співвідношення темпів приросту чисельності українців та всього міського населення за 1989-2001 рр. за окремими областями Західного регіону. Так, у містах Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей зростання чисельності українців відбувалося в умовах зменшення загальної чисельності міського населення. У Волинській, Рівненській та Тернопільській приріст чисельності українців був вищим, ніж усього міського населення. В містах Закарпатської області чисельність українців зменшувалася повільніше, ніж усього міського населення⁵⁶⁵.

Існували також і територіальні відмінності між окремими західними областями у динаміці загальної чисельності українців та міських українців. Так, темпи приросту чисельності міських українців, які мешкали у містах Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської та Чернівецької областей були вищими, ніж загальної їхньої чисельності. У Тернопільській області відбулося зростання числа міських українців на тлі скорочення їхньої загальної чисельності. І лише на Закарпатті чисельність міських українців скорочувалася в умовах зростання загальної чисельності українців за рахунок сільського населення⁵⁶⁶. Отже, збільшення чисельності українців у містах Західної України відбувалося значно вищими темпами, ніж загального їхнього числа, до того ж в умовах скорочення чисельності всього міського населення регіону.

Центр України. Серед чотирьох регіонів України найбільш високі темпи приросту чисельності українців, які мешкали у містах, і не лише у відносних, але й в абсолютних показниках спостерігалися в Центральному регіоні, насамперед за рахунок Києва. Так, якщо в 1989 році їхня чисельність у цьому регіоні становила 8 111 234 особи, то в 2001 році зросла до 8 589 194 особи⁵⁶⁷. Приріст чисельності складав 477 960 осіб (5,89%). І це при тому, що загальна чисельність міського населення Центрального регіону скоротилася за цей час на 2,80% (283 279 осіб)⁵⁶⁸. Частка регіону серед загального приросту чисельності міських українців за 1989-2001 рр. становила 44,05%⁵⁶⁹.

Зростання чисельності українців, які мешкали в містах Центральної України, відбулося на тлі зменшення за 1989-2001 рр. загальної чисельності українців у цьому регіоні – на 2,35% (341 455 осіб)⁵⁷⁰. Такі істотні відмінності у напрямках цих змін стали результатом інте-

⁵⁶⁴ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁶⁵ Там само.

⁵⁶⁶ Таблиці 1.2.5, 1.2.6, 2.2.3, 2.2.4, 3.2.3, 3.2.4.

⁵⁶⁷ Таблиці 2.2.1, 2.2.2.

⁵⁶⁸ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁶⁹ Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

⁵⁷⁰ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

нсивного скорочення, внаслідок депопуляції та міграції до міст, чисельності українців, які мешкали в селах Центрального регіону – на 12.81% (819 415 осіб)⁵⁷¹.

Приріст чисельності міських українців за 1989–2001 рр. спостерігався в усіх центральних областях, за винятком Черкаської, де відбулося незначне скорочення – 1,41% (9 567 осіб). Найбільш високі темпи приросту їхньої чисельності не лише в регіоні, а й у цілому в Україні, були в Києві – 13,26% (247 093 особи). Досить істотно збільшлася також їхня чисельність ще в трьох областях регіону: Хмельницькій – на 9,44% (56 627 осіб), Київській – на 8,00% (69 100 осіб) та Житомирській – на 6,46% (40 702 особи). Дещо менше у Вінницькій – на 4,49 % (31 740 осіб) та Полтавській – на 3,48% (28 069 осіб). Зовсім незначним було зростання в інших трьох областях: Сумській – на 1,41% (9 017 осіб), Кіровоградській – на 0,42% (2 505 осіб) та Чернігівській – на 0,41% (2 674 особи)⁵⁷².

Збільшення чисельності міських українців у Києві, Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській та Чернігівській областях відбувалося на тлі скорочення загальної чисельності міського населення. У Київській та Хмельницькій областях зростання чисельності міських українців було інтенсивнішим, ніж усього міського населення. У Черкаській області чисельність українців скорочувалася повільніше, ніж усього міського населення⁵⁷³. У всіх центральних областях, за винятком Черкаської, зростання чисельності міських українців супроводжувалося скороченням загальної їхньої чисельності. У Черкаській області темпи скорочення числа українців – мешканців міст були нижчими, ніж загальної їхньої чисельності⁵⁷⁴. Отже, в динаміці чисельності міських українців в Центральному регіоні спостерігалися значні відмінності за окремими областями. Відрізнялися також і напрями змін їхнього числа, порівняно із загальною чисельністю міського населення та українців.

У цілому в *Західному* та *Центральному* регіонах чисельність українців, які були зосереджені в містах, збільшилася за 1989–2001 рр. із 12 020 627 осіб до 12 677 550 осіб, тобто на 656 923 особи (5,46%)⁵⁷⁵. І це при тому, що загальна чисельність міського населення цих двох регіонів скоротилася за рахунок етнічних меншинних груп, насамперед росіян та євреїв, на 2,69% (396 839 осіб)⁵⁷⁶. Зростання чисельності міських українців у цих двох регіонах супроводжувалося, хоча й незначним скороченням загальної чисельності українців за рахунок сільського населення⁵⁷⁷. Темпи приросту чисельності міських українців у *Західному* та *Центральному* регіонах були вищими, ніж у цілому в Україні, відповідно 5,46% та 4,81%⁵⁷⁸.

⁵⁷¹ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

⁵⁷² Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁷³ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁷⁴ Таблиці 1.2.6, 2.2.4.

⁵⁷⁵ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁷⁶ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁷⁷ Таблиці 1.2.5, 1.2.6, 2.2.3, 2.2.4, 3.2.3, 3.2.4.

⁵⁷⁸ Таблиця 2.2.4.

Частка цих двох регіонів серед загального приросту чисельності міських українців за 1989-2001 рр. становила 60,55%⁵⁷⁹. Тобто, загальна чисельність українців, які мешкали в містах України, збільшилася за цей час переважно за рахунок Західного та Центрального регіонів.

Південь України. У Південному регіоні, як і в Центральному, спостерігалася істотне зростання чисельності українців, які мешкали в містах. За 1989-2001 рр. їхня чисельність збільшилася з 5 543 301 особи до 5 839 470 осіб, тобто на 5,34% (296 169 осіб)⁵⁸⁰. Темпи приросту чисельності міських українців у Південному регіоні за цей час були дещо вищими, ніж цілому в Україні – 4,81%⁵⁸¹. Частка регіону серед загального приросту чисельності українців, зосереджених у містах України, становила 27,30%⁵⁸². До того ж, збільшення числа міських українців на Півдні України відбувалося на тлі скорочення загальної чисельності міського населення регіону – 6,73%⁵⁸³. Також у регіоні темпи приросту чисельності міських українців за 1989-2001 рр. були майже вдвічі вищими за темпи зростання загальної чисельності українців, відповідно, 5,34% та 2,82%⁵⁸⁴.

Зростання чисельності міських українців спостерігалася в усіх областях Півдня, за винятком Криму, але темпи приросту мали істотні територіальні відмінності. Найбільш високими темпами як у відносних, так і в абсолютних показниках, і не лише серед областей регіону, але й усієї України, зростала їхня чисельність в Одеській області – на 13,16% (116 273 особи). Вищими, ніж у цілому в Україні, були вони також ще в двох областях регіону: Миколаївській – 6,63% (40 606 осіб) та Запорізькій – 6,01% (56 621 особа). Дещо меншими темпами зростала їхня чисельність у Дніпропетровській та Херсонській областях, відповідно, 3,48% (76 559 осіб) та 3,40% (18 118 осіб)⁵⁸⁵. У Криму чисельність міських українців зменшилася на 3,22% (12 008 осіб). При цьому скорочення спостерігалася лише в АР Крим – на 5,14% (15 326 осіб), а в Севастополі, навпаки, зростання – на 4,41% (3 318 осіб)⁵⁸⁶.

В усіх інших областях Південного регіону зростання чисельності міських українців супроводжувалося зменшенням загальної чисельності міського населення. Також у всіх областях регіону темпи приросту числа міських українців були вищими, за темпи зростання загальної чисельності українців. Зовсім інша ситуація склалася в Криму, де чисельність міських українців скорочувалася повільніше, ніж їхня загальна чисельність в АР Крим⁵⁸⁷.

⁵⁷⁹ Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

⁵⁸⁰ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁸¹ Таблиця 2.2.4.

⁵⁸² Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

⁵⁸³ Таблиця 2.2.4.

⁵⁸⁴ Таблиці 1.2.6, 2.2.4.

⁵⁸⁵ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁸⁶ Там само.

⁵⁸⁷ Таблиці 1.2.6, 2.2.4.

Схід України. Найменші темпи приросту чисельності міських українців серед усіх регіонів України за 1989–2001 рр. були в Східному регіоні. За цей час приріст складав лише 2,63% (131 930 осіб)⁵⁸⁸. Чисельність українців у містах Східної України становила в 1989 році 5 009 297 осіб, а в 2001 році збільшилася до 5 141 207 осіб⁵⁸⁹. Темпи приросту їхньої чисельності у східних областях були нижчими, ніж у цілому в містах України – 4,81%⁵⁹⁰. Частка Східного регіону серед приросту загальної чисельності міських українців в Україні за 1989–2001 рр. була досить незначною – лише 12,16%⁵⁹¹. Як і в цілому в Україні, в цьому регіоні зростання чисельності українців відбувалося на тлі скорочення загальної чисельності міського населення. Також на Сході України, як і в інших регіонах, темпи приросту числа міських українців були вищими за темпи зростання загальної чисельності українців⁵⁹².

Приріст чисельності українців, які мешкали в містах, спостерігався в двох із трьох областей регіону: Харківській – 4,88% (71 512 осіб) та Донецькій – 2,65% (61 792 особи). Навпаки, у Луганській області відбулося незначне скорочення їхньої чисельності, особливо на тлі інтенсивного зменшення загальної чисельності міського населення (на 11,41%, 281 331 особа), насамперед за рахунок росіян,⁵⁹³. У Донецькій та Харківській областях чисельність всього міського населення також скоротилася. До того ж, приріст чисельності міських українців у Харківській та Донецькій областях був вищим, ніж загальної чисельності українців, а в Луганській області чисельність перших зменшувалася повільніше, ніж других⁵⁹⁴.

Загальна чисельність українців, які мешкали в містах *Південного* та *Східного* регіонів, збільшилася з 10 552 598 осіб у 1989 році до 10 980 677 осіб у 2001 році, тобто на 4,06% (428 079 осіб)⁵⁹⁵. Темпи приросту їхньої чисельності за цей час були дещо нижчими, ніж у Західному та Центральному регіонах – 5,46%, а також у цілому в Україні – 4,81%⁵⁹⁶. Тобто, у більш урбанізованих південних та східних областях чисельність міських українців зростала повільніше, ніж у менш урбанізованих західних та центральних. Частка Півдня та Сходу серед загального приросту чисельності українців, які мешкали в містах України, за 1989–2001 рр. складала 39,45%⁵⁹⁷. При цьому, питома вага цих регіонів серед загальної чисельності міських українців у 2001 році була істотно вищою – 46,41%⁵⁹⁸. За 1989–2001 рр. зростання чисельності міських українців на Півдні та Сході України (на 4,06%, 428 079 осіб) відбувалося

⁵⁸⁸ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁸⁹ Таблиці 2.2.1, 2.2.2.

⁵⁹⁰ Таблиця 2.2.4.

⁵⁹¹ Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

⁵⁹² Таблиці 1.2.6, 2.2.4.

⁵⁹³ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁹⁴ Таблиці 1.2.6, 2.2.4.

⁵⁹⁵ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

⁵⁹⁶ Таблиця 2.2.4.

⁵⁹⁷ Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

⁵⁹⁸ Таблиця 2.2.10.

на тлі істотного зменшення загальної чисельності міського населення цих регіонів (на 8,23%, 1 609 663 особи)⁵⁹⁹. До того ж, темпи приросту числа міських українців у південних та східних областях були вищими, ніж загальної чисельності українців у цих областях, відповідно, 4,06% та 2,28%⁶⁰⁰.

Таким чином, за 1989–2001 рр. спостерігалось збільшення чисельності українців, які мешкали в містах у всіх областях України, за винятком Закарпатської, Черкаської та Луганської, а також АР Крим. Динаміка їхньої чисельності мала істотні відмінності за окремими регіонами та областями. Зростання чисельності українців за цей час відбулося в умовах скорочення загальної чисельності міського населення. Також, темпи приросту чисельності міських українців були значно вищими за темпи зростання загального числа українців. Зростання чисельності міських українців відбулося не в результаті природного приросту, а стало наслідком зміни етнічної самоідентифікації частини представників етнічних меншинних груп, а також частково переселенню до міст сільських українців.

Територіальне розміщення міських українців

Територіальне розміщення міських українців за 1989–2001 рр. істотно не змінилося. Але залишалися значні відмінності в їхньому розселенні на тлі розміщення всього міського населення та етнічних меншинних груп.

Захід України. Серед усіх регіонів України найменше міських українців зосереджувалося в найменш урбанізованому Західному регіоні – 17,32% у 1989 році та 17,28% у 2001 році, тобто фактично не змінилося (- 0,04%)⁶⁰¹. Але рівень частки цього регіону серед усіх міських українців залишався вищим, ніж серед загальної чисельності міського населення – лише 13,93% у 2001 році⁶⁰². У зв'язку з низьким рівнем урбанізації населення західних областей, частка регіону серед міських українців залишалася значно меншою, ніж серед загальної чисельності українців – 23,45% у 2001 році⁶⁰³.

Найвищою серед усіх областей регіону була частка Львівщини серед загальної чисельності міських українців – 5,96% у 2001 році. Частка кожної з інших західних областей була досить невисокою – лише 1-2%⁶⁰⁴. За 1989–2001 рр. досить неістотно збільшився рівень часток Волинської, Івано-Франківської, Рівненської та Чернівецької областей, скоротився – Закарпатської та Львівської, а Тернопільської – залишився без змін⁶⁰⁵.

Такі суперечливі зміни стали результатом відмінностей в динаміці чисельності міських українців за окремими областями. Зокрема, темпи зростання чисельності міських україн-

⁵⁹⁹ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁶⁰⁰ Таблиці 1.2.6, 2.2.4.

⁶⁰¹ Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

⁶⁰² Таблиця 2.2.10.

⁶⁰³ Таблиця 1.2.11.

⁶⁰⁴ Таблиця 2.2.10.

⁶⁰⁵ Таблиця 2.2.11.

ців у Тернопільській області були такими ж як у цілому в Україні, у Волинській, Івано-Франківській, Рівненській та Чернівецькій – вищими, у Львівській – нижчими, а в Закарпатській області їхня чисельність за цей час навіть зменшилася. Частка кожної із західних областей залишалася вищою серед міських українців, порівняно з міським населенням у цілому, і, навпаки, нижчою, ніж серед загальної чисельності українців ⁶⁰⁶.

Центр України. Вдвічі більшим, порівняно із Західним, був рівень частки Центрального регіону серед загальної чисельності міських українців. До того ж, у результаті більш високих темпів приросту їхнього числа, ніж у цілому в Україні, цей рівень збільшився з 35,93% у 1989 році до 36,31% у 2001 році, тобто на 0,38% ⁶⁰⁷. Рівень частки регіону серед міських українців продовжував залишатися нижчим, ніж серед міського населення, але вищим, ніж серед загального числа українців, відповідно, 29,50% та 37,74% у 2001 році ⁶⁰⁸.

За 1989–2001 рр. серед загальної чисельності міських українців зросла частка Києва та трьох областей регіону: Житомирської, Київської та Хмельницької, де темпи приросту їхньої чисельності були вищими, ніж у цілому в Україні. Але зменшилася в інших п'яти центральних областях, де темпи приросту були нижчими, а в Черкаській області відбулося навіть скорочення їхнього числа ⁶⁰⁹. Найвищим в Центральному регіоні був рівень частки Києва серед загальної чисельності міських українців в Україні – 8,92% у 2001 році. Частка кожної з центральних областей становила від 2% до 4% ⁶¹⁰. Питома вага кожної з областей регіону у 2001 році залишалася більшою серед міських українців, порівняно з усім міським населенням, але меншою, ніж серед загальної чисельності українців ⁶¹¹.

У цілому частка *Західного* та *Центрального* регіонів серед загальної чисельності українців, які мешкали в містах, за 1989–2001 рр. істотно не змінилася, збільшилася лише на 0,34%, із 53,25% до 53,59% ⁶¹². При цьому, частка цих двох регіонів серед українців – мешканців міст була значно вищою, ніж серед усього міського населення – 44,39% у 2001 році ⁶¹³. Тобто, більшість міських українців зосереджувалася на Заході та в Центрі України, але меншість серед міського населення. До того ж, за ступенем концентрації в Західному та Центральному регіонах міські українці істотно поступалися загальному числу українців, у 2001 році, відповідно, 53,59% та 61,19% ⁶¹⁴. Отже, в територіальному розміщенні міських

⁶⁰⁶ Таблиці 1.2.11, 2.2.10.

⁶⁰⁷ Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

⁶⁰⁸ Таблиці 1.2.11, 2.2.10.

⁶⁰⁹ Таблиці 2.2.4, 2.2.11.

⁶¹⁰ Таблиця 2.2.10.

⁶¹¹ Таблиці 1.2.11, 2.2.10.

⁶¹² Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

⁶¹³ Таблиця 2.2.10.

⁶¹⁴ Таблиці 1.2.11, 2.2.10.

українців, всього міського населення та загальної чисельності українців спостерігалися досить-таки значні відмінності.

Південь України. Частка Південного регіону серед загальної чисельності українців-мешканців міст становила в 1989 році 24,56%, а в 2001 році – 24,68%, тобто фактично не змінилася (+ 0,12%)⁶¹⁵. Це зростання стало результатом вищих темпів приросту їхньої чисельності, ніж у цілому в Україні. На відміну від Західного та Центрального регіонів, рівень частки більш урбанізованого Півдня серед міських українців був вищим, ніж серед загальної чисельності українців – 22,12% у 2001 році⁶¹⁶. Але, як і в цих двох регіонах, питома вага Півдня серед українців – мешканців міст була меншою, ніж серед загальної чисельності міського населення (28,37%), за рахунок вищого рівня урбанізації етнічних меншинних груп, насамперед росіян⁶¹⁷.

Внаслідок істотних відмінностей у динаміці чисельності міських українців за окремими областями Південного регіону спостерігалися суперечливі зміни рівня частки кожної з них серед загальної їхньої чисельності в Україні. За 1989-2001 рр. збільшився рівень частки Запорізької, Миколаївської та Одеської областей, де темпи приросту чисельності міських українців були вищими, ніж у цілому в Україні. І, навпаки, зменшився рівень Дніпропетровської та Херсонської областей, де темпи зростання були нижчими, ніж у цілому в Україні, а також в АР Крим, де спостерігалось скорочення чисельності міських українців⁶¹⁸.

У 2001 році серед усіх областей Півдня найбільшою серед загальної чисельності міських українців була частка Дніпропетровської області – 9,61% (другий за рівнем показник в Україні після Донецчини). Частка інших областей регіону була істотно меншою: Одеської – 4,23%, Запорізької – 4,22%, Миколаївської – 2,76% та Херсонської – 2,33%. Найменшою ж була частка Криму – 1,53% (АР Крим – 1,20% та Севастополя – лише 0,33%)⁶¹⁹.

У Південному регіоні спостерігалися істотні відмінності у співвідношенні рівня часток кожної із областей серед міських українців, міського та всього населення. Так, у 2001 році питома вага Дніпропетровської, Миколаївської та Херсонської областей, як і Західного та Центрального регіонів, були вищими серед міських українців, порівняно з міським населенням у цілому, а Запорізької, Одеської областей та Криму, навпаки, меншою. Ці відмінності виникли в результаті того, що за ступенем концентрації в містах меншинні групи, насамперед росіяни в Запорізькій та Одеській областях, а також у Криму переважали українців⁶²⁰. Рівень частки Дніпропетровської, Запорізької та Одеської областей серед міських українців

⁶¹⁵ Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

⁶¹⁶ Таблиця 1.2.11.

⁶¹⁷ Таблиця 2.2.10.

⁶¹⁸ Таблиці 2.2.4, 2.2.11.

⁶¹⁹ Таблиця 2.2.10.

⁶²⁰ Там само.

був вищим, ніж серед загальної їхньої чисельності, Миколаївської області та Криму – однаковим, а Херсонської – нижчим, як, до речі, і всіх західних та переважної більшості центральних областей ⁶²¹. Це було пов'язане з тим, що рівень урбанізації українців у Дніпропетровській, Запорізькій та Одеській областях був вищим, ніж у цілому в Україні, в Миколаївській області та Криму – приблизно рівним, а в Херсонській області – нижчим ⁶²².

Схід України. Частка найбільш урбанізованого Східного регіону серед загальної чисельності міських українців в Україні скоротилася з 22,19% у 1989 році до 21,73% у 2001 році, тобто на 0,46% ⁶²³. Це скорочення відбулося в результаті нижчих темпів приросту їхньої чисельності в регіоні, ніж у цілому в Україні ⁶²⁴. Частка регіону серед загальної чисельності міського населення була істотно вищою, і, навпаки, значно нижчою серед загальної чисельності українців, у 2001 році, відповідно, 27,24% та 16,69% ⁶²⁵.

За 1989–2001 рр. серед загальної чисельності українців – мешканців міст зменшився рівень частки Донеччини та Луганщини, а частка Харківщини залишилася без змін ⁶²⁶. У 2001 році питома вага кожної із східних областей серед міських українців була доволі значною: Донецької – 10,11%, Харківської – 6,49%, Луганської – 5,13% ⁶²⁷. Для цих областей був характерним нижчий рівень частки кожної з них серед міських українців, порівняно з усім міським населенням, бо рівень урбанізації українців залишався істотно меншим, ніж усього населення за рахунок етнічних меншин, насамперед росіян. З іншого боку питома вага кожної з областей Східного регіону була вищою серед українців – мешканців міст, порівняно з їхньою часткою серед загальної чисельності українців. Це було спричинене тим, що рівень урбанізації українців у східних областях був істотно вищим, ніж у цілому в Україні ⁶²⁸.

Таким чином, за рахунок східних областей частка Півдня та Сходу серед загальної чисельності міських українців в Україні дещо скоротилася: з 46,75% у 1989 році до 46,41% у 2001 році, тобто на 0,34% ⁶²⁹. Це скорочення було спричинене нижчими темпами приросту чисельності українців – мешканців міст у Південному та Східному регіонах, порівняно із Західним та Центральним. Тобто, за 1989–2001 рр. не спостерігалось істотних змін у розселенні міських українців за регіонами та областями. При цьому, залишалися значні відмінності у їхньому територіальному розміщенні, порівняно з міським населенням та загальним числом українців. Рівень частки Півдня та Сходу в 2001 році серед міських українців був істотно

⁶²¹ Таблиці 1.2.11, 2.2.10.

⁶²² Таблиця 2.2.13.

⁶²³ Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

⁶²⁴ Таблиця 2.2.4.

⁶²⁵ Таблиці 1.2.11, 2.2.10.

⁶²⁶ Таблиця 2.2.11.

⁶²⁷ Таблиця 2.2.10.

⁶²⁸ Таблиця 2.2.13.

⁶²⁹ Таблиці 2.2.9, 2.2.10, 2.2.11.

нижчим (46,41%), ніж серед міського населення – 57,05%, але був вищим, ніж серед загальної чисельності українців – 38,81% ⁶³⁰. Отже, територіальне розміщення міських українців відрізнялося від міського населення та українців у цілому.

Рівень урбанізації українців

Визначальною ознакою етнічних процесів в Україні за 1989–2001 рр. стало зростання рівня урбанізації українців та тлі фактично збереження без змін рівня урбанізації всього населення. Частка міського населення серед загальної чисельності українців збільшилася з 60,33% у 1989 році до 63,02% у 2001 році, тобто на 2,69% ⁶³¹. Але при цьому, за рахунок етнічних меншинних груп, насамперед росіян, рівень урбанізації всього населення залишався вищим, ніж українців, і становив у 2001 році 66,94% ⁶³². До того ж, рівень урбанізації українців істотно відрізнявся за окремими регіонами та областями.

Захід України. Найменше урбанізованими залишалися українці в Західному регіоні. Зокрема, в 1989 році частка міського населення серед загальної чисельності українців у регіоні складала лише 45,12%, а в 2001 році збільшилася до 46,44%, тобто на 1,32% ⁶³³. Отже, абсолютна більшість українців на Заході України була зосереджена не в містах, а в сільській місцевості. Дещо вищим був рівень урбанізації всього населення регіону і становив у 2001 році 47,10% ⁶³⁴. Але на відміну від українців, рівень урбанізації всього населення Західного регіону за 1989–2001 рр., навпаки, за рахунок етнічних меншин, насамперед росіян, зазнав незначного скорочення – на 0,40% ⁶³⁵.

Із семи областей Західного регіону лише на Львівщині більшість серед українців складало міське населення. Зокрема, у цій області рівень урбанізації українців збільшився з 55,43% у 1989 році до 57,08% у 2001 році, тобто на 1,65%. При цьому, рівень урбанізації українців Львівської області залишався нижчим, ніж у цілому в Україні – 63,02% у 2001 році. Найменшим цей рівень не лише в Західному регіоні, а й в усій Україні, був у Закарпатській області. До того ж, у цій області, єдиній в Україні рівень урбанізації українців за 1989–2001 рр. навіть знизився: з 38,37% до 35,31%, тобто на 3,06%. В інших п'яти областях регіону: Волинській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій рівень частки міських українців становив 39–46% у 1989 році та 40–48% у 2001 році ⁶³⁶.

За рівнем урбанізації українці поступалися всьому населенню в усіх областях Західного регіону, за винятком Чернівецької. До речі, в Чернівецькій області – єдиній в Україні, рівень урбанізації українців був вищим, ніж усього населення. Ці відмінності були викликані

⁶³⁰ Таблиці 1.2.11, 2.2.10.

⁶³¹ Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

⁶³² Таблиця 2.2.13.

⁶³³ Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

⁶³⁴ Таблиця 2.2.13.

⁶³⁵ Таблиця 2.2.14.

⁶³⁶ Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

тим, що рівень урбанізації найбільших за чисельністю етнічних меншин в області – румунів та молдованів був ще нижчим, ніж українців.

Центр України. Рівень урбанізації українців у *Центральному* регіоні був вищим, ніж на Заході, але нижчим, ніж у цілому в Україні. Зокрема, в 1989 році він становив 55,90%, а в 2001 році зріс до 60,62%, тобто збільшився на 4,72%⁶³⁷. Зростання рівня урбанізації українців у *Центральному* регіоні за 1989-2001 рр. було найбільшим серед усіх регіонів України. При цьому, рівень урбанізації всього населення регіону залишався вищим, ніж українців, у 2001 році, відповідно, 62,86% та 60,62%⁶³⁸.

Існували істотні відмінності в рівні урбанізації українців за окремими областями регіону. Зокрема, в 1989 році лише в трьох областях із дев'яти (Кіровоградській, Полтавській та Сумській) більшість українців зосереджувалася в містах, а в 2001 році – вже в семи (Житомирській, Київській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Черкаській та Чернігівській)⁶³⁹. За 1989–2001 рр. найбільш істотно збільшився рівень урбанізації українців у чотирьох областях: Чернігівській – 6,14% (найбільше зростання серед усіх областей України), Київській (без Києва) – на 5,42%, Хмельницькій – на 5,38% та Житомирській – на 5,21%. Дещо меншим було зростання в інших областях: Сумській – на 4,31%, Вінницькій – на 3,91%, Полтавській – на 3,86%, Черкаській – на 2,30% та Кіровоградській – на 2,06%⁶⁴⁰.

У 2001 році серед усіх областей *Центрального* регіону вищий рівень урбанізації українців спостерігався в трьох лівобережних та одній правобережній області: Сумській – 63,58%, Полтавській – 56,28%, Чернігівській – 56,10% та Кіровоградській – 58,84%. Дещо нижчим він був на Правобережжі: Київській (без Києва) – 55,38%, Житомирській – 53,45% та Черкаській – 51,38%. На Поділлі: Хмельницькій та Вінницькій, як і в Західній Україні, більшість українців зосереджувалися не в містах, а в сільській місцевості. Так, у 2001 році рівень урбанізації українців у Хмельницькій області складав 49,01%, Вінницькій – 44,11%. Також, у всіх центральних областях рівень урбанізації українців продовжував залишатися нижчим, ніж усього населення⁶⁴¹.

Частка міського населення серед українців у *Західному* та *Центральному* регіонах збільшилася з 51,87% у 1989 році до 55,19% у 2001 році, тобто на 3,32%⁶⁴². За рівнем урбанізації українці поступалися всьому населенню цих двох регіонів – 56,89% у 2001 році⁶⁴³. Рівень урбанізації українців цих двох регіонів був меншим, ніж у цілому в Україні. У восьми із 16-ти областей цих двох регіонів більшість українців мешкали не в містах, а в селах.

⁶³⁷ Там само.

⁶³⁸ Таблиця 2.2.13.

⁶³⁹ Таблиці 2.2.12, 2.2.13.

⁶⁴⁰ Таблиця 2.2.14.

⁶⁴¹ Таблиця 2.2.13.

⁶⁴² Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

⁶⁴³ Таблиця 2.2.13.

Південь України. Рівень урбанізації українців у Південному регіоні був істотно вищим, ніж у центральних, а особливо в західних областях. Зокрема, він становив 68,63% у 1989 році, а в 2001 році збільшився до 70,31%, тобто на 1,68%. За 1989–2001 рр. зростання цього рівня на Півдні було меншим, ніж на Заході та в Центрі України. На тлі зростання рівня урбанізації українців, рівень урбанізації всього населення Південного регіону з 72,41% до 71,68%, тобто на 0,62%. Але незважаючи на це скорочення за рахунок етнічних меншинних груп, рівень урбанізації всього населення регіону залишався вищим, ніж українців ⁶⁴⁴.

У Південному регіоні зберігалися істотні розбіжності в рівні урбанізації українців за окремими областями. Зокрема, найвищим він був у Дніпропетровській – 79,36% у 1989 році, 80,49% у 2001 році та Запорізькій, відповідно, 72,07% та 73,26%. Дещо нижчим в Одеській – 61,69% та 64,84%, Миколаївській – 61,02% та 63,13%, а також у Криму (АР Крим та Севастополь) – 59,66% та 62,67%. Найменшим у регіоні залишався рівень урбанізації українців у Херсонській області, відповідно, 56,90% та 57,32% ⁶⁴⁵.

За 1989–2001 рр. найбільш істотно зріс цей рівень в Одеській та Миколаївській областях, відповідно, на 3,15% та 2,11%, а також у Криму – на 3,01%. Дещо меншим було зростання в інших областях регіону: Запорізькій – на 1,19%, Дніпропетровській – на 1,13% та Херсонській – на 0,42% ⁶⁴⁶. При цьому, в усіх областях, окрім Миколаївської, спостерігалось зменшення рівня урбанізації всього населення. Але незважаючи на це скорочення, рівень урбанізації всього населення в кожній із областей Півдня був вищим, ніж українців ⁶⁴⁷.

Схід України. Найвищий рівень урбанізації українців серед усіх регіонів спостерігався на Сході України – 81,21% у 1989 році та 82,06% у 2001 році, тобто зріс на 0,85% ⁶⁴⁸. Навпаки, рівень урбанізації всього населення регіону за цей час дещо скоротився – на 0,19% за рахунок представників етнічних меншин, насамперед росіян ⁶⁴⁹. Незважаючи на скорочення, рівень урбанізації всього населення залишався вищим, ніж українців, у 2001 році 85,71% ⁶⁵⁰.

Серед усіх областей не лише в Східному регіоні, але й усій Україні, найвищим ступінь урбанізації українців залишався в Донецькій області – 86,49% у 1989 році та 87,15% у 2001 році, Луганській – 81,93% та 82,39%. Порівняно меншим він був у Харківській області – 73,52% та 75,01% ⁶⁵¹. За 1989–2001 рр. рівень урбанізації українців найбільше зріс в Харківській області на 1,49%, дещо менше в Донецькій та Луганській, відповідно, на 0,66% та

⁶⁴⁴ Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

⁶⁴⁵ Таблиці 2.2.12, 2.2.13.

⁶⁴⁶ Таблиця 2.2.14.

⁶⁴⁷ Таблиця 2.2.13.

⁶⁴⁸ Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

⁶⁴⁹ Таблиця 2.2.14.

⁶⁵⁰ Таблиця 2.2.13.

⁶⁵¹ Таблиці 2.2.12, 2.2.13.

0,46%⁶⁵². Рівень урбанізації всього населення кожної із східних областей залишався вищим, ніж українців, хоча й зазнав незначного скорочення за 1989–2001 рр.⁶⁵³

У *Південному* та *Східному* регіонах рівень урбанізації українців був вищим, ніж у цілому в Україні і збільшився з 74,08% у 1989 році до 75,36% у 2001 році, тобто на 1,28%. Рівень урбанізації всього населення південних та східних областей залишався ще вищим і становив 77,93% у 2001 році, хоча й скоротився на 0,62%, порівнянно з 1989 роком – 78,55%⁶⁵⁴.

Таким чином, рівень урбанізації українців в Україні, в усіх чотирьох регіонах, а також в усіх областях, окрім Чернівецької, залишався нижчим, ніж усього населення. За 1989–2001 рр. спостерігалось зростання рівня урбанізації українців. Зберігалися також значні територіальні відмінності в цьому рівні. Високий рівень урбанізації українців був характерним, насамперед для східних та переважної більшості південних областей. Рівень урбанізації українців центральних, а особливо західних областей, залишався істотно нижчим. До того ж, серед українців Західного регіону та двох центральних областей (Вінницької та Хмельницької) більшість складало не міське, а сільське населення.

Частка українців серед міського населення

У результаті зростання чисельності українців у містах України за 1989–2001 рр. на тлі скорочення числа етнічних меншинних груп, насамперед росіян, змінювався також і етнічний склад міського населення. Так, якщо в 1989 році частка українців серед загальної чисельності міського населення становила 65,82%, то в 2001 році збільшилася до 73,27%, тобто на 7,45%⁶⁵⁵. Серед загальної чисельності населення України зростання частки українців за 1989–2001 рр. було дещо меншим – 5,09%⁶⁵⁶. Незважаючи на більш значне зростання, питома вага українців серед міського населення залишалася помітно нижчою, ніж серед усього населення України, у 2001 році, відповідно, 73,27% та 77,82%⁶⁵⁷. Етнічна структура міського населення досить істотно відрізнялася за окремими регіонами та областями.

Захід України. Серед чотирьох регіонів найвищою за рівнем була частка українців серед міського населення на Заході України. Зокрема, її рівень становив у 1989 році 84,74%, а в 2001 році збільшився до 90,85%, тобто на 6,11%⁶⁵⁸. Серед загальної чисельності населення регіону питома вага українців збільшилася лише на 2,96% і складала в 2001 році 92,15%, тобто була вищою за рахунок сільського населення, ніж серед міського населення⁶⁵⁹. Масштаб змін рівня частки українців серед міського населення за 1989–2001 рр. мав істотні від-

⁶⁵² Таблиця 2.2.14.

⁶⁵³ Таблиця 2.2.13.

⁶⁵⁴ Таблиці 2.2.12, 2.2.13, 2.2.14.

⁶⁵⁵ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁶⁵⁶ Таблиця 1.2.9.

⁶⁵⁷ Таблиці 1.2.8, 2.2.5.

⁶⁵⁸ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁶⁵⁹ Таблиці 1.2.8, 1.2.9.

мінності за окремими західними областями. Найбільше його зростання спостерігалось в Чернівецькій області – на 10,14% (другий показник за рівнем збільшення серед усіх областей України після Одещини). Істотно збільшилася частка українців серед міського населення ще в чотирьох областях: Львівській – на 7,20%, Івано-Франківській – на 5,79%, Рівненській – на 5,51% та Волинській – на 4,75%. Дещо менше в Закарпатській – на 3,48% і Тернопільській – на 2,46%⁶⁶⁰. У всіх західних областях серед загальної чисельності населення рівень частки українців за 1989–2001 рр. зростав повільніше, ніж серед міського населення⁶⁶¹.

Питома вага українців серед загальної чисельності міського населення відрізнялася за окремими областями регіону. В п'яти областях її рівень в 2001 році перевищував 90%: Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській та Тернопільській. Нижчим він залишався лише в інших двох областях: Чернівецькій – 80,48% та Закарпатській – 77,47%⁶⁶². Серед міського населення шести західних областей, як і в цілому в Україні, частка українців була меншою, ніж серед загальної чисельності населення. Лише в Чернівецькій області – єдиній в Україні, співвідношення цих часток було протилежним. Таке становище стало результатом того, що рівень урбанізації українців у цій області був вищим, ніж етнічних меншинних груп. Найбільші за чисельністю етнічні меншини Чернівецької області: румуни та молдовани зосереджувалися переважно не в містах, а в сільській місцевості.

Центр України. Вищою, ніж у цілому в Україні, але меншою, ніж на Заході, була частка українців серед загальної чисельності міського населення в Центральному регіоні. До того ж, її рівень збільшився з 80,16% у 1989 році до 87,33% у 2001 році, тобто на 7,17%⁶⁶³. Як і в цілому в Україні, рівень частки українців залишався дещо нижчим серед міського населення, ніж серед усього населення Центрального регіону – 90,55% у 2001 році⁶⁶⁴.

Збільшення питомої ваги українців серед міського населення за 1989-2001 рр. спостерігалось в усіх центральних областях. Найбільш істотне її зростання відбулося в чотирьох правобережних областях регіону: Житомирській – на 9,36%, Вінницькій – на 7,39%, Хмельницькій – на 7,09%, Кіровоградській – 7,02%. В інших п'яти областях дещо менше: Полтавській – на 6,18 %, Київській – на 5,83%, Сумській – на 5,01%, Черкаській – на 4,90% та Чернігівській – на 4,38%⁶⁶⁵. У 1989 році рівень українців серед міського населення перевищував 80% у всіх центральних областях, окрім Житомирської, де він був дещо меншим – 77,45%. У 2001 році в трьох областях: Вінницькій, Черкаській та Чернігівській він перевищував 90%, а

⁶⁶⁰ Таблиця 2.2.6.

⁶⁶¹ Таблиці 1.2.9, 2.2.6.

⁶⁶² Таблиця 2.2.5.

⁶⁶³ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁶⁶⁴ Таблиця 1.2.8.

⁶⁶⁵ Таблиця 2.2.6.

в інших шести областях – 80%⁶⁶⁶. Хоча рівень частки українців серед населення Києва і залишався нижчим, порівняно із сусідніми областями, але його зростання було найбільшим у Центральному регіоні: з 72,45% у 1989 році до 82,23% у 2001 році, тобто на 9,78%⁶⁶⁷.

Частка українців серед міського населення *Західного* та *Центрального* регіонів зросла з 81,60% у 1989 році до 88,44% у 2001 році, тобто на 6,84%⁶⁶⁸. При цьому, її рівень у цих двох регіонах залишався помітно вищим, ніж у цілому в Україні – 73,27% у 2001 році⁶⁶⁹.

Південь України. Навпаки, серед міського населення Південного регіону рівень частки українців був істотно меншим, ніж на Заході та в Центрі України. Зокрема, в 1989 році цей рівень становив лише 56,44%, а в 2001 році збільшився до 63,74%, тобто на 7,30%⁶⁷⁰. Як і в цілому в Україні, серед загальної чисельності населення Півдня рівень частки українців був значно вищим, ніж серед міського населення, і становив у 2001 році – 64,98%, хоча й зріс за 1989-2001 рр. менше, ніж серед міського населення, лише на 5,43%⁶⁷¹.

Досить значним було зростання за 1989-2001 рр. рівня частки українців серед міського населення кожної із областей регіону, крім Криму, зокрема, в Одеській – на 11,08% (найбільше зростання серед усіх областей України), Дніпропетровській – 8,77%, у Запорізькій – на 8,66%, Херсонській – на 7,90%, Миколаївській – на 7,84%, а також Севастополі – на 2,01%. Лише серед міського населення АР Крим частка українців скоротилася на 0,30%⁶⁷².

У Південному регіоні найвищим рівень частки українців серед загальної чисельності міського населення був у трьох областях: Херсонській – 70,59% у 1989 році та 78,49% у 2001 році, Миколаївській – 70,36% та 78,20%, Дніпропетровській – 68,29% та 77,06%. Дещо нижчим – ще в двох областях: Запорізькій – 60,13% та 68,79%, Одеській – 51,24% та 62,52%. Українці залишалися у меншості серед міського населення лише в АР Крим (22,77% та 22,47%) і Севастополі (20,09% та 22,10%)⁶⁷³. Отже, рівень частки українців серед загальної чисельності міського населення істотно відрізнявся за окремими областями Південного регіону, але лише в Криму вони були у меншості серед усього населення міст.

Схід України. Серед усіх регіонів найнижчим залишався рівень частки українців серед міського населення Східного регіону. Зокрема, в 1989 році він становив 51,41%, а в 2001 році збільшився до 58,45%, тобто на 7,04%⁶⁷⁴. При цьому, як і в цілому в Україні, частка україн-

⁶⁶⁶ Таблиця 2.2.5.

⁶⁶⁷ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁶⁶⁸ Там само.

⁶⁶⁹ Таблиця 2.2.5.

⁶⁷⁰ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁶⁷¹ Таблиці 1.2.8, 1.2.9.

⁶⁷² Таблиця 2.2.6.

⁶⁷³ Таблиця 2.2.5.

⁶⁷⁴ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

ців серед загальної чисельності населення регіону, за рахунок сільського населення, була дещо вищою – 54,38% у 1989 році та 61,06% у 2001 році ⁶⁷⁵.

Відрізнявся також і рівень частки українців серед загальної чисельності міського населення східних областей України. Так, у Донбасі в 1989 році серед міського населення українці опинилися в меншості, зокрема, в Донецькій області – 48,62%, а в Луганській – 49,27%, хоча й складала відносну більшість, бо за чисельністю переважали росіяни. Внаслідок зміни етнічної самоідентифікації частини представників етнічних меншинних груп, насамперед росіян, у 2001 році українці вже складала абсолютну більшість серед загальної чисельності міського населення Донеччини – 55,04% та Луганщини – 55,56% ⁶⁷⁶. За 1989–2001 рр. рівень частки українців збільшився в Донецькій області на 6,42%, а в Луганській – на 6,29% ⁶⁷⁷.

Помітно вищою була частка українців серед загальної чисельності міського населення Харківської області: 58,88% у 1989 році та 67,80% у 2001 році, тобто зросла на 8,92% ⁶⁷⁸. У всіх східних областях рівень частки українців серед міського населення був меншим, ніж серед загальної чисельності населення ⁶⁷⁹. Отже, незважаючи на істотне зростання за 1989–2001 рр., рівень частки українців серед міського населення Сходу України залишався найменшим, порівняно з трьома іншими регіонами.

Частка українців серед міського населення *Південного* та *Східного* регіонів України була значно нижчою, ніж Центрального, а особливо в Західного. Так, її рівень у містах Півдня та Сходу України, хоча і збільшився на 7,21%, із 53,94% у 1989 році до 61,15%, істотно поступався Заходу та Центру – 88,44% ⁶⁸⁰.

Частка українців серед усього населення міст обласного підпорядкування

Відрізнявся також і рівень частки українців серед населення окремих міст, насамперед міст обласного підпорядкування. У 2001 році в Україні нараховувалося 175 міст обласного підпорядкування, а також Київ та Севастополь, які мали спеціальний статус. Українці становили абсолютну більшість серед усього населення в 148-ми містах (83,62% загального числа міст обласного підпорядкування), у тому числі їхня частка в 44-х містах 13-ти областей перевищувала 90% ⁶⁸¹. Зокрема, в усіх містах обласного підпорядкування чотирьох західних областей: *Волинської* – *Луцьку* (92,52% у 2001 році та 85,98% у 1989 році), *Ковелі*, *Володимирі* – *Волинському*, *Нововолинську* (92-95%); *Івано-Франківської* – *Івано-Франківську* (92,25% у 2001 році та 80,38% у 1989 році), *Яремчі* (98,53% – найвищий показник серед усіх міст України), *Болехові*, *Калуші*, *Коломиї* (92-98%); *Рівненської* – *Рівному* (91,56% у 2001 році та

⁶⁷⁵ Таблиці 1.2.8, 1.2.9.

⁶⁷⁶ Таблиця 2.2.5.

⁶⁷⁷ Таблиця 2.2.6.

⁶⁷⁸ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁶⁷⁹ Таблиці 1.2.8, 1.2.9.

⁶⁸⁰ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁶⁸¹ Таблиця 1.2.2.

84,21% у 1989 році), Дубно, Острозі, Кузнецовську (91-95%); *Тернопільської – Тернополі* (найбільший рівень серед усіх обласних центрів України – 94,07% у 2001 році та 91,21% у 1989 році), а також в усіх містах обласного підпорядкування *Львівської області*, за винятком Львова, зокрема, в Новому Роздолі, Бориславі, Моршині, Дрогобичі, Самборі, Трускавці, Червонограді, Стрию (92-96%)⁶⁸².

Тобто, частка українців серед усього населення перевищувала 90% у 22-х із 30-ти міст *Західної України*, у тому числі в 4-х обласних центрах. Отже, *характерною ознакою урбаністичного середовища Галичини та Волині є етнічна однорідність населення.*

Також понад 90% загальної чисельності населення складали українці в 22-х містах (із 53-х) у *Центральній Україні*. Зокрема, в 4-х містах обласного підпорядкування *Вінницької області*: Хмільнику, Козятині, Могилеві-Подільському та Жмеринці (91-95%); 4-х містах *Київської*: Переяславі-Хмельницькому, Ржишеві, Березані та Фастові (90-95%); 3-х містах *Сумської*: Ромнах, Лебедині, Глухові (90-93%); 4-х містах *Хмельницької*: Кам'янці-Подільському, Шепетівці, Славути (90-91%); 3-х містах *Черкаської*: Умані, Ватутіному, Золотоноші (91-92%); 2-х містах *Чернігівської*: Прилуках та Ніжині (90-92%); а також у Малині (93,23%) *Житомирської* та Лубнах (90,78%) *Полтавської*⁶⁸³.

Всі без винятку міста, в яких українці становили більше 90% загальної чисельності населення були розташовані в західних та центральних областях. Тобто, як у містах *Західної України*, у *невеликих містах центральних областей спостерігалася етнічна однорідність населення, тобто абсолютне домінування за чисельністю українців.*

У 46-ти містах 19-ти областей, у тому числі в десяти обласних центрах, частка українців перевищувала 80%: у *Києві* (82,23% у 2001 році та 72,45% у 1989 році); *Чернігові* (86,27% у 2001 році та 80,15% у 1989 році) *Чернігівської*; *Вінниці* (87,22 % у 2001 році та 77,40% у 1989 році) та *Ладизині Вінницької*; *Житомирі* (82,92% у 2001 році та 71,76% у 1989 році), *Коростені*, *Новоград-Волинському та Бердичеві Житомирської*; *Борисполі*, *Ірпені*, *Василькові*, *Білій Церкві та Броварах Київської*; *Кіровограді* (85,84% у 2001 році та 76,93% у 1989 році), *Олександрії*, *Знам'янці*, *Світловодську Кіровоградської*; *Полтаві* (87,73% у 2001 році та 79,78% у 1989 році), *Миргороді та Кременчуці Полтавської*; *Сумах* (84,50% у 2001 році та 79,38% у 2001 році), *Конотопі*, *Охтирці та Шостці Сумської*; *Хмельницькому* (88,35% у 2001 році та 78,95% у 1989 році) та *Нетішині Хмельницької*; *Черкасах* (83,30% у 2001 році та 76,39% у 1989 році), *Смілі та Каневі Черкаської*; *Вільногірську, Синельниковому, Новомосковську та Дніпродзержинську Дніпропетровської*; *Токмаці Запорізької*; *Воскресенську та Первомайську Миколаївської*; *Котовську Одеської*; *Каховці Херсонської*; *Люботині, Ізюмі та Куп'янську Харківської*; *Красному Лимані Донецької* (84,33% – найвищий показник серед

⁶⁸² Там само.

⁶⁸³ Там само.

усіх міст області); а також у *Львові* (88,12% у 2001 році та 79,13% у 1989 році) *Львівської*; *Хусті Закарпатської*; *Новодністровську Чернівецької* ⁶⁸⁴.

У цілому в 23-х областях розташовані міста, де частка українців перевищувала 80%, у тому числі в столиці та 12-ти обласних центрах. Лише в Криму та Луганській області не було жодного міста, де б частка українців серед усього населення була більшою за 80%.

Ще у 20-ти містах, переважно у південних та східних областях, у тому числі в шести обласних центрах, частка українців перевищувала 70%: *Запоріжжі* (70,64% у 2001 році та 61,31% у 1989 році) *Запорізької*; *Дніпропетровську* (72,32% у 2001 році та 62,51% у 1989 році), *Жовтих Водах*, *Кривому Розі*, *Марганці*, *Орджонікідзе*, *Павлограді*, *Нікополі Дніпропетровської*; *Миколаєві* (72,68% у 2001 році та 63,21% у 1989 році), *Очакові*, *Південноукраїнську Миколаївської*; *Херсоні* (75,70% у 2001 році та 66,00% у 1989 році) та *Каховці Херсонської*; *Лозовій Харківської*; *Красноармійську*, *Слов'янську* та *Добропіллі Донецької*; *Комсомольську Полтавської*; *Чернівцях* (79,86% у 2001 році та 66,54% у 1989 році) *Чернівецької*; *Ужгороді* (77,83% у 2001 році та 69,81% у 1989 році) та *Мукачевому Закарпатської* ⁶⁸⁵.

Серед усього населення 24-х міст, у тому числі в 2-х обласних центрах, частка українців перевищувала 60%. І лише одне з них – *Славутич Київської* області розташоване в Центральній Україні, всі інші – на Сході та Півдні: у *Донецькій* – *Краматорськ*, *Артемівськ*, *Ясинувата*, *Докучаєвськ*, *Дебальцеве*, *Дружківка*, *Димитров*, *Авдіївка*, *Вугледар*, *Селідове*, *Новгородівка*; *Луганській* – *Лисичанськ*, *Рубіжне*, *Первомайськ*, *Ровеньки*, *Сєвєродонецьк*; *Одеській* – *Одеса* (61,66% у 2001 році та 48,88% у 1989 році), *Теплодар*, *Іллічівськ*, *Южне* (Південне), *Білгород-Дністровський*; *Першотравневськ* у *Дніпропетровській* та *Харків* (60,99% у 2001 році та 50,38% у 1989 році) *Харківської* ⁶⁸⁶.

Ще в 14-ти містах східних та південних областей рівень частки українців був вищим за 50%: *Дзержинську*, *Константинівці*, *Шахтарську*, *Кіровському*, *Харцизьку*, *Горлівці* та *Торезі (Донецької)*; *Кіровську*, *Брянці* та *Алчевську (Луганської)*; *Енергодарі*, *Бердянську* та *Мелітополі (Запорізької)*, *Первомайську* та *Чугуєві (Харківської)*. Крім того, ще у шести містах: *Харцизьку*, *Сніжному*, *Жданівці* та *Маріуполі (Донецької)*, *Чопі (Закарпатської)* українці становили відносно більшість серед населення. Серед усього населення *Луганська* у 2001 році українці також складали відносно більшість – 49,55%, хоча ще в 1989 році вони були в меншості – 41,85% і поступалися за чисельністю росіянам ⁶⁸⁷.

Українці опинилися в меншості серед усього населення у 23-х містах 4-х областей та Криму (13,00% загального числа міст): в *Ізмаїлі Одеської*; *Тернівці Дніпропетровської*; *Береговому Закарпатської*; *Севастополі* (22,38%); 11-ти містах *АР Крим*: *Сімферополі* (20,75%),

⁶⁸⁴ Там само.

⁶⁸⁵ Там само.

⁶⁸⁶ Там само.

⁶⁸⁷ Там само.

Красноперекопську, Армянську, Ялті, Джанкої, Саках, Євпаторії, Алушті, Феодосії, Судаці, Керчі; 5-ти містах *Луганської*: Красному Лучі, Стаханові, Свердловську, Краснодоні та Антрациті (серед усього населення Антрацитівської міської ради українці складали відносну більшість); 3-х містах *Донецької*: Макіївці, Єнакієвому та *Донецьку*⁶⁸⁸. У Донецьку відносну більшість серед усього населення в 2001 році становили росіяни – 48,20% (485 584 особи), а українці – 46,55% (469 008 осіб). Хоча ще в 1989 році росіяни складали в Донецьку, як і в Луганську, абсолютну більшість серед населення. На території інших 19-ти областей не було жодного міста обласного підпорядкування, де б українці складали меншість серед усього населення. До того ж, в етнічному складі населення в усіх без винятку обласних центрах рівень частки українців у 2001 році був вищим, ніж у 1989 році.

Отже, незважаючи на збереження значних територіальних відмінностей у рівні частки українців серед міського населення, за 1989-2001 рр. спостерігалось його зростання в усіх без винятку регіонах та областях України. При цьому, рівень частки українців серед міського населення продовжував залишатися нижчим, ніж серед усього населення. Рівень частки українців в етнічному складі міського населення мав істотні територіальні відмінності. Найвищим він залишався серед міського населення у західних та центральних областях, а також у невеликих містах східних та південних областей. Нижчим рівень частки українців був серед населення у великих містах півдня та сходу, а також у містах Криму та Донбасу.

Таким чином, за 1989-2001 рр. спостерігалось зростання чисельності міських українців як у цілому в Україні, так і в переважній більшості областей. Зберігалися значні відмінності у їхньому територіальному розміщенні, порівняно з міським населенням у цілому та загальним числом українців. Зокрема, якщо переважна більшість загальної чисельності українців були розселені у західних та центральних областях, то більшість міських українців, як і усього міського населення зосереджувалися в східних та південних областях.

Істотно відрізнявся також і рівень урбанізації українців у просторовому вимірі України. Високий її рівень був характерним, насамперед для східних та переважної більшості південних областей. Рівень урбанізації українців центральних, а особливо західних областей, залишався значно нижчим. До того ж, серед українців міське населення переважало у 16-ти із 24-х областей.

Визначальною ознакою етнічних процесів доби незалежності стало зростання частки українців в урбаністичному середовищі всіх без винятку областей. При цьому, продовжували зберігатися відмінності в рівні частки українців серед міського населення між західними та центральними областями з одного боку та східними та південними – з іншого. Українці переважали за чисельністю в переважній більшості міст, за винятком Криму та декількох містах інших областей, насамперед у Донбасі.

⁶⁸⁸ Там само.

5.3. Сільське населення

Зміни чисельності сільських українців

Загальна чисельність українців, які мешкали в сільській місцевості України зменшилася з 14 845 828 осіб у 1989 році до 13 883 466 осіб у 2001 році ⁶⁸⁹. За 1989–2001 рр. скорочення складало 6,48% (962 362 особи) ⁶⁹⁰. Темпи скорочення загальної чисельності сільського населення України за цей час були дещо більшими – 7,02% ⁶⁹¹. Частка українців серед скорочення чисельності усього сільського населення за 1989–2001 рр. становила 79,89% ⁶⁹². Тобто, загальна чисельність сільського населення скоротилася переважно за рахунок українців. При цьому, питома вага українців серед усього сільського населення України в 2001 році була значно вищою – 87,04% ⁶⁹³. Ці відмінності були спричинені тим, що темпи скорочення чисельності сільських українців за 1989–2001 рр. були майже вдвічі меншими, ніж представники етнічних меншинних груп – мешканців сіл, відповідно, 6,48% та 10,49% ⁶⁹⁴.

Скорочення чисельності сільських українців за цей час (на 6,48%) відбулося на тлі зростання чисельності міських українців (на 4,81%) ⁶⁹⁵. Протилежні напрями змін числа сільських та міських українців призвели до того, що їхня загальна чисельність в Україні зросла лише на 0,33% ⁶⁹⁶. Динаміка чисельності сільських українців мала істотні відмінності за окремими регіонами та областями.

Захід України. Серед чотирьох регіонів України найнижчі темпи скорочення їхньої чисельності спостерігалися в Західному регіоні. Загальна чисельність українців, які зосереджувалися у сільській місцевості регіону, складала у 1989 році 4 754 531 особу, а в 2001 році – 4 414 974 особи ⁶⁹⁷. За 12 років скорочення було досить незначним – лише 0,83% (39 557 осіб) ⁶⁹⁸. Частка Західного регіону серед скорочення загального числа сільських українців в Україні за 1989–2001 рр. становила лише 4,11% ⁶⁹⁹. Для порівняння, в 2001 році питома вага регіону серед загального числа українців – сільських мешканців в Україні була значно вищою (33,96%) ⁷⁰⁰. Темпи скорочення чисельності сільського населення в Західній Україні були дещо вищими, ніж українців – 0,93% ⁷⁰¹. Частка українців серед загального скорочення

⁶⁸⁹ Таблиці 3.2.1, 3.2.2.

⁶⁹⁰ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

⁶⁹¹ Таблиця 3.2.4.

⁶⁹² Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁶⁹³ Таблиця 3.2.5.

⁶⁹⁴ Таблиця 3.2.4.

⁶⁹⁵ Таблиця 2.2.4.

⁶⁹⁶ Таблиця 1.2.6.

⁶⁹⁷ Таблиці 3.2.1, 3.2.2.

⁶⁹⁸ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

⁶⁹⁹ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁷⁰⁰ Таблиця 3.2.9.

⁷⁰¹ Таблиця 3.2.4.

чисельності сільського населення регіону за 1989–2001 рр. становила 83,72% ⁷⁰². Але частка українців серед усього сільського населення в Західній Україні була ще вищою – 93,31% у 2001 році ⁷⁰³. На тлі скорочення числа сільських українців зростала чисельність міських українців у Західному регіоні – на 4,58% ⁷⁰⁴.

Зміни чисельності українців – мешканців сіл відрізнялися за окремими областями Західного регіону. У двох областях за 1989–2001 рр. спостерігався приріст чисельності сільських українців: Закарпатській – на 8,54% (51 427 осіб) та Чернівецькій – на 1,04% (4 039 осіб). Найбільш істотно зменшилася їхня чисельність у двох областях: Тернопільській – на 4,89% (33 586 осіб) та Львівській – на 3,46% (37 999 осіб). Дещо меншими темпами це скорочення відбувалося в інших трьох областях регіону: Волинській – на 2,38% (12 806 осіб), Рівненській – на 1,23% (7 617 осіб) та Івано-Франківській – на 0,37% (3 035 осіб) ⁷⁰⁵.

У Закарпатській та Чернівецькій областях зростання чисельності сільських українців відбувалося вищими темпами, ніж усього сільського населення. В інших п'яти областях регіону чисельність українців скорочувалася повільніше, ніж загальна чисельність сільського населення. До того ж, у Закарпатській області збільшення чисельності сільських українців відбувалося на тлі зменшення числа міських українців. У Чернівецькій області темпи зростання числа сільських українців були нижчими, ніж міських. У Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській та Тернопільській областях на тлі скорочення числа сільських українців спостерігалася зростання числа міських українців ⁷⁰⁶. Отже, в Західній Україні спостерігалися істотні територіальні відмінності в динаміці чисельності сільських українців, порівняно з міськими українцями та загальною чисельністю сільського населення.

Центр України. З усіх регіонів України найбільш високими темпами скорочувалася чисельність українців, які мешкали в сільській місцевості Центрального регіону. Зокрема, вона скоротилася з 6 398 466 осіб у 1989 році до 5 579 051 особи в 2001 році, тобто на 12,81% (819 415 осіб) ⁷⁰⁷. При цьому, темпи скорочення чисельності всього сільського населення в регіоні були дещо вищими – 13,43% ⁷⁰⁸. Частка українців серед загального скорочення чисельності сільського населення в Центральному регіоні за 1989–2001 рр. складала 90,87% ⁷⁰⁹. Найбільше серед усіх регіонів скорочення чисельності сільських українців в Центрі України супроводжувалося також найвищим зростанням числа міських українців – на 5,89% (477 960

⁷⁰² Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁷⁰³ Таблиця 3.2.5.

⁷⁰⁴ Таблиця 2.2.4.

⁷⁰⁵ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

⁷⁰⁶ Таблиці 2.2.4, 3.2.4.

⁷⁰⁷ Таблиці 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4.

⁷⁰⁸ Таблиця 3.2.4.

⁷⁰⁹ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

осіб)⁷¹⁰. Але це зростання числа українців – мешканців міст не могло компенсувати ще більше скорочення числа сільських українців. Тому за рахунок сільських українців за 1989–2001 рр. зменшилася і їхня загальна чисельність у регіоні – на 2,35% (341 455 осіб)⁷¹¹.

Чисельність сільських українців у регіоні скорочувалася вдвічі інтенсивніше, ніж у цілому в Україні, відповідно, 12,81% та 6,48%⁷¹². Частка регіону серед скорочення чисельності сільських українців за 1989–2001 рр. становила 85,15%⁷¹³. Тобто, загальна чисельність українців – мешканців сіл скоротилася переважно за рахунок Центрального регіону.

Темпи скорочення чисельності сільських українців відрізнялися за окремими центральними областями. Найвищими вони були як у відносних, так і в абсолютних показниках, і не лише в регіоні, але й у цілому в Україні, у Чернігівській області – на 21,56% (139 126 осіб). У інших областях регіону спостерігалось також істотне зменшення їхнього числа: Сумській – на 15,59% (77 470 осіб), Житомирській – на 13,61% (91 987 осіб), Київській – на 13,12% (113 537 осіб), Хмельницькій – на 11,88% (92 045 осіб), Полтавській – на 11,43% (83 532 осіб), Вінницькій – на 10,99% (115 553 особи), Черкаській – на 10,09% (70 992 осіб) та Кіровоградській – на 7,71% (34 873 особи)⁷¹⁴. Головною причиною скорочення чисельності сільських українців стали депопуляційні процеси, які розпочалися в 70-ті рр. XX ст.

В усіх областях Центрального регіону, крім Чернігівської, темпи скорочення чисельності сільських українців були нижчими, ніж усього сільського населення⁷¹⁵. При цьому, в усіх центральних областях, окрім Черкаської, спостерігалось збільшення числа міських українців⁷¹⁶. За рахунок зменшення числа сільських українців за 1989–2001 рр. скоротилася їхня загальна чисельність у кожній з дев'яти областей Центрального регіону⁷¹⁷.

Переважно за рахунок центральних областей скоротилася і загальна чисельність українців, які мешкали в сільській місцевості *Західного* та *Центрального* регіонів. Зокрема, їхня чисельність зменшилася з 11 152 997 осіб у 1989 році до 10 294 025 осіб у 2001 році, тобто на 7,70% (858 972 осіб)⁷¹⁸. Темпи скорочення чисельності усього сільського населення у цих двох регіонах були дещо вищими – 8,03%⁷¹⁹. Частка українців серед скорочення загальної чисельності сільського населення Заходу та Центру за 1989–2001 рр. становила 90,52%⁷²⁰.

⁷¹⁰ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

⁷¹¹ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁷¹² Таблиця 3.2.4.

⁷¹³ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁷¹⁴ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

⁷¹⁵ Таблиця 3.2.4.

⁷¹⁶ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁷¹⁷ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁷¹⁸ Таблиці 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4.

⁷¹⁹ Таблиця 3.2.4.

⁷²⁰ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

Чисельність сільських українців у Західному та Центральному регіонах зменшувалася інтенсивніше, ніж у цілому в Україні, відповідно, 7,70% та 6,48% ⁷²¹. Частка цих двох регіонів серед скорочення загальної чисельності сільських українців в Україні за 1989–2001 рр. складала 89,26% ⁷²². На тлі інтенсивного зменшення числа сільських українців в Центрі та на Заході України за 1989–2001 рр. (на 7,70%, 858 972 осіб), у цих регіонах спостерігалось зростання чисельності українців – мешканців міст (на 5,46%, 656 923 особи) ⁷²³. Завдяки значно інтенсивнішому зменшенню числа сільських українців, порівняно зі зростанням числа міських, їхня загальна чисельність у Західному та Центральному регіонах зазнала скорочення – на 0,87% (202 049 осіб) ⁷²⁴.

Південь України. Значно меншими темпами, ніж у Центрі, але більшими, ніж на Заході, скорочувалася чисельність українців – мешканців сіл у Південному регіоні. За 1989–2001 рр. вона зменшилася з 2 533 488 осіб до 2 465 424 осіб, тобто на 2,69% (68 064 особи) ⁷²⁵. Загальна чисельність сільського населення в регіоні скорочувалася інтенсивніше (3,28%), ніж українців (2,69%) ⁷²⁶. Частка українців серед скорочення загальної чисельності сільського населення на Півдні за 1989–2001 рр. становила 55,39% ⁷²⁷. При цьому, питома вага українців серед загальної чисельності сільського населення Південного регіону була в 2001 році значно більшою – 68,11% ⁷²⁸. Тобто, темпи скорочення чисельності сільських українців у регіоні були меншими, ніж темпи скорочення загального числа етнічних меншинних груп.

Чисельність українців – мешканців сіл у Південному регіоні скоротилася (на 2,69%, 68 064 особи) на тлі зростання числа українців – мешканців міст (на 5,34%, 296 169 осіб) ⁷²⁹. Приріст числа міських українців в абсолютних показниках перевищував скорочення числа сільських. Внаслідок цього за 1989–2001 рр. збільшилася і загальна чисельність українців на Півдні України – на 2,82% (228 105 осіб) ⁷³⁰. Скорочення чисельності сільських українців у Південному регіоні за цей час відбувалося значно повільніше, ніж у цілому в Україні, відповідно, 2,69% та 6,48% ⁷³¹. Частка регіону серед скорочення загальної чисельності українців – мешканців сіл в Україні за 1989–2001 рр. була досить незначною – лише 7,07% ⁷³². При цьому

⁷²¹ Таблиця 3.2.4.

⁷²² Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁷²³ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁷²⁴ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁷²⁵ Таблиці 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4.

⁷²⁶ Таблиця 3.2.4.

⁷²⁷ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁷²⁸ Таблиця 3.2.5.

⁷²⁹ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

⁷³⁰ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁷³¹ Таблиця 3.2.4.

⁷³² Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

частка Півдня серед загальної чисельності сільських українців в Україні в 2001 році була вдвічі більшою – 17,76% ⁷³³.

Динаміка чисельності сільських українців мала істотні відмінності за окремими областями Південного регіону. З одного боку, в одній з цих областей (Херсонській) спостерігався приріст їхньої чисельності – на 1,61% (6 522 особи). З іншого боку, найбільш істотне скорочення чисельності сільських українців відбулося в Криму – на 14,76% (37 264 особи). В інших областях Південного регіону воно не було таким відчутним: Дніпропетровській – на 3,56% (20 338 осіб), Миколаївській – на 2,49% (9 751 особу), Одеській – на 1,21% (6 669 осіб) та Запорізькій – на 0,15% (564 особи) ⁷³⁴.

У Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській та Одеській областях чисельність сільських українців за 1989-2001 рр. скорочувалася повільніше, ніж чисельність всього сільського населення. У Херсонській області приріст числа українців відбувався на тлі скорочення загальної чисельності сільського населення. І лише в Криму зменшення чисельності сільських українців супроводжувалося зростанням чисельності всього сільського населення переважно за рахунок кримських татар.

Крім того, у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській та Одеській областях зменшення чисельності сільських українців відбувалося в умовах приросту числа міських українців, і як наслідок цього і загальної чисельності українців. У Херсонській області темпи приросту числа українців – мешканців сіл були меншими, ніж міських українців. У Криму чисельність сільських українців скорочувалася вдвічі швидше, ніж міських ⁷³⁵.

Схід України. Дещо більшими темпами, ніж на Півдні, скорочувалася чисельність українців, які мешкали в селах Східного регіону. За 1989–2001 рр. їхня чисельність зменшилася на 3,05% (35 326 осіб), з 1 159 343 осіб до 1 124 017 осіб ⁷³⁶. До того ж, загальна чисельність сільського населення на Сході України скорочувалася майже втричі швидше, ніж число українців, відповідно, 8,30% та 3,05% ⁷³⁷. При цьому, питома вага українців серед скорочення загальної чисельності сільського населення регіону за 1989–2001 рр. становила лише 26,61% ⁷³⁸. Її рівень був істотно меншим за частку українців серед усього сільського населення Сходу України в 2001 році – 76,65% ⁷³⁹. Тобто, загальна чисельність сільського населення Східного регіону зменшувалася за 1989–2001 рр. не за рахунок українців, а переважно за рахунок етнічних меншинних груп, насамперед росіян.

⁷³³ Таблиця 3.2.9.

⁷³⁴ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

⁷³⁵ Таблиці 1.2.6, 2.2.4, 3.2.4.

⁷³⁶ Таблиці 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4.

⁷³⁷ Таблиця 3.2.4.

⁷³⁸ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁷³⁹ Таблиця 3.2.5.

Скорочення чисельності сільських українців на Сході України за 1989–2001 рр. на 3,05% (35 326 осіб) відбувалося на тлі зростання числа міських українців – на 2,63% (131 910 осіб), і як результат цього збільшилася і загальна чисельність українців – на 1,57% (96 584 особи)⁷⁴⁰. Чисельність сільських українців у Східному регіоні зменшувалася повільніше, ніж у цілому в Україні, відповідно, на 2,69% та 6,48%⁷⁴¹. Частка регіону серед скорочення загальної чисельності сільських українців в Україні за 1989–2001 рр. була досить незначною і становила лише 3,67%⁷⁴². При цьому, питома вага Сходу серед загального числа українців – мешканців сіл у 2001 році була вдвічі більшою – 8,09%⁷⁴³.

Темпи скорочення чисельності сільських українців за 1989–2001 рр. майже не відрізнялися за окремими областями регіону. Зокрема, в Луганській області скорочення становило 3,16% (8 462 особи), Донецькій – 3,04% (11 075 осіб) та Харківській – 2,99% (15 789 осіб)⁷⁴⁴. У всіх цих областях чисельність українців зменшувалася повільніше, ніж загальна чисельність сільського населення. Частка українців серед скорочення загальної чисельності сільського населення за 1989–2001 рр. складала в Донецькій області – 27,40%, у Луганській – 23,83%, у Харківській – 27,78%⁷⁴⁵. При цьому, питома вага українців серед загальної чисельності населення в кожній з областей була істотно вищою і становила в 2001 році: у Донецькій – 73,45%, Луганській – 72,70%, Харківській – 81,35%⁷⁴⁶. Тобто, загальна чисельність сільського населення в усіх східних областях скоротилася за 1989–2001 рр. переважно не за рахунок українців, а за рахунок етнічних меншинних груп, насамперед росіян.

Загальна чисельність сільських українців у *Південному* та *Східному* регіонах зменшилася з 3 692 831 особи в 1989 році до 3 589 441 особи в 2001 році, тобто на 2,80% (103 390 осіб)⁷⁴⁷. Темпи скорочення їхньої чисельності в південних та східних областях були вдвічі нижчими, ніж у цілому в Україні, відповідно, 2,80% та 6,48%⁷⁴⁸. Частка Півдня та Сходу серед скорочення загальної чисельності сільських українців за 1989–2001 рр. становила лише 10,74%⁷⁴⁹. При цьому, питома вага цих двох регіонів серед загальної чисельності українців – мешканців сіл в Україні була значно вищою – 25,85% у 2001 році⁷⁵⁰.

У *Південному* та *Східному* регіонах темпи скорочення чисельності сільських українців за 1989–2001 рр. були майже вдвічі меншими, ніж усього сільського населення України,

⁷⁴⁰ Таблиці 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4.

⁷⁴¹ Таблиця 3.2.4.

⁷⁴² Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁷⁴³ Таблиця 3.2.9.

⁷⁴⁴ Таблиці 3.2.3, 3.2.4.

⁷⁴⁵ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁷⁴⁶ Таблиця 3.2.5.

⁷⁴⁷ Таблиці 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4.

⁷⁴⁸ Таблиця 3.2.4.

⁷⁴⁹ Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁷⁵⁰ Таблиця 3.2.9.

відповідно, 2,80% та 4,79% ⁷⁵¹. Частка українців серед скорочення загальної чисельності сільського населення у цих двох регіонах складала 40,44% ⁷⁵². Рівень цієї частки був нижчим, ніж питома вага українців в етнічному складі сільського населення Півдня та Сходу України – 70,57 % у 2001 році ⁷⁵³.

Отже, чисельність сільських українців в Україні за 1989–2001 рр. скорочувалася на тлі зростання чисельності міських українців та загальної їхньої чисельності. Серед чотирьох регіонів України найвищі темпи скорочення чисельності українців – мешканців сіл спостерігалися в Центральному регіоні, а найменші – в Західному. Серед окремих областей найбільш істотного зменшення зазнала чисельність сільських українців у центральних областях за рахунок депопуляційних процесів, а також у Криму, завдяки не лише депопуляції, але й етнічній асиміляції (зросійщенню). Лише в трьох областях: Закарпатській, Чернівецькій та Херсонській спостерігалось зростання їхньої чисельності.

Темпи скорочення чисельності сільських українців були меншими, ніж загальної чисельності сільського населення в цілому в Україні, в усіх чотирьох регіонах, а також у переважній більшості областей. У Закарпатській та Чернівецькій областях чисельність українців зростала інтенсивніше, ніж усього сільського населення. У Херсонській області приріст числа українців супроводжувався скороченням загальної чисельності сільського населення. І лише в Криму зменшення числа сільських українців відбулося на тлі зростання загальної чисельності сільського населення, насамперед за рахунок кримських татар.

Територіальне розміщення сільських українців

Територіальне розміщення українців, які мешкали в сільській місцевості, за 1989–2001 рр. змінилося досить мало. Але за рівнем зосередження сільських українців зберігалися значні відмінності за окремими регіонами та областями.

Захід України. Частка Західного регіону серед загальної чисельності сільських українців в Україні становила в 1989 році 32,03%, а в 2001 році збільшилася до 33,96%, тобто на 1,93% ⁷⁵⁴. Частка регіону серед сільських українців була вищою, ніж серед усього сільського населення України – 31,68% у 2001 році ⁷⁵⁵. До того ж, частка Західного регіону серед сільських українців була майже вдвічі вищою, ніж серед міських українців, зокрема, в 2001 році, відповідно, 33,96% та 17,28% ⁷⁵⁶. Тобто, в 2001 році на Заході України мешкав кожен 3-й сільський українець і лише кожен 6-й міський українець. За 1989–2001 рр. збільшився рівень частки кожної із семи західних областей серед загальної чисельності сільських українців.

⁷⁵¹ Таблиця 3.2.4.

⁷⁵² Розрахунки за даними таблиці 3.2.3.

⁷⁵³ Таблиця 3.2.5.

⁷⁵⁴ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

⁷⁵⁵ Таблиця 3.2.9.

⁷⁵⁶ Таблиці 2.2.10, 3.2.9.

Найвищою, не лише в Західному регіоні, але й серед усіх областей України була частка Львівської області – 7,64% у 2001 році. Доволі високим залишався також і рівень часток інших чотирьох областей регіону: Івано-Франківської – 5,88%, Закарпатської – 4,70%, Тернопільської – 4,70%, Рівненської – 4,42%. Дещо меншою ще двох: Волинської – 3,79% та Чернівецької – 2,83% ⁷⁵⁷.

Рівень частки кожної із західних областей, окрім Закарпатської та Чернівецької, був вищим серед сільських українців, ніж серед усього сільського населення ⁷⁵⁸. Але серед міських українців питома вага кожної із західних областей залишалася істотно нижчою, ніж серед сільських українців ⁷⁵⁹. Отже, за ступенем зосередження в Західному регіоні сільські українці переважали сільське населення в цілому, а особливо міських українців.

Центр України. Серед загальної чисельності сільських українців найвищою серед чотирьох регіонів залишалася частка Центрального регіону, хоча за 1989-2001 рр. вона скоротилася з 43,10% до 40,19%, тобто на 2,91% ⁷⁶⁰. Рівень частки регіону серед загальної чисельності сільського населення України був значно нижчим – 36,43% у 2001 році ⁷⁶¹. Як і частка Західного, питома вага Центрального регіону серед сільських українців була більшою, ніж серед міських українців, відповідно, 40,19% та 36,31% у 2001 році ⁷⁶².

За 1989–2001 рр. зменшився рівень частки кожної із дев'яти центральних областей серед загальної чисельності сільських українців ⁷⁶³. При цьому, залишилися істотні відмінності в його рівні за окремими областями регіону. В 2001 році дещо вищим він був у п'яти правобережних та в одній лівобережній: Вінницької – 6,74%, Київської – 5,41%, Хмельницької – 4,92%, Полтавської – 4,67%, Черкаської – 4,56% та Житомирської – 4,21%. Рівень частки інших трьох областей був дещо нижчим: Чернігівської – 3,65%, Сумської – 3,02% та Кіровоградської – 3,01% ⁷⁶⁴. Рівень частки кожної із областей залишався вищим серед сільських українців, ніж серед загальної чисельності сільського населення та міських українців, за винятком Сумської області ⁷⁶⁵. Отже, в Центральному регіоні зосереджувалося найбільше українців, які мешкали в сільській місцевості. Рівень частки регіону серед сільського населення та міських українців залишався дещо нижчим.

Частка *Західного* та *Центрального* регіонів серед загальної чисельності сільських українців складала в 1989 році 75,13%, а в 2001 році за рахунок центральних областей змен-

⁷⁵⁷ Таблиця 3.2.9.

⁷⁵⁸ Там само.

⁷⁵⁹ Таблиці 2.2.10, 3.2.9.

⁷⁶⁰ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

⁷⁶¹ Таблиця 3.2.9.

⁷⁶² Таблиці 2.2.10, 3.2.9.

⁷⁶³ Таблиця 3.2.10.

⁷⁶⁴ Таблиця 3.2.9.

⁷⁶⁵ Таблиці 2.2.10, 3.2.9.

шилася до 74,15%, тобто на 0,98% ⁷⁶⁶. Рівень частки цих двох регіонів серед загальної чисельності сільського населення залишався істотно нижчим – 68,11% у 2001 році ⁷⁶⁷. Ще нижчою була питома вага Заходу та Центру серед міських українців – лише 53,59% у 2001 році ⁷⁶⁸. Отже, *Західний та Центральний регіони залишалися основним ареалом територіального розміщення українців, які мешкали в сільській місцевості. 3 із 4-х сільських українців в Україні зосереджувалися у західних та центральних областях.*

Південь України. Рівень частки Південного регіону серед загальної чисельності сільських українців залишався істотно меншим, ніж Західного, а особливо Центрального регіонів. Хоча за 1989–2001 рр. він дещо збільшився: з 17,06% до 17,76%, тобто на 0,70% ⁷⁶⁹. При цьому, рівень частки Півдня серед загальної чисельності сільського населення за рахунок етнічних меншинних груп був вищим – 22,70% у 2001 році ⁷⁷⁰. На відміну від Заходу та Центру рівень частки Південного регіону був нижчим серед сільських українців, порівняно з міськими, зокрема, в 2001 році, відповідно, 17,76% та 24,68% ⁷⁷¹.

За 1989–2001 рр. збільшився рівень кожної із областей Південного регіону серед загальної чисельності сільських українців, за винятком Криму. До того ж, рівень частки окремих областей регіону мав досить-таки значні відмінності. Зокрема, найвищою була у 2001 році частка двох областей: Дніпропетровської – 3,97% та Одеської – 3,91% у 2001 році. Дещо меншою – інших трьох областей: Херсонської – 2,95%, Миколаївської – 2,75% та Запорізької – 2,63%. Найменшим був рівень частки АР Крим та Севастополя серед сільських українців, відповідно, 1,55%, не лише в регіоні, але й серед усіх областей України ⁷⁷².

При цьому, в 2001 році рівень частки Дніпропетровської та Миколаївської областей був вищим серед сільських українців, ніж серед загальної чисельності сільського населення. І навпаки, рівень частки Запорізької, Одеської областей та Криму був нижчим серед сільських українців, порівняно з усім сільським населенням, за рахунок етнічних меншинних груп. Частка Херсонської області була однаковою як серед сільських українців, так і серед загальної чисельності сільського населення ⁷⁷³. До того ж, рівень частки кожної із шести південних областей був нижчим серед сільських українців, порівняно з міськими. І лише частка Криму серед сільських українців була дещо вищою, ніж серед міських ⁷⁷⁴. Отже, за ступенем зосередження сільських українців Південний регіон поступався Західному та Центральному.

⁷⁶⁶ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

⁷⁶⁷ Таблиця 3.2.9.

⁷⁶⁸ Таблиця 2.2.10.

⁷⁶⁹ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

⁷⁷⁰ Таблиця 3.2.9.

⁷⁷¹ Таблиці 2.2.10, 3.2.9.

⁷⁷² Таблиця 3.2.9.

⁷⁷³ Таблиця 3.2.9.

⁷⁷⁴ Таблиці 2.2.10, 3.2.9.

Схід України. Серед чотирьох регіонів України найменшою за рівнем була частка Східного регіону серед загальної чисельності сільських українців. При цьому, її рівень за 1989–2001 рр. фактично не змінився. Так, у 1989 році вона становила 7,81%, а в 2001 році зросла до 8,09%, тобто лише на 0,28% ⁷⁷⁵. За рахунок етнічних меншинних груп, насамперед росіян, рівень частки Сходу серед загальної чисельності сільського населення України був дещо вищим – 9,19% у 2001 році ⁷⁷⁶. Рівень частки найбільш урбанізованого Східного регіону серед сільських українців залишався істотно нижчим, ніж серед українців – мешканців міст, у 2001 році, відповідно, 8,09% та 21,73% ⁷⁷⁷. Тобто, в 2001 році на Сході України мешкав лише кожен 12-й сільський українець і кожен 4-й – міський українець.

За 1989–2001 рр. спостерігалось зростання, хоча й досить незначне, рівня частки кожної із трьох східних областей серед загальної чисельності сільських українців: Харківської – на 0,13%, Донецької – на 0,09%, Луганської – на 0,06% ⁷⁷⁸. У 2001 році рівень частки кожної із цих областей мав значні відмінності. Дещо вищим був рівень частки Харківщини – 3,69%, у Донбасі сільських українців було значно менше. Частка Донеччини становила 2,54%, а Луганщини – 1,86% ⁷⁷⁹. До того ж, рівень частки кожної із східних областей серед сільських українців був меншим, ніж серед усього сільського населення, а особливо у порівнянні з часткою серед міських українців ⁷⁸⁰. Отже, серед усіх регіонів найменше сільських українців зосереджувалося на Сході України.

Частка *Південного* та *Східного* регіонів серед загальної чисельності сільських українців збільшилася з 24,87% у 1989 році до 25,85% у 2001 році, тобто на 0,98% ⁷⁸¹. За рахунок етнічних меншинних груп рівень частки цих двох регіонів серед загальної чисельності сільського населення України був вищим і становив у 2001 році 31,89% ⁷⁸². Тобто, в 2001 році в Південному та Східному регіонах мешкав кожен 4-й сільський українець і кожен 3-й сільський мешканець. Ще більш істотні відмінності зберігалися в територіальному розміщенні сільських та міських українців у цих двох найбільш урбанізованих регіонах. Частка Півдня та Сходу серед сільських українців була істотно меншою, ніж серед міських, у 2001 році, відповідно, 25,85% та 46,41% ⁷⁸³.

Таким чином, розміщення сільських українців на території України був досить нерівномірним. Основним ареалом їхнього розселення залишалися центральні та західні області.

⁷⁷⁵ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

⁷⁷⁶ Таблиця 3.2.9.

⁷⁷⁷ Таблиці 2.2.10, 3.2.9.

⁷⁷⁸ Таблиця 3.2.10.

⁷⁷⁹ Таблиця 3.2.9.

⁷⁸⁰ Таблиці 2.2.10, 3.2.9.

⁷⁸¹ Таблиці 3.2.8, 3.2.9, 3.2.10.

⁷⁸² Таблиця 3.2.9.

⁷⁸³ Таблиці 2.2.10, 3.2.9.

Територіальне розміщення сільських українців дещо відрізнялося від розселення всього сільського населення, особливо на Півдні та на Сході України за рахунок представників етнічних меншинних груп. Ще більш істотні відмінності спостерігалися в територіальному розміщенні сільських та міських українців. Частка сільських українців в урбанізованих південних, а особливо в східних областях, була меншою, ніж міських українців.

Частка сільського населення серед українців

За 1989–2001 рр. частка сільського населення серед українців зменшилася з 39,67% до 36,98%, тобто на 2,69%⁷⁸⁴. При цьому, рівень частки сільського населення серед українців залишався дещо вищим, ніж серед усього населення – 33,06% у 2001 році⁷⁸⁵. Ці відмінності стали результатом того, що рівень урбанізації етнічних меншинних груп, насамперед завдяки росіянам, був істотно вищим, ніж українців. І навпаки, частка сільського населення серед етнічних меншин, а особливо серед росіян, була істотно нижчою, ніж серед українців, відповідно, 19,32%, 13,17% та 36,98%⁷⁸⁶. Рівень частки сільського населення серед українців значно відрізнявся за окремими регіонами України.

Захід України. У Західному регіоні переважна більшість українців мешкали у сільській місцевості: 54,88% у 1989 році та 53,56% у 2001 році⁷⁸⁷. За 1989–2001 рр. рівень частки сільського населення серед загальної чисельності українців зменшився у всіх областях регіону, крім Закарпатської⁷⁸⁸. При цьому, в шести областях регіону більшість українців розселені у сільській місцевості. І лише у Львівській області частка сільського населення серед українців була меншою і становила у 2001 році 42,92%. Найвищим рівень цієї частки не лише у Західному регіоні, але й серед усіх областей України, був на Закарпатті – 64,69%⁷⁸⁹.

Доволі високим він залишався і в усіх інших західних областях: Івано-Франківській – 59,53%, Тернопільській – 58,60%, Чернівецькій – 56,99%, Рівненській – 54,63% та Волинській – 51,30%⁷⁹⁰. У всіх західних областях, окрім Чернівецької, рівень частки сільського населення серед українців був вищим, ніж серед усього населення. У Чернівецькій області, за рахунок румунів та молдованів, які мешкали переважно в сільській місцевості, рівень частки сільського населення серед усього населення був вищим, ніж серед українців. Отже, переважна більшість українців Західного регіону були розселені у сільській місцевості.

Центр України. Доволі значною залишалася частка сільського населення серед українців у Центральному регіоні, хоча й зазнала значного скорочення з 44,10% у 1989 році до

⁷⁸⁴ Таблиці 3.2.11, 3.2.12, 3.2.13.

⁷⁸⁵ Таблиця 3.2.12.

⁷⁸⁶ Таблиця 3.2.12.

⁷⁸⁷ Таблиці 3.2.11, 3.2.12.

⁷⁸⁸ Таблиця 3.2.13.

⁷⁸⁹ Таблиця 3.2.12.

⁷⁹⁰ Там само.

39,38% у 2001 році, тобто на 4,72% ⁷⁹¹. Такі істотні зміни були спричинені тим, що чисельність сільських українців у результаті депопуляційних процесів інтенсивно скорочувалася на тлі зростання чисельності міських українців за 1989–2001 рр. Незважаючи на ці зміни рівень частки сільського населення залишався вищим, ніж загальної чисельності населення Центрального регіону – 37,14% у 2001 році ⁷⁹².

Скорочення рівня частки сільського населення серед українців за 1989–2001 рр. спостерігалось в усіх дев'яти центральних областях: від 2,06% у Кіровоградській до 6,14% у Чернігівській ⁷⁹³. При цьому, якщо у 1989 році сільське населення переважало серед українців у шести областях: Вінницькій, Житомирській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській та навіть у столичній Київській (без Києва), то у 2001 році лише у двох: Вінницькій та Хмельницькій, відповідно, 55,89% та 50,99%. Для порівняння, серед усього населення у 1989 році сільське населення у 1989 році переважало лише двох областях: Вінницькій та Хмельницькій, а в 2001 році – лише в одній Вінницькій ⁷⁹⁴. Ці відмінності були викликані тим, що переважна більшість представників етнічних меншинних груп, насамперед росіян, зосереджувалися не в селах, а в містах.

У цілому, серед українців у *Західному* та *Центральному* регіонах частка сільського населення зменшилася з 48,13% у 1989 році до 44,81% у 2001 році, тобто на 3,32% ⁷⁹⁵. Із 16-ти областей цих двох регіонів у 1989 році сільське населення переважало серед українців у 12-ти областях, а в 2001 році – у восьми. Рівень частки сільського населення серед українців залишався вищим, ніж серед усього населення цих двох регіонів – 43,11% у 2001 році ⁷⁹⁶.

Південь України. У Південному регіоні частка сільського населення серед українців була істотно меншою, ніж на Заході та в Центрі України. Її рівень становив 31,37% у 1989 році, а в 2001 році зменшився до 29,69%, тобто на 1,68%. При цьому, рівень частки сільського населення серед українців залишався вищим, ніж серед загальної чисельності населення регіону. Але за 1989-2001 рр., на відміну від українців, цей рівень навпаки збільшився на 0,73%, з 27,59% до 28,32% ⁷⁹⁷. Ці зміни стали наслідком того, що чисельність етнічних меншинних груп у містах Південного регіону, насамперед за рахунок росіян, скорочувалася інтенсивніше, ніж у селах. На збільшення цього рівня вплинуло також і повернення до Криму кримських татар, які зосереджувалися переважно у сільській місцевості.

Скорочення рівня частки сільського населення серед українців за 1989–2001 рр. спостерігалось у всіх областях Південного регіону: від 0,62% у Херсонській до 3,01% в Одесь-

⁷⁹¹ Таблиці 3.2.11, 3.2.12, 3.2.13.

⁷⁹² Таблиця 3.2.12.

⁷⁹³ Таблиця 3.2.13.

⁷⁹⁴ Таблиці 3.2.11, 3.2.12.

⁷⁹⁵ Таблиці 3.2.11, 3.2.12, 3.2.13.

⁷⁹⁶ Таблиця 3.2.12.

⁷⁹⁷ Таблиці 3.2.11, 3.2.12, 3.2.13.

кій. При цьому, цей рівень істотно відрізнявся за окремими областями. Найнижчим він був в індустріальних областях Придніпров'я: Дніпропетровській та Запорізькій, відповідно 19,51% та 25,74% у 2001 році. Дещо вищим – в Одеській (35,16%), Миколаївській (36,87%), Херсонській (42,68%) та АР Крим (42,54%). У всіх областях регіону, а також в АР Крим, рівень частки сільського населення серед українців залишався вищим, ніж серед загальної чисельності населення, насамперед за рахунок росіян, які переважно зосереджувалися в містах, а не в сільській місцевості.

Схід України. Найнижчим серед усіх регіонів був рівень частки сільського населення серед українців на Сході України 18,79% у 1989 році та 17,96% у 2001 році. Скорочення цього рівня спостерігалось як у цілому в регіоні – на 0,83%, так і у всіх трьох областях: Луганській – на 0,46%, Донецькій – на 0,66% та Харківській – на 1,49% ⁷⁹⁸. При цьому, найнижчою серед усіх областей України була частка сільського населення серед українців у Донецькій та Луганській областях, і складала у 2001 році, відповідно, 12,85% та 17,61%. Дещо вищим її рівень був у Харківській області – 24,99% ⁷⁹⁹.

У всіх областях Східного регіону рівень частки сільського населення залишався істотно вищим, ніж серед загальної чисельності населення за рахунок етнічних меншинних груп, насамперед росіян, які переважно були розселені у містах. Зокрема, у 2001 році у Донецькій області частка сільського населення серед українців становила 12,85%, серед росіян – лише 4,83%, а серед усього населення – 9,95% ⁸⁰⁰.

У цілому серед українців у *Південному* та *Східному* регіонах рівень частки сільського населення скоротився із 25,92% у 1989 році до 24,64% у 2001 році, тобто на 1,28%. Рівень частки сільського населення серед загальної чисельності населення цих двох регіонів залишався дещо нижчим і складав 22,07% у 2001 році ⁸⁰¹.

Таким чином, за 1989-2001 рр. рівень частки сільського населення зменшився в усіх областях, за винятком Закарпатської. При цьому, якщо у 1989 році сільське населення становило більшість серед загальної чисельності українців у 12-ти із 24-х областей України (шести західних та шести центральних), то у 2001 році – у восьми (шести західних та двох центральних). Найнижчим рівень цієї частки був у східних та південних областях: Донецькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській та Запорізькій. Незважаючи на скорочення, частка сільського населення серед українців у всіх областях, окрім Чернівецької, залишалася вищою, ніж серед загальної чисельності населення, завдяки етнічним меншинам, насамперед росіянам, які зосереджувалися переважно в містах, а не в сільській місцевості.

⁷⁹⁸ Там само.

⁷⁹⁹ Таблиця 3.2.12.

⁸⁰⁰ Там само.

⁸⁰¹ Таблиці 3.2.11, 3.2.12, 3.2.13.

Частка українців серед сільського населення

Етнічна структура сільського населення України істотно відрізнялася від етнічного складу міського населення, насамперед за рівнем частки українців. Незважаючи на скорочення загальної чисельності сільських українців в Україні за 1989–2001 рр. на 6,48% (962 362 особи), їхня частка серед сільського населення збільшилася з 86,54% у 1989 році до 87,04% у 2001 році, тобто на 0,50%⁸⁰². Зміни етнічної структури сільського населення на користь українців стали результатом того, що чисельність етнічних меншинних груп скорочувалася інтенсивніше, ніж українців. При цьому, в етнічному складі сільського населення частка українців залишалася істотно вищою, ніж серед міського – 65,82% у 1989 році та 73,27% у 2001 році, хоча і збільшилася на 7,45%⁸⁰³. Різниця між частками українців серед сільського та міського населення України скоротилася з 20,72% у 1989 році до 13,77% у 2001 році⁸⁰⁴.

Тобто, за 1989–2001 рр. виявилася тенденція до вирівнювання етнічного складу сільського та міського населення України за рахунок істотного зростання частки українців серед міського населення. За радянських часів, навпаки, спостерігалася тенденція до збільшення розбіжностей в етнічному складі сільського та міського населення. Зростання частки українців серед сільського населення спостерігалось в усіх чотирьох регіонах, але в її рівні зберігалися істотні територіальні відмінності.

Захід України. У Західному регіоні рівень частки українців серед сільського населення був досить високим: 93,22% у 1989 році та 93,31% у 2001 році, тобто зріс на 0,09%⁸⁰⁵. Рівень частки українців серед міського населення залишався дещо нижчим: 84,74% у 1989 році та 90,85% у 2001 році, хоча і збільшився досить істотно – на 6,11%⁸⁰⁶. У Західному регіоні спостерігалися найменші відмінності в етнічному складі міського та сільського населення. Зокрема, якщо у 1989 році різниця між рівнями часток українців серед сільського та міського населення регіону становила 8,48%, то в 2001 році скоротилася до 2,46%⁸⁰⁷.

Найвищою за рівнем не лише у регіоні, але й серед усіх областей України, була частка українців серед сільського населення Галичини та Волині. Зокрема, у 2001 році її рівень становив за областями: в Івано-Франківській – 99,55%, Тернопільській – 99,15%, Волинській – 99,12%, Львівській – 98,93% та Рівненській – 97,82%. Лише за рахунок дещо нижчого рівня частки українців у Закарпатті (82,27%) та Буковині (71,30%), рівень частки українців серед сільського населення у Західному регіоні був нижчим, ніж у Центральному⁸⁰⁸.

⁸⁰² Таблиці 3.2.3, 3.2.4, 3.2.5, 3.2.6.

⁸⁰³ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁸⁰⁴ Таблиця 2.2.7.

⁸⁰⁵ Таблиці 3.2.5, 3.2.6.

⁸⁰⁶ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁸⁰⁷ Таблиця 2.2.7.

⁸⁰⁸ Таблиця 3.2.5.

Зростання цього рівня спостерігалось у всіх західних областях: від 0,14% в Івано-Франківській до 0,83% у Закарпатській ⁸⁰⁹. У всіх областях регіону, за винятком Чернівецької, серед сільського населення рівень частки українців був вищим, ніж серед міського населення: від 3,29% у Тернопільській до 7,92% у Львівській ⁸¹⁰. Лише в Чернівецькій області – єдиній серед усіх областей України, рівень частки українців серед сільського населення був дещо нижчим, ніж серед міського – 71,30% та 80,48% у 2001 році ⁸¹¹. Ці відмінності були викликані тим, що переважна більшість представників етнічних меншинних груп в області (румунів та молдованів) розселені в сільській місцевості.

Центр України. Найвищою, порівняно з іншими регіонами, був рівень частки українців серед сільського населення в Центральному регіоні: 95,32% у 1989 році та 96,01%, тобто збільшився на 0,69% ⁸¹². Рівень частки українців серед сільського населення регіону залишався вищим, ніж серед міського: 80,16% у 1989 році та 87,33% у 2001 році. За 1989-2001 рр. різниця між частками українців серед сільського та міського населення істотно скоротилася: з 15,16% до 8,68% ⁸¹³.

Збільшення рівня цієї частки українців серед сільського населення спостерігалось в усіх областях регіону: від 0,08% у Чернігівській до 1,79% у Кіровоградській ⁸¹⁴. І це, незважаючи на скорочення чисельності сільських українців у всіх центральних областях, внаслідок депопуляційних процесів. Українці складали абсолютну більшість серед сільського населення кожної із областей регіону: Вінницькій – 97,99%, Чернігівській – 97,62%, Черкаській – 97,17%, Хмельницькій – 97,12%, Київській – 96,43%, Полтавській – 95,66%, Житомирській – 94,73%, Кіровоградській – 92,70% та Сумській – 91,44% ⁸¹⁵. У всіх без винятку центральних областях рівень частки українців серед сільського населення був вищим, ніж серед міського населення: від 4,03% у Сумській до 7,92% у Житомирській у 2001 році, але у 1989 році ці відмінності були ще більшими, відповідно, від 8,04% до 15,92% ⁸¹⁶.

У цілому у *Західному* та *Центральному* регіонах частка українців серед сільського населення збільшилася на 0,34%, із 94,41% у 1989 році до 94,75% у 2001 році ⁸¹⁷. Серед міського населення її рівень залишався нижчим, відповідно, 81,60% до 88,44%, але за цей час збільшився більш істотно – на 6,84% ⁸¹⁸. Різниця між рівнями часток українців серед сільського

⁸⁰⁹ Таблиця 3.2.6.

⁸¹⁰ Таблиця 2.2.7.

⁸¹¹ Таблиці 3.2.6, 2.2.6.

⁸¹² Таблиці 3.2.5, 3.2.6.

⁸¹³ Таблиця 2.2.7.

⁸¹⁴ Таблиця 3.2.6.

⁸¹⁵ Таблиця 3.2.5.

⁸¹⁶ Таблиця 2.2.7.

⁸¹⁷ Таблиці 3.2.5, 3.2.6.

⁸¹⁸ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

та міського населення зменшилася вдвічі: з 12,81% у 1989 році до 6,31% у 2001 році ⁸¹⁹. Тобто, виявилася тенденція зближення етнічного складу сільського та міського населення.

Південь України. У Південному регіоні рівень частки українців серед сільського населення був істотно нижчим, у значній мірі за рахунок Криму, ніж Західного та Центрального. Але й на Півдні цей рівень збільшився на 0,42%, із 67,69% у 1989 році до 68,11% у 2001 році ⁸²⁰, завдяки тому, що загальна чисельність етнічних меншинних груп скорочувалася інтенсивніше, ніж чисельність українців. Серед міського населення рівень частки українців, хоча і залишалася нижчим, але підвищився більш істотно – на 7,30%, із 56,44% до 63,74% ⁸²¹. Різниця між частками українців в етнічному складі сільського та міського населення скоротилася з 11,25% у 1989 році до 4,37% у 2001 році ⁸²².

Зростання рівня частки українців серед сільського населення спостерігалось в усіх областях регіону, і до того ж, доволі істотне: Запорізькій – на 4,79%, Миколаївській – 3,72%, Херсонській – 3,41%, Одеській – 2,68% та Дніпропетровській – 2,66% ⁸²³. У 2001 році рівень частки українців складав у Дніпропетровській (90,43%), Миколаївській (89,14%) та Херсонській (87,24%). У Запорізькій та Одеській областях цей рівень був нижчим, відповідно, 76,96% та 63,72% ⁸²⁴. Лише серед сільського населення АР Крим українці опинилися в меншості, до того ж, їхня частка скоротилася на 6,52%, з 33,88% у 1989 році до 27,36% у 2001 році ⁸²⁵. Різниця у рівні частки українців серед сільського та міського населення становила в 1989 році від 9,80% в Одеській до 19,48% у Дніпропетровській, а в 2001 році – істотно меншою, відповідно, за областями: 1,40% та 13,37% ⁸²⁶.

Схід України. Серед усіх регіонів України найбільше зросла частка українців серед сільського населення в Східному регіоні – на 4,15%, з 72,50% у 1989 році до 76,65% у 2001 році ⁸²⁷. При цьому, їхня частка серед міського населення була істотно нижчою, хоча й зросла з 51,41% у 1989 році до 58,45% у 2001 році, тобто на 7,04% ⁸²⁸. Збільшення рівня частки українців серед сільського населення за 1989-2001 рр. відбулося у всіх трьох областях регіону: Харківській – на 4,44%, з 76,91% до 81,35%, Донецькій – на 3,58%, із 69,87% до 73,45% та Луганській – на 4,44%, з 68,27% до 72,70% ⁸²⁹. *На Сході України спостерігалися найбільш істотні відмінності в етнічному складі сільського та міського населення, насамперед у рівні*

⁸¹⁹ Таблиця 2.2.7.

⁸²⁰ Таблиці 3.2.5, 3.2.6.

⁸²¹ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁸²² Таблиця 2.2.7.

⁸²³ Таблиця 3.2.6.

⁸²⁴ Таблиця 3.2.5.

⁸²⁵ Таблиці 3.2.5, 3.2.6.

⁸²⁶ Таблиця 2.2.7.

⁸²⁷ Таблиці 3.2.5, 3.2.6.

⁸²⁸ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

⁸²⁹ Таблиці 3.2.5, 3.2.6.

частки українців. У 1989 році різниця у рівні частки українців серед сільського та міського населення становила 21,09%, а у 2001 році скоротилася до 18,20%⁸³⁰.

Різниця в рівні частки українців серед сільського та міського населення у Харківській області скоротилася з 18,03% у 1989 році до 13,55% у 2001 році⁸³¹. Найбільші відмінності у рівні частки українців серед сільського та міського населення спостерігалися у Донбасі. Зокрема, у Донецькій області різниця становила 21,25% у 1989 році та 18,41% у 2001 році, у Луганській області, відповідно, 19,00% та 17,14%⁸³². При цьому, у 1989 році в Донецькій та Луганській областях серед сільського населення українці складали абсолютну більшість, але серед міського – лише відносну більшість, відповідно за областями, 48,62% та 49,27%. У 2001 році у Донбасі серед міського населення, як і серед сільського, українці становили абсолютну більшість⁸³³. Отже, незважаючи на зближення етнічного складу сільського та міського населення на Сході України, у цьому регіоні зберігалися найбільш значні відмінності в рівні частки українців в залежності від поселенської мережі.

У цілому серед сільського населення *Південного* та *Східного* регіонів частка українців за 1989-2001 рр. збільшилася більш істотно, ніж у Західному та Центральному. Незважаючи на зростання на 1,44%, рівень цієї частки на Півдні та Сході був нижчим, і становив 69,13% у 1989 році та 70,57% у 2001 році⁸³⁴.

Частка українців серед населення окремих районів

Важливе значення для дослідження етнічних процесів в Україні є аналіз етнічного складу населення не лише окремих областей, але й окремих районів. Бо, навіть в межах окремих областей зберігалися істотні відмінності в етнічній структурі населення, зокрема у рівні частки українців.

Українці становили абсолютну більшість серед усього населення в 462-х із 490 районів (93,06 % загальної їхньої кількості). Зокрема, рівень їхньої частки серед населення в 337-ми районах перевищував 90%. У тому числі, в 95-ти із 107-ми районів 7-ми *західних* областей, зокрема, в усіх без винятку районах 3-х областей: 16-ти *Волинської* (98-99%, найбільше у Камінь-Каширському – 99,46%), 14-ти *Івано-Франківської* (98-99%, у Калуському – 99,58%), 17-ти *Тернопільської* (95-99%, у Підгаєцькому – 99,69%), 20-ти *Львівської* (91-99%, у Турківському – 99,69%). Крім того, в 15-ти із 16-ти районів *Рівненської* частка українців складала 96-99%, найбільше у Березнівському – 99,33% і лише у Рокитнянському районі, де були розселені білоруси, вона становила 83,50%. Серед усього населення із 11-ти районів *Чернівецької* області в 6-ти: Путильському (99,33%), Заставнівському, Кіцманському, Вижницькому,

⁸³⁰ Таблиця 2.2.7.

⁸³¹ Таблиця 2.2.7.

⁸³² Там само.

⁸³³ Таблиці 2.2.5, 2.2.6, 3.2.5, 3.2.6.

⁸³⁴ Таблиці 3.2.5, 3.2.6.

Кельменецькому та Хотинському, а також із 13-ти районів *Закарпатської* у 7-ми: Міжгірському (99,12%), Воловецькому, Іршавському, Великоберезнянському, Перечинському, Хустському та Свалявському частка українців перевищувала 90% ⁸³⁵.

Із 201-го району 9-ти *центральної* областей українці складали більше 90% серед усього населення в 186-ти районах. У 5-ти областях Центральної України в усіх без винятку районах частка українців перевищувала 90%: у 27-ми *Вінницької* (найбільше у Чернівецькому – 99,03%), у 20-ти *Хмельницької* (у Чемеровецькому – 98,99%), у 25-ти *Полтавської* (Чорнухінському – 97,67%), у 20-ти *Черкаської* (Монастирищенському – 98,18%) та у 22-х *Чернігівської* (Ніжинському – 98,33%). Крім того, такий же рівень частки українців був у 24-х із 25-ти районів *Київської* (Ставищенському – 97,90%), лише в Обухівському він був дещо нижчим – 88,91%, а також у 18-ти із 23-х *Житомирської* (Любарському – 97,77%), у 17-ти із 21-го *Кіровоградської* (Олександрівському – 96,45%) та у 13-ти із 18-ти районів *Сумської* (Недригайлівському – 97,72%) ⁸³⁶.

Із 182-х районів *південних та східних* областей у 56-ти серед усього населення рівень частки українців перевищував 90%. Зокрема, у 14-ти із 22-х районів *Дніпропетровської* області: Петриківському (95,19%), Царичанському, Покровському, Межівському, Васильківському, Софіївському, Магдалинівському, Криничанському, Солонянському, Юр'ївському, Томаківському, П'ятихатському, Петропавлівському та Широківському; 11-ти із 19-ти районів *Миколаївської*: Кривоозерському (95,90%), Врадіївському, Доманівському, Новобузькому, Первомайському, Новоодеському, Снігурівському, Веселинівському, Єланецькому, Березнегуватівському, Баштанському; 11-ти із 27-ми *Харківської*: Краснокутському (93,90%), Валківському, Коломацькому, Богодухівському, Печенізькому, Сахновщинському, Барвінківському, Ізюмському, Борівському, Шевченківському та Близнюківському; шести із 20-ти районів *Запорізької*: Гуляйпільському (93,13%), Пологівському, Новомиколаївському, Великобілозерському, Чернігівському та Оріхівському; 5-ти із 18-ти районів *Херсонської*: Нововоронцовському (94,33%), Горностаївському, Великоолександрівському, Верхньорогачицькому та Високопільському; 4-х із 26-ти районів *Одеської*: Савранському (95,02%), Кодимському, Миколаївському та Любашівському; 4-х із 18-ти районів *Луганської*: Марківському (93,02%), Новопсковському, Сватівському та Білокуракінському; 1-му (Олександрівському – 91,86 %) із 18-ти районів *Донецької*. Тобто, в усіх без винятку областях України є райони, де українці становлять більше 90% загальної чисельності населення ⁸³⁷.

Рівень частки українців серед усього населення перевищував 80% ще в 75-ти районах, у тому числі в 18-ти районах західних та центральних областей: Мукачівському, Рахівському

⁸³⁵ Таблиця 1.2.2.

⁸³⁶ Там само.

⁸³⁷ Там само.

та Тячівському *Закарпатської*; Рокитнянському *Рівненської*; Сокирянському *Чернівецької*; Обухівському *Київської*; Володарсько-Волинському, Житомирському, Червоноармійському, Баранівському та Держинському *Житомирської*; Кіровоградському, Світловодському, Онуфрієвському та Вільшанському *Кіровоградської*; Серединобудському, Глухівському та Тростянецькому *Сумської*⁸³⁸.

Такий же рівень (понад 80%) спостерігався в 57-ми районах південних та східних областей: 12-ти *Херсонської*; 9-ти *Харківської*; 8-ми *Одеської* та *Миколаївської*; 7-ми *Дніпропетровської*; 5-ти *Запорізької*: Куйбишевському, Вільнянському, Запорізькому, Токмацькому та Розівському; 4-х *Донецької*: Добропільському, Слов'янському, Красноармійському та Краснолиманському; 4-х *Луганської*: Старобільському, Біловодському, Кремінському та Попаснянському⁸³⁹.

У цілому в Україні у 2001 році частка українців серед загальної чисельності населення від 80% до 99% була в 412-х районах із 490, що складало 83,6% загального їхнього числа. Отже, визначальною ознакою переважної більшості районів України є етнічна однорідність населення, тобто абсолютне домінування за чисельністю українців. У тому числі в 299-х районах західних та центральних областей і в 113-ти районах південних та східних. При цьому, в усіх без винятку районах Миколаївської області, а також Дніпропетровської та Херсонської, за винятком по одному району в кожній з цих двох областей⁸⁴⁰.

У 26-ти районах 7-ми областей рівень частки українців серед усього населення перевищував 70%: Виноградівському *Закарпатської*; Великописарівському *Сумської*; Павлоградському *Дніпропетровської*; 2-х *Луганської*: Міловському та Лутугинському; 4-х *Запорізької*: Василівському, Веселівському, Бердянському та Михайлівському; 5-ти *Харківської*: Нововодолазькому, Красноградському, Балакліївському, Харківському та Великобурлуцькому; 6-ти *Одеської*: Великомихайлівському, Овідіопільському, Роздільнянському, Ананіївському, Іванівському, Татарбунарському; 6-ти *Донецької*: Артемівському, Мар'їнському, Волноваському, Константинівському, Шахтарському та Амвросіївському⁸⁴¹.

У 12-ти районах 5-ти південних та східних областей рівень частки українців серед населення перевищував 60%: Мелітопольському та Якимівському *Запорізької*; Котовському *Одеської*; Первомайському *Харківської*; Ясинуватському, Новоазовському та Великоновосілівському *Донецької*; Свердловському, Троїцькому, Слов'яносербському та Антрацитівському *Луганської*⁸⁴². Ще в 12-ти районах 6-ти областей їхня частка серед загальної чисельності населення перевищувала 50%: Ужгородському *Закарпатської*; Сторожинецькому *Чернівець-*

⁸³⁸ Там само.

⁸³⁹ Там само.

⁸⁴⁰ Там само.

⁸⁴¹ Там само.

⁸⁴² Там само.

кої; Кам'яно-Дніпровському, Приазовському та Приморському *Запорізької*; Чугуївському *Харківської*; Перевальському та Новоайдарському *Луганської*; Тельманівському, Володарському, Старобешівському та Першотравневому *Донецької*⁸⁴³.

Крім того, ще у 6-ти районах: 2-х північних районах *АР Крим* –Красноперекопському (43,41%) та Первомайському (37,94%), 3-х південно-західних районах *Одеської* області – Кілійському (44,55%), Саратському (43,92%), Ізмаїльському (28,89%), а також Глибоцькому (46,82 %) *Чернівецької* області українці складали відносну більшість серед населення⁸⁴⁴.

Характерною рисою етнічного складу південних та східних областей був вищим рівень частки українців серед населення у північних районах, порівняно з південними. Це стосувалося *Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської та Одеської* областей, а також *АР Крим*.

Українці становили меншість серед усього населення лише у 22-х районах 5-ти областей (4,50% загального числа районів), у тому числі в 12-ти із 14-ти районів *АР Крим*: Роздольненському (40,06%), Джанкойському (33,75%), Сакському (31,52%), Чорноморському (29,29%), Нижньогірському (28,82%), Красногвардійському (27,26%), Сімферопольському (23,52%), Ленінському (22,91%), Советському (22,05%), Бахчисарайському (19,62%), Кіровському (17,61%), Білогірському (16,17%), де крім українців були розселені росіяни та кримські татари; 4-х районах *Одеської* області: Арцизькому (27,36%), Тарутинському (24,47%), Ренійському (17,69%), Болградському (7,56%), де поряд з українцями мешкали болгари, молдовани та гагаузи; 2-х районах *Луганської*: Краснодонському (45,89%) та Станично-Луганському (36,51%); Путивльському (47,44%) *Сумської* (українці та росіяни); 2-х районах *Чернівецької*: Новоселицькому (33,96%) та Герцаївському (5,00%), де крім українців мешкали румуни та молдовани; а також Берегівському (18,84%) *Закарпатської*, де серед усього населення разом з українцями були представлені угорці та цигани⁸⁴⁵.

Суцільна українська етнічна територія охоплює не лише всі центральні та західні області, за винятком 2-х районів Чернівецької, а також по 1-му району Закарпатської та Сумської областей, але й всі області півдня та сходу, за винятком Криму, 4-ох районів Одеської та 2-х районів Луганської областей. Серед усього населення 468-ми із 490 районів, тобто в 95,5% загального числа районів, українці домінували за чисельністю. Але й в тих районах, де українці не домінували за чисельністю, була значною (до 40 %) їхня частка серед усього населення. Тому лише ці 22 райони належать до *етнічнозмішаних* територій.

Таким чином, рівень частки українців серед сільського населення залишався істотно вищим, ніж серед міського населення у всіх областях, окрім Чернівецької. Ці відмінності бу-

⁸⁴³ Там само.

⁸⁴⁴ Там само.

⁸⁴⁵ Там само.

ли викликані тим, що в усіх областях України більшість представників етнічних меншинних груп, насамперед росіяни були зосереджені переважно у містах. Лише у Чернівецькій області, де більшість меншинних груп (румуни та молдовани) розселені переважно у сільській місцевості, рівень частки українців серед міського населення був вищим, ніж серед сільського.

У 1989 році рівень частки українців серед сільського населення був вищим, ніж серед міського на 20,72%, відповідно, 86,54% та 65,82%, а в 2001 році – на 13,77%, відповідно, 87,04% та 73,27%⁸⁴⁶. Ці зміни стали насамперед результатом зростання рівня частки українців в урбаністичному середовищі України. Найбільш істотні відмінності у рівні частки українців між сільським та міським населенням у 2001 році залишалися у східних та південних областях: Донецькій – 18,41%, Луганській – 17,14%, Харківській – 13,55%, Дніпропетровській – 13,37%, Миколаївській – 10,94%, Херсонській – 8,75% та Запорізькій – 8,17%⁸⁴⁷. У 1989 році ці відмінності були ще більшими. Так, серед міського населення Донецької та Луганської областей українці складали лише відносну більшість 48,62% та 49,27%, а серед сільського населення – абсолютну більшість 69,87% та 68,27%. Тобто, різниця у рівні частки українців серед сільського та міського населення Донеччини становила 21,09%, Луганщини – 19,00%⁸⁴⁸. За 1989–2001 рр. виявилася тенденція до вирівнювання етнічного складу сільського та міського населення України.

Отже, чисельність сільських українців за 1989–2001 рр. скоротилася переважно за рахунок депопуляції в усіх областях, за винятком Закарпатської, Чернівецької та Херсонської, найбільш істотно у центральних. Розміщення сільських українців на території України був досить нерівномірним. Основним ареалом їхнього розселення залишалися центральні та західні області. За 1989–2001 рр. рівень частки сільського населення зменшився в усіх областях, за винятком Закарпатської. Але незважаючи на ці зміни серед українців у 2001 році у 8-ми із 24-х областей переважало сільське населення, у тому числі в Західному регіоні в цілому. Хоча чисельність сільських українців за 1989–2001 рр. і зазнала скорочення, їхня частка серед сільського населення, навпаки за цей час навіть дещо збільшилася, досягнувши у 2001 році 87,04%. Характерною ознакою сільського населення переважної більшості областей України була його етнічна однорідність. Лише в АР Крим та декількох районах інших областей українці складали меншість серед усього населення.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. свідчить про істотні відмінності в динаміці чисельності міських та сільських українців. Зокрема, чисельність *міських українців* збільшилася за цей час на 4,81% (1 085 002 особи) на тлі

⁸⁴⁶ Таблиці 2.2.5, 2.2.7, 3.2.5.

⁸⁴⁷ Таблиця 2.2.7.

⁸⁴⁸ Таблиці 2.2.5, 2.2.7, 3.2.5.

скорочення числа *сільських українців* на 6,48% (962 362 особи)⁸⁴⁹. Зростання чисельності міських українців спостерігалось в усіх чотирьох регіонах, 21-й області, а також у Києві та Севастополі. Зменшення відбулося в АР Крим, а також у трьох областях: Закарпатській, Черкаській та Луганській. Чисельність сільських українців збільшилася лише в трьох областях: Закарпатській, Чернівецькій та Херсонській. Скорочення – у всіх чотирьох регіонах, а також у 21-й області та АР Крим.

Інтенсивне зменшення чисельності сільських українців стало результатом продовження депопуляційних процесів, що розпочалися ще в 70-ті рр. ХХ ст. Депопуляція охопила й міських українців на початку 90-х рр. Тому зростання чисельності українців – мешканців міст за 1989-2001 рр. відбулося не в результаті природного приросту, а стало наслідком міграційних процесів як із сільської місцевості України, так і повернення частини українців з країн пострадянського простору, насамперед на початку 90-х рр. Однак головним чинником, що найбільш істотно вплинув на зростання чисельності міських українців, стали етнічні процеси, а саме зміни етнічної самоідентифікації частини представників етнічних меншинних груп, насамперед росіян, зокрема тих, які походили з екзогамних родин.

Протилежні напрями змін чисельності міських та сільських українців призвели до того, що їхня *загальна чисельність* в Україні за 1989–2001 рр. збільшилася лише на 0,33% (122 640 осіб)⁸⁵⁰. Зростання спостерігалось у Західному, Південному та Східному регіонах, 13-ти областях, Києві та Севастополі. Скорочення чисельності відбулося в Центральному регіоні, 11-ти областях: усіх дев'яти центральних, а також західній Тернопільській, східній Луганській та АР Крим.

Територіальне розміщення міських та сільських українців дещо відрізнялося. Переважна більшість міських українців зосереджувалася в південних та східних областях, а сільських – у західних та центральних. Істотно відрізнявся й рівень їхньої урбанізації за окремими областями, найвищим він був у східних, а найнижчим – у західних областях. До того ж, у 2001 році в шести західних та двох центральних областях переважна більшість українців мешкали в сільській місцевості. У 1989 році серед українців переважало сільське населення аж у 12-ти із 24-х областей.

У результаті відмінностей у динаміці чисельності українців та етнічних меншинних груп за 1989–2001 рр. змінювався також і етнічний склад населення України на користь українців. Зокрема, рівень їхньої частки збільшився з 72,73% до 77,82%, тобто на 5,09%. Ці зміни були діаметрально протилежними, ніж за радянських часів, коли етнічна структура населення змінювалася на користь меншинних груп, насамперед росіян. Найбільш істотно зросла частка українців серед міського населення – на 7,45%, з 65,82% у 1989 році до 73,27% у 2001

⁸⁴⁹ Таблиці 2.2.3, 2.2.4, 3.2.3, 3.2.4.

⁸⁵⁰ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

році. Етнічна структура сільського населення змінилася за цей час досить мало. Частка українців збільшилася лише на 0,50%, з 86,54% до 87,04%.

І ще одна визначальна ознака етнічних процесів доби незалежності – відбувалося вирівнювання етнічного складу міського та сільського населення за рахунок більш інтенсивного зростання рівня частки українців в урбаністичному середовищі. У цьому полягали найістотніші відмінності від етнічних процесів радянської доби, коли, навпаки, наростали відмінності в етнічному складі населення за поселенською мережею за рахунок зменшення частки українців, насамперед серед міського населення.

Однак, незважаючи на тенденцію вирівнювання, продовжує різнитися рівень частки українців в урбаністичному середовищі та сільській місцевості, особливо в південних та східних областях. Унаслідок цього відрізняється й етнічна структура населення між західними та центральними областями з одного боку, де не було особливо разючих відмінностей у рівні частки українців за поселенською мережею, та східними та південними, з іншого, де ці відмінності були більш істотними. За часів незалежності спостерігалася й тенденція вирівнювання етнічного складу населення в просторовому вимірі України за рахунок того, що найбільш істотно зросла частка українців якраз в урбаністичному середовищі східних та південних областей, де за радянських часів навпаки, відбувалося найбільш істотне її скорочення. Лише в етнічному складі населення Криму за часів незалежності, як і в попередню добу, продовжував скорочуватися рівень частки українців. Незважаючи на територіальні відмінності, українці складали більшість серед населення всіх без винятку областей України. Тільки в Криму вони поступалися за чисельністю росіянам.

Розділ 6.

Етнічні меншинні групи в Україні

6.1. Загальна чисельність етнічних груп

Динаміка чисельності етнічних меншинних груп

Протягом 1989–2001 рр. змінювався етнічний склад населення України. Однією з визначальних ознак цих змін стало істотне скорочення загальної чисельності етнічних меншинних груп. У 1989 році їхня чисельність становила 14 032 981 особу, а в 2001 році зменшилася до 10 699 209 осіб, тобто скоротилася на 23,76% (3 333 772 особу)⁸⁵¹. *Якраз за рахунок етнічних меншин за 1989-2001 рр. і відбулося зменшення загальної чисельності населення України, бо чисельність українців за цей час, навпаки, збільшилася, але не досить істотно* –

⁸⁵¹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

лише на 0,33% (122 640 осіб)⁸⁵². Скорочення сукупної чисельності представників меншинних груп спостерігалось в усіх регіонах України, але різними темпами.

Захід України. Вищими темпами, ніж у цілому в Україні, скоротилася чисельність етнічних меншинних груп у Західному регіоні: з 1 049 769 осіб у 1989 році до 749 556 осіб у 2001 році, тобто на 28,60% (300 213 осіб)⁸⁵³. Як і в цілому в Україні, загальна чисельність населення регіону зменшилася не за рахунок українців, а завдяки меншинним групам. Частка регіону серед скорочення їхньої загальної чисельності в Україні за 1989–2001 рр. становила 9,01%⁸⁵⁴. При цьому, питома вага регіону серед загального числа етнічних меншин в Україні в 2001 році була ще меншою – лише 7,01%⁸⁵⁵.

Відрізнялися також і темпи скорочення числа етнічних груп за 1989–2001 рр. за окремими областями Західного регіону. Значно вищими темпами їхня чисельність зменшувалася у Галичині та на Волині, нижчими – на Закарпатті та Буковині. Зокрема, скорочення складало, відповідно за областями: в Івано-Франківській – на 50,39% (35 486 осіб) (найбільш істотне скорочення чисельності в Україні у відносних показниках), із 70 323 осіб у 1989 році до 34 887 осіб у 2001 році; Львівській – на 48,63% (127 748 осіб), із 262 671 особи до 134 923 осіб; Волинській – на 43,51% (24 850 осіб) із 57 109 осіб до 32 259 осіб; Рівненській – на 38,81% (30 468 осіб) із 78 512 осіб до 48 044 осіб; Тернопільській – на 33,52% (12 595 осіб) із 37 579 осіб до 24 984 осіб⁸⁵⁶.

Найнижчими темпами, і не лише у Західному регіоні, але й серед усіх областей України, скоротилася чисельність етнічних меншинних груп у двох західних областях: Закарпатській – на 9,07% (24 382 особи) та Чернівецькій – на 16,28% (44 734 особи)⁸⁵⁷. При цьому, їхня загальна чисельність у цих двох областях залишалася найбільшою в Західному регіоні: на Закарпатті за рахунок угорців, румунів, росіян, словаків та циганів, а на Буковині за рахунок румунів, молдованів та росіян. Зокрема, сукупна чисельність меншин у Закарпатській області становила в 1989 році 268 869 осіб, а в 2001 році – 244 487 осіб, Чернівецькій, відповідно, 274 706 осіб та 229 972 осіб⁸⁵⁸. Тобто абсолютна більшість представників етнічних меншинних груп Західного регіону зосереджувалося лише в цих двох областях, а їхня чисельність за 1989–2001 рр. не зазнала такого значного скорочення, як в Галичині та на Волині.

Скорочення чисельності етнічних меншин за 1989–2001 рр. відбувалося в усіх західних областях, окрім Тернопільської, на тлі зростання чисельності українців. У Тернопільській області темпи скорочення чисельності меншинних груп були істотно вищими, ніж україн-

⁸⁵² Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁵³ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁵⁴ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5

⁸⁵⁵ Таблиця 1.2.11.

⁸⁵⁶ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁵⁷ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁵⁸ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

нців, відповідно, 33,52% та 1,14% ⁸⁵⁹. За рахунок меншин скоротилася за цей час і загальна чисельність населення Волинської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Серед скорочення загальної чисельності населення Тернопільської області їхня частка становила 49,44% ⁸⁶⁰. У Закарпатській та Рівненській областях приріст чисельності українців за 1989–2001 рр. перевищував скорочення сукупного числа етнічних меншин, тому і загальна чисельність населення цих областей за цей час навіть збільшилася.

Отже, темпи скорочення чисельності етнічних меншин істотно відрізнялися за окремими областями Західного регіону. З одного боку, в Галичині та на Волині, де загальна чисельність етнічних меншинних груп була найменшою в Україні, спостерігалися найвищі темпи скорочення їхнього числа. З іншого боку, в Закарпатській та Чернівецькій областях, де сукупна чисельність представників меншин була істотно більшою, темпи скорочення їхнього числа виявилася меншими. В усіх областях Західного регіону, за винятком Тернопільської, скорочення чисельності етнічних груп відбувалося на тлі зростання чисельності українців.

Центр України. Серед усіх регіонів України найвищими темпами скорочувалася загальна чисельність етнічних меншин у Центральному регіоні з 2 321 262 осіб у 1989 році до 1 477 707 осіб у 2001 році, тобто на 36,34% (843 555 осіб) ⁸⁶¹. Темпи скорочення числа українців у цьому регіоні були істотно нижчими – лише 2,35% ⁸⁶². Загальна чисельність населення Центрального регіону скоротилася за цей час переважно за рахунок представників етнічних меншинних груп, насамперед росіян та євреїв. Частка меншин серед скорочення чисельності всього населення регіону за 1989–2001 рр. становила 71,19% ⁸⁶³. І це при тому, що їхня питома вага серед усього населення Центру України в 2001 році була всемеро меншою – лише 9,45% ⁸⁶⁴. Доволі значною була також і частка Центрального регіону серед скорочення чисельності етнічних меншин в Україні за 1989–2001 рр. – 25,30% ⁸⁶⁵. При цьому, частка регіону серед меншинних груп України в 2001 році була майже вдвічі меншою – лише 13,81% ⁸⁶⁶.

Темпи скорочення чисельності меншин відрізнялися за окремими областями Центрального регіону. Найвищими вони були у чотирьох правобережних областях: Вінницькій – 44,85% (73 026 осіб), чисельність етнічних меншин скоротилася з 162 835 осіб у 1989 році до 89 809 осіб у 2001 році; Житомирській – 41,88% (96 906 осіб), із 231 464 осіб до 134 538 осіб;

⁸⁵⁹ Таблиця 1.2.6.

⁸⁶⁰ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁸⁶¹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁶² Таблиця 1.2.6.

⁸⁶³ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁸⁶⁴ Таблиця 1.2.8.

⁸⁶⁵ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁸⁶⁶ Таблиця 1.2.11.

Хмельницькій – 40,53% (59 497 осіб) із 146 815 осіб до 87 318 осіб; Кіровоградській – 38,66% (70 021 особа) з 181 109 осіб до 111 088 осіб⁸⁶⁷.

Дещо нижчими темпами відбувалося скорочення числа етнічних меншин в інших двох правобережних та трьох лівобережних областях регіону: Полтавській – 33,97% (72 046 осіб), із 212 086 осіб у 1989 році до 140 040 осіб у 2001 році; Київській – 33,57% (68 871 особа), з 205 129 осіб до 136 258 осіб; Черкаській – 33,29% (48 481 особа), з 145 611 осіб до 97 130 осіб; Чернігівській – 33,11% (39 953 осіб), із 120 664 осіб до 80 711 осіб; Сумській – 30,09% (62 282 особи), з 207 011 осіб до 144 729 осіб⁸⁶⁸.

Чисельність етнічних меншинних груп у всіх центральних областях за 1989-2001 рр. скорочувалася інтенсивніше, ніж українців. Досить значним був також і рівень частки меншин серед скорочення загальної чисельності населення областей Центрального регіону за цей час: Кіровоградській – 68,39%, Житомирській – 65,40%, Хмельницькій – 62,68%, Київській – 60,78%, Полтавській – 56,50%, Сумській – 47,64%, Вінницькій – 46,56%, Черкаській – 37,57%, Чернігівській – 22,61%⁸⁶⁹. Тобто, в п'яти із дев'яти областей регіону загальна чисельність населення скоротилася переважно за рахунок етнічних меншин. Крім того, в усіх областях регіону рівень частки меншин серед скорочення загальної чисельності населення за 1989–2001 рр. перевищував їхню частку в етнічному складі населення⁸⁷⁰.

Значного скорочення зазнала також і сукупна чисельність етнічних меншинних груп у столиці України: з 708 538 осіб у 1989 році до 456 186 осіб у 2001 році, тобто на 35,62% (252 352 особи)⁸⁷¹. Навпаки, чисельність українців у Києві за цей час досить істотно збільшилася – на 13,26% (247 093 особи)⁸⁷². Скорочення чисельності меншин за 1989-2001 рр. було в абсолютних показниках навіть більшим, ніж приріст числа українців. Тому і загальна чисельність населення столиці за цей час скоротилася винятково за рахунок представників етнічних меншин.

Отже, серед чотирьох регіонів України за 1989–2001 рр. найвищі темпи скорочення чисельності етнічних меншин спостерігалися в Центральному регіоні. Але лише в одному цьому регіоні відбулося також скорочення числа українців, хоча й незначне, порівняно з етнічними меншинами. І лише в Києві скорочення числа етнічних меншин відбувалося на тлі зростання числа українців.

Загальна чисельність етнічних меншинних груп у *Західному* та *Центральному* регіонах скоротилася з 3 371 051 особи в 1989 році до 2 227 263 осіб у 2001 році, тобто на третину

⁸⁶⁷ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁶⁸ Там само.

⁸⁶⁹ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁸⁷⁰ Таблиця 1.2.8.

⁸⁷¹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁷² Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

– на 33,93% (1 143 768 осіб)⁸⁷³. Темпи скорочення їхньої чисельності в цих двох регіонах були значно вищими, ніж у цілому в Україні – 23,76%⁸⁷⁴. Частка Заходу та Центру серед скорочення загальної чисельності етнічних меншин в Україні за 1989–2001 рр. становила 34,31%⁸⁷⁵. Але питома вага цих регіонів серед загального числа меншин в Україні в 2001 році була істотно нижчою – лише 20,82%⁸⁷⁶.

На тлі значного скорочення чисельності етнічних меншин на Заході та в Центрі України, за рахунок центральних областей, скоротилася і чисельність українців, але лише на 0,87% (202 049 осіб)⁸⁷⁷. Тому загальна чисельність населення цих двох регіонів зазнала скорочення переважно за рахунок етнічних меншин. Їхня частка становила 84,99% скорочення загальної чисельності населення Західного та Центрального регіонів за 1989–2001 рр.⁸⁷⁸ Для порівняння, питома вага меншинних груп серед загальної чисельності населення цих двох регіонів у 2001 році була майже на порядок меншою – лише 8,84%⁸⁷⁹.

Таким чином, визначальною ознакою етнічних процесів в Західному та Центральному регіонах стало інтенсивне скорочення чисельності меншин на тлі лише незначного зменшення числа українців. Переважно за рахунок меншинних груп за 1989–2001 рр. скоротилася і загальна чисельність населення цих двох регіонів.

Південь України. Серед усіх чотирьох регіонів України найбільше представників етнічних меншинних груп зосереджувалося в Південному регіоні, у значній мірі за рахунок Криму. Але темпи скорочення їхньої чисельності на Півдні за 1989–2001 рр. були найнижчими, порівняно з іншими трьома регіонами. Так, у 1989 році їхня чисельність у регіоні становила 5 487 103 особи, а в 2001 році зменшилася до 4 475 603 осіб, тобто на 18,43% (1 011 500 осіб)⁸⁸⁰. Частка Півдня серед скорочення загальної чисельності етнічних меншин України за 1989–2001 рр. складала 30,34%⁸⁸¹. Питома вага Південного регіону серед загального числа меншин в Україні була значно вищою – 41,83% у 2001 році⁸⁸². На тлі скорочення сукупної чисельності етнічних меншинних груп на Півдні України за 1989–2001 рр. спостерігалася зростання числа українців – на 2,82% (228 105 осіб). Тому і загальна чисельність населення регіону скоротилася винятково за рахунок меншин⁸⁸³. Скорочення чисельності етнічних меншин відбулося в усіх областях регіону, за винятком Криму. У Криму, переважно за рахунок

⁸⁷³ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁷⁴ Таблиця 1.2.6.

⁸⁷⁵ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁸⁷⁶ Таблиця 1.2.11.

⁸⁷⁷ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁷⁸ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁸⁷⁹ Таблиця 1.2.8.

⁸⁸⁰ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁸¹ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁸⁸² Таблиця 1.2.11.

⁸⁸³ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

повернення кримських татар, сукупна чисельність етнічних меншинних груп збільшилася на 1,11% (19 986 осіб) із 1 804 576 осіб у 1989 році до 1 824 562 осіб у 2001 році. Зокрема, їхня чисельність зросла в АР Крим на 2,62% (39 121 особу) із 1 492 708 осіб до 1 531 829 осіб, а в Севастополі, навпаки, скоротилася на 6,14% (19 135 осіб) із 311 868 осіб до 292 733 осіб⁸⁸⁴.

Найбільш істотне скорочення сукупної чисельності представників меншин спостерігалось в трьох областях Півдня: Дніпропетровській – на 33,16% (364 855 осіб), із 1 100 298 осіб у 1989 році до 735 443 осіб у 2001 році; Миколаївській – на 29,65% (96 262 особи), з 324 715 осіб до 228 453 осіб; Херсонській – на 29,64% (88 921 особу), з 300 026 осіб до 211 105 осіб. Дещо нижчі темпи скорочення їхньої чисельності були в інших двох областях: Запорізькій – на 26,54% (203 265 осіб), із 765 980 осіб до 562 715 осіб; Одеській – на 23,35% (278 183 осіб), із 1 191 508 осіб до 913 325 осіб⁸⁸⁵.

В усіх областях регіону, окрім Криму, скорочення чисельності етнічних меншинних груп супроводжувалося зростанням чисельності українців. При цьому, найбільш високі темпи приросту числа українців спостерігалися в Одеській та Запорізькій областях, відповідно, 7,65% та 4,29%, де були дещо нижчі темпи скорочення чисельності етнічних меншин, порівняно з іншими областями регіону⁸⁸⁶. За рахунок меншин за 1989–2001 рр. скоротилася і загальна чисельність населення всіх південних областей, за винятком Криму. Навпаки, в Криму за цей час відбулося зменшення чисельності українців на тлі хоча й незначного збільшення числа представників етнічних груп. Тому і загальна чисельність населення Криму за цей час скоротилася не за рахунок меншин, а завдяки українцям.

Отже, за 1989–2001 рр. у Південному регіоні, як і в цілому в Україні, спостерігалось скорочення загальної чисельності етнічних меншин на тлі зростання числа українців. І лише в Криму відбулося зростання числа меншинних груп в умовах скорочення числа українців.

Схід України. Темпи скорочення чисельності етнічних меншинних груп у Східному регіоні України були вищими, ніж у Південному, але нижчими, ніж у Західному та Центральному. Зокрема, якщо в 1989 році загальна чисельність меншин у Східному регіоні становила 5 174 847 осіб, то в 2001 році скоротилася до 3 996 343 осіб, тобто на 22,77% (1 178 504 особи – найбільше скорочення в абсолютних показниках серед усіх регіонів України)⁸⁸⁷.

Частка Східного регіону серед скорочення загального числа меншинних груп в Україні за 1989–2001 рр. становила 35,35%⁸⁸⁸. Питома вага регіону серед загальної чисельності етнічних меншин в Україні була дещо більшою – 37,35% у 2001 році⁸⁸⁹. Скорочення чисель-

⁸⁸⁴ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁸⁵ Там само.

⁸⁸⁶ Таблиця 1.2.6.

⁸⁸⁷ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁸⁸ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁸⁸⁹ Таблиця 1.2.11.

ності меншин на Сході України відбувалося в умовах, хоча й незначного, але все-таки зростання числа українців – на 1,57% (96 584 особи)⁸⁹⁰. Тому і загальна чисельність населення регіону за 1989-2001 рр. скоротилася за рахунок представників меншин.

Серед трьох областей регіону найвищими темпами скорочувалася чисельність етнічних меншинних груп у Харківській області – на 29,61% (312 182 особи), з 1 181 699 осіб у 1989 році до 847 114 осіб у 2001 році. Дещо нижчими темпами скорочувалася їхня чисельність у Донбасі. Зокрема, в Луганській області – на 22,46% (287 218 осіб), з 1 374 799 осіб до 1 067 815 осіб. Серед усіх областей України найбільше за чисельністю етнічних меншин, головним чином за рахунок росіян, зосереджувалося на Донеччині: 2 618 349 осіб у 1989 році та 2 081 414 осіб у 2001 році. За 1989-2001 рр. в цій області спостерігалось також і найбільше скорочення їхньої чисельності в абсолютних показниках – на 471 692 осіб. Але темпи скорочення чисельності представників етнічних меншин у відносних показниках (20,37%) були найменшими серед усіх областей України, за винятком Закарпатської та Чернівецької⁸⁹¹.

У Харківській та Донецькій областях на тлі скорочення сукупного числа етнічних меншин за 1989–2001 рр. збільшувалася чисельність українців. Тому, як і в цілому в Україні, загальна чисельність населення цих двох областей скоротилася за цей час за рахунок етнічних меншин. У Луганській області їхня чисельність скорочувалася інтенсивніше, ніж чисельність українців. Тому загальна чисельність населення Луганщини зменшилася переважно за рахунок представників етнічних меншин. Їхня частка серед скорочення загальної чисельності населення області за 1989–2001 рр. становила 96,89%⁸⁹².

Отже, темпи скорочення чисельності етнічних меншинних груп за 1989–2001 рр. у відносних показниках у східних областях, особливо в Донбасі, виявилися дещо нижчими, ніж в інших областях України, хоча досить значними в абсолютних показниках. До того ж, у двох із трьох областей регіону скорочення їхньої чисельності відбувалося на тлі зростання чисельності українців.

Загальна чисельність етнічних меншинних груп у *Південному* та *Східному* регіонах скоротилася з 10 661 950 осіб у 1989 році до 8 471 946 осіб у 2001 році, тобто на 20,54% (2 190 004 особи)⁸⁹³. Частка цих двох регіонів серед скорочення сукупного числа меншин в Україні за 1989-2001 рр. становила 65,69%⁸⁹⁴. Питома вага цих двох регіонів серед загальної чисельності етнічних меншин в Україні була значно вищою – 79,18% у 2001 році⁸⁹⁵. Тобто, *чисельність етнічних меншинних груп на Заході та в Центрі України скорочувалася інтен-*

⁸⁹⁰ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁹¹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁹² Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁸⁹³ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁸⁹⁴ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁸⁹⁵ Таблиця 1.2.11.

сивніше, ніж на Півдні та Сході. Завдяки скороченню їхнього числа скоротилася і загальна чисельність населення південно-східних областей, бо чисельність українців у цих двох регіонах за 1989–2001 рр., навпаки, збільшилася на 2,28% (324 689 осіб)⁸⁹⁶.

Скорочення загальної чисельності представників етнічних меншин відбулося переважно за рахунок росіян, які зосереджувалися в містах східних та південних областей. Значне скорочення чисельності меншин у Південному та Східному регіонах було компенсоване новими міграційними потоками в Україну за часів незалежності. Південь та Схід стали основним ареалом зосередження в Україні нових мігрантів, насамперед представників закавказьких етносів: вірменів, азербайджанців та грузинів, а також корейців та турків-месхетинців. Безпосередній вплив на збільшення загальної чисельності етнічних груп у Криму мало повернення кримських татар.

Таким чином, протягом 1989–2001 рр. загальна чисельність меншинних груп скоротилася в цілому в Україні, в усіх її регіонах та областях, за винятком Криму. Темпи скорочення їхньої чисельності на Півдні та Сході у відносних показниках були істотно нижчими, ніж на Заході та в Центрі, але більшими в абсолютних показниках. Тобто, виявилася тенденція, *чим меншою була чисельність представників етнічних меншинних груп в окремих областях та регіонах, тим вищими були темпи скорочення їхньої чисельності за 1989–2001 рр.*

У Західному, Південному, Східному регіонах та 13-ти областях: шести західних, п'яти південних, двох східних, а також у Києві, скорочення загальної чисельності меншинних груп відбувалося на тлі зростання чисельності українців. У Центральному регіоні та 11-ти областях: усіх (дев'яти) центральних, одній західній та одній східній темпи скорочення їхньої чисельності були істотно вищими, ніж українців. І лише в Криму зростання сукупного числа представників етнічних меншинних груп супроводжувалося скороченням числа українців. Незважаючи на значні територіальні відмінності в динаміці чисельності меншинних груп та українців, у цілому в Україні та в усіх її чотирьох регіонах загальна чисельність населення скоротилася за 1989–2001 рр. не за рахунок українців, а за рахунок меншин.

Територіальне розміщення етнічних меншинних груп

Представники етнічних меншин були розселені на території України досить нерівномірно. У результаті відмінностей у динаміці їхньої чисельності за окремими регіонами та областями за 1989–2001 рр. відбувався незначний територіальний перерозподіл розміщення етнічних меншинних груп.

Захід України. Із чотирьох регіонів найменше представників меншинних груп було зосереджено в Західному регіоні. Частка цього регіону серед загальної їхньої чисельності в Україні скоротилася з 7,48% (1 049 769 осіб) у 1989 році до 7,01% (749 556 осіб) у 2001 році,

⁸⁹⁶ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

тобто на 0,47%⁸⁹⁷. Територіальне розміщення етнічних меншинних груп та українців істотно відрізнялося у регіоні. Так, у 2001 році рівень частки Західного регіону серед загального числа представників меншин був утричі нижчим, ніж серед українців, відповідно, 7,01% та 23,45%. При цьому, на відміну від меншин, частка регіону серед українців за 1989-2001 рр., навпаки зросла⁸⁹⁸.

Протилежні напрями змін територіального розміщення етнічних меншин та українців на Заході України були спричинені тим, що темпи зростання чисельності українців у цьому регіоні за 1989–2001 рр. були більшими, а темпи скорочення числа меншин були вищими, ніж у цілому в Україні⁸⁹⁹. Про істотні відмінності в територіальному розміщенні етнічних меншин та українців свідчить таке порівняння: у 2001 році на теренах Західного регіону мешкав лише кожен 14-й представник меншинних груп і кожен 4-й українець.

За 1989–2001 рр. серед загальної чисельності етнічних меншин України збільшилася частка двох із семи західних областей: Закарпатської – на 0,37% та Чернівецької – на 0,19%. Рівень частки інших п'яти західних областей за цей час, навпаки, скоротився: Волинської – на 0,10%, Івано-Франківської – на 0,17%, Львівської – на 0,61%, Рівненської – на 0,11% та Тернопільської – на 0,04%⁹⁰⁰. Територіальний перерозподіл представників етнічних меншин на користь Закарпаття та Буковини став результатом значно нижчих темпів скорочення їхньої чисельності у цих двох областях, ніж у цілому в Україні.

Серед усіх областей Західної України найбільше представників етнічних меншин зосереджувалося лише в трьох областях: Закарпатській, Чернівецькій та Львівській – 81,30% загальної їхньої чисельності в регіоні в 2001 році⁹⁰¹. Зокрема, в 2001 році їхня чисельність у Закарпатській області становила 244 487 осіб (2,29% загального числа в Україні), Чернівецькій – 229 972 особи (2,15%), Львівській – 134 923 особи (1,26%). Досить небагато представників етнічних меншин були розселені в інших чотирьох областях регіону: Рівненській – 48 044 особи (0,45%), Івано-Франківській – 34 887 осіб (0,33%), Волинській – 32 259 осіб (0,30%), і найменше, не лише в регіоні, але серед усіх областей України, у Тернопільській – 24 984 особи (0,23%)⁹⁰².

Рівень частки Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської та Тернопільської областей серед загального числа етнічних меншин був нижчим, ніж серед загального числа українців в Україні. І лише в Закарпатті та на Буковині за рівнем зосередження етнічні меншини переважали українців. Отже, за 1989–2001 рр. скоротилася частка Західного регіо-

⁸⁹⁷ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁸⁹⁸ Таблиці 1.2.11, 1.2.12.

⁸⁹⁹ Таблиця 1.2.6.

⁹⁰⁰ Таблиця 1.2.12.

⁹⁰¹ Розрахунки за даними таблиці 1.2.4.

⁹⁰² Таблиці 1.2.4, 1.2.11.

ну серед загальної чисельності меншинних груп на тлі зростання рівня частки регіону серед загальної чисельності українців. За ступенем зосередження на Заході України етнічні меншини істотно поступалися українцям.

Центр України. Рівень частки Центрального регіону серед загальної чисельності етнічних меншинних груп України хоча і був удвічі вищим, ніж Західного, але зазнав істотного скорочення: з 16,54% (2 321 262 особи) в 1989 році до 13,81% (1 477 707 осіб) у 2001 році, тобто на 2,73%⁹⁰³. Територіальне розміщення меншин у регіоні відрізнялося від розселення українців. Для порівняння, рівень частки Центру серед загальної чисельності українців був майже втричі вищим – 37,74% у 2001 році⁹⁰⁴. Тобто, в Центральному регіоні мешкав кожен 7-й представник етнічних меншин України і кожен 3-й українець.

За 1989–2001 рр. серед загальної чисельності етнічних груп України зменшився рівень кожної із дев'яти центральних областей, а також Києва. На відміну від західних, у центральних областях представники етнічних меншин були розселені більш-менш рівномірно. У 2001 році у Сумській області нараховувалося 144 729 представників етнічних меншин (1,35% загальної їхньої чисельності в Україні), Полтавській – 140 040 осіб (1,31%), Київській – 136 258 осіб (1,27%), Житомирській – 134 538 осіб (1,26%), Кіровоградській – 111 088 осіб (1,04%). Дещо меншою була їхня чисельність в інших чотирьох областях регіону (менше 100 тис. осіб та 1% у кожній з них): Черкаській – 97 130 осіб (0,91%), Вінницькій – 89 809 осіб (0,84%), Хмельницькій – 87 318 осіб (0,82%) та Чернігівській – 80 711 осіб (0,75%)⁹⁰⁵. За рівнем концентрації в кожній з областей Центрального регіону етнічні меншини істотно поступалися українцям. Значно більше число представників меншинних груп, порівняно з кожною із центральних областей, зосереджувалося в Києві – 708 538 осіб (5,05%) у 1989 році та 456 186 осіб (4,26%) у 2001 році⁹⁰⁶. За рівнем зосередження у столиці України у 1989 році етнічні меншини переважали навіть українців, а в 2001 році вже поступалися їм. Частка Києва серед загальної чисельності українців в Україні становила 4,98% у 1989 році та 5,62% у 2001 році⁹⁰⁷. За 1989–2001 рр. частка столиці серед сукупного числа етнічних меншин в Україні скоротилася на 0,79 %, а серед українців, навпаки, зросла на 0,64%⁹⁰⁸. Отже, за 1989–2001 рр. зменшилася територіальна присутність представників етнічних меншин у Центральному регіоні, в усіх його областях та Києві.

Частка *Західного* та *Центрального* регіонів серед загальної чисельності етнічних меншинних груп в Україні зменшилася з 24,02% (3 3371 031 особа) в 1989 році до 20,82%

⁹⁰³ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁹⁰⁴ Таблиця 1.2.11.

⁹⁰⁵ Таблиці 1.2.4, 1.2.11.

⁹⁰⁶ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.10, 1.2.11.

⁹⁰⁷ Таблиці 1.2.10, 1.2.11.

⁹⁰⁸ Таблиця 1.2.12.

(2 227 263 осіб) у 2001 році, тобто на 3,20%⁹⁰⁹. За 1989–2001 рр. відбувся їхній територіальний перерозподіл. На теренах західних та центральних областей в 1989 році мешкав кожен 4-й представник етнічних меншин України, а в 2001 році – вже кожен 5-й. Рівень частки цих двох регіонів серед українців був майже втричі вищим – 61,19% у 2001 році⁹¹⁰.

Отже, визначальною тенденцією змін територіального розміщення етнічних меншинних груп в Україні за 1989–2001 рр. стало скорочення їхньої присутності на теренах Західного та Центрального регіонів. За ступенем зосередження в цих двох регіонах вони істотно поступалися українцям.

Південь України. Серед усіх регіонів найбільше представників етнічних меншинних груп зосереджувалися на Півдні України, насамперед завдяки Криму. Так, частка регіону серед загальної їхньої чисельності в Україні становила в 1989 році 39,10%, а в 2001 році збільшилася до 41,83%, тобто на 2,73%⁹¹¹. Але їхня чисельність скоротилася за цей час з 5 487 103 осіб до 4 475 603 осіб, тобто на 1 011 500 осіб (18,43%)⁹¹². Збільшення територіальної присутності представників етнічних груп у регіоні, незважаючи на зменшення їхнього числа, було викликано тим, що темпи скорочення їхньої чисельності на Півдні були істотно нижчими, ніж у цілому в Україні. До того ж, на відміну від Заходу та Центру, рівень частки Півдня серед загального числа меншин в Україні був майже вдвічі нижчим, ніж серед українців, у 2001 році, відповідно, 41,83% та 22,12%⁹¹³.

Зростання частки Південного регіону в територіальному розміщенні етнічних меншинних груп в Україні за 1989–2001 рр. відбулося за рахунок Криму – 4,19% та частково Одеської області – 0,05%⁹¹⁴. До речі, в 2001 році майже 2/3 загальної чисельності етнічних меншин Півдня України зосереджувалися в Криму та на Одещині. Рівень частки інших п'яти областей регіону, навпаки, скоротився⁹¹⁵.

Найбільше представників етнічних груп у Південному регіоні концентрувалися в Криму, частка якого поступалася лише Донецькій області. Рівень частки Криму серед їхньої загальної чисельності в Україні становив у 1989 році 12,86% (1 804 576 осіб), у тому числі АР Крим – 10,64% та Севастополі – 2,22%, а 2001 році збільшилася до 17,05% (1 824 562 особи), зокрема в АР Крим – 14,31% та Севастополі – 2,74%⁹¹⁶.

Доволі високою залишалася також і частка ще трьох південних областей серед етнічних меншин України в 2001 році: Одеської – 8,54% (913 325 осіб), Дніпропетровської –

⁹⁰⁹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁹¹⁰ Таблиця 1.2.11.

⁹¹¹ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁹¹² Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹¹³ Таблиця 1.2.11.

⁹¹⁴ Таблиця 1.2.12.

⁹¹⁵ Таблиця 1.2.11.

⁹¹⁶ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.10, 1.2.11.

6,87% (735 443 особи) та Запорізької – 5,26% (562 715 осіб). Значно нижчою була частка двох інших областей регіону: Миколаївської – 2,14% (228 453 особи) та Херсонської – 1,97% (211 105 осіб)⁹¹⁷. Рівень частки Дніпропетровської, Миколаївської та Херсонської областей, як і Західного та Центрального регіонів, був нижчим серед меншинних груп, ніж серед українців. І, навпаки, за ступенем зосередження в Запорізькій та Одеській областях, а також у Криму, етнічні меншини переважали українців. За рахунок цих двох областей, а також Криму, частка Південного регіону серед загальної їхньої чисельності в Україні залишалася істотно вищою, ніж серед загальної чисельності українців.

Отже, за 1989–2001 рр. відбувалося подальше зосередження представників етнічних меншинних груп у Південному регіоні за рахунок Криму та Одеської області, незважаючи на скорочення їхньої загальної чисельності. За ступенем концентрації на Півдні України вони переважали українців.

Схід України. Окрім Півдня, значна частина представників меншинних груп зосереджувалася на Сході України. Зокрема, частка Східного регіону серед етнічних меншин в Україні збільшилася з 36,88% у 1989 році до 37,35% у 2001 році, тобто на 0,47%⁹¹⁸. Але це зростання супроводжувалося скороченням їхньої загальної чисельності в регіоні на 22,77% (1 178 504 особи), з 5 174 847 осіб у 1989 році до 3 996 343 осіб у 2001 році⁹¹⁹. Оскільки, збільшення рівня частки Східного регіону серед загальної чисельності етнічних меншин стало результатом того, що їхня чисельність в цьому регіоні за 1989–2001 рр. скорочувалася повільніше, ніж у цілому в Україні. Частка Східного регіону, як і Південного, серед сукупного числа меншинних груп в Україні була істотно вищою, ніж серед українців, у 2001 році, відповідно, 37,35% та 16,69%⁹²⁰.

Доволі високою залишалася також і частка кожної із трьох східних областей серед загальної чисельності етнічних меншин. Серед усіх областей України, передусім за рахунок росіян, найбільше їх було зосереджено в Донецькій області. Незважаючи на скорочення їхньої чисельності на Донеччині з 2 618 349 осіб до 2 081 414 осіб у 2001 році, тобто на 536 953 осіб (20,51%), частка області серед етнічних меншин в Україні збільшилася за цей час з 18,66% до 19,45%, тобто на 0,79%⁹²¹. Частка області серед загальної чисельності українців була майже втричі меншою – лише 7,31% у 2001 році⁹²². Тобто, за ступенем зосередження в Донецькій області українці істотно поступалися етнічним меншинам. У 2001 році на Донеччині мешкав кожен 5-й представник етнічних меншин України і лише кожен 14-й українець.

⁹¹⁷ Таблиці 1.2.4, 1.2.11.

⁹¹⁸ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁹¹⁹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹²⁰ Таблиця 1.2.11.

⁹²¹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6, 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁹²² Таблиця 1.2.11.

Третє місце за чисельністю меншинних груп серед усіх областей України, після Донецької та Криму, посідала Луганська область, також насамперед за рахунок росіян. Частка області серед етнічних меншин в Україні збільшилася з 9,80% у 1989 році до 9,98% у 2001 році, тобто на 0,18% ⁹²³. Їхня чисельність за 1989-2001 рр. скоротилася з 1 374 799 осіб до 1 067 815 осіб, тобто на 306 984 особи (22,33%) ⁹²⁴. Частка області серед загальної чисельності українців залишалася істотно нижчою – 3,92% у 2001 році ⁹²⁵. У 2001 році на теренах Луганської області мешкав кожен 10-й представник меншин і лише кожен 25-й українець.

На відміну від Донбасу, рівень частки Харківської області серед етнічних меншин в Україні за 1989-2001 рр. зазнав скорочення. Це стало результатом того, що темпи скорочення їхньої чисельності у Харківській області були вищими, ніж у цілому в Україні, а в Донецькій та Луганській областях, навпаки, нижчими. Але чисельність меншин на Харківщині, переважно за рахунок росіян, як і частка області серед етнічних меншин України залишалася доволі значною – 1 181 699 осіб (8,42%) у 1989 році та 847 114 осіб (7,92%) у 2001 році ⁹²⁶. Серед українців частка Харківщини була порівняно нижчою – 5,46% у 2001 році ⁹²⁷.

Східний регіон, як і Південний, є основним ареалом розселення етнічних меншинних груп в Україні. До того ж, за рахунок Донбасу, за 1989-2001 рр. частка регіону серед їхньої загальної чисельності навіть зростає. *На Сході України спостерігалися найбільш істотні відмінності в територіальному розміщенні представників етнічних меншин та українців.*

За 1989–2001 рр. відбувся територіальний перерозподіл етнічних меншинних груп на користь Південного та Східного регіонів. Частка цих двох регіонів серед етнічних меншин в Україні зростає з 75,98% у 1989 році до 79,18% у 2001 році, тобто на 3,20% ⁹²⁸. Але незважаючи на зростання цієї частки, загальна їхня чисельність у південно-східній Україні зазнала доволі значного скорочення: з 10 661 950 осіб у 1989 році до 8 471 946 осіб у 2001 році, тобто на 2 190 004 особи (20,54%) ⁹²⁹. На відміну від Заходу та Центру, за ступенем зосередження в Південному та Східному регіонах етнічні меншини істотно переважали українців, у 2001 році, відповідно, 79,18% та 38,81% ⁹³⁰. Тобто, чотири із п'яти представників меншин в Україні були мешканцями південних та східних областей.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. засвідчує, що розселення етнічних меншинних груп на території України було досить нерівномірним. Основним ареалом їхнього зосередження залишалися Південний та Східний регі-

⁹²³ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁹²⁴ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹²⁵ Таблиця 1.2.11.

⁹²⁶ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.10, 1.2.11.

⁹²⁷ Таблиця 1.2.11.

⁹²⁸ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

⁹²⁹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹³⁰ Таблиця 1.2.11.

они. За 1989–2001 рр. відбувся територіальний перерозподіл на користь цих двох регіонів, насамперед за рахунок Криму, Донецької, Луганської та Одеської областей. Навпаки, частка всіх інших областей серед загальної чисельності меншин за цей зазнала скорочення. Спостерігається закономірність: територіальний перерозподіл етнічних меншин за 1989–2001 рр. відбувся на користь тих областей, де їхня чисельність була найбільшою.

Отже, абсолютна більшість представників етнічних меншинних груп України (55%) зосереджувалася в Криму та трьох областях: Донецькій, Луганській та Одеській. В усіх інших областях (21-й) та Києві, разом взятих, їх було менше. За ступенем зосередження етнічні меншини переважали українців у Південному та Східному регіонах, у Криму, п'яти областях: Донецькій, Луганській, Одеській, Запорізькій, а також у західній Чернівецькій. У всіх інших областях, а також у Києві за рівнем концентрації меншини поступалися українцям.

Частка етнічних меншинних груп серед загальної чисельності населення

У результаті протилежних напрямів динаміки чисельності українців та представників етнічних меншин за 1989–2001 рр. змінився і етнічний склад населення України. Головною ознакою цих змін стало скорочення рівня частки меншинних груп серед усього населення з 27,27% у 1989 році до 22,18% у 2001 році, тобто на 5,09%⁹³¹. Етнічний склад населення істотно відрізнявся за окремими регіонами та областями.

Захід України. Серед чотирьох регіонів України найнижчим рівень частки меншинних груп залишався в Західному регіоні: 10,81% у 1989 році, а в 2001 році зменшився до 7,85%, тобто на 2,96%⁹³². Тобто, якщо в 1989 році кожен 9-й мешканець Західного регіону був представником етнічних меншин, то в 2001 році – вже кожен 13-й.

Серед усього населення семи областей Західного регіону найвищим рівень частки етнічних меншин був у двох: Чернівецькій – 29,20% у 1989 році та 25,02% у 2001 році, Закарпатській, відповідно, 21,59% та 19,49%. У етнічному складі населення інших п'яти областей регіону цей рівень був істотно нижчим: Львівській – 9,63% та 5,18%, Рівненській – 6,74% та 4,10%, Волинській – 5,40% та 3,05% і найменше серед усіх областей України – у Тернопільській (3,23% та 2,19%)⁹³³. За 1989–2001 рр. він зменшився у кожній із західних областей на 1–4%⁹³⁴. Зменшення рівня частки представників меншин серед усього населення Західного регіону та його областей, окрім Тернопільської, відбулося внаслідок зростання чисельності українців за 1989–2001 рр. на тлі скорочення числа етнічних меншин, насамперед росіян. У Тернопільській області темпи скорочення їхньої чисельності були вищими, ніж українців⁹³⁵.

⁹³¹ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

⁹³² Там само.

⁹³³ Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

⁹³⁴ Таблиця 1.2.9.

⁹³⁵ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

Центр України. Рівень частки меншинних груп серед усього населення в Центральному регіоні залишався вищим, ніж у Західному, але за 1989-2001 рр. зазнав істотного скорочення. Так, якщо у 1989 році він становив 13,79%, то у 2001 році зменшився до 9,44%, тобто на 4,35%⁹³⁶. Тому, у 1989 році до етнічних меншин належав кожен 7-й мешканець регіону, а в 2001 році – лише кожен 11-й.

Існували також і відмінності в етнічному складі населення центральних областей. У чотирьох з них рівень частки меншинних груп був дещо вищим: понад 12% у 1989 році та понад 8% у 2001 році. Зокрема, у Сумській – 14,50% та 11,16%, Кіровоградській – 14,75% та 9,87%, Житомирській – 15,05% та 9,68%, Полтавській – 12,13% та 8,64%. У інших областях регіону цей рівень був нижчим: Київській – 10,60% та 7,48%, Черкаській – 9,53% та 6,95%, Чернігівській – 8,54% та 6,53%, Хмельницькій – 9,64% та 6,12%, Вінницькій – 8,48% та 5,09%⁹³⁷. Скорочення рівня частки меншин серед усього населення за 1989–2001 рр. складало від 2,01% у Чернігівській до 5,37% у Житомирській області⁹³⁸.

За 1989–2001 рр. істотно змінився етнічний склад населення столиці України. Рівень частки меншинних груп серед загальної чисельності населення Києва скоротився з 27,55% у 1989 році до 17,77% у 2001 році, тобто на 9,78%⁹³⁹. Тобто, якщо в 1989 році кожен 4-й мешканець столиці України був представником етнічних меншин, то в 2001 році – вже кожен 6-й. Зниження рівня частки етнічних меншин серед загальної чисельності населення Центрального регіону та всіх його областей стало результатом того, що їхня чисельність за 1989–2001 рр. скорочувалася інтенсивніше, ніж українців. У Києві скорочення загальної чисельності меншин відбувалося на тлі зростання чисельності українців⁹⁴⁰.

Серед усього населення *Західного* та *Центрального* регіонів частка меншинних груп скоротилася з 12,70% у 1989 році до 8,84% у 2001 році, тобто на 3,86%⁹⁴¹. Отже, якщо в 1989 році кожен 8-й мешканець Заходу та Центру України належав до етнічних меншин, то в 2001 році – кожен 11-й.

Південь України. Етнічний склад населення Південного регіону істотно відрізнявся від Заходу та Центру України, насамперед за рівнем частки представників меншин. Їхня частка серед загальної чисельності населення Півдня, хоча й зазнала скорочення за 1989-2001 рр. на 5,43%, залишалася доволі високою: 40,45% у 1989 році та 35,02% у 2001 році⁹⁴².

Серед окремих областей Південного регіону існували значні відмінності у рівні частки етнічних меншинних груп серед усього населення. Найвищим, не лише в регіоні, але й

⁹³⁶ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

⁹³⁷ Там само.

⁹³⁸ Таблиця 1.2.9.

⁹³⁹ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

⁹⁴⁰ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁴¹ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

⁹⁴² Там само.

серед усіх областей України, він залишався в Криму (АР Крим та Севастополь). До того ж, на відміну від усіх інших областей, у Криму спостерігалось його зростання з 74,25% у 1989 році до 75,99% у 2001 році, тобто на 1,74%. При цьому, якщо серед усього населення АР Крим, передусім за рахунок кримських татар, їхня частка зросла з 73,26% до 75,68%, тобто на 2,42%, то в Севастополі скоротилася з 79,35% до 77,62%, тобто на 1,73%⁹⁴³. Отже, лише в Криму абсолютну більшість серед усього населення складали не українці, а представники етнічних меншинних груп, насамперед завдяки росіянам та кримським татарам.

Доволі високим залишався також і рівень частки меншин серед загальної чисельності населення ще двох областей регіону: Одеської – 45,40% у 1989 році та 37,19% у 2001 році, а також Запорізької, відповідно, 36,93% та 29,20%. Але в цих областях спостерігалось і найбільш істотне скорочення цього рівня: в Одеській – на 8,21% та Запорізькій – на 7,73%. Відносно нижчим був рівень частки меншинних груп серед усього населення інших трьох областей регіону: Дніпропетровської – 28,45% у 1989 році та 20,65% у 2001 році, Миколаївської – 24,45% та 18,09%, Херсонської – 24,25% та 18,00%. За 1989-2001 рр. скорочення складало, відповідно за областями, 7,78%, 6,36% та 6,25%⁹⁴⁴.

Скорочення рівня частки меншин серед загальної чисельності Південного регіону, всіх його областей та Севастополя відбувалося в результаті того, що їхня чисельність скорочувалася на тлі зростання чисельності українців. У АР Крим зростання рівня частки етнічних меншинних груп серед усього населення стало наслідком збільшення їхньої чисельності на тлі скорочення числа українців⁹⁴⁵.

Схід України. Серед усіх регіонів України найбільш високим був рівень частки представників етнічних меншин серед загальної чисельності населення Східного регіону, насамперед за рахунок росіян. При цьому, у регіоні спостерігалось і найбільш значне скорочення цього рівня за 1989-2001 рр., порівняно з іншими регіонами – на 6,68%, з 45,62% у 1989 році до 38,94% у 2001 році⁹⁴⁶.

Найвищим залишався рівень частки меншин серед усього населення Донбасу, порівняно з усіма іншими областями України, за винятком Криму. Зокрема, він становив у Донецькій області 49,29% у 1989 році та 43,13% у 2001 році, Луганській – 48,12% та 42,04%. Порівняно нижчим – у Харківській області, відповідно, 37,22% та 29,25%. За 1989-2001 рр. цей рівень скоротився серед загальної чисельності населення усіх областей регіону: Харківській – на 7,97%, Донецькій – на 6,16% та Луганській – на 6,08%⁹⁴⁷.

⁹⁴³ Там само.

⁹⁴⁴ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

⁹⁴⁵ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁴⁶ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

⁹⁴⁷ Там само.

Скорочення рівня частки етнічних меншин серед усього населення Східного регіону, Донецької та Харківської областей за 1989–2001 рр. стало результатом зменшення їхньої чисельності на тлі зростання чисельності українців. У Луганській області чисельність меншин скорочувалася інтенсивніше, ніж українців. Рівень частки етнічних меншинних груп серед загальної чисельності населення *Південного* та *Східного* регіонів понизився з 42,81% у 1989 році до 36,77% у 2001 році, тобто на 6,04%⁹⁴⁸.

Отже, аналіз статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. дозволив виявити нову тенденцію в змінах етнічного складу населення України. Ці зміни проявлялися у скороченні рівня частки етнічних меншинних груп серед усього населення, тобто зменшення його поліетнічності. Це скорочення відбулося в усіх регіонах та областях України, за винятком Криму. Спостерігалася і така закономірність: *чим вищим був рівень цієї частки, тим більш істотного скорочення він зазнав за 1989–2001 рр.*, за винятком Донбасу. Незважаючи на ці зміни, етнічний склад населення продовжував істотно відрізнятися за окремими регіонами та областями. Рівень частки представників етнічних меншин залишався істотно нижчим серед усього населення західних та центральних областей, але значно вищим – у південних та східних. І лише в Криму (АР Крим і Севастополь) меншинні групи складали більшість серед загальної чисельності населення.

Таким чином, на відміну від радянських часів, протягом 1989–2001 рр. загальна чисельність меншинних груп скоротилася в цілому в Україні, в усіх її регіонах та областях, за винятком Криму, де спостерігалася її зростання завдяки поверненню кримських татар. Виявилася і тенденція, чим меншою була чисельність представників етнічних меншинних груп в окремих областях та регіонах, тим вищими були темпи скорочення їхньої чисельності. Порівняно з українцями, розселення меншинних груп на території України було досить нерівномірним. Абсолютна більшість представників етнічних груп України (55%) зосереджувалася в Криму та трьох областях: Донецькій, Луганській та Одеській. На таке нерівномірне їхнє територіальне розміщення найбільше впливала лише одна меншина – росіяни. За 1989 та 2001 рр. скоротився рівень частки етнічних меншинних груп серед усього населення, внаслідок зменшення їхньої загальної чисельності на тлі зростання числа українців. Це скорочення відбулося в усіх регіонах та областях, за винятком Криму. Етнічні меншинні групи поступалися за чисельністю в усіх областях, окрім Криму. Доволі значною залишалася їхня частка серед усього населення в Донбасі, насамперед за рахунок росіян.

⁹⁴⁸ Там само.

6.2. Російська етнічна меншина

Динаміка чисельності росіян

Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в Україні є росіяни. Їхня чисельність становила в 1989 році 11 355 582 особу, а в 2001 році скоротилася до 8 334 141 особи, тобто на 26,61% (3 021 441 особу)⁹⁴⁹. Це скорочення чисельності особливо контрастувало на тлі зростання числа українців, хоча й досить незначного (на 0,33%, 122 640 осіб)⁹⁵⁰. Переважно за рахунок росіян за 1989–2001 рр. зменшилася і загальна чисельність населення України – на 6,24% (3 211 132 особи)⁹⁵¹. Частка росіян серед скорочення чисельності всього населення України за 1989–2001 рр. складала 94,09%⁹⁵².

Темпи скорочення чисельності росіян за цей час були вищими, ніж загального числа етнічних меншинних груп, відповідно, 26,61% та 23,76%⁹⁵³. Доволі високою була також і їхня частка серед скорочення загального числа етнічних меншин в Україні за 1989–2001 рр. – 90,63%⁹⁵⁴. Тобто, загальна чисельність меншинних груп скорочувалася переважно за рахунок однієї з них – росіян. Зменшення чисельності росіян спостерігалось в усіх без винятку регіонах та областях, але досить різними темпами.

Захід України. Серед чотирьох регіонів найвищими темпами скорочувалася чисельність росіян у Західній Україні. За 1989–2001 рр. вона зменшилася майже вдвічі: з 491 789 осіб до 255 819 осіб, тобто на 47,98% (235 970 осіб)⁹⁵⁵. Темпи скорочення їхньої чисельності в Західному регіоні також були майже вдвічі більшими, ніж у цілому в Україні – 26,61%⁹⁵⁶. Незважаючи на ці істотні відмінності, частка регіону серед скорочення загального числа росіян в Україні за цей час була досить незначною – 7,81%⁹⁵⁷. При цьому, частка Заходу серед загальної чисельності росіян була ще меншою – лише 3,07% у 2001 році⁹⁵⁸.

Скорочення чисельності росіян у Західній Україні відбулося в умовах зростання числа українців – на 1,61% (139 406 осіб). Внаслідок зменшення чисельності росіян, скоротилася і загальна чисельність населення Західного регіону за 1989–2001 рр. на 1,66% (160 807 осіб)⁹⁵⁹. Тобто, темпи скорочення чисельності росіян не лише у відносних, але й в абсолютних показниках, були істотно вищими, ніж усього населення. До того ж, темпи скорочення їхньо-

⁹⁴⁹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁵⁰ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁵¹ Там само.

⁹⁵² Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁹⁵³ Таблиця 1.2.6.

⁹⁵⁴ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁹⁵⁵ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁵⁶ Таблиця 1.2.6.

⁹⁵⁷ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁹⁵⁸ Таблиця 1.2.11.

⁹⁵⁹ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

го числа були вищими за темпи скорочення загальної чисельності етнічних меншинних груп у регіоні, відповідно, 47,98% та 28,60%⁹⁶⁰.

Із загального скорочення чисельності меншин у Західному регіоні за 1989-2001 рр. частка росіян становила 78,34%, і це при тому, що їхня питома вага серед меншинних груп була вдвічі нижчою – 34,13% у 2001 році⁹⁶¹. Тобто, не лише чисельність всього населення, але й етнічних меншин у Західній Україні скоротилася головним чином за рахунок росіян.

Динаміка чисельності росіян за 1989–2001 рр. відрізнялася за окремими областями Західного регіону. Зокрема, найбільш інтенсивно, не лише в регіоні, але й серед усіх областей України, скорочувалася їхня чисельність у Галичині та на Волині: Івано-Франківській – на 56,28% (32 080 осіб), з 57 005 осіб у 1989 році до 24 925 осіб у 2001 році, Львівській – на 52,56% (102 551 особу), з 195 116 осіб до 92 565 осіб, Тернопільській – на 46,66% (12 416 осіб), з 26 610 осіб до 14 194 осіб, Волинській – на 46,11% (21 768 осіб), з 46 900 осіб до 25 132 осіб, Рівненській – на 43,82% (23 505 осіб), з 53 634 осіб до 30 129 осіб. Дещо менші темпи скорочення спостерігалися на Буковині – на 39,93% (25 185 осіб), з 63 066 осіб до 37 881 особи та Закарпатті – на 37,33% (18 465 осіб), з 49 458 осіб до 30 993 осіб⁹⁶².

У шести із семи західних областей чисельність росіян скорочувалася на тлі зростання чисельності українців. У Тернопільській області чисельність росіян скорочувалася швидше, ніж українців. У п'яти областях: Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській та Чернівецькій чисельність росіян зменшувалася інтенсивніше, ніж загальна чисельність населення. У Закарпатській та Рівненській областях чисельність росіян скорочувалася на тлі зростання чисельності всього населення за рахунок приросту числа українців. При цьому, в усіх семи областях Західного регіону темпи скорочення числа росіян були вищими, ніж загальної чисельності меншин⁹⁶³.

Отже, незважаючи на те, що у Західній Україні чисельність росіян була найменшою, за 1989–2001 рр. вона скорочувалася найбільш інтенсивно, порівняно з іншими регіонами. За короткий часовий проміжок, лише 12 років, чисельність російської етнічної меншини в Західному регіоні зменшилася майже наполовину. За рахунок росіян скоротилася як загальна чисельність населення регіону, так і сукупна чисельність етнічних меншинних груп.

Центр України. Темпи скорочення чисельності росіян за 1989-2001 рр. у Центральному регіоні були нижчими у відносних показниках, але вищими в абсолютних, порівняно із Західним регіоном. Так, у 1989 році їхня чисельність в Центральній Україні становила 1 758 551 особу, а в 2001 році зменшилася до 1 094 122 осіб, тобто на 37,78% (664 429 осіб)

⁹⁶⁰ Таблиця 1.2.6.

⁹⁶¹ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5; Таблиця 1.2.8.

⁹⁶² Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁶³ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁶⁴. Але темпи скорочення їхньої чисельності в Центральному регіоні були вищими, ніж у цілому в Україні – 26,61% ⁹⁶⁵. Частка регіону серед скорочення загальної чисельності росіян в Україні за 1989-2001 рр. становила 22,00% ⁹⁶⁶. При цьому питома вага регіону серед загального числа росіян була ще меншою – 13,13% у 2001 році ⁹⁶⁷.

Скорочення чисельності росіян у відносних та абсолютних показниках за 1989-2001 рр. у Центральному регіоні було істотно вищим, ніж українців – 2,35% (341 455 осіб) та всього населення – 7,04% (1 185 010 осіб) ⁹⁶⁸. Тому переважно за рахунок росіян скоротилася і загальна чисельність населення регіону. Так, їхня частка серед скорочення чисельності всього населення Центрального регіону за цей час становила 56,07% ⁹⁶⁹. Для порівняння, питома вага росіян в етнічному складі населення регіону була увосьмеро меншою, і складала у 2001 році лише 6,99% ⁹⁷⁰. До того ж, їхня чисельність у регіоні за цей час скорочувалася дещо інтенсивніше, ніж сукупна чисельність етнічних меншин, відповідно, 37,78% та 36,34% ⁹⁷¹. Їхня частка серед загального скорочення чисельності меншин регіону за 1989-2001 рр. становила 78,77% ⁹⁷². Частка росіян в структурі етнічних меншинних груп Центральної України була нижчою – 74,04% у 2001 році ⁹⁷³. Тобто, і загальна чисельність етнічних меншин регіону скоротилася за цей час переважно за рахунок росіян.

Зберігалися також і деякі відмінності в темпах скорочення числа росіян за окремими областями регіону. У трьох правобережних областях їхня чисельність скорочувалася такими ж темпами, як і в Західному регіоні – більше, ніж на 40%: Житомирській – на 43,31% (52 592 особи), з 121 443 осіб у 1989 році до 68 851 особи в 2001 році, Хмельницькій – на 42,41% (37 332 особи), з 88 018 осіб до 50 686 осіб, Кіровоградській – 41,75% (60 147 осіб), з 144 076 осіб до 83 929 осіб. У інших шести центральних областях, а також у Києві, темпи скорочення не перевищували 40%: Вінницькій – 39,99% (44 983 особи), з 112 484 осіб до 67 501 особи, Черкаській – 38,21% (46 731 особа), з 122 308 осіб до 75 577 осіб, Сумській – 35,99% (68 395 осіб), з 190 050 осіб до 121 655 осіб, Чернігівській – 35,58% (34 355 осіб), з 96 562 осіб до 62 207 осіб, Київській – 34,90% (58 616 осіб), з 167 938 осіб до 109 322 осіб, Полтавській – 34,58% (61 894 особи), з 178 965 осіб до 117 071 особи. Досить істотного скорочення чисель-

⁹⁶⁴ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁶⁵ Таблиця 1.2.6.

⁹⁶⁶ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁹⁶⁷ Таблиця 1.2.11.

⁹⁶⁸ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁶⁹ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁹⁷⁰ Таблиця 1.2.8.

⁹⁷¹ Таблиця 1.2.6.

⁹⁷² Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁹⁷³ Таблиця 1.2.8.

ності зазнали росіяни в столиці України – на 37,15% (199 384 особи), з 536 707 осіб у 1989 році до 337 323 осіб у 2001 році⁹⁷⁴.

У всіх центральних областях чисельність росіян у відносних показниках скорочувалася швидше, ніж українців, а в п'яти з них ця перевага була навіть і в абсолютних показниках: Житомирській, Київській, Кіровоградській, Полтавській та Хмельницькій. У Сумській області скорочення чисельності росіян та українців у абсолютних показниках було однаковим. У всіх дев'яти областях регіону чисельність росіян зменшувалася інтенсивніше, ніж загальна чисельність населення. У Києві істотне скорочення чисельності росіян супроводжувалося значним приростом чисельності українців – на 13,26% (247 093 особи)⁹⁷⁵.

Рівень частки росіян серед скорочення загальної чисельності населення кожної області Центрального регіону був істотно вищим, ніж питома вага цієї меншини в етнічному складі населення. Зокрема, у Кіровоградській області на росіян припадало 58,74% скорочення чисельності всього населення за 1989–2001 рр., а їхня частка серед усього населення в 2001 році становила лише 7,46%. Подібне співвідношення спостерігалось і в інших областях: Сумській, – 52,32% та 9,38%, Київській – 51,73% та 6,00%, Полтавській – 48,54% та 7,22%, Хмельницькій – 39,33% та 3,55%, Черкаській – 36,21% та 5,41%, Житомирській – 35,48% та 4,96%, Вінницькій – 28,68% та 3,83%, Чернігівській – 19,44% та 5,03%⁹⁷⁶.

Таким чином, загальна чисельність населення більшості центральних областей зменшилася за 1989–2001 рр. не лише за рахунок українців, але й за рахунок росіян, бо частка останніх серед цього скорочення була непропорційно великою. До того ж, в усіх областях регіону, крім Вінницької, темпи скорочення числа росіян переважали темпи скорочення сукупної чисельності етнічних меншинних груп. Крім того, росіяни складали абсолютну більшість серед скорочення загальної чисельності меншин у кожній із областей регіону. Отже, у Центральному регіоні за 1989–2001 рр. відбулося істотне скорочення числа росіян, і навіть більше в абсолютних показниках, ніж на Заході України. Темпи скорочення їхньої чисельності були вищими, ніж українців, всього населення та загального числа етнічних меншин.

У цілому в *Західному* та *Центральному* регіонах чисельність росіян зменшилася з 2 250 340 осіб у 1989 році до 1 349 941 особи в 2001 році, тобто на 40,01% (900 339 осіб)⁹⁷⁷. Особливо контрастувало це скорочення на тлі досить незначного зменшення чисельності українців та всього населення цих двох регіонів, відповідно, 0,87% та 5,07%⁹⁷⁸. Частка росіян серед скорочення загальної чисельності населення Західного та Центрального регіонів

⁹⁷⁴ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁷⁵ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁷⁶ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5; Таблиця 1.2.8.

⁹⁷⁷ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁷⁸ Таблиця 1.2.6.

становила 66,90%⁹⁷⁹. Для порівняння, їхня питома вага серед усього населення цих двох регіонів становила лише 5,36% у 2001 році⁹⁸⁰.

Темпи зменшення числа росіян на Заході та в Центрі були вищими, ніж у цілому в Україні, відповідно, 40,01% та 26,61%⁹⁸¹. Частка Західного та Центрального регіонів серед скорочення загальної чисельності росіян в Україні за 1989–2001 рр. становила 29,80%⁹⁸². Її рівень був майже вдвічі вищим за частку росіян, які мешкали в цих двох регіонах серед загального числа росіян в Україні в 2001 році – 16,20%⁹⁸³. Їхня чисельність на Заході та в Центрі за 1989–2001 рр. скорочувалася помітно швидше, ніж сукупна чисельність етнічних меншинних груп, відповідно, 40,01% та 33,93%⁹⁸⁴. Частка росіян серед скорочення загальної чисельності меншин у цих двох регіонах становила 78,72%⁹⁸⁵. При цьому, їхня частка в структурі меншинних груп Заходу та Центру України залишалася істотно нижчою – 60,61% у 2001 році⁹⁸⁶. Отже, за 1989–2001 рр. спостерігалось інтенсивне скорочення чисельності росіян у Західному та Центральному регіонах. Скорочення загальної чисельності всього населення та етнічних меншинних груп відбулося переважно за рахунок росіян.

Південь України. Чисельність росіян на Півдні України була істотно більшою, ніж у Західному та Центральному регіонах разом взятих. Зокрема, якщо в 1989 році в Південному регіоні їх нараховувалося 4 455 901 особа, то в 2001 році – 3 405 951 особа. За 1989–2001 рр. їхня чисельність скоротилася на 23,56% (1 049 950 осіб)⁹⁸⁷. Темпи скорочення числа росіян на Півдні у відносних показниках були меншими, але більшими в абсолютних показниках, ніж на Заході та в Центрі України.

Темпи скорочення чисельності росіян у Південному регіоні були такими ж, як і в цілому в Україні, відповідно, 23,56% та 23,76%⁹⁸⁸. Частка регіону серед скорочення загального числа росіян за 1989–2001 рр. становила 34,75%⁹⁸⁹. При цьому, в територіальному розміщенні росіян в Україні частка регіону залишалася помітно вищою – 40,87% у 2001 році⁹⁹⁰. У цьому регіоні, як і в цілому в Україні, зменшення чисельності росіян за 1989–2001 рр. відбувалося на тлі зростання числа українців на 2,82%. До того ж, скорочення чисельності росіян в абсолютних показниках переважало приріст чисельності українців, відповідно, 1 049 950

⁹⁷⁹ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁹⁸⁰ Таблиця 1.2.8.

⁹⁸¹ Таблиця 1.2.6.

⁹⁸² Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁹⁸³ Таблиця 1.2.11.

⁹⁸⁴ Таблиця 1.2.6.

⁹⁸⁵ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁹⁸⁶ Таблиця 1.2.8.

⁹⁸⁷ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁸⁸ Таблиця 1.2.6.

⁹⁸⁹ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

⁹⁹⁰ Таблиця 1.2.11.

осіб та 228 105 осіб. Тому за рахунок росіян скоротилася і загальна чисельність населення Південного регіону на 5,78% (783 395 осіб)⁹⁹¹. Скорочення чисельності росіян було навіть інтенсивніше, ніж загальної чисельності етнічних меншинних груп Півдня України, відповідно 23,56% та 18,43%⁹⁹². Перевага була навіть в абсолютних показниках скорочення чисельності, бо на Півдні збільшилася чисельність представників інших етносів, насамперед кримських татар. Тобто, і загальна чисельність меншин у Південному регіоні, як і всього населення, скоротилася за цей час винятково за рахунок росіян.

Темпи скорочення чисельності росіян у всіх південних областях, окрім Криму, були досить близькими у відносних показниках (28–33%), але значно відрізнялися в абсолютних. Зокрема, їхня чисельність зменшилася в Херсонській області на 33,79% (84 311 осіб), з 249 522 осіб у 1989 році до 165 211 осіб у 2001 році, Дніпропетровській – на 32,94% (308 218 осіб – найбільш істотне скорочення в абсолютних показниках серед усіх областей України, окрім Донецької), з 935 749 осіб до 627 531 особи, Миколаївській – на 31,18% (80 434 особи), з 257 964 осіб до 177 530 осіб, Одеській – на 29,28% (210 502 особи), з 719 039 осіб до 508 537 осіб та Запорізькій – на 28,21% (187 337 осіб), з 664 085 осіб до 476 748 осіб⁹⁹³.

Найнижчі темпи скорочення чисельності росіян не лише в Південному регіоні, але й серед усіх областей України, спостерігалися в Криму (АР Крим і Севастополь) – 10,99% (179 148 осіб). Найбільше росіян в регіоні зосереджувалося в Криму – 1 629 542 особи в 1989 році та 1 450 394 особи у 2001 році, тому числі в АР Крим – 1 336 937 осіб та 1 180 441 особа, Севастополі – 292 605 осіб та 269 953 особи. За 1989–2001 рр. їхня чисельність зменшилася в АР Крим на 11,71% (156 496 осіб), Севастополі – на 7,74% (22 652 особи)⁹⁹⁴.

У Криму темпи скорочення чисельності росіян були вищими, ніж українців – 7,87%, на відміну від інших областей Південного регіону, де зростання числа українців супроводжувалося зменшенням числа росіян. При цьому, в АР Крим чисельність росіян зменшилася на 11,71%, а українців – на 9,65%. Але, як і в інших областях регіону, в Севастополі спостерігалася скорочення числа росіян на 7,74% на тлі збільшення числа українців на 4,03%⁹⁹⁵.

В усіх областях Південного регіону, а також у Криму, темпи зменшення числа росіян були більш інтенсивними, ніж усього населення. Навіть в абсолютних показниках скорочення їхньої чисельності були вищими, ніж загальної чисельності населення Криму та всіх південних областей, окрім Дніпропетровської⁹⁹⁶. Тобто, чисельність усього населення кожної з областей Півдня, а також Криму, зменшилася за 1989–2001 рр. переважно за рахунок росіян.

⁹⁹¹ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁹² Таблиця 1.2.6.

⁹⁹³ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁹⁴ Там само.

⁹⁹⁵ Таблиця 1.2.6.

⁹⁹⁶ Таблиця 1.2.5.

Крім того, темпи скорочення чисельності росіян були вищими, ніж загальної чисельності меншинних груп у Запорізькій, Миколаївській, Одеській та Херсонській. У Дніпропетровській області співвідношення було протилежним. У Криму чисельність росіян скорочувалася на тлі зростання загального числа етнічних меншинних груп, насамперед завдяки поверненню кримських татар.

Отже, в Південному регіоні за 1989–2001 рр. відбулося скорочення чисельності росіян більше в абсолютних показниках, але менше у відносних, ніж на Заході та в Центрі України. Темпи скорочення їхньої чисельності були істотно вищими, ніж усього населення та загального числа меншин. Фактично за рахунок росіян скоротилася як чисельність усього населення, так і загальна чисельність етнічних меншинних груп регіону. При цьому, на Півдні України чисельність українців збільшилася.

Схід України. З усіх регіонів найменші темпи скорочення чисельності росіян за 1989–2001 рр. у відносних показниках, але найбільші в абсолютних, спостерігалися на Сході України – 23,04% (1 071 092 особи)⁹⁹⁷. Темпи скорочення їхньої чисельності в регіоні були нижчими, ніж у цілому в Україні – 26,61%⁹⁹⁸. Питома вага Сходу серед скорочення загального числа росіян в Україні за 1989–2001 рр. становила 35,45%⁹⁹⁹. Частка регіону в територіальному розміщенні росіян в Україні була ще вищою – 42,93%¹⁰⁰⁰. На Сході України зосереджувалося найбільше росіян – 4 649 341 особа в 1989 році та 3 578 249 осіб у 2001 році¹⁰⁰¹.

Як і в Південному регіоні, на Сході України чисельність росіян зменшувалася на тлі зростання числа українців, хоча й досить незначного – 1,57% (96 584 особи). За рахунок росіян скоротилася і загальна чисельність населення регіону – на 9,54% (1 081 920 осіб)¹⁰⁰². Частка росіян серед скорочення чисельності всього населення Східного регіону за 1989–2001 рр. становила 99,00%¹⁰⁰³. До того ж, за цей час темпи скорочення їхньої чисельності були дещо вищими, ніж загальної чисельності меншинних груп, відповідно, 23,04% та 22,77%. При цьому, частка росіян складала 90,89% скорочення загального числа меншин у Східному регіоні за 1989–2001 рр. – 1 071 092 осіб з 1 178 504 осіб¹⁰⁰⁴. Тобто, загальна чисельність етнічних меншин на Сході України скоротилася переважно за рахунок однієї з них – росіян.

Найменші темпи скорочення чисельності росіян у відносних показниках серед усіх областей України, але найвищі в абсолютних, спостерігалися в Донецькій області – 20,37%

⁹⁹⁷ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

⁹⁹⁸ Таблиця 1.2.6.

⁹⁹⁹ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

¹⁰⁰⁰ Таблиця 1.2.11.

¹⁰⁰¹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

¹⁰⁰² Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

¹⁰⁰³ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

¹⁰⁰⁴ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5; Таблиця 1.2.5.

(471 692 особи)¹⁰⁰⁵. Донецчина залишалася найбільшим ареалом зосередження росіян в Україні, їхня чисельність становила 2 316 091 особу в 1989 році та 1 844 399 осіб у 2001 році¹⁰⁰⁶. Частка області в територіальному розміщенні росіян у 2001 році була вищою, ніж серед скорочення їхньої загальної чисельності за 1989–2001 рр., відповідно, 22,13% та 15,61%¹⁰⁰⁷.

Дещо вищими темпами відбувалося скорочення чисельності росіян в інших двох областях регіону: Луганській – на 22,46% (287 218 осіб), з 1 279 043 осіб у 1989 році до 991 825 осіб у 2001 році та Харківській – на 29,61% (312 182 особу), з 1 054 207 осіб до 742 025 осіб¹⁰⁰⁸. Різнилися також і рівні частки цих областей у територіальному розміщенні росіян та серед скорочення загальної їхньої чисельності в Україні за 1989–2001 рр., зокрема, Луганської – 11,90% та 9,50%, Харківської – 8,90% та 10,33%¹⁰⁰⁹.

У Донецькій та Харківській областях зменшення чисельності росіян за цей час відбувалося на тлі приросту числа українців. У Луганській області чисельність росіян скорочувалася інтенсивніше, ніж українців. У всіх трьох областях темпи скорочення чисельності росіян у відносних показниках були вищими, ніж усього населення, а в Харківській області ще й в абсолютних. Частка росіян серед скорочення загальної чисельності населення за 1989–2001 рр. становила: у Донецькій – 97,01% та Луганській – 90,65%¹⁰¹⁰.

У Луганській та Харківській областях чисельність росіян за 1989–2001 рр. скорочувалася інтенсивніше, ніж загальна чисельність етнічних меншинних груп, а в Донецькій області це співвідношення було протилежним. Незважаючи на ці відмінності, загальна чисельність меншинних груп у кожній з цих областей скоротилася переважно за рахунок росіян. Зокрема, їхня частка серед скорочення сукупної чисельності меншин за 1989–2001 рр. становила: у Луганській – 93,56%, Харківській – 93,30% та Донецькій – 87,85%¹⁰¹¹.

Отже, за 1989–2001 рр. серед усіх чотирьох регіонів скорочення чисельності росіян в абсолютних показниках спостерігалось найбільше на Сході України, але найменше у відносних показниках. Темпи скорочення їхньої чисельності були вищими, ніж усього населення та загального числа меншин. За рахунок росіян скоротилася загальна чисельність населення та етнічних меншинних груп, навпаки, чисельність українців у регіоні за цей час зроста.

Загальна чисельність росіян у *Південному* та *Східному* регіонах скоротилася досить істотно – на 23,29% (2 121 042 особи), з 9 105 242 осіб у 1989 році до 6 984 200 осіб у 2001 році¹⁰¹². Темпи скорочення їхньої чисельності на Півдні та Сході були значно нижчими, ніж на

¹⁰⁰⁵ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

¹⁰⁰⁶ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

¹⁰⁰⁷ Таблиця 1.2.11; Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

¹⁰⁰⁸ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

¹⁰⁰⁹ Таблиця 1.2.11; Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

¹⁰¹⁰ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

¹⁰¹¹ Там само.

¹⁰¹² Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

Заході та в Центрі України у відносних показниках, але більшими в абсолютних, відповідно 40,01% та 900 339 осіб ¹⁰¹³. Тому, в цілому в Україні чисельність росіян зазнала більш істотного скорочення (26,61%), порівняно з Півднем та Сходом ¹⁰¹⁴. Частка цих двох регіонів серед скорочення загального числа росіян в Україні за 1989–2001 рр. становила 70,20% ¹⁰¹⁵. Її рівень поступався питомій вазі Півдня та Сходу в територіальному розміщенні росіян в Україні – 83,90% у 2001 році ¹⁰¹⁶.

Темпи скорочення чисельності росіян за 1989–2001 рр. у Південному та Східному регіонах як у відносних, так і в абсолютних показниках були вищими, ніж усього населення, відповідно, 23,29% (2 121 042 особи) та 7,49% (1 865 315 осіб). Навпаки, чисельність українців збільшилася на 2,28 % (324 689 осіб) ¹⁰¹⁷. До того ж, чисельність росіян скорочувалася в цих двох регіонах інтенсивніше, ніж загальна чисельність етнічних меншинних груп, відповідно, 23,29% та 20,54% ¹⁰¹⁸. Частка росіян серед скорочення чисельності меншин у Південному та Східному регіонах за 1989–2001 рр. становила 96,85% ¹⁰¹⁹.

Отже, визначальною ознакою змін чисельності населення України за етнічними ознаками за 1989–2001 рр., на відміну від радянських часів, стало інтенсивне скорочення числа росіян. Скорочення їхньої чисельності відбулося не лише внаслідок депопуляційних та міграційних процесів, а стало результатом зміни етнічної самоідентифікації частини росіян, які походили з екзогамних родин. Загальна чисельність населення, а також етнічних меншинних груп в Україні за цей час скоротилася насамперед за рахунок росіян. Хоча темпи скорочення числа росіян в Південному та Східному регіонах були нижчими, ніж у цілому в Україні, але їхня загальна чисельність в абсолютних показниках за 1989–2001 рр. зменшилася переважно за рахунок південних та східних областей.

Територіальне розміщення росіян в Україні

Протягом 1989–2001 рр. у територіальному розміщенні росіян в Україні відбулися зміни, викликані досить істотними відмінностями в темпах скорочення їхньої чисельності за окремими регіонами та областями. Росіяни, на відміну від українців, були розселені на території України досить нерівномірно.

Захід України. Найменше росіян було на теренах Західної України, де вони були розселені дисперсно, переважно у містах, насамперед в обласних центрах. Частка Західного регіону серед загальної чисельності росіян в Україні становила в 1989 році лише 4,33%

¹⁰¹³ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

¹⁰¹⁴ Таблиця 1.2.6.

¹⁰¹⁵ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

¹⁰¹⁶ Таблиця 1.2.11.

¹⁰¹⁷ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

¹⁰¹⁸ Таблиця 1.2.6.

¹⁰¹⁹ Розрахунки за даними таблиці 1.2.5.

(491 789 осіб), а в 2001 році зменшилася до 3,07% (255 819 осіб), тобто на 1,26%¹⁰²⁰. Це скорочення стало результатом більш високих темпів скорочення числа росіян на Заході, порівняно з усією Україною в цілому. За ступенем зосередження в Західному регіоні у 2001 році росіяни істотно поступалися українцям – 23,30%, усьому населенню – 19,80%, і навіть етнічним меншинам у цілому – 7,01%¹⁰²¹. До того ж, на відміну від росіян, територіальна присутність, яких у Західному регіоні за 1989–2001 рр. зменшилася на 1,26%, а частка українців, навпаки, зросла на 0,30%¹⁰²².

Рівень часток кожної із західних областей серед загальної чисельності росіян був досить незначним – не перевищував 0,5%, за винятком Львівської, до того ж, зазнав скорочення за 1989–2001 рр. Частка Львівської області скоротилася за цей час із 1,72% до 1,11%¹⁰²³. Більше половини всіх росіян Західної України (51%) зосереджувалося в 2001 році лише в двох областях – Львівській та Чернівецькій¹⁰²⁴. За рівнем концентрації в кожній із західних областей росіяни поступалися українцям та всьому населенню. Таке ж співвідношення спостерігалось між росіянами та етнічними меншинними групами в цілому, за винятком Волині, де частки обох цих груп населення були однаковими – 0,30%¹⁰²⁵.

Отже, за 1989–2001 рр. відбулося скорочення частки Західного регіону серед загальної чисельності росіян в Україні. За рівнем зосередження в цьому регіоні вони досить істотно поступалися українцям, всьому населенню та етнічним меншинам в цілому.

Центр України. Територіальна присутність росіян у Центральному регіоні була значно більшою, ніж у Західному. Частка Центру серед загальної чисельності росіян в Україні зменшилася на 2,36%, із 15,19% (1 758 551 особа) у 1989 році до 13,13% (1 094 122 особи)¹⁰²⁶. Ці зміни були спричинені більш високими темпами скорочення їхньої чисельності у регіоні, порівняно з Україною в цілому. За рівнем зосередження в регіоні в 2001 році росіяни істотно поступалися українцям – 37,74% та всьому населенню – 32,43%, але наближалися до меншинних груп – 13,81%¹⁰²⁷. За 1989–2001 рр. частка регіону серед загального числа росіян зазнала більш істотного скорочення, ніж серед українців, відповідно, на 2,36% та 1,04%¹⁰²⁸.

За цей час скоротився рівень частки кожної з дев'яти центральних областей та Києва серед загальної чисельності росіян в Україні. У 2001 році він становив від 0,75% Чернігівсь-

¹⁰²⁰ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹⁰²¹ Таблиця 1.2.11.

¹⁰²² Таблиця 1.2.12.

¹⁰²³ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹⁰²⁴ Розрахунки за даними таблиці 1.2.4.

¹⁰²⁵ Таблиця 1.2.11.

¹⁰²⁶ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹⁰²⁷ Таблиця 1.2.11.

¹⁰²⁸ Таблиця 1.2.12.

кої до 1,35% Сумської¹⁰²⁹. Як і на Заході України, рівень частки кожної області Центру серед росіян залишався істотно нижчим, ніж серед українців та всього населення. За ступенем зосередження в столиці України в 1989 році росіяни мало поступалися українцям, відповідно, 4,73% та 4,98%, у 2001 році частка росіян зменшилася до 4,05%, тобто на 0,68%, а частка українців, навпаки, зросла до 5,62%, тобто на 0,64%¹⁰³⁰. Отже, за 1989–2001 рр. спостерігалось зменшення рівня частки регіону серед загального числа росіян в Україні. Рівень їхнього зосередження в регіоні залишався істотно нижчим, ніж українців та всього населення.

У цілому частка *Західного* та *Центрального* регіонів становила серед загальної чисельності росіян в Україні в 1989 році 19,82% (2 250 340 осіб), а в 2001 році – 16,20% (1 349 941 особа)¹⁰³¹. Частка цих двох регіонів зменшилася на 3,62%¹⁰³². Тобто, якщо в 1989 році в західних та центральних областях мешкав кожен 5-й росіянин України, то в 2001 році – вже кожен 6-й.

Територіальне розміщення росіян у Західній та Центральній Україні істотно відрізнялось від розселення українців та всього населення. Частка цих двох регіонів серед росіян була майже вчетверо меншою, ніж серед українців та втричі нижчою, ніж серед усього населення, відповідно, 16,20%, 61,19% та 52,23% у 2001 році. Її рівень був нижчим, ніж серед загальної чисельності етнічних меншин – 20,82%¹⁰³³. Тобто, в Західному та Центральному регіонах зосереджувалася переважна більшість українців та всього населення і меншість росіян та етнічних меншинних груп у цілому.

Південь України. У Південному регіоні чисельність росіян була значно більшою, ніж на Заході та в Центрі України разом взятих. Частка Півдня серед загальної чисельності росіян в Україні збільшилася з 39,24% у 1989 році до 40,87% у 2001 році, тобто на 1,63%¹⁰³⁴. І це при тому, що їхня чисельність зменшилася за цей час з 4 455 901 особи до 3 405 951 особи¹⁰³⁵. Збільшення частки Півдня серед росіян стало наслідком нижчих темпів скорочення їхньої чисельності в цьому регіоні, порівняно з усією Україною.

На відміну від Заходу та Центру, територіальна присутність росіян у Південному регіоні була істотно вищою, ніж українців та всього населення. Зокрема, в 2001 році рівень частки Півдня серед росіян майже вдвічі переважав українців, відповідно, 40,87% та 22,12%. За рівнем зосередження у цьому регіоні росіяни лише дещо поступалися етнічним меншинним групам у цілому – 41,83%¹⁰³⁶.

¹⁰²⁹ Таблиця 1.2.11.

¹⁰³⁰ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹⁰³¹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.10, 1.2.11.

¹⁰³² Таблиця 1.2.12.

¹⁰³³ Таблиця 1.2.11.

¹⁰³⁴ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹⁰³⁵ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

¹⁰³⁶ Таблиця 1.2.11.

Зростання рівня частки Південного регіону серед загальної чисельності росіян в Україні за 1989-2001 рр. було забезпечено винятково за рахунок Криму. Частка Криму зросла за цей час з 14,35% до 17,41%, тобто на 3,06%. Зокрема, в АР Крим з 11,77% до 14,17% , тобто на 2,40 % та в Севастополі – з 2,58% до 3,24%, тобто на 0,66% ¹⁰³⁷. Але їхня чисельність в Криму за цей час в абсолютних показниках скоротилася на 179 148 осіб, із 1 629 542 осіб до 1 450 394 осіб ¹⁰³⁸. Територіальний перерозподіл росіян на користь Криму став результатом найнижчих темпів скорочення їхньої чисельності за 1989-2001 рр., порівняно з усіма іншими областями України. До того ж, відбувалося зростання частки Криму серед загальної чисельності росіян у Південному регіоні: з 36,57% у 1989 році до 42,58% у 2001 році ¹⁰³⁹. Тобто, чітко визначилася тенденція продовження територіального зосередження росіян у Криму. Для порівняння, в 2001 році в Криму зосереджувалося більше росіян, ніж у Західному та Центральному регіонах разом взятих.

Рівень частки кожної іншої південної області серед загальної чисельності росіян за цей час, навпаки, зазнав скорочення. Незважаючи на це скорочення, досить високим у 2001 році він залишався в трьох областях регіону: Дніпропетровської – 7,53% (627 531 осіб), Одеської – 6,10% (508 537 осіб) та Запорізької – 5,72% (476 748 осіб). Рівень часток інших двох областей залишався істотно нижчим: Миколаївської – 2,13% (177 530 осіб) та Херсонської – 1,98% (165 211 осіб) ¹⁰⁴⁰.

На тлі зменшення частки всіх південних областей серед росіян, їхня частка серед українців, навпаки за 1989-2001 рр. збільшилася. І лише в Криму ситуація була цілковито протилежною. В умовах подальшої концентрації росіян в АР Крим та Севастополі, частка Криму серед українців зазнала скорочення. Незважаючи на ці зміни, рівні частки окремих південних областей серед росіян та українців істотно відрізнялися. Так, у 2001 році рівень часток Миколаївської та Херсонської областей, як і Західного та Центрального регіонів, був нижчим серед росіян, порівняно з українцями. Частка Дніпропетровської області була однаковою як серед росіян, так і серед українців. Навпаки, рівень частки Запорізької та Одеської областей серед росіян був вищим, ніж серед українців. Особливо значні відмінності за цими показниками спостерігалася у Криму, відповідно, 17,41% та 1,53% ¹⁰⁴¹. Тобто, на території Криму в 2001 році мешкав кожен 6-й росіянин і лише кожен 65-й українець.

Рівень зосередження росіян був вищим, ніж усього населення в АР Крим, Севастополі, Дніпропетровській, Запорізькій та Одеській областях, але нижчим у Миколаївській та Херсонській. Дещо іншим було співвідношення в розселенні росіян та етнічних меншинних

¹⁰³⁷ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹⁰³⁸ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

¹⁰³⁹ Розрахунки за даними таблиць 1.2.3, 1.2.4.

¹⁰⁴⁰ Таблиці 1.2.4, 1.2.11.

¹⁰⁴¹ Таблиця 1.2.11.

груп у цілому. Частка Севастополя, Дніпропетровської та Запорізької областей серед росіян була вищою, ніж серед меншин у цілому. В Одеській області та АР Крим ситуація була протилежною, а в Миколаївській та Херсонській областях ці показники не відрізнялися¹⁰⁴².

Отже, за 1989–2001 рр. за рахунок Криму відбулося зростання рівня частки Південного регіону серед загальної чисельності росіян в Україні. За рівнем зосередження в цьому регіоні росіяни переважали українців та все населення, але дещо поступалися меншинним групам у цілому.

Схід України. Серед усіх регіонів найбільше росіян зосереджувалися на Сході України. Частка регіону серед загальної чисельності росіян в Україні збільшилася з 40,94% у 1989 році до 42,93% у 2001 році, тобто на 1,99%¹⁰⁴³. При цьому, їхня чисельність за цей час зменшилася з 4 649 341 особи до 3 478 249 осіб¹⁰⁴⁴. Подальше зосередження росіян на Сході України відбувалося внаслідок нижчих темпів скорочення їхньої чисельності в цьому регіоні, порівняно з іншими областями. За рівнем концентрації в регіоні росіяни істотно переважали українців, все населення, а також етнічні меншинні групи в цілому, відповідно, 16,69%, 21,27% та 37,35% у 2001 році¹⁰⁴⁵.

За 1989–2001 рр. серед загальної чисельності росіян збільшився рівень двох із трьох областей Східного регіону: Донецької – на 1,73% та Луганської – на 0,64%. Рівень частки Харківської області, навпаки, зменшився на 0,38%¹⁰⁴⁶. При цьому, чисельність росіян у всіх трьох областях за 1989–2001 рр. зазнала скорочення. Але в Донецькій та Луганській областях темпи скорочення їхньої чисельності виявилися нижчими, ніж у цілому в Україні. Незважаючи на ці зміни, рівень частки кожної з цих областей серед росіян залишався істотно вищим, ніж серед українців, меншинних груп та всього населення. Особливо значні відмінності спостерігалися в Донбасі.

Серед усіх областей України найбільше росіян зосереджувалося в Донецькій області – 1 844 399 осіб у 2001 році. *Лише в одній цій області мешкало істотно більше росіян, ніж у всіх західних та центральних областях разом взятих* – 1 349 941 особа¹⁰⁴⁷. Частка області серед росіян становила 22,13%, серед етнічних меншин – 19,45%, серед усього населення – 10,00%, а серед українців – лише 7,31%¹⁰⁴⁸. Тобто, *на теренах Донеччини в 2001 році мешкав кожен 5-й росіянин та представник етнічних меншинних груп, кожен 10-й мешканець України і лише кожен 14-й українець.*

¹⁰⁴² Там само.

¹⁰⁴³ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹⁰⁴⁴ Таблиці 1.2.3, 1.2.4.

¹⁰⁴⁵ Таблиця 1.2.11.

¹⁰⁴⁶ Таблиця 1.2.12.

¹⁰⁴⁷ Таблиця 1.2.4.

¹⁰⁴⁸ Таблиця 1.2.11.

Досить значною була також і чисельність росіян у Луганській області – 991 825 осіб у 2001 році ¹⁰⁴⁹. Частка області складала в 2001 році серед росіян – 11,90%, серед етнічних меншин – 9,98%, серед усього населення – 5,20%, а серед українців – лише 3,92% ¹⁰⁵⁰. Для порівняння, на теренах цієї області в 2001 році мешкав кожен 8-й росіянин, кожен 10-й представник етнічних меншин, кожен 19-й мешканець України і лише кожен 25-й українець. Таке ж співвідношення на користь росіян спостерігалось і в Харківщині. Рівень частки області в 2001 році становив: серед росіян – 8,90%, серед загального числа меншин – 7,92%, серед усього населення – 6,00%, серед українців – 5,46% ¹⁰⁵¹. Розселення росіян у кожній з трьох східних областей відрізнялося від територіального розміщення українців та всього населення. *Східний регіон, як і Крим, залишалися основним ареалом розселення росіян в Україні.*

За 1989–2001 рр. відбувся територіальний перерозподіл росіян на користь Півдня та Сходу України – з 80,18% до 83,80%, тобто на 3,62% ¹⁰⁵². Рівень частки цих двох регіонів серед загальної чисельності росіян в Україні був істотно вищим, ніж серед українців та всього населення, в 2001 році, відповідно, 38,81% та 47,77% ¹⁰⁵³. Отже, на відміну від українців, абсолютна більшість росіян в Україні зосереджувалася в південних та східних областях.

Таким чином, зміни територіального розміщення росіян за 1989-2001 рр. на користь Півдня та Сходу України відбулися завдяки подальшій їхній концентрації лише в Криму та в Донбасі (Донецькій та Луганській областях). Частка всіх інших областей України, а також Києва, серед загальної чисельності росіян, навпаки, скоротилася. Отже, визначальною ознакою етнічних процесів в Україні став територіальний перерозподіл росіян на користь Криму та Донбасу. Територіальне розміщення росіян істотно відрізнялося від розселення українців, і як наслідок цього, і всього населення. При приблизно рівній частці серед загальної чисельності населення Півдня та Сходу, з одного боку, і Заходу та Центру, з іншого, в південних та східних областях зосереджувалася більшість росіян, а в західних та центральних – українців.

Частка росіян в етнічному складі населення

За 1989–2001 рр. відбулися досить істотні зміни етнічного складу населення України. Внаслідок зменшення загальної чисельності росіян за цей час на тлі збільшення загальної чисельності українців, частка російської етнічної меншини серед усього населення України також зазнала істотного скорочення. Зокрема, в 1989 році їхня частка становила 22,07%, а в 2001 році зменшилася до 17,28%, тобто на 4,79%. Навпаки, рівень частки українців збільши-

¹⁰⁴⁹ Таблиця 1.2.4.

¹⁰⁵⁰ Таблиця 1.2.11.

¹⁰⁵¹ Там само.

¹⁰⁵² Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹⁰⁵³ Таблиця 1.2.11.

вся на 5,09%, із 72,73 % до 77,82% ¹⁰⁵⁴. Рівень частки росіян серед загальної чисельності населення досить істотно відрізнявся за окремими регіонами та областями.

Захід України. Найменшим був рівень частки росіян в етнічному складі населення Західного регіону і становив у 1989 році 5,06%, а в 2001 році – 2,68%, тобто зменшився майже вдвічі – на 2,38% ¹⁰⁵⁵. Навпаки, серед усього населення Західної України залишався найвищим рівень частки українців – 92,15% у 2001 році ¹⁰⁵⁶. До того ж, за 1989–2001 рр. він збільшився на 2,96% ¹⁰⁵⁷.

В усіх без винятку західних областях частка росіян серед загальної чисельності населення зазнала скорочення. Але її рівень продовжував відрізнятися за окремими областями. Зокрема, дещо вищим він був у двох з них: Львівській – 7,15% у 1989 році та 3,55% у 2001 році, Чернівецькій – 6,70% та 4,12%. Ще меншою була частка росіян серед загальної чисельності населення в інших областях регіону: Рівненській – 4,61% та 2,57%, Закарпатській – 3,97% та 2,47%, Волинській – 4,43% та 2,38%, Івано-Франківській – 4,04% та 1,77%. Найнижчим, не лише в регіоні, але й серед усіх областей України, був рівень частки росіян серед загальної чисельності населення в Тернопільській області – 2,29% та 1,25% ¹⁰⁵⁸. Серед усього населення кожної із західних областей рівень частки росіян залишався істотно меншим, ніж рівень частки українців. Отже, в етнічному складі населення Західного регіону частка росіян була найнижчою, порівняно з іншими трьома регіонами.

Центр України. У Центральному регіоні рівень частки росіян серед загальної чисельності населення залишався вищим, ніж на Заході, хоча й зазнав скорочення за 1989–2001 рр. на 3,46%, з 10,45% до 6,99%. Навпаки, за цей же час рівень частки українців збільшився на 4,34%, з 86,21% до 90,55% ¹⁰⁵⁹.

Найвищим у регіоні рівень частки росіян серед усього населення зберігався в столиці України. Зокрема, в 1989 році він становив 20,87%, а в 2001 році зменшився до 13,14% ¹⁰⁶⁰. Скорочення рівня частки росіян в етнічному складі населення Києва за 1989–2001 рр. (7,73%) було найбільшим, порівняно з усіма іншими областями України ¹⁰⁶¹. Про масштаб цих змін свідчить таке порівняння: якщо в 1989 році кожен 5-й мешканець столиці України був росіянином, то в 2001 році – вже кожен 8-й.

Доволі значною була також і частка росіян серед населення трьох областей Центрального регіону: Сумської – 13,31% у 1989 році та 9,38 % у 2001 році, Кіровоградської – 11,73%

¹⁰⁵⁴ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹⁰⁵⁵ Там само.

¹⁰⁵⁶ Таблиця 1.2.8.

¹⁰⁵⁷ Таблиця 1.2.9.

¹⁰⁵⁸ Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

¹⁰⁵⁹ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹⁰⁶⁰ Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

¹⁰⁶¹ Таблиця 1.2.9.

та 7,46%, Полтавської – 10,23% та 7,22%. В інших шести областях регіону її рівень був дещо нижчим: Київській – 8,68% та 6,00%, Черкаській – 8,01% та 5,41%, Житомирській – 7,90% та 4,96%, Чернігівській – 6,83% та 5,03%, Вінницькій – 5,86% та 3,83%, Хмельницькій – 5,78% та 3,55%. Отже, якщо в 1989 році частка росіян серед загальної чисельності населення центральних областей складала від 5% до 13%, то в 2001 році – від 3% до 9% ¹⁰⁶². Дещо вищим був її рівень серед усього населення столиці України. Скорочення рівня частки росіян серед населення всіх центральних областей та Києва за 1989–2001 рр. супроводжувалося зростанням рівня частки українців.

У цілому серед загальної чисельності населення *Західного* та *Центрального* регіонів частка росіян зменшилася з 8,48% у 1989 році до 5,36% у 2001 році, тобто на 3,12%. На тлі цього скорочення спостерігалось зростання частки українців серед усього населення цих двох регіонів на 3,86%, із 87,30% у 1989 році до 91,16% у 2001 році ¹⁰⁶³.

Південь України. Істотно вищим, порівняно з Центром, а особливо із Заходом України, був рівень частки росіян в етнічному складі населення Південного регіону. При цьому, за 1989–2001 рр. його скорочення було більш значним – 6,20%, із 32,85% до 26,65%. Тобто, якщо в 1989 році серед усього населення Південного регіону кожен 3-й був росіянином, то в 2001 році – вже кожен 4-й. За цей час частка українців, навпаки, збільшилася на 5,43%, із 59,55% до 64,98% ¹⁰⁶⁴.

За 1989–2001 рр. скорочення рівня частки росіян відбулося серед усього населення всіх південних областей – на 5–7%. За цей же час рівень частки українців збільшився серед загальної чисельності населення в усіх областях регіону. Лише в етнічному складі населення Криму питома вага українців зазнала скорочення, але істотно меншого, ніж частка росіян, відповідно, 1,73% та 6,65% ¹⁰⁶⁵. При цьому, рівень частки українців скоротився серед усього населення АР Крим, а в Севастополі, як і в інших південних областях, навпаки, збільшився.

Етнічний склад населення окремих південних областей мав істотні відмінності, насамперед у рівні частки росіян. Лише в Криму, на відміну від усіх інших областей України, росіяни за чисельністю переважали українців і складали абсолютну більшість серед усього населення – 67,05% у 1989 році та 60,40% у 2001 році. При цьому, рівень їхньої частки серед усього населення залишався істотно вищим у Севастополі, порівняно з АР Крим, у 1989 році, відповідно, 74,45% та 65,62%, у 2001 році – 71,58% та 58,32% ¹⁰⁶⁶.

Досить значною була також і частка росіян серед усього населення ще двох південних областей: Запорізької – 32,02% у 1989 році та 24,74% у 2001 році, Одеської – 27,40% та

¹⁰⁶² Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

¹⁰⁶³ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹⁰⁶⁴ Там само.

¹⁰⁶⁵ Таблиця 1.2.9.

¹⁰⁶⁶ Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

20,71%. Дещо меншим її рівень залишався в інших трьох областях регіону: Дніпропетровській – 24,18% та 17,62%, Миколаївській – 19,42% та 14,06%, Херсонській – 20,17% та 14,09%¹⁰⁶⁷. При цьому, за рівнем частки росіян серед усього населення Дніпропетровської області була найближчою серед усіх областей до рівня їхньої частки в етнічному складі населення України в цілому.

За 1989–2001 рр. спостерігалось істотне скорочення рівня частки російської етнічної меншини серед усього населення південних областей: Запорізької – на 7,28%, Одеської – на 6,69%, Дніпропетровської – на 6,56%, Херсонської – 6,08% та Миколаївської – на 5,36%¹⁰⁶⁸. Але, незважаючи на скорочення частки росіян серед загальної чисельності населення Південного регіону, її рівень залишався досить високим, насамперед за рахунок Криму.

Схід України. Серед чотирьох регіонів найвищою за рівнем була частка росіян серед усього населення Сходу України. Зокрема, в 1989 році вона становила 40,99%, а в 2001 році зменшилася до 34,87%, тобто на 6,12%. За цей же час рівень частки українців серед населення регіону збільшився на 6,68%¹⁰⁶⁹.

З усіх областей України, за винятком Криму, найбільш вагомою була частка росіян в етнічному складі населення Донбасу. Зокрема, вона складала в 1989 році 44,77% у Луганській та 43,60% у Донецькій областях, у 2001 році, відповідно, 39,04% та 38,22%. За 1989-2001 рр. скорочення становило: у Луганській – 5,73% та Донецькій – 5,38%. Дещо нижчим був рівень частки росіян серед усього населення Харківської області – 33,20% у 1989 році та 25,62% у 2001 році. За цей час її рівень зменшився на 7,58% – найбільш істотне скорочення серед усіх областей України¹⁰⁷⁰. Отже, незважаючи на досить помітне зменшення, рівень частки росіян серед усього населення регіону залишався доволі значним, особливо в Донбасі.

У цілому в етнічному складі населення *Південного* та *Східного* регіонів частка росіян зменшилася з 36,56% у 1989 році до 30,31% у 2001 році, тобто на 6,25%. Навпаки, частка українців серед усього населення південних та східних областей збільшилася на 6,04%¹⁰⁷¹.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. засвідчив істотні зміни в етнічному складі населення України. Визначальною ознакою цих змін стало скорочення рівня частки росіян серед усього населення, яке відбулося в усіх регіонах та областях України. При цьому зберігалися значні територіальні відмінності в етнічному складі населення. Найвищим рівень частки росіян серед усього населення залишався в Південному та Східному регіонах, найнижчим – у західних областях. Лише в АР Крим та Севастополі росіяни складали більшість серед усього населення. На відміну від росіян, в усіх областях

¹⁰⁶⁷ Там само.

¹⁰⁶⁸ Таблиця 1.2.9.

¹⁰⁶⁹ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹⁰⁷⁰ Там само.

¹⁰⁷¹ Там само.

України спостерігалось зростання рівня частки українців серед загальної чисельності населення. І лише в етнічному складі населення АР Крим частка українців зазнала скорочення, але меншого, ніж частка росіян.

Частка росіян у структурі етнічних меншинних груп

Серед усіх етнічних меншин України найбільшою за чисельністю залишалася одна з них – росіяни. Так, у 1989 році їхня частка серед загальної чисельності етнічних меншинних груп становила 80,92%, а в 2001 році зменшилася до 77,89%, тобто на 3,03%¹⁰⁷². Такі зміни стали наслідком того, що за 1989–2001 рр. чисельність росіян скорочувалася інтенсивніше, ніж загальна чисельність меншинних груп, окрім росіян, відповідно, 26,11% та 11,66%¹⁰⁷³. Попри це скорочення, 3 із 4-х представників етнічних меншин в Україні були росіянами.

Захід України. Рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншин відрізнявся за окремими областями та регіонами України. Найнижчим він був на Заході України, але в цьому регіоні спостерігалось й найбільше його скорочення за 1989–2001 рр. Так, у 1989 році частка росіян серед загального числа меншинних груп у регіоні становила 46,45%, а в 2001 році скоротилася до 34,13%, тобто на 12,32%¹⁰⁷⁴. Тобто, лише в одному з чотирьох регіонів росіяни були у меншості серед загального числа етнічних меншин, і то завдяки лише двом областям: Закарпатській та Чернівецькій.

Серед західних областей існували значні відмінності в структурі етнічних меншинних груп. Найменшою за рівнем не лише в Західному регіоні, але й серед усіх областей України була частка росіян серед загальної чисельності етнічних груп на Закарпатті та в Буковині. У 1989 році серед меншин Закарпатської області частка росіян складала 18,39%, Чернівецької – 22,96%, у 2001 році, відповідно, 12,68% та 16,47%¹⁰⁷⁵. *Лише в цих двох областях, на відміну від усіх інших областей України, росіяни за чисельністю поступалися іншим етнічним меншинам.* У 2001 році угорці та румуни переважали росіян у Закарпатській області, а молдовани та румуни – в Чернівецькій.

Серед етнічних меншинних груп інших західних областей росіяни становили більшість. Їхня частка складала у Волинській – 82,12% у 1989 році та 77,91% у 2001 році, Івано-Франківській – 81,06% та 71,44%, Львівській – 74,78% та 68,61%, Рівненській – 68,31%, Тернопільській – 70,81% та 56,81%¹⁰⁷⁶. За 1989–2001 рр. найбільш істотного скорочення зазнала частка росіян у структурі етнічних меншин Тернопільської та Івано-Франківської областей, відповідно, на 14,00% та 9,62%. У інших п'яти областях скорочення становило 4-6%¹⁰⁷⁷. От-

¹⁰⁷² Там само.

¹⁰⁷³ Таблиці 1.2.6.

¹⁰⁷⁴ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹⁰⁷⁵ Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

¹⁰⁷⁶ Там само.

¹⁰⁷⁷ Таблиці 1.2.9.

же, за рахунок Закарпатської та Чернівецької областей, в цілому в Західному регіоні росіяни опинилися в меншості серед загального числа меншинних груп.

Центр України. Рівень частки росіян у структурі етнічних меншин Центрального регіону був істотно вищим, ніж Західного. Зокрема, у 1989 році він становив 75,76%, а в 2001 році – 74,04%, тобто зменшився на 1,72% ¹⁰⁷⁸. Незважаючи на це скорочення, 4 із 5-ти представників етнічних меншин належали до росіян.

Рівень частки росіян серед загальної чисельності представників етнічних меншинних груп мав істотні відмінності за окремими областями Центрального регіону. Так, у 2001 році він становив: у Сумській – 84,06%, Полтавській – 83,60%, Київській – 80,23%, Черкаській – 77,81%, Чернігівській – 77,07%, Кіровоградській – 75,55%, Вінницькій – 75,16% та Києві – 73,94%. Лише в Житомирській та Хмельницькій областях, де були розселені поляки, її рівень був істотно нижчим, відповідно, 51,08% та 58,05% ¹⁰⁷⁹. За 1989-2001 рр. частка росіян серед загального числа меншин скоротилася у всіх областях регіону, за винятком Вінницької ¹⁰⁸⁰.

У цілому в *Західному* та *Центральному* регіонах рівень частки росіян серед етнічних меншин скоротилася із 66,76% у 1989 році до 60,61% у 2001 році, тобто, на 6,15% ¹⁰⁸¹.

Південь України. У Південному регіоні рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншинних груп був вищим, ніж у Західному та Центральному регіонах. Але за 1989-2001 рр. він зазнав найбільш істотного скорочення, порівняно з іншими регіонами, на 5,11%, із 81,21% до 76,10% ¹⁰⁸².

Найвищим у 2001 році в регіоні був рівень цієї частки росіян серед етнічних меншин у Севастополі – 92,22%, Дніпропетровській та Запорізькій областях, відповідно, 85,33% та 84,72%. Дещо нижчим він був у Херсонській та Миколаївській областях, відповідно, 78,26% та 77,71%, а також в АР Крим – 77,06%. Найменшим цей рівень був в Одеській області (55,68%) ¹⁰⁸³, де були розселені болгари, молдовани, гагаузи та євреї. За 1989-2001 рр. спостерігалось скорочення рівня частки росіян серед загальної чисельності меншинних груп у всіх областях Південного регіону, за винятком Дніпропетровської. Найбільш істотно цей рівень скоротився в АР Крим – на 12,50%, за рахунок зростання чисельності кримських татар на тлі скорочення числа росіян. А також в Одеській та Херсонській областях, відповідно, на 4,67% та 4,91% ¹⁰⁸⁴, де сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян скорочувалася повільніше, ніж чисельність росіян.

¹⁰⁷⁸ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹⁰⁷⁹ Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

¹⁰⁸⁰ Таблиця 1.2.9.

¹⁰⁸¹ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹⁰⁸² Там само.

¹⁰⁸³ Таблиця 1.2.8.

¹⁰⁸⁴ Таблиця 1.2.9.

Схід України. Серед усіх регіонів України залишався найвищим рівень частки росіян серед загальної чисельності етнічних меншинних груп у Східному регіоні: 89,84% у 1989 році та 89,54% у 2001 році, тобто за 1989-2001 рр. він фактично не змінився, скорочення складало лише 0,30% ¹⁰⁸⁵. Отже, 9 із 10-ти представників етнічних меншин Східного регіону належали до росіян.

Серед усіх областей України найвищою була частка росіян серед етнічних меншин у Луганській області – 92,88% у 2001 році. Дещо нижчою її рівень був у Донецькій та Харківській областях, відповідно, 88,61% та 87,59% ¹⁰⁸⁶. При цьому, за 1989-2001 рр. рівень частки росіян у структурі етнічних меншин дещо збільшився в Донецькій області – на 0,15%, а в Луганській та Харківській – зазнав незначного скорочення, відповідно, на 0,15% та 1,62% ¹⁰⁸⁷, внаслідок відмінностей у темпах скорочення числа росіян та представників інших меншин.

У цілому серед етнічних меншинних груп у *Південному* та *Східному* регіонах, у значній мірі за рахунок АР Крим, рівень частки росіян скоротився з 85,40% у 1989 році до 82,44% у 2001 році, тобто на 2,96% ¹⁰⁸⁸. Але незважаючи на це скорочення, рівень частки росіян серед загальної чисельності меншин на Півдні та Сході України залишався істотно вищим, порівняно із Центральним, а особливо із Західним регіоном.

Отже, незважаючи на скорочення рівня частки росіян серед загальної чисельності меншин, вони становили абсолютну більшість в структурі етнічних меншинних груп у переважній більшості областей України, за винятком Чернівецької та Закарпатської областей. У цілому в Україні 4 із 5-ти представників етнічних меншин були росіянами.

Таким чином, на відміну від радянських часів, коли визначальною ознакою етнічних процесів в Україні було зростання чисельності росіян та їхньої частки серед усього населення, за часів незалежності спостерігалися протилежні зміни. Зокрема, чисельність міських росіян за 1989–2001 рр. скоротилася на 27,22% (2 706 805 осіб), а сільських росіян – на 22,28% (314 636 осіб). За цей час їхня загальна чисельність зменшилася на 26,61% (3 021 441 особу). Скорочення чисельності цієї етнічної меншини спостерігалось в усіх без винятку областях, але найбільш високими темпами у відносних показниках – у західних та центральних, а в абсолютних показниках – у східних та південних. Переважно за рахунок росіян зазнала скорочення загальна чисельність населення України, а також сукупна чисельність представників етнічних меншинних груп.

Територіальне розміщення росіян істотно відрізняється від розселення українців. Більше 50% загального числа росіян в Україні зосереджувалися у Криму та лише у двох областях: Донецькій та Луганській. В інших 22-х областях разом взятих їх було менше. Переваж-

¹⁰⁸⁵ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹⁰⁸⁶ Таблиця 1.2.8.

¹⁰⁸⁷ Таблиця 1.2.9.

¹⁰⁸⁸ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

на більшість росіян є міськими мешканцями, за рівнем урбанізації вони перевищували українців, у 2001 році, відповідно 86,83% та 63,02%. *Переважа росіян у територіальному розміщенні полягає і в тому, що вони зосереджуються переважно у великих містах, не лише у південних та східних областях, але й обласних центрах центральних та західних, а також столиці України.* Такий же тип розселення росіян, як колишньої домінантної меншості, в значній мірі зберігається на всьому пострадянському просторі, за винятком країн Південного Кавказу та Середньої Азії, де з початку 90-х рр. XX ст. розпочалося масове повернення представників цієї етнічної меншини на історичну Батьківщину.

Внаслідок скорочення чисельності російської етнічної меншини в Україні за 1989-2001 рр. на тлі зростання, хоча й досить незначного, числа українців, змінювався і етнічний склад населення. Зокрема, частка росіян серед усього населення України скоротилася на 4,79%, із 22,07% у 1989 році до 17,28% у 2001 році. При цьому, найбільш істотно зменшилася їхня частка серед міського населення – на 6,58%, із 28,99% до 22,41%. Серед сільського населення України рівень частки росіян був істотно нижчим і скоротився лише на 1,35%, із 8,23% до 6,88%. У сільській місцевості чисельність росіян скорочувалася інтенсивніше, ніж зменшувалася чисельність українців.

При цьому, продовжували зберігатися істотні відмінності в етнічному складі міського та сільського населення, зокрема у рівні частки росіян. У просторовому вимірі України найвищим рівень частки росіян серед усього населення залишався в Південному та Східному регіонах, найнижчим – у західних областях. Але в Криму росіяни становили абсолютну більшість серед загальної чисельності населення, і то лише завдяки міському населенню. Серед сільського населення АР Крим вони складали відносну більшість. Росіяни становили також абсолютну більшість серед загальної чисельності етнічних меншинних груп у цілому в Україні (77,89% у 2001 році), а також в усіх областях, окрім Чернівецької та Закарпатської.

6.3. Етнічні групи, крім росіян

Динаміка чисельності етнічних меншинних груп, окрім росіян

Характерною ознакою етнічних процесів в Україні часів Незалежності стало скорочення сукупної чисельності етнічних меншинних груп, окрім росіян. Їхня чисельність скоротилася з 2 677 339 осіб у 1989 році до 2 365 068 осіб у 2001 році, тобто на 11,66% (312 271 особу)¹⁰⁸⁹. Темпи скорочення їхньої чисельності за 1989-2001 рр. були нижчими, ніж росіян та загального числа етнічних меншин, але вищими, ніж усього населення, відповідно,

¹⁰⁸⁹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

11,66%, 26,61%, 23,76% та 6,24%. При цьому, за цей час спостерігався приріст чисельності українців, хоча й досить незначний – лише 0,33% ¹⁰⁹⁰.

Про відмінності в динаміці чисельності окремих груп населення свідчить таке порівняння: частка етнічних груп, окрім росіян серед скорочення загальної чисельності меншин в Україні за 1989–2001 рр. становила 9,37% ¹⁰⁹¹. При цьому, питома вага етнічних груп, окрім росіян серед загального числа етнічних меншин у 2001 році була вдвічі більшою – 22,11% ¹⁰⁹². Частка етнічних груп, окрім росіян серед скорочення загальної чисельності населення України за 1989–2001 рр. складала 9,72% ¹⁰⁹³. Але рівень частки цієї групи серед усього населення України в 2001 році, навпаки, був майже вдвічі меншим – 4,90% ¹⁰⁹⁴. Зменшення сукупної чисельності меншинних груп, окрім росіян спостерігалось в усіх чотирьох регіонах України, але досить різними темпами.

Захід України. Темпи скорочення чисельності етнічних меншинних груп, окрім росіян у Західному регіоні були такими ж, як і у цілому в Україні. Зокрема, в 1989 році в регіоні їхня чисельність складала 557 980 осіб, а в 2001 році зменшилася до 493 737 осіб, тобто на 11,51% (64 243 особи) ¹⁰⁹⁵. На Західний регіон припадало 20,57% скорочення загального числа меншин, окрім росіян в Україні за 1989–2001 рр., що фактично не відрізнялося від рівня частки регіону серед цієї групи населення у 2001 році – 20,88% ¹⁰⁹⁶.

Темпи скорочення чисельності меншин, окрім росіян на Заході України були нижчими, порівняно з росіянами та загальною чисельністю меншинних груп, але вищими, ніж усього населення, відповідно, 11,51%, 47,98%, 28,60% та 1,66%. На тлі цього скорочення чисельність українців у регіоні, навпаки, зросла на 1,61% ¹⁰⁹⁷. Частка етнічних меншин, окрім росіян серед скорочення загальної чисельності меншин у Західному регіоні за 1989–2001 рр. становила 21,40% ¹⁰⁹⁸. При цьому питома вага етнічних груп, окрім росіян серед сукупного числа етнічних меншин у регіоні у 2001 році була втричі вищою – 65,87% ¹⁰⁹⁹. Тобто, скорочення загальної чисельності меншинних груп у Західному регіоні відбулося переважно за рахунок росіян, а не завдяки іншим етнічним групам.

Доволі значною була також і частка меншин, окрім росіян серед скорочення загальної чисельності населення Заходу України за 1989–2001 рр. – 39,95% ¹¹⁰⁰. При цьому, рівень їх-

¹⁰⁹⁰ Таблиця 1.2.6.

¹⁰⁹¹ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5.

¹⁰⁹² Таблиця 1.2.8.

¹⁰⁹³ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5.

¹⁰⁹⁴ Таблиця 1.2.8.

¹⁰⁹⁵ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

¹⁰⁹⁶ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5, Таблиця 1.2.11.

¹⁰⁹⁷ Таблиця 1.2.6.

¹⁰⁹⁸ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5.

¹⁰⁹⁹ Таблиця 1.2.8.

¹¹⁰⁰ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5.

ньої частки в етнічній структурі населення регіону залишався істотно нижчим – лише 5,17% у 2001 році ¹¹⁰¹. Тобто, загальна чисельність населення Західного регіону скоротилася за 1989-2001 рр. у значній мірі за рахунок етнічних меншин, окрім росіян.

Темпи скорочення чисельності цієї групи населення відрізнялися за окремими західними областями. Найбільш істотне скорочення їхньої чисельності спостерігалось на Волині та в Галичині, за винятком Тернопільської області. Зокрема, їхня чисельність зменшилася: у Львівській – на 37,50% (25 197 осіб), Волинській – на 30,19% (3 082 особи), Рівненській – на 27,99% (6 963 особи) та Івано-Франківській – на 25,20% (3 356 осіб). Нижчі темпи скорочення були в інших трьох областях: Чернівецькій – на 9,24% (19 549 осіб), Закарпатській – на 2,70% (5 917 осіб) та Тернопільській – на 1,63% (179 осіб) ¹¹⁰². Тобто, виявилася тенденція: *чим меншою була чисельність етнічних меншинних груп, окрім росіян, тим вищими темпами вона скорочувалася за 1989–2001 рр.*, за винятком Тернопільської області, де були досить незначними як і чисельність цієї групи населення, так і темпи її скорочення.

У всіх, без винятку, західних областях темпи скорочення чисельності меншин, окрім росіян були нижчими, ніж росіян, і як наслідок цього і загальної чисельності етнічних меншин. Тому рівень їхньої частки серед скорочення сукупної чисельності етнічних меншин за 1989-2001 рр. був значно нижчим, ніж у структурі меншинних груп у 2001 році кожної із областей. Зокрема, у Чернівецькій – 43,70% та 83,53%, Закарпатській – 24,26% та 87,32%, Рівненській – 22,85% та 37,29%, Львівській – 19,72% та 31,39%, Волинській – 12,40% та 22,09%, Івано-Франківській – 9,47% та 28,56 %, Тернопільській – 1,42% та 43,19% ¹¹⁰³.

Темпи скорочення чисельності етнічних меншин, окрім росіян за 1989–2001 рр. були значно вищими, ніж темпи зменшення загальної чисельності населення в чотирьох областях: Волинській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій. Лише у Тернопільській області співвідношення у темпах скорочення було протилежним. У Закарпатській та Рівненській областях загальна чисельність населення збільшувалася на тлі скорочення чисельності етнічних меншин, окрім росіян. У всіх західних областях, окрім Тернопільської, в умовах скорочення чисельності меншинних груп, окрім росіян зростала чисельність українців. У Тернопільській області темпи скорочення їхньої чисельності були вищими, ніж українців ¹¹⁰⁴.

Центр України. Серед усіх регіонів України найвищі темпи скорочення чисельності етнічних меншинних груп, окрім росіян за 1989–2001 рр. спостерігалися в Центральному регіоні. Зокрема, якщо у 1989 році їхня чисельність становила 562 711 осіб, то в 2001 році зменшилася до 383 585 осіб, тобто на 31,83% (179 126 осіб) ¹¹⁰⁵. Досить значним був і рівень ча-

¹¹⁰¹ Таблиця 1.2.8.

¹¹⁰² Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

¹¹⁰³ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5; Таблиця 1.2.8.

¹¹⁰⁴ Таблиця 1.2.6.

¹¹⁰⁵ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

стки регіону серед скорочення загальної чисельності меншин, окрім росіян в Україні за 1989–2001 рр. – 57,36%¹¹⁰⁶. При цьому, частка Центру серед загального числа цієї групи населення в Україні в 2001 році була істотно меншою – лише 16,22%¹¹⁰⁷.

Темпи скорочення чисельності етнічних груп, окрім росіян у Центральному регіоні за 1989–2001 рр. були меншими (31,83%), порівняно із росіянами та загальною чисельністю меншин (37,78% та 36,34%), але більшими, ніж українців та загальної чисельності населення (2,35% та 7,04%)¹¹⁰⁸. Частка меншин, окрім росіян серед скорочення загальної чисельності етнічних груп у регіоні за 1989–2001 рр. становила 21,23%¹¹⁰⁹. Рівень частки меншинних груп, окрім росіян у структурі етнічних меншин регіону в 2001 році був дещо вищим – 25,96%¹¹¹⁰. Ці відмінності стали результатом більш істотного скорочення числа росіян, порівняно з представниками інших меншин.

Частка етнічних меншинних груп, окрім росіян серед скорочення загальної чисельності населення Центрального регіону за 1989–2001 рр. складала 15,12%¹¹¹¹. При цьому, рівень їхньої частки серед усього населення регіону в 2001 році був ушестеро меншим – лише 2,45%¹¹¹². Тобто, серед скорочення загальної чисельності населення Центру України за 1989–2001 рр. рівень частки етнічних меншин, окрім росіян був непропорційно високим.

Динаміка чисельності етнічних груп, окрім росіян відрізнялася за окремими центральними областями. Найбільш істотного скорочення чисельності зазнала ця група населення в трьох правобережних областях: Вінницькій – на 53,69% (28 043 осіб), Житомирській – на 40,39% (44 434 особи) та Хмельницькій – на 37,70% (22 165 осіб) переважно за рахунок поляків. Дещо меншими темпами відбувалося скорочення їхньої чисельності в Києві – на 30,82%, Полтавській – на 30,65% (10 152 особи), Київській – на 27,57% (10 235 осіб), Кіровоградській – на 26,66% (9 874 особи), Чернігівській – на 23,23% (5 598 осіб) та найменше у Черкаській – на 7,51% (1 750 осіб). Лише в Сумській області збільшилася чисельність етнічних груп, окрім росіян переважно за рахунок вихідців із Закавказзя на 36,04% (6 113 осіб)¹¹¹³. У Києві та всіх областях регіону, крім Сумської, темпи скорочення чисельності етнічних груп, окрім росіян були нижчими, ніж росіян та загальної чисельності меншин. У Сумській області зростання їхньої чисельності відбувалося на тлі скорочення числа росіян та загальної чисельності меншинних груп¹¹¹⁴.

¹¹⁰⁶ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5.

¹¹⁰⁷ Таблиця 1.2.11.

¹¹⁰⁸ Таблиця 1.2.6.

¹¹⁰⁹ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5.

¹¹¹⁰ Таблиця 1.2.8.

¹¹¹¹ Розрахунки за даними таблиць 1.2.5.

¹¹¹² Таблиця 1.2.8.

¹¹¹³ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

¹¹¹⁴ Там само.

У цілому у *Західному* та *Центральному* регіонах чисельність етнічних груп, окрім росіян за 1989–2001 рр. скоротилася з 1 120 691 особи до 877 322 осіб, тобто на 21,72% (243 369 осіб). Темпи скорочення чисельності цієї групи меншин були нижчими, ніж росіян (40,01%) та загального числа етнічних меншин (33,93%), але вищими, ніж українців (0,87%) та всього населення цих двох регіонів (5,07%) ¹¹¹⁵.

Південь України. Серед усіх регіонів України лише у Південному, і то винятково завдяки АР Крим, насамперед за рахунок кримських татар, спостерігалось зростання чисельності етнічних меншин, окрім росіян з 1 031 202 осіб у 1989 році до 1 069 652 осіб у 2001 році, тобто на 3,73% (38 450 осіб) ¹¹¹⁶. Темпи приросту чисельності цієї групи населення у відносних показниках були навіть дещо вищими, ніж українців (2,82%), але поступалися в абсолютних показниках (228 105 осіб) ¹¹¹⁷. Зростання чисельності меншин, окрім росіян у регіоні відбувалося на тлі скорочення чисельності росіян (23,56%) та всього населення (5,78%) ¹¹¹⁸.

За 1989–2001 рр. чисельність етнічних груп, окрім росіян збільшилася в АР Крим на 113,77% (199 134 особи), з 155 771 до 354 905 осіб, насамперед за рахунок кримських татар. Їхня чисельність зросла також і в Севастополі – на 18,26% (3 517 осіб), із 19 263 до 22 780 осіб ¹¹¹⁹. У всіх інших південних областях спостерігалось скорочення чисельності цієї групи населення. Найбільш істотне – у Дніпропетровській та Миколаївській областях, відповідно, 34,42% (56 637 осіб) та 23,71% (15 828 осіб). Дещо меншими темпами скорочувалася їхня чисельність у Запорізькій та Херсонській областях, відповідно, 15,63% (15 928 осіб) та 9,13% (4 610 осіб). Незважаючи на те, що чисельність меншинних груп, окрім росіян в Одеській області скоротилася лише на 14,32%, у цій області спостерігалось найбільш істотне скорочення в абсолютних показниках серед усіх областей України (67 681 особа) ¹¹²⁰.

У всіх п'яти південних областях чисельність меншин, окрім росіян скорочувалася інтенсивніше, ніж чисельність усього населення на тлі зростання числа українців. У Запорізькій, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях темпи скорочення чисельності росіян були інтенсивнішими, ніж сукупного числа інших меншин. І лише у Дніпропетровській області співвідношення було протилежним. В АР Крим та Севастополі чисельність етнічних меншин, окрім росіян збільшилася за 1989–2001 рр. на тлі скорочення чисельності українців, росіян та всього населення ¹¹²¹.

Схід України. Чисельність етнічних меншинних груп, окрім росіян зазнала досить значного скорочення в Східному регіоні: з 525 506 осіб у 1989 році до 418 094 осіб у 2001

¹¹¹⁵ Там само.

¹¹¹⁶ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

¹¹¹⁷ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

¹¹¹⁸ Таблиця 1.2.6.

¹¹¹⁹ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

¹¹²⁰ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

¹¹²¹ Там само.

році, тобто на 20,44% (107 412 осіб). Скорочення їхньої чисельності за 1989-2001 рр. було повільнішим, ніж числа росіян та всього населення, на тлі зростання числа українців ¹¹²².

Чисельність меншин, окрім росіян скоротилася за областями: в Донецькій – на 21,59% (65 243 особи), Луганській – на 20,64% (19 766 осіб) та Харківській – на 17,57% (22 403 особи). У Луганській та Харківській областях їхня чисельність зменшувалася повільніше, ніж чисельність росіян, а у Донецькій області співвідношення в темпах скорочення було протилежним. Але в усіх трьох областях регіону чисельність етнічних меншин, окрім росіян скорочувалася інтенсивніше, ніж загальна чисельність населення, за рахунок того, що у Донецькій та Харківській областях спостерігалось зростання чисельності українців, а в Луганській області відбулося досить незначне скорочення числа українців ¹¹²³.

У цілому у *Південному* та *Східному* регіонах сукупна чисельність етнічних меншин, окрім росіян скоротилася не досить істотно – лише на 4,43% (68 962 особи), з 1 556 708 осіб у 1989 році до 1 487 746 осіб у 2001 році ¹¹²⁴. При цьому, за 1989-2001 рр. чисельність цієї групи меншин скорочувалася повільніше, ніж чисельність росіян (23,29%), меншинних груп (20,54%) та всього населення (7,49%) на тлі зростання числа українців – на 2,28% ¹¹²⁵.

Таким чином, характерною ознакою етнічних процесів за 1989–2001 рр. стало скорочення сукупної чисельності меншинних груп, окрім росіян у цілому в Україні, Західному, Центральному та Східному регіонах. Зростання їхньої чисельності спостерігалось лише в АР Крим та Севастополі, а за рахунок цього і в Південному регіоні в цілому.

Територіальне розміщення етнічних груп, окрім росіян

На відміну від українців розселення представників етнічних меншинних груп, окрім росіян на території України є досить нерівномірним. У результаті відмінностей у динаміці чисельності цієї групи населення за 1989–2001 рр. за окремими областями та регіонами спостерігалися також і зміни їхнього територіального розміщення.

Захід України. У Західному регіоні у 1989 році розміщувалося 20,84% загальної чисельності меншин, окрім росіян, а у 2001 році – 20,88% ¹¹²⁶. Тобто, за 1989–2001 рр. рівень частки регіону фактично не змінився. За рівнем зосередження в регіоні у 2001 році ця група меншин поступалася українцям (23,15%), але перевищувала все населення (18,88%), а особливо росіян (4,33%) ¹¹²⁷. Серед західних областей існували істотні відмінності у територіальному розміщенні цієї групи населення. Абсолютна більшість етнічних меншинних груп, окрім росіян у Західному регіоні розміщувалася лише у двох областях: Закарпатській –

¹¹²² Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

¹¹²³ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

¹¹²⁴ Таблиці 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

¹¹²⁵ Таблиці 1.2.5, 1.2.6.

¹¹²⁶ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹¹²⁷ Таблиця 1.2.11.

9,03% загальної їхньої чисельності в Україні у 2001 році (за рахунок угорців, румунів та циганів) та Чернівецькій – 8,12% (за рахунок румунів та молдованів). Рівень частки інших п'яти областей регіону серед загального числа етнічних меншин, окрім росіян в Україні не досягала і 2%: від 0,30% у Волинській до 1,79% у Львівській. За рівнем зосередження меншини, крім росіян переважали українців та все населення лише у двох областях: Закарпатській та Чернівецькій, але переважали росіян в інших п'яти областях регіону ¹¹²⁸.

За 1989–2001 рр. скоротився рівень часток Волинської, Івано-Франківської, Львівської та Рівненської серед загальної чисельності меншинних груп, окрім росіян, бо темпи скорочення їхньої чисельності в цих областях були вищими, ніж у цілому в Україні. І, навпаки, збільшився рівень часток Закарпатської (0,83%), Чернівецької (0,22%) та Тернопільської (0,05%) областей, де темпи скорочення чисельності етнічних меншин, окрім росіян були нижчими, ніж у цілому в Україні. Протилежні напрями змін часток окремих західних областей серед загальної чисельності етнічних меншин, окрім росіян в Україні, призвели до того, що рівень частки регіону за 1989–2001 рр. фактично не змінився ¹¹²⁹.

Центр України. Частка Центрального регіону серед загальної чисельності етнічних меншинних груп, окрім росіян в Україні зазнала істотного скорочення з 21,02% у 1989 році до 16,22% у 2001 році, тобто на 4,80% ¹¹³⁰. У 2001 році рівень частки Центрального регіону був найнижчим, порівняно з іншими трьома регіонами. За рівнем зосередження в цьому регіоні етнічні меншини, окрім росіян значно поступалися українцям (37,74%), усьому населенню (32,43%), але переважали росіян (13,13%) ¹¹³¹.

У 2001 році частка кожної із центральних областей серед загального числа етнічних меншин, окрім росіян в Україні залишалася досить незначною: від 0,78% – Чернігівської до 1,55% – Хмельницької. Лише рівень частки Житомирської області, за рахунок насамперед поляків, був дещо вищим – 2,77%. Доволі значною залишалася частка Києва серед загального числа цієї групи меншин, за рахунок євреїв та білорусів, 5,05% у 2001 році, хоча ще у 1989 році її рівень був ще вищим – 6,42% ¹¹³². За 1989–2001 рр. спостерігалось скорочення рівня частки семи областей та Києва серед загальної чисельності етнічних меншин, окрім росіян в Україні. Зріс лише рівень часток, і то досить неістотно, Сумської та Черкаської ¹¹³³. За рівнем зосередження в центральних областях та столиці України етнічні меншини, окрім росіян поступалися українцям та всьому населенню, а також переважали росіян у Києві та шести об-

¹¹²⁸ Там само.

¹¹²⁹ Там само.

¹¹³⁰ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹¹³¹ Таблиця 1.2.11.

¹¹³² Таблиці 1.2.10, 1.2.11.

¹¹³³ Таблиця 1.2.12.

ластях: Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, але дещо поступалися їм у Київській, Полтавській та Сумській ¹¹³⁴.

Рівень частки *Західного* та *Центрального* регіонів серед загальної чисельності меншинних груп, окрім росіян в Україні скоротилася із 41,86% у 1989 році до 37,10%, тобто на 4,76% ¹¹³⁵. Близько половини загальної чисельності меншин, окрім росіян, які були розселені у Західному та Центральному регіонах зосереджувалися лише в двох західних областях: Закарпатській та Чернівецькій (17,15% загальної їхньої чисельності в Україні). У 2001 році за ступенем зосередження в цих двох регіонах ця група меншин істотно поступалася українцям (61,19%) та всьому населенню (52,23%), але значно переважали росіян (16,20%) ¹¹³⁶.

Південь України. Серед чотирьох регіонів найвищим був рівень частки Південного регіону серед загальної чисельності етнічних меншинних груп, окрім росіян в Україні. До того ж, за 1989-2001 рр. ця частка істотно зросла з 38,51% до 45,22%, тобто на 6,71% ¹¹³⁷. У 2001 році за рівнем зосередження у Південному меншини, окрім росіян перевищували українців (22,12%), усе населення (26,50%) та росіян (40,87%) ¹¹³⁸.

У 2001 році найвищим не лише у Південному регіоні, але й серед усіх областей України, був рівень частки Одеської області серед етнічних меншин, окрім росіян – 17,12%. Такий високий рівень був спричинений тим, що на теренах Одещини, насамперед у її південно-західних районах (Буджаку) розселені болгари, молдовани та гагаузи. До речі, чисельність меншин, окрім росіян в Одеській області, а відповідно і частка області була навіть більшою, ніж усього Центрального регіону (16,22%) ¹¹³⁹.

Завдяки масовому поверненню до Криму кримських татар, рівень частки АР Крим серед загальної чисельності етнічних меншин, окрім росіян збільшився з 5,82% у 1989 році до 14,86% у 2001 році, тобто майже втричі, на 9,04% ¹¹⁴⁰. В АР Крим та Одеській області в 2001 році була зосереджена майже третина (31,98%) загального числа етнічних меншинних груп, окрім росіян в Україні. Частка інших областей була істотно меншою: Дніпропетровської – 4,56%, Запорізької – 3,63%, Миколаївської – 2,15% та Херсонської – 1,94% ¹¹⁴¹. За 1989-2001 рр. скоротився рівень частки всіх південних областей серед загальної чисельності меншин, окрім росіян в Україні, навпаки збільшився рівень частки АР Крим та Севастополя ¹¹⁴². За рівнем зосередження в АР Крим та Одеській області етнічні меншини, крім росіян переважа-

¹¹³⁴ Таблиця 1.2.11.

¹¹³⁵ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹¹³⁶ Таблиця 1.2.11.

¹¹³⁷ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹¹³⁸ Таблиця 1.2.11.

¹¹³⁹ Там само.

¹¹⁴⁰ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹¹⁴¹ Таблиця 1.2.11.

¹¹⁴² Таблиця 1.2.12.

ли все населення, українців та росіян, у Дніпропетровській, Миколаївській та Херсонській, навпаки поступалися їм. Частка Запорізької області серед етнічних меншин, окрім росіян була нижчою, ніж серед усього населення та росіян, але була такою ж, як і серед українців ¹¹⁴³.

Отже, *Південний регіон, насамперед завдяки Одеській області та АР Крим був основним ареалом територіального розміщення меншинних груп, окрім росіян в Україні.*

Схід України. Частка Східного регіону серед загальної чисельності меншин, окрім росіян скоротилася з 19,63% у 1989 році до 17,68% у 2001 році, тобто на 1,95% ¹¹⁴⁴. За рівнем зосередження у регіоні в 2001 році етнічні групи, крім росіян навіть переважали українців (16,69%), але поступалися всьому населенню (21,27%), а особливо росіянам (42,93%) ¹¹⁴⁵.

За 1989–2001 рр. скоротився рівень частки всіх трьох східних областей серед загального числа етнічних меншин, окрім росіян ¹¹⁴⁶. У 2001 році найбільше представників цієї групи населення були розселені в Донецькій області – 10,02% (за рахунок греків, татар та недавніх мігрантів – вихідців із Закавказзя: вірменів, азербайджанців та грузинів). За чисельністю етнічних меншин, окрім росіян Донеччина посідала третє місце в Україні, після Одеської області та АР Крим. Рівень часток Харківської та Луганської області був значно нижчим, відповідно, 4,45% та 3,21%. За рівнем зосередження у Донецькій області меншинні групи, крім росіян переважали українців та все населення, але вдвічі поступалися росіянам (22,13%). У Луганській та Харківській областях ця група меншин поступалася всьому населенню, українцям, а також росіянам ¹¹⁴⁷.

У цілому рівень частки *Південного та Східного* регіонів серед загальної чисельності етнічних меншинних груп, окрім росіян в Україні, насамперед за рахунок АР Крим, збільшився з 58,14% у 1989 році до 62,90% у 2001 році, тобто на 4,76% ¹¹⁴⁸. У 2001 році за рівнем зосередження в цих двох регіонах меншини, крім росіян у 2001 році переважали українців (38,81%), все населення (47,77%), але досить істотно поступалися росіянам (83,90%) ¹¹⁴⁹. Отже, *Південний та Східний регіони залишалися головним осередком територіального розміщення етнічних меншин, окрім росіян в Україні.*

Таким чином, за 1989–2001 рр. відбувся частковий територіальний перерозподіл етнічних меншинних груп, окрім росіян на користь АР Крим, і як наслідок цього і Південного регіону в цілому. Навпаки, істотно зменшився рівень частки Центрального та Східного регіонів. Частка Західного регіону за цей час фактично не змінилася. Територіальне розміщення меншин, окрім росіян в Україні залишалося досить нерівномірним. *Майже 60% загальної*

¹¹⁴³ Таблиця 1.2.11.

¹¹⁴⁴ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹¹⁴⁵ Таблиця 1.2.11.

¹¹⁴⁶ Таблиця 1.2.12.

¹¹⁴⁷ Таблиця 1.2.11.

¹¹⁴⁸ Таблиці 1.2.10, 1.2.11, 1.2.12.

¹¹⁴⁹ Таблиця 1.2.11.

чисельності етнічних меншинних груп, окрім росіян зосереджувалися лише у чотирьох областях: Одеській, Донецькій, Закарпатській, Чернівецькій, а також в АР Крим.

Частка етнічних меншинних груп, окрім росіян серед усього населення

Серед усього населення України рівень частки сукупної чисельності етнічних меншин, окрім росіян був досить незначним. До того ж, за 1989–2001 рр. він скоротився з 5,20% до 4,90%, тобто на 0,30%¹¹⁵⁰. Ці зміни етнічного складу населення України за цей час були спричинені тим, що чисельність меншинних груп, окрім росіян зазнала скорочення (11,66%) на тлі зростання чисельності українців (0,33%)¹¹⁵¹. Рівень частки цієї групи етнічменшин істотно відрізнявся за окремими областями та регіонами.

Захід України. Частка етнічних груп, окрім росіян серед населення Західного регіону скоротилася з 5,75% у 1989 році до 5,17% у 2001 році, тобто на 0,58%¹¹⁵². У 2001 році лише кожен 20-й мешканець регіону належав до представників меншин, окрім росіян. За 1989-2001 рр. рівень цієї частки знизився в усіх областях регіону, крім Тернопільської, де фактично не відбулося істотних змін¹¹⁵³. Незважаючи на ці зміни, етнічний склад населення окремих областей регіону продовжував істотно відрізнятися.

Найвищий рівень частки меншинних груп, окрім росіян серед загальної чисельності населення не лише всіх областей регіону, але й серед усіх областей України, зберігався у Чернівецькій області, за рахунок розселених у прикордонних районах румунів та молдованів. Зокрема, в 1989 році він складав 22,50%, а в 2001 році зменшився до 20,90%, тобто на 1,60%. Доволі значним був рівень частки цієї групи меншин серед населення Закарпатської області, за рахунок розселених у прикордонних районах угорців, румунів та циганів відповідно 17,62% та 17,02%¹¹⁵⁴. Тобто, до представників меншин, окрім росіян належав кожен 5-ий мешканець Чернівецької та кожен 6-ий мешканець Закарпатської області.

Серед усього населення в інших п'яти західних областях рівень частки етнічних груп, окрім росіян залишався досить незначним і становив у 2001 році: Волинській – лише 0,67% (найнижчий рівень серед усіх областей України), Івано-Франківській – 0,71%, Тернопільській – 0,95%, Рівненській – 1,53% та Львівській – 1,63%¹¹⁵⁵.

Центр України. Найнижчим серед усіх регіонів залишався рівень частки етнічних меншинних груп, окрім росіян серед усього населення Центрального регіону. До того ж, за 1989-2001 рр. він скоротився з 3,34% до 2,45%, тобто на 0,89%¹¹⁵⁶. У 2001 році лише кожен 40-й мешканець регіону належав до представників меншин, окрім росіян. Зниження рівня

¹¹⁵⁰ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹¹⁵¹ Таблиця 1.2.6.

¹¹⁵² Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹¹⁵³ Таблиця 1.2.9.

¹¹⁵⁴ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹¹⁵⁵ Таблиця 1.2.8.

¹¹⁵⁶ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

частки цієї групи меншин спостерігалось в усіх центральних областях, за винятком Сумської, де було незначне його підвищення, а також Черкаської, де істотних змін не відбулося¹¹⁵⁷.

У 2001 році найвищим рівень частки етнічних груп, окрім росіян серед населення центральних областей був у Житомирській області – 4,72% (за рахунок поляків), а також у Києві – 4,63% (за рахунок євреїв та білорусів). У інших областях регіону він був ще нижчим: Хмельницькій – 2,57%, Кіровоградській – 2,41%, Сумській – 1,78%, Черкаській – 1,54%, Чернігівській – 1,50%, Київській – 1,48%, Полтавській – 1,42% та Вінницькій – 1,26%¹¹⁵⁸.

У цілому серед усього населення *Західного та Центрального* регіонів частка етнічних меншин, окрім росіян знизилася з 4,22% у 1989 році до 3,48% у 2001 році, тобто на 0,74%¹¹⁵⁹. Отже, за винятком *Закарпаття та Чернівецьчини*, в етнічному складі населення всіх *західних та центральних областей* рівень частки меншин, окрім росіян був досить незначним.

Південь України. Найвищий рівень частки етнічних меншинних груп, окрім росіян, порівняно з іншими регіонами, зберігався серед усього населення Південного регіону. До того ж, за рахунок АР Крим за 1989–2001 рр. спостерігалось його зростання: з 7,60% до 8,37%, тобто на 0,77%¹¹⁶⁰. У 2001 році кожен 12-ий мешканець регіону належав до представників меншин, окрім росіян. Зниження рівня цієї частки відбулося в усіх південних областях. Лише в АР Крим та Севастополі, навпаки він збільшився, насамперед за рахунок кримських татар, відповідно, на 9,72% та 1,14%¹¹⁶¹.

У 2001 році серед загальної чисельності населення найвищим у регіоні рівень частки етнічних груп, окрім росіян був в Одеській області – 16,48% (за рахунок болгарів, молдованів та гагаузів) та в АР Крим (за рахунок кримських татар) – 17,36%, хоча в 1989 році – лише 7,64%. Тобто, кожен 6-ий мешканець Одещини та АР Крим належав до представників меншинних груп, окрім росіян. У всіх інших південних областях рівень частки цієї групи меншин залишався істотно нижчим: Запорізькій – 4,46%, Миколаївській – 4,03%, Херсонській – 3,91% та Дніпропетровській – 3,03%, лише в Севастополі дещо більше – 6,04%¹¹⁶².

Схід України. Досить незначним залишався також і рівень частки етнічних меншинних груп, окрім росіян серед загальної чисельності населення Східного регіону, лише у Центральному регіоні він був ще нижчим. До того ж, за 1989–2001 рр. серед населення Східного регіону спостерігалось його скорочення з 4,63% до 4,07%, тобто на 0,56%¹¹⁶³. Лише кожен 25-ий мешканець регіону належав до представників меншин, окрім росіян. За 1989–2001 рр. зменшився рівень цих етнічних груп серед населення усіх східних областей. Зокре-

¹¹⁵⁷ Таблиця 1.2.9.

¹¹⁵⁸ Таблиця 1.2.8.

¹¹⁵⁹ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹¹⁶⁰ Там само.

¹¹⁶¹ Таблиця 1.2.9.

¹¹⁶² Таблиця 1.2.8.

¹¹⁶³ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

ма, у 2001 році він становив у Донецькій – 4,91%, Харківській – 3,63% та Луганській – 2,99%¹¹⁶⁴. У цілому серед загальної чисельності *Південного* та *Східного* регіонів, за рахунок АР Крим рівень частки етнічних меншин, окрім росіян дещо збільшився з 6,25% у 1989 році до 6,46% у 2001 році, тобто на 0,21%¹¹⁶⁵.

Таким чином, за 1989–2001 рр. скоротився рівень частки етнічних меншинних груп, окрім росіян серед усього населення України, Західного, Центрального та Східного регіонів, а також 21-єї області. Його зростання спостерігалось в АР Крим (більше, ніж удвічі завдяки поверненню кримських татар) та Севастополі, а за рахунок Криму і в цілому в Південному регіоні¹¹⁶⁶. Найвищим рівень частки цієї групи меншин залишався в АР Крим та трьох областях: Чернівецькій, Закарпатській та Одеській (від 16,48% до 20,90%). Серед населення в усіх інших областях частка меншин, окрім росіян не перевищувала і 5%, у тому числі в 11-ти областях (західних та центральних) не досягала і 2%¹¹⁶⁷.

Частка меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншинних груп

Визначальною ознакою етнічних процесів в Україні за 1989–2001 рр. стали зміни структури етнічних меншинних груп. Незважаючи на зростання рівня частки меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних груп в Україні за цей час на 3,03%, він залишався доволі незначним: 19,08% у 1989 році та 22,11% у 2001 році¹¹⁶⁸. Ці зміни були викликані відмінностями в темпах скорочення чисельності росіян (26,61%) та сукупного числа представників інших етнічних груп (11,66%)¹¹⁶⁹. Структура етнічних меншин істотно відрізнялася за окремими областями та регіонами.

Захід України. Найвищим серед усіх регіонів був рівень частки меншин, окрім росіян серед загальної чисельності меншинних груп у Західному регіоні. До того ж, за 1989–2001 рр. він істотно збільшився з 53,55% до 65,87%, тобто на 12,32%¹¹⁷⁰. Ці значні зміни стали результатом того, що чисельність росіян скорочувала вчетверо інтенсивніше, ніж сукупна чисельність інших етнічних груп, відповідно, 47,98% та 11,51%¹¹⁷¹. Західний регіон був єдиним із чотирьох регіонів України, де число росіян було меншим, ніж сукупна чисельність представників інших меншинних груп.

За 1989–2001 рр. рівень частки меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних груп збільшився в усіх семи західних областях. Але при цьому, етнічні меншини, крім

¹¹⁶⁴ Таблиця 1.2.8.

¹¹⁶⁵ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹¹⁶⁶ Таблиця 1.2.9.

¹¹⁶⁷ Таблиця 1.2.8.

¹¹⁶⁸ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹¹⁶⁹ Таблиця 1.2.6.

¹¹⁷⁰ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹¹⁷¹ Таблиця 1.2.6.

росіян переважали за чисельністю росіян серед усіх областей України лише у двох західних: Закарпатській (за рахунок угорців, румунів та циганів) та Чернівецькій (завдяки румунам та молдаванам). Зокрема, в 2001 році рівень частки етнічних груп, окрім росіян серед загального числа меншин становив, відповідно, 87,32% та 83,53% ¹¹⁷².

В інших п'яти областях Західного регіону росіяни переважали за чисельністю представників інших меншинних груп разом взятих. Рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед загального числа меншин складав у 2001 році: у Тернопільській – 43,19%, Рівненській – 37,29%, Львівській – 31,39%, Івано-Франківській – 28,56% та Волинській – 22,09% ¹¹⁷³. Тобто, за рахунок Закарпатської та Чернівецької областей серед загального чисельності меншин Західного регіону переважали представники етнічних груп, окрім росіян.

Центр України. Серед етнічних меншин Центрального регіону рівень частки меншинних груп, окрім росіян був істотно нижчим, ніж Західного. Хоча за 1989–2001 рр. цей рівень дещо збільшився з 24,24% до 25,96%, тобто на 1,72% ¹¹⁷⁴. Ці зміни були спричинені відмінностями в темпах скорочення сукупної чисельності етнічних груп, окрім росіян та російської етнічної меншини, відповідно, 31,83% та 37,78% ¹¹⁷⁵.

Зміни структури етнічних меншин на користь представників етнічних груп, окрім росіян спостерігалось в усіх областях регіону, за винятком Вінницької, де чисельність росіян скорочувалася дещо повільніше, ніж чисельність інших етнічних груп. Незважаючи на ці зміни, зберігалися відмінності в рівні частки останніх серед загального числа етнічних меншин за окремими областями Центрального регіону. У 2001 році найвищим він був у двох областях: Житомирській – 48,82% та Хмельницькій – 41,95%, насамперед за рахунок поляків. У інших семи областях регіону цей рівень залишався істотно нижчим: Сумській – 15,94%, Полтавській – 16,40%, Київській – 19,77%, Черкаській – 22,19%, Чернігівській – 22,93%, Кіровоградській – 24,45%, Вінницькій – 24,84%, а також у Києві – 26,06% ¹¹⁷⁶.

У цілому серед етнічних меншин *Центрального* та *Західного* регіонів, переважно за рахунок останнього, рівень частки етнічних груп, окрім росіян збільшився на 6,25%, з 33,24% у 1989 році до 39,39% у 2001 році ¹¹⁷⁷.

Південь України. Істотно нижчим був рівень частки меншин, окрім росіян серед загального числа етнічних меншинних груп у Південному регіоні, незважаючи на його зростання з 18,79% у 1989 році до 23,90% у 2001 році, тобто на 5,11% ¹¹⁷⁸. Ці зміни стали наслідком до-

¹¹⁷² Таблиця 1.2.8.

¹¹⁷³ Там само.

¹¹⁷⁴ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹¹⁷⁵ Таблиця 1.2.6.

¹¹⁷⁶ Таблиця 1.2.8.

¹¹⁷⁷ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹¹⁷⁸ Там само.

силь інтенсивного скорочення чисельності росіян на тлі незначного зменшення числа інших етнічних груп, відповідно, 23,29% та 4,43% ¹¹⁷⁹.

Збільшення цієї частки спостерігалось в усіх південних областях, за винятком Дніпропетровської. Але найбільш істотне зростання відбулося в АР Крим: з 10,44% у 1989 році до 22,94% у 2001 році, тобто на 12,50% ¹¹⁸⁰. Ці зміни були викликані збільшенням чисельності кримських татар на тлі скорочення чисельності росіян у Криму. У 2001 році найвищим у регіоні був рівень частки меншинних груп, окрім росіян серед загального числа етнічних меншин в Одещини – 44,22%, завдяки болгарам, молдованам та гагаузам. В інших областях регіону він залишався істотно нижчим: Дніпропетровській – 14,67%, Запорізькій – 15,28%, Херсонській – 21,74% та Миколаївській – 22,29%, а найменше у Севастополі – 7,78% ¹¹⁸¹.

Схід України. Серед чотирьох регіонів України найнижчою за рівнем була частка меншин, окрім росіян серед етнічних груп у Східному регіоні: 10,16% у 1989 році та 10,46% у 2001 році ¹¹⁸². Тобто, із загальної чисельності етнічних меншин на Сході України лише кожен 10-ий належав до представників етнічних меншин, окрім росіян.

За 1989–2001 рр. рівень їхньої частки збільшився у Харківській та Луганській областях, і лише у Донецькій, навпаки, дещо скоротився ¹¹⁸³. У 2001 році він становив у Харківській області – 12,41%, Донецькій – 11,39% та найменше серед усіх областей України у Луганській – лише 7,12% ¹¹⁸⁴. *Отже, в найбільш «інтернаціональному» за радянськими пропагандистськими стереотипами Донбасі, залишався найнижчим рівень частки представників меншин, окрім росіян як серед загального числа етнічних груп, так і серед усього населення.*

У цілому серед етнічних меншин *Південного* та *Східного* регіонів рівень частки меншин, окрім росіян залишався істотно нижчим, ніж у Західному та Центральному. Хоча за 1989–2001 рр. спостерігалось зростання цієї частки в східних та південних областях, насамперед за рахунок Криму, з 14,60% до 17,56%, тобто на 2,96% ¹¹⁸⁵.

Отже, за рахунок нижчих темпів скорочення чисельності меншин, окрім росіян, порівняно з росіянами, за 1989–2001 рр. змінювалася і структура етнічних меншин. Зокрема, рівень частки меншин, окрім росіян серед загальної чисельності етнічних меншинних груп підвищився в цілому в Україні, всіх чотирьох регіонах, а також у переважній більшості областей, за винятком Донецької та Вінницької, де чисельність росіян скорочувалася дещо повільніше, ніж сукупна чисельність представників інших етнічних груп. При цьому, лише в двох західних областях: Закарпатській та Чернівецькій, і як наслідок цього, і в цілому у Західному

¹¹⁷⁹ Таблиця 1.2.6.

¹¹⁸⁰ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

¹¹⁸¹ Таблиця 1.2.8.

¹¹⁸² Таблиці 1.2.7, 1.2.8.

¹¹⁸³ Таблиця 1.2.9.

¹¹⁸⁴ Таблиця 1.2.8.

¹¹⁸⁵ Таблиці 1.2.7, 1.2.8, 1.2.9.

регіоні, етнічні меншини, окрім росіян становили більшість серед загального числа етнічних меншин. Ще в чотирьох областях: Тернопільській, Житомирській, Хмельницькій та Одеській їхня частка перевищувала 40%. Найменшим рівень цієї частки спостерігався у східних областях, насамперед у Донбасі.

Отже, характерною ознакою етнічних процесів за 1989–2001 рр. стало скорочення сукупної чисельності етнічних меншинних груп, окрім росіян, у цілому в Україні, а також у всіх областях, за винятком Криму, де спостерігався приріст їхнього числа за рахунок кримських татар. Територіальне розміщення меншинних груп, окрім росіян в Україні залишалося досить нерівномірним. Майже 60% загальної їхньої чисельності зосереджувалися лише у чотирьох областях: Одеській, Донецькій, Закарпатській, Чернівецькій, а також в АР Крим.

У результаті зменшення чисельності за 1989–2001 рр. скоротився і рівень частки етнічних меншинних груп, окрім росіян серед усього населення України. Найвищим рівень частки цієї групи меншин серед усього залишався в АР Крим і лише в трьох областях: Чернівецькій, Закарпатській та Одеській (від 16,48% до 20,90%). Серед загальної чисельності населення в усіх інших областях їхня частка не перевищувала і 5%, у тому числі в майже половині областей (11-ти західних та центральних) не досягала і 2% у 2001 році. Доволі незначним залишався і рівень частки цієї групи населення серед загальної чисельності етнічних меншинних груп.

Розділ 7

Етномовні процеси в урбаністичному середовищі

7. 1. Зміни чисельності міського населення за етнічними ознаками

Територіальне розміщення міського та сільського населення України мало значні відмінності. Більшість міського населення зосереджувалася в південно-східних областях, а сільського, і як наслідок цього, і всього населення – в західних та центральних. Аналіз статистичних матеріалів переписів населення свідчить про існування істотних територіальних відмінностей у рівні урбанізації населення. Зокрема, найвищий рівень урбанізації був характерним для Східного регіону, а серед загальної чисельності населення Західного регіону переважало не міське, а сільське населення. Ще більш різючі відмінності спостерігалися між окремими областями. Так, в найбільш урбанізованій Донецькій області частка міського населення досягала 90%, то в найменш урбанізованій Закарпатській – менше 40%. До того ж, в 2001 році в семи областях серед усього населення переважало не міське, а сільське населення.

За 1989–2001 рр. відбулися зміни в етнічній та мовній структурі населення урбаністичного середовища України. При цьому зберігалися значні територіальні відмінності в етно-

мовній структурі міського населення. Загальна чисельність міського населення України зменшилася з 34 297 231 особи у 1989 році до 32 290 729 осіб у 2001 році, тобто на 5,85% (2 006 502 особи). Навпаки, за цей же час, спостерігався досить значний приріст числа українців – на 1 085 002 особи (4,81%), з 22 573 225 осіб до 23 658 227 осіб. *Скорочення загальної чисельності міського населення України за 1989–2001 рр. відбулося винятково за рахунок етнічних меншинних груп.* Їхня чисельність скоротилася з 11 724 006 осіб до 8 632 502 осіб, тобто на 26,37% (3 091 504 особи) ¹¹⁸⁶. Динаміка чисельності міського населення за 1989–2001 рр. мала істотні відмінності в просторовому вимірі України.

Захід України. У Західному регіоні темпи скорочення чисельності всього міського населення були найнижчими, порівняно з іншими регіонами – 2,46% (113 560 осіб). Хоча чисельність українців у містах цього регіону зростала повільніше – на 4,58% (178 963 особи), ніж у цілому в Україні, але чисельність росіян зменшувалася найбільш інтенсивно – на 49,85% (228 327 осіб). Істотного скорочення зазнала і чисельність представників інших етносів – на 26,08% (64 196 осіб) ¹¹⁸⁷.

При збереженні загальних тенденцій у змінах чисельності міського населення спостерігалися і деякі відмінності за окремими областями регіону. Зокрема, за 1989–2001 рр. чисельність міського населення зросла в трьох областях: Рівненській, Волинській та Тернопільській, відповідно, на 3,30%, 2,46% та 2,02%. В інших чотирьох областях регіону, навпаки, відбулося її зменшення: Закарпатській – на 9,09%, Чернівецькій – на 6,63%, Львівській – на 4,84% та Івано-Франківській – на 0,49% ¹¹⁸⁸.

Чисельність українців у містах Західного регіону збільшилася в шести областях: Рівненській – на 9,75% (45 289 осіб), Волинській – на 7,87% (36 432 особи), Чернівецькій – на 6,82% (18 922 особи), Івано-Франківській – на 6,00% (31 389 осіб), Тернопільській – на 4,70% (20 687 осіб) та Львівській – на 3,24% (44 293 особи). І лише в Закарпатській області чисельність міських українців зменшилася на 4,82% (18 049 осіб) ¹¹⁸⁹.

На відміну від українців, чисельність росіян скоротилася в усіх західних областях, але найбільше в містах Галичини. Зокрема, їхня чисельність зменшилася в Івано-Франківській – на 58,08% (31 320 осіб), Львівській – на 52,88% (99 906 осіб), Тернопільській – на 51,20% (12 294 особи), Волинській – на 48,45% (20 825 осіб), Рівненській – на 46,55% (23 053 особи), Чернівецькій – на 42,62% (23 652 особи) та Закарпатській – на 40,05% (17 277 осіб). Зазнала скорочення і чисельність представників інших меншинних груп у містах Західного регіону, за винятком Тернопільської області ¹¹⁹⁰.

¹¹⁸⁶ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

¹¹⁸⁷ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

¹¹⁸⁸ Таблиця 2.2.4.

¹¹⁸⁹ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

¹¹⁹⁰ Там само.

Центр України. Як і в Західному регіоні, чисельність міського населення в Центральному регіоні за 1989–2001 рр. скорочувалася повільніше – на 2,80% (283 279 осіб), ніж у цілому в Україні. При цьому, приріст чисельності міських українців був найвищим, порівняно з іншими регіонами, не лише у відносних, але й в абсолютних показниках – 5,89% (477 960 осіб). Натомість, істотно скоротилася в містах регіону чисельність росіян – на 39,13% (606 796 осіб) та представників інших етнічних груп – на 33,86% (154 443 особи) ¹¹⁹¹.

З усіх центральних областей загальна чисельність міського населення за 1989–2001 рр. збільшилася лише в Київській та Хмельницькій, відповідно, на 0,97% та 0,89%. В інших семи областях відбулося його зменшення: від 3,76% у Полтавській до 7,56% у Кіровоградській. Чисельність населення Києва за цей час фактично не змінилася, скорочення складало лише 0,20% (5 259 осіб) ¹¹⁹².

Чисельність українців збільшилася в містах усіх центральних областей, за винятком Черкаської, де спостерігалось незначне її скорочення – на 1,41% (9 567 осіб). Найбільш істотно зросла їхня чисельність в правобережних областях: Хмельницькій – на 9,44% (56 627 осіб), Київській – на 8,00% (69 100 осіб), Житомирській – на 6,46% (40 702 особи) та Вінницькій – на 4,49% (31 740 осіб), а також у лівобережній Полтавській – на 3,48% (28 069 осіб). Досить мало вона змінилася в інших трьох областях регіону: Сумській – на 1,25% (9 017 осіб), Кіровоградській – на 0,42% (2 505 осіб) та Чернігівській – 0,41% (2 674 особи). Найвищі темпи зростання чисельності українців у відносних та в абсолютних показниках спостерігалися в Києві – на 13,26% (247 093 осіб) ¹¹⁹³.

Темпи скорочення чисельності росіян були доволі високими в містах усіх центральних областей. Зменшення у відносних показниках складало від 36,22% у Київській до 45,07% у Хмельницькій, а в абсолютних – від 31 052 осіб у Чернігівській до 56 218 осіб у Полтавській. Істотного скорочення чисельності зазнали росіяни у Києві – на 37,15% (199 384 осіб). Чисельність представників інших етнічних груп скоротилася в усіх областях регіону, крім Сумської. Найбільше у Вінницькій – 61,90%, найменше в Черкаській – на 10,90% ¹¹⁹⁴.

Чисельність міського населення у *Західному* та *Центральному* регіонах за 1989–2001 рр. зменшилася на 2,69% (396 839 осіб). При цьому, чисельність міських українців у цих двох регіонах, навпаки збільшилася на 5,46% (656 923 особи). Тому загальна чисельність мешканців міст на Заході та в Центрі України за цей час скоротилася винятково за рахунок етнічних меншинних груп. До того ж, скорочення чисельності росіян як у відносних, так і в

¹¹⁹¹ Там само.

¹¹⁹² Там само.

¹¹⁹³ Там само.

¹¹⁹⁴ Там само.

абсолютних показниках, було істотно більшим, порівняно представниками інших меншинних груп разом взятих, відповідно, 41,58% (835 123 особи) та 31,13% (218 639 осіб)¹¹⁹⁵.

Південь України. За 1989–2001 рр. чисельність міського населення Південного регіону скорочувалася значно вищими темпами, ніж на Заході та в Центрі – на 6,73% (660 516 осіб). При цьому, темпи зростання числа українців у регіоні, були вищими, ніж у цілому в Україні – 5,34% (296 169 осіб), а темпи скорочення чисельності росіян, навпаки, дещо нижчими – 24,37% (892 465 осіб), як і представників інших етносів – 10,44% (64 220 осіб)¹¹⁹⁶.

Зменшення загальної чисельності міського населення за 1989–2001 рр. спостерігалось в усіх без винятку областях регіону: Дніпропетровській – на 8,29% (266 943 особи), Запорізькій – на 7,34% (115 011 осіб), Херсонській – на 7,01% (52 933 особи), Одеській – на 6,98% (120 380 осіб), Миколаївській – на 4,06% (35 338 осіб), а також в АР Крим – на 3,88% (50 927 осіб) та Севастополі – на 5,07% (18 984 особи)¹¹⁹⁷.

Відрізнялися також і темпи приросту числа міських українців. Найвищими серед усіх областей України вони були в Одеській області – 13,16% (116 273 особи). Вищими, ніж у цілому в Україні, ще в двох південних областях: Миколаївській – 6,63% (40 606 осіб) та Запорізькій – 6,01% (56 621 особа). Нижчими темпами зростала чисельність українців у містах Дніпропетровської та Херсонської областей, відповідно, 3,48% (76 559 осіб) та 3,40% (18 118 осіб), а також у Севастополі – 4,41% (3 318 осіб). І лише в АР Крим, внаслідок не лише депопуляції, але й продовження, як і за радянських часів, асиміляційних процесів відбулося скорочення числа українців – 5,14% (15 326 осіб)¹¹⁹⁸.

Різнилися також за окремими областями регіону і темпи скорочення чисельності міських росіян: у Херсонській – 34,20% (64 378 осіб), Дніпропетровській – 33,21% (289 757 осіб – найбільш істотне зменшення в абсолютних показниках після Донецької області), Одеській – 30,75% (191 092 особи), Миколаївській – 29,84% (63 987 осіб) та Запорізькій – 28,65% (158 773 особи). Лише в Криму чисельність росіян зменшувалася значно повільніше: в АР Крим – на 10,88% (101 260 осіб) та Севастополі – на 8,28% (23 248 осіб). Чисельність представників інших меншинних груп скоротилася в усіх південних областях: від 18,15% у Запорізькій до 36,26% у Дніпропетровській. За рахунок повернення кримських татар збільшилася чисельність цієї групи населення в містах АР Крим – на 81,67% (65 659 осіб)¹¹⁹⁹.

Схід України. За 1989–2001 рр. найбільш істотного скорочення зазнала чисельність міського населення в урбанізованому Східному регіоні – на 9,74% (949 147 осіб). При цьому, в містах на Сході України темпи зростання числа українців та темпи скорочення числа росі-

¹¹⁹⁵ Там само.

¹¹⁹⁶ Там само.

¹¹⁹⁷ Там само.

¹¹⁹⁸ Там само.

¹¹⁹⁹ Там само.

ян були найменшими серед усіх регіонів. Зокрема, чисельність перших збільшилася на 2,63% (131 910 осіб), а чисельність других зменшилася на 22,92% (979 217 осіб). Скоротилася також і чисельність представників інших етнічних груп – на 22,01% (101 840 осіб) ¹²⁰⁰.

Найістотніше зменшення чисельності міського населення у відносних показниках за цей час відбулося в Луганській області – на 11,41% (281 331 особу). Найбільше скорочення в абсолютних показниках спостерігалось в Донецькій області – на 445 792 особи (9,30%). Доволі значними темпами воно скорочувалося також і у Харківській області – на 8,92% (222 024 особи) ¹²⁰¹. Чисельність міських українців у Східному регіоні збільшилася в двох із трьох областей: Харківській – на 4,88% (71 512 осіб) та Донецькій – на 2,65% (61 792 особи). І лише в Луганській області, як і в АР Крим, спостерігалось скорочення чисельності українців, але й те досить незначне – 0,11% (1 394 особи) ¹²⁰².

Зменшення чисельності росіян – мешканців міст відбулося в усіх областях регіону, але його темпи відрізнялися: в Харківській – на 29,96% (272 809 осіб), Луганській – на 22,54% (261 961 особу) та Донецькій – 20,21% (444 447 осіб). При цьому, Донеччина посідала перше місце серед усіх областей України за темпами скорочення числа росіян в абсолютних показниках та останнє – у відносних показниках. Скоротилася також і чисельність представників інших етносів – міських мешканців: у Донецькій – на 24,12%, у Луганській – на 20,38% та Харківській – на 18,38% ¹²⁰³.

Аналіз статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. засвідчує істотні територіальні відмінності в динаміці чисельності міського населення, українців, росіян та представників інших меншинних груп. Чисельність міського населення більш урбанізованих *Південного* та *Східного* регіонів скорочувалася інтенсивніше – на 8,23% (1 609 663 особи), ніж у менш урбанізованих *Західного* та *Центрального* – на 2,69% (396 839 осіб) ¹²⁰⁴. На півдні та сході області припадало 80,22% скорочення загальної чисельності міського населення України за 1989-2001 рр. ¹²⁰⁵ Тобто, чисельність міського населення за цей час зменшилася переважно за рахунок Південного, а особливо Східного регіонів. Із 24 областей загальна чисельність міського населення скоротилася в 19-ти, а також в АР Крим. Зростання спостерігалось лише в п'яти областях: Волинській, Рівненській, Тернопільській, Київській та Хмельницькій.

Темпи приросту числа українців – міських мешканців у південних та східних областях у відносних та абсолютних показниках були дещо меншими – 4,06% (428 079 осіб), ніж у за-

¹²⁰⁰ Там само.

¹²⁰¹ Там само.

¹²⁰² Там само.

¹²⁰³ Там само.

¹²⁰⁴ Там само.

¹²⁰⁵ Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

хідних та центральних – 5,46% (656 923 особи)¹²⁰⁶. Серед приросту загальної чисельності міських українців за 1989–2001 рр. частка Півдня та Сходу становила 39,45%¹²⁰⁷. Їхня чисельність збільшилася в містах 21-єї області, а також у Києві та Севастополі, а зменшилася в трьох областях: Закарпатській, Черкаській та Луганській, а також в АР Крим.

Чисельність росіян у містах Півдня та Сходу у відносних показниках скорочувалася майже вдвічі повільніше, ніж на Заході та в Центрі, відповідно, 23,59% та 41,58%. Але в абсолютних показниках співвідношення було протилежним – 1 871 682 особи та 835 123 особи¹²⁰⁸. Питома вага південних та східних областей серед скорочення загальної чисельності росіян в містах України становила 69,15%¹²⁰⁹. Тому, загальна чисельність росіян у містах України зменшилася за 1989–2001 рр. переважно за рахунок південних та східних областей, незважаючи на значно менші темпи скорочення, порівняно із західними та центральними. Їхня чисельність зменшилася в усіх без винятку областях, а також в АР Крим, Києві та Севастополі. У містах переважної більшості областей України виявилася *безпосередня взаємозалежність між темпами зростання чисельності українців та темпами зменшення чисельності росіян за 1989–2001 рр.* Тобто, чим вищими були темпи приросту числа українців, тим інтенсивніше скорочувалася чисельність росіян.

За рахунок АР Крим (переважно завдяки зростанню чисельності кримських татар), дещо повільніше на Півдні та Сході скорочувалася і загальне число представників інших меншинних груп – міських мешканців, ніж на Заході та в Центрі, відповідно, 15,40% та 31,13%¹²¹⁰. Їхня чисельність скоротилася в містах 22-х областей, а також у Києві і, навпаки, збільшилася в АР Крим, Севастополі, а також неістотно в Тернопільській та Сумській.

У цілому в містах України чисельність росіян скоротилася з 9 943 509 осіб у 1989 році до 7 236 704 особи в 2001 році, тобто на 27,22% (2 706 805 особу), а представників інших етнічних меншинних груп – на 21,61% (384 699 осіб)¹²¹¹. Тобто, за рахунок росіян скоротилася як чисельність всього міського населення, так і сукупна чисельність етнічних меншин – мешканців міст України. У результаті інтенсивного зменшення чисельності росіян, зазнала скорочення і їхня частка в етнічному складі міського населення України: з 28,99% у 1989 році до 22,41% у 2001 році, тобто на 6,58%¹²¹².

Внаслідок того, що сукупна чисельність етнічних груп, окрім росіян в Україні скорочувалася дещо повільніше, ніж чисельність росіян, змінювалася і структура етнічних меншин. Частка росіян становила в 1989 році 84,81% сукупної чисельності етнічних меншинних

¹²⁰⁶ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

¹²⁰⁷ Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

¹²⁰⁸ Таблиці 2.2.3, 2.2.4.

¹²⁰⁹ Розрахунки за даними таблиці 2.2.3.

¹²¹⁰ Таблиця 2.2.4.

¹²¹¹ Таблиці 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4.

¹²¹² Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

груп, а в 2001 році – 83,83%. Але незважаючи на це скорочення (0,98%), 5 із 6-ти представників меншин – мешканців міст України були росіянами за етнічним походженням ¹²¹³.

Зростання чисельності українців за 1989–2001 рр. стало не результатом природного приросту, а насамперед наслідком змін етнічної самоідентифікації частини представників меншинних груп. Але темпи приросту їхньої чисельності істотно різнилися не лише в територіальному, але й у поселенському вимірі. Зокрема, якщо загальна чисельність українців за цей час зросла лише на 0,33 %, то міських українців – на 4,81%. Найбільший же приріст спостерігався серед українців, які мешкали в обласних центрах – на 10,13% ¹²¹⁴.

Таким чином, істотні територіальні відмінності існували в динаміці чисельності українців. Зокрема, *загальна чисельність українців* зросла в трьох із чотирьох регіонів України: Південному – на 2,82%, Західному – на 1,61%, Східному – на 1,57%. І лише в Центральному відбулося зменшення – на 2,35%, за рахунок депопуляції українців, які мешкали у сільській місцевості. Із 24-х областей чисельність українців збільшилася в 13-ти: від 0,26 % у Львівській до 7,65% в Одеській. Зменшення їхньої чисельності спостерігалось в 11-ти областях: усіх центральних (Вінницькій, Житомирській, Київській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській), а також Тернопільській, Луганській та АР Крим, від 0,66% у Луганській до 10,58% у Чернігівській ¹²¹⁵.

Чисельність міських українців збільшилася в усіх чотирьох регіонах, при цьому найбільше в Центральному – на 5,89% та Південному – на 5,34%, дещо менше у Західному – на 4,58% та Східному – на 2,63%. Із 24-х областей чисельність міських українців зросла в 21-й: від 0,41% у Чернігівській до 13,16% в Одеській. Скорочення відбулося лише у трьох областях: Закарпатській, Черкаській та Луганській, а також в АР Крим, від 0,11% у Луганській до 5,14% в АР Крим ¹²¹⁶. *Чисельність українців – мешканців обласних центрів* істотно зросла в усіх чотирьох регіонах: Центральному – на 11,53%, Західному – на 10,53%, Східному – на 9,49% та Південному – на 8,16%. Їхня чисельність збільшилася в усіх обласних центрах, а також у Києві та Севастополі, від 2,62% у Львові до 25,20% у Івано-Франківську, зменшилася – лише в Сімферополі (на 5,46%) ¹²¹⁷.

Навпаки, за 1989–2001 рр. інтенсивного скорочення зазнали росіяни, але динаміка цих змін також різнилася за поселенським виміром. Зокрема, чисельність росіян у цілому в Україні зменшилася на 26,61%, міських росіян – на 27,22%, росіян – мешканців обласних центрів – найбільше (на 28,46%). Скорочення *загальної чисельності росіян* відбулося у всіх чотирьох регіонах, але найбільш інтенсивно у Західному – на 47,98% та Центральному – на 37,78%,

¹²¹³ Таблиця 2.2.8.

¹²¹⁴ Таблиця 2.2.20.

¹²¹⁵ Там само.

¹²¹⁶ Там само.

¹²¹⁷ Там само.

дещо менше у Південному – на 23,56% та Східному – на 23,04%. Зменшення їхньої чисельності відбулося в усіх без винятку областях, але досить різними темпами: від 11,71% в АР Крим до 56,28% у Івано-Франківській ¹²¹⁸.

Інтенсивно зменшувалася і *чисельність міських росіян*, особливо в Західному та Центральному регіонах, відповідно, на 49,85% та 39,13%, дещо менше в Південному – на 24,37% та Східному – на 22,92%. Скорочення їхньої чисельності спостерігалось в містах усіх без винятку областей: від 10,88% в АР Крим до 58,08% у Івано-Франківській області ¹²¹⁹.

Скоротилася *чисельність росіян в обласних центрах* усіх чотирьох регіонів: Західного – на 47,40%, Центрального – на 37,48%, Південного – на 25,74% та Східного – на 22,73%. Темпи скорочення їхньої чисельності досить істотно відрізнялися: від 7,74% у Сімферополі до 60,37% у Івано-Франківську ¹²²⁰.

Отже, *визначальною ознакою етнічних процесів в урбаністичному середовищі України доби незалежності стало зростання чисельності українців на тлі скорочення чисельності росіян та представників інших етносів*. Якраз за рахунок етнічних меншин, насамперед росіян відбулося скорочення загальної чисельності міського населення в Україні за 1989-2001 рр. Такі істотні зміни були спричинені не лише впливом міграційних процесів та депопуляції, але й *зміною етнічної самоідентифікації* частиною представників етнічних меншин, насамперед росіян, на користь українців.

7.2. Зміни чисельності міського населення за мовними ознаками

За 1989–2001 рр. загальна чисельність міського україномовного населення в Україні збільшилася з 18 556 776 осіб до 18 894 536 осіб, тобто на 1,82% (337 760 осіб). За цей же час чисельність російськомовного населення скоротилася з 15 137 948 осіб до 12 756 184 особи, тобто на 15,73% (2 381 800 осіб). Чисельність населення з іншими мовами, крім української та російської, зросла з 602 471 особи до 640 009 осіб, тобто на 6,23% (37 538 осіб) ¹²²¹. У змінах чисельності міського населення за мовними ознаками за цей час існували значні територіальні відмінності.

Захід України. Чисельність україномовного населення в містах Західного регіону за 1989–2001 рр. збільшилася на 6,00% (232 933 особи), з 3 882 858 осіб до 4 115 791 особи, на тлі досить істотного скорочення числа російськомовного населення – на 56,17% (325 963

¹²¹⁸ Таблиця 2.2.24.

¹²¹⁹ Там само.

¹²²⁰ Там само.

¹²²¹ Таблиці 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.3.4.

особи), з 580 305 осіб до 254 342 осіб, населення з іншими мовами, крім української та російської – на 13,65% (20 530 осіб), з 150 367 осіб до 129 837 осіб ¹²²².

Зростання чисельності міського україномовного населення відбулося в усіх західних областях, окрім Закарпатської, де спостерігалось незначне зменшення – на 2,87% (10 663 особи). Темпи приросту числа україномовних у відносних показниках склали від 4,77 % у містах Львівської до 11,13% Рівненської. Приріст в абсолютних показниках становив від 22 029 осіб у Тернопільській до 64 635 осіб у Львівській ¹²²³.

Чисельність міського російськомовного населення за 1989–2001 рр. зменшилася в усіх західних областях, а особливо в Галичині: Івано-Франківській – на 64,22% (40 996 осіб), Львівській – на 59,28% (138 401 особу) та Тернопільській – 58,26% (15 461 особа). Дещо нижчим було скорочення в інших областях регіону: Чернівецькій – на 53,33% (48 451 особа), Рівненській – на 53,02% (32 018 осіб), Волинській – на 52,88% (26 510 осіб) та Закарпатській – на 43,86% (24 326 осіб). Скорочення чисельності міського населення з іншими мовами, крім української та російської відбулося у п'яти областях регіону, лише в Івано-Франківській та Тернопільській спостерігалось досить незначне зростання ¹²²⁴.

Центр України. У містах Центрального регіону чисельність україномовного населення збільшувалася інтенсивніше, і, навпаки, чисельність російськомовного населення зменшувалася повільніше, ніж у західних областях. Так, чисельність україномовних зросла на 9,67% (721 525 осіб), з 7 462 047 осіб у 1989 році до 8 183 572 осіб у 2001 році, а число російськомовних, навпаки, скоротилося на 40,35% (1 030 219 осіб), з 2 552 993 осіб до 1 522 774 осіб. У Центрі України, насамперед за рахунок мігрантів, які осідали в Києві, спостерігалось також зростання чисельності населення з іншими мовами, окрім української та російської – на 24,66% (25 415 осіб), з 103 076 осіб до 128 491 особи ¹²²⁵.

Темпи зростання чисельності міського україномовного населення відрізнялися за окремими областями: від 0,35% у Черкаській до 11,03% у Хмельницькій. Найбільше як у відносних, так і в абсолютних показниках, зросла чисельність україномовного населення в столиці України – на 24,94% (369 730 осіб), з 1 482 264 осіб у 1989 році до 1 851 994 осіб у 2001 році. Чисельність російськомовного населення скоротилася в містах усіх центральних областей, але досить різними темпами: від 34,82% у Полтавській – до 54,40% у Хмельницькій. Найбільш істотного скорочення в Україні зазнало російськомовне населення в абсолютних показниках у столиці – на 409 370 осіб (38,69%), з 1 058 023 осіб до 648 653 осіб. Змен-

¹²²² Там само.

¹²²³ Таблиці 2.3.3, 2.3.4.

¹²²⁴ Там само.

¹²²⁵ Таблиці 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.3.4.

шення чисельності населення з іншими мовами, крім української та російської відбулося в містах усіх центральних областей, за винятком Сумської та Черкаської, а також Києва¹²²⁶.

У цілому в містах *Західного* та *Центрального* регіонів за 1989–2001 рр. спостерігалось інтенсивне зростання чисельності україномовного населення – на 8,41% (954 458 осіб), з 11 344 905 осіб до 12 299 363 осіб. Навпаки, чисельність міського російськомовного населення в цих двох регіонах зазнала інтенсивного скорочення – на 43,28% (1 356 182 особи), з 3 133 298 осіб до 1 777 116 осіб. За рахунок російськомовних зменшилася і загальна чисельність міського населення на Заході та в Центрі – на 2,69% (396 839 осіб). Чисельність населення з іншими мовами, крім української та російської, у містах цих регіонів змінилася досить мало, приріст складав лише 1,93% (4 885 осіб), з 253 443 осіб до 258 328 осіб¹²²⁷.

Південь України. У містах Південного регіону приріст чисельності україномовного населення був досить незначним – лише 0,99% (40 291 особа), з 4 087 976 осіб у 1989 році до 4 128 267 осіб, але він спостерігався на тлі досить значного скорочення чисельності російськомовного населення – на 13,78% (762 152 особи), з 5 529 617 осіб до 4 767 465 осіб та істотного зростання числа населення з іншими мовами, крім української та російської – на 30,13% (61 345 осіб), з 203 617 осіб до 264 962 осіб¹²²⁸.

Збільшення чисельності міського україномовного населення відбулося в чотирьох південних областях: Одеській – на 10,95% (59 562 особи), Миколаївській – на 5,77% (26 762 особи), Херсонській – на 3,49% (15 175 осіб) та Дніпропетровській – на 1,52% (27 479 осіб). Лише в містах Запорізької області та Криму зменшилася чисельність україномовних, відповідно, на 6,43% (43 255 осіб) та 26,98% (45 432 особи)¹²²⁹.

За 1989–2001 рр. скорочення чисельності російськомовного населення спостерігалось в усіх без винятку областях Півдня України, але досить різними темпами. Виявилася і така взаємозалежність: *у тих областях, де спостерігалось збільшення числа міського україномовного населення, були вищими темпи скорочення числа російськомовних*. Зокрема, найбільш інтенсивного скорочення чисельності серед усіх областей регіону в абсолютних показниках зазнало міське російськомовне населення в Дніпропетровській області – 289 827 осіб (21,10%). Доволі значним воно було також і в Одеській області – 187 121 особа (16,98%). У Запорізькій області темпи скорочення числа російськомовних були вищими, ніж україномовних як у відносних, так і в абсолютних показниках. Однак у Криму чисельність російськомовного населення скорочувалася значно повільніше, ніж україномовного у відносних показниках, але інтенсивніше в абсолютних, 6,28% (92 841 особа) та 26,98% (45 432 особи)¹²³⁰.

¹²²⁶ Там само.

¹²²⁷ Там само.

¹²²⁸ Там само.

¹²²⁹ Таблиці 2.3.3, 2.3.4.

¹²³⁰ Там само.

Чисельність населення з іншими мовами, крім української та російської за 1989-2001 рр. зменшилася в містах майже всіх південних областей. Зростання числа цієї групи населення спостерігалось лише в Одеській області (насамперед за рахунок мігрантів із Кавказу) – на 9,07% (7 129 осіб) та в Криму (за рахунок кримських татар) – на 182,88% (68 362 особи)¹²³¹.

Схід України. За 1989–2001 рр. серед усіх регіонів України лише в містах Східного регіону відбулося істотне скорочення чисельності україномовного населення – на 21,03% (656 989 осіб), з 3 123 895 осіб до 2 466 906 осіб. При цьому, чисельність російськомовного населення скорочувалася значно повільніше як у відносних, так і у відносних показниках – на 4,07% (263 466 осіб), з 6 475 069 осіб до 6 211 603 особи. У містах регіону найбільше скоротилася і чисельність населення з іншими мовами, крім української та російської – на 19,73% (28 692 особи), з 145 411 осіб до 116 719 осіб¹²³².

Найбільш інтенсивного зменшення не лише у відносних, але й в абсолютних показниках, зазнало україномовне населення в містах Донбасу: в Донецькій області – на 32,42% (421 431 особа), в Луганській – на 28,14% (209 450 осіб). Значно меншими темпами воно скорочувалося в містах Харківської області – на 2,42% (26 108 осіб). Крім того, *в містах Донецьчини – єдиній області України, де за 1989–2001 рр. відбулося зростання чисельності російськомовного населення, хоча й досить незначне* – лише на 0,47% (16 163 особи). У Луганській області спостерігалось найменше, порівняно з іншими областями, скорочення його чисельності – на 3,99% (67 373 особи). І лише в Харківській області відбулося доволі значне зменшення чисельності російськомовного населення, особливо в абсолютних показниках – 212 256 осіб (15,42%)¹²³³.

Чисельність населення з іншими мовами, крім української та російської найбільше скоротилася в містах Донецьчини – на 49,81% (40 524 особи). Дещо меншим було скорочення в Луганській області – на 14,12% (4 508 осіб). І лише в містах Харківської області, насамперед за рахунок вихідців із Закавказзя та інших азійських країн зросла чисельність цієї групи населення – на 50,53% (16 340 осіб)¹²³⁴.

Незначний приріст числа україномовних у містах Південного регіону за 1989–2001 рр. не міг компенсувати досить значного його скорочення на Сході України. Тому в цілому в *Південному та Східному* регіонах відбулося зменшення чисельності україномовного населення на 8,55% (616 698 осіб), із 7 211 871 особи до 6 595 173 осіб. Навпаки, в містах *Західного та Центрального* регіонів його чисельність збільшилася на 8,41% (954 458 осіб), з 11 344 905 осіб до 12 299 363 осіб¹²³⁵. Чисельність міського україномовного населення зросла в 20-ти

¹²³¹ Там само.

¹²³² Таблиці 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.3.4.

¹²³³ Таблиці 2.3.1, 2.3.2.

¹²³⁴ Там само.

¹²³⁵ Таблиці 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.3.4.

областях України, скорочення відбулося лише в чотирьох: Харківській, Запорізькій, Луганській, Донецькій, а також в АР Крим та Севастополі ¹²³⁶.

Чисельність міського російськомовного населення зменшилася в АР Крим та усіх областях, окрім Донецької. При цьому, темпи скорочення його чисельності в *Південній та Східній* Україні були значно нижчими, ніж у *Західній та Центральній* як у відносних, так і в абсолютних показниках, відповідно, 8,54% (1 025 607 осіб), із 12 004 686 осіб у 1989 році до 10 979 068 осіб у 2001 році та 43,28% (1 356 182 особи), з 3 133 298 осіб до 1 777 116 осіб ¹²³⁷. Чисельність міського населення з іншими мовами, крім української та російської збільшилася в урбаністичному середовищі шести областей: Івано-Франківської, Тернопільської, Сумської, Черкаської, Одеської, Харківської, а також АР Крим, Києва та Севастополя ¹²³⁸.

Отже, незважаючи на скорочення загальної чисельності україномовного населення в Україні за 1989–2001 рр. на 2,09%, чисельність міського україномовного населення, навпаки, зросла на 1,82%. Але найвищі темпи приросту чисельності спостерігалися в обласних центрах – на 10,56% ¹²³⁹. Тобто, у динаміці чисельності україномовного населення спостерігалися істотні відмінності за поселенською мережею. Зменшення чисельності україномовного населення у цілому в Україні відбулося на тлі зростання чисельності українців. При цьому, темпи приросту чисельності міського україномовного населення були нижчими, ніж міських українців. І лише в обласних центрах темпи зростання чисельності україномовного населення були навіть дещо вищими, ніж українців.

Існували також і значні територіальні відмінності у напрямках цих змін. Так, із чотирьох регіонів лише в Західному спостерігалось зростання загальної чисельності україномовного населення – на 2,20%. В інших регіонах відбулося скорочення його чисельності, особливо інтенсивне у Східному – на 17,53%, і досить незначне в Південному – на 0,89% та Центральному – на 0,62%. При цьому, в Західному регіоні приріст чисельності україномовного населення за 1989–2001 рр. був навіть дещо вищим, за рахунок представників етнічних меншинних груп, ніж зростання чисельності українців. У Центральному регіоні чисельність україномовного населення, за рахунок тих же меншин, скорочувалася повільніше, ніж чисельність українців. І лише у Південному та Східному регіонах зменшення чисельності україномовного населення відбувалося на тлі зростання чисельності українців, за рахунок зросійщених за мовою ¹²⁴⁰.

Загальна чисельність україномовного населення зменшилася в 13-ти областях: від 1,11% у Тернопільській до 28,35% у Донецькій. Зокрема, в усіх центральних (Вінницькій,

¹²³⁶ Таблиці 2.3.1, 2.3.2.

¹²³⁷ Таблиці 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.3.4.

¹²³⁸ Таблиці 2.3.1, 2.3.2.

¹²³⁹ Таблиця 2.2.20.

¹²⁴⁰ Там само.

Житомирській, Київській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській) та східних (Донецькій, Луганській та Харківській), а також у Тернопільській, Запорізькій та АР Крим. Навпаки, в 11-ти областях спостерігалось зростання чисельності україномовного населення: від 0,32% у Дніпропетровській до 5,06% у Одеській ¹²⁴¹.

Чисельність *міського україномовного населення* збільшилася в трьох із чотирьох регіонів України: Центральному – на 9,67%, Західному – на 6,00% та Південному – на 0,99%, скоротилася лише в Східному – на 21,03%. При цьому, чисельність міських українців зростає в усіх чотирьох регіонах, до того ж, у Західному та Центральному регіонах навіть дещо меншими темпами, ніж чисельність міського україномовного населення ¹²⁴². За 1989-2001 рр. зростання чисельності міського україномовного населення відбулося в 19-ти областях: від 0,35% у Черкаській до 11,13% у Рівненській. Його чисельність скоротилася лише в п'яти областях: Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій та Закарпатській, а також в АР Крим, від 2,42% у Харківській до 32,42% у Донецькій ¹²⁴³.

Чисельність *україномовного населення в обласних центрах* також збільшилася у трьох із чотирьох регіонів: найбільш інтенсивно в Центральному – на 19,07% та Західному – на 13,15%, істотно менше в Південному – на 1,77%. І лише в обласних центрах Східного регіону спостерігалось зменшення чисельності україномовного населення – на 13,85%. У 19-ти обласних центрах відбулося зростання чисельності україномовного населення: від 5,03% у Львові до 28,77% в Івано-Франківську. І лише в п'яти обласних центрах спостерігалось його скорочення: Дніпропетровську, Запоріжжі, Донецьку, Луганську та Харкові, а також у Сімферополі та Севастополі, від 1,47% у Дніпропетровську до 41,51% у Донецьку ¹²⁴⁴.

За 1989–2001 рр. спостерігалось скорочення *загальної чисельності російськомовного населення* – на 15,53%, міського російськомовного населення – на 15,73%, а найбільш інтенсивно в обласних центрах – на 19,15%. При цьому, темпи скорочення чисельності російськомовного населення, за рахунок зросійщених за мовою українців, були істотно нижчими, ніж числа росіян ¹²⁴⁵. Існували також і значні територіальні відмінності в динаміці загальної чисельності російськомовного населення. Скорочення його чисельності спостерігалось в усіх чотирьох регіонах, але досить різними темпами. Найбільш інтенсивне скорочення відбувалось в Західному та Центральному регіонах, відповідно, на 54,63% та 39,54%. Істотно меншими темпами скорочувалася чисельність російськомовного населення в Південному та Східному регіонах, відповідно, на 13,41% та 4,34%. При цьому, в Західному та Центральному регіонах темпи скорочення чисельності російськомовного населення були вищими, ніж росіян. На-

¹²⁴¹ Там само.

¹²⁴² Там само.

¹²⁴³ Там само.

¹²⁴⁴ Там само.

¹²⁴⁵ Таблиця 2.2.24.

вапи, в Південному та Східному регіонах чисельність російськомовного населення зменшувалася повільніше, ніж росіян ¹²⁴⁶.

Скорочення загальної чисельності російськомовного населення спостерігалось в усіх областях України, за винятком Донецької, де відбулося незначне його зростання – на 0,60%. Темпи скорочення істотно відрізнялися за окремими областями: від 4,22% у Луганській до 62,87% в Івано-Франківській ¹²⁴⁷.

Зберігалися також і досить помітні територіальні відмінності в темпах скорочення чисельності *міського російськомовного населення*. Зокрема, його чисельність зменшилася в Західному регіоні – на 56,17%, Центральному – на 40,35%, Південному – 13,78% та Східному – на 4,07%, а також у всіх областях, за винятком Донецької, де відбулося його незначне збільшення (0,47%). Темпи скорочення також істотно різнилися за окремими областями: від 3,99% у Луганській до 64,22% в Івано-Франківській ¹²⁴⁸.

За 1989-2001 рр. зменшення чисельності зазнало *російськомовне населення в обласних центрах*, але найбільше у Західному та Центральному регіонах, відповідно, на 54,36% та 38,65%. У Південному та Східному регіонах темпи скорочення були значно нижчими, відповідно, 13,43% та 6,96%. Чисельність російськомовного населення зменшилася в усіх без винятку обласних центрах, але різними темпами: від 0,34% у Донецьку до 65,88% в Івано-Франківську ¹²⁴⁹.

Таким чином, на відміну від радянських часів, коли в урбаністичному середовищі України спостерігалось зменшення чисельності україномовного населення на тлі інтенсивного зростання числа російськомовних, за добу незалежності напрями змін чисельності обох цих груп населення стали протилежними. Незважаючи на відсутність дієвої мовної політики, сам факт існування незалежної України призвів до того, що *визначальною ознакою змін міського мовного середовища стало зростання чисельності україномовного населення на тлі скорочення чисельності російськомовного населення*. Але в Криму і Донбасі зберігався інерційний вплив радянської доби на урбаністичне середовище в його мовному вимірі.

7.3. Етнічний склад міського населення (територіальний вимір)

Протилежні напрями змін чисельності українців та етнічних меншинних груп призвели до змін етнічного складу урбаністичного середовища України. Частка українців збільшилася з 65,82% у 1989 році до 73,27% у 2001 році, тобто на 7,45%. За цей же час частка ет-

¹²⁴⁶ Там само.

¹²⁴⁷ Там само.

¹²⁴⁸ Там само.

¹²⁴⁹ Там само.

нічних меншин зменшилася з 34,18% до 26,16%, тобто на 6,88%¹²⁵⁰. Ще 0,57% становила частка тих, хто не вказав своє етнічне походження в 2001 році.

Незважаючи на різний рівень частки українців серед міського населення в просторовому вимірі України, за 1989–2001 рр. спостерігалось його зростання в усіх областях, за винятком лише АР Крим. І, навпаки, за цей час відбулося зниження рівня частки росіян в урбаністичному середовищі в усіх областях, а також в АР Крим¹²⁵¹.

Захід України. Найвищою серед усіх регіонів була частка українців серед міського населення Західного регіону – 84,74% у 1989 році та 90,85% у 2001 році, тобто збільшилася на 6,11%. У містах Галичини та Західної Волині частка українців перевищувала 90%, найвищим цей показник, не лише в регіоні, а й серед усіх областей України, був у Тернопільській області – 95,96%. Серед міського населення Закарпатської та Чернівецької областей частка українців у 2001 році була дещо нижчою, відповідно, 77,47% та 80,48%¹²⁵².

Навпаки, в етнічному складі міського населення в Західному регіоні частка росіян була найменшою, порівняно з усіма іншими регіонами. Зокрема, в 1989 році вона становила 9,93%, а в 2001 році зменшилася до 5,11%, тобто майже вдвічі – на 4,82%. У 2001 році її рівень серед міського населення складав від 2,44% у Тернопільській області до 8,65% у Чернівецькій. Хоча ще в 1989 році він був значно вищим, особливо у містах Львівської та Чернівецької областей, насамперед за рахунок обласних центрів, відповідно, 11,72% та 14,07%¹²⁵³.

Частка сукупного числа інших етносів, окрім українців та росіян, серед міського населення Західного регіону також зменшилася за 1989–2001 рр. із 5,33% до 4,04%, тобто на 1,29%. Доволі значні відмінності в рівні частки цієї групи населення спостерігалися у Закарпатській та Чернівецькій областях. Найвищою не лише в регіоні, але й серед усіх областей України, залишався її рівень на Закарпатті – 16,91% у 2001 році, насамперед за рахунок угорців та румунів, а також на Буковині – 10,87%, за рахунок румунів та молдованів¹²⁵⁴.

Центр України. Серед міського населення Центрального регіону частка українців зросла з 80,16% у 1989 році до 87,33% у 2001 році, тобто на 7,17%. При цьому її рівень становив в 2001 році від 86,81% у Житомирській до 91,27% у Вінницькій. Істотно збільшилася також за 1989–2001 рр. і частка українців серед населення столиці України – на 9,78%, з 72,45% до 82,23%¹²⁵⁵. Частка росіян серед міського населення Центрального регіону скоротилася з 15,33% у 1989 році до 9,60% у 2001 році, тобто на 5,73%. Рівень цієї частки дещо відрізнявся за окремими областями регіону і становив у 1989 році від 10,65% у Хмельницькій до 16,07%

¹²⁵⁰ Таблиці 2.2.5, 2.2.6.

¹²⁵¹ Там само.

¹²⁵² Там само.

¹²⁵³ Там само.

¹²⁵⁴ Там само.

¹²⁵⁵ Там само.

у Сумській, а в 2001 році, відповідно, 5,80% та 10,31%. Істотно зменшилася також і частка росіян серед усього населення Києва – на 7,73%, з 20,87% до 13,14% ¹²⁵⁶.

Серед міського населення Центрального регіону рівень частки сукупного числа інших етносів, окрім українців та росіян, був найменшим, порівняно з іншими регіонами. До того ж, за 1989–2001 рр. він зменшився на 1,44%, з 4,51% до 3,07% ¹²⁵⁷.

У цілому в *Західному* та *Центральному* регіонах частка українців в етнічному складі міського населення збільшилася з 81,60% у 1989 році до 88,44% у 2001 році, тобто на 6,84%. За цей же час рівень частки росіян зменшився з 13,63% до 8,19%, тобто на 5,44%. Скоротився також і рівень частки представників інших етносів з 4,77% до 3,37%, тобто на 1,40% ¹²⁵⁸.

Південь України. Серед міського населення Південного регіону рівень частки українців був істотно нижчим, ніж на Заході та в Центрі України. Зокрема в 1989 році частка українців становила 56,44% загальної чисельності міського населення Півдня, а в 2001 році – 63,74%, тобто збільшилася на 7,30%. Зростання частки українців серед міського населення за 1989–2001 рр. відбулося в усіх областях, за винятком АР Крим, де спостерігалось незначне її скорочення. Значні відмінності в рівні частки українців спостерігалися також і серед міського населення окремих областей регіону. Зокрема, в 2001 році він становив у Херсонській області – 78,49%, Миколаївській – 78,20%, Дніпропетровській – 77,06%, Запорізькій – 68,79% та Одеській – 62,32%. Лише в містах АР Крим та Севастополі українці складали меншість серед населення, відповідно, 22,47% та 22,10% ¹²⁵⁹.

Частка росіян серед міського населення Південного регіону скоротилися з 37,29% у 1989 році до 30,24%, тобто на 7,05%. Зменшення частки росіян відбулося в усіх без винятку областях регіону. Її рівень істотно різнився за окремими областями і становив в 2001 році: Херсонській – 17,63%, Миколаївській – 18,02%, Дніпропетровській – 19,74%, Одеській – 26,81% та Запорізькій – 27,22%. І лише в містах АР Крим та Севастополі росіяни становили більшість серед населення, відповідно, 65,93% та 72,43% ¹²⁶⁰.

За 1989–2001 рр. серед міського населення регіону зменшилася також і частка інших етносів, окрім українців та росіян з 6,27% до 6,02%, тобто на 0,25%. Скорочення рівня частки цієї групи населення відбулося в усіх областях регіону, за винятком Криму. У 2001 році найвищим цей рівень був у містах АР Крим – 11,60% (насамперед за рахунок кримських татар) та Одеської області – 10,87% (завдяки болгарам, молдованам та євреям). Серед міського населення інших областей регіону він не перевищував і 4% ¹²⁶¹.

¹²⁵⁶ Там само.

¹²⁵⁷ Там само.

¹²⁵⁸ Там само.

¹²⁵⁹ Там само.

¹²⁶⁰ Там само.

¹²⁶¹ Там само.

Схід України. Серед усіх регіонів України найменшою за рівнем була частка українців серед міського населення Східного регіону. Але, як і в цілому в Україні, в цьому регіоні її рівень збільшився з 51,41% у 1989 році до 58,45% у 2001 році, тобто на 7,04%. Зокрема, важливі зміни відбулися в урбаністичному середовищі Донбасу. Так, якщо у 1989 році серед міського населення Донецької та Луганської областей українці становили лише відносну більшість, відповідно 48,62% та 49,27%, то у 2001 році вони вже склали абсолютну більшість – 55,04% та 55,56%. Серед міського населення Харківської області рівень частки українців залишався істотно вищим – 58,88% у 1989 році та 67,80% у 2001 році. За 1989–2001 рр. рівень частки українців серед міського населення в Харківській області збільшився на 8,92%, Донецькій – на 6,42% та Луганській – на 6,29% ¹²⁶².

Навпаки, рівень частки росіян серед міського населення Сходу України був найвищим, порівняно з іншими регіонами. При цьому, як і в цілому в Україні, її рівень серед міського населення Східного регіону за 1989–2001 рр. зазнав скорочення з 43,84% до 37,44%, тобто на 6,40%. Найбільшим серед усіх областей України був рівень частки росіян серед міського населення Донбасу. Зокрема, в 1989 році він складав 45,91% у Донецькій та 47,15% у Луганській областях, а в 2001 році, відповідно, 40,39% та 41,23%. У Харківській області рівень частки росіян зменшився з 36,59% у 1989 році до 28,14% у 2001 році ¹²⁶³.

Рівень частки представників інших етнічних меншин серед міського населення Східного регіону залишався дещо нижчим, ніж у цілому в Україні, до того ж за 1989–2001 рр. він навіть зменшився з 4,75% до 4,11%. Подібні тенденції спостерігалися в усіх трьох областях регіону ¹²⁶⁴.

У цілому в Південному та Східному регіонах рівень частки українців серед міського населення збільшився з 53,94% у 1989 році до 61,15% у 2001 році, тобто на 7,21%. За цей же час частка росіян скоротилася з 40,55% до 33,77%, тобто на 6,78%. Зменшився також і рівень частки інших меншинних груп із 5,51% до 5,08%, тобто на 0,43% ¹²⁶⁵.

У 2001 році в Україні було 175 міст обласного підпорядкування, а також Київ та Севастополь, які мали спеціальний статус. Українці становили абсолютну більшість серед усього населення в 148 містах (83,62 % загального числа міст), у тому числі їхня частка в 44 містах 13-ти областей була більшою за 90%. У 46-ти містах 19-ти областей, у тому числі в десяти обласних центрах, вона перевищувала 80%. У 20-ти містах, переважно південних та східних областей, у тому числі в шести обласних центрах, частка українців була вищою за 70%. Серед усього населення в 24-х містах, у тому числі в двох обласних центрах, її рівень перевищував 60%. У 14-ти містах східних та південних областей рівень частки українців був вищим

¹²⁶² Там само.

¹²⁶³ Там само.

¹²⁶⁴ Там само.

¹²⁶⁵ Там само.

за 50%. Крім того, ще в шести містах українці становили *відносно більшість* серед усього населення. Українці опинилися в меншості серед населення у 23-х містах чотирьох областей та Криму ¹²⁶⁶. Розгорнутий аналіз територіальних відмінностей рівня частки українців серед населення окремих міст викладений у розділі «Українці в просторовому вимірі України».

У 2001 році *росіяни* складали абсолютну більшість серед населення в 20-ти містах України (11,30% загального числа міст обласного підпорядкування). У всіх 12-ти містах Криму: Керчі – 78,67% загальної чисельності населення, Феодосії – 75,26%, Алушті – 68,84%, *Сімферополі* – 66,83% у 2001 році та 71,63% у 1989 році, *Севастополі* – 72,43% у 2001 році та 74,96% у 1989 році, Ялті – 66,61%, Євпаторії – 65,34%, Саках – 65,12%, Судаці – 64,31%, Джанкої – 59,75%, Армянську – 55,71%, Красноперекіпську – 50,99%; п'яти містах Луганської області: Краснодоні – 67,00%, Красному Лучі – 54,11%, Антрациті – 51,57%, Стаханові – 51,41%, Свердловську – 51,07% (серед населення Антрацитівської, Краснолучської та Свердловської міськрад – відносно більшість); двох містах Донецької: Єнакієвому – 55,86%, Макіївці – 52,69%; одному місті Дніпропетровської: Тернівці – 52,85% ¹²⁶⁷.

У меншості росіяни були серед усього населення в 155 містах (87,57% загальної кількості міст обласного підпорядкування). Зокрема, в 15-ти містах, насамперед у Донбасі, частка росіян перевищувала 40% серед усього населення: Дзержинська, Кіровського, Харцизька, Горлівки, Сніжного, Тореза, Жданівки та Маріуполя Донецької; *Луганська* (47,40% у 2001 році та 54,25% у 1989 році), Кіровська, Брянки та Алчевська Луганської, а також Чугуєва Харківської. Серед усього населення ще двох міст вони були у відносній більшості: Ізмаїла Одеської області – 43,67% та *Донецька* – 48,20% у 2001 році та 53,58% у 1989 році ¹²⁶⁸.

Рівень частки росіян перевищував 30% серед усього населення в 21-му місті шести областей: Першотравневську Дніпропетровської; Енергодарі, Бердянську та Мелітополі Запорізької; Дебальцевому, Дружківці, Димитрові, Авдіївці, Вугледарі, Новогродівці, Селідовому, Константинівці та Шахтарську Донецької; Лисичанську, Рубіжному, Первомайську, Сєверодонецьку та Ровеньках Луганської; *Харкові* (34,25% у 2001 році та 43,61% у 1989 році) та Первомайську Харківської, а також в єдиному місті за межами східних та південних областей, у наймолодшому місті України – Славутичі Київської області (30,01%) ¹²⁶⁹.

Серед населення 23-х міст семи областей, у тому числі у п'яти обласних центрах, рівень частки росіян був вищим за 20%: Комсомольську Полтавської; *Дніпропетровську* (23,71% у 2001 році та 31,00% у 1989 році), Марганці, Орджонікідзе, Павлограді та Нікополі Дніпропетровської; *Запоріжжя* (25,53%); *Миколаєві* (23,07% у 2001 році та 31,20% у 1989 році), Південноукраїнську Миколаївської; *Одесі* (28,89% у 2001 році та 39,38% у 1989 році),

¹²⁶⁶ Таблиця 1.2.2.

¹²⁶⁷ Там само.

¹²⁶⁸ Там само.

¹²⁶⁹ Там само.

Теплодарі, Іллічівську, Південному та Білгороді-Дністровському Одеської; *Херсоні* (20,69% у 2001 році та 29,18% у 1989 році), Новій Каховці Херсонської; Красноармійську, Слов'янську, Добропіллі, Краматорську, Артемівську, Ясинуватій та Докучаєвську Донецької ¹²⁷⁰.

Серед усього населення 31-го міста 16-ти областей, у тому числі і в столиці України та восьми обласних центрах, рівень частки росіян перевищував 10%: *Чернівців* (11,29% у 2001 році та 17,75% у 1989 році), Новодністровська Чернівецької; *Вінниці* (10,18% у 2001 році та 16,36% у 1989 році); *Житомира* (10,30% у 2001 році та 16,74% у 1989 році); *Києва* (13,14% у 2001 році та 20,87% у 1989 році); Білої Церкви та Броварів Київської; *Кіровограда* (11,98% у 2001 році та 19,50% у 1989 році), Олександрії, Знам'янки та Світловодська Кіровоградської; *Полтави* (10,61% у 2001 році та 17,48% у 1989 році) та Кременчуга Полтавської; *Сум* (12,50% у 2001 році та 18,93% у 1989 році); *Черкас* (13,15% у 2001 році та 20,55% у 1989 році); *Чернігова* (10,63% у 2001 році та 15,83% у 1989 році); Вільногірська, Синельникового, Новомосковська, Дніпродзержинська, Жовтих Вод та Кривого Рогу Дніпропетровської; Токмака Запорізької; Первомайська та Очакова Миколаївської; Котовська Одеської; Каховки Херсонської; Красного Лимана Донецької; Ізюму, Лозової та Куп'янська Харківської ¹²⁷¹.

Серед населення 46-ти міст переважно західних та центральних областей частка росіян становила від 5% до 10%: *Луцьку* (6,16% у 2001 році та 11,86% у 1989 році); *Ужгороді* (9,61% у 2001 році та 14,33% у 1989 році), Мукачевому, Чопі та Береговому Закарпатської; *Львові* (8,91% у 2001 році та 16,07% у 1989 році), Трускавці, Червонограді та Стрию Львівської; *Рівному* (6,77% у 2001 році та 13,08% у 1989 році), Кузнецовську Рівненської; Могилеві-Подільському, Жмеринці та Ладижині Вінницької; Коростені, Новограді-Волинському та Бердичеві Житомирської; Березані, Фастові, Борисполі, Ірпені та Василькові Київської; Лубнах та Миргороді Полтавської; Ромнах, Лебедині, Глухові, Конотопі, Охтирці та Шостці Сумської; *Хмельницькому* (7,93% у 2001 році та 14,16% у 1989 році), Кам'янці-Подільському, Староконстантинові, Шепетівці, Славуті та Нетішині Хмельницької; Умані, Ватутіному, Золотоноші, Смілі та Каневі Черкаської; Прилуках та Ніжині Чернігівської; Воскресенську Миколаївської; Люботині Харківської ¹²⁷².

Серед населення 20-ти міст у Західній Україні рівень частки росіян не перевищував 5%: Володимира-Волинського, Нововолинська та Ковеля Волинської; Хуста Закарпатської; Яремчі (0,98 % – найнижчий показник серед усіх міст України), Болехова, Калуша Івано-Франківської; Новому Роздолі, Бориславі, Моршині, Самборі та Дрогобичі Львівської; Дубному та Острозі Рівненської; *Тернополі* (найменший показник серед усіх обласних центрів –

¹²⁷⁰ Там само.

¹²⁷¹ Там само.

¹²⁷² Там само.

3,43% у 2001 році та 7,17% у 1989 році); Хмільнику та Козятину Вінницької; Малині Житомирської; Переяславі-Хмельницькому та Ржищеві Київської¹²⁷³.

Таким чином, за 1989-2001 рр. істотно змінився етнічний склад населення. Зокрема, рівень частки українців *серед усього населення* України збільшився на 5,09%, натомість рівень частки росіян скоротився на 4,79%. Рівень частки українців *серед міського населення* збільшився ще більше – на 7,45%, а рівень частки росіян також зазнав ще інтенсивнішого скорочення – на 6,58%. Змінився також і етнічний склад *населення обласних центрів* на користь українців – на 9,49% на тлі зменшення рівня росіян – на 7,93%¹²⁷⁴. Тобто, зміни етнічного складу населення (рівня частки українців та росіян) істотно відрізнялися за поселенською мережею.

Існували також і істотні територіальні відмінності в змінах етнічного складу населення. При цьому, найбільш інтенсивно зростала частка українців, і відповідно, найбільше скорочувалася частка росіян серед усього населення двох регіонів: Східного – 6,68% та 6,12% та Південного – 5,43% та 6,20%. У інших двох регіонах ці зміни не були такими значними: у Центральному – 4,34% та 3,46%, Західному – 2,96% та 2,38%¹²⁷⁵.

Рівень частки українців *серед загальної чисельності населення* збільшився в усіх без винятку областях: від 1,03% у Тернопільській до 8,21% в Одеській. Лише в АР Крим спостерігалось зменшення їхньої частки – на 2,42%. Рівень частки росіян скоротився в усіх областях, а також в АР Крим: від 1,04% у Тернопільській до 7,58% у Харківській¹²⁷⁶.

Зростання частки українців *серед міського населення* було приблизно рівним у всіх регіонах: Південному – 7,30%, Центральному – 7,17%, Східному – 7,04% і лише у Західному – дещо меншим (6,11%). Зменшення рівня частки росіян серед усього міського населення відрізнялося більше за регіонами: у Південному – 7,05%, Східному – 6,40%, Центральному – 5,73% та Західному – 4,82%¹²⁷⁷.

Отже, незважаючи на те, що чисельність росіян інтенсивніше скорочувалася у містах Західного та Центрального регіонів, частка росіян серед міського населення зменшувалася повільніше, ніж у Південному та Східному регіонах. Ці відмінності були спричинені тим, що чисельність росіян у містах західних та центральних областей була істотно меншою, як і рівень їхньої частки серед населення, ніж у містах південних, а особливо східних областей.

Збільшення рівня частки українців серед міського населення спостерігалось в усіх без винятку областях України, а також в АР Крим (на 0,30%): від 2,46% у Тернопільській до

¹²⁷³ Там само.

¹²⁷⁴ Таблиця 2.2.16.

¹²⁷⁵ Там само.

¹²⁷⁶ Там само.

¹²⁷⁷ Там само.

11,08% в Одеській. Зменшення рівня частки росіян також відбулося серед міського населення всіх областей, а також і в АР Крим: від 2,66% у Тернопільській до 9,20% в Одеській¹²⁷⁸.

Найбільш істотно зросла частка українців серед загальної чисельності населення обласних центрів і найістотніше зменшився рівень частки росіян у всіх чотирьох регіонах: Центральному – 9,03% та 7,16%, Західному – 9,00% та 6,85%, Південному – 8,93% та 7,91%, Східному – 8,92% та 7,56%. Збільшення частки українців відбулося в усіх без винятку обласних центрах: від 2,86% у Тернополі до 13,32% у Чернівцях. Лише у Сімферополі спостерігалося зменшення частки українців – на 0,96%. Частка росіян скоротилася у всіх обласних центрах: від 3,74% у Тернополі до 10,56% в Івано-Франківську¹²⁷⁹.

Отже, визначальною ознакою змін етнічного складу міського населення за 1989–2001 рр. стало зростання рівня частки українців на тлі зменшення рівня часток росіян та представників інших меншинних груп. Тобто, виявилася тенденція до зростання етнічної однорідності населення. Найбільш істотних змін зазнав етнічний склад населення обласних центрів. Незважаючи на ці зміни, продовжували зберігатися значні відмінності етнічного складу населення окремих міст західних та центральних областей з одного боку та східних та південних – з іншого. Зберігалися також відмінності в етнічній структурі населення між великими і малими за чисельністю містами Східного та Південного регіонів. Росіяни та представники інших меншинних груп зосереджувалися переважно у великих містах цих двох регіонів.

7.4. Мовна структура міського населення (територіальний вимір)

У мовній структурі урбаністичного середовища України зберігалися істотні територіальні відмінності, які виникли ще за радянських часів. *За радянських часів урбаністичне середовище України змінювалося на користь росіян та російськомовного населення* внаслідок масових міграцій та процесів мовної асиміляції (зросійщення) українців та представників інших етносів. Найбільш істотних змін у цьому напрямі зазнало міське населення східних та південних областей. Навпаки, *визначальною ознакою етномовних процесів доби незалежності України стало зростання питомої ваги україномовних серед міського населення* переважної більшості областей на тлі скорочення рівня частки російськомовних. При цьому, зберігалася територіальна диференціація в рівні частки україномовних та російськомовних серед міського населення.

Захід України. Найвищою, порівняно з іншими регіонами, була питома вага україномовних серед населення у містах Західного регіону: 84,16% у 1989 році та 91,46% у 2001 році, тобто збільшилася на 7,30%. У містах Галичини та Волині частка україномовних становив

¹²⁷⁸ Там само.

¹²⁷⁹ Там само.

ла в 2001 році від 92,59% у Львівській до 96,71% у Тернопільській. Дещо меншим був її рівень серед міського населення Чернівецької та Закарпаття, відповідно, 80,50% і 78,48%¹²⁸⁰.

Навпаки, в цьому регіоні залишався найнижчим рівень частки російськомовних серед міського населення. До того ж, за 1989–2001 рр. він знизився більше, ніж удвічі: з 12,58% до 5,65%, тобто на 6,93%. Найбільш істотно він зменшився в містах Львівської та Чернівецької областей, відповідно на 8,28% та 11,48%. Частка російськомовних серед міського населення становила в 2001 році від 2,31% у Тернопільській (найнижчий показник серед усіх областей України) до 11,46% у Чернівецькій області¹²⁸¹.

Питома вага населення з іншими мовами, крім української та російської, в урбаністичному середовищі Західного регіону складала 3,26% у 1989 році та 2,89% у 2001 році. Найвищим її рівень залишався в Закарпатській області – 14,76% (за рахунок угорців та румунів) та в Чернівецькій – 8,04% (за рахунок румунів та молдованів). В інших областях регіону, за винятком Львівської, він не досягав і 1 %¹²⁸².

Центр України. Доволі високою була частка україномовних серед міського населення Центрального регіону, яка збільшилася з 73,75% у 1989 році до 83,21% у 2001 році, тобто на 9,46%. У 2001 році її рівень становив від 80,21% у Сумській до 92,16% у Хмельницькій області. Найбільш істотно збільшилася питома вага україномовних у столиці України – на 14,52%, з 57,63% у 1989 році до 72,15% у 2001 році¹²⁸³.

За 1989–2001 рр. серед усіх регіонів у Центрі України найбільш інтенсивно зменшилася частка російськомовних серед міського населення – на 9,75%, з 25,23% до 15,48%. Рівень частки відрізнявся за окремими областями, і становив у 1989 році від 15,21% у Хмельницькій до 26,66% у Сумській, а в 2001 році, відповідно, 6,88% та 18,17%. Значного скорочення зазнала їхня частка серед населення Києва: з 41,13% до 25,27%, тобто на 15,86%¹²⁸⁴.

Частка населення з іншими мовами, крім української та російської, залишалася найменшою в містах Центрального регіону, порівняно з іншими регіонами: 1,02% у 1989 році та 1,31% у 2001 році. У містах усіх центральних областей, окрім Сумської та Черкаської, у 2001 році рівень частки цієї групи населення не перевищував і 1%¹²⁸⁵.

У цілому серед міського населення *Західного* та *Центрального* регіонів за 1989–2001 рр. рівень частки україномовних збільшився з 77,01% до 85,80%, тобто на 8,79%. А частка російськомовних зменшилася, відповідно, з 21,27% до 12,40%, тобто на 8,87%. Досить мало

¹²⁸⁰ Таблиці 2.3.5, 2.3.6.

¹²⁸¹ Там само.

¹²⁸² Там само.

¹²⁸³ Там само.

¹²⁸⁴ Там само.

¹²⁸⁵ Там само.

змінилася за цей час питома вага населення з іншими мовами, крім української та російської – 1,72% у 1989 році та 1,80% у 2001 році ¹²⁸⁶.

Південь України. Мовна структура міського населення Півдня та Сходу досить істотно відрізнялася від західних та центральних областей. Серед міського населення Південного регіону в 1989 році частка україномовних складала лише 41,62%, а в 2001 році збільшилася до 45,07%, тобто на 3,45%. За 1989–2001 рр. її рівень збільшився в усіх областях регіону, крім Криму. Україномовні за чисельністю переважали серед міського населення в 2001 році лише у трьох областях регіону: Херсонській – 64,12%, Дніпропетровській – 62,07% та Миколаївській – 58,76%. Серед міського населення Запорізької (43,29%) та Одеської (37,61%) областей, а також АР Крим (7,96%) та Севастополя (6,42%), а за рахунок цього і в цілому в Південному регіоні, україномовні опинилися в меншості ¹²⁸⁷.

Частка російськомовних серед міського населення в Південному регіоні, хоча й залишалася вищою, ніж україномовних, але за 1989–2001 рр. зазнала скорочення з 56,30% до 52,04%, тобто на 4,26%. Рівень частки російськомовних зменшився в усіх областях регіону, а також в АР Крим. Лише в Севастополі вона дещо збільшилася. Російськомовні складали більшість серед міського населення АР Крим, Одеської та Запорізької областей, у 2001 році, відповідно, 84,25%, 57,01% та 55,46% ¹²⁸⁸.

Рівень частки населення з іншими мовами, крім української та російської в міському середовищі Південного регіону збільшився за 1989–2001 рр. із 2,08% до 2,89%. Рівень частки цієї мовної групи зріс лише в Криму та Одеській області, в інших областях регіону спостерігалось його зменшення. У 2001 році найвищим цей рівень був в АР Крим – 7,80% (насамперед за рахунок кримських татар) та в Одеській області – 5,38% (завдяки болгарам, молдованам, гагаузам та вихідцям із Закавказзя). Серед міського населення інших областей регіону цей рівень зазнав скорочення і не перевищував 2% ¹²⁸⁹.

Схід України. Найнижчий рівень частки україномовних серед міського населення спостерігався в Східному регіоні. До того ж, це був єдиний регіон, де за 1989–2001 рр. відбулося зменшення рівня цієї частки. Зокрема, в 1989 році він складав 32,06%, а в 2001 році зменшився до 28,05%, тобто на 4,01%. При цьому, якщо серед міського населення Харківської області частка україномовних збільшилася з 43,39% до 46,49%, то в містах Донбасу за 1989–2001 рр., як і за радянських часів, продовжувалося зниження рівня частки україномовних. Зокрема, в Донецькій області – з 27,13% до 20,21%, Луганській – з 30,20% до 24,50% ¹²⁹⁰. За рахунок Донбасу зменшилася і частка україномовних серед міського населення Східного регіону.

¹²⁸⁶ Там само.

¹²⁸⁷ Там само.

¹²⁸⁸ Там само.

¹²⁸⁹ Там само.

¹²⁹⁰ Там само.

Найвищою серед усіх регіонів була питома вага російськомовних серед міського населення Сходу України. До того ж, за 1989-2001 рр. вона збільшилася з 66,45% до 70,62%, тобто на 4,17%. Зростання рівня частки російськомовних відбулося в Донецькій та Луганській областях, відповідно, на 7,68% та 5,75%, а зменшення на 3,95% – у Харківській. У 2001 році російськомовні становили більшість серед міського населення в кожній з трьох областей регіону, відповідно, 78,85%, 74,26% та 51,36% ¹²⁹¹.

Рівень частки населення з іншими мовами, крім української та російської серед міського населення Східного регіону був досить незначним: 1,49% у 1989 році та 1,33% у 2001 році ¹²⁹². За цей час він зменшився в Донецькій та Луганській областях, а збільшився у Харківській, насамперед за рахунок вихідців із Кавказу та азійських країн.

Протилежні напрями змін рівня частки україномовних серед міського населення Південного та Східного регіонів призвели до того, що в цілому в *Південній та Східній Україні* цей рівень фактично не змінився, бо складав 36,86% у 1989 році та 36,73% у 2001 році. Рівень частки російськомовних серед міського населення на Півдні та Сході України також мало змінився і становив у 1989 році 61,36%, а в 2001 році – 61,14%. Питома вага населення з іншими мовами, крім української та російської в урбаністичному середовищі південних та східних областей складала в 1989 році 1,78%, а в 2001 році – 2,13% ¹²⁹³.

У цілому в Україні рівень частки україномовних серед міського населення збільшився з 54,10% у 1989 році до 58,51% у 2001 році, тобто на 4,41%. За цей же час рівень частки російськомовних зменшився на 4,63%, з 44,14% до 39,51%. Тобто, за 1989–2001 рр. за рахунок скорочення рівня частки російськомовних і відбулося зростання рівня частки україномовних. Питома вага населення з іншими мовами, крім української та російської серед усього міського населення України за цей час фактично не змінилася і становила в 1989 році 1,76%, а в 2001 році – 1,98% ¹²⁹⁴.

Таким чином, незважаючи на скорочення чисельності україномовного населення в Україні за 1989–2001 рр., його частка серед загальної чисельності населення збільшилася на 2,86%, внаслідок того, що чисельність російськомовного населення скорочувалася більш інтенсивно, ніж україномовного. Зростання рівня частки україномовних серед міського населення було ще більшим – на 4,41%, а особливо активно збільшувалася частка україномовних серед загальної чисельності населення обласних центрів – на 7,38%. При цьому, зростання рівня частки україномовного населення було меншим, ніж рівня частки українців серед усього, міського населення та населення обласних центрів, відповідно, 5,09%, 7,45% та 9,49% ¹²⁹⁵.

¹²⁹¹ Там само.

¹²⁹² Там само.

¹²⁹³ Там само.

¹²⁹⁴ Там само.

¹²⁹⁵ Таблиця 2.2.19, 2.2.23.

На відміну від україномовного населення, рівень частки російськомовного населення серед усього населення України зазнав скорочення на 3,25%. Серед усього міського населення частка російськомовного населення зменшилася ще інтенсивніше – на 4,63%, але найістотніше серед населення обласних центрів – на 7,91%. При цьому, скорочення рівня частки російськомовного населення було повільнішим, ніж рівня частки росіян: серед усього населення, міського населення та населення обласних центрів, відповідно, 4,79%, 6,58% та 7,93%¹²⁹⁶. Ці відмінності виникли внаслідок нижчих темпів скорочення чисельності російськомовного населення, порівняно із росіянами.

Напрями змін частки україномовного населення серед загальної чисельності населення відрізнялися за окремими регіонами. Її рівень збільшився в трьох із чотирьох регіонів: Центральному – на 5,69%, Західному – на 3,50% та Південному – на 2,49%. І лише серед усього населення Східного регіону частка україномовного населення зазнала скорочення – на 3,29%. При цьому, в Центральному та Західному регіонах зростання рівня частки україномовного населення було вищим, ніж українців, у Південному регіоні співвідношення було протилежним. І лише у Східному регіоні скорочення частки україномовного населення відбувалося на тлі зростання частки українців (6,68%)¹²⁹⁷. Тобто, на Сході України зміни етнічного складу та мовної структури населення мали протилежний характер.

Рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення зменшився в трьох із чотирьох регіонів: Центральному – на 5,84%, Західному – на 3,43% та Південному – на 3,89%. При цьому, в Центральному та Західному регіонах рівень частки російськомовного населення скоротився більш інтенсивно, ніж росіян, відповідно, на 3,46% та 2,38%. На Півдні України частка російськомовного населення скоротилася дещо менше, ніж частка росіян – на 6,20%. Лише серед населення Східного регіону відбулося зростання частки російськомовного населення – на 3,52% на тлі зменшення частки росіян – на 6,12%¹²⁹⁸.

Зростання частки україномовного населення серед усього населення відбулося у 22-х областях: від 0,86% у Запорізькій до 5,85% у Житомирській. Її рівень скоротився лише у Донецькій та Луганській областях, відповідно, на 6,46% та 4,85%, а також в АР Крим та Севастополі, відповідно, на 4,62% та 1,85%. Збільшення рівня частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення відбулося в двох областях: Донецькій (7,26%) та Луганській (4,94%), а також у Севастополі – на 0,75%. Зменшення рівня частки російськомовного населення спостерігалось серед усього населення 22-х областей: від 0,61% у Запорізькій до 5,48% у Житомирській¹²⁹⁹.

¹²⁹⁶ Там само.

¹²⁹⁷ Там само.

¹²⁹⁸ Там само.

¹²⁹⁹ Там само.

Відрізнялися також і зміни рівня частки україномовного населення серед міського населення в окремих регіонах України. Зокрема, його зростання відбулося в трьох регіонах: Центральному – на 9,46%, Західному – на 7,30% та Південному – на 3,45%. У Центральному та Західному регіонах збільшення частки україномовних серед міського населення було вищим, ніж частки українців, відповідно, 7,17% та 6,11%. У містах Південного регіону рівень частки україномовного населення зростав удвічі повільніше, ніж частка українців (7,30%). І лише серед міського населення Східного регіону зменшилася частка україномовного населення – на 4,01%, до того ж на тлі збільшення частки українців – на 7,04%¹³⁰⁰.

Як і серед міського населення в цілому в Україні, скоротився рівень частки російськомовного населення в Центральному – на 9,75%, Західному – на 6,93% та Південному – на 4,26%. При цьому, в містах Центрального та Західного регіонів зменшення рівня частки російськомовного населення відбувалося навіть інтенсивніше, ніж росіян, відповідно, 5,73% та 4,82%. У містах Південного регіону рівень частки російськомовного населення скорочувався повільніше, ніж росіян (7,05%). І лише серед міського населення Східного регіону відбулося зростання частки російськомовного населення – на 4,17% на тлі зменшення рівня частки росіян – на 6,40%¹³⁰¹.

Частка україномовного населення серед загальної чисельності міського населення збільшилася в 22-х областях: від 0,42% у Запорізькій до 12,39% у Чернівецькій. Її рівень зменшився в містах лише двох областей: Донецької (6,92%) та Луганської (5,70%), а також в АР Крим (2,05%) та Севастополі (1,59%). Навпаки, рівень частки російськомовного населення серед міського населення зменшився в АР Крим та 22-х областях: від 0,39% у Запорізькій до 11,48% у Чернівецькій. Лише серед міського населення Донецької та Луганської областей спостерігалось зростання частки російськомовного населення, відповідно, на 7,68% та 5,75%, а також Севастополя – на 1,02%¹³⁰².

Найбільш інтенсивно збільшилася частка україномовного населення серед населення обласних центрів Центрального та Західного регіонів, відповідно, на 12,56% та 11,18%. При цьому, зростання рівня частки українців у обласних центрах цих двох регіонів було навіть дещо нижчим, відповідно, 9,03% та 9,00%. Серед населення обласних центрів Південного регіону рівень частки україномовного населення збільшувався повільніше, ніж українців, відповідно, 3,21% та 8,93%. І лише серед населення обласних центрів Східного регіону зменшився рівень частки україномовного населення на 1,35% на тлі досить значного зростання рівня українців – на 8,92%¹³⁰³.

¹³⁰⁰ Там само.

¹³⁰¹ Там само.

¹³⁰² Там само.

¹³⁰³ Там само.

Скорочення рівня частки російськомовного населення серед населення обласних центрів найбільш інтенсивно відбулося в Центральному та Західному регіонах, відповідно, на 13,37% та 10,50%. Це скорочення було значно більшим, ніж зменшення рівня частки росіян, відповідно, на 7,16% та 6,85%. Серед населення обласних центрів Південного регіону рівень частки російськомовного населення скорочувався повільніше, ніж росіян, відповідно, на 4,29% та 7,91%. І лише серед населення обласних центрів Східного регіону спостерігалось зростання рівня частки російськомовного населення на 1,28% на тлі інтенсивного зменшення рівня частки росіян – на 7,56% ¹³⁰⁴.

Зростання рівня частки україномовного населення відбулося серед усього населення у 22-х обласних центрах: від 0,04% у Запоріжжі до 16,62% у Чернівцях. Скорочення рівня частки україномовного населення спостерігалось в Донецьку – на 6,27%, Луганську – на 3,51%, Сімферополі – на 2,06% та Севастополі – на 1,59% ¹³⁰⁵.

Зменшення рівня частки російськомовного населення спостерігалось в Сімферополі та 22-х обласних центрах: від 0,40% у Запоріжжі до 14,91% у Чернівцях, але найбільше в столиці України – на 15,96%. Збільшення рівня частки російськомовного населення відбулося лише в Донецьку – на 7,26%, Луганську – на 3,70% та Севастополі – на 1,02% ¹³⁰⁶.

Таким чином, зміни рівня часток україномовного та російськомовного населення за 1989-2001 рр. мали істотні відмінності в територіальному та поселенському вимірах.

Україномовне населення переважало за чисельністю серед усього населення в 106-ти із 177 міст (59,89% загальної їхньої кількості). Рівень його частки перевищував 90% у 43-х містах 13-ти областей, у тому числі у чотирьох обласних центрах Західної України. Чисельність населення кожного з цих міст, окрім обласних центрів, не досягала і 100 тис. осіб ¹³⁰⁷.

Україномовні перевищували 90% загальної чисельності населення в усіх містах обласного підпорядкування Волинської, Івано-Франківської, Рівненської та Тернопільської областей, а також Львівської, за винятком обласного центру. Зокрема: у *Луцьку* (92,87% у 2001 році та 85,05% у 1989 році), *Володимирі-Волинському*, *Нововолинську* та *Ковелі* Волинської; *Хусті* Закарпатської; *Івано-Франківську* (92,65% у 2001 році та 78,49% у 1989 році), *Яремчі* (98,99% – найвищий показник серед усіх міст України), *Болехові*, *Калуші* та *Коломиї* Івано-Франківської; *Новому Роздолі*, *Бориславі*, *Моршині*, *Дрогобичі*, *Самборі*, *Трускавці*, *Червонограді* та *Стрию* Львівської; *Рівному* (92,08% у 2001 році та 82,71% у 1989 році), *Дубно*, *Острозі* та *Кузнецовську* Рівненської, *Тернополі* (найвищий показник серед усіх обласних центрів – 94,80% у 2001 році та 91,32% у 1989 році), *Хмільнику*, *Козятині*, *Могилеві-Подільському* та *Жмеринці* Вінницької; *Малині* Житомирської; *Переяславі-Хмельницькому*,

¹³⁰⁴ Там само.

¹³⁰⁵ Там само.

¹³⁰⁶ Там само.

¹³⁰⁷ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

Ржищеві, Березані та Фастові Київської; Лубнах Полтавської; Ромнах та Лебедині Сумської; Кам'янці-Подільському, Староконстантинові, Шепетівці та Славуті Хмельницької; Умані, Ватутіновому та Золотоноші Черкаської; Прилуках Чернігівської¹³⁰⁸.

Частка україномовного населення перевищувала 80% у 30-ти містах 15-ти областей, у тому числі в шести обласних центрах: *Ужгороді* (80,52% у 2001 році та 66,83% у 1989 році); *Львові* (88,48% у 2001 році та 77,64% у 1989 році); Новодністровську Чернівецької; *Вінниці* (84,73% у 2001 році та 71,77% у 1989 році) та Ладижині Вінницької; *Житомирі* (83,18% у 2001 році та 68,90% у 1989 році), Коростені, Новограді-Волинському та Бердичеві Житомирської; Борисполі, Ірпені, Василькові, Білій Церкві та Броварах Київської; Олександрії Кіровоградської; *Полтаві* (85,39% у 2001 році та 75,98% у 1989 році) та Миргороді Полтавської; Глухові, Конотопі та Охтирці Сумської; *Хмельницькому* (88,39% у 2001 році та 75,33% у 1989 році) та Нетішині Хмельницької; Смілі та Каневі Черкаської; Ніжині Чернігівської; Вільногірську та Новомосковську Дніпропетровської; Воскресенську та Первомайську Миколаївської; Люботині Харківської¹³⁰⁹.

Рівень частки україномовного населення перевищував 70% серед населення в 22-х містах 13-ти областей, у тому числі в столиці та п'яти обласних центрах: Мукачевому Закарпатської; *Чернівцях* (79,20% у 2001 році та 62,58% у 1989 році); *Києві* (72,15% у 2001 році та 57,63% у 1989 році); *Кіровограді* (79,43% у 2001 році та 69,44% у 1989 році), Знам'янці та Світловодську Кіровоградської; Кременчузі та Комсомольську Полтавської; *Сумах* (77,29% у 2001 році та 71,43% у 1989 році); *Черкасах* (79,05% у 2001 році та 70,22% у 1989 році); *Чернігові* (74,01% у 2001 році та 65,21% у 1989 році); Синельниковому, Жовтих Водах, Кривому Розі та Марганці Дніпропетровської; Токмаку Запорізької; Очакові Миколаївської; Котовську Одеської; Каховці Херсонської; Ізюмі, Лозовій та Куп'янську Харківської¹³¹⁰.

Ще в п'яти містах рівень частки україномовного населення перевищував 60%: Шостці Сумської; Дніпродзержинську та Орджонікідзе Дніпропетровської; Південноукраїнську Миколаївської; Красному Лимані (69,80% – найвищий рівень серед усіх міст обласного підпорядкування в області) Донецької. В шести містах – більше 50%: Славутичі Київської; Павлограді та Нікополі Дніпропетровської; Теплодарі Одеської; *Херсоні* (53,36% у 2001 році та 45,52% у 1989 році), Новій Каховці Херсонської¹³¹¹.

Серед загальної чисельності населення 71-го міста (40,11% загального числа міст обласного підпорядкування в Україні) частка україномовних була *меншою 50%*. Зокрема, в дев'яти містах їхня частка перевищувала 40%, у тому числі в трьох обласних центрах: *Дніпропетровську* (45,87% у 2001 році та 41,81% у 1989 році) та Першотравневську Дніпропет-

¹³⁰⁸ Таблиця 1.2.2.

¹³⁰⁹ Там само.

¹³¹⁰ Там само.

¹³¹¹ Там само.

ровської; *Запоріжжі* (41,64% у 2001 році та 41,60% у 1989 році); *Миколаєві* (42,17% у 2001 році та 36,50% у 1989 році); Південному та Білгороді-Дністровському Одеської; Слов'янську Донецької; Первомайському Харківської. У Чопі Закарпатської області вони становили відносну більшість серед усього населення (46,32%) ¹³¹².

В 11-ти містах частка україномовного населення перевищувала 30%, у тому числі в двох обласних центрах: Береговому Закарпатської; Енергодарі Запорізької; *Одесі* (30,41% у 2001 році та 24,61% у 1989 році), Іллічівську Одеської; Красноармійську, Добропіллі, Краматорську та Селідовому Донецької; Лисичанську та Рубіжному Луганської; *Харкові* (31,77% у 2001 році та 28,94% у 1989 році) ¹³¹³.

Серед усього населення 15-ти міст обласного підпорядкування рівень частки україномовних перевищував 20%: Тернівці Дніпропетровської; Бердянську та Мелітополі Запорізької; Артемівську, Ясинуватій, Докучаєвську, Дружківці, Димитрові, Вугледарі, Новогродівці, Константинівці та Шахтарську Донецької; Первомайську та Сєверодонецьку Луганської; Чугуєві Харківської ¹³¹⁴.

У 23-х містах, насамперед у Донбасі, частка україномовного населення становила більше 10%: *Донецьку* (11,14% у 2001 році та 17,41% у 1989 році), Дебальцевому, Авдіївці, Дзержинську, Кіровському, Харцизьку, Горлівці, Торезі, Маріуполі, Жданівці та Макіївці Донецької; *Луганську* (13,72% у 2001 році та 17,23% у 1989 році), Ровеньках, Кіровську, Брянці, Алчевську, Антрациті, Красному Лучі, Стаханові та Свердловську Луганської; Ізмаїлі Одеської; Красноперекопську та Армянську АР Крим ¹³¹⁵.

У 12-ти містах, насамперед у Криму рівень частки україномовного населення був меншим за 10%: *Севастополі* (6,76% у 2001 році та 8,01% у 1989 році), *Сімферополі* (6,24% у 2001 році та 8,30% у 1989 році), Ялті, Джанкої, Саках, Євпаторії, Алушті, Феодосії, Судаці та Керчі АР Крим, Єнакієвому Донецької, Краснодарі Луганської ¹³¹⁶.

Отже, україномовне населення становило меншість у 71-му місті обласного підпорядкування восьми областей та АР Крим, при цьому 53 міста були розташовані в Донбасі та Криму. Зокрема, в 27-ми із 28-міст обласного підпорядкування в Донецькій області, в усіх 14-ти містах Луганської, в усіх 12-ти містах Криму, п'яти із семи містах Одеської, чотирьох із п'яти міст Запорізької, трьох із семи міст Харківської, трьох із 13-ти міст Дніпропетровської, одного із п'яти міст Миколаївської, а також двох із п'яти міст Закарпатської. При цьому, в усіх обласних центрах Півдня та Сходу України, за винятком Херсону, домінувало за чисе-

¹³¹² Там само.

¹³¹³ Там само.

¹³¹⁴ Там само.

¹³¹⁵ Там само.

¹³¹⁶ Там само.

льністю не україномовне, а російськомовне населення, за рахунок не лише росіян, але й зросійщених за мовою українців та представників інших етносів.

Російськомовне населення становило більшість серед усього населення 69-ти міст (38,98% загальної кількості міст обласного підпорядкування). Всі ці міста розташовані на сході та півдні України (у Криму та семи областях). При цьому, на відміну від російськомовного населення, росіяни складали абсолютну більшість серед населення лише в 20-ти містах обласного підпорядкування, в тому числі в 12-ти містах Криму ¹³¹⁷.

У всіх 12-ти містах Криму більшість складали російськомовні: Судаку – 77,81%, Красноперекопську – 79,62%, Армянську – 80,59%, Джанкої – 83,14%, Євпаторії – 83,64%, Саках – 84,26%, *Сімферополі* – 85,57% у 2001 році та 89,97% у 1989 році, Алушті – 87,95%, Ялті – 88,11%, Феодосії – 90,32%, Керчі – 91,34%, *Севастополі* – 91,44% у 2001 році та 90,42% у 1989 році ¹³¹⁸. Рівень частки російськомовних серед усього населення кримських міст був дещо нижчим, ніж серед населення відповідних міськрад. Ці відмінності спричинені тим, що серед населення приміських населених пунктів, як і в сільських районах, була вищою частка українців та кримських татар.

У всіх 14-ти містах обласного підпорядкування Луганської області російськомовне населення домінувало за чисельністю: Рубіжному – 60,05%, Лисичанську – 64,57%, Сєверодонецьку – 69,85%, Первомайську – 71,22%, Ровеньках – 79,79%, Алчевську – 83,58%, Кіровську – 84,57%, Стаханові – 85,29%, Свердловську – 85,28%, Брянці – 87,01%, Антрациті – 87,26%, Красному Лучі – 87,82%, *Луганську* – 85,33% у 2001 році та 81,63% у 1989 році, Краснодоні – 90,75% ¹³¹⁹. Рівень частки російськомовних серед усього населення був найвищим у містах південного сходу Луганської області.

Із 28-ми міст Донецької області, лише в Красному Лимані російськомовні опинилися в меншості – 29,67%. У інших 27-ми містах вони домінували за чисельністю і їхня частка складала: від 55,68% у Слов'янську до 89,44% у Єнакієвому. У Донецьку рівень їхньої частки становив у 2001 році 87,83%, але в 1989 році був нижчим – 80,57% ¹³²⁰.

Рівень частки російськомовних серед населення більшості міст Донбасу був вищим, ніж серед населення міськрад. Ці відмінності були викликані тим, що ступінь мовної асиміляції (зросійщення) українців у приміських поселеннях був нижчим, ніж безпосередньо у містах. Наприклад, серед усього населення Первомайської міськради Луганської області частка російськомовних становила 57,07%, а серед населення міста Первомайська – 71,22%. Подібне співвідношення в рівні частки російськомовних було і в Дружківській міськраді та у місті Дружківці Донецької області, відповідно 63,79% та 70,27%. Але було і зворотне співвідно-

¹³¹⁷ Там само.

¹³¹⁸ Там само.

¹³¹⁹ Там само.

¹³²⁰ Там само.

шення, коли рівень частки російськомовних серед населення міськрад був вищим, ніж населення міст, як, наприклад, у Селідовому Донецької області, відповідно, 70,06% та 66,82%¹³²¹. Це було спричинене тим, що в робітничих селищах навколо Селідового частка росіян була дещо вищою, ніж у самому місті.

Із п'яти міст обласного підпорядкування Запорізької області російськомовні поступалися за чисельністю україномовному населенню лише в Токмаку. В інших містах області вони становили більшість: Мелітополі – 78,14%, Бердянську – 75,27%, Енергодарі – 61,69%, *Запоріжжі* – 56,83% у 2001 році та 57,23% у 1989 році¹³²².

У п'яти із семи міст обласного підпорядкування Одеської області перевага за чисельністю була на боці російськомовних, лише в Котовську та Теплодарі вони були в меншості. Зокрема, їхня частка серед усього населення становила в Ізмаїлі – 74,24%, *Одесі* – 64,75% у 2001 році та 72,87% у 1989 році, Іллічівську – 60,57%, Південному – 53,71%¹³²³.

Із семи міст обласного підпорядкування в Харківській області в трьох містах спостерігалось домінування російськомовного населення: Чугуєві – 69,62%, *Харкові* – 65,86% у 2001 році та 69,56% у 1989 році, Первомайському – 52,65%. В інших чотирьох містах (Люботині, Ізюмі, Лозовій та Куп'янську) рівень їхньої частки був істотно нижчим – 12-20%¹³²⁴.

Із 13-ти міст обласного підпорядкування Дніпропетровської області російськомовне населення становило більшість лише в двох шахтарських містах: Тернівці – 78,00% та Першотравневську – 58,89%, а також в обласному центрі *Дніпропетровську* – 53,08% у 2001 році та 56,92% у 1989 році. Із п'яти міст обласного підпорядкування в Миколаївській області російськомовне населення домінувало за чисельністю лише у *Миколаєві* – 56,81% у 2001 році та 62,37% у 1989 році¹³²⁵.

Із 94 міст обласного підпорядкування південних та східних областей в 69-ти російськомовні становили більшість. *При цьому, усіх обласних центрах Півдня та Сходу України, за винятком Херсону, вони домінували за чисельністю, що безпосередньо впливало на мовну ситуації не лише у кожній з областей, але й у цілому в Південно-Східній Україні.* У жодному із міст західних та центральних областей російськомовне населення не становило більшості. Найвищою була частка російськомовних в Славутичі Київської області – 42,58% та Шостці Сумської області – 35,74%¹³²⁶.

У 108 містах (61,02 % загальної кількості міст обласного підпорядкування) російськомовні становили меншість серед усього населення. Зокрема, в п'яти містах їхня частка скла-

¹³²¹ Там само.

¹³²² Там само.

¹³²³ Там само.

¹³²⁴ Там само.

¹³²⁵ Там само.

¹³²⁶ Там само.

дала від 40% до 50%: у *Херсоні* (45,34 % у 2001 році та 53,27 % у 1989 році), Новій Каховці Херсонської; Нікополі Дніпропетровської; Теплодарі Одеської; Славутичі Київської; в інших п'яти містах – від 30% до 40%: Дніпродзержинську, Орджонікідзе, Павлограді Дніпропетровської; Південноукраїнську Миколаївської; Шостці Сумської¹³²⁷.

Рівень частки російськомовних серед усього населення становив у 16-ти містах 12-ти областей від 20% до 30%: *Києві* (25,27% у 2001 році та 41,13% у 1989 році); *Чернігові* (24,50% у 2001 році та 33,62% у 1989 році); *Сумах* (20,35% у 2001 році та 27,80% у 1989 році); Кременчуці та Комсомольську Полтавської; Світловодську Кіровоградської; Синельниковому, Жовтих Водах, Кривому Розі та Марганці Дніпропетровської; Токмаку Запорізької; Очакові Миколаївської; Котовську Одеської; Каховці Херсонської; Красному Лимані Донецької; Ізюмі Харківської¹³²⁸.

Найбільше було міст (35), де частка російськомовних складала від 10% до 20%: *Ужгороді* (12,40% у 2001 році та 19,85% у 1989 році), Мукачевому та Чопі Закарпатської; *Чернівцях* (15,27% у 2001 році та 30,18% у 1989 році), Новодністровську Чернівецької; *Вінниці* (14,36% у 2001 році та 27,20% у 1989 році), Ладижині Вінницької; *Житомирі* (16,27% у 2001 році та 30,01% у 1989 році), Коростені, Новоград-Волинському та Бердичеві Житомирської; Борисполі, Ірпені, Василькові, Білій Церкві та Броварах Київської; *Кіровограді* (19,91% у 2001 році та 29,62% у 1989 році), Олександрії та Знам'янці Кіровоградської; *Полтаві* (14,06% у 2001 році та 22,95% у 1989 році), Миргороді Полтавської; Глухові та Конотопі Сумської; *Хмельницькому* (10,36% у 2001 році та 23,40% у 1989 році), Нетішині Хмельницької; *Черкасах* (18,68% у 2001 році та 28,99% у 1989 році), Смілі та Каневі Черкаській; Вільногірську та Новомосковську Дніпропетровської; Воскресенську та Первомайську Миколаївської; Люботині, Лозовій та Куп'янську Харківської¹³²⁹.

Ще в 27-ми містах винятково західних та центральних областей її рівень становив від 5% до 10%: *Івано-Франківську* (6,38% у 2001 році та 20,40% у 1989 році); *Луцьку* (6,79% у 2001 році та 14,29% у 1989 році), Володимирі-Волинському та Нововолинську Волинської; Береговому Закарпатської; *Львові* (9,95% у 2001 році та 20,61% у 1989 році), Червонограді та Стрию Львівської; *Рівному* (7,48% у 2001 році та 16,43% у 1989 році), Кузнецовську Рівненської; Могилеві-Подільському та Жмеринці Вінницької; Березані та Фастові Київської; Лубнах Полтавської; Ромнах, Лебедині та Охтирці Сумської; Кам'янці-Подільському, Старокопанині, Шепетівці та Славути Хмельницької; Умані, Ватутіному та Золотоноші Черкаській; Прилуках та Ніжині Чернігівської¹³³⁰.

¹³²⁷ Там само.

¹³²⁸ Там само.

¹³²⁹ Там само.

¹³³⁰ Там само.

У 20-ти містах дев'яти західних та центральних областей він не досягав і 5%: у одному обласному центрі – *Тернополі* (3,37% у 2001 році та 8,22% у 1989 році); Ковелі Волинської; Хусті Закарпатської; Яремчі, Болехові, Калуші та Коломиї Івано-Франківської; Новому Роздолі, Бориславі, Дрогобичі, Самборі, Трускавці та Моршині Львівської; Дубно та Острозі Рівненської; Хмільнику та Козятині Вінницької; Малині Житомирської, Переяславі-Хмельницькому та Ржищеві Київської¹³³¹.

Серед населення обласних центрів *Західного* регіону в 2001 році частка російськомовних не перевищувала 10%, за винятком *Ужгорода* та *Чернівців*, де вона була дещо більшою, відповідно, 12,40% та 15,27%. При цьому, в 1989 році в усіх обласних центрах Західної України цей рівень перевищував 10%, а в Чернівцях досягав 30,18%, і лише у Тернополі був значно нижчим – 8,22%¹³³².

В обласних центрах *Центральної* України в 2001 році рівень частки російськомовних серед усього населення становив від 10% до 25%. Зокрема, *Хмельницькому* – 10,36%, *Полтаві* – 14,06%, *Вінниці* – 14,36%, *Житомирі* – 16,27%, *Черкасах* – 18,68%, *Кіровограді* – 19,91%, *Сумах* – 20,35%, *Чернігові* – 24,50 % та в столиці України *Києві* – 25,27%. У 1989 році цей рівень був ще вищим і становив від 22,95% у Полтаві до 41,13% у Києві¹³³³.

У переважній більшості західних та центральних областей рівень частки російськомовних серед усього населення обласних центрів був вищим, ніж в інших містах обласного підпорядкування. За винятком областей, де були міста атомників. Зокрема, серед усього населення *Рівного* рівень частки російськомовних серед усього населення був дещо нижчим, ніж у місті атомників – Кузнецовську, відповідно, 7,48 % та 9,27 %, у *Хмельницькому* та Нетішині, відповідно, 10,36 % та 11,41 %, *Києві* та Славутичі, відповідно, 25,27 % та 42,58 %. Ще в трьох центральних областях частка російськомовних серед населення обласних центрів була меншою, ніж у промислових містах цих областей. Так, частка російськомовних у *Полтаві* була меншою, ніж у Кременчузі, в *Сумах* – нижчою, ніж у Шостці, а *Кіровограді* – меншою, ніж у Світловодську¹³³⁴.

Таким чином, за 1989–2001 рр. спостерігалось зростання частки україномовних серед міського населення в абсолютній більшості областей України. Скорочення відбулося лише в містах Донецької та Луганської областей, а також в АР Крим та Севастополі. Україномовні переважали серед міського населення в 19-ти областях та Києві, в тому числі в семи областях їхня питома вага перевищувала 90%, у восьми – більше 80%, у чотирьох – від 50% до 80%. Російськомовні складали більшість в урбаністичному середовищі АР Крим та п'яти облас-

¹³³¹ Там само.

¹³³² Таблиця 2.2.21.

¹³³³ Там само.

¹³³⁴ Таблиця 1.2.2.

тей: Донецької, Луганської, Одеської, Запорізької та Харківської¹³³⁵. Їхня перевага за чисельністю в останніх трьох областях була забезпечена винятково за рахунок обласних центрів. До речі, етнічні росіяни переважали за чисельністю лише в Криму, а в усіх без винятку областях України вони були в меншості. За 1989-2001 рр. рівень частки російськомовних серед міського населення зменшився в усіх областях, за винятком Донецької та Луганської.

Отже, за роки незалежності України, на відміну від радянських часів, відбувалася зміни в урбаністичному середовищі на користь української мови, що свідчить про початок відновлення природних етномовних процесів. Ці зміни були викликані протилежними напрямками в динаміці чисельності україномовного та російськомовного міського населення. За радянських часів в урбаністичному середовищі спостерігалася зменшення чисельності україномовного населення на тлі інтенсивного зростання числа російськомовних. За добу незалежності України напрями змін чисельності обох цих груп населення стали протилежними: збільшилася чисельність україномовних, а чисельність російськомовних зазнала скорочення.

Визначальною ознакою етномовних процесів доби незалежності стало інтенсивне скорочення частки російськомовних серед усього населення обласних центрів, найбільше в західних та центральних областях, на відміну від радянських часів, коли зміни мовної структури населення відбувалися на користь російськомовних. В урбаністичному середовищі України за 1989–2001 рр. провідною стала тенденція *до зростання частки україномовних на тлі зменшення рівня частки російськомовних*. Але серед міського населення *Криму та Донбасу* продовжувалося, як і за радянських часів, скорочення рівня частки україномовного населення.

7.5. Територіальне розміщення, динаміка чисельності та мовна структура етнічних меншинних груп

Важливе значення для оцінки етнічного складу населення має аналіз територіального розміщення меншинних груп в Україні та типу їхнього розселення. За просторовим виміром усі 17 етнічних груп є регіональними меншинами. Жодна з них не домінує за чисельністю серед усього населення окремих областей. Росіяни також не мають суцільної етнічної території в Україні, вони майже не представлені в сільській місцевості на невеликих містах переважної більшості західних та центральних областей. За винятком Криму, росіяни складають абсолютну більшість серед усього населення окремих містах обласного підпорядкування в

¹³³⁵ Там само.

Донбасі та в трьох прикордонних районах: Краснодарському та Станично-Луганському Луганської області та Путивльському Сумської області ¹³³⁶.

Переважає більшість росіян зосереджена не в прикордонних районах, а в містах в глибині України, де вони не складають абсолютної більшості, і перебувають в оточенні українського населення прилеглих сільських округ. Територіальне розміщення росіян в Криму також не має ознак суцільних етнічних земель. Вони складають абсолютну більшість лише серед населення Севастополя та міського населення АР Крим. Серед сільського населення цієї автономії росіяни становлять відносну більшість. Із 14-ти районів АР Крим, абсолютну більшість росіяни складають лише у п'яти ¹³³⁷.

Територіальне розміщення росіян в Україні було досить нерівномірним. У 2001 році майже дві третини їхньої загальної чисельності припадало лише на чотири області (Донецьку, Луганську, Одеську і Харківську) та Крим (АР Крим і Севастополь). *Розселення росіян в абсолютній більшості областей України належить до дисперсного типу.* Лише в окремих містах та районах Криму та Донбасу зберігався компактний тип розміщення.

Розміщення предстанків окремих етносів в урбаністичному середовищі України було досить нерівномірним. Жодна з 16-ти етнічних меншин України не складала абсолютну більшість серед населення в містах обласного підпорядкування. Лише чотири з них мають ареали компактного розселення, але не в містах, в окремих районах, де вони складають більшість серед загальної чисельності населення. Зокрема, угорці в Берегівському районі Закарпатської області, румуни в новоствореному Герцаївському районі Чернівецької області. Молдовани були в абсолютній більшості серед населення в Новоселицькому районі Чернівецької та у відносній більшості в Ренійському районі Одеської області. Болгари становили абсолютну більшість серед населення Болградського та відносну більшість Арцизького та Тарутинського районів Одеської області ¹³³⁸.

Ще три меншини: кримські татари, греки та гагаузи, хоча і мали ареали компактного розселення, але не домінували за чисельністю в жодному районі чи місті. Кримські татари розселені в районах АР Крим, греки в Маріуполі та сусідніх з ним районах Донецької області, а гагаузи в Болградському та Ренійському районах Одеської. *Більшість кримських татар, угорців, гагаузів, румунів, молдованів та болгарів були зосереджені не в містах, а в селах.*

Серед інших дев'яти етнічних меншин, переважало міське населення і, відповідно, дисперсний тип розселення і в жодному місті чи районі вони не домінували за чисельністю. Понад 50% чисельності кожної з них припадало на три – шість областей України. Поляки та

¹³³⁶ Таблиця 1.2.2.

¹³³⁷ Там само.

¹³³⁸ Таблиця 1.4.2.

татари були розселені в трьох областях; цигани, євреї, азербайджанці, грузини – в чотирьох; вірмени та німці – в п'яти, а білоруси – в шести.

Отже, основним ареалом територіального розміщення етнічних меншин в Україні є переважно великі міста південні та східні області, а також окремі сільські райони Чернівецької, Закарпатської та Одеської областей, а також АР Крим. До того ж, в урбаністичному середовищі України вони були розселені переважно дисперсно. Варто погодитися зі слушним висновком українського етногеографа М. С. Дністрянського про те, «що Україна за етнотериторіальною структурою населення належить до типу переважно моноетнічних держав, понад 80% території яких – це ареал розселення одного етносу..., а розселення етнічних меншин має переважно малокомпактний та дисперсно-змішаний характер»¹³³⁹.

Найбільша за чисельністю етнічна меншина в Україні після росіян – *білоруси* були розселені переважно дисперсно в містах. Основним ареалом їхнього територіального розміщення були не сусідні з Білоруссю області, а східні та південні, а також Київ. Найбільше білорусів зосереджувалося в Донецькій області – 41 415 осіб (19,30% загальної чисельності представників цього етносу в Україні – мешканців міст), Дніпропетровській – 24 935 осіб (11,62%), АР Крим та Севастополі – 22 364 особи (10,42%), Луганській – 18 911 осіб (8,81%), Харківській – 11 036 осіб (5,14%), Одеській – 10 319 осіб (4,81%), Запорізькій – 9 681 особа (4,51%), Миколаївській – 5 807 осіб (2,71%), Херсонській – 5 139 осіб (2,39%). Частка білорусів серед загальної чисельності міського населення цих областей залишалася доволі незначною – не перевищувала і 1%¹³⁴⁰.

На Схід та Південь України припадало 70% загальної чисельності білорусів – мешканців міст. Ще 16 549 осіб (7,71%) представників цього етносу проживали в Києві. Інші були дисперсно розселені в містах центральних та західних областей. Найбільші за числом міські громади білорусів існували в Донецьку – 11 659 осіб, Дніпропетровську – 10 261 особа, Харкові – 7 293 особи, Одесі – 6 401 особа, Кривому Розі – 6 193 особи, Запоріжжі – 5 555 осіб та Севастополі – 5 316 осіб. Від 3 до 4 тис. білорусів нараховувалося ще у восьми містах: Макіївці, Миколаєві, Горлівці, Сімферополі, Маріуполі, Львові, Чернігові, Луганську¹³⁴¹.

Хоча *євреї* за чисельністю посідали в 2001 році лише дев'яте місце серед усіх етнічних меншинних груп України, то завдяки найвищому рівню урбанізації, серед міського населення вони були третіми після росіян та білорусів, а в 1989 році за числом навіть переважали останніх. Характерною ознакою територіального розміщення євреїв в Україні був дисперсний тип розселення, тому і рівень їхньої частки серед усього міського населення залишався досить незначним – менше 1%. Вони зосереджувалися насамперед у найбільших містах

¹³³⁹ Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – С. 223.

¹³⁴⁰ Розрахунки: за даними архіву Держкомстату України.

¹³⁴¹ Там само.

Україні: Києві – 17 962 особи (0,64% загальної чисельності населення столиці), Одесі – 12 368 осіб (1,22% – найвищий рівень частки євреїв серед міського населення), Харкові – 11 176 осіб (0,77 %), Дніпропетровську – 10 261 особа (0,97%), Донецьку – 5 076 осіб (0,50%)¹³⁴². У п'яти містах-мільйонниках мешкають більше половини загального числа представників цієї меншини в Україні.

Єврейські громади з чисельністю від 1 до 3 тис. осіб існували в інших обласних центрах та найбільших містах: Запоріжжі – 3 444 осіб (0,42%), Миколаєві – 2 797 осіб (0,55%), Сімферополі – 2 322 особи (0,69%), Львові – 1 928 осіб (0,27%), Кривому Розі – 1 809 осіб (0,27%), Вінниці – 1 723 особи (0,49%), Луганську – 1 699 осіб (0,37%), Херсоні – 1 467 осіб (0,45%), Житомирі – 1 328 осіб (0,47%), Чернівцях – 1 308 осіб (0,55%), Маріуполі – 1 174 особи (0,24%) та Чернігові – 1 049 осіб (0,35%)¹³⁴³.

Абсолютна більшість *поляків* була розселена в трьох областях: Житомирській – 31 111 осіб (31,22% загальної чисельності представників цього етносу – мешканців міст), Хмельницькій – 14 435 осіб (14,49%) та Львівській – 12 541 особа (12,59%). Частка поляків серед міського населення цих областей була вищою, ніж серед сільського. Найбільші за числом міських громади поляків в Україні була в Житомирі – 13 894 особи (4,91% загальної чисельності населення міста), Києві – 6 924 особи (0,27%), Львові – 6 364 особи (0,88%), Хмельницькому – 4 911 осіб (1,96%). Дещо вищою була частка поляків серед населення міст – районних центрів: Городок Хмельницької області – 18,47% (3 234 осіб), Мостиська Львівської – 18,84% (1 704 особи) та Бердичів Житомирської – 4,73% (4 125 осіб)¹³⁴⁴. Крім того, від 1 до 2 тис. поляків були розселені в інших обласних центрах: Вінниці, Чернівцях, Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку.

Одеська та Запорізька області були основними регіонами територіального розміщення *болгарів* в Україні. У 2001 році в містах Одещини були розселені 49 298 болгарів – 58,35% їхньої загальної чисельності міського населення, ще 13 287 осіб (15,73%) були мешканцями міст Запорізької області. При цьому частка болгарів серед міського населення була істотно меншою, ніж серед сільського населення: в Одеській області – 3,07% та 11,91%, в Запорізькій, відповідно, 0,91% та 3,05%¹³⁴⁵.

Найбільшою за числом міська громада болгарів була в Одесі – 13 331 особа, але їхня частка серед усього населення міста складала лише 1,32%. В Ізмаїлі їхня чисельність становила 8 609 осіб (10,12%). Лише в районних центрах Арцизі та Болграді частка болгарів серед усього населення була вищою, відповідно, 18,90% (3 075 осіб) та 45,50% (7 772 особи). При цьому в Болграді вони складали відносну більшість серед усього населення. В Запорізькій

¹³⁴² Там само.

¹³⁴³ Там само.

¹³⁴⁴ Там само.

¹³⁴⁵ Там само.

області болгари мешкали в Бердянську – 4 054 особи (3,33%), Запоріжжі – 3 629 осіб (0,45%) та районному центрі Приморську – 1 065 осіб (8,28%)¹³⁴⁶. Частина болгарів була дисперсно розселена в промислових містах Донбасу та Подніпров'я.

Кримські татари, які почали повертатися в Україну наприкінці 80-х рр. XX ст. із Середньої Азії зосереджувалися переважно не в містах, а в сільській місцевості АР Крим. Тому в 2001 році рівень частки цього етносу серед усього міського населення автономії був істотно нижчим, ніж серед сільського, відповідно, 6,21% та 22,27%. На АР Крим припадало 96,67% загального числа кримських татар – мешканців міст. У жодному місті автономії вони не становили більшості серед усього населення. Найбільша за чисельністю міська громада кримських татар зосереджувалася в Сімферополі – 25 005 осіб (7,40% від усього населення міста). Доволі значною була їхня частка серед населення Євпаторії – 7 999 осіб (7,75%), Джанкою – 3 469 осіб (8,09%), Судака – 1 474 особи (9,79%). Найвищим рівень цієї частки був серед усього населення невеликих міст: Старий Крим – 29,17% (2 905 осіб), Білогірськ – 27,83% (5 127 осіб) та Бахчисарай – 18,70% (4 992 осіб)¹³⁴⁷. За межами Криму кримські татари були мешканцями Генічеська Херсонської та Мелітополя Запорізької області.

Територіальне розміщення в Україні вихідців із Закавказзя: *вірменів, азербайджанців та грузинів*, чисельність яких особливо активно зростала впродовж останніх років, було досить подібним. Абсолютна більшість представників цих трьох етносів зосереджувалася в містах сходу та півдня, насамперед в обласних центрах, а також у Києві. Так, у 2001 році в містах Донецької області чисельність вірменів складала 14 684 особи (18,55% загальної їхньої чисельності в Україні), азербайджанців – 7 271 особу (19,73%), грузинів – 6 656 осіб (22,31%), Харківської, відповідно, 9 427 осіб (11,91%), 4 668 осіб (12,67%) та 3 802 особи (12,74%), Дніпропетровської – 9 061 особа (11,45%), 4 784 осіб (12,98%), 2 544 осіб (8,53%), Луганської – 5 961 особа (7,53%), 2 660 осіб (7,22%), 1 982 особи (6,64%), Одеської – 5 899 осіб (7,45%), 2 371 особа (6,43%), 2 463 особи (8,26%), АР Крим – 5 839 осіб (7,38%), 2 567 осіб (6,97%), 1 334 осіб (4,47%), Запорізької – 4 750 осіб (6,00%), 2 011 осіб (5,46%), 3 556 осіб (11,92%)¹³⁴⁸.

В шести східних та південних областях, а також в АР Крим зосереджувалося 70% загального числа вірменів у містах України, 72% азербайджанців та 75% грузинів. Фактично в найбільших за чисельністю населення містах півдня та сходу протягом останніх десятиліть виникли громади мігрантів – вихідців із Закавказзя. Але рівень частки кожного з цих трьох етносів не перевищував 0,50% загальної чисельності міського населення цих областей. Найчисельніші міські громади вірменів існували в найбільших містах України: Харкові – 7 293

¹³⁴⁶ Там само.

¹³⁴⁷ Там само.

¹³⁴⁸ Там само.

особи, Києві – 4 935 осіб, Дніпропетровську – 4 698 осіб, Одесі – 4 374 особи, Донецьку – 3 981 особа та Запоріжжі – 3 078 осіб. Азербайджанські громади також були представлені в цих же містах: Харкові – 3 892 особи, Києві – 2 567 осіб, Дніпропетровську – 2 315 осіб, Донецьку – 2 088 осіб, Одесі – 1 865 осіб та Запоріжжі – 1 249 осіб. Грузини були зосереджені в Запоріжжі – 3 112 осіб, Харкові – 2 839 осіб, Києві – 2 352 особи, Донецьку – 2 049 осіб, Одесі – 1 948 осіб та Дніпропетровську – 1 345 осіб¹³⁴⁹. За рівнем зосередження в найбільших містах України вірмени, азербайджанці та грузини наближалися до євреїв.

Для *молдованів* основними регіонами територіального розміщення були Одеська та Чернівецька області, відповідно, 42,67% (31 405 осіб) та 10,38% (7 636 осіб) загальної чисельності цього етносу – мешканців міст. Частка молдованів серед міського населення цих областей була істотно нижчою, ніж серед сільського населення, в Одеській області – 1,96% та 10,85%, в Чернівецькій – 2,07% та 10,82%. Найбільша за числом міська громада молдованів була в Одесі – 7 606 осіб, але їхня частка серед усього населення міста складала лише 0,75%. Вони розселені також ще в двох містах обласного підпорядкування: в Ізмаїлі – 3 670 осіб (4,31%) та Котовську – 2 082 особи (5,12%). Лише в районних центрах Рені та Кілії їхня частка серед населення була вищою, відповідно, 29,51% (6 126 осіб) та 9,67% (2 214 осіб)¹³⁵⁰.

У Чернівецькій області найбільша міська громада молдованів зосереджувалася в обласному центрі – 3 829 осіб (1,62%). Істотно вищою була їхня частка серед населення районного центру Новоселиця – 35,82% (2 953 особи). Інші представники цього етносу були розселені дисперсно в містах півдня та сходу, найбільше в Донбасі та Миколаївській області¹³⁵¹.

Донецька область була осередком територіального розміщення *греків* в Україні – 51 414 осіб, 83,10% їхньої загальної чисельності мешканців міст. Незважаючи на те, що більшість греків мешкали в містах, їхня частка серед міського населення в цій найбільш урбанізованій області була істотно нижчою, ніж серед сільського, відповідно 1,18% та 5,44%. Найбільша за числом грецька громада зосереджувалася на території Маріупольської міськради – 21 923 особи (4,29%) та Донецька – 10 125 осіб (1,01%). Частина греків була дисперсно розселена в містах Запорізької, Одеської та Луганської областей, а також в АР Крим¹³⁵².

Основним ареалом територіального розміщення *татар* в Україні були східні та південні області, насамперед Донбас. Зокрема, в 2001 році в містах Донецької області нараховувалося 17 938 осіб представників цього етносу, що складало 30,43% їхньої загальної чисельності, Луганської – 8 202 особи (13,91%), АР Крим та Севастополі – 6 346 осіб (10,76%), Запорізької – 4 173 особи (7,08%), Херсонської – 3 939 осіб (6,68%), Харківської – 3 804 особи (6,45%), Дніпропетровської – 3 436 осіб (5,83%). На ці п'ять областей та автономію припада-

¹³⁴⁹ Там само.

¹³⁵⁰ Там само.

¹³⁵¹ Там само.

¹³⁵² Там само.

ло більше 80% загального числа татар в Україні. Найбільші за чисельністю міські громади татар були в Донецьку – 4 974 особи, Макіївці – 4 578 осіб, а також у Харкові – 3 190 осіб, Києві – 2 451 особа та Запоріжжі – 2 163 особи ¹³⁵³.

У Закарпатській області були основні ареали територіального розселення *угорців* в Україні – 53 598 осіб, 94,67% загального числа міських мешканців – представників цього етносу. Частка угорців серед міського населення області в 2001 році становила 11,64%. Найбільша міська громада угорців зосереджувалася в Береговому – 12 779 осіб, де вони становили відносну більшість серед усього населення (49,06%). Доволі значною була чисельність угорців в обласному центрі та містах обласного підпорядкування: Ужгороді – 7 972 особи (6,90%), Мукачевому – 6 975 осіб (8,54%), Чопі – 3 496 осіб (39,41%), а також в районному центрі Тячеві – 2 306 осіб (24,23%) ¹³⁵⁴.

Чернівецька область була основним районом зосередження *румунів* в Україні – 24 499 осіб, 75,61% загальної чисельності представників цього етносу – мешканців міст. Але румуни були розселені переважно в селах, а не містах області. У 2001 році частка румунів серед міського населення області становила 6,65%, а серед сільського населення – 16,35%. Найбільше румунів – мешканців міст зосереджувалися в обласному центрі: 10 553 осіб (4,46% загальної чисельності населення Чернівців), а також в районних центрах: Новоселиці – 2 503 особи (17,23%) та Герці – 1 445 осіб (71,18%). Ще близько 6 тис. румунів були дисперсно розселені в містах Закарпаття ¹³⁵⁵.

Розселення *циганів* у містах України було досить нерівномірним. Головним осередком територіального розміщення цього етносу було Закарпаття – 7 149 осіб (21,38% загальної чисельності цього етносу – мешканців міст). Ще у восьми областях їхня чисельність перевищувала 1 тис. осіб у кожній: Донецькій – 3 991 особа (11,94%), Дніпропетровській – 3 728 осіб (11,15%), Одеській – 2 225 осіб (6,65%), Луганській – 2 154 особи (6,44%), Харківській – 1 913 осіб (5,72%), Миколаївській – 1 490 осіб (4,45%), Херсонській – 1 228 осіб (3,67%) та Сумській – 1 072 особи (3,21%), а також в АР Крим – 1 140 осіб (3,41%). Найбільші міські громади циганів була в трьох містах Закарпатської області: Ужгороді – 1 705 осіб (1,48% загальної чисельності населення міста), Береговому – 1 695 осіб (6,51%) та Мукачевому – 1 130 осіб (1,38%) ¹³⁵⁶.

У територіальному розміщенні *німців* в урбаністичному середовищі України були свої особливості. Переважна більшість представників цього етносу була дисперсно розселені в містах східних та південних областей: Донецькій – 3 652 особи (14,84%), Дніпропетровській – 3 160 осіб (12,84%), Запорізькій – 1 654 особи (6,72%), АР Крим – 1 431 (5,82%), Лугансь-

¹³⁵³ Там само.

¹³⁵⁴ Там само.

¹³⁵⁵ Там само.

¹³⁵⁶ Там само.

кій – 1 321 особа (5,37%), Харківській – 1 101 особа (4,47%), а також у Києві – 1 123 особи (4,56%) та на Закарпатті – 2 556 осіб (10,39%). Найбільша за чисельністю міська громада німців була в Мукачевому Закарпатської області – 1 592 особи, що складало 1,95% загальної чисельності населення міста ¹³⁵⁷.

Одеська область, насамперед її південно-західна частина (Буджак) є основним районом розселення *гагаузів*. Більшість гагаузів мешкали в сільській місцевості Болградського та Ренійського районів і були дисперсно розселені в містах області: Одесі – 1 399 осіб, Ізмаїлі – 788 осіб, Рені – 736 осіб та Болграді – 570 осіб. Чисельність гагаузів – мешканців міст Одеської області складала в 2001 році 5 892 особи (68,88% їхньої чисельності в містах України). Інші були дисперсно розселені в містах Донбасу, Криму та Миколаївської області ¹³⁵⁸.

Що стосується інших етносів, насамперед вихідців з пострадянського простору, абсолютна більшість яких була мігрантами радянської доби, то вони були дисперсно розселені (по декілька десятків осіб) у містах сходу та півдня, а також у великих містах, насамперед обласних центрах інших областей України. Такий тип розселення був притаманний *узбекам, чувашам, мордві, литовцям, латишам, казахам, осетинам*. Переважна більшість мігрантів останніх двох десятиліть – *корейців та турків (турків-месхетинців)* були розселені в південних областях. *Араби* зосереджувалися в найбільших містах України – Києві, Харкові, Одесі. *Словаки* були мешканцями міст Закарпаття – 4 029 осіб, з них 2 523 особи жили в Ужгороді, що складало 2,18% загальної чисельності населення міста. *Чехи* дисперсно розселені в Києві та в містах Житомирської, Закарпатської, Рівненської областей. Найбільші за числом міські громади чехів були в Києві – 381 особа та Житомирі – 219 осіб ¹³⁵⁹.

Отже, територіальне розміщення представників етнічних меншинних груп в урбаністичному середовищі України було досить нерівномірним. Абсолютна їх більшість були дисперсно розселені в містах, насамперед південних та східних областей.

Зміни чисельності. Сукупна чисельність представників етнічних меншинних груп, окрім росіян – мешканців міст також зменшилася з 1 780 320 осіб у 1989 році до 1 210 034 осіб у 2001 році, тобто на 32,01% (570 286 осіб) ¹³⁶⁰. Істотно скоротився також і рівень їхньої частки серед усього міського населення України з 5,19% до 3,75%, тобто на 1,44% ¹³⁶¹.

Впродовж 1989–2001 рр. у містах України спостерігалися відмінності в напрямках змін чисельності окремих етносів. Із 28-ми етнічних груп за цей час збільшилася чисельність лише семи етносів. Найбільш істотно зросла чисельність кримських татар – на 438,10% (68 484 особи), вірменів – на 68,91% (32 289 осіб). Відбулося також зростання чисельності інших ет-

¹³⁵⁷ Там само.

¹³⁵⁸ Там само.

¹³⁵⁹ Там само.

¹³⁶⁰ Таблиці 2.1.1, 2.1.2.

¹³⁶¹ Таблиця 2.1.4.

носів – досить інтенсивне у відносних показниках, але незначне в абсолютних: грузинів – на 40,86% (8 654 особи), азербайджанців – на 26,04% (7 612 осіб), арабів – на 403,52% (4 931 особу), турків (турків-месхетинців) – на 956,77% (2 191 особу), корейців – на 26,62% (1 771 особу). За 1989–2001 рр. в урбаністичному середовищі України збільшилася також чисельність в'єтнамців, китайців та вихідців з інших країн Азії ¹³⁶².

Приріст чисельності всіх цих етносів став результатом масових міграцій на терени України. Кримські татари з кінця 80-х рр. поверталися до Криму з Середньої Азії, куди вони були депортовані ще в 1944 році. Масове переселення вірменів, грузинів та азербайджанців було спричинене міжетнічними конфліктами в Закавказзі в 90-х рр. XX ст. Турки (турки-месхетинці) та корейці мігрували із Середньої Азії, араби з країн Близького Сходу та Північної Африки. Лише для кримських татар переселення було поверненням на історичну батьківщину, всі інші мігранти фактично були іноземцями. Чисельність ще двох етносів: циганів (ромів) та гагаузів за 1989–2001 рр. фактично не змінилася, скорочення числа перших складало 1,43% (486 осіб), а других – 2,51% (220 осіб) ¹³⁶³.

Серед усіх етнічних меншинних груп у містах України, чисельність яких зазнала істотного скорочення за 1989–2001 рр., перше місце посідали євреї. Їхня чисельність зменшилася з 482 246 осіб у 1989 році до 102 085 осіб, тобто на 78,83% (380 161 особу). Ці зміни стали результатом масової міграції євреїв на історичну Батьківщину, а також до США та Німеччини, особливо на початку 90-х рр. Міграційні процеси вплинули також на зменшення чисельності німців на 8,45% (2 241 особу) та греків – на 9,54% (6 528 осіб) ¹³⁶⁴.

Головним чином у результаті етнічної асиміляції зазнала скорочення чисельність білорусів на 38,51% (134 444 особи), поляків – на 32,75% (48 522 особи), молдованів – на 31,89% (34 463 особи), болгарів – на 15,30% (15 256 осіб), угорців – на 10,02% (6 301 особу), румунів – на 7,70% (2 703 осіб). Значно зменшилася також і чисельність татар – на 21,63% (16 558 осіб), з 75 512 осіб до 58 954 особи ¹³⁶⁵. У 2001 році татар в Україні було ще менше, бо їхня чисельність за 1989–2001 рр. збільшилася в АР Крим, Севастополі та в Херсонській області за рахунок кримських татар, які ідентифікували себе «татарами», як раніше в радянських паспортах, але рідною мовою визнали кримськотатарську.

Головним чином не внаслідок міграцій, а в результаті етнічної асиміляції в умовах дисперсного розселення істотно скоротилася за 1989–2001 рр. також і чисельність представників колишніх союзних та автономних республік. Більшість з них була зосереджена в промислових містах півдня та сходу, і число яких за радянських часів постійно зростало, внаслідок політики «обміну кадрів». Навпаки, за 1989–2001 рр., чисельність мордві зменшилася на

¹³⁶² Таблиця 2.1.2.

¹³⁶³ Там само.

¹³⁶⁴ Таблиці 2.1.1, 2.1.2.

¹³⁶⁵ Там само.

54,72%, казахів – на 53,12%, чувашів – на 51,15%, узбеків – на 48,72%, литовців – на 38,87%, латишів – на 32,04%, осетинів – на 29,11%. Асиміляційні та міграційні процеси вплинули також і на скорочення чисельності чехів – на 37,84% та словаків – на 32,77%¹³⁶⁶. Більшість чехів мешкали на Волині, а словаків – на Закарпатті.

Спостерігалася і така тенденція в динаміці чисельності: меншого скорочення чисельності зазнали ті етнічні групи, які мали частково компактний тип розселення (угорці, румуни, гагаузи, цигани). Чисельність тих етносів, які були дисперсно розселені переважно у великих містах, скорочувалася значно інтенсивніше. Скоротилася чисельність представників етносів союзних та автономних республік колишнього СРСР, за винятком вихідців з Кавказу. Водночас зросла чисельність представників далекого зарубіжжя, фактично іноземців.

У етнічній структурі міського населення України частка кожного з представників цих етносів була досить незначною. Зокрема, частка білорусів, найбільшої за чисельністю після росіян етнічної меншини, становила лише 0,66%. Ще нижчим був рівень часток інших етносів: від 0,01% у турків (турків-месхетинців) до 0,32% у євреїв. Упродовж 1989–2001 рр. збільшився рівень часток лише тих етносів, чисельність яких збільшилася за рахунок міграцій: кримських татар, вірменів, азербайджанців, грузинів, корейців, арабів, турків (турків-месхетинців). Найбільш істотно зросла частка кримських татар – з 0,04% до 0,26%¹³⁶⁷.

В етнічному складі населення фактично не змінилася частка тих етносів, темпи скорочення чисельності яких наближалися до динаміки чисельності всього міського населення: румунів, циганів, німців та гагаузів. Зменшився рівень часток всіх інших етнічних груп, чисельність яких скорочувалася інтенсивніше, ніж загальна чисельність міського населення. Найбільш істотно зменшилася частка євреїв серед міського населення України – з 1,41% у 1989 році до 0,32%, тобто на 1,09%¹³⁶⁸.

Отже, визначальною ознакою етнічних процесів в урбаністичному середовищі сучасної України, на відміну від радянських часів, стало зростання етнічної однорідності населення. Збільшення питомої ваги українців серед усього міського населення супроводжувалося зменшенням рівня сукупної частки інших етносів. До того ж, рівень частки кожної з меншинних груп серед населення, окрім росіян, залишався досить незначним. Частка жодної із цих меншинних груп не досягала навіть і 1% серед усього міського населення України.

Мовна структура. Мовна структура міського населення України дещо відрізнялася від його етнічного складу, внаслідок процесів мовної асиміляції, насамперед представників дисперсно розселених меншинних груп. За рідною мовою кожен з етносів поділявся на три групи. До першої групи належали ті, хто визнавав рідними *власні національні мови*. До дру-

¹³⁶⁶ Таблиця 2.1.2.

¹³⁶⁷ Таблиця 2.1.4.

¹³⁶⁸ Там само.

гої та третьої груп належали асимільовані за мовою: *україномовні* та *російськомовні*. Сукупна чисельність всіх етнічних груп, окрім росіян, які визнавали рідними власні національні мови зменшилася за 1989–2001 рр. з 570 257 осіб до 408 327 осіб, тобто на 28,40% (161 930 осіб). Темпи скорочення чисельності російськомовних були ще вищими – 40,84% (423 379 осіб), з 215 333 осіб до 150 224 осіб. Навпаки, за цей же час число україномовних збільшилося з 155 234 осіб до 174 404 осіб, тобто на 12,35% (19 170 осіб) ¹³⁶⁹.

Існували також істотні відмінності в змінах чисельності окремих етносів за 1989-2001 рр. залежно від рідної мови. Серед 14-ти етносів чисельність україномовних зростала на тлі зменшення числа російськомовних та тих, хто зберігав власні національні мови: білоруси, молдовани, болгар, угорці, євреї, греки, татари, німці, чуваші, мордва, литовці, казахи, латиші та осетини. Серед шести етносів чисельність україномовних збільшувалася швидше, ніж російськомовних на тлі скорочення числа не асимільованих за мовою: азербайджанці, грузини, цигани, гагаузи узбеки та корейці ¹³⁷⁰.

Серед вірменів та арабів чисельність україномовних збільшувалася вищими темпами, ніж зростало число російськомовних та з власними національними мовами. Серед турків (турків-месхетинців) чисельність україномовних збільшувалася швидше, ніж російськомовних, але повільніше, ніж з власною національною мовою. Серед кримських татар чисельність україномовних зростала повільніше, ніж російськомовних та не асимільованих за мовою. Серед поляків, словаків та чехів чисельність україномовних зменшувалася повільніше, ніж російськомовних та з власними національними мовами. І лише серед румунів чисельність україномовних скорочувалася повільніше, ніж російськомовних на тлі зростання тих, які зберігали власну національну мову ¹³⁷¹.

Визначальною ознакою змін мовного середовища міського населення України за 1989-2001 рр. стало зростання чисельності україномовних серед переважної більшості етнічних груп (24-х), досить істотне у відносних, але не значне в абсолютних показниках. Найбільше зростання числа україномовних в абсолютних показниках спостерігалось серед білорусів (8 032 особа), євреїв (4 074 особи), циганів (3 168 осіб), німців (3 117 осіб), вірменів (2 913 осіб), болгарів (2 557 осіб), молдованів (2 147 осіб). Найвищі темпи зростання числа україномовних у відносних показниках спостерігалися серед тих етносів, чисельність яких зростала переважно за рахунок мігрантів (араби, турки, корейці, кримські татари, вірмени, азербайджанці, грузини), хоча в абсолютних показниках приріст становив від декількох десятків до декількох сотень осіб ¹³⁷².

¹³⁶⁹ Таблиці 2.1.1, 2.1.2.

¹³⁷⁰ Таблиця 2.1.2.

¹³⁷¹ Там само.

¹³⁷² Там само.

Із 28-ми етнічних груп, лише серед п'яти зростала чисельність тих, хто визнавав рідними власні національні мови: кримські татари, вірмени, араби, турки (турки-месхетинці) та румуни. Чисельність останніх зросла внаслідок зміни етнічної та мовної самоідентифікації частини молдованів, а чисельність чотирьох інших збільшилася винятково в результаті міграцій. До того ж, хоча загальна чисельність азербайджанців, грузинів та корейців, збільшилася за 1989-2001 рр., а число тих, хто визнавав рідними власні національні мови, навпаки, зменшилося в результаті мовної асиміляції¹³⁷³.

Найбільш інтенсивні темпи скорочення чисельності не асимільованих за мовою були характерні для тих етносів, які були розселені дисперсно, внаслідок чого набули поширення процеси мовної асиміляції. Відчутного зменшення чисельності зазнали, насамперед, вихідці з пострадянського простору, переважно мігранти у першому поколінні: казахи – на 86,92%, узбеки – на 81,26%, мордва – на 79,27%, чуваші – на 76,73%, білоруси – на 67,77%, литовці – на 67,04 %, латиші – на 65,04 %, осетини – на 62,23%, татари – на 50,48%. Окрім асиміляції, безпосередньо вплинули на ці зміни й міграційні процеси, зокрема, чисельність євреїв зменшилася на 90,72%, греків – на 70,62%, німців – на 47,19 % та чехів – на 63,45%. Найменші темпи скорочення чисельності не асимільованих за мовою були в грузинів – 3,76%, азербайджанців – 6,59% за рахунок нових мігрантів¹³⁷⁴.

Число російськомовних збільшилося серед дев'яти етносів. Зокрема, чисельність російськомовних серед циганів, гагаузів та узбеків зросла винятково за рахунок розгортання процесів мовної асиміляції на тлі скорочення загального числа кожного з них. На зростання числа зросійщених за мовою представників інших шести етносів (кримських татар, вірменів, азербайджанців, грузинів, корейців, арабів та турків) впливали не лише асиміляційні, але й міграційні процеси¹³⁷⁵.

Чисельність 19-ти етнічних груп з рідною російською мовою зазнала скорочення. Найбільш істотно зменшилося число зросійщених за мовою євреїв – на 345 245 осіб (80,58%), білорусів – на 65 109 осіб (30,24%) та поляків – на 20 235 осіб (50,13%). Досить високими темпами у відносних показниках (від 10% до 50%), але незначними в абсолютних (від декількох десятків до 5 тис. осіб) скоротилася чисельність російськомовних молдованів, угорців, румунів, німців, чувашів, мордві, литовців, латишів, словаків, чехів та осетинів. Нижчими темпами (від 1% до 5%) зменшилася чисельність зросійщених за мовою болгарів, греків, татар та казахів¹³⁷⁶.

Отже, існували досить істотні відмінності в динаміці чисельності окремих етносів в залежності від визнання рідною мовою: власних національних, української та російської. З

¹³⁷³ Там само.

¹³⁷⁴ Там само.

¹³⁷⁵ Там само.

¹³⁷⁶ Там само.

28-ми етнічних меншинних груп збільшилася чисельність *п'яти* з рідними власними національними мовами, *24-х* – з українською, *дев'яти* – з російською. Тобто, *на відміну від радянських часів, у добу незалежності України визначальною ознакою динаміки чисельності окремих етносів стало зростання числа україномовних, а не російськомовних.*

Відмінності в динаміці чисельності окремих етнічних груп в залежності від рідної мови безпосередньо вплинули на зміни мовного середовища кожного етносу. В урбаністичному середовищі, в умовах дисперсного розселення широкого розвитку набули асиміляційні процеси. Тому за 1989–2001 рр. рівень частки *не асимільованих за мовою* скоротився серед усіх етнічних груп за винятком румунів, турків та словаків. У 2001 році лише серед 7-ми етносів, зосереджених у містах, переважала частка тих, хто визнавав рідними власні національні мови, а в 1989 році їх було 11 ¹³⁷⁷.

Найвищий рівень частки не асимільованих за мовою у 2001 році спостерігався серед тих етносів, які зосереджувалися переважно в невеликих містах: угорців – 90,47%, кримських татар – 89,10% та румунів – 80,64%, а також серед недавніх мігрантів: турків (турків-месхетинців) – 78,43%, арабів – 64,73% та азербайджанців – 51,92%. Серед циганів також переважали не асимільовані за мовою – 50,73%, за рахунок мешканців Закарпаття. У 1989 році частка не асимільованих за мовою перевищувала 50% ще також серед молдованів, грузинів, гагаузів, узбеків та казахів ¹³⁷⁸.

У 2001 році серед десяти етносів цей рівень складав від 20% до 45%: вірмени, молдовани, гагаузи, грузини, болгары, словаки, татари, узбеки, литовці та осетини. Ще серед дев'яти етнічних груп частка не асимільованих за мовою досягала 10%-20%: білоруси, поляки, німці, корейці, чуваші, мордва, чехи, казахи та латиші. Найменше тих, хто визнавав рідними власні національні мови було серед греків – 4,64% та євреїв – 3,07% ¹³⁷⁹.

Характерною ознакою мовних процесів в урбаністичному середовищі доби незалежності України стало зростання рівня частки *україномовних* серед загальної чисельності переважної більшості етнічних меншинних груп, за винятком румунів. Серед кримських татар він фактично не змінився. При цьому, українська мова так і не набула широкого розповсюдженні в мовному середовищі окремих етносів як рідна. Лише серед поляків переважали україномовні – 67,52% у 2001 році. Відносну більшість україномовні складали також серед чехів – 45,09% та словаків – 44,37%. Доволі значним був також і рівень частки україномовних серед циганів – 21,75% та німців – 19,77% за рахунок мешканців Закарпаття ¹³⁸⁰. Високий рівень мовної асиміляції (українізації) був характерний для тих етносів, які були дисперсно розселені в містах західних і частково центральних областей.

¹³⁷⁷ Таблиця 2.1.4.

¹³⁷⁸ Там само.

¹³⁷⁹ Там само.

¹³⁸⁰ Там само.

Від 10% до 15% була частка україномовних у мовному середовищі восьми етносів: білорусів, молдованів, євреїв, румунів, узбеків, литовців, казахів, латишів, насамперед за рахунок мешканців заходу та центру України. Від 3% до 10% серед 14-ти етнічних груп: болгарів, угорців, вірменів, греків, татар, азербайджанців, грузинів, гагаузів, корейців, чувашів, мордві, осетинів, турків та арабів. Всі вони, за винятком угорців, переважно були мешканцями міст східних та південних областей. До того, у 1989 році цей рівень складав лише 1%-3%. Найменшою частка україномовних була серед кримських татар – 0,11% ¹³⁸¹.

У мовному середовищі окремих етносів у містах України за радянських часів, в умовах домінування російської мови, широкого розповсюдження набули асиміляційні процеси у формі зросійщення. Інерційний вплив мовних процесів попередньої історичної доби зберігається і в сучасній Україні, насамперед у містах східних та південних областей. Тому за 1989-2001 рр. за рахунок скорочення частки не асимільованих за мовою зріс рівень частки *російськомовних* серед 20-ти етносів. Ця частка скоротилася лише серед семи етнічних груп: угорців, поляків, євреїв, вірменів, німців, словаків за рахунок зростання частки україномовних, а також серед румунів – за рахунок не асимільованих за мовою, і не змінилася серед чехів ¹³⁸².

У 2001 році серед переважної більшості етнічних меншинних груп (16-ти), які були дисперсно розселені в урбаністичному середовищі Півдня та Сходу України, переважали зросійщені за мовою. Від 70% до 90% був цей рівень серед греків, євреїв, мордві, узбеків, чувашів та білорусів, від 55% до 70% – серед осетинів, латишів, казахів, німців, татар, литовців, болгар, грузинів, гагаузів та узбеків. У 1989 році зросійщені за мовою переважали лише серед 12-ти етносів. Серед грузинів, гагаузів, узбеків, казахів та литовців російськомовні ще не були в більшості. Навпаки, в 1989 році серед вірменів частка російськомовних складала 51,68%, але в 2001 році завдяки мігрантам зменшилася до 48,95%. У 2001 році зросійщені за мовою становили відносну більшість не лише серед вірменів, але й серед молдованів ¹³⁸³.

Доволі значним був рівень частки російськомовних серед інших шести етносів від 16% до 40%: азербайджанців, чехів, поляків, циганів, а також недавніх мігрантів турків та арабів. Відносно високий рівень мовної асиміляції (зросійщення) чехів, поляків та циганів і був викликаний тим, що значна частина представників цих етносів була дисперсно розселена в містах східних та південних областей. Найменшою була ця частка серед кримських татар – 8,45%, словаків – 6,93%, румунів – 5,77% та угорців – 2,30% ¹³⁸⁴. Останні три етноси були розселені переважно в містах західних областей (Закарпатській та Чернівецькій), де процеси мовної асиміляції (зросійщення) не набули розповсюдження. Кримські татари, незважаючи на роки депортації, зберігали високий рівень етнічної самосвідомості і мовної стійкості.

¹³⁸¹ Там само.

¹³⁸² Там само.

¹³⁸³ Там само.

¹³⁸⁴ Там само.

Отже, мовне середовище окремих етнічних меншин у містах України істотно відрізнялося за регіонами. Переважна більшість представників етнічних меншинних груп розселених дисперсно зазнавали впливу асиміляційних процесів. У містах південних та східних областей у мовному середовищі меншинних груп набули процеси мовної асиміляції у формі зросійщення. *У середовищі переважної більшості етнічних меншинних груп переважало мовне зросійщення, як інерція етномовних процесів радянських часів, а не мовна українізація.* За часів незалежності виявилася тенденція зростання рівня частки україномовних у мовному середовищі переважної більшості меншинних груп. Але лише серед п'яти етнічних груп (поляків, чехів, словаків, німців та циганів), які були розселені переважно в містах західних областей та Правобережної України доволі високою була частка україномовних. Найвищим рівень збереження власних національних мов був притаманний угорцям, румунам та кримським татарам, які переважно мешкали у невеликих містах. Високий рівень мовної стійкості зберігали також і недавні мігранти – фактично іноземці.

Рівень урбанізації. За рівнем урбанізації етнічні меншинні групи досить істотно відрізнялися. Із 28-ми етносів серед шести переважало не міське, а сільське населення. Найменший рівень урбанізації був притаманний тим етносам, які зберігали, хоча б частково, компактний тип розселення в сільській місцевості. Тому частка міського населення серед румунів у 2001 році становила лише 21,46%, молдованів – 28,46%, кримських татар – 33,89%, угорців – 36,16% та болгарів – 41,30%¹³⁸⁵. Досить низьким був також рівень урбанізації турків (турків-месхетинців), які переселялися із Середньої Азії переважно в сільську місцевість, насамперед у Херсонську область.

Найвищий рівень урбанізації в Україні мали євреї, які з давніх часів були переважно мешканцями міст та містечок – 98,54%. Досить високим цей рівень був також у тих етносів, які переселилися в Україну, насамперед до міст південних та східних областей, за радянських часів або протягом останніх десятиліть – від 77% до 94%. Тобто, окрім євреїв, найбільш урбанізованими були ті етноси, які склалися переважно з мігрантів та їхніх нащадків у першому поколінні. Зокрема, частка міського населення складала в 2001 році серед арабів – 93,58%, грузинів – 87,24%, осетинів – 83,51%, латишів – 82,26%, литовців – 81,91%, азербайджанців – 81,57%, татар – 80,42%, вірменів – 79,23% та білорусів – 77,83%¹³⁸⁶.

Рівень урбанізації інших етнічних груп становив 60%-75 %: казахів – 74,23%, німців – 73,88%, чувашів – 72,97%, мордві – 72,06%, словаків – 71,52%, циганів – 70,25%, узбеків – 69,96%, поляків – 69,13%, греків – 67,59%, корейців – 66,27% та чехів – 60,53%. До того ж, *за рівнем урбанізації більшість меншинних груп (21-а) навіть переважали українців.* Лише

¹³⁸⁵ Таблиця 2.1.7.

¹³⁸⁶ Там само.

сім етносів поступалися українцям у рівні частки міського населення: румуни, молдовани, кримські татари, угорці, болгари, турки та чехи ¹³⁸⁷.

За 1989–2001 рр. лише серед чотирьох етносів спостерігалось зростання рівня урбанізації: кримські татари, азербайджанці, поляки та німці ¹³⁸⁸. Рівень урбанізації кримських татар та азербайджанців збільшився, бо темпи приросту чисельності міського населення серед них за цей час були дещо вищими, ніж сільського. Чисельність поляків та німців у містах скорочувалася повільніше, ніж у селах, тому рівень їхньої урбанізації за цей час зріс.

Серед 24-х меншинних груп, навпаки, спостерігалось зниження рівня урбанізації за 1989–2001 рр. ¹³⁸⁹ При цьому, серед вірменів, грузинів, корейців, арабів та турків ці зміни були спричинені тим, що темпи зростання чисельності міського населення були дещо нижчими, ніж сільського. Рівень урбанізації інших 19-ти етнічних груп зменшився внаслідок того, що чисельність міського населення скорочувалось інтенсивніше, ніж сільського.

Спостерігалася безпосередня залежність рівня урбанізації від того, яка мова визнавалася рідною. *За цим рівнем російськомовні серед усіх етнічних груп значно переважали україномовних та тих, хто зберігав власні національні мови.* Ця перевага становила від 1% до 60%. Особливо істотні відмінності в рівні урбанізації за мовою спостерігалися серед тих етносів, які мали ареали компактного розселення в сільській місцевості. Наприклад, у 2001 році частка міського населення серед молдованів, які визнавали рідною молдовську мову становила 15,62%, серед україномовних – 40,52%, а серед російськомовних – 75,36%, болгарів – 27,02%, 62,58% та 78,74%, угорців – 34,27%, 73,49%, 86,12%. Дещо менші відмінності були характерні для етнічних груп, що складалися переважно з мігрантів радянської доби чи останніх десятиліть і мали дисперсний тип розселення. Це свідчить, що *процеси мовної асиміляції (зросійщення) найбільш активно проходили в урбаністичному середовищі, а не в сільській місцевості.* До того ж, якщо серед усіх 28-ми етнічних груп сільське населення переважало серед семи етносів, то серед російськомовних – лише серед кримських татар ¹³⁹⁰.

У 2001 році серед білорусів рівень урбанізації російськомовних складав 87,21%, україномовних – 55,75%, з власною національною мовою – 67,70%, євреїв, відповідно, 99,01%, 96,08% та 97,57%, поляків – 89,48%, 65,79% та 63,15%. Лише серед кримських татар, рівень урбанізації російськомовних був вищим, ніж з власною національною мовою, але меншим, ніж україномовних, хоча число останніх, як і їхня частка в мовній структурі цього етносу залишалася досить незначною. Рівень урбанізації 14-ти етносів з українською мовою, як рідною, був вищим, ніж з власними національними мовами ¹³⁹¹.

¹³⁸⁷ Там само.

¹³⁸⁸ Там само.

¹³⁸⁹ Там само.

¹³⁹⁰ Там само.

¹³⁹¹ Там само.

Отже, рівень урбанізації мав значні відмінності між окремими етнічними меншинними групами. Вищим він був серед тих меншин, які були дисперсно розселені переважно у східних та південних областях. Зберігалися також і істотні відмінності у рівні урбанізації етнічних груп за мовними ознаками. Найбільш урбанізованими виявилися зросійщені за мовою представники меншинних груп.

Таким чином, протягом 1989–2001 рр. відбулися істотні зміни в етнічному складі міського населення, що виявилися в зростанні чисельності та частка українців серед усього населення України. Тобто спостерігалася тенденція до зростання етнічної однорідності, а не «поліетнічності» населення України. Це зростання стало наслідком змін етнічної самоідентифікації частини меншин та представників окремих етносів. Тому скорочення загальної чисельності населення України відбулося за рахунок меншинних груп, сукупна чисельність яких зменшилася на 25%. Істотного скорочення зазнала найбільша за чисельністю етнічна меншина України – росіяни.

Визначальною ознакою етномовних процесів в Україні за радянських часів, насамперед в урбаністичному середовищі, стала її деукраїнізація. Її безпосереднім проявом стало зменшення питомої ваги українців та україномовних серед усього населення. Навпаки, частка росіян та російськомовного населення невпинно зростала. Такі зміни стали прямим наслідком становища в Україні за радянських часів українців як масового етносу (підпорядкованої більшості), а росіян як домінантної меншості.

На зміни етнічного складу та мовної структури населення в цьому напрямі мали не лише процеси природного відтворення українців та росіян, а передусім міграції та процеси мовної та етнічної асиміляції. Радянська міграційна політика «обміну кадрів» призвела до масового переселення за межі України українців, де вони вже в другому поколінні вже перетворювалися на росіян не лише в Росії, але й в інших союзних республіках. Навпаки, на територію України, насамперед до міст, масово переселялися росіяни, які не зазнавали природної етнічної асиміляції. Мало того, не адаптувалися навіть до українського середовища. Крім росіян, до України переселялися представники етносів союзних республік та автономій, які навіть в умовах дисперсного розселення зазнавали не природної мовної та етнічної українізації, а російщення.

В умовах домінування в містах України російської мови розгорнулися процеси масової мовної та етнічної асиміляції (зросійщення) українців, особливо в містах східних та південних областей. Це призвело до того, що серед міського населення цих регіонів, хоча росіяни і залишалися в меншості, за винятком Криму, в мовній структурі переважало російськомовне населення. При цьому, частка росіян серед російськомовного населення становила лише дві третини. Російськомовні складали більшість серед усього населення в кожному, без

винятку, обласному центрі на півдні та сході. Домінування російськомовних в обласних центрах безпосередньо впливало на мовну ситуації в кожній з цих областей.

Незважаючи на відсутність дієвої державної мовної політики, сам факт існування незалежної України призвів до змін вектору етномовних процесів. Зросла чисельність та збільшилася частка українців серед усього міського населення, хоча з початку 90-х рр. XX ст. розгорнулися депопуляційні процеси, їхня частка серед міського населення збільшилася. Скоротилася чисельність та частка інших етнічних груп, насамперед росіян. Це зменшення було викликане не лише депопуляцією та міграцією, але й етнічними процесами. Частина росіян та представників інших етносів, які мали змішане етнічне походження визнали свою належність до українців.

Мовна структура міського населення змінювалася на користь україномовних. При цьому, на перший погляд склалася парадоксальна ситуація: зросла частка україномовних серед загальної чисельності етнічних меншинних груп, а серед українців, навпаки зменшилася. Такі зміни відбулися внаслідок того, що частина осіб, які мали змішане українсько-російське походження, визнали свою належність до українців, але за мовою залишилися росіянами. Позитивним наслідком змін мовного середовища українців стало також зменшення чисельності та частки осіб, які не визнавали українську мову ні в як рідну, ні навіть як другу, тобто визнавали лише українське походження, як залишкову ознаку етнічності. До того ж, за роки незалежності значно зріс рівень адаптації до україномовного середовища всіх без винятку етнічних груп (визнання української мови як другої). Етномовні процеси в урбаністичному середовищі України мали істотні територіальні відмінності. Серед українців у всіх західних та центральних областях зросла частка україномовних, а в південних та східних областях зміни етнічної самоідентифікації не відповідали змінам мовної ідентичності.

Українське прикордоння: етномовна структура населення

8.1. Загальна характеристика населення прикордоння України

Унікальність становища України полягає у тому, що 15 із 24-х областей, а також АР Крим, є прикордонними. Етнічна та мовна структура населення прикордоння дещо відрізняється від етномовного складу населення України у цілому. Ці відмінності викликані насамперед історичними умовами формування державного кордону України. За слушною думкою етногеографа М. С. Дністрянського «кордони, успадковані Україною від УРСР, переважно нав'язані в односторонньому порядку впродовж того періоду, коли український народ не виступав повноправним суб'єктом міжнародно-правових відносин, не мав змоги реалізувати право самовизначення на своїй етнічній території»¹³⁹².

Адміністративні кордони УРСР з Білоруссю та Росією були визначені радянським режимом у середині 20-х рр. XX ст. за рахунок відокремлення значного масиву українських етнічних земель (Північна Слобожанщина, Західна Донщина та Кубань), де за переписом 1926 року українці складали абсолютну більшість серед усього населення. Приєднання до УРСР в роки Другої світової війни західноукраїнських земель, які входили до складу Польщі, Румунії та Чехословаччини, було лише частковою «компенсацією» за вилучення значно більших східноукраїнських етнічних територій.

До того ж, радянський режим піклувався не про відновлення історичної справедливості у визначенні західного кордону України в її етнічних межах, а про розширення території СРСР, для якого «українське питання» було лише приводом до територіальної експансії. Варто погодитися зі слушним висновком українського етнодемографа Т. Олесіюка, зробленим ним зразу ж після Другої світової війни: «При всіх рівночасних кроєннях і обкромлюваннях території України, совітська влада в жодному разі не керувалася якими будь мотивами доцільного етнографічного розмежування, а виключно мотивами своєї політичної користі»¹³⁹³.

Своєрідною «компенсацією» для Польщі за вилучення західноукраїнських земель («східних кресів») стало приєднання в 1945 році Сілезії, Померанії та південної частини Східної Пруссії. Участь Польщі в розподілі німецьких територій умотивовувало приєднання північної частини Східної Пруссії безпосередньо до складу Російської Федерації. Жодних «історичних прав» на ці землі Росія не мала. Тому західні та південно-західні кордони сучасної України були сформовані в результаті угоди СРСР і Німеччини в 1939 році (Пакт Молотова-Ріббентропа) та закріплені домовленостями керівництва СРСР з Англією та США на Ялтин-

¹³⁹² Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – С. 298.

¹³⁹³ Олесіюк Т. Наукові розвідки та споми́ни / Т. Олесіюк. Упорядкування та вступна стаття В. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 81.

ській та Потсдамській конференціях. На основі цих домовленостей і були укладені двосторонні угоди СРСР з Польщею, Румунією, Угорщиною та Чехословаччиною.

Кордон із Румунією. Сучасний кордон України з Румунією сформувався в роки Другої світової війни. Зокрема, в межах Івано-Франківської (Станіславської) області у вересні 1939 року після того, як до складу СРСР за пактом Молотова-Рібентропа була включена Галичина. За цією ж угодою влітку 1940 року до складу СРСР ввійшли Буковина та Бессарабія, і був встановлений кордон у межах Чернівецької та Ізмаїльської областей. Територія останньої була приєднана до Одеської області в 1959 році. У межах Закарпатської області кордон із Румунією був встановлений у 1944 році після включення до складу СРСР Закарпаття. Після 1991 року деякі політичні сили в Румунії здійснювали неодноразові спроби висунення до України територіальних претензій. Лише 2009 року врегульована ділянка українсько-румунського кордону на континентальному шельфі Чорного моря в районі острова Зміїний, що стало предметом розгляду міжнародних інституцій.

Румуни розселені в прикордонні Чернівецької області. А українці, як автохтонне населення, мешкають у Сучавському повіті Румунії (Південна Буковина), Мармароші та в дельті Дунаю. При цьому, румуни в Україні мають всі умови для збереження власної ідентичності, на відміну від українців у Румунії, які особливо за часів комуністичного режиму Чаушеску, зазнавали штучної мовної та етнічної асиміляції.

Кордон із Молдовою. Сучасні межі державного кордону були встановлені в серпні 1940 року, як результат розподілу території Східної Європи між нацистською Німеччиною та СРСР. Ще в 1924 році в складі УРСР за рішенням ЦК ВКП(б) була утворена Молдавська автономна республіка. Це був політичний проект, як привід територіальних претензій СРСР на Бессарабію. У межах цієї автономії більшість серед загальної чисельності населення складала не молдовани, а українці. Тому в 1940 році, після утворення МРСР шляхом об'єднання Бессарабії з МАРСР, зі складу останньої були вилучені п'ять із 11-ти районів (Кодимський, Котовський, Ананьївський, Красноокнянський та Балтський)¹³⁹⁴. До речі невеличке українське містечко Балта тривалий час було «столицею» МАРСР. Зі складу Бессарабії до УРСР були приєднані південні Ізмаїльський та Акерманський повіти, в межах яких була утворена Ізмаїльська область. У 1959 році ця область була ліквідована, а її райони були включені до складу Одеської. Хотинський повіт ввійшов до складу створеної в 1940 році Чернівецької області. За рішенням керівництва СРСР відбувся «обмін» територіями між МРСР та УРСР.

В Україні молдовани мешкають у прикордонні Одеської та Чернівецької областей. Але і на Лівобережжі Дністра (Придністров'ї) розселені українці, насамперед у сільській мі-

¹³⁹⁴ Сергійчук В.І. Етнічні межі і державний кордон України / В.І.Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2000. – С. 234.

сцевості як автохтонне населення. При цьому, молдавани в Україні мають значно кращі умови для збереження власної етнічної ідентичності, ніж українці у Молдові.

Кордон із Угорщиною. Кордон Угорщини з Чехословаччиною, який був встановлений Тріаносівським мирним договором 1920 року з 1944 року перетворився на кордон УРСР з Угорщиною. Угорці зосереджуються переважно в Берегівському районі.

Кордон із Словаччиною. Кордон був установлений в результаті угоди між урядами СРСР та Чехословаччиною у 1945 році. Хоча ще в 1944 році М. Хрущов пропонував Й. Сталіну утворити Закарпатську область у складі УРСР, з включенням Пряшівщини та Мараморощини, загальною площею 22,1 тис. кв. км ¹³⁹⁵, для порівняння, територія сучасної Закарпатської області – 12,8 тис. кв. км. У прикордонних районах Закарпаття словаків досить мало і вони мають дисперсний тип розселення. Навпаки, в Пряшівщині (Східна Словаччина) компактно розселені українці як автохтонне населення.

Кордон із Польщею. Сучасний державний кордон України з Польщею фактично виник у 1939 році. У 1944 році він був дещо скорегований на користь Польщі за рахунок вилучення Перемишля з околицею. А остаточно межі державного кордону були закріплені у 1951 році в результаті «обміну» незначними територіями між УРСР та ПНР. 48 тис. гектарів (три сільради) Дрогобицької області відійшли до Польщі. Така ж територія була передана із Люблінського воєводства до складу Львівської області ¹³⁹⁶. Нині це північно-західна частина Сокальського району.

Чисельність польської меншини у прикордонних районах Львівської та Волинської областей є досить незначною, внаслідок проведення так званого «обміну населенням». У 1944–1955 рр. за домовленістю між комуністичними урядами СРСР та Польщі було проведено переселення на територію останньої 810,4 тис. поляків, а також осіб, що мали польське громадянство, насамперед євреїв ¹³⁹⁷. Це призвело до того, що на теренах Галичини та Західної Волині поляків майже не залишилося. Переселення продовжувалось також і в другій половині 50-х рр. Зокрема, лише за 1956–1957 рр. до Польщі виїхало 44 823 особи з Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської та Тернопільської областей ¹³⁹⁸.

Абсолютна більшість поляків із Галичини та Волині повернулися до Польщі, а значна частина українців із українських етнічних земель, які залишилися у Польщі (Холмщина, Надсяння, Лемківщина) були переселені до України, насамперед у її південні області. Результатом цих заходів масового переселення стало те, що українсько-польський державний кордон перетворився фактично на нову західну межу українських етнічних земель. Хоча ще в 1944 році, за знайденими В.І. Сергійчуком документами, М.С. Хрущов, опираючись на під-

¹³⁹⁵ Там само. – С. 278.

¹³⁹⁶ Там само. – С. 356.

¹³⁹⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 5933. – Арк. 39.

¹³⁹⁸ Там само. – Спр. 4749. – Арк. 31-32.

тримку місцевих українців, пропонував керівництву СРСР приєднати ці західні українські землі до складу УРСР, утворивши окрему Холмську область та розширити Дрогобицьку область за рахунок включення Лемківщини та Надсяння ¹³⁹⁹.

Кордон із Білоруссю. Державний кордон з Білоруссю у Житомирській, Київській та Чернігівській областях фактично проходив на межі українських та білоруських етнічних земель і був визначений ще в 1924 році. У Рівненській та Волинській областях кордон, що був встановлений у 1939 році, розташований значно південніше українських етнічних меж. Берестейщина залишилася в складі Білорусі. Тому чисельність білорусів в українському прикордонні є досить незначною. Абсолютна більшість білорусів в Україні мешкають не в прикордонних з Білоруссю областях, а містах півдня та сходу, і були мігрантами радянської доби.

Кордон із Російською Федерацією. В основному кордон України з Російською Федерацією був визначений не на основі етнічного складу населення, а межами губерній ще в 1919 році. У 1924 році в результаті «урегулювання кордонів між УСРР та РФСРР» до складу України була включена лише частина Путивльського повіту та три волості Курської, Воронізької та Брянської губерній із населенням 278 тис. осіб. Натомість, до складу РФ були передані Таганрозька та Шахтинська округи з населенням 478 тис. осіб, незважаючи на те, що переважну більшість серед усього населення у цих округах становили українці ¹⁴⁰⁰.

Всі подальші спроби керівництва УСРР (1927–1928 рр.) відновити кордон у етнічних межах, опираючись на результати перепису населення 1926 року, не були підтримані Москвою. А коли під час зустрічі з українськими письменниками в лютому 1929 року Й. Сталіна запитали: «Чому до України не приєднують декілька повітів Курської та Воронізької губерній?», той відповів: «Для нас кордони в межах СРСР не мають значення» ¹⁴⁰¹. Тому в прилеглих до УРСР областях і краях РФ залишилися українські етнічні землі, де ще в 20-х рр. ХХ ст. компактно були розселені більше 3-х млн. українців (Північна Слобожанщина, Західна Донщина та Кубань).

У результаті прискореної мовної та етнічної асиміляції (зросійщення), яка розпочалася після прийняття 15 грудня 1932 року спеціальної директиви ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР про припинення українізації. Цією директивою за підписами Й. Сталіна та В. Молотова було прийняте рішення «негайно призупинити українізацію в районах, перевести всі українізовані газети та видавництва на російську мову, і до осені 1933 року підготувати перехід шкіл і викладання на російську мову» ¹⁴⁰². І зовсім не випадково припинення українізації збі-

¹³⁹⁹ Сергійчук В.І. Етнічні межі і державний кордон України / В.І. Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2000. – С. 274-275.

¹⁴⁰⁰ Там само. – С. 94.

¹⁴⁰¹ Там само. – С. 42.

¹⁴⁰² Сергійчук В.І. «Українізація Росії». Політичне ошукування українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках / В.І. Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2000. – С. 67-68.

глося в часі з «реформою» української мови 1933 року, спрямованої на зближення її з російською мовою та голодомором 1932–1933 рр.

Відірвані від України кордонами, не маючи української освіти і навіть доступу до української книги, українці за досить короткий час на східних українських етнічних землях перетворювалися на росіян. До того ж, у 70-80-ті рр. процеси мовного зросійщення охопили українців і в УРСР, насамперед у великих містах, де все шкільництво та вища школа перейшли на російську мову викладання. На початку ХХІ ст. на колишніх етнічних землях українці перетворилися на малочисельну меншину.

Лише в 1954 році відбулася зміна кордонів між РРСФР та УРСР, у результаті приєднання до складу останньої Кримської області. На жаль, після здобуття Україною незалежності у 1991 році, її державні кордони з Російською Федерацією залишаються не врегульованими. Не завершена делімітація кордону на ділянці Азовського моря та Керченської протоки, не проведена демаркація кордону на суходолі.

Росіяни розселені не безпосередньо в прикордонних районах України з Росією, а переважно у великих містах південних та східних областей. Більшість з них є мігрантами радянських часів та їхніми нащадками в першому поколінні. Росіяни в сучасній Україні мають всі умови для збереження власної етнічної ідентичності, на відміну від українців у Російській Федерації, які таких можливостей не мають. До того ж, в Україні зберігаються інерційні впливи етнічних процесів радянської доби, насамперед у мовному середовищі міст.

Отже, на формування сучасного етномовного складу українського прикордоння впливали декілька чинників, пов'язаних з інерційними наслідками міграційних та етнічних (асиміляційних) процесів доби бездержавності України. Вирішальну роль у розгортанні міграційних процесів відігравав статус кордону за часів УРСР. Так, кордон із Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею був дійсно державним кордоном, але кордонном не України, а СРСР. Кордон з Російською Федерацією, Білоруссю та Молдовою залишався лише адміністративною межею союзних республік у складі СРСР. Тому, за часів існування СРСР на зміни етнічного складу населення України, насамперед урбаністичного середовища, істотно впливали міграції з території сусідніх республік, насамперед з Російської Федерації. Міграції в прикордоння західних областей із суміжних країн, після «обміну населенням» у повоєнні роки, фактично не було.

На етнічну, а особливо на мовну структуру населення прикордоння, впливав також і тип розселення представників етнічних меншинних груп (компактний чи дисперсний). Компактний тип розселення – зосередження в межах окремих адміністративно-територіальних утворень чи поселень, де окремий етнос переважає за чисельністю представників інших етносів. Для цього типу розселення притаманні переважно ендегамні (моноетнічні) шлюби.

Компактний тип розселення забезпечує найбільш сприятливі умови для самовідтворення етносу в його власному етнічному середовищі.

Дисперсний тип розселення – розселення поодиноких осіб, родин та груп представників окремих етносів у іноетнічному середовищі. Цей тип розселення характеризується переважанням екзогамних (міжетнічних) шлюбів над ендогамними (моноетнічними), за винятком груп зі сегрегаційним типом поведінки (самоізоляцією). Дисперсне розселення обмежує можливості самовідтворення у власному етнічному середовищі та прискорює процеси мовної та етнічної асиміляції.

Шість меншин походять з країн, які безпосередньо межують з Україною: росіяни, білоруси, молдовани, угорці, румуни та поляки. До того ж, чотири з них мали ще в ХХ ст. статус домінантної меншості: *угорці* – на Закарпатті, *румуни* – на Буковині та в Придунав'ї, *поляки* – в Галичині та на Волині, *росіяни* – на всій території України до 1991 року. Інерційний вплив домінантного становища, насамперед росіян, безпосередньо відбивається на мовному середовищі як українців, так і представників інших етносів. Внаслідок впливу історичних чинників етнічний склад та мовна структура населення прикордонних районів та міст на північному сході та сході істотно відрізняється від західних та південно-західних. Зокрема, відрізнявся не лише рівень частки українців та рівень представництва окремих етнічних меншинних груп серед усього населення, але й їхнє мовне середовище.

Україна має суходільний кордон із *Румунією* (608 км), *Молдовою* (1202 км), *Угорщиною* (135 км), *Словаччиною* (98 км), *Польщею* (542 км), *Білоруссю* (1084 км) та *Російською Федерацією* (1955 км). Загальна довжина державного кордону України суходолом становить 5624 км. Морські кордони України становили 1050 км¹⁴⁰³. Зокрема, із Румунією межують Одеська, Чернівецька, Івано-Франківська та Закарпатська області; із Молдовою – Одеська, Вінницька та Чернівецька; з Угорщиною та Словаччиною – Закарпатська; із Польщею – Закарпатська, Львівська та Волинська; із Білоруссю – Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська та Чернігівська; із Російською Федерацією – Чернігівська, Сумська, Харківська, Луганська, Донецька, а також АР Крим через Керченську протоку. АР Крим та дев'ять областей мають кордон з однією із сусідніх держав, чотири області: Одеська, Чернівецька, Волинська та Чернігівська межують з двома країнами. Закарпаття межує із чотирма державами: Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею.

Із 175-ти міст обласного підпорядкування в Україні 31-е, тобто кожне шосте розташоване в прикордонні, в числі тому сім обласних центрів: Одеса, Чернівці, Ужгород, Чернігів, Суми, Харків та Луганськ. Відстань від державного кордону не перевищує 45 кілометрів.

¹⁴⁰³ Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – С. 296.

Крім того, досить близько від кордону (50 км) розміщені ще два обласні центри Львів та Донецьк. Із 490 районів України 90 – прикордонні, тобто майже кожен 5-ий район.

Розглянемо кожен регіон окремо. *Одеська*: із семи міст обласного підпорядкування та 26-ти районів, п'ять міст та 14 районів – прикордонні; *Вінницька*: одне із шести міст (Могилів-Подільський) та три із 27-ми районів; *Чернівецька*: обидва міста обласного підпорядкування (Чернівці та Новодністровськ) і більшість районів (вісім із 11-ти); *Івано-Франківська*: із 14-ти районів – лише один (Верховинський); *Закарпатська*: чотири із п'яти міст та вісім із 14-ти районів; *Львівська*: одне із дев'яти міст (Червоноград) та шість із 20-ти районів; *Волинська*: два із чотирьох міст (Володимир-Волинський і Нововолинськ) та шість із 16-ти районів; *Рівненська*: три із 16-ти районів; *Житомирська*: три із 23-х районів; *Київська*: одне із десяти міст (Славутич) та один із 25-ти районів (Поліський), а також Чорнобильська зона; *Чернігівська*: одне із трьох міст (Чернігів) та сім із 22-х районів; *Сумська*: два із шести міст (Суми та Глухів) та вісім із 18-ти районів; *Харківська*: два із семи міст (Харків та Люботин) та шість із 27-ми районів; *Луганська*: шість із 14-ти міст та десять із 18-ти районів; *Донецька*: три із 28-ми міст та п'ять із 18-ти районів; *АР Крим*: одне із 11-ти міст (Керч) та один із 14-ти районів¹⁴⁰⁴. Тобто, в складі лише чотирьох областей (*Одеської, Чернівецької, Закарпатської та Луганської*) більшість районів є прикордонними.

Переважає більшість областей України є прикордонними, тому і демографічний потенціал цих територій є доволі значним. Сукупна чисельність населення 15-ти прикордонних областей та АР Крим складала в 2001 році 30 662 901 особу, що становило 63,56% усього населення України¹⁴⁰⁵. Тобто, формально абсолютна більшість населення України є мешканцями прикордонних областей. Частка населення прикордонних територій серед міського населення була істотно меншою, ніж серед сільського, відповідно, 61,49% та 67,75%. Тобто, рівень урбанізації населення прикордонних областей був дещо нижчим, ніж в Україні у цілому, відповідно, 64,76% та 66,94%¹⁴⁰⁶.

З одного боку, серед усього населення шести із 15-ти, переважно західних областей, переважає за чисельністю не міське, а сільське населення: Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, а також Вінницька. Тому і частка сільських мешканців серед населення прикордоння залишається вищою, ніж серед усього населення України, відповідно, 35,24% та 33,06%¹⁴⁰⁷. З іншого боку, прикордонне становище займають найбільш промислово розвинуті та урбанізовані східні області: Донецька, Луганська та Харківська. Отже, існують істотні відмінності в територіальному розміщенні міського та сільського населення прикордоння.

¹⁴⁰⁴ Таблиця 1.2.1.

¹⁴⁰⁵ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁴⁰⁶ Розрахунки за даними таблиці 1.2.1.

¹⁴⁰⁷ Там само.

Досить значною була чисельність населення, розселеного безпосередньо в прикордонних районах та містах, враховуючи те, що два із п'яти міст-мільйонників (Харків та Одеса) розташовані поблизу кордону. Окрім того, досить близько від кордону розташоване і третє місто-мільйонник (Донецьк). Загальна чисельність населення 31-го міста обласного підпорядкування та 90 районів становила в 2001 році 10 051 029 осіб, що складало 20,84% загальної чисельності населення України¹⁴⁰⁸. Тобто, кожен 5-й мешканець України проживав безпосередньо в прикордонні. Доволі значною була частка населення прикордонних районів та міст серед загальної чисельності населення 15 областей та АР Крим. Вона становила у 2001 році 32,78%¹⁴⁰⁹. Тобто, кожен третій мешканець цих областей та автономії проживав безпосередньо у прикордонні.

Кожна із областей України, що межують з іншими країнами, має власні демографічні особливості. Рівень концентрації населення залежить не лише від довжини державного кордону в межах кожної області, а насамперед від розташування в прикордонні міст обласного підпорядкування, в першу чергу обласних центрів. Природні умови також впливають на густоту та чисельність населення. У прикордонній зоні, яка розташована у Карпатах та Поліссі, густота населення є значно нижчою, ніж у лісостеповій та степовій смугах. Навпаки, найвищою вона є у промислових містах та районах Донецької та Луганської областей.

За ступенем зосередження населення у прикордонних районах усі ці області поділяються на три групи. До *першої групи* належать сім областей, де у прикордонні розташовані обласні центри. У п'яти з них абсолютна більшість населення зосереджена безпосередньо у прикордонні. Зокрема, в Одеській – 79,38%, Чернівецькій – 78,07%, Закарпатській – 67,69%, Харківській – 65,65% та Луганській – 52,90 %. Ще в двох областях близько половини населення, за рахунок обласних центрів, розселена на прикордонних теренах: Сумській – 48,61% та Чернігівській – 45,13%¹⁴¹⁰.

Друга група складається із семи областей, де частка населення прикордоння становить від 8% до 30%: Вінницька – 8,25%, Житомирська – 9,09%, Донецька – 9,56%, АР Крим – 11,25%, Рівненська – 11,93%, Львівська – 24,07% та Волинська – 29,52%¹⁴¹¹.

До *третьої групи* входять дві області, де частка населення, яке мешкає у прикордонні, є доволі незначною: в Івано-Франківській – 2,14% та Київській – 1,76%¹⁴¹². Низький рівень концентрації населення в прикордонних районах цих двох областей зумовлений не лише незначною протяжністю державного кордону, але й природними та антропогенними чинниками. Верховинський район Івано-Франківщини є гірським, а північ Київщини належить до

¹⁴⁰⁸ Таблиці 1.2.1, 1.3.10.

¹⁴⁰⁹ Таблиця 1.3.10.

¹⁴¹⁰ Там само.

¹⁴¹¹ Там само.

¹⁴¹² Там само.

Полісся. До того ж, Поліський район та Чорнобильська зона втратили значну частину населення внаслідок його евакуації після аварії на ЧАЕС у 1986 році. Місто Прип'ять та Чорнобильський район Київської області були ліквідовані, а їхня територія включена до зони відчуження. Для працівників Чорнобильської АЕС збудоване нове місто Славутич.

Аналіз статистичних матеріалів перепису населення 2001 року свідчить про існування істотних відмінностей в етнічному складі прикордонних міст і районів, порівняно з етнічним складом прикордонних областей та України в цілому. Так, серед загальної чисельності населення 90-ти прикордонних районів та 31-го міста обласного підпорядкування рівень частки українців становив 69,61%. Серед усього населення 15-ти прикордонних областей та АР Крим цей рівень був істотно вищим – 74,72%. Ще вищою була частка українців серед усього населення України в цілому – 77,82% ¹⁴¹³.

Ще більш істотні відмінності в етнічному складі населення зберігалися між окремими прикордонними областями. Як не здається парадоксальним на перший погляд, але серед населення десяти із 15-ти прикордонних областей рівень частки українців у 2001 році був вищим, ніж у цілому в Україні: в Івано-Франківській – 97,52%, Волинській – 96,95%, Рівненській – 95,90%, Вінницькій – 94,91%, Львівській – 94,82%, Чернігівській – 93,47%, Київській – 92,52%, Житомирській – 90,32%, Сумській – 88,84% та Закарпатській – 80,51% ¹⁴¹⁴. Тобто, характерною ознакою більшості прикордонних областей України була етнічна однорідність населення та незначний рівень частки представників меншинних груп.

Серед населення інших п'яти областей рівень частки українців був нижчим, ніж у цілому в Україні: Чернівецькій – 74,98%, Харківській – 70,75%, Одеській – 62,81%, Луганській – 57,97% та Донецькій – 56,87%. Тобто, серед населення всіх 15-ти прикордонних областей українці становили більшість. І лише в АР Крим вони були в меншості – 24,32% ¹⁴¹⁵.

Отже, етнічний склад населення окремих областей українського прикордоння має істотні територіальні відмінності, спричинені історичними чинниками формування державного кордону. Різниця також і етнічний склад та мовна структура населення прикордонних районів та міст не лише між окремими областями, але й у межах кожної з них. Територіально українське прикордоння можна розподілити на три частини: *південно-західне; західне та північно-західне; північно-східне та східне*.

¹⁴¹³ Таблиця 1.2.2.

¹⁴¹⁴ Там само.

¹⁴¹⁵ Там само

8.2. Південно-західне прикордоння

Південно-західне прикордоння України складають Одеська, Вінницька, Чернівецька, Івано-Франківська та Закарпатська області. Вони межують з Румунією, Молдовою, Угорщиною та Словаччиною.

Одеська область

У прикордонні Одещини розташовані 14 районів: Кілійський, Ізмаїльський та Ренійський межують із Румунією, всі інші, а також Ренійський – з Молдовою, включаючи і Придністров'я. Етнічний склад населення окремих районів мав істотні відмінності, особливо у межиріччі Дністра та Дунаю (Буджаку).

Серед усього населення 14-ти прикордонних районів Одещини *українці* складали абсолютну більшість у восьми: Кодимському – 94,76% (32 965 осіб), Фрунзівському – 89,79% (18 881 особа), Біляївському – 82,33% (86 219 осіб), Білгород-Дністровському – 81,87% (51 028 осіб), Красноокнянському – 81,70% (18 692 особи), Великомихайлівському – 79,36% (25 941 особа), Роздільнянському – 77,59% (44 145 осіб), Котовському – 67,82% (21 011 осіб). Ще в трьох районах українці становили відносну більшість серед населення: Кілійському – 44,55% (26 659 осіб), Саратському – 43,92% (21 918 осіб) та Ізмаїльському – 28,89% (15 798 осіб)¹⁴¹⁶. І лише в Тарутинському та Болградському районах українці поступалися за чисельністю болгарам, а в Ренійському – молдованам. Рівень частки українців серед населення Тарутинського району складав 24,47% (11 055 осіб), Ренійського – 17,69% (7 196 осіб) та Болградського – 7,56% (5 667 осіб)¹⁴¹⁷.

Із п'яти міст обласного підпорядкування, які були розташовані в прикордонні Одещини, українці становили абсолютну більшість серед загальної чисельності населення в чотирьох: Котовська – 82,25% (33 445 осіб), Теплодара – 68,49% (6 189 осіб), Білгорода-Дністровського – 62,88% (32 151 особа) та Одеси – 61,66% (622 935 осіб). І лише серед населення Ізмаїлу українці дещо поступалися за чисельністю росіянам і їхня частка становила 38,19% (32 500 осіб). Незважаючи на істотні відмінності за рівнем частки українців серед населення окремих районів та міст Одещини, в цілому в прикордонній області українці становили абсолютну більшість – 59,02% (1 150 469 осіб)¹⁴¹⁸.

Мовне середовище українців у прикордонних містах та районах Одеської області мало значні територіальні відмінності. У північно-західних та західних районах області (Кодимському, Котовському, Красноокнянському, Фрунзівському, Великомихайлівському та Біляївському) частка україномовних серед українців становила 95-99%, і лише в Роздільнянському

¹⁴¹⁶ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁴¹⁷ Там само.

¹⁴¹⁸ Там само.

районі вона була дещо меншою – 84,59% ¹⁴¹⁹. Істотні розбіжності в мовному середовищі українців спостерігалися в семи південно-західних районах (Буджаку). У Білгород-Дністровському районі, де українці становили абсолютну більшість серед усього населення частка україномовних серед них становила 95,81%. Доволі значним був рівень цієї частки також і в районах, де українці складали лише відносну більшість серед усього населення: Саратського – 91,32%, Ізмаїльського – 89,35% та Кілійського – 79,10% ¹⁴²⁰.

Дещо нижчим був рівень україномовних серед українців у Тарутинському та Болградському районах, де вони поступалися за чисельністю болгарам, відповідно, 73,77% та 62,04%. І лише у Ренійському районі, де за чисельністю переважали молдовани, а українці становили лише 7,26% всього населення, частка україномовних серед українців складала 38,77% ¹⁴²¹. До того ж, у цих трьох районах мовна асиміляція українців відбувалася не у формі болгаризації чи молдовізації, а у формі зросійщення.

Більш істотні відмінності в рівні збереження українцями рідної мови існували не між окремими районами, а між міським і сільським населенням Одеської області. Зокрема, серед українців міста Ізмаїла українську мову визнали рідною лише 45,10%, а серед українців Ізмаїльського району – вдвічі більше (89,35%). Серед українців Одеси україномовними були лише 47,77%. У мовному середовищі українців у трьох інших містах обласного підпорядкування україномовні становили більшість: Білгороді-Дністровському – 64,93%, Теплодарі – 79,56% та Котовську – 83,52% ¹⁴²².

У цілому серед загальної чисельності українців прикордонних 14-ти районів та п'яти міст Одещини україномовні становили більшість – 64,60%. Цей показник був дещо меншим, ніж частка україномовних серед українців всієї області – 71,56%. До того ж, доволі істотно відрізнявся рівень цієї частки серед міських та сільських українців Одеської області, відповідно, 95,50% та 58,58% ¹⁴²³.

Рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців також істотно відрізнявся за окремими прикордонними районами Одеської області. Найнижчим (менше 1%) він був у чотирьох північно-західних районах: Фрунзівському, Кодимському, Красноокнянському та Великомихайлівському. Найвищим у чотирьох південно-західних: Кілійському – 20,51%, Тарутинському – 24,94%, Болградському – 34,73%. Але лише в Ренійському районі російськомовних серед українців було більше, ніж україномовних (59,80% та 38,77%). Серед українців двох із п'яти міст обласного підпорядкування також переважали зросійщені за мовою: Одесі

¹⁴¹⁹ Таблиця 1.2.2.

¹⁴²⁰ Там само.

¹⁴²¹ Там само.

¹⁴²² Там само.

¹⁴²³ Там само.

– 52,03% та Ізмаїлі – 54,65%. Доволі значною була також їхня частка і в інших містах: Білгороді-Дністровському – 34,88%, Теплодарі – 20,41% та Котовську – 16,42% ¹⁴²⁴.

У цілому серед українців розселених у прикордонних районах і містах Одеської області частка російськомовних складала 35,18%. За рахунок обласного центру її рівень був вищим, ніж серед загальної чисельності українців Одещини – 28,26%. Ступінь мовної асиміляції українців істотно (на порядок) відрізнявся між мешканцями міст та сіл, відповідно, 41,25% та 4,29% ¹⁴²⁵. Отже, україномовне середовище українців зберігалось лише в сільських районах, окрім Ренійського, а в містах воно зазнало істотного порушення, насамперед в Одесі та Ізмаїлі, де серед українців переважали російськомовні.

Незважаючи на те, що Одеська область не межує з Російською Федерацією, найбільшою за чисельністю етнічною меншиною на її території є *росіяни*, але не за рахунок сільських районів. Головним осередком їхнього територіального розміщення є міста. Найвищою була частка росіян в Ізмаїлі, де вони становили відносну більшість серед усього населення – 43,67% (37 166 осіб). Доволі значним був цей рівень серед усього населення Одеси – 28,89% (291 908 осіб) ¹⁴²⁶. В обласному центрі зосереджувалося 57,40% загальної чисельності росіян Одещини, тобто переважна більшість ¹⁴²⁷. Серед усього населення Білгорода-Дністровського та Теплодара частка росіян становила, відповідно, 28,25% (14 447 осіб) та 25,70% (2 322 особи). І лише у Котовську її рівень був значно меншим – 10,34% (4 206 осіб) ¹⁴²⁸. При цьому рівень частки росіян серед населення міст обласного підпорядкування був істотно вищим, ніж серед населення відповідних районів.

Росіяни були розселені досить нерівномірно в прикордонних районах Одещини, але в жодному з них вони не складали більшості серед усього населення. Найвищою їхня частка була серед населення Кілійського району – 30,04% (17 977 осіб). Її рівень перевищував 10% серед усього населення семи південно-західних та західних районів: Ізмаїльського – 16,22% (8 870 осіб), Саратського – 15,86% (7 915 осіб), Ренійського – 15,08% (6 136 осіб), Великомихайлівського – 14,48% (4 733 особи), Тарутинського – 13,94% (6 295 осіб), Роздільнянського – 13,73% (7 811 осіб) та Біляївського – 11,73% (12 282 особи). Дещо нижчим він був у Білгород-Дністровському та Болградському районах, відповідно, 8,80% (5 485 осіб) та 8,03% (6 020 осіб). Чисельність та частка росіян серед усього населення чотирьох північно-західних районів була істотно меншою: Кодимського – 2,91% (1 013 осіб), Фрунзівського – 3,03% (638 осіб), Котовського – 5,19% (1 608 осіб), Красноокнянського – 6,19% (1 417 осіб) ¹⁴²⁹.

¹⁴²⁴ Там само.

¹⁴²⁵ Там само.

¹⁴²⁶ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁴²⁷ Розрахунки за даними таблиці 1.2.1.

¹⁴²⁸ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁴²⁹ Там само.

У всіх прикордонних районах Одещини росіяни за чисельністю поступалися українцям, за винятком Болградського району, де перевага за чисельністю була за болгарами, а частки українців, як і росіян, були майже однаковими – близько 8%. Загальна чисельність росіян, які мешкали в п'яти містах та 14-ти прикордонних районах у 2001 році становила 454 187 осіб, що становило 23,30% загальної чисельності населення Одеського прикордоння ¹⁴³⁰. За ступенем зосередження у прикордонні, за рахунок обласного центру, росіяни значно переважали українців, відповідно, 89,31% та 74,59% ¹⁴³¹. Незважаючи на те, що Одещина не межує з Російською Федерацією, частка області, насамперед за рахунок Одеси, серед загальної чисельності росіян в Україні була доволі значною – 6,10% у 2001 році ¹⁴³².

Абсолютна більшість серед росіян усіх без винятку районів та міст Одеської області визнавали рідною власну національну мову. Зокрема, серед росіян – мешканців міст частка російськомовних становила від 94,77% у Котовську до 98,85% у Ізмаїлі. Істотні розбіжності в мовному середовищі росіян спостерігалися за окремими районами області. В десяти з них рівень частки російськомовних серед росіян перевищував 90%: від 91,21% у Білгород-Дністровському до 98,70% у Кілійському. Дещо меншим цей рівень був серед росіян у чотирьох північно-західних районах Одещини: Фрунзівському – 77,90%, Кодимському – 83,02%, Красноокнянському – 86,38% та Котовському – 89,43% ¹⁴³³.

На відміну від українців, процеси мовної асиміляції в середовищі росіян більшого розповсюдження набули не в містах, а в селах. Найвищим рівень мовної українізації росіян спостерігався в північно-західних районах Одеської області, де вони були розселені дисперсно: Фрунзівському – 22,10%, Кодимському – 16,78%, Красноокнянському – 10,20% та Котовському – 10,20%. Доволі значним він був також і в Білгород-Дністровському та Біляївському районах, відповідно, 8,55% та 8,23%. У цих шести районах рівень мовної асиміляції (українізації) росіян був вищим, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців. У інших восьми районах співвідношення у рівнях мовної асиміляції росіян та українців було протилежним. Частка україномовних серед росіян становила від 0,73% у Болградському до 5,72% у Роздільнянському районах ¹⁴³⁴.

Досить незначною за рівнем була частка україномовних серед росіян – мешканців міст: Ізмаїла – 1,05%, Одеси – 2,06%, Білгород-Дністровського – 2,13%, Теплодара – 3,14% та Котовська – 5,11%. У цілому серед росіян, розселених у прикордонних районах та містах області, україномовними були лише 2,38%. Серед загальної чисельності росіян Одеської об-

¹⁴³⁰ Таблиці 1.2.1, 1.3.10.

¹⁴³¹ Таблиця 1.3.10.

¹⁴³² Таблиця 1.4.4.

¹⁴³³ Таблиця 1.2.2.

¹⁴³⁴ Там само.

ласті рівень частки україномовних становив 2,71%, у тому числі серед мешканців міст – 2,24%, серед мешканців сіл – 5,31%¹⁴³⁵.

Найбільшою за чисельністю після росіян етнічною меншиною в прикордонні Одеської області є *болгари*, незважаючи на те, що Україна не має суходільного кордону з Болгарією. Вони розселені досить нерівномірно у південно-західних районах області і є нащадками переселенців із Болгарії, які мігрували на землі Буджаку в кінці XVIII та XIX ст. Але лише в Болградському районі вони становлять більшість серед загальної чисельності населення – 60,81% (45 576 осіб), а в Тарутинському – відносно більшість 37,54% (16 958 осіб). Доволі значною була також їхня частка серед усього населення ще двох районів: Ізмаїльського – 25,73% (14 072 особи) та Саратського – 20,01% (9 988 осіб) та міста Ізмаїла – 10,21% (8 609 осіб). У цих чотирьох районах та Ізмаїлі зосереджувалося понад 60% загальної чисельності болгарів Одещини. Крім того, болгари розселені також у Ренійському та Кілійському районах, відповідно, 8,45% (3 439 осіб) та 4,28% (2 559 осіб), а також дисперсно в Одесі – 1,32% (13 331 особа)¹⁴³⁶. При цьому частка болгарів серед загальної чисельності населення області складала в 2001 році 6,14%, а серед усього населення України – лише 0,42%¹⁴³⁷.

Переважна більшість болгарів Одеської області визнавали рідною власну національну мову – 77,78%. Асиміляційні процеси в їхньому мовному середовищі набули форми зросійщення, а не українізації, відповідно, 19,56% та 2,15%. У Болградському районі, де болгари складали більшість серед усього населення, болгарська мова була рідною для 92,85%, російська – для 6,63%, а українська – лише для 0,11%¹⁴³⁸.

Поряд із болгарами у південно-західних районах Одеської області були розселені *гагаузи*. Найбільше представників цієї меншини зосереджувалося в Болградському районі – 14 008 осіб, що становило 18,69% загальної чисельності населення. Гагаузи дисперсно розселені також ще в трьох районах: Ренійському – 7,91% (3 216 осіб), Тарутинському – 6,03% (2 722 особи) та Кілійському – 3,78% (2 263 особи)¹⁴³⁹. У цих чотирьох районах зосереджувалося 80% загального числа гагаузів Одещини. Ще 1 399 гагаузів мешкали в Одесі (0,14% загальної чисельності населення міста). Серед усього населення Одеської області частка гагаузів була досить незначною – 1,12%, а серед усього населення України – лише 0,07%¹⁴⁴⁰.

Абсолютна більшість гагаузів в Одеській області визнавали рідною власну національну мову – 77,79%. Як і серед болгарів, у мовному середовищі гагаузів більшого розповсюдження набуло зросійщення, а не українізація, відповідно, 18,38% та 1,70%. У Болградському

¹⁴³⁵ Там само.

¹⁴³⁶ Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

¹⁴³⁷ Таблиця 1.4.2.

¹⁴³⁸ Таблиця 1.4.3.

¹⁴³⁹ Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

¹⁴⁴⁰ Таблиця 1.4.2.

районі, який був для них основним ареалом територіального розміщення в Україні, гагаузька мова була рідною для 93,60%, російська – для 4,08%, а українська – лише для 0,05% ¹⁴⁴¹.

На відміну від болгарів та гагаузів, *молдовани* представлені серед населення майже всіх прикордонних районів Одеської області. Але лише в одному Ренійському районі вони становили відносну більшість серед загальної чисельності населення – 49,01% (19 938 осіб). Доволі значною була частка молдованів серед усього населення п'яти районів: Ізмайльського – 27,58% (15 083 особи), Котовського – 25,89% (8 020 осіб), Саратського – 18,91% (9 435 осіб), Тарутинського – 16,51% (7 456 осіб) та Кілійського – 15,78% (9 442 особи). Чисельність молдованів, як і їхня частка серед усього населення інших чотирьох районів, була істотно меншою: Красноокнянського – 11,02% (2 521 особа), Білгород-Дністровського – 6,26% (3 901 особа), Фрунзівського – 5,73% (1 205 осіб) та Роздільнянського – 5,17% (2 944 особи). У містах обласного підпорядкування молдовани розселені дисперсно і їхня частка серед усього населення була ще меншою: Котовську – 5,12% (2 082 особи), Ізмаїлі – 4,31% (3 670 осіб), Одесі – 0,75% (7 606 осіб) ¹⁴⁴². Серед загальної чисельності населення Одеської області у 2001 році частка молдованів становила 5,04%, а серед населення України – лише 0,54% ¹⁴⁴³.

Рідною мовою для більшості молдованів прикордоння Одещини залишалася молдовська – 73,28%. Доволі значною серед них була частка російськомовних – 18,31%, але значно менше україномовних – 7,65%. У Ренійському районі, де молдовани складали відносну більшість серед населення, рівень збереження ними рідної мови був ще вищим – 81,83% ¹⁴⁴⁴.

Одеська область була основним ареалом територіального розміщення в Україні болгарів – 73,66%, *гагаузів* – 86,51% та *молдованів* – 47,85% ¹⁴⁴⁵. Серед загальної чисельності населення України частка кожної з цих етнічних меншин була досить незначною: молдованів – 0,54%, болгарів – 0,42%, гагаузів – лише 0,07% ¹⁴⁴⁶.

Визначальною особливістю етнічного складу населення Болградського району Одеської області було те, що цей район був основним ареалом розселення для трьох етнічних груп: болгарів – 45 576 осіб, що становило 22,28% їхньої загальної чисельності в Україні, гагаузів – 14 072 особи (44,08%) та албанців – 1 593 особи (48,16%). Незважаючи на те, що Одещина межувала з Румунією, за переписом населення 2001 року в області нараховувалося лише 724 румуна, найбільше в Одесі – 152 особи ¹⁴⁴⁷.

Інерційний вплив етнічних процесів радянської доби найбільш повно відбився на етномовних процесах в Одеській області, коли росіяни посідали становище домінантної мен-

¹⁴⁴¹ Таблиця 1.4.3.

¹⁴⁴² Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

¹⁴⁴³ Таблиця 1.4.2.

¹⁴⁴⁴ Таблиця 1.4.3.

¹⁴⁴⁵ Таблиця 1.4.4.

¹⁴⁴⁶ Таблиця 1.4.2.

¹⁴⁴⁷ Архів Держкомстату України.

шості, і тому не зазнавали мовної асиміляції. І навпаки, процеси зросійщення набули розповсюдження не лише в мовному середовищі етнічних меншин (болгарів, гагаузів та молдованів), але й серед українців, які опинилися в становищі підпорядкованої більшості. Внаслідок цього, росіяни не зазнавали мовної українізації навіть в умовах дисперсного розселення. Тому етнічна та мовна структура населення прикордонних районів, а особливо міст обласного підпорядкування Одещини мала істотні відмінності.

Україномовне населення переважало серед усього населення восьми районів: Кодимського – 95,48%, Фрунзівського – 92,09%, Красноокнянського – 86,14%, Білгород-Дністровського – 80,77%, Великомихайлівського – 80,36%, Біляївського – 80,26%, Котовського – 68,96% та Роздільнянського – 68,06%. У Саратському районі україномовні становили відносну більшість – 41,29%. До того ж, у п'яти районах: Кодимському, Котовському, Красноокнянському, Фрунзівському та Великомихайлівському рівень частки україномовного населення був навіть дещо вищим, ніж українців, за рахунок природної мовної асиміляції дисперсно розселених представників етнічних меншинних груп ¹⁴⁴⁸.

Рівень частки російськомовного населення був вищим, ніж частка росіян у всіх без винятку прикордонних районах Одещини. Ці відмінності зберігалися за рахунок інерційного впливу етномовних процесів радянської доби. Частка російськомовного населення доволі високою була в південно-західних районах області, насамперед у Кілійському – 44,23%, Ренійському – 37,88% та Тарутинському – 32,93%, а найменшою в північно-західних: Фрунзівському – 3,22% та Кодимському – 3,42%. Але в жодному з прикордонних районів російськомовні не становили абсолютну більшість серед усього населення ¹⁴⁴⁹.

Мовне середовище міст Одещини значно відрізнялося від сільських районів. У всіх містах обласного підпорядкування рівень частки україномовного населення був істотно нижчим, ніж українців. Із п'яти міст, лише в двох і то, найменших за загальною чисельністю населення, переважали україномовні: Котовську – 70,32% та Теплодарі – 55,80%. А в Білгороді-Дністровському, Одесі та Ізмаїлі вони опинилися в меншості, відповідно, 42,08%, 28,89% та 18,04%, хоча українці переважали за чисельністю росіян у всіх містах, окрім Ізмаїлу, де поступалися їм лише на 5 тис. осіб ¹⁴⁵⁰. Російськомовні переважали серед усього населення Ізмаїлу – 74,24%, Одеси – 64,75% та Білгорода-Дністровського – 54,52%. Доволі значною була також і їхня частка і серед населення Теплодара та Котовська, відповідно, 42,43% та 26,54%. У всіх містах обласного підпорядкування Одещини рівень частки російськомовного населення був істотно вищим, ніж частка росіян ¹⁴⁵¹.

¹⁴⁴⁸ Таблиця 1.2.2.

¹⁴⁴⁹ Там само.

¹⁴⁵⁰ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁴⁵¹ Таблиця 1.2.2.

За рахунок міст, насамперед обласного центру, серед усього населення прикордоння Одещини частка російськомовних становила 48,53%, що було більше, ніж серед загальної чисельності населення області – 41,95%. При цьому, якщо серед міського населення Одещини російськомовні складали більшість (57,01%), то серед сільського – меншість (13,55%). Навпаки, частка україномовних серед усього населення прикордонних міст та районів була меншою, ніж серед загальної чисельності населення Одеської області, відповідно, 39,32% та 46,28%. Україномовні становили більшість серед сільського населення області (62,63%), а серед міського населення – меншість (37,61%). За ступенем зосередження в Одеському прикордонні, насамперед завдяки обласному центру, російськомовне населення істотно переважало україномовне населення, відповідно, 91,84% та 67,44%¹⁴⁵².

Таким чином, етнічний склад та мовна структура населення прикордонних районів та міст Одеської області мали істотні відмінності. Серед населення більшості районів та міст за чисельністю переважали українці. Лише в одному з районів (Болградському) абсолютну більшість серед населення складали болгари. У Ренійському районі відносно більшість становили молдовани, а в Тарутинському – болгари. Україномовне населення переважало у більшості прикордонних районів, але у трьох із п'яти міст обласного підпорядкування, у тому числі і в обласному центрі, перевага за чисельністю була на боці російськомовних.

Вінницька область

У трьох прикордонних з Молдовою районах Вінницької області абсолютну більшість серед загальної чисельності населення становили *українці*: Могилів-Подільському – 97,85% (39 343 особи), Піщанському – 97,13% (24 406 осіб), Ямпільському – 97,09% (46 282 особи). Дещо меншим був цей рівень серед усього населення міста Могилів-Подільського – 92,27% (30 000 осіб)¹⁴⁵³.

У прикордонні Вінницької області *молдовани* були розселені дисперсно і їхня чисельність була досить незначною: в місті Могилеві-Подільському – 184 особи, у районах: Ямпільському – 348 осіб, Піщанському – 190 осіб, Могилів-Подільському – 102 особи (менше 1% від загальної чисельності населення). Доволі незначною була і частка Вінницької області серед загальної чисельності молдованів в Україні – лише 1,14%¹⁴⁵⁴.

Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в цих районах Вінниччини є *росіяни*, розселені також дисперсно. Серед усього населення міста Могилева-Подільського частка росіян становила 5,32% (1 730 осіб), у районах: Ямпільському – 1,61% (766 осіб), Могилів-Подільському – 1,58 % (636 осіб), Піщанському – 1,48% (373 особи)¹⁴⁵⁵.

¹⁴⁵² Там само.

¹⁴⁵³ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁴⁵⁴ Таблиця 1.4.4.

¹⁴⁵⁵ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

Внаслідок абсолютного переважання за чисельністю українців та дисперсного типу розселення представників етнічних меншинних груп, частка україномовного населення була навіть вищою за частку українців серед населення усіх трьох прикордонних районів Вінницької області. Навпаки, частка російськомовного населення була досить незначною серед населення всіх трьох районів – менше 2%. І лише серед усього населення міста Могилева-Подільського її рівень був дещо вищим – 7,01% ¹⁴⁵⁶.

Для абсолютної більшості українців Вінницького прикордоння рідною мовою є українська. Рівень мовного зросійщення українців досить незначний: у районах від 0,13% до 0,34% і дещо вищим у місті Могилеві-Подільському – 1,50% (450 осіб). Навпаки, незначна чисельність та дисперсне розселення росіян призвело до того, що рівень мовної українізації серед них був досить високим у районах: Піщанському – 24,93%, Могилів-Подільському – 16,35%, Ямпільському – 13,45%, у місті Могилеві-Подільському – 13,58% ¹⁴⁵⁷.

Отже, характерною ознакою етнічного складу населення прикордонних районів Вінницької області є його етнічна однорідність – абсолютне домінування за чисельністю українців та досить незначне число представників етнічних меншин. У прикордонні Вінниччини відбувалися процеси природної мовної асиміляції українською більшістю представників дисперсно розселених етнічних меншинних груп.

Чернівецька область

Із восьми прикордонних районів області Сокирянський та Кельменецький межують з Молдовою; Герцаївський, Глибоцький, Сторожинецький, Вижницький та Путильський – з Румунією; а Новоселицький – з Молдовою та Румунією. Етнічний склад населення окремих районів Чернівецької області істотно відрізнявся. Так, серед загальної чисельності населення західних гірських Вижницького та Путильського районах рівень частки *українців* становив, відповідно, 98,22% (58 924 особи) та 99,17% (25 182 особи). Доволі високим її рівень був також і в двох східних районах області: Сокирянському – 89,85% (43 927 осіб) та Кельменецькому – 89,85% (47 261 особа). Українці складали абсолютну більшість серед усього населення також у Сторожинецькому районі – 59,60% (56 786 осіб), а відносну більшість – у Глибоцькому 46,82% (34 025 осіб) ¹⁴⁵⁸.

Лише в двох районах Чернівецької області українці опинилися в меншості серед усього населення: Новоселицькому – 33,96% (29 703 особи) та новоствореному Герцаївському районі – лише 5,00% (1 616 осіб). Серед населення Чернівців частка українців становила 79,86% (189 021 особа), а Новодністровська – 87,13% (9 013 осіб). Серед загальної чисельно-

¹⁴⁵⁶ Таблиця 1.2.2.

¹⁴⁵⁷ Там само.

¹⁴⁵⁸ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

сті населення восьми прикордонних районів та двох міст обласного підпорядкування українці домінували за чисельністю і їхня частка становила 69,05% ¹⁴⁵⁹.

Абсолютна більшість українців у прикордонних районах Чернівецької області визнавали рідною власну національну мову: від 98,74% у Сторожинецькому до 99,97% у Путильському. Лише в Герцаївському районі, де українці опинилися в меншості серед усього населення, рівень частки україномовних був дещо нижчим – 92,08% (1 488 осіб з 1 616 осіб). У цьому районі 87 українців (5,38%) визнавали рідною румунську мову та 38 осіб (2,34%) – російську. Тобто, навіть у тих районах Чернівецької області, де українці не становили абсолютної більшості серед усього населення, вони не зазнавали мовної асиміляції з боку молдован та румунів. Серед українців міст Новодністровська та Чернівців частка україномовних була дещо нижчою, ніж у районах, і становила, відповідно, 96,34% та 95,62% ¹⁴⁶⁰.

Частка російськомовних серед українців прикордонних районів була досить незначною: від 0,02% у Путильському районі до 0,63% у Сторожинецькому. Лише в містах області рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців був дещо вищим: Новодністровську – 3,63% та Чернівцях – 4,23%. При цьому, рівень мовної українізації росіян у прикордонних містах та районах Чернівецької області був вищим, ніж рівень мовного зросійщення українців. І лише у Герцаївському районі ці рівні були однаковими ¹⁴⁶¹.

Представники етнічних меншинних груп досить нерівномірно були розселені в прикордонних районах Чернівецької області. *Молдовани* досить компактно розселені у Новоселицькому районі (50 329 осіб) і складали 57,54% загальної чисельності населення. Лише в цьому районі зосереджувалося 75% загального числа молдованів області. Серед усього населення Глибоцького району їхня частка становила 6,09% (4 425 осіб). У всіх інших прикордонних районах вони розселені переважно дисперсно, найбільше в Сокирянському районі – 3,43% (1 681 осіб) та Чернівцях – 1,62% (3 829 осіб) ¹⁴⁶². У цілому в Чернівецькій області в 2001 році нараховувалося 67 225 молдованів, що становило 25,99% їхньої загальної чисельності в Україні ¹⁴⁶³. У 2001 році серед загальної чисельності населення Чернівецької області їхня частка становила 7,31% ¹⁴⁶⁴.

Зосередження молдованів у сільській місцевості в прикордонні з Молдовою, насамперед у Новоселицькому районі та домінування ендегамних шлюбів сприяло їхньому відтворенню у власному етнічному середовищі. Внаслідок цього абсолютна більшість молдованів Чернівецької області визнавали рідною молдовську мову (91,63%). Рівень їхньої мовної

¹⁴⁵⁹ Там само.

¹⁴⁶⁰ Там само.

¹⁴⁶¹ Таблиця 1.2.2.

¹⁴⁶² Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

¹⁴⁶³ Таблиці 1.4.1, 1.4.4.

¹⁴⁶⁴ Таблиця 1.4.2.

асиміляції залишався досить незначним. Частка україномовних серед них складала лише 3,23%, а російськомовних ще менше – 1,18% ¹⁴⁶⁵.

Румуни компактно розселені в новоствореному Герцаївському районі і становили 91,45% (29 554 особи) загальної чисельності населення. Доволі значною була їхня частка серед населення ще двох районів: Глибоцького – 45,30% (32 923 особи) та Сторожинецького – 36,83% (35 095 осіб). Лише в цих трьох районах зосереджувалося 85% загального числа румунів області та 65% чисельності румунів в Україні. Серед населення Чернівців частка румунів становила 4,46% (10 553 особи), а в Новоселицькому районі – 6,75% (5 904 особи) ¹⁴⁶⁶.

У всіх інших прикордонних районах Чернівецької області чисельність румунів була досить незначною (лише по декілька десятків осіб). У 2001 році в цілому в області нараховувалося 114 555 румунів, що становило 75,87% загальної їхньої чисельності в Україні ¹⁴⁶⁷. Тобто, Чернівецька область, а точніше три її прикордонні з Румунією райони, є основним ареалом розселення румунів в Україні. Серед усього населення Чернівецької області частка румунів становила в 2001 році 12,46%. Серед загальної чисельності населення України частка румунів була досить незначною – лише 0,31% ¹⁴⁶⁸.

Переважаючого компактного типу розселення в сільській місцевості забезпечувало румунам розповсюдження ендегамних шлюбів, і як наслідок цього – збереження власного мовного середовища. У 2001 році 91,92% загальної чисельності румунів у Чернівецькій області визнавали рідною румунську мову. Рівень їхньої мовної українізації був істотно вищим (6,80%), ніж рівень мовного зросійщення (0,85%) ¹⁴⁶⁹.

На відміну від молдованів та румунів, *росіяни* в Чернівецькій області були мешканцями міст і мали дисперсний тип розселення, за винятком кількох сіл заселених переважно нащадками російських старовірів. Абсолютна більшість росіян у Чернівецькій області, як і в інших західних областях, є мігрантами радянської доби. Частка росіян серед усього населення прикордонних районів області була досить незначною: від 0,38% (98 осіб) у Путильському до 1,43% (1 367 осіб) у Сторожинецькому. Лише серед населення Сокирянського району їхня частка була дещо вищою – 6,23% (3 044 особи) ¹⁴⁷⁰.

Основним районом територіального розміщення росіян у Чернівецькій області були не сільські райони, а обласний центр. У 2001 році у Чернівцях проживало 26 733 росіяни, що становило 11,29% загальної чисельності населення міста. У 2001 році в обласному центрі зосереджувалося 70% загальної чисельності росіян Чернівецької області. Серед населення Но-

¹⁴⁶⁵ Таблиця 1.4.3.

¹⁴⁶⁶ Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

¹⁴⁶⁷ Таблиці 1.4.1, 1.4.4.

¹⁴⁶⁸ Таблиця 1.4.2.

¹⁴⁶⁹ Таблиця 1.4.3.

¹⁴⁷⁰ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

водністровська також доволі значною була частка росіян – 10,19% (1 054 особи) ¹⁴⁷¹. Серед загальної чисельності населення Чернівецької області у 2001 році частка росіян становила 4,12%, у тому числі серед міського – 8,65%, а серед сільського – лише 1,10% ¹⁴⁷². За ступенем зосередження в прикордонні, за рахунок обласного центру, росіяни переважали українців, відповідно, 94,89% та 71,90% ¹⁴⁷³.

Незважаючи на переважно дисперсний тип розселення росіян у Чернівецькій області, абсолютна більшість з них визнавали рідною власну національну мову: від 80,61% у Путильському районі до 95,01% у Сокирянському. Доволі високою була частка російськомовних серед росіян у містах: Чернівцях та Новодністровську, відповідно, 92,38% та 89,66%. У Новодністровську та п'яти районах області рівень мовної українізації становив від 10% до 19%. Істотно нижчим він був у Герцаївському, Сокирянському та Новоселицькому районах (2% - 5%), а також у Чернівцях (7,44%) ¹⁴⁷⁴.

Серед населення в усіх прикордонних районах Чернівецької області, крім Герцаївського, рівень частки *україномовного населення* був навіть дещо вищим, ніж частка українців. У Чернівцях, Новодністровську та Герцаївському районі, де ступінь мовної асиміляції українців був дещо вищим, частка *україномовного населення* була меншою, ніж українців. При цьому, рівень частки *україномовного населення* істотно відрізнявся за окремими районами. У шести із восьми районів області *україномовне населення* становило абсолютну більшість: Путильському – 99,47%, Вижницькому – 98,52%, Кельменецькому – 97,75%, Сокирянському – 90,42%, Сторожинецькому – 61,42% та Глибоцькому – 52,56%. До того ж, у Глибоцькому районі українці складали лише відносну більшість серед усього населення. *Україномовним* була також і абсолютна більшість населення міст Новодністровська та Чернівців, відповідно, 85,67% та 79,20%. Лише серед населення двох районів *україномовні* опинилися у меншості: Новоселицькому – 34,08% та Герцаївському – 4,83% (найнижчий рівень серед усіх прикордонних районів України) ¹⁴⁷⁵.

Рівень частки *російськомовного населення* був вищим, ніж рівень частки росіян у Чернівцях, Новодністровську та п'яти районах. У Глибоцькому, Вижницькому та Путильському районах співвідношення було протилежним. Найвищим був рівень частки російськомовних серед усього населення міст: Чернівців – 15,27% та Новодністровська – 13,37%, а також Сокирянського району – 6,40%. У інших семи прикордонних районах області частка російськомовних була досить незначною: від 0,37% у Путильському до 1,81% у Сторожинецькому ¹⁴⁷⁶.

¹⁴⁷¹ Там само.

¹⁴⁷² Таблиця 1.2.2.

¹⁴⁷³ Таблиця 1.3.10.

¹⁴⁷⁴ Таблиця 1.2.2.

¹⁴⁷⁵ Там само.

¹⁴⁷⁶ Там само.

За рівнем зосередження в Чернівецькому прикордонні, завдяки обласному центру, російськомовне населення істотно переважало українське, відповідно, 96,07% та 72,04% ¹⁴⁷⁷.

Отже, українці та українське населення мали абсолютну перевагу за чисельністю серед усього населення в містах та більшості прикордонних районів Чернівецької області. *Етнічні меншини, насамперед молдовани та румуни, розселені не в усьому прикордонні області, а зосереджені лише в трьох її південних районах*, і вони фактично не зазнавали мовної асиміляції, зберігаючи власні національні мови. Абсолютна більшість румунів та молдованів мешкають у сільській місцевості. Росіяни розселені у прикордонні дисперсно, і зосереджувалися в містах, насамперед у Чернівцях.

Івано-Франківська область

Найменшу відстань державного кордону має Івано-Франківська область. Лише гірський Верховинський район межує з Румунією. Абсолютну більшість серед загальної чисельності населення району складали *українці* – 99,58% (29 954 особи із 30 079 осіб). Незважаючи на те, що Верховинський район межує з Румунією серед його населення був лише один румун. Представників дисперсно розселених етнічних меншинних груп нараховувалося лише 115 осіб, у тому числі 96 *росіян* (0,32%) ¹⁴⁷⁸.

Серед українців Верховинського району українськомовні складали – 99,64% (29 946 осіб), лише 6 осіб (0,02%) були російськомовними. Серед росіян російськомовними були 86,46% (83 особи), а українськомовними – 13,54% (13 осіб). Серед усього населення прикордонного району Івано-Франківської області *українське населення становило 99,64%, а російськомовне населення – лише 0,32% (95 осіб)* ¹⁴⁷⁹.

Отже, визначальною ознакою прикордонного Верховинського району, як і усієї Івано-Франківської області, є етнічна та мовна однорідність населення.

Закарпатська область

Із 13-ти районів Закарпаття вісім є прикордонними: Рахівський, Тячівський, Хустський та Виноградівський межують із Румунією; Виноградівський, Берегівський та Ужгородський – із Угорщиною; Ужгородський, Перечинський та Великоберезнянський – із Словаччиною; Великоберезнянський – із Польщею. Етнічний склад населення окремих прикордонних районів області мав істотні відмінності.

Найвищим рівень частки *українців* (96,35%) був серед усього населення в прикордонних зі Словаччиною гірських північно-західних районах: Перечинському (30 857 осіб) та Великоберезнянському (27 182 особи). Доволі високим він був також і в інших районах: Хустському – 95,04% (92 146 осіб), Рахівському – 83,77% (76 184 особи), Тячівському – 83,20%

¹⁴⁷⁷ Таблиця 1.3.10.

¹⁴⁷⁸ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁴⁷⁹ Там само.

(142 978 осіб) та Виноградівському – 71,44% (84 263 осіб). Українці становили абсолютну більшість і серед усього населення Ужгородського району – 58,45% (43 489 осіб). Лише у Берегівському районі вони опинилися в меншості – 18,84% (10 185 осіб) ¹⁴⁸⁰.

Відрізнявся також і етнічний склад населення міст обласного підпорядкування, розташованих у прикордонні Закарпаття. У Хусті та Ужгороді українці становили абсолютну більшість серед усього населення, відповідно, 88,34% (25 228 осіб) та 77,83% (89 942 особи), у Чопі – відносну більшість 48,08% (4 265 осіб). Лише серед загальної чисельності населення Берегівської міськради українці опинилися в меншості – 38,87% (10 321 особа). Рівень їхньої частки серед населення міста Берегового був удвічі вищим, ніж у Берегівському районі ¹⁴⁸¹.

У цілому серед населення восьми прикордонних районів та чотирьох міст обласного підпорядкування частка українців становила 75,39%, а серед усього населення області – 80,51%. Отже, незважаючи на прикордонний статус Закарпатської області, частка українців серед населення була навіть вищою, ніж у цілому в Україні в 2001 році (77,82%) ¹⁴⁸².

Абсолютна більшість українців Закарпаття визнавали рідною українську мову: в усіх восьми районах, а також у Хусті – більше 99%. Дещо меншою була частка україномовних серед українців у Чопі, Ужгороді та Береговому – 94-96%. Чисельність російськомовних українців була досить незначною в районах та містах Закарпаття: по декілька десятків осіб, за винятком Ужгорода. Тому і частка російськомовних серед українців у Хусті та всіх прикордонних районах не досягала і 1%. І лише у Чопі та Ужгороді її рівень був дещо вищим, відповідно, 4,57% та 3,13%. У цілому серед українців у чотирьох містах обласного підпорядкування та восьми прикордонних районах Закарпаття частка російськомовних була досить незначною – лише 0,62% ¹⁴⁸³.

Досить нерівномірно в Закарпатській області розселені представники етнічних меншинних груп. Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною Закарпаття є *угорці*, зосереджені переважно в трьох районах, які межували з Угорщиною. Але лише в одному з них (Берегівському) вони складали абсолютну більшість серед населення – 76,14% (41 163 особи). Серед усього населення Ужгородського району їхня частка складала 33,36% (24 822 особи), Виноградівського – 26,17% (30 874 особи). Угорці становили відносну більшість серед населення міста Берегового – 49,06% (12 785 осіб). Доволі значною була також і їхня частка серед населення міста Чопа – 39,41% (3 496 осіб). Істотно меншим було представництво угорців серед населення міст Ужгорода – 6,90% (7 972 особи), Хуста – 5,97% (1 706 осіб), а також районів: Хустського – 3,90% (3 785 осіб), Рахівського – 3,22% (2 929 осіб) та Тячівського –

¹⁴⁸⁰ Там само.

¹⁴⁸¹ Там само.

¹⁴⁸² Таблиця 1.2.2.

¹⁴⁸³ Там само.

2,90% (4 991 осіб). У Великоберезнянському та Перечинському районах угорців нараховувалося лише декілька осіб ¹⁴⁸⁴.

Більше 80% загальної чисельності угорців Закарпаття були розселені лише у трьох прикордонних районах (Берегівському, Ужгородському, Виноградівському) та трьох містах обласного підпорядкування (Береговому, Ужгороді, Чопі). У 2001 році в Закарпатській області нараховувалося 151 516 угорців, що складало 96,78% їхньої загальної чисельності в Україні ¹⁴⁸⁵. Тобто, Закарпаття, а точніше три райони та три міста, які розташовані у прикордонні, є основним ареалом територіального зосередження угорців в Україні.

Абсолютна більшість угорців Закарпаття мешкають у сільській місцевості, серед них переважали ендогамні шлюби. В умовах компактного типу розселення рідною мовою для абсолютної більшості представників угорської меншини залишалася власна національна – 97,06%. Процеси асиміляції їхнього мовного середовища не набули широкого поширення, тому рівень частки україномовних, як і російськомовних, був досить незначним, відповідно, 2,60% та 0,25% ¹⁴⁸⁶.

Другою за чисельністю етнічною меншиною після угорців у Закарпатській області є *росіяни*. І це незважаючи на те, що до 1944 року їх у Закарпатті фактично не було. На відміну від представників інших меншин області, які мешкали переважно в селах, росіяни зосереджувалися в містах, насамперед в обласному центрі. Більшість росіян – мешканців Закарпаття, як і інших західних областей, народилася за межами України і були мігрантами в першому поколінні. Зокрема, в 2001 році в Ужгороді нараховувалося 11 106 росіян, що становило 9,61% загальної чисельності населення міста. Доволі значною була також і частка росіян серед усього населення прикордонного міста Чопа – 8,33%, при досить незначній чисельності в абсолютних показниках – 739 осіб ¹⁴⁸⁷.

Незважаючи на дисперсний тип розселення росіян у Закарпатській області, асиміляційні процеси в їхньому мовному середовищі не набули широкого розповсюдження. Частка російськомовних серед росіян була найвищою в містах обласного підпорядкування 93%-96%: Ужгороді, Чопі та Береговому, дещо нижчою в Хусті – 89%. Більші розбіжності в мовній структурі росіян спостерігалися в окремих районах Закарпаття. У Тячівському, Хустському, Виноградівському, Берегівському та Ужгородському районах частка російськомовних серед них становила близько 90%. Істотно нижчим її рівень був у гірських районах, де загальна чисельність росіян була досить незначною: Великоберезнянському – 73,81%, Перечин-

¹⁴⁸⁴ Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

¹⁴⁸⁵ Таблиці 1.4.1, 1.4.4.

¹⁴⁸⁶ Таблиця 1.4.3.

¹⁴⁸⁷ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

ському – 80,47% та Рахівському – 85,14%. У цілому серед росіян, які мешкали в прикордонні Закарпаття, частка російськомовних становила 91,88%¹⁴⁸⁸.

Процеси асиміляції мовного середовища росіян у прикордонних містах і районах Закарпатської області мали істотні територіальні відмінності. Найбільш значного розповсюдження мовна асиміляція (українізація) набула в сільських районах, де росіяни були розселені дисперсно: Великоберезнянському – 26,19%, Перечинському – 19,53%, Рахівському – 14,08%, Виноградівському – 10,39%, Хустському – 9,69%, Тячівському – 8,12%, а також у місті Хусті – 10,75%. Дещо меншим був рівень мовної асиміляції росіян в інших містах: Ужгороді – 6,54%, Береговому – 3,60% та Чопі – 3,38%, а також в Ужгородському та Берегівському районах, відповідно, 7,54% та 4,43%. У цілому в прикордонні Закарпаття (чотири міста обласного підпорядкування та вісім районів) рівень мовної асиміляції (українізації) росіян був істотно вищим, ніж мовного зросійщення українців, відповідно, 7,68% та 0,62%¹⁴⁸⁹.

Третьою за чисельністю етнічною меншиною в Закарпатті є *румун*, зосереджені переважно в двох прикордонних із Румунією районах. Але навіть серед усього населення цих районів частка румунів була доволі незначною: Тячівського – 12,39% (21 298 осіб) та Рахівському – 11,56% (10 514 осіб)¹⁴⁹⁰. На ці два райони припадало 99% загальної чисельності румунів у Закарпатській області. В усіх інших прикордонних районах області були лише поодинокі представники цієї етнічної меншини. Частка Закарпаття серед загальної чисельності румунів в Україні становила 2001 році 21,30%¹⁴⁹¹. Тобто, два райони Закарпаття та три райони Чернівецької області були основним ареалом розселення румунів в Україні.

Як і угорці, більшість румунів у Закарпатській області мешкали в сільській місцевості і серед них переважали ендемічні шлюби. Внаслідок цього зберігалася стабільність мовного середовища, а асиміляція їх майже не зачепила. 99,05% загальної чисельності румунів Закарпаття визнавали рідною румунську мову, і лише 0,51% – українську та 0,13% – російську¹⁴⁹².

Незважаючи на те, що Закарпатська область межує з Словаччиною, чисельність *словаків* у прикордонних районах є досить незначною і вони розселені дисперсно. Із загального числа словаків Закарпаття (5 695 осіб), 2 523 особи мешкали в Ужгороді, що складало лише 2,18% усього населення міста та 1 191 особа в Ужгородському районі (1,60%). На обласний центр та приміський район припадало 65% загальної чисельності словаків Закарпаття. У двох інших прикордонних із Словаччиною районах Перечинському та Великоберезнянському їх було ще менше, відповідно, 306 та 270 осіб. Серед загальної чисельності населення області

¹⁴⁸⁸ Таблиця 1.2.2.

¹⁴⁸⁹ Там само.

¹⁴⁹⁰ Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

¹⁴⁹¹ Таблиця 1.4.4.

¹⁴⁹² Таблиця 1.4.3.

частка словаків була досить незначною – лише 0,45%. Закарпаття є основним ареалом територіального розміщення словаків в Україні – 89,06% ¹⁴⁹³.

В умовах дисперсного розселення серед словаків значне розповсюдження набули екзогамні шлюби та розгорнулися процеси мовної асиміляції. У 2001 році лише 43,55% (відносна більшість) словаків визнавали рідною словацьку мову. Для 41,54% рідною мовою була українська, а для 2,58% російська ¹⁴⁹⁴. Крім того, 11,33% (645 осіб) визнавали рідною угорську мову, що свідчить про інерційний вплив етнічних процесів минулих часів, коли становище домінантної меншості в Закарпатті посідали угорці.

У прикордонних районах Закарпаття розселені *цигани*, переважно дисперсно та малокомпактно. Найбільше циганів мешкали в Ужгородському районі – 3 022 особи, що становило 4,06% загальної чисельності населення, а також у місті Береговому – 1 695 осіб (4,09%), Берегівському та Виноградівському, відповідно, 2 211 осіб (4,09%) та 920 осіб (0,78%) ¹⁴⁹⁵. У цих трьох районах та місті Береговому зосереджувалося 56% загального числа циганів області. Серед загальної чисельності населення області частка циганів була досить незначною – лише 1,12%. У Закарпатті мешкало найбільше представників цієї меншини, порівняно з усіма іншими областями України. У 2001 році частка області серед загального числа циганів в Україні становила 29,43% ¹⁴⁹⁶.

Мовне середовище циганів Закарпаття характеризувалося значним розповсюдженням асиміляційних процесів. Лише 20,50% їхньої чисельності визнавали рідною власну національну мову, ще 16,67% – українську ¹⁴⁹⁷. Переважна більшість циганів, насамперед тих, які мешкали в районах компактного розселення угорців (Берегового), визнавали рідною угорську мову – 62,38%. Тобто, інерційний вплив колишнього домінантного становища угорців на мовному середовищі циганів відбився ще більше, ніж у словаків.

У прикордонних районах та містах Закарпаття, за винятком Чопа, рівень частки *україномовного населення* був дещо вищим, ніж українців. У Береговому та Берегівському районі рівень цих часток фактично був однаковим. Україномовне населення складало абсолютну більшість у семи із восьми прикордонних районів, а також в Ужгороді та Хусті, в Чопі – відносну більшість. Лише в Береговому та Берегівському районі, де компактно проживали угорці, українкомовні становили меншість серед населення. У цілому, у восьми прикордонних районах та чотирьох містах обласного підпорядкування частка українкомовного населення становила 76,18%, що було навіть дещо більше за рівень частки українців – 75,39% ¹⁴⁹⁸.

¹⁴⁹³ Таблиця 1.4.4.

¹⁴⁹⁴ Таблиця 1.1.3.

¹⁴⁹⁵ Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

¹⁴⁹⁶ Таблиця 1.4.2, 1.4.4.

¹⁴⁹⁷ Таблиця 1.6.3.

¹⁴⁹⁸ Таблиця 1.2.2.

Частка *російськомовного населення* в прикордонних районах Закарпаття була досить незначною і становила від 0,63% у Великоберезнянському до 2,47% у Ужгородському. Дещо вищим її рівень був у містах обласного підпорядкування: Хусті – 4,09%, Береговому – 6,29%, Чопі – 11,60% та Ужгороді – 12,40%. У всіх цих містах за рівнем частка *російськомовного населення* була навіть більшою за частку росіян. Але в цілому у восьми прикордонних районах та чотирьох містах обласного підпорядкування Закарпаття частка *російськомовних* становила в 2001 році лише 3,07% ¹⁴⁹⁹.

Отже, серед усього населення прикордоння Закарпаття абсолютну більшість становили українці та *україномовне населення*. Росіяни дисперсно розселені переважно в містах. Лише в Береговому та Берегівському районі українців за чисельністю переважали угорці. Закарпатська область, а точніше три її прикордонні райони, були основним ареалом розселення в Україні для трьох етнічних меншин: угорців, словаків та циганів. Серед загальної чисельності населення України частка кожної з цих трьох етнічних меншин була досить незначною: угорців – 0,32%, циганів – 0,10% та словаків – лише 0,01% ¹⁵⁰⁰.

Таким чином, етнічна структура населення лише окремих районів *південно-західного прикордоння* мала відмінності. Незважаючи на ці відмінності населення переважної більшості прикордонних районів характеризувалося етнічною та мовною однорідністю, абсолютною перевагою за чисельністю українців та *україномовного населення*. Зокрема, це стосувалося прикордоння Вінницької та Івано-Франківської областей, а також переважної більшості районів Чернівецької, Закарпатської та Одеської.

Лише в південно-західних районах Одещини (Буджаку), а також в окремих районах Закарпаття та Буковини зберігалося компактне розселення представників етнічних меншинних груп. Якраз прикордонні райони цих трьох областей були основним ареалом територіального розміщення в Україні для семи меншин: болгарів, молдованів, гагаузів, румунів, угорців, словаків та циганів. При цьому, абсолютна більшість румунів розселені в районах, які безпосередньо межують з Румунією, угорців – з Угорщиною, молдованів – з Молдовою. Етнічна та мовна структура населення південно-західного прикордоння досить мало відрізнялася. Лише в Одеській області, де насамперед у містах обласного підпорядкування, у тому числі й в Одесі, найбільше зберігався інерційний вплив етномовних процесів радянської доби, що проявлялося в мовному зросійщенні частини українців та представників інших етносів. І ще одна особливість південно-західного прикордоння: 3 із 5-ти обласних центрів розташовувалися безпосередньо біля кордону: Одеса, Чернівці та Ужгород.

¹⁴⁹⁹ Там само.

¹⁵⁰⁰ Таблиця 1.4.4.

8.3. Західне та північно-західне прикордоння

Західне та північно-західне прикордоння складають Львівська, Волинська, Рівненська, Житомирська та Київська області, які межують з Польщею та Білоруссю. Етнічний склад та мовна структура населення кожної з цих прикордонних областей досить мало відрізнялися.

Львівська область

Із 20-ти районів Львівщини шість межують з Польщею: Турківський, Старосамбірський, Мостиський, Яворівський, Жовківський, Сокальський. Серед усього населення прикордонних районів абсолютну більшість складали *українці* – більше 98%. Лише серед усього населення Мостиського району та міста Червонограда рівень частки українців був дещо меншим, відповідно, 91,79% та 92,29%. У цілому серед населення шести прикордонних районів та міста рівень частки українців досягав 97,28%, і навіть перевищував частку українців серед загальної чисельності населення Львівщини – 94,82%. При цьому українці складали 91,95% – серед міського та 98,93% – серед сільського ¹⁵⁰¹.

Визначальною ознакою мовного середовища українців прикордонних районів Львівської області є абсолютне домінування україномовних – більше 99,90%, а в Червонограді – 99,54%. Чисельність російськомовних українців у прикордонні області складала лише по декілька осіб у кожному із районів. Тому і частка російськомовних серед українців була досить мізерною: у районах – менше 0,10%, а в Червонограді – 0,45% ¹⁵⁰².

Росіяни дисперсно розселені в прикордонні Львівщини і більшість з них були мігрантами в першому поколінні. Їхня чисельність складала від 78 осіб у Турківському до 1 237 осіб у Яворівському районах, а рівень частки серед усього населення, відповідно, від 0,15% до 1,05%. Дещо більшою була чисельність росіян у Червонограді – 3 819 осіб (6,42%). У цілому серед населення прикордоння Львівщини частка росіян становила лише 1,33%, що було ще менше за їхню частку серед усього населення області – 3,55%. Більш істотні відмінності спостерігалися за рівнем частки росіян серед міського та сільського населення області, відповідно, 5,80% та 0,33% ¹⁵⁰³.

В умовах дисперсного розселення та незначної чисельності в мовному середовищі росіян прикордонних районів розгорнулися асиміляційні процеси. Так, частка україномовних серед них становила в районах: Сокальському – 30,37%, Мостиському – 25,41%, Старосамбірському – 22,04%, Жовківському – 21,77%, Турківському – 20,48% та Яворівському – 17,50%. Лише в Червонограді її рівень був дещо нижчим – 14,57%. У цілому серед росіян Львівського прикордоння рівень частки україномовних становив 18,15%, що було навіть ви-

¹⁵⁰¹ Таблиця 1.2.2.

¹⁵⁰² Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵⁰³ Там само.

ще, ніж серед загальної чисельності росіян в області – 12,11%. Різниця також і рівень асимільованих за мовою серед міських та сільських росіян, відповідно, 11,77% та 20,55%¹⁵⁰⁴.

Хоча в мовному середовищі росіян, які були розселені дисперсно, розгорнулися асиміляційні процеси, більшість з них визнавали рідною російську мову: від 69,54% у Сокальському районі до 82,27% у Яворівському районі та 85,87% у Червонограді. У цілому серед росіян прикордоння Львівщини рівень цієї частки становив 81,77%, а в області – 87,79%¹⁵⁰⁵.

Незважаючи на те, що Львівська область межує з Польщею, чисельність *поляків* у прикордонних районах є досить незначною, за винятком Мостиського та Старосамбірського. Зокрема, в Мостиському районі мешкало 4 690 поляків, що складало 7,57% загальної чисельності населення, Старосамбірському – 973 особи (1,18%). У цих двох районах більшість поляків визнавали рідною польську мову, відповідно, 83,04% та 67,21%. В інших районах прикордоння представники польської етнічної меншини розселені дисперсно, від 43 осіб у Турківському до 201 особи у Жовківському. Переважна більшість з них визнавали рідною українську мову. У 2001 році у Львівській області нараховувалося 18 948 поляків, які зосереджувалися переважно в обласному центрі. Серед усього населення області рівень частки поляків становив лише 0,73%. Серед загальної чисельності населення України він був ще нижчим – лише 0,30%¹⁵⁰⁶. Частка Львівської області серед загальної чисельності поляків в Україні становила в 2001 році 13,15%¹⁵⁰⁷. Крім Львівщини поляки розселені також і в Житомирській та Хмельницькій областях, переважно в сільській місцевості.

В усіх без винятку прикордонних районах Львівської області рівень частки *україномовного населення* перевищував частку українців і становив близько 99%. І лише серед населення Мостиського району та міста Червонограда цей рівень був дещо нижчим – 93%. У цілому серед населення шести прикордонних районів та міста частка україномовного населення становила 97,83%, що було навіть більше, ніж серед загальної чисельності населення області – 95,32%. При цьому, частка україномовних серед сільського населення досягала 99,24%, а серед міського, насамперед за рахунок Львова, була дещо нижчою – 92,59%¹⁵⁰⁸.

Частка *російськомовного населення* в прикордонних районах Львівщини, як і його чисельність в абсолютних показниках, була досить незначною: від 0,14% (78 осіб) у Турківському до 1,00% (1 237 осіб) у Яворівському. І лише в Червонограді російськомовних було дещо більше – 6,29% (3 685 осіб). При цьому, рівень частки російськомовних був навіть нижчим за частку росіян, внаслідок асиміляційних процесів. Серед загальної чисельності населення Львівського прикордоння частка російськомовних становила лише 1,25%, що було на-

¹⁵⁰⁴ Там само.

¹⁵⁰⁵ Там само.

¹⁵⁰⁶ Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

¹⁵⁰⁷ Таблиця 1.4.4.

¹⁵⁰⁸ Таблиця 1.2.2.

вітть менше, ніж серед загальної чисельності населення області – 3,77%. Відрізнявся також і рівень частки російськомовних серед міського та сільського населення Львівщини, відповідно, 5,80% та 0,33% ¹⁵⁰⁹.

Таким чином, прикордоння Львівщини характеризувалося етнічною та мовною однорідністю населення. Етнічні меншини розселені дисперсно, за винятком малокомпактного типу розселення поляків у Мостиському районі.

Волинська область

Із шести прикордонних районів Волинської області: Іваничівський, Володимир-Волинський та Любомльський межують із Польщею, Ратнівський та Любешівський – із Білоруссю, а Шацький – із Польщею та Білоруссю. У прикордонні розташовані міста обласного підпорядкування: Володимир-Волинський та Нововолинськ.

Абсолютну більшість серед населення прикордонних районів Волині складали *українці* (98% - 99 %). Серед населення міст рівень частки українців був дещо меншим: Володимира-Волинського – 93,89% та Нововолинська – 93,75%. У цілому серед усього населення Волинського прикордоння частка українців становила 97,28%, що було навіть дещо вище, ніж серед загальної чисельності області – 97,28%. Серед сільського населення Волинської області рівень частки українців досягав 99,12%, серед міського – 94,76% ¹⁵¹⁰.

Визначальною ознакою мовного середовища українців прикордоння Волині, як і всіх західних областей, є абсолютне домінування української мови (99,82%). Частка російськомовних серед них складала лише 0,18%. При цьому, частка зросійщених за мовою серед українців у сільських районах не перевищувала 0,10% (в абсолютних показниках по декілька осіб), а в містах 0,50% (в абсолютних показниках по декілька десятків осіб) ¹⁵¹¹.

Незважаючи на прикордонне становище Волинської області, на її території було досить мало представників як польської, так і білоруської етнічних меншин. У прикордонних з Польщею районах нараховувалося лише по декілька *поляків*. Найбільше в містах: Володимирі-Волинському (59 осіб) та Нововолинську (74 особи). Більшість поляків в умовах дисперсного розселення визнавали рідною українську мову.

Білоруси також дисперсно розселені в прикордонних районах Волині: Ратнівському – 215 осіб, Шацькому – 114 осіб, Любешівському – 93 особи, більшість з них визнавали рідною білоруську мову, а також у містах Нововолинську – 363 особи та Володимирі-Волинському – 186 осіб, де більшість були асимільовані за мовою. Хоча Волинь межує з

¹⁵⁰⁹ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵¹⁰ Таблиця 1.2.2.

¹⁵¹¹ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

Польщею та Білоруссю, частка області серед загальної чисельності поляків та білорусів в Україні була досить незначною і складала у 2001 році, відповідно, 0,55% та 1,17% ¹⁵¹².

Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною Волинського прикордоння є *росіяни*. Вони розселені дисперсно переважно в містах і є мігрантами в першому поколінні. Зокрема, у Нововолинську нараховувалося 2 922 представника цієї меншини, що складало 4,99% загальної чисельності населення міста та Володимирі-Волинському – 1 897 осіб (4,99%). Серед населення сільських районів частка росіян, як і їхня чисельність була ще меншою: від 0,36% (134 особи) Любешівському до 1,08% (308 осіб) у Володимир-Волинському ¹⁵¹³.

В умовах дисперсного розселення мовне середовище росіян прикордоння Волині знало впливу асиміляційних процесів. Частка україномовних серед росіян становила від 12,49% у місті Володимирі-Волинському до 25,41% у Шацькому районі. У цілому серед росіян двох прикордонних міст та шести районів частка україномовних складала 14,25% і фактично не відрізнялася від частки асимільованих за мовою серед їхньої загальної чисельності в області. Більш істотні відмінності за рівнем частки україномовних спостерігалися між міськими та сільськими росіянами, відповідно, 13,89% та 18,41%. Відрізнявся також і рівень частки російськомовних серед росіян: від 74,59% у Шацькому районі до 87,51% у місті Володимирі-Волинському. У Волинському прикордонні рівень цієї частки становив 85,74% ¹⁵¹⁴.

В усіх без винятку прикордонних районах та містах області рівень частки *україномовного населення* був дещо вищим за частку українців. Ці відмінності виникли внаслідок розгортання процесів природної мовної асиміляції дисперсно розселених представників етнічних меншинних груп та збереження стабільності мовного середовища українців. У цілому серед населення шести прикордонних районів та двох міст рівень частки україномовного населення досягав 97,65%, що було навіть дещо більше, ніж серед загальної чисельності населення Волинської області. Серед міського населення рівень цієї частки становив 95,20%, серед сільського населення досягав 99,31% ¹⁵¹⁵.

Навпаки, частка *російськомовного населення* в усіх шести прикордонних районах, як і його чисельність, була досить незначною і поступалася за рівнем частці росіян і становила від 0,34% (127 осіб) у Любашівському до 1,00% (284 особи) у Володимир-Волинському районі. Лише в двох містах обласного підпорядкування частка російськомовного населення була дещо вищою: Нововолинську – 5,22% (3 058 осіб) та Володимирі-Волинському – 5,15% (1 957 осіб). У цілому серед населення прикордоння Волинської області рівень частки російськомовного населення становив лише 2,08% ¹⁵¹⁶.

¹⁵¹² Таблиця 1.4.4.

¹⁵¹³ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵¹⁴ Таблиця 1.2.2.

¹⁵¹⁵ Там само.

¹⁵¹⁶ Там само.

Таким чином, визначальною ознакою Волинського прикордоння є етнічна та мовна однорідність його населення. Абсолютну більшість складали українці та україномовне населення. Етнічні меншини є малочисельними і мають дисперсний тип розселення.

Рівненська область

Прикордонними з Білоруссю в Рівненській області є три північні райони: Зарічненський, Дубровицький та Рокитнянський. Абсолютну більшість серед загальної чисельності населення цих районів становили *українці*: Зарічненському – 98,96% (35 968 осіб), Дубровицькому – 98,63% (50 730 осіб), Рокитнянському – 83,50% (43 360 осіб). У цілому серед населення цих трьох районів частка українців складала 93,09%, що було дещо менше, ніж рівень цієї частки серед загальної чисельності населення Рівненської області – 95,90%. Абсолютна більшість українців визнавали рідною українську мову – 99,93% - 99,97%. Зросійщених за мовою серед українців нараховувалося лише по декілька осіб у кожному з районів: Зарічненському – 8 осіб, Рокитнянському – 29 осіб та Дубровицькому – 33 особи ¹⁵¹⁷.

У Рокитнянському районі були розселені також *білоруси* – 15,53% (8 062 особи). У інших прикордонних районах їх було досить небагато: Дубровицькому – 284 особи та Зарічненському – 189 осіб. Абсолютна більшість білорусів у Рівненській області визнавали рідною українську мову – 80,04%. Лише для 11,27% загального числа білорусів рідною мовою залишалася білоруська, а для 8,68% – російська. Незважаючи, що Рівненщина межує з Білоруссю, її частка серед білорусів в Україні була досить незначною – 4,29% ¹⁵¹⁸.

Дисперсний тип розселення у прикордонні Рівненській області був притаманний і *росіянам*, більшість з них були мігрантами в першому поколінні. Їхня чисельність становила у Дубровицькому районі 333 особи, що складало лише 0,65% усього населення, Рокитнянському – 239 осіб (0,46%), Зарічненському – 158 осіб (0,43%) ¹⁵¹⁹. Незважаючи на дисперсний тип розселення, абсолютна більшість росіян визнавали рідною російську мову. Але їхнє мовне середовище зазнало значного впливу асиміляційних процесів, тому і частка україномовних серед них становила в районах: Рокитнянському – 34,31%, Зарічненському – 20,89%, Дубровицькому – 19,82% ¹⁵²⁰.

Враховуючи абсолютне домінування українців за чисельністю серед населення прикордонних районів Рівненщини, і розгортання внаслідок цього процесів природної асиміляції у мовному середовищі дисперсно розселених представників етнічних меншин, частка *україномовного населення* була навіть вищою за частку українців. Рівень частки україномовного

¹⁵¹⁷ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵¹⁸ Таблиця 1.4.4.

¹⁵¹⁹ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵²⁰ Таблиця 1.2.2.

населення серед усього населення трьох прикордонних районів був більшим, ніж у цілому у Рівненській області, відповідно, 99,18% та 97,00%¹⁵²¹.

Доволі незначним був і рівень частки *російськомовного населення*, як і його чисельність у прикордонні Рівненщини – лише 0,50% (702 особи), а в цілому серед загальної чисельності області – 2,73%, при цьому в містах – 5,22%, а в селах – лише 0,57%¹⁵²².

Отже, серед населення в прикордонних з Білоруссю районах Рівненщини зберігалася домінантним україномовне середовище та перевага українців за чисельністю. Тобто, визначальною ознакою Рівненського прикордоння є не лише етнічна, але й мовна однорідність населення.

Житомирська область

Три північні райони Житомирської області межують з Гомельською областю Білорусі. Абсолютну більшість серед усього населення цих районів складали *українці*: Олевському – 97,11% (47 028 осіб), Овруцькому – 95,63% (67 876 осіб), а також у найбільш постраждалому від аварії на Чорнобильській АЕС Народицькому – 96,33% (11 395 осіб)¹⁵²³.

Серед усього населення цих трьох районів, незважаючи на прикордонне територіальне розташування, рівень частки українців був навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення Житомирської області, відповідно, 96,24% та 90,32%. Ці відмінності були спричинені тим, що представники етнічних меншин зосереджувалися в містах, насамперед у Житомирі. Україномовними була абсолютна більшість українців прикордоння – 99,74%. Частка зросійщених за мовою серед українців, як і їхня чисельність була досить незначною в усіх районах: Народицькому – 0,29% (32 особи), Олевському – 0,23% (103 особи) та Овруцькому – 0,65% (423 особи)¹⁵²⁴.

Незважаючи на те, що ці райони Житомирщини межують з Білоруссю, *білорусів* було небагато, лише декілька десятків осіб: Народицькому – 38 осіб, Олевському – 180 осіб та Овруцькому – 549 осіб, з них 249 осіб у Овручі. В умовах дисперсного розселення лише близько половини білорусів визнавали рідною білоруську мову, а рівень мовної українізації був вищим, ніж мовного зросійщення. Частка Житомирської області серед загального числа білорусів в Україні в 2001 році була досить незначною – лише 1,78%¹⁵²⁵.

Дисперсно розселені в Житомирському прикордонні також і *росіяни*: Народицькому – 207 осіб (1,82% загальної чисельності населення), Олевському – 663 особи (1,41%) та Овруцькому – 1 946 осіб (2,87%), у тому числі 1 228 осіб у Овручі¹⁵²⁶. Переважна більшість росі-

¹⁵²¹ Там само.

¹⁵²² Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵²³ Там само.

¹⁵²⁴ Там само.

¹⁵²⁵ Таблиця 1.4.4.

¹⁵²⁶ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

ян, на відміну від білорусів, незважаючи на дисперсний тип розселення, зберігали власну національну мову. Але й в їхньому мовному середовищі набули розповсюдження процеси асиміляції. Зокрема, частка україномовних серед росіян становила у Олевському районі – 30,77%, Народицькому – 21,26%, Овруцькому – 13,05%, у цілому в трьох районах – 16,30%. У Житомирській області рівень мовної асиміляції (українізації) росіян був найвищим серед усіх областей України – 18,64%, особливо в сільській місцевості – 26,24% ¹⁵²⁷.

У прикордонні Житомирщини рівень частки *україномовного населення* був дещо вищим, ніж частка українців. До того ж, частка україномовних серед населення прикордоння була навіть більшою, ніж усього населення області, відповідно, 96,87% та 93,02%. Навпаки, частка *російськомовного населення* в трьох прикордонних районах Житомирщини, як і його чисельність, була досить незначною – лише 2,55% (3 217 осіб) ¹⁵²⁸.

Отже, визначальною ознакою населення прикордонних районів Житомирської області є абсолютне домінування за чисельністю українців та україномовного населення і досить незначне представництво дисперсно розселених етнічних меншинних груп.

Київська область

Прикордонними з Гомельською областю Білорусі є Поліський район та територія Чорнобильської зони. До аварії 1986 року існували Чорнобильський район та місто обласного підпорядкування Прип'ять. Після аварії для працівників ЧАЕС було збудоване нове місто Славутич, яке територіально розташоване в межах Чернігівської, а адміністративно підпорядковане Київській області.

Внаслідок евакуації після аварії на ЧАЕС, чисельність населення Поліського району істотно зменшилася і складала в 2001 році лише 7 572 особи. Частка *українців* серед усього населення становила 95,84% (7 257 осіб). Абсолютна більшість українців визнавали рідною українську мову – 99,66%. Лише 25 українців (0,34%) були російськомовними ¹⁵²⁹.

Незважаючи на те, що Поліський район межує з Білоруссю, чисельність *білорусів* була досить незначною – лише 27 осіб. У районі мешкали також 207 *росіян* (2,73% усього населення). Серед них російськомовними були 61,35%, а україномовними – 38,65% (найвищий показник рівня їхньої мовної асиміляції серед усіх прикордонних районів України). Абсолютну більшість у Поліському районі становило *україномовне населення* – 97,23%, частка *російськомовного населення* була досить незначною – лише 2,18% (165 осіб) ¹⁵³⁰.

У Чорнобильській зоні після евакуації постійного населення не залишилося, але частина евакуйованих, переважно літніх людей, повернулися до своїх осель як «самосели». Серед усього населення міста Славутича (24 549 осіб) частка *українців* складала 63,26% (15 530

¹⁵²⁷ Таблиця 1.2.2.

¹⁵²⁸ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵²⁹ Там само.

¹⁵³⁰ Там само.

осіб). Частка україномовних серед них становила 85,53%, доволі значним був також і рівень частки російськомовних – 14,38% (2 233 особи)¹⁵³¹.

У цьому місті, як і інших містах, де живуть працівники АЕС (Південноукраїнську та Енергодарі), внаслідок кадрової політики радянських часів доволі високою була частка *росіян* – 30,01% (7 366 осіб). Абсолютна більшість росіян визнавали рідною російську мову – 97,41% і лише 2,55% (188 осіб) – українську. Внаслідок мовної асиміляції частини українців, частка *україномовного населення* була істотно меншою, ніж частка українців серед усього населення міста Славутича. І, навпаки, рівень частки *російськомовного населення* переважав рівень частки росіян. Так, серед усього населення міста у 2001 році частка *україномовного населення* становила 55,42%, а *російськомовного* – 42,58%¹⁵³².

Отже, серед загальної чисельності населення прикордоння Київської області переважали українці та україномовне населення, незважаючи на істотні відмінності в етномовній структурі населення Поліського району та міста Славутича.

Таким чином, головною ознакою населення *західного та північно-західного* прикордоння є його етнічна та мовна однорідність. Тобто, абсолютне домінування за чисельністю українців та україномовного населення. Рівень їхньої частки серед загальної чисельності населення прикордонних районів та міст цих областей був навіть вищим, ніж у цілому серед усього населення України. При цьому, безпосередньо в прикордонних районах з Польщею та Білоруссю було розселено досить мало поляків та білорусів, за винятком незначного їхнього територіального представництва в Мостиському районі Львівської області (поляки) та Рокишнянському районі Рівненської області (білоруси). В умовах дисперсного розселення поляки, білоруси і навіть росіяни зазнавали мовної асиміляції (українізації). Тому серед усього населення рівень частки україномовного населення був вищим, ніж українців. Лише в місті Славутичі Київської області рівень мовної асиміляції росіян залишався досить незначним. Жоден обласний центр західних та північно-західних прикордонних областей не розташовувався безпосередньо біля кордону. Найближче, на відстані близько 50 км від кордону розташований Львів.

8.4. Північно-східне та східне прикордоння

Північно-східне та східне прикордоння України складають Чернігівська, Сумська, Харківська, Луганська та Донецька області, а також АР Крим, які межують із Російською Федерацією, а Чернігівська область, крім того ще з Білоруссю. Етномовна структура населення мала відмінності за окремими прикордонними областями.

¹⁵³¹ Там само.

¹⁵³² Там само.

Чернігівська область

Із семи прикордонних районів Чернігівщини: Щорський, Корюківський, Семенівський та Новгород-Сіверський межують з Російською Федерацією (Брянська область), Чернігівський та Ріпкенський – з Білоруссю (Гомельська область), а Городянський – із Білоруссю та Російською Федерацією. Не далеко від кордону з Білоруссю розташований обласний центр - Чернігів. Незважаючи на прикордонний статус, абсолютну більшість серед усього населення цих районів складали *українці* (95% - 97%). І лише у Ріпкенському районі, а також у Чернігові, їхня частка була дещо меншою, відповідно, 90,81% та 86,27% ¹⁵³³.

У цілому серед загальної чисельності населення семи прикордонних районів та Чернігова частка українців становила 90,35%, що було дещо менше за її рівень серед усього населення області – 93,47%. До того ж, спостерігалися значні відмінності за рівнем частки українців серед міського та сільського населення області, відповідно, 90,46% та 97,62% ¹⁵³⁴.

Мовне середовище українців відрізнялося за окремими районами Чернігівського прикордоння. Зокрема, в Корюківському та Чернігівському районах частка україномовних серед українців складала, відповідно, 99,25% та 98,93%. Дещо меншим цей рівень був у Городянському (95,74%), Ріпкенському (95,58%) та Щорському (93,27%) районах. І лише в двох північно-східних районах області частка україномовних серед українців була істотно меншою: Семенівському – 83,87% та Новгород-Сіверському – 66,15%. Серед українців Чернігова її рівень становив 84,56%, що було істотно менше, ніж у Чернігівському районі – 98,93% ¹⁵³⁵.

У цілому серед українців, які мешкали в прикордонні Чернігівщини, частка україномовних становила 87,91%, що було дещо менше за рівень цієї частки серед загальної чисельності українців області – 94,35%. При цьому, частка україномовних серед міських українців складала 91,72%, а серед сільських українців – 97,71% ¹⁵³⁶.

Вплив асиміляційних процесів на мовне середовище українців Чернігівського прикордоння істотно відрізнявся за окремими районами. Зокрема, серед українців Корюківського та Чернігівського районів частка зросійщених за мовою була зовсім незначною, відповідно, 1,07% та 0,75%. Дещо вищим був рівень мовної асиміляції українців у Городнянському, Ріпкенському та Щорському районах, відповідно, 4,25%, 4,41% та 6,71%. І лише в Чернігові, Семенівському та Новгород-Сіверському районах зросійщення мовного середовища українців набуло значно більшого поширення. Так, частка російськомовних серед українців становила у Чернігові – 15,36%, Семенівському районі – 16,13%, а найбільше у Новгород-Сіверському районі – 33,85%. Серед українців прикордоння Чернігівщини частка зросійщених за мовою становила 12,04%, що значно перевищувало рівень мовної асиміляції українців

¹⁵³³ Таблиця 1.2.2.

¹⁵³⁴ Там само.

¹⁵³⁵ Там само.

¹⁵³⁶ Там само.

у цілому в області – 5,62%. Істотно різнився також і рівень частки російськомовних серед міських та сільських українців, відповідно, 8,24% та 2,28%¹⁵³⁷.

Незважаючи на те, що Чернігівщина межує з Російською Федерацією, чисельність *росіян* у прикордонних районах була досить незначною, як і їхня частка серед усього населення. До того ж, росіяни розселені переважно дисперсно. Так, їхня частка складала серед усього населення районів: Ріпкенського – 6,78% (2 545 осіб), Семенівського – 4,49% (1 054 особи), Щорського – 3,93% (1 195 осіб), Новгород-Сіверського – 3,44% (1 238 осіб), Городнянського – 2,90% (1 054 особи) та Корюківського – 2,35% (787 осіб). Найбільше росіян зосереджувалося не в прикордонних районах, а в обласному центрі – 31 779 осіб, що складало 10,63% загальної чисельності населення міста і більше 50% загального числа росіян Чернігівської області¹⁵³⁸. За ступенем зосередження в прикордонні, насамперед за рахунок обласного центру, росіяни значно переважали українців, відповідно, 43,63% та 66,87%¹⁵³⁹. Тобто, на відміну від українців, переважна більшість росіян Чернігівщини зосереджувалася в обласному центрі, а не в сільських районах.

У цілому серед усього населення шести прикордонних районів та Чернігова частка росіян становила 7,46%, що перевищувало їхню частку серед загальної чисельності населення області – 5,03%. При цьому, її рівень серед міського населення досягав 7,41%, а серед сільського – лише 1,75%¹⁵⁴⁰. Отже, росіяни були розселені переважно не в прикордонних районах області, а в обласному центрі. До того ж, переважна більшість росіян Чернігівщини є мігрантами у першому поколінні. Хоча Чернігівська область межує з Російською Федерацією, її частка серед загальної чисельності росіян в Україні в 2001 році була досить незначною – лише 0,75%¹⁵⁴¹.

Незважаючи на незначну чисельність та переважно дисперсний тип розселення, абсолютна більшість росіян прикордоння Чернігівщини визнавали рідною російську мову, хоча були і деякі територіальні відмінності. Так, частка російськомовних серед росіян відрізнялася за окремими районами і становила: у Корюківському – 81,96%, Городнянському – 84,16%, Семенівському – 86,15%, Щорському – 87,03%, Чернігівському – 87,61%, Новгород-Сіверському – 90,47% та Ріпкенському – 92,65%, а найбільше у Чернігові – 93,54%. За рахунок обласного центру частка російськомовних серед росіян прикордоння Чернігівщини складала 92,29%, що було більше, ніж серед загальної чисельності росіян в області – 88,83%. Різнився також і цей рівень серед міських та сільських росіян, відповідно, 89,73% та 83,55%¹⁵⁴².

¹⁵³⁷ Там само.

¹⁵³⁸ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵³⁹ Таблиця 1.3.10.

¹⁵⁴⁰ Таблиця 1.2.2.

¹⁵⁴¹ Таблиця 1.4.4.

¹⁵⁴² Таблиця 1.2.2.

В умовах дисперсного розселення в мовному середовищі росіян набули поширення асиміляційні процеси. Частка україномовних складала серед росіян у районах: Корюківському – 17,92%, Городянському – 15,84%, Семенівському – 13,85%, Щорському – 12,97%, Чернігівському – 12,39%, Новгород-Сіверському – 9,53% та Ріпкенському – 7,35%, найменше в Чернігові – 6,31%. У чотирьох із семи прикордонних районів рівень мовної українізації росіян був вищим, ніж мовного зросійщення українців. У Чернігові, Семенівському та Новгород-Сіверському районах рівень мовної асиміляції росіян був нижчим, ніж українців ¹⁵⁴³.

Серед росіян, які були розселені в прикордонних районах та обласному центрі, частка україномовних становила 7,59%, що було істотно менше, ніж серед загальної їхньої чисельності в Чернігівській області – 11,08%. Серед росіян, які дисперсно були розселені в селах, рівень мовної асиміляції був вищим, ніж у містах, відповідно, 16,43% та 10,16% ¹⁵⁴⁴.

Чисельність *білорусів* у прикордонних районах Чернігівщини була досить незначною і до того ж вони були розселені дисперсно. Зокрема, у Ріпкенському районі нараховувалося 720 білорусів (1,92% від усього населення), Чернігівському – 357 осіб (0,58%) та Городянському – 338 осіб (0,93%). В інших прикордонних районах було лише по декілька десятків дисперсно розселених представників цієї етнічної меншини. Найбільше їх зосереджувалося у Чернігові – 3 440 осіб, що складало лише 1,15% загальної чисельності населення міста. Більшість білорусів в обласному центрі були зросійщені за мовою – 59,50% (2 047 осіб). Білоруську мову рідною визнавали 827 осіб (24,04%), українську – 561 особа (16,31%). Частка Чернігівської області серед загальної чисельності білорусів в Україні становила в 2001 році лише – 2,58% ¹⁵⁴⁵. Незважаючи на прикордонне становище Чернігівщини, розселення представників білоруської етнічної меншини в прикордонні мало дисперсний характер.

Мовна структура населення Чернігівського прикордоння дещо відрізнялася від етнічного складу населення внаслідок процесів мовної асиміляції, насамперед серед українців. При цьому, в Чернігівському та Корюківському районах рівень частки *україномовного населення* фактично не поступався частці українців і становив, відповідно, 95,42% та 96,93%. У Ріпкенському, Щорському та Городянському районах рівень частки україномовного населення лише дещо поступався частці українців і складав, відповідно, 87,64%, 89,36% та 92,46%. Найбільші розбіжності спостерігалися в Семенівському та Новгород-Сіверському районах, а також у Чернігові, де частка україномовних становила, відповідно, 80,37%, 63,93% та 74,01% і була істотно меншою за рівень частки українців. У цілому у Чернігівському прикордонні україномовне населення становило абсолютну більшість – 80,32%, що було дещо менше, ніж серед загальної чисельності населення області – 89,05%. Різниця також

¹⁵⁴³ Там само.

¹⁵⁴⁴ Там само.

¹⁵⁴⁵ Таблиця 1.4.4.

і рівень україномовного населення серед мешканців міст та сіл Чернігівщини, відповідно, 84,09% та 95,88%¹⁵⁴⁶.

Навпаки, рівень частки *російськомовного населення* був вищим за частку росіян, але також істотно відрізнявся за окремими районами. Найвищою ця частка була серед населення Новгород-Сіверського району та Чернігова, відповідно, 35,93% та 24,50%. Серед усього населення інших прикордонних районів частка російськомовних становила: Семенівського – 19,39%, Ріпкенського – 11,40%, Щорського – 10,30%, Городнянського – 6,99%, Чернігівського – 4,04% та Корюківського – найменше, 2,81%. Особливо разючі відмінності в мовній структурі спостерігалися між населенням Чернігова та Чернігівського району. Зокрема, рівень частки російськомовних становив, відповідно, 24,50% та 4,04%¹⁵⁴⁷.

У цілому серед населення Чернігівського прикордоння рівень частки російськомовних досягав 18,67%, що було вище, ніж серед загальної чисельності населення області – 10,26%. Значні відмінності спостерігалися в мовній структурі міського та сільського населення області, де частка російськомовних становила, відповідно, 14,92% та 3,83%¹⁵⁴⁸. За ступенем зосередження в Чернігівському прикордонні, за рахунок обласного центру, російськомовне населення вдвічі переважало україномовне, відповідно, 82,12% та 40,71%¹⁵⁴⁹.

Таким чином, у всіх семи прикордонних районах та обласному центрі Чернігівщини абсолютну більшість серед усього населення складали українці та україномовне населення. Етнічні меншини: білоруси та росіяни були розселені переважно дисперсно, але не в прикордонних районах, а насамперед в обласному центрі.

Сумська область

Етнічний склад восьми прикордонних районів Сумської області з Брянською, Курською та Білгородською областями Російської Федерації дещо відрізнявся. З одного боку, серед усього населення шести районів рівень частки *українців* становив 86-93%: Білопільського – 93,14% (56 872 особи), Сумського – 93,07% (58 448 осіб), Ямпільського – 92,37% (28 119 осіб), Краснопільського – 91,18% (31 104 особи), Серединобудського – 89,35% (18 724 особи) та Глухівського – 86,37% (27 819 осіб). Дещо нижчим цей рівень був у Великописарівському районі – 72,45% (19 721 особа). І лише серед населення Путивльського району українці склали меншість – 47,44% (16 319 осіб), хоча в самому районному центрі вони становили абсолютну більшість. Українці переважали за чисельністю серед усього населення Сум – 84,50% (246 845 осіб) та Глухова – 90,76% (31 723 особи)¹⁵⁵⁰. Серед загальної чисельності населення восьми прикордонних районів та двох міст обласного підпорядкування частка українців ста-

¹⁵⁴⁶ Таблиця 1.2.2.

¹⁵⁴⁷ Там само.

¹⁵⁴⁸ Там само.

¹⁵⁴⁹ Таблиця 1.3.10.

¹⁵⁵⁰ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

новила 84,99%, що було дещо менше, ніж серед усього населення Сумської області – 88,84%. Відрізнялася також і етнічна структура міського та сільського населення, де частка українців становила, відповідно, 87,41% та 91,44%¹⁵⁵¹.

Мовне середовище українців у прикордонних з Росією районах Сумщини мало деякі територіальні відмінності. У чотирьох південно-східних районах: Білопільському, Сумському, Краснопільському та Великописарівському частка україномовних серед українців досягала 98-99%. Частка зросійщених за мовою серед українців у цих районах становила від 0,54% у Краснопільському до 2,76% у Великописарівському. У цих чотирьох районах рівень зросійщення українців був меншим, ніж рівень українізації росіян¹⁵⁵².

Дещо нижчим був рівень частки україномовних серед українців у містах: Глухові – 90,51% та Сумах – 89,58%, а також у північно-східних районах області: Глухівському – 89,91%, Ямпільському – 88,39% та Путивльському – 79,32%. Рівень частки зросійщених за мовою серед українців становив від 9,47% у Глухові до 20,64% у Путивльському районі. У Сумах, Глухові та Ямпільському районі рівень мовної асиміляції українців та росіян фактично не відрізнявся. І лише серед українців північного Серединобудського району частка україномовних була найменшою і становила лише 23,11%. У Глухівському, Путивльському, а особливо в Серединобудському районі рівень мовного зросійщення українців був істотно вищим, ніж мовної українізації росіян¹⁵⁵³.

Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в прикордонні Сумщини є *росіяни*. Загальна їхня чисельність становила 82 453 особи, що складало 13,08% усього населення восьми районів та двох міст обласного підпорядкування. Росіяни були досить нерівномірно розселені в області, але лише в Путивльському районі вони переважали за чисельністю українців, де їхня частка серед усього населення становила 51,65% (17 769 осіб). Доволі значним був також і рівень частки росіян серед населення Великописарівського та Глухівського районів, відповідно, 26,70% (7 268 осіб) та 13,18% (4 246 осіб)¹⁵⁵⁴.

В інших шести прикордонних районах їхня чисельність становила 2-3 тис. осіб, а частка серед усього населення не перевищувала 10%: від 5,61% у Білопільському до 9,85% у Серединобудському. Серед населення міста Глухова частка росіян складала 8,41% (2 939 осіб). Найбільше росіян зосереджувалося в обласному центрі – 36 523 особи, що становило 12,50% загальної чисельності населення Сум¹⁵⁵⁵. Лише в Сумах та Путивльському районі зосереджувалося 66% росіян Сумського прикордоння. Але рівень частки області серед загаль-

¹⁵⁵¹ Таблиця 1.2.2.

¹⁵⁵² Там само.

¹⁵⁵³ Там само.

¹⁵⁵⁴ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵⁵⁵ Там само.

льної чисельності росіян в Україні в 2001 році був досить незначним – лише 1,46%¹⁵⁵⁶. І це при тому, що Сумщина межує з Російською Федерацією. За рівнем зосередження у прикордонні області росіяни значно переважали українців, відповідно, 46,50% та 67,78%¹⁵⁵⁷.

Мовне середовище росіян істотно відрізнялося за окремими прикордонними районами Сумської області. У трьох північно-східних районах: Серединобудському, Глухівському та Путивльському вони фактично не зазнавали мовної асиміляції, частка російськомовних становила 97%-99%, а частка україномовних – 0,68%-2,76%. Дещо меншим був рівень частки російськомовних серед росіян у містах: Сумах та Глухові, а також у Ямпільському районі – близько 90%, а частка україномовних – 10%¹⁵⁵⁸. Значно нижчою була частка російськомовних серед росіян дисперсно розселених у південно-східних районах області: Краснопільському, Сумському та Білопільському – 74-79%, а частка україномовних, навпаки вищою – 20%-25%. Лише у Великописарівському районі, де росіяни проживали в окремих селах, частка російськомовних становила 94,07%, а україномовних – 5,92%¹⁵⁵⁹.

Етнічна та мовна структура населення прикордонних районів та міст Сумської області дещо відрізнялася, внаслідок розгортання процесів мовної асиміляції як у середовищі українців, так і росіян. У південно-східних районах області: Білопільському, Сумському та Краснопільському, де рівень мовної асиміляції дисперсно розселених росіян був вищим, ніж українців, частка *україномовного населення* серед усього населення була вищою, ніж українців. І навпаки, в цих районах рівень частки *російськомовного населення* був нижчим, ніж рівень частки росіян серед усього населення. Етнічна та мовна структура населення Великописарівського району фактично не відрізнялася¹⁵⁶⁰.

Серед загальної чисельності населення чотирьох північно-східних районах: Серединобудському, Ямпільському, Глухівському та Путивльському, а також у містах: Сумах та Глухові, рівень частки україномовного населення був нижчим, ніж українців, а рівень частки російськомовного населення навпаки вищим, ніж росіян. У цілому серед усього населення Сумського прикордоння переважало україномовне населення – 77,83%, а частка російськомовних становила 20,81%¹⁵⁶¹. За ступенем зосередження в прикордонні Сумської області російськомовне населення істотно переважало україномовне, в значній мірі за рахунок обласного центру, відповідно, 65,26% та 45,41%¹⁵⁶².

Таким чином, у двох містах та у семи із восьми прикордонних районів Сумської області абсолютну більшість серед усього населення становили українці. Україномовне населен-

¹⁵⁵⁶ Таблиця 1.4.4.

¹⁵⁵⁷ Таблиця 1.3.10.

¹⁵⁵⁸ Таблиця 1.2.2.

¹⁵⁵⁹ Там само.

¹⁵⁶⁰ Там само.

¹⁵⁶¹ Там само.

¹⁵⁶² Таблиця 1.3.10.

ня переважало в двох містах та шести районах. Росіяни становили більшість серед населення Путивльського району, а російськомовне населення переважало не лише в цьому районі, але й за рахунок мовного зросійщення українців ще й у Серединобудському.

Харківська область

Серед населення усіх шести прикордонних районів Харківщини з Білгородською областю Російської Федерації переважали *українці*: Вовчанському – 85,36% (46 581 особа), Золочівському – 83,97% (28 595 осіб), Дворічанському – 83,65% (18 674 особи), Дергачівському – 80,31% (79 126 осіб), Харківському – 75,48% (119 194 особи) та Великобурлуцькому – 73,06% (20 316 осіб). Доволі високою була частка українців серед населення міста Люботина – 89,40% (24 030 осіб). І лише серед населення обласного центру її рівень був істотно нижчим – 60,99% (884 228 осіб), навіть у порівнянні з Харківським районом (75,48%). У цілому ж, серед усього населення прикордоння області частка українців становила 65,37%. Серед загальної чисельності населення області частка українців була ще більшою – 70,75%, серед міського населення – 67,80%, а серед сільського – 81,35% ¹⁵⁶³.

Незважаючи на прикордонне становище, абсолютна більшість українців Харківщини визнавали рідною українську мову: в Золочівському – 99,00%, Вовчанському – 97,69%, Дворічанському – 97,51%, Великобурлуцькому – 95,08% та Дергачівському – 94,99%, а також у місті Люботині – 94,32%. Дещо меншим цей рівень був у Харківському районі – 82,66%. І лише у Харкові спостерігалось значне порушення стабільності мовного середовища українців. Серед українців, які мешкали в обласному центрі, лише половина (50,44%) визнавали рідною українську мову. За рахунок Харкова частка україномовних серед українців прикордоння області складала лише 62,13%. Для порівняння, серед загального числа українців Харківської області українську мову рідною визнавали 74,13%, серед міських українців – 66,75%, а серед сільських українців – 96,29% ¹⁵⁶⁴.

Мовна асиміляція українців у прикордонних (сільських) районах області не набула широкого розвитку. Так, частка російськомовних серед українців становила: у Золочівському – 0,99%, Вовчанському – 2,31%, Дворічанському – 2,48%, Великобурлуцькому – 4,92%, Дергачівському – 5,01% та Люботині – 5,67%. У всіх цих районах рівень частки асимільованих за мовою (зросійщених) серед українців був нижчим, ніж рівень асимільованих за мовою (українізованих) серед росіян. Лише серед українців Харкова частка російськомовних була доволі значною – 49,46%, але в Харківському районі – істотно меншою (17,34%) ¹⁵⁶⁵.

За рахунок обласного центру частка російськомовних серед українців прикордоння Харківщини була досить значною – 37,80%. При цьому, її рівень серед загальної чисельності

¹⁵⁶³ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵⁶⁴ Таблиця 1.2.2.

¹⁵⁶⁵ Там само.

українців в області був істотно меншим – 25,82%. Ще більші відмінності за рівнем мовної асиміляції спостерігалися між міськими та сільським українцями, відповідно, 33,18% та 3,71%¹⁵⁶⁶. Отже, асиміляція мовного середовища українців відбувалася переважно в містах, насамперед у Харкові.

У прикордонних районах Харківщини розселені *росіяни*, але найбільше їх зосереджувалося в обласному центрі. Рівень частки росіян серед усього населення окремих прикордонних районів Харківщини відрізнявся: Великобурлуцького – 24,85% (7 030 осіб), Харківського – 22,19% (41 411 осіб), Дергачівського – 18,22% (17 949 осіб), Дворічанського – 14,43% (3 222 особи), Золочівського – 14,03% (4 778 осіб) та Вовчанського – 12,42% (6 780 осіб). Найменшим був рівень цієї частки серед населення міста Люботина – 8,57% (2 059 осіб). І лише в Харкові частка росіян серед загальної чисельності населення була найвищою – 34,25% (496 538 осіб)¹⁵⁶⁷.

За рахунок обласного центру рівень частки росіян серед усього населення прикордоння становив 30,51%, і був навіть дещо вищим, ніж серед загальної чисельності населення Харківщини – 25,62%. До того ж, серед міського населення області частка росіян складала 28,14%, а серед сільського населення її рівень був значно меншим – 16,58%¹⁵⁶⁸.

Абсолютна більшість росіян, які мешкали в сільських районах Харківщини, народилися в Україні. Навпаки, більшість росіян Харкова є мігрантами радянської доби, насамперед із сусідніх областей Російської Федерації чи їхніми нащадками в першому поколінні. У прикордонні Харківщини, за рахунок обласного центру було зосереджено 78,16% загальної чисельності росіян в області, для порівняння українців – 60,66%¹⁵⁶⁹. Доволі значною була частка області, насамперед за рахунок Харкова, серед загальної чисельності росіян в Україні – 8,90% у 2001 році¹⁵⁷⁰.

Мовне середовище росіян у прикордонні Харківщини мало істотні територіальні відмінності. Російська мова була рідною для 97,42% росіян Харкова. Безпосередньо у прикордонних районах області рівень частки російськомовних серед росіян був нижчим: Вовчанському – 85,37%, Золочівському – 85,62%, Дворічанському – 86,10%, Дергачівському – 91,16%, Великобурлуцькому – 92,75%, Харківському – 94,66% та в місті Люботині – 91,26%. За рахунок Харкова, в цілому в прикордонні частка російськомовних серед росіян становила 96,65%, що було дещо більше за її рівень серед загальної чисельності росіян в Харківській

¹⁵⁶⁶ Там само.

¹⁵⁶⁷ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵⁶⁸ Таблиця 1.2.2.

¹⁵⁶⁹ Таблиця 1.3.10.

¹⁵⁷⁰ Таблиця 1.4.4.

області – 95,64%. До того ж, серед міських росіян частка російськомовних була вищою, ніж серед сільських, відповідно, 96,27% та 91,83%¹⁵⁷¹.

Процеси мовної асиміляції не минули росіян насамперед в умовах дисперсного типу розселення в сільських районах прикордоння Харківщини. За винятком Харківського району, в усіх інших прикордонних районах рівень мовної асиміляції (українізації) росіян був вищим, ніж рівень мовного зросійщення українців. Зокрема, частка україномовних серед росіян становила: у Вовчанському – 14,63%, Золочівському – 14,36%, Дворічанському – 13,87%, Дергачівському – 8,83%, Великобурлуцькому – 7,25%, Харківському – 5,34% та місті Люботині – 8,69%. Найменше українізованими за мовою були росіяни в Харкові – лише 2,47%¹⁵⁷².

У цілому частка україномовних серед росіян прикордоння Харківщини становила 3,26%, що було менше за рівень цієї частки серед загальної чисельності росіян області. При цьому, серед росіян – мешканців міст україномовних було істотно менше, ніж серед росіян – мешканців сіл, відповідно, 3,64% та 8,16%¹⁵⁷³. Тобто, на відміну від українців, процеси мовної асиміляції росіян набували розповсюдження не в містах, а в сільській місцевості..

У прикордонних районах Харківщини етнічний склад та мовна структура населення не мала істотних відмінностей, лише у Харкові існували значні розбіжності, завдяки високому рівню мовної асиміляції українців. Зокрема, серед загальної чисельності населення обласного центру частка українців становила 60,99%, а частка *україномовного населення* була майже вдвічі меншою – лише 31,77%. Навпаки, серед усього населення трьох прикордонних районів (Вовчанського, Золочівського та Дворічанського) частка *україномовного населення* була навіть дещо вищою, ніж частка українців, у результаті більш високого рівня мовної асиміляції росіян, порівняно з українцями¹⁵⁷⁴.

Україномовне населення становило абсолютну більшість у всіх без винятку прикордонних районах: Вовчанському – 85,72%, Золочівському – 85,66%, Дворічанському – 84,17%, Дергачівському – 78,08%, Великобурлуцькому – 71,82%, Харківському – 63,88% та місті Люботині – 85,30%. Серед усього населення прикордоння Харківщини, за рахунок обласного центру, частка *україномовного населення* становила 41,81%, що було істотно менше, ніж серед загальної чисельності населення області – 53,80%. Ще більші відмінності зберігалися в мовній структурі міського та сільського населення. Якщо серед міського населення, насамперед завдяки Харкову, *україномовні* були в меншості (46,49%), то серед сільського населення – у більшості (80,12%)¹⁵⁷⁵.

¹⁵⁷¹ Таблиця 1.2.2.

¹⁵⁷² Там само.

¹⁵⁷³ Там само.

¹⁵⁷⁴ Там само.

¹⁵⁷⁵ Там само.

У всіх прикордонних районах Харківщини *російськомовне населення* істотно поступалося за чисельністю українськомовному і складало: у Вовчанському – 13,16%, Золочівському – 13,34%, Дворічанському – 15,02%, Дергачівському – 21,26%, Великобурлуцькому – 27,32%, Харківському – 35,16% та місті Люботині – 13,33%. Лише у Харкові, за рахунок зросійщення значної частини українців, російськомовне населення становило більшість – 65,86%¹⁵⁷⁶.

У цілому серед усього населення прикордоння Харківщини частка російськомовних складала 56,16%, що було значно більше, ніж серед усього населення області – 44,29%. До того ж, якщо за рахунок Харкова, серед міського населення області російськомовні становили більшість (51,36%), то серед сільського населення – меншість (18,85%)¹⁵⁷⁷. За ступенем зосередження в Харківському прикордонні, за рахунок обласного центру, російськомовне населення значно переважало українськомовне, відповідно, 83,24% та 51,02%¹⁵⁷⁸.

Отже, відмінності в етнічному складі та мовній структурі населення полягали не скільки між окремими прикордонними районами Харківщини, а насамперед між обласним центром та сільськими районами. Серед населення всіх без винятку прикордонних районів області абсолютну більшість становили українці та українськомовне населення. Лише в Харкові, незважаючи на чисельну перевагу українців, серед загальної чисельності населення міста переважали російськомовні, внаслідок зросійщення значної частини українців та представників етнічних меншинних груп.

Луганська область

Прикордонними з Білгородською, Воронізькою та Ростовською областями Російської Федерації у Луганській області є 10 районів. Етнічний склад населення окремих прикордонних районів мав істотні відмінності. Насамперед це стосувалося рівня часток українців та росіян серед усього населення.

Доволі високою була частка *українців* у північних та північно-східних районах області: Марківському – 93,02% (17 661 особа), Новопокровському – 92,22% (35 320 осіб), Білокуракінському – 90,70% (21 694 особи), Біловодському – 87,78% (24 213 осіб) та Міловському – 77,73% (13 533 особи). Дещо меншим її рівень був у двох південних районах: Свердловському – 69,86% (9 939 осіб) та Антрацитівському – 62,82% (23 526 осіб), а також у північно-західному Троїцькому – 67,96% (17 467 осіб). І лише серед населення двох районів Луганської області українці становили меншість: Краснодонському – 45,89% (15 075 осіб) та Станично-Луганському – 36,51% (19 366 осіб)¹⁵⁷⁹.

Істотно нижчим був рівень частки українців серед усього населення шести міст обласного підпорядкування, які розташовувалися на півдні та південному сході Луганщини. При

¹⁵⁷⁶ Там само.

¹⁵⁷⁷ Там само.

¹⁵⁷⁸ Таблиця 1.3.10.

¹⁵⁷⁹ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

цьому, частка українців серед усього населення міськрад була вищою, ніж безпосередньо серед населення цих міст. Українці становили абсолютну більшість серед усього населення міста Ровеньки – 61,03% (32 718 осіб) та відносну більшість серед населення Луганська – 49,55% (227 571 особа). Серед загальної чисельності населення чотирьох інших шахтарських міст українці становили меншість: Антрациті – 44,93% (28 485 осіб), Свердловську – 42,89 % (31 143 особи), Красному Лучі – 40,83% (38 696 осіб) та Краснодоні – 29,74% (14 846 осіб). Серед усього населення Антрацитівської міськради українці складали відносну більшість – 49,68% (44 917 осіб), а серед населення Антрацитівського, як і Свердловського районів – абсолютну більшість ¹⁵⁸⁰. Відмінності за рівнем частки українців були не лише між окремими районами, а насамперед між міським та сільським населенням прикордоння Луганщини.

У цілому серед населення всіх десяти прикордонних районів та шести міст обласного підпорядкування Луганщини українці складали більшість – 52,62%, що було дещо менше, ніж серед загальної чисельності населення області – 57,97%. Істотні відмінності в етнічному складі спостерігалися між міським та сільським населенням області. Так, серед міського населення частка українців складала 55,56%, а серед сільського – 72,70% ¹⁵⁸¹.

Мовне середовище українців мало відмінності за окремими прикордонними районами Луганської області. Зокрема, серед українців північних районів: Марківського, Білокуракинського та Новопсковського районів частка україномовних перевищувала 98%. Доволі високою вона була ще в трьох районах: Біловодському – 94,20%, Міловському – 92,69% та Троїцькому – 89,59%. Меншим її рівень був у південних районах: Свердловському – 78,37%, Антрацитівському – 72,60% та Краснодонському – 56,85%. І лише в Станично-Луганському районі україномовні серед українців були в меншості – 37,52% ¹⁵⁸².

Характерною ознакою міських українців Луганщини є порушення стабільності їхнього мовного середовища. Тому в усіх шести прикордонних містах обласного підпорядкування абсолютна більшість українців визнавали рідною не українську, а російську мову. Частка україномовних серед українців становила: в Антрациті – 24,12%, Красному Лучі – 24,82%, Свердловську – 26,07%, Луганську – 26,59%, Краснодоні – 27,68% та Ровеньках – 31,13%. При цьому її рівень був дещо вищим серед українців міськрад, ніж відповідних міст ¹⁵⁸³.

У цілому серед українців прикордоння Луганщини, за рахунок міст обласного підпорядкування, частка україномовних досягала лише 43,93%. При цьому, серед загальної чисельності українців області україномовні становили більшість – 50,44%. Істотно відрізнялося мовне середовище міських та сільських українців. Переважна більшість українців, які мешкали в селах Луганщини визнавали рідною українську мову – 85,75%. Серед українців – ме-

¹⁵⁸⁰ Там само.

¹⁵⁸¹ Таблиця 1.2.2.

¹⁵⁸² Там само.

¹⁵⁸³ Там само.

шканців міст україномовними були лише 42,89% ¹⁵⁸⁴. *Отже, якщо в сільській місцевості Луганської області українці зберігали переважно власну національну мову, то в містах їхнє мовне середовище зазнало асиміляційних впливів.*

Рівень мовної асиміляції українців в окремих прикордонних районах Луганщини істотно відрізнявся. В трьох її північних районах (Марківському, Білокуракінському та Новопсковському) частка зросійщених за мовою серед українців не досягала і 2%. Дещо вищим її рівень був ще у трьох районах: Біловодському – 5,80%, Міловському – 7,30% та Троїцькому – 10,41%. Доволі значним рівень мовної асиміляції українців спостерігався в південних районах: Свердловському – 21,63%, Антрацитівському – 27,37% та Краснодонському – 43,14%. Але лише в Станично-Луганському районі більшість серед українців становили російськомовні – 56,85% ¹⁵⁸⁵.

Абсолютна більшість українців, які мешкали в містах обласного підпорядкування Луганщини, були зросійщені за мовою: в Ровеньках – 68,82%, Краснодоні – 72,30%, Луганську – 73,33%, Свердловську – 73,82%, Антрациті – 73,87% та Красному Лучі – 75,15%. Рівень мовної асиміляції українців безпосередньо залежав від типу поселення. Так, наприклад, серед українців міста Свердловська частка російськомовних досягала 73,82%, серед українців, які мешкали на території підпорядкування Свердловської міськради, куди крім Свердловська входили також і шахтарські селища, її рівень становив 69,93%, а в сільському Свердловському районі – лише 21,63% ¹⁵⁸⁶.

Отже, якщо в прикордонних районах області, за винятком Станично-Луганського, зросійщені за мовою серед українців були в меншості, то в містах вони становили більшість. У цілому серед українців Луганського прикордоння, за рахунок міст обласного підпорядкування, більшість були російськомовними – 54,95%, хоча серед загальної чисельності українців області вони були в меншості – 49,40%. При цьому, якщо рівень частки зросійщених за мовою серед міських українців досягав 56,92%, то серед сільських українців він був учетверо меншим і становив лише 14,24% ¹⁵⁸⁷.

Значну частину населення прикордоння Луганської області складали *росіяни*. Абсолютна більшість росіян, які мешкали у селах прикордонних районів, насамперед у Краснодонському та Станично-Луганському, народилися в Україні, а переважна більшість росіян – мешканців міст були мігрантами радянських часів, які переселилися в Україну з території Російської Федерації та їхніми нащадками в першому поколінні. Тому рівень частки росіян серед усього населення істотно різнився за окремими районами та містами області.

¹⁵⁸⁴ Там само.

¹⁵⁸⁵ Там само.

¹⁵⁸⁶ Там само.

¹⁵⁸⁷ Там само.

Росіяни становили більшість серед усього населення лише в двох із десяти прикордонних районах: Станично-Луганському – 61,09% (32 403 особи) та Краснодонському – 51,68% (16 976 осіб). Також доволі значним був рівень частки росіян серед населення двох південних районів: Антрацитівського – 35,72% (13 376 осіб) та Свердловського – 25,85% (3 678 осіб) та північно-західного Троїцького – 31,08% (7 989 осіб). В інших п'яти північних та північно-східних районах чисельність росіян, як і їхня частка серед усього населення була істотно меншою: Міловському – 19,64% (3 420 осіб), Біловодському – 11,22% (3 096 осіб), Білокуракінському – 8,48% (2 028 осіб), Новопсковському – 6,86% (2 627 осіб) та Марківському – 5,66% (1 075 осіб) ¹⁵⁸⁸.

Істотні відмінності за рівнем частки росіян існували не лише серед населення окремих міст, але й між населенням цих міст та відповідних міськрад. Загальна чисельність населення міст у півтора-два рази була меншою, ніж загальна чисельність населення міськрад, яким підпорядковувалися шахтарські містечка та селища. Серед усього населення кожної з шести міськрад, росіяни становили абсолютну більшість лише у Краснодонській міськраді (63,32%), а відносну більшість – у Свердловській (48,60%) та Краснолуцькій (49,20%). Але безпосередньо серед загальної чисельності населення чотирьох із шести міст обласного підпорядкування росіяни становили більшість: Краснодоні – 67,00% (33 447 осіб), Красному Лучі – 54,11% (51 273 особи), Антрациті – 51,57% (32 486 осіб) та Свердловську – 51,07% (37 083 особи). Але у Луганську та Ровеньках росіяни за чисельністю поступалися українцям. Зокрема, їхня частка усього серед населення обласного центру складала 47,40% (217 571 особа), Ровеньках – 36,28% (19 448 осіб) ¹⁵⁸⁹. У прикордонні зосереджувалося 59,88% загального числа росіян області, в значній мірі за рахунок Луганська та міст обласного підпорядкування, для порівняння українців – лише 48,03% ¹⁵⁹⁰. Доволі значним був рівень частки Луганщини серед загальної чисельності росіян в Україні в 2001 році – 11,90% ¹⁵⁹¹.

Характерною ознакою росіян Луганського прикордоння було збереження ними стабільності мовного середовища, за винятком північних сільських районів області, де в умовах дисперсного розселення розгорнулися процеси мовної асиміляції. При цьому, в п'яти із десяти прикордонних районів рівень мовної асиміляції (українізації) росіян був навіть вищим, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців. Так, частка україномовних серед росіян досягала у районах: Марківському – 23,44%, Білокуракінському – 20,32%, Новопсковському – 19,34%, Біловодському – 11,21% та Міловському – 8,24%. Меншим цей рівень був в інших районах: Троїцькому – 5,57%, Свердловському – 3,64% та Антрацитівському – 2,18%. Зовсім незначним він був у Краснодонському та Станично-Луганському районах, відповідно,

¹⁵⁸⁸ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁵⁸⁹ Там само.

¹⁵⁹⁰ Таблиця 1.3.10.

¹⁵⁹¹ Таблиця 1.4.4.

1,91% та 0,64%, де вони складали більшість серед усього населення ¹⁵⁹². Аналіз статистичних матеріалів свідчить про існування залежності: *чим вищим був рівень мовного зросійщення українців, тим меншим був рівень мовної українізації росіян*.

У містах Луганщини росіяни фактично майже не зазнавали мовної асиміляції. Рівень мовної українізації росіян у містах обласного підпорядкування був досить незначним, навіть у порівнянні із сільськими районами: від 0,26% у Краснодоні до 1,46% у Ровеньках ¹⁵⁹³.

Внаслідок розгортання асиміляційних процесів у мовному середовищі українців, рівень їхньої частки серед усього населення був істотно вищим, ніж *україномовного населення*. Особливо великі розбіжності між етнічним та мовним складом населення спостерігалися у містах. Серед населення всіх шести міст україномовне населення складало меншість: у Ровеньках – 19,66%, Луганську – 13,72%, Свердловську – 11,66%, Антрациті – 11,08%, Красному Лучі – 10,43% та Краснодоні – 8,46%. При цьому, рівень частки україномовних був дещо вищим серед населення міськрад, порівняно з відповідними містами ¹⁵⁹⁴.

У прикордонних сільських районах Луганщини мовне середовище населення відрізнялося від міського. Зокрема, в трьох північних районах рівень частки україномовного населення не поступався частці українців серед усього населення і становив: у Марківському – 93,78%, Новопсковському – 92,20% та Білокуракінському – 91,39%. В інших семи районах області, в результаті розповсюдження у мовному середовищі українців асиміляційних процесів, рівень частки україномовного населення був нижчим, ніж українців. Україномовне населення домінувало за чисельністю в районах: Біловодському – 84,20%, Міловському – 73,84%, Троїцькому – 62,76% та Свердловському – 56,01%. Лише у трьох районах, україномовне населення було в меншості: Антрацитівському – 46,51%, Краснодонському – 27,26% та Станічно-Луганському – 14,17%, при цьому, лише в двох останніх районах українці за чисельністю поступалися росіянам ¹⁵⁹⁵. Отже, серед усього населення семи із десяти прикордонних районів Луганщини україномовне населення становило більшість, на відміну від населення всіх шести міст обласного підпорядкування, де україномовні були в меншості.

Навпаки, рівень частки росіян серед усього населення був істотно нижчим, ніж *російськомовного населення*. Ці розбіжності були спричинені тим, що росіяни фактично не зазнавали мовної асиміляції на тлі широкого розповсюдження процесів мовної асиміляції українців, особливо в містах. Тому серед населення в усіх шести містах обласного підпорядкування Луганщини російськомовне населення становило більшість, а його рівень був втричі вищим, ніж рівень частки росіян. Зокрема, в Краснодоні – 90,75%, Красному Лучі – 87,82%, Антрациті – 87,26%, Луганську – 85,33%, Свердловську – 85,28% та Ровеньках – 79,79%. При цьо-

¹⁵⁹² Таблиця 1.2.2.

¹⁵⁹³ Там само.

¹⁵⁹⁴ Там само.

¹⁵⁹⁵ Там само.

му, рівень частки російськомовних серед усього населення у містах був навіть дещо вищим, ніж серед населення відповідних міських рад, за винятком Краснодона¹⁵⁹⁶.

Рівень частки російськомовного населення істотно відрізнявся за окремими прикордонними районами Луганської області. У трьох північних районах він був досить незначним: Марківському – 5,80%, Новопсковському – 7,52% та Білокуракінському – 8,37%. Вищим цей рівень був у районах: Біловодському – 15,56%, Міловському – 24,12%, Троїцькому – 36,88% та Свердловському – 41,29%. Лише серед усього населення трьох районів російськомовні переважали за чисельністю: Станично-Луганського – 85,06%, Краснодонського – 72,32% та Антрацитівського – 53,10%¹⁵⁹⁷. За ступенем зосередження в прикордонні Луганщини, за рахунок міст обласного підпорядкування, насамперед обласного центру, російськомовне населення істотно переважало українське, відповідно, 57,74% та 41,89%¹⁵⁹⁸.

Таким чином, серед усього населення Луганського прикордоння абсолютну більшість складали українці. Хоча спостерігався розрив мовного середовища українців: у селах зберігалася українська мова, а в містах домінувала російська мова. Росіяни зосереджувалися переважно в містах і фактично не зазнавали мовної асиміляції, бо зберігався інерційний вплив етномовних процесів радянської доби.

Донецька область

Етнічний склад прикордонних районів та міст Донецької області, хоча і мав свої особливості, визначався домінуванням за чисельністю українців. У всіх п'яти прикордонних районах Донеччини з Ростовською областю Російської Федерації абсолютну більшість серед усього населення становили *українці*: Шахтарському – 74,36% (18 042 особи), Амвросіївському – 71,02% (39 015 осіб), Новоазовському – 67,15% (26 123 особи), Тельманівському – 57,80% (20 442 особи) та Старобешівському – 52,13% (29 170 осіб)¹⁵⁹⁹.

Серед усього населення трьох міст обласного підпорядкування, які розташовувалися у прикордонні, рівень частки українців був дещо нижчим, ніж у районах. Зокрема, українці становили абсолютну більшість серед усього населення Шахтарська – 57,43% (34 668 осіб) та Тореза – 50,51% (36 743 особи), а відносну більшість у Сніжному – 48,78% (28 574 особи). При цьому, серед усього населення міськрад рівень частки українців був навіть вищим, ніж серед населення відповідних міст. Зокрема, серед загальної чисельності населення Сніжанської міськради українці становили абсолютну більшість – 51,33% (42 624 особи)¹⁶⁰⁰.

У цілому, серед усього населення прикордонних п'яти районів та трьох міст обласного підпорядкування Донеччини рівень частки українців становив 57,71%, що було більше,

¹⁵⁹⁶ Там само.

¹⁵⁹⁷ Там само.

¹⁵⁹⁸ Таблиця 1.3.10.

¹⁵⁹⁹ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁶⁰⁰ Там само.

ніж серед загальної чисельності населення області в цілому – 56,87%. Істотні відмінності спостерігалися за рівнем частки українців серед міського та сільського населення області, відповідно, 55,04% та 73,45% ¹⁶⁰¹.

Характерною ознакою мовного середовища українців прикордонних районів, а особливо міст обласного підпорядкування Донецчини, було широке розповсюдження процесів мовної асиміляції (зросійщення). При цьому, рівень частки російськомовних серед українців істотно різнився за окремими районами та містами. Російськомовні серед українців становили більшість у всіх трьох містах прикордоння: Сніжному – 70,56%, Торезі – 67,10%, Шахтарську – 62,29%, а також у Старобешівському районі – 68,35%. У інших чотирьох районах російськомовні були в меншості серед українців: Новоазовському – 41,82%, Амвросіївському – 40,41%, Тельманівському – 34,93% та Шахтарському – 29,81% ¹⁶⁰².

Тобто, рівень мовної асиміляції українців був істотно вищим у містах обласного підпорядкування, порівняно із районами. За рахунок міст, у цілому серед українців Донецького прикордоння, частка російськомовних становила 56,27%, що було менше, ніж рівень мовного зросійщення українців у Донецькій області у цілому – 58,75%. При цьому, якщо серед міських українців Донецчини більшість були російськомовними – 64,25%, то серед сільських – їх було втричі менше (21,44%) ¹⁶⁰³.

Порушення стабільності мовного середовища українців прикордоння Донецчини, як, до речі, і всього Донбасу, проявляється в низькому рівні частки україномовних серед українців, особливо в містах. Так, у Сніжному лише 29,40% українців визнавали рідною українську мову, Торезі – 32,87%, Шахтарську – 37,48%. На відміну від міст, серед українців у прикордонних районах Донецької області україномовні становили більшість: Шахтарському – 70,15%, Тельманівському – 65,02%, Амвросіївському – 59,18%, Новоазовському – 58,08%, і лише у Старобешівському – меншість (31,52%). У цілому серед українців прикордоння Донецчини рівень частки україномовних складав 43,62%, що було дещо більше, ніж серед загальної чисельності українців області – 41,17%. До того ж, серед сільських українців україномовні становили більшість (78,50%), а серед міських – меншість (35,66%) ¹⁶⁰⁴.

Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в Донецькій області є *росіяни*. Доволі значною була їхня частка серед усього населення прикордонних районів: Старобешівського – 31,74% (17 761 особа), Новоазовського – 29,55% (11 494 особи), Амвросіївського – 26,21% (14 401 особа), Шахтарського – 23,34% (5 663 осіб) та Тельманівського – 20,81% (7 359 осіб). Серед населення міськрад рівень частки росіян був дещо нижчим, ніж серед населення відповідних міст. Але в жодному з прикордонних міст обласного підпорядкування

¹⁶⁰¹ Таблиця 1.2.2.

¹⁶⁰² Там само.

¹⁶⁰³ Там само.

¹⁶⁰⁴ Там само.

Донеччини росіяни не становили більшості серед загальної чисельності населення. Їхня частка складала 47,59% (27 879 осіб) – у Сніжному, 45,33% (32 974 особи) – Торезі та 38,16% (23 034 особи) – Шахтарську ¹⁶⁰⁵.

Серед усього населення Донецького прикордоння рівень частки росіян складав 35,75%, що було дещо менше, ніж серед загальної чисельності населення області – 38,22%. Росіяни зосереджувалися не в прикордонні, а насамперед у найбільших містах області: Донецьку, Маріуполі, Макіївці, Горлівці. Тому, рівень частки росіян серед міського населення області був істотно вищим, ніж серед сільського, відповідно, 40,39% та 18,57% ¹⁶⁰⁶. У прикордонних районах та містах було зосереджено лише 8,94% загального числа росіян області ¹⁶⁰⁷. І це при тому, що рівень частки Донеччини серед загальної чисельності росіян в Україні був найвищим, порівняно з усіма іншими областями, і становив 22,13% у 2001 році ¹⁶⁰⁸.

На відміну від українців, у мовному середовищі росіян асиміляційні процеси не набули широкого розповсюдження, насамперед у містах. Зокрема, частка україномовних серед росіян становила у Торезі – 0,75%, Сніжному – 0,77%, Шахтарську – 1,79%, а також у Старобешівському районі – 1,30%. Серед росіян в інших прикордонних районах області рівень мовної українізації був дещо вищим: Тельманівському – 6,40%. Амвросіївському – 4,66%, Шахтарському – 4,33% та Новоазовському – 2,84% ¹⁶⁰⁹.

У цілому серед росіян прикордоння Донеччини частка україномовних була досить незначною і становила лише 1,84%. Але її рівень був дещо вищим, ніж серед загальної чисельності росіян у Донецькій області – 1,34%. При цьому, серед міських росіян, частка україномовних складала 1,11%, а серед сільських – 5,95% ¹⁶¹⁰. Тобто, на відміну від українців, процеси мовної асиміляції росіян більшого розповсюдження набули в сільській місцевості. У містах Донеччини росіяни фактично не зазнавали мовної асиміляції, незважаючи на те, що за чисельністю вони поступалися українцям.

Частка російськомовних серед росіян становила в прикордонних районах Донецької області від 93,50% у Тельманівському до 98,61% у Старобешівському, а в містах 98%-99%. У цілому, серед росіян п'яти прикордонних районів та трьох міст обласного підпорядкування ця частка становила 98,07%, що було дещо менше, ніж серед загальної чисельності росіян в області – 98,58%. До того ж, серед міських росіян Донеччини рівень частки російськомовних досягав 98,82%, а серед сільських – дещо менше (93,94%) ¹⁶¹¹.

¹⁶⁰⁵ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁶⁰⁶ Таблиця 1.2.2.

¹⁶⁰⁷ Таблиця 1.3.10.

¹⁶⁰⁸ Таблиця 1.4.4.

¹⁶⁰⁹ Там само.

¹⁶¹⁰ Там само.

¹⁶¹¹ Там само.

Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною після росіян у прикордонні Донеччини є *греки*. Вони є нащадками переселенців з Криму, які оселилися в Приазов'ї в кінці XVIII ст. У прикордонні Донеччини греки розселені в двох районах: Старобешівському (7 491 особа) та Тельманівському (6 172 особа), де складала, відповідно, 17,45% та 13,38% від загальної чисельності населення ¹⁶¹². Серед усього населення Донецької області частка греків була досить незначною – 1,61%. Серед загальної чисельності населення України рівень частки греків у 2001 році була ще меншим – лише 0,19% ¹⁶¹³.

Мовне середовище грецької меншини зазнало істотного впливу асиміляційних процесів у формі зросійщення. Так, 87,02% загального числа греків Тельманівського та 94,78% Старобешівського районів визнавали рідною російську мову. Україномовними були лише 3,47% представників цієї етнічної меншини у Тельманівському та 0,81% у Старобешівському районах. Власну рідну мову (ромейську чи урумську) зберігали лише 5,83% греків Тельманівського та 4,22% греків Старобешівського районів ¹⁶¹⁴.

Завдяки розгортанню асиміляційних процесів у мовному середовищі українців на тлі значно менших наслідків мовної українізації в середовищі етнічних меншин, насамперед росіян, рівень частки *україномовного населення* серед населення прикордоння Донеччини був істотно нижчим, ніж рівень частки українців. І лише в одному Шахтарському районі україномовне населення переважало за чисельністю – 53,36%. В інших чотирьох районах та трьох містах обласного підпорядкування, незважаючи на те, що українці домінували за чисельністю, україномовне населення опинилося в меншості. Зокрема, в районах: Амвросіївському – 43,46%, Новоазовському – 40,22%, Тельманівському – 39,87% та Старобешівському – 17,06%; у містах: Шахтарську – 22,35%, Торезі – 17,03% та Сніжному – 14,80% ¹⁶¹⁵.

Серед загальної чисельності населення прикордоння Донеччини частка україномовного населення становила 26,06%, що було навіть дещо більше, ніж серед усього населення області – 24,10%. До того ж, більшість серед сільського населення Донецької області складала україномовні (59,31%), а серед міського населення вони були в меншості (20,21%) ¹⁶¹⁶.

Навпаки, рівень частки *російськомовного населення* був вищим за частку росіян серед загальної чисельності населення прикордоння Донеччини. Хоча росіяни не становили більшості серед населення в жодному прикордонному районі чи місті обласного підпорядкування, російськомовне населення домінувало в усіх трьох містах: Сніжному – 84,07%, Торезі – 81,83%, Шахтарську – 76,44% та в чотирьох із п'яти районів: Старобешівському – 81,78%,

¹⁶¹² Таблиця 1.4.1, 1.4.2.

¹⁶¹³ Таблиця 1.4.2.

¹⁶¹⁴ Таблиця 1.4.3.

¹⁶¹⁵ Таблиця 1.2.2.

¹⁶¹⁶ Там само.

Новоазовському – 59,33%, Тельманівському – 57,17%, Амвросіївському – 55,77%. Лише в Шахтарському районі російськомовне населення було в меншості – 46,25% ¹⁶¹⁷.

У цілому, серед усього населення Донецького прикордоння частка російськомовного населення становила 72,84%, що було дещо менше за рівень цієї частки серед загальної чисельності населення області – 74,92%. При цьому, російськомовні домінували за чисельністю серед міського населення (78,85%), але залишалися в меншості серед сільського населення (39,40%) ¹⁶¹⁸.

Отже, етнічний склад та мовна структура населення Донецького прикордоння мали істотні відмінності, внаслідок інерційного впливу асиміляційних процесів у мовному середовищі українців. Найбільше відрізнялася мовна структура міського та сільського населення. Але серед усього населення прикордонних міст та районів Донецької області українці переважали за чисельністю росіян.

АР Крим

Автономна республіка Крим межує з Краснодарським краєм Російської Федерації через Керченську протоку. Безпосередньо в прикордонні розташовані місто Керч та Ленінський район. Серед усього населення Керчі та Ленінського району *українці* не домінували за чисельністю. Зокрема, їхня частка складала серед загальної чисельності населення, відповідно, 15,36% (24 298 осіб) та 22,91% (15 950 осіб). Разом у місті та районі рівень цієї частки становив 17,67%, що було дещо менше, ніж серед усього населення АРК – 24,32%. При цьому, частка українців серед сільського населення була більшою, ніж серед міського, відповідно, 27,36% та 22,47% ¹⁶¹⁹.

Стабільність українського мовного середовища була порушена внаслідок асиміляційних процесів. Тому українську мову визнавали рідною лише 33,56% українців у Керчі та 45,66% у Ленінському районі. Серед українців міста та району рівень частки україномовних був меншим, ніж серед загальної чисельності українців АР Крим, відповідно, 38,35% та 40,40%. До того ж, серед сільських українців частка україномовних була істотно вищою, ніж серед міських, відповідно, 48,21% та 34,62% ¹⁶²⁰. Навпаки, абсолютну більшість серед українців складали російськомовні (66,12% – у Керчі та 54,23% – у Ленінському районі). Рівень мовної асиміляції українців на сході Криму був дещо вищим, ніж у цілому в АРК, відповідно, 61,41% та 59,51%. Ще більші відмінності у цьому рівні існували між міськими та сільськими українцями автономії, відповідно, 65,28% та 51,72% ¹⁶²¹.

¹⁶¹⁷ Там само.

¹⁶¹⁸ Там само.

¹⁶¹⁹ Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁶²⁰ Таблиця 1.2.2.

¹⁶²¹ Там само.

Абсолютну більшість серед усього населення складали *росіяни*: у Керчі – 78,67% (124 430 осіб) та Ленінському районі – 54,82% (38 168 осіб). Разом у місті та районі – 71,38%, що було істотно більше, ніж серед загальної чисельності населення АР Крим – 58,32%. До цього варто додати, що в автономії росіяни складали абсолютну більшість серед міського населення – 63,93%, а серед сільського – лише відносну більшість (45,81%) ¹⁶²². Значною була також і частка АР Крим серед загального числа росіян в Україні – 14,17% у 2001 році ¹⁶²³.

На відміну від українців, росіяни в Криму зберігали стабільність власного мовного середовища. Так, 99,66% росіян Керчі та 99,74% росіян Ленінського району визнавали рідною російську мову. Істотних відмінностей у цьому рівні не існувало між представниками цієї меншини – мешканцями міст та сіл. Росіяни в Криму фактично зовсім не зазнавали мовної асиміляції. Тому частка україномовних серед них була мінімальною: 0,10%-0,11% ¹⁶²⁴.

Крім українців та росіян у східному Криму розселені також і *кримські татари*. Їхня чисельність у Керчі становила 1 635 осіб, що складало лише 1,03% усього населення міста. Значно більше кримських татар було у Ленінському районі – 10 784 особи (15,49%). Серед загальної чисельності населення АР Крим їхня частка становила 12,03%. Але серед сільського населення рівень їхнього представництва був істотно вищим – 21,18% (162 119 осіб), ніж серед міського населення – 6,46% (81 314 осіб) ¹⁶²⁵. В АР Крим зосереджувалося 98,08% загальної чисельності кримських татар в Україні ¹⁶²⁶. Частка кримських татар серед загальної чисельності населення України складала 0,51% у 2001 році ¹⁶²⁷.

Трагічною була історична доля кримських татар, депортованих сталінським режимом до Середньої Азії. Їхнє виселення з історичної Батьківщини проводилося за постановою ДКО СРСР від 11 травня 1944 року за № 5859. Ця “операція” була проведена військами НКВС у ніч з 18-го на 19-те травня 1944 року, в ході якої була депортовано 44 006 родин, загальним числом 188 628 осіб ¹⁶²⁸. Значна їхня частина, особливо діти та люди похилого віку, померли в дорозі, або в перші місяці після виселення до Середньої Азії. 28 квітня 1956 року указом Президії Верховної Ради СРСР кримські татари були звільнені зі спецпоселень, однак “без права повернення до місцевостей, звідки вони були вислані, і без повернення конфіскованого майна” ¹⁶²⁹. Спеціальною постановою Ради Міністрів УРСР від 15 грудня 1956 року було за-

¹⁶²² Таблиці 1.2.1, 1.2.2.

¹⁶²³ Таблиця 1.4.4.

¹⁶²⁴ Таблиця 1.2.2.

¹⁶²⁵ Таблиці 1.4.1, 1.4.2.

¹⁶²⁶ Таблиця 1.4.4.

¹⁶²⁷ Таблиця 1.4.2.

¹⁶²⁸ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 6321. – Арк. 12.

¹⁶²⁹ Там само.

боронено проживання кримських татар також у південних областях України: Запорізькій, Одеській, Миколаївській та Херсонській¹⁶³⁰.

Незважаючи на те, що кримські татари тривалий час (з 1944 року до кінця 80-х рр. XX ст.) перебували в умовах дисперсного типу розселення в Середній Азії, абсолютна більшість з них зуміли зберегти рідною кримськотатарську мову: 94,90% у Ленінському районі та 76,76% у Керчі. Частка російськомовних серед них становила, відповідно, 4,89% та 22,75%. У цілому серед кримських татар в АР Крим частка тих, хто визнавав рідною кримськотатарську мову складала 92,29%, україномовних – лише 0,05%, російськомовних – 5,93%¹⁶³¹. Як і серед українців процеси мовної асиміляції більшого впливу набували серед кримських татар – мешканців міст.

У результаті мовної асиміляції більшості українців, рівень частки *україномовного населення* був істотно меншим, ніж частка українців серед усього населення. Зокрема, серед населення міста Керчі частка україномовного населення становила лише 5,27%, а Ленінського району – 10,57%. У цілому, серед населення Кримського прикордоння частка україномовного населення складала лише 6,89%, що було менше, порівняно з часткою серед загальної чисельності населення автономії – 10,02%. Істотні відмінності за цим рівнем спостерігалися між міським та сільським населенням Криму, відповідно, 7,96% та 13,41%¹⁶³².

Натомість, рівень частки *російськомовного населення* перевищував рівень частки росіян серед усього населення, насамперед завдяки мовній асиміляції (зросійщення) українців. Так, частка російськомовного населення досягала 91,34% загальної чисельності населення міста Керчі та 70,39% Ленінського району, а в цілому в прикордонні Криму – 84,94%. Серед загальної чисельності населення АР Крим рівень цієї частки був істотно нижчим – 76,55%. Більші розбіжності в мовній структурі спостерігалися між міським та сільським населенням, відповідно, 84,25% та 63,89%¹⁶³³.

Серед населення Кримського прикордоння українці за чисельністю поступалися росіянам, а україномовне населення – російськомовному. У мовному середовищі українців АР Крим широкого розповсюдження набули процеси мовного зросійщення, навпаки росіяни фактично не зазнавали мовної асиміляції. На сході Криму, насамперед у сільській місцевості розселені кримські татари, які почали повертатися із Середньої Азії в кінці 80-х рр. XX ст.

Отже, характерною ознакою *північно-східного* та *східного* прикордоння є істотні відмінності між етнічним складом та мовною структурою населення прикордонних районів та міст обласного підпорядкування, насамперед у Харківській, Донецькій та Луганській областях. Рівень частки українців серед усього населення прикордонних районів був навіть ви-

¹⁶³⁰ Там само. – Арк. 13.

¹⁶³¹ Таблиця 1.4.3.

¹⁶³² Таблиця 1.2.2.

¹⁶³³ Там само.

щим, ніж серед загальної чисельності населення прикордонних областей. Більшість росіян розселені не безпосередньо в прикордонних районах, за винятком окремих районів Сумщини та Луганщини, а в містах обласного підпорядкування, насамперед в обласних центрах.

Безпосередньо біля кордону розташовані чотири із п'яти обласних центрів: Чернігів, Суми, Харків та Луганськ. Окрім того, на відстані близько 50 км від кордону розташований і Донецьк. Розміщення обласних центрів у прикордонні, насамперед на Сході України істотно впливає на етномовні процеси у цих областях.

Рівень мовної асиміляції українців у містах був істотно вищим, ніж у сільських прикордонних районах. І, навпаки, у сільських районах, де росіяни розселені дисперсно, вони зазнавали мовної асиміляції. Представників інших етнічних груп серед усього населення районів північно-східного та східного прикордоння було досить небагато. Білоруси розселені не в прикордонних з Білоруссю районах Чернігівської області, а дисперсно в обласному центрі. У східному Криму, в сільській місцевості зосереджувалися кримські татари, а південно-східних районах Донеччини – греки. Кримські татари зберігали власну рідну мову, а переважна більшість греків та білорусів були асимільовані за мовою (зросійщені).

Таким чином, державний кордон, який успадкувала сучасна Україна від УРСР був встановлений у 20-ті – 50-ті рр. XX ст. керівництвом СРСР. Межі державного кордону значно менші за межі українських етнічних земель, які були в першій половині XX ст. Крайні західні та східні українські етнічні землі залишилися в складі сусідніх держав, де внаслідок прискореної мовної та етнічної асиміляції українці втратили компактний тип розселення і перетворилися на малочисельні етнічні меншини.

На основі аналізу статистичних матеріалів перепису населення 2001 року були виявлені як загальні риси етномовної структури населення українського прикордоння, так і його територіальні особливості. Серед населення всіх без винятку прикордонних областей України за чисельністю переважали українці, крім АР Крим. Українці становили також і абсолютну більшість і серед усього населення безпосередньо в прикордонні (31-е місто обласного підпорядкування та 90 районів). Тобто, визначальною ознакою українського прикордоння була етнічна однорідність населення переважної більшості районів не лише західних та північних областей, але й сільських районів східних областей.

Виняток складали лише декілька прикордонних районів семи областей та АР Крим, серед населення яких поряд з українцями були представлені етнічні меншини. Зокрема, шість районів Одеської області (болгари, молдовани, росіяни, гагаузи), чотири – Чернівецької (румунни та молдовани), три – Закарпатської (угорці, цигани, румунни), один – Сумської (росіяни), два – Харківської (росіяни), чотири – Луганської (росіяни), три – Донецької (росіяни та греки), один – АР Крим (росіяни та кримські татари).

Лише у восьми із 90 прикордонних районів окремі етнічні меншини складали абсолютну більшість серед усього населення: болгари – в Болградському Одеської області, молдовани – в Новоселицькому та румуни – у Герцаївському Чернівецької області, угорці – у Березівському Закарпатської, росіяни – у Путивльському Сумської області, Краснодонському та Станично-Луганському Луганської області, а також у Ленінському АР Крим.

Усі без винятку етнічні меншини, в тому числі і росіяни, мали регіональний тип розселення, тобто, розселені не у всіх районах прикордоння. Отже, поліетнічний склад населення був характерною ознакою лише окремих прикордонних районів, а не всього українського прикордоння. Із шести меншин, які походять із країн, які безпосередньо межують з Україною, лише три: угорці, румуни та молдавани зосереджувалися поблизу кордону. Абсолютна більшість поляків, білорусів та росіян були розселені в глибині української території, а не в прикордонні. До того ж, чотири з них мали ще в ХХ ст. статус домінантної меншості: угорці – на Закарпатті, румуни – на Буковині та в Придунав'ї, поляки – в Галичині та на Волині, росіяни – на всій території України до 1991 року.

Відрізнявся також і тип розселення представників етнічних меншинних груп (міські та сільські поселення). Угорці, румуни, молдовани, болгари, гагаузи та кримські татари розселені переважно в сільській місцевості, а росіяни, білоруси, греки та євреї зосереджувалися в містах. Компактний тип розселення, насамперед у сільській місцевості, забезпечував домінування ендогамії, і як наслідок цього збереження власного мовного середовища. В умовах дисперсного розселення розповсюдження набувала екзогамія, і як наслідок цього розгортання процесів мовної асиміляції.

Мовне середовище окремих етнічних меншин також істотно відрізнялося. У західних областях абсолютна більшість угорців, румунів та молдованів зберігали власні національні мови, рівень мовної асиміляції був досить незначним, але україномовних було дещо більше, ніж російськомовних. Серед поляків Львівщини та білорусів Рівненщини набули поширення процеси мовної українізації. Більшість болгарів, молдованів та гагаузів Одещини, як і кримських татар в АР Крим, зберігали власні мови, серед асимільованих за мовою більше було російськомовних, ніж україномовних. Абсолютна більшість греків Донеччини були зросійщеними за мовою не лише серед міського, але й серед сільського населення.

Інерційний вплив етнічних процесів радянської доби, коли росіяни посідали статус домінантної меншості, гальмував природні процеси їхньої мовної асиміляції в урбаністичному середовищі. Але в сільських районах, в умовах дисперсного розселення, росіяни зазнавали природної мовної асиміляції і не лише у західних областях, але й в північно-східних.

Серед українців у містах, і не лише на українсько-російському прикордонні, але й як прямий результат доби бездержавності, широкого розвитку процеси мовної асиміляції (зросійщення). У мовному середовищі українців у прикордонних містах Донбасу та в Криму пе-

ревали російськомовні, що безпосередньо впливало на мовну ситуацію в урбаністичному середовищі. Не лише в прикордонні, але й в усіх східних та південних областях, зберігаються відмінності в мовному середовищі між міським та сільським населенням.

Домінантною у містах, насамперед великих, залишається російська мова, хоча не росіяни, а українці переважають за чисельністю. Серед сільського населення домінує українська мова, за винятком районів компактного розселення етнічних меншин. Отже, внаслідок того, що в середовищі українців, насамперед у містах, розгорнулися процеси мовної асиміляції, етнічна та мовна структура населення прикордоння дещо відрізняється. Але незважаючи на ці відмінності, абсолютну більшість серед усього населення українського прикордоння складає україномовне населення.

Висновки

Відродження Української державності мало визначальний вплив на всі сфери суспільного життя, у тому числі й на етномовні процеси. Враховуючи їхню багатовимірність, дослідження в цій науковій галузі проводять представники майже всіх соціально-гуманітарних наук. На межі з етнологією формуються самостійні наукові напрями: етнічна історія, етносоціологія, етносоціолінгвістика, етнодемографія, етногеографія, етнополітологія, етнопсихологія тощо. Етнологічна проблематика також зайняла чільне місце й в українознавстві.

Головним джерелом для проведення аналізу змін чисельності, етнічного складу та мовної структури населення України є статистичні матеріали переписів населення 1989 та 2001 рр. Саме на основі опрацювання статистичних даних і були виявлені основні тенденції етномовних процесів у просторовому вимірі України. Важливим результатом роботи стало запровадження до наукового обігу великого масиву опрацьованої нової статистичної інформації, яка, поряд із архівними матеріалами, становить основу доказової бази дослідження.

Підводячи підсумки аналізу етномовних процесів в Україні, можна зробити такі узагальнення. Ключову роль у демографічних процесах у сучасній Україні відіграє депопуляція, яка розпочалася ще з 70-х рр. у середовищі сільського населення, а з початку 90-х рр. охопила й міське. За 1989–2001 рр. загальна чисельність населення України скоротилася на 6,24% (3 211 132 особи). Скорочення чисельності населення спостерігалось в усіх чотирьох регіонах, 22-х областях, АР Крим, Києві та Севастополі. Незначний приріст відбувся лише в двох областях: Закарпатській та Рівненській. Депопуляційні процеси найбільше вплинули на зменшення сільського населення в Центральному, а міського – у Східному регіоні. Негативний вплив на природне відтворення населення мають також і міграційні процеси, що посилювалися в умовах загострення соціально-економічної кризи з другої половини 90-х рр. ХХ ст.

Зберігаються значні відмінності між міським та сільським населенням у розміщенні на території України. Переважна більшість всього населення, у тому числі й сільського, була зосереджена в західних та центральних областях, а міського – у східних та південних. Більшість великих міст розташовані на сході та півдні України. Внаслідок цього, рівень урбанізації населення східних та південних областей залишався істотно вищим, ніж західних та центральних. Серед усього населення шести західних областей, а також Вінницької, переважало сільське населення.

Визначальною ознакою етномовних процесів доби незалежності України стало зростання чисельності та частки українців серед усього населення. Особливо різкими ці зміни були на тлі етнічних процесів попередньої радянської доби, коли етнічний склад населення України змінювався на користь етнічних меншинних груп, а точніше однієї з них – росіян. Так, хоча чисельність українців за 1989–2001 рр. й збільшилася неістотно (на 122 640 осіб,

0,33%), однак рівень їхньої частки серед усього населення зріс досить помітно (на 5,09%, з 72,73% до 77,82%). Отже, головною тенденцією етномовних процесів у незалежній Україні стало зростання етнічної однорідності, а зовсім не «поліетнічності» її населення. Ці процеси стали безпосереднім наслідком змін етнічної самоідентифікації частини представників етнічних меншинних груп. Тому скорочення загальної чисельності населення відбулося винятково за рахунок меншинних груп, сукупна чисельність яких скоротилася за цей час на 23,76% (3 333 772 особи).

Дослідження статистичних даних дозволило виявити, що чисельність міських українців збільшилася на тлі скорочення числа етнічних меншинних груп, а чисельність сільських українців зменшувалася повільніше, ніж скорочувалася чисельність меншинних груп. Внаслідок цього етнічна структура міського та сільського населення змінювалася на користь українців. Окрім того відбулося вирівнювання етнічного складу за поселенською мережею за рахунок більш інтенсивного зростання рівня частки українців в урбаністичному середовищі. У цьому полягали найістотніші відмінності від етнічних процесів радянської доби, коли наростали відмінності в етнічному складі населення за поселенською мережею за рахунок інтенсивного зменшення частки українців, насамперед серед міського населення.

Незважаючи на тенденцію вирівнювання, продовжує різнитися рівень частки українців в урбаністичному середовищі та сільській місцевості, особливо в південних та східних областях. Рівень частки українців серед сільського населення залишався істотно вищим, ніж серед міського населення в усіх областях, окрім Чернівецької. Відрізняється й етнічна структура населення між західними та центральними областями з одного боку, де не було особливо різких відмінностей у рівні частки українців за поселенською мережею, і східними та південними, з іншого, де ці відмінності були більш істотними. За часів незалежності спостерігалася й тенденція вирівнювання етнічного складу населення в просторовому вимірі України за рахунок того, що найбільш істотно зросла частка українців якраз в урбаністичному середовищі східних та південних областей, насамперед у обласних центрах, де за радянських часів навпаки, відбувалося її найбільш істотне скорочення. Лише в етнічному складі населення Криму за часів незалежності, як і в попередню радянську добу, продовжував скорочуватися рівень частки українців. Незважаючи на територіальні відмінності, українці складали абсолютну більшість серед населення всіх без винятку областей України. Тільки в Криму вони поступалися за чисельністю росіянам.

Досить неоднозначні процеси проходили й в середовищі російської етнічної меншини. Вона зазнала істотного скорочення чисельності за 1989–2001 рр. – на 26,61% (3 021 441 особу). Скоротилася також і частка росіян серед усього населення (на 4,79%, з 22,07% до 17,28%). Ці зміни стали результатом не масової міграції, а були викликані депопуляційними процесами, а ще більше зміною етнічної самоідентифікації на користь українців, насамперед

тих, які походили з екзогамних (українсько-російських) родин. У 2001 році частка росіян у етнічному складі населення фактично повернулася до рівня 1959 року – 16,94%.

У сучасній Україні великою за чисельністю залишється лише ця етнічна меншина, інші 16 належали до малих, хоча століття тому на її території були розселені ще дві великі за чисельністю меншини: євреї та поляки. У 2001 році 4 із 5-ти представників загального числа меншинних груп були росіянами за етнічним походженням. В етнічному складі населення України рівень частки жодної із 16-ти етнічних меншин, окрім росіян, не досягав і 0,60%: від 0,07% гагаузів до 0,57% білорусів. Сукупна частка цих 16-ти меншин становила в 2001 році лише 4,13% серед усього населення України. До того ж, серед білорусів, вірменів, азербайджанців, грузинів та татар переважали мігранти, як до речі й серед кримських татар, повернення яких до Криму розпочалося наприкінці 80-х рр. XX ст.

Частка всіх разом узятих інших 114-ти етносів серед загальної чисельності населення України в 2001 році складала лише 0,37%. За терміном перебування в Україні більшість серед вихідців з території колишнього СРСР складають мігранти радянських часів, у тому числі 68 походили з Російської Федерації, з них 22 – поодинокі представники етносів-реліктів з північних та східних районів цієї країни. Серед представників меншинних груп, які походили з Азії, переважали мігранти останніх двох десятиліть, що опинилися на теренах України як іноземці, як, до речі, і інші поодинокі громадяни країн Європи та Америки (усього понад 20 найменувань етносів). Отже, *переважна більшість представників етнічних меншинних груп є фактично мігрантами в першому поколінні, які набули українського громадянства, а також іноземці*. Окрім того, частина росіян, насамперед у Севастополі – також іноземці, бо не є громадянами України.

Враховуючи чисельність та територіальне розміщення українців, а також тип розселення, походження, термін перебування етнічних меншин та представників окремих етносів, цілковито відсутнє підґрунтя для визначення України як поліетнічної держави. Міф «про 130 етносів» не відповідає реаліям етнічних процесів. Для зарахування до складу етнічних меншин кількох десятків найменувань етносів-реліктів та іноземців, поодинокі представники яких волею долі опинилися в Україні як мігранти, числом від декількох осіб (алеути – 6) до декількох десятків осіб (американці чи іспанці), дисперсно розселених, насамперед у містах, не має жодних об'єктивних підстав. З наукової точки зору така постановка питання є некоректною. Спекуляція навколо «130 етносів» є не чим іншим, як свідомим фальшуванням етнічного складу населення України.

Українці домінували за чисельністю в усіх 24-х областях, а також у 468-ми із 490 районів, тобто в 95,5% загальної кількості районів України. *Суцільна українська етнічна територія* охоплює не лише всі центральні та західні області, за винятком двох районів Чернівецької та по одному району Закарпатської та Сумської областей, але й всі південні та східні

області України, за винятком чотирьох районів Одеської, двох районів Луганської областей і 12-ти районів АР Крим. У двох північних районах автономії українці становили відносно більшість серед усього населення. Але навіть у цих етнічно-змішаних районах частка українців складала до 40% загальної чисельності населення. Лише в двох районах: Герцаївському Чернівецької та Болградському Одеської областей, рівень частки українців був нижчим за 10%. Українці опинилися в меншості серед усього населення декількох міст обласного підпорядкування, зокрема в Криму. Але ці міста автономії з перевагою за чисельністю росіян, перебувають у оточенні сільських округ, де серед усього населення частка разом узятих українців та кримських татар є більшою, ніж росіян. Також і ті декілька міст, у яких українці складають меншість серед усього населення, насамперед у Донбасі, розташовані в оточенні сільських районів, де українці домінують за чисельністю. Тому, спроби з боку окремих політиків нав'язати українському суспільству ідею про поліетнічний склад населення України, не відповідають дійсності.

Ще більш дивною виглядає й новітня міфологема про Україну – як «другу Бельгію» (двоетнічну державу) і визнання в цьому контексті росіян «державотворчим» етносом в Україні. Росіяни насправді є державотворчим етносом, але не в Україні, а безпосередньо в самій Росії. У Бельгії як валлони, так і фламандці мають власні етнічні землі. В Україні ж росіяни не мають суцільної етнічної території і розселені переважно дисперсно у великих містах, у оточенні українських сільських округ. Навіть у Криму росіяни складають абсолютну більшість лише серед міського, але не сільського населення. До того ж, у 19-ти із 24-х областей переважну більшість серед росіян становлять мігранти. У інших чотирьох областях та в Криму більшість серед них складають мігранти радянських часів та їхні нащадки в першому поколінні. А мігранти аж ніяк не можуть претендувати на роль «державотворчого» етносу. Окрім того, серед росіян, як до речі й серед представників більшості інших меншинних груп, в умовах дисперсного розселення переважають не ендегамні, а екзогамні родини.

Як свідчить аналіз матеріалів перепису населення 1989 року, головною характеристикою етномовних процесів в Україні за радянських часів, насамперед в урбаністичному середовищі, стала деукраїнізація. Її безпосереднім проявом було зменшення питомої ваги українців та україномовних серед усього населення. Навпаки, частка росіян та російськомовного населення невпинно зростала. Такі зміни виявилися прямим наслідком становища українців в Україні за радянських часів як масового етносу (підпорядкованої більшості), а росіян як домінуючої меншості. На зміни етнічного складу та мовної структури населення в цьому напрямі мали не лише природний приріст чисельності українців та росіян, а передусім міграції та процеси мовної та етнічної асиміляції. Радянська міграційна політика «обміну кадрів» призвела до масового переселення за межі України українців, де вони вже в другому поколінні перетворювалися на росіян не лише в Росії, але й в інших союзних республіках. Навпа-

ки, на територію України, насамперед до міст, масово переселялися росіяни, які не зазнавали природної етнічної асиміляції. Мало того, вони не адаптувалися навіть до українського середовища. Крім росіян, до України переселялися представники етносів союзних республік та автономій, які в умовах дисперсного розселення зазнавали не природної мовної та етнічної українізації, а російщення.

В умовах домінування в містах України російської мови розгорнулися процеси масової мовної та етнічної асиміляції (зросійщення) українців, особливо в урбаністичному середовищі східних та південних областей. Це призвело до того, що серед міського населення цих регіонів, переважало російськомовне населення, хоча росіяни при цьому й залишалися в меншості, за винятком Криму. До того ж, частка росіян серед російськомовного населення становила лише дві третини, а одну третину – українці та представники зросійщених за мовою меншинних груп. Російськомовні складали більшість серед усього населення в кожному, без винятку, обласному центрі на півдні та сході України. Домінування російськомовних у обласних центрах безпосередньо впливало на мовну ситуації в кожній з цих областей.

Результати аналізу матеріалів перепису населення 2001 року дають можливість стверджувати, що незважаючи на відсутність дієвої державної мовної політики, сам факт існування незалежної України призвів до змін вектору етномовних процесів, насамперед в урбаністичному середовищі. Зокрема, зросла чисельність та збільшилася частка українців серед усього міського населення, хоча з початку 90-х рр. XX ст. розгорнулися депопуляційні процеси. Ці зміни відбулися на тлі скорочення чисельності та рівня частки представників етнічних меншинних груп в урбаністичному середовищі.

На відміну від радянської доби, за часів незалежності України мовна структура міського населення змінювалася на користь україномовних. При цьому, на перший погляд, склалася парадоксальна ситуація: зросла частка україномовних серед загальної чисельності етнічних меншинних груп, а серед українців, навпаки, зменшилася. Такі зміни відбулися внаслідок того, що частина осіб, які мали змішане українсько-російське походження, визнали свою належність до українців, але за мовою залишилися росіянами. Лише в Криму та Донбасі найбільше зберігався інерційний вплив етномовних процесів радянської доби.

Позитивним наслідком змін мовного середовища українців за 1989-2001 рр. стало також зменшення чисельності та частки осіб, які не визнавали українську мову ні як рідну, ні навіть як другу. Тобто, тих, хто лише декларував українське етнічне походження, як залишкову ознаку етнічності. До того ж, за роки незалежності значно зріс рівень адаптації до україномовного середовища всіх без винятку етнічних меншинних груп (відбулося визнання української мови як другої). Однак у мовному середовищі дисперсно розселених представників меншинних груп зберігався високий рівень мовної асиміляції в формі зросійщення. Етномовні процеси в урбаністичному середовищі України мали істотні територіальні відмінно-

сті. Серед міських українців у всіх західних та центральних областях зросла частка україномовних, а в південних та східних областях зміни етнічної самоідентифікації не відповідали змінам мовної компетенції українців.

На основі аналізу статистичних матеріалів перепису населення 2001 року були виявлені як загальні риси етномовної структури населення українського прикордоння, так і його територіальні особливості. Серед населення всіх без винятку прикордонних областей України за чисельністю переважають українці, крім АР Крим. Вони становлять також абсолютну більшість серед усього населення безпосередньо в прикордонні (31 місто обласного підпорядкування та 90 районів). Тобто, визначальною ознакою українського прикордоння є етнічна однорідність населення переважної більшості районів не лише західних та північних областей, але й сільських районів східних. Виняток складали лише декілька прикордонних районів, серед населення яких поряд з українцями були представлені меншинні групи.

Аналіз статистичних матеріалів доводить, що інерційний вплив етномовних процесів радянської доби полягає насамперед у тому, що українська мова залишається мовою *неповного поширення* в усіх вимірах: поселенському, територіальному, соціальному, віковому, як наслідок цього і в етнічному (в межах українців) та міжетнічному (мова міжетнічних взаємин). У *поселенському* вимірі неповнота її використання виявляється в зросійщенні урбаністичного мовного середовища українців, насамперед великих міст, при збереженні повноти функцій у сільській місцевості, крім частини приміських районів. Найбільш зросійщеними за мовою є українці, які мешкають у обласних центрах. Регіональна специфіка поширеності української мови свідчить про неповне її *територіальне* використання на півдні та сході, а також у великих містах центральних областей при збереженні україномовного середовища в західних областях та в сільській місцевості інших областей, крім Криму й частково Донбасу.

Проведення аналізу статистичних даних переписів населення України дозволило виявити таку тенденцію: обмеження функціонування української мови в *соціальному* вимірі полягає насамперед у нерівномірному розподілі україномовних за рівнем освіти: чим вищим був рівень освіти, тим більшим виявлявся рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців. Найбільше асимільовані за мовою українці, які мали повну вищу освіту, а найменше асимільовані ті, які мали початкову освіту.

За радянських часів в умовах домінування російськомовного середовища, насамперед на верхніх щаблях соціальної піраміди, мовне зросійщення українців ставало головною передумовою для підвищення їхньої конкурентоспроможності в кар'єрному зростанні. До того ж, у вищій школі беззаперечно домінувала російська мова. Таке становище об'єктивно засвідчує не лише те, що за радянських часів українці в Україні опинилися в становищі підпорядкованої більшості, яка зазнавала мовної асиміляції з боку домінантної меншості, але й те, що інерція етнічних процесів доби бездержавності зберігається й за часів незалежності.

Відірваність значної частини українців від української мови та культури, особливо осіб з вищою освітою, деформує соціальну структуру українства, руйнує стабільність його мовного середовища, негативно впливає на формування національної ідентичності всього українського загалу. Українська мова в сучасній Україні має повномасштабне використання лише в сільській місцевості, а в містах, насамперед великих, вона не охоплює всі суспільні групи українців і залишається мовою гуманітарної інтелігенції та соціальних низів, за винятком міст західних областей.

Збереження домінування російськомовних на верхніх щаблях суспільної піраміди в містах зумовлює продовження російщення урбаністичного середовища південних та східних областей. Перевага за чисельністю російськомовного населення у великих містах, передусім в обласних центрах високоурбанізованих областей, забезпечує їхнє домінування в цілому в південно-східній Україні. Це і є безпосереднім наслідком доби бездержавності.

Отже, глибинні деформації в етномовній структурі населення України мають соціально-етнічне забарвлення. Сутність цих суперечностей полягає насамперед у тому, що росіяни разом зі зросійщеними за мовою українцями та представниками інших етносів, залишаючись у меншості серед загальної чисельності населення, складають більшість на верхніх щаблях суспільної піраміди, у тому числі й серед осіб з вищою освітою, за винятком західних областей. Україномовні становлять лише частину творчої, освітянської та наукової інтелігенції, але фактично опинилися в меншості серед українського політикуму та в адміністративному апараті, і майже зовсім не представлені серед фінансово-промислових груп. Соціальний статус та ресурсний потенціал україномовних та російськомовних у незалежній Україні істотно різняться, і на жаль не на користь перших.

З боку значної частини «еліти», яка лише за назвою є українською, спостерігається в кращому випадку байдужість до української мови й українських національних цінностей, не є рідкістю випадки ворожості в формі прикритої чи замаскованої українофобії. Природу цього явища розкрила І. Кресіна: „Деякі росіяни – громадяни України суб’єктивно заперечують свою об’єктивну приналежність до української нації, не ідентифікують себе з нею, у них спотворені уявлення про етнічну та національну спільноти та відповідно свідомість..., бо національне суб’єктивно пов’язується з іншою нацією-державою – Росією”¹⁶³⁴. На жаль це явище має масовий характер і стосується також значної частини зросійщених українців, які насправді є росіянами за мовою та самосвідомістю.

Тому й за роки незалежності, українська мова, здобувши формально статус державної, фактично так і не стала нею. Хоча навіть чинна правова база, що визначає державний статус української мови, цілком достатня для забезпечення його реалізації. Головна причина галь-

¹⁶³⁴ Кресіна І.О. Українська національна самосвідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз) / І.О. Кресіна. – К.: Вища школа, 1998. – С. 111.

мування цих процесів полягає у відсутності політичної волі керівництва органів державної влади та активна протидія як в середині України, так із-зовні. А без української національно-свідомої еліти як загальнонаціональної, так і регіональної, не можлива розбудова дійсно незалежної України.

Назріла нагальна потреба створення дієвих механізмів забезпечення державного статусу української мови, одним з яких міг би стати орган влади, що безпосередньо опікувався б цими проблемами. Можливе утворення Державного комітету мовної політики, який би проводив моніторинг впровадження української мови і здійснював дієвий контроль за дотриманням мовного законодавства, маючи для цього відповідні повноваження. Досвід діяльності департаменту мовної політики спочатку в складі Державного комітету національностей та міграцій, а потім у складі Держкомінформу, як і зараз у складі Міністерства культури та туризму, без необхідних повноважень виявився не ефективним. Потрібно організувати також вивчення української мови тими службовцями, які нею не володіють, насамперед на сході та півдні України.

Надзвичайно важлива роль у зростанні соціального престижу державної мови належить системі освіти, насамперед вищій школі. Без створення дійсно української національної вищої школи, особливо в найбільш зросійщених східних та південних областях, не можливе формування української національної еліти. Не менш важливе значення має впровадження української мови в культурно-інформаційний простір України, яке ніколи не відбудеться без підтримчих заходів з боку держави. Українська мова, культура, національні традиції повинні знайти ефективні форми популяризації на телебаченні, радіо, у друкованих засобах інформації із залученням наукової та творчої інтелігенції.

Російщення України відбулося не в результаті природних етномовних процесів, а стало безпосереднім результатом довготривалої й цілеспрямованої політики царського, а пізніше радянського режиму. Тому й подолання цих наслідків не відбудеться «само по собі», а стане результатом цілеспрямованої державної політики, що повинна проводити дійсно українська національна еліта за свідомої підтримки української спільноти. Як переконливо свідчить історичний досвід більшості країн центральної та східної Європи (колишніх бездержавних етносів), престиж власної держави, як і престиж державної мови серед загалу, визначає насамперед національна еліта. Маємо надію, що цим шляхом йде, чи точніше, нарешті йтиме Україна.

Використані джерела та література

1. Архівні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України):

Ф.1. Центральний комітет Комуністичної партії України: Оп. 11 Протоколи і матеріали засідань Політбюро і Секретаріату ЦК КПУ (1988–1991 рр.); Оп. 25 та Оп. 32 Документи загального відділу ЦК КПУ (1988–1991).

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України):

Ф. 2. Рада Міністрів УРСР (1989–1990);

Ф. 166. Оп. 17 Міністерство народної освіти УРСР (України) (1989–1992);

Ф. 1 Р. Оп. 16. Верховна Рада України, Оп. 22. Комісії Верховної Ради України (комісія з питань народної освіти та комісія з питань культури та духовного відродження);

Ф. 5233. Адміністрація Президента України (1992–1993).

2. Опубліковані документи та статистичні матеріали

Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року / Схвалена постановою Ради міністрів УРСР № 41 від 12 лютого 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL :<http://www.uapravo.net/data2008/base65/ukr65662/index.htm>

Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки / Затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 1546 від 2 жовтня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL :http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/zakon/p_1546.htm

Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: зб. документів (1941-1998). – К. : Абрис, 1999. – 176 с.

Етнополітика в Україні: документи і матеріали / Під ред. В.Б. Євтуха. – К.: Держкомнаціміграції, 1998. – 353 с.

Жінки і діти України: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 289 с.

Жінки та чоловіки України: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 210 с.

Зайняте населення України : населення зайняте економічною діяльністю, за статусом діяльності. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 373 с.

Історія української культури: зб. матеріалів і документів / За ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – К.: Вища школа, 2000. – 606 с.

Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. – М.: Госстатиздат, 1963. – 231 с.

Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Том IV. Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краёв, областей и национальных округов. – М.: Статистика, 1973. – 647 с.

Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови / Затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 998 від 8 вересня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.uazakon.com/document/spart79/inx79269.htm>

Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2005 року // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – № 1. – С. 17-27.

Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України. – К. : Українська правнича фундація, 1996. – 56 с.

Концепція державної етнонаціональної політики України // Бюлетень Держкомнацміграції України. – 1999. – № 3. – С. 86-91.

Концепція державної мовної політики України (Проект) / Документ розроблено Робочою групою Міністерства культури і туризму України спільно з Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права і підтримано учасниками IV Всесвітнього форуму українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://archive.kraina.org.ua/ua/module/language/conception/1149/>

Кримські татари: шлях повернення. Кримсько-татарський національний рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х рр.) очима радянських спецслужб: зб. документів і матеріалів. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – Ч. 1. – 396 с.; Ч. 2. – 362 с.

Міграція населення України: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г.Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 322 с.

Населення України за місцем народження та громадянства: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 223 с.

Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2003. – 246 с.

Національний склад населення України. Частина I (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К.: ООП ГВЦ Мінстат. України, 1991. – 219 с.

Національний склад населення України. Частина II (по Кримській АРСР та областях): за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року. – К.: ООП ГВЦ Мінстат. України, 1992. – 509 с.

Національні відносини в Україні у XX ст.: зб. документів і матеріалів / Упоряд. М.І. Панчук та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 559 с.

Національні меншини в Україні. 1920-1930-і роки: іст.-карт. атлас / Упор.: М.І. Панчук та ін. – К.: Четверта хвиля, 1995. – 104 с.

Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. – Ч. 1 / За заг. ред. В.Ф. Панібудьласка. – К.: Вища школа, 1997. – 704 с.

Про внесення змін і доповнень до постанови Кабінету Міністрів № 998 від 8 вересня 1997 року / Постанова Кабінету Міністрів України № 1004 від 21 червня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://uazakon.com/document/spart42/inx42602.htm>

Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови (Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ N 1004 (1004-2000-п) від 21.06.2000; N 946 (946-2004-п) від 26.07.2004) Постанова Кабінету Міністрів України № 998 від 8 вересня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.uazakon.com/document/spart79/inx79269.htm>

Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки. Постанова Кабінету Міністрів України № 1546 від 02.10.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.uapravo.net/data/base36/ukr36177.htm>

Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року. Постанова Ради Міністрів УРСР № 41 від 12.02.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.uapravo.net/data2008/base65/ukr65662/index.htm>

Про мови в Українській РСР/ закон УРСР. Вводиться в дію Постановою ВР № 8313-11 від 28.10.89. (Із змінами, внесеними згідно із Законами N 75/95-ВР від 28.02.95, ВВР 1995, N 13, ст.85 N 594-IV (594-15) від 06.03.2003, ВВР, 2003, N 24, ст.159) 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8312-11>

Про першочергові заходи щодо організації виконання Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» / Постанова Ради Міністрів Української РСР № 302 від 7 грудня 1989 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://www.uazakon.com/documents/date_54/pg_ifwoso.htm

Рівень освіти населення України: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2003. – 218 с.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа

про застосування української мови). Конституційний Суд. Рішення № 10-рп/99 від 14.12.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL :<http://www.uapravo.net/data2008/base57/ukr57503.htm>

Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти : за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О.Г. Осауленко (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 374 с.

Численность и состав населения СССР : по данным Всесоюзной переписи населения 1979 года. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 366 с.

3. Монографії, статті в збірниках наукових праць та часописах

Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації : діаспора й Україна / Б.М. Ажнюк. – К.: Рідна мова, 1999. – 450 с.

Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б.М. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48-54.

Ажнюк Б.М. Шляхи і методи розширення застосування української мови: концептуальні й практичні аспекти / Б.М. Ажнюк // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 343-366.

Аза Л. Диференціюючий вплив етнічності // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / Л. Аза. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. – С. 341-347.

Аза Л. Етнічність у контексті національно-державної самоідентифікації // Українське суспільство 1992–2006. Соціальний моніторинг / Л. Аза. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 92-98.

Аза Л. Лінгво-етнічна неоднорідність у процесі національної ідентифікації / Л. Аза // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 64-72.

Аза Л.О. Українці Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку / Л.О. Аза, А.А. Попок, О.В. Швачка. – К.: Соціс; Рівне: Ліста, 1999. – 88 с.

Александренков Э.Г. „Этническое самосознание” или „этническая идентичность”? / Э.Г. Александренков // Этнографическое обозрение. – 1996. – № 3. – С. 13-22.

Алієва М. Утворення азербайджанської національної меншини в Україні та діяльність її національно-культурних товариств / М. Алієва // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 18. – К.: Унісерв, 2005. – С. 115-119.

Алпатов В.М. 150 языков и политика: 1917–2000. Социолингвистические проблемы СССР и постсоветского пространства / В.М. Алпатов. – М.: Крафт, 2000. – 224 с.

Альтерматт У. Этнонационализм в Европе / У. Альтерматт / Пер. с нем. – М.: Рос. гос. гум. ун-т, 2000. – 367 с.

Андерсен Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націона-

- лізму / Б. Андерсон. Вид. 2-ге, перероблене. Пер. з англ. В. Морозова. – К.: Критика, 2001. – 271 с.
- Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця / С. Андрусів // Сучасність. – 1995. – № 7-8. – С. 147-152.
- Антисуржик : вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / О. Сербенська, Ю. Редько, О. Федик та ін.; за заг. ред. О. Сербенської. – Львів: Світ, 1994. — 149 с.
- Антонюк О.В. Формування етнополітики Української держави : історичні та теоретико-методологічні засади / О.В. Антонюк. – К.: Держ. акад. кер. кадрів ку-ри і мист., 1999. – 282 с.
- Ануфрієв О.М. Етнобуття народів Українського Придунав'я в сучасних умовах культурної диверсифікації / О.М. Ануфрієв. – К.: [б. в.], 2000. – 161 с.
- Арбеніна В.Л. Етносоціологія / В.Л. Арбеніна. – Вид. друге, доп. і перероб. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 316 с.
- Арбеніна В.Л. Процес громадянської ідентифікації і соціальне самопочуття російського населення України / В.Л. Арбеніна // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. – С. 164-167.
- Арутюнян Ю.В. Трансформация постсоветских наций / Ю.В. Арутюнян. – М.: Наука, 2003. – 207 с.
- Арутюнян Ю.В. Этносоциология / Ю.В. Арутюнян, Л.М. Дробижева, А.А. Сусококов. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 271 с.
- Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Стило, 2005. – 555 с.
- Ачкинази И.В. Кримчаки: историко-этнографический очерк / НАН Украины; Институт востоковедения им. А.Е. Крымского. Крымское отделение / И.В. Ачкинази. – Симферополь: Дар, 2000. – 192 с.
- Балушок В.Г. Етнічне й національне : динаміка взаємодії / В.Г. Балушок // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 93-107.
- Балушок В.Г. Етногенез українців / В.Г. Балушок. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2004. – 231 с.
- Балушок В.Г. Етногенез українців: критерії появи етносу / В.Г. Балушок // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4 (7). – С. 10-21
- Балушок В.Г. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнічність / В.Г. Балушок. – Біла Церква: О.В. Пшонківський, 2008. – 301 с.
- Балюн О. Сучасні міжнаціональні україно-єврейські відносини / О. Балюн // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 5. – С. 29-33.
- Баран В.Д. Походження українського народу / В.Д. Баран, Я.В. Баран. – К.: ІМФЕ ім.

М.Т. Рильського, 2002. – 406 с.

Баран В.К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В.К. Баран. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 667 с.

Баран В.К. Цензура в системі тоталітаризму / В.К. Баран // Сучасність. – 1994. – Ч. 6. – С. 104-117.

Баран В.К., Україна в умовах системної кризи (1946–1989-і рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко. (Україна крізь віки; Т. 13). – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 304 с.

Барр Д. Роми в світі й Україні / Д. Барр // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. – № 1. – С. 3-13.

Баурінг Б. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство / Б. Баурінг // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 55-96.

Беліцер Н. Національні меншини : правові норми, документи, суспільні уявлення та очікування / Н. Беліцер // Сприяння поширенню толерантності у полі етнічному суспільстві – К.: Фонд «Європа ХХІ», 2002. – С. 151-181.

Беренштейн О.Б. Євреї в Україні / О.Б. Беренштейн // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В.І. Наулка. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 247-274.

Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика у засобах масової інформації / Ю. Бестерс-Дільгер // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 234- 277.

Бжежинський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / З. Бжежинський. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.

Биков О.М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні / О.М. Биков. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2001.–354 с.

Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. / І.Г. Білас. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1. – 424 с.; Кн. 2. – 688 с.

Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження / С.І. Білокінь. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 446 с.

Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки : національний та міжнародний аспекти / О.Г. Бодрук. – К.: НІПМБ, 2001. – 300 с.

Боєчко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарук. –К.: Основи, 1994. –168 с.

Бойко О.Д. Україна від путчу до Пущі (серпень – грудень 1991 року) / О.Д. Бойко. –

Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. – 224 с.

Бойко О.Д. Україна в 1985–1991 рр. : основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О.Д. Бойко. – К.: ІП і ЕНД НАН України, 2002. – 306 с.

Бойко О.Д. Україна 1991–1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього? / О.Д. Бойко. – К.: Магістр-S, 1996. – 207 с.

Бойко С. Мовна ідентичність та національна свідомість громадян України / С. Бойко, Т. Воропаєва // Українознавство – 2003. Календар-щорічник. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С. 128-133.

Больман І. Мовні війни в Європі. Європейська хартія регіональних та меншинних мов / І. Больман. Пер. з фр. С. Гринцевич. – К.: Вид-во «К.І.С.», 2007. – 273 с.

Борисенко В.К. Міф про поліетнічність України / В.К. Борисенко // Пам'ять століть. – 2002. – № 2. – С. 3-7.

Борисенко В.К. Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років / В.К. Борисенко. – К.: Унісерв, 2002. – 94 с.

Борисенко В.К. На тернистій ниві української етнології / В.К. Борисенко // Українки в історії / За ред. В.К. Борисенко. – К.: Либідь, 2004. – С. 78-89.

Борисенко В. К. Політична міфологізація проблем дерусифікації в Україні / В. К. Борисенко // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 11. – К., 2001. – С. 4-11.

Борисенко В. К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців / В.К. Борисенко. – К.: Унісерв, 2000.–191с.

Борисенко В. Етнографічні дослідження на кафедрі етнології та краєзнавства КНУ ім. Тараса Шевченка / В. Борисенко, М. Гримич // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 121-125.

Борковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. – К.: Генеза, 1998. – 144 с.

Борусевич О. Міжпоколінна трансформація етнічних цінностей О. Борусевич. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – 63 с.

Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 412 с.

Бромлей Ю.В. Этнос и эндогамия / Ю.В. Бромлей // Советская этнография. – 1969. – № 6. – С. 84-91.

Брызгунов Ю. Практична статистика українського етнозбереження (Воронежчина) / Ю. Брызгунов // Українознавство – 2003. Календар-щорічник. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С. 111-116.

Бугай Н.Ф. Депортация народов Крыма: документы, факты, комментарии / Н.Ф. Бугай. – М.: „ИНСАН”, 2002. – 240 с.

Бурда Т. Мотивація мовної поведінки білінгвів (Психолінгвістичне дослідження) / Т. Бурда // Урок української. – 1999. – Ч. 9-10. – С. 6-11.

- Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок ХХІ ст.) / В.М. Васильчук. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 341 с.
- Васютинський В. Українська ідентичність російськомовних : між відчуженням та долученням / В. Васютинський // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства / Наук. ред. В. Радчук. – К.: Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2002. – С. 74-80.
- Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я.В. Верменич. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 516 с.
- Верменич Я. Мовна політика і національна свідомість : уроки минулого і сьогодення / Я. Верменич, Л. Нагорна // Національна культура в сучасній Україні. – К.: Україна, 1995. – С. 261-278.
- Видрін Д. Україна на порозі ХХІ століття : політичний аспект / [голов. ред. С. Головноко] / Д. Видрін, Д. Табачник. – К.: Либідь, 1995. — 294 с.
- Винниченко І.І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання / І.І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – 126 с.
- Винниченко І.І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / І.І. Винниченко. – Житомир: Льонок, 1992. – 164 с.
- Винниченко І.І. Етнодемографічний розвиток України: історія, сучасність, перспективи / І.І. Винниченко, О.А. Чирков // Сучасність. – 2000. – № 7-8. – С. 118-122.
- Вівчарик М.М. Українське село: етнонаціональний вимір (70-ті – сер. 90-х рр.) / М.М. Вівчарик. – К.: Ін-т історії України, 1998. – 199 с.
- Вівчарик М.М. Українська нація : витоки становлення і сьогодення / М.М. Вівчарик, П.П. Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – 280 с.
- Вівчарик М.М. Україна в етнонаціональному вимірі / М.М. Вівчарик, С.С. Падалка. – К.: ІП і ЕНД, 1999. – 135 с.
- Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Е. Вілсон. – К.: Вид-во „К.І.С.”, 2004. – 552 с.
- Вітман К. Мовна політика Естонії: джерела і наслідки застосування / К. Вітман // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 55-64.
- Вовканич С. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея / С. Вовканич. – Львів: ЛБА, 2001. – 540 с.
- Воловина О. Українська мова в Україні : матірня мова за національністю і мовою навчання / О. Воловина // Про український правопис і проблеми мови. – Нью-Йорк; Львів, 1997. – С. 210-212.
- Воропаєва Т. Етнонаціональна проблематика в дослідженнях науковців і випускників Київського університету / Т. Воропаєва // Вісник Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Українознавство. – 2005. – № 9. – С. 36-41.
- Воропаєва Т. Становлення українського „Ми” / Т. Воропаєва // Українство у світі:

- традиційність культури та спільнотні взаємини / За заг. ред. В.І. Сергійчука. – К. : ЗАТ „Ніч-лава”, 2004. – С. 7-46.
- Воропаєва Т. Українська мова як базова основа національної ідентичності / Т. Воропаєва // Вісник українознавства. – 2007. – Вип. 11. – С. 13-17.
- Газін В. Проблема національних меншин у новітній час : веймарська історія та СНДівська реальність / В. Газін // Сучасність. – 1994. – № 7-8. – С. 86-92.
- Галушко К.Ю. Народи, етноси, нації / К.Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2007. – 69 с.
- Гальчинський А.С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів / А. С. Гальчинський. – К.: Знання України, 2002. – 180 с.
- Ганцкая О.А. Этнические меньшинства Польши / О.А. Ганцкая // Этнические меньшинства в современной Европе. – М.: Восточная литература, 1997. – С. 11-52.
- Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України / О. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – 198 с.
- Гнатенко П.И. Национальная психология / П.И. Гнатенко. – Днепропетровск: Полиграфист, 2000. – 213 с.
- Гнатенко П.І. Український національний характер / П.І. Гнатенко. – К.: ДОК-К, 1997. – 115 с.
- Гнатенко П.И. Этнические установки и этнические стереотипы / П. Гнатенко, В. Павленко. – Днепропетровск: ДГУ, 1995. – 200 с.
- Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин / П. Голубенко. – К. : Дніпро, 1993. – 447 с.
- Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія, 2-е вид., випр. і доп. / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
- Гончаров О. Національні меншини України в дослідженнях учених історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка / О. Гончаров // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 18. – К.: Унісерв, 2005. – С. 80-86.
- Горленко В.Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків / В.Ф. Горленко. – К.: Наук. думка, 1964. – 247с.
- Горленко В.Ф. Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX ст. / В.Ф. Горленко. – К.: Наук. думка, 1988. – 214 с.
- Грабовська І. Малоросійство як суспільно-психологічний феномен (історія і сучасність) / І. Грабовська // Українознавство – 2001. Календар-щорічник. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – С. 114-116.
- Грабовська І. Стереотипи масової свідомості в процесі формування взаємних етнічних характеристик українців та росіян, українців та поляків на сучасному етапі суспільного розвитку (філософсько-світоглядний аналіз) / І. Грабовська // Українство у світі: традицій-

ність культури та спільнотні взаємини / За заг. ред. В.І. Сергійчука. – К.: ЗАТ „Нічлава”, 2004. – С. 222-234.

Грабовська І.М. Національні міфи в контексті сучасних українських реалій (філософсько-світоглядний аналіз) / І.М. Грабовська. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя; ДС Міланік, 2007. – 144с.

Грабовський С. ХХ століття та українська людина: виклики та відповіді / С. Грабовський. – К.: Стилос, 2000. – 228 с.

Грабовський С. Державне утвердження України у другій половині ХХ століття / С. Грабовський. – К.: Знання України, 2002. – 80 с.

Грабовський С. Проблема українського культурного гетто в українській державі / С. Грабовський // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. / За ред. В.І. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 41-47.

Грабовський С. Феномен малоросійства й українське буття // Пам'ять століть / С. Грабовський. – 1997. – № 5. – С. 69-74.

Грабович Д.Г. Плоди колоніалізму та пастки постколоніалізму / Д.Г. Грабович // Сучасність. – 1992. – № 7. – С. 57-63.

Гримич М.В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (когнітивна антропологія) / М.В. Гримич. – К.: АТ „Віпол”, 2001. – 381 с.

Гримич М.В. Типологія етнічних процесів (комунікативна методика) / М.В. Гримич // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 1. – К., 1999. – С. 15-19.

Гринів О.І. Збуджена Україна: самоствердження нації після контузії населення. Непретензійні нотатки / О.І. Гринів. – Львів: Тріада Плюс, 2004. – 435 с.

Гринів О.І. Спокута Малоросії: державотворення без парадоксів. Непретензійні нотатки. / О.І. Гринів. – Львів: Світ, 2001. – 368 с.

Гринів О. І. Україна і Росія : партнерство чи протистояння?: Етнополітологічний аналіз / О. І. Гринів. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1997. – 380 с.

Гринів О. І. Українська націологія від другої світової війни до відродження держави : історичні нариси / О. І. Гринів. – Львів : Світ, 2004. – 592 с.

Гринів О.І. Українська націологія: ХІХ – початок ХХ ст. Історичні нариси / О.І. Гринів. – Львів: Світ, 2005. – 287 с.

Грицак Я. Нариси історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Я. Грицак – 2-е вид. – К.: Генеза, 2000. – 356 с.

Губогло М.Н. Идентификация идентичности: этносоциальные очерки / М.Н. Губогло. – М.: Наука, 2003. – 764 с.

Губогло М.Н. Современные этноязычные процессы в СССР: основные факторы и тенденции национально-русского двуязычия / М.Н. Губогло. – Москва: Наука, 1984. –

Гуманітарна політика Української держави в новітній період / С.І. Здіорук, В.І. Нагорний, С.Л. Гнатюк та ін. / За ред. С. І. Здіорука. – К.: НІСД, 2006. – 403 с.

Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилёв. – М.: Айрис Пресс, 2001. – 557 с.

Гуржій О.І. Етнологічні осередки України в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.: Нарис діяльності / О. Гуржій, М. Парахіна. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 248 с.

Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм / Е. Гелнер / Пер. з англ. та передмова Г. Касьянова. – К.: Таксон, 2003. – 300 с.

Данилюк Ю.З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / Ю. Данилюк, О. Бажан. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 616 с.

Дашкевич Я. Етнічні псевдоменшини в Україні / Я. Дашкевич // Українські проблеми. – 1994. – № 5. – С. 116-122.

Дашкевич Я. Українці в Криму (XV–XX ст.) / Я. Дашкевич // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 4. – С. 23-30.

Демографічна криза в Україні: проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / За ред. В. С. Стешенко. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2001. – 560 с.

Демографічна криза в Україні: причини та наслідки. / Е.М. Лібанова, С.І. Пирожков, Н.С. Власенко та ін. – К.: Держкомстат України, 2003. – 230 с.

Демченко В. Мовне середовище. Екстралінгвістичний нарис про Південь України / В. Демченко. – Херсон: ЗАТ «Айлант», 2001. – 200 с.

Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.

Дзюба І.М. Ідеологічні децибелі „діалогу культур”. У якому українська поки що не стала рівноправним партнером російської. В Україні... / І.М. Дзюба // Сучасність. – 1998. – № 11. – С. 63-87.

Дзюба І.М. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І.М. Дзюба. – К.: Вид. Дім „Academia”, 1998. – 272 с.

Дзюба І.М. Між культурою і політикою / І.М. Дзюба. – К.: Сфера, 1998. – 372 с.

Дзюба І.М. Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна / І.М. Дзюба. – К.: Криниця, 2003. – 144 с.

Діак І.В. Україна – Росія: (історія і сучасність) / І.В. Діак. – К.: Гранослов, 2001. – 400 с.

Діак І.В. Українське відродження чи нова русифікація? / І.В. Діак. – К.: Гранослов, 2000. – 304 с.

Дмитренко М. Греки на теренах України / М. Дмитренко, В. Литвин, В. Томазов та ін.

– К.: Либідь, 2000. – 488 с.

Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – 490 с.

Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі / М.С. Дністрянський. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 310 с.

Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть : нові пріоритети / М.І. Долішній. – К.: Наук. думка, 2006. – 512 с.

Донченко О. Архетипи соціального життя і політика: Глибинні регулятиви психологічного повсякдення / О. Донченко, Ю. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

Этническая психология / Сост. А.И. Егорова, М.С. Нафанаилова, А.П. Оконечникова. – СПб.: Речь, 2003. – 320 с.

Етнічна та етнокультурна історія України / В.Д. Баран, Л.Л. Залізняк, В.М. Зубар, В.В. Німчук, В.В. Отрощенко, С.П. Сегеда; за ред. Г.А. Скрипник. – К.: Наука, 2005. – Т. 1. – Кн. друга. – 512 с.

Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: Компаративний аналіз становища та перспективи розвитку / В. Євтух ред. – К.: ІНТЕЛ, 1994. – 206 с.

Этнография восточных славян: очерки традиционной культуры / Под. ред. Ю.В. Бромля, К.В. Чистова. – М.: Наука, 1987. – 557 с.

Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі XX ст.: зб. наук. ст. / С.П. Павлюк (голов. ред.) – Ів.-Франківськ, 2004. – 182 с.

Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи / В. Ребкало, О. Майборода, М. Обушний. – К.: Вид-во УАДУ, 1996. – 116 с.

Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / О. Б. Беренштейн, Н. А. Зіневич, В. Т. Зінич та ін.; За ред. В. І. Наулка. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – 423 с.

Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / І. Курас (кер. авт. кол.), В. Євтух, О. Кривицька та ін. – К.: ІНВіП НАН України, 1997. – 211 с.

Етносоціальне буття народів Запорізького Приазов'я в геокультурному аспекті / І.П. Аносов та ін. – Сімферополь: Таврія, 2005. – 296 с.

Етносоціальні трансформації в Україні / За ред. Б.В. Попова. – К.: Укр. Центр духов. культури, 2003. – 308 с.

Етносоціологія: терміни та поняття. / В.Б. Євтух, В.П. Трошинський, К.Ю. Галушко та ін. – К.: Фенікс, 2003. – 280 с.

Євтух В.Б. Досвід вирішення етнонаціональних проблем : концептуальні підходи і практичні заходи / В.Б. Євтух // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. – К.: УНЦПД, 2004. – С. 13-36.

- Євтух В.Б. Етнополітика в Україні : правничий та культурологічний аспекти / В.Б. Євтух. – К.: Фенікс, 1996. – 216 с.
- Євтух В.Б. Етносуспільні процеси в Україні : можливості наукових інтерпретацій / В.Б. Євтух. – К.: Стилос, 2004. – 243 с.
- Євтух В.Б. Міжетнічний конфлікт у суспільному розвитку полі етнічних країн / В.Б. Євтух // Сприяння поширенню толерантності у полі етнічному суспільстві – К.: Фонд «Європа ХХІ», 2002. – С. 182-210.
- Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти / В.Б. Євтух. – К.: Стилос, 2001. – 206 с.
- Євтух В.Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, Л.О. Аза. – К.: Вид-поліграф. центр „Київський університет”, 2003. – 58 с.
- Євтух В.Б. Закордонне українство / В. Євтух, В. Трощинський, А. Попок. – К.: ВІК, 2005. – 308 с.
- Євтух В.Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова. – К.: Наук. думка, 2004. – 344 с.
- Євтух В.Б. Німці в Україні (1920–1990 рр.) / В.Б. Євтух, Б.В. Чирко. – К.: Інтел, 1994. – 182 с.
- Єфіменко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо Радянської України (1932–1938) / Г.Г. Єфіменко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – 303 с.
- Єфіменко Г.Г. Національна політика керівництва ВКП(б) в Україні 1932–1938 рр.: освіта та наука / Г.Г. Єфіменко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 71 с.
- Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
- Жданов І. Україна у ХХІ столітті. Виклики для політичної еліти / І. Жданов, Ю. Якименко // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 9. – С. 3-10.
- Житник В.К. Чехи України / В. Житник // Відродження. – 1994. – № 10/11. – С. 62-66.
- Забужко О. Мова і влада / О. Забужко // Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. – К.: Факт, 1999. – С. 99-131.
- Забужко О. Філософія і культурна притомність нації / О. Забужко // Сучасність. – 1994. – № 3. – С. 117-128.
- Задорожнюк Э. Украинские регионы и украинская политика // Украина и Россия : общества и государства / Э. Задорожнюк, Д. Фурман / Ред. Д.Е. Фурман. – М.: Права человека, 1997. – С. 88-129.
- Залізняк Г.М. Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців / Г.М. Залізняк // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-

Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 132-166.

Залізняк Г.М. Чинники національно-патріотичної орієнтації молоді Києва / Г.М. Залізняк. – К.: НДІ СЕП, 2003. – 84 с.

Залізняк Г.М. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній / Г.М. Залізняк, Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2001. – 92 с.

Залізняк Л.Л. Від склавинів до української нації / Л.Л. Залізняк. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – 256 с.

Залізняк Л.Л. Давньоруська народність: нова версія старого міфу / Л.Л. Залізняк // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 9. – С. 9-13.

Запрудський С. Мовна політика в республіці Білорусь у 1990-х рр. / С. Запрудський // Розбудова держави. – 2003. – № 1-4. – С. 20-32.

Зарецький О. Етнічна та мовна ситуація в Україні 1990-х років в стереотипах масової свідомості / О. Зарецький // Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. Історія. Сьогодення. Майбутня перспектива / Центр Укр.-Пол. студій, Центр українознав. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Ч. 2. – К.: Твім інтер, 2002. – С. 151-154.

Зарецький О. Офіційний і альтернативний дискурси: 1950–80-ті роки в УРСР / О. Зарецький. – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – 260 с.

Заставний Ф.Д. Географія України: у 2-х кн. / Ф.Д. Заставний – Львів: Світ, 1994. – 472 с.

Заставний Ф.Д. Населення України / Ф.Д. Заставний. – Львів: Просвіта, 1993. – 224 с.

Заставний Ф.Д. Українські етнічні землі / Ф.Д. Заставний. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.

Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України ХХІ століття / С.І. Здіорук. – К.: Знання України, 2005. – 552 с.

Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / А.Г. Здравомыслов. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 286 с.

Зіневич Н.О. Цигани в Україні: формування та сучасний стан / Н. О. Зіневич // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В.І. Наулка. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 404-422.

Зінич В.Т. Проблеми депортованих народів: повернення німців в Україну / В.Т. Зінич // Укр. геогр. журн. – 1998. – № 4.

Зінич В.Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні / В.Т. Зінич. – К.: РВПС України НАН України, 2004. – 67 с.

Зінченко Ю.І. Кримські татари: історичний нарис / Ю.І. Зінченко. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 203 с.

Іванишин В. Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України. Вид. 4-е, доп. / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження,

1994. – 218 с.

Ідзьо В.С. Українці в Росії: історія, сучасний стан та перспективи розвитку в „Рік України в Російській Федерації” / В.С. Ідзьо // Українознавство. – 2002. – Ч. 3. – С. 177-182.

Інтеграція кримських татар в українське суспільство : проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень / А. Гальчинський, О. Влашок, С. Здіорук та ін. – К.: НІСД, 2004. – 41 с.

Ішин А.В. До питання щодо проявів етнополітичних суперечностей в Криму на сучасному етапі / А.В. Ішин, І.Г. Беднарський, О.Б. Швець / За ред. О.Г. Шевчука. – Сімферополь: СФ НІСД, 2005. – 60 с.

Іщук В. Україна: проблема престижності та ідентичності (Масова комунікація і культура як суб'єкти формування громадської і національної свідомості) / В. Іщук. – К.: Смолоскип, 2000. – 92 с.

Кабузан В.М. Русские в мире: динамика численности и расселения (1719–1989). Формирование этнических и политических границ русского народа / В. М. Кабузан. – СПб.: Изд-во «Блиц», 1996. – 250 с.

Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения 20-е годы XVIII в. – 1989 г. Формирование этнических и политических границ украинского этноса / В.М. Кабузан. – М.: Наука, 2006. – 657 с.

Калакура О.Я. Поляки в етнонаціональних процесах на землях України у XX столітті / О.Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.

Калакура О.Я. Правовий статус етнічних меншин України / О.Я. Калакура // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2000. – Вип. 5. – С. 109-113.

Калакура Я.С. Історична пам'ять як чинник самоідентифікації українців / Я.С. Калакура // Українознавство. – 2004. – Ч. 3-4. – С. 206-210.

Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій / Я.С. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с. : іл.

Калиновська О. Мовна ситуація в сфері освіти / О. Калиновська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 196-233.

Каппелер А. „Мазепинцы, малоросы, хохлы”: украинцы в этнической иерархии Российской империи / А. Каппелер // Россия – Украина: история взаимоотношений. Сб. ст. – М., 1997. – С. 125-144.

Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення. Історія. Розпад / А. Каппелер. – Львів: Вид-во Укр. Кат. Ун-ту, 2005. – 358 с.

Карпенко М.М. Мовний фактор у формуванні державотворення // Стратегія розвитку України: теорія і практика / М.М. Карпенко / За ред. О.С. Власюка. – К.: НІСД, 2002. – С.

- Картунов О.В. Вступ до етнополітології / О.В. Картунов. – К.: Крок, 1999. – 300 с.
- Картунов О.В. Концепції прав людини та етнонаціональних меншин: від конфлікту до компромісу / О.В. Картунов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 3-23.
- Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
- Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 349 с.
- Касьянов Г.В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.В. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.
- Кауринкоски К. Греки Приазов'я: особенности этнокультурной идентичности / К. Кауринкоски // Диаспоры. – 2001. – № 1. – С. 79-105.
- Кіссе А.І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз / А.І. Кіссе. – К.: Логос, 2006. – 380 с.
- Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до теорії мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
- Кісь Р. Лінгвокультурна маргіналізація у містах України (неофункціональне бачення) / Р. Кісь // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства / Наук. ред. В. Радчук. – К.: Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2002. – С. 55-58.
- Кісь Р. Фінал третього Риму (російська месіянська ідея на зламі тисячоліть) / Р. Кісь. – Львів: Місіонар, 1998. – 745 с.
- Кісь Р. Фінал третього Риму. Книга друга. Остеронь Азіопи / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2007. – 506 с.
- Клинченко Т.В. Мовно-культурний розвиток в Україні : політичні відносини і культурні реалії / Т.В. Клинченко // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві : український досвід 1991–2000 років / Відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К. : ІП і ЕНД НАН України, 2002. – С. 215-238.
- Когут З.Є. Коріння ідентичності: студії з ранньомодерної та модерної історії / З.Є. Когут. – К.: Критика, 2004. – 351 с.
- Кожолянюк Г.К. Етнологічні дослідження Буковини у другій половині XIX – на початку XXI ст. / Г.К. Кожолянюк // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4(7). – С. 73- 84.
- Кожолянюк Г.К. Духовна культура українців Буковини / Г.К. Кожолянюк. – Чернівці : Прут, 2007. – 404 с.
- Козлов В.И. Национальности СССР: этнографический обзор. 2-е изд. / В.И. Козлов. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 303 с.
- Колода С.А. Особенности билингвизма в Израиле: взаимодействие иврита с английс-

ким, французким и русским языками / С.А. Колода // Східний світ. – 2005. – № 3. – С. 78-87.

Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства: теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні / А.Ф. Колодій. – Львів : Червона Калина, 2002. – 275 с.

Колосов В.А. Украинско-российская граница: социальные градиенты, идентичность и миграционные потоки (на примере Белгородской и Харьковской областей) / В. Колосов, О. Вендина // Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина: сб. науч. трудов / Под. общ. ред. С.И. Пирожкова. – К.: НИПМБ, 2002. – С. 21-46.

Кононенко П.П. Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія / П.П. Кононенко, Т.П. Кононенко. – К.: Наша наука і культура, 1999. – 168 с.

Кононов І.Ф. Етнос. Цінності. Комунікація: Донбас в етнокультурних координатах України / І.Ф. Кононов. – Луганськ: Альма-матер, 2000. – 494 с.

Копчак С.І. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття: статистико-демографічне дослідження / С. Копчак, В. Мойсеєнко, М. Романюк. – Львів: Світ, 1996. – 283 с.

Коротеева В.В. «Воображенные», «изобретенные» и «сконструированные» нации: метафора в науке / В.В. Коротеева // Этнологическое обозрение. – 1993. – № 3. – С. 154-165.

Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала : лекція, прочитана в Нац. ун-ті «Києво-Могилян. акад.», 1 верес. 1999 р. / Л. Костенко. – К.: Вид. дім «КМА», 1999. – 31 с.

Костенко Л. „Нації вмирають не від інфаркту...” / Л. Костенко // Політика і культура. – 2001. – № 30. – С. 18-22.

Костецький М. Державна мова в Україні / М. Костецький, В. Годованець, Т. Ткаченко // Політична думка. – 2000. – № 3. – С. 114-130.

Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні : політологічний концепт / В.О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 726 с.

Котигоренко В.О. Кримськотатарські репатріанти : проблема соціальної адаптації / В.О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2005. – 222 с.

Котигоренко В.О. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В.О. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 48-63.

Котигоренко В.О. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959–2001 рр. (За матеріалами переписів) / В.О. Котигоренко // Людина і політика. – 2003. – № 2. – С. 12-24.

Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття / Б. Кравченко / Пер. з англ. – К.: Основа, 1997. – 424 с.

Кресіна І.О. Етноси, етнічні групи, нації. Сучасна етнополітика / І.О. Кресіна // Спри-

яння поширенню толерантності у полі етнічному суспільстві – К.: Фонд «Європа ХХІ», 2002. – С. 72-93.

Кресіна І.О. Методологічні проблеми етнополітологічних досліджень / І.О. Кресіна // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. – К.: Світогляд, 2004. – С. 27-35.

Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз) / І.О. Кресіна. – К.: Вища школа, 1998. – 389 с.

Кривицька О.В. Етноконфліктний потенціал України / О.В. Кривицька // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років / Відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К.: ІПіЕНД НАН України, 2002. – С. 97-129.

Кривицька О. В. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. В. Кривицька // Політ. менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 24-37; № 3. – С. 42-62.

Крим в етнонаціональному вимірі / М. Панчук (кер.), Г. Бекірова, В. Ганкевич та ін. – К.: Світогляд, 2005. – 533 с.

Кримський С.Б. Заклики духовності ХХІ століття: Із циклу щорічних пам'ятних лекцій ім. А. Оленської-Петришин / С.Б. Кримський. – К.: Вид. дім «КМА», 2003. – 30 с.

Крисаченко В.С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри / В.С. Крисаченко. – К.: НІСД, 2005. – 368 с.

Крисаченко В.С. Етнічна палітра сучасного українського соціуму // Український соціум / О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2005. – С. 188-217.

Крисаченко В.С. Україна: природа і люди / В. Крисаченко, О. Мостяєв. – К.: НІСД, 2002. – 623 с.

Кроу Девід М. Історія циган Східної Європи та Росії. / Пер. з англ. В.П. Канаша, С.М. Рябчик. – К.: Мегатайп, 2003. – 376 с.

Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка. Історична спадщина та сучасні тенденції / А. Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2 (5). – С. 47-67.

Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / В. Кубайчук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 168 с.

Кубійович В. Зміни національних відносин в Україні у ХХ столітті / В. Кубійович // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 1. – С. 45-54.

Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні : теоретико-порівняльний аспект / Т. Кузьо // Українське суспільство на шляху перетворень : західна інтерпретація / За ред. В. Ісаєва. – К.: «КМА», 2004. – С. 45-70.

Кулик В.М. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції / В.М. Кулик // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації /

За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 11-54.

Кулик В.М. Творення „здорового глузду” в сучасному українському дискурсі з мовно-етнічних проблем / В.М. Кулик // Наукові записки ІІ і ЕНД. – Вип. 24. – 2003. – 218-241.

Кулик В.М. Український націоналізм у незалежній Україні / В.М. Кулик. – К.: Вид. дім «КМА», 1999. – 63 с.

Культура і побут населення України / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

Кульчицький О. Світовідчуття українця / О. Кульчицький // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 51-70.

Кульчицький С.В. Демографічні наслідки голодомору 1933 р. в Україні (документи і матеріали, перепис 1937 р.) / С.В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 191 с.

Кульчицький С.В. Російська тінь на незалежності України / С.В. Кульчицький // Політика і час. – 1993. – № 10. – С. 4-11; № 11. – С. 40-55; № 12. – С. 24-35.

Кульчицький С.В. Україна і Росія: переваги і небезпеки „особливих відносин”. Роздуми історика / С.В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 112 с.

Курас І.Ф. Етнополітика. Історія і сучасність : статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І.Ф.Курас. – К.: ІІІЕНД НАН України, 1999. – 656 с.

Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І.Ф. Курас. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

Курочкін О.В. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята / О.В. Курочкін. – К.: Б-ка українця, 2004. – 248 с.

Кучма Л.Д. Украина – не Россия / Л.Д. Кучма. – М.: Время, 2004. – 560с.

Куць О.М. Мовна політика в державотворчих процесах України / О.М. Куць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 275 с.

Кушнір В.Г. Українці за Дунаєм / В.Г. Кушнір. – Одеса: Гермес, 2002. – 138 с.

Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України / П.І. Лаврів. – К.: Укр. вид. спілка, 1996. – 208 с.

Лебедева Н.М. Новая русская диаспора: социально-психологический анализ / Н.М. Лебедева // Этничность на постсоветском пространстве. Роль в обществе и перспективы. – К.: Феникс, 1997. – С. 88-96.

Лемківщина / Під ред. С. Павлюка, Ю. Гошка. – Львів: Універсум, 1999. – 308 с.

Леонова А.О. Державна етнокультурна політика в сучасній Україні: теорія і практика / А.О. Леонова. – К.: ДАКККиМ, 2005. – 276 с.

Лизанчук В.В. Державні структури і проблеми функціонування української мови в Україні / В.В. Лизанчук // Слово і суспільство. Зб. наук. праць / За ред. О.Д. Пономарева. –

К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2000. – С. 15-21.

Лизанчук В.В. Завжди пам'ятай: Ти – Українець! / В.В. Лизанчук. – Львів: Мальва, 2001. – 680 с.

Лизанчук В.В. Кайдани ще кують: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В.В. Лизанчук. – Львів, 2004. – 983 с.

Лизанчук В.В. Навічно кайдани кували : факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В.В. Лизанчук. – Львів: Ін-т народознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. – 415 с.

Литвин В.М. Політична арена України. Дійові особи та виконавці / В.М. Литвин. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.

Литвин В.М. Україна: політика, політики, власть. На фоні політичного портрета Л. Кравчука / В.М. Литвин. – К.: Альтернативи, 1997. – 335 с.

Литвиненко О. Російськомовні громадяни України: «уявна спільнота» як вона є / О. Литвиненко, Ю. Якименко // Дзеркало тижня. – 2008. – № 18.

Либанова Э.М. Формирование потоков трудовых миграций в пограничных регионах Украины / Э. Либанова, А. Позняк // Миграция и пограничный режим : Беларусь, Молдова, Россия и Украина. Сб. науч. трудов / Под. общ. ред. С.И. Пирожкова. – К.: НИПМБ, 2002. – С. 124-144.

Ливен А. Русскоязычные регионы Украины : троянский конь? // Украина и Россия: общества и государства / А. Ливен / Ред. Д.Е. Фурман. – М.: Права человека, 1997. – С. 224-258.

Лісовий В. Етнос і нація / В. Лісовий // Вісник НАН України. – 1993. – № 10. – С. 47-57.

Лісовий В. Культура – ідеологія – політика / В. Лісовий. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 352 с.

Лісовий В. Проблеми двомовності / В. Лісовий // Сучасність. – 1999. – № 9. – С. 141-145.

Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / В. Лісовий, О. Проценко // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 11-36.

Лозинський Р.М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Р.М. Лозинський. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. – 355 с.

Лоцицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991) / В.С. Лоцицький. – К.: Генеза, 2005. – 368 с.

Лозко Г.С. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г.С. Лозко. – К.: Артес, 2001. – 303 с.

Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Л.І. Лойко. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 634 с.

- Лосєв І. Малоросійський гетьманат-2: „новий ” курс Москви щодо України / І. Лосєв // Сучасність. – 2002. – № 4. – С. 58-62.
- Лосєв І. Українське питання і російська національна самоідентифікація / І. Лосєв // Сучасність. – 1999. – № 4. – С. 65-70.
- Лосєв І. Феномен внутрішньої української діаспори в сучасній Україні // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри / І. Лосєв / За ред. В.І. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 12-16.
- Лукінюк М.В. Обережно: міфи! Спроба системного підходу до висвітлення фальшуваних історії України / М.В. Лукінюк. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2003. – 576 с.
- Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля / Л. Лук'яненко. – К: б. в., 2006. – 285 с.
- Майборода О.М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / О.М. Майборода // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К.: Фонд „Європа ХХІ”, 2002. – С. 9-40.
- Майборода О.М. Етнопрофесійна структура українського суспільства : тенденції змін та їхній вплив на міжетнічні відносини / О.М. Майборода // Наукові записки: зб. – К.: ППі-ЕПД, 2005. – Вип. 27. – С. 30-48.
- Майборода О.М. Перспективи розвитку міжнаціональних відносин в Україні / О.М. Майборода // Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. Кол. моногр. / За заг. ред. Г.В. Щокіна, М.Ф. Головатого. – К.: МАУП, 2000. – С. 286-307.
- Майборода О.М. „Політичне русинство”. Закарпатська версія периферійного націоналізму / О.М. Майборода. – К.: Вид. дім „КМА” , 1999. – 26 с.
- Майборода О.М. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О.М. Майборода. – К.: Вид. дім „КМА” , 1999. – 27 с.
- Макарчук С.А. Етнічна історія України / С.А. Макарчук. – К.: Знання, 2008. – 471 с.
- Макарчук С.А. Український етнос: виникнення та історичний розвиток / С.А. Макарчук. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1992. – 148 с.
- Маланюк Є. Малоросійство / Є. Маланюк. – Нью-Йорк : [б. в.], 1959. – 31 с.
- Маланюк Є. Книга спостережень: Фрагменти: Від Кобзаря до нації: Студії і роздуми / Є. Маланюк / Київ. наук. Т-во ім. П. Могили. – К.: Атіка, 1995. – 235 с.
- Малиновская Е.А. Турки-месхетинцы в Украине: этносоциологический очерк / Е.А. Малиновская. – К.: Генеза, 2006. – 319 с.
- Малиновська О.А. Біженці у світі та в Україні: моделі вирішення проблеми / О.А. Малиновська. – К.: Генеза, 2003. – 288 с.
- Малиновська О.А. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах ро-

зширення ЄС / О.А. Малиновська. – К.: Бланк-Прес, 2004. – 171 с.

Маруховська О. Етнополітична конфліктологія : зародження, визначення та основні закономірності нової дисципліни / О. Маруховська // Генеза. – 1998. – № 1-2. – С. 188-193.

Маруховська О. Про природу етнополітичних конфліктів : чому бунтують етнічні групи / О. Маруховська // Наукові записки: зб. – К. : ППІЕПД, 2005. – Вип. 27. – С. 49-62.

Масенко Л.Т. Мова і політика / Л.Т. Масенко. – К.: Соняшник, 1999. – 58 с.

Масенко Л.Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім „КМА”, 2004. – 163 с.

Масенко Л.Т. Мовна ситуація України / Л.Т. Масенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 96-131.

Масенко Л.Т. (У)мовна (У)країна / Л.Т. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – 88 с.

Масненко В.В. Вплив вітчизняних історико-етнологічних досліджень на еволюцію національної свідомості українців (середина XIX – перша третина XX ст.): загальнотеоретичні аспекти / В.В. Масненко // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 9. – С. 22-27.

Масненко В.В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.) / В.В. Масненко. – К.-Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.

Матюха О. Особливості етнокультурної маргінальності в Україні: теоретичний аспект / О. Матюха // Людина і суспільство. – 2004. – № 3 (33). – С. 9-13.

Мацієвський Ю. Деякі проблеми теорії конфліктів та насильства / Ю. Мацієвський // Генеза. – 1995. – № 3. – С. 209-214.

Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт – вивчений феномен? / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 108-121.

Мащенко С. Українська етнокультурна традиція в Криму / С. Мащенко // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 9. – С. 116-118.

Мейс Дж. День і вічність Джеймса Мейса / Заг. ред. Л. Івшина, упоряд. М. Зам'ятина. – К.: ЗАТ «Українська пресгрупа», 2005. – 448 с.

Мейс Дж. Український національний комунізм. Трагічні ілюзії / Дж. Мейс, М. Панчук. – К.: УНВіП, 1997. – 81 с.

Мигович І.І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект / І. Мигович, М. Макар. – Ужгород: Патент, 2000. – 158 с.

Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність, запасний гравець Європи / М. І. Михальченко – Дрогобич-К.: Відродження, 2004. – 487 с.

Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри / За ред. Ю. Римаренка. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.

- Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи / Г.Г. Москаль, В.М. Воронін, Т.І. Пилипенко та ін. – К.: Етнос, 2004. – 583 с.
- Мікуліч Т.М. Мова і етніческая самасвідомість / Т.М. Мікуліч. – Мінськ: Навука і тэхніка, 1996. – 159 с.
- Мінгазутдінов А.Ф. Національний склад населення України: чисельність, розселення (70–80-ті роки) / А.Ф. Мінгазутдінов // Вісник Київського університету. Історія. – К., 1996. – № 34. – С. 100-105.
- Мірчук І. Етнопсихологія і культура українського народу / І. Мірчук // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 1-2. – С. 37-42.
- Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / Ю. Бестерс-Дільгер, Г. Залізник, Л. Масенко та ін. / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – 363 с.
- Мовна ситуація в Україні та дискусії навколо українського правопису / Зб. матеріалів семінару Київського проекту Ін-ту Кеннана, 28 листопада 2002 р. – К.: ТОВ „ВПЦ „Техпрінт”. – 72 с.
- Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.І. Вишняк та ін. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
- Момрик А. Кавказька діаспора в Україні / А. Момрик // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4 (7). – С. 98-104.
- Мотиль О. Структурні обмеження й вихідні умови: постімперські держави і нації в Росії та Україні / О. Мотиль // Сучасність. – 1995. – № 9. – С. 61-73.
- Мотиль О. Україна в теоретичній перспективі : песимістичні прогнози, оптимістичні контраргументи та одна чи дві провокації // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / О. Мотиль / За ред. В. Ісаєва. Пер. з англ. – К.: Вид. дім «КМА», 2004. – С. 30-44.
- Мусієнко В.П. Активізація українського мовного коду в російському мовленні в Україні / В.П. Мусієнко // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 42-55.
- Нагірний В. Російська етнічна група України : форми політичної організації / В. Нагірний // Наукові записки: Зб. – К. : ІПіЕПД, 2001. – Вип. 15. – С. 221-228.
- Нагорна Л.П. Національна ідентичність в Україні / Л.П. Нагорна. – К.: ІПіЕПД НАН України, 2002. – 272 с.
- Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.П. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 316 с.
- Нагорна Л.П. Проблема двомовності в Україні: чи є вихід з глухого кута / Л.П. Нагорна // Людина і суспільство. – 2003. – № 6 (30). – С. 3-14.
- Нагорний В.І. Передумови, розвиток та тенденції міграційних процесів в українсько-

му суспільстві / В.І. Нагорний // Трудова міграція громадян України. Біла книга / За ред. В.Я. Шибко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – С. 6-30.

Назаревич А. Національні меншини країн Європейського Союзу в контексті інтеграційних процесів / А. Назаревич, С. Трохимчук. [Наук. ред. М. Мальський]. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 112 с.

Надолішній П.І. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект (Теоретико-методологічний аналіз) / П.І. Надолішній. – К.: УАДУ; Одеса : АстроПринт, 1999. – 301 с.

Народи Північного Приазов'я: етнічний склад та особливості побутової культури / Б.М. Кочерга, Л.В. Афанасьєва, В.В. Александров та ін. – Запоріжжя: Просвіта, 1997. – 176 с.

Наулко В.І. Динаміка етнічного складу населення України в ХХ ст. / В.І. Наулко // Етнонаціональні процеси в Україні: історія і сучасність. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 46-69.

Наулко В.І. Украинская этнологическая наука: современное состояние и перспективы развития / В.І. Наулко // Этнографическое обозрение. – 2003. – № 6. – С. 115-124.

Наулко В.І. Євреї у контексті сучасних етнічних процесів в Україні / В.І. Наулко // Людина і суспільство. – 2003. – № 3 (27). – С. 3-12.

Наулко В.І. Развитие межэтнических связей на Украине / В.І. Наулко. – К.: Наук. думка, 1975. – 276 с.

Наулко В.І. Український етнос і мова (соціолінгвістичний нарис) / В.І. Наулко // Національна культура в сучасній Україні / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології; редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Асоц. «Україно», 1995. – С. 156-197.

Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні / В.І. Наулко. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с.

Наулко В.І. Формування сучасного етнічного складу населення в Україні / В.І. Наулко // Етнонаціональні процеси в Україні: історія і сучасність. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 13-45.

Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.

Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 рр. / Відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К.: ІПіЕНД НАН України, 2002. – 374 с.

Національна книга: нинішній стан, його причини, наслідки і перспектива. – К.: Укр. асоціація видавців, 2000. – 16 с.

Національні меншини України в ХХ столітті: політико-правовий аспект. / І. Ф. Курас (голов. ред.), М. Панчук (кер. авт. кол.), В. Войналович, О. Галенко та ін. – К.: ІПіЕНД, 2000. – 357 с.

- Національно-державне будівництво : концептуальні підходи, сучасна наукова література / Ю. Римаренко, І. Курас, Ю. Шемшученко та ін. – К.: Довіра, 1999. – 560 с.
- Нельга О.В. Теорія етносу / О.В. Нельга. – К.: Тандем, 1997. – 368 с.
- Нікітюк В.О. Статус етнонаціональних меншин (Порівняльно-правовий аспект) / В.О. Нікітюк. – К.: Естет, 1996. – 186 с.
- Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ ст. / В.В. Німчук // Український правопис: Проект найновішої редакції. – К.: Наук. думка, 1999. – С. 242-333.
- Норберт М. Україна – не Белоруссія / М. Норберт, Т. Кузьо // Україна шукає свою ідентичність: зб. статей. – К.: ВБФ «Поступ», 2004. – С. 95-111.
- Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців / М.І. Обушний. – К.: РВЦ «Київський університет», 1999. – 40 с.
- Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М.І. Обушний. – К.: Укр. Центр дух. культури, 1998. – 203 с.
- Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів: Бібліос, 2001. – 60 с.
- Огульчанський Ю.А. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми / Ю.А. Огульчанський. – К.: Вид. дім «КМА», 2006. – 68 с.
- Одарченко П. Українознавчі спостереження й фрагменти. Статті, рецензії, спогади / П. Одарченко. – К.: Смолоскип, 2002. – 196 с.
- Олексіюк Т. Соборна Україна. Наукові розвідки і спомины / Т. Олексіюк / Упоряд. та вст. ст. В. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – 640 с.
- Онацький Є. Особливості етнопсихології українців / Є. Онацький // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 3. – С. 43-47.
- Онищенко І.Г. Етно- та націогенез в Україні (Етнополітологічний аналіз) / І.Г. Онищенко. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 240 с.
- Орлик В.М. Молдавська національна меншина в Україні (1919–1923 рр.) / В.М. Орлик – Кіровоград, 1998.
- Орлов А. Етномовна ситуація в Україні: 1990-ті роки / А. Орлов // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В.І. Наулка. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 90-120.
- Орлов А. Мова і етнічність сучасних українців / А. Орлов // Матеріали до української етнології. Зб. наук. праць. – Вип. 2(5). – К., 2002. – С. 198-203.
- Павлюк С.П. Етнічна самоідентифікація сучасного українського міста : тенденції і прояви / С.П. Павлюк // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі ХХ ст. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2004. – С. 4-8.
- Павлюк С.П. Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції / С.П. Павлюк. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. – 248 с.

Павлюк С.П. Особливості та динаміка сучасного процесу етнічної самоідентифікації українців: до питання до теорії етносу / С.П. Павлюк // Слово і час. – 2002. – № 6. – С. 3-7.

Панасюк Л.В. Українська та російська мови у виховних і навчальних закладах освіти Східного регіону України в 90-х рр. XX ст. (за матеріалами статистики) / Л.В. Панасюк // Зб. наук. праць Науково-дослідного ін-ту українознавства. – 2008. – Т. XX. – С. 233-245.

Панасюк Л.В. Українська та російська мови у виховних і навчальних закладах освіти Центрального регіону України в 90-х рр. XX ст. (за матеріалами статистики) / Л. В. Панасюк // Зб. наук. праць Науково-дослідного ін-ту українознавства. – 2008. – Т. XIX. – С. 277-290.

Паніна Н.В. Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг / Н.В. Паніна. – К.: ТОВ «Вид-во Софія», 2005. – 160 с.

Паніна Н.В. Фактори національної ідентичності, толерантності, ксенофобії і антисемітизму в сучасній Україні / Н.В. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 26-45.

Парахонський Б. Національні інтереси України : духовно-інтелектуальний аспект / Б. Парахонський. НІСД. Наук. доповіді. Вип. 6. – К., 1993. – 43 с.

Парфенов О. Основні напрями зовнішньої політики Румунії стосовно етнічних румунів в Україні / О. Парфенов // Наук. записки ІП і ЕНД. – 2003. – Вип. 24. – С. 242-260.

Паршина Н. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі / Н. Паршина // Політ. менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 24-34.

Пахльовська О. Біном „Україна – діаспора” сьогодні: криза і перспектива / О. Пахльовська. – К.: Вид. дім „КМА”; „Просвіта” ім. Т. Шевченка, 2002. – 51 с.

Пахльовська О. Українська культура у вимірі „пост”: посткомунізм, постмодернізм, пост вандалізм / О. Пахльовська // Літературознавство. – Чернівці, 2003. – Кн. 1. – С. 3–15.

Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г.М. Перепелиця. – К.: Стилос, 2003. – 254 с.

Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі / Г.М. Перепелиця. – К.: НІСД, 2003. – 432 с.

Перепелиця Г.М. Особливості асиметрії українсько-російських відносин / Г.М. Перепелиця // Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Стилос, 2005. – С. 343-440.

Перший Всеукраїнський перепис населення : історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / Н.С. Власенко, Е.М. Лібанова, І. О. Курило та ін., наук. ред. І.Ф. Курас, С.І. Пирожков. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 558 с.

Пирожков С.И. Пограничный режим и миграционная подвижность населения Украины / С.И. Пирожков // Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина. Сб. науч. трудов / Под. общ. ред. С.И. Пирожкова. – К.: НИПМБ, 2002. – С. 9-20.

- Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова / Г.П. Півторак. – К. : Наук. думка, 1991. – 200 с.
- Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі „спільної колиски” / Г.П. Півторак. – К. : Вид. центр „Академія”, 2001. – 148 с.
- Пінчук О.Ф. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О. Пінчук, П. Червяк. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2005. – 152 с.
- Піскун В.М. Незалежність України як визначальний чинник національної ідентифікації українців / В.М. Піскун // Україна: від самостійності до соборності (22 січня 1918 – 22 січня 1919 років). 36. – К.: ІПіЕНД, 2004. – С. 49-63.
- Піскун В.М. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття) / В.М. Піскун. – К.: „МП Леся”, 2006. – 672 с.
- Піскун В.М. Український проект. Сучасна держава і нація через призму особистісного сприйняття / В.М. Піскун // Українознавство – 2005. Календар-щорічник. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 232-237.
- Піскун В.М. У пошуках ідентичності. Українська перспектива як усвідомлений вибір / В.М. Піскун // Віче. – 2004. – № 12. – С. 53-58.
- Піскун О. Основи міграційного права: Порівняльний аналіз / О. Піскун. – К.: МП Леся, 1998. – 360 с.
- Піскунов С. Відтворення населення України : етнічний аспект (демографічний аналіз) / С. Піскунов // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі XXI століття. – К. - Чернівці, 1997. – С. 258-265.
- Погрібний А.Г. Державна мова? Офіційна мова? А також про паспортну наругу та піар-спектакль „Перепис населення” / А.Г. Погрібний. – К.: Укр. вид. спілка, 2002. – 89 с.
- Погрібний А.Г. Жива душа Донбасівського краю / А.Г. Погрібний. – К.: Дніпро, 2006. – 95 с.
- Погрібний А.Г. Поклик дужого чину (3 розмов про наболіле) / А.Г. Погрібний. – К.: Просвіта, 2004. – 496 с.
- Погрібний А.Г. Про національні пріоритети і стратегію націєвбивства / А.Г. Погрібний. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. – 75 с.
- Погрібний А.Г. Розмови про наболіле, або якби ми вчилися так, як треба / А.Г. Погрібний. – К.: Просвіта, 1999. – 320 с.
- Погрібний А.Г. Світовий мовний досвід та українські реалії / А.Г. Погрібний. – К.: Медобори, 2003. – 72 с.
- Політична історія України. XX ст.: У 6 т. – Т. 6. Від тоталітаризму до демократії

(1945–2002) / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. – К.: Генеза, 2003. – 696 с

Пономарів О.Д. Відродження національних мов у посткомуністичних країнах / О.Д. Пономарів // Слово і суспільство. Зб. наук. праць / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2000. – С. 27-30.

Пономарьов А.П. Етнічність та етнічна історія України / А.П. Пономарьов. – К.: Либідь, 1996. – 272 с.

Пономарьов А.П. Українська етнографія / А.П. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – 318 с.

Пономарьова І. Етномовна ситуація серед греків українського Приазов'я / І. Пономарьова // Етнічна історія народів Європи. – К., 2002. – Вип. 13. – С. 59-62.

Попович М.В. Нариси історії культури України / М.В. Попович. – К.: Генеза, 2003. – 460 с.

Попок А.А. Українські поселення на Далекому Сході: історико-соціологічний нарис / А.А. Попок. – К.: Центр сучас. суспільствознавства, 2001. – 303 с.

Потебня А. Мысль и язык / А. Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.

Прибыткова И.М. Межнациональные отношения и потенциальные конфликты в Украине / И.М. Прибыткова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. праць. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2002. – С. 229-237.

Прибиткова І. У пошуках нових ідентичностей: Україна в етнорегіональному вимірі / І. Прибиткова // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С. 60-78.

Проскурова С. Сучасний стан та проблеми досліджень етнопсихології українців / С. Проскурова // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. Зб. наук. праць / За заг. ред. В.І. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 181-189.

Радевич-Винницький Я.К. Комунікативна поведінка білінгвів у ситуації непаритетної двомовності : психо-лінгвістичний аспект / Я.К. Радевич-Винницький // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 225-232.

Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 359 с.

Радевич-Винницький Я. Глобалізація і мовно-інформаційний простір в Україні / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 2005. – 280 с.

Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи / В. Радчук // Мовознавство. – 2002. – № 2-3. – С. 39-45.

Радчук В. Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти / В. Радчук // Зб. наук. праць / За заг. ред. Л. Ставицької. – К.: Пульсари, 2007. – С. 121-158.

Рафальський О.О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис / О.О. Рафальський. – К.: Полюс, 2000. – 447 с.

- Ребет Л. Теорія нації / Л. Ребет. Репринт. вид. – Львів: “Державність”, 1997. — 192 с.
- Ребкало В.А. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи / В.А. Ребкало, М.І. Обушний, О.М. Майборода. – К.: Вид-во УАДУ, 1996. – 116 с.
- Резнік О. Особливості етнічної стратифікації в українському суспільстві / О. Резнік // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 54-63.
- Римаренко Ю.І. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади / Ю. Римаренко, Л. Шкляр, С. Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 264 с.
- Рогожин О.Г. Демографічні перспективи українського села: історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання / О.Г. Рогожин. – К.: Ін-т проблем національної безпеки, 2004. – 296 с.
- Розумний М. Ідея і нація в інформаційну епоху / М. Розумний. – Харків: Майдан, 2006. – 340 с.
- Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / М. Розумний. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
- Романів О. Російщення України: особливості посттоталітарного періоду / О. Романів // Українські проблеми. – 1998. – № 1. – С. 53-61.
- Романцов В.О. Український етнос: на одвічних землях (XVIII – початок XXI століття) / В.О. Романцов. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 200 с.
- Російщення України: (Наук.-попул. зб.) / Гол. ред. Л. Полтава. – Нью-Йорк : Вид. Укр. Конгрес. Ком. Америки, 1984. – 416 с.
- Рубльов О.С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.) / О.С. Рубльов, Ю.А. Черченко – К.: Наук. думка, 1994. – 350 с.
- Рудницька Т.М. Глобалізаційні трансформації у соціокультурному просторі України: етномовний аспект / Т.М. Рудницька // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4 (7). – С. 118-123.
- Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України : тенденції соціальних змін / Т.М. Рудницька. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1998. – 170 с.
- Рудницька Т.М. Етнос і нація: спроба понятійно-термінологічного розмежування / Т.М. Рудницька // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 3. – С. 17-31.
- Рудницька Т.М. Росіяни у соціокультурному просторі України на початку XXI століття / Т.М. Рудницька // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАНУ. 2004. – С. 523-533.
- Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України / С.Л. Рудницький / Упоряд. та авт. передмови О.І. Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.

- Русские (этносоциологические очерки) / Отв. ред. Ю.В. Арутюнян. – М.: Наука, 1992. – 464 с.
- Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 50-х – початок 1990-х років / А.М. Русначенко. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1998. – 720 с.
- Русначенко А.М. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х рр. / А.М. Русначенко. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – 324 с.
- Рябошапка Л.М. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000) / Л.М. Рябошапка. – Львів: Вид. центр Львів. ун-ту ім. І.Франка, 2001. – 212 с.
- Рябчук М.Ю. Асиметричні відносини в гуманітарній сфері (українсько-російський культурологічний контекст) / М.Ю. Рябчук // Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Стилос, 2005. – С. 113-146.
- Рябчук М.Ю. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націотворення / М.Ю. Рябчук. – К.: Критика, 2000. – 303 с.
- Рябчук М.Ю. Зона відчуження: Українська олігархія між Сходом і Заходом / М.Ю. Рябчук. – К.: Критика, 2004. – 224 с.
- Рябчук М.Ю. Міф про міф, або Чому українці не є українцями / М.Ю. Рябчук // Сучасність. – 2003. – № 5. – С. 34-57.
- Савоскул С. Русские в независимой Украине: статус, идентичность, перспективы / С. Савоскул // Украина и Россия: общества и государства / Ред. Д.Е. Фурман. – М.: Права человека, 1997. – С. 278-329.
- Свідзінський А. Мова і культура / А. Свідзінський, М. Жуйкова // Сучасність. – 2000. – № 10. – С. 96-109.
- Сегеда С.П. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект / С.П. Сегеда. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – 254 с.
- Семикрас О. Етнополітика Латвії та Естонії: варіант для України / О. Семикрас // Дослідження світ. політики: Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 16. – С. 104-109.
- Сенюшкіна Т.О. Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір (проблеми теорії, методології, практики) / Т.О. Сенюшкіна. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 368 с.
- Сербенська О. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. Сербенська, М. Волощак. – К.: Просвіта, 2001. – 204 с.
- Сергійчук В.І. Етнічні межі і державний кордон України / В.І. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – 431 с.
- Сергійчук В.І. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення / В.І. Сергійчук. – Львів: Свічадо, 2002. – 703 с.

- Сергійчук В.І. Німці в Україні / В.І. Сергійчук. – К.: ПБП „Фотовідеосервіс”, 1994. – 62 с.
- Сергійчук В.І. Польська етнічна меншина України / В.І. Сергійчук // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В.І. Наулка. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 274-293.
- Сергійчук В.І. Українська держава і українство : перспективи розвитку й утвердження / В.І. Сергійчук // Українська перспектива: свідомісні та соціокультурні виміри. – К.: Укр. вид. спілка, 2005. – С. 8-18.
- Сергійчук В.І. Українська Соборність: відродження українства в 1917–1920 роках / В.І. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 1999. – 414 с.
- Сергійчук В.І. Український Крим / В.І. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 2001. – 302 с.
- Сергійчук В.І. „Українізація Росії”: Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках / В.І. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – 331 с.
- Сергійчук В.І. Як нас морили голодом / В.І. Сергійчук. – Вид. 2-е, доп. – К.: Укр. вид. спілка, 2003. – 252 с.
- Сергійчук О. Мовна ситуація у вищих навчальних закладах України (1955–1965) / О. Сергійчук // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2000. – Вип. 6. – С. 4-7.
- Сергійчук О. Протест українців проти зросійщення культурно-освітньої сфери в роки хрущовської „відлиги” / О. Сергійчук // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 12. – С. 25-29.
- Сисин О. Зміни етнічного складу населення Львівщини в другій половині ХХ ст. / О. Сисин // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2000. – Вип. 5. – С. 87-89.
- Сисин О. Окремі аспекти розвитку культури Львівщини другої половини ХХ століття / О. Сисин // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 12. – С. 29-33.
- Ситник С.В. Взаємообумовленість політико-соціальних процесів та етнічної самосвідомості українців кінця 70-х–80-х рр. ХХ століття / С.В. Ситник // Вісник Київського ун-ту. Історія. – 1999. – Вип. 45. – С. 77-83.
- Ситник С.В. Про роль міграційних процесів у трансформації етнічної самосвідомості українців другої половини ХХ ст. / С.В. Ситник // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2000. – Вип. 6. – С. 41-46.
- Ситник С.В. Руйнування етнічної самосвідомості українського народу в 60–70-х роках ХХ ст. / С.В. Ситник // Етнонаціональні процеси на Правобережній Україні: минуле й сучасне. – К.-Житомир, 1998. – С. 64-67.
- Скемергон Р. Етнічність і меншини / Р. Скемергон // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 456-457.

Скляр В. Азербайджанці в Україні: чисельність та мовна структура (за матеріалами переписів населення 1959, 1989, 2001 рр.) / В. Скляр // Східний світ. – 2005. – № 4. – С. 162-169.

Скляр В. Асиміляція та освітній рівень, або Дещо про типи мовної поведінки українців / В. Скляр // Урок Української. – 2008. – № 1-2. – С. 6-11.

Скляр В. Вплив етнічних процесів радянської доби на етномовну самоідентифікацію українців у сучасній Україні / В. Скляр // Українознавчий альманах. – 2009. – Вип. 1. – С. 77-82.

Скляр В. Динаміка чисельності російськомовних українців: за матеріалами переписів населення 1989 та 2001 рр. / В. Скляр // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 3-4. – С. 14-28.

Скляр В. Етнічний склад населення Сумської області (за матеріалами переписів 1989 та 2001 рр.) / В. Скляр // Сумська Старовина. Науковий журнал з історії та культури України. – 2008. – № XXIII. – С. 107-114.

Скляр В. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В. Скляр. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. – 392 с.

Скляр В. Етнічні відмінності у рівні освіти населення України: за матеріалом перепису населення 2001 року / В. Скляр // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 51-53.

Скляр В. Етнодемографічні процеси в столиці України / В. Скляр // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 4. – С. 15-22.

Скляр В. Етнодемографічні процеси в Харківській області (1989–2001 рр.) / В. Скляр // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4 (7). – С. 131-143.

Скляр В. Зміни чисельності та етнічного складу населення Донбасу: Донецької та Луганської областей (за матеріалами переписів 1959, 1989, 2001 рр.) / В. Скляр // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2005. – Вип.. 18. – С. 94-100.

Скляр В. Зміни чисельності та мовної структури татар в Україні: за матеріалами переписів населення 1959, 1989, 2001 рр. / В. Скляр // Східний світ. – 2006. – № 1. – С. 122-129.

Скляр В. Зміни чисельності та національного складу населення України (1959–2001 рр.) / В. Скляр // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. Зб. наук. праць. – К.: Українська видавнича спілка, 2004. – С. 163-181.

Скляр В. Зміни чисельності українськомовних українців у західних та центральних областях України (за матеріалами переписів населення 1989, 2001 рр.) / В. Скляр // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2006. – Вип.. 21. – С. 53-58.

Скляр В. Міф про 130 етносів. Етнічний вимір граничних переписів українців / В. Скляр // Пам'ятки України. 2009. – № 1. – С. 70-71.

Скляр В. Мовна асиміляція (зросійщення) українців у незалежній Україні / В. Скляр // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 2007. – Вип. 11. – С. 297-302.

Скляр В. Мовна структура сучасного урбаністичного середовища в просторовому вимірі України / В. Скляр // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Серія Історичні науки. – 2008. – Вип 6. – С. 43-47.

Скляр В. Особливості етнічної самоідентифікації українців та росіян у сучасній Україні / В. Скляр // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 27. – С. 5-12.

Скляр В. Реалії етнічного складу населення України проти міфу «про 130 етносів» / В. Скляр // Зб. наук. праць Науково-дослідного інституту українознавства. – 2008 – Том XIX. – С. 489-505.

Скляр В. Розселення росіян на території України: за матеріалами переписів населення 1989 та 2001 рр. / В. Скляр // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 2008. – Вип. 12. – С. 55-58.

Скляр В. Росіяни в Україні: зміни чисельності за 1989-2001 рр. / В. Скляр // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Історія. – 2008. – Вип. 40. – С. 189-203.

Скляр В. Типологія мовленнєвої поведінки українців за рівнем освіти в контексті асиміляційних процесів (за матеріалами перепису населення України 2001 року) / В. Скляр // Поведінкові типи в українському соціокультурному середовищі: історичний досвід та аналіз тенденцій. Зб. наук. праць. – К., 2007. – С. 314-323.

Скляр В. Україномовні українці в Південно-Східній Україні: динаміка чисельності (1989–2001 роки) / В. Скляр // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 23. – С. 56-62.

Скляр В. Українська та російська мови в мовному середовищі України в контексті конкурентності: історичні аспекти та сучасне становище / В. Скляр // Особистість у системі соціальних зв'язків. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції 18-19 квітня 2005 року. – Харків: Вид-во НФУА, 2005. – С. 355-360.

Скляр В. Херсонська область: етнічний склад населення (1989–2001 рр.) / В. Скляр // Зб. наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – 2008 – Том XX. – С. 496-505.

Скляр В. Чисельність та етнічний склад населення Чернівецької області (за матеріалами переписів населення 1959, 1989, 2001 рр.) / В. Скляр // Матеріали V Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. В 2-х т. – Т. 1. Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книга XXI, 2005. – С. 435-442.

- Скляр В. Чисельність та мовна структура вірмен в Україні: за матеріалами переписів населення 1959, 1989, 2001 рр. / В. Скляр // Східний світ. – 2005. – № 3. – С. 121-127.
- Скрипник Г.А. Етнонаціональні аспекти наукового доробку Івана Дзюби / Г.А. Скрипник // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 3. – С. 13-19.
- Смаль-Стоцький Р. Українська мова в СРСР / Р. Смаль-Стоцький. – Варшава: Український науковий інститут, 1936. – 271 с.
- Сміт Е. Націоналізм : теорія, ідеологія, історія / Е. Сміт / Пер. з англ. Р. Фещенка. – К.: «К.І.С.», 2004. – 170 с.
- Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт / Пер. з англ. П. Тарашука. – К.: Основи, 1994. – 222 с.
- Соколова З.П. Эндогамия и этнос / З.П. Соколова // Этнографическое обозрение. – 1992. – № 3. – С. 67-87.
- Соколовский С.В. Парадигмы этнологического знания / С.В. Соколовский // Этнологическое обозрение. – 1994. – № 2. – С. 3-17.
- Сольчаник Р. Росія і Україна у пострадянському світі / Р. Сольчаник // Генеза. – 1994. – № 1. – С. 178-189.
- Сольчаник Р. Україна, Білорусь і Молдова: інтеграція по-імперськи, русифікація та боротьба за національне виживання / Р. Сольчаник // Укр. іст. журн. – 1992. – № 7-8. – С. 124-135; № 9. – С. 129-136; № 12. – С. 184-189.
- Ставицька Л. Соціопсихологічні аспекти мовної діяльності «російськомовних українців» / Л. Ставицька // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Мовознавство: Зб. наук. ст. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 74-79.
- Ставицька Л. Суржик: міф, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти: зб. наук. пр. За заг. ред. Л. Ставицької. – К.: Пульсари, 2007. – С. 31-120.
- Старосольський В. Теорія нації / В. Старосольський / Передмова І. Кресіної [Ред. О. В. Василенко] (репринт. вид.) – К.: Вища школа; Нью-Йорк: Наук. Т-во ім. Т. Шевченка, 1998. — XXXIX, 152 [1] с., [1] арк. портр.
- Степико М.Т. Буття етносу. Витоки, сучасність, перспективи / М.Т. Степико. – К.: Товариство „Знання”, КОО, 1998. – 251 с.
- Степико М.Т. Філософія і методологія дослідження українського соціуму / М.Т. Степико // Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – С. 26-91.
- Стещенко В. Демографічна криза в Україні / В. Стещенко // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі : сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття. – К.-Чернівці, 1997. – С. 178-183.
- Стещенко В. Україна на шляху до десятої річниці Міжнародної конференції з проблем

народонаселення і розвитку / В. Стешенко. – К.: Фонд народонаселення ООН, 2003. – 40 с.

Стешенко В. Демографічні перспективи України до 2026 р. / В. Стешенко, О. Рудницький, О. Хомра, А. Стефановський. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1999. – 55 с.

Стріха М. Перспектива української ідентичності у сучасному світі / М. Стріха // Україна шукає свою ідентичність : Зб. статей. – К.: ВБФ «Поступ», 2004. – С. 46-51.

Стріха М. Суржик / М. Стріха// Березіль. – 1997. – № 3-4. – С. 135-142.

Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 509 с.

Супрун-Яремко Н.О. Українці Кубані та їхні пісні / Н.О. Супрун-Яремко. – К.: Муз. Україна, 2005. – 771 с.

Тараненко О. Українська мова на сучасному етапі (кінець 1980 - 1990-і роки) : старі і нові проблеми / О. Тараненко // Третій міжнародний конгрес українців 26-29 серпня 1996 р. – К., 1996. – С. 23-33.

Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительная деятельность (XVII–XX вв.) / Н.А. Терентьева – К.: Аквилон-Пресс, 1999. –352 с.

Терлюк І.Я. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.): етносоціологічне дослідження / І.Я. Терлюк. – Львів: Світ, 1997. – 175 с.

Тиводар М. Етнологія / М. Тиводар. – Львів: Світ, 2004. – 623 с.

Тишков В.А. Очерки теории и политики этничности в России / В.А. Тишков. – М.: Наука, 1997. – 195 с.

Тишков В.А. Реквием по этносу. Исследования по социально-культурной антропологии / В.А. Тишков. – М.: Наука, 2003. – 544 с.

Тишков В.А. Этнология и политика. Научная публицистика / В.А. Тишков. – М.: Наука, 2001. – 240 с.

Ткаченко О.Б. До соціолінгвістичної класифікації мов у її слов'янській специфіці і динаміці / О.Б. Ткаченко // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 63-68.

Ткаченко О.Б. Мовна ситуація в Україні / О.Б. Ткаченко // Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали Міжнародної конференції. –К., 2000. – С. 400-406.

Ткаченко О.Б. Проблема мовної стійкості та її джерела / О.Б. Ткаченко // Людина і політика. – 2000. – № 2. – С. 13-22.

Ткаченко О.Б. Про повноту й неповноту мов і деякі суміжні явища / О.Б. Ткаченко // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 12-18.

Ткаченко О.Б. Українська мова і мовне життя світу / О.Б. Ткаченко. – К.: Спалах, 2004. – 272 с.

Ткаченко О.Б. Чи можуть бути в Україні дві загальнодержавні мови? (відповідь прибічникам двомовності і деякі дотичні міркування) / О.Б. Ткаченко // Українська мова як державна в Україні. Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. „Українська мова як державна

в Україні”. – К., 1999. – С. 22-31.

Трач Н. Мовна політика та мовна ситуація у сфері судочинства та діловодства в Україні / Н. Трач // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 278-315.

Трибушний О. Мовна політика в Україні : проблеми та пріоритети / О. Трибушний // Віче. – 1997. – № 9. – С. 99-107.

Трощинський В.П. Етнополітика держави / В.П. Трощинський // Україна: Утвердження незалежної держави (1991–2001) / За ред. В.М. Литвина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 373-398.

Трощинський В.П. Правове регулювання розвитку національних меншин України / В.П. Трощинський // Наук. записки ІПіЕНД. – 1999. – Вип. 8. – С. 126-137.

Трощинський В.П. Українці в світі / В. Трощинський, А. Шевченко. – К.: Вид. дім „Альтернативи”, 1999. – Т. 15. – 352 с. (Україна крізь віки. У 15 т.)

Труб В.М. Явище „суржику” як форма просторіччя в ситуації двомовності / В.М. Труб // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 46-58.

Тучинський В. Етнокультурний розвиток молдавської національної меншини Півдня України в другій половині XIX – початку XX століття / В. Тучинський // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 10. – С. 80-85.

Тюркские народы Крыма: караимы. Крымские татары. Крымчаки / С.Я. Козлов, Л.В. Чижикова (отв. ред.) – М.: Наука, 2003. – 459 с.

Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / Монографія Національного інституту стратегічних досліджень і національного інституту українсько-російських відносин / Кер. авт. кол. О.М. Гончаренко, Б.О. Парахонський, Р.Н. Жангожа та ін. – К.: НІСД, 1999. – 384 с.

Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. Монографія / За заг. ред. В.І. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2003. – 245 с.

Україна – Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин / За ред. О.П. Лановенка. – К.: Стилос, 2001. – 476 с.

Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси. В 3-х т. / В. Смолій (відп. ред.) – К.: Наук. думка, 2004. – Т. 1. Українські проекти в Російській імперії / В.Ф. Верстюк, В.М. Горобець, О.П. Толочко. – 501 с.; Т. 2. Радянський проект / В.А. Гриневич, В.М. Даниленко, С.В. Кульчицький, О.Е. Лисенко. – 530 с.; Т. 3. Новітній український державотворчий процес / С.В. Кульчицький, Б.О. Парахонський. – 327 с.

Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. Зб. наук. праць / Упорядн.: І. Грабовська, В. Піскун, В. Сергійчук. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – 352 с.

Україна та Росія: Проблеми політичних і соціокультурних відносин. Зб. наук. праць /

В. Смолій (відп. ред.) – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 602 с.

Україна: Утвердження незалежної держави (1991–2001) / Н.П. Барановська, В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін. / За ред. В.М. Литвина. – К.: Альтернативи, 2001. – 701 с.

„Українізація” 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колект. монографія / Відп. ред. В.А. Смолій; кер. авт. кол. В.М. Даниленко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 377 с.

Українки в історії / За заг. ред. В.К. Борисенко. – К.: Либідь, 2004. – 328 с.

Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. Монографія / В.М. Піскун, А.В. Ціпка, О.В. Щербатюк та ін. / За заг. ред. В.І. Сергійчука. – К.: ЗАТ „Нічлава”, 2004. – 240 с.

Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії / В. Євтух, В. Трошинський, А. Попок, О. Швачка. – К.: Фенікс, 2003. – 228 с.

Українська етнологія / В. Борисенко, М. Гримич, О. Гончаров та ін. / За ред. В.К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.

Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциту: документи і матеріали / За ред. Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2005. – 399 с.

Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В.С. Крисаченко, М.Т. Степико, О.С. Власюк та ін. – К.: НІСД, 2004. – 647 с.

Українське народознавство / За ред. С.П. Павлюка. – 3-тє вид., випр. – К.: Знання, 2006. – 568 с.

Український соціум / О.С. Власюк, В.С. Крисаченко, М.Т. Степико та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2005. – 792 с.

Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. праць / За заг. ред. Л. Ставицької. – К.: Пульсари, 2007. – 200 с.

Українці: історико-етнографічна монографія : у 2 кн. / Л. Артюх, В. Балушок, В. Борисенко та ін. / А. Пономарьов (ред.) – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн. 1. – 527 с.; Кн. 2. – 541 с.

Украинцы / РАН. Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; НАН Украины. Ин-т полит. и этнонац. исслед. и др.: Отв. ред. И.С. Полищук, А.П. Пономарев. – М.: Наука, 2000. – 535 с.

Фаріон І. Мова як духовно-національний феномен / І. Фаріон // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства / Наук. ред. В. Радчук. – К.: Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2002. – С. 36-42.

Феллер М. Досвід відродження державної мови Ізраїлю – івриту / М. Феллер // Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали Міжнародної конференції. – К., 2000. – С. 110-121.

- Фиерман У. Поворот языкового сдвига в Казахстане / У. Фиерман // Этнографическое обозрение. – 2005. – № 6. – С. 49-71.
- Фурман Д. Русские и украинцы : трудные отношения братьев / Д. Фурман // Украина и Россия: общества и государства / Д. Е. Фурман (ред.-сост.). – М.: Права человека, 1997. – С. 3-18.
- Холмщина і Підляшся: історико-етнографічне дослідження / за ред. В.К. Борисенко. – К.: Родовід, 1997. – 383 с.
- Хоменко А. Національний склад людности УСРР / А. Хоменко. – Харків: Держ. вид-во України, 1929. – 71 с.
- Хоменко М.М. Відродження культур національних меншин (1991–1996) / М.М. Хоменко // Вісник Київського національного університету. Історія. – К., 1997. – Вип. 36. – С. 82-90.
- Хомра А.У. Миграционные установки населения украинско-белорусского пограничья / А.У. Хомра // Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина. Сб. науч. трудов / Под. общ. ред. С.И. Пирожкова. – К.: НИПМБ, 2002. – С. 89-114.
- Хомра О. Міграція росіян в Україні в 1989–1994 роках: динаміка, територіальні відмінності / О. Хомра // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття. – К.-Чернівці, 1997. – С. 184-189.
- Хомра О.У. Міграція на Україні: етнодемографічний аспект / О.У. Хомра // Вісник АН України. – 1992. – № 2. – С. 33-37.
- Хомра О.У. Сучасна українська міграція : статус та можливості / О.У. Хомра // Трудова міграція громадян України. Біла книга / За ред. В.Я. Шибко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – С. 31-48.
- Хомра О.У. Українсько-російське прикордоння в міграційному вимірі / О.У. Хомра // Проблеми міграції. – 2001. – Т. 6. – № 3. – С. 28-41.
- Хмелько В.Є. Лінгво-етнічна структура України : регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності / В.Є. Хмелько // Наук. записки НаУКМА. – Т. 32. Соціологічні науки. – К., 2004. – С. 3-15.
- Чапленко В. Дещо про мову / В. Чапленко. Зб. ст. – Нью-Йорк : [б. в.], 1959. – 64 с.
- Чапленко В. Мовна політика більшовиків: Спроба історичного аналізу / В. Чапленко. – Нью-Йорк: [б. в.], 1976. – 94 с.
- Чешко С.В. Архетипы сознания и реальность бытия / С.В. Чешко // Этнологическое обозрение. – 1992. – № 6. – С. 123-135.
- Чёрная Н.В. Украинское население России и СССР за пределами Украины: динамика численности и размещения / Н.В. Чёрная // Расы и народы. – 1991. – № 21. – С. 62-79.

Чижикова Л.Н. Русско-украинское пограничье: история и судьба традиционной бытовой культуры / Л.Н. Чижикова. – М.: Наука, 1988. – 256 с.

Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20–30 роки XX століття) / Б.В. Чирко. – К.: Асоціація „Україно”, 1995. – 215 с.

Чирков О. Зміни питомої ваги українців у населенні України (в сучасних кордонах) від кінця XIX ст до початку XXI ст. / О. Чирков // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4 (7). – С. 155-160.

Чирков О. Сучасні та можливі майбутні зміни етнічної будови людності Кримського півострова / О. Чирков // Зб. наук. праць НДІУ. – 2004. – Т. VII. – С. 20-42.

Чілачава Р. Пріоритети та стратегія реалізації державної політики у сфері міжнародних відносин України / Р. Чілачава, Т. Пилипенко // Сприяння поширенню толерантності у полі етнічному суспільстві – К.: Фонд «Європа XXI», 2002. – С. 41-71.

Чоповський М.Ю. Голгофа Західної України: Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західно-українських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920–1953 рр. / М.Ю. Чоповський. – Львів: Світ, 1996. – 140 с.

Чорний С.М. Національний склад населення України в XX ст. Довідник / С.М. Чорний. – К.: ДНВП «Картографія», 2001. – 88 с.

Чорний С.М. Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. / С.М. Чорний. – К.: Голов. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2002. – 182 с.

Чорнописька Л. Суржик і „суржикотворці” українських Інтернет-ЗМІ / Л. Чорнописька // Українська перспектива : свідомісні та соціокультурні виміри / За заг. ред. В. І. Сергійчука. – К.: Укр. вид. спілка, 2005. – С. 253-263.

Царук О.В. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри / О.В. Царук. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. – 323 с.

Циба В. Мовний чинник консолідації української нації / В. Циба // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства / Наук. ред. В. Радчук. – К.: Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2002. – С. 29-33.

Шаблій О. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. Шаблій. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – 744 с.

Шаповал Ю.І. ГПУ-НКВД як інструмент антиукраїнізації в 20-ті і 30-ті роки / Ю.І. Шаповал // Український історик. – 1993. – № 1-4. – С. 57-72.

Шаповал Ю. І. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії / Ю.І. Шаповал. – К.: Генеза, 2001. – 557 с.

Шаповал Ю. ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: Особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К.: Абрис, 1997. — 605 с.

Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941):

Стан і статус / Ю. Шевельов // Вибрані праці. Мовознавство / Упоряд. Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 26-280.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вітчоруська мова? – Вибрані праці. Мовознавство / Упоряд. Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2008. – С. 382-411.

Шевченко А.А. Росіяни України в аспекті сучасних етнонаціональних процесів / А.А. Шевченко // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В. . Наулка. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 202-247.

Шевчук Ж.А. Інтелігенція України у формування національної самосвідомості, духовності, розвитку української мови : історичний нарис / Ж.А. Шевчук. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2006. – 248 с.

Шелухін С. Державна мова на Україні / С. Шелухін // Віче. – 1994. – № 2. – С. 149-155.

Шептицька Т. Малоросійство як суспільно-психологічний феномен (історія і сучасність) / Т. Шептицька // Українознавство – 2001. Календар-щорічник. – К.: Укр. вид. спілка, 2000. – С. 114-116.

Шкляр Л.Є. Національні меншини в політико-правовому просторі України: (проблеми культурної самоорганізації та розвитку) / Л.Є. Шкляр // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років / Відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К.: ІПіЕНД НАН України, 2002. – С. 62-86.

Шкляр Л.Є. Поняття «національна меншина» у сучасному міжнародному праві / Л.Є. Шкляр // Наук. записки. – К. : ІПіЕНД, 2005. – Вип. 27. – С. 6-18.

Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К.: МП “Фенікс”, 1992. – 168 с.

Шлыгина Н.В. Финляндские шведы / Н. В. Шлыгина // Этнические меньшинства в современной Европе. – М.: Восточная литература, 1997. – С. 172-193.

Шпорлюк Р. Імперія та нації : з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Р. Шпорлюк / Г. Касьянов (пер., передм., упоряд.) – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.

Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Р. Шпорлюк // Сучасність. – 1996. – № 11. – С. 74-87.

Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз / О. Шуба. – К.: Криниця, 1999. – 323 с.

Шульга М.А. Російський дискурс геополітики / М.А. Шульга. – К.: ПАРАПАН, 2006. – 524 с.

Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н.А. Шульга. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.

Шульга М.О. Вивчення впливу зовнішніх міграцій 1991–1996 рр. на зміни етнічного

- складу населення України та її регіонів. / М.О. Шульга. / Представництво МОМ в Україні. – К.: [б. в.], 1998. – 95 с.
- Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности / Н.А. Шульга. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 200 с.
- Шульга Н.А. Этнонациональное и этнокультурное пространство Украины / Н.А. Шульга // Этничность на постсоветском пространстве. Роль в обществе и перспективы. – К.: Феникс, 1997. – С. 8-22.
- Шмарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н.П. Шумарова. – К.: КЛДУ, 2000. – 284 с.
- Шумилов О. Мова, суржик, «язык»: єдність та боротьба протилежностей на межі тисячоліть / О.Шумилов // Сучасність. – 2000. – № 10. – С. 110-124.
- Щербак М.Г. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX століття) / М.Г. Щербак, Н.О. Щербак. – К.: ІЗМН, 1997. – 92 с.
- Щербак Н. Асиміляційна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX століття) / Н. Щербак // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 10. – С. 55-58.
- Щербатюк О. Спільнота в просторі свята, ритуалу, традиції: культурні механізми згуртування в українському історичному досвіді // Українознавство – 2005. Календар-щорічник. – К.: Укр. вид. спілка, 2004. – С. 76-88.
- Щербатюк О. Українська культурна традиція: деякі механізми збереження „власного” і парадокси їх усталення // Українознавство – 2003. Календар-щорічник. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С. 78-84.;
- Юрій М. Етногенез та ментальність українського народу / М. Юрій. – К.: Таксон, 1997. – 236 с.
- Юрій М. Соціокультурний світ України. / М. Юрій. – К.: Кондор, 2004. – 738 с.
- Юров Ю. Кримська карта в донбаському пасьянсі / Ю. Юров // Генеза. – 1995. – № 1. – С. 188-193.
- Ющук І. Державотворча функція української мови / І. Ющук // Слово і суспільство. Зб. наук. праць / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2000. – С. 22-26.
- Якубова Л.Д. Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. – початок 30-х рр. XX ст. / Л.Д. Якубова. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 331 с.
- Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20 – 30-ті рр.): коренізація і денаціоналізація / Л. Д. Якубова // Укр. іст. журн. – 1998. – № 6. – С. 22-36; 1999. – № 1. – С. 41-55.
- Eberhardt P. Przemiany narodowosciowe na Ukrainie 20 wieku / P. Eberhardt. – Warsz.: Biblioteka "Obozu", 1994. – 335 p.

Додатки:

Поняттєво-термінологічний словник

Агенти етнізації (етнічної соціалізації) – сукупність інституцій, які впливають на процес прилучення особистості до етнічного середовища (родина, найближче оточення, система освіти та культури, засоби масової інформації, органи державної влади та громадські організації).

Білінгвізм (двомовність) – володіння та активне використання особою чи групою осіб (певною частиною етносу) одночасно двох мов. Як правило, білінгвізм притаманний для етнічних меншинних груп, особливо тих, що розселені дисперсно. В умовах нерівного соціального статусу двох мов (*диглосії*), перевагу має домінантна мова. Тому двомовність є перехідним етапом до одномовності протягом життя двох поколінь, особливо в умовах розповсюдження міжетнічних (*екзогамних*) шлюбів.

Відтворення населення – сукупність взаємодії трьох форм руху населення: *природного* – народжуваність та смертність, *просторового (механічного)* – міграції, *соціального* – соціальна та професійна мобільність.

Державна мова – мова, яка використовується в офіційному спілкуванні у суспільстві в усіх його сферах та є однією з найважливіших ознак державного суверенітету.

Демографічна потужність мови (кількісні показники мови) – ступінь поширеності мови, який визначається загальною кількістю її носіїв.

Демографічна ситуація – стан демографічних процесів, чисельності, складу та територіального розміщення населення протягом певного часу.

Депопуляція – перевищення внаслідок демографічної кризи коефіцієнта смертності над коефіцієнтом народжуваності, що призводить до скорочення чисельності населення й становить загрозу для його природного самовідтворення.

Депортація – примусове масове переселення чужинецькою владою населення, за етнічними чи соціальними ознаками, за межі історичних земель. Радянський тоталітарний режим проводив в Україні депортації за етнічними ознаками: поляків, німців та кримських татар. Останні зазнавали депортацій ще наприкінці XVIII та в середині XIX ст. з боку царського уряду. Фактично депортаціями українців були масове виселення з України розкуркулених селян у 30-ті рр. та населення західних областей у 40-ві рр. XX ст.

Диглосія – функціональна нерівність мов у суспільстві. Мова домінантної більшості, котра, як правило, має статус державної, функціонує в усіх сферах суспільного життя як рідна мова для етнічної більшості та друга мова для представників етнічних меншинних груп. Мови етнічних меншин використовуються переважно в їхньому власному етнічному середовищі. Однак в умовах бездержавності мова домінантної меншості має вищий соціальний ста-

тус, ніж мова підпорядкованої більшості. Тому вона розповсюджується не лише в мовному середовищі домінантної меншості, а й витискує власну національну мову в середовищі підпорядкованої більшості. До того ж у цьому разі серед інших етнічних меншин переважає не мова підпорядкованої більшості, а мова домінантної меншості.

Дисперсний тип розселення – розселення поодиноких осіб, родин та груп представників окремих етносів, насамперед з числа недавніх мігрантів, у іноетнічному середовищі. Цей тип розселення характеризується переважанням екзогамних (міжетнічних) шлюбів над ендогамними (моноетнічними), за винятком груп зі сегрегаційним типом поведінки (самоізоляцією). Дисперсія обмежує можливості самовідтворення у власному етнічному середовищі та прискорює процеси асиміляції.

Діаспора (українська) – сукупність українців, які проживають за межами України. За часом розселення поділяється на дві групи: зосереджені на колишніх українських етнічних землях на прилеглий території сусідніх держав (Румунії, Молдови, Словаччини, Польщі, Білорусі, Російської Федерації); мігранти та їхні нащадки (*східна* діаспора: Росія (насамперед північні та східні її регіони), Казахстан, Узбекистан, Киргизія; *західна* діаспора: США, Канада, Бразилія, Аргентина, Австралія, Франція, Англія, Німеччина).

Домінантна більшість (етнічна більшість) – чисельно та політично домінантна більшість, етнічне ядро політичної нації, навколо якого відбувається консолідація етнічних меншин та представників окремих етносів. Домінантна більшість пропорційно представлена на всіх щаблях суспільної піраміди і має найбільшу демографічну та комунікативну потужність.

Домінантна меншість – чисельно менший, але політично домінантний етнос. В умовах бездержавності домінантна меншість виконує функції етнічної більшості, перетворюючи останню на підпорядковану більшість (масовий етнос). Домінантна меншість зосереджується переважно у великих містах, адміністративних, промислових та науково-освітніх центрах, має непропорційно велике щодо своєї загальної чисельності представництво на верхніх щаблях суспільної піраміди. Домінантна меншість має нижчу демографічну потужність, але вищу комунікативну, порівняно з підпорядкованою більшістю.

Домінантна мова – мова домінантного етносу (*домінантної більшості* чи *домінантної меншості*) набуває поширення не лише у середовищі власного етносу, але й серед представників інших етносів як друга мова. При цьому, для багатьох із них домінантна мова перетворюється на рідну внаслідок мовної асиміляції.

Друга (нерідна) мова – мова, якою особа оволодіває свідомо, як правило, у результаті спеціального навчання (як іноземною). Ще більше значення має друга мова для потреби міжетнічної комунікації в умовах домінування іншомовного середовища. Природно мова домінантної більшості стає другою мовою для представників етнічних меншин. В умовах безде-

ржавності мова домінантної меншості як друга набуває поширення в середовищі підпорядкованої більшості та етнічних меншинних груп.

Екзогамні (міжетнічні) шлюби – подружжя, яке складається з представників двох різних етносів. Екзогамія є характерною ознакою для етнічних меншинних груп, особливо в умовах їхнього дисперсного розселення.

Ендогамні (моноетнічні) шлюби – подружжя, яке складається з представників одного етносу. Ендогамія притаманна насамперед для етнічної більшості, а також для етнічних меншин, що мають ареали компактного розселення.

Етнізація – процес соціалізації в етнічному середовищі, унаслідок якого формуються етнічні ознаки особистості. Процес етнізації відбувається через засвоєння мови, традицій, звичаїв, історичного досвіду того етносу, до якого належить ця особистість, а також усвідомлення відмінностей від інших етносів. Безпосередній вплив на цей процес мають як об'єктивні чинники: *етнічне походження*, так і суб'єктивні: *агенти етнізації* (етнічної соціалізації).

Етнічна адаптація (акомодація) – природний процес пристосування етнічних меншин та представників окремих етносів до нового етнокультурного середовища. В адаптації гармонійно поєднується збереження власної етнічної ідентичності із засвоєнням нових етнокультурних символів. Результатом успішної адаптації є етнічна інтеграція.

Етнічна акультурація – процес взаємовпливу етносів у межах однієї країни, що відбивається на їхній ідентичності. Природно етнічна акультурація найбільший вплив на етнічні меншини та мігрантів має в ході їхньої адаптації до середовища етнічної більшості. В умовах бездержавності акультурації зазнають представники підпорядкованої більшості (масового етносу) під впливом домінантної меншості. Акультурація фактично не відбивається на домінантному етносі (більшість чи меншість). Різновиди етнічної акультурації: *асиміляція (деетнізація)*, *сегрегація*, *маргіналізація*, *інтеграція*.

Етнічна асиміляція – процес і результат зміни етнічної самоідентифікації внаслідок розчинення представників одного етносу в середовищі іншого: чисельно чи політично домінантної більшості або меншості. Темпи асиміляційних процесів залежать від декількох чинників: близькості чи віддаленості мови та культури, рівня етнічної самосвідомості та згуртованості (консолідації), типу розселення (дисперсного чи компактного), переважання міського чи сільського населення (найбільш інтенсивно асиміляція розгортається в урбаністичному середовищі), розповсюдження ендогамних та екзогамних шлюбів. Різновиди асиміляції: *природна* та *штучна*, *добровільна* (вимушено-добровільна) та *примусова*.

Природна (добровільна) асиміляція характерна для представників етнічних меншинних груп та мігрантів, розселених дисперсно серед домінантної більшості. Поступовий процес заміни власних етнічних ознак на іноетнічні відбувається за два-три покоління. Приско-

ренню асиміляції сприяє дисперсний тип розселення та розповсюдження екзогамних (міжетнічних) шлюбів.

Штучна (насильницька) асиміляція характерна для етнічних меншин цих груп чи підпорядкованої етнічної більшості, розселених як дисперсно, так і компактно. Відбувається прискореними темпами за життя одного покоління у результаті політики чужинецьких владних структур, спрямованої на обмеження етнічної самоідентифікації.

Етнічна демографія (етнодемографія) – наукова галузь у межах етнології та демографії, яка досліджує особливості процесу відтворення етносів та динаміку їхньої чисельності на основі статистичних матеріалів, насамперед переписів населення.

Етнічна (етнокультурна) дистанція – суб'єктивний рівень відчуття близькості чи відчуженості між представниками окремих етнічних груп.

Етнічна еліта – провід етносу, який складається з духовної (інтелектуальної) еліти: наукової, художньої, гуманітарної; політичної еліти; бізнес-еліти. Соціальна повнота етносу забезпечується лише наявністю власної, а не чужинецької еліти. В умовах бездержавності підпорядкований етнос втрачає значну частину власної еліти. Її місце посідають чужинці та асимільовані за мовою й свідомістю представники бездержавного етносу.

Етнічна ідентифікація (процес самоідентифікації) – усвідомлення особою власної належності до етнічної спільноти в процесі етнічної соціалізації (етнізації). Розпочинається з дитинства й триває протягом усього життя людини. В умовах зміни етнічного середовища відбувається трансформація етнічної самоідентифікації.

Етнічна ідентичність (результат процесу самоідентифікації) – різновид колективної солідарності, яка формується на основі системи культурно-символічних ознак у процесі етнічної самоідентифікації. Етнічна ідентичність найбільш повно проявляється в умовах міжетнічних взаємин.

Етнічна інтеграція – успішна адаптація меншинних етнічних груп до нового етнокультурного середовища, включаючи володіння державною мовою, при збереженні власної етнічної ідентичності, у тому числі й власної мови як рідної.

Етнічна (внутрішньоетнічна) консолідація – процес зміцнення етносу шляхом зростання загальноетнічної самосвідомості, визначення пріоритету етнічного над регіональним та соціальним. У сучасній Україні існує нагальна потреба внутрішньоетнічної консолідації українців та подолання наслідків бездержавного минулого по лінії «захід»-«схід», місто-село, еліта-загал.

Етнічна маргіналізація – стан кризи етнічної адаптації, притаманний для представників етнічних меншин чи підпорядкованої більшості, який полягає у відчуженні від власних етнічних коренів, мови, традицій і неможливості повного сприйняття етнокультурного середовища домінантного етносу. Маргіналізація сприяє формуванню етнічної роздвоєності чи

відсутності етнічної ідентифікації взагалі. За своєю сутністю етнічна маргіналізація подібна до соціальної, головними ознаками якої є стан «стабільної» невизначеності, психологічної амбівалентності та неспроможності до адаптаційних дій. Подолання етнічної маргіналізації за сприятливих умов можливе в двох напрямках – або повернення до власних етнічних витоків, або завершення розчинення в середовищі домінантного етносу (етнічної більшості чи меншості) шляхом етнічної та мовної асиміляції.

Етнічна ментальність – система специфічних духовно-культурних цінностей окремого етносу, що виявляється в поведінці його представників.

Етнічна (національна) меншовартість – свідоме приниження власної етнічної гідності, зневага до власних етнічних цінностей, мови, культури, традицій, запобігливе ставлення до домінантного етносу.

Етнічна міграція – територіальне переміщення частини етносу, або окремих його представників, пов'язане зі зміною місця проживання. Розрізняється: за засобами здійснення: *добровільна* та *насильницька* (депортація), за територіальною спрямованістю: *зовнішня* та *внутрішня*; за часовими межами: *сезонна* та *довгострокова*, включаючи незворотну; за правовим статусом: *легальна* та *нелегальна*; за мотивацією: *трудова* (соціально-економічна) та *політична*, у тому числі й біженці. Міграції мають значний вплив на демографічні та етномовні процеси й можуть бути спричинені не лише соціально-економічними, але й релігійними, політичними та міжетнічними чинниками.

Етнічна однорідність населення – абсолютне переважання серед загальної чисельності населення представників одного, як правило домінантного, етносу.

Етнічна самосвідомість – складник самосвідомості особистості, що полягає в усвідомленні нею специфічних ознак власного етносу, його історичної долі та відмінностей від інших етносів. Етнічна самосвідомість не виникає випадково, а формується в процесі етнічної соціалізації (*етнізації*).

Етнічна сегрегація – самоізоляція, характерна для представників окремих етносів, які не можуть чи не бажають інтегруватися до нового для них етнокультурного середовища. Сегрегація – один із дієвих засобів збереження власної ідентичності в умовах іноетнічного оточення, якій притаманне домінування ендогамних шлюбів.

Етнічна стабільність – збереження власного етнічного середовища від асиміляційних впливів. Ослаблення етнічної стійкості призводить до порушення етнічної стабільності. Високий рівень етнічної стабільності притаманний для домінантних груп більшості чи меншості. Міжетнічні шлюби сприяють руйнації етнічної стабільності підпорядкованої більшості та меншинних груп. На етнічну стабільність домінантних груп міжетнічні шлюби впливу не мають.

Етнічна стійкість – високий рівень збереження власної етнічної ідентичності, характерний для домінантних груп більшості чи меншості. Природно домінантна більшість має найвищий рівень етнічної стійкості. Етнічна стійкість протидіє асиміляційним процесам. Підпорядкована більшість та етнічні меншинні групи мають значно нищий рівень етнічної стійкості порівняно з домінантною меншістю.

Етнічна стратифікація (соціальний статус етносу) – становище етносу та його представників у системі міжетнічних відносин, у соціальній структурі суспільства. Показниками *об'єктивного* соціального статусу є рівень освіти, представництво серед управлінських структур та окремих професій, насамперед престижних, пов'язаних з розумовою працею, а також рівень прибутків. *Суб'єктивні* аспекти соціального статусу є похідними від об'єктивних показників і проявляються в формі соціальних почуттів як позитивних (гордість за свою належність до певного етносу, етнічна солідарність), так і негативних (почуття етнічного нігілізму, відчуття «непрестижності» свого етносу, нав'язаного автостереотипами). Негативні почуття породжують *криптоетнічність* (приховану чи латентну етнічність). У національних державах соціальна стратифікація наближена до етнічної структури населення. У колоніальних державах, а за інерцією й в постколоніальних, між ними існують істотні відмінності. На верхніх щаблях суспільної піраміди непропорційно велика частка припадає на представників домінантної меншості чи етнічної меншини, яка раніше посідала домінантне становище. Навпаки, етнічна (підпорядкована) більшість має значно менше представництво серед елітних груп, порівняно із її загальною чисельністю.

Етнічна територія (етнічні землі) – основна територія зосередження етносу. Як правило, знаходиться в межах власної національної держави. На власних етнічних землях зберігається компактний тип розселення, існують найбільш сприятливі умови для самовідтворення етносу та збереження рідної мови, культури, традицій, звичаїв. Як правило, саме на етнічних землях відбувається процес зародження та формування етносу (етногенез). Іноді етнічна територія є завойованими землями інших етносів, що зазнали асиміляції.

Етнічна традиція (етнічні звичаї) – ієрархія етнічних стереотипів (автостереотипів), світоглядних настанов, правил поведінки, культурних особливостей, соціальної організації, традиційного господарства, міжособистих та родинних взаємин, обрядовості, притаманних для певного етносу, які визначають його своєрідність і відрізняють від інших етносів.

Етнічне походження – визнання особою власної належності до певного етносу. Підставою до цього самовизначення є, як правило, етнічне походження батьків. Існують варіанти визнання етнічного походження: 1. Етнічне походження дітей, народжених у ендегамних (моноетнічних) шлюбах, визначається якби «автоматично». Етнічна самосвідомість збігається з етнічним походженням. Наприклад, батько й мати – українці й живуть в Україні; 2. Діти, народжені в екзогамних родинах, змушені робити вибір свого етнічного походження на ко-

ристь або батька, або матері. Як правило, цей вибір відбувається під впливом статусних позицій етносу (домінантної більшості чи домінантної меншості). Етнічна самосвідомість визначає етнічне походження особи; 3. Ще більш суперечливим є вибір походження особами, народженими в екзогамних родинах у чужому для обох батьків етнічному середовищі. Етнічна самосвідомість суперечить етнічному походженню. Приклад з життя: батько – чуваш, мати – білоруска, живуть в українському селі, їхні діти визнають себе українцями. Етнічне середовище фактично визначає етнічне самовизначення особи. Тобто, іноді, етнічне походження навіть є другорядним, порівняно з етнічною самосвідомістю, і безпосередньо залежить від неї.

Етнічний анклав – район компактного розселення частини етносу за межами суцільної етнічної території в іноетнічному оточенні.

Етнічний (етномовний) конформізм – усвідомлене пристосування представників недомінантних етнічних груп до мовнокультурного середовища домінантного етносу (як більшості, так і меншості). Визначальною його ознакою стає відмова від власної етнічної ідентичності для збереження високого соціального статусу. Етнічний конформізм прискорює асиміляційні процеси та набуває розповсюдження головним чином серед тих представників етнічних груп, які мають низький рівень етнічної самосвідомості та мовної стійкості. Виникненню етномовного конформізму сприяє етнічна меншовартість.

Етнічний склад населення – розподіл населення за етнічними ознаками.

Етнічні інтереси – усвідомлені спільні потреби всіх представників певного етносу, спрямовані на збереження та розвиток власної ідентичності, мови, матеріальної та духовної культури, власної держави та її територіальної цілісності.

Етнічні (етномовні) процеси – зміни статусних позицій певного етносу чи етнічних спільнот під впливом міжетнічних взаємин. Різновиди етнічних процесів: *етноеволюційні та етнотрансформаційні*.

Етноеволюційні процеси зумовлені суспільно-політичним та соціально-економічним розвитком окремих етносів, що сприяють їхній етнічній консолідації.

Етнотрансформаційні процеси зумовлені взаємодією етносів, унаслідок якої відбуваються зміни самоідентифікації окремих представників чи етнічних груп на користь домінантного етносу (етнічної більшості чи етнічної меншості). Ці процеси сприяють міжетнічній інтеграції, а також етнічній та мовній асиміляції дисперсно розселених меншинних груп у середовищі домінантного етносу.

Етнічні стереотипи – стійкий емоційно-забарвлений образ етносу, який не завжди відповідає його реальному стану. *Автостереотипи* – уявлення про власний етнос. *Гетеростереотипи* – уявлення про інші етноси. В умовах бездержавності чужі гетеростереотипи сві-

домо нав'язуються домінантною меншістю підпорядкованій більшості як її власні автостереотипи. Тиск негативних автостереотипів прискорює процеси мовної та етнічної асиміляції.

Етногенез – історичний процес зародження, формування та становлення окремих етнічних спільнот із власними ознаками, які проявляються в особливостях менталітету, мови, традиційної культури, звичаїв та господарювання.

Етнографічна група – локальна частина етносу, що зберігає специфічні риси традиційно-побутової культури, обрядовості та має діалектичні відмінності в мові при визнанні загальноетнічної ідентичності. Серед українців до таких груп належать *гуцули, бойки, лемки, поліщуки*.

Етнологія – специфічна галузь історичної науки про закономірності становлення та розвитку етносу як самодостатньої суспільної системи. Важливе значення має вивчення внутрішньоетнічних процесів, етномовної ідентичності, традиційної культури, побуту, обрядовості, а також міжетнічних взаємин. У взаємодії етнології з іншими гуманітарними науками з'явилася низка нових наукових напрямів: етноісторія, етнодемографія, етногеографія, етносоціологія, етносоціолінгвістика, етнополітологія, етнопсихологія, етнокультурологія.

Етнонаціональна (етнічна) меншина (за Ф. Капоторті) – група населення, яка відрізняється від основного населення своїм етнічним походженням: чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; за своєю кількістю поступається основній групі населення; не займає домінантної позиції в країні; демонструє бажання зберегти свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх іммігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (як правило громадяни цієї країни). За статусом, походженням, територіальним розміщенням та терміном перебування етнічні меншини поділяються на окремі групи.

Національна меншина – меншинна група, етнічне ядро якої знаходиться на території іншої країни. Частина з них у минулому мала статус домінантних меншостей, або є нащадками давніх переселенців.

Регіональний меншина – етнічна група, що не має власного етнічного ядра за межами країни проживання. Її етногенез відбувся на теренах сучасного територіального розміщення.

Емігрантська меншина – різновид меншинної групи, що утворився з переселенців недавніх часів і складається переважно з мігрантів та їхніх нащадків у першому поколінні.

Колонізована меншина – нащадки давнього населення, малочисельні етнічні групи.

«Нова» меншина – представники колишньої домінантної меншості, які втратили цей статус в умовах виникнення нових держав.

Етнонаціональна структура суспільства – сукупність етнічних спільнот у межах однієї держави: домінантна більшість та етнічні меншинні групи: етнічні меншини, представники окремих етносів. В умовах бездержавності: домінантна меншість, підпорядкована бі-

льшість (масовий етнос), етнічні меншинні групи: етнічні меншини, представники окремих етносів. Мігранти (іноземці, включаючи біженців), які тимчасово перебувають у країні до набуття громадянства цієї держави, до етнонаціональної структури не належать.

Етнос – особливий вид колективного існування людської спільноти з власними специфічними ознаками, що відрізняє його від інших спільнот і забезпечує необхідні умови для самовідтворення у власному етнічному середовищі.

Закон мовної економії (економії мовних засобів) – витрати часу та зусиль на вивчення іншої мови доцільні лише в разі жорстко детермінованої необхідності в користуванні цією мовою (навіщо витрачати зусилля та час на вивчення іншої мови, коли можна легко обійтися без неї).

Ієрархія рівнів ідентичності – розподіл ідентичності за певними рівнями. Має наступну структуру: *національна* (загальнодержавна – громадянство), *етнічна* (у межах власного етносу), *етнографічна* (у межах етнографічної групи), *регіональна* (у межах територіального розміщення: населений пункт, район, область, група областей). *Наприклад, гуцул, який мешкає в місті Путила Чернівецької області за національною та етнічною ідентичністю (громадянством) – українець, за етнографічною ідентичністю – гуцул, за територіальною ідентичністю – буковинець. Або, горюн, мешканець міста Путивль Сумської області: за національною ідентичністю – українець, за етнічною ідентичністю – росіянин, за етнографічною ідентичністю – горюн, за територіальною ідентичністю – сумчанин.*

Компактний тип розселення – зосередження в межах окремих адміністративно-територіальних утворень, де окремий етнос переважає за чисельністю представників інших етносів. Для цього типу розселення притаманні переважно ендегамні (моноетнічні шлюби). Компактний тип розселення забезпечує найбільш сприятливі умови для самовідтворення етносу в його власному етнічному середовищі, а також збереження мовного середовища від асиміляційних впливів.

Комунікативна потужність мови (соціальна повнота мови, якісні показники мови) – ступінь поширеності мови в комунікативному просторі, який залежить від реального, а не формального статусу мови в суспільстві. Комунікативна потужність мови сприяє зростанню конкурентноспроможності і є прямо пропорційною розгорненості її соціальних функцій.

Конструктивізм – система концептуальних підходів, за якою етнічність визнається не природною даністю, а штучним утворенням, уявленою спільнотою. Етнічні ознаки цілеспрямовано формуються елітарними групами у власних цілях. Етнічність розглядається як засіб етнічної мобілізації (політизація етнічності).

Криптоетнічність (латентна чи прихована етнічність) – свідоме утаємнення представниками окремих етнічних груп власного етнічного походження. Виникає під впливом етностереотипів, належності до «престижних» чи «непрестижних» етносів. Провідною тен-

денцією криптоетнічності є прагнення зарахувати себе до домінантної групи: більшості чи меншості. Притаманна для представників етнічних меншинних груп в умовах дисперсного розселення, а також для частини підпорядкованої більшості в умовах бездержавності.

Масовий етнос (*підпорядкована більшість*) – чисельно найбільший, але підпорядкований етнос в умовах відсутності власної державності. За своїм статусом масовий етнос не відрізняється від меншин і зазнає мовної та етнічної асиміляції з боку домінантної меншості. Масовий етнос відносно до його загальної чисельності значно менше представлений на верхніх щаблях суспільної піраміди. Підпорядкована більшість порівняно з домінантною меншістю має нижчий рівень зосередження у великих містах, адміністративних, промислових та науково-освітніх центрах. Для масового етносу характерна вища демографічна потужність, але нижча комунікативна, порівняно з домінантною меншістю.

Механічний приріст населення (*сальдо міграції*) – показник територіального руху населення, розглядається як різниця між кількістю прибулих на конкретну територію та вибулих з неї за певний термін. Розрізняється *позитивне, негативне* та *нульове* сальдо міграції. Позитивне – перевищення чисельності прибулих над чисельністю вибулих. Негативне – перевищення чисельності вибулих над чисельністю прибулих. Нульове – чисельність прибулих та вибулих є однаковою.

Міжетнічна інтеграція – взаємне пристосування в процесі міжетнічних взаємин, унаслідок чого етнічні меншинні групи пристосовуються до етнокультурних цінностей домінантного етносу, а домінантна більшість ураховує інтереси меншин для збереження їхньої етнічної самоідентифікації.

Міське населення – постійне населення міст та селищ міського типу. В Україні за підпорядкуванням поділяється на категорії: республіканського (Київ та Севастополь), обласного, включаючи АР Крим (175 міст), районного (280 міст та 888 селищ міського типу), разом 1 345 населених пунктів.

Мовна асиміляція – складник етнічної асиміляції, унаслідок якої відбувається процес витіснення власної мови чужою домінантною. Існують дві форми мовної асиміляції: *природна* та *штучна*. *Природна мовна асиміляція* – асиміляція дисперсно розселених представників етнічних меншинних груп у мовному середовищі домінантної етнічної більшості. *Штучна мовна асиміляція* – асиміляція представників підпорядкованої більшості та меншинних груп у мовному середовищі домінантної меншості. Домінантна більшість, як і домінантна меншість, не зазнають мовної асиміляції навіть в умовах дисперсного розселення.

Мовна політика – система заходів, які здійснюють органи державної влади з метою зміни чи збереження наявного статусу функціонування мов та надання бажаного спрямування мовному розвитку, важливий складник етнонаціональної політики. Особливе значення в

цій політиці має забезпечення функціонування державної мови на всій території країни, а також гарантії мовних прав етнічних меншин, які не суперечать статусу державної мови.

Мовна ситуація – сукупність усіх мов, територіальних діалектів, функціональних стилів, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях.

Мовна стабільність (*стабільність мовного середовища*) – збереження мовного середовища від асиміляційних впливів. Розгортання асиміляційних процесів призводить до порушення стабільності мовного середовища. Завдяки мовній стійкості етнос може відновити власну мовну стабільність. Унаслідок мовної асиміляції, втративши мовну стабільність і не маючи мовної стійкості, етнос втрачає й власну рідну мову.

Мовна стійкість – визначальна ознака індивідуальної та групової поведінки, що проявляється в збереженні вірності власній рідній мові. Мовна стійкість безпосередньо залежить від рівня національної самосвідомості, забезпечує збереження мовної стабільності та протидіє розгортанню асиміляційних процесів у мовному середовищі. Найвищий рівень мовної стабільності мають домінантні етноси: природно – домінантна більшість і штучно – домінантна меншість. Зниження рівня мовної стійкості притаманне для етнічних меншинних груп, особливо в умовах дисперсного розселення, а також для підпорядкованої більшості (масового етносу) в умовах бездержавності.

Мовна структура населення – розподіл населення за мовними ознаками (рідною мовою).

Мовні стереотипи – різновид етнічних стереотипів, пов'язаних із визначенням статусу рідної та чужої мови. Відображаються в мовному вжитку, зокрема в *перемиканні мовного коду* носіями мови, що має нижчу соціальну значущість.

Нація – усталена етносоціальна спільнота, що складається з етнічної більшості та інтегрованих з нею етнічних меншинних груп і має власну державу чи бореться за її створення. Нації притаманна стійка національна самосвідомість, яка проявляється в усвідомленні спільності не лише історичного минулого, але й сучасного та майбутнього, прихильність до спільних духовних цінностей та символіки. Визначальною ознакою нації, яка має власну національну державу, є її політична, економічна та територіальна єдність та єдина (державна) мова, у тому числі й для меншинних груп як друга, при збереженні правових гарантій для розвитку меншин та їхніх власних мов.

Наявне населення – населення, яке перебуває на конкретній території на момент проведення перепису.

Неповноетнічна (*неповногенераційна та неповносоціальна мова*) (за О. Б. Ткаченком) – мова етноменшинних груп дисперсного типу розселення та підпорядкованої більшості, які зазнали мовної асиміляції. Обмежено поширена в урбаністичному середовищі та на

вищих щаблях суспільної піраміди, серед дітей, молоді та осіб середнього віку. Повністю збережена лише в сільській місцевості та невеликих містах, насамперед серед старших вікових груп.

Перемикання мовного коду – перехід з однієї мови на іншу в процесі міжмовної комунікації. Відбувається за умови, коли один із комунікантів володіє, крім рідної, другою мовою. Як правило, перемикання мовного коду притаманне для представників етнічних меншин та підпорядкованої більшості. Для домінантної більшості чи домінантної меншості цей перехід з однієї мови на іншу не є характерним.

Повноетнічна (повногенераційна та повносоціальна, але неповнотериторіальна мова) (за О. Б. Ткаченком) – мова, яка охоплює всі соціальні верстви етносу на його етнічній території, але не є мовою етнічних меншинних груп, у тому розумінні, що вони не володіють нею вільно поряд зі своєю мовою.

Повнотериторіальна мова (міжетнічного спілкування) (за О. Б. Ткаченком) – мова в обставинах своєї давно юридично й фактично утвердженої державності, знайома всьому населенню державної території.

Природний рух населення – взаємодія двох демографічних процесів: народжуваності та смертності.

Примордіалізм – система концептуальних підходів, за якою етнічна належність є об'єктивною даністю. Етнос утворюється природним шляхом, має власні визначальні ознаки й усвідомлює свою відмінність від інших етносів.

Псевдоменшини – нереальна, міфологізована група населення, яка наділяється надуманими етнічними ознаками. Міф про наявність такої псевдоменшини використовується як засіб втручання у внутрішні справи країни, для політичних маніпуляцій та привід до сепаратизму з боку організацій, що діють в інтересах інших держав.

Рееміграція (репатріація) – процес повернення населення на територію колишнього проживання. На початку 90-х рр. XX ст. розпочався процес повернення українців на історичну Батьківщину з країн пострадянського простору. Із середини 90-х рр., у зв'язку із загостренням соціально-економічної кризи, процес репатріації українців фактично призупинився. Репатріація кримських татар до Криму, яка розпочалася з кінця 80-х рр. продовжувалася й в наступні десятиліття.

Репродуктивний (активний) **рівень знання мови** – вільне володіння мовою в усній та писемній формі. Рівень володіння мовою безпосередньо залежить від мовної практики та мовного середовища. Інтенсивна мовна практика сприяє переходу від *рецептивного* (пасивного) до репродуктивного (активного) рівня знання мови.

Рецептивний (пасивний) **рівень знання мови** – визначається вмінням людини розуміти усне мовлення та читати текст.

Рівень освіти – важливий показник статусних позицій у суспільстві особи, соціальних груп, етносів. В Україні визначається розподілом населення за освітньо-кваліфікаційними ознаками: повна вища, базова вища, неповна вища, повна загальна середня, базова загальна, початкова загальна освіта.

Рідна мова – основна, функціонально перша мова особи, одна з визначальних ознак її етнічної самоідентифікації. В етнічнооднорідному середовищі, а також для домінантної більшості рідна мова залишається незмінною з дитячого віку протягом усього життя. Не змінюється вона також і для домінантної меншості, навіть в умовах дисперсного розселення. У процесі мовної асиміляції відбувається заміна власної рідної мови на чужу домінантну як етнічної більшості, так і домінантної меншості. В умовах зміни етнічного середовища для представників дисперсно розселених меншинних груп новою рідною мовою стає мова домінантної більшості. Для підпорядкованої більшості, навіть на її етнічних землях, її рідна мова замінюється мовою домінантної меншості, насамперед в урбаністичному середовищі.

Система розселення – територіальне розміщення населення. У межах усієї України: сукупність міських та сільських поселень, областей, районів, міст республіканського, обласного та районного підпорядкування, селищ міського типу та сіл.

Сільське населення – постійне населення сільської місцевості.

Соціальна мобільність – процес переходу осіб з одних соціальних та професійних груп до інших, що означає зміни їхнього місця в соціальній структурі суспільства. Рівень соціальної мобільності істотно відрізняється за окремими етнічними групами. Розрізняється вертикальна соціальна мобільність, яка залежить від освітньо-кваліфікаційного рівня та горизонтальна соціальна (територіальна) мобільність.

Структура етносу – розподіл за рівнем етнічної самосвідомості: *етнічне ядро, маргінальний прошарок, групи із залишковою ознакою етнічності* (символічна етнічність).

Етнічне ядро – згуртована та організована частина етносу, що характеризується найвищим рівнем етнічної самосвідомості й становить основу (осердя) етносу. Як правило, у межах власної національної держави всі представники етносу належать до етнічного ядра, зберігають етнічну та мовну стійкість та стабільність мовного середовища, тому не зазнають мовної та етнічної асиміляції. В умовах бездержавності підпорядкована більшість зазнає асиміляційного тиску з боку домінантної меншості, відбувається звуження етнічного ядра. В умовах етнічної мобілізації та відновлення власної державності спостерігається розширення етнічного ядра за рахунок маргінального прошарку. Однак, інерційні впливи етнічних процесів доби бездержавності впливають на структуру етносу навіть після відновлення власної державності.

Етнічний маргінальний прошарок – це частина етносу, якому притаманна подвійна етнічна ідентичність, що розповсюджена насамперед за межами історичної Батьківщини (при-

родно в діаспорі), серед осіб, дисперсно розселених у іноетнічному середовищі. Представники цього прошарку знаходяться на перехідному етапі від однієї етнічної самоідентифікації до іншої. В умовах бездержавності на власних історичних землях етнічна маргіналізація охоплює значну частину представників підпорядкованої більшості. Зокрема, за радянських часів до маргінального прошарку належало значне число українців, насамперед мешканців міст південних та східних областей. Інерційний вплив радянської доби призвів до того, що навіть за перші роки незалежності України рівень етнічної маргіналізації серед українців залишився доволі значним. Маргінальний прошарок виникає в середовищі етнічних меншинних груп та підпорядкованої більшості в умовах розгортання процесів етнічної асиміляції.

Групи із залишковими ознаками етнічності – групи, що мають символічні ознаки етнічності, а за самоідентифікацією належать до іншого етносу. Складаються із нащадків мігрантів у другому та наступних поколіннях, розселених дисперсно за межами власних етнічних земель. Лише етнічне походження вказує на їхню причетність до колишнього етносу. Втрата меншинними групами власних етнічних ознак та набуття ними ознак домінантної більшості є завершенням процесів природної етнічної асиміляції. В умовах бездержавності до складу підпорядкованої більшості на її історичних теренах входять як маргінальний прошарок, так і групи із залишковими ознаками етнічності. Перехід від етнічних ознак підпорядкованої більшості до самоідентифікації на користь домінантної меншості є результатом процесів не природної, а штучної етнічної асиміляції.

Суржик – некодифікована проміжна субмова, яка виникає внаслідок тривалого контактного білінгвізму в його диглосній формі. Виконує роль перехідного етапу у витісненні домінантною мовою підпорядкованої. Суржик утворюється внаслідок хаотичного заповнення зруйнованих ланок структури рідної мови елементами поверхнево засвоєної чужої. Суржик притаманний, насамперед, для меншинних груп, а також для підпорядкованої більшості, в умовах домінування іншомовного середовища. Домінантна меншість порівняно слабше відчуває вплив суржику на свою мову, ніж підпорядкована більшість. Домінантна більшість фактично не зазнає суржикізації у власній державі. Загальна культура особистості та її самоусвідомість формують культуру мовлення, обмежують вплив суржикізації.

Урбанізація – процес збільшення чисельності міського населення, його частки серед загалу (рівень урбанізації) та зростання кількості міст.

Частково-генераційна (неповноетнічна) мова (за О. Б. Ткаченком) – вимираюча мова останньої найстаршої генерації її носіїв.

Таблиці

1. Все населення

1.1. Етнічна та мовна структура населення України

1.1.1. Етнічний склад та мовна структура населення України в 1989 та 2001 рр. (осіб)

1.1.2. Зміни етнічного складу та мовної структури населення України за 1989–2001 рр. (осіб, у %)

1.1.3. Розподіл за рідною мовою населення України в 1989 та 2001 рр.: власна національна, українська, російська (у %)

1.1.4. Етнічний склад усього населення (I), структура етнічних груп (II), структура етнічних груп, окрім росіян (III) у 1989 та 2001 рр. (у %)

1.1.5. Чисельність населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

1.1.6. Розподіл населення за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

1.1.7. Етнічний склад населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

1.1.8. Чисельність україномовного населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

1.1.9. Розподіл україномовного населення за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

1.1.10. Склад україномовного населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

1.1.11. Частка україномовних серед населення (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5),

базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

1.1.12. Чисельність російськомовного населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

1.1.13. Розподіл російськомовного населення за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

1.1.14. Склад російськомовного населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

1.1.15. Частка російськомовних серед населення (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

1.1.16. Розподіл населення за місцем народження: народжені в Україні (в %)

1.1.17. Розподіл населення за місцем народження: народжені за межами України (в %)

1.1.18. Розподіл населення за моноетнічними родинами в 2001 році (в %)

1.1.19. Розподіл населення за віком у 2001 році: молодші працездатного віку (1), у працездатному віці (для чоловіків 16-59 рр., для жінок 16-54 рр.) (2), старші працездатного віку (3), середній вік: чоловіків та жінок (4), чоловіків (5), жінок (6), середній вік чоловіків та жінок: із власною національною мовою (7), з українською мовою (8), з російською мовою (9)

1.1.20. Частка україномовних серед усього населення: українська мова як рідна та друга (І), українська мова як рідна (ІІ), українська мова як друга (ІІІ) в 1989 та 2001 рр. (у %)

1.1.21. Частка російськомовних серед усього населення: російська мова як рідна та друга (І), російська мова як рідна (ІІ), російська мова як друга (ІІІ) в 1989 та 2001 рр. (у %)

1.2. Етнічний склад населення (територіальний вимір)

1.2.1. Чисельність усього населення (1), українців (2), україномовного населення (3), росіян (4), російськомовного населення (5), україномовних (6) та російськомовних (7) українців, російськомовних (8) та україномовних (9) росіян у 2001 році в просторовому вимірі України (обласні центри, міста обласного підпорядкування, райони), (осіб)

1.2.2. Питома вага українців (1), україномовного населення (2), росіян (3), російськомовного населення (4) серед усього населення, україномовних (5) та російськомовних (6) серед украї-

нців, україномовних (7) та російськомовних (8) серед росіян, представників інших етнічних груп (9), населення з іншими мовами, крім української та російської (10) у 2001 році в просторовому вимірі України (області, обласні центри, міста обласного підпорядкування, райони), (у %)

1.2.3. Чисельність усього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (осіб)

1.2.4. Чисельність усього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (осіб)

1.2.5. Зміни чисельності всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (осіб)

1.2.6. Зміни чисельності всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (у %)

1.2.7. Етнічна структура населення в 1989 році: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) (у %). Структура етнічних групи в 1989 році: росіяни (5), етнічні групи, крім росіян (6) (у %)

1.2.8. Етнічна структура населення в 2001 році: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) (у %). Структура етнічних групи в 2001 році: росіяни (5), етнічні групи, крім росіян (6) (у %)

1.2.9. Зміни етнічної структури населення за 1989-2001 рр.: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) (у %). Зміни структури етнічних груп за 1989–2001 рр.: росіяни (5), етнічні групи, крім росіян (6) (у %)

1.2.10. Територіальне розміщення всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (у %)

1.2.11. Територіальне розміщення всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (у %)

1.2.12. Зміни територіального розміщення всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (у %)

1.2.13. Чисельність усього населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

1.2.14. Розподіл населення за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

1.2.15. Розподіл українців за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

1.2.16. Частка українців серед усього населення (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

1.2.17. Розподіл росіян за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

1.2.18. Частка росіян серед усього населення (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

1.3. Мовна структура населення (територіальний вимір)

1.3.1. Чисельність усього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 1989 році (осіб)

1.3.2. Чисельність усього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 2001 році (осіб)

1.3.3. Зміни чисельності всього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989–2001 рр. (осіб)

1.3.4. Зміни чисельності всього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989–2001 рр. (осіб)

1.3.5. Мовна структура населення: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) у 1989 та 2001 рр. (у %)

1.3.6. Відмінності в етнічному складі та мовній структурі населення в 1989 та 2001 рр.: українці та україномовне населення (1), росіяни та російськомовне населення (2), етнічні групи, крім росіян та населення з іншими мовами, крім української та російської (3) (у %)

1.3.7. Територіальне розміщення всього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

1.3.8. Зміни територіального розміщення всього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989–2001 рр. (у %)

1.3.9. Частка російськомовних серед усього населення (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

1.3.10. Територіальне розміщення всього населення (1), українців (2), україномовного населення (3), росіян (4), російськомовного населення (5), україномовних (6) та російськомовних (7) українців, російськомовних (8) та україномовних (9) росіян, інших меншин (10) у прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах в 2001 році, (у %)

1.3.11. Частка російськомовних серед українців за віком у 1989 та 2001 рр. (у %)

1.3.12. Частка російськомовних серед українців (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

1.4. Територіальне розміщення етнічних груп

1.4.1. Чисельність окремих етнічних меншин у містах обласного підпорядкування та районах, де їхня частка серед усього населення перевищувала 5% в 2001 році (осіб)

1.4.2. Частка окремих етнічних груп, окрім росіян серед усього населення областей, міст обласного підпорядкування та районів (більше 5%) у 2001 році

1.4.3. Розподіл за рідною мовою етнічних груп в Україні та в прикордонних областях у 2001 році (у %)

1.4.4. Територіальне розміщення етнічних груп у прикордонні у 2001 році (у %)

2. Міське населення

2.1. Етнічна та мовна структура міського населення України

2.1.1. Етнічний склад та мовна структура міського населення України в 1989 та 2001 рр. (осіб)

2.1.2. Зміни етнічного складу та мовної структури міського населення України за 1989–2001 рр. (осіб, у %)

2.1.3. Розподіл за рідною мовою міського населення України в 1989 та 2001 рр.: власна національна мова, українська мова, російська мова (у %)

2.1.4. Структура міського населення за етнічними ознаками та рідною мовою: власна національна, українська, російська в 1989 та 2001 рр. (у %)

2.1.5. Структура етнічних груп (міське населення) та за рідною мовою: власна національна, українська, російська в 1989 та 2001 рр. (у %)

2.1.6. Структура етнічних груп, окрім росіян (міське населення) та за рідною мовою: власна національна, українська, російська в 1989 та 2001 рр. (у %)

2.1.7. Рівень урбанізації населення за етнічними ознаками та за рідною мовою: власна національна, українська, російська в 1989 та 2001 рр. (у %)

2.2. Етнічний склад міського населення (територіальний вимір)

2.2.1. Чисельність усього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (осіб)

2.2.2. Чисельність усього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (осіб)

2.2.3 Зміни чисельності всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (осіб)

2.2.4. Зміни чисельності всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (у %)

2.2.5. Етнічний склад міського населення: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

2.2.6. Зміни етнічного складу міського населення: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) за 1989–2001 рр. (у %)

2.2.7. Відмінності в етнічному складі міського та сільського населення в 1989 та 2001 рр.: українці (1), росіяни (2), етнічні групи, крім росіян (3) (у %)

2.2.8. Структура міських етнічних груп: росіяни (1), етнічні групи, крім росіян (2) у 1989 та 2001 рр. (у %)

2.2.9. Територіальне розміщення всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (у %)

2.2.10. Територіальне розміщення всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (у %)

2.2.11. Зміни територіального розміщення всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (у %)

2.2.12. Рівень урбанізації всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (у %)

2.2.13. Рівень урбанізації всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (у %)

2.2.14. Зміни рівня урбанізації всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (у %)

2.2.15. Частка українців (1), росіян (2), україномовного населення (3), російськомовного населення (4) серед усього населення та частка російськомовних серед українців (5) в обласних центрах, Києві, Сімферополі та Севастополі в 2001 році (у %)

2.2.16. Зміни частки українців (1), росіян (2), україномовного населення (3), російськомовного населення (4) серед усього населення та частки російськомовних серед українців (5) у обласних центрах, Києві, Сімферополі та Севастополі за 1989–2001 рр. (у %)

2.2.17. Рівень частки українців (I) та україномовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) в 1989 році (у %)

2.2.18. Рівень частки українців (I) та україномовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) в 2001 році (у %)

2.2.19. Зміни рівня частки українців (I) та україномовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) за 1989–2001 рр. (у %)

2.2.20. Зміни чисельності українців (I) та україномовного населення (II): серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) за 1989–2001 рр. (у %)

2.2.21. Рівень частки росіян (I) та російськомовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) в 1989 році (у %)

2.2.22. Рівень частки росіян (I) та російськомовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) в 2001 році (у %)

2.2.23. Зміни рівня частки росіян (I) та російськомовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) за 1989–2001 рр. (у %)

2.2.24. Зміни чисельності росіян (I) та російськомовного населення (II): серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) за 1989–2001 рр. (у %)

2.2.25. Розподіл росіян – мешканців міст за місцем народження: в Україні (1), у т. ч. у тих областях, де жили (2) та за межами України (3), у т. ч. у Російській Федерації (4) за переписом населення 2001 року (осіб, у %)

2.3. Мовна структура міського населення (територіальний вимір)

2.3.1. Чисельність усього міського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 1989 році (осіб)

2.3.2. Чисельність усього міського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 2001 році (осіб)

2.3.3. Зміни чисельності всього міського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989–2001 рр. (осіб)

2.3.4 Зміни чисельності всього міського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989–2001 рр. (у %)

2.3.5. Мовна структура міського населення: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) у 1989 та 2001 рр. (у %)

2.3.6. Зміни мовної структури міського населення: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) за 1989–2001 рр. (у %)

2.3.7. Відмінності в етнічному складі та мовній структурі міського населення в 1989 та 2001 рр.: українці та україномовне населення (1), росіяни та російськомовне населення (2), етнічні групи, крім росіян та населення з іншими мовами, крім української та російської (3) (у %)

2.3.8. Відмінності в мовній структурі міського та сільського населення в 1989 та 2001 рр.: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) (у %)

3. Сільське населення

3.1. Етнічна та мовна структура сільського населення України

3.1.1. Етнічний склад та мовна структура сільського населення України в 1989 та 2001 рр. (осіб)

3.1.2. Зміни етнічного складу та мовної структури сільського населення України за 1989–2001 рр. (осіб, у %)

3.1.3. Розподіл за рідною мовою сільського населення України в 1989 та 2001 рр.: власна національна, українська, російська (у %)

3.1.4. Структура сільського населення за етнічними ознаками (1) та рідною мовою: власна національна (2), українська (3), російська (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

3.1.5. Структура етнічних груп (сільське населення) (1) та рідною мовою: власна національна (2), українська (3), російська (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

3.1.6. Структура етнічних груп, окрім росіян (сільське населення) (1) та рідною мовою: власна національна (2), українська (3), російська (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

3.1.7. Частка сільського населення серед населення за етнічними ознаками (1) та рідною мовою: власна національна (2), українська (3), російська (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

3.2. Етнічний склад сільського населення (територіальний вимір)

3.2.1. Чисельність усього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (осіб)

3.2.2. Чисельність усього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (осіб)

3.2.3. Зміни чисельності всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (осіб)

3.2.4. Зміни чисельності всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (у %)

3.2.5. Етнічний склад сільського населення: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

3.2.6. Зміни етнічного складу сільського населення: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) за 1989–2001 рр. (у %)

3.2.7. Структура сільських етнічних груп: росіяни (1), етнічні меншини, крім росіян (2) у 1989 та 2001 рр. (у %)

3.2.8. Територіальне розміщення всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (у %)

3.2.9. Територіальне розміщення всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (у %)

3.2.10. Зміни територіального розміщення всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (у %)

3.2.11. Частка сільського населення серед усього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (у %)

3.2.12. Частка сільського населення серед усього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (у %)

3.2.13. Зміни частки сільського населення серед усього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989–2001 рр. (у %)

3.3. Мовна структура сільського населення (територіальний вимір)

3.3.1. Чисельність усього сільського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 1989 році (осіб)

3.3.2. Чисельність усього сільського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 2001 році (осіб)

3.3.3. Зміни чисельності всього сільського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989–2001 рр. (осіб)

3.3.4. Зміни чисельності всього сільського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989–2001 рр. (у %)

3.3.5. Мовна структура сільського населення: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) у 1989 та 2001 рр. (у %)

3.3.6. Зміни мовної структури сільського населення: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) за 1989–2001 рр. (у %)

1. Все населення

1.1. Етнічна та мовна структура населення України

Таблиця 1.1.1.

Етнічний склад та мовна структура населення України в 1989 та 2001 рр. (осіб)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	загальна чисель- ність	загальна чисель- ність	власна націона- льна мо- ва	власна націона- льна мо- ва	українсь- ка мова	українсь- ка мова	російська мова	російська мова
	1	2	3	4	5	6	7	8
усе насе- лення	51 452 034	48 240 902	45 202 380	41 093 957	33 271 865	32 577 468	16 898 273	14 273 670
українці	37 419 053	37 541 693	32 825 373	31 970 728	32 825 373	31 970 728	4 578 390	5 544 729
етнічні групи	14 032 981	10 699 209	12 377 007	9 123 229	446 492	606 740	12 319 883	8 728 941
росіяни	11 355 582	8 334 141	11 172 508	7 993 832	177 534	328 152	11 172 508	7 993 832
етнічні групи, крім росі- ян:	2 677 399	2 365 068	1 204 499	1 129 397	268 958	278 588	1 147 375	735 109
білоруси	440 045	275 763	156 200	54 573	40 761	48 202	242 713	172 251
молдовани	324 525	258 619	253 024	181 124	19 934	27 775	50 429	45 607
кримські татари	46 807	248 193	43 334	228 373	83	184	1 868	15 208
болгари	233 800	204 574	162 586	131 237	6 293	10 277	63 676	62 067
угорці	163 111	156 566	156 011	149 431	4 233	5 367	2 604	1 513
румун	134 825	150 989	83 966	138 522	13 203	9 367	4 670	2 297
поляки	219 179	144 130	27 500	18 660	146 026	102 268	44 420	22 495
євреї	486 326	103 591	34 635	3 213	10 081	13 924	440 747	85 964
вірмени	54 200	99 894	26 538	50 363	1 549	5 798	25 744	43 105
греки	98 594	91 548	18 269	5 829	2 308	4 359	77 717	80 992
татари	86 875	73 304	42 489	25 770	1 455	3 310	42 601	43 060
цигани	47 917	47 587	28 074	21 266	5 915	10 039	4 928	6 378
азербай- джанці	36 961	45 176	26 771	23 958	944	3 224	9 019	16 968
грузини	23 540	34 199	12 447	12 539	967	2 818	10 035	18 589
німці	37 849	33 302	8 778	4 056	3 466	7 360	25 451	21 549
гагаузи	31 967	31 923	25 401	22 822	450	1 102	5 478	7 232
корейці	8 669	12 711	2 955	2 223	127	700	5 551	9 662
узбеки	20 333	12 353	14 546	3 604	707	1 818	4 833	5 996
чуваші	20 395	10 593	8 601	2 268	338	564	11 376	7 636
мордва	19 332	9 331	6 189	1 473	360	646	12 706	7 168
турки	262	8 844	94	7 923	22	133	125	567
литовці	11 278	7 207	5 406	1 932	523	1 029	5 294	4 182
араби	1 240	6 575	1 013	4 071	19	897	175	1 235
словаки	7 943	6 397	2 814	2 633	2 601	2 665	536	335
чехи	9 122	5 917	3 237	1 190	2 797	2 503	2 957	2 144
казахи	10 105	5 526	6 540	1 041	509	822	3 341	3 470
латиші	7 142	5 079	2 456	957	393	872	4 253	3 188
осетини	6 345	4 834	2 593	1 150	237	401	3 371	3 110
удмурти	8 583	4 712	3 119	729	152	380	5 275	3 515
лезгини	4 810	4 349	2 815	1 507	158	330	1 653	2 341
таджики	4 447	4 255	3 171	1 521	140	488	1 001	1 983
башкири	7 402	4 253	3 129	843	195	336	3 848	2 920
марійці	7 368	4 130	3 331	1 059	155	264	3 828	2 758
в'єтнам- ці	472	3 850	436	3 641	2	29	30	164
туркмени	3 399	3 709	2 352	719	117	1 079	889	1 392
албанці	3 343	3 308	1 778	1 740	59	301	1 435	1 181
ассирійці	2 759	3 143	1 174	883	67	408	1 490	1 730
чеченці	1 844	2 877	1 177	1 581	45	212	600	977
естонці	4 208	2 868	1 293	416	117	321	2 755	2 107
китайці	679	2 213	134	1 817	60	73	483	307

	1	2	3	4	5	6	7	8
курди	238	2 088	132	1 173	13	236	77	396
даргинці	1 550	1 610	1 024	409	40	199	469	955
комі	3 959	1 545	1 569	330	82	127	2 275	1 046
карели	2 276	1 522	614	96	46	145	1 597	1 244
аварці	2 677	1 496	1 383	582	44	121	1 155	761
народи Індії та Пакистану	175	1 483	118	1 092	9	26	104	192
абхаз	990	1 458	520	317	31	268	424	797
караїми	1 404	1 196	132	72	17	160	1 228	931
комі- перм'яки	2 146	1 165	738	160	37	79	1 360	898
киргизи	2 297	1 128	1 522	208	395	221	459	617
лакці	1 035	1 019	613	199	21	271	352	514
афганці	360	1 008	292	551	2	60	52	213
табасарани	932	977	749	482	17	114	139	356
іспанці	729	965	247	146	19	412	456	379
ороки	2	959	1	12	0	179	1	710
іжорці	9	812	1	2	0	1	8	62
фіни	1 086	768	234	73	58	89	785	558
кумики	868	718	620	244	18	111	226	350
американці	11	709	7	556	0	34	4	88
серби	637	623	233	219	83	104	243	218
удіни	109	592	58	342	3	9	42	188
нівхи	10	584	0	4	1	76	6	352
кабардинці	959	473	491	89	31	57	431	319
інгуші	466	455	313	164	13	33	130	240
італійці	316	420	61	91	40	110	188	199
перси	228	419	43	251	22	15	153	110
кримчаки	679	406	142	68	1	41	521	263
буряти	849	391	343	41	23	35	479	312
ногайці	331	385	201	227	4	12	113	130
адигейці	688	338	342	67	13	19	324	242
турки- месхетинці	-	336	-	272	-	2	-	35
калмики	635	325	300	17	14	130	316	170
якути	619	304	259	56	19	47	336	198
орочі	19	288	9	5	0	52	5	174
вепси	169	281	55	11	11	186	97	63
кубинці	520	262	363	139	9	30	104	87
французи	168	258	59	105	26	52	82	93
ліви	6	235	2	46	0	23	3	43
чуванці	35	226	16	36	1	16	17	160
ненці	204	217	46	6	15	32	136	175
балкарці	244	206	116	40	6	36	107	115
черкеси	447	199	218	25	9	20	212	136
уйгури	194	197	94	23	14	18	79	127
карачаївці	342	190	200	35	10	22	120	113
шведи	-	188	-	32	-	122	-	28
євреї гір- ські	136	166	31	23	12	12	87	121
хакаси	299	162	105	17	11	21	180	120
ескімоси	3	153	0	6	0	9	3	86
голанці	43	139	16	32	2	36	24	64
рутульці	75	137	44	36	3	12	26	80
саамі	19	136	8	3	0	20	11	95
дунгани	140	133	59	4	7	74	58	49
талиші	11	133	8	28	1	19	2	78
абазини	113	128	61	24	3	4	45	86
хорвати	156	126	61	23	20	27	65	38
каракалпа- ки	273	117	180	40	7	12	74	50

	1	2	3	4	5	6	7	8
австрійці	64	112	13	16	8	28	38	64
англійці	58	112	29	50	6	16	18	37
агули	78	108	58	20	1	28	16	53
євреї гру- зинські	56	108	19	1	1	70	35	29
євени	25	104	4	19	0	6	19	7
халха	315	104	277	56	6	2	27	40
хант	91	100	13	6	1	29	77	55
цахури	62	83	34	16	9	16	10	31
алтайці	150	81	40	6	7	9	103	62
ульчі	13	76	1	5	1	8	5	43
коряки	52	69	24	5	1	5	25	55
тати	248	64	98	9	1	0	135	46
селькупи	11	62	3	1	0	6	8	49
негідальці	10	52	3	31	1	0	5	11
канадці	-	51	-	21	-	9	-	15
євенки	111	48	21	4	6	3	62	35
нганасани	1	44	1	3	0	0	0	26
японці	23	44	9	21	0	4	14	18
мансі	37	43	9	5	8	9	13	26
тувинці	94	43	48	4	0	2	44	24
нанайці	39	42	15	4	0	3	22	33
удегейці	24	42	9	8	3	6	10	19
кети	8	37	3	2	0	7	5	22
шорці	68	33	15	3	1	1	50	28
белуджі	45	31	11	16	1	6	33	7
чукчі	22	30	6	3	3	2	4	24
долгани	182	26	34	4	25	2	36	10
енці	1	26	0	18	0	0	1	6
ітельмени	2	18	1	1	0	4	1	6
тофалари	3	18	0	0	0	5	2	11
євреї сере- дньоазій- ські	110	13	9	0	8	0	92	12
чільйці	-	13	-	2	-	5	-	4
юкагири	3	12	1	2	0	0	2	6
алеути	25	6	7	0	1	1	12	4
інші етно- си	3 904	3 228	2 254	1 027	109	144	623	790
етнічне походжен- ня не вка- зане	177	188 639	0	0	0	1 108	0	1 844

Таблиця 1.1.2.

Зміни етнічного складу та мовної структури населення України за 1989-2001 рр. (осіб, у %)

	загальна чисельність		власна національна мова		українська мова		російська мова	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
	1	2	3	4	5	6	7	8
усе насе- лення	-3 211 132	-6,24	-4 108 423	-9,09	-694 397	-2,09	-2 624 604	-15,53
українці	+122 640	+0,33	-854 645	-2,60	-854 645	-2,60	+966 339	+21,11
етнічні групи	-3 333 772	-23,76	-3 253 778	-26,29	+160 248	+35,89	-3 590 942	-29,15
росіяни	-3 021 441	-26,61	-3 178 676	-28,45	+150 618	+84,84	-3 178 676	-28,45
етнічні групи, крім росі- ян	-312 331	-11,67	-75 102	-6,24	+9 630	+3,58	-412 266	-35,93
білоруси	-164 282	-37,33	-101 627	-65,06	+7 441	+18,26	-70 462	-29,03
молдовани	-65 906	-20,31	-71 900	-28,42	+7 841	+39,33	-4 822	-9,56

	1	2	3	4	5	6	7	8
кримські татари	+201 386	+430,25	+185 039	+427,01	+101	+121,69	+13 340	+714,13
болгари	-29 226	-12,50	-31 349	-19,28	+3 984	+63,31	-1 609	-23,14
угорці	-6 545	-4,01	-6 580	-4,22	+1 134	+26,79	-1 091	-41,90
румун	+16 164	+11,99	+54556	+64,97	-3 836	-29,05	-2 373	-50,81
поляки	-75 049	-34,24	-8 840	-32,15	-43 758	-29,97	-21 925	-49,36
євреї	-382 735	-78,70	-31 472	-90,87	+3 843	-38,12	-354 783	-80,50
вірмени	+45 694	+84 30	+23825	+89,78	+4 249	+274,31	+17361	+67,44
греки	-7 046	-7,15	-12 440	-68,09	+2 051	+88,86	+3 275	+4,21
татари	-13 571	-15,62	-16 719	-39,35	+1 855	+127,49	+459	+1,08
цигани	-330	-0,69	-6 808	-24,25	+4 124	+69,72	+1 450	+29,42
азербай-джанці	+8 215	+22,23	-2 813	-10,51	+2 280	+241,53	+7 949	+88,14
грузини	+10 659	+45,28	+92	+0,74	+1 851	+191,42	+8 554	+85,24
німці	-3 650	-9,64	-3 761	-42,85	+3 894	+112,35	-3 902	-15,33
гагаузи	-44	-0,14	-2 579	-10,15	+652	+144,89	+1 753	+32,00
корейці	+4 042	+46,63	-732	-24,77	+573	+451,18	+4 107	+73,93
узбеки	-7 980	-39,25	-10 942	-75,22	+1 111	+157,14	+1 163	+24,06
чуваші	-9 802	-48,06	-6 333	-73,63	+226	+66,86	-3 740	-32,88
мордва	-10 001	-51,73	-4 716	-76,20	+286	+79,44	-5 538	-43,59
турки	+8 582	+3275,57	+7 829	+8328,72	+111	+504,55	+442	+353,60
литовці	-4 071	-36,10	-3 474	-64,26	+506	+96,75	-1 112	-21,00
араби	+5 335	+430,24	+3 058	+301,88	+878	+4621,05	+1 060	+605,71
словаки	-1 546	-19,46	-181	-6,43	+64	+2,46	-201	-37,50
чехи	-3 205	-35,13	-2 047	-63,24	-294	-10,51	-813	-27,49
казахи	-4 579	-45,31	-5 499	-84,08	+313	+61,49	+129	+3,86
латиші	-2 063	-28,89	-1 499	-61,03	+479	+121,88	-1 065	-25,04
осетини	-1 266	-19,95	-1 443	-55,65	+164	+69,20	-261	-7,74
удмурти	-3 871	-45,10	-2 390	-76,63	+228	+150,00	-1 760	-33,36
лезгини	-461	-9,58	-1 308	-46,47	+172	+108,86	+688	+41,62
таджики	-192	-4,32	-1 650	-52,03	+348	+248,57	+982	+98,10
башкири	-3 149	-42,54	-2 286	-73,06	+141	+72,31	-928	-24,12
марійці	-3 238	-43,95	-2 272	-68,21	+109	+70,32	-1 070	-27,95
в'єтнамці	+3 378	+715,68	+3 205	+735,09	+27	+1350,00	+134	+446,67
туркмени	+310	+9,12	-1 633	-69,43	+962	+822,22	+503	+56,58
албанці	-35	-1,05	-38	-2,14	+242	+410,17	-254	-17,70
ассирійці	+384	+13,92	-291	-24,79	+341	+508,96	+240	+16,11
чеченці	+1 033	+56,02	+404	+34,32	+167	+371,11	+377	+62,83
єстонці	-1 340	-31,84	-877	-67,83	+204	+174,36	-648	-23,53
китайці	+1 534	+225,92	+1 683	+1255,97	+13	+21,67	-176	-36,44
курди	+1 850	+777,31	+1 041	+788,64	+223	+1715,38	+319	+414,29
даргинці	+60	+3,87	-615	-60,06	+159	+397,50	+486	+103,62
комі	-2 414	-60,97	-1 239	-78,97	+45	+54,88	-1 229	-54,02
карели	-754	-33,13	-518	-84,36	+99	+215,22	-353	-22,10
аварці	-1 181	-44,12	-801	-57,92	+77	+175,00	-394	-34,11
народи Індії й Пакистану	+1 308	+747,43	+974	+825,42	+17	+188,89	+88	+84,62
абхази	+468	+47,27	-203	-39,04	+237	+764,52	+373	+87,97
караїми	-208	-14,81	-60	-45,45	+143	+841,18	-297	-24,19
комі-перм'яки	-981	-45,71	-578	-78,32	+42	+113,51	-462	-33,97
киргизи	-1 169	-50,89	-1 314	-86,33	-74	-25,08	+158	+34,42
лакці	-16	-1,55	-414	-67,54	+250	+1190,48	+162	+46,02
афганці	+648	+180,00	+259	+88,70	+58	+2900,00	+161	+309,62
табасарани	+45	+4,83	-267	-35,65	+97	+570,59	+217	+156,12
іспанці	+236	+32,37	-101	-40,89	+393	+2068,42	-77	-16,89
ороки	+957	+47850,0	+11	+1100,0	+179	*	+709	+70900,0
іжорці	+803	+8922,22	+1	+100,00	+1	*	+54	+675,00
фіни	-318	-29,28	-161	-68,80	+31	+53,45	-227	-28,92
кумики	-150	-17,28	-376	-60,65	+93	+516,67	+124	+54,87
американці	+698	+6345,45	+549	+7842,86	+34	*	+84	+2100,00

	1	2	3	4	5	6	7	8
серби	-14	-2,20	-14	-6,01	+21	+25,30	-25	-10,29
удіни	+483	+443,12	+54	+93,10	+6	+200,00	+146	+347,62
нівхи	+574	+5740,00	+4	*	+75	+7500,00	+346	+5766,67
кабардинці	-486	-50,68	-402	-81,87	+26	+83,87	-112	-25,99
інгуші	-11	-2,36	-149	-47,60	+20	+153,85	+110	+84,62
італійці	+104	+32,91	+30	+49,18	+70	+175,00	+11	+5,85
перси	+191	+83,77	+208	+483,72	-6	-27,27	-43	-28,10
кримчаки	-273	-40,21	-74	-52,11	+40	+4000,00	-258	-49,52
буряти	-458	-53,95	-302	-88,05	+12	+52,17	-167	-34,86
ногайці	+54	+16,31	+26	+12,94	+8	+200,00	+17	+15,04
адигейці	-350	-50,87	-275	-80,41	+6	+46,15	-82	-25,31
турки-мехетинці	-	-	-	-	-	-	-	-
калмики	-310	-48,82	-183	-91,50	+116	+828,57	-146	-46,20
якути	-315	-50,89	-203	-78,38	+28	+147,37	-138	-41,07
орочі	+269	+415,79	-4	-44,44	+52	*	+169	+3380,00
вепси	+112	+66,17	-44	-80,00	+175	+1590,91	-34	-35,05
кубинці	-258	-49,62	-224	-61,71	+21	+233,33	-17	-16,35
французи	+90	+53,57	+46	+77,97	+26	+50,00	+11	+13,41
ліви	+229	+3816,67	+44	+2200,00	+23	*	+40	+1333,33
чуванці	+191	+545,71	+20	+125,00	+15	+1500,00	+143	+841,18
ненці	+13	+63,73	-40	-88,96	+17	+113,33	+39	+28,68
балкарці	-38	-15,57	-76	-65,52	+30	+500,00	+8	+7,48
черкеси	-248	-55,48	-193	-88,53	+11	+122,22	-76	-35,85
уйгури	+3	+1,55	-71	-75,53	+4	+28,57	+48	+60,76
карачаївці	-152	-44,44	-165	-82,50	+12	+120,00	-7	-5,83
шведи	-	-	-	-	-	-	-	-
євреї гірські	+30	+22,06	-8	-25,81	0	0,00	+34	+39,08
хакаси	-137	-45,82	-88	-83,81	+10	+90,91	-60	-33,33
ескімоси	+150	+5000,00	+6	*	+9	*	+83	+2766,67
голанці	+96	+223,26	+16	+100,00	+34	+1700,00	+40	+166,67
ругульці	+62	+82,67	-8	-18,18	+17	+566,67	+54	+207,69
саамі	+117	+615,79	-5	-62,50	+20	*	+84	+763,64
дунгани	-7	-5,00	-55	-93,22	+67	+957,14	-9	-15,52
талиші	+122	+1109,09	+20	+250,00	+18	+1800,00	+76	+3800,00
абазини	+15	+13,27	-37	-60,66	+1	+33,33	+41	+91,11
хорвати	-30	-19,23	-38	-62,30	+7	+35,00	-27	-41,54
каракалпаки	-156	-57,14	-140	-77,78	+5	+71,43	-24	-32,43
австрійці	+48	+75,00	+3	+23,08	+20	+250,00	+26	+68,42
англійці	+54	+93,10	+21	+72,41	+10	+166,67	+19	+105,56
агули	+30	+38,46	-38	-65,52	+27	+2700,00	+37	+231,25
євреї грузинські	+52	+92,86	-18	-94,74	+69	+6900,00	-6	-17,14
євени	+79	+316,00	+15	+375,00	+6	*	-12	-63,16
халха	-211	-66,98	-221	-79,78	-4	-66,67	+13	+48,15
хант	+9	+9,89	-7	-53,85	+28	+2800,00	-22	-28,57
цахури	+21	+33,87	-18	-52,94	+7	+77,78	+21	+210,00
алтайці	-69	-46,00	-34	-85,00	+2	+28,57	-41	-39,81
ульчі	+63	+484,62	+4	+400,00	+7	+700,00	+38	+760,00
коряки	+17	+32,69	-21	-87,50	+4	+400,00	+30	+120,00
тати	-184	-74,19	-89	-90,82	-1	-100,00	-89	-65,93
селькупи	+51	+463,64	-2	-66,67	+6	*	+41	+512,50
негідальці	+42	+420,00	+28	+933,33	-1	**	+6	+120,00
канадці	-	-	-	-	-	-	-	-
євенки	-63	-56,76	-17	-80,95	-3	-50,00	-27	-43,55
нганасани	+43	+4300,00	+2	+200,00	0	0,00	+26	*
японці	+21	+91,30	+12	+133,33	+4	*	+4	+28,57
мансі	+6	+16,22	-4	-44,44	+1	+12,50	+13	+100,00
тувинці	-51	-54,26	-44	-91,67	+2	*	-20	-45,45
нанайці	+3	+7,69	-11	-73,33	+3	*	+11	+50,00

	1	2	3	4	5	6	7	8
удегейці	+18	+75,00	-1	-11,11	+3	+100,00	+9	+90,00
кети	+29	+362,50	-1	-33,33	+7	*	+17	+340,00
шорці	-35	-51,47	-12	-80,00	0	0,00	-22	-44,00
белуджі	-14	-31,11	+5	+45,45	+5	+500,00	-26	-78,79
чукчі	+8	+36,36	-3	-50,00	-1	-33,33	+20	+500,00
долгани	-156	-85,71	-30	-88,24	-23	-92,00	-26	-72,22
енці	+25	+2500,00	+18	*	0	0,00	+5	+500,00
ітельмени	+16	+800,00	0	0,00	+4	*	+5	+500,00
тофалари	+15	+500,00	0	0,00	+5	*	+10	+500,00
євреї середньоазіатські	-97	-88,18	-9	-100,00	-8	-100,00	-80	-86,96
чільйці	-	-	-	-	-	-	-	-
юкагири	+9	+300,00	+1	+100,00	+5	*	+4	+200,00
алеути	-19	-76,00	-7	-100,00	0	0,00	-8	-66,67
інші етноси	-676	-17,32	-1227	-54,44	+35	+32,11	+167	+26,81
етнічне походження не вказане	+188 462	+1064475,70	-	-	+1108	*	+1844	*

Таблиця 1.1.3.

Розподіл за рідною мовою населення України в 1989 та 2001 рр.: власна національна, українська, російська (у %)

	власна національна			українська			російська		
	1989	2001	1989-	1989	2001	1989-	1989	2001	1989-
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
усе населення	87,85	85,18	-2,67	64,67	67,53	+2,86	32,84	29,59	-3,25
українці	87,72	85,16	-2,56	87,72	85,16	-2,56	12,24	14,77	+2,53
етнічні групи	88,20	85,27	-2,93	3,18	5,67	+2,49	87,79	81,58	-6,21
росіяни	98,39	95,92	-2,47	1,56	3,94	+2,38	98,39	95,92	-2,47
етнічні групи, білоруси	44,99	47,75	+2,76	10,05	11,78	+1,73	42,85	31,08	-11,77
молдовани	35,50	19,79	-15,71	9,26	17,48	+8,22	55,16	62,46	+7,30
кримські татари	77,97	70,04	-7,93	6,14	10,74	+4,60	15,54	17,63	+2,09
болгари	92,58	92,01	-0,57	0,18	0,07	-0,11	3,99	6,13	+2,14
угорці	69,54	64,15	-5,39	2,69	5,02	+2,33	27,24	30,34	+3,10
румуни	95,65	95,44	-0,21	2,60	3,42	+0,82	1,60	0,97	-0,63
поляки	62,28	91,74	+29,46	9,79	6,20	-3,59	3,46	1,52	-1,94
євреї	12,55	12,95	+0,40	66,62	70,96	+4,34	20,27	15,61	-4,66
вірмени	7,12	3,10	-4,02	2,07	13,44	+11,37	90,63	82,98	-7,65
греки	48,96	50,42	+1,46	2,86	5,80	+2,94	47,50	43,15	-4,35
татари	18,53	6,37	-12,16	2,34	4,76	+2,42	78,83	88,47	+9,64
цигани	48,91	35,15	-13,76	1,67	4,52	+2,85	49,04	58,74	+9,70
азербайджанці	58,59	44,69	-13,90	12,34	21,10	+8,76	10,28	13,40	+3,12
грузини	72,43	53,03	-19,40	2,55	7,14	+4,59	24,40	37,56	+13,16
німці	52,88	36,66	-16,22	4,11	8,24	+4,13	42,63	54,36	+11,73
гагаузи	23,19	12,18	-11,01	9,16	22,10	+12,94	67,24	64,71	-2,53
корейці	79,46	71,49	-7,97	1,41	3,45	+2,04	17,14	22,65	+5,51
узбеки	34,09	17,49	-16,60	1,46	5,51	+4,05	64,03	76,01	+11,98
чуваші	71,54	29,18	-42,36	3,48	14,72	+11,24	23,77	48,54	+24,77
мордва	42,17	21,41	-20,76	1,66	5,32	+3,66	55,78	72,09	+16,31
турки	32,01	15,79	-16,22	1,86	6,92	+5,06	65,73	76,82	+11,09
литовці	35,88	89,59	+53,71	8,40	1,50	-6,90	47,71	6,41	-41,30
араби	47,93	26,81	-21,12	4,64	14,28	+9,64	46,94	58,03	+11,09
словаки	81,69	61,92	-19,77	1,53	13,64	+12,11	14,11	18,78	+4,67
чехи	35,43	41,16	+5,73	32,45	41,66	+8,91	6,75	5,24	-1,51
казахи	35,49	20,11	-15,38	30,66	42,30	+11,64	32,42	35,23	+3,81
латиші	64,72	18,84	-45,88	5,04	14,88	+9,84	33,06	62,79	+29,73
	34,39	18,84	-15,55	5,50	17,17	+11,67	59,55	62,77	+3,22

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
осетини	40,87	23,79	-17,08	3,74	8,30	+4,56	51,13	64,34	+13,21
удмурти	35,34	15,47	-20,87	1,77	8,06	+6,29	61,46	74,60	+13,14
лезгини	58,52	34,65	-23,87	3,28	7,59	+4,11	34,37	53,83	+19,46
таджики	71,31	35,75	-35,56	3,15	11,47	+8,32	22,51	46,60	+24,09
башкири	42,27	19,82	-22,45	2,63	7,90	+5,27	51,99	68,66	+16,67
марійці	45,21	25,64	-19,57	2,10	6,39	+4,29	51,95	66,78	+14,83
в'єтнамі	92,37	94,57	+2,20	0,42	0,75	+0,33	6,36	4,26	-2,10
туркмени	69,20	19,39	-49,81	3,44	29,09	+25,65	26,15	37,53	+11,38
албанці	53,19	52,60	-0,59	1,76	9,10	+7,34	42,92	35,70	-7,22
ассирійці	42,55	28,09	-14,46	2,43	12,98	+10,55	54,01	55,04	+1,03
чеченці	63,83	54,95	-8,88	2,44	7,37	+4,93	32,54	33,96	+1,42
єстонці	30,73	14,50	-16,23	2,78	11,19	+8,41	65,47	73,47	+8,00
китайці	19,73	82,11	+62,38	8,84	3,30	-5,54	71,13	13,87	-57,26
курди	55,46	56,18	+0,72	5,46	11,30	+5,84	32,35	18,97	-13,38
даргинці	66,06	25,40	-40,66	2,58	12,36	+9,78	30,26	59,32	+29,06
комі	39,63	21,36	-18,27	2,07	8,22	+6,15	57,46	67,70	+10,24
карели	26,98	6,31	-20,67	2,02	9,53	+7,51	70,17	81,73	+11,56
аварці	51,66	38,90	-12,76	1,64	8,09	+6,45	43,15	50,87	+7,72
народи Індії та Пакистану	67,43	73,63	+6,20	5,14	1,75	-3,39	21,71	12,95	-8,76
абхазів	52,53	21,74	-30,79	3,13	18,38	+15,25	42,83	54,66	+11,83
караїми	9,40	6,02	-3,38	1,21	13,38	+12,27	87,46	77,84	-9,62
комі-перм'яки	34,39	13,73	-20,66	1,72	6,78	+5,06	63,37	77,08	+13,71
киргизи	66,26	18,44	-47,82	12,84	19,59	+6,75	19,98	54,70	+34,72
лакці	59,23	19,53	-39,70	2,03	26,59	+24,56	34,01	50,44	+16,43
афганці	81,11	54,66	-26,45	0,56	5,95	+5,39	14,14	21,13	+6,69
табасарани	80,36	49,33	-31,03	1,82	11,67	+9,85	14,91	36,44	+21,53
іспанці	33,88	15,13	-18,75	2,61	42,69	+40,08	62,55	39,27	-23,28
ороки	50,00	1,25	-48,75	0,00	18,67	+18,67	50,00	74,04	+24,04
іжорці	11,11	0,25	-10,86	0,00	0,12	+0,12	88,89	7,64	-81,25
фіни	21,55	9,51	-12,04	5,34	11,59	+6,25	72,28	72,66	+0,38
кумики	71,43	33,98	-37,45	2,07	15,46	+13,39	26,04	48,75	+22,71
американці	63,64	78,42	+14,78	0,00	4,80	+4,80	36,36	12,41	-23,95
серби	36,58	35,15	-1,43	13,03	16,69	+3,66	38,15	34,99	-3,16
удіни	53,21	57,77	+4,56	2,74	1,52	-1,33	38,53	31,76	-6,72
нівхи	0,00	0,68	+0,68	10,00	13,01	+3,01	60,00	60,27	+0,27
кабардинці	51,20	18,82	-32,38	3,23	12,05	+8,82	44,94	67,44	+22,50
інгуші	67,17	36,04	-31,13	2,79	7,25	+4,46	27,90	52,75	+24,85
італійці	19,30	21,67	+2,37	12,66	26,19	+13,53	59,49	47,38	-12,11
перси	18,86	59,90	+41,04	9,65	3,82	-5,83	67,11	26,25	-40,86
кримчаки	20,91	16,75	-4,06	0,15	10,10	+9,95	76,73	64,78	-2,33
буряти	40,40	10,49	-29,91	2,71	8,95	+6,24	56,42	79,80	+23,38
ногайці	60,73	58,96	-1,77	1,21	3,12	+1,91	34,14	33,77	-0,37
адигейці	49,71	19,82	-29,89	1,89	5,62	+3,73	47,09	71,60	+24,51
турки-месхетинці	-	80,95	-	-	0,60	-	-	10,42	-
калмики	47,24	5,23	-42,01	8,82	40,00	+37,80	49,76	52,31	+2,55
якути	41,84	18,42	-23,42	3,07	15,46	+12,39	54,28	65,13	+10,85
орочі	47,37	1,74	-45,63	0,00	18,06	+18,06	26,32	60,42	+34,10
вепси	32,54	3,91	-28,63	6,51	66,19	+59,68	57,40	22,42	-34,98
кубинці	69,81	53,05	-16,76	1,73	11,45	+9,72	20,00	33,21	+13,21
французи	35,12	40,70	+5,58	15,48	20,16	+4,68	48,81	36,05	-12,76
ліви	33,33	19,57	-13,76	0,00	9,79	+9,79	50,00	18,30	-31,70
чуванці	45,71	15,93	-29,78	2,86	7,08	+4,22	48,57	70,80	+22,43
ненці	22,55	2,76	-19,79	7,35	14,75	+7,40	66,67	80,65	+13,58
балкарці	47,54	19,42	-28,12	2,46	17,48	+15,02	43,85	55,83	+11,98
черкеси	48,77	12,56	-35,89	2,01	10,05	+8,04	47,43	68,34	+20,91
уйгури	48,45	11,68	-36,77	7,22	9,14	+1,92	40,72	64,47	+23,75
карачаївці	58,48	18,42	-40,06	2,92	11,58	+8,66	35,09	59,47	+24,38
шведи	-	17,02	-	-	64,89	-	-	14,89	-
євреї гірські	22,79	13,86	-8,93	8,82	7,23	-1,59	63,97	72,89	+8,92
хакаси	35,12	10,49	-24,63	3,68	12,96	+9,68	60,20	74,07	+13,87

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ескімоси	0,00	3,92	+3,92	0,00	5,88	+5,88	100,00	56,21	-43,79
голанці	37,21	23,02	-14,19	4,65	25,90	+21,25	55,81	46,04	-9,77
ругульці	58,67	26,28	-32,39	4,00	8,76	+4,76	34,67	58,39	+23,72
саамі	42,11	2,21	-39,90	0,00	14,71	+14,71	57,89	69,85	+11,96
дунгани	42,14	3,01	-39,13	5,00	54,41	+49,41	41,43	36,84	-4,59
талиші	72,73	21,05	-51,68	9,09	14,29	+5,20	18,18	58,65	+40,47
абазини	53,98	18,75	-35,23	2,65	3,13	+0,48	39,82	67,19	+27,37
хорвати	39,10	18,25	-20,85	12,82	21,43	+8,61	41,66	30,16	-11,50
каракалпаки	65,93	34,19	-31,74	2,56	10,26	+7,70	27,11	42,74	+15,63
австрійці	20,31	14,29	-6,02	12,50	25,00	+12,50	59,38	57,14	-2,24
англійці	50,00	44,64	-5,36	10,34	14,29	+3,95	31,03	33,04	+2,05
агули	74,36	18,52	-55,84	1,28	25,93	+24,65	20,51	49,07	+28,56
євреї грузинські	33,93	0,93	-33,00	1,79	64,81	+63,02	62,50	26,85	-35,65
євени	16,00	18,27	+2,27	0,00	5,77	+5,77	76,00	6,73	-69,27
халха	87,94	53,85	-34,09	1,90	1,92	+0,02	8,57	38,46	+29,89
хант	14,29	6,00	-8,29	1,10	29,00	+27,90	84,62	55,00	-29,62
цахури	54,84	19,28	-35,56	14,52	19,28	+4,76	16,13	37,35	+21,22
алтайці	26,67	7,41	-19,26	4,67	11,11	+6,44	68,67	76,54	+12,09
ульчі	7,69	6,58	-1,11	7,69	10,53	+2,84	38,46	56,58	+18,12
коряки	46,15	7,25	-38,90	1,92	7,25	+5,33	48,08	79,71	+31,63
тати	39,52	14,06	-25,40	0,40	0,00	-0,40	54,44	71,88	+17,44
селькупи	27,27	1,61	-25,66	0,00	9,68	+9,68	72,73	79,03	+6,30
негідальці	30,00	59,62	+29,62	10,00	0,00	-10,00	50,00	21,15	-28,85
канадці	-	41,18	-	-	17,65	-	-	29,41	-
євенки	18,92	8,33	-10,59	5,41	6,25	+0,84	55,86	72,92	+17,06
нганасани	100,00	6,82	-93,18	0,00	0,00	0,00	0,00	59,09	+59,09
японці	39,13	47,73	+8,50	0,00	9,09	+9,09	60,87	40,91	-19,96
мансі	24,32	11,63	-12,69	21,62	20,93	-0,69	35,14	60,47	+25,33
тувинці	51,06	9,30	-41,76	0,00	4,65	+4,65	46,81	55,81	+9,00
нанайці	38,46	9,52	-28,94	0,00	7,14	+7,14	56,41	78,57	+22,16
удегейці	37,50	19,05	-18,45	12,50	14,29	+1,79	41,67	45,24	+3,57
кети	37,50	5,41	-32,09	0,00	18,92	+18,92	62,50	59,46	-3,04
шорці	22,06	9,09	-12,97	1,47	3,03	+1,56	73,53	84,85	+11,32
белуджі	24,44	51,61	+27,15	2,23	19,35	+17,12	73,33	22,58	-50,45
чукчі	27,27	10,00	-17,27	13,64	6,67	-6,97	18,18	80,00	+61,82
долгани	18,68	15,38	-3,30	13,74	7,69	-6,05	19,78	38,46	+18,68
енці	0,00	69,23	+69,23	0,00	0,00	0,00	100,00	23,08	-76,92
ітельмени	50,00	5,56	-44,44	0,00	22,22	+22,22	50,00	33,33	-16,67
тофалари	0,00	0,00	0,00	0,00	27,78	+27,78	66,67	61,11	-5,56
євреї середньо-азіатські	8,18	0,00	-8,18	7,27	0,00	-7,27	83,64	92,31	+8,67
чільйці	-	15,38	-	-	38,46	-	-	30,77	-
юкагири	33,33	16,67	-16,66	0,00	0,00	0,00	66,67	50,00	-16,67
алеути	28,00	0,00	-28,00	4,00	16,67	+12,67	48,00	66,67	+18,67
інші етноси	57,74	62,79	+5,05	2,79	4,46	+1,67	15,96	24,47	+8,51
етнічне походження не вказане	-	-	-	0,00	0,59	+0,59	0,00	0,98	+0,98

Таблиця 1.1.4.

Етнічний склад усього населення (I), структура етнічних меншин (II), структура етнічних меншин, окрім росіян (III) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	I			II			III		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
усе населення	100,0	100,0	-	-	-	-	-	-	-
українці	72,73	77,82	+5,09	-	-	-	-	-	-
етнічні групи	27,27	22,18	-5,09	100,0	100,0	-	-	-	-
росіяни	22,07	17,28	-4,79	80,92	77,89	-3,03	-	-	-

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
етнічні групи, крім росіян	5,20	4,90	-0,30	19,08	22,11	+3,03	100,0	100,0	-
білоруси	0,86	0,57	-0,29	3,14	2,58	-0,56	16,44	11,66	-4,78
молдовани	0,63	0,54	-0,09	2,31	2,42	+0,11	12,12	10,93	-1,19
кримські татари	0,09	0,51	+0,42	0,33	2,32	+1,99	1,75	10,49	+8,74
болгари	0,45	0,42	-0,03	1,67	1,91	+0,24	8,73	8,65	-0,08
угорці	0,32	0,32	0,00	1,16	1,46	+0,30	6,09	6,62	+0,53
румуни	0,26	0,31	+0,05	0,96	1,41	+0,45	5,04	6,38	+1,34
поляки	0,43	0,30	-0,13	1,56	1,35	-0,21	8,19	6,09	-2,10
євреї	0,95	0,21	-0,74	3,47	0,97	-2,50	18,16	4,38	-13,78
вірмени	0,11	0,21	+0,10	0,39	0,93	+0,54	2,02	4,22	+2,20
греки	0,19	0,19	0,00	0,70	0,86	+0,16	3,68	3,87	+0,19
татари	0,17	0,15	-0,02	0,62	0,69	+0,07	3,24	3,10	-0,14
цигани	0,09	0,10	+0,01	0,34	0,44	+0,10	1,79	2,01	+0,22
азербайджанці	0,07	0,09	+0,02	0,26	0,42	+0,16	1,38	1,91	+0,53
грузини	0,05	0,07	+0,02	0,17	0,32	+0,15	0,88	1,45	+0,57
німці	0,07	0,07	0,00	0,27	0,31	+0,04	1,41	1,41	0,00
гагаузи	0,06	0,07	+0,01	0,23	0,30	+0,07	1,19	1,35	+0,16
представники всіх інших етносів та етнічне походження не вказане	0,40	0,77	+0,37	1,50	3,41	+1,91	7,89	15,48	+7,59
корейці	0,017	0,026	+0,009	0,062	0,119	+0,057	0,324	0,537	+0,213
узбеки	0,039	0,026	-0,013	0,145	0,115	-0,030	0,759	0,537	-0,222
чуваші	0,039	0,022	-0,017	0,145	0,099	-0,046	0,759	0,448	-0,311
мордва	0,038	0,019	-0,019	0,138	0,087	-0,051	0,722	0,394	-0,328
турки	0,001	0,018	+0,017	0,002	0,083	+0,081	0,010	0,374	+0,364
литовці	0,022	0,014	-0,008	0,080	0,067	-0,013	0,421	0,305	-0,116
араби	0,002	0,014	+0,012	0,009	0,060	+0,051	0,046	0,278	+0,232
словаки	0,015	0,013	-0,002	0,056	0,060	+0,004	0,297	0,270	-0,017
чехи	0,018	0,012	-0,006	0,065	0,055	-0,010	0,341	0,250	-0,091
казахи	0,019	0,011	-0,008	0,072	0,052	-0,020	0,377	0,234	-0,143
латиші	0,014	0,011	-0,003	0,051	0,047	-0,004	0,267	0,234	-0,033
осетини	0,012	0,010	-0,002	0,045	0,045	0,000	0,237	0,204	-0,033
удмурти	0,017	0,010	-0,007	0,061	0,044	-0,017	0,321	0,199	-0,122
лезгини	0,009	0,009	0,000	0,034	0,041	+0,007	0,180	0,184	+0,004
таджики	0,009	0,009	0,000	0,032	0,040	+0,008	0,166	0,180	+0,014
башкири	0,014	0,009	-0,005	0,053	0,040	-0,013	0,276	0,180	-0,096
марійці	0,014	0,009	-0,005	0,053	0,039	-0,014	0,275	0,175	-0,100
в'єтнамці	0,001	0,008	+0,007	0,003	0,036	+0,033	0,018	0,163	+0,145
туркмени	0,007	0,008	+0,001	0,024	0,035	+0,011	0,127	0,157	+0,030
албанці	0,006	0,007	+0,001	0,024	0,031	+0,007	0,125	0,140	+0,015
ассирійці	0,005	0,007	+0,002	0,020	0,029	+0,009	0,103	0,133	+0,030
чеченці	0,004	0,006	+0,002	0,013	0,027	+0,014	0,069	0,122	+0,053
естонці	0,008	0,006	-0,002	0,030	0,027	-0,003	0,157	0,121	-0,036
китайці	0,001	0,005	+0,004	0,005	0,021	+0,016	0,025	0,094	+0,069
курди	0,000...	0,004	+0,004	0,002	0,019	+0,017	0,009	0,088	+0,079
даргинці	0,003	0,003	0,000	0,011	0,015	+0,004	0,058	0,068	+0,010
комі	0,007	0,003	-0,004	0,028	0,014	-0,014	0,148	0,065	-0,083
карели	0,004	0,003	-0,001	0,016	0,014	-0,002	0,085	0,064	-0,021
аварці	0,005	0,003	-0,002	0,019	0,014	0,005	0,100	0,063	-0,037
народи Індії та Пакистану	0,000...	0,003	+0,003	0,001	0,014	+0,014	0,006	0,063	+0,057
абхазы	0,002	0,003	+0,001	0,007	0,014	+0,007	0,037	0,062	+0,025
караїми	0,003	0,002	-0,001	0,010	0,011	+0,001	0,052	0,050	-0,002
комі-перм'яки	0,004	0,002	-0,002	0,015	0,011	-0,004	0,080	0,049	-0,031
киргизи	0,004	0,002	-0,002	0,016	0,010	-0,006	0,086	0,048	-0,038
лакці	0,002	0,002	0,000	0,007	0,009	+0,002	0,039	0,043	+0,004
афганці	0,000...	0,002	+0,002	0,002	0,009	+0,007	0,013	0,043	+0,030
табасарани	0,002	0,002	0,000	0,006	0,009	+0,003	0,035	0,041	+0,006

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
іспанці	0,001	0,002	+0,001	0,014	0,009	-0,005	0,027	0,041	+0,014
ороки	0,000...	0,002	+0,002	0,000...	0,009	+0,009	0,000...	0,040	+0,040
іжорці	0,000...	0,002	+0,002	0,000...	0,007	+0,007	0,000...	0,034	+0,034
фіни	0,002	0,001	-0,001	0,008	0,007	-0,001	0,040	0,032	-0,008
кумики	0,001	0,001	0,000	0,006	0,006	0,000	0,032	0,030	-0,002
американці	0,000...	0,001	+0,001	0,000...	0,006	+0,006	0,000...	0,030	+0,030
серби	0,001	0,001	0,000	0,004	0,006	+0,002	0,024	0,026	+0,002
удіни	0,000...	0,001	+0,001	0,001	0,005	+0,004	0,004	0,025	+0,021
нівхи	0,000...	0,001	+0,001	0,000...	0,005	+0,005	0,000...	0,025	+0,025
кабардинці	0,002	0,001	-0,001	0,007	0,004	-0,001	0,036	0,020	-0,016
інгуші	0,001	0,001	0,000	0,003	0,004	+0,001	0,017	0,019	+0,002
італійці	0,000...	0,001	+0,001	0,002	0,004	+0,002	0,012	0,018	+0,006
перси	0,000...	0,001	+0,001	0,002	0,004	+0,002	0,008	0,018	+0,010
кримчаки	0,001	0,001	0,000	0,005	0,004	-0,001	0,025	0,017	-0,008
буряти	0,002	0,001	-0,001	0,006	0,004	-0,002	0,032	0,016	-0,016
ногайці	0,001	0,001	0,000	0,002	0,004	+0,002	0,012	0,016	+0,004
адигейці	0,001	0,001	0,000	0,005	0,003	-0,002	0,025	0,014	-0,011
турки-мешетинці	-	0,001	-	-	0,003	-	-	0,014	-
калмики	0,001	0,001	0,000	0,004	0,003	-0,001	0,024	0,014	-0,010
якути	0,001	0,001	0,000	0,004	0,003	-0,001	0,023	0,013	-0,010
орочі	0,000...	0,001	+0,001	0,000...	0,003	+0,003	0,001	0,012	+0,011
вепси	0,000...	0,001	+0,001	0,001	0,003	+0,003	0,006	0,012	+0,006
кубинці	0,001	0,001	0,000	0,004	0,002	-0,002	0,019	0,011	-0,008
французи	0,000...	0,001	+0,001	0,001	0,002	+0,001	0,006	0,011	+0,005
ліви	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,002	+0,002	0,000...	0,010	+0,010
чуванці	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,002	+0,002	0,001	0,010	+0,010
ненці	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,002	+0,001	0,007	0,009	+0,002
балкарці	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,002	+0,001	0,009	0,009	0,000
черкеси	0,001	0,000...	-0,001	0,003	0,002	-0,001	0,017	0,008	-0,009
уйгури	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,002	+0,001	0,007	0,008	+0,001
карачаївці	0,001	0,000...	-0,001	0,002	0,002	0,000	0,013	0,008	-0,005
шведи	-	0,000...	-	-	0,001	-	-	0,007	-
євреї гірські	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,001	0,000	0,005	0,007	+0,002
хакаси	0,000...	0,000...	0,000	0,002	0,001	-0,001	0,011	0,007	-0,004
ескімоси	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,000...	0,006	+0,006
голанці	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,002	0,006	+0,004
рутульці	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,003	0,006	+0,004
саамі	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,001	0,006	+0,006
дунгани	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,001	0,000	0,005	0,006	+0,001
талиші	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,000...	0,006	+0,006
абазини	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,001	0,000	0,004	0,005	+0,001
хорвати	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,001	0,000	0,006	0,005	-0,001
каракалпаки	0,000...	0,000...	0,000	0,002	0,001	-0,001	0,010	0,005	-0,005
австрійці	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,002	0,005	+0,003
англійці	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,002	0,005	+0,003
агули	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,003	0,004	+0,001
євреї грузинські	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,002	0,004	+0,002
євени	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,001	0,004	+0,003
халха	0,001	0,000...	-0,001	0,002	0,001	-0,001	0,012	0,004	-0,008
ханти	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,001	0,000	0,003	0,004	+0,001
цахури	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,002	0,003	+0,003
алтайці	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,001	0,000	0,004	0,003	-0,001
ульчі	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,000...	0,003	+0,003
коряки	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001	0,002	0,003	+0,001
тати	0,000...	0,000...	0,000	0,002	0,001	-0,001	0,009	0,006	-0,006
селькупи	0,000...	0,000...	0,000	0,000..	0,001	+0,001	0,000...	0,003	+0,003
негідальці	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,002	+0,002
канадці	-	0,000...	-	-	0,000...	-	-	0,002	+0,002
євенки	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,000...	-0,001	0,004	0,002	-0,002

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
нганасани	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,002	+0,002
японці	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,000...	-0,001	0,001	0,002	+0,001
мансі	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,002	+0,001
тувинці	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,000...	-0,001	0,004	0,002	-0,002
нанайці	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,002	+0,001
удегейці	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,002	+0,001
кети	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001
шорці	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,002	0,001	-0,001
белуджі	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,001	0,000
чукчі	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,001	0,000
долгани	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,000...	-0,001	0,007	0,001	-0,006
енці	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001
ітельмени	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001
тофалари	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,001	+0,001
євреї серед- ньоазіатські	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,000...	-0,001	0,004	0,000...	-0,004
чільйці	-	0,000...	-	-	0,000...	-	-	0,000...	-
юкагири	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000
алеути	0,000...	0,000...	0,000	0,000...	0,000...	0,000	0,001	0,000...	-0,001
інші етноси	0,007	0,007	0,000	0,028	0,030	+0,002	0,146	0,136	-0,010
етнічне похо- дження не вказане	0,000...	0,391	+0,391	0,001	1,763	+1,762	0,007	7,976	+7,969

Таблиця 1.1.5.

Чисельність населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
усе населення	37933926	56581192	309247	7710596	14745467	5299800	2886596	925452	223612
українці	29011522	3942482	238244	5735011	11597797	4160221	2343497	773436	188447
етнічні групи	8922404	1715710	71003	1975585	3147670	1139579	543099	152016	35165
росіяни	6988366	1462746	57613	1651188	2468493	824353	379903	96058	19197
етнічні групи, крім росіян	1934038	252964	13390	324397	679177	315226	163196	55958	15968
білоруси	256914	41857	1290	56083	85213	39676	23853	7061	1673
кримські та- тари	173545	19689	1989	41089	61860	23394	14099	5508	1303
молдовани	206515	11848	1033	24145	78370	54307	24678	9217	2864
болгари	165866	18237	1455	30909	59162	27588	17972	8364	2158
угорці	119604	6698	588	13694	58805	27305	11091	1043	379
румуні	108942	5128	261	7861	42013	36509	12864	3255	1027
поляки	129434	15577	588	23227	46495	20477	16138	5341	1536
євреї	95070	43209	726	22428	18558	6556	2713	583	151
вірмени	73666	15901	731	14906	30044	8831	2404	511	150
греки	76640	12516	501	17639	26583	10433	6721	1765	400
татари	62327	9724	393	13328	23293	9238	4485	1430	361
цигани	29047	161	9	421	3141	6643	9428	6713	2507
азербайджанці	32065	5473	270	5774	15167	4217	879	165	73
інші етноси	226546	40339	2439	43894	86898	32335	14248	4624	1297

Таблиця 1.1.6.

Розподіл населення за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8
усе населення	14,92	0,82	20,33	38,87	13,97	7,61	2,44	0,59
українці	13,59	0,82	19,77	39,98	14,34	8,08	2,67	0,65
етнічні групи	19,23	0,80	22,14	35,28	12,77	6,09	1,70	0,39
росіяни	20,93	0,82	23,63	35,32	11,80	5,44	1,37	0,27
етнічні групи, крім росіян	13,08	0,69	16,77	35,12	16,30	8,44	2,89	0,83
білоруси	16,29	0,50	21,83	33,14	15,44	9,28	2,75	0,65
кримські татари	11,35	1,15	23,68	35,64	13,48	8,12	3,17	0,75
молдовани	5,74	0,50	11,69	37,95	26,30	11,95	4,46	1,39
болгари	11,00	0,88	18,63	35,67	16,63	10,84	5,56	1,30
угорці	5,60	0,49	11,45	49,17	22,83	9,27	0,87	0,32
румуні	4,71	0,24	7,22	38,56	33,51	11,81	2,99	0,94
поляки	12,03	0,45	17,95	35,92	15,82	12,47	4,13	1,19
євреї	45,45	0,76	23,59	19,52	6,90	2,85	0,61	0,16
вірмени	21,58	0,99	20,23	40,78	11,99	3,26	0,69	0,20
греки	16,33	0,65	23,02	34,69	13,61	8,77	2,30	0,52
татари	15,60	0,63	21,38	37,37	14,82	7,20	2,29	0,58
цигани	0,55	0,03	1,45	10,81	22,87	32,46	23,11	8,63
азербайджанці	17,81	0,84	18,01	47,30	13,15	2,74	0,51	0,23
інші етноси	17,81	1,08	19,38	38,36	14,27	6,29	2,04	0,57

Таблиця 1.1.7.

Етнічний склад населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
усе населення	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
українці	76,48	69,68	77,04	74,38	78,65	78,52	81,19	83,57	84,27
етнічні групи	23,52	30,34	22,96	25,62	21,35	21,48	18,81	16,43	15,73
росіяни	18,42	25,85	18,63	21,41	16,74	15,55	13,06	10,38	8,58
етнічні групи, крім росіян	5,10	4,49	4,33	4,21	4,61	5,93	5,75	6,05	7,15
білоруси	0,68	0,74	0,42	0,73	0,58	0,75	0,83	0,76	0,75
кримські татари	0,46	0,35	0,64	0,53	0,42	0,44	0,49	0,60	0,58
молдовани	0,54	0,21	0,33	0,31	0,53	1,02	0,85	1,00	1,28
болгари	0,44	0,32	0,47	0,40	0,40	0,52	0,62	0,90	0,96
угорці	0,32	0,12	0,19	0,18	0,40	0,52	0,38	0,11	0,17
румуні	0,29	0,09	0,08	0,10	0,28	0,69	0,45	0,35	0,46
поляки	0,34	0,28	0,19	0,30	0,29	0,39	0,56	0,58	0,69
євреї	0,25	0,76	0,23	0,29	0,13	0,12	0,09	0,06	0,07
вірмени	0,19	0,28	0,24	0,19	0,20	0,17	0,08	0,06	0,07
греки	0,20	0,22	0,16	0,23	0,18	0,20	0,23	0,19	0,18
татари	0,16	0,17	0,13	0,17	0,16	0,17	0,16	0,15	0,16
цигани	0,08	0,00	0,00	0,01	0,02	0,13	0,32	0,73	1,12
азербайджанці	0,09	0,10	0,09	0,07	0,10	0,08	0,03	0,02	0,03
інші етноси	0,60	0,71	0,79	0,57	0,59	0,61	0,49	0,50	0,58

Таблиця 1.1.8.

Чисельність україномовного населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
усе населення	25203681	3141770	189532	4791026	10102440	3783546	2229769	751654	184628
українці	24708776	3061494	186444	4690015	9917867	3713194	2191476	738721	180924
етнічні групи	494905	80276	3088	101011	184573	70352	38293	12933	3704
росіяни	263384	52918	2004	60862	100737	29639	12551	3487	853
етнічні групи, крім росіян	231521	27358	1084	40149	83836	40713	25742	9446	2851
білоруси	41792	4680	178	7363	14755	8151	4351	1651	643
кримські татари	116	21	2	22	46	15	5	3	2
молдовани	20800	1097	66	2432	8330	5828	2165	649	231
болгари	8746	1256	56	1890	3278	1307	705	207	45
угорці	4109	506	30	708	1915	646	206	76	22
румуні	7470	439	25	996	3090	1821	731	320	47
поляки	92282	8794	335	15752	33894	15213	12586	4402	1278
євреї	12659	4504	72	3315	2915	1165	478	142	44
вірмени	2870	582	29	546	1297	316	76	16	6
греки	3695	719	24	917	1110	518	313	74	18
татари	2653	426	15	531	1061	377	184	45	8
цигани	6306	51	5	122	883	1559	2040	1274	371
азербайджанці	1770	257	15	354	821	226	71	11	9
інші етноси	25368	3929	215	5064	10076	3496	1803	571	126

Таблиця 1.1.9.

Розподіл україномовного населення за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8
усе населення	12,47	0,75	19,01	40,08	15,01	8,85	2,98	0,73
українці	12,39	0,75	18,98	40,14	15,03	8,87	2,99	0,73
етнічні групи	16,22	0,62	20,41	37,29	14,22	7,74	2,61	0,75
росіяни	20,09	0,76	23,11	38,25	11,25	4,77	1,32	0,32
етнічні групи, крім росіян	11,82	0,47	17,34	36,21	17,59	11,12	4,08	1,23
білоруси	11,20	0,43	17,62	35,31	19,50	10,41	3,95	1,54
кримські татари	18,10	1,72	18,97	39,66	12,93	4,31	2,59	1,72
молдовани	5,27	0,32	11,69	40,05	28,02	10,41	3,12	1,11
болгари	14,36	0,64	21,61	37,48	14,94	8,06	2,37	0,51
угорці	12,31	0,73	17,23	46,61	15,72	5,01	1,85	0,54
румуні	5,88	0,33	13,33	41,37	24,38	9,79	4,28	0,63
поляки	9,53	0,36	17,07	36,73	16,49	13,64	4,77	1,38
євреї	35,58	0,57	26,19	23,03	9,20	3,78	1,12	0,35
вірмени	20,28	1,01	19,02	45,19	11,01	2,64	0,56	0,21
греки	19,46	0,65	24,82	30,04	14,02	8,47	2,00	0,49
татари	16,06	0,57	20,02	39,99	14,21	6,94	1,70	0,30
цигани	0,81	0,08	1,93	14,00	24,72	32,35	20,20	5,88
азербайджанці	14,52	0,85	20,00	46,38	12,77	4,01	0,62	0,51
інші етноси	15,49	0,85	19,96	39,72	13,78	7,11	2,25	0,50

Таблиця 1.1.10.

Склад україномовного населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
усе населення	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
українці	98,04	97,44	98,37	97,89	98,17	98,14	98,28	98,28	97,99
етнічні групи	1,86	2,56	1,63	2,11	1,83	1,86	1,72	1,72	2,01
росіяни	1,05	1,68	1,06	1,27	1,00	0,78	0,56	0,46	0,46
етнічні групи, крім росіян	0,81	0,88	0,57	0,84	0,83	1,08	1,16	1,26	1,55
білоруси	0,17	0,15	0,09	0,15	0,15	0,22	0,20	0,22	0,35
кримські татари	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
молдовани	0,08	0,03	0,03	0,05	0,08	0,15	0,10	0,09	0,13
болгари	0,03	0,04	0,03	0,04	0,03	0,03	0,03	0,03	0,02
угорці	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01
румунни	0,03	0,01	0,01	0,02	0,03	0,05	0,03	0,04	0,02
поляки	0,37	0,28	0,18	0,33	0,34	0,40	0,56	0,59	0,69
євреї	0,05	0,14	0,04	0,07	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02
вірмени	0,01	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00
греки	0,01	0,02	0,01	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
татари	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00
цигани	0,02	0,00	0,00	0,00	0,01	0,04	0,09	0,17	0,20
азербайджанці	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00
інші етноси	0,10	0,13	0,11	0,11	0,10	0,09	0,08	0,08	0,07

Таблиця 1.1.11.

Частка україномовних серед населення (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
усе населення	63,14	55,53	61,29	62,14	68,51	71,39	77,25	81,22	82,57
українці	85,17	77,65	78,26	81,78	85,52	89,25	93,51	95,51	96,01
етнічні групи	5,55	4,68	4,35	5,11	5,86	6,17	7,05	8,51	10,53
росіяни	3,77	3,62	3,48	3,69	4,08	3,60	3,30	3,63	4,44
етнічні групи, крім росіян	11,97	10,81	8,10	12,38	12,34	12,92	15,77	16,88	17,85
білоруси	16,27	11,18	13,80	13,13	17,32	20,54	18,24	23,38	38,43
кримські татари	0,07	0,11	0,10	0,05	0,07	0,06	0,04	0,05	0,15
молдовани	10,07	9,26	6,39	10,07	10,63	10,73	8,77	7,04	8,07
болгари	5,27	6,89	3,85	6,11	5,54	4,74	3,92	2,47	2,09
угорці	3,44	7,55	5,10	5,17	3,26	2,37	1,86	7,29	5,80
румунни	6,86	8,56	9,58	12,67	7,35	4,99	5,68	9,83	4,58
поляки	71,30	56,46	56,97	67,82	72,90	74,29	77,99	82,42	83,20
євреї	13,32	10,42	9,92	14,78	15,71	17,77	17,62	24,36	29,14
вірмени	3,90	3,66	3,97	3,66	4,32	3,58	3,16	3,13	4,00
греки	4,82	5,74	4,79	5,20	4,18	4,97	4,65	4,19	4,50
татари	4,26	4,38	3,82	3,98	4,56	4,08	4,10	3,15	2,22
цигани	21,71	31,68	55,56	28,98	28,11	23,46	21,63	18,98	14,80
азербайджанці	5,52	4,70	5,56	6,13	5,41	5,36	8,08	6,67	12,33
інші етноси	11,20	9,74	8,82	11,54	11,60	10,81	12,65	12,35	9,71

Таблиця 1.1.12.

Чисельність російськомовного населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
усе населення	11641700	2427323	112283	2775896	4255033	1317524	555740	136736	28018
українці	4291532	879249	51699	1042916	1675627	445375	151122	34440	7435
етнічні групи	7350168	1548074	60584	1732980	2579406	872149	404618	102296	20583
росіяни	6719653	1408716	55561	1589124	2365864	794064	367077	92485	18316
етнічні групи, крім росіян	630515	139358	5023	143856	213542	78085	37541	9811	2267
білоруси	161140	31481	953	38727	53332	21373	11892	2795	462
кримські татари	8935	1333	129	2053	3594	1133	377	96	23
молдовани	38373	4011	300	7477	15603	6889	2922	932	218
болгари	51243	8424	605	12338	18799	6777	3178	865	247
угорці	1250	205	13	205	533	202	59	24	9
румуні	2009	226	10	403	871	310	129	42	17
поляки	20705	4436	174	5133	6909	2435	1218	324	64
євреї	79140	37583	632	18432	14909	5002	1986	392	94
вірмени	32678	8928	383	7149	11831	3206	840	158	54
греки	67329	11140	448	15786	23874	8904	5492	1302	308
татари	37432	6819	243	8529	14155	4858	2097	566	132
цигани	4288	68	-	172	789	1197	1063	719	278
азербайджанці	11709	2324	113	2329	5225	1360	284	47	14
інші етноси	112747	22216	1014	25015	42301	14256	5940	1538	346

Таблиця 1.1.13.

Розподіл російськомовного населення за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8
усе населення	20,85	0,96	23,84	36,55	11,32	4,77	1,17	0,24
українці	20,49	1,20	24,30	39,04	10,38	3,52	0,80	0,17
етнічні групи	21,06	0,82	23,58	35,09	11,87	5,50	1,39	0,28
росіяни	20,96	0,83	23,65	35,21	11,82	5,46	1,38	0,27
етнічні групи, крім росіян	22,10	0,80	22,82	33,87	12,38	5,95	1,56	0,36
білоруси	19,54	0,59	24,03	33,10	13,26	7,38	1,73	0,29
кримські татари	14,92	1,44	22,98	40,22	12,68	4,22	1,07	0,26
молдовани	10,45	0,78	19,49	40,66	17,95	7,61	2,43	0,57
болгари	16,44	1,18	24,08	36,69	13,23	6,20	1,69	0,48
угорці	16,40	1,04	16,40	42,64	16,16	4,72	1,92	0,72
румуні	11,25	0,50	20,06	43,35	15,43	6,42	2,09	0,85
поляки	21,42	0,84	24,79	33,37	11,76	5,88	1,56	0,31
євреї	47,49	0,80	23,29	18,84	6,32	2,51	0,50	0,12
вірмени	27,32	1,17	21,88	36,20	9,81	2,57	0,48	0,17
греки	16,55	0,67	23,45	35,46	13,22	8,16	1,93	0,46
татари	18,22	0,65	22,79	37,82	12,98	5,60	1,51	0,35
цигани	1,59	-	4,01	18,40	27,92	24,79	16,77	6,48
азербайджанці	19,85	0,97	19,89	44,62	11,61	2,43	0,40	0,12
інші етноси	19,70	0,90	22,19	37,52	12,64	5,27	1,36	0,31

Таблиця 1.1.14.

Склад російськомовного населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
усе населення	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
українці	36,86	36,82	46,04	37,57	39,38	33,80	27,19	25,19	26,54
етнічні групи	63,14	63,78	53,96	62,43	60,62	66,20	72,81	74,81	73,46
росіяни	57,72	58,04	49,48	57,25	55,60	60,27	66,05	67,64	65,37
етнічні групи, крім росіян	5,42	5,74	4,48	5,18	5,02	5,93	6,76	7,17	8,09
білоруси	1,38	1,30	0,85	1,40	1,25	1,62	2,14	2,04	1,65
кримські татари	0,08	0,05	0,11	0,07	0,08	0,09	0,07	0,07	0,08
молдовани	0,33	0,17	0,27	0,27	0,37	0,52	0,53	0,68	0,78
болгари	0,44	0,35	0,54	0,44	0,44	0,51	0,57	0,63	0,88
угорці	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,03
румунни	0,02	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,03	0,06
поляки	0,18	0,18	0,15	0,18	0,16	0,18	0,22	0,24	0,23
євреї	0,68	1,55	0,56	0,66	0,35	0,38	0,36	0,29	0,34
вірмени	0,28	0,37	0,34	0,26	0,28	0,24	0,15	0,12	0,19
греки	0,58	0,46	0,40	0,57	0,56	0,68	0,99	0,95	1,10
татари	0,32	0,28	0,22	0,31	0,33	0,37	0,38	0,41	0,47
цигани	0,04	0,00...	-	0,01	0,02	0,09	0,19	0,53	0,99
азербайджанці	0,10	0,10	0,10	0,08	0,12	0,10	0,05	0,03	0,05
інші етноси	0,97	0,92	0,90	0,90	0,99	1,08	1,07	1,12	1,23

Таблиця 1.1.15.

Частка російськомовних серед населення (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
усе населення	30,69	42,90	36,31	36,00	28,86	24,86	19,25	14,78	12,53
українці	14,79	22,30	21,70	18,19	14,45	10,71	6,45	4,45	3,95
етнічні групи	82,38	90,23	85,33	87,72	81,95	76,53	74,50	67,29	58,53
росіяни	96,15	96,31	96,44	96,24	95,84	96,32	96,62	96,28	95,41
етнічні групи, крім росіян	32,60	55,09	37,51	44,35	31,44	24,77	23,00	17,53	14,20
білоруси	62,72	75,21	73,88	69,05	62,59	53,87	49,86	39,58	27,62
кримські татари	5,15	6,77	6,49	5,00	5,81	4,84	2,67	1,74	1,77
молдовани	18,58	33,85	29,04	30,97	19,91	12,69	11,84	10,11	7,61
болгари	30,89	46,19	41,58	39,92	31,78	24,57	17,68	10,34	11,45
угорці	1,05	3,06	2,21	1,50	0,91	0,74	0,53	2,30	2,37
румунни	1,84	4,41	3,83	5,12	2,07	0,85	1,00	1,29	1,66
поляки	16,00	28,48	29,59	22,10	14,86	11,89	7,54	6,07	4,17
євреї	83,24	86,98	87,05	82,18	80,34	76,30	73,20	67,24	62,25
вірмени	44,36	56,15	52,26	47,96	39,38	36,30	34,94	30,92	36,00
греки	87,85	89,01	89,42	89,49	89,81	85,34	81,71	73,77	77,00
татари	60,06	70,13	61,83	63,99	60,77	52,59	46,76	39,58	36,57
цигани	14,76	42,24	-	40,86	25,12	18,02	11,27	10,71	11,09
азербайджанці	36,52	42,46	41,85	40,34	34,45	32,25	32,31	28,48	19,18
інші етноси	49,77	55,07	41,57	56,99	48,68	44,09	41,69	33,26	26,68

Таблиця 1.1.16.

Розподіл населення за місцем народження: народжені в Україні (в %)

	усе населення		міське населення		сільське населення	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001
усе населення	86,16	88,95	82,72	86,68	93,03	93,54
українці	96,43	97,29	95,70	96,74	97,55	98,17
етнічні групи	58,77	59,74	57,75	59,09	63,97	62,44
росіяни	56,72	59,55	56,84	60,10	55,88	55,95
етнічні групи, крім росіян	67,48	60,40	62,84	53,89	76,70	69,79
білоруси	27,06	25,77	26,17	25,19	30,51	27,79
молдовани	69,52	69,31	54,57	54,19	76,98	75,32
кримські татари	-	30,76	-	29,95	-	31,20
болгари	92,97	94,97	90,05	91,96	95,14	97,08
угорці	-	98,85	-	97,84	-	99,43
румуні	-	98,98	-	97,26	-	99,45
поляки	90,15	90,08	88,21	88,64	94,18	93,33
інші етноси	-	54,40	-	54,60	-	53,74

Таблиця 1.1.17.

Розподіл населення за місцем народження: за межами України (в %)

	усе населення		міське населення		сільське населення	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001
усе населення	13,84	11,05	17,28	13,32	6,97	6,44
українці	3,57	2,71	4,30	3,26	2,45	1,83
етнічні групи	41,23	40,26	42,25	40,91	36,03	37,56
росіяни	43,28	40,45	43,16	39,90	44,12	44,05
етнічні групи, крім росіян	32,52	39,60	37,16	46,11	23,30	30,21
білоруси	72,94	74,23	73,83	74,81	69,49	72,21
молдовани	30,48	30,69	45,43	45,81	23,02	24,68
кримські татари	-	69,24	-	70,05	-	68,80
болгари	7,03	5,03	9,95	8,04	4,86	2,92
угорці	-	1,15	-	2,16	-	0,57
румуні	-	1,02	-	2,74	-	0,55
поляки	9,85	9,92	11,79	11,36	5,82	6,67
інші етноси	-	45,60	-	45,40	-	46,26

Таблиця 1.1.18.

Розподіл населення за моноетнічними родинами в 2001 році (в %)

	моноетнічні родини			одиначки		
	усе населення	міське	сільське	усе населення	міське	сільське
	1	2	3	4	5	6
усе населення	79,51	74,88	88,80	9,79	10,08	9,20
українці	85,37	81,13	92,59	9,61	9,71	9,46
росіяни	56,60	57,37	51,57	10,51	10,72	9,10
білоруси	26,52	24,44	38,81	11,78	12,14	10,51
молдовани	56,65	31,16	66,78	7,25	10,33	6,03
кримські татари	87,71	86,83	88,16	4,03	6,12	2,96
болгари	55,34	37,19	68,11	7,67	11,13	5,23
угорці	77,98	62,48	86,76	4,91	6,82	3,83
румуні	83,83	66,74	88,50	5,40	7,47	4,84
поляки	37,54	33,20	47,27	12,83	12,55	13,45
євреї	52,64	53,05	25,37	18,86	18,93	14,08
вірмени	59,05	57,70	64,21	6,04	1,67	3,65
греки	38,32	33,61	48,14	9,71	10,33	8,41
татари	43,59	42,53	47,90	9,42	10,57	4,70
цигани	74,13	73,75	75,03	2,02	2,12	1,77
азербайджанці	48,47	49,10	45,72	6,44	7,19	3,12
грузини	26,39	27,30	20,17	8,50	8,81	6,33
німці	18,46	19,14	16,52	8,34	8,88	6,81
гагаузи	52,86	29,03	61,58	5,50	10,81	3,55
корейці	58,32	60,20	54,63	4,72	5,45	3,29

	1	2	3	4	5	6
узбеки	17,35	19,85	11,51	8,06	9,57	4,55
чуваші	22,12	21,60	23,54	10,26	11,46	7,02
мордва	21,83	20,60	25,16	10,92	11,62	9,13
турки	80,56	68,06	85,27	2,17	6,24	0,64
литовці	13,64	14,53	9,59	9,20	9,67	7,06
араби	40,40	47,39	9,48	35,24	37,01	9,48
словаки	21,40	21,40	21,41	4,43	8,57	4,56
чехи	27,65	22,86	34,99	11,63	12,26	10,66
казахи	14,48	16,80	7,79	8,23	9,61	4,28
латиші	14,85	15,99	9,54	10,89	11,75	6,88
осетини	26,72	26,38	28,41	8,44	9,14	4,89

Таблиця 1.1.19.

Розподіл населення за віком у 2001 році: молодші працездатного віку (1), у працездатному віці (для чоловіків 16-59 рр., для жінок 16-54 рр.) (2), старші працездатного віку (3), середній вік: чоловіків та жінок (4), чоловіків (5), жінок (6), середній вік чоловіків та жінок: із власною національною мовою (7), з українською мовою (8), з російською мовою (9)

	%			середній вік					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
українці	19,32	57,47	23,21	38,2	35,5	40,5	38,6	-	35,5
росіяни	13,34	60,31	26,35	41,9	39,2	44,1	42,0	39,4	-
білоруси	5,52	54,14	40,33	50,0	47,7	51,8	56,0	45,7	49,4
молдовани	17,39	61,63	20,98	38,7	37,3	40,0	39,1	35,6	39,7
кримські татари	25,62	59,11	15,27	33,4	32,4	34,3	33,8	29,0	26,8
болгари	16,18	58,36	25,46	40,7	38,7	42,6	41,0	42,6	39,8
угорці	20,52	58,91	20,57	37,2	35,3	39,0	37,3	34,3	36,3
румуні	24,53	56,15	19,32	35,0	33,2	36,7	34,6	39,7	40,2
поляки	8,48	50,65	40,87	49,5	45,6	52,4	47,6	50,2	48,0

Таблиця 1.1.20.

Частка україномовних серед усього населення: українська мова як рідна та друга (I), українська мова як рідна (II), українська мова як друга (III) в 1989 та 2001 рр. (у %)

	I			II			III		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
усе населення	78,02	87,84	+9,82	64,67	67,53	+2,86	13,35	20,31	+6,96
українці	94,75	96,80	+2,05	87,72	85,16	-2,56	7,03	11,64	+4,61
етнічні групи	33,41	56,39	+22,98	3,18	5,67	+2,49	30,23	50,72	+20,49
росіяни	34,34	58,76	+24,42	1,56	3,94	+2,38	32,78	54,82	+22,04
етнічні групи, крім росіян	29,47	48,01	+18,54	10,05	11,78	+1,73	19,42	36,23	+16,81
білоруси	27,89	64,34	+36,45	9,26	17,48	+8,22	18,63	46,86	+28,23
молдовани	18,38	50,71	+32,33	6,14	10,74	+4,60	12,24	39,97	+39,97
кримські татари	0,88	19,64	+18,76	0,18	0,07	-0,11	0,70	19,57	+18,37
болгари	11,13	42,18	+31,05	2,69	5,02	+2,33	8,44	37,16	+28,72
угорці	14,43	49,09	+34,66	2,60	3,42	+0,82	11,83	45,67	+33,84
румуні	16,90	43,90	+27,00	9,79	6,20	-3,59	7,11	37,70	+30,59
поляки	84,42	94,59	+10,17	66,62	70,96	+4,34	17,80	23,63	+5,83
євреї	48,54	77,19	+28,65	2,07	13,44	+11,37	46,47	63,75	+17,28
вірмени	14,60	49,97	+35,37	2,86	5,80	+2,94	11,74	44,17	+32,43
греки	26,06	57,49	+31,43	2,34	4,76	+2,42	23,72	52,73	+29,01
татари	11,25	46,71	+35,46	1,67	4,52	+2,85	9,58	42,19	+32,61
цигани	27,65	60,78	+33,16	12,34	21,10	+8,76	15,31	39,68	+24,37
азербайджанці	8,94	44,39	+35,45	2,55	7,14	+4,59	6,39	37,25	+30,86
грузини	15,50	55,38	+39,88	4,11	8,24	+4,13	11,39	47,14	+35,75
німці	29,93	67,97	+38,04	9,16	22,10	+12,94	20,77	45,87	+25,10
гагаузи	4,02	26,88	+22,86	1,41	3,45	+2,04	2,61	23,43	+20,82
інші етноси	17,35	26,37	+9,02	5,35	6,35	+1,00	12,00	20,02	+8,02

Таблиця 1.1.21.

Частка російськомовних серед усього населення: російська мова як рідна та друга (I), російська мова як рідна (II), російська мова як друга (III) в 1989 та 2001 рр. (у %)

	I			II			III		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
усе населення	78,41	65,71	-12,70	32,84	29,59	-3,25	45,57	36,12	-9,45
українці	71,72	58,07	-13,65	12,24	14,77	+2,53	59,48	43,30	-16,18
етнічні групи	96,23	92,50	-3,73	87,79	81,58	-6,21	8,44	10,92	+2,48
росіяни	99,61	98,88	-0,73	98,39	95,92	-2,47	1,22	2,96	+1,74
етнічні групи, крім росіян	81,88	70,02	-11,86	42,85	31,08	-11,77	39,03	38,94	-0,09
білоруси	88,70	85,83	-2,87	55,16	62,46	+7,30	33,54	23,37	-10,17
молдовани	71,12	71,10	-0,02	15,54	17,63	+2,09	55,58	53,47	-2,11
кримські татари	87,95	85,94	-2,01	3,99	6,13	+2,14	83,96	79,81	-4,15
болгари	89,04	89,70	+0,66	27,24	30,34	+3,10	61,80	59,36	-2,44
угорці	44,30	31,66	-12,64	1,60	0,97	-0,63	42,70	30,69	-12,01
румун	53,71	45,49	-8,22	3,46	1,52	-1,94	50,25	43,97	-6,28
поляки	66,43	54,67	-11,76	20,27	15,61	-4,66	46,16	39,06	-7,10
євреї	97,91	95,33	-2,58	90,63	82,98	-7,65	7,28	12,35	+5,07
вірмени	91,24	87,67	-3,57	47,50	43,15	-3,57	43,74	44,52	+0,78
греки	97,41	97,55	+0,14	78,83	88,47	+9,64	18,58	9,08	-9,50
татари	95,26	93,30	-1,96	49,04	58,74	+9,70	46,22	34,56	-11,66
цигани	56,86	47,01	-9,85	10,28	13,40	+3,12	46,58	33,61	-12,97
азербайджанці	81,32	84,91	+3,59	24,40	37,56	+13,16	56,92	47,35	-9,57
грузини	92,64	86,18	-6,46	42,63	54,36	+11,73	42,63	31,82	-18,19
німці	89,93	84,87	-5,06	67,24	64,71	-2,53	22,69	20,16	-2,53
гагаузи	83,98	88,20	+4,22	17,14	22,65	+5,51	66,84	65,55	-1,29
інші етноси	88,77	41,30	-47,47	45,18	24,56	-20,62	43,59	16,74	-26,85

1.2. Етнічний склад населення (територіальний вимір)

Таблиця 1.2.1.

Чисельність усього населення (1), українців (2), україномовного населення (3), росіян (4), російськомовного населення (5), україномовних (6) та російськомовних (7) українців, російськомовних (8) та україномовних (9) росіян у 2001 році в просторовому вимірі України (обласні центри, міста обласного підпорядкування, райони, у тому числі прикордонні (*), (осіб)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	48 240 902	37 541 693	32 577 468	8 334 141	14 273 670	31 970 728	5 544 729	7 993 832	328 152
<i>міське</i>	<i>32</i> <i>290</i> <i>729</i>	<i>23</i> <i>658</i> <i>227</i>	<i>18</i> <i>894</i> <i>536</i>	<i>7</i> <i>236</i> <i>704</i>	<i>12</i> <i>756</i> <i>184</i>	<i>18</i> <i>467</i> <i>593</i>	<i>5</i> <i>169</i> <i>229</i>	<i>6</i> <i>973</i> <i>564</i>	<i>252</i> <i>539</i>
<i>сільське</i>	<i>15</i> <i>950</i> <i>173</i>	<i>13</i> <i>883</i> <i>466</i>	<i>13</i> <i>682</i> <i>932</i>	<i>1</i> <i>097</i> <i>437</i>	<i>1</i> <i>517</i> <i>486</i>	<i>13</i> <i>503</i> <i>135</i>	<i>375</i> <i>500</i>	<i>1</i> <i>020</i> <i>268</i>	<i>75</i> <i>613</i>
Україна: 15 областей та АР Крим *	30 662 901	22 910 787	19 383 364	5 938 388	10 126 055	19 037 890	3 857 547	5 758 428	172 844
<i>міське*</i>	<i>19</i> <i>855</i> <i>965</i>	<i>13</i> <i>774</i> <i>466</i>	<i>10</i> <i>442</i> <i>240</i>	<i>5</i> <i>112</i> <i>818</i>	<i>8</i> <i>950</i> <i>929</i>	<i>10</i> <i>203</i> <i>731</i>	<i>3</i> <i>559</i> <i>471</i>	<i>4</i> <i>973</i> <i>788</i>	<i>133</i> <i>175</i>
<i>сільське*</i>	<i>10</i> <i>806</i> <i>836</i>	<i>9</i> <i>136</i> <i>321</i>	<i>8</i> <i>941</i> <i>124</i>	<i>825</i> <i>570</i>	<i>1</i> <i>175</i> <i>126</i>	<i>8</i> <i>833</i> <i>369</i>	<i>298</i> <i>076</i>	<i>784</i> <i>640</i>	<i>39</i> <i>669</i>
Україна: 31 місто; 90 районів *	10 051 029	6 940 373	5 473 228	2 166 725	3 893 622	5 354 918	1 576 770	2 103 861	59 233
Захід і Центр 83 міста; 308 районів	25 198 838	22 971 575	22 643 531	1 349 941	1 979 786	22 292 275	669 716	1 192 294	155 194
<i>міське</i>	<i>14</i> <i>334</i> <i>807</i>	<i>12</i> <i>677</i> <i>550</i>	<i>12</i> <i>299</i> <i>363</i>	<i>1</i> <i>173</i> <i>579</i>	<i>1</i> <i>777</i> <i>116</i>	<i>12</i> <i>044</i> <i>947</i>	<i>625</i> <i>844</i>	<i>1</i> <i>044</i> <i>298</i>	<i>127</i> <i>093</i>

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>сільське</i>	10 864 031	10 294 025	10 344 168	176 362	202 670	10 247 328	43 872	147 996	28 101
Захід: 30 міст; 107 районів	9 552 886	8 803 330	8 854 305	255 819	280 142	8 761 941	36 587	223 754	31 655
<i>міське</i>	4 499 970	4 088 356	4 115 791	229 676	254 342	4 051 391	34 495	201 692	27 723
<i>сільське</i>	5 052 916	4 714 974	4 738 514	26 143	25 800	4 710 550	2 092	22 062	24 032
Волинська: 4 міста; 16 районів	1 057 214	1 024 955	1 028 271	25 132	26 499	1 021 821	3 100	21 502	3 625
<i>міське</i>	526711	499139	501444	22161	23626	496253	2866	19077	3079
<i>сільське</i>	530503	525816	526827	2971	2873	525568	232	2425	546
2 міста; 6 районів*	312046	303555	304699	6346	6481	303007	536	5441	904
міста: 1 Луцьк	205585	190208	190926	12669	13958	188329	1871	11100	1565
2 Ковель	65777	62762	62995	2403	2588	62341	417	1991	412
3 Володимир-Волинський*	37982	35662	35889	1897	1957	35491	171	1660	237
4Нововолинськ *	58558	54899	55263	2922	3058	54621	277	2544	378
райони: 1 Камінь-Каширський	62151	61818	61889	231	202	61810	8	189	42
2 Старовижівський	34188	33957	34013	131	133	33945	11	109	22
3Любешівський*	37124	36868	36928	134	127	36863	5	117	17
4 Маневіцький	57411	56924	57027	328	317	56903	21	265	63
5 Локачинський	25386	25165	25225	141	130	25152	13	109	32
6 Ратнівський*	52530	51982	52092	267	277	51961	19	219	48
7Любомльський*	43198	42736	42813	335	327	42716	19	278	56
8 Горохівський	57133	56509	56659	385	361	56493	15	320	65
9 Турійський	29043	28708	28776	243	232	28695	12	208	35
10Іваничівський*	35995	35534	35635	302	288	35511	19	246	56
11 Ковельський	43340	42776	42915	386	358	42741	34	297	89
12Рожищенський	42999	42413	42581	392	359	42375	36	293	66
13 Луцький	56231	55385	55577	613	569	55326	59	478	135
14 Володимир-Волинський*	28446	27995	28098	308	284	27980	13	242	66
15 Ківерецький	65924	64775	64989	864	811	64704	67	702	162
16 Шацький*	18213	17879	17981	181	163	17864	13	135	46
Закарпатська: 5 міст; 13 районів	1 254 614	1 010 127	1 016 268	30 993	36 412	1 001 977	5 297	28 435	3 625
<i>міське</i>	460429	356711	361318	25866	31142	350321	4905	23860	1935
<i>сільське</i>	794185	653416	654950	5127	5 270	651656	392	4575	516
4 міста; 8 районів*	849266	640258	646936	21785	26042	634155	4026	20015	1674
міста: 1 Ужгород*	115568	89942	93051	11106	14335	86515	2811	10355	726
2 Хуст (м.р.)*	31864	28446	28991	1165	1221	28315	106	1037	126
Хуст*	28559	25228	25765	1107	1167	25100	103	986	119
3 Мукачеве	81637	62965	63371	7326	8753	61368	1272	6849	463
4 Чоп*	8870	4265	4109	739	1029	4040	195	711	25
5Берегове (м.р.)*	26554	10321	10204	1445	1669	9995	181	1383	52
райони: 1 Міжгірський	49890	49453	49525	245	225	49449	4	212	33
2 Воловецький	25474	25182	25254	165	165	25167	13	140	25
3 Іршавський	100905	99498	99901	642	659	99458	35	580	62
4 Великобереж-нянський*	28211	27182	27924	210	177	27164	8	155	55
5 Перечинський*	32026	30857	30938	430	409	30559	37	346	84
6 Хустський*	96960	92146	92316	846	813	92102	29	763	82
7 Свалявський	54869	51868	53378	848	869	51634	95	713	133
8 Мукачівський	101443	85168	85439	721	730	84786	47	637	79
9 Рахівський*	90945	76184	76968	774	809	76015	110	659	109
10 Тячівський*	171850	142978	143536	1799	1821	142809	80	1634	146
11 Виноградів-ський*	117957	84263	84900	1425	1511	83521	138	1271	148

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
12 Ужгородський*	74399	43489	43817	1485	1840	43053	303	1367	112
13Берегівський*	54062	10185	10182	361	408	10067	28	334	16
Івано-Франківська: 5 міст; 14 районів	1 406 129	1 371 242	1 375 275	24 925	24 984	1 368 880	2 301	21 436	3 473
міське	586126	554946	558078	22605	22845	552741	2162	19541	3050
сільське	820003	816296	817197	2320	2139	816139	139	1895	423
міста: 1 Івано-Франківськ	230443	212577	213502	13876	14701	210931	1620	12230	1536
2 Яремча (м.р.)	20821	20586	20649	165	132	20580	6	120	43
Яремча	7543	7432	7469	74	61	7430	2	54	19
3 Болехів (м.р.)	21232	20917	21050	184	143	20904	12	122	62
Болехів	10590	10305	10429	161	125	10293	11	105	56
4 Калуш	67887	64260	64715	2350	2163	64177	81	2009	341
5 Коломия	61448	56447	57214	3078	3075	56447	295	2637	440
райони:	62883	62622	62666	199	186	62610	10	171	28
1 Калушський									
2 Верховинський*	30079	29954	29971	96	95	29946	6	83	13
3 Рогатинський	51125	50882	50960	155	128	50870	11	110	45
4 Рожнятівський	75598	75225	75303	266	251	75212	13	225	40
5 Богородчанський	70212	69836	69949	273	218	69825	10	195	78
6 Тлумацький	52835	52547	52660	156	135	52535	8	120	36
7 Городенківський	60881	60537	60632	226	195	60528	8	175	50
8 Коломийський	105940	105272	105456	396	380	105235	36	329	66
9 Тисменицький	85400	84829	84978	363	319	84809	20	288	75
10 Снятинський	68971	68481	68608	305	273	68462	17	240	65
11 Косівський	90167	89488	89690	411	371	89469	17	340	31
12 Галицький	65640	64777	64989	642	563	64752	20	515	127
13 Надвірнянський	113508	111885	112118	993	953	111812	72	827	166
14 Долинський	71059	69818	70165	791	703	69776	39	621	168
Львівська: 9 міст; 20 районів	2 605 956	2 471 033	2 484 094	92 565	98 286	2 459 927	10 596	81 260	11 208
міське	1 533 976	1 410 494	1 420 295	89 017	95 056	1 399 661	10 368	78 444	10 479
сільське	1 071 980	1 060 539	1 063 799	3 548	3 230	1 060 266	228	2 816	729
1 місто; 6 районів*	627260	610196	613653	8365	7817	609665	528	6840	1518
міста: 1 Львів	725202	639035	641688	64599	72125	629940	8806	58368	6172
2 Новий Розділ	28471	27544	27718	775	699	27515	27	643	130
3 Борислав (м.р.)	40699	39128	39702	983	788	39066	41	697	286
Борислав	38442	36892	37459	974	779	36831	40	689	285
4 Моршин	4963	4694	4758	220	190	4691	3	179	40
5 Дрогобич (м.р.)	85034	78493	79371	5476	5304	78158	327	4677	798
Дрогобич	77049	71721	72530	3383	3299	71475	231	2904	479
6 Самбір	36218	33885	34465	924	837	33831	46	732	189
7 Трускавець	22489	20997	21190	1134	1123	20904	87	965	166
8 Червоноград (м.р.)*	97683	91800	92738	3819	3685	91543	242	3256	562
Червоноград*	70287	64868	65550	4514	4423	64567	293	3876	637
9 Стрий	62051	57201	57939	3191	3138	56960	180	2782	396
райони:	54906	54738	54807	83	78	54733	3	66	17
1 Турківський*									
2 Перемишлянський	47763	47471	47611	145	121	47462	9	107	36
3 Радехівський	52439	52112	52204	218	178	52095	13	155	63
4 Сколівський	50310	49933	50014	246	234	49914	18	202	44
5 Дрогобицький	76338	75733	76052	245	206	75725	6	192	53
6 Буський	50871	50427	50546	280	239	50401	18	204	74
7 Стрийський	68449	67798	67951	487	423	67785	12	383	103
8 Жидачівський	80812	79910	80226	534	450	79879	28	404	130
9 Жовківський*	109173	107894	108197	790	729	107814	69	618	172
10 Яворівський*	123321	121596	121912	1297	1237	121488	106	1067	227

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
11 Городоцький	73974	72890	73269	654	566	72859	29	509	145
12 Сокальський*	98123	96638	97170	1011	775	96610	25	703	307
13 Кам'яно-Бузький	61832	60887	61101	645	607	60838	47	517	126
14 Пустомитівський	112009	110241	110823	861	766	110185	48	670	191
15 Золочівський	74686	73401	73916	645	640	73310	89	516	128
16 Старосамбірський*	82135	80695	81114	363	313	80670	16	283	80
17 Миколаївський	94506	92679	93060	1403	1294	92577	95	1136	265
18 Бродівський	63850	62388	62743	1047	995	62310	76	857	190
19 Самбірський	74598	72720	73096	428	444	72720	62	361	67
20 Мостиський*	61919	56835	57715	307	262	56807	16	227	78
Рівненська:	1	1	1	30	31	1	4	25	5
4 міста;	171	123	136	129	965	118	574	065	049
16 районів	445	401	355			784			
міське	544074	509728	513607	26465	28376	505582	4118	22203	4249
сільське	627371	613673	622748	3664	3589	613202	456	2862	800
3 райони*	139708	130058	138561	730	702	129987	70	549	181
міста: 1 Рівне	245323	224630	225899	16611	18346	221746	2864	14219	2382
2 Дубно	38707	36830	37217	1391	1294	36713	116	1086	305
3 Острог	14325	13598	13941	394	346	13570	28	293	101
4 Кузнецовськ	39643	36018	35845	3019	3676	35384	633	2738	281
райони:	63987	63558	63652	291	275	63533	25	230	61
1 Березнівський									
2 Володимирецький	61981	61483	61515	333	386	61414	67	279	54
3 Острозький	31265	30992	31047	176	173	30978	13	147	29
4 Демидівський	16375	16207	16244	112	103	16189	12	84	28
5 Зарічненський*	36345	35968	36114	158	143	35959	8	125	33
6 Дубненський	48704	48169	48308	363	313	48140	29	268	95
7 Млинівський	41756	41278	41429	321	284	41252	24	247	74
8 Гощанський	38861	38401	38505	322	293	38376	24	254	67
9 Корецький	39337	38843	39012	317	264	38806	37	216	101
10 Радивилівський	40033	39515	39676	359	297	39496	18	258	101
11 Дубровицький*	51437	50730	50882	333	335	50697	33	267	66
12 Костопільський	65603	64209	64587	1003	898	64116	93	735	267
13 Сарненський	99739	97623	97908	1413	1571	97375	246	1148	265
14 Рівненський	87091	85125	85592	1377	1320	84960	163	1063	313
15 Здолбунівський	59007	56864	57417	1597	1424	56749	112	1251	344
16 Рокитнянський*	51926	43360	51565	239	224	43331	29	157	82
Тернопільська: 1	1	1	1	14	13	1	1	11	2
місто;	138	113	119	194	562	111	438	403	778
17 районів	500	516	574			959			
міське	480391	460970	464606	11717	11076	459781	1102	9410	2297
сільське	658109	652546	654968	5563	2486	652968	336	1993	481
міста:	226029	212617	214282	7743	7608	211707	835	6387	1350
1 Тернопіль									
райони:	22913	22843	22874	41	30	22841	2	26	15
1 Підгасцький									
2 Зборівський	47040	46808	46891	136	106	46801	6	96	40
3 Монастириський	34537	34363	34407	108	105	34353	9	85	22
4 Козівський	41841	41623	41690	145	119	41619	4	108	37
5 Бучацький	65078	64716	64829	234	177	64705	10	164	70
6 Заліщинський	52915	52530	52635	286	236	52522	7	222	64
7 Тернопільський	60810	60316	60525	280	220	60307	8	197	82
8 Шумський	36511	36190	36305	203	171	36170	18	140	63
9 Бережнський	44477	44069	44149	294	284	44014	53	222	72
10 Густинський	66803	66144	66394	304	297	66098	36	243	61
11 Теребовлянський	70185	69482	69762	414	353	69459	22	312	102
12 Лановецький	33294	32935	33014	239	220	32910	21	181	58
13 Борщівський	75358	74413	74721	546	487	74358	39	418	128
14 Збаразький	60349	59338	59333	759	937	59090	246	629	129

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
15 Кременецький	73190	71856	72231	934	811	71808	43	724	208
16 Чортківський	80961	78985	79465	1293	1234	78911	67	1107	184
17 Підволочиський	46309	44288	46067	235	167	44276	12	142	93
Чернівецька: 2 міста; 11 районів	919 028	689 056	694 468	37 881	48 434	678 593	9 281	34 653	3 071
міське	368263	296368	296443	31845	42221	287052	8974	29157	2634
сільське	550765	392688	398025	6036	6213	391541	307	5496	437
2 міста; 8 районів*	717485	495458	500324	35945	46530	485163	9147	32994	2795
міста: 1 Чернівці *	236691	189021	187465	26733	36150	180742	8001	24696	1989
2 Новодністровськ*	10344	9013	8862	1054	1383	8683	327	945	109
райони: 1 Путильський*	25352	25182	25218	98	94	25175	6	79	19
2 Заставнівський	56261	55733	55821	335	334	55715	17	291	43
3 Кіцманський	72884	71805	72030	674	654	71744	49	563	111
4 Вижницький*	59993	58924	59104	631	620	58877	41	538	92
5 Кельменецький*	48468	47261	47376	607	641	47208	46	545	61
6 Хотинський	72398	66060	66293	927	916	65971	68	805	122
7 Сокирянський*	48889	43927	44207	3044	3130	43779	136	2892	149
8 Сторожинецький*	95295	56786	58531	1367	1729	56068	358	1150	579
9 Глибочийський*	72676	34025	38198	877	834	33805	31	734	126
10 Новоселицький*	87461	29703	29803	1235	1557	29338	163	1144	63
11 Герцаївський*	32316	1616	1560	299	392	1488	38	271	7
Центр: 53 міста; 201 район	15 645 952	14 168 245	13 789 226	1 094 122	1 699 644	13 530 334	633 129	968 540	123 539
міське	9 834 837	8 589 194	8 183 572	943 903	1 522 774	7 993 556	591 349	842 606	99 370
сільське	5 811 115	5 579 051	5 605 654	150 219	176 870	5 536 778	41 780	125 934	24 169
Вінницька: 6 міст; 27 районів	1 763 944	1 674 135	1 672 324	67 501	83 531	1 654 446	19 688	58 194	9 174
міське	809078	738453	733055	54776	70815	720047	18405	47558	7102
сільське	954866	935682	939269	12725	12716	934399	1283	10636	2072
1 місто; 3 райони*	145515	140031	140527	3505	4106	139479	652	2965	535
міста: 1 Вінниця	354639	309325	300493	36108	50934	294019	15305	32264	3755
2 Хмільник	25181	23999	24455	741	652	23927	72	525	127
3 Козятин (м.р.)	27155	25360	25764	1179	1292	25088	272	914	257
4 Могилів-Подільський *	32513	30000	30013	1730	2278	29550	450	1493	235
5 Жмеринка	37073	33801	34358	2585	3156	33110	691	2279	302
6 Ладижин (м.р.)	23413	20958	20691	2140	2635	20412	546	1936	196
райони: 1 Чернівецький	28660	28383	28436	190	182	28373	10	155	35
2 Оратівський	27314	26982	27068	214	202	26961	21	163	51
3 Шаргородський	64767	63880	64068	553	561	63799	81	434	119
4 Хмільницький	44110	43471	43718	330	319	43442	29	267	63
5 Мурованокуриловецький	32791	32302	32384	350	345	32261	41	283	67
6 Теплицький	35258	34714	34840	333	306	34682	32	252	80
7 Погребищенський	37704	37116	37247	426	400	37076	40	329	97
8 Крижопільський	40870	40209	40370	380	376	40173	36	298	81
9 Липовецький	44194	43463	43653	570	478	43443	20	433	137
10 Чечельницький	27209	26679	26809	335	318	26639	40	253	82
11 Тростянецький	42530	41692	41720	616	710	41566	126	535	77
12 Літинський	42252	41383	41620	654	570	41339	44	499	154

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
13 Могилів-Подільський *	40206	39343	39477	636	622	39393	50	531	104
14 Іллінецький	42519	41512	41712	628	574	41461	51	488	139
15 Жмеринський	44136	42992	43107	883	910	42922	70	798	84
16 Калинівський	64936	63085	63475	1317	1279	62958	127	1065	251
17 Піщанський*	25127	24406	24529	373	401	24322	84	279	93
18 Ямпільський*	47669	46282	46508	766	805	46214	68	662	103
19 Вінницький	73430	71284	71648	1508	1498	71105	179	1207	300
20 Немирівський	58873	57122	57411	1312	1236	57048	74	1102	134
21Бершадський	71310	68897	69292	1842	1767	68773	124	1564	278
22 Барський	62239	60116	60623	1617	1471	60023	93	1307	309
23 Козятинський	47788	46109	46991	653	597	46046	63	491	162
24 Тульчинський	64927	62515	62897	1722	1795	62323	192	1440	282
25 Томашпільський	40608	39069	39216	1076	1169	38924	145	971	104
26 Гайсинський	64732	62058	62321	2142	2237	61652	406	1688	454
27 Тиврівський	47805	45628	46101	1592	1456	45522	106	1289	167
Житомир-ська:	1	1	1	68	91	1	27	55	12
5 міст;	389	254	292	851	317	227	300	976	833
23 райони	393	855	386			268			
міське	772679	670751	687544	58448	81399	644695	25834	48308	10103
сільське	616614	584104	604842	10403	9918	582573	1466	7668	2730
3 райони*	126299	121555	122340	2816	3217	120981	558	2310	459
міста:	282823	234511	235245	29126	46015	217677	16694	25178	3921
1 Житомир									
2 Малин	28150	26243	26850	1160	1160	26026	206	870	290
3 Коростень	66850	59472	57952	5046	8508	56044	3409	4421	622
4 Новоград-Волинський	56555	48238	50544	4813	5662	46894	1337	3804	1006
5 Бердичів	87193	73970	77569	7623	9234	71613	2338	5999	1623
райони:	31154	30458	30771	342	329	30392	64	244	85
1 Любарський									
2 Ружинський	34372	33541	33920	408	374	33481	50	291	117
3 Черняхівський	33668	32755	33189	482	425	32702	52	331	150
4 Олевський *	47028	45667	46197	663	620	45556	103	459	161
5 Лугинський	20858	20201	20504	283	295	20176	24	241	42
6Попільнянський	37082	35796	36093	799	773	35697	87	628	170
7 Народицький*	11395	10977	11065	207	208	10945	32	162	44
8 Андрушівський	38769	37298	37860	838	788	37191	104	618	220
9 Брусилівський	18165	17402	17618	414	487	17280	121	332	82
10 Овруцький *	67876	64911	65078	1946	2389	64480	423	1689	254
11 Радомишльський	42259	40243	41093	1151	1073	40098	140	866	285
12 Коростенський	34297	32655	33554	593	583	32557	96	439	153
13 Чуднівський	43248	41026	42298	985	859	40926	97	682	303
14 Новоград-Волинський	52872	49849	52083	848	714	49755	93	562	286
15 Малинський	52147	49130	50234	1704	1690	48844	275	1294	410
16Бердичівський	34559	32463	33883	710	604	32381	77	484	226
17 Коростишівський	43238	40346	40968	1992	2116	40013	329	1669	323
18Смільчинський	42160	38364	41482	760	635	38267	96	489	271
19Володарсько-Волинський	38616	34617	37162	1393	1347	34407	202	1042	305
20Житомирський	66922	59376	62607	3551	4088	58494	875	2867	683
21Червоноармійський	25964	23009	25510	525	383	22941	60	291	233
22 Баранівський	45964	39929	45267	844	598	39856	72	468	376
23Дзержинський	33259	28651	32640	805	520	28601	50	425	380
Київ	2	2	1	337	648	1	299	309	26
	566	110	851	323	653	809	026	360	685
	953	767	994			741			
райони:	281024	240100	218956	32148	57699	214750	25335	29249	2769
1 Дарницький									
2 Святошинський	311005	264657	239970	36680	66903	235051	29482	33521	3031
3 Подільський	177563	150864	131287	20978	46135	128483	22374	19289	1655
4 Голосіївський	199494	168602	151468	23517	44232	148256	19869	21339	2059
5 Деснянський	334704	281502	250165	40998	78386	244803	35998	37584	3264
6 Дніпровський	328725	271524	236342	46641	89082	230699	40615	42904	3644

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
7 Солом'янський	281664	228733	190165	41179	85809	185413	42885	38033	3011
8 Оболонський	302874	239696	212952	38652	71483	207865	31679	35397	3200
9 Шевченківський	225155	175562	145553	36195	72356	141496	33994	33225	2587
10 Печерський	124745	89727	75129	20335	38257	72925	16795	18819	1465
Київська:	1	1	1	109	130	1	26	95	13
10 міст;	821	684	680	322	526	658	001	731	480
25 районів									
міське	104155 6	933110	925180	88986	109417	909621	23289	78865	10045
сільське	779505	751693	755142	20336	21109	748869	2712	16866	3435
1 місто; 1 район *	32121	22787	20968	7573	10618	20515	2258	7302	268
міс- та: 1 Переяслав- Хмельницький	31621	30023	30320	1235	1141	29846	175	898	336
2 Ржищів	8436	7954	8026	375	360	7904	50	277	95
3 Березань	17516	16317	16135	915	1305	15827	481	720	195
4 Фастів	51552	46772	46825	4007	4437	45970	795	3399	604
5 Бориспіль	53336	47542	47085	4953	5966	46401	1133	4475	473
6 Ірпінь (м.р.)	100390	89521	88136	8738	11673	86177	3329	7613	1119
Ірпінь	39950	35046	33881	3966	5783	33186	1852	3580	385
7 Васильків	39340	34861	34339	3776	4795	33774	1075	3424	349
8 Біла Церква	196023	171380	169785	20162	24133	167002	4348	18224	1912
9 Бровари	86165	75266	74483	9222	11104	73026	2239	8219	1002
10 Славутич *	24549	15530	13606	7366	10453	13283	2233	7175	188
райони:	28491	27892	28010	433	396	27847	39	339	91
1 Ставищенський	37866	37033	37201	630	577	36974	53	487	143
2 Тетіївський	36354	35492	35619	660	653	35427	64	545	115
3 Рокитнянський	36423	35547	35671	633	613	35468	76	502	129
4 Таращанський	23345	22727	22840	472	444	22677	50	354	118
5 Володарський	40575	39365	39601	970	899	39269	91	759	209
7 Переяслав- Хмельницький	36527	35311	35484	897	936	35167	142	725	172
8 Сквирський	44320	42834	43162	979	854	42764	65	735	244
9 Кагарлицький	38246	36932	37088	984	1014	36748	166	777	204
10 Броварський	77704	74906	75275	2197	2178	74688	202	1824	363
11 Згурівський	22916	22068	22234	532	526	22014	54	425	105
12 Миронівський	40803	39190	39449	1164	1204	39054	135	931	231
13 Іванківський	35374	33975	34125	1013	1104	33825	147	878	134
14 Поліський *	7572	7257	7362	207	165	7232	25	127	80
15 Баришівський	41543	39760	40067	1304	1256	39615	143	1019	284
16 Фастівський	37545	35936	36101	1286	1232	35766	118	1052	227
17 Білоцерківський	55608	53077	53191	2050	2196	52837	238	1814	235
18 Яготинський	40795	38902	39195	1413	1412	38706	190	1122	291
19 Бориспільський	54670	52012	52304	2058	2087	51777	229	1721	333
20 Макаріївський	48438	46041	46351	1725	1853	45756	281	1440	281
21 Васильківський	70467	66974	67188	2706	2926	66569	402	2329	377
22 Бородянський	57481	53533	54420	2707	2749	53179	344	2192	511
23 Кисво-Свято- шинський	154354	141947	141085	9967	12441	139048	2870	8732	1222
24 Вишгородський	72589	66741	65536	4869	6711	64764	1960	4372	495
25 Обухівський	71510	63577	62419	6709	8717	61506	2054	6095	613
Кіровоградська:	1	1	1	83	112	980	33	73	10
4 міста; 21 ра- йон	125	014	000	929	802	782	678	297	597
міське	675172	597001	578857	64769	91698	566690	30217	57021	7727
сільське	450532	417615	421753	19160	21104	414092	3461	16276	2870
міста:	250629	215139	199066	30031	49907	194713	20373	27185	2838
1 Кіровоград									
2 Олександрія (м.р.)	103856	91052	90356	10969	12950	88105	2931	9275	1688
Олександрія	92638	80832	79947	10170	12218	77943	2875	8639	1525
3 Знаменка	35329	29498	27946	5001	7012	27313	2176	4560	440
4 Світловодськ (м.р.)	57459	48163	45676	8327	11509	44672	3486	7591	735
Світловодськ	49938	41713	39317	7360	10366	38477	3231	6756	603

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
райони: 1 Олександрівський	36009	34731	34869	813	837	34633	97	694	116
2 Новоархангельський	31327	30205	30373	579	587	30149	56	478	100
3 Ульянівський	28718	27692	27875	502	494	27598	78	384	116
4 Гайворонський	43254	41634	41946	1260	1259	41460	167	999	261
5Новгородівський	18947	18160	18389	429	393	18120	40	305	122
6 Голованівський	36645	34876	35047	1308	1361	34701	175	1116	191
7 Бобринецький	31531	29827	30319	770	716	29772	50	588	179
8Компаніївський	18162	17090	17335	468	459	17059	30	377	91
9 Новоукраїнський	48486	45578	46219	1350	1293	45436	134	1034	316
10 Устинівський	16690	15639	15958	444	388	15606	31	317	127
11 Добровеличківський	42958	40232	40922	1396	1356	40085	144	1082	314
12 Олександрійський	41108	38493	39065	1592	1558	38348	143	1219	373
13 Новомиргородський	35835	33531	34097	968	889	33470	57	751	217
14 Долинський	37962	35252	35845	1846	1730	35010	236	1381	465
15 Знаменський	30232	27986	28212	1431	1541	27776	210	1195	235
16 Петрівський	28954	26716	27095	1549	1529	26505	204	1194	349
17 Маловисківський	51164	46791	45710	3309	4889	45010	1775	2952	357
18Кіровоградський	37600	32786	33033	3539	3920	32290	492	3236	303
19 Світловодський	16618	14202	14279	2071	2148	14006	194	1893	178
20 Онуфріївський	21757	18564	18770	2814	2803	18423	141	2569	245
21 Вільшанський	16360	13720	15166	467	415	13670	45	338	129
Полтавська: 5 міст; 25 районів	1 621 207	1 481 167	1 458 726	117 071	153 513	1 438 513	42 580	102 766	14 268
міське	944253	833567	807275	96005	132222	793715	39809	85772	10205
сільське	676954	647600	651451	21066	21291	644798	2771	16994	4063
міста:1Полтава	310755	272633	265355	32966	43706	260376	12234	29128	3831
2 Лубни	52218	47401	47549	4257	4497	46701	698	3571	684
3 Миргород	41275	36989	36429	3723	4680	35811	1178	3240	482
4 Кременчук	232960	193512	175832	34461	55778	172511	20990	32064	2383
5 Комсомольськ	51832	40276	37413	10463	14101	36724	3552	9977	484
райони: 1 Чорнухінський	16275	15895	15937	295	303	15856	39	245	50
2 Миргородський	41148	39987	40113	933	953	39845	140	762	171
3 Котелевський	21614	20951	21003	493	528	20856	95	405	88
4 Лубенський	40128	38892	39105	873	841	38795	94	702	171
5 Оржицький	29620	28689	28866	669	610	28612	75	501	168
6 Хорольський	42105	40727	40952	1072	1035	40593	134	809	263
7 Семенівський	32667	31569	31772	742	703	31508	60	596	142
8 Зіньківський	42196	40753	40919	949	962	40617	135	756	193
9 Гадяцький	63679	61346	61681	1829	1748	61137	207	1436	391
10 Великобагачанський	30064	28941	29083	829	832	28821	120	652	177
11 Лохвицький	51495	49556	49880	1498	1409	49380	174	1140	357
12 Шишацький	24040	23071	23253	659	610	23003	67	499	160
13 Решетилівський	29702	28420	28628	810	808	28305	114	624	186
14 Гребінківський	26263	25050	25155	921	951	24887	163	741	180
15 Козельщенський	24954	23800	23952	841	851	23703	95	682	159
16 Новосанжарський	39983	38092	38328	1381	1369	37912	177	1112	269
17 Кобеляцький	54144	51480	51962	1927	1787	51282	197	1476	450
18 Глобинський	58678	55771	56269	2121	1989	55516	246	1616	505
19 Диканьський	22002	20812	20971	840	851	20683	128	646	193
20 Пирятинський	36499	34520	34596	1563	1738	34263	257	1358	205
21 Машівський	22947	21691	21881	933	953	21543	147	762	171
22 Карлівський	41572	39252	39845	1619	1393	39125	126	1183	436
23 Чутівський	26960	25411	25669	1155	1070	25284	125	888	266

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
24 Кременчуцький	43975	41021	41225	2317	2365	40716	304	1890	336
25 Полтавський	66704	62146	62577	3752	3831	61655	489	3084	666
Сумська:	1	1	1	121	201	1	87	108	12
7 міст;	296	152	080	655	050	064	105	896	603
18 районів	763	034	128			075			
міське	837920	732449	672116	86423	152245	660717	70960	77221	9061
сільське	458843	419585	408012	35232	48805	403358	16145	31675	3542
2 міста;	630299	535694	490533	82453	131196	481469	53589	74851	7469
8 районів *									
міста: 1 Суми*	292139	246845	225784	36523	59461	221122	25143	32569	3851
2 Ромни	49454	46312	46462	2689	2819	45790	518	2143	545
3 Лебедин	28814	26767	26883	1797	1861	26506	255	1507	288
4 Глухів*	34954	31723	29080	2939	5765	28713	3005	2637	301
5 Конотоп	91683	82260	78742	7866	12352	77612	4626	7127	736
6 Охтирка	49721	43712	43301	4094	4955	42534	1163	3528	565
7 Шостка	87200	75634	53023	8010	31168	52492	23059	7605	402
райони: 1 Недригайлівський	31321	30607	30609	539	587	30478	122	432	107
2 Липоводолинський	23498	22898	22965	421	435	22828	68	337	84
3 Роменський	46328	45016	45214	979	935	44881	129	734	244
4 Конотопський	39567	38394	38540	830	862	38223	140	664	166
5 Буринський	36933	35583	35777	970	934	35465	113	760	209
6 Кролевецький	46752	44704	44775	1679	1783	44380	313	1381	296
7 Охтирський	31206	29829	30027	1074	1017	29709	318	828	239
8 Лебединський	27868	26636	26770	990	974	26460	167	751	239
9 Шосткинський	24749	23475	21410	993	3201	21191	2280	839	153
10 Білопільський*	61064	56872	57294	3423	3269	56418	428	2717	685
11 Сумський*	62800	58448	58920	3545	3448	57863	582	2725	818
12 Ямпільський*	30442	28119	25123	2008	5143	24855	3257	1777	231
13 Краснопільський*	34113	31104	31737	2667	2215	30935	168	1976	691
14 Середино-Будський*	20955	18724	4348	2065	16577	4327	14395	2051	14
15 Глухівський*	32209	27819	25168	4246	6984	25013	2802	4126	117
16 Тростянецький	42134	35736	36283	5876	5590	35317	409	5076	799
17 Великописарівський*	27222	19721	19771	7268	7344	19278	441	6837	430
18 Путивльський*	34401	16319	13308	17769	20990	12945	3368	17436	331
Хмельницька: 6 міст;	1	1	1	50	58	1	11	42	8
20 районів	426	339	358	686	343	327	577	585	056
міське	723431	656382	666752	41931	49744	645494	10685	35440	6451
сільське	703218	682949	691968	8755	8599	682006	892	7145	1605
міста: 1 Хмельницький	251077	221814	221920	19912	26006	215141	6517	17553	2338
2 Кам'янець-Подільський	98873	90181	90194	5824	7002	88523	1625	4913	897
3 Староконстантинів	35015	31914	32218	2345	2611	31434	479	1973	369
4 Шепетівка	47988	43517	44850	2767	2730	43140	374	2149	617
5 Славута	34278	30850	31652	2249	2479	30436	414	1819	430
6 Нетішин	34267	29977	30038	3369	3911	29358	614	3048	321
райони: 1 Чемеровецький	51009	50492	50559	392	390	50435	56	320	72
2 Старосинявський	24985	24598	24650	216	197	24590	8	178	38
3 Теофіпольський	32247	31725	31885	266	248	31701	23	209	57
4 Білогірський	31707	31178	31394	284	262	31159	19	221	63
5 Дунаєвецький	73276	71948	72127	934	940	71829	117	768	166
6 Кам'янець-Подільський	75506	74506	74441	911	900	73997	98	722	189
7 Староконстантинівський	37459	36706	36934	447	421	36668	36	354	93
8 Ярмолинецький	39201	38345	38462	524	569	38262	79	440	84

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
9 Славутський	37691	36854	37254	416	395	36810	44	322	94
10 Дерезнянський	38289	37292	37580	572	524	37235	53	437	135
11 Вільковецький	31085	30001	30213	951	802	29973	27	759	192
12 Шепетівський	40882	39369	40022	664	712	39242	126	523	141
13 Красилівський	61331	59012	60320	992	855	58942	68	731	261
14 Новоушицький	36457	35025	35173	1228	1199	34973	52	1123	103
15 Летичівський	34588	33209	33972	603	532	33139	68	422	181
16 Ізяславський	54504	52173	52868	1336	1508	51850	322	1075	261
17 Волочеський	60610	58002	59679	886	800	57928	72	658	228
18 Хмельницький	54610	51035	52328	1002	1072	50844	164	826	173
19 Городецький	58348	53309	57451	656	570	53254	54	463	192
20 Полонський	51366	46706	50536	940	708	46637	68	579	361
Черкаська: 6 міст; 20 районів	1 398 313	1 301 183	1 293 342	75 577	93 079	1 279 427	21 192	66 477	8 949
міське	747259	668535	658230	62138	79655	648325	19723	55409	6593
сільське	651054	632648	635112	13439	13424	631102	1469	11068	2356
міста: 1 Черкаси	292761	243877	231441	38487	54677	227276	16197	35470	2909
2 Умань	87843	81420	81933	5360	5600	80645	760	4477	878
3 Ватутіне	20027	18350	18362	1495	1594	18163	184	1350	145
4 Золотоноша	28375	25973	26267	1817	1846	25763	206	1496	319
5 Сміла	68671	61487	61186	5968	6956	60210	1255	5291	672
6 Канів	26735	23832	23641	2568	3006	23262	560	2287	271
райони: 1 Мо- настирищенсь- кий	40501	39765	39845	537	521	39730	33	468	68
2 Лисянський	28762	28146	28271	431	408	28105	40	343	86
3 Жашківський	45483	44385	44622	696	682	44319	61	573	123
4 Драбівський	42818	41785	41966	736	668	41702	74	560	176
5 Маньківський	33196	32389	32571	565	527	32346	39	436	128
6 Катеринопільський	28993	28280	28417	485	463	28234	41	381	104
7 Городищенський	49201	47780	48002	1040	981	47694	85	842	197
8 Шполянський	51959	50443	50783	1009	933	50339	96	773	235
9 Тальнівський	43685	42410	42663	814	774	42334	73	647	167
10 Уманський	51500	49969	50131	1045	1121	49773	194	872	173
11 Звенигородський	53683	52072	52417	1160	1084	51982	84	920	240
12 Чорнобаївський	49741	48171	48391	1144	1127	48057	109	935	206
13 Христинівський	39454	38086	38307	906	888	37981	102	730	173
14 Смілянський	38370	37035	37208	1067	1023	36917	97	876	190
15 Канівський	24843	23965	24086	682	684	23887	77	553	128
16 Черкаський	78346	75505	75867	2305	2279	75254	242	1887	414
17 Кам'янський	35580	34208	34433	1118	1057	34062	138	868	248
18 Золотоніський	48831	46901	47123	1458	1447	46770	128	1212	246
19 Корсунь-Шевченківський	50052	48028	48336	1286	1251	47889	133	1036	249
20 Чигиринський	36111	34303	34471	1265	1312	34160	143	1078	187
Чернігівська: 3 міста; 22 райони	1 236 065	1 155 354	1 100 674	62 207	126 830	1 090 092	64 982	55 258	6 894
міське	716536	648179	602569	53104	106926	594511	53401	47652	5398
сільське	519529	507175	498105	9103	19904	495581	11581	7606	1496
1 місто; 7 районів *	557889	504071	448109	41595	104152	443116	60712	38387	3159
міста: 1 Чернігів*	299038	257990	221322	31779	73277	218144	39617	29725	2004
2 Прилуки	64069	59108	59524	4140	4337	58388	718	3350	790
3 Ніжин	76059	68629	68101	5424	6761	66985	1631	4655	768
райони: 1 Ніжинський	36708	36095	36162	469	491	36038	57	398	71
2 Сосницький	24715	24246	24320	373	355	24193	53	284	89
3 Сріблянський	14534	14246	14290	224	224	14215	31	181	43
4 Борзнянський	43555	42673	42871	652	606	42601	72	483	169
5 Талалаївський	16583	16232	16243	259	313	16163	69	211	48
6 Куликівський	22472	21977	22016	352	384	21926	51	296	55

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
7 Коропський	32139	31378	31433	618	649	31247	131	480	138
8 Носівський	37439	36544	36659	634	639	36456	87	509	125
9 Бобровицький	40993	40000	40125	658	717	39906	94	568	90
10 Ічнянський	40945	39845	40058	912	820	39750	95	678	233
11 Менський	45408	44179	44293	918	972	43991	183	712	206
12Корюківський *	33558	32547	32528	787	942	32302	244	645	141
13 Бахмацький	55820	53997	54197	1392	1402	53842	142	1155	236
14 Прилуцький	45127	43577	43876	1199	1101	43441	134	905	294
15 Варвинський	19974	19268	19370	567	542	19206	61	440	127
16 Козелецький	61636	59289	59027	1819	2365	58628	661	1566	253
17 Новгород-Сі- верський*	36031	34587	23036	1238	12945	22878	11707	1120	118
18Чернігівський*	61463	58872	58649	1945	2483	58242	628	1704	241
19 Городнянсь- кий*	36349	34773	33609	1054	2540	33293	1478	887	167
20 Щорський*	30438	28918	27199	1195	3135	26974	1939	1040	155
21 Семенівсь- кий*	23465	22286	18859	1054	4551	18691	3595	908	146
22 Ріпкенський*	37547	34098	32907	2545	4279	32592	1504	2358	187
Південь і Схід:	23	14	9	6	12	9	4	6	172
94 міста;	042	570	933	984	293	678	875	801	958
182 райони	064	118	937	200	884	453	013	538	
<i>міське</i>	17	10	6	6	10	6	4	5	125
	955	980	595	063	979	422	543	929	446
	922	677	173	125	068	646	385	266	
<i>сільське</i>	5	3	3	921	1	3	331	872	47
	086	589	338	075	314	255	628	272	512
	142	441	764		816	807			
Південь:	12	8	6	3	5	6	2	3	99
45 міст;	780	304	450	405	647	287	006	300	218
119 районів	497	894	470	951	175	433	453	061	
<i>міське</i>	9	5	4	2	4	4	1	2	79
	160	839	128	770	767	023	806	694	480
	694	470	267	026	465	837	384	747	
<i>сільське</i>	3	2	2	635	879	2	200	605	29
	619	465	322	925	710	263	069	314	438
	803	424	203			596			
Дніпропетров- ська: 13 міст;	3	2	2	627	1	2	490	588	37
22 райони	561	825	386	531	136	331	515	274	922
	224	781	087		537	660			
<i>міське</i>	2	2	1	582	1	1	482	550	30
	951	274	831	657	086	788	227	480	957
	536	410	848		832	705			
<i>сільське</i>	609688	551371	554239	44874	49705	542895	8288	37794	6965
міста: 1 Дніп- ропетровськ	105395	762203	483435	249933	559483	472256	288606	241398	8019
	1								
2 Вільногірськ	24080	20666	19590	3049	4398	19274	1390	2811	236
3 Синельникове	32292	27282	25172	4043	6532	24621	2517	3652	370
4 Новомосковськ	71860	60689	58118	9589	13277	56953	3712	8836	744
5 Дніпродзер- жинськ (м.р.)	261735	214759	171366	41080	88566	168399	46289	38884	2170
Дніпродзер- жинськ	254869	208650	165284	40487	87861	162413	46174	38354	2107
6 Жовті Води	57329	45941	44189	9551	11978	43200	2678	8780	742
7 Кривий Ріг (м.р.)	710412	561832	506854	125810	193010	492808	67622	115334	10052
Кривий Ріг	666812	525864	472436	119115	184126	459350	65124	109360	9345
8 Марганець	50443	39074	36394	10015	13457	35307	3737	9151	856
9 Орджонікідзе (м.р.)	46654	35118	31592	10285	14790	30723	4388	9682	600
Орджонікідзе	44956	33644	30093	10092	14597	29270	4367	9521	568
10 Павлоград	119672	86475	70876	29854	47657	69358	17057	28690	1140
11 Нікополь	138218	98502	77408	35409	59055	75284	23092	33755	1593
12 Першотрав- невськ	29374	17726	11812	10564	17299	11549	6160	10335	212
13 Тернівка	29442	12800	6245	15563	22966	5978	6800	15302	225
райони:	25994	24745	24822	982	1026	24653	77	872	105
1 Петриківський									
2 Царичанський	30775	29214	29371	1170	1208	29062	145	971	199
3 Покровський	41864	39433	39877	1818	1737	39147	282	1314	494

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4 Межівський	28529	26824	27020	1136	1122	26634	184	871	260
5 Васильківський	37340	34978	35299	1728	1726	34746	230	1372	354
6 Софіївський	28541	26619	26998	1264	1229	26501	105	1021	237
7 Магдалинівський	37606	35060	35316	1718	1788	34755	298	1329	387
8 Криничанський	40330	37513	37923	1911	1900	37256	213	1508	392
9 Солонянський	42500	39114	39381	2494	2709	38700	400	2059	432
10 Юр'ївський	15773	14478	14639	895	944	14345	132	702	193
11 Томаківський	31629	28898	29343	2092	2087	28583	297	1583	506
12П'ятихатський	53275	48627	49183	3282	3370	48137	467	2659	619
13 Петропалівський	35403	32129	32370	2780	2818	31874	252	2411	361
14Широківський	31361	28316	29000	2180	2008	28163	147	1667	507
15 Верхньодніпровський	56932	51228	51225	4574	5239	50300	916	3957	615
16 Криворізький	43759	39189	39972	3575	3384	38862	312	2846	718
17Нікопольський	44716	39812	40091	4011	4361	39097	702	3358	636
18 Синельниківський	41674	37036	37484	3486	3660	36491	534	2819	661
19 Новомосковський	75828	66829	65366	7405	9808	64235	2583	6606	789
20 Апостолівський	64242	55342	55657	6879	8075	53805	1517	5793	1059
21 Дніпропетровський	78904	67471	63675	9308	14413	62290	5136	8360	934
22 Павлоградський	32906	25874	24999	6501	7688	24633	1235	6249	245
Запорізька: 5 міст; 20 районів	1 926 810	1 364 095	967 328	476 748	928 616	938 984	421 616	454 447	20 790
<i>міське</i>	1452828	999327	628963	395497	805767	610729	385286	380391	13703
<i>сільське</i>	473982	364768	338365	81251	122849	328255	36330	74056	7087
міста: 1 Запоріжжя	810620	572658	337537	206963	460653	327680	241850	198243	7406
2 Токмак	36760	29926	25825	6101	10788	25110	4803	5549	549
3 Енергодар	56180	32101	21240	22375	34660	20610	11483	21888	483
4 Бердянськ	121759	69365	29172	45265	91650	28032	41271	44438	802
5 Мелітополь	160352	88435	32737	62358	125296	31467	56925	61433	901
райони: 1 Гуляйпільський	34290	31933	32278	1849	1790	31586	342	1336	511
2 Пологівський	48043	44582	44618	2780	3144	43972	595	2335	440
3 Новомиkolaївський	19580	18165	18362	1173	1127	17999	165	895	275
4 Великобілозерський	9363	8674	8775	557	544	8605	69	431	125
5 Чернігівський	22201	20430	20766	1333	1314	20185	235	955	375
6 Орхівський	54462	49222	49763	4427	4447	48531	679	3462	961
7 Куйбишевський	27600	24309	24598	2748	2801	23929	376	2263	483
8 Вільнянський	50689	42938	42943	6534	7451	41337	1594	5343	1189
9 Запорізький	54804	45949	45952	7605	8454	44574	1359	6587	1011
10 Токмацький	28486	23760	22769	3984	5547	21800	1957	3295	689
11 Розівський	11997	9866	9889	1533	2034	9363	500	1172	359
12Василівський	74864	57943	52990	15124	21270	51681	6256	14105	1010
13Веселівський	25656	19683	18093	5104	7223	17527	2152	4672	429
14 Бердянський	31697	24056	21718	4667	8796	21156	2854	4301	351
15 Михайлівський	33079	24490	22188	7591	10526	21503	2981	7056	532
16 Мелітопольський	56326	35361	22165	17578	32805	21551	13797	17113	460
17 Якимівський	38071	23467	16189	12039	20982	15472	7992	11520	516
18 Кам'яно-Дніпровський	45819	26251	20379	18382	25053	19815	6424	17931	446
19 Приазовський	32931	18418	12304	8769	17555	11903	6477	8507	224
20 Приморський	35284	18515	11456	7833	19469	11035	7443	7581	224
Миколаївська: 5 міст; 19 районів	1 262 899	1 034 446	873 898	177 530	369 489	852 791	181 442	166 387	11 053
<i>міське</i>	835012	653015	490634	150438	334936	479000	173840	143311	7051
<i>сільське</i>	427887	381431	383264	27092	34553	373791	7602	23076	4002

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
міста:	509102	370010	214710	117458	289224	209203	160737	113753	3653
1 Миколаїв									
2 Воскресенськ	42248	36778	36530	4116	5280	35498	1278	3547	568
3 Первомайськ	70746	60755	58547	7712	11173	57152	3524	6955	739
4 Очаків	17109	13377	12030	3145	4875	11697	1680	2922	223
5 Південноукраїнськ	39460	29144	26249	8551	12380	25593	3538	8100	448
райони:	28538	27368	27661	551	519	27297	69	404	146
1 Кривоозерський									
2 Врадіївський	21223	19960	20374	391	386	19904	54	282	108
3 Доманівський	29106	27205	27565	769	777	27116	88	628	141
4 Новобузький	34190	31618	32148	1521	1511	31395	221	1155	366
5 Первомайський	37203	34145	34681	1661	1770	33938	203	1354	306
6 Новоодеський	37543	34361	34696	1922	2228	34034	323	1622	299
7 Снігурівський	47542	43421	43246	2676	3681	42408	1010	2268	404
8 Веселинівський	27046	24609	25083	1407	1480	24407	197	1115	292
9 Єланецький	18423	16761	17120	616	660	16676	84	475	140
10 Березнегуватівський	23155	20978	21221	1404	1565	20689	289	1152	252
11 Баштанський	41509	37545	37925	1841	2287	37113	427	1492	348
12 Воскресенський	36235	32321	32455	2282	2980	31589	728	1888	393
13 Арбузинський	24810	21990	21919	1793	2207	21445	538	1561	231
14 Березанський	25141	22136	22342	1504	2078	21681	451	1235	269
15 Миколаївський	34675	30152	30306	3366	3963	29466	682	2898	466
16 Очаківський	17062	14537	14539	1742	2162	14133	404	1532	210
17 Жовтневий	54763	46624	44088	5981	9903	43050	3574	5426	554
18 Братський	21263	18034	18314	1808	2119	17741	292	1607	201
19 Казанківський	24807	20617	20149	3313	4281	19566	1051	3016	296
Одеська:	2	1	1	508	1	1	435	493	13
7 міст;	455	542	136	537	030	103	839	413	818
26 районів	666	341	571		090	662			
<i>міське</i>	160466	100010	603552	430184	914805	585817	412559	419753	9656
	9	4							
<i>сільське</i>	850997	542237	533019	78353	115285	517845	23280	73660	4162
5 міст;	194932	115046	766514	454187	946029	743195	404783	442184	10831
14 районів *	5	9							
міста: 1 Одеса*	101029	622935	307196	291908	654128	297561	324097	285386	6021
	8								
2 Котовськ*	40664	33445	28593	4206	10791	27933	5490	3986	215
3 Теплодар*	9036	6189	5042	2322	3834	4924	1263	2247	73
4 Іллічівськ (м.р.)	63530	42975	26327	17419	36401	25697	17216	16973	406
Іллічівськ	54102	35999	20682	15442	32770	20211	15728	15109	298
5 Южне	24167	15933	10816	7011	12980	10569	5348	6856	145
6 Білгород-Дністровський (м.р.)*	57550	36074	24081	15938	31263	23349	12661	15554	335
Білгород-Дністровський*	51133	32151	21516	14447	27880	20876	11215	14111	308
7 Ізмаїл*	85098	32500	15353	37166	63180	14656	17761	36737	390
райони:	22367	21253	21461	537	546	21163	90	410	125
1 Савранський									
2 Кодимський*	34788	32965	33217	1013	1189	32754	199	841	170
3 Миколаївський	20153	18501	18820	493	519	18447	53	397	94
4 Любашівський	33629	30463	31319	824	904	30266	185	661	163
5 Ширяївський	29809	26809	27166	913	1080	26600	199	764	147
6 Балтський	48604	43666	43403	3263	4227	42817	843	3020	238
7 Фрунзівський*	21029	18881	19366	638	678	18794	80	497	141
8 Березівський	36046	31380	31730	2647	3258	30818	555	2406	240
9 Біляївський*	104723	86219	84048	12282	17663	81691	4503	11265	1011
10 Білгород-Дністровський*	62326	51028	50339	5485	8080	48901	2059	5003	469
11 Красноокнянський*	22879	18692	19709	1417	1512	18538	144	1224	192
12 Комінтернівський	67214	54542	51944	8706	13807	50381	4139	8070	631
13 Великомихайлівський*	32687	25941	26266	4733	5020	25676	251	4526	195
14 Овідіопольський	60308	47434	41998	9044	16743	41030	6345	8647	382
15 Роздільнянський*	56897	44145	38723	7811	16172	37342	6783	7360	447

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
16 Ананьївський	32537	25048	25433	1275	1716	24685	335	1114	156
17 Іванівський	29658	22136	21520	2479	5209	20620	1493	2284	186
18 Татарбунарський	41710	29727	30198	2678	3202	29353	330	2414	242
19 Котовський*	30981	21011	21363	1608	2385	20522	441	1438	164
20 Кілійський*	59837	26659	21598	17977	26465	21086	5469	17743	205
21 Саратський*	49907	21918	20606	7915	10690	20015	1817	7716	154
22 Ізмаїльський*	54692	15798	14404	8870	11790	14116	1522	8658	109
23 Арцизький	51742	14156	9438	11508	22140	8897	5140	11324	120
24 Тарутинський*	45169	11055	8489	6295	14874	8155	2757	6101	125
25 Ренійський*	40680	7196	2955	6136	15411	2790	4303	6008	63
26 Болградський*	74951	5667	3650	6020	12233	3516	1968	5783	44
Херсонська:	1	961	858	165	291	836	124	151	13
3 міста;	172	584	336	211	483	478	907	266	900
18 районів	689								
міське	702291	551203	450299	123835	239480	439233	111852	116394	7407
сільське	470398	410381	408037	41376	52003	397245	13005	34872	6493
міста:	362307	277203	203605	72213	154036	198923	78190	68933	3254
1 Херсон (м.р.)									
Херсон	324424	245597	173102	67129	147091	169155	76352	64322	2781
2 Каховка	38166	31336	28186	5771	9643	27396	3936	5291	479
3 Нова Каховка (м.р.)	75392	55644	44363	17621	30380	43245	12395	16801	817
Нова Каховка	52611	37473	28010	13658	24171	27336	10134	13165	491
райони: 1 Нововоронцовський	25113	23690	24009	1008	943	23592	97	762	246
2 Горностаївський	22068	20464	20743	1047	1044	20326	137	804	243
3 Великоолександрівський	31366	29009	29649	1476	1355	28842	164	1073	402
4 Верхньорогачицький	14303	13159	13359	861	809	13026	133	627	234
5 Високопільський	17967	16486	16933	894	886	16391	83	651	243
6 Великолепетиський	20798	18613	18855	1562	1767	18197	412	1219	343
7 Іванівський	18037	16114	16260	1139	1271	15855	259	902	237
8 Білозерський	68395	60970	60068	5300	7258	58747	2216	4514	784
9 Каховський	40528	36062	35687	3352	4467	34624	1425	2680	671
10 Бериславський	55976	49515	50329	4895	5063	48703	805	3894	1000
11 Каланчацький	25938	22760	23029	2206	2477	22304	446	1783	423
12 Голопристанський	64620	56553	55937	5938	7661	54637	1909	5087	848
13 Новотроїцький	43131	37360	37590	4184	4601	36489	868	3410	774
14 Цюрупинський	72272	61876	59349	8491	12095	58106	3757	7639	851
15 Чаплинський	40297	33894	33760	2780	3597	32952	939	2343	434
16 Скадовський	49905	41499	40202	6252	8844	39084	2406	5625	627
17 Нижньосірогозький	19823	16297	15918	2710	3460	15376	918	2335	374
18 Генічеський	66287	43080	30505	15511	29826	29663	13412	14893	616
АР Крим:	2	492	202	1	1	198	292	1	1
11 міст;	024	227	761	180	549	855	923	177	781
14 районів	056			441	422			132	
міське	1258720	282827	100133	829839	1060453	97904	184629	827630	1418
сільське	765336	209400	102628	350602	488969	100951	108294	349502	970
1 місто; 1 район*	227794	40248	15695	162598	193477	15437	24717	162072	168
міста: 1 Сімферополь (м.р.)	358108	76147	22744	238938	307337	22176	53940	238470	362
Сімферополь	338038	70143	21078	225898	289249	20541	49575	225451	343
2 Красноперекопськ	30902	12631	5093	15756	24605	4979	7645	15669	74
3 Армянськ (м.р.)	26867	9722	4540	14969	21097	4432	5287	14881	81
Армянськ	24508	8826	4094	14148	19750	3990	4833	14064	79
4 Ялта (м.р.)	139584	38604	14128	91408	121139	13768	24744	90996	261
Ялта	80552	21357	7179	53656	70975	7043	14259	53474	83
5 Джанкой	42861	11106	3256	25611	35635	3156	7941	25550	53
6 Саки	28522	6938	2530	18573	24032	2476	4460	18527	35
7 Євпаторія (м.р.)	117565	27429	10264	76295	98388	10057	17366	76158	107

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Євпаторія	103244	22767	8195	67457	86352	8024	14737	67340	88
8 Алушта (м.р.)	52215	11987	5051	35030	43696	4967	7008	34964	52
Алушта	29781	7413	2799	20502	26191	2752	4653	20474	26
9 Феодосія (м.р.)	108788	20416	7999	78536	94994	7855	12556	78409	93
Феодосія	73857	14013	5502	55588	66704	5386	8623	55493	76
10 Судак (м.р.)	29448	5173	2479	17442	21042	2430	2726	17394	22
Судак	15050	2921	1381	9679	11710	1343	1563	9645	17
11 Керч*	158165	24298	8334	124430	144464	8154	16067	124004	125
райони:1 Красно-перекопський	31843	13822	8529	10587	16958	8417	5394	10514	63
2 Роздольненський	37185	14896	7749	15289	23788	7604	7279	15221	59
3 Первомайський	40367	15317	7779	14155	23590	7661	7647	14083	56
4 Джанкойський	82328	27788	13037	32048	51074	12714	15062	31929	91
5 Сакський	80964	25517	13694	36592	52207	13533	11976	36395	78
6 Чорноморський	34112	9993	5051	18002	24199	4921	5060	17900	76
7 Нижньогірський	56976	16419	5964	28727	41433	5894	10515	28690	30
8 Красногвардійський	93782	25563	11193	45666	65102	11004	14540	45529	74
9 Сімферопольський	149253	35098	14361	73753	99919	14123	20935	73472	139
10 Ленінський*	69629	15950	7361	38168	49013	7283	8650	38068	43
11 Советський	37576	8287	3901	18234	24189	3829	4455	18201	24
12 Бахчисарайський	92542	18158	7596	50236	64128	7458	10680	50108	78
13 Кіровський	58016	10219	4862	29290	37235	4796	5417	29244	27
14 Білогірський	66458	10749	5266	32706	40158	5168	5573	32656	22
Севастополь (м.р.)	377153	84420	25489	269953	341538	25003	59211	269142	310
Севастополь	340190	75282	22034	246344	310965	21601	53480	245567	278
Схід: 49 міст; 63 райони	10 261 567	6 265 224	3 483 467	3 578 249	6 646 709	3 391 020	2 868 560	3 501 477	73 040
<i>міське</i>	8 795 228	5 141 207	2 466 906	3 293 099	6 211 603	2 398 809	2 737 001	3 234 519	54 966
<i>сільське</i>	1 466 339	1 124 017	1 016 561	285 150	435 106	992 211	131 559	266 958	18 074
Донецька: 28 міст; 18 районів	4 825 563	2 744 149	1 163 085	1 844 399	3 615 461	1 129 650	1 612 243	1 818 201	24 785
<i>міське</i>	4 345 373	2 391 461	878 282	1 755 241	3 426 250	852 794	1 536 614	1 734 445	19 483
<i>сільське</i>	480190	352688	284803	89158	189211	276856	75629	83756	5302
3 міста; 5 районів *	461203	266174	120173	164874	335921	116094	149765	161698	3036
міста: 1Донецьк (м.р.)	102467 8	478041	114141	493763	900010	109862	367690	489763	3251
Донецьк	100744 0	469008	112229	485584	884798	108004	360542	482004	3211
2 Красний Лиман	27575	23255	19247	3796	8182	18951	4303	3588	207
3 Красноармійськ (м.р.)	82830	62158	30709	18299	51487	30116	32027	17844	446
Красноармійськ	68740	52185	27080	14693	41132	26557	25614	14291	396
4 Слов'янськ (м.р.)	142873	104423	62532	33649	78027	61198	43127	32566	1051
Слов'янськ	122575	90002	52233	28316	68250	51162	38743	27456	829
5Добропілля (м.р.)	72817	51942	28602	18824	43837	27864	24059	18255	566
Добропілля	35977	26647	13852	8438	21934	13538	13092	8194	242
6 Краматорськ (м.р.)	215729	151389	76896	58002	136487	75471	75805	56812	1148
Краматорськ	180487	123228	56054	51804	122498	54922	68194	50845	918
7Артемівськ (м.р.)	113785	78993	40076	31301	72387	38821	40114	30254	1012
Артемівськ	83146	55376	22957	24901	59095	22238	33087	24299	572
8 Ясинувата	36903	25417	10018	10608	26734	9840	15565	10451	148
9 Докучаєвськ	24142	16008	6595	6845	17414	6397	9604	6716	123

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
10 Дебальцеве (м.р.)	53412	34423	11506	17395	41301	11202	23161	17118	261
Дебальцеве	30806	19236	5202	10554	25112	5086	14093	10441	99
11 Дружківка (м.р.)	75006	48302	26215	24122	47846	25766	22522	23737	376
Дружківка	64641	39719	18331	22496	45424	17969	21736	22182	305
12 Димитров	55677	35724	14464	17432	39966	14067	21624	17138	286
13 Авдіївка	37237	23636	4658	12553	32458	4471	19159	12387	164
14 Вугледар	17518	11060	4937	5790	12402	4782	6260	5658	125
15 Новогродівка	17559	10844	5240	5944	12151	5072	5772	5825	118
16 Дзержинськ (м.р.)	86281	52958	18369	31112	67497	18039	34915	30808	296
Дзержинськ	42916	22302	5226	19232	37398	5025	17276	19042	186
17 Селідове (м.р.)	62819	37248	16354	23033	45848	15888	21343	22667	362
Селідове	26875	17400	8456	8154	17959	8184	9203	7935	217
18 Константи́ні- вка	94886	56226	19908	35762	74065	19378	36817	35303	436
19 Шахтарськ (м.р.)*	72711	41951	16333	27412	55511	15750	26130	26899	470
Шахтарськ*	60368	34668	13494	23034	46146	12992	21609	22579	412
20 Кіровське	31041	16829	5246	12900	25575	5097	11727	12785	110
21 Харци- зьк(м.р.)	113685	59615	18286	50129	94328	17623	41915	49496	565
Харцизьк	63672	31613	10217	29631	52667	9830	21745	29262	330
22 Горлівка (м.р.)	312284	160397	47311	139980	261963	45588	114642	138503	1355
Горлівка	289872	145650	40308	132835	246682	38697	106788	131453	1264
23 Сніжне (м.р.)*	83046	42624	12668	37430	69433	12275	30246	37087	307
Сніжне*	58578	28574	8670	27879	49249	8402	20162	27651	216
24 Торез (м.р.)*	96026	48807	15058	43354	80064	14666	34126	43028	314
Торез*	72745	36743	12389	32974	59530	12077	24653	32715	248
25 Маріуполь (м.р.)	510835	248683	50442	226848	457349	48320	200196	225333	1402
Маріуполь	488462	240681	49332	220565	436651	47255	193263	219068	1386
26 Жданівка	13266	6379	1451	6304	11681	1401	4978	6263	40
27 Єнакієве (м.р.)	162778	73675	22075	83726	139526	21410	52253	83160	539
Єнакієве	104266	42486	10202	58238	93258	9817	32662	57904	316
28 Макіївка (м.р.)	431023	194057	53512	218940	373184	51678	142101	217232	1478
Макіївка	387609	166751	39546	204229	343968	38009	128472	202789	1225
райони: 1 Олек- сандрівський	23036	21162	20620	1533	2299	20358	802	1352	180
2 Добропільсь- кий	20659	18474	18305	1840	2242	17942	532	1579	258
3 Слов'янський	39188	34121	32601	4115	6092	31960	2148	3605	501
4 Красноармій- ський	37567	32592	27822	4250	9591	27145	5433	3756	489
5 Краснолиман- ський	24974	20791	20524	3735	4235	20135	650	3435	297
6 Артемівський	54065	42548	39045	9930	14176	38024	4513	9098	824
7 Мар'їнський	90045	70703	50895	16589	38734	49558	21084	15654	918
8 Волноваський	92489	72346	54063	15128	37327	52649	19646	14254	853
9 Константи́нів- ський	21132	16345	14758	4206	6214	14304	2034	3852	344
10 Шахтарський*	24262	18042	12946	5663	11220	12657	5379	5416	245
11 Амвросіївськи й*	54939	39015	23878	14401	30638	23088	15882	13711	671
12 Ясинуватсь- кий	30326	21009	12422	8295	17654	12131	8858	8069	220
13 Новоазовсь- кий*	38902	26123	15646	11494	23080	15172	10925	11161	327
14 Великоново- сілківський	49323	31850	24790	6568	23393	23563	8267	5993	563
15 Тельманівсь- кий*	35365	20442	14101	7359	20219	13292	7140	6881	471
16 Володарський	31168	16494	9705	7538	21007	9289	7173	7292	231
17 Старобешів- ський*	55952	29170	9543	17761	45756	9194	19937	17515	231
18 Першотравне- вий	29312	14735	6551	7881	22462	6215	8515	7707	171
Луганська: 14 міст; 18 районів	2 540 191	1 472 376	762 402	991 825	1 748 589	742 607	727 403	973 590	16 531

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>міське</i>	2 183 454	1 213 048	534 907	900 199	1 621 343	520 236	690 465	886 229	12 276
<i>сільське</i>	356737	259328	227495	91626	127246	222371	36938	87361	4255
6 міст; 10 районів *	134372	707124	319362	593897	100960	310622	395630	585628	7330
міста: 1 Лу- ганськ (м.р.)*	499252	249486	71553	234646	423034	68717	180566	232060	2457
Луганськ*	459294	227571	63025	217571	391938	60507	166867	215405	2193
2 Лисичанськ (м.р.)	133140	88755	47050	40672	83689	45470	42292	38989	1320
Лисичанськ	114905	76409	38705	35341	74194	37354	38272	33908	1147
3 Рубіжне	65564	43496	25534	20554	39374	25109	18352	20176	361
4 Первомайськ (м.р.)	80713	53196	30619	22019	46062	29792	23334	21338	654
Первомайськ	43094	26077	10026	13813	30691	9686	16340	13507	283
5 Ровеньки(м.р.)*	91558	58216	19447	30860	71692	18906	39288	30415	435
Ровеньки*	53609	32718	10540	19448	42774	10186	22515	19159	283
6 Северодонецьк (м.р.)	130047	76767	36816	50290	92051	35829	40867	49378	870
Северодонецьк	120225	74416	35096	42901	83981	34156	40192	42032	828
7 Кіровськ(м.р.)	44948	25600	9101	18165	35643	8880	16716	17995	170
Кіровськ	35136	18957	5261	15252	29714	5131	13822	15157	95
8 Брянка (м.р.)	61449	33716	8601	26237	52652	8404	25310	26071	164
Брянка	54850	28919	6940	24551	47725	6766	22152	24404	145
9 Алчевськ	118611	61172	18100	53002	99136	17499	43648	52494	491
10 Антра- цит(м.р.)*	90416	44917	12596	42229	75680	12271	32068	41232	265
Антрацит*	63404	28485	7024	32486	55324	6872	21041	31635	123
11 Красний Луч (м.р.)*	145199	66968	21278	71432	121374	20800	46154	71032	385
Красний Луч*	94756	38696	9885	51273	83211	9603	29081	51037	223
12 Стаханов(м.р.)	108417	50019	15588	54314	90849	14983	34820	53560	482
Стаханов	90144	40631	11751	46345	76888	11298	29118	45724	351
13 Свердловськ (м.р.)*	110107	50598	15653	53513	91974	15178	35382	53110	383
Свердловськ*	72611	31143	8455	37083	61925	8119	22990	36786	282
14 Краснодон (м.р.)*	117730	39145	9790	74549	107263	9532	29609	74333	200
Краснодон*	49921	14846	4223	33447	45304	4110	10734	33351	87
райони:	18987	17661	17806	1075	1102	17450	211	822	252
1 Марківський*	38299	35320	35311	2627	2881	34687	630	2118	508
2 Новопокровсь- кий*	42587	38931	39111	3129	3214	38417	513	2566	561
3 Сватівський	23918	21694	21858	2028	2003	21374	319	1615	412
4 Білокуракин- ський*	57620	50619	45615	6355	11803	44709	5908	5599	755
5 Старобільський	27584	24213	23226	3096	4293	22808	1404	2748	347
6 Біловодський*	51691	43991	40696	6984	10761	39906	4076	6337	644
7 Кременський	50533	41002	32381	8855	17989	31655	9344	8243	611
8 Попаснянський	17411	13533	12857	3420	4199	12544	988	3138	282
9 Міловський*	74106	52643	36554	19758	36917	35585	17012	18937	812
10 Лутугинський	14227	9939	7968	3678	5874	7789	2150	3544	134
11 Свердловсь- кий*	25701	17467	16129	7989	9480	15648	1819	7544	445
12 Троїцький*	61834	40204	24077	20255	37347	23333	16867	19596	658
13 Слов'яно-серб- ський	37451	23526	17419	13376	19887	17081	6440	13082	291
14 Антрацитів- ський*	86631	49122	20055	35140	66179	19554	29556	34722	410
15 Перевальсь- кий	28574	16019	13142	12199	15318	12860	3158	11961	238
16 Новоайдарсь- кий	32848	15075	8953	16976	23756	8571	6503	16647	325
17 Краснодон- ський*	53038	19366	7518	32403	45113	7266	12099	32188	209
18 Станично- Луганський*	2	2	1	742	1	1	528	709	31
Харківська:	895	048	557	025	282	518	914	686	724
7 міст; 27 районів	813	699	980		659	980			

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>міське</i>	<i>2</i> 266 401	<i>1</i> 536 698	<i>1</i> 053 717	<i>637</i> 659	<i>1</i> 164 010	<i>1</i> 025 779	<i>509</i> 922	<i>613</i> 845	<i>23</i> 207
<i>сільське</i>	629412	512001	504263	104366	118649	492984	18992	95841	8517
2 міста; 6 районів *	1 901 014	1 242 741	794 863	579 960	1 067 634	772 087	469 793	560 542	18 893
міста: 1 Харків*	144987 1	884228	460607	496538	954901	446039	437337	483772	12245
2 Люботин(м.р.)*	26805	24030	23080	2252	3374	22800	1229	2033	218
Люботин*	24031	21483	20495	2059	3203	20263	1219	1879	179
3 Ізюм	56075	46864	41620	7492	13328	40796	6064	6800	687
4 Лозова (м.р.)	73707	58226	56907	10867	12940	55410	2754	9640	1225
Лозова	64627	50276	48854	9880	11964	47594	2620	8842	1036
5 Куп'янськ(м.р.)	62705	48740	43442	10161	16038	42483	6199	9359	785
Куп'янськ	32187	26537	25115	4573	6307	24617	1918	4160	410
6 Первомайський	33319	18729	14271	12655	17542	13777	4952	12204	451
7 Чугуїв	36438	19909	10768	15600	25369	10412	9489	15281	316
райони: 1 Краснокутський	33122	31102	31441	1532	1442	30944	158	1169	363
2 Валківський	36808	34464	34685	1842	1924	34200	263	1515	326
3 Коломацький	9038	8424	8497	422	403	8384	39	336	86
4 Богодухівський	47560	44150	44542	2653	2638	43764	386	2097	554
5 Печенізький	11827	10965	10969	763	813	10846	119	672	90
6 Сахновщинський	26448	24427	24966	1535	1200	24318	109	1024	511
7 Барвінківський	32060	29211	29253	2269	2485	28718	492	1860	408
8 Ізюмський	22256	20247	20401	1587	1663	19987	257	1304	282
9 Борівський	21228	19210	19427	1793	1729	18984	226	1426	367
10 Шевченківський	23290	21023	21248	1823	1806	20699	323	1396	427
11 Близнюківський	25768	23242	23732	2010	1737	23054	188	1475	535
12 Кегичівський	23459	21020	21595	1532	1278	20853	160	1047	483
13 Куп'янський	29882	26564	26577	2841	3102	26033	527	2422	419
14 Лозівський	34551	30611	30582	3364	3711	29955	652	2899	465
15 Вовчанський*	54569	46581	46777	6780	7183	45505	1076	5788	992
16 Зачепилівський	19059	16117	16000	2557	2838	15653	462	2284	272
17 Золочівський*	34052	28595	29169	4778	4543	28310	285	4091	686
18 Дворічанський*	22323	18674	18790	3222	3354	18209	464	2774	447
19 Зміївський	81307	66953	62106	12712	18286	60880	6073	11693	1019
20 Дергачівський*	98521	79126	76930	17949	20944	75159	3965	16363	1585
21 Нововодолазький	40888	32251	31767	7962	8801	31262	989	7555	406
22 Красноградський	49224	38609	37980	9529	11468	37056	1550	8839	688
23 Балакліївський	92794	72037	65305	18950	26828	63891	8145	17859	1090
24 Харківський*	186586	140841	119194	41411	65606	116415	24421	39201	2210
25 Великобурульський*	28287	20666	20316	7030	7729	19650	1016	6520	510
26 Первомайський	19999	13090	11631	6520	8234	11326	1764	6282	238
27 Чугуївський	51077	29281	23103	20699	27516	22702	6578	20374	325

Таблиця 1.2.2.

Питома вага українців (1), україномовного населення (2), росіян (3), російськомовного населення (4) серед усього населення, україномовних (5) та російськомовних (6) серед українців, україномовних (7) та російськомовних (8) серед росіян, представників інших етнічних груп (9), населення з іншими мовами, крім української та російської (10) у 2001 році у просторовому вимірі України (області, обласні центри, міста обласного підпорядкування та райони, у тому числі прикордонні (*), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Україна: 177 міст; 490 районів	77,82	67,53	17,28	29,59	85,16	14,77	3,94	95,92	4,90	2,88
<i>міське</i>	73,27	58,51	22,41	39,51	78,06	21,85	3,49	96,36	4,32	1,98
<i>сільське</i>	87,04	85,79	6,88	9,51	97,26	2,70	6,89	92,97	6,08	4,70
Україна: 15 областей та АР Крим *	74,72	63,21	19,37	33,02	83,10	16,84	96,97	2,91	5,91	3,77
<i>міське*</i>	69,37	52,59	25,75	45,08	74,08	25,84	97,28	2,60	4,88	2,33
<i>сільське*</i>	84,54	82,74	7,64	10,87	96,68	3,26	95,04	4,81	7,82	6,39
Україна: 31 місто; 90 районів *	68,98	54,45	21,56	38,74	77,16	22,72	97,10	2,73	9,46	6,81
Захід і Центр: 83 міста; 308 районів	91,16	89,86	5,36	7,86	97,04	2,92	11,50	88,32	3,48	2,78
<i>міське</i>	88,44	85,80	8,19	12,40	95,01	4,94	10,83	88,98	3,37	1,80
<i>сільське</i>	94,75	95,21	1,52	1,87	99,55	0,43	15,93	83,92	3,73	2,92
Захід: 30 міст; 107 районів	92,15	92,69	2,68	2,93	99,53	0,42	12,37	87,47	5,17	4,38
<i>міське</i>	90,85	91,46	5,11	5,65	99,10	0,84	12,07	87,82	4,04	2,89
<i>сільське</i>	93,31	93,78	0,52	0,51	99,91	0,04	15,04	84,39	6,17	5,71
Волинська: 4 міста; 16 районів	96,95	97,26	2,38	2,51	99,69	0,30	14,42	85,56	0,37	0,23
<i>міське</i>	94,76	95,20	4,21	4,49	99,42	0,57	13,89	86,08	1,03	0,31
<i>сільське</i>	99,12	99,31	0,56	0,54	99,95	0,04	18,41	81,62	0,32	0,15
2 міста; 6 районів*	97,28	97,65	2,03	2,08	99,82	0,18	85,74	14,25	0,69	0,27
міста: 1 Луцьк	92,52	92,87	6,16	6,79	99,01	0,98	12,35	87,62	1,32	0,34
2 Ковель	95,42	95,77	3,65	3,93	99,33	0,66	17,14	82,85	0,93	0,65
3 Володимир-Волинський *	93,89	94,49	4,99	5,15	99,52	0,48	12,49	87,51	1,12	0,36
4 Нововолинськ (м. р.) *	93,75	94,37	4,99	5,22	99,49	0,50	12,94	87,06	1,26	0,41
райони: 1 Камінь-Каширський	99,46	99,58	0,37	0,33	99,99	0,01	18,18	81,82	0,17	0,09
2 Старовижицький	99,32	99,49	0,38	0,39	99,96	0,03	16,79	83,21	0,30	0,12
3 Любешівський*	99,31	99,47	0,36	0,34	99,99	0,01	12,69	87,31	0,33	0,19
4 Маневицький	99,15	99,33	0,57	0,55	99,96	0,04	19,21	80,79	0,28	0,12
5 Локачинський	99,13	99,37	0,55	0,51	99,95	0,05	22,70	77,30	0,32	0,12
6 Ратнівський*	98,96	99,17	0,51	0,53	99,96	0,04	17,98	82,02	0,53	0,30
7 Любомльський*	98,93	99,11	0,77	0,76	99,95	0,04	16,72	83,00	0,30	0,13
8 Горохівський	98,91	99,17	0,67	0,63	99,97	0,03	16,88	83,12	0,52	0,20
9 Турійський	98,85	99,08	0,84	0,80	99,95	0,04	14,40	85,60	0,31	0,12
10 Іваничівський*	98,72	99,00	0,84	0,80	99,94	0,05	18,54	81,46	0,44	0,20
11 Ковельський	98,70	99,02	0,89	0,83	99,92	0,08	23,06	76,94	0,41	0,15
12 Рожищенський	98,64	99,03	0,91	0,83	99,91	0,09	25,26	74,74	0,45	0,14
13 Луцький	98,50	98,84	1,09	1,01	99,89	0,11	22,02	77,98	0,41	0,15
14 Володимир-Волинський*	98,41	98,77	1,08	1,00	99,95	0,05	21,43	78,57	0,51	0,23
15 Ківерецький	98,26	98,58	1,31	1,23	99,89	0,10	18,75	81,25	0,43	0,19
16 Шацький*	98,17	98,73	0,99	0,89	99,92	0,07	25,41	74,59	0,84	0,38
Закарпатська: 5 міст; 13 районів	80,51	81,00	2,47	2,90	99,19	0,52	7,91	91,75	17,02	16,10
<i>міське</i>	77,47	78,47	5,62	6,76	98,20	1,38	7,48	92,24	16,91	14,77
<i>сільське</i>	82,27	82,47	0,65	0,66	99,73	0,06	10,06	89,23	17,08	16,87
4 міста; 8 районів *	75,39	76,18	2,57	3,07	99,05	0,62	91,88	7,68	22,04	20,75
міста: 1 Ужгород*	77,83	80,52	9,61	12,40	96,19	3,13	6,54	93,24	12,56	7,08
2 Хуст (м. р.)*	89,27	90,98	3,66	3,83	99,54	0,37	10,82	89,01	7,07	5,19
Хуст*	88,34	90,22	3,88	4,09	99,49	0,41	10,75	89,07	7,78	5,69

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3 Мукачеве	77,13	77,63	8,97	10,72	97,46	2,02	6,32	93,49	13,90	11,65
4 Чоп*	48,08	46,32	8,33	11,60	94,72	4,57	3,38	96,21	43,59	42,08
5 Берегове (м. р.)*	38,87	38,43	5,44	6,29	96,84	1,75	3,60	95,71	55,69	55,28
райони:	99,12	99,27	0,49	0,45	99,99	0,01	13,47	86,53	0,49	0,28
1 Міжгірський										
2 Воловецький	98,85	99,14	0,65	0,65	99,94	0,05	15,15	84,85	0,50	0,21
3 Іршавський	98,61	99,01	0,64	0,65	99,96	0,04	9,66	90,34	0,75	0,34
4 Великоберез- нянський*	96,35	98,98	0,74	0,63	99,93	0,03	26,19	73,81	2,91	0,39
5 Перечинський*	96,35	96,60	1,34	1,28	99,03	0,12	19,53	80,47	2,31	2,12
6 Хустський	95,04	95,21	0,87	0,84	99,95	0,03	9,69	90,19	4,09	3,95
7 Свалявський	94,53	97,28	1,55	1,58	99,55	0,18	15,68	84,08	3,92	1,14
8 Мукачівський	83,96	84,22	0,71	0,72	99,55	0,06	10,96	88,35	15,33	15,06
9 Рахівський*	83,77	84,63	0,85	0,89	99,78	0,14	14,08	85,14	15,41	14,48
10 Тячівський*	83,20	83,52	1,05	1,06	99,88	0,06	8,12	90,83	15,75	15,42
11 Виноградів- ський*	71,44	71,98	1,21	1,28	99,12	0,16	10,39	89,19	27,35	26,74
12 Ужгородський*	58,45	58,89	2,00	2,47	99,00	0,70	7,54	92,05	39,55	38,64
13 Берегівський*	18,84	18,83	0,67	0,75	98,84	0,27	4,43	92,52	80,49	80,42
Івано-Фран- ківська: 5 міст; 14 районів	97,52	97,80	1,77	1,78	99,83	0,17	13,93	86,00	0,71	0,42
міське	94,68	95,21	3,86	3,90	99,60	0,39	13,49	86,45	1,46	0,89
сільське	99,55	99,66	0,28	0,26	99,98	0,02	18,23	81,68	0,17	0,08
міста: 1 Івано- Франківськ	92,25	92,65	6,02	6,38	99,23	0,76	11,15	88,79	1,73	0,97
2 Яремча (м. р.)	98,87	99,17	0,79	0,63	99,97	0,03	26,06	72,73	0,34	0,20
Яремча	98,53	98,99	0,98	0,81	99,97	0,03	25,68	72,97	0,49	0,20
3 Болехів (м. р.)	98,52	99,14	0,87	0,67	99,94	0,06	33,70	66,30	0,61	0,19
Болехів	97,31	98,48	1,52	1,18	99,88	0,11	34,78	65,22	1,17	0,34
4 Калуш	94,66	95,33	3,46	3,19	99,87	0,13	14,51	85,49	1,88	1,48
5 Коломия	91,86	93,11	5,01	5,00	99,47	0,52	14,29	85,67	3,13	1,89
райони:	99,58	99,65	0,32	0,30	99,98	0,02	14,07	85,93	0,10	0,05
1 Калуський										
2 Верховинський*	99,58	99,64	0,32	0,32	99,97	0,02	13,54	86,46	0,10	0,04
3 Рогатинський	99,52	99,68	0,30	0,25	99,98	0,02	29,03	70,97	0,18	0,07
4 Рожнятівський	99,51	99,61	0,35	0,33	99,98	0,02	15,04	84,59	0,14	0,06
5 Богородчанський	99,46	99,63	0,39	0,31	99,98	0,01	28,57	71,43	0,15	0,06
6 Тлумацький	99,45	99,67	0,30	0,26	99,98	0,02	23,08	76,92	0,25	0,07
7 Городенківський	99,43	99,59	0,37	0,32	99,99	0,01	22,12	77,43	0,20	0,09
8 Коломийський	99,37	99,54	0,37	0,36	99,96	0,03	16,67	83,08	0,26	0,10
9 Тисменицький	99,33	99,51	0,42	0,37	99,98	0,02	20,66	79,34	0,25	0,12
10 Снятинський	99,29	99,47	0,44	0,40	99,97	0,02	21,31	78,69	0,27	0,13
11 Косівський	99,25	99,47	0,46	0,41	99,98	0,02	17,27	82,27	0,29	0,12
12 Галицький	98,69	99,01	0,98	0,86	99,96	0,03	19,78	80,22	0,33	0,13
13 Надвірнянський	98,57	98,78	0,87	0,84	99,93	0,06	16,72	83,28	0,56	0,38
14 Долинський	98,25	98,74	1,11	0,99	99,94	0,06	21,24	78,51	0,64	0,27
Львівська: 9 міст; 20 районів	94,82	95,32	3,55	3,77	99,55	0,43	12,11	87,79	1,63	0,91
міське	91,95	92,59	5,80	6,20	99,23	0,73	11,77	88,12	2,25	1,21
сільське	98,93	99,24	0,33	0,30	99,97	0,02	20,55	79,37	0,74	0,46
1 місто; 6 районів*	97,28	97,83	1,33	1,25	99,91	0,09	81,77	18,15	1,39	0,92
міста: 1 Львів	88,12	88,48	8,91	9,95	98,58	1,38	9,55	90,35	2,97	1,57
2 Новий Розділ	96,74	97,36	2,72	2,46	99,90	0,10	16,77	82,97	0,54	0,18
3 Борислав (м. р.)	96,14	97,55	2,42	1,94	99,84	0,11	29,09	70,91	1,44	0,51
Борислав	95,97	97,44	2,53	2,03	99,83	0,11	29,26	70,74	1,50	0,53
4 Моршин	94,58	95,87	4,43	3,83	99,94	0,06	18,18	81,36	0,99	0,30
5 Дрогобич (м. р.)	93,98	93,43	3,91	3,77	99,72	0,26	14,72	85,26	2,11	1,29
Дрогобич	93,08	94,13	4,39	4,28	99,66	0,32	14,16	85,84	2,53	1,59
6 Самбір	93,56	95,15	2,55	2,31	99,84	0,14	20,45	79,22	3,89	2,54
7 Трускавець	93,37	94,22	5,04	4,99	99,56	0,41	14,64	85,10	1,59	0,79
8 Червоноград (м. р.)*	92,31	93,34	6,44	6,24	99,57	0,42	14,57	85,41	1,25	0,42
Червоноград*	92,29	93,26	6,42	6,29	99,54	0,45	14,11	85,87	1,29	0,45
9 Стрий	92,18	93,37	5,14	5,06	99,58	0,31	12,41	87,18	2,68	1,57
райони:	99,69	99,82	0,15	0,14	99,99	0,01	20,48	79,52	0,16	0,04
1 Турківський*										
2 Перемишлян- ський	99,39	99,68	0,30	0,25	99,98	0,02	24,83	73,79	0,31	0,07

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3 Радехівський	99,38	99,55	0,42	0,34	99,97	0,02	28,90	71,10	0,20	0,11
4 Сколівський	99,25	99,41	0,49	0,47	99,96	0,04	17,89	82,11	0,26	0,12
5 Дрогобицький	99,21	99,63	0,32	0,27	99,99	0,01	21,63	78,37	0,47	0,10
6 Буський	99,13	99,36	0,55	0,47	99,95	0,04	26,43	72,86	0,32	0,17
7 Стрийський	99,05	99,27	0,71	0,62	99,98	0,02	21,15	78,64	0,24	0,17
8 Жидачівський	98,88	99,27	0,66	0,56	99,96	0,04	24,34	75,66	0,46	0,17
9 Жовківський*	98,83	99,11	0,72	0,67	99,93	0,06	21,77	78,23	0,45	0,22
10 Яворівський*	98,60	98,86	1,05	1,00	99,91	0,09	17,50	82,27	0,35	0,14
11 Городоцький	98,53	99,05	0,88	0,77	99,96	0,04	22,17	77,83	0,59	0,18
12 Сокальський*	98,49	99,03	1,03	0,79	99,97	0,03	30,37	69,54	0,48	0,18
13 Кам'яно-Бузький	98,47	98,82	1,04	0,98	99,92	0,08	19,53	80,16	0,49	0,20
14 Пустомитівський	98,42	98,94	0,77	0,68	99,95	0,04	22,18	77,82	0,81	0,38
15 Золочівський	98,28	98,97	0,86	0,86	99,88	0,12	19,84	80,00	0,86	0,17
16 Старосамбірський*	98,24	98,76	0,44	0,38	99,97	0,02	22,04	77,96	1,32	0,86
17 Миколаївський	98,07	98,47	1,48	1,37	99,89	0,10	18,89	80,97	0,45	0,16
18 Бродівський	97,71	98,27	1,64	1,56	99,88	0,12	18,15	81,85	0,65	0,17
19 Самбірський	97,48	97,99	0,57	0,59	99,90	0,09	15,65	84,35	1,95	1,42
20 Мостиський*	91,79	93,21	0,50	0,42	99,95	0,03	25,41	73,94	7,71	6,37
Рівненська: 4 міста; 16 районів	95,90	97,00	2,57	2,73	99,59	0,41	16,76	83,19	1,53	0,27
міське	93,69	94,40	4,86	5,22	99,19	0,81	16,06	83,90	1,45	0,38
сільське	97,82	99,26	0,58	0,57	99,92	0,07	21,83	78,11	1,60	0,17
3 райони *	93,09	99,18	0,52	0,50	99,95	0,05	75,20	24,79	6,39	0,32
міста: 1 Рівне	91,56	92,08	6,77	7,48	98,72	1,27	14,34	85,60	1,67	0,44
2 Дубно	95,15	96,15	3,59	3,34	99,68	0,31	21,93	78,07	1,26	0,51
3 Острог	94,92	97,32	2,75	2,42	99,79	0,21	25,63	74,37	2,33	0,26
4 Кузнецовськ	90,86	90,42	7,62	9,27	98,24	1,76	9,31	90,69	1,52	0,31
райони:	99,33	99,48	0,45	0,43	99,96	0,04	20,96	79,04	0,22	0,09
1 Березнівський										
2 Володимирецький	99,20	99,25	0,54	0,62	99,89	0,11	16,22	83,78	0,26	0,13
3 Острозький	99,13	99,30	0,56	0,55	99,95	0,04	16,48	83,52	0,31	0,15
4 Демидівський	98,97	99,20	0,68	0,63	99,89	0,07	25,00	75,00	0,35	0,17
5 Зарічненський*	98,96	99,36	0,43	0,39	99,97	0,02	20,89	79,11	0,61	0,25
6 Дубненський	98,90	99,19	0,74	0,64	99,94	0,06	26,17	73,83	0,36	0,17
7 Млинівський	98,86	99,22	0,77	0,68	99,94	0,06	23,05	76,95	0,37	0,10
8 Гоцанський	98,82	99,08	0,83	0,75	99,93	0,06	20,81	78,88	0,35	0,17
9 Корецький	98,74	99,17	0,81	0,67	99,90	0,10	31,86	68,14	0,45	0,16
10 Радивилівський	98,71	99,11	0,90	0,74	99,95	0,05	28,13	71,87	0,39	0,15
11 Дубровицький*	98,63	98,92	0,65	0,65	99,93	0,07	19,82	80,18	0,72	0,43
12 Костопільський	97,88	98,45	1,53	1,37	99,86	0,14	26,62	73,28	0,59	0,18
13 Сарненський	97,88	98,16	1,42	1,58	99,75	0,25	18,75	81,25	0,70	0,26
14 Рівненський	97,74	98,28	1,58	1,52	99,81	0,19	22,73	77,20	0,68	0,20
15 Здолбунівський	96,37	97,31	2,71	2,41	99,80	0,20	21,54	78,33	0,92	0,28
16 Рокитнянський*	83,50	99,30	0,46	0,43	99,93	0,07	34,31	65,69	16,04	0,27
Тернопільська: 1 місто; 17 районів	97,80	98,34	1,25	1,19	99,86	0,13	19,57	80,34	0,95	0,47
міське	95,96	96,71	2,44	2,31	99,74	0,24	19,60	80,31	1,60	0,98
сільське	99,15	99,52	0,38	0,38	99,95	0,05	19,42	80,46	0,47	0,10
міста: 1 Тернопіль	94,07	94,80	3,43	3,37	99,57	0,39	17,44	82,49	2,50	1,83
райони:	99,69	99,83	0,18	0,13	99,99	0,01	36,59	63,41	0,13	0,04
1 Підгасцький										
2 Зборівський	99,51	99,68	0,29	0,23	99,99	0,01	29,41	70,59	0,20	0,09
3 Монастирський	99,50	99,62	0,31	0,30	99,97	0,03	20,37	78,70	0,19	0,08
4 Козівський	99,48	99,64	0,35	0,28	99,99	0,01	25,52	74,48	0,17	0,08
5 Бучацький	99,44	99,62	0,36	0,27	99,98	0,02	29,91	70,09	0,20	0,11
6 Заліщинський	99,27	99,47	0,54	0,45	99,99	0,01	22,38	77,62	0,19	0,08
7 Тернопільський	99,19	99,53	0,46	0,36	99,99	0,01	29,29	70,36	0,35	0,11
8 Шумський	99,12	99,44	0,56	0,47	99,94	0,05	31,03	68,97	0,32	0,09
9 Бережнський	99,08	99,26	0,66	0,64	99,88	0,12	24,49	75,51	0,26	0,10
10 Гусятинський	99,01	99,39	0,45	0,44	99,93	0,05	20,07	79,93	0,54	0,17
11 Теребовлянський	99,00	99,40	0,59	0,50	99,97	0,03	24,64	75,36	0,41	0,10
12 Лановецький	98,92	99,16	0,72	0,66	99,92	0,06	24,27	75,73	0,36	0,18

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
13 Борщівський	98,75	99,15	0,72	0,65	99,94	0,05	23,44	76,56	0,53	0,20
14 Збаразький	98,32	98,32	1,26	1,55	99,58	0,41	17,00	82,87	0,42	0,13
15 Кременецький	98,18	98,69	1,28	1,11	99,93	0,06	22,27	77,52	0,54	0,20
16 Чортківський	97,56	98,15	1,60	1,52	99,91	0,08	14,23	85,61	0,84	0,33
17 Підволочиський	95,64	99,48	0,51	0,36	99,97	0,03	39,57	60,43	3,85	0,16
Чернівецька: 2 міста; 11 районів	74,98	75,57	4,12	5,27	98,48	1,35	8,11	91,45	20,90	19,16
міське	80,48	80,50	8,65	11,46	96,86	3,03	8,27	91,56	10,65	8,04
сільське	71,30	72,27	1,10	1,13	99,71	0,14	7,24	91,05	27,60	26,60
2 міста; 8 районів*	69,05	69,73	5,01	6,49	97,92	1,85	91,79	7,78	25,94	23,78
міста: 1 Чернівці*	79,86	79,20	11,29	15,27	95,62	4,23	7,44	92,38	8,85	5,53
2 Новодністрівськ*	87,13	85,67	10,19	13,37	96,34	3,63	10,34	89,66	2,68	0,96
райони: 1 Путильський*	99,33	99,47	0,38	0,37	99,97	0,02	19,39	80,61	0,29	0,16
2 Заставнівський	99,06	99,22	0,60	0,59	99,97	0,03	12,84	86,87	0,34	0,19
3 Кіцманський	98,52	98,83	0,92	0,90	99,92	0,07	16,47	83,53	0,56	0,27
4 Вижницький*	98,22	98,52	1,05	1,03	99,92	0,07	14,58	85,26	0,73	0,45
5 Кельменецький*	97,51	97,75	1,25	1,32	99,89	0,10	10,05	89,79	1,24	0,93
6 Хотинський	91,25	91,57	1,28	1,27	99,87	0,10	13,16	86,84	7,47	7,16
7 Сокирянський*	89,85	90,42	6,23	6,40	99,66	0,31	4,89	95,01	3,92	3,18
8 Сторожинецький*	59,60	61,42	1,43	1,81	98,74	0,63	13,17	84,13	38,97	36,77
9 Глибоцький*	46,82	52,56	1,21	1,15	99,35	0,09	14,37	83,69	51,97	46,29
10 Новоселицький*	33,96	34,08	1,41	1,78	98,77	0,55	5,10	92,63	64,63	64,14
11 Герцаївський*	5,00	4,83	0,93	1,21	92,08	2,35	2,34	90,64	94,07	93,96
Центр: 53 міста; 201 район	90,55	88,13	6,99	10,86	95,50	4,47	11,29	88,52	2,46	1,01
міське	87,33	83,21	9,60	15,48	93,07	6,88	10,53	89,27	3,07	1,31
сільське	96,01	96,46	2,58	3,04	99,24	0,75	16,09	83,83	1,41	0,50
Вінницька: 6 міст; 27 районів	94,91	94,81	3,83	4,73	98,82	1,18	13,59	86,21	1,26	0,46
міське	91,27	90,60	6,77	8,75	97,51	2,49	12,97	86,82	1,96	0,65
сільське	97,99	98,37	1,33	1,33	99,86	0,14	16,28	83,58	0,68	0,30
1 місто; 3 райони*	96,23	96,57	2,41	2,82	99,61	0,47	84,59	15,26	1,36	0,61
міста: 1 Вінниця	87,22	84,73	10,18	14,36	95,05	4,95	10,40	89,35	2,60	0,91
2 Хмільник	95,31	97,12	2,94	2,59	99,70	0,30	28,88	70,85	1,75	0,29
3 Козятин (м.р.)	93,39	94,88	4,34	4,76	98,93	1,07	21,80	77,52	2,27	0,36
4 Могилів-Подільський*	92,27	92,31	5,32	7,01	98,50	1,50	13,58	86,30	2,41	0,68
5 Жмеринка	91,17	90,81	6,97	8,51	97,96	2,04	11,68	88,16	1,86	0,68
6 Ладижин (м.р.)	89,49	88,35	9,14	11,25	97,39	2,61	9,16	90,47	1,37	0,40
райони: 1 Чернівецький	99,03	99,22	0,66	0,64	99,96	0,04	18,42	81,58	0,31	0,14
2 Оратівський	98,78	99,10	0,78	0,74	99,92	0,08	23,83	76,17	0,44	0,16
3 Шаргородський	98,63	98,92	0,85	0,87	99,87	0,13	21,52	78,48	0,52	0,21
4 Хмільницький	98,55	99,11	0,75	0,72	99,93	0,07	19,09	80,91	0,70	0,17
5 Мурованокуріловецький	98,51	98,76	1,07	1,05	99,87	0,13	19,14	80,86	0,42	0,19
6 Теплицький	98,46	98,81	0,94	0,87	99,91	0,09	24,02	75,68	0,60	0,32
7 Погребищенський	98,44	98,79	1,13	1,06	99,89	0,11	22,77	77,23	0,43	0,15
8 Крижопільський	98,38	98,78	0,93	0,92	99,91	0,09	21,32	78,42	0,69	0,29
9 Липовецький	98,35	98,78	1,29	1,08	99,95	0,05	24,04	75,96	0,36	0,14
10 Чечельницький	98,05	98,53	1,23	1,17	99,85	0,15	24,48	75,52	0,72	0,30
11 Тростянецький	98,03	98,10	1,45	1,67	99,70	0,30	12,50	86,85	0,52	0,23
12 Літинський	97,94	98,50	1,55	1,35	99,89	0,11	23,55	76,30	0,51	0,15
13 Могилів-Подільський*	97,85	98,19	1,58	1,55	99,87	0,13	16,35	83,49	0,57	0,26
14 Іллінецький	97,63	98,10	1,48	1,35	99,88	0,12	22,13	77,71	0,89	0,55
15 Жмеринський	97,41	97,67	2,00	2,06	99,84	0,16	9,51	90,37	0,59	0,27
16 Калинівський	97,15	97,75	2,03	1,97	99,80	0,20	19,06	80,87	0,82	0,28
17 Піщанський*	97,13	97,62	1,48	1,60	99,66	0,34	24,93	74,80	1,39	0,78
18 Ямпільський*	97,09	97,56	1,61	1,69	99,85	0,15	13,45	86,42	1,30	0,75
19 Вінницький	97,08	97,57	2,05	2,04	99,75	0,25	19,89	80,04	0,87	0,39
20 Немирівський	97,03	97,52	2,23	2,10	99,87	0,13	16,01	83,99	0,74	0,30

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
21 Бершадський	96,62	97,17	2,58	2,48	99,82	0,18	15,09	84,91	0,80	0,35
22 Барський	96,59	97,40	2,60	2,36	99,85	0,15	19,11	80,83	0,81	0,24
23 Козятинський	96,49	98,33	1,37	1,25	99,86	0,14	24,81	75,19	2,14	0,42
24 Тульчинський	96,29	96,87	2,65	2,76	99,69	0,31	16,38	83,62	1,06	0,37
25 Томашпільський	96,21	96,57	2,65	2,88	99,63	0,37	9,67	90,24	1,14	0,55
26 Гайсинський	95,87	96,28	3,31	3,46	99,35	0,65	21,20	78,80	0,82	0,26
27 Тиврівський	95,45	96,44	3,33	3,05	99,77	0,23	18,78	80,97	1,22	0,51
Житомирська: 5 міст; 23 райони	90,32	93,02	4,96	6,57	97,80	2,18	18,64	81,30	4,72	0,41
міське	86,81	88,98	7,56	10,53	96,12	3,85	17,29	82,65	5,63	0,49
сільське	94,73	98,09	1,69	1,61	99,74	0,25	26,24	73,71	3,58	0,30
3 райони*	96,24	96,87	2,23	2,55	99,53	0,46	82,03	16,30	1,53	0,58
міста: 1 Житомир	82,92	83,18	10,30	16,27	92,82	7,12	13,46	86,45	6,78	0,55
2 Малин	93,23	95,38	4,12	4,12	99,17	0,78	25,00	75,00	2,65	0,50
3 Коростень	88,96	86,69	7,55	12,73	94,24	5,73	12,33	87,61	3,49	0,62
4 Новоград-Волинський	85,29	89,37	8,51	10,01	97,21	2,77	20,90	79,04	6,20	0,58
5 Бердичів	84,83	88,96	8,74	10,59	96,81	3,16	21,29	78,70	6,43	0,45
райони:	97,77	98,77	1,10	1,06	99,78	0,21	28,65	71,35	1,13	0,17
1 Любарський										
2 Ружинський	97,58	98,68	1,19	1,09	99,82	0,15	28,68	71,32	1,23	0,23
3 Черняхівський	97,29	98,57	1,43	1,26	99,84	0,16	31,12	68,88	1,28	0,17
4 Олевський*	97,11	98,23	1,41	1,32	99,76	0,23	30,77	69,23	1,48	0,45
5 Лугинський	96,85	98,30	1,36	1,41	99,88	0,12	14,84	85,16	1,79	0,29
6 Попільнянський	96,53	97,33	2,15	2,08	99,72	0,24	21,28	78,60	1,32	0,59
7 Народицький*	96,33	97,10	1,82	1,83	99,71	0,29	21,26	78,26	1,85	1,07
8 Андрушівський	96,21	97,66	2,16	2,03	99,71	0,28	26,25	73,75	1,63	0,31
9 Брусилівський	95,80	96,99	2,28	2,68	99,30	0,70	19,81	80,19	1,92	0,33
10 Овруцький*	95,63	95,88	2,87	3,52	99,34	0,65	13,05	86,79	1,50	0,60
11 Радомишльський	95,23	97,24	2,72	2,54	99,64	0,35	24,76	75,23	2,05	0,22
12 Коростенський	95,21	97,83	1,73	1,70	99,70	0,29	25,80	74,03	3,06	0,47
13 Чуднівський	94,86	97,80	2,28	1,99	99,76	0,24	30,76	69,24	2,86	0,21
14 Новоград-Волинський	94,28	98,51	1,60	1,35	99,81	0,19	33,73	66,27	4,12	0,14
15 Малинський	94,21	96,33	3,27	3,24	99,42	0,56	24,06	75,94	2,52	0,43
16 Бердичівський	93,94	98,04	2,05	1,75	99,75	0,24	31,83	68,17	4,01	0,21
17 Коростишівський	93,31	94,75	4,61	4,89	99,17	0,82	16,21	83,79	2,08	0,36
18 Смільчинський	91,00	98,39	1,80	1,51	99,75	0,25	35,66	64,34	7,20	0,10
19 Володарсько-Волинський	89,64	96,23	3,61	3,49	99,39	0,58	25,20	74,80	6,75	0,78
20 Житомирський	88,72	93,55	5,31	6,11	98,51	1,47	19,23	80,74	5,97	0,34
21 Червоноармійський	88,62	98,25	2,02	1,48	99,70	0,26	44,38	55,43	9,36	0,27
22 Баранівський	86,87	98,48	1,84	1,30	99,82	0,18	44,55	55,45	11,29	0,22
23 Дзержинський	86,15	98,14	2,42	1,56	99,83	0,17	47,20	52,80	11,43	0,30
Київ: 10 районів	82,23	72,15	13,14	25,27	85,74	14,17	7,91	91,71	4,63	2,58
райони:	85,44	77,91	13,39	20,53	89,44	10,55	8,61	90,98	1,17	1,56
1 Дарницький										
2 Святошинський	85,10	77,16	11,79	21,51	88,81	11,14	8,26	91,39	3,11	1,33
3 Подільський	84,96	73,94	11,81	25,98	85,16	14,83	7,89	91,95	3,23	1,03
4 Голосіївський	84,51	75,93	11,79	22,17	87,93	11,78	8,76	90,74	3,70	1,90
5 Деснянський	84,10	74,74	12,25	23,42	86,96	12,79	7,96	91,67	3,65	1,84
6 Дніпровський	82,54	71,90	14,19	27,10	85,03	14,97	7,81	91,99	3,27	1,00
7 Солом'янський	81,21	67,51	14,62	30,47	81,06	18,75	7,31	92,36	4,17	2,02
8 Оболонський	79,14	70,31	12,76	23,60	86,72	13,22	8,28	91,58	8,10	6,09
9 Шевченківський	77,97	64,65	16,08	32,14	80,60	19,36	7,15	91,79	5,95	3,21
10 Печерський	71,93	60,23	16,30	30,67	81,27	18,72	7,20	92,54	11,77	9,10
Київська:	92,52	92,27	6,00	7,17	98,44	1,54	12,33	87,57	1,48	0,56
10 міст; 25 районів										
міське	89,59	88,83	8,54	10,51	97,48	2,50	11,23	88,63	1,87	0,66
сільське	96,43	96,87	2,61	2,71	99,62	0,36	16,89	82,94	0,96	0,42
1 місто; 1 район:	70,94	65,28	23,58	33,06	90,03	9,91	96,42	3,54	5,48	1,66
міста: 1 Переяслав-Хмельницький	94,95	95,89	3,91	3,61	99,41	0,58	27,21	72,71	1,14	0,50
2 Ржищів	94,29	95,14	4,45	4,27	99,37	0,63	25,33	73,87	1,26	0,59
3 Березань	93,15	92,12	5,22	7,45	97,00	2,95	21,31	78,69	1,63	0,43

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4 Фастів	90,73	90,83	7,77	8,61	98,29	1,70	15,07	84,83	1,50	0,56
5 Бориспіль	89,14	88,28	9,29	11,19	97,60	2,38	9,55	90,35	1,57	0,53
6 Ірпінь (м. р.)	89,17	87,79	8,70	11,63	96,26	3,72	12,81	87,13	2,13	0,58
Ірпінь	87,72	84,81	9,93	14,48	94,69	5,28	9,71	90,27	2,35	0,71
7 Васильків	88,61	87,29	9,60	12,19	96,88	3,08	9,24	90,68	1,79	0,52
8 Біла Церква	87,43	86,61	10,29	12,31	97,45	2,54	9,48	90,39	2,18	1,08
9 Бровари	87,35	86,44	10,70	12,89	97,02	2,97	10,87	89,12	1,95	0,67
10 Славутич*	63,26	55,42	30,01	42,58	85,53	14,38	2,55	97,41	6,73	2,00
райони:	97,90	98,31	1,52	1,39	99,84	0,14	21,02	78,29	0,58	0,30
1 Ставищенський										
2 Тетіївський	97,80	98,24	1,66	1,52	99,84	0,14	22,70	77,30	0,54	0,24
3 Рокитнянський	97,63	97,98	1,82	1,80	99,82	0,18	17,42	82,58	0,55	0,22
4 Таращанський	97,59	97,94	1,74	1,68	99,78	0,21	20,38	79,31	0,67	0,38
5 Володарський	97,35	97,84	2,02	1,90	99,78	0,22	25,00	75,00	0,63	0,26
6 Богуславський	97,02	97,60	2,39	2,22	99,76	0,23	21,55	78,25	0,59	0,18
7 Переяслав-Хмельницький	96,67	97,14	2,46	2,56	99,59	0,40	19,18	80,82	0,87	0,30
8 Сквирський	96,65	97,39	2,21	1,93	99,84	0,15	24,92	75,08	1,14	0,68
9 Кагарлицький	96,56	96,97	2,57	2,65	99,50	0,45	20,73	78,96	0,87	0,38
10 Броварський	96,40	96,87	2,83	2,80	99,71	0,27	16,52	83,02	0,77	0,33
11 Згурівський	96,30	97,02	2,32	2,30	99,76	0,24	19,74	79,89	1,38	0,68
12 Миронівський	96,05	96,68	2,85	2,95	99,65	0,34	19,85	79,98	1,10	0,37
13 Іванківський	96,05	96,47	2,86	3,12	99,56	0,34	13,23	86,67	1,09	0,41
14 Поліський*	95,84	97,23	2,73	2,18	99,66	0,34	38,65	61,35	1,43	0,59
15 Баришівський	95,71	96,45	3,14	3,02	99,64	0,36	21,78	78,14	1,15	0,53
16 Фастівський	95,71	96,15	3,43	3,28	99,53	0,33	17,65	81,80	0,86	0,57
17 Білоцерківський	95,45	95,65	3,69	3,95	99,55	0,45	11,46	88,49	0,86	0,40
18 Яготинський	95,35	96,08	3,46	3,46	99,50	0,49	20,59	79,41	1,19	0,46
19 Бориспільський	95,14	95,67	3,76	3,82	99,55	0,44	16,18	83,62	1,10	0,51
20 Макарівецький	95,05	95,69	3,56	3,83	99,38	0,61	16,29	83,48	1,39	0,48
21 Васильківський	95,04	95,35	3,84	4,15	99,40	0,60	13,93	86,07	1,12	0,50
22 Бородянський	93,13	94,67	4,71	4,78	99,34	0,64	18,88	80,98	2,16	0,55
23 Києво-Святошинський	91,96	91,40	6,46	8,06	97,96	2,02	12,26	87,61	1,58	0,54
24 Вишгородський	91,94	90,28	6,71	9,25	97,04	2,94	10,17	89,79	1,35	0,47
25 Обухівський	88,91	87,29	9,38	12,19	96,74	3,23	9,14	90,85	1,71	0,52
Кіровоградська: 4 міста; 21 район	90,13	88,89	7,46	10,02	96,67	3,32	12,63	87,33	2,41	1,09
міське	88,42	85,73	9,59	13,58	94,92	5,06	11,93	88,04	1,99	0,69
сільське	92,70	93,61	4,25	4,68	99,16	0,83	14,98	84,95	3,05	1,71
міста:	85,84	79,43	11,98	19,91	90,51	9,47	9,45	90,52	2,18	0,66
1 Кіровоград										
2 Олександрія (м.р.)	87,67	87,00	10,56	12,47	96,76	3,22	15,39	84,56	1,77	0,53
Олександрія	87,26	86,30	10,98	13,18	96,43	3,56	15,00	84,95	1,76	0,52
3 Знам'янка (м. р.)	84,50	79,10	14,16	19,85	92,59	7,38	8,80	91,18	1,34	1,05
4 Світловодськ (м. р.)	83,82	79,49	14,49	20,03	92,75	7,24	8,83	91,16	1,69	0,48
Світловодськ	83,53	78,73	14,74	20,76	92,24	7,75	8,19	91,79	1,73	0,51
райони: 1 Олександрівський	96,45	96,83	2,26	2,32	99,72	0,28	14,27	85,36	1,29	0,85
2 Новоархангельський	96,42	96,95	1,85	1,87	99,81	0,19	17,27	82,56	1,73	1,18
3 Ульянівський	96,43	97,06	1,75	1,72	99,66	0,28	23,11	76,50	1,82	1,22
4 Гайворонський	96,25	96,98	2,91	2,91	99,58	0,40	20,71	79,29	0,84	0,11
5 Новогородівський	95,85	97,05	2,26	2,07	99,78	0,22	28,44	71,10	1,89	0,88
6 Голованівський	95,17	95,64	3,57	3,71	99,50	0,50	14,60	85,32	1,26	0,65
7 Бобринецький	94,60	96,16	2,44	2,27	99,82	0,17	23,25	76,36	2,96	1,57
8 Компаніївський	94,10	95,45	2,58	2,53	99,82	0,18	19,44	80,56	3,32	2,02
9 Новоукраїнський	94,00	95,32	2,78	2,67	99,69	0,29	23,41	76,59	3,22	2,01
10 Устинівський	93,70	95,61	2,66	2,32	99,79	0,20	28,60	71,40	3,64	2,07
11 Добровеличківський	93,65	95,26	3,24	3,16	99,63	0,36	22,49	77,51	3,11	1,58
12 Олександрійський	93,64	95,03	3,87	3,79	99,62	0,37	23,43	76,57	2,49	1,18
13 Новомиргородський	93,57	95,15	2,70	2,48	99,82	0,17	22,42	77,58	3,73	2,37
14 Долинський	92,86	94,42	4,86	4,56	99,31	0,67	25,19	74,81	2,28	1,02
15 Знам'янський	92,57	93,32	4,73	5,10	99,25	0,75	16,42	83,51	2,70	1,58
16 Петрівський	92,27	93,58	5,35	5,28	99,21	0,76	22,53	77,08	2,38	1,14

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
17 Маловисківський	91,45	89,34	6,47	9,56	96,19	3,79	10,79	89,21	2,08	1,10
18 Кіровоградський	87,20	87,85	9,41	10,43	98,49	1,50	8,56	91,44	3,39	1,72
19 Світловодський	85,46	85,92	12,46	12,93	98,62	1,37	8,59	91,41	2,08	1,15
20 Онуфрієвський	85,32	86,27	12,93	12,88	99,24	0,76	8,71	91,29	1,75	0,85
21 Вільшанський	83,86	92,70	2,85	2,54	99,64	0,33	27,62	72,38	13,29	4,76
Полтавська: 5 міст; 25 районів	91,36	89,98	7,22	9,47	97,12	2,87	12,19	87,78	1,42	0,55
міське	88,28	85,49	10,17	14,00	95,22	4,78	10,63	89,34	1,55	0,62
сільське	95,66	96,23	3,11	3,15	99,57	0,43	19,29	80,67	1,23	0,51
міста: 1 Полтава	87,73	85,39	10,61	14,06	95,50	4,49	11,62	88,36	1,66	0,55
2 Лубни	90,78	91,06	8,15	8,61	98,52	1,47	16,07	83,89	1,07	0,33
3 Миргород	89,62	88,26	9,02	11,34	96,82	3,18	12,95	87,03	1,36	0,40
4 Кременчук	83,07	75,48	14,79	23,94	89,15	10,84	6,92	93,04	2,14	0,58
5 Комсомольськ	77,70	72,18	20,19	27,21	91,18	8,82	4,63	95,36	2,11	0,61
райони: 1 Чорнухінський	97,67	97,92	1,81	1,86	99,75	0,25	16,95	83,05	0,52	0,22
2 Миргородський	97,18	97,48	2,27	2,32	99,64	0,35	18,33	81,67	0,55	0,20
3 Котелевський	96,93	97,17	2,28	2,44	99,55	0,45	17,85	82,15	0,79	0,39
4 Лубенський	96,92	97,45	2,18	2,10	99,75	0,24	19,59	80,41	0,90	0,45
5 Оржицький	96,86	97,45	2,26	2,06	99,73	0,26	25,11	74,89	0,88	0,49
6 Хорольський	96,73	97,26	2,55	2,46	99,67	0,33	24,53	75,47	0,72	0,28
7 Семенівський	96,64	97,26	2,27	2,15	99,81	0,19	19,14	80,32	1,09	0,59
8 Зіньківський	96,58	96,97	2,25	2,28	99,67	0,33	20,34	79,66	1,17	0,75
9 Гадяцький	96,34	96,86	2,87	2,75	99,66	0,34	21,38	78,51	0,79	0,39
10 Великобагачанський	96,26	96,74	2,76	2,77	99,59	0,41	21,35	78,65	0,98	0,49
11 Лохвицький	96,23	96,86	2,91	2,74	99,64	0,35	23,83	76,10	0,86	0,40
12 Шишацький	95,97	96,73	2,74	2,54	99,71	0,29	24,28	75,72	1,29	0,73
13 Решетилівський	95,68	96,38	2,73	2,72	99,60	0,40	22,96	77,04	1,59	0,90
14 Гребінківський	95,38	95,78	3,51	3,62	99,35	0,65	19,54	80,46	1,11	0,60
15 Козельщенський	95,38	96,02	3,37	3,41	99,59	0,40	18,91	81,09	1,25	0,57
16 Новосанжарський	95,27	95,86	3,45	3,42	99,53	0,46	19,48	80,52	1,28	0,72
17 Кобеляцький	95,08	95,97	3,56	3,30	99,62	0,38	23,35	76,60	1,36	0,73
18 Глобінський	95,05	95,89	3,61	3,39	99,54	0,44	23,81	76,19	1,34	0,72
19 Диканський	94,59	95,31	3,82	3,87	99,38	0,62	22,98	76,90	1,59	0,82
20 Пирятинський	94,58	94,79	4,28	4,76	99,26	0,74	13,12	86,88	1,14	0,45
21 Машівський	94,53	95,35	3,94	3,92	99,32	0,68	22,26	77,52	1,53	0,73
22 Карлівський	94,42	95,85	3,89	3,35	99,68	0,32	26,93	73,07	1,69	0,80
23 Чутівський	94,25	95,21	4,28	3,97	99,50	0,49	23,03	76,88	1,47	0,82
24 Кременчузький	93,28	93,75	5,27	5,38	99,26	0,74	14,50	81,57	1,45	0,87
25 Полтавський	93,17	93,81	5,62	5,74	99,21	0,79	17,75	82,20	1,21	0,45
Сумська: 7 міст; 18 районів	88,84	83,30	9,38	15,50	92,36	7,56	10,36	89,51	1,78	1,20
міське	87,41	80,21	10,31	18,17	90,21	9,69	10,48	89,35	2,28	1,62
сільське	91,44	88,92	7,68	10,64	96,13	3,85	10,05	89,90	0,88	0,44
2 міста; 8 районів*	84,99	77,83	13,08	20,81	89,88	10,00	90,78	9,06		
міста: 1 Суми*	84,50	77,29	12,50	20,35	89,58	10,19	10,54	89,17	3,00	2,36
2 Ромни	93,65	93,95	5,44	5,70	98,87	1,12	20,27	79,70	0,91	0,35
3 Лебедин	92,90	93,30	6,24	6,46	99,03	0,95	16,03	83,86	0,86	0,24
4 Глухів*	90,76	83,20	8,41	16,49	90,51	9,47	10,24	89,72	0,83	0,31
5 Конотоп	89,72	85,89	8,58	13,47	94,35	5,62	9,36	90,61	1,70	0,64
6 Охтирка	87,91	87,09	8,23	9,97	97,31	2,66	13,80	86,17	3,86	2,94
7 Шостка	86,74	60,81	9,19	35,74	69,40	30,49	5,02	94,94	4,07	3,45
райони: 1 Недригайлівський	97,72	97,73	1,72	1,87	99,58	0,40	19,85	80,15	0,56	0,40
2 Липоводолинський	97,45	97,73	1,79	1,85	99,69	0,30	19,95	80,05	0,76	0,42
3 Роменський	97,17	97,60	2,11	2,02	99,70	0,29	24,92	74,97	0,72	0,38
4 Конотопський	97,04	97,40	2,10	2,18	99,56	0,36	20,00	80,00	0,86	0,42
5 Буринський	96,34	96,87	2,62	2,53	99,67	0,32	21,55	78,35	1,04	0,60
6 Кролевецький	95,62	95,77	3,59	3,84	99,28	0,70	17,63	82,25	0,79	0,39
7 Охтирський	95,59	96,22	3,44	3,26	99,60	0,39	22,25	77,09	0,97	0,52
8 Лебединський	95,58	96,06	3,55	3,50	99,34	0,63	24,14	75,86	0,87	0,44
9 Шосткинський	94,85	86,51	4,01	12,93	90,27	9,71	15,41	84,49	1,14	0,56

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
10 Білопільський*	93,14	93,83	5,61	5,35	99,20	0,76	20,01	79,37	1,25	0,82
11 Сумський*	93,07	93,82	5,64	5,49	99,00	1,00	23,07	76,87	1,29	0,69
12 Ямпільський*	92,37	82,53	6,60	16,89	88,39	11,58	11,50	88,50	1,03	0,58
13 Краснопільський*	91,18	93,03	7,82	6,49	99,46	0,54	25,91	74,09	1,00	0,48
14 Серединобудський*	89,35	20,65	9,85	79,11	23,11	76,88	0,68	99,32	0,80	0,24
15 Глухівський*	86,37	78,14	13,18	21,68	89,91	10,07	2,76	97,17	0,45	0,18
16 Тростянецький	84,82	86,11	13,95	13,27	98,83	1,16	13,60	86,38	1,23	0,62
17 Великописарівський*	72,45	72,63	26,70	26,98	97,75	2,24	5,92	94,07	0,85	0,39
18 Путивльський*	47,44	38,68	51,65	61,02	79,32	20,64	1,86	98,13	0,91	0,30
Хмельницька: 6 міст; 20 районів	93,88	95,24	3,55	4,09	99,12	0,86	15,89	84,02	2,57	0,67
міське	90,73	92,12	5,80	6,88	98,34	1,63	15,38	84,52	3,47	1,00
сільське	97,12	98,40	1,24	1,22	99,86	0,13	18,33	81,61	1,64	0,38
міста: 1 Хмельницький	88,35	88,39	7,93	10,36	96,99	2,94	11,74	88,15	3,72	1,25
2 Кам'янець-Подільський	91,21	91,22	5,89	7,08	98,16	1,80	15,40	84,36	2,90	1,70
3 Староконстантинів	91,14	92,01	6,70	7,46	98,50	1,50	15,74	81,14	2,16	0,53
4 Шепетівка	90,68	93,46	5,77	5,69	99,13	0,86	22,30	77,67	3,55	0,85
5 Славута	90,00	92,34	6,56	7,23	98,66	1,34	19,12	80,88	3,44	0,43
6 Нетішин	87,48	87,66	9,83	11,41	97,94	2,05	9,53	90,47	2,69	0,93
райони: 1 Чемеровецький	98,99	99,12	0,77	0,76	99,87	0,11	18,37	81,63	0,24	0,12
2 Старосинявський	98,45	98,66	0,86	0,79	99,97	0,03	17,59	82,41	0,69	0,55
3 Теофіпольський	98,38	98,88	0,82	0,77	99,92	0,07	21,43	78,57	0,80	0,35
4 Білогірський	98,33	99,01	0,90	0,83	99,94	0,06	22,18	77,82	0,77	0,16
5 Дунаєвський	98,19	98,43	1,27	1,28	99,83	0,16	17,77	82,23	0,54	0,29
6 Кам'янець-Подільський	98,14	98,59	1,21	1,19	99,86	0,13	20,75	79,25	0,65	0,22
7 Староконстантинівський	97,99	98,60	1,19	1,12	99,90	0,10	20,81	79,19	0,82	0,28
8 Ярмолинецький	97,82	98,11	1,34	1,45	99,78	0,21	16,03	83,97	0,84	0,44
9 Славутський	97,78	98,84	1,10	1,05	99,88	0,12	22,60	77,40	1,12	0,11
10 Дерезнянський	97,40	98,15	1,49	1,37	99,85	0,14	23,60	76,40	1,11	0,48
11 Вільковецький	96,51	97,19	3,06	2,58	99,91	0,09	20,19	79,81	0,43	0,23
12 Шепетівський	96,30	97,90	1,62	1,74	99,68	0,32	21,23	78,77	2,08	0,36
13 Красилівський	96,22	98,35	1,62	1,39	99,88	0,12	26,31	73,69	2,16	0,26
14 Новоушицький	96,07	96,48	3,37	3,29	99,85	0,15	8,39	91,45	0,56	0,23
15 Летичівський	96,01	98,22	1,74	1,54	99,79	0,21	30,02	69,98	2,25	0,24
16 Ізяславський	95,72	97,00	2,45	2,77	99,38	0,62	19,54	80,46	1,83	0,23
17 Волочеський	95,70	98,46	1,46	1,32	99,87	0,13	25,73	74,27	2,84	0,22
18 Хмельницький	93,45	95,82	1,83	1,96	99,63	0,32	17,27	82,44	4,72	2,22
19 Городецький	91,36	98,46	1,12	0,98	99,90	0,10	29,27	70,58	7,52	0,56
20 Полонський	90,93	98,38	1,83	1,38	99,85	0,15	38,40	61,60	7,24	0,24
Черкаська: 6 міст; 20 районів	93,05	92,49	5,41	6,66	98,33	1,63	11,84	87,96	1,54	0,85
міське	89,46	88,09	8,32	10,66	96,98	2,95	10,61	89,17	2,22	1,25
сільське	97,17	97,55	2,07	2,06	99,76	0,23	17,53	82,36	0,76	0,39
міста: 1 Черкаси	83,30	79,05	13,15	18,68	93,19	6,64	7,56	92,16	3,55	2,27
2 Умань	92,69	93,27	6,10	6,38	99,05	0,93	16,38	83,53	1,21	0,35
3 Ватутіне	91,63	91,69	7,46	7,96	98,98	1,00	9,70	90,30	0,91	0,35
4 Золотоноша	91,53	92,57	6,40	6,51	99,19	0,79	17,56	82,33	2,07	0,92
5 Сміла	89,54	89,10	8,69	10,13	97,92	2,04	11,26	88,66	1,77	0,77
6 Канів	89,14	88,43	9,61	11,24	97,61	2,35	10,55	89,06	1,25	0,33
райони: 1 Монастирищенський	98,18	98,38	1,33	1,29	99,91	0,08	12,66	87,15	0,49	0,33
2 Лисянський	97,86	98,29	1,50	1,42	99,85	0,14	19,95	79,58	0,64	0,29
3 Жашківський	97,59	98,11	1,53	1,50	99,85	0,14	17,67	82,33	0,88	0,39
4 Драбівський	97,59	98,01	1,72	1,56	99,80	0,18	23,91	76,09	0,69	0,43
5 Маньківський	97,57	98,12	1,70	1,59	99,87	0,12	22,65	77,17	0,73	0,29
6 Катеринопільський	97,54	98,01	1,67	1,60	99,84	0,14	21,44	78,56	0,79	0,39
7 Городищенський	97,11	97,56	2,11	1,99	99,82	0,18	18,94	80,96	0,78	0,45

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
8 Шполянський	97,08	97,74	1,94	1,80	99,79	0,19	23,29	76,61	0,98	0,46
9 Тальнівський	97,08	97,66	1,86	1,77	99,82	0,17	20,52	79,48	1,06	0,57
10 Уманський	97,03	97,34	2,03	2,18	99,61	0,39	16,56	83,44	0,94	0,48
11 Звенигородський	97,00	97,64	2,16	2,02	99,83	0,16	20,69	79,31	0,84	0,34
12 Чорнобаївський	96,84	97,29	2,30	2,27	99,76	0,23	18,01	81,73	0,86	0,44
13 Христинівський	96,53	97,09	2,30	2,25	99,72	0,27	19,09	80,57	1,17	0,66
14 Смілянський	96,52	96,97	2,78	2,67	99,68	0,26	17,81	82,10	0,70	0,36
15 Канівський	96,47	96,95	2,75	2,75	99,67	0,32	18,77	81,09	0,78	0,30
16 Черкаський	96,37	96,84	2,94	2,91	99,67	0,32	17,96	81,87	0,69	0,25
17 Кам'янський	96,14	96,78	3,14	2,97	99,57	0,40	22,18	77,64	0,72	0,25
18 Золотоніський	96,05	96,50	2,99	2,96	99,72	0,27	16,87	83,13	0,96	0,54
19 Корсунь-Шевченківський	95,96	96,57	2,57	2,50	99,71	0,28	19,36	80,56	1,47	0,93
20 Чигиринський	94,99	95,46	3,50	3,63	99,58	0,42	14,78	85,22	1,51	0,91
Чернігівська: 3 міста; 22 райони	93,47	89,05	5,03	10,26	94,35	5,62	11,08	88,83	1,50	0,69
міське	90,46	84,09	7,41	14,92	91,72	8,24	10,16	89,73	2,13	0,99
сільське	97,62	95,88	1,75	3,83	97,71	2,28	16,43	83,55	0,63	0,29
1 місто; 7 районів*	90,35	80,32	7,46	18,67	87,91	12,04	92,29	7,59	2,19	1,01
міста: 1 Чернігів*	86,27	74,01	10,63	24,50	84,56	15,36	6,31	93,54	3,10	1,49
2 Прилуки	92,26	92,91	6,46	6,77	98,78	1,21	19,08	80,92	1,28	0,32
3 Ніжин	90,23	89,54	7,13	8,89	97,60	2,38	14,16	85,82	2,64	1,57
райони:	98,33	98,51	1,28	1,34	99,84	0,16	15,14	84,86	0,39	0,15
1 Ніжинський										
2 Сосницький	98,10	98,40	1,51	1,44	99,78	0,22	23,86	76,14	0,39	0,16
3 Сріблянський	98,02	98,32	1,54	1,54	99,78	0,22	19,20	80,80	0,44	0,14
4 Борзнянський	97,97	98,43	1,50	1,39	99,83	0,17	25,92	74,08	0,53	0,18
5 Талалаївський	97,88	97,95	1,56	1,89	99,57	0,43	18,53	81,47	0,56	0,16
6 Куликівський	97,80	97,97	1,57	1,71	99,77	0,23	15,63	84,09	0,63	0,12
7 Коропський	97,63	97,80	1,92	2,02	99,58	0,42	22,33	77,67	0,45	0,18
8 Носівський	97,61	97,92	1,69	1,71	99,76	0,24	19,72	80,28	0,70	0,37
9 Бобровицький	97,58	97,88	1,61	1,75	99,77	0,23	13,68	86,32	0,81	0,37
10 Ічнянський	97,31	97,83	2,23	2,00	99,76	0,24	25,55	74,34	0,46	0,17
11 Менський	97,29	97,54	2,02	2,14	99,57	0,42	22,44	77,56	0,69	0,32
12 Корюківський*	96,99	96,93	2,35	2,81	99,25	0,75	17,92	81,96	0,66	0,26
13 Бахмацький	96,73	97,09	2,49	2,51	99,71	0,26	16,95	82,97	0,78	0,40
14 Прилуцький	96,57	97,23	2,66	2,44	99,69	0,31	24,52	75,48	0,77	0,33
15 Варвинський	96,47	96,98	2,84	2,71	99,68	0,32	22,40	77,60	0,69	0,31
16 Козелецький	96,19	95,77	2,95	3,84	98,89	1,11	13,91	86,09	0,86	0,39
17 Новгород-Сіверський*	95,99	63,93	3,44	35,93	66,15	33,85	9,53	90,47	0,57	0,14
18 Чернігівський*	95,78	95,42	3,16	4,04	98,93	1,07	12,39	87,61	1,06	0,54
19 Городнянський*	95,66	92,46	2,90	6,99	95,74	4,25	15,84	84,16	1,44	0,55
20 Щорський*	95,01	89,36	3,93	10,30	93,27	6,71	12,97	87,03	1,06	0,34
21 Семенівський*	94,98	80,37	4,49	19,39	83,87	16,13	13,85	86,15	0,53	0,24
22 Ріпкенський*	90,81	87,64	6,78	11,40	95,58	4,41	7,35	92,65	2,41	0,96
Південь і Схід: 94 міста; 182 райони	63,23	43,11	30,31	53,36	66,43	33,46	2,48	97,38	6,46	3,53
міське	61,15	36,73	33,77	61,14	58,49	41,38	2,07	97,47	5,08	2,13
сільське	70,57	65,64	18,11	25,85	90,71	9,24	5,16	94,70	11,32	8,51
Південь: 45 міст; 119 районів	64,98	50,47	26,65	44,19	75,71	24,16	2,93	96,89	8,37	5,34
міське	63,74	45,07	30,24	52,04	68,91	30,93	2,54	97,28	6,02	2,89
сільське	68,11	64,15	17,57	24,30	91,81	8,11	4,63	95,19	14,32	11,55
Дніпропетровська: 13 міст; 22 райони	79,35	67,00	17,62	31,92	82,51	17,36	6,04	93,74	3,03	1,08
міське	77,06	62,06	19,74	36,82	78,65	21,20	5,31	94,48	3,20	1,12
сільське	90,43	90,91	7,36	8,15	98,46	1,50	15,52	84,22	2,21	0,94
міста: 1 Дніпропетровськ	72,32	45,87	23,71	53,08	61,96	37,86	3,21	96,59	3,97	1,05
2 Вільногірськ	85,82	81,35	12,66	18,26	93,26	6,73	7,74	92,19	1,52	0,39
3 Синельникове	84,48	77,95	12,52	20,23	90,25	9,23	9,15	90,33	3,00	1,82
4 Новомосковськ	84,45	80,88	13,34	18,48	93,84	6,12	7,76	92,15	2,21	0,64
5 Дніпродзержинськ (м. р.)	82,05	65,47	15,69	33,83	78,41	21,55	5,28	95,65	2,26	0,70
Дніпродзержинськ	81,87	64,85	15,89	34,47	77,84	22,13	5,20	94,73	2,24	0,68

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6 Жовті Води	79,98	76,89	16,78	21,06	93,95	5,91	7,82	91,87	3,24	2,05
7 Кривий Ріг (м. р.)	79,09	71,35	17,71	27,17	87,71	12,04	7,99	91,67	3,20	1,48
Кривий Ріг	78,86	70,85	17,86	27,61	87,35	12,38	7,85	91,81	3,28	1,54
8 Марганець	77,26	71,81	20,04	27,00	90,14	9,78	8,60	91,32	2,70	1,19
9 Орджонікідзе (м. р.)	75,27	67,72	22,04	31,70	87,49	12,50	5,83	94,14	2,69	0,58
Орджонікідзе	74,83	66,94	22,45	32,47	87,00	12,98	5,63	94,34	2,72	0,59
10 Павлоград	72,26	59,23	24,95	39,82	80,21	19,72	3,81	96,10	2,79	0,95
11 Нікополь	71,27	56,00	25,62	42,73	76,43	23,44	4,50	95,33	3,11	1,27
12 Першотравневський	60,34	40,21	35,96	58,89	65,15	34,75	2,01	97,83	3,70	0,90
13 Тернівка	43,48	21,21	52,85	78,00	46,70	53,13	1,47	98,32	3,67	0,79
райони:	95,19	95,49	3,78	3,95	99,63	0,31	10,69	88,80	1,03	0,56
1 Петриківський	94,93	95,44	3,80	3,92	99,48	0,50	17,01	82,99	1,27	0,64
2 Царичанський	94,19	95,25	4,34	4,15	99,27	0,72	27,17	72,28	1,47	0,60
3 Покровський	94,02	94,71	3,98	3,93	99,29	0,69	22,89	76,67	2,00	1,36
4 Межівський	93,67	94,53	4,63	4,63	99,34	0,66	20,49	79,40	1,70	0,84
5 Васильківський	93,27	94,59	4,43	4,31	99,56	0,39	18,75	80,78	2,30	1,10
6 Софіївський	93,23	93,91	4,57	4,75	99,13	0,85	22,53	77,36	2,20	1,34
7 Магдалинівський	93,01	94,03	4,74	4,71	99,31	0,57	20,51	78,91	2,25	1,26
8 Криничанський	92,03	92,66	5,87	6,37	98,94	1,02	17,32	82,56	2,10	0,97
9 Солонянський	91,79	92,81	5,67	5,98	99,08	0,91	21,56	78,43	2,54	1,21
10 Юр'ївський	91,37	92,77	6,61	6,60	98,91	1,03	24,19	75,67	2,02	0,63
11 Томаківський	91,28	92,32	6,16	6,33	98,99	0,96	18,86	81,02	2,56	1,35
12 П'ятихатський	90,75	91,43	7,85	7,96	99,21	0,78	12,99	86,73	1,40	0,61
13 Петропавлівський	90,29	92,47	6,95	6,40	99,46	0,52	23,26	76,47	2,76	1,13
14 Широківський	89,98	89,97	8,03	9,20	98,19	1,79	13,45	86,51	1,99	0,83
15 Верхньодніпровський	89,56	91,34	8,17	7,73	99,17	0,80	20,08	79,61	2,27	0,93
16 Криворізький	89,03	89,66	8,97	9,75	98,20	1,76	15,86	83,72	2,00	0,59
17 Нікопольський	88,87	89,95	8,36	8,78	98,53	1,44	18,96	80,87	2,77	1,27
18 Синельниківський	88,13	86,20	9,76	12,93	96,12	3,87	10,65	89,21	2,11	0,87
19 Новомосковський	86,15	86,64	10,71	12,57	97,22	2,74	15,39	84,21	3,14	0,79
20 Апостолівський	85,51	80,70	11,80	18,27	92,32	7,61	10,03	89,82	2,69	1,03
21 Дніпропетровський	78,63	75,97	19,76	23,36	95,20	4,77	3,77	96,12	1,61	0,67
22Павлоградський	70,80	50,20	24,74	48,20	68,84	30,91	4,36	95,32	4,46	1,60
Запорізька:										
5 міст;										
20 районів										
міське	68,79	43,29	27,22	55,46	61,11	38,55	3,46	96,18	3,99	1,25
сільське	76,96	71,39	17,14	25,92	89,99	9,96	8,72	91,14	5,90	2,69
міста:	70,64	41,64	25,53	56,83	57,22	42,23	3,58	95,79	3,83	1,53
1 Запоріжжя										
2 Токмак	81,41	70,25	16,60	29,35	83,91	16,05	9,00	90,95	1,99	0,40
3 Енергодар	57,14	37,81	38,83	61,69	64,20	35,77	2,15	97,82	4,03	0,50
4 Бердянськ	56,97	23,96	37,18	75,27	40,41	59,49	1,75	98,20	5,85	0,77
5 Мелітополь	55,15	20,42	38,89	78,14	35,58	64,37	1,44	98,52	5,96	1,44
райони:	93,13	94,13	5,39	5,22	98,91	1,00	27,64	72,25	1,48	0,65
1 Гуляйпільський	92,80	92,87	5,79	6,54	98,63	1,33	15,83	83,99	1,41	0,59
2 Пологівський	92,77	93,78	5,99	5,76	91,93	0,84	23,44	76,30	1,24	0,46
3 Новомиkolaївський	92,64	93,72	5,95	5,81	99,20	0,79	22,44	77,38	1,41	0,47
4 Великобілозерський	92,02	93,54	6,00	5,92	98,80	1,16	28,13	71,64	1,98	0,54
5 Чернігівський	90,38	91,37	8,13	8,17	98,60	1,38	21,71	78,20	1,49	0,46
6 Оріхівський	88,08	89,12	9,96	10,15	98,44	1,55	17,58	82,35	1,96	0,73
7 Куйбишевський	84,71	84,72	12,89	14,70	96,27	3,71	18,20	81,77	2,40	0,38
8 Вільнянський	83,84	83,85	13,88	15,42	97,01	2,96	13,29	86,61	2,28	0,73
9 Запорізький	83,41	79,93	13,99	19,47	91,75	8,24	17,29	82,70	2,60	0,60
10 Токмацький	82,23	82,43	12,78	16,95	94,90	5,07	23,42	76,45	4,99	0,62
11 Розівський	77,40	70,78	20,20	28,41	89,19	10,80	6,68	83,26	2,40	0,81
12 Василівський	76,72	70,52	19,89	28,15	89,05	10,93	8,40	91,54	3,39	1,33
13 Веселівський	75,89	68,52	14,72	27,75	87,94	11,86	7,52	92,16	9,39	3,73
14 Бердянський	74,03	67,08	22,95	31,82	87,80	12,17	7,01	92,95	3,02	1,10
15 Михайлівський	62,78	39,35	31,21	58,24	60,95	39,02	2,62	97,35	6,01	2,41
16 Мелітопольський										

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
17 Якимівський	61,64	42,52	31,62	55,11	65,93	34,06	4,29	95,69	6,74	2,37
18 Кам'яно-Дніпро- ровський	57,29	44,48	40,12	54,68	75,48	24,47	2,43	97,55	2,59	0,84
19 Приазовський	55,93	37,36	26,63	53,31	64,63	35,17	2,55	97,01	17,44	9,33
20 Приморський	52,47	32,47	22,20	55,18	59,60	40,20	2,86	96,78	25,33	12,35
Миколаївська: 5 міст; 19 районів	81,91	69,20	14,06	29,26	82,44	17,54	6,23	93,72	4,03	1,54
міське	78,20	58,76	18,02	40,11	73,35	26,62	4,69	95,26	3,78	1,13
сільське	89,14	89,57	6,33	8,08	98,00	1,99	14,77	85,18	4,53	2,35
міста: 1 Миколаїв	72,68	42,17	23,07	56,81	56,54	43,44	3,11	96,85	4,25	1,02
2 Воскресенськ	87,05	86,47	9,74	12,50	96,52	3,47	13,80	86,18	3,21	1,03
3 Первомайськ	85,88	82,76	10,90	15,79	94,07	5,80	9,58	90,18	3,22	1,45
4 Очаків	78,19	70,31	18,38	28,49	87,44	12,56	7,09	92,91	3,43	1,20
5 Південноукра- їнськ	73,86	66,52	21,67	31,37	87,82	12,14	5,24	94,73	4,47	2,11
райони:	95,90	96,93	1,93	1,82	99,74	0,25	26,50	73,32	2,17	1,25
1 Кривоозерський										
2 Врадіївський	94,05	96,00	1,84	1,82	99,72	0,27	27,62	72,12	4,11	2,18
3 Доманівський	93,47	94,71	2,64	2,67	99,67	0,32	18,34	81,66	3,89	2,62
4 Новобузький	92,48	94,03	4,45	4,42	99,29	0,70	24,06	75,94	3,07	1,55
5 Первомайський	91,78	93,22	4,46	4,76	99,39	0,59	18,42	81,52	3,76	2,02
6 Новоодеський	91,52	92,42	5,12	5,93	99,05	0,94	15,56	84,39	3,36	1,65
7 Снігурівський	91,33	90,96	5,63	7,74	97,67	2,33	15,10	84,75	3,04	1,30
8 Веселинівський	90,99	92,74	5,20	5,47	99,18	0,80	20,75	79,25	3,81	1,79
9 Єланецький	90,98	92,93	3,34	3,58	99,49	0,50	22,73	77,11	5,68	3,49
10 Березнегува- тівський	90,60	91,65	6,06	6,76	98,62	1,38	17,95	82,05	3,34	1,59
11 Баштанський	90,45	91,37	4,44	5,51	98,85	1,14	18,90	81,04	5,11	3,12
12 Воскресенський	89,20	89,57	6,30	8,22	97,74	2,25	17,22	82,73	4,50	2,21
13 Арбузинський	88,63	88,35	7,23	8,90	97,52	2,45	12,88	87,06	4,14	2,75
14 Березанський	88,05	88,87	5,98	8,27	97,94	2,04	17,89	82,11	5,97	2,86
15 Миколаївський	86,96	87,40	9,71	11,43	97,72	2,26	13,84	86,10	3,33	1,17
16 Очаківський	85,20	85,21	10,21	12,67	97,22	2,78	12,05	87,94	4,59	2,12
17 Жовтневий	85,14	80,51	10,92	18,08	92,33	7,66	9,26	90,72	3,94	1,41
18 Братський	84,81	86,13	8,50	9,97	98,38	1,62	11,12	88,88	6,69	3,90
19 Казанківський	83,11	81,22	13,36	17,26	94,90	5,10	8,94	91,04	3,53	1,52
Одеська: 7 міст; 26 районів	62,81	46,28	20,71	41,95	71,56	28,26	2,71	97,03	16,48	11,77
міське	62,32	37,61	26,81	57,01	58,58	41,25	2,24	97,58	10,87	5,38
сільське	63,72	62,63	9,21	13,55	95,50	4,29	5,31	94,01	27,07	23,82
5 міста; 14 районів*	59,02	39,32	23,30	48,53	64,60	35,18	97,36	2,38	17,68	12,15
міста: 1 Одеса*	61,66	30,41	28,89	64,75	47,77	52,03	2,06	97,77	9,45	4,84
2 Котовськ*	82,25	70,32	10,34	26,54	83,52	16,42	5,11	94,77	7,41	3,14
3 Теплодар*	68,49	55,80	25,70	42,43	79,56	20,41	3,14	96,77	5,81	1,77
4 Іллічівськ (м. р.)	67,64	41,44	27,42	57,30	59,80	40,06	2,33	97,44	4,94	1,26
Іллічівськ	66,54	38,23	28,54	60,57	56,14	43,69	1,93	97,84	4,92	1,20
5 Южне	65,93	44,75	29,01	53,71	66,33	33,57	2,07	97,79	5,06	1,54
6 Білгород-Дніст- ровський (м. р.)*	62,68	41,84	27,69	54,32	64,73	35,10	2,10	97,59	9,63	3,84
Білгород- Дністровський*	62,88	42,08	28,25	54,52	64,93	34,88	2,13	97,67	8,87	3,40
7 Ізмаїл*	38,19	18,04	43,67	74,24	45,10	54,65	1,05	98,85	18,14	7,72
райони:	95,02	95,95	2,40	2,44	99,58	0,42	23,28	76,35	2,58	1,61
1 Савранський										
2 Кодимський*	94,76	95,48	2,91	3,42	99,36	0,60	16,78	83,02	2,33	1,10
3 Миколаївський	91,80	93,39	2,45	2,58	99,71	0,29	19,07	80,53	5,75	4,03
4 Любашівський	90,59	93,13	2,45	2,69	99,35	0,61	19,78	80,22	6,96	4,18
5 Ширяївський	89,94	91,13	3,06	3,62	99,22	0,74	16,10	83,68	7,00	5,25
6 Балтський	89,84	89,30	6,71	8,70	98,05	1,93	7,29	92,55	3,45	2,00
7 Фрунзівський*	89,79	92,09	3,03	3,22	99,54	0,42	22,10	77,90	7,18	4,69
8 Березівський	87,06	88,03	7,34	9,04	98,21	1,77	9,07	90,90	5,60	2,93
9 Біляївський*	82,33	80,26	11,73	16,87	94,75	2,73	8,23	91,72	5,94	2,87
10 Білгород- Дністровський*	81,87	80,77	8,80	12,96	95,83	4,04	8,55	91,21	9,33	6,27
11 Красноокнян- ський*	81,70	86,14	6,19	6,61	99,18	0,77	13,55	86,38	12,11	7,25
12 Комінтернів- ський	81,15	77,28	12,95	20,54	92,37	7,59	7,25	92,69	5,90	2,18

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
13 Великомихайлівський*	79,36	80,36	14,48	15,36	98,98	0,97	4,12	95,63	6,16	4,28
14 Овідіопольський	78,65	69,64	15,00	27,76	86,50	13,38	4,22	95,61	6,35	2,60
15 Роздільнянський*	77,59	68,06	13,73	28,42	84,59	15,37	5,72	94,23	8,68	3,52
16 Ананіївський	76,98	78,17	3,92	5,27	98,55	1,34	12,23	87,37	19,10	16,56
17 Іванівський	74,64	72,56	8,36	17,56	93,15	6,74	7,50	92,13	17,00	9,88
18 Татарбунарський	71,27	72,40	6,42	7,68	98,74	1,11	9,04	90,14	22,31	19,92
19 Котовський*	67,82	68,96	5,19	7,70	97,67	2,10	10,20	89,43	26,99	23,34
20 Кілійський*	44,55	36,09	30,04	44,23	79,10	20,51	1,14	98,70	25,41	19,68
21 Саратський*	43,92	41,29	15,86	21,42	91,32	8,29	1,95	97,49	40,22	37,29
22 Ізмаїльський*	28,89	26,34	16,22	21,56	89,35	9,63	1,23	97,61	54,89	52,10
23 Арцизький	27,36	18,24	22,24	42,79	62,85	36,31	1,04	98,40	50,40	38,97
24 Тарутинський*	24,47	18,79	13,94	32,93	73,77	24,94	1,99	96,92	61,59	48,28
25 Ренійський*	17,69	7,26	15,08	37,88	38,77	59,80	1,03	97,91	67,23	54,86
26 Болградський*	7,56	4,87	8,03	16,32	62,04	34,73	0,73	96,06	84,41	78,81
Херсонська:	82,00	73,19	14,09	24,86	86,99	12,99	8,41	91,56	3,91	1,95
3 міста;										
18 районів										
міське	78,49	64,12	17,63	34,10	79,69	20,29	5,98	93,99	3,88	1,78
сільське	87,24	86,74	8,80	11,06	96,80	3,18	15,69	84,28	3,96	2,20
міста:	76,51	56,20	19,93	42,52	73,45	26,05	4,51	95,46	3,56	1,28
1 Херсон (м. р.)										
Херсон	75,70	53,36	20,69	45,34	68,88	31,09	4,14	95,82	3,61	1,30
2 Каховка	82,10	73,85	15,12	25,27	87,43	12,56	8,30	91,68	2,78	0,88
3 Нова Каховка (м.р.)	73,81	58,84	23,37	38,73	77,72	22,28	4,64	95,35	2,82	2,43
Нова Каховка	71,23	53,24	25,96	45,94	72,95	27,04	3,59	96,39	2,81	0,82
райони: 1 Ново-	94,33	95,60	4,01	3,75	99,59	0,41	24,40	75,60	1,66	0,65
воронцовський										
2Горностаївський	92,73	94,00	4,74	4,73	99,33	0,67	23,21	76,79	2,53	1,27
3 Великоолександрівський	92,49	94,53	4,71	4,32	99,42	0,57	27,24	72,70	2,80	1,15
4 Верхньорогачицький	92,00	93,40	6,02	5,66	98,99	1,01	27,18	72,82	1,98	0,94
5 Високопільський	91,76	94,25	4,98	4,93	99,42	0,50	27,18	72,82	3,26	0,82
6 Великолепетиський	89,49	90,66	7,51	8,50	97,77	2,21	21,96	78,04	3,00	0,84
7 Іванівський	89,34	90,15	6,31	7,05	98,39	1,61	20,81	79,19	4,35	2,80
8 Білозерський	89,14	87,83	7,75	10,61	96,35	3,63	14,79	85,17	3,11	1,56
9 Каховський	88,98	88,06	8,27	11,02	96,01	3,95	20,02	79,95	2,75	0,92
10 Бериславський	88,46	89,91	8,74	9,04	98,36	1,63	20,43	79,55	2,80	1,05
11 Каланчацький	87,75	88,78	8,50	9,55	98,00	1,96	19,17	80,82	3,75	1,67
12 Голопристанський	87,52	86,56	9,19	11,86	96,61	3,38	14,28	85,67	3,29	1,58
13 Новотроїцький	86,62	87,15	9,70	10,67	97,67	2,32	18,50	81,50	3,68	2,18
14 Цюрупинський	85,62	82,12	11,75	16,74	93,91	6,07	10,02	89,97	2,63	1,14
15 Чаплинський	84,11	83,78	6,90	8,93	97,22	2,77	15,61	84,28	8,99	7,29
16 Скадовський	83,16	80,56	12,53	17,72	94,18	5,80	10,03	89,97	4,31	1,72
17 Нижньосірогозький	82,21	80,30	13,67	17,45	94,35	5,63	13,80	86,16	4,12	2,25
18 Генічеський	64,99	46,02	23,40	45,00	68,86	31,13	3,97	96,02	11,61	8,98
АР Крим: 11 міст;	24,32	10,02	58,32	76,55	40,40	59,51	0,18	99,72	17,36	13,43
14 районів										
міське	22,47	7,96	63,93	84,25	34,62	65,28	0,17	99,73	17,60	7,79
сільське	27,36	13,41	45,81	63,89	48,21	51,72	0,20	99,69	26,83	22,70
1 місто; 1 район*	17,67	6,89	71,38	84,94	38,35	61,41	99,68	0,10	10,95	8,17
міста: 1 Сімферополь (м. р.)	21,26	6,35	66,72	85,82	29,12	70,84	0,15	99,80	12,02	7,83
Сімферополь	20,75	6,24	66,83	85,57	29,28	70,68	0,15	99,80	12,42	8,19
2 Красноперекіпськ	40,87	16,48	50,99	79,62	39,41	60,53	0,47	99,45	8,14	3,90
3 Армянськ (м. р.)	36,19	16,90	55,71	78,52	45,59	54,38	0,54	99,41	8,10	4,58
Армянськ	36,01	16,70	57,73	80,59	45,21	54,76	0,56	99,41	6,26	2,71
4 Ялта (м. р.)	27,66	10,12	65,49	86,79	35,66	64,10	0,29	99,55	6,85	3,09
Ялта	26,51	8,91	66,61	88,11	32,98	66,76	0,15	99,66	6,88	2,98
5 Джанкой	25,91	7,60	59,75	83,14	28,42	71,50	0,21	99,76	14,34	9,26
6 Саки	24,33	8,87	65,12	84,26	35,69	64,28	0,19	99,75	10,55	6,87
7 Євпаторія (м. р.)	23,33	8,73	64,90	83,69	36,67	63,31	0,14	99,82	11,77	7,58
Євпаторія	22,05	7,94	65,34	83,64	35,24	64,73	0,13	99,83	12,61	8,42

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
8 Алушта (м. р.)	22,96	9,67	67,09	83,68	41,44	58,46	0,15	99,81	9,95	6,65
Алушта	24,89	9,40	68,84	87,95	37,12	62,77	0,13	99,86	6,27	2,65
9 Феодосія (м. р.)	18,77	7,35	72,19	87,32	38,47	61,50	0,12	99,84	9,04	5,33
Феодосія	18,97	7,45	75,26	90,32	38,44	61,54	0,14	99,83	5,77	2,23
10 Судак (м. р.)	17,57	8,42	59,23	71,45	46,97	52,70	0,13	99,72	23,20	20,13
Судак	19,41	9,18	64,31	77,81	45,98	53,51	0,18	99,65	16,28	13,01
11 Керч*	15,36	5,27	78,67	91,34	33,56	66,12	0,10	99,66	5,97	3,39
райони: 1 Краснопереконський	43,41	26,78	33,25	53,26	60,90	39,02	0,60	99,31	23,34	19,96
2 Роздольненський	40,06	20,84	41,12	63,97	51,05	48,87	0,39	99,56	18,82	15,19
3 Первомайський	37,94	19,27	35,07	58,44	50,02	49,92	0,40	99,49	26,99	22,29
4 Джанкойський	33,75	15,44	38,93	62,03	45,75	54,20	0,28	99,63	27,32	22,53
5 Сакський	31,52	16,91	45,20	64,48	53,04	46,93	0,21	99,73	23,38	18,61
6 Чорноморський	29,29	14,81	52,77	70,94	49,24	50,64	0,42	99,43	17,94	14,25
7 Нижньогірський	28,82	10,47	50,42	72,72	35,90	64,04	0,10	99,87	20,76	16,81
8 Красногвардійський	27,26	11,94	48,69	69,42	43,05	56,88	0,16	99,70	24,05	18,64
9 Сімферопольський	23,52	9,62	49,41	66,95	40,24	59,65	0,19	99,62	27,07	23,43
10 Ленінський*	22,91	10,57	54,82	70,39	45,66	54,23	0,11	99,74	22,27	19,04
11 Советський	22,05	10,38	48,53	64,37	46,20	53,76	0,13	99,82	29,42	25,25
12 Бахчисарайський	19,62	8,21	54,28	69,30	41,07	58,82	0,15	99,75	26,10	22,49
13 Кіровський	17,61	8,38	50,49	64,18	46,93	53,01	0,09	99,84	31,90	27,44
14 Білогірський	16,17	7,92	49,21	60,43	48,08	51,85	0,07	99,85	34,62	31,65
Севастополь	22,38	6,76	71,58	90,56	29,62	70,14	0,11	99,70	6,04	2,68
міське	22,10	6,42	72,43	91,44	28,49	71,25	0,11	99,69	5,47	2,14
сільське	27,12	12,32	57,53	75,97	44,79	55,17	0,18	99,81	15,35	11,71
Схід: 49 міст; 63 райони	61,06	33,95	34,87	64,77	54,12	45,79	2,04	97,85	4,07	1,28
міське	58,45	28,05	37,44	70,62	46,66	53,24	1,67	98,22	4,11	1,33
сільське	76,65	69,33	19,45	29,67	88,27	11,70	6,34	93,62	3,90	1,00
Донецька: 28 міст; 18 районів	56,87	24,10	38,22	74,92	41,17	58,75	1,34	98,58	4,91	0,98
міське	55,04	20,21	40,39	78,85	35,66	64,25	1,11	98,82	4,57	0,94
сільське	73,45	59,31	18,57	39,40	78,50	21,44	5,95	93,94	7,98	1,29
3 міста; 5 районів*	57,71	26,06	35,75	72,84	43,62	56,27	98,07	1,84	6,54	1,10
міста: 1 Донецьк (м. р.)	46,65	11,14	48,15	87,83	22,98	76,92	0,66	99,26	5,20	1,03
Донецьк	46,55	11,14	48,20	87,83	23,03	76,87	0,66	99,26	5,25	1,03
2 Красний Лиман	84,33	69,80	13,77	29,67	81,49	18,50	5,45	94,52	1,90	0,53
3 Красноармійськ (м. р.)	75,04	37,07	22,09	62,16	48,45	51,53	2,44	97,51	2,87	0,77
Красноармійськ	75,92	39,39	21,37	59,84	50,89	49,08	2,70	97,26	2,71	0,77
4 Слов'янськ (м. р.)	73,09	43,78	23,55	54,61	58,61	41,30	3,12	96,78	3,36	1,61
Слов'янськ	73,43	42,61	23,10	55,68	56,85	43,05	2,93	96,96	3,47	1,71
5 Добропілля (м. р.)	71,33	39,28	25,85	60,20	53,64	46,32	3,01	96,98	2,82	0,52
Добропілля	74,07	38,50	23,45	60,97	50,80	49,13	2,87	97,11	2,48	0,53
6 Краматорськ (м. р.)	70,18	35,64	26,89	63,27	49,85	50,07	1,98	97,95	2,93	1,09
Краматорськ	68,28	31,06	28,70	67,87	44,57	55,34	1,77	98,15	3,02	1,07
7 Артемівськ (м. р.)	69,42	35,22	27,50	63,62	49,14	50,78	3,23	96,66	3,08	1,16
Артемівськ	66,60	27,61	29,95	71,07	40,16	59,75	2,30	97,58	3,45	1,32
8 Ясинувата	68,88	27,15	28,75	72,44	38,71	61,24	1,40	98,52	2,37	0,41
9 Докучаєвськ	66,31	27,32	28,35	72,13	39,96	60,00	1,80	98,12	5,34	0,55
10 Дебальцеве (м. р.)	64,45	21,54	32,57	77,33	32,54	67,28	1,50	98,41	2,98	1,13
Дебальцеве	62,44	16,89	34,26	81,52	26,44	73,26	0,94	98,93	3,30	1,59
11 Дружківка (м. р.)	64,40	34,95	32,16	63,79	53,34	46,63	1,56	98,40	3,44	1,26
Дружківка	61,45	28,36	34,80	70,27	45,24	54,72	1,36	98,60	3,75	1,37
12 Димитров	64,16	25,98	31,31	71,78	39,38	60,53	1,64	98,31	4,53	2,24
13 Авдіївка	63,47	12,51	33,71	87,17	18,92	81,06	1,31	98,68	2,82	0,32
14 Вугледар	63,14	28,18	33,05	70,80	43,24	56,60	2,16	97,72	3,81	1,02
15 Новогродівка	61,76	29,84	33,85	69,20	46,77	53,23	1,99	98,00	4,39	0,96
16 Дзержинськ (м. р.)	61,38	21,29	36,06	78,23	34,06	65,93	0,95	99,02	2,56	0,48
Дзержинськ	51,97	12,18	44,81	87,14	22,53	77,46	0,97	99,01	3,22	0,68
17 Селідове (м. р.)	59,29	26,03	36,67	72,98	42,65	57,30	1,57	98,41	4,04	3,91
Селідове	64,74	31,46	30,34	66,82	47,03	52,89	2,66	97,31	4,92	1,72
18 Константинівка	59,26	20,98	37,69	78,06	34,46	65,48	1,21	99,43	3,05	0,96

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
19 Шахтарськ (м. р.)*	57,69	22,46	37,70	76,34	37,54	62,29	1,71	98,13	4,61	1,20
Шахтарськ*	57,43	22,35	38,16	76,44	37,48	62,33	1,79	98,02	4,41	1,21
20 Кіровське	54,22	16,90	41,56	82,39	30,29	69,68	0,85	99,11	4,22	0,71
21 Харцизьк (м. р.)	52,44	16,08	44,09	82,97	29,56	70,31	1,13	98,74	3,47	0,95
Харцизьк	49,65	16,05	46,54	82,72	31,09	68,78	1,11	98,75	3,81	1,23
22 Горлівка (м. р.)	51,36	15,15	44,82	83,89	28,42	71,47	0,97	98,94	3,82	0,96
Горлівка	50,25	13,91	45,83	85,10	26,57	73,11	0,95	98,96	3,92	0,99
23 Сніжне (м. р.)*	51,33	15,25	45,07	83,61	28,80	70,96	0,82	99,08	3,60	1,14
Сніжне*	48,78	14,80	47,59	84,07	29,40	70,56	0,77	99,18	3,63	1,13
24 Торез (м. р.)*	50,83	15,68	45,15	83,38	30,05	69,92	0,72	99,25	4,02	0,94
Торез*	50,51	17,03	45,33	81,83	32,87	67,10	0,75	99,21	4,16	1,14
25 Маріуполь (м. р.)	48,68	9,87	44,41	89,53	19,43	80,50	0,62	99,33	6,91	0,60
Маріуполь	49,27	10,10	45,15	89,39	19,63	80,30	0,63	99,32	5,58	0,51
26 Жданівка	48,09	10,94	47,52	88,05	21,96	78,04	0,63	99,35	4,39	1,01
27 Єнакієве (м. р.)	45,26	13,56	51,44	85,72	29,06	70,92	0,64	99,32	3,30	0,72
Єнакієве	40,75	9,78	55,86	89,44	23,11	76,88	0,54	99,43	3,39	0,78
28 Макіївка (м. р.)	45,02	12,42	50,80	86,58	26,63	73,23	0,68	99,22	4,18	1,00
Макіївка	43,02	10,20	52,69	87,74	22,79	77,04	0,60	99,29	4,29	2,06
райони: 1 Олександрівський	91,86	89,51	6,65	9,98	96,20	3,79	11,74	88,19	1,49	0,51
2 Добропільський	89,42	88,61	8,91	10,85	97,12	2,88	14,02	85,82	1,67	0,54
3 Слов'янський	87,07	83,19	10,50	15,54	93,67	6,30	12,17	87,61	2,43	1,27
4 Красноармійський	86,76	74,06	11,31	25,53	83,29	16,67	11,51	88,38	1,93	0,41
5 Краснотиманський	83,25	82,18	14,95	16,96	96,84	3,13	7,95	91,97	1,80	0,86
6 Артемівський	78,70	72,22	18,37	26,22	89,37	10,61	8,30	91,62	2,93	1,56
7 Мар'їнський	78,52	56,52	18,42	43,02	70,09	29,82	5,53	94,36	3,06	0,46
8 Волноваський	78,22	58,45	16,36	40,36	72,77	27,16	5,64	94,22	5,42	1,19
9 Констянтинівський	77,35	69,84	19,90	29,41	87,51	12,44	8,18	91,58	2,75	0,75
10 Шахтарський*	74,36	53,36	23,34	46,25	70,15	29,81	4,33	95,64	2,30	0,39
11 Амвросіївський*	71,02	43,46	26,21	55,77	59,18	40,41	4,66	95,21	2,77	0,77
12 Ясинуватський	69,28	40,96	27,35	58,21	57,74	42,16	2,65	97,28	3,37	0,83
13 Новоазовський*	67,15	40,22	29,55	59,33	58,08	41,82	2,84	97,10	3,30	0,45
14 Великоново-сілківський	64,57	50,26	13,32	47,43	73,98	25,96	8,57	91,25	22,11	2,31
15 Тельманівський*	57,80	39,87	20,81	57,17	65,02	34,93	6,40	93,50	21,39	2,96
16 Володарський	52,92	31,14	24,18	67,40	56,32	43,49	3,06	96,74	22,90	1,46
17 Старобешівський*	52,13	17,06	31,74	81,78	31,52	68,35	1,30	98,61	16,13	1,16
18 Першотравневий	50,27	22,35	26,89	76,63	42,18	57,79	2,17	97,79	22,84	1,02
Луганська: 14 міст; 18 районів	57,97	30,01	39,04	68,84	50,44	49,40	1,67	98,16	2,99	1,15
міське	55,56	24,50	41,23	74,26	42,89	56,92	1,36	98,45	3,21	1,24
сільське	72,70	63,77	25,68	35,67	85,75	14,24	4,64	95,35	1,62	0,56
6 міст; 10 районів*	52,62	23,77	44,20	75,13	43,93	54,95	98,61	1,23	3,18	1,10
міста: 1 Луганськ (м. р.)*	49,97	14,33	47,00	84,73	27,54	72,38	1,05	98,90	3,03	0,94
Луганськ*	49,55	13,72	47,40	85,33	26,59	73,33	1,00	98,94	3,05	0,95
2 Лисичанськ (м. р.)	66,66	35,38	30,55	62,86	51,23	47,65	3,25	95,86	2,79	1,76
Лисичанськ	66,50	33,68	30,76	64,57	48,89	50,09	3,25	95,95	2,74	1,75
3 Рубіжне	66,34	38,95	31,35	60,05	57,73	42,19	1,76	98,16	2,31	1,00
4 Первомайськ (м. р.)	65,91	37,93	27,28	57,07	56,00	43,86	2,97	96,92	6,81	5,00
Первомайськ	60,51	23,27	32,05	71,22	37,14	62,66	2,05	97,78	7,44	5,51
5 Ровеньки (м. р.)*	63,58	21,24	33,71	78,30	32,48	67,49	1,41	98,56	2,71	0,46
Ровеньки*	61,03	19,66	36,28	79,79	31,13	68,82	1,46	98,51	2,69	0,55
6 Северодонецьк (м. р.)	59,03	28,31	38,67	70,78	46,67	53,24	1,73	98,19	2,30	0,91
Северодонецьк	61,90	29,19	35,68	69,85	45,90	54,01	1,93	97,97	2,42	0,96
7 Кіровськ (м. р.)	56,95	20,25	40,41	79,30	34,69	65,30	0,94	99,06	2,64	0,45
Кіровськ	53,95	14,94	43,41	84,57	27,07	72,91	0,62	99,38	2,64	0,49
8 Брянка (м. р.)	54,87	14,00	42,70	85,68	24,93	75,07	0,63	99,37	2,43	0,32
Брянка	52,72	12,65	44,76	87,01	23,40	76,60	0,59	99,40	2,52	0,34
9 Алчевськ	51,57	15,26	44,69	83,58	28,61	71,35	0,93	99,04	3,74	1,16

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
10 Антрацит (м. р.)*	49,68	13,93	46,71	83,70	27,32	71,39	0,63	97,64	3,61	2,37
Антрацит*	44,93	11,08	51,57	87,26	24,12	73,87	0,37	97,38	3,50	1,66
11 Красний Луч (м. р.)*	46,12	14,65	49,20	83,59	31,06	68,92	0,54	99,44	4,68	1,76
Красний Луч*	40,83	10,43	54,11	87,82	24,82	75,15	0,43	99,54	5,06	1,75
12 Стаханов (м. р.)	46,14	14,38	50,10	83,80	29,95	69,61	0,89	98,61	3,76	1,82
Стаханов	45,07	13,04	51,41	85,29	27,81	71,66	0,76	98,66	3,52	1,67
13 Свердловськ (м. р.)*	45,95	14,22	48,60	83,53	30,00	69,93	0,72	99,25	5,45	2,25
Свердловськ*	42,89	11,66	51,07	85,28	26,07	73,82	0,76	99,20	6,04	3,06
14 Краснодон (м.р.)*	33,25	8,32	63,32	91,11	24,35	75,64	0,27	99,71	3,43	0,57
Краснодон*	29,74	8,46	67,00	90,75	27,68	72,30	0,26	99,71	3,26	0,79
райони: 1 Марківський*	93,02	93,78	5,66	5,80	98,80	1,19	23,44	76,47	1,32	0,42
2 Новопсковський*	92,22	92,20	6,86	7,52	98,21	1,78	19,34	80,62	0,92	0,28
3 Сватівський	91,41	91,84	7,35	7,55	98,68	1,32	17,93	82,01	1,24	0,61
4 Білокуракинський*	90,70	91,39	8,48	8,37	98,52	1,47	20,32	79,64	0,82	0,24
5 Старобільський	87,85	79,16	11,03	20,48	88,32	11,67	11,88	88,10	1,12	0,36
6 Біловодський*	87,78	84,20	11,22	15,56	94,20	5,80	11,21	88,76	1,00	0,24
7 Кременський	85,10	78,73	13,51	20,82	90,71	9,27	9,22	90,74	1,39	0,45
8 Попаснянський	81,14	64,08	17,52	35,60	77,20	22,79	6,90	93,09	1,34	0,32
9 Міловський*	77,73	73,84	19,64	24,12	92,69	7,30	8,24	91,75	2,63	2,04
10 Лутугинський	71,04	49,33	26,66	49,82	67,60	32,32	4,11	95,84	2,30	0,85
11 Свердловський*	69,86	56,01	25,85	41,29	78,37	21,63	3,64	96,36	4,29	2,70
12 Троїцький*	67,96	62,76	31,08	36,88	89,59	10,41	5,57	94,43	0,96	0,36
13 Слов'яносербський	65,02	38,94	32,76	60,40	58,04	41,95	3,25	96,75	2,22	0,66
14 Антрацитівський*	62,82	46,51	35,72	53,10	72,60	27,37	2,18	97,80	1,46	0,39
15 Перевальський	56,70	23,15	40,56	76,39	39,81	60,17	1,17	98,81	2,74	0,46
16 Новайдар-ський	56,06	45,99	42,69	53,61	80,28	19,71	1,95	98,05	1,25	0,40
17 Краснодонський*	45,89	27,26	51,68	72,32	56,85	43,14	1,91	98,06	2,43	0,42
18 Станично-Луганський*	36,51	14,17	61,09	85,06	37,52	62,47	0,64	99,34	2,40	0,77
Харківська: 7 міст; 27 районів	70,75	53,80	25,62	44,29	74,13	25,82	4,28	95,64	3,63	1,91
міське	67,80	46,49	28,14	51,36	66,75	33,18	3,64	96,27	4,06	2,15
сільське	81,35	80,12	16,58	18,85	96,29	3,71	8,16	91,83	2,07	1,03
2 міста; 6 районів*	65,37	41,81	30,51	56,16	62,13	37,80	96,65	3,26	4,12	2,03
міста: 1 Харків*	60,99	31,77	34,25	65,86	50,44	49,46	2,47	97,42	4,76	2,37
2 Люботин (м. р.)*	89,65	86,10	8,40	12,59	94,88	5,11	9,68	90,28	1,95	1,31
Люботин*	89,40	85,30	8,57	13,33	94,32	5,67	8,69	91,26	2,03	1,37
3 Ізюм	83,57	74,22	13,36	23,77	87,05	12,94	9,17	90,76	3,07	2,01
4 Лозова (м. р.)	79,00	77,21	14,74	17,56	95,16	4,73	11,27	88,71	6,26	5,23
Лозова	77,79	75,59	15,29	18,51	94,67	5,21	10,49	89,49	6,92	5,90
5 Куп'янськ (м. р.)	77,73	69,28	16,20	25,58	87,16	12,72	7,72	92,11	6,07	5,14
Куп'янськ	82,45	78,03	14,21	19,59	92,76	7,24	8,97	90,97	3,34	2,38
6 Первомайський	56,21	42,83	37,98	52,65	73,56	26,44	3,56	96,44	5,81	4,57
7 Чугуїв	54,63	29,55	42,81	69,62	52,30	47,66	2,03	97,96	2,56	0,83
райони: 1 Краснокутський	93,90	94,92	4,62	4,35	99,49	0,51	23,69	76,31	1,48	0,73
2 Валківський	93,63	94,23	5,00	5,23	99,23	0,76	17,69	82,25	1,37	0,54
3 Коломацький	93,21	94,01	4,67	4,46	99,53	0,43	20,38	79,62	2,12	1,53
4 Богодухівський	92,83	93,65	5,58	5,55	99,13	0,87	20,88	79,04	1,59	0,80
5 Печенізький	92,71	92,75	6,45	6,87	98,91	1,09	11,80	88,07	0,84	0,38
6 Сахновщинський	92,36	94,40	5,80	4,54	99,55	0,45	33,29	66,71	1,84	1,05
7 Барвінківський	91,11	91,24	7,08	7,75	98,31	1,68	17,98	81,97	1,81	1,01
8 Ізюмський	90,97	91,67	7,13	7,47	98,72	1,27	17,77	82,17	1,90	0,86
9 Борівський	90,49	91,52	8,45	8,14	98,82	1,18	20,47	79,53	1,06	0,34
10 Шевченківський	90,27	91,23	7,83	7,75	98,46	1,54	23,42	76,58	1,90	1,02
11 Близнюківський	90,20	92,10	7,80	6,74	99,19	0,81	26,62	73,38	2,00	1,16
12 Кегичівський	89,60	92,05	6,53	5,45	99,21	0,76	31,53	68,34	3,87	2,50
13 Куп'янський	88,90	88,94	9,51	10,38	98,00	1,98	14,75	85,25	1,59	0,68
14 Лозівський	88,60	88,51	9,74	10,74	97,86	2,13	13,82	86,18	1,66	0,75
15 Вовчанський*	85,36	85,72	12,42	13,16	97,69	2,31	14,63	85,37	2,22	1,12
16 Зачепилівський	84,56	83,95	13,42	14,89	97,12	2,87	10,64	89,32	2,02	1,16

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
17 Золочівський*	83,97	85,66	14,03	13,34	99,00	0,99	14,36	85,62	2,00	1,00
18 Дворічанський*	83,65	84,17	14,43	15,02	97,51	2,48	13,87	86,10	1,92	0,81
19 Зміївський	82,35	76,38	15,63	22,49	90,93	9,07	8,02	91,98	2,02	1,13
20 Дергачівський*	80,31	78,08	18,22	21,26	94,99	5,01	8,83	91,16	1,47	0,66
21 Нововодолазь- кий	78,88	77,69	19,47	21,52	96,93	3,07	5,10	94,89	1,65	0,79
22 Красноград- ський	78,43	77,16	19,36	21,90	95,98	4,01	7,22	92,76	2,21	0,94
23 Балаклієвський	77,63	70,38	20,42	28,91	88,69	11,31	5,75	94,24	1,95	0,71
24 Харківський*	75,48	63,88	22,19	35,16	82,66	17,34	5,34	94,66	2,33	0,96
25 Великобур- луцький*	73,06	71,82	24,85	27,32	95,08	4,92	7,25	92,75	2,09	0,86
26 Первомайський	65,45	58,16	32,60	41,17	86,52	13,48	3,65	96,35	1,95	0,67
27 Чугуївський	57,33	45,23	40,52	53,87	77,53	22,46	1,57	98,43	2,15	0,90

Таблиця 1.2.3.

Чисельність всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	51 452 034	37 419 053	14 032 981	11 355 582	2 677 339
Захід і Центр	26 544 655	23 173 624	3 371 031	2 250 340	1 120 691
Захід	9 713 693	8 663 924	1 049 769	491 789	557 980
Волинська	1 058 438	1 001 329	57 109	46 900	10 209
Закарпатська	1 245 618	976 749	268 869	49 458	219 411
Івано- Франківська	1 413 211	1 342 888	70 323	57 005	13 318
Львівська	2 727 410	2 464 739	262 671	195 116	67 555
Рівненська	1 164 241	1 085 729	78 512	53 634	24 878
Тернопільська	1 163 974	1 126 395	37 579	26 610	10 969
Чернівецька	940 801	666 095	274 706	63 066	211 640
Центр	16 830 962	14 509 700	2 321 262	1 758 551	562 711
Вінницька	1 920 783	1 757 948	162 835	112 484	50 351
Житомирська	1 537 604	1 306 140	231 464	121 443	110 021
Київ	2 572 212	1 863 674	708 538	536 707	171 831
Київська	1 934 369	1 729 240	205 129	167 938	37 191
Кіровоградська	1 228 093	1 046 984	181 109	144 076	37 033
Полтавська	1 748 716	1 536 630	212 086	178 965	33 121
Сумська	1 427 498	1 220 487	207 011	190 050	16 961
Хмельницька	1 521 564	1 374 749	146 815	88 018	58 797
Черкаська	1 527 353	1 381 742	145 611	122 308	23 303
Чернігівська	1 412 770	1 292 106	120 664	96 562	24 102
Південь Схід	24 907 379	14 245 429	10 661 950	9 105 242	1 556 708
Південь	13 563 892	8 076 789	5 487 103	4 455 901	1 031 202
Дніпропетровсь- ка	3 869 858	2 769 560	1 100 298	935 749	164 549
Запорізька	2 074 018	1 308 038	765 980	664 085	101 895
Миколаївська	1 328 306	1 003 591	324 715	257 964	66 751
Одеська	2 624 245	1 432 737	1 191 508	719 039	472 469
Херсонська	1 236 970	936 944	300 026	249 522	50 504
Крим: (АРК і Севастополь):	2 430 495	625 919	1 804 576	1 629 542	175 034
АР Крим	2 037 480	544 772	1 492 708	1 336 937	155 771
Севастополь	393 015	81 147	311 868	292 605	19 263
Схід	11 343 487	6 168 640	5 174 847	4 649 341	525 506
Донецька	5 311 781	2 693 432	2 618 349	2 316 091	302 258
Луганська	2 857 031	1 482 232	1 374 799	1 279 043	95 756
Харківська	3 174 675	1 992 976	1 181 699	1 054 207	127 492

Таблиця 1.2.4.

Чисельність всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	48 240 902	37 541 693	10 699 209	8 334 141	2 365 068
Захід і Центр	25 198 838	22 971 575	2 227 263	1 349 941	877 322
Захід	9 552 886	8 803 330	749 556	255 819	493 737
Волинська	1 057 214	1 024 955	32 259	25 132	7 127
Закарпатська	1 254 614	1 010 127	244 487	30 993	213 494
Івано-Франківська	1 406 129	1 371 242	34 887	24 925	9 962
Львівська	2 605 956	2 471 033	134 923	92 565	42 358
Рівненська	1 171 445	1 123 401	48 044	30 129	17 915
Тернопільська	1 138 500	1 113 516	24 984	14 194	10 790
Чернівецька	919 028	689 056	229 972	37 881	192 091
Центр	15 645 245	14 168 245	1 477 707	1 094 122	383 585
Вінницька	1 763 944	1 674 135	89 809	67 501	22 308
Житомирська	1 389 393	1 254 855	134 538	68 851	65 587
Київ	2 566 953	2 110 767	456 186	337 323	118 863
Київська	1 821 061	1 684 803	136 258	109 322	26 936
Кіровоградська	1 125 704	1 014 616	111 088	83 929	27 159
Полтавська	1 621 207	1 481 167	140 040	117 071	22 969
Сумська	1 296 763	1 152 034	144 729	121 655	23 074
Хмельницька	1 426 649	1 339 331	87 318	50 686	36 632
Черкаська	1 398 313	1 301 183	97 130	75 577	21 553
Чернігівська	1 236 065	1 155 354	80 711	62 207	18 504
Південь і Схід	23 042 064	14 570 118	8 471 946	6 984 200	1 487 746
Південь	12 780 497	8 304 894	4 475 603	3 405 951	1 069 652
Дніпропетровська	3 561 224	2 825 781	735 443	627 531	107 912
Запорізька	1 926 810	1 364 095	562 715	476 748	85 967
Миколаївська	1 262 899	1 034 446	228 453	177 530	50 923
Одеська	2 455 666	1 542 341	913 325	508 537	404 788
Херсонська	1 172 689	961 584	211 105	165 211	45 894
Крим: АР Крим і Севастополь)	2 401 209	576 647	1 824 562	1 450 394	374 168
АР Крим	2 024 056	492 227	1 531 829	1 180 441	351 388
Севастополь	377 153	84 420	292 733	269 953	22 780
Схід	10 261 567	6 265 224	3 996 343	3 578 249	418 094
Донецька	4 825 563	2 744 149	2 081 414	1 844 399	237 015
Луганська	2 540 191	1 472 376	1 067 815	991 825	75 990
Харківська	2 895 813	2 048 699	847 114	742 025	105 089

Таблиця 1.2.5.

Зміни чисельності всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	-3 211 132	+122 640	-3 333 772	-3 021 441	-312 271
Захід і Центр	-1 345 817	-202 049	-1 143 768	-900 339	-243 369
Захід	-160 807	+139 406	-300 213	-235 970	-64 443
Волинська	-1 224	+23 626	-24 850	-21 768	-3 082
Закарпатська	+8 926	+33 378	-24 382	-18 465	-5 917
Івано-Франківська	-7 082	+28 354	-35 436	-32 080	-3 356
Львівська	-121 454	+6 294	-127 748	-102 551	-25 197
Рівненська	+7 204	+37 672	-30 468	-23 505	-6 963
Тернопільська	-25 474	-12 879	-12 595	-12 416	-179
Чернівецька	-21 773	+22 961	-44 734	-25 185	-19 549
Центр	-1 185 010	-341 455	-843 555	-664 429	-179 126
Вінницька	-156 839	-83 813	-73 026	-44 983	-28 043
Житомирська	-148 211	-51 285	-96 926	-52 592	-44 434
Київ	-5 259	+247 093	-252 352	-199 384	-52 968
Київська	-113 308	-44 437	-68 871	-58 616	-10 255
Кіровоградська	-102 389	-32 368	-70 021	-60 147	-9 874
Полтавська	-127 509	-55 463	-72 046	-61 894	-10 152
Сумська	-130 735	-68 453	-62 282	-68 395	+6 113

	1	2	3	4	5
Хмельницька	-94 915	-35 418	-59 497	-37 332	-22 165
Черкаська	-129 040	-80 559	-48 481	-46 731	-1 750
Чернігівська	-176 705	-136 752	-39 953	-34 355	-5 598
Південь і Схід	-1 865 315	+324 689	-2 190 004	-2 121 042	-68 962
Південь	-783 395	+228 105	-1 011 500	-1 049 950	+38 450
Дніпропетровська	-308 634	+56 221	-364 855	-308 218	-56 637
Запорізька	-147 208	+56 057	-203 265	-187 337	-15 928
Миколаївська	-65 407	+30 855	-96 262	-80 434	-15 828
Одеська	-168 579	+109 604	-278 183	-210 502	-67 681
Херсонська	-64 281	+24 640	-88 921	-84 311	-4 610
Крим: (АР Крим і Севастополь)	-29 286	-49 272	+19 986	-179 148	+199 134
АР Крим	-13 424	-52 545	+39 121	-156 496	+195 617
Севастополь	-15 862	+3 273	-19 135	-22 652	+3 517
Схід	-1 081 920	+96 584	-1 178 504	-1 071 092	-107 412
Донецька	-486 218	+50 717	-536 935	-471 692	-65 243
Луганська	-316 840	-9 856	-306 984	-287 218	-19 766
Харківська	-278 862	+55 723	-334 585	-312 182	-22 403

Таблиця 1.2.6.

Зміни чисельності всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	-6,24	+0,33	-23,76	-26,61	-11,66
Захід і Центр	-5,07	-0,87	-33,93	-40,01	-21,72
Захід	-1,66	+1,61	-28,60	-47,98	-11,51
Волинська	-0,12	+2,36	-43,51	-46,41	-30,19
Закарпатська	+0,72	+3,42	-9,07	-37,33	-2,70
Івано-Франківська	-0,50	+2,11	-50,39	-56,28	-25,20
Львівська	-4,45	+0,26	-48,63	-52,56	-37,30
Рівненська	+0,62	+3,47	-38,81	-43,82	-27,99
Тернопільська	-2,19	-1,14	-33,52	-46,66	-1,63
Чернівецька	-2,31	+3,45	-16,28	-39,93	-9,24
Центр	-7,04	-2,35	-36,34	-37,78	-31,83
Вінницька	-8,17	-4,77	-44,85	-39,99	-55,69
Житомирська	-9,64	-3,93	-41,88	-43,31	-40,39
Київ	-0,20	+13,26	-35,62	-37,15	-30,82
Київська	-5,86	-2,57	-33,57	-34,90	-27,57
Кіровоградська	-8,34	-3,09	-38,66	-41,75	-26,66
Полтавська	-7,29	-3,61	-33,97	-34,58	-30,65
Сумська	-9,16	-5,61	-30,09	-35,99	+36,04
Хмельницька	-6,24	-2,58	-40,53	-42,41	-37,70
Черкаська	-8,45	-5,83	-33,29	-38,21	-7,51
Чернігівська	-12,51	-10,58	-33,11	-35,58	-23,23
Південь і Схід	-7,49	+2,28	-20,54	-23,29	-4,43
Південь	-5,78	+2,82	-18,43	-23,56	+3,73
Дніпропетровська	-7,98	+2,03	-33,16	-32,94	-34,42
Запорізька	-7,10	+4,29	-26,54	-28,21	-15,63
Миколаївська	-4,92	+3,07	-29,65	-31,18	-23,71
Одеська	-6,42	+7,65	-23,35	-29,28	-14,32
Херсонська	-5,20	+2,63	-29,64	-33,79	-9,13
Крим: (АР Крим і Севастополь):	-1,20	-7,87	+1,11	-10,99	+113,77
АР Крим	-0,66	-9,65	+2,62	-11,71	+125,58
Севастополь	-4,04	+4,03	-6,14	-7,74	+18,26
Схід	-9,54	+1,57	-22,77	-23,04	-20,44
Донецька	-9,15	+1,88	-20,51	-20,37	-21,59
Луганська	-11,09	-0,66	-22,33	-22,46	-20,64
Харківська	-8,78	+2,80	-28,32	-29,61	-17,57

Таблиця 1.2.7.

Етнічна структура населення в 1989 році: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) (у %). Структура етнічних груп у 1989 році: росіяни (5), етнічні групи, крім росіян (6) (у %)

	1	2	3	4	5	6
Україна	72,73	27,27	22,07	5,20	80,92	19,08
Захід і Центр	87,30	12,70	8,48	4,22	66,76	33,24
Захід	89,19	10,81	5,06	5,75	46,45	53,55
Волинська	94,60	5,40	4,43	0,97	82,12	17,88
Закарпатська	78,41	21,59	3,97	17,62	18,39	81,61
Івано-Франківська	95,02	4,98	4,04	0,94	81,06	18,94
Львівська	90,37	9,63	7,15	2,48	74,28	25,72
Рівненська	93,26	6,74	4,61	2,13	68,31	31,69
Тернопільська	96,77	3,23	2,29	0,94	70,81	29,19
Чернівецька	70,80	29,20	6,70	22,50	22,96	77,04
Центр	86,21	13,79	10,45	3,34	75,76	24,24
Вінницька	91,52	8,48	5,86	2,62	69,08	30,92
Житомирська	84,94	15,06	7,90	7,16	52,47	47,53
Київ	72,45	27,55	20,87	6,68	75,75	24,25
Київська	89,40	10,60	8,68	1,92	81,87	18,13
Кіровоградська	85,25	14,75	11,73	3,02	79,55	20,45
Полтавська	87,87	12,13	10,23	1,90	84,38	15,62
Сумська	85,50	14,50	13,31	1,19	91,81	8,19
Хмельницька	90,35	9,65	5,78	3,87	59,95	40,05
Черкаська	90,47	9,53	8,01	1,52	84,00	16,00
Чернігівська	91,46	8,54	6,83	1,71	80,03	19,97
Південь і Схід	57,19	42,81	36,56	6,25	85,40	14,60
Південь	59,55	40,05	32,85	7,60	81,21	18,79
Дніпропетровська	71,57	28,43	24,18	4,25	85,05	14,95
Запорізька	63,07	36,93	32,02	4,91	86,70	13,30
Миколаївська	75,55	24,45	19,42	5,03	79,44	20,56
Одеська	54,60	45,40	27,40	18,00	60,35	39,65
Херсонська	75,75	24,25	20,17	4,08	83,17	16,83
Крим: (АР Крим і Севастополь)	25,75	74,25	67,05	7,20	90,30	9,70
АР Крим	26,74	73,26	65,62	7,64	89,56	10,44
Севастополь	20,65	79,35	74,45	4,90	93,82	6,18
Схід	54,38	45,62	40,99	4,63	89,84	10,16
Донецька	50,71	49,29	43,60	5,69	88,46	11,54
Луганська	51,88	48,12	44,77	3,35	93,03	6,97
Харківська	62,78	37,22	33,20	4,02	89,21	10,79

Таблиця 1.2.8.

Етнічна структура населення в 2001 році: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) (у %). Структура етнічних груп у 2001 році: росіяни (5), етнічні групи, крім росіян (6) (у %)

	1	2	3	4	5	6
Україна	77,82	22,18	17,28	4,90	77,89	22,11
Захід і Центр	91,16	8,84	5,36	3,48	60,61	39,39
Захід	92,15	7,85	2,68	5,17	34,13	65,87
Волинська	96,95	3,05	2,38	0,67	77,91	22,09
Закарпатська	80,51	19,49	2,47	17,02	12,68	87,32
Івано-Франківська	97,52	2,48	1,77	0,71	71,44	28,56
Львівська	94,82	5,18	3,55	1,63	68,61	31,39
Рівненська	95,90	4,10	2,57	1,53	62,71	37,29
Тернопільська	97,80	2,20	1,25	0,95	56,81	43,19
Чернівецька	74,98	25,02	4,12	20,90	16,47	83,53
Центр	90,55	9,45	6,99	2,45	74,04	25,96
Вінницька	94,91	5,09	3,83	1,26	75,16	24,84
Житомирська	90,32	9,68	4,96	4,72	51,18	48,82
Київ	82,23	17,77	13,14	4,63	73,94	26,06
Київська	92,52	7,48	6,00	1,48	80,23	19,77
Кіровоградська	90,13	9,87	7,46	2,41	75,55	24,45
Полтавська	91,36	8,64	7,22	1,42	83,60	16,40
Сумська	88,84	11,16	9,38	1,78	84,06	15,94
Хмельницька	93,88	6,12	3,55	2,57	58,05	41,95
Черкаська	93,05	6,95	5,41	1,54	77,81	22,19
Чернігівська	93,47	6,53	5,03	1,50	77,07	22,93

	1	2	3	4	5	6
Південь і Схід	63,23	36,77	30,31	6,46	82,44	17,56
Південь	64,98	35,02	26,65	8,37	76,10	23,90
Дніпропетровська	79,35	20,65	17,62	3,03	85,33	14,67
Запорізька	70,80	29,20	24,74	4,46	84,72	15,28
Миколаївська	81,91	18,09	14,06	4,03	77,71	22,29
Одеська	62,81	37,19	20,71	16,48	55,68	44,32
Херсонська	82,00	18,00	14,09	3,91	78,26	21,74
Крим: (АР Крим і Севастополь)	24,02	75,98	60,40	15,58	79,49	20,51
АР Крим	24,32	75,68	58,32	17,36	77,06	22,94
Севастополь	22,38	77,62	71,58	6,04	92,22	7,78
Схід	61,06	38,94	34,87	4,07	89,54	10,46
Донецька	56,87	43,13	38,22	4,91	88,61	11,39
Луганська	57,97	42,03	39,04	2,99	92,88	7,12
Харківська	70,75	29,25	25,62	3,63	87,59	12,41

Таблиця 1.2.9.

Зміни етнічної структури населення за 1989-2001 рр.: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) (у %). Зміни структури етнічних груп за 1989-2001 рр.: росіяни (5), етнічні групи, крім росіян (6) (у %)

	1	2	3	4	5	6
Україна	+5,09	-5,09	-4,79	-0,30	-3,03	+3,03
Захід і Центр	+3,86	-3,86	-3,12	-0,74	-6,15	+6,15
Захід	+2,96	-2,96	-2,38	-0,58	-12,32	+12,32
Волинська	+2,35	-2,35	-2,05	-0,30	-4,21	+4,21
Закарпатська	+2,10	-2,10	-1,50	-0,60	-5,71	+5,71
Івано-Франківська	+2,50	-2,50	-2,27	-0,23	-9,62	+9,62
Львівська	+4,45	-4,45	-3,60	-0,85	-5,67	+5,67
Рівненська	+2,64	-2,64	-2,04	-0,60	-5,60	+5,60
Тернопільська	+1,03	-1,03	-1,04	+0,01	-14,00	+14,00
Чернівецька	+4,18	-4,18	-2,58	-1,60	-6,49	+6,49
Центр	+4,34	-4,34	-3,46	-0,89	-1,72	+1,72
Вінницька	+3,39	-3,39	-2,03	-1,36	+6,08	-6,08
Житомирська	+5,38	-5,38	-2,94	-2,44	-1,29	+1,29
Київ	+9,78	-9,78	-7,73	-2,05	-1,81	+1,81
Київська	+3,12	-3,12	-2,68	-0,44	-1,64	+1,64
Кіровоградська	+4,88	-4,88	-4,27	-0,61	-4,00	+4,00
Полтавська	+3,49	-3,49	-3,01	-0,48	-0,78	+0,78
Сумська	+3,34	-3,34	-3,93	+0,59	-7,75	+7,75
Хмельницька	+3,53	-3,53	-2,23	-1,30	-1,90	+1,90
Черкаська	+2,58	-2,58	-2,60	+0,02	-6,19	+6,19
Чернігівська	+2,01	-2,01	-1,80	-0,21	-2,96	+2,96
Південь і Схід	+6,04	-6,04	-6,25	+0,21	-2,96	+2,96
Південь	+5,43	-5,43	-6,20	+0,77	-5,11	+5,11
Дніпропетровська	+7,78	-7,78	-6,56	-1,22	+0,28	-0,28
Запорізька	+7,73	-7,73	-7,28	-0,45	-1,98	+1,98
Миколаївська	+6,36	-6,36	-5,36	-1,00	-1,73	+1,73
Одеська	+8,21	-8,21	-6,69	-1,52	-4,67	+4,67
Херсонська	+6,25	-6,25	-6,08	-0,17	-4,91	+4,91
Крим: (АР Крим і Севастополь)	-1,73	+1,73	-6,65	+8,38	-10,81	+10,81
АР Крим	-2,42	+2,42	-7,30	+9,72	-12,50	+12,50
Севастополь	+1,73	-1,73	-2,87	+1,14	-1,60	+1,60
Схід	+6,68	-6,68	-6,12	-0,56	-0,30	+0,30
Донецька	+6,16	-6,16	-5,38	-0,78	+0,15	-0,15
Луганська	+6,09	-6,09	-5,73	-0,36	-0,15	+0,15
Харківська	+7,97	-7,97	-7,58	-0,39	-1,62	+1,62

Таблиця 1.2.10.

Територіальне розміщення всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Захід і Центр	51,59	61,93	24,02	19,82	41,86
Захід	18,88	23,15	7,48	4,33	20,84
Волинська	2,06	2,67	0,40	0,41	0,38
Закарпатська	2,42	2,61	1,92	0,44	8,20
Івано-Франківська	2,75	3,59	0,50	0,50	0,50
Львівська	5,30	6,59	1,87	1,72	2,52
Рівненська	2,26	2,90	0,56	0,47	0,93
Тернопільська	2,26	3,01	0,27	0,23	0,41
Чернівецька	1,83	1,78	1,96	0,56	7,90
Центр	32,71	38,78	16,54	15,49	21,02
Вінницька	3,73	4,70	1,16	0,99	1,88
Житомирська	2,99	3,49	1,65	1,07	4,11
Київ	5,00	4,98	5,05	4,73	6,42
Київська	3,76	4,62	1,46	1,48	1,39
Кіровоградська	2,39	2,80	1,29	1,27	1,38
Полтавська	3,40	4,11	1,51	1,58	1,24
Сумська	2,77	3,26	1,47	1,67	0,63
Хмельницька	2,96	3,68	1,05	0,77	2,20
Черкаська	2,97	3,69	1,04	1,08	0,87
Чернігівська	2,74	3,45	0,86	0,85	0,90
Південь і Схід	48,41	38,07	75,98	80,18	58,14
Південь	26,36	21,58	39,10	39,24	38,51
Дніпропетровська	7,52	7,40	7,84	8,24	6,14
Запорізька	4,03	3,50	5,46	5,85	3,80
Миколаївська	2,58	2,68	2,31	2,27	2,49
Одеська	5,10	3,83	8,49	6,33	17,65
Херсонська	2,41	2,50	2,14	2,20	1,89
Крим: (АР Крим і Севастополь)	4,72	1,67	12,86	14,35	6,54
АР Крим	3,96	1,45	10,64	11,77	5,82
Севастополь	0,76	0,22	2,22	2,58	0,72
Схід	22,05	16,49	36,88	40,94	19,63
Донецька	10,33	7,20	18,66	20,40	11,29
Луганська	5,55	3,96	9,80	11,26	3,58
Харківська	6,17	5,33	8,42	9,28	4,76

Таблиця 1.2.11.

Територіальне розміщення всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Захід і Центр	52,23	61,19	20,82	16,20	37,10
Захід	19,80	23,45	7,01	3,07	20,88
Волинська	2,19	2,73	0,30	0,30	0,30
Закарпатська	2,60	2,69	2,29	0,37	9,03
Івано-Франківська	2,91	3,65	0,33	0,30	0,42
Львівська	5,40	6,58	1,26	1,11	1,79
Рівненська	2,43	2,99	0,45	0,36	0,76
Тернопільська	2,36	2,97	0,23	0,17	0,46
Чернівецька	1,91	1,84	2,15	0,46	8,12
Центр	32,43	37,74	13,81	13,13	16,22
Вінницька	3,66	4,46	0,84	0,81	0,94
Житомирська	2,88	3,34	1,26	0,82	2,77
Київ	5,32	5,62	4,26	4,05	5,03
Київська	3,77	4,49	1,27	1,31	1,14
Кіровоградська	2,33	2,70	1,04	1,01	1,15
Полтавська	3,36	3,95	1,31	1,40	0,97
Сумська	2,69	3,07	1,35	1,46	0,98
Хмельницька	2,96	3,57	0,82	0,61	1,55
Черкаська	2,90	3,46	0,91	0,91	0,91
Чернігівська	2,56	3,08	0,75	0,75	0,78

	1	2	3	4	5
Південь і Схід	47,77	38,81	79,18	83,90	62,90
Південь	26,50	22,12	41,83	40,87	45,22
Дніпропетровська	7,38	7,53	6,87	7,53	4,56
Запорізька	4,00	3,63	5,26	5,72	3,63
Миколаївська	2,62	2,76	2,14	2,13	2,15
Одеська	5,09	4,11	8,54	6,10	17,12
Херсонська	2,43	2,56	1,97	1,98	1,94
Крим: (АР Крим і Севастополь)	4,98	1,53	17,05	17,41	15,82
АР Крим	4,20	1,31	14,31	14,17	14,86
Севастополь	0,78	0,22	2,74	3,24	0,96
Схід	21, 27	16,69	37,35	42,93	17,68
Донецька	10,00	7,31	19,45	22,13	10,02
Луганська	5,27	3,92	9,98	11,90	3,21
Харківська	6,00	5,46	7,92	8,90	4,45

Таблиця 1.2.12.

Зміни територіального розміщення всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Захід і Центр	+0,64	-0,74	-3,20	-3,62	-4,76
Захід	+0,92	+0,30	-0,47	-1,26	+0,04
Волинська	+0,13	+0,06	-0,10	-0,11	-0,08
Закарпатська	+0,18	+0,08	+0,37	-0,07	+0,83
Івано-Франківська	+0,16	+0,06	-0,17	-0,20	-0,08
Львівська	+0,10	-0,01	-0,61	-0,61	-0,73
Рівненська	+0,17	+0,09	-0,11	-0,11	-0,17
Тернопільська	+0,10	-0,04	-0,04	-0,06	+0,05
Чернівецька	+0,06	+0,06	+0,19	-0,10	+0,22
Центр	-0,28	-1,04	-2,73	-2,36	-4,80
Вінницька	-0,06	-0,24	-0,32	-0,18	-0,94
Житомирська	-0,11	-0,15	-0,39	-0,25	-1,34
Київ	+0,32	+0,64	-0,79	-0,68	-1,39
Київська	+0,01	-0,13	-0,19	-0,17	-0,25
Кіровоградська	-0,06	-0,10	-0,25	-0,26	-0,23
Полтавська	-0,04	-0,16	-0,20	-0,18	-0,27
Сумська	-0,08	-0,19	-0,12	-0,21	+0,35
Хмельницька	0,00	-0,11	-0,23	-0,16	-0,65
Черкаська	-0,07	-0,23	-0,13	-0,17	+0,04
Чернігівська	-0,18	-0,37	-0,11	-0,10	-0,12
Південь і Схід	-0,64	+0,74	+3,20	+3,62	+4,76
Південь	+0,14	+0,54	+2,73	+1,63	+6,71
Дніпропетровська	-0,14	+0,13	-0,97	-0,71	-1,58
Запорізька	-0,03	+0,13	-0,20	-0,13	-0,17
Миколаївська	+0,04	+0,08	-0,17	-0,14	-0,34
Одеська	-0,01	+0,28	+0,05	-0,23	-0,53
Херсонська	+0,02	+0,06	-0,17	-0,22	+0,05
Крим: (АР Крим і Севастополь)	+0,26	-0,14	+4,19	+3,06	+9,28
АР Крим	+0,24	-0,14	+3,67	+2,40	+9,04
Севастополь	+0,02	0,00	+0,52	+0,66	+0,24
Схід	-0,78	+0,20	+0,47	+1,99	-1,95
Донецька	-0,33	+0,11	+0,79	+1,73	-1,27
Луганська	-0,28	-0,04	+0,18	+0,64	-0,37
Харківська	-0,17	+0,13	-0,50	-0,38	-0,31

Таблиця 1.2.13.

Чисельність всього населення (1) та його розподіл за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	37933926	5658192	309247	7710596	14745467	5299800	2886596	925452	223612
Захід і Центр	19562670	2790313	146723	3662166	7805291	2718614	1636300	574670	151548
Захід	7174751	909023	50956	1226522	2959927	1032240	679148	229352	79106
Волинська	785967	93540	5811	151794	315408	91792	82587	35184	9851
Закарпат-ська	921125	88225	6342	138615	416031	171455	78209	15796	6374
Івано-Франківська	1053734	128554	5399	184270	429266	156463	93453	38570	15712
Львівська	1991350	314344	17605	348733	831443	231659	195655	42585	7942
Рівненська	860579	100368	4524	142831	367638	117313	68550	37632	21546
Тернопіль-ська	869780	109644	7320	157012	327059	122971	101151	32960	8259
Чернівецька	692216	74348	3955	103267	273082	140587	59543	26625	9422
Центр	12387919	1881290	95767	2435644	4845364	1686374	957152	345318	72442
Вінницька	1374853	154251	6011	257168	511272	229571	153705	50982	11864
Житомир-ська	1074589	109247	6753	195183	466654	153905	94164	37378	10912
Київ	2081642	642952	41959	444432	728730	125083	43928	8636	1999
Київська	1432088	186761	9611	281486	572016	213965	124546	34358	7704
Кіровоградська	883906	104399	2530	185859	367005	129970	61675	25639	6829
Полтавська	1292753	176493	5849	260371	516447	199283	95274	32047	6989
Сумська	1034852	129714	4927	200334	422747	138266	84520	38349	6854
Хмельницька	1112324	126068	6670	205504	446557	166790	108806	39864	10024
Черкаська	1104547	137487	7984	224202	437275	156894	88717	37245	7663
Чернігівська	996365	113918	3473	181105	376661	172647	101817	40820	1604
Південь і Схід	18371256	2867879	162524	4048430	6940176	2581186	1250296	350782	72064
Південь	10086598	1610132	108249	2266593	3703333	1419678	688385	195507	40658
Дніпропетровська	2836097	460147	36426	725938	1001772	358991	194200	52025	6597
Запорізька	1536196	240956	10188	320821	611844	217256	101768	26125	6610
Миколаїв-ська	984429	142288	6666	198585	393062	151080	63205	21421	6099
Одеська	1925650	333961	29558	387195	681345	294322	145445	44381	9443
Херсонська	905826	120069	5712	190467	342027	152670	65590	21511	5630
АР Крим	1591763	234856	17157	369393	564793	218892	109349	27948	5769
Севастополь	306637	77855	2542	74194	108490	26467	8828	2096	510
Схід	8284658	1257747	54275	1781837	3236843	1161508	561911	155275	31406
Донецька	3894798	530192	23330	929914	1482199	556552	279262	68331	17801
Луганська	2044360	257824	5498	422811	858439	293929	143058	47039	4119
Харківська	2345500	469731	25447	429112	896205	311027	139591	39905	9486

Таблиця 1.2.14.

Розподіл населення за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	14,92	0,82	20,33	38,87	13,97	7,61	2,44	0,59
Захід і Центр	14,26	0,75	18,72	39,90	13,90	8,36	2,94	0,77
Захід	12,67	0,71	17,09	41,25	14,39	9,47	3,20	1,10
Волинська	11,90	0,74	19,31	40,13	11,68	10,51	4,48	1,25
Закарпатська	9,58	0,69	15,05	45,17	18,61	8,49	1,71	0,69
Івано-Франківська	12,20	0,51	17,49	40,74	14,85	8,87	3,66	1,49
Львівська	15,79	0,88	17,51	41,75	11,63	9,83	2,14	0,40
Рівненська	11,66	0,53	16,60	42,72	13,63	7,97	4,37	2,50
Тернопільська	12,61	0,84	18,05	37,60	14,14	11,63	3,79	0,95
Чернівецька	10,74	0,57	14,92	39,45	20,31	8,60	3,85	1,36
Центр	15,19	0,77	19,66	39,11	13,61	7,73	2,79	0,58
Вінницька	11,22	0,44	18,71	37,19	16,70	11,18	3,71	0,86
Житомирська	10,17	0,63	18,16	43,43	14,32	8,76	3,48	1,02

	1	2	3	4	5	6	7	8
Київ	30,89	2,02	21,35	35,01	6,01	2,11	0,41	0,10
Київська	13,04	0,67	19,66	39,94	14,94	8,70	2,40	0,54
Кіровоградська	11,81	0,29	21,03	41,52	14,70	6,98	2,90	0,77
Полтавська	13,65	0,45	20,14	39,95	15,42	7,37	2,48	0,54
Сумська	12,53	0,48	19,36	40,85	13,36	8,17	3,71	0,66
Хмельницька	11,33	0,60	18,48	40,15	14,99	9,78	3,58	0,90
Черкаська	12,45	0,72	20,30	39,59	14,20	8,03	3,37	0,69
Чернігівська	11,43	0,35	18,18	37,80	17,33	10,22	4,10	0,16
Південь і Схід	15,61	0,88	22,04	37,78	14,05	6,81	1,91	0,39
Південь	15,96	1,07	22,47	36,72	14,07	6,82	1,94	0,40
Дніпропетровська	16,22	1,28	25,60	35,32	12,66	6,85	1,83	0,23
Запорізька	15,68	0,66	20,88	39,83	14,14	6,62	1,70	0,43
Миколаївська	14,45	0,68	20,17	39,93	15,35	6,42	2,18	0,62
Одеська	17,34	1,53	20,11	35,38	15,28	7,55	2,30	0,49
Херсонська	13,26	0,63	21,03	37,76	16,85	7,24	2,37	0,62
АР Крим	14,75	1,08	23,21	35,48	13,75	6,87	1,76	0,36
Севастополь	25,39	0,83	24,20	35,38	8,63	2,88	0,68	0,17
Схід	15,18	0,66	21,51	39,07	14,02	6,78	1,87	0,38
Донецька	13,61	0,60	23,88	38,06	14,29	7,17	1,75	0,46
Луганська	12,61	0,27	20,68	41,99	14,38	7,00	2,30	0,20
Харківська	20,03	1,08	18,30	38,21	13,26	5,95	1,70	0,40

Таблиця 1.2.15.

Розподіл українців за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	13,59	0,82	19,77	39,98	14,39	8,08	2,67	0,65
Захід і Центр	13,24	0,76	18,58	40,71	14,08	8,66	3,08	0,81
Захід	12,31	0,73	17,15	41,67	14,06	9,61	3,31	1,14
Волинська	11,42	0,74	19,01	40,50	11,77	10,67	4,60	1,29
Закарпатська	9,66	0,73	15,63	46,06	17,39	8,13	1,69	0,71
Івано-Франківська	11,77	0,52	17,29	41,10	15,02	9,04	3,74	1,52
Львівська	14,87	0,89	17,24	42,39	11,84	10,13	2,21	0,41
Рівненська	11,05	0,53	16,35	43,20	13,67	8,13	4,49	2,56
Тернопільська	12,39	0,85	17,97	37,85	14,25	11,77	3,84	0,96
Чернівецька	11,00	0,63	15,93	39,47	19,16	8,17	4,04	1,46
Центр	13,79	0,78	19,42	40,14	14,09	8,09	2,95	0,61
Вінницька	10,42	0,44	18,41	37,51	16,97	11,51	3,84	0,89
Житомирська	9,47	0,65	17,78	44,11	14,51	8,84	3,58	1,03
Київ	28,53	2,19	21,90	37,94	6,43	2,21	0,43	0,10
Київська	12,04	0,68	19,08	40,68	15,36	9,05	2,51	0,56
Кіровоградська	11,12	0,29	20,83	42,07	14,85	7,08	2,99	0,78
Полтавська	12,72	0,47	19,75	40,55	15,67	7,67	2,62	0,56
Сумська	11,87	0,49	19,22	41,83	13,64	8,31	3,77	0,66
Хмельницька	10,68	0,61	18,23	40,71	15,20	9,97	3,67	0,90
Черкаська	11,66	0,74	20,01	40,28	14,51	8,33	3,55	0,71
Чернігівська	10,54	0,35	17,80	38,37	17,71	10,64	4,29	0,17
Південь і Схід	14,14	0,91	21,61	38,83	14,74	7,18	2,03	0,41
Південь	14,16	1,08	22,04	37,98	14,82	7,27	2,05	0,42
Дніпропетровська	14,43	1,31	25,22	36,45	13,20	7,21	1,94	0,25
Запорізька	14,31	0,69	20,30	40,91	14,64	6,92	1,76	0,45
Миколаївська	12,57	0,67	19,59	41,10	16,09	6,83	2,37	0,67
Одеська	15,44	1,58	20,18	36,59	15,84	7,86	2,10	0,41
Херсонська	12,16	0,64	20,49	38,72	17,26	7,50	2,49	0,65
АР Крим	13,69	0,96	21,84	35,42	15,19	7,87	2,10	0,42
Севастополь	23,48	0,81	24,89	36,70	9,28	3,37	0,87	0,21

	1	2	3	4	5	6	7	8
Схід	14,10	0,70	21,06	39,96	14,65	7,07	1,99	0,40
Донецька	12,72	0,62	23,61	38,37	14,85	7,47	1,84	0,47
Луганська	11,63	0,29	20,36	42,82	14,84	7,30	2,48	0,20
Харківська	17,75	1,11	18,12	40,04	14,23	6,37	1,84	0,43

Таблиця 1.2.16.

Частка українців серед усього населення (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	76,48	69,68	77,04	74,38	78,65	78,52	81,19	83,57	84,27
Захід і Центр	90,06	83,57	91,45	89,36	91,89	91,25	93,22	94,43	93,75
Захід	91,46	88,84	93,78	91,77	92,38	89,41	92,83	94,58	94,60
Волинська	96,17	92,28	96,73	94,68	97,06	96,91	97,67	98,77	99,02
Закарпатська	79,66	80,34	83,90	82,75	81,24	74,43	76,26	78,33	81,96
Івано-Франківська	96,94	93,52	97,70	95,85	97,80	98,05	98,82	99,13	98,74
Львівська	93,87	88,40	94,91	92,41	95,30	95,55	96,78	97,17	96,80
Рівненська	95,13	90,16	96,60	93,70	96,21	95,41	97,10	97,71	94,06
Тернопільська	97,38	95,70	98,62	96,93	98,02	98,14	98,58	98,75	98,80
Чернівецька	74,58	76,41	82,71	79,63	74,62	70,37	70,81	78,37	79,93
Центр	89,25	81,02	90,21	88,15	91,60	92,37	93,50	94,32	92,81
Вінницька	94,11	87,37	94,56	92,68	94,93	95,66	96,87	97,49	96,84
Житомирська	88,85	82,72	91,86	86,97	90,25	90,03	89,65	91,37	90,26
Київ	79,99	73,38	86,87	82,03	86,69	85,65	83,63	83,82	85,49
Київська	91,38	84,34	92,10	88,72	93,06	93,92	95,06	95,69	95,19
Кіровоградська	88,91	83,73	88,93	88,06	90,09	89,82	90,15	91,51	90,04
Полтавська	90,31	84,16	93,50	88,54	91,66	91,80	94,02	95,28	93,25
Сумська	87,66	82,98	89,49	87,01	89,77	89,51	89,25	89,22	87,99
Хмельницька	92,94	87,58	94,18	91,72	94,24	94,23	94,70	95,12	93,26
Черкаська	92,03	86,21	94,33	90,74	93,63	94,00	95,44	96,87	94,78
Чернігівська	92,62	85,40	93,75	90,70	94,00	94,64	96,40	96,88	96,26
Південь і Схід	62,02	56,16	64,03	60,82	63,76	65,07	65,43	65,79	64,35
Південь	63,72	56,54	63,94	62,50	65,91	67,07	67,85	67,49	65,76
Дніпропетровська	77,44	68,85	79,05	76,29	79,91	80,74	81,53	81,89	81,79
Запорізька	69,07	60,03	71,49	67,15	70,95	71,51	72,11	71,55	71,97
Миколаївська	79,95	69,51	79,61	77,66	82,31	83,82	85,09	86,94	86,21
Одеська	61,32	54,60	63,23	61,53	63,42	63,54	63,85	55,99	50,75
Херсонська	80,04	73,42	81,81	77,99	82,08	81,98	82,85	83,88	83,25
АР Крим	25,46	23,62	22,68	23,96	25,42	28,13	29,18	30,44	29,45
Севастополь	23,27	21,52	22,62	23,94	24,14	25,01	27,21	29,67	29,22
Схід	59,95	55,69	64,22	58,69	61,31	62,63	62,48	63,66	62,53
Донецька	56,02	52,34	58,18	55,39	56,48	58,22	58,33	58,72	57,95
Луганська	56,99	52,54	60,79	56,12	58,12	58,82	59,43	61,40	56,83
Харківська	69,04	61,19	70,49	68,38	72,34	74,09	73,92	74,78	73,59

Таблиця 1.2.17.

Розподіл росіян за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (1), базова вища (2), неповна вища (3), повна загальна середня (4), базова загальна середня (5), початкова загальна (6), не мали початкової освіти (7), неписьменні (8), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	20,93	0,82	23,63	35,32	11,80	5,44	1,37	0,27
Захід і Центр	30,38	0,73	23,98	30,58	8,85	4,00	1,10	0,25
Захід	30,20	0,68	24,93	31,16	8,30	3,69	0,79	0,22
Волинська	25,56	0,66	28,00	30,43	8,63	5,46	1,01	0,23
Закарпатська	29,12	1,06	25,69	34,80	6,82	2,15	0,29	0,08
Івано-Франківська	29,60	0,40	26,82	30,10	9,17	2,89	0,73	0,28
Львівська	34,51	0,76	23,60	29,62	7,17	3,62	0,58	0,13
Рівненська	28,92	0,38	24,66	32,81	8,46	3,52	0,94	0,30
Тернопільська	27,44	0,55	26,56	30,84	9,38	4,04	0,86	0,28
Чернівецька	26,01	0,67	23,82	33,08	10,95	4,43	1,46	0,44
Центр	30,42	0,74	23,76	30,44	8,99	4,07	1,17	0,25

	1	2	3	4	5	6	7	8
Вінницька	25,75	0,41	24,54	31,21	11,14	5,38	1,23	0,34
Житомирська	21,70	0,53	24,85	37,04	9,81	4,59	1,14	0,31
Київ	46,88	1,37	21,30	23,42	4,50	1,77	0,33	0,07
Київська	25,27	0,65	26,96	31,65	9,89	4,45	0,90	0,22
Кіровоградська	19,62	0,31	24,80	36,52	11,21	5,36	1,74	0,45
Полтавська	23,50	0,30	24,80	33,82	12,13	4,17	1,00	0,28
Сумська	18,79	0,40	22,16	35,27	11,62	7,56	3,46	0,62
Хмельницька	26,28	0,61	25,73	31,57	9,70	4,50	1,20	0,38
Черкаська	24,11	0,57	26,01	32,76	10,44	4,42	1,16	0,26
Чернігівська	25,24	0,34	24,74	31,04	12,35	4,64	1,42	0,05
Південь і Схід	18,92	0,85	23,55	36,33	12,42	5,74	1,43	0,28
Південь	20,93	1,12	24,42	34,24	11,72	5,23	1,22	0,24
Дніпропетровська	23,00	1,22	27,70	30,99	10,44	5,31	1,21	0,15
Запорізька	19,45	0,64	22,74	37,30	12,69	5,53	1,33	0,31
Миколаївська	24,39	0,75	24,04	34,58	10,59	4,17	1,10	0,30
Одеська	27,46	1,82	22,89	31,45	10,53	4,42	1,20	0,24
Херсонська	19,29	0,63	24,67	33,58	14,26	5,62	1,50	0,34
АР Крим	15,82	1,13	23,95	35,78	13,14	6,11	1,30	0,25
Севастополь	26,37	0,87	24,42	35,71	8,51	2,70	0,61	0,15
Схід	17,02	0,59	22,73	38,32	13,08	6,23	1,64	0,32
Донецька	14,86	0,58	24,65	38,01	13,44	6,50	1,54	0,39
Луганська	14,13	0,25	21,56	41,45	13,77	6,53	2,02	0,19
Харківська	25,84	1,05	19,65	35,05	11,34	5,20	1,39	0,34

Таблиця 1.2.18.

Частка росіян серед усього населення (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	18,42	25,85	18,63	21,41	16,74	15,55	13,06	10,38	8,58
Захід і Центр	6,26	13,33	6,05	8,02	4,80	3,99	2,99	2,34	2,01
Захід	3,27	7,80	3,13	4,77	2,47	1,89	1,27	0,81	0,67
Волинська	2,99	6,42	2,67	4,34	2,27	2,21	1,55	0,68	0,55
Закарпатська	3,02	9,18	4,65	5,16	2,33	1,11	0,76	0,51	0,35
Івано-Франківська	2,21	5,36	1,74	3,39	1,63	1,36	0,72	0,44	0,42
Львівська	4,28	9,35	3,66	5,76	3,03	2,64	1,58	1,17	1,44
Рівненська	3,25	8,06	2,34	4,83	2,50	2,02	1,44	0,70	0,39
Тернопільська	1,54	3,35	1,01	2,26	1,26	1,02	0,53	0,35	0,46
Чернівецька	4,86	11,77	5,74	7,76	3,95	2,62	2,50	1,84	1,58
Центр	7,99	16,00	7,60	9,65	6,22	5,27	4,21	3,36	3,47
Вінницька	4,46	10,24	4,16	5,86	3,75	2,98	2,15	1,48	1,77
Житомирська	5,76	12,30	4,90	7,88	4,91	3,94	3,02	1,89	1,74
Київ	14,74	22,38	10,03	14,71	9,86	11,03	12,35	11,57	10,70
Київська	6,95	13,47	6,76	9,54	5,51	4,60	3,56	2,61	2,84
Кіровоградська	8,48	14,09	9,05	10,00	7,46	6,47	6,51	5,07	4,96
Полтавська	8,16	14,05	5,39	10,05	6,91	6,42	4,62	3,30	4,22
Сумська	10,37	15,55	8,81	11,87	8,96	9,02	9,60	9,68	9,66
Хмельницька	4,14	9,59	4,18	5,76	3,25	2,68	1,90	1,38	1,77
Черкаська	6,25	12,11	4,93	9,01	5,17	4,60	3,44	2,15	2,38
Чернігівська	5,69	12,57	5,50	7,75	4,68	4,06	2,58	1,98	1,81
Південь і Схід	31,38	38,04	29,99	33,53	30,17	27,74	26,47	23,55	22,41
Південь	27,83	36,49	28,91	30,24	25,95	23,18	21,30	17,46	16,24
Дніпропетровська	19,20	27,22	18,19	20,78	16,85	15,84	14,88	12,62	12,08
Запорізька	26,15	32,44	25,09	28,47	24,50	23,47	21,81	20,41	18,97
Миколаївська	15,68	26,46	17,46	18,69	13,58	10,82	10,17	7,95	7,49
Одеська	21,84	34,59	25,96	24,86	19,41	15,04	12,77	11,36	10,74
Херсонська	15,90	23,15	15,90	18,66	14,15	13,45	12,35	10,05	8,81
АР Крим	58,19	62,39	61,22	60,04	58,68	55,60	51,79	43,06	39,40
Севастополь	70,10	72,80	73,41	70,74	70,76	69,07	65,82	62,21	61,18
Схід	35,70	40,02	32,13	37,73	35,01	33,31	32,80	31,22	30,40
Донецька	38,81	42,37	37,54	40,07	38,77	36,51	35,20	34,08	32,95
Луганська	39,67	44,44	36,81	41,35	39,15	37,99	37,04	34,83	37,31
Харківська	27,07	34,93	26,16	29,07	24,84	23,16	23,65	22,08	22,60

1.3. Мовна структура населення (територіальний вимір)

Таблиця 1.3.1.

Чисельність всього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 1989 році (осіб)

	1	2	3	4
Україна	51 452 034	33 271 865	16 898 273	1 281 896
Захід і Центр	26 544 655	22 539 314	3 428 754	576 587
Захід	9 713 693	8 664 016	617 469	432 208
Волинська	1 058 438	1 000 092	54 258	4 088
Закарпатська	1 245 618	972 827	62 510	210 281
Івано-Франківська	1 413 241	1 340 763	67 285	5 193
Львівська	2 727 410	2 458 274	240 440	28 696
Рівненська	1 164 241	1 093 817	64 841	5 583
Тернопільська	1 163 974	1 132 102	29 347	2 525
Чернівецька	940 801	666 141	98 788	175 872
Центр	16 830 962	13 875 298	2 811 285	144 379
Вінницька	1 920 783	1 741 844	165 746	13 193
Житомирська	1 537 604	1 340 259	185 275	12 070
Київ	2 572 212	1 482 264	1 058 023	31 925
Київська	1 934 369	1 709 741	210 237	14 391
Кіровоградська	1 228 093	1 023 315	185 931	18 847
Полтавська	1 748 716	1 502 240	230 949	15 527
Сумська	1 427 498	1 114 271	304 804	8 423
Хмельницька	1 521 564	1 389 407	121 191	10 966
Черкаська	1 527 353	1 360 848	157 425	9 080
Чернігівська	1 412 770	1 211 109	191 704	9 957
Південь і Схід	24 907 379	10 732 551	13 469 519	705 309
Південь	13 563 892	6 508 595	6 521 567	533 730
Дніпропетровська	3 869 858	2 380 069	1 440 986	48 803
Запорізька	2 074 018	1 023 263	1 012 447	38 308
Миколаївська	1 328 306	853 340	448 308	26 658
Одеська	2 624 245	1 081 855	1 235 141	307 249
Херсонська	1 236 970	838 016	376 086	22 868
Крим: (АР Крим і Севастополь)	2 430 495	332 052	2 008 599	89 844
АР Крим	2 037 480	298 203	1 655 647	83 630
Севастополь	393 015	33 849	352 952	6 214
Схід	11 343 487	4 223 956	6 947 952	171 579
Донецька	5 311 781	1 623 182	3 593 850	94 749
Луганська	2 857 031	996 029	1 825 708	35 294
Харківська	3 174 675	1 604 745	1 528 394	41 536

Таблиця 1.3.2.

Чисельність всього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 2001 році (осіб)

	1	2	3	4
Україна	48 240 902	32 577 468	14 273 670	1 389 764
Захід і Центр	25 198 838	22 643 531	1 979 786	575 521
Захід	9 552 886	8 854 305	280 142	418 439
Волинська	1 057 214	1 028 271	26 499	2 444
Закарпатська	1 254 614	1 016 268	36 412	201 934
Івано-Франківська	1 406 129	1 375 275	24 984	5 870
Львівська	2 605 956	2 484 094	98 286	23 576
Рівненська	1 171 445	1 136 355	31 965	3 125
Тернопільська	1 138 500	1 119 574	13 562	5 364
Чернівецька	919 028	694 468	48 434	176 126
Центр	15 645 952	13 789 226	1 699 644	157 082
Вінницька	1 763 944	1 672 324	83 531	8 089
Житомирська	1 389 393	1 292 386	91 317	5 690
Київ	2 566 953	1 851 994	648 653	66 306
Київська	1 821 061	1 680 322	130 526	10 213
Кіровоградська	1 125 704	1 000 610	112 802	12 292
Полтавська	1 621 207	1 458 726	153 513	8 968

	1	2	3	4
Сумська	1 296 763	1 080 128	201 050	15 585
Хмельницька	1 426 649	1 358 720	58 343	9 586
Черкаська	1 398 313	1 293 342	93 079	11 892
Чернігівська	1 236 065	1 100 674	126 830	8 561
Південь і Схід	23 042 064	9 933 937	12 293 884	814 243
Південь	12 780 497	6 450 470	5 647 175	682 852
Дніпропетровська	3 561 224	2 386 087	1 136 537	38 600
Запорізька	1 926 810	967 328	928 616	30 866
Миколаївська	1 262 899	873 898	369 489	19 512
Одеська	2 455 666	1 136 571	1 030 090	289 005
Херсонська	1 172 689	858 336	291 483	22 870
Крим: (АР Крим і Севастополь)	2 401 209	228 250	1 890 960	281 999
АР Крим	2 024 056	202 761	1 549 422	271 873
Севастополь	377 153	25 489	341 538	10 126
Схід	10 261 567	3 483 467	6 646 709	131 391
Донецька	4 825 563	1 163 085	3 615 461	47 017
Луганська	2 540 191	762 402	1 748 589	29 200
Харківська	2 895 813	1 557 980	1 282 659	55 174

Таблиця 1.3.3.

Зміни чисельності всього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989-2001 рр. (осіб)

	1	2	3	4
Україна	- 3 211 132	-694 397	-2 624 603	+107 868
Захід і Центр	-1 345 817	+104 217	-1 448 968	-1 066
Захід	-160 807	+190 289	-337 327	-13 769
Волинська	-1 224	+28 179	-27 759	-1 644
Закарпатська	+8 996	+43 441	-26 098	-8 347
Івано-Франківська	-7 082	+34 512	-42 301	+677
Львівська	-121 454	+25 820	-142 154	-5 120
Рівненська	+7 204	+42 538	-32 876	-2 458
Тернопільська	-25 474	-12 528	-15 785	+2 839
Чернівецька	-21 773	+28 327	-50 354	+254
Центр	-1 185 010	-86 072	-1 111 641	+12 703
Вінницька	-156 839	-69 520	-82 215	-5 104
Житомирська	-148 211	-47 873	-93 958	-6 380
Київ	-5 259	+369 730	-409 370	+34 381
Київська	-113 308	-29 419	-79 711	-4 178
Кіровоградська	-102 389	-22 705	-73 129	-6 555
Полтавська	-127 509	-43 514	-77 436	-6 559
Сумська	-130 735	-34 143	-103 754	+7 162
Хмельницька	-94 915	-30 687	-62 848	-1 380
Черкаська	-129 040	-67 506	-64 346	+2 812
Чернігівська	-176 705	-110 435	-64 874	-1 396
Південь і Схід	-1 865 315	-798 614	-1 175 635	+108 934
Південь	-783 395	-58 125	-874 392	+149 122
Дніпропетровська	-308 634	+6 018	-304 449	-10 203
Запорізька	-147 208	-55 935	-83 831	-7 442
Миколаївська	-65 407	+20 558	-78 819	-7 146
Одеська	-168 579	+54 716	-205 051	-18 244
Херсонська	-64 281	+20 320	-84 603	+2
Крим: (АР Крим і Севастополь)	-29 286	-103 802	-117 639	+192 155
АР Крим	-13 424	-95 442	-106 225	+188 243
Севастополь	-15 862	-8 360	-11 414	+3 912
Схід	-1 081 920	-740 489	-301 243	-40 188
Донецька	-486 218	-460 097	+21 611	-47 732
Луганська	-316 840	-233 627	-77 119	-6 094
Харківська	-278 862	-46 765	-245 735	+13 638

Таблиця 1.3.4.

Зміни чисельності всього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4
Україна	-6,24	-2,09	-15,53	+8,41
Захід і Центр	-5,07	+0,46	-42,26	-0,18
Захід	-1,66	+2,20	-54,63	-3,19
Волинська	-0,12	+2,82	-51,16	-40,22
Закарпатська	+0,72	+4,47	-41,75	-3,97
Івано-Франківська	-0,50	+2,57	-62,87	+13,04
Львівська	-4,45	+1,05	-59,12	-17,84
Рівненська	+0,62	+3,89	-50,70	-44,03
Тернопільська	-2,19	-1,11	-53,79	+112,44
Чернівецька	-2,31	+4,25	-50,97	+0,14
Центр	-7,04	-0,62	-39,54	+8,80
Вінницька	-8,17	-3,99	-49,60	-38,69
Житомирська	-9,64	-3,57	-50,71	-52,86
Київ	-0,20	+24,94	-38,69	+107,69
Київська	-5,86	-1,72	-37,91	-29,03
Кіровоградська	-8,34	-2,22	-39,33	-34,78
Полтавська	-7,29	-2,90	-33,53	-42,24
Сумська	-9,16	-3,06	-34,04	+85,03
Хмельницька	-6,24	-2,21	-51,86	-12,58
Черкаська	-8,45	-4,96	-40,87	+30,97
Чернігівська	-12,51	-9,12	-33,84	-14,02
Південь і Схід	-7,49	-7,44	-8,73	+15,44
Південь	-5,78	-0,89	-13,41	+27,94
Дніпропетровська	-7,98	+0,25	-21,13	-20,91
Запорізька	-7,10	-5,47	-8,28	-19,43
Миколаївська	-4,92	+2,41	-17,58	-26,81
Одеська	-6,42	+5,06	-16,60	-5,94
Херсонська	-5,20	+2,42	-22,50	+0,01
Крим: (АР Крим і Севастополь)	-1,20	-31,26	-5,86	+213,88
АР Крим	-0,66	-32,01	-6,42	+225,09
Севастополь	-4,04	-24,70	-3,23	+62,95
Схід	-9,54	-17,53	-4,34	-23,42
Донецька	-9,15	-28,35	+0,60	-50,38
Луганська	-11,09	-23,46	-4,22	-17,27
Харківська	-8,78	-2,91	-16,08	+32,83

Таблиця 1.3.5.

Мовна структура населення: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989			2001			1989-2001		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Україна	64,67	32,84	2,49	67,53	29,59	2,88	+2,86	-3,25	+0,39
Захід і Центр	84,91	12,92	2,17	89,86	7,86	2,28	+4,95	-5,06	+0,11
Захід	89,19	6,36	4,45	92,69	2,93	4,38	+3,50	-3,43	-0,07
Волинська	94,49	5,12	0,39	97,26	2,51	0,23	+2,77	-2,61	-0,13
Закарпатська	78,10	5,02	16,88	81,00	2,90	16,10	+2,90	-2,12	-0,78
Івано-Франківська	94,87	4,76	0,37	97,80	1,78	0,42	+2,93	-2,98	+0,05
Львівська	90,13	8,82	1,05	95,32	3,77	0,91	+5,19	-5,05	-0,14
Рівненська	93,95	5,57	0,48	97,00	2,73	0,27	+3,05	-2,84	-0,21
Тернопільська	97,26	2,52	0,22	98,34	1,19	0,47	+1,08	-1,33	+0,25
Чернівецька	70,81	10,50	18,69	75,57	5,27	19,16	+4,76	-5,23	+0,47
Центр	82,44	16,70	0,86	88,13	10,86	1,01	+5,69	-5,84	+0,15
Вінницька	90,68	8,63	0,69	94,81	4,73	0,46	+4,13	-3,90	-0,23
Житомирська	87,17	12,05	0,78	93,02	6,57	0,41	+5,85	-5,48	-0,37
Київ	57,63	41,13	1,24	72,15	25,27	2,58	+14,52	-15,86	-1,34
Київська	88,39	10,87	0,74	92,27	7,17	0,56	+3,88	-3,70	-0,18
Кіровоградська	83,33	15,14	1,53	88,89	10,02	1,09	+5,56	-5,12	-0,44
Полтавська	85,90	13,21	0,89	89,98	9,47	0,55	+4,08	-3,74	-0,34

	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Сумська	78,06	21,35	0,59	83,30	15,50	1,20	+5,24	-5,85	+0,61
Хмельницька	91,31	7,97	0,72	95,24	4,09	0,67	+3,93	-3,88	-0,05
Черкаська	89,10	10,31	0,59	92,49	6,66	0,85	+3,39	-3,65	+0,26
Чернігівська	85,73	13,57	0,70	89,05	10,26	0,69	+3,32	-3,31	-0,01
Південь і Схід	43,09	54,08	2,83	43,11	53,36	3,53	+0,02	-0,72	+0,70
Південь	47,98	48,08	3,94	50,47	44,19	5,34	+2,49	-3,89	+1,40
Дніпропетровська	61,60	37,24	1,26	67,00	31,92	1,08	+5,50	-5,32	-0,18
Запорізька	49,34	48,81	1,85	50,20	48,20	1,60	+0,86	-0,61	-0,25
Миколаївська	64,24	33,75	2,01	69,20	29,26	1,54	+4,96	-4,49	-0,47
Одеська	41,22	47,07	11,71	46,28	41,95	11,77	+5,06	-5,12	+0,06
Херсонська	67,75	30,40	1,85	73,19	24,86	1,95	+5,44	-5,54	+0,10
Крим: (АР Крим і Севастополь)	13,66	82,64	3,70	9,51	78,75	11,74	-4,15	-3,89	+8,04
АР Крим	14,64	81,26	4,10	10,02	76,55	13,43	-4,62	-4,71	+9,33
Севастополь	8,61	89,81	1,58	6,76	90,56	2,68	-1,85	+0,75	+1,10
Схід	37,24	61,25	1,51	33,95	64,77	1,28	-3,29	+3,52	-0,23
Донецька	30,56	67,66	1,78	24,10	74,92	0,98	-6,46	+7,26	-0,80
Луганська	34,86	63,90	1,24	30,01	68,84	1,15	-4,85	+4,94	-0,09
Харківська	50,55	48,14	1,31	53,80	44,29	1,91	+3,25	-3,85	+0,60

Таблиця 1.3.6.

Відмінності в етнічному складі та мовній структурі населення в 1989 та 2001 рр.: українці та україномовне населення (1), росіяни та російськомовне населення (2), етнічні групи, крім росіян та населення з іншими мовами, крім української та російської (3) (у %)

	1		2		3	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Україна	+8,06	+10,29	-10,77	-12,31	+2,71	+2,02
Захід і Центр	+2,39	+1,30	-4,44	-2,50	+2,05	+1,20
Захід	0,00	-0,54	-1,30	-0,25	+1,30	+0,79
Волинська	+0,11	-0,31	-0,69	-0,13	+0,58	+0,44
Закарпатська	+0,31	-0,49	-1,05	-0,53	+0,74	+0,92
Івано-Франківська	+0,15	-0,28	-0,72	-0,01	+0,57	+0,29
Львівська	+0,24	-0,50	-1,67	-0,22	+1,43	+0,72
Рівненська	-0,69	-1,10	-0,96	-0,16	+1,65	+1,26
Тернопільська	-0,49	-0,54	-0,23	+0,06	+0,72	+0,48
Чернівецька	-0,01	-0,59	-3,80	-1,15	+3,81	+1,74
Центр	+3,77	+2,42	-6,25	-3,87	+2,48	+1,44
Вінницька	+0,84	+0,10	-2,77	-0,90	+1,93	+0,80
Житомирська	-2,23	-2,70	-4,15	-1,61	+6,38	+4,31
Київ	+14,82	+10,08	-20,26	-12,13	+5,44	+2,05
Київська	+1,01	+0,25	-2,19	-1,17	+1,18	+0,92
Кіровоградська	+1,92	+1,24	-3,41	-2,56	+1,49	+1,32
Полтавська	+1,97	+1,38	-2,98	-2,25	+1,01	+0,87
Сумська	+7,44	+5,54	-8,04	-6,12	+0,60	+0,58
Хмельницька	-0,96	-1,36	-2,19	-0,54	+3,15	+1,90
Черкаська	+1,37	+0,56	-2,30	-1,25	+0,93	+0,69
Чернігівська	+5,73	+4,42	-6,74	-5,23	+1,01	+0,81
Південь і Схід	+14,10	+20,12	-17,52	-23,05	+3,42	+2,93
Південь	+11,57	+14,51	-15,23	-17,54	+3,66	+3,03
Дніпропетровська	+10,07	+12,35	-13,06	-14,30	+2,99	+1,95
Запорізька	+13,73	+20,60	-16,79	-23,46	+3,06	+2,86
Миколаївська	+11,31	+12,71	-14,33	-15,20	+3,02	+2,49
Одеська	+13,38	+16,53	-19,67	-21,24	+6,29	+4,71
Херсонська	+8,00	+8,81	-10,23	-10,77	+2,23	+1,96
Крим:	+12,09	+14,51	-15,59	-18,35	+3,50	+3,84
АР Крим	+12,10	+14,30	-15,64	-18,23	+3,54	+3,93
Севастополь	+12,04	+15,62	-15,36	-18,98	+3,32	+3,36
Схід	+17,14	+27,11	-20,26	-29,90	+3,12	+2,79
Донецька	+20,15	+32,77	-24,06	-36,70	+3,91	+3,93
Луганська	+17,02	+27,96	-19,13	-29,80	+2,11	+1,84
Харківська	+12,23	+16,95	-14,94	-18,67	+2,71	+1,72

Таблиця 1.3.7.

Територіальне розміщення всього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989				2001			
	1	2	3	4	1	2	3	4
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Захід і Центр	51,59	67,74	20,29	44,98	52,23	69,51	13,87	41,41
Захід	18,88	26,04	3,65	33,72	19,80	27,18	1,96	30,11
Волинська	2,06	3,01	0,32	0,32	2,19	3,16	0,19	0,18
Закарпатська	2,42	2,92	0,37	16,40	2,60	3,12	0,26	14,53
Івано-Франківська	2,75	4,03	0,40	0,41	2,91	4,22	0,17	0,42
Львівська	5,30	7,39	1,42	2,24	5,40	7,62	0,69	1,70
Рівненська	2,26	3,29	0,38	0,43	2,43	3,49	0,22	0,22
Тернопільська	2,26	3,40	0,17	0,20	2,36	3,44	0,09	0,39
Чернівецька	1,83	2,00	0,59	13,72	1,91	2,13	0,34	12,67
Центр	32,71	41,70	16,64	11,26	32,43	42,33	11,91	11,30
Вінницька	3,73	5,23	0,98	1,03	3,66	5,13	0,59	0,58
Житомирська	2,99	4,03	1,10	0,94	2,88	3,98	0,64	0,41
Київ	5,00	4,45	6,26	2,49	5,32	5,68	4,54	4,77
Київська	3,76	5,14	1,25	1,12	3,77	5,16	0,91	0,73
Кіровоградська	2,39	3,08	1,10	1,47	2,33	3,07	0,79	0,88
Полтавська	3,40	4,51	1,37	1,21	3,36	4,48	1,08	0,64
Сумська	2,77	3,35	1,80	0,66	2,69	3,31	1,41	1,13
Хмельницька	2,96	4,18	0,72	0,85	2,96	4,17	0,41	0,69
Черкаська	2,97	4,09	0,93	0,71	2,90	3,97	0,65	0,85
Чернігівська	2,74	3,64	1,13	0,78	2,56	3,38	0,89	0,62
Південь і Схід	48,41	32,26	79,71	55,02	47,77	30,49	86,13	58,59
Південь	26,36	19,56	38,59	41,64	26,50	19,80	39,56	49,14
Дніпропетровська	7,52	7,15	8,53	3,81	7,38	7,32	7,96	2,78
Запорізька	4,03	3,08	5,99	2,99	4,00	2,97	6,50	2,22
Миколаївська	2,58	2,56	2,65	2,08	2,62	2,68	2,59	1,40
Одеська	5,10	3,25	7,31	23,97	5,09	3,49	7,22	20,80
Херсонська	2,41	2,52	2,22	1,78	2,43	2,64	2,04	1,65
Крим: (АР Крим і Севастополь)	4,72	1,00	11,89	7,01	4,98	0,70	13,25	20,29
АР Крим	3,96	0,90	9,80	6,52	4,20	0,62	10,86	19,56
Севастополь	0,76	0,10	2,09	0,49	0,78	0,08	2,39	0,73
Схід	22,05	12,70	41,12	13,38	21,27	10,69	46,57	9,45
Донецька	10,33	4,88	21,27	7,39	10,00	3,57	25,33	3,38
Луганська	5,55	3,00	10,81	2,75	5,27	2,34	12,25	2,10
Харківська	6,17	4,82	9,04	3,24	6,00	4,78	8,99	3,97

Таблиця 1.3.8.

Зміни територіального розміщення всього населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4
Захід і Центр	+0,64	+1,77	-6,42	-3,57
Захід	+0,92	+1,14	-1,69	-3,61
Волинська	+0,13	+0,15	-0,13	-0,14
Закарпатська	+0,18	+0,20	-0,13	-1,87
Івано-Франківська	+0,16	+0,19	-0,23	+0,01
Львівська	+0,10	+0,23	-0,73	-0,54
Рівненська	+0,17	+0,20	-0,16	-0,21
Тернопільська	+0,10	+0,04	-0,08	+0,19
Чернівецька	+0,08	+0,13	-0,25	-1,05
Центр	-0,28	+0,63	-4,73	+0,04
Вінницька	-0,07	-0,10	-0,39	-0,45
Житомирська	-0,11	-0,05	-0,46	-0,53
Київ	+0,32	+1,23	-1,72	+2,28
Київська	+0,01	+0,02	-0,34	-0,39
Кіровоградська	-0,06	-0,01	-0,31	-0,59
Полтавська	-0,04	-0,03	-0,29	-0,57
Сумська	-0,08	-0,04	-0,39	+0,47

	1	2	3	4
Хмельницька	0,00	-0,01	-0,31	-0,16
Черкаська	-0,07	-0,12	-0,10	+0,14
Чернігівська	-0,18	-0,26	-0,24	-0,16
Південь і Схід	-0,64	-1,77	+6,42	+3,57
Південь	+0,14	+0,24	+0,97	+7,50
Дніпропетровська	-0,14	+0,17	-0,57	-1,03
Запорізька	-0,03	-0,11	+0,51	-0,77
Миколаївська	+0,04	+0,12	-0,06	-0,68
Одеська	-0,01	+0,24	-0,09	-3,17
Херсонська	+0,02	+0,12	-0,18	-0,13
Крим: (АР Крим і Севастополь)	+0,26	-0,30	+1,36	+13,28
АР Крим	+0,24	-0,28	+1,06	+13,04
Севастополь	+0,02	-0,02	+0,30	+0,24
Схід	-0,78	-2,01	+5,45	-3,93
Донецька	-0,33	-1,31	+4,06	-4,01
Луганська	-0,28	-0,66	+1,44	-0,65
Харківська	-0,17	-0,04	-0,05	+0,73

Таблиця 1.3.9.

Частка російськомовних серед усього населення (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (осіб)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	30,69	42,90	36,31	36,00	28,86	24,86	19,25	14,78	12,53
Захід і Центр	8,96	19,47	12,13	11,23	7,07	5,32	3,69	2,98	2,36
Захід	3,57	8,85	4,03	5,14	2,67	2,00	1,30	0,84	0,67
Волинська	3,17	7,11	3,42	4,58	2,35	2,26	1,60	0,70	0,58
Закарпатська	3,54	11,23	6,39	5,96	2,68	1,23	0,83	0,55	0,36
Івано-Франківська	2,22	5,62	2,17	3,31	1,61	1,36	0,70	0,44	0,34
Львівська	4,52	10,39	4,46	6,00	3,10	2,66	1,57	1,19	1,42
Рівненська	3,48	9,01	3,14	5,11	2,64	2,11	1,43	0,70	0,39
Тернопільська	1,47	3,21	1,15	2,13	1,22	1,00	0,50	0,33	0,38
Чернівецька	6,17	15,32	8,19	9,79	5,12	3,19	2,82	2,04	1,79
Центр	12,07	24,61	16,44	14,30	9,76	7,35	5,38	4,40	4,20
Вінницька	5,48	13,53	6,82	7,06	4,62	3,42	2,24	1,54	1,84
Житомирська	7,58	17,11	8,90	10,35	6,52	4,87	3,26	2,01	1,62
Київ	27,11	37,83	24,30	27,11	20,93	20,92	19,14	17,88	19,21
Київська	8,24	16,53	9,63	11,25	6,54	5,24	3,79	2,75	2,99
Кіровоградська	11,19	20,24	16,17	13,39	9,74	7,92	7,40	5,72	5,81
Полтавська	10,49	19,01	10,81	12,88	8,95	7,72	5,12	3,46	4,45
Сумська	16,72	25,37	21,74	19,06	15,24	13,64	13,41	13,47	13,83
Хмельницька	4,79	11,91	5,56	6,69	3,69	2,91	1,95	1,37	1,17
Черкаська	7,62	15,66	7,46	9,65	6,38	5,16	3,56	2,28	2,52
Чернігівська	11,18	22,04	15,49	14,26	10,16	7,95	5,57	4,95	4,43
Південь і Схід	53,83	65,69	58,13	58,41	53,36	45,44	39,62	34,10	33,92
Південь	45,07	59,82	53,42	49,56	43,24	35,90	29,99	24,00	22,77
Дніпропетровська	33,14	49,13	40,80	36,56	29,86	24,21	19,61	15,86	15,92
Запорізька	48,57	59,97	59,50	53,06	48,01	40,49	33,35	29,56	27,75
Миколаївська	31,10	49,39	39,65	36,94	29,00	20,95	16,61	12,69	12,31
Одеська	42,81	62,89	54,75	50,10	40,09	30,05	22,50	18,38	17,81
Херсонська	26,59	39,85	35,68	31,61	24,68	20,72	16,77	13,57	10,83
АР Крим	76,29	81,98	79,62	79,18	77,70	73,04	66,69	55,52	51,22
Севастополь	89,50	92,41	93,51	91,17	90,54	87,66	82,87	78,15	73,33
Схід	64,50	73,21	67,53	69,66	64,93	57,10	51,42	46,82	48,35
Донецька	74,16	81,35	80,38	77,96	75,74	67,21	59,86	56,46	57,68
Луганська	68,29	77,43	73,54	72,38	69,55	62,20	55,53	50,23	56,81
Харківська	45,15	61,72	54,45	48,97	42,61	34,20	30,32	26,29	27,16

Таблиця 1.3.10.

Територіальне розміщення усього населення (1), українців (2), україномовного населення (3), росіян (4), російськомовного населення (5), україномовних (6) та російськомовних (7) українців, російськомовних (8) та україномовних (9) росіян, інших меншин (10) у прикордонних областях, містах обласного підпорядкування та районах у 2001 році, (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
15 областей та АР Крим	63,56	61,03	59,50	71,25	70,94	59,55	69,57	72,04	52,67	76,68
міське	61,49	58,22	55,27	70,65	70,17	55,25	68,86	71,32	52,73	64,40
сільське	67,75	65,81	65,35	75,23	77,44	65,42	79,38	76,91	52,46	88,05
31 місто; 90 районів	20,84	18,49	16,80	26,00	27,28	16,75	28,43	26,32	18,05	39,91
31 місто; 90 районів серед 15 областей та АР Крим	32,78	30,29	28,24	36,49	38,45	28,13	40,87	36,54	34,27	52,05
Прикордонні міста та райони серед окремих областей:										
Одеська	79,38	74,59	67,44	89,31	91,84	67,34	92,87	89,62	78,38	85,14
Вінницька	8,25	8,36	8,40	5,19	4,92	8,43	3,31	5,10	5,83	8,87
Чернівецька	78,07	71,90	72,04	94,89	96,07	71,50	98,56	95,21	91,01	96,87
Івано-Франківська	2,14	2,18	2,18	0,39	0,38	2,19	0,26	0,39	0,37	0,29
Закарпатська	67,69	63,38	63,66	70,29	71,52	63,29	76,01	70,39	46,18	87,69
Львівська	24,07	25,91	24,70	9,04	7,95	24,78	4,98	8,42	13,54	20,54
Волинська	29,52	29,62	29,63	25,25	24,46	29,65	17,29	25,30	24,94	30,10
Рівненська	11,93	11,58	12,19	2,42	2,20	11,62	1,53	2,19	3,58	49,79
Житомирська	9,09	9,69	9,47	4,09	3,52	9,86	2,04	4,13	3,58	2,94
Київська	1,76	1,35	1,25	6,93	8,13	1,24	8,68	7,63	1,99	6,54
Чернігівська	45,13	43,63	40,71	66,87	82,12	40,65	93,43	69,47	45,82	66,06
Сумська	48,61	46,50	45,41	67,78	65,26	45,25	61,52	68,74	59,26	52,67
Харківська	65,65	60,66	51,02	78,16	83,24	50,83	88,82	78,98	59,55	74,52
Луганська	52,90	48,03	41,89	59,88	57,74	41,83	54,39	60,15	44,34	56,20
Донецька	9,56	9,70	10,33	8,94	9,29	10,28	9,29	8,89	12,25	12,72
АР Крим	11,25	8,18	7,74	13,77	12,49	7,76	8,44	13,77	9,43	7,10

Таблиця 1.3.11.

Частка російськомовних серед українців за віком у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	загальна чисельність		0-5		6-9		10-14	
Україна	12,24	14,77	17,62	13,88	18,30	13,40	16,49	15,02
Захід і Центр	3,96	2,92	5,59	2,06	6,41	1,90	5,75	2,31
Захід	0,92	0,42	*	0,21	*	0,21	*	0,26
Волинська	0,63	0,30	0,68	0,10	0,78	0,11	0,85	0,16
Закарпатська	0,96	0,52	1,01	0,29	1,16	0,32	1,17	0,37
Івано-Франківська	0,58	0,17	0,56	0,08	0,68	0,07	0,72	0,08
Львівська	1,09	0,43	0,92	0,26	1,23	0,26	1,32	0,26
Рівненська	0,86	0,41	0,97	0,13	1,19	0,12	1,18	0,17
Тернопільська	0,25	0,13	*	0,03	*	0,04	*	0,05
Чернівецька	2,62	1,35	3,92	0,86	4,49	0,78	4,17	1,06
Центр	5,78	4,47	*	3,51	*	3,16	*	3,73
Вінницька	1,82	1,18	2,88	0,75	3,42	0,74	2,99	0,90
Житомирська	3,25	2,18	4,66	1,39	5,73	1,24	5,43	1,58
Київ	21,22	14,17	29,73	12,82	31,34	12,32	27,97	12,82
Київська	2,02	1,54	2,96	1,05	3,43	0,98	3,06	1,24
Кіровоградська	3,57	3,32	5,83	2,57	7,62	2,39	6,34	2,80
Полтавська	2,93	2,87	5,19	2,49	5,84	2,41	5,11	2,55
Сумська	9,23	7,56	13,47	6,47	15,70	5,26	13,84	6,59
Хмельницька	1,67	0,86	*	0,48	*	0,40	*	0,53
Черкаська	2,12	1,63	*	1,10	*	1,07	*	1,35
Чернігівська	6,67	5,62	11,02	5,21	12,47	3,84	11,24	4,47
Південь і Схід	25,70	33,46	38,60	35,87	39,23	33,96	35,36	35,54
Південь	20,63	24,16	31,27	25,47	32,25	23,70	29,06	25,02

	загальна чисель- ність		0-5		6-9		10-14	
Дніпропетровська	15,23	17,36	26,14	18,88	27,45	17,30	23,21	17,86
Запорізька	22,95	30,91	38,00	35,57	38,73	32,89	34,59	33,92
Миколаївська	16,31	17,54	23,62	15,21	24,47	14,65	22,23	16,40
Одеська	25,75	28,26	35,50	28,39	36,42	26,86	34,12	28,86
Херсонська	12,28	12,99	19,07	13,90	19,52	12,14	16,97	12,74
Крим	47,37	61,07	74,39	78,46	74,59	78,84	70,03	77,13
АР Крим	45,70	59,51	*	77,10	*	77,74	*	75,94
Севастополь	58,56	70,14	*	87,53	*	86,33	*	83,45
Схід	32,33	45,79	49,38	51,30	49,18	49,52	44,40	50,71
Донецька	40,38	58,75	61,23	67,42	60,40	65,36	55,20	66,59
Луганська	33,66	49,40	51,27	54,97	51,36	54,42	46,38	55,47
Харківська	20,45	25,82	32,19	27,89	32,75	25,63	29,15	27,45

Таблиця 1.3.11. (продовження)

Частка російськомовних серед українців за віком у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	15-19		20-24		25-29		30-34	
Україна	14,78	16,96	13,61	18,41	13,40	18,20	13,06	16,80
Захід і Центр	5,21	3,20	4,36	4,15	4,07	4,49	3,91	3,99
Захід	*	0,42	*	0,61	*	0,63	*	0,52
Волинська	0,93	0,24	0,71	0,41	0,70	0,44	0,67	0,42
Закарпатська	1,32	0,53	1,05	0,77	0,99	0,73	0,95	0,63
Івано-Франківська	0,81	0,17	0,71	0,29	0,62	0,24	0,63	0,20
Львівська	1,39	0,44	1,14	0,57	1,00	0,57	1,11	0,44
Рівненська	1,40	0,36	1,02	0,61	0,88	0,70	0,91	0,60
Тернопільська	*	0,16	*	0,22	*	0,24	*	0,20
Чернівецька	3,43	1,45	2,93	2,00	2,63	2,14	2,57	1,84
Центр	*	5,04	*	6,48	*	6,89	*	6,23
Вінницька	3,00	1,47	2,54	2,02	2,10	2,05	1,79	1,87
Житомирська	5,20	2,49	4,30	3,77	3,59	3,85	3,01	3,48
Київ	23,36	12,86	20,80	15,20	18,85	18,45	17,04	18,94
Київська	3,12	1,67	2,59	2,41	2,24	2,53	2,14	2,32
Кіровоградська	5,48	4,07	4,06	5,11	3,96	5,32	3,61	4,37
Полтавська	4,97	3,73	3,79	4,35	3,32	4,50	3,10	4,04
Сумська	11,03	8,11	9,40	9,86	9,22	10,20	9,34	9,28
Хмельницька	*	1,05	*	1,45	*	1,57	*	1,40
Черкаська	*	2,18	*	2,78	*	2,65	*	2,24
Чернігівська	9,45	6,25	7,41	8,60	6,57	8,93	6,07	7,92
Південь і Схід	31,06	38,06	29,69	39,98	28,14	39,71	27,46	37,54
Південь	25,56	27,64	24,92	29,70	21,82	30,08	20,68	28,15
Дніпропетровська	19,59	21,14	17,25	23,73	16,16	23,23	15,33	21,18
Запорізька	28,49	36,65	25,05	38,62	24,44	39,01	23,44	35,81
Миколаївська	19,75	20,00	17,22	22,34	16,60	22,17	16,05	20,32
Одеська	31,40	30,80	28,96	33,51	27,54	34,46	25,33	32,51
Херсонська	16,07	15,45	13,60	16,04	12,50	16,56	11,46	16,83
Крим (АРК і Севастополь)	58,61	68,25	51,36	67,56	49,31	70,09	46,36	67,98
АР Крим	*	67,79	*	66,72	*	68,89	*	66,80
Севастополь	*	70,52	*	71,74	*	76,69	*	74,84
Схід	38,72	51,87	35,94	53,35	36,68	52,90	36,36	50,77
Донецька	48,41	66,59	45,18	67,48	45,96	67,11	45,69	64,95
Луганська	40,81	58,51	38,32	58,98	39,40	56,64	39,03	54,11
Харківська	25,37	29,16	23,12	32,51	22,07	32,84	21,03	30,34

Таблиця 1.3.11. (продовження)

Частка російськомовних серед українців за віком у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	35-39		40-44		45-49		50-54	
Україна	12,96	16,02	12,19	15,74	10,47	15,45	9,99	14,73
Захід і Центр	3,89	3,45	4,02	3,02	3,10	2,97	2,97	2,94
Захід	*	0,48	*	0,43	*	0,49	*	0,51
Волинська	0,70	0,39	0,75	0,36	0,54	0,42	0,44	0,44
Закарпатська	0,93	0,64	0,95	0,55	0,75	0,57	0,81	0,59
Івано-Франківська	0,68	0,16	0,62	0,19	0,56	0,17	0,48	0,23
Львівська	1,35	0,40	1,26	0,40	1,00	0,51	0,98	0,60
Рівненська	0,93	0,57	0,86	0,45	0,65	0,55	0,51	0,52

	35-39		40-44		45-49		50-54	
Тернопільська	*	0,20	*	0,15	*	0,14	*	0,13
Чернівецька	2,49	1,66	2,35	1,38	1,78	1,51	1,59	1,28
Центр	*	5,34	*	4,73	*	4,37	*	4,27
Вінницька	1,68	1,52	1,81	1,21	1,24	1,07	1,08	1,11
Житомирська	3,07	2,92	3,27	2,34	2,24	2,11	1,94	2,11
Київ	15,58	16,54	19,07	13,77	17,28	11,94	18,03	11,86
Київська	1,98	2,02	1,90	1,74	1,38	1,51	1,28	1,39
Кіровоградська	3,47	3,91	3,23	3,57	2,24	3,26	2,10	3,26
Полтавська	2,73	3,52	2,73	3,07	2,04	2,84	1,82	2,59
Сумська	9,28	8,36	9,16	7,88	7,22	7,75	6,90	7,81
Хмельницька	*	1,19	*	0,94	*	0,93	*	0,86
Черкаська	*	2,08	*	1,92	*	1,67	*	1,38
Чернігівська	6,06	6,56	6,28	5,79	5,04	5,57	4,64	5,69
Південь і Схід	26,31	35,83	25,60	35,42	21,10	34,00	19,92	32,35
Південь	20,00	26,11	20,05	24,85	16,43	23,94	15,28	23,23
Дніпропетровська	14,39	19,35	14,14	18,14	10,64	16,87	9,73	15,68
Запорізька	22,30	32,56	21,86	31,23	17,40	30,72	16,07	29,20
Миколаївська	16,09	18,54	15,87	18,08	13,44	18,18	12,75	17,64
Одеська	25,02	30,18	26,05	28,68	22,23	27,19	21,43	27,42
Херсонська	10,95	14,46	11,27	13,23	9,13	12,47	8,35	12,05
Крим (АРК і Севастополь)	43,60	63,93	40,82	61,33	37,45	58,32	37,19	55,17
АР Крим	*	62,52	*	59,81	*	56,72	*	53,28
Севастополь	*	72,49	*	70,59	*	67,47	*	65,88
Схід	34,47	49,40	33,00	48,99	27,63	46,85	25,53	43,93
Донецька	43,95	63,15	41,11	62,06	34,64	60,04	31,69	57,25
Луганська	36,98	53,40	33,98	53,35	27,98	50,99	25,77	47,24
Харківська	19,86	28,03	21,82	26,73	16,85	25,11	16,23	24,58

Таблиця 1.3.11. (продовження)

Частка російськомовних серед українців за віком у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989 2001		1989 2001		1989 2001		1989 2001	
	55-59		60-64		65-69		70 і старші	
Україна	7,68	12,65	7,55	12,89	6,29	10,65	5,89	9,06
Захід і Центр	2,18	2,48	2,40	2,42	2,26	1,87	2,12	1,83
Захід	*	0,38	*	0,42	*	0,25	*	0,34
Волинська	0,30	0,28	0,42	0,36	0,43	0,17	0,31	0,26
Закарпатська	0,49	0,45	0,70	0,54	0,76	0,32	0,59	0,43
Івано-Франківська	0,28	0,13	0,44	0,20	0,43	0,12	0,33	0,17
Львівська	0,62	0,41	1,11	0,51	1,10	0,33	0,92	0,46
Рівненська	0,35	0,44	0,52	0,43	0,57	0,22	0,38	0,27
Тернопільська	*	0,11	*	0,08	*	0,05	*	0,07
Чернівецька	1,10	1,14	1,50	1,11	1,22	0,71	1,13	0,84
Центр	*	3,69	*	3,30	*	3,03	*	2,59
Вінницька	0,82	0,91	0,87	0,80	0,92	0,66	0,68	0,60
Житомирська	1,32	1,63	1,55	1,47	1,53	1,09	1,17	1,00
Київ	17,17	12,79	17,70	12,44	18,91	12,57	20,13	13,04
Київська	1,18	1,15	0,96	1,09	0,94	1,07	0,72	0,70
Кіровоградська	1,86	2,58	1,59	2,36	1,66	2,25	1,20	1,89
Полтавська	1,41	2,36	1,27	2,00	1,25	1,81	0,78	1,23
Сумська	7,30	6,80	6,58	6,41	6,25	6,48	5,64	5,75
Хмельницька	*	0,69	*	0,57	*	0,42	*	0,41
Черкаська	*	1,27	*	1,04	*	0,98	*	0,80
Чернігівська	4,49	5,01	4,30	4,29	4,14	3,92	4,12	3,78
Південь і Схід	17,10	29,03	15,42	26,60	14,46	25,35	12,27	21,32
Південь	12,92	20,58	12,33	18,63	11,89	17,10	9,74	15,12
Дніпропетровська	8,21	13,39	7,56	11,32	7,50	10,56	5,95	8,80
Запорізька	12,93	26,75	12,08	22,29	11,79	19,98	9,83	17,49
Миколаївська	11,13	16,02	10,82	14,58	9,36	13,53	8,00	12,06
Одеська	17,10	24,12	16,80	24,30	15,37	21,10	14,04	19,41
Херсонська	7,01	10,86	6,88	9,81	6,59	9,03	5,56	8,42
Крим (АРК і Севастополь)	34,47	48,50	35,99	48,81	33,49	46,42	28,96	45,33
АР Крим	*	46,23	*	46,20	*	44,09	*	43,24
Севастополь	*	62,12	*	64,06	*	60,85	*	57,89
Схід	21,94	41,13	18,96	36,71	17,53	35,03	15,10	28,43
Донецька	26,33	52,92	23,74	47,54	22,76	44,35	19,90	37,72
Луганська	22,43	42,00	19,51	38,12	17,94	36,37	14,88	30,42
Харківська	13,74	23,29	11,54	19,83	11,04	18,51	9,65	14,38

Таблиця 1.3.12 .

Частка російськомовних серед українців (1) та за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році: повна вища (2), базова вища (3), неповна вища (4), повна загальна середня (5), базова загальна середня (6), початкова загальна (7), не мали початкової освіти (8), неписьменні (9), (у %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	14,79	22,30	21,70	18,19	14,45	10,71	6,45	4,45	3,95
Захід і Центр	3,11	7,17	6,70	3,74	2,70	1,54	0,79	0,73	0,49
Захід	0,47	1,36	0,99	0,61	0,37	0,30	0,07	0,05	0,05
Волинська	0,36	1,01	0,87	0,49	0,28	0,17	0,08	0,05	0,04
Закарпатська	0,59	2,15	1,73	0,86	0,44	0,15	0,08	0,05	0,06
Івано-Франківська	0,19	0,62	0,59	0,24	0,14	0,09	0,04	0,02	0,02
Львівська	0,48	1,38	0,98	0,58	0,33	0,16	0,05	0,04	0,05
Рівненська	0,49	1,53	0,87	0,65	0,41	0,22	0,07	0,06	0,04
Тернопільська	0,15	0,35	0,22	0,16	0,15	0,10	0,02	0,01	-
Чернівецька	1,46	3,98	2,63	0,85	1,31	0,66	0,28	0,13	0,17
Центр	4,67	10,25	9,86	5,39	4,13	2,33	1,31	1,18	0,98
Вінницька	1,26	3,84	2,83	1,58	1,17	0,54	0,17	0,11	0,13
Житомирська	2,36	5,67	4,59	3,12	2,30	1,25	0,40	0,24	0,19
Київ	14,56	19,60	16,17	14,20	12,28	10,63	6,80	6,19	9,30
Київська	1,64	3,77	3,46	2,21	1,43	0,83	0,30	0,18	0,22
Кіровоградська	3,47	7,63	8,22	4,38	3,06	1,86	1,19	0,82	0,86
Полтавська	2,93	6,17	6,05	3,58	2,68	1,63	0,69	0,39	0,43
Сумська	7,85	12,26	14,96	8,97	7,71	5,58	4,71	4,70	5,04
Хмельницька	0,96	2,85	1,75	1,30	0,80	0,41	0,12	0,06	0,04
Черкаська	1,72	4,21	3,08	2,08	1,59	0,77	0,29	0,15	0,25
Чернігівська	5,84	10,68	10,84	7,00	5,87	4,01	3,10	3,02	2,98
Південь і Схід	32,86	44,20	41,04	37,38	33,49	24,24	16,99	13,21	14,52
Південь	23,88	36,16	35,37	27,53	23,55	16,24	10,30	7,30	7,56
Дніпропетровська	17,06	29,25	27,88	19,82	15,77	9,77	5,06	3,34	4,17
Запорізька	29,89	40,29	46,20	33,85	30,89	21,38	13,50	10,02	10,41
Миколаївська	17,93	30,26	26,98	21,88	17,67	11,06	6,82	4,57	4,79
Одеська	28,15	43,48	40,31	33,98	27,08	18,54	11,30	8,27	8,22
Херсонська	13,02	21,61	24,27	16,17	12,76	8,62	4,96	3,91	2,52
АР Крим	56,04	63,54	65,24	63,49	60,31	48,30	38,03	29,07	28,90
Севастополь	67,47	70,54	77,39	69,86	68,05	59,87	49,38	41,00	31,54
Схід	44,48	54,65	52,30	50,73	45,73	34,71	25,89	21,11	24,00
Донецька	56,86	66,77	68,26	62,43	59,67	46,75	35,11	31,17	34,65
Луганська	47,82	59,46	58,41	52,97	50,16	38,68	28,57	22,99	30,54
Харківська	25,39	40,69	39,08	28,38	24,31	14,80	9,13	5,77	6,07

1.4. Територіальне розміщення етнічних груп

Таблиця 1.4.1.

Чисельність окремих етнічних груп у містах обласного підпорядкування та районах, де їхня частка серед населення перевищувала 5 % в 2001 році (осіб)

	угорці	румуни	цигани	поляки	білоруси	молдовани	болгари	гагаузи	крим. татари	татари	греки
Закарпатська: 5 міст, 6 районів	151516	32152	14004								
міста:											
1 Берегове	12785		1695								
2 Чоп	3496										
3 Мукачеве	6975										
4 Ужгород	7972										
5 Хуст	1706										
райони: 1 Березівський	41163		2211								
2 Ужгородський	24822		3022								
3 Виноградівський	30874										
4 Мукачівський	12871										

	угорці	руму- ни	ци- гани	по- ляки	біло- руси	мол- дова- ни	болга- ри	гага- узи	крим. татари	та- тари	греки
5 Тячівський		21298									
6 Рахівський		10514									
Львівська: 1 район				18948							
Мостиський				4690							
Рівненська: 1 район					11827						
Рокитнянсь- кий					8062						
Чернівецька 1 місто, 5 районів		114555				67225					
Чернівці		10553									
1 Герцаївськи й		29554									
2 Глибоцький		32923				4425					
3 Сторожи- нецький		35095									
4 Новосе- лицький		5904				50329					
5 Хотинський						5102					
Житомир- ська: 1 міс- то, 5 районів				49046							
Житомир				13 894							
райони: 1 Ба- ранівський				4908							
2 Держин- ський				3515							
3 Червоноа- рмійський				2303							
4 Ємільчин- ський				2855							
5 Володарськ о- Волинський				2260							
6 Житомир- ський				3258							
Кіровоград- ська: 1 район							2205				
Вільшансь- кий							1592				
Хмельни- цька: 2 райони				23005							
1 Городоць- кий				4188							
2 Полонський				3399							
Запорізька: 3 райони							26764				
1 Приморсь- кий							8241				
2 Приазовсь- кий							4104				
3 Бердянсь- кий							2324				
Миколаїв- ська: 1 район						13171					
Братський						1043					
Одеська: 2 міста, 17 районів						123751	150683	27617			
міста:						3670	8609				
1 Ізмаїл											
2 Котовськ						2082					
райони:							45576	14008			
1 Болградськ ий											

	угорці	румун	цигани	поляки	білоруси	молдовани	болгари	гагаузи	крим. татари	татари	греки
2 Арцизький						3276	20161				
3 Тарутинський						7456	16958	2722			
4 Ізмаїльський						15083	14072				
5 Саратовський						9435	9988				
6 Татарбунарський						3619	4788				
7 Іванівський							3315				
8 Ренійський						19938	3439	3216			
9 Котовський						8020					
10 Ананівський						5880					
11 Кілійський						9442	2559	2263			
12 Красноокнянський						2521					
13 Білгород-Дністровський						3901					
14 Любашівський						1994					
15 Фрунзівський						1205					
16 Роздільнянський						2944					
17 Ширяївський						1538					
Херсонська 2 райони									2072	5355	
1 Генічеський									1853	3473	
2 Чаплинський										2305 *	
АР Крим: 5 міст, 14 районів									243433		
міста:									1474		
1 Судак											
2 Джанкой									3469		
3 Євпаторія									7999		
4 Сімферополь									25005		
5 Саки									1646		
райони: 1 Білогірський									19425		
2 Кіровський									14816		
3 Сімферопольський									33161		
4 Советський									8344		
5 Джанкойський									17744		
6 Первомайський									8653		
7 Бахчисарайський									19695		
8 Сакський									14137		
9 Красноперекіпський									5477		
10 Красногвардійський									15619		
11 Нижньогірський									9136		
12 Ленінський									10784		
13 Роздольненський									4961		
14 Чорноморський									4321		

	угорці	руму- ни	ци- гани	по- ляки	біло- руси	мол- дова- ни	болга- ри	гага- узи	крим. татари	та- тари	греки
Донецька: 1 місто, 5 райони											77516
Маріуполь (міськрада)											21923
райони: 1 Першотра- вневий											5882
2 Володарсь- кий											6223
3 Великоно- восілківсь- кий											9730
4 Тельманів- ський											6172
5 Старобе- шівський											7491
15 міст, 64 райони											

* турки-месхетинці

Таблиця 1.4.2.

Частка окремих етнічних груп, окрім росіян серед усього населення областей, міст обласного підпорядкування та районів в 2001 році (більше 5 %)

	угор- ці	ру- муни	ци- гани	поля- ки	біло- руси	мол- дова- ни	болга- ри	гага- узи	крим. татари	та- тари	греки
Україна	0,32	0,31	0,10	0,30	0,57	0,54	0,42	0,07	0,51	0,15	0,19
Закарпатська: 5 міст, 6 районів	12,08	2,56	1,12								
міста: 1 Берегове	49,06		6,51								
2 Чоп	39,41										
3 Мукачеве	8,54										
4 Ужгород	6,90										
5 Хуст	5,97										
райони: 1 Бе- регівський	76,14		4,09								
2 Ужгород- ський	33,36		4,06								
3 Виноградів- ський	26,17										
4 Мукачівсь- кий	12,69										
5 Тячівський		12,39									
6 Рахівський		11,56									
Львівська: 1 район				0,73							
Мостиський				7,57							
Рівненська: 1 район					1,01						
Рокитнянський					15,53						
Чернівецька: 1 місто, 5 районів		12,46				7,31					

	угор- ці	ру- муни	ци- гани	поля- ки	біло- руси	мол- дова- ни	болга- ри	гага- узи	крим. татари	та- тари	греки
місто: Чернів- ці		4,46									
райони: 1 Гер- цаївський		91,45									
2 Глибоцький		45,30				6,09					
3 Сторожи- нецький		36,83									
4 Новоселиць- кий		6,75				57,54					
5 Хотинський						7,05					
Житомирсь- ка: 1 місто, 6 районів				3,53							
місто: Житомир				4,91							
райони: 1 Ба- ранівський				10,68							
2 Дзержин- ський				10,56							
3 Червоноар- мійський				8,87							
4 Ємільчин- ський				6,77							
5 Володар- сько-Волин- ський				5,85							
6 Житомир- ський				4,86							
Кіровоград- ська: 1 район							0,20				
Вільшанський							9,73				
Хмельниць- ка: 2 райони				1,61							
1 Городоцький				7,18							
2 Полонський				6,62							
Запорізька: 3 райони							1,44				
1Приморський							23,36				
2Приазовський							12,46				
3 Бердянський							7,33				
Миколаївська 1 район						1,04					
Братський						4,91					
Одеська: 2 міста, 17 районів						5,04	6,14	1,12			
міста: 1 Ізмаїл						4,31	10,21				
2 Котовськ						5,12					
райони: 1 Бол- градський							60,81	18,69			
2 Арцизький						6,33	38,96				
3Тарутинський						16,51	37,54	6,03			
4 Ізмаїльський						27,58	25,73				
5Саратський						18,91	20,01				

	угор- ці	ру- муни	ци- гани	поля- ки	біло- руси	мол- дова- ни	болга- ри	гага- узи	крим. татари	та- тари	греки
6 Татарбунар- ський						9,39	11,48				
7 Іванівський							11,18				
8 Ренійський						49,01	8,45	7,91			
9 Котовський						25,89					
10 Ананіїв- ський						18,07					
11 Кілійський						15,78	4,28	3,78			
12 Красноок- нянський						11,02					
13 Білгород- Дністровський						6,26					
14 Любашів- ський						5,93					
15 Фрунзів- ський						5,73					
16 Роздільнян- ський						5,17					
17 Ширяїв- ський						5,16					
Херсонська: 2 райони									0,18	0,46	
1 Генічеський									2,80	5,24	
2 Чаплинський										5,73 *	
АР Крим: 5 міст, 14 районів									12,03		
міста:									9,79		
1 Судак											
2 Джанкой									8,09		
3 Євпаторія									7,75		
4 Сімферополь									7,40		
5 Саки									5,77		
райони: 1 Бі- логірський									29,23		
2 Кіровський									25,54		
3 Сімферо- польський									22,22		
4 Советський									22,21		
5 Джанкой- ський									21,55		
6 Первомай- ський									21,53		
7 Бахчисарай- ський									21,28		
8 Сакський									17,46		
9 Краснопере- копський									17,20		
10 Красногва- рдійський									16,65		
11 Нижньогір- ський									16,03		
12 Ленінський									15,49		
13 Роздольнен- ський									13,34		
14 Чорномор- ський									12,67		

	угор- ці	ру- муни	ци- гани	поля- ки	біло- руси	мол- дова- ни	болга- ри	гага- узи	крим. татари	та- тари	греки
Донецька:											1,61
1 місто,											
5 райони											
Маріуполь (міськрада)											4,29
райони:											20,07
1 Першотрав- невий											
2 Володар- ський											19,97
3 Великоново- сілківський											19,73
4 Тельманів- ський											17,45
5 Старобешів- ський											13,38
Всього:											
15 міст,											
64 райони											

* турки-месхетинці

Таблиця 1.4.3.

Розподіл за рідною мовою етнічних груп в Україні та у прикордонні у 2001 році (у %)

	мол- дова- ни	бол- гари	гага- узи	ру- муни	угор- ці	цига- ни	сло- ваки	поля- ки	біло- руси	греки	крим ські тата- ри
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна:											
власна національна	70,04	64,15	71,49	91,74	95,44	44,69	41,16	12,95	19,76	6,37	92,01
українська	10,74	5,02	3,45	6,20	3,43	21,11	41,66	70,96	17,48	4,76	0,07
російська	17,63	30,34	22,65	1,52	0,97	13,40	5,24	15,61	62,46	88,47	6,13
Одеська:											
власна національна	73,28	77,78	77,79								
українська	7,65	2,15	1,70								
російська	18,31	19,56	18,38								
Чернівецька:											
власна національна	91,63			91,92							
українська	3,23			6,80							
російська	1,18			0,85							
Закарпатська:						*	**				
власна національна				99,05	97,06	20,50	43,55				
українська				0,51	2,60	16,67	41,54				
російська				0,13	0,25	0,20	2,58				
Львівська:											
власна національна								55,92			
українська								41,01			
російська								2,83			
Рівненська:											
власна національна									11,27		
українська									80,04		
російська									8,68		
Донецька:											
власна національна										5,36	
українська										3,23	
російська										91,25	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
АР Крим:											
власна національна											92,29
українська											0,05
російська											5,93

* угорська – 62,38 %

** угорська – 11,33 %

Таблиця 1.4.4

Територіальне розміщення етнічних груп у прикордонних областях у 2001 році (у %)

	ро-сія-ни	молдо-вани	болга-ри	гагау-зи	румун-и	уго-рці	цига-ни	поля-ки	білору-си	гре-ки	крим-ські татари
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Одеська	6,10	47,85	73,66	86,51	0,48	0,11	8,48	2,25	4,63	2,28	0,02
Вінницька	0,81	1,14	0,16	0,34	0,09	0,05	1,84	2,63	1,13	0,09	-
Чернівецька	0,46	25,99	0,13	1,16	75,87	0,05	0,20	2,34	0,54	0,08	-
Ів.-Франківська	0,30	0,22	0,06	0,08	0,08	0,08	0,43	1,29	0,53	0,06	-
Закарпатська *	0,37	0,20	0,14	0,07	21,30	96,78	29,43	0,36	0,56	0,06	-
Львівська	1,11	0,30	0,16	0,16	0,10	0,25	1,62	13,15	1,97	0,17	-
Волинська	0,30	0,12	0,05	0,08	0,02	0,04	0,22	0,55	1,17	0,05	-
Рівненська	0,36	0,14	0,05	0,08	0,04	0,04	0,40	1,41	4,29	0,07	-
Житомирська	0,82	0,55	0,11	0,13	0,09	0,06	1,65	34,03	1,78	0,12	-
Київська	1,31	0,59	0,23	0,36	0,15	0,09	1,75	1,97	3,15	0,21	-
Чернігівська	0,75	0,27	0,08	0,22	0,06	0,04	1,59	0,37	2,58	0,09	-
Сумська	1,46	0,30	0,10	0,11	0,03	0,06	2,89	0,29	1,57	0,14	-
Харківська	8,90	0,95	0,52	0,64	0,11	0,29	4,88	1,35	5,35	1,13	0,01
Луганська	11,90	1,26	0,80	0,86	0,08	0,15	4,80	1,46	7,46	1,15	0,01
Донецька	22,13	2,77	2,36	1,55	0,24	0,27	8,63	3,01	16,15	84,67	0,01
АР Крим	14,17	1,45	0,92	1,21	0,18	0,12	3,98	2,69	10,62	3,05	98,08

* словаки – Закарпатська область (**89,03 %**)

2. Міське населення

2.1. Етнічна та мовна структура міського населення України

Таблиця 2.1.1.

Етнічний склад та мовна структура міського населення України в 1989 та 2001 рр. (осіб)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	загальна чисельність		власна національна мова		українська мова		російська мова	
все на- селення	34 297 231	32 290 729	28 673 982	25 849 484	18 556 776	18 894 536	15 137 984	12 756 184
українці	22 573 225	23 658 227	18 282 950	18 467 593	18 282 950	18 467 593	4 280 439	5 169 229
етнічні групи	11 724 006	8 632 502	10 391 032	7 381 891	273 826	426 943	10 857 545	7 586 955
росіяни	9 943 509	7 236 704	9 820 775	6 973 564	118 592	252 539	9 820 775	6 973 564
етнічні групи, крім ро- сіян:	1 780 497	1 395 798	570 257	408 327	155 234	174 404	1 036 770	613 391
білоруси	349 079	214 635	114 623	36 947	18 842	26 874	215 333	150 224
молдо- вани	108 056	73 593	59 857	28 288	8 077	10 224	39 602	34 371
кримські татари	15 632	84 116	14 513	74 944	25	95	954	7 110
болгари	99 739	84 483	43 930	28 907	3 874	6 431	51 544	48 873
угорці	62 912	56 611	57 402	51 215	3 195	3 944	2 084	1 303
румуні	35 104	32 401	22 281	26 127	5 032	4 200	3 903	1 868
поляки	148 168	99 646	18 484	11 780	88 413	67 278	40 363	20 128
євреї	482 246	102 085	33 773	3 135	9 304	13 378	438 354	85 109
вірмени	46 856	79 145	21 602	36 006	1 024	3 937	23 942	38 745
греки	68 401	61 873	9 763	2 868	1 314	2 828	57 112	56 012
татари	75 512	58 954	35 261	17 461	972	2 431	39 024	38 552
цигани	33 918	33 432	21 427	16 959	4 105	7 273	3 964	5 561
азербай- джанці	29 237	36 849	20 481	19 131	571	2 226	7 996	15 026
грузини	21 182	29 836	11 050	10 634	639	2 103	9 434	16 913
німці	26 846	24 605	5 349	2 825	1 748	4 865	19 624	16 649
гагаузи	8 774	8 554	4 667	3 098	150	450	3 711	4 808
корейці	6 653	8 424	2 106	1 353	77	364	4 440	6 656
узбеки	16 851	8 642	11 963	2 242	420	1 234	4 247	4 816
чуваші	15 825	7 730	6 278	1 461	171	319	9 312	5 881
мордва	14 851	6 724	4 323	896	208	413	10 262	5 384
турки	229	2 420	85	1 898	19	76	110	394
литовці	9 656	5 903	4 439	1 463	372	702	4 497	3 684
араби	1 222	6 153	1 008	3 983	14	659	171	1 163
словаки	6 805	4 575	2 171	1 517	2 242	2 030	503	317
чехи	5 763	3 582	1 461	534	1 952	1 615	2 232	1 378
казахи	8 748	4 102	5 497	719	310	504	2 853	2 781
латиші	6 148	4 178	1 965	687	270	603	3 878	2 857
осетини	5 695	4 037	2 269	857	167	276	3 127	2 781
інші ет- носи та етнічне похо- дження не вка- зане	70 389	248 510	32 229	20 392	1 727	7 072	33 894	34 047

Таблиця 2.1.2.

Зміни етнічного складу та мовної структури міського населення України за 1989-2001 рр. (осіб, у %)

	загальна чисельність		власна національна мова		українська мова		російська мова	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
все населення	-2 006 502	-5,85	-2 824 498	-9,85	+337 760	+1,82	-2 381 800	-15,73
українці	+1 085 002	+4,81	+184 643	+1,01	+184 643	+1,01	+888 790	+20,76
етнічні групи	-3 091 504	-26,37	-3 009 141	-28,96	+153 117	+55,92	-3 270 590	-30,12
росіяни	-2 706 805	-27,22	-2 847 211	-28,99	+133 947	+112,95	-2 847 211	-28,99
етнічні групи, крім росіян	-384 699	-21,61	-161 930	-28,40	+19 170	+12,35	-423 379	-40,84
білоруси	-134 444	-38,51	-77 676	-67,77	+8 032	+42,63	-65 109	-30,24
молдовани	-34 463	-31,89	-31 569	-52,74	+2 147	+21,00	-5 231	-13,21
кримські татари	+68 484	+438,10	+60 431	+416,39	+70	+280,00	+6 156	+645,28
болгари	-15 256	-15,30	-15 023	-34,20	+2 557	+66,00	-2 671	-5,18
угорці	-6 301	-10,02	-6 187	-10,78	+749	+23,44	-781	-37,48
румун	-2 703	-7,70	+3 846	+17,26	-832	-16,53	-2 035	-52,14
поляки	-48 522	-32,75	-6 704	-36,27	-21 135	-23,90	-20 235	-50,13
євреї	-380 161	-78,83	-30 638	-90,72	+4 074	+43,79	-353 245	-80,58
вірмени	+32 289	+68,91	+14 404	+66,68	+2 913	+284,47	+14 803	+61,83
греки	-6 528	-9,54	-6 895	-70,62	+1 514	+115,22	-1 100	-1,93
татари	-16 558	-21,93	-17 800	-50,48	+1 459	+150,10	-472	-1,21
цигани	-486	-1,43	-4 468	-20,85	+3 168	+77,17	+1 597	+40,28
азербайджанці	+7 612	+26,04	-1 350	-6,59	+1 655	+289,84	+7 030	+87,92
грузини	+8 654	+40,86	-416	-3,76	+1 464	+229,11	+7 479	+79,28
німці	-2 241	-8,45	-2 524	-47,19	+3 117	+178,32	-2 975	-15,16
гагаузи	-220	-2,51	-1 569	-33,62	+300	+200,00	+1 097	+29,56
корейці	+1 771	+26,62	-753	-35,75	+287	+327,73	+2 216	+49,91
узбеки	-8 209	-48,72	-9 721	-81,26	+814	+193,81	+569	+13,40
чуваші	-8 095	-51,15	-4 817	-76,73	+148	+86,54	-3 431	-36,84
мордва	-8 127	-54,72	-3 427	-79,27	+205	+98,56	-4 878	-47,53
турки	+2 191	+956,77	+1 813	+2132,94	+57	+300,00	+284	+258,18
литовці	-3 753	-38,87	-2 976	-67,04	+330	+88,71	-1 113	-23,20
араби	+4 931	+403,52	+2975	+295,14	+645	+4607,14	+992	+580,12
словаки	-2 230	-32,77	-654	-30,12	-212	-9,46	-186	-36,98
чехи	-2 181	-37,84	-927	-63,45	-337	-17,26	-854	-38,26
казахи	-4 646	-53,12	-4 778	-86,92	+194	+62,58	-72	-2,52
латиші	-1 970	-32,04	-1 278	-65,04	+333	+123,33	-1 021	-26,33
осетини	-1 658	-29,11	-1 412	-62,23	+109	+65,27	-346	-11,06

Таблиця 2.1.3.

Розподіл за рідною мовою міського населення України в 1989 та 2001 рр.: власна національна мова, українська мова, російська мова (у %)

	власна національна мова			українська мова			російська мова		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
все населення	83,60	80,05	-3,55	54,11	58,51	+4,40	44,14	39,50	-3,25
українці	80,99	78,06	-2,93	80,99	78,06	-2,93	18,96	21,85	+2,53
етнічні групи	88,63	85,51	-3,12	2,34	4,95	+2,61	92,61	87,89	-6,21
росіяни	98,77	96,36	-2,41	1,19	3,49	+2,30	98,77	96,36	-2,47
етнічні групи, крім росіян	32,03	29,25	-2,78	8,72	12,49	+3,77	58,23	43,95	-11,77
білоруси	32,84	17,21	-15,63	5,40	12,52	+7,12	61,69	69,99	+7,30
молдовани	55,39	38,44	-16,95	7,47	13,89	+6,42	36,64	46,70	+2,09
кримські татари	92,84	89,10	-3,74	0,16	0,11	-0,05	6,10	8,45	+2,14
болгари	44,04	34,21	-9,83	3,88	7,61	+3,73	51,68	57,85	+3,10
угорці	91,24	90,47	-0,77	5,08	6,97	+1,89	3,31	2,30	-0,63
румун	63,47	80,64	+17,17	14,33	12,96	-1,33	11,12	5,77	-1,94
поляки	12,48	11,82	-0,66	59,67	67,52	+7,85	27,24	20,20	-4,66
євреї	7,00	307	-3,93	1,93	13,10	+11,17	90,90	83,37	-7,65
вірмени	46,10	45,49	-0,61	2,19	4,97	+2,78	51,10	48,95	-4,35
греки	14,27	4,64	-9,63	1,92	4,57	+2,65	83,50	90,53	+9,64
татари	46,70	29,62	-17,08	1,29	4,12	+2,83	51,68	65,39	+9,70
цигани	63,17	50,73	-12,44	12,10	21,75	+9,65	11,69	16,63	+3,12
азербайджанці	70,05	51,92	-18,13	1,95	6,04	+4,09	27,35	40,78	+13,16

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
грузини	52,17	35,64	-16,53	3,02	7,05	+4,03	44,54	56,69	+11,73
німці	19,92	11,48	-8,44	6,51	19,77	+13,26	73,10	67,67	-2,53
гагаузи	53,19	36,22	-16,97	1,71	5,26	+3,55	42,30	56,21	+5,51
корейці	31,65	16,06	-15,59	1,16	4,32	+3,16	66,74	79,01	+11,98
узбеки	70,99	25,94	-45,05	2,49	14,28	+11,79	25,20	55,72	+24,77
чуваші	39,67	18,90	-20,77	1,08	4,13	+3,05	58,84	76,08	+16,31
мордва	29,11	13,33	-15,78	1,40	6,14	+4,74	69,10	80,07	+11,09
турки	37,12	78,43	+41,31	8,30	3,14	-5,16	48,03	16,28	-41,30
литовці	45,97	24,78	-21,19	3,85	11,89	+8,04	49,68	62,41	+11,09
араби	82,49	64,73	-17,76	1,15	10,71	+9,56	13,99	18,90	+4,67
словаки	31,90	33,16	+1,26	32,95	44,37	+11,42	7,39	6,93	-1,51
чехи	25,35	14,91	-10,44	33,87	45,09	+11,22	38,73	38,47	-0,26
казахи	62,84	17,53	-45,31	3,54	12,29	+8,75	32,61	67,80	+29,73
латиші	31,96	16,44	-15,52	4,39	14,43	+10,04	63,08	68,38	+3,22
осетини	39,84	21,23	-18,61	2,93	6,84	+3,91	54,91	68,89	+13,21

Таблиця 2.1.4.

Структура міського населення за етнічними ознаками та рідною мовою: власна національна, українська, російська в 1989 та 2001 рр. (у %)

	загальна чисельність			власна національна мова			українська мова			російська мова		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
все населення	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-
українці	65,82	73,27	+7,45	63,76	71,44	+7,68	98,52	97,74	-0,78	28,28	40,52	+12,24
етнічні групи	34,18	26,73	-7,45	36,24	28,56	-7,68	1,48	2,26	+0,78	71,72	59,48	-12,24
росіяни	28,99	22,41	-6,58	34,25	26,98	-7,27	0,64	1,34	+0,70	64,87	54,67	-10,20
етнічні групи, крім росіян	5,19	4,32	-0,87	1,99	1,58	-0,41	0,84	0,92	+0,08	6,85	4,81	-2,04
білоруси	1,02	0,66	-0,36	0,40	0,14	-0,26	0,10	0,14	+0,04	1,42	1,18	-0,24
молдовани	0,31	0,23	-0,08	0,21	0,11	-0,10	0,04	0,05	+0,01	0,26	0,27	+0,01
кримські татари	0,04	0,26	+0,22	0,05	0,29	+0,24	0,00...	0,00...	0	0,01	0,06	+0,05
болгари	0,29	0,26	-0,03	0,15	0,11	-0,04	0,02	0,03	+0,01	0,34	0,38	+0,04
угорці	0,18	0,17	-0,01	0,20	0,20	0	0,02	0,02	0	0,01	0,01	0
румуні	0,10	0,10	0	0,08	0,10	+0,02	0,03	0,02	-0,01	0,03	0,01	-0,02
поляки	0,43	0,31	-0,12	0,06	0,05	-0,01	0,48	0,36	-0,12	0,27	0,16	-0,11
євреї	1,41	0,32	-1,09	0,12	0,01	-0,11	0,05	0,07	+0,02	2,90	0,67	-2,23
вірмени	0,14	0,25	+0,11	0,07	0,14	+0,07	0,01	0,02	+0,01	0,16	0,30	+0,14
греки	0,20	0,19	-0,01	0,03	0,01	-0,02	0,01	0,01	0	0,38	0,44	+0,06
татари	0,22	0,18	-0,04	0,12	0,07	-0,05	0,00...	0,01	+0,01	0,26	0,30	+0,04
цигани	0,10	0,10	0	0,07	0,07	0	0,02	0,04	+0,02	0,03	0,04	+0,01
азербайджанці	0,08	0,11	+0,03	0,07	0,10	+0,03	0,00...	0,01	+0,01	0,05	0,12	+0,07
грузини	0,06	0,09	+0,03	0,04	0,04	0	0,00...	0,01	+0,01	0,06	0,13	0
німці	0,08	0,08	0	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,02	+0,01	0,13	0,13	+0,02
гагаузи	0,03	0,03	0	0,02	0,01	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,02	0,04	+0,02
корейці	0,02	0,03	+0,01	0,01	0,01	0	0,00...	0,00...	0	0,03	0,05	+0,02
узбеки	0,05	0,03	-0,02	0,04	0,01	-0,03	0,00...	0,01	+0,01	0,03	0,04	-0,01
чуваші	0,04	0,02	-0,02	0,02	0,01	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,06	0,05	-0,01
мордва	0,04	0,02	-0,02	0,01	0,00...	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,07	0,04	-0,03
турки	0,00...	0,01	+0,01	0,00...	0,01	+0,01	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0
литовці	0,03	0,02	-0,01	0,01	0,01	0	0,00...	0,00...	0	0,03	0,03	0
араби	0,00...	0,02	+0,02	0,00...	0,01	+0,01	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,03	+0,03
словаки	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,01	0	0,01	0,01	0	0,00...	0,00...	0
чехи	0,01	0,01	0	0,00...	0,00...	0	0,01	0,01	0	0,01	0,01	0
казахи	0,03	0,01	-0,02	0,02	0,00...	-0,02	0,00...	0,00...	0	0,02	0,02	0
латиші	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,00...	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,02	0,02	0
осетини	0,01	0,01	0	0,01	0,00...	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,02	0,02	0

Таблиця 2.1.5.

Структура етнічних груп (міське населення) та за рідною мовою: власна національна, українська, російська в 1989 та 2001 рр. (у %)

	загальна чисельність			власна національна мова			українська мова			російська мова		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
етнічні групи	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-
росіяни	84,81	83,83	-0,98	94,51	94,47	-0,04	43,31	59,15	+15,84	90,45	91,92	+1,47
етнічні групи, крім росіян	15,19	16,17	+0,98	5,49	5,53	+0,04	56,69	40,85	-15,84	9,55	8,08	-1,74
білоруси	2,98	2,49	-0,49	1,10	0,50	-0,60	6,88	6,29	-0,59	1,98	1,98	0
молдовани	0,92	0,85	-0,07	0,58	0,38	-0,20	2,95	2,39	-0,56	0,36	0,45	+0,09
кримські татари	0,13	0,97	+0,84	0,14	1,02	+0,88	0,01	0,02	+0,01	0,01	0,09	+0,08
болгари	0,85	0,98	+0,13	0,42	0,39	-0,03	1,41	1,51	+0,10	0,47	0,64	+0,17
угорці	0,54	0,66	+0,12	0,55	0,69	+0,14	1,17	0,92	-0,25	0,02	0,02	0
румуни	0,30	0,37	+0,07	0,21	0,35	+0,14	1,84	0,98	-0,86	0,04	0,02	-0,02
поляки	1,26	1,15	-0,11	0,18	0,16	-0,02	32,29	15,76	-16,53	0,37	0,26	-0,11
євреї	4,11	1,18	-2,93	0,32	0,04	-0,28	3,40	3,13	-0,27	4,04	1,12	-2,92
вірмени	0,40	0,92	+0,52	0,21	0,49	+0,28	0,37	0,92	+0,55	0,22	0,51	+0,29
греки	0,58	0,72	+0,14	0,09	0,04	-0,05	0,48	0,66	+0,18	0,53	0,74	+0,21
татари	0,64	0,68	+0,04	0,34	0,24	-0,10	0,35	0,57	+0,22	0,36	0,51	+0,15
цигани	0,29	0,39	+0,10	0,21	0,23	+0,02	1,50	1,70	+0,02	0,04	0,07	+0,03
азербайджанці	0,25	0,43	+0,18	0,20	0,26	+0,06	0,21	0,52	+0,31	0,07	0,20	+0,13
грузини	0,18	0,35	+0,17	0,11	0,14	+0,03	0,23	0,49	+0,26	0,09	0,22	+0,13
німці	0,23	0,28	+0,05	0,05	0,04	-0,01	0,64	1,14	+0,50	0,18	0,22	+0,04
гагаузи	0,07	0,10	+0,03	0,04	0,04	0	0,05	0,10	+0,05	0,03	0,06	+0,03
корейці	0,06	0,10	+0,04	0,02	0,02	0	0,03	0,08	+0,05	0,04	0,09	+0,05
узбеки	0,14	0,10	-0,04	0,11	0,03	-0,08	0,15	0,29	+0,14	0,04	0,06	-0,01
чуваші	0,13	0,09	-0,04	0,06	0,02	-0,04	0,06	0,07	+0,01	0,09	0,08	-0,01
мордва	0,13	0,08	-0,05	0,04	0,01	-0,03	0,08	0,10	+0,02	0,09	0,07	-0,02
турки	0,00...	0,03	+0,03	0,00...	0,02	+0,02	0,00...	0,02	+0,02	0,00...	0,00...	0
литовці	0,08	0,07	-0,01	0,04	0,02	-0,02	0,14	0,16	+0,02	0,04	0,05	+0,01
араби	0,01	0,07	+0,06	0,01	0,05	+0,04	0,00...	0,15	+0,15	0,00...	0,01	+0,01
словаки	0,06	0,05	-0,01	0,02	0,02	0	0,82	0,48	-0,34	0,00...	0,00...	0
чехи	0,05	0,04	-0,01	0,01	0,01	0	0,71	0,38	-0,33	0,02	0,02	0
казахи	0,07	0,05	-0,02	0,05	0,01	-0,04	0,11	0,12	+0,01	0,03	0,04	+0,01
латиші	0,05	0,05	0	0,02	0,01	-0,01	0,10	0,14	+0,04	0,04	0,04	0
осетини	0,05	0,05	0	0,02	0,01	-0,01	0,06	0,06	0	0,03	0,04	+0,01

Таблиця 2.1.6

Структура етнічних груп, крім росіян (міське населення) та за рідною мовою: власна національна, українська, російська в 1989 та 2001 рр. (у %)

	загальна чисельність			власна національна мова			українська мова			російська мова		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
етнічні групи, крім росіян	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-
білоруси	19,61	15,38	-4,23	20,10	9,05	-11,05	12,14	15,41	+3,27	20,77	24,49	+3,72
молдовани	6,07	5,27	-0,80	10,50	6,93	-3,57	5,20	5,86	+0,66	3,82	5,60	+1,78
кримські татари	0,88	6,03	+5,15	2,54	18,35	+15,81	0,02	0,05	+0,03	0,09	1,16	+1,07
болгари	5,60	6,05	+0,45	7,70	7,08	-0,62	2,50	3,69	+1,9	4,97	7,97	+3,00
угорці	3,53	4,06	+0,53	10,06	12,54	+2,48	2,06	2,26	+0,20	0,20	0,21	+0,01
румуни	1,97	2,32	+0,35	3,91	6,40	+2,49	3,24	2,41	-0,83	0,38	0,30	-0,08
поляки	8,32	7,14	-1,18	3,24	2,88	-0,36	56,95	38,58	-18,37	3,89	3,28	-0,61
євреї	27,08	7,31	-19,77	5,92	0,77	-5,15	5,99	7,67	+1,68	42,28	13,87	-28,41
вірмени	2,53	5,67	+3,04	3,79	8,82	+5,03	0,66	2,26	+1,60	2,31	6,32	+4,01
греки	3,84	4,43	+0,59	1,71	0,70	-1,01	0,85	1,62	+0,77	5,51	9,13	+3,62
татари	4,24	4,22	-0,02	6,18	4,28	-1,90	0,63	1,39	+0,76	3,76	6,28	+2,52
цигани	1,90	2,39	+0,49	3,76	4,15	+0,39	2,64	4,17	+1,53	0,38	0,91	+0,53
азербайджанці	1,64	2,64	+1,00	3,59	4,68	+1,09	0,37	1,28	+0,91	0,77	2,45	+1,68
грузини	1,19	2,14	+0,95	1,94	2,60	+0,20	0,41	1,21	+0,80	0,91	2,76	+1,85

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
німці	1,51	1,76	+0,25	0,94	0,69	-0,25	1,13	2,79	+1,66	1,89	2,71	+0,82
гагаузи	0,49	0,61	+0,12	0,82	0,76	-0,06	0,10	0,26	+0,16	0,36	0,78	+0,42
корейці	0,37	0,60	+0,23	0,37	0,33	-0,04	0,05	0,21	+0,16	0,43	1,08	+0,65
узбеки	0,95	0,62	-0,33	2,10	0,55	-1,55	0,27	0,71	+0,44	0,41	0,78	+0,37
чуваші	0,89	0,55	-0,34	1,10	0,36	-0,74	0,11	0,18	+0,07	0,90	0,96	+0,06
мордва	0,83	0,48	-0,05	0,76	0,22	-0,54	0,13	0,24	+0,11	0,99	0,88	-0,11
турки	0,01	0,17	+0,16	0,01	0,46	+0,45	0,01	0,04	+0,03	0,01	0,06	+0,05
литовці	0,54	0,42	-0,12	0,78	0,36	-0,42	0,24	0,40	+0,16	0,46	0,60	+0,14
араби	0,07	0,44	+0,37	0,18	0,97	+0,79	0,01	0,38	+0,37	0,02	0,19	+0,17
словаки	0,38	0,33	-0,05	0,38	0,37	-0,01	1,44	1,16	-0,28	0,05	0,05	0
чехи	0,32	0,26	-0,06	0,26	0,13	-0,13	1,26	0,93	-0,33	0,21	0,22	+0,01
казахи	0,49	0,29	-0,20	0,96	0,18	-0,78	0,20	0,29	+0,09	0,27	0,45	+0,18
латиші	0,34	0,30	-0,04	0,34	0,17	-0,17	0,17	0,34	+0,17	0,37	0,47	+0,10
осетини	0,32	0,29	-0,03	0,40	0,21	-0,19	0,11	0,16	+0,05	0,30	0,45	+0,15

Таблиця 2.1.7.

Рівень урбанізації населення за етнічними ознаками та за рідною мовою: власна національна, українська, російська в 1989 та 2001 рр. (у %)

	загальна чисельність			власна національна мова			українська мова			російська мова		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
все населення	66,66	66,94	+0,28	63,43	62,90	-0,53	55,57	58,00	+2,43	89,58	89,37	-0,21
українці	60,33	63,02	+2,69	55,70	57,76	+2,06	55,70	57,76	+2,06	93,49	93,23	-0,26
етнічні групи	83,55	80,68	-2,87	83,95	80,91	-3,04	61,33	70,37	+9,04	88,13	86,92	-1,21
росіяни	87,56	86,83	-0,73	87,90	87,24	-0,66	66,80	76,95	+10,16	87,90	87,24	-0,66
етнічні групи, крім росіян	66,50	59,02	-7,48	47,34	36,15	-11,19	57,72	62,60	+4,88	90,36	83,44	-6,92
білоруси	79,33	77,83	-1,50	73,38	67,70	-5,68	46,23	55,75	+9,52	88,72	87,21	-1,51
молдовани	33,30	28,46	-4,84	23,66	15,62	-8,04	40,52	36,81	-3,71	78,53	75,36	-3,17
кримські татари	33,40	33,89	+0,49	33,49	32,82	-0,67	30,12	51,63	+21,51	51,07	46,75	-4,32
болгари	42,66	41,30	-1,36	27,02	22,03	-4,99	61,56	62,58	+1,02	80,95	78,74	-2,21
угорці	38,57	36,16	-2,41	36,79	34,27	-2,52	75,48	73,49	-1,99	80,03	86,12	+6,08
румун	26,04	21,46	-4,58	26,54	18,86	-7,68	38,11	44,83	+6,72	83,58	81,32	-2,26
поляки	67,60	69,13	+1,58	67,21	63,15	-4,08	60,55	65,79	+5,24	90,87	89,48	-1,39
євреї	99,16	98,54	-0,62	97,51	97,57	+0,06	92,29	96,08	+3,79	99,46	99,01	-0,45
вірмени	86,45	79,23	-7,22	81,40	71,49	-9,91	66,11	67,90	+1,79	93,00	89,89	-3,11
греки	69,38	67,59	-1,79	53,44	49,20	-4,24	56,93	64,88	+7,95	73,49	69,16	-4,33
татари	86,92	80,42	-6,50	82,99	67,76	-15,23	66,80	73,44	+6,64	91,60	89,53	-2,07
цигани	70,78	70,25	-0,53	76,32	79,75	+3,43	69,40	72,45	+3,05	80,44	87,19	+6,75
азербайджанці	79,10	81,57	+2,47	76,50	79,85	+3,35	60,49	69,04	+8,55	88,66	88,55	-0,11
грузини	89,98	87,24	-2,74	88,78	84,81	-3,97	66,08	74,63	+8,55	94,01	90,98	-3,03
німці	70,93	73,88	+2,95	60,93	69,65	+8,72	50,43	66,10	+15,67	77,11	77,26	+0,15
гагаузи	27,45	26,80	-0,65	18,37	13,57	-4,80	33,33	40,83	+7,50	67,74	66,48	-1,26
корейці	76,74	66,27	-10,47	71,27	60,86	-10,41	60,63	52,00	-8,63	79,99	68,89	-11,10
узбеки	82,88	69,96	-12,92	82,24	62,21	-20,03	59,41	67,88	+8,47	87,88	80,32	-7,56
чуваші	77,59	72,97	-4,62	72,99	64,42	-8,57	50,59	56,56	+5,97	81,86	77,02	-4,84
мордва	76,82	72,06	-4,76	69,85	60,82	-9,03	57,78	63,93	+6,15	80,76	75,11	-5,65
турки	87,40	27,36	-60,04	90,42	23,96	-66,46	86,36	57,14	-29,22	88,00	69,49	-18,51
литовці	85,62	81,91	-3,71	82,11	75,72	-6,39	71,13	68,22	-2,91	90,61	88,09	-2,52
араби	98,55	93,58	-4,97	99,51	97,84	-1,67	73,68	73,47	-0,21	97,71	94,17	-3,54
словаки	85,67	71,52	-14,15	77,15	57,61	-19,54	86,20	76,17	-10,03	93,84	94,63	+0,79
чехи	63,18	60,53	-2,65	45,13	44,87	-0,26	69,79	64,52	-5,27	75,48	64,27	-11,21
казахи	83,27	74,23	-9,04	84,05	69,07	-14,98	60,90	61,31	+0,41	85,39	80,14	-5,25
латиші	86,08	82,26	-3,82	80,01	71,79	-8,22	68,70	69,15	+0,45	91,18	89,62	-1,56
осетини	89,76	83,51	-6,25	87,50	74,52	-12,98	70,46	68,83	-1,63	92,76	89,42	-3,34

2.2. Етнічний склад міського населення (територіальний вимір)

Таблиця 2.2.1.

Чисельність всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	34 297 231	22 573 225	11 724 006	9 943 509	1 780 497
Захід і Центр	14 731 646	12 020 627	2 711 019	2 008 702	702 317
Захід	4 613 530	3 909 393	704 137	458 003	246 134
Волинська	514 055	462 707	51 348	42 986	8362
Закарпатська	506 464	374 760	131 704	43 143	88 561
Івано-Франківська	589 016	523 557	65 459	53 925	11 534
Львівська	1 612 012	1 366 201	245 811	188 923	56 888
Рівненська	526 681	464 439	62 242	49 518	12 724
Тернопільська	470 887	440 283	30 604	24 011	6 593
Чернівецька	394 415	277 446	116 969	55 497	61 472
Центр	10 118 116	8 111 234	2 006 882	1 550 699	456 183
Вінницька	842 523	706 713	135 810	94 539	41 271
Житомирська	813 500	630 049	183 451	105 973	77 478
Київ	2 572 212	1863 674	708 538	536 707	171 831
Київська	1 031 587	864 010	167 577	139 523	28 054
Кіровоградська	730 382	594 496	135 886	114 927	20 959
Полтавська	981 161	805 498	175 663	152 223	23 440
Сумська	877 916	723 432	154 484	141 098	13 386
Хмельницька	717 046	599 755	117 291	76 330	40 961
Черкаська	801 941	678 102	123 839	105 223	18 616
Чернігівська	749 848	645 505	104 343	84 156	20 187
Південь і Схід	19 565 585	10 552 598	9 012 987	7 934 807	1 078 180
Південь	9 821 210	5 543 301	4 277 909	3 662 491	615 418
Дніпропетровська	3 218 479	2 197 851	1 020 628	872 414	148 214
Запорізька	1 567 839	942 706	625 133	554 270	70 863
Миколаївська	870 350	612 409	257 941	214 425	43 516
Одеська	1 725 049	883 831	841 218	621 246	219 972
Херсонська	755 224	533 085	222 139	188 213	33 926
Крим (АРК і Севастополь)	1 684 269	373 419	1 310 850	1 211 923	98 927
АР Крим	1 309 647	298 153	1 011 494	931 099	80 395
Севастополь	374 622	75 266	299 356	280 824	18 532
Схід	9 744 375	5 009 297	4 735 078	4 272 316	462 762
Донецька	4 791 165	2 329 669	2 461 496	2 199 688	261 808
Луганська	2 464 785	1 214 442	1 250 343	1 162 160	88 183
Харківська	2 488 425	1 465 186	1 023 239	910 468	112 771

Таблиця 2.2.2.

Чисельність всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	32 290 729	23 658 227	8 632 502	7 236 704	1 395 798
Захід і Центр	14 334 807	12 677 550	1 657 257	1 173 579	483 678
Захід	4 499 970	4 088 356	411 614	229 676	181 938
Волинська	526 711	499 139	27 572	22 161	5 411
Закарпатська	460 429	356 711	103 718	25 866	77 852
Івано-Франківська	586 126	554 946	31 180	22 605	8 575
Львівська	1 533 976	1 410 494	123 482	89 017	34 465
Рівненська	544 074	509 728	34 346	26 465	7 881
Тернопільська	480 391	460 970	19 421	11 717	7 704
Чернівецька	368 263	296 368	71 895	31 845	40 050
Центр	9 834 837	8 589 194	1 245 643	943 903	301 740
Вінницька	809 078	738 453	70 625	54 776	15 849
Житомирська	772 679	670 751	101 928	58 448	43 480
Київ	2 566 953	2 110 767	456 186	337 323	118 863
Київська	1 041 556	933 110	108 446	88 986	19 460
Кіровоградська	675 172	597 001	78 171	64 769	13 402
Полтавська	944 253	833 567	110 686	96 005	14 681
Сумська	837 920	732 449	105 471	86 423	19 048
Хмельницька	723 431	656 382	67 049	41 931	25 118
Черкаська	747 259	668 535	78 724	62 138	16 586
Чернігівська	716 536	648 179	68 357	53 104	15 253
Південь і Схід	17 955 922	10 980 677	6 975 245	6 063 125	912 120

	1	2	3	4	5
Південь	9 160 694	5 839 470	3 321 224	2 770 026	551 198
Дніпропет-ровська	2 951 536	2 274 410	677 126	582 657	94 469
Запорізька	1 452 828	999 327	453 501	395 497	58 004
Миколаївська	835 012	653 015	181 997	150 438	31 559
Одеська	1 604 669	1 000 104	604 565	430 184	174 381
Херсонська	702 291	551 203	151 088	123 835	27 253
Крим (АРК і Севас-тополь):	1 614 358	361 411	1 252 947	1 087 415	165 532
АР Крим	1 258 720	282 827	975 893	829 839	146 054
Севастополь	355 638	78 584	277 054	257 576	19 478
Схід	8 795 228	5 141 207	3 654 021	3 293 099	360 922
Донецька	4 345 373	2 391 461	1 953 912	1 755 241	198 671
Луганська	2 183 454	1 213 048	970 406	900 199	70 207
Харківська	2 266 401	1 536 698	729 703	637 659	92 044

Таблиця 2.2.3.

Зміни чисельності всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	-2 006 502	+1 085 002	-3 091 504	-2 706 805	-384 699
Захід і Центр	-396 839	+656 923	-1 053 762	-835 123	-218 639
Захід	-113 560	+178 963	-292 523	-228 327	-64 196
Волинська	+12 656	+36 432	-23 776	-20 825	-2 951
Закарпатська	-46 035	-18 049	-27 986	-17 277	-10 709
Івано-Франківська	-2 890	+31 389	-34 279	-31 320	-2 959
Львівська	-78 036	+44 293	-122 329	-99 906	-22 423
Рівненська	+17 393	+45 289	-27 896	-23 053	-4 843
Тернопільська	+9 504	+20 687	-11 183	-12 294	+1 111
Чернівецька	-26 152	+18 922	-45 074	-23 652	-21 422
Центр	-283 279	+477 960	-761 239	-606 796	-154 443
Вінницька	-33 445	+31 740	-65 185	-39 763	-25 422
Житомирська	-40 821	+40 702	-81 523	-47 525	-33 998
Київ	-5 259	+247 093	-252 352	-199 384	-52 968
Київська	+9 969	+69 100	-59 131	-50 537	-8 594
Кіровоградська	-55 210	+2 505	-57 715	-50 158	-7 557
Полтавська	-36 908	+28 069	-64 977	-56 218	-8 759
Сумська	-39 996	+9 017	-49 013	-54 675	+5 662
Хмельницька	+6 385	+56 627	-50 242	-34 399	-15 843
Черкаська	-54 682	-9 567	-45 115	-43 085	-2 030
Чернігівська	-33 312	+2 674	-35 986	-31 052	-4 934
Південь і Схід	-1 609 663	+428 079	-2 037 742	-1 871 682	-166 060
Південь	-660 516	+296 169	-956 685	-892 465	-64 220
Дніпропет-ровська	-266 943	+76 559	-343 502	-289 757	-53 745
Запорізька	-115 011	+56 621	-171 632	-158 773	-12 859
Миколаївська	-35 338	+40 606	-75 944	-63 987	-11 957
Одеська	-120 380	+116 273	-236 653	-191 062	-45 591
Херсонська	-52 933	+18 118	-71 051	-64 378	-6 673
Крим (АРК і Севастополь)	-69 911	-12 008	-57 903	-124 508	+66 605
АР Крим	-50 927	-15 326	-35 601	-101 260	+65 659
Севастополь	-18 984	+3 318	-22 302	-23 248	+946
Схід	-949 147	+131 910	-1 081 057	-979 217	-101 840
Донецька	-445 792	+61 792	-507 584	-444 447	-63 137
Луганська	-281 331	-1 394	-279 937	-261 961	-17 976
Харківська	-222 024	+71 512	-293 536	-272 809	-20 727

Таблиця 2.2.4.

Зміни чисельності всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	-5,85	+4,81	-26,37	-27,22	-21,61
Захід і Центр	-2,69	+5,46	-38,87	-41,58	-31,13
Захід	-2,46	+4,58	-41,54	-49,85	-26,08
Волинська	+2,46	+7,87	-46,30	-48,45	-35,29
Закарпатська	-9,09	-4,82	-21,25	-40,05	-12,09
Івано-Франківська	-0,49	+6,00	-52,37	-58,08	-25,65
Львівська	-4,84	+3,24	-49,77	-52,88	-39,42
Рівненська	+3,30	+9,75	-44,82	-46,55	-38,06
Тернопільська	+2,02	+4,70	-36,54	-51,20	+16,85
Чернівецька	-6,63	+6,82	-11,43	-42,62	-34,85
Центр	-2,80	+5,89	-37,93	-39,13	-33,86
Вінницька	-3,97	+4,49	-48,00	-42,06	-61,60
Житомирська	-5,02	+6,46	-44,44	-44,85	-43,88
Київ	-0,20	+13,26	-35,62	-37,15	-30,82
Київська	+0,97	+8,00	-35,29	-36,22	-30,63
Кіровоградська	-7,56	+0,42	-42,47	-43,64	-36,06
Полтавська	-3,76	+3,48	-36,99	-36,93	-37,37
Сумська	-4,56	+1,25	-31,73	-38,75	+42,30
Хмельницька	+0,89	+9,44	-42,84	-45,07	-38,68
Черкаська	-6,82	-1,41	-36,43	-40,95	-10,90
Чернігівська	-4,44	+0,41	-34,49	-36,90	-24,44
Південь і Схід	-8,23	+4,06	-22,61	-23,59	-15,40
Південь	-6,73	+5,34	-22,36	-24,37	-10,44
Дніпропетровська	-8,29	+3,48	-33,66	-33,21	-36,26
Запорізька	-7,34	+6,01	-27,46	-28,65	-18,15
Миколаївська	-4,06	+6,63	-29,44	-29,84	-27,48
Одеська	-6,98	+13,16	-28,13	-30,75	-20,73
Херсонська	-7,01	+3,40	-31,98	-34,20	-19,67
Крим (АРК і Севастополь):	-4,15	-3,22	-4,42	-10,27	+67,33
АР Крим	-3,88	-5,14	-3,52	-10,88	+81,67
Севастополь	-5,07	+4,41	-7,45	-8,28	+5,10
Схід	-9,74	+2,63	-22,83	-22,92	-22,01
Донецька	-9,30	+2,65	-20,62	-20,21	-24,12
Луганська	-11,41	-0,11	-22,39	-22,54	-20,38
Харківська	-8,92	+4,88	-28,69	-29,96	-18,38

Таблиця 2.2.5.

Етнічний склад міського населення: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1		2		3		4	
Україна	65,82	73,27	34,18	26,73	28,99	22,41	5,19	4,32
Захід і Центр	81,60	88,44	18,40	11,56	13,63	8,19	4,77	3,37
Захід	84,74	90,85	15,26	9,15	9,93	5,11	5,33	4,04
Волинська	90,01	94,76	9,99	5,24	8,36	4,21	1,63	1,03
Закарпатська	73,99	77,47	6,01	2,53	8,52	5,62	17,49	16,91
Івано-Франківська	88,89	94,68	11,11	5,32	9,15	3,86	1,96	1,46
Львівська	84,75	91,95	5,25	8,05	11,72	5,80	3,53	2,25
Рівненська	88,18	93,69	11,82	6,31	9,40	4,86	2,42	1,45
Тернопільська	93,50	95,96	6,50	4,04	5,10	2,44	1,40	1,60
Чернівецька	70,34	80,48	29,66	19,52	14,07	8,65	15,59	10,87
Центр	80,16	87,33	29,84	12,67	15,33	9,60	4,51	3,07
Вінницька	83,88	91,27	16,12	8,73	11,22	6,77	4,90	1,96
Житомирська	77,45	86,81	22,65	13,19	13,03	7,56	9,52	5,63
Київ	72,45	82,23	27,65	17,77	20,87	13,14	6,68	4,63
Київська	83,76	89,59	16,24	10,41	13,52	8,54	2,72	1,87
Кіровоградська	81,40	88,42	18,60	11,58	15,73	9,59	2,87	1,99
Полтавська	82,10	88,28	17,90	11,72	15,51	10,17	2,39	1,55
Сумська	82,40	87,41	17,60	12,59	16,07	10,31	1,53	2,28
Хмельницька	83,64	90,73	16,36	9,27	10,65	5,80	5,71	3,47
Черкаська	84,56	89,46	15,44	10,54	13,12	8,32	2,32	2,22

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1		2		3		4	
Чернігівська	86,08	90,46	13,92	9,54	11,23	7,41	2,69	2,13
Південь і Схід	53,94	61,15	46,06	38,85	40,55	33,77	5,51	5,08
Південь	56,44	63,74	43,56	36,26	37,29	30,24	6,27	6,02
Дніпропетровська	68,29	77,06	31,71	22,94	27,11	19,74	4,60	3,20
Запорізька	60,13	68,79	39,87	31,21	35,35	27,22	4,52	3,99
Миколаївська	70,36	78,20	29,64	21,80	24,64	18,02	5,00	3,78
Одеська	51,24	62,32	48,76	37,68	36,01	26,81	12,75	10,87
Херсонська	70,59	78,49	29,41	21,51	24,92	17,63	4,49	3,88
Крим (АРК і Севастополь):	22,17	22,39	77,83	77,61	71,96	67,36	5,87	10,25
АР Крим	22,77	22,47	77,23	77,53	71,10	65,93	6,13	11,60
Севастополь	20,09	22,10	79,91	77,90	74,96	72,43	4,95	5,47
Схід	51,41	58,45	48,59	41,55	43,84	37,44	4,75	4,11
Донецька	48,62	55,04	51,38	44,96	45,91	40,39	5,47	4,57
Луганська	49,27	55,56	50,73	44,44	47,15	41,23	3,58	3,21
Харківська	58,88	67,80	41,12	32,20	36,59	28,14	4,53	4,06

Таблиця 2.2.6.

Зміни етнічного складу міського населення: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4
Україна	+7,45	-7,45	-6,58	-0,87
Захід і Центр	+6,84	-6,84	-5,44	-1,40
Захід	+6,11	-6,11	-4,82	-1,29
Волинська	+4,75	-4,75	-4,15	-0,60
Закарпатська	+3,48	-3,48	-2,90	-0,58
Івано-Франківська	+5,79	-5,79	-5,29	-0,50
Львівська	+7,20	-7,20	-5,92	-1,28
Рівненська	+5,51	-5,51	-4,54	-0,97
Тернопільська	+2,46	-2,46	-2,66	+0,20
Чернівецька	+10,14	-10,14	-5,42	-4,72
Центр	+7,17	-7,17	-5,73	-1,44
Вінницька	+7,39	-7,39	-4,45	-2,94
Житомирська	+9,36	-9,36	-5,47	-3,89
Київ	+9,78	-9,78	-7,73	-2,05
Київська	+5,83	-5,83	-4,98	-0,85
Кіровоградська	+7,02	-7,02	-6,14	-0,88
Полтавська	+6,18	-6,18	-5,34	-0,84
Сумська	+5,01	-5,01	-5,76	+0,75
Хмельницька	+7,09	-7,09	-4,85	-2,24
Черкаська	+4,90	-4,90	-4,80	-0,10
Чернігівська	+4,38	-4,38	-3,82	-0,56
Південь і Схід	+7,21	-7,21	-6,78	-0,43
Південь	+7,30	-7,30	-7,05	-0,25
Дніпропетровська	+8,77	-8,77	-7,37	-1,40
Запорізька	+8,66	-8,66	-8,13	-0,53
Миколаївська	+7,84	-7,84	-6,62	-1,22
Одеська	+11,08	-11,08	-9,20	-1,88
Херсонська	+7,90	-7,90	-7,29	-0,61
Крим (АРК і Севастополь):	+0,22	-0,22	-4,60	+4,38
АР Крим	-0,30	+0,30	-5,17	+5,47
Севастополь	+2,01	-2,01	-2,53	+0,52
Схід	+7,04	-7,04	-6,40	-0,64
Донецька	+6,42	-6,42	-5,52	-0,90
Луганська	+6,29	-6,29	-5,92	-0,37
Харківська	+8,92	-8,92	-8,45	-0,47

Таблиця 2.2.7.

Відмінності в етнічному складі міського та сільського населення в 1989 та 2001 рр.: українці (1), росіяни (2), етнічні групи, крім росіян (3) (у %)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1		2		3	
Україна	-20,72	-13,77	+20,76	+15,53	-0,04	-1,76
Захід і Центр	-12,81	-6,31	+11,58	+6,57	+1,23	-0,26
Захід	-8,48	-2,46	+9,27	+4,59	-0,79	-2,13
Волинська	-8,93	-4,36	+7,64	+3,65	-4,36	+0,71
Закарпатська	-7,45	-4,80	+7,66	+4,97	-0,21	-0,17
Івано-Франківська	-10,52	-4,87	+8,78	+3,58	+1,74	+1,29
Львівська	-13,74	-6,98	+11,17	+5,47	+2,57	+1,51
Рівненська	-9,27	-4,13	+8,76	+4,28	+0,51	-0,15
Тернопільська	-5,49	-3,29	+4,72	+2,06	+0,77	+1,13
Чернівецька	-0,79	+9,18	+12,68	+7,55	-11,89	-16,73
Центр	-15,16	-8,68	+12,23	+7,02	+2,93	+1,66
Вінницька	-13,61	-6,72	+9,55	+5,44	+4,06	+1,28
Житомирська	-15,92	-7,92	+10,89	+5,87	+5,03	+2,05
Київ	-	-	-	-	-	-
Київська	-12,08	-6,84	+10,37	+5,93	+1,71	+0,91
Кіровоградська	-9,51	-4,28	+9,87	+5,34	-0,36	-1,06
Полтавська	-13,16	-7,38	+12,03	+7,06	+1,13	+0,32
Сумська	-8,04	-4,03	+7,16	+2,63	+0,88	+1,40
Хмельницька	-12,69	-6,39	+9,20	+4,56	+3,49	+1,83
Черкаська	-12,44	-7,71	+10,77	+6,25	+1,67	+1,46
Чернігівська	-11,46	-7,16	+9,36	+5,66	+2,10	+1,50
Південь і Схід	-15,19	-9,42	+18,64	+15,66	-3,45	-6,24
Південь	-11,25	-4,37	+16,09	+12,67	-4,84	-8,30
Дніпропетровська	-19,48	-13,37	+17,39	+12,38	+2,09	+0,99
Запорізька	-12,04	-8,17	+13,65	+10,08	-1,61	-1,91
Миколаївська	-15,06	-10,94	+15,13	+11,69	-0,07	-0,75
Одеська	-9,80	-1,40	+14,04	+17,60	-15,33	-16,20
Херсонська	-13,24	-8,75	+12,19	+8,83	+1,05	-0,08
Крим (АРК і Севастополь):	-11,67	-4,96	+16,00	+21,23	-4,33	-16,27
АР Крим	-11,11	-4,89	+15,34	+20,12	-4,23	-15,23
Севастополь	-11,88	-5,02	+10,91	+14,90	+0,97	-9,88
Схід	-21,09	-18,20	+20,26	+17,99	+0,83	+0,21
Донецька	-21,25	-18,41	+23,55	+21,82	-2,30	-3,41
Луганська	-19,00	-17,14	+17,35	+15,55	+1,65	+1,59
Харківська	-18,03	-13,55	+15,65	+11,56	+2,38	+1,99

Таблиця 2.2.8.

Структура міських етнічних групи: росіяни (1), етнічні групи, крім росіян (2) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
	1			2		
Україна	84,81	83,83	-0,98	15,19	16,17	+0,98
Захід і Центр	74,09	70,81	-3,28	25,91	29,19	+3,28
Захід	65,04	55,80	-9,24	34,96	44,20	+9,24
Волинська	83,72	80,38	-3,34	16,28	19,62	+3,34
Закарпатська	32,76	24,94	-7,82	67,24	75,06	+7,82
Івано-Франківська	82,38	72,50	-9,88	17,62	27,50	+9,88
Львівська	76,86	72,09	-4,77	23,14	27,91	+4,77
Рівненська	79,56	77,05	-2,51	20,44	22,95	+2,51
Тернопільська	78,46	60,33	-18,13	21,54	39,67	+18,13
Чернівецька	47,45	44,29	-3,16	52,55	55,71	+3,16
Центр	77,27	75,78	-1,49	22,73	24,22	+1,49
Вінницька	69,61	77,56	+7,95	30,39	22,44	-7,95
Житомирська	57,77	57,34	-0,43	42,23	42,66	+0,43
Київ	75,75	73,94	-1,81	24,25	26,06	+1,81

	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
	1			2		
Київська	83,26	82,06	-1,20	16,74	17,94	+1,20
Кіровоградська	84,58	82,86	-1,72	15,42	17,14	+1,72
Полтавська	86,66	86,74	+0,08	13,34	13,26	-0,08
Сумська	91,34	81,94	-9,40	8,66	18,06	+9,40
Хмельницька	65,08	62,54	-2,54	34,92	37,46	+2,54
Черкаська	84,97	78,93	-6,04	15,03	21,07	+6,04
Чернігівська	80,65	77,69	-2,96	19,35	22,31	+2,96
Південь і Схід	88,04	86,92	-1,12	11,96	13,08	+1,12
Південь	85,61	83,40	-2,21	14,39	16,60	+2,21
Дніпропетровська	85,48	86,05	+0,57	14,52	13,95	-0,57
Запорізька	88,66	87,20	-1,46	11,34	12,80	+1,46
Миколаївська	83,13	82,66	-0,47	16,87	17,34	+0,47
Одеська	73,85	71,16	-2,69	26,15	28,84	+2,69
Херсонська	84,73	81,96	-2,77	15,27	18,04	+2,77
Крим (АРК і Севастополь):	92,45	86,79	-5,66	7,55	13,21	+5,66
АР Крим	92,05	85,03	-7,02	7,95	14,97	+7,02
Севастополь	93,81	92,97	-0,84	6,19	7,03	+0,84
Схід	90,23	90,12	-0,11	9,77	9,88	+0,11
Донецька	89,36	89,83	+0,47	10,64	10,17	-0,47
Луганська	92,95	92,77	-0,18	7,05	7,23	+0,18
Харківська	88,98	87,39	-1,59	11,02	12,61	+1,59

Таблиця 2.2.9.

Територіальне розміщення всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Захід і Центр	42,95	53,25	23,12	20,20	39,44
Захід	13,45	17,32	6,00	4,60	13,82
Волинська	1,50	2,05	0,44	0,43	0,47
Закарпатська	1,48	1,66	1,12	0,43	4,97
Івано-Франківська	1,72	2,32	0,55	0,54	0,65
Львівська	4,70	6,05	2,10	1,90	3,20
Рівненська	1,53	2,06	0,53	0,50	0,71
Тернопільська	1,37	1,95	0,26	0,24	0,37
Чернівецька	1,15	1,23	1,00	0,56	3,45
Центр	29,50	35,93	17,12	15,60	25,62
Вінницька	2,45	3,13	1,16	0,95	2,32
Житомирська	2,37	2,79	1,56	1,06	4,35
Київ	7,50	8,26	6,04	5,40	9,65
Київська	3,01	3,83	1,43	1,40	1,57
Кіровоградська	2,13	2,63	1,16	1,16	1,18
Полтавська	2,86	3,57	1,50	1,53	1,32
Сумська	2,56	3,20	1,32	1,42	0,75
Хмельницька	2,09	2,66	1,00	0,77	2,30
Черкаська	2,34	3,00	1,06	1,06	1,05
Чернігівська	2,19	2,86	0,89	0,85	1,13
Південь і Схід	57,05	46,75	76,88	79,80	60,56
Південь	28,64	24,56	36,49	36,83	34,57
Дніпропетровська	9,39	9,74	8,71	8,77	8,32
Запорізька	4,57	4,18	5,33	5,57	3,98
Миколаївська	2,54	2,71	2,20	2,16	2,44
Одеська	5,03	3,92	7,18	6,25	12,36
Херсонська	2,20	2,36	1,89	1,89	1,91
Крим (АРК і Севастополь):	4,91	1,65	11,18	12,19	5,56
АР Крим	3,82	1,32	8,63	9,36	4,52
Севастополь	1,09	0,33	2,55	2,83	1,04
Схід	28,41	22,19	40,39	42,97	25,99
Донецька	13,97	10,32	21,00	22,12	14,71
Луганська	7,19	5,38	10,66	11,69	4,95
Харківська	7,25	6,49	8,73	9,16	6,33

Таблиця 2.2.10.

Територіальне розміщення всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Захід і Центр	44,39	53,59	19,20	16,22	34,65
Захід	13,93	17,28	4,77	3,17	13,03
Волинська	1,63	2,11	0,32	0,31	0,39
Закарпатська	1,43	1,51	1,20	0,36	5,58
Івано-Франківська	1,81	2,35	0,36	0,31	0,61
Львівська	4,75	5,96	1,43	1,23	2,47
Рівненська	1,68	2,15	0,40	0,36	0,56
Тернопільська	1,49	1,95	0,23	0,16	0,55
Чернівецька	1,14	1,25	0,83	0,44	2,87
Центр	30,46	36,31	14,43	13,05	21,62
Вінницька	2,51	3,12	0,82	0,76	1,14
Житомирська	2,39	2,84	1,18	0,81	3,12
Київ	7,95	8,92	5,28	4,66	8,52
Київська	3,23	3,94	1,26	1,23	1,39
Кіровоградська	2,09	2,52	0,91	0,90	0,96
Полтавська	2,93	3,52	1,28	1,33	1,05
Сумська	2,59	3,10	1,22	1,19	1,36
Хмельницька	2,24	2,78	0,78	0,58	1,80
Черкаська	2,31	2,83	0,91	0,86	1,19
Чернігівська	2,22	2,74	0,79	0,73	1,09
Південь і Схід	55,61	46,41	80,80	83,78	65,35
Південь	28,37	24,68	38,47	38,28	39,49
Дніпропетровська	9,14	9,61	7,84	8,05	6,77
Запорізька	4,50	4,22	5,25	5,46	4,16
Миколаївська	2,59	2,76	2,11	2,08	2,26
Одеська	4,97	4,23	7,00	5,94	12,49
Херсонська	2,17	2,33	1,75	1,71	1,95
Крим (АРК і Севастополь):	5,00	1,53	14,52	15,03	11,86
АР Крим	3,90	1,20	11,31	11,47	10,46
Севастополь	1,10	0,33	3,21	3,56	1,40
Схід	27,24	21,73	42,33	45,50	25,86
Донецька	13,46	10,11	22,64	24,25	14,23
Луганська	6,76	5,13	11,24	12,44	5,03
Харківська	7,02	6,49	8,45	8,81	6,60

Таблиця 2.2.11.

Зміни територіального розміщення всього міського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4	5
Захід і Центр	+1,44	+0,34	-3,92	-3,98	-4,79
Захід	+0,48	-0,04	-1,23	-1,43	-0,79
Волинська	+0,13	+0,06	-0,12	-0,12	-0,08
Закарпатська	-0,05	-0,15	+0,08	-0,07	+0,61
Івано-Франківська	+0,09	+0,03	-0,19	-0,23	-0,04
Львівська	+0,05	-0,09	-0,67	-0,67	-0,73
Рівненська	+0,15	+0,09	-0,13	-0,14	-0,15
Тернопільська	+0,12	0,00	-0,03	-0,08	+0,18
Чернівецька	-0,01	+0,02	-0,17	-0,12	-0,58
Центр	+0,96	+0,38	-2,69	-2,55	-4,00
Вінницька	+0,06	-0,01	-0,34	-0,19	-1,18
Житомирська	+0,02	+0,05	-0,38	-0,25	-1,23
Київ	+0,45	+0,66	-0,76	-0,74	-1,13
Київська	+0,22	+0,11	-0,17	-0,17	-0,18

	1	2	3	4	5
Кіровоградська	-0,04	-0,11	-0,25	-0,26	-0,20
Полтавська	+0,07	-0,05	-0,22	-0,20	-0,27
Сумська	+0,03	-0,10	-0,10	-0,23	+0,61
Хмельницька	+0,15	+0,12	-0,22	-0,19	-0,50
Черкаська	-0,03	-0,17	-0,15	-0,20	+0,14
Чернігівська	+0,03	-0,12	-0,10	-0,12	-0,04
Південь і Схід	-1,44	-0,34	+3,92	+3,98	+4,79
Південь	-0,27	+0,12	+1,98	+1,45	+4,92
Дніпропетровська	-0,25	-0,13	-0,87	-0,72	-1,55
Запорізька	-0,07	+0,04	-0,08	-0,10	+0,18
Миколаївська	+0,05	+0,05	-0,09	-0,08	-0,18
Одеська	-0,06	+0,31	-0,18	-0,31	+0,13
Херсонська	-0,03	-0,03	-0,14	-0,18	+0,04
Крим (АРК і Севастополь):	+0,09	-0,12	+3,34	+2,84	+6,30
АР Крим	+0,08	-0,12	+2,68	+2,11	+5,94
Севастополь	+0,01	0,00	+0,66	+0,73	+0,36
Схід	-1,17	-0,46	+1,94	+2,53	-0,13
Донецька	-0,51	-0,21	+1,64	+2,13	-0,48
Луганська	-0,43	-0,25	+0,58	+0,75	+0,08
Харківська	-0,23	0,00	-0,28	-0,35	+0,27

Таблиця 2.2.12.

Рівень урбанізації всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	66,66	60,33	83,55	87,56	66,50
Захід і Центр	55,50	51,87	80,42	89,26	62,67
Захід	47,50	45,12	67,08	93,13	44,11
Волинська	48,57	46,21	89,91	91,65	81,91
Закарпатська	40,66	38,37	48,98	87,23	40,36
Івано-Франківська	41,68	38,99	93,08	94,60	86,60
Львівська	59,10	55,43	93,58	96,33	84,21
Рівненська	45,24	42,78	79,28	92,33	51,15
Тернопільська	40,46	39,09	81,44	90,23	60,11
Чернівецька	41,92	41,65	42,58	88,00	29,05
Центр	60,12	55,90	86,46	88,18	81,07
Вінницька	43,86	40,20	83,40	84,05	81,97
Житомирська	52,91	48,24	79,26	87,26	70,42
Київ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Київська	53,33	49,96	81,69	83,08	75,43
Кіровоградська	59,47	56,78	75,03	79,77	56,36
Полтавська	56,11	52,42	82,83	85,06	70,77
Сумська	61,50	59,27	74,63	74,24	78,92
Хмельницька	47,13	43,63	79,89	86,72	69,67
Черкаська	52,51	49,08	85,05	86,03	79,89
Чернігівська	53,08	49,96	86,47	87,15	83,76
Південь і Схід	78,55	74,08	84,53	87,15	69,26
Південь	72,41	68,63	77,96	82,19	59,68
Дніпропетровська	83,17	79,36	92,76	93,23	90,07
Запорізька	75,59	72,07	81,61	83,46	69,55
Миколаївська	65,52	61,02	79,44	83,12	65,19
Одеська	65,74	61,69	70,60	86,40	46,56
Херсонська	61,05	56,90	74,04	75,43	67,17
Крим (АРК і Севастополь):	69,30	59,66	72,64	74,37	56,51
АР Крим	64,28	54,73	67,76	69,64	51,61
Севастополь	95,32	92,75	95,99	95,97	96,20
Схід	85,90	81,21	91,50	91,89	88,06
Донецька	90,20	86,49	94,01	94,97	86,62
Луганська	86,27	81,93	90,95	90,86	92,09
Харківська	78,38	73,52	86,59	86,37	88,45

Таблиця 2.2.13.

Рівень урбанізації всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	66,94	63,02	80,68	86,83	59,02
<i>Захід і Центр</i>	<i>56,89</i>	<i>55,19</i>	<i>74,41</i>	<i>86,94</i>	<i>55,13</i>
Захід	47,10	46,44	54,91	89,78	36,85
Волинська	49,82	48,70	85,47	88,18	75,92
Закарпатська	36,70	35,31	42,42	83,46	36,47
Івано-Франківська	41,68	40,47	89,37	90,69	86,08
Львівська	58,86	57,08	91,52	96,17	81,37
Рівненська	46,44	45,37	71,49	87,84	43,99
Тернопільська	42,20	41,40	77,73	82,55	71,40
Чернівецька	40,07	43,01	31,26	84,07	20,85
Центр	62,86	60,62	84,30	86,27	78,66
Вінницька	45,87	44,11	78,64	81,15	71,05
Житомирська	55,62	53,45	75,76	84,89	66,29
Київ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Київська	57,20	55,38	79,59	81,40	72,25
Кіровоградська	59,98	58,84	70,37	77,17	49,35
Полтавська	58,24	56,28	79,04	82,01	63,92
Сумська	64,62	63,58	72,87	71,04	82,55
Хмельницька	50,71	49,01	76,79	82,73	68,57
Черкаська	53,44	51,38	81,05	82,22	76,95
Чернігівська	57,27	56,10	84,69	85,37	82,43
<i>Південь і Схід</i>	<i>77,93</i>	<i>75,36</i>	<i>82,33</i>	<i>86,81</i>	<i>61,31</i>
Південь	71,68	70,31	74,21	81,33	51,53
Дніпропетровська	82,88	80,49	92,07	92,85	87,54
Запорізька	75,40	73,26	80,59	82,96	67,47
Миколаївська	66,12	63,13	79,66	84,74	61,97
Одеська	65,35	64,84	66,19	84,59	43,08
Херсонська	59,89	57,32	71,57	74,96	59,38
Крим (АРК і Севастополь):	67,23	62,67	68,67	74,97	44,24
АР Крим	62,19	57,46	63,71	70,70	41,56
Севастополь	94,30	93,09	94,64	95,42	85,50
Схід	85,71	82,06	91,43	92,03	86,33
Донецька	90,05	87,15	93,87	95,17	83,82
Луганська	85,96	82,39	90,88	90,76	92,39
Харківська	78,26	75,01	86,14	85,93	87,59

Таблиця 2.2.14.

Зміни рівня урбанізації всього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	+0,28	+2,69	-2,87	-0,73	-7,48
<i>Захід і Центр</i>	<i>+1,39</i>	<i>+3,32</i>	<i>-6,01</i>	<i>-2,32</i>	<i>-7,54</i>
Захід	-0,40	+1,32	-12,17	-3,35	-7,26
Волинська	+1,25	+2,49	-4,44	-3,47	-5,99
Закарпатська	-3,96	-3,06	-6,56	-3,77	-3,89
Івано-Франківська	0,00	+1,48	-3,71	-3,91	-0,52
Львівська	-0,24	+1,65	-2,06	-0,16	-2,84
Рівненська	+1,20	+2,59	-7,79	-4,49	-7,16
Тернопільська	+1,74	+2,31	-3,71	-7,68	+11,29
Чернівецька	-1,85	+1,36	-11,32	-3,93	-8,20
Центр	+2,74	+4,72	-2,16	-1,91	-2,41
Вінницька	+2,01	+3,91	-4,76	-2,90	-10,92
Житомирська	+2,71	+5,21	-3,50	-2,37	-4,13

	1	2	3	4	5
Київ	-	-	-	-	-
Київська	+3,87	+5,42	-2,10	-1,68	-3,18
Кіровоградська	+0,51	+2,06	-4,66	-2,60	-7,01
Полтавська	+2,13	+3,86	-3,79	-3,05	-6,85
Сумська	+3,12	+4,31	-1,76	-3,20	+3,63
Хмельницька	+3,58	+5,38	-3,10	-3,99	-1,10
Черкаська	+0,93	+2,30	-4,00	-3,81	-2,94
Чернігівська	+4,19	+6,14	-1,78	-1,78	-1,33
Південь і Схід	-0,62	+1,28	-2,20	-0,34	-7,95
Південь	-0,73	+1,68	-3,75	-0,86	-8,15
Дніпропетровська	-0,29	+1,13	-0,69	-0,38	-2,53
Запорізька	-0,19	+1,19	-1,02	-0,50	-2,08
Миколаївська	+0,60	+2,11	+0,22	+1,62	-3,22
Одеська	-0,39	+3,15	-4,41	-1,81	-3,48
Херсонська	-1,16	+0,42	-2,47	-0,47	-7,79
Крим (АРК і Севастополь):	-2,07	+3,01	-3,97	+0,60	-12,27
АР Крим	-2,09	+2,73	-4,05	+1,06	-10,05
Севастополь	-1,02	+0,34	-1,35	-0,55	-10,70
Схід	-0,19	+0,85	-0,07	+0,14	-1,73
Донецька	-0,15	+0,66	-0,14	+0,20	-2,80
Луганська	-0,31	+0,46	-0,07	-0,10	+0,30
Харківська	-0,12	+1,49	-0,45	-0,44	-0,86

Таблиця 2.2.15.

Частка українців (1), росіян (2), україномовного населення (3), російськомовного населення (4) серед усього населення та частка російськомовних серед українців (5) у обласних центрах, Києві, Сімферополі та Севастополі в 1989 та 2001 рр. (у %)

	1		2		3		4		5	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Україна	62,19	71,68	31,55	23,62	46,99	54,37	51,41	43,50	25,42	25,93
Захід і Центр	76,24	85,26	17,89	10,83	68,00	80,16	30,39	17,86	12,11	8,14
Захід	79,57	88,57	14,58	7,73	77,84	89,02	19,43	8,93	3,50	1,52
Луцьк	85,98	92,52	11,86	6,16	85,05	92,87	14,29	6,79	2,18	0,98
Ужгород	69,81	77,83	14,33	9,61	66,83	80,52	19,85	12,40	5,48	3,13
Івано-Франківськ	80,38	92,25	16,58	6,02	78,49	92,65	20,40	6,38	3,28	0,76
Львів	79,13	88,12	16,07	8,91	77,64	88,48	20,61	9,95	3,10	1,38
Рівне	84,21	91,56	13,08	6,77	82,71	92,08	16,43	7,48	3,01	1,27
Тернопіль	91,21	94,07	7,17	3,43	91,32	94,80	8,22	3,37	0,92	0,39
Чернівці	66,54	79,86	17,75	11,29	62,58	79,20	30,18	15,27	8,84	4,23
Центр	74,89	83,92	19,24	12,08	64,01	76,57	34,85	21,48	15,82	10,97
Вінниця	77,40	87,22	16,36	10,18	71,77	84,73	27,20	14,36	8,53	4,95
Житомир	71,76	82,92	16,74	10,30	68,90	83,18	30,01	16,27	11,81	7,12
Київ	72,45	82,23	20,87	13,14	57,63	72,15	41,13	25,17	21,22	14,17
Кіровоград	76,93	85,84	19,50	11,98	69,44	79,43	29,62	19,91	10,79	9,47
Полтава	79,78	87,73	17,48	10,61	75,98	85,39	22,95	14,06	5,51	4,49
Суми	79,38	84,50	18,93	12,50	71,43	77,29	27,80	20,35	10,60	10,19
Хмельницький	78,95	88,35	14,16	7,93	75,33	88,39	23,40	10,36	7,67	2,94
Черкаси	76,39	83,30	20,55	13,15	70,22	79,05	28,99	18,68	8,77	6,64
Чернігів	80,15	86,27	15,83	10,63	65,21	74,01	33,62	24,50	19,00	15,36
Південь і Схід	49,92	58,87	43,47	35,68	28,64	30,05	69,76	67,67	43,18	50,22
Південь	53,05	61,98	39,95	32,04	32,33	35,54	66,09	61,80	39,64	43,94
Дніпропетровськ	62,51	72,32	31,00	23,71	41,81	45,87	56,92	53,08	33,73	37,86
Запоріжжя	61,31	70,64	34,18	25,53	41,60	41,64	57,23	56,83	32,81	42,23
Миколаїв	63,21	72,68	31,20	23,07	36,50	42,17	62,37	56,81	42,84	43,44
Одеса	48,88	61,66	39,38	28,89	24,61	30,41	72,87	64,75	50,19	52,02
Херсон	66,00	75,70	29,18	20,69	45,52	53,36	53,27	45,34	31,69	31,08
Сімферополь	21,71	20,75	71,63	66,83	8,30	6,24	89,97	85,57	62,09	70,68
Севастополь	20,09	22,13	74,96	72,71	8,01	6,48	90,42	91,41	58,60	71,04
Схід	48,70	54,20	48,70	41,14	23,15	21,80	75,23	76,51	49,34	61,03
Донецьк	39,44	46,55	53,58	48,20	17,41	11,14	80,57	87,83	56,20	76,87
Луганськ	41,85	49,55	54,25	47,40	17,23	13,72	81,63	85,33	59,34	73,32
Харків	50,38	60,99	43,61	34,25	28,94	31,77	69,56	65,86	43,07	49,46

Таблиця 2.2.16.

Зміни частки українців (1), росіян (2), україномовного населення (3), російськомовного населення (4) серед усього населення та частки російськомовних серед українців (5) у обласних центрах, Києві, Сімферополі та Севастополі за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	+9,49	-7,93	+7,38	-7,91	+0,51
Захід і Центр	+9,02	-7,06	+12,16	-12,53	-3,97
Захід	+9,00	-6,85	+11,18	-10,50	-1,98
Луцьк	+6,54	-5,70	+7,83	-7,50	-1,20
Ужгород	+8,02	-10,24	+13,69	-7,45	-2,35
Івано-Франківськ	+11,87	-10,56	+14,16	-14,02	-2,52
Львів	+8,99	-7,16	+10,84	-10,66	-1,72
Рівне	+7,35	-6,31	+9,37	-8,95	-1,74
Тернопіль	+2,86	-3,74	+3,48	-4,85	-0,53
Чернівці	+13,32	-6,46	+16,62	-14,91	-4,61
Центр	+9,03	-7,16	+12,56	-13,37	-4,85
Вінниця	+9,82	-6,18	+12,96	-12,84	-3,58
Житомир	+11,16	-6,44	+14,28	-13,74	-4,69
Київ	+9,78	-7,73	+14,52	-15,96	-7,05
Кіровоград	+8,91	-7,52	+9,99	-9,71	-1,32
Полтава	+7,95	-6,87	+9,41	-8,89	-1,02
Суми	+5,12	-6,43	+5,86	-7,45	-0,41
Хмельницький	+9,40	-6,23	+13,06	-13,04	-4,73
Черкаси	+6,91	-7,40	+8,83	-10,31	-2,13
Чернігів	+6,12	-5,20	+8,80	-9,12	-5,96
Південь і Схід	+8,95	-7,79	+1,41	-2,09	+7,04
Південь	+8,93	-7,91	+3,21	-4,29	+4,30
Дніпропетровськ	+9,81	-7,29	+4,06	-3,84	+4,13
Запоріжжя	+9,33	-8,65	+0,04	-0,40	+9,42
Миколаїв	+9,47	-8,13	+5,67	-5,56	+0,60
Одеса	+12,78	-10,49	+5,80	-8,12	+1,83
Херсон	+9,70	-8,49	+7,84	-7,93	-0,61
Сімферополь	-0,96	-4,80	-2,06	-4,40	+8,59
Севастополь	+2,01	-2,53	-1,59	+1,02	+12,65
Схід	+8,92	-7,56	-1,35	+1,28	+11,69
Донецьк	+7,11	-5,38	-6,27	+7,26	+20,67
Луганськ	+7,70	-6,85	-3,51	+3,70	+13,98
Харків	+10,61	-9,36	+3,00	-3,70	+6,39

Таблиця 2.2.17.

Рівень частки українців (І) та україномовного населення (ІІ) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) в 1989 році (у %)

	І			ІІ		
	1	2	3	1	2	3
Україна	72,73	65,82	62,19	64,67	54,10	46,99
Захід і Центр	87,30	81,60	76,24	84,91	77,01	68,00
Захід	89,19	84,74	79,57	89,19	84,16	77,84
Волинська	94,60	90,01	85,98	94,49	89,66	85,05
Закарпатська	78,41	73,99	69,81	78,10	73,45	66,83
Івано-Франківська	95,02	88,89	80,38	94,87	88,44	78,49
Львівська	90,37	84,75	79,13	90,13	84,10	77,64
Рівненська	93,26	88,18	84,21	93,95	87,75	82,71
Тернопільська	96,77	93,50	91,21	97,26	93,99	91,32
Чернівецька	70,80	70,34	66,54	70,81	68,11	62,58
Центр	86,21	80,16	74,89	82,44	73,75	64,01
Вінницька	91,52	83,88	77,40	90,68	81,49	71,77
Житомирська	84,94	77,45	71,76	87,17	78,05	68,90
Київ і Київська	79,26	75,69	72,45	70,83	64,51	57,63
Київська	89,40	83,76	-	88,39	81,68	-
Кіровоградська	85,25	81,40	76,93	83,33	77,66	69,44

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
Полтавська	87,87	82,10	79,78	85,90	78,40	75,98
Сумська	85,50	82,40	79,38	78,06	72,66	71,43
Хмельницька	90,35	83,64	78,95	91,31	83,75	75,33
Черкаська	90,47	84,56	76,39	89,10	81,79	70,22
Чернігівська	91,46	86,08	80,15	85,73	78,01	65,21
Південь і Схід	57,19	53,94	49,92	43,09	36,86	28,64
Південь	59,55	56,44	53,05	47,98	41,62	32,33
Дніпропетровська	71,57	68,29	62,51	61,60	56,06	41,81
Запорізька	63,07	60,13	61,31	49,34	42,87	41,60
Миколаївська	75,55	70,36	63,21	64,24	53,30	36,50
Одеська	54,60	51,24	48,88	41,22	31,53	24,61
Херсонська	75,75	70,59	66,00	67,75	57,61	45,52
АР Крим	26,74	22,17	21,71	14,64	10,00	8,30
Севастополь	20,65	20,09	20,09	8,61	8,01	8,01
Схід	54,38	51,41	48,70	37,24	32,06	23,15
Донецька	50,71	48,62	39,44	30,56	27,13	17,41
Луганська	51,88	49,27	41,85	34,86	30,20	17,23
Харківська	62,78	58,88	50,38	50,55	43,39	28,94

Таблиця 2.2.18.

Рівень частки українців (I) та україномовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) в 2001 році (у %)

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
Україна	77,82	73,27	71,68	67,53	58,51	54,37
Захід і Центр	91,16	88,44	85,26	89,86	85,80	80,16
Захід	92,15	90,85	88,57	92,69	91,46	89,02
Волинська	96,95	94,76	92,52	97,26	95,20	92,87
Закарпатська	80,51	77,47	77,83	81,00	78,48	80,52
Івано-Франківська	97,52	94,68	92,25	97,80	95,21	92,65
Львівська	94,82	91,95	88,12	95,32	92,59	88,48
Рівненська	95,90	93,69	91,56	97,00	94,40	92,08
Тернопільська	97,80	95,96	94,07	98,34	96,71	94,80
Чернівецька	74,98	80,48	79,86	75,57	80,50	79,20
Центр	90,55	87,33	83,92	88,13	83,21	76,57
Вінницька	94,91	91,27	87,22	94,81	90,60	84,73
Житомирська	90,32	86,81	82,92	93,02	88,98	83,18
Київ і Київська	86,50	84,35	82,23	80,50	76,96	72,15
Київська	92,52	89,59	-	92,27	88,83	-
Кіровоградська	90,13	88,42	85,84	88,89	85,74	79,43
Полтавська	91,36	88,28	87,73	89,98	85,49	85,39
Сумська	88,84	87,41	84,50	83,30	80,21	77,29
Хмельницька	93,88	90,73	88,35	95,24	92,16	88,39
Черкаська	93,05	89,46	83,30	92,49	88,08	79,05
Чернігівська	93,47	90,46	86,27	89,05	84,10	74,01
Південь і Схід	63,23	61,15	58,87	43,11	36,73	30,05
Південь	64,98	63,74	61,98	50,47	45,07	35,54
Дніпропетровська	79,35	77,06	72,32	67,00	62,07	45,87
Запорізька	70,80	68,79	70,64	50,20	43,29	41,64
Миколаївська	81,91	78,20	72,68	69,20	58,76	42,17
Одеська	62,81	62,32	61,66	46,28	37,61	30,41
Херсонська	82,00	78,49	75,70	73,19	64,12	53,36
АР Крим	24,32	22,47	20,75	10,02	7,95	6,24
Севастополь	22,38	22,10	22,10	6,76	6,42	6,42
Схід	61,06	58,45	54,20	33,95	28,05	21,80
Донецька	56,87	55,04	46,55	24,10	20,21	11,14
Луганська	57,97	55,56	49,55	30,01	24,50	13,72
Харківська	70,75	67,80	60,99	53,80	46,49	31,77

Таблиця 2.2.19.

Зміни рівня частки українців (I) та україномовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) за 1989-2001 рр. (у %)

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
Україна	+5,09	+7,45	+9,49	+2,86	+4,41	+7,38
Захід і Центр	+3,86	+6,84	+9,02	+4,95	+8,79	+12,16
Захід	+2,96	+6,11	+9,00	+3,50	+7,30	+11,18
Волинська	+2,35	+4,75	+6,54	+2,77	+5,54	+7,83
Закарпатська	+2,10	+3,48	+8,02	+2,90	+5,03	+13,69
Івано-Франківська	+2,50	+5,79	+11,87	+2,94	+6,77	+14,16
Львівська	+4,45	+7,20	+8,99	+5,19	+8,49	+10,84
Рівненська	+2,64	+5,51	+7,35	+3,05	+6,65	+9,37
Тернопільська	+1,03	+2,46	+2,86	+1,08	+2,72	+3,48
Чернівецька	+4,18	+10,14	+13,32	+4,76	+12,39	+16,62
Центр	+4,34	+7,17	+9,03	+5,69	+9,46	+12,56
Вінницька	+3,39	+7,39	+9,82	+4,13	+9,11	+12,96
Житомирська	+5,38	+9,36	+11,16	+5,85	+10,93	+14,28
Київ і Київська	+7,24	+8,66	+9,78	+9,67	+12,45	+14,52
Київська	+3,12	+5,83	-	+3,88	+7,15	-
Кіровоградська	+4,88	+7,02	+8,91	+5,56	+8,08	+9,99
Полтавська	+3,49	+6,18	+7,95	+4,08	+7,09	+9,41
Сумська	+3,34	+5,01	+5,12	+5,23	+7,75	+5,86
Хмельницька	+3,53	+7,09	+9,40	+3,93	+8,41	+13,06
Черкаська	+2,58	+4,90	+6,91	+3,39	+6,29	+8,83
Чернігівська	+2,01	+4,38	+6,12	+3,32	+6,09	+8,80
Південь і Схід	+6,04	+7,21	+8,95	+0,02	-0,13	+1,41
Південь	+5,43	+7,30	+8,93	+2,49	+3,45	+3,21
Дніпропетровська	+7,78	+8,77	+9,81	+5,50	+6,01	+4,06
Запорізька	+7,73	+8,66	+9,33	+0,86	+0,42	+0,04
Миколаївська	+6,36	+7,84	+9,47	+4,96	+5,46	+5,67
Одеська	+8,21	+11,08	+12,78	+5,05	+6,08	+5,80
Херсонська	+6,25	+7,90	+9,70	+5,44	+6,51	+7,84
АР Крим	-2,42	+0,30	-0,96	-4,62	-2,05	-2,06
Севастополь	+1,73	+2,01	+2,01	-1,85	-1,59	-1,59
Схід	+6,68	+7,04	+8,92	-3,29	-4,01	-1,35
Донецька	+6,16	+6,42	+7,11	-6,46	-6,92	-6,27
Луганська	+6,09	+6,29	+7,70	-4,85	-5,70	-3,51
Харківська	+7,97	+8,92	+10,61	+3,25	+3,10	+3,00

Таблиця 2.2.20.

Зміни чисельності українців (I) та україномовного населення (II): серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) за 1989-2001 рр. (у %)

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
Україна	+0,33	+4,81	+10,13	-2,09	+1,82	+10,56
Захід і Центр	-0,87	+5,46	+11,23	+0,46	+8,41	+17,24
Захід	+1,61	+4,58	+10,53	+2,20	+6,00	+13,15
Волинська	+2,36	+7,87	+12,89	+2,82	+8,79	+14,56
Закарпатська	+3,42	-4,82	+10,96	+4,47	-2,87	+19,93
Івано-Франківська	+2,11	+6,00	+25,20	+2,57	+7,13	+28,77
Львівська	+0,26	+3,24	+2,62	+1,05	+4,77	+5,03
Рівненська	+3,47	+9,75	+17,20	+3,89	+11,13	+20,00
Тернопільська	-1,14	+4,70	+15,02	-1,11	+4,98	+15,79
Чернівецька	+3,45	+6,82	+9,94	+4,25	+10,36	+15,95
Центр	-2,35	+5,89	+11,53	-0,62	+9,67	+19,07
Вінницька	-4,77	+4,49	+8,58	-3,99	+6,77	+13,74
Житомирська	-3,93	+6,46	+11,83	-3,57	+8,29	+16,83
Київ і Київська	+5,64	+11,59	+13,26	+10,66	+19,45	+24,94
Київська	-2,57	+8,00	-	-1,72	+9,79	-

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
Кіровоградська	-3,09	+0,42	+4,09	-2,22	+2,06	+6,69
Полтавська	-3,61	+3,48	+9,24	-2,90	+4,95	+11,64
Сумська	-5,61	+1,25	+6,22	-3,06	+5,37	+7,98
Хмельницька	-2,58	+9,44	+20,01	-2,21	+11,03	+25,84
Черкаська	-5,83	-1,41	+10,46	-4,96	+0,35	+14,03
Чернігівська	-10,58	+0,41	+9,74	-9,12	+3,02	+15,71
Південь і Схід	+2,28	+4,06	+8,65	-7,44	-8,55	-3,31
Південь	+2,82	+5,34	+8,16	-0,89	+0,99	+1,77
Дніпропетровська	+2,03	+3,48	+3,89	+0,25	+1,52	-1,47
Запорізька	+4,29	+6,01	+6,32	-5,47	-6,43	-7,63
Миколаївська	+3,07	+6,63	+16,95	+2,41	+5,77	+17,54
Одеська	+7,65	+13,16	+16,14	+5,06	+10,95	+13,75
Херсонська	+2,63	+3,40	+5,30	+2,42	+3,49	+7,59
АР Крим	-9,65	-5,14	-5,46	-32,01	-27,64	-25,71
Севастополь	+4,03	+4,41	+4,41	-24,70	-23,90	-23,90
Схід	+1,57	+2,63	+9,49	-17,53	-21,03	-13,85
Донецька	+1,88	+2,65	+7,90	-28,35	-32,42	-41,51
Луганська	-0,66	-0,11	+10,41	-23,46	-28,14	-25,74
Харківська	+2,80	+4,88	+10,11	-2,91	-2,42	-0,15

Таблиця 2.2.21.

Рівень частки росіян (I) та російськомовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) в 1989 році (у %)

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
Україна	22,07	28,99	31,55	32,84	44,14	51,41
Захід і Центр	8,48	13,63	17,89	12,92	21,27	30,39
Захід	5,06	9,93	14,58	6,36	12,58	19,43
Волинська	4,43	8,36	11,86	5,12	9,75	14,29
Закарпатська	3,97	8,52	14,33	5,02	10,95	19,85
Івано-Франківська	4,04	9,15	16,58	4,76	10,84	20,40
Львівська	7,15	11,72	16,07	8,82	14,48	20,61
Рівненська	4,61	9,40	13,08	5,57	11,47	16,43
Тернопільська	2,29	5,10	7,17	2,52	5,64	8,22
Чернівецька	6,70	14,07	17,75	10,50	22,94	30,18
Центр	10,45	15,33	19,24	16,70	25,23	34,85
Вінницька	5,86	11,22	16,36	8,63	17,43	27,20
Житомирська	7,90	13,03	16,74	12,05	20,86	30,01
Київ і Київська	15,64	18,76	20,87	28,14	34,33	41,13
Київська	8,68	13,52	-	10,87	17,37	-
Кіровоградська	11,73	15,73	19,50	15,14	21,33	29,62
Полтавська	10,23	15,51	17,48	13,21	20,68	22,95
Сумська	13,31	16,07	18,93	21,35	26,66	27,80
Хмельницька	5,78	10,65	14,16	7,97	15,21	23,40
Черкаська	8,01	13,12	20,55	10,31	17,44	28,99
Чернігівська	6,83	11,23	15,83	13,57	21,02	33,62
Південь і Схід	36,56	40,55	43,47	54,08	61,36	69,76
Південь	32,85	37,29	39,95	48,08	56,30	66,09
Дніпропетровська	24,18	27,11	31,00	37,24	42,68	56,92
Запорізька	32,02	35,35	34,18	48,81	55,85	57,23
Миколаївська	19,42	24,64	31,20	33,75	45,28	62,37
Одеська	27,40	36,01	39,38	47,07	63,88	72,87
Херсонська	20,17	24,92	29,18	30,40	40,50	53,27
АР Крим	65,62	71,20	71,63	81,26	87,16	89,97
Севастополь	74,45	74,96	74,96	89,81	90,42	90,42
Схід	40,99	43,84	48,70	61,25	66,45	75,23
Донецька	43,60	45,91	53,58	67,66	71,17	80,57
Луганська	44,77	47,15	54,25	63,90	68,51	81,63
Харківська	33,20	36,59	43,61	48,14	55,31	69,56

Таблиця 2.2.22.

Рівень частки росіян (I) та російськомовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) в 2001 році (у %)

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
Україна	17,28	22,41	23,62	29,59	39,51	43,50
Захід і Центр	5,36	8,19	10,83	7,86	12,40	17,86
Захід	2,68	5,11	7,73	2,93	5,65	8,93
Волинська	2,38	4,21	6,16	2,51	4,49	6,79
Закарпатська	2,47	5,62	9,61	2,90	6,76	12,40
Івано-Франківська	1,77	3,86	6,02	1,78	3,90	6,38
Львівська	3,55	5,80	8,91	3,77	6,20	9,95
Рівненська	2,57	4,86	6,77	2,73	5,21	7,48
Тернопільська	1,25	2,44	3,43	1,19	2,31	3,37
Чернівецька	4,12	8,65	11,29	5,27	11,46	15,27
Центр	6,99	9,60	12,08	10,86	15,48	21,48
Вінницька	3,83	6,77	10,18	4,73	8,75	14,36
Житомирська	4,96	7,56	10,30	6,57	10,54	16,27
Київ і Київська	10,18	11,81	13,14	17,76	21,01	25,17
Київська	6,00	8,54	-	7,17	10,50	-
Кіровоградська	7,46	9,59	11,98	10,02	13,58	19,91
Полтавська	7,22	10,17	10,61	9,47	14,00	14,06
Сумська	9,38	10,31	12,50	15,50	18,17	20,35
Хмельницька	3,55	5,80	7,93	4,09	6,88	10,36
Черкаська	5,41	8,32	13,15	6,66	10,66	18,68
Чернігівська	5,03	7,41	10,63	10,26	14,92	24,50
Південь і Схід	30,31	33,77	35,68	53,36	61,14	67,67
Південь	26,65	30,24	32,04	44,19	52,04	61,80
Дніпропетровська	17,62	19,74	23,71	31,92	36,82	53,08
Запорізька	24,74	27,22	25,53	48,20	55,46	56,83
Миколаївська	14,06	18,02	23,07	29,26	40,11	56,81
Одеська	20,71	26,81	28,89	41,95	57,01	64,75
Херсонська	14,09	17,63	20,69	24,86	34,10	45,34
АР Крим	58,32	65,93	66,83	76,55	84,25	85,57
Севастополь	71,58	72,43	72,43	90,56	91,44	91,44
Схід	34,87	37,44	41,14	64,77	70,62	76,51
Донецька	38,22	40,39	48,20	74,92	78,85	87,83
Луганська	39,04	41,23	47,40	68,84	74,26	85,33
Харківська	25,62	28,14	34,25	44,29	51,36	65,86

Таблиця 2.2.23.

Зміни рівня частки росіян (I) та російськомовного населення (II) серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) за 1989-2001 рр. (у %)

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
Україна	-4,79	-6,58	-7,93	-3,25	-4,63	-7,91
Захід і Центр	-3,12	-5,44	-7,06	-5,06	-8,87	-12,53
Захід	-2,38	-4,82	-6,85	-3,43	-6,93	-10,50
Волинська	-2,05	-4,15	-5,70	-2,61	-5,26	-7,50
Закарпатська	-1,50	-2,90	-10,24	-2,12	-4,19	-7,45
Івано-Франківська	-2,27	-5,29	-10,56	-2,98	-6,94	-14,02
Львівська	-3,60	-5,92	-7,16	-5,05	-8,28	-10,66
Рівненська	-2,04	-4,54	-6,31	-2,84	-6,26	-8,95
Тернопільська	-1,04	-2,66	-3,74	-1,33	-3,33	-4,85
Чернівецька	-2,58	-5,42	-6,46	-5,23	-11,48	-14,91
Центр	-3,46	-5,73	-7,16	-5,84	-9,75	-13,37
Вінницька	-2,03	-4,45	-6,18	-3,90	-8,68	-12,84
Житомирська	-2,94	-5,47	-6,44	-5,48	-10,32	-13,74
Київ і Київська	-5,46	-6,95	-7,73	-10,38	-13,32	-15,96

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
Київська	-2,68	-4,98	-	-3,88	-6,87	-
Кіровоградська	-4,27	-6,14	-7,52	-5,12	-7,75	-9,71
Полтавська	-3,01	-5,34	-6,87	-3,74	-6,68	-8,89
Сумська	-3,93	-5,76	-6,43	-5,85	-8,49	-7,45
Хмельницька	-2,23	-4,85	-6,23	-3,88	-8,33	-13,04
Черкаська	-2,60	-4,80	-7,40	-3,65	-6,78	-10,31
Чернігівська	-1,80	-3,82	-5,20	-3,31	-6,10	-9,12
Південь і Схід	-6,25	-6,78	-7,79	-0,72	-0,22	-2,09
Південь	-6,20	-7,05	-7,91	-3,89	-4,26	-4,29
Дніпропетровська	-6,56	-7,37	-7,29	-5,32	-5,86	-3,84
Запорізька	-7,28	-8,13	-8,65	-0,61	-0,39	-0,40
Миколаївська	-5,36	-6,62	-8,13	-4,49	-5,17	-5,56
Одеська	-6,69	-9,20	-10,49	-5,12	-6,87	-8,12
Херсонська	-6,08	-7,29	-8,49	-5,54	-6,40	-7,93
АР Крим	-7,30	-5,27	-4,80	-4,71	-2,91	-4,40
Севастополь	-2,87	-2,53	-2,53	+0,75	+1,02	+1,02
Схід	-6,12	-6,40	-7,56	+3,52	+4,17	+1,28
Донецька	-5,38	-5,52	-5,38	+7,26	+7,68	+7,26
Луганська	-5,73	-5,92	-6,85	+4,94	+5,75	+3,70
Харківська	-7,58	-8,45	-9,36	-3,85	-3,95	-3,70

Таблиця 2.2.24.

Зміни чисельності росіян (I) та російськомовного населення (II): серед усього населення (1), міського населення (2) та населення обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя (3) за 1989-2001 рр. (у %)

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
Україна	-26,61	-27,22	-28,46	-15,53	-15,73	-19,15
Захід і Центр	-40,01	-41,58	-39,81	-42,26	-43,28	-41,55
Захід	-47,98	-49,85	-47,40	-54,63	-56,17	-54,36
Волинська	-46,41	-48,45	-45,50	-51,16	-52,88	-50,15
Закарпатська	-37,33	-40,05	-33,22	-41,75	-43,86	-37,81
Івано-Франківська	-56,28	-58,08	-60,37	-62,87	-64,22	-65,88
Львівська	-52,56	-52,88	-48,92	-59,12	-59,28	-55,52
Рівненська	-43,82	-46,55	-44,19	-50,70	-53,02	-50,94
Тернопільська	-46,66	-51,20	-46,70	-53,79	-58,26	-54,31
Чернівецька	-39,93	-42,62	-41,71	-50,97	-53,33	-53,64
Центр	-37,78	-39,13	-37,48	-39,54	-40,35	-38,65
Вінницька	-39,99	-42,06	-40,02	-49,60	-51,78	-49,12
Житомирська	-43,31	-44,85	-40,45	-50,71	-52,03	-47,53
Київ і Київська	-36,61	-36,96	-37,15	-38,56	-38,73	-38,69
Київська	-34,90	-36,22	-	-37,91	-38,93	-
Кіровоградська	-41,75	-43,64	-42,69	-39,33	-41,13	-37,29
Полтавська	-34,58	-36,93	-39,70	-33,53	-34,82	-39,12
Сумська	-35,99	-38,75	-34,10	-34,04	-34,95	-26,92
Хмельницька	-42,41	-45,07	-39,95	-51,86	-54,40	-52,52
Черкаська	-38,21	-40,95	-35,19	-40,87	-43,04	-34,74
Чернігівська	-35,58	-36,90	-31,57	-33,84	-32,17	-25,68
Південь і Схід	-23,29	-23,59	-24,38	-8,73	-8,54	-10,63
Південь	-23,56	-24,37	-25,74	-13,41	-13,78	-13,43
Дніпропетровська	-32,94	-33,21	-31,30	-21,13	-21,10	-16,26
Запорізька	-28,21	-28,65	-31,07	-8,28	-7,97	-8,37
Миколаївська	-31,18	-29,84	-24,80	-17,58	-15,02	-7,35
Одеська	-29,28	-30,75	-32,45	-16,60	-16,98	-18,20
Херсонська	-33,79	-34,20	-34,90	-22,50	-21,70	-21,86
АР Крим	-11,71	-10,88	-7,74	-6,42	-6,95	-5,94
Севастополь	-7,74	-8,28	-8,28	-3,23	-4,00	-4,00
Схід	-23,04	-22,92	-22,73	-4,34	-4,07	-6,96
Донецька	-20,37	-20,21	-17,75	+0,60	+0,47	-0,34
Луганська	-22,46	-22,54	-18,52	-4,22	-3,99	-2,53
Харківська	-29,61	-29,96	-28,57	-16,08	-15,42	-13,87

Таблиця 2.2.25.

Розподіл росіян – мешканців міст за місцем народження: в Україні (1), у т. ч. в тих областях, де жили (2) та за межами України (3), в т. ч. в Російській Федерації (4) за переписом населення 2001 року (осіб, у %)

	1		2		3		4	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Україна*	4348984	60,10	3855829	53,28	2863089	39,56	2531886	34,99
Захід і Центр	467 380	39,83	333 032	28,38	705 757	60,14	601 301	51,24
Захід	86 113	37,49	69 135	30,10	143 524	62,49	118 094	51,42
Волинська	6 757	30,49	4 288	19,35	15 404	69,51	13 578	61,27
Закарпатська	10 827	41,85	7 844	30,33	15 039	58,14	12 754	49,31
Івано-Франківська	7 727	34,18	5 112	22,61	14 878	65,81	12 988	57,46
Львівська	40 155	45,11	31 288	35,15	48 840	54,87	42 770	48,05
Рівненська	9 423	35,61	6 354	24,01	17 041	64,39	14 880	56,23
Тернопільська	3 941	33,63	2 244	19,15	7 773	66,34	6 863	58,57
Чернівецька	15 010	47,13	12 005	37,70	16 822	52,82	14 261	44,78
Центр	381 267	40,39	263 897	27,96	562 233	59,56	483 207	51,19
Вінницька	23 812	43,47	18 409	33,61	30 963	56,53	26 616	48,59
Житомирська	26 524	45,38	21 008	35,94	31 921	54,61	27 025	46,23
Київ	155 260	46,03	102 094	30,27	181 737	53,88	154 936	45,93
Київська	25 809	29,00	13 800	15,51	63 174	70,99	54 212	60,92
Кіровоградська	26 533	40,97	20 066	30,98	38 236	59,03	32 582	50,30
Полтавська	32 848	34,21	21 678	22,58	63 157	65,79	54 766	57,04
Сумська	39 051	45,19	32 929	38,10	47 345	54,78	42 380	49,04
Хмельницька	14 274	34,04	9 468	22,58	27 652	65,95	23 485	56,01
Черкаська	18 937	30,48	11 714	18,85	43 175	69,48	37 139	59,77
Чернігівська	18 219	34,31	12 731	23,97	34 873	65,67	30 066	56,62
Південь і Схід	3873877	63,89	3522797	58,10	2165059	35,71	1930585	31,84
Південь	1630562	58,86	1412520	50,99	1115862	40,28	969 000	34,98
Дніпропетровська	291 155	49,97	242 819	41,67	291 400	50,01	257 463	44,19
Запорізька	237 339	60,01	204 171	51,62	158 143	39,99	138 703	35,07
Миколаївська	73 095	48,59	59 334	39,37	77 317	51,39	66 311	44,08
Одеська	277 152	64,43	248 396	57,74	153 032	35,57	124 918	29,04
Херсонська	55 947	45,18	41 592	33,59	67 854	54,79	58 302	47,08
АР Крим**	538 684	64,91	492 948	59,40	267 798	32,27	233 994	28,20
Севастополь	157 190	61,03	123 370	47,90	100 318	38,95	89 309	34,67
Схід	2243315	68,12	2110277	64,08	1049197	31,86	961 585	29,20
Донецька	1238645	70,57	1177967	67,11	516 447	29,42	474 947	27,06
Луганська	621 489	69,04	589 484	65,48	278 510	30,94	257 763	28,63
Харківська	383 181	60,09	342 826	53,76	254 240	39,87	228 875	35,89

* 24 631 особа (0,34 %) не вказали місце народження

** 23 357 осіб (2,81 %) не вказали місце народження

2.3. Мовна структура міського населення (територіальний вимір)

Таблиця 2.3.1.

Чисельність всього міського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 1989 році (осіб)

	1	2	3	4
Україна	34 297 231	18 556 776	15 137 984	602 471
Захід і Центр	14 731 646	11 344 905	3 133 298	253 443
Захід	4 613 530	3 882 858	580 305	150 367
Волинська	514 055	460 909	50 136	3 010
Закарпатська	506 464	371 981	55 468	79 015
Івано-Франківська	589 016	520 945	63 841	4 230
Львівська	1 612 012	1 355 660	233 457	22 895
Рівненська	526 681	462 163	60 394	4 124
Тернопільська	470 887	442 577	26 537	1 773
Чернівецька	394 415	268 623	90 472	35 320
Центр	10 118 116	7 462 047	2 552 993	103 076
Вінницька	842 523	686 572	146 856	9 095
Житомирська	813 500	634 899	169 699	8 902
Київ	2 572 212	1 482 264	1 058 023	31 925
Київська	1 031 587	842 657	179 153	9 777
Кіровоградська	730 382	567 196	155 770	7 416
Полтавська	981 161	769 211	202 869	9 081
Сумська	877 916	637 880	234 047	5 989
Хмельницька	717 046	600 517	109 098	7 431
Черкаська	801 941	655 918	139 847	6 176
Чернігівська	749 848	584 933	157 631	7 284

	1	2	3	4
Південь і Схід	19 565 585	7 211 871	12 004 686	349 028
Південь	9 821 210	4 087 976	5 529 617	203 617
Дніпропетровська	3 218 479	1 804 369	1 373 659	40 451
Запорізька	1 567 839	672 218	875 569	20 052
Миколаївська	870 350	463 872	394 121	12 357
Одеська	1 725 049	543 990	1 101 926	79 133
Херсонська	755 224	435 124	305 856	14 244
Крим (АРК і Севастополь):	1 684 269	168 403	1 478 486	37 380
АР Крим	1 309 647	138 392	1 139 757	31 498
Севастополь	374 622	30 011	338 729	5 882
Схід	9 744 375	3 123 895	6 475 069	145 411
Донецька	4 791 165	1 299 713	3 410 087	81 365
Луганська	2 464 785	744 357	1 688 716	31 712
Харківська	2 488 425	1 079 825	1 376 266	32 334

Таблиця 2.3.2.

Чисельність всього міського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 2001 році (осіб)

	1	2	3	4
Україна	32 290 729	18 894 536	12 756 184	640 009
Захід і Центр	14 334 807	12 299 363	1 777 116	258 328
Захід	4 499 970	4 115 791	254 342	129 837
Волинська	526 711	501 444	23 626	1 641
Закарпатська	460 429	361 318	31 142	67 969
Івано-Франківська	586 126	558 078	22 845	5 203
Львівська	1 533 976	1 420 295	95 056	18 625
Рівненська	544 074	513 607	28 376	2 091
Тернопільська	480 391	464 606	11 076	4 709
Чернівецька	368 263	296 443	42 221	29 599
Центр	9 834 837	8 183 572	1 522 774	128 491
Вінницька	809 078	733 055	70 815	5 208
Житомирська	772 679	687 544	81 399	3 736
Київ	2 566 953	1 851 994	648 653	66 306
Київська	1 041 556	925 180	109 417	6 959
Кіровоградська	675 172	578 857	91 698	4 617
Полтавська	944 253	807 275	132 222	4 756
Сумська	837 920	672 116	152 245	13 559
Хмельницька	723 431	666 752	49 744	6 935
Черкаська	747 259	658 230	79 655	9 374
Чернігівська	716 536	602 569	106 926	7 041
Південь і Схід	17 955 922	6 595 173	10 979 068	381 681
Південь	9 160 694	4 128 267	4 767 465	264 962
Дніпропетровська	2 951 536	1 831 848	1 086 832	32 856
Запорізька	1 452 828	628 963	805 767	18 098
Миколаївська	835 012	490 634	334 936	9 442
Одеська	1 604 669	603 552	914 805	86 312
Херсонська	702 291	450 299	239 480	12 512
Крим (АРК і Севастополь):	1 614 358	122 971	1 385 645	105 742
АР Крим	1 258 720	100 133	1 060 453	98 134
Севастополь	355 638	22 838	325 192	7 608
Схід	8 795 228	2 466 906	6 211 603	116 719
Донецька	4 345 373	878 282	3 426 250	40 841
Луганська	2 183 454	534 907	1 621 343	27 204
Харківська	2 266 401	1 053 717	1 164 010	48 674

Таблиця 2.3.3.

Зміни чисельності всього міського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989-2001 рр. (осіб)

	1	2	3	4
Україна	-2 006 502	+337 760	-2 381 800	+37 538
Захід і Центр	-396 839	+954 458	-1 356 182	+4 885
Захід	-113 560	+232 933	-325 963	-20 530
Волинська	+12 656	+40 535	-26 510	-1 369
Закарпатська	-46 035	-10 663	-24 326	-11 046
Івано-Франківська	-2 890	+37 133	-40 996	+973
Львівська	-78 036	+64 635	-138 401	-4 270
Рівненська	+17 393	+51 444	-32 018	-2 033
Тернопільська	+9 504	+22 029	-15 461	+2 936
Чернівецька	-26 152	+27 820	-48 251	-5 721
Центр	-283 279	+721 525	-1 030 219	+25 415
Вінницька	-33 445	+46 483	-76 041	-3 887
Житомирська	40 821	+52 645	-88 300	-5 166
Київ	-5 259	+369 730	-409 370	+34 381
Київська	+9 969	+82 523	-69 736	-2 818
Кіровоградська	-55 210	+11 661	-64 072	-2 799
Полтавська	-36 908	+38 064	-70 647	-4 325
Сумська	-39 996	+34 236	-81 802	+7 570
Хмельницька	+6 385	+66 235	-59 354	-496
Черкаська	-54 682	+2 312	-60 192	+3 198
Чернігівська	-33 312	+17 636	-50 705	-243
Південь і Схід	-1 609 663	-616 698	-1 025 607	+32 653
Південь	-660 516	+40 291	-762 152	+61 345
Дніпропетровська	-266 943	+27 479	-289 827	-7 595
Запорізька	-115 011	-43 255	-69 802	-1 954
Миколаївська	-35 338	+26 762	-59 185	-2 915
Одеська	-120 380	+59 562	-187 121	+7 179
Херсонська	-52 933	+15 175	-66 376	-1 732
Крим (АРК і Севастополь):	-69 911	-45 432	-92 841	+68 362
АР Крим	-50 927	-38 259	-79 304	+66 636
Севастополь	-18 984	-7 173	-13 537	+1 726
Схід	-949 147	-656 989	-263 466	-28 692
Донецька	-445 792	-421 431	+16 163	-40 524
Луганська	-281 331	-209 450	-67 373	-4 508
Харківська	-222 024	-26 108	-212 256	+16 340

Таблиця 2.3.4.

Зміни чисельності всього міського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4
Україна	-5,85	+1,82	-15,73	+6,23
Захід і Центр	-2,69	+8,41	-43,28	+1,93
Захід	-2,46	+6,00	-56,17	-13,65
Волинська	+2,46	+8,79	-52,88	-45,48
Закарпатська	-9,09	-2,87	-43,86	-13,98
Івано-Франківська	-0,49	+7,13	-64,22	+23,00
Львівська	-4,84	+4,77	-59,28	-18,65
Рівненська	+3,30	+11,13	-53,02	-49,30
Тернопільська	+2,02	+4,98	-58,26	+165,60
Чернівецька	-6,63	+10,36	-53,33	-16,20
Центр	-2,80	+9,67	-40,35	+24,66
Вінницька	-3,97	+6,77	-51,78	-42,74
Житомирська	-5,02	+8,29	-52,03	-58,03
Київ	-0,20	+24,94	-38,69	+107,69
Київська	+0,97	+9,79	-38,93	-28,82
Кіровоградська	-7,56	+2,06	-41,13	-37,74
Полтавська	-3,76	+4,95	-34,82	-47,63

	1	2	3	4
Сумська	-4,56	+5,37	-34,95	+126,40
Хмельницька	+0,89	+11,03	-54,40	-6,67
Черкаська	-6,82	+0,35	-43,04	+51,78
Чернігівська	-4,44	+3,02	-32,17	-3,34
Південь і Схід	-8,23	-8,55	-8,54	+9,36
Південь	-6,73	+0,99	-13,78	+30,13
Дніпропетровська	-8,29	+1,52	-21,10	-18,78
Запорізька	-7,34	-6,43	-7,97	-9,74
Миколаївська	-4,06	+5,77	-15,02	-23,59
Одеська	-6,98	+10,95	-16,98	+9,07
Херсонська	-7,01	+3,49	-21,70	-12,16
Крим (АРК і Севастополь):	-4,15	-26,98	-6,28	+182,88
АР Крим	-3,89	-27,65	-6,96	+211,56
Севастополь	-5,07	-23,90	-4,00	+29,34
Схід	-9,74	-21,03	-4,07	-19,73
Донецька	-9,30	-32,42	+0,47	-49,81
Луганська	-11,41	-28,14	-3,99	-14,22
Харківська	-8,92	-2,42	-15,42	+50,53

Таблиця 2.3.5.

Мовна структура міського населення: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1		2		3	
Україна	54,10	58,51	44,14	39,51	1,76	1,98
Захід і Центр	77,01	85,80	21,27	12,40	1,72	1,80
Захід	84,16	91,46	12,58	5,65	3,26	2,89
Волинська	89,66	95,20	9,75	4,49	0,59	0,31
Закарпатська	73,45	78,48	10,95	6,76	15,60	14,76
Івано-Франківська	88,44	95,21	10,84	3,90	0,72	0,89
Львівська	84,10	92,59	14,48	6,20	1,42	1,21
Рівненська	87,75	94,40	11,47	5,21	0,78	0,39
Тернопільська	93,99	96,71	5,64	2,31	0,37	0,98
Чернівецька	68,11	80,50	22,94	11,46	8,95	8,04
Центр	73,75	83,21	25,23	15,48	1,02	1,31
Вінницька	81,49	90,60	17,43	8,75	1,08	0,65
Житомирська	78,05	88,98	20,86	10,54	1,09	0,48
Київ	57,63	72,15	41,13	25,27	1,24	2,58
Київська	81,68	88,83	17,37	10,50	0,95	0,67
Кіровоградська	77,66	85,74	21,33	13,58	1,01	0,68
Полтавська	78,40	85,49	20,68	14,00	0,92	0,51
Сумська	72,66	80,21	26,66	18,17	0,68	1,62
Хмельницька	83,75	92,16	15,21	6,88	1,04	0,96
Черкаська	81,79	88,08	17,44	10,66	0,77	1,26
Чернігівська	78,01	84,10	21,02	14,92	0,97	0,98
Південь і Схід	36,86	36,73	61,36	61,14	1,78	2,13
Південь	41,62	45,07	56,30	52,04	2,08	2,89
Дніпропетровська	56,06	62,07	42,68	36,82	1,26	1,11
Запорізька	42,87	43,29	55,85	55,46	1,28	1,25
Миколаївська	53,30	58,76	45,28	40,11	1,42	1,13
Одеська	31,53	37,61	63,88	57,01	4,59	5,38
Херсонська	57,61	64,12	40,50	34,10	1,89	1,78
Крим (АРК і Севастополь):	10,00	7,61	87,78	85,83	2,22	6,55
АР Крим	10,57	7,95	87,03	84,25	2,40	7,80
Севастополь	8,01	6,42	90,42	91,44	1,57	2,14
Схід	32,06	28,05	66,45	70,62	1,49	1,33
Донецька	27,13	20,21	71,17	78,85	1,70	0,94
Луганська	30,20	24,50	68,51	74,26	1,29	1,24
Харківська	43,39	46,49	55,31	51,36	1,30	2,15

Таблиця 2.3.6.

Зміни мовної структури міського населення: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3
Україна	+4,41	-4,63	+0,22
Захід і Центр	+8,79	-8,87	+0,08
Захід	+7,30	-6,93	-0,37
Волинська	+5,54	-5,26	-0,28
Закарпатська	+5,03	-4,19	-0,84
Івано-Франківська	+6,77	-6,94	+0,17
Львівська	+8,49	-8,28	-0,21
Рівненська	+6,65	-6,26	-0,39
Тернопільська	+2,72	-3,33	+0,61
Чернівецька	+12,39	-11,48	-0,91
Центр	+9,46	-9,75	+0,29
Вінницька	+9,11	-8,68	-0,43
Житомирська	+10,93	-10,32	-0,61
Київ	+14,52	-15,86	-1,34
Київська	+7,15	-6,87	-0,28
Кіровоградська	+8,08	-7,75	-0,33
Полтавська	+7,09	-6,68	-0,41
Сумська	+7,75	-8,49	+0,94
Хмельницька	+8,41	-8,33	-0,08
Черкаська	+6,29	-6,78	+0,49
Чернігівська	+6,09	-6,10	+0,01
Південь і Схід	-0,13	-0,22	+0,35
Південь	+3,45	-4,26	+0,81
Дніпропетровська	+6,01	-5,86	-0,11
Запорізька	+0,42	-0,39	-0,03
Миколаївська	+5,46	-5,17	-0,29
Одеська	+6,08	-6,87	+0,79
Херсонська	+6,51	-6,40	-0,11
Крим (АРК і Севастополь):	-2,38	-1,95	+4,33
АР Крим	-2,62	-2,78	+5,40
Севастополь	-1,59	+1,02	+0,57
Схід	-4,01	+4,17	-0,16
Донецька	-6,92	+7,68	-0,76
Луганська	-5,70	+5,75	+0,05
Харківська	+3,10	-3,95	+0,85

Таблиця 2.3.7.

Відмінності в етнічному складі та мовній структурі міського населення в 1989 та 2001 рр.: українці та україномовне населення (1), росіяни та російськомовне населення (2), етнічні групи, крім росіян та населення з іншими мовами, крім української та російської (3) (у %)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1		2		3	
Україна	+11,72	+14,76	-15,15	-17,10	+3,43	+2,34
Захід і Центр	+4,59	+2,64	-7,64	-4,21	+3,05	+1,57
Захід	+0,58	-0,61	-2,65	-0,54	+2,07	+1,15
Волинська	+0,35	-0,44	-1,39	-0,28	+1,04	+0,72
Закарпатська	+0,54	-1,01	-2,43	-1,14	+1,89	+2,15
Івано-Франківська	+0,45	-0,53	-1,69	-0,04	+1,24	+0,57
Львівська	+0,65	-0,64	-2,76	-0,40	+2,11	+1,04
Рівненська	+0,43	-0,71	-2,07	-0,71	+1,64	+1,06
Тернопільська	-0,49	-0,75	-0,54	+0,13	+1,03	+0,62
Чернівецька	+2,23	-0,02	-8,87	-2,81	+6,64	+2,83
Центр	+6,41	+4,12	-9,90	-5,88	+3,49	+1,76
Вінницька	+2,39	+0,67	-6,21	-1,98	+3,82	+1,31
Житомирська	-0,60	-2,17	-7,83	-2,98	+8,43	+5,15
Київ	+14,82	+10,08	-20,26	-12,13	+5,44	+2,05
Київська	+2,08	+0,76	-3,85	-1,96	+1,77	+1,20

	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1		2		3	
Кіровоградська	+3,74	+2,68	-5,60	-3,99	+1,86	+1,31
Полтавська	+3,70	+2,79	-5,17	-3,83	+1,47	+1,04
Сумська	+9,74	+7,20	-10,59	-7,86	+0,85	+0,66
Хмельницька	-0,11	-1,43	-4,56	-1,08	+4,67	+2,51
Черкаська	+2,77	+1,38	-4,32	-2,34	+1,55	+0,96
Чернігівська	+8,07	+6,36	-9,79	-7,51	+1,72	+1,15
Південь і Схід	+17,08	+24,42	-20,81	-27,37	+3,73	+2,95
Південь	+14,82	+18,67	-19,01	-21,80	+4,19	+3,13
Дніпропетровська	+12,23	+14,99	-15,57	-17,08	+3,34	+2,09
Запорізька	+17,26	+25,50	-20,50	-28,24	+3,24	+2,74
Миколаївська	+17,06	+19,44	-20,64	-22,09	+3,58	+2,65
Одеська	+19,71	+24,71	-27,87	-30,20	+8,16	+5,49
Херсонська	+12,98	+14,37	-15,58	-16,47	+2,60	+2,10
Крим (АРК і Севастополь):	+12,17	+14,78	-15,82	-18,47	+3,65	+3,89
АР Крим	+12,20	+14,52	-15,93	-18,32	+3,73	+3,80
Севастополь	+12,08	+15,68	-15,46	-19,01	+3,38	+3,33
Схід	+19,35	+30,40	-22,61	-33,18	+3,26	+2,78
Донецька	+21,49	+34,83	-25,26	-38,46	+3,77	+3,63
Луганська	+19,07	+31,06	-21,36	-33,03	+2,29	+1,97
Харківська	+15,49	+21,31	-18,72	-23,22	+3,23	+1,91

Таблиця 2.3.8.

Відмінності в мовній структурі міського та сільського населення в 1989 та 2001 рр.: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) (у %)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1	1	2	2	3	3
Україна	-31,68	-27,28	+33,88	+30,00	-2,20	-2,72
Захід і Центр	-17,75	-9,41	+18,77	+10,53	-1,02	-1,12
Захід	-9,58	-2,32	+11,85	+5,14	-2,27	-2,82
Волинська	-9,38	-4,11	+8,99	+3,95	+0,39	+0,16
Закарпатська	-7,84	-3,99	+10,00	+6,10	-2,16	-2,11
Івано-Франківська	-11,03	-4,45	+10,42	+3,64	+0,61	+0,81
Львівська	-14,75	-6,65	+13,85	+5,90	+0,90	+0,75
Рівненська	-11,32	-4,86	+10,77	+4,64	+0,55	+0,22
Тернопільська	-5,50	-2,81	+5,24	+1,93	+0,26	+0,88
Чернівецька	-4,64	+8,23	+21,42	+10,33	-16,78	-18,56
Центр	-21,79	-13,26	+21,39	+12,44	+0,40	+0,82
Вінницька	-16,38	-7,77	+15,68	+7,42	+0,70	+0,35
Житомирська	-19,36	-9,11	+18,71	+8,93	+0,65	+0,18
Київ	-	-	-	-	-	-
Київська	-14,37	-8,04	+13,93	+7,79	+0,44	+0,25
Кіровоградська	-13,98	-7,87	+15,27	+8,89	-1,29	-1,02
Полтавська	-17,10	-10,74	+17,02	+10,85	+0,08	-0,11
Сумська	-14,02	-8,71	+13,78	+7,53	+0,24	+1,18
Хмельницька	-14,31	-6,24	+13,71	+5,66	+0,60	+0,58
Черкаська	-15,39	-9,47	+15,02	+8,60	+0,37	+0,87
Чернігівська	-16,45	-11,78	+15,88	+11,09	+0,57	+0,69
Південь і Схід	-29,05	-28,91	+33,94	+35,29	-4,89	-6,38
Південь	-23,06	-19,08	+29,80	+27,74	-6,74	-8,66
Дніпропетровська	-32,32	-28,84	+32,34	+28,67	-0,02	+0,17
Запорізька	-26,48	-28,10	+28,81	+29,54	-2,33	-1,44
Миколаївська	-31,75	-30,81	+33,45	+32,03	-1,70	-1,22
Одеська	-28,29	-25,02	+49,07	+43,46	-20,78	-18,44
Херсонська	-26,02	-22,62	+25,92	+23,04	+0,10	-0,42
Крим (АРК і Севастополь):	-11,93	-5,77	+16,74	+21,61	-4,81	-16,04
АР Крим	-11,39	-5,46	+16,15	+20,36	-4,76	-14,90
Севастополь	-12,86	-5,90	+13,10	+15,46	-0,24	-9,56
Схід	-36,73	-41,26	+36,88	+40,95	-0,15	+0,33
Донецька	-35,00	-39,10	+35,87	+39,45	-0,87	-0,35
Луганська	-33,96	-39,27	+33,58	+38,59	+0,38	+0,68
Харківська	-33,10	-33,63	+33,14	+32,51	-0,04	+1,12

3. Сільське населення

3.1. Етнічна та мовна структура сільського населення України

Таблиця 3.1.1.

Етнічний склад та мовна структура сільського населення України в 1989 та 2001 рр. (осіб)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	загальна чисельність		власна національна мова		українська мова		російська мова	
все на- селення	17 154 803	15 950 173	16 528 398	15 244 473	14 715 089	13 682 932	1 760 289	1 517 486
українці	14 845 828	13 883 466	14 542 423	13 503 135	14 542 423	13 503 135	297 951	375 500
етнічні групи	2 308 975	2 066 707	1 985 975	1 741 338	172 666	179 797	1 462 338	1 141 986
росіяни	1 412 073	1 097 437	1 351 733	1 020 268	58 942	75 613	1 351 733	1 020 268
етнічні групи, крім ро- сіян:	896 902	969 270	634 242	721 070	113 724	104 184	110 605	121 718
білоруси	90 966	61 128	41 577	17 626	21 919	21 328	27 380	22 027
молдо- вани	216 469	185 026	193 167	152 836	11 857	17 551	10 827	11 236
кримські татари	31 175	164 077	28 821	153 429	58	89	914	8 098
болгари	134 061	120 091	118 656	102 330	2 419	3 846	12 132	13 194
угорці	100 199	99 955	98 609	98 216	1 038	1 423	520	210
румун	99 721	118 588	61 685	112 395	8 171	5 167	767	429
поляки	71 011	44 484	9 016	6 880	57 613	34 990	4 057	2 367
євреї	4 080	1 506	862	78	777	546	2 393	855
вірмени	7 344	20 749	4 936	14 357	525	1 861	1 802	4 360
греки	30 193	29 675	8 506	2 961	994	1 531	20 605	24 980
татари	11 363	14 350	7 228	8 309	483	879	3 577	4 508
цигани	13 999	14 155	6 647	4 307	1 810	2 766	964	817
азербай- джанці	7 724	8 327	6 290	4 827	373	998	1 023	1 942
грузини	2 358	4 363	1 397	1 905	328	715	601	1 676
німці	11 003	8 697	3 429	1 231	1 718	2 495	5 827	4 900
гагаузи	23 193	23 369	20 734	19 724	300	652	1 767	2 434
корейці	2 016	4 287	849	870	50	336	1 111	3 006
узбеки	3 482	3 711	2 583	1 362	287	584	586	1 180
чуваші	4 570	2 863	2 323	807	167	245	2 064	1 755
мордва	4 481	2 607	1 866	577	152	233	2 444	1 784
турки	33	6 424	9	6 025	3	57	15	173
литовці	1 622	1 304	967	469	151	327	497	498
араби	18	422	5	88	5	238	4	72
словаки	1 138	1 822	643	1 116	359	635	33	18
чехи	3 359	2 335	1 776	656	845	888	725	766
казахи	1 757	1 424	1 043	322	199	318	488	689
латиші	994	901	491	270	123	269	375	331
осетини	650	797	324	293	70	125	244	329

Таблиця 3.1.2.

Зміни етнічного складу та мовної структури сільського населення України за 1989-2001 рр. (осіб, у %)

	загальна чисельність		власна національна мова		українська мова		російська мова	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
все насе- лення	-1 204 630	-7,02	-1 283 925	-7,77	-1 032 157	-7,01	-242 803	-13,79
українці	-962 362	-6,48	-1 049 288	-7,15	-1 049 288	-7,15	+77 549	+26,03
етнічні групи	-242 268	-10,49	-244 637	-12,32	+7 131	+4,13	-320 352	-21,91
росіяни	-314 636	-22,28	-331 465	-24,52	+16 671	+28,28	-331 465	-24,52
етнічні групи, крім росі- ян	+72 368	+8,07	+86 828	+13,69	-9 540	-8,39	+11 113	+10,05
білоруси	-29 838	-32,80	-23 951	-57,61	-591	-2,70	-5 353	-19,55
молдовани	-31 443	-14,53	-40 331	-20,88	+5 694	+48,02	+409	+3,78
кримські татари	+132 902	+426,31	+124 608	+432,35	+31	+53,45	+7 184	+786,00
болгари	-13 970	-10,42	-16 326	-13,76	+1 427	+58,99	-1 062	+8,75

	загальна чисельність		власна національна мова		українська мова		російська мова	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
угорці	-244	-0,24	-393	-0,40	+385	+37,09	-310	-59,62
румуні	+18 867	+18,92	+50 710	+82,21	-3 004	-36,36	-338	-44,07
поляки	-26 527	-37,36	-2 136	-23,69	-22 623	-39,27	-1 690	-41,66
євреї	-2 574	-63,09	-784	-90,95	-231	-29,73	-1 538	-64,27
вірмени	+13 405	+182,53	+9 421	+190,86	+1 326	+254,48	+2 558	+141,95
греки	-518	-1,72	-5 545	-65,19	+537	+54,02	-4 375	-21,23
татари	+2 987	+26,29	+1 081	+14,96	+396	+81,99	+931	+26,03
цигани	+156	+1,11	-2 340	-35,20	+956	+52,82	-147	-15,25
азербайджанці	+603	+7,81	-1 463	-23,26	+625	+167,56	+919	+89,83
грузини	+2 005	+85,03	+508	+36,36	+387	+117,99	+1 075	+178,87
німці	-2 306	-20,96	-2 198	-64,10	+777	+45,23	-927	-15,91
гагаузи	+176	+0,76	-1 010	-4,87	+352	+117,33	+657	+37,18
корейці	+2 271	+112,65	+21	+2,47	+286	+572,00	+1 895	+170,57
узбеки	+229	+6,58	-1 221	-47,27	+297	+103,48	+594	+101,37
чуваші	-1 707	-37,35	-1 516	-65,26	+78	+46,71	-309	-14,97
мордва	-1 874	-41,82	-1 289	-69,08	+81	+53,29	-660	-27,00
турки	+6 391	+19366,67	+6 016	+66844,44	+54	+1800,00	+158	+1053,33
литовці	-318	-19,61	-498	-51,50	+176	+116,56	+1	+0,20
араби	+404	+2244,14	+83	+1660,00	+233	+4660,00	+68	+1700,00
словаки	+684	+60,11	+473	+73,56	+276	+76,88	-15	-45,45
чехи	-1 024	-30,49	-1 120	-63,06	+43	+5,26	+41	+5,66
казахи	-333	-18,95	-721	-69,13	+119	+59,80	+201	+41,19
латиші	-93	-9,36	-221	-45,01	+146	+118,70	-44	-11,73
осетини	+147	+22,62	-31	-9,57	+55	+78,57	+85	+34,84

Таблиця 3.1.3.

Розподіл за рідною мовою сільського населення України в 1989 та 2001 рр.: власна національна, українська, російська (у %)

	власна національна			українська			російська		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
все населення	96,35	95,58	-0,77	85,78	85,79	+0,01	10,26	9,51	-0,75
українці	97,96	97,26	-0,70	97,96	97,26	-0,70	2,01	2,70	+0,69
етнічні групи	86,01	84,26	-1,75	7,48	8,70	+1,22	63,33	55,26	-8,07
росіяни	96,44	92,97	-3,47	4,17	6,89	+2,72	96,44	92,97	-3,47
етнічні групи, крім росіян	70,71	74,39	+3,68	12,68	10,75	-1,93	12,33	12,56	+0,23
білоруси	45,71	28,83	-16,88	24,10	34,89	+10,79	44,79	36,04	-8,75
молдовани	89,24	82,60	-6,64	5,48	9,49	+4,01	5,00	6,07	+1,07
кримські татари	92,45	93,51	+1,06	0,19	0,05	-0,14	2,93	4,94	+2,01
болгари	88,51	85,21	-3,30	1,80	3,20	+1,40	9,05	10,99	+1,94
угорці	98,41	98,26	-0,15	1,04	1,42	+0,38	0,52	0,21	-0,31
румуні	61,86	94,78	+32,92	8,19	4,36	-3,83	0,77	0,36	-0,41
поляки	12,70	15,46	+2,76	81,13	78,66	-2,47	5,71	5,32	-0,39
євреї	21,13	5,18	-15,95	19,04	36,25	+17,21	58,65	56,77	-1,88
вірмени	67,21	69,19	+1,98	7,15	8,97	+1,82	24,54	21,01	-3,53
греки	28,17	9,98	-18,19	3,29	5,16	+1,87	68,24	84,18	+15,94
татари	63,61	57,90	-5,17	4,25	6,13	+1,88	31,48	31,41	-0,07
цигани	47,48	30,43	-17,05	12,93	19,54	+6,61	6,89	5,77	-1,12
азербайджанці	81,43	57,97	-23,46	4,83	11,99	+7,16	13,24	23,32	+10,08
грузини	59,25	43,66	-15,59	13,91	16,39	+2,48	25,49	38,41	+12,92
німці	31,16	14,15	-17,01	15,61	28,69	+13,08	52,96	56,34	+3,38
гагаузи	89,40	84,40	-5,00	1,29	2,79	+1,50	7,62	10,37	-2,75
корейці	42,11	20,29	-21,82	2,48	7,84	+5,36	55,11	70,12	+15,01
узбеки	74,18	36,70	-37,48	8,24	15,74	+7,50	16,83	31,80	+14,97
чуваші	50,83	28,19	-22,64	3,65	8,56	+4,91	45,16	61,30	+16,14
мордва	41,64	22,13	-19,51	3,39	8,94	+5,55	54,54	68,43	+13,89
турки	27,27	93,79	+66,52	9,09	0,89	-8,20	45,45	2,69	-42,76
литовці	59,62	35,97	-23,65	9,31	25,08	+15,77	30,64	38,19	+7,55
араби	27,78	20,85	-6,93	27,78	56,40	+28,62	22,22	17,06	-5,16
словаки	56,50	61,25	+4,75	31,55	34,85	+3,30	2,90	0,99	-1,91
чехи	52,87	28,09	-24,78	25,16	38,03	+12,87	21,58	32,81	+11,23
казахи	59,38	22,61	-36,75	11,33	22,33	+11,00	27,77	48,38	+20,61
латиші	49,39	29,97	-19,42	12,37	29,86	+17,49	37,72	36,74	-0,98
осетини	48,85	36,76	-12,09	10,77	15,68	+4,91	37,54	41,28	+3,74

Таблиця 3.1.4.

Структура сільського населення за етнічними ознаками (1) та рідною мовою: власна національна (2), українська (3), російська (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1			2			3			4		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
все населення	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-
українці	86,54	87,04	+0,50	87,98	88,58	+0,60	98,83	98,69	-0,14	16,93	24,74	+7,81
етнічні групи	13,46	12,96	-0,50	12,02	11,42	-0,60	1,17	1,31	+0,14	83,07	75,26	-7,81
росіяни	8,23	6,88	-1,35	8,18	6,69	-1,49	0,40	0,55	+0,15	76,79	67,24	-9,55
етнічні групи, крім росіян	5,23	6,08	+0,85	3,84	4,73	+0,89	0,77	0,76	-0,01	6,28	8,02	+1,74
білоруси	0,53	0,38	-0,15	0,25	0,12	-0,13	0,15	0,16	+0,01	1,56	1,45	-0,11
молдовани	1,26	1,16	-0,10	1,17	1,00	-0,17	0,08	0,13	+0,05	0,62	0,74	+0,12
кримські татари	0,18	1,03	+0,85	0,17	1,01	+0,84	0,00...	0,00...	0	0,05	0,53	+0,48
болгари	0,78	0,75	-0,03	0,72	0,67	-0,05	0,02	0,03	+0,01	0,69	0,87	+0,18
угорці	0,58	0,63	-0,05	0,60	0,64	+0,04	0,01	0,01	0	0,03	0,01	-0,02
румун	0,58	0,74	+0,16	0,37	0,74	+0,37	0,06	0,04	-0,02	0,04	0,03	-0,01
поляки	0,41	0,28	-0,13	0,05	0,04	-0,01	0,39	0,26	-0,13	0,23	0,16	-0,07
євреї	0,02	0,01	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0	0,14	0,06	-0,08
вірмени	0,04	0,13	+0,09	0,03	0,09	+0,06	0,00...	0,01	+0,01	0,10	0,29	+0,19
греки	0,18	0,19	+0,01	0,05	0,02	-0,03	0,00...	0,01	+0,01	1,17	1,65	+0,48
татари	0,07	0,09	+0,02	0,04	0,05	+0,01	0,00...	0,00...	0	0,20	0,30	+0,10
цигани	0,08	0,09	+0,01	0,04	0,03	-0,01	0,01	0,02	+0,01	0,05	0,05	0
азербайджанці	0,04	0,05	+0,01	0,04	0,03	-0,01	0,00...	0,01	+0,01	0,06	0,13	+0,07
грузини	0,01	0,02	+0,01	0,01	0,01	0	0,00...	0,00...	0	0,03	0,11	+0,08
німці	0,07	0,05	-0,02	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,02	+0,01	0,33	0,32	-0,01
гагаузи	0,14	0,15	+0,01	0,13	0,13	0	0,00...	0,00...	0	0,10	0,16	+0,06
корейці	0,01	0,02	+0,01	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0	0,06	0,20	+0,14
узбеки	0,02	0,02	0	0,02	0,01	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,03	0,08	+0,05
чуваші	0,03	0,02	-0,01	0,01	0,00...	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,12	0,11	-0,01
мордва	0,03	0,02	-0,01	0,01	0,00...	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,14	0,11	-0,03
турки	0,00...	0,04	+0,04	0,00...	0,04	+0,04	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,01	+0,01
литовці	0,01	0,01	0	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0	0,03	0,03	0
араби	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0
словаки	0,01	0,01	-0,01	0,00...	0,01	+0,01	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0
чехи	0,02	0,01	0	0,01	0,00...	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,04	0,05	+0,01
казахи	0,01	0,01	0	0,01	0,00...	-0,01	0,00...	0,00...	0	0,03	0,04	+0,01
латиші	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0	0,02	0,02	0
осетини	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,00...	0	0,01	0,02	+0,01

Таблиця 3.1.5.

Структура етнічних груп (сільське населення) (I) та рідною мовою: власна національна (II), українська (III), російська (IV) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	I			II			III			IV		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
етнічні групи	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-
росіяни	61,16	53,10	-8,06	68,06	58,59	-9,47	34,14	42,05	+7,91	92,44	89,34	-3,10
етнічні групи, крім росіян	38,84	46,90	+8,06	31,94	41,41	+9,47	65,86	57,95	-7,91	7,56	10,66	+3,10
білоруси	3,94	2,96	-0,98	2,09	1,01	-1,08	12,69	11,86	-0,83	1,87	1,93	+0,06
молдовани	9,38	8,95	-0,43	9,73	8,78	-0,95	6,87	9,76	+2,89	0,74	0,98	+0,24
кримські татари	1,35	7,94	+6,59	1,45	8,81	+7,36	0,03	0,05	+0,02	0,06	0,71	+0,65
болгари	5,81	5,81	0	5,97	5,88	-0,09	1,40	2,14	+0,74	0,83	1,15	+0,32
угорці	4,34	4,84	+0,50	4,97	5,64	+0,67	0,60	0,79	+0,19	0,03	0,02	-0,01
румун	4,32	5,74	+1,42	3,11	6,45	+3,34	4,73	2,87	-1,86	0,05	0,04	-0,01
поляки	3,07	2,15	-0,92	0,45	0,40	-0,05	33,37	19,46	-13,91	0,28	0,21	-0,07
євреї	0,18	0,07	-0,11	0,04	0,00...	-0,01	0,45	0,30	-0,15	0,16	0,07	-0,08
вірмени	0,32	1,00	+0,68	0,25	0,82	+0,57	0,30	1,03	+0,73	0,12	0,38	+0,26
греки	1,31	1,44	+0,13	0,43	0,17	-0,26	0,58	0,85	+0,27	1,41	2,19	+0,78
татари	0,49	0,69	+0,20	0,36	0,48	+0,12	0,28	0,49	+0,21	0,24	0,39	+0,15
цигани	0,61	0,68	+0,07	0,33	0,25	+0,08	1,05	1,54	+0,49	0,06	0,07	+0,01

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
азербайджанці	0,33	0,40	+0,07	0,32	0,28	-0,04	0,22	0,55	+0,33	0,07	0,17	+0,10
грузини	0,10	0,21	+0,11	0,07	0,11	+0,04	0,19	0,40	+0,21	0,04	0,15	+0,11
німці	0,48	0,42	-0,06	0,17	0,07	-0,10	0,99	1,39	+0,40	0,40	0,43	+0,03
гагаузи	1,00	1,13	+0,13	1,04	1,13	+0,09	0,17	0,36	+0,19	0,12	0,21	+0,09
корейці	0,09	0,21	+0,12	0,04	0,05	+0,01	0,03	0,19	+0,16	0,07	0,26	+0,19
узбеки	0,15	0,18	+0,03	0,13	0,08	-0,05	0,17	0,32	+0,14	0,04	0,10	+0,06
чуваші	0,20	0,14	-0,06	0,12	0,04	-0,08	0,09	0,14	+0,05	0,17	0,15	-0,02
мордва	0,19	0,13	-0,06	0,09	0,03	-0,06	0,09	0,13	+0,04	0,09	0,15	-0,06
турки	0,00...	0,31	+0,31	0,00...	0,34	+0,34	0,00...	0,03	+0,03	0,00	0,01	+0,01
литовці	0,07	0,06	-0,01	0,05	0,02	-0,03	0,09	0,18	+0,09	0,03	0,04	+0,01
араби	0,00...	0,02	+0,02	0,00...	0,00...	0	0,00...	0,13	+0,13	0,00	0,00...	0
словаки	0,05	0,09	+0,04	0,03	0,06	+0,03	0,21	0,35	-0,14	0,00	0,00...	0
чехи	0,14	0,11	-0,03	0,09	0,04	-0,05	0,49	0,49	0	0,05	0,07	+0,02
казахи	0,07	0,07	0	0,05	0,02	-0,03	0,11	0,17	+0,06	0,03	0,06	+0,03
латиші	0,04	0,04	0	0,02	0,01	-0,01	0,07	0,15	+0,08	0,02	0,03	+0,01
осетини	0,03	0,04	+0,01	0,01	0,01	0	0,04	0,07	+0,03	0,01	0,03	+0,02

Таблиця 3.1.6.

Структура етнічних груп, окрім росіян (сільське населення) (1) та рідною мовою: власна національна (2), українська (3), російська (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1			2			3			4		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
етнічні групи, крім росіян	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-
білоруси	10,14	6,31	-3,83	6,56	2,44	-4,12	19,27	20,47	+1,20	24,75	18,10	-6,65
молдовани	24,14	19,09	-5,05	30,46	21,20	-9,26	10,43	16,85	+6,42	9,79	9,23	-0,56
кримські татари	3,48	16,93	+13,45	4,54	21,28	+16,74	0,05	0,09	+0,04	0,83	6,65	+5,82
болгари	14,95	12,39	-2,56	18,71	14,19	-4,52	2,13	3,69	+1,56	10,97	10,84	-0,13
угорці	11,17	10,31	-0,86	15,55	13,62	-1,93	0,91	1,37	+0,46	0,47	0,17	-0,30
румуни	11,12	12,23	+1,11	9,73	15,59	+5,86	7,18	4,96	-2,22	0,69	0,35	-0,34
поляки	7,92	4,59	-3,33	1,42	0,95	-0,47	50,66	33,58	-17,08	3,67	1,94	-1,73
євреї	0,45	0,16	-0,29	0,14	0,01	-0,13	0,68	0,52	-0,16	2,16	0,70	-1,46
вірмени	0,82	2,14	+1,32	0,78	1,99	+1,21	0,46	1,79	+1,33	1,63	3,58	+1,95
греки	3,37	3,06	-0,31	1,34	0,41	-0,93	0,87	1,47	-0,60	18,63	20,52	+1,89
татари	1,27	1,48	+0,21	1,14	1,15	+0,01	0,42	0,84	+0,42	3,23	3,70	+0,47
цигани	1,56	1,46	-0,10	1,05	0,60	-0,45	1,59	2,65	+1,06	0,87	0,67	-0,20
азербайджанці	0,86	0,86	0	0,99	0,67	-0,32	0,33	0,96	+0,63	0,92	1,60	+0,68
грузини	0,26	0,45	+0,19	0,22	0,26	+0,04	0,29	0,69	+0,40	0,54	1,38	+0,84
німці	1,23	0,90	-0,33	0,54	0,17	-0,37	1,51	2,39	+0,88	5,27	4,03	-1,24
гагаузи	2,59	2,41	-0,18	3,27	2,74	-0,53	0,26	0,63	+0,37	1,60	1,99	-0,39
корейці	0,22	0,44	+0,22	0,13	0,12	-0,01	0,04	0,32	+0,28	1,00	2,47	+1,47
узбеки	0,39	0,38	-0,01	0,41	0,19	-0,22	0,25	0,56	+0,31	0,53	0,97	+0,44
чуваші	0,51	0,30	-0,21	0,37	0,11	-0,26	0,15	0,24	+0,09	1,87	1,44	-0,43
мордва	0,50	0,27	-0,23	0,29	0,08	-0,21	0,13	0,22	+0,09	2,21	1,47	-0,74
турки	0,00	0,66	+0,66	0,00...	0,84	+0,84	0,00...	0,05	+0,05	0,01	0,14	+0,13
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
литовці	0,18	0,13	-0,05	0,15	0,06	-0,09	0,13	0,31	+0,18	0,45	0,41	-0,04
араби	0,00	0,04	+0,04	0,00...	0,01	+0,01	0,00...	0,23	+0,23	0,00...	0,06	+0,06
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
словаки	0,13	0,19	+0,06	0,10	0,15	+0,05	0,32	0,61	+0,29	0,03	0,01	-0,02
чехи	0,37	0,24	-0,13	0,28	0,09	-0,19	0,74	0,85	+0,11	0,66	0,63	-0,03
казахи	0,20	0,15	-0,05	0,16	0,04	-0,12	0,17	0,31	+0,14	0,44	0,57	+0,13
латиші	0,11	0,09	-0,02	0,08	0,04	-0,04	0,11	0,36	+0,15	0,34	0,27	-0,07
осетини	0,07	0,08	+0,01	0,05	0,04	-0,01	0,06	0,12	+0,06	0,22	0,27	+0,05

Таблиця 3.1.7.

Частка сільського населення серед населення за етнічними ознаками (1) та рідною мовою: власна національна (2), українська (3), російська (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1			2			3			4		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
все населення	33,34	33,06	-0,28	36,57	37,10	+0,53	44,23	42,00	-2,23	10,42	10,63	+0,21
українці	39,67	36,98	-2,69	44,30	42,24	-2,06	44,30	42,24	-2,06	6,51	6,77	+0,26
етнічні групи	16,45	19,32	+2,87	16,05	19,09	+3,04	38,67	29,63	-9,04	11,87	13,08	+1,21
росіяни	12,44	13,17	+0,73	12,10	12,76	+0,66	33,20	23,05	-10,16	12,10	12,76	+0,66
етнічні групи, крім росіян	33,50	40,98	+7,48	52,66	63,85	+1,19	42,28	37,40	-4,88	9,64	16,56	+6,92
білоруси	20,67	22,17	+1,50	26,62	32,30	+5,68	53,77	44,25	-9,52	11,28	12,79	+1,51
молдова-ни	66,70	71,54	+4,84	76,34	84,38	+8,04	59,48	63,19	+3,71	21,47	24,64	+3,17
кримські та-тари	66,60	66,11	-0,49	66,51	67,18	+0,67	69,88	48,37	-21,51	48,93	53,25	+4,32
болгари	57,34	58,70	+1,36	72,98	77,97	+4,99	38,44	37,42	-1,02	19,05	21,26	+2,21
угорці	61,43	63,84	+2,41	63,21	65,73	+2,52	24,52	26,51	+1,99	19,97	13,88	-6,08
румун	73,96	78,54	+4,58	73,46	81,14	+7,68	61,89	55,17	-6,72	16,42	18,68	+2,26
поляки	32,40	30,86	-1,56	32,79	36,87	+4,08	39,45	34,21	-5,24	9,13	10,52	+1,39
євреї	0,84	1,45	+0,62	2,49	2,43	-0,06	7,71	3,92	-3,79	0,54	0,99	+0,45
вірмени	13,55	20,77	+7,22	18,60	28,51	+9,91	33,89	32,10	-1,79	7,00	10,11	+3,11
греки	30,62	32,41	+1,79	46,56	50,80	+4,24	43,07	35,12	-7,95	26,51	30,84	+4,33
татари	13,08	19,58	+6,50	17,01	32,24	+15,23	33,20	26,56	-6,64	8,40	10,47	+2,07
цигани	29,22	29,75	+0,53	23,68	20,25	-3,43	30,60	27,55	-3,05	19,56	12,81	-6,75
азербайджанці	20,90	18,43	-2,47	23,50	20,15	-3,35	39,51	30,96	-8,55	11,34	11,45	+0,11
грузини	10,02	12,76	+2,74	11,22	15,19	+3,97	33,92	25,37	-8,55	5,99	9,02	+3,03
німці	29,07	26,12	-2,95	39,07	30,35	-8,72	49,57	33,90	-15,67	22,89	22,74	-0,15
гагаузи	72,55	73,20	+0,65	81,63	86,43	+4,80	66,67	59,17	-7,50	32,26	33,52	+1,26
корейці	23,26	33,73	+10,47	28,73	39,14	+10,41	39,37	48,00	+8,63	20,01	31,11	+11,10
узбеки	17,12	30,04	+12,92	17,76	37,79	+20,03	40,59	32,12	-8,47	12,12	19,68	+7,56
чуваші	22,41	27,03	+4,62	27,01	35,58	+8,57	49,41	43,44	-5,97	18,14	22,98	+4,84
мордва	23,18	27,94	+4,76	30,15	39,18	+9,03	42,22	36,07	-6,15	19,24	24,89	+5,65
турки	12,60	72,64	+60,04	9,57	76,04	+66,46	13,64	42,86	+29,22	12,00	30,51	+18,51
литовці	14,38	18,09	+3,71	17,89	24,28	+6,39	28,87	31,78	+2,91	9,39	11,91	+2,52
араби	1,45	6,42	+4,97	0,49	2,16	+1,67	26,32	26,53	+0,21	2,29	5,83	+3,54
словаки	14,33	28,48	+14,15	22,85	42,39	+19,54	13,80	23,83	+10,03	6,16	5,37	-0,79
чехи	36,82	39,46	+2,65	54,87	55,13	+0,26	30,21	35,48	+5,27	24,52	35,73	+11,21
казахи	16,73	25,77	+9,04	15,95	30,93	+14,98	39,10	38,69	-0,41	14,61	19,86	+5,25
латиші	13,92	17,74	+3,82	19,99	28,21	+8,22	31,30	30,85	-0,45	8,82	10,38	+1,56
осетини	10,24	16,49	+6,25	12,50	25,48	+12,98	29,54	31,17	+1,63	7,24	10,58	+3,34

3.2. Етнічний склад сільського населення (територіальний вимір)

Таблиця 3.2.1.

Чисельність всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	17 154 803	14 845 828	2 308 975	1 412 073	896 902
Захід і Центр	11 813 009	11 152 997	660 012	241 638	418 374
Захід	5 100 163	4 754 531	345 632	33 786	311 846
Волинська	544 383	538 622	5 761	3 914	1 847
Закарпатська	739 154	601 989	137 165	6 315	130 850
Івано-Франківська	824 195	819 331	4 864	3 080	1 784
Львівська	1 115 398	1 098 538	16 860	6 193	10 667
Рівненська	637 560	621 290	16 270	4 116	12 154
Тернопільська	693 087	686 112	6 975	2 599	4 376
Чернівецька	546 386	388 649	157 737	7 569	150 168
Центр	6 712 846	6 398 466	314 380	207 852	106 528
Вінницька	1 078 260	1 051 235	27 025	17 945	9 080
Житомирська	724 104	676 091	48 013	15 470	32 543
Київська	902 782	865 230	37 552	28 415	9 137
Кіровоградська	497 711	452 488	45 223	29 149	16 074
Полтавська	767 555	731 132	36 423	26 742	9 681
Сумська	549 582	497 055	52 527	48 952	3 575
Хмельницька	804 518	774 994	29 524	11 688	17 836
Черкаська	725 412	703 640	21 772	17 085	4 687
Чернігівська	662 922	646 601	16 321	12 406	3 915
Південь і Схід	5 341 794	3 692 831	1 648 963	1 170 435	478 528
Південь	3 742 682	2 533 488	1 209 194	793 410	415 784
Дніпропетровська	651 379	571 709	79 670	63 335	16 335
Запорізька	506 179	365 332	140 847	109 815	31 032
Миколаївська	457 956	391 182	66 774	43 539	23 235
Одеська	899 196	548 906	350 290	97 793	252 497
Херсонська	481 746	403 859	77 887	61 309	16 578
Крим (АРК і Севастополь):	746 226	252 500	493 726	417 619	76 107
АР Крим	727 833	246 619	481 214	405 838	75 376
Севастополь	18 393	5 881	12 512	11 781	731
Схід	1 599 112	1 159 343	439 769	377 025	62 744
Донецька	520 616	363 763	156 853	116 403	40 450
Луганська	392 246	267 790	124 456	116 883	7 573
Харківська	686 250	527 790	158 460	143 739	14 721

Таблиця 3.2.2.

Чисельність всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	15 950 173	13 883 466	2 066 707	1 097 437	969 270
Захід і Центр	10 864 031	10 294 025	570 006	176 362	393 644
Захід	5 052 916	4 714 974	337 942	26 143	311 799
Волинська	530 503	525 816	4 687	2 971	1 716
Закарпатська	794 185	653 416	140 769	5 127	135 642
Івано-Франківська	820 003	816 296	3 707	2 320	1 387
Львівська	1 071 980	1 060 539	11 441	3 548	7 893
Рівненська	627 371	613 673	13 698	3 664	10 034
Тернопільська	658 109	652 546	5 563	2 477	3 086
Чернівецька	550 765	392 688	158 077	6 036	152 041
Центр	5 811 115	5 579 051	232 064	150 219	81 845
Вінницька	954 866	935 682	19 184	12 725	6 459
Житомирська	616 614	584 104	32 510	10 403	22 107

	1	2	3	4	5
Київська	779 505	751 693	27 812	20 336	7 476
Кіровоградська	450 532	417 615	32 917	19 160	13 757
Полтавська	676 954	647 600	29 354	21 066	8 288
Сумська	458 843	419 585	39 258	35 232	4 026
Хмельницька	703 218	682 949	20 269	8 755	11 514
Черкаська	651 054	632 648	18 406	13 439	4 967
Чернігівська	519 529	507 175	12 354	9 103	3 251
Південь і Схід	5 086 142	3 589 441	1 496 701	921 075	575 626
Південь	3 619 803	2 465 424	1 154 379	635 925	518 454
Дніпропетровська	609 688	551 371	58 317	44 874	13 443
Запорізька	473 982	364 768	109 214	81 251	27 963
Миколаївська	427 887	381 431	46 456	27 092	19 364
Одеська	850 997	542 237	308 760	78 353	230 407
Херсонська	470 398	410 381	60 017	41 376	18 641
Крим (АРК і Севастополь):	786 851	215 236	571 615	362 979	208 636
АР Крим	765 336	209 400	555 936	350 602	205 334
Севастополь	21 515	5 836	15 679	12 377	3 302
Схід	1 466 339	1 124 017	342 322	285 150	57 172
Донецька	480 190	352 688	127 502	89 158	38 344
Луганська	356 737	259 328	97 409	91 626	5 783
Харківська	629 412	512 001	117 411	104 366	13 045

Таблиця 3.2.3.

Зміни чисельності всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	-1 204 630	-962 362	-242 268	-314 636	+72 368
Захід і Центр	-948 978	-858 972	-90 006	-65 276	-24 730
Захід	-47 247	-39 557	-7 690	-7 643	-47
Волинська	-13 880	-12 806	-1 074	-943	-131
Закарпатська	+55 031	+51 427	+3 604	-1 188	+4 792
Івано-Франківська	-4 192	-3 035	-1 157	-760	-397
Львівська	-43 418	-37 999	-5 419	-2 645	-2 774
Рівненська	-10 189	-7 617	-2 572	-452	-2 120
Тернопільська	-34 978	-33 566	-1 412	-122	-1 290
Чернівецька	+4 379	+4 039	+340	-1 533	+1 873
Центр	-901 731	-819 415	-82 316	-57 633	-24 683
Вінницька	-123 394	-115 553	-7 841	-5 220	-2 621
Житомирська	-107 490	-91 987	-15 503	-5 067	-10 436
Київська	-123 277	-113 537	-9 740	-8 079	-1 661
Кіровоградська	-47 179	-34 873	-12 306	-9 989	-2 317
Полтавська	-90 601	-83 532	-7 069	-5 676	-1 393
Сумська	-90 739	-77 470	-13 269	-13 720	+451
Хмельницька	-101 300	-92 045	-9 255	-2 933	-6 322
Черкаська	-74 358	-70 992	-3 366	-3 646	+280
Чернігівська	-143 393	-139 426	-3 967	-3 303	-664
Південь і Схід	-255 652	-103 390	-152 262	-249 360	+97 098
Південь	-122 879	-68 064	-54 815	-157 485	+102 670
Дніпропетровська	-41 691	-20 338	-21 353	-18 461	-2 892
Запорізька	-32 197	-564	-31 633	-28 564	-3 069
Миколаївська	-30 069	-9 751	-20 318	-16 447	-3 871
Одеська	-48 199	-6 669	-41 530	-19 440	-22 090
Херсонська	-11 348	+6 522	-17 870	-19 933	+2 063
Крим (АРК і Севастополь):	+40 625	-37 264	+77 889	-54 640	+132 529
АР Крим	+37 503	-37 219	+74 722	-55 236	+129 958
Севастополь	+3 122	-45	+3 167	+596	+2 571
Схід	-132 773	-35 326	-97 447	-91 875	-5 572
Донецька	-40 426	-11 075	-29 351	-27 245	-2 106
Луганська	-35 509	-8 462	-27 047	-25 257	-1 790
Харківська	-56 838	-15 789	-41 049	-39 373	-1 676

Таблиця 3.2.4.

Зміни чисельності всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	-7,02	-6,48	-10,49	-22,28	+8,07
Захід і Центр	-8,03	-7,70	-13,64	-27,01	-5,91
Захід	-0,93	-0,83	-2,22	-22,62	-0,01
Волинська	-2,55	-2,38	-18,64	-24,09	-7,09
Закарпатська	+7,45	+8,54	+2,63	-18,81	+3,66
Івано-Франківська	-0,51	-0,37	-23,79	-24,68	-22,25
Львівська	-3,89	-3,46	-32,14	-42,71	-26,01
Рівненська	-1,60	-1,23	-15,81	-10,98	-17,44
Тернопільська	-5,05	-4,89	-20,24	-4,69	-29,48
Чернівецька	+0,80	+1,04	+0,22	-20,25	+1,25
Центр	-13,43	-12,81	-26,18	-27,73	-23,17
Вінницька	-11,44	-10,99	-29,01	-29,09	-28,87
Житомирська	-14,84	-13,61	-32,29	-32,75	-32,07
Київська	-13,66	-13,12	-25,94	-28,43	-18,18
Кіровоградська	-9,48	-7,71	-27,21	-34,27	-14,41
Полтавська	-11,80	-11,43	-19,41	-21,23	-14,39
Сумська	-16,51	-15,59	-25,26	-28,03	+12,62
Хмельницька	-12,59	-11,88	-31,35	-25,09	-35,45
Черкаська	-10,25	-10,09	-15,46	-21,34	+5,97
Чернігівська	-21,63	-21,56	-24,31	-26,62	-16,96
Південь і Схід	-4,79	-2,80	-9,23	-21,30	+20,29
Південь	-3,28	-2,69	-4,53	-19,85	+24,69
Дніпропетровська	-6,40	-3,56	-26,80	-29,15	-17,70
Запорізька	-6,36	-0,15	-22,46	-26,01	-9,89
Миколаївська	-6,57	-2,49	-30,43	-37,78	-16,66
Одеська	-5,36	-1,21	-11,86	-19,88	-8,75
Херсонська	-2,36	+1,61	-22,94	-32,51	+12,44
Крим (АРК і Севастополь):	+5,44	-14,76	+15,78	-13,08	+174,14
АР Крим	+5,15	-15,09	+15,53	-13,61	+172,41
Севастополь	+16,97	-0,77	+25,31	+5,06	+351,71
Схід	-8,30	-3,05	-22,16	-24,37	-8,88
Донецька	-7,77	-3,04	-18,71	-23,41	-5,21
Луганська	-9,05	-3,16	-21,73	-21,61	-23,64
Харківська	-8,28	-2,99	-25,90	-27,39	-11,39

Таблиця 3.2.5.

Етнічний склад сільського населення: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1		2		3		4	
Україна	86,54	87,04	13,46	12,96	8,23	6,88	5,23	6,08
Захід і Центр	94,41	94,75	5,59	5,25	2,05	1,62	3,54	3,63
Захід	93,22	93,31	6,78	6,69	0,66	0,52	6,12	6,17
Волинська	98,94	99,12	1,06	0,88	0,72	0,56	0,34	0,32
Закарпатська	81,44	82,27	18,56	17,73	0,86	0,65	17,70	17,08
Івано-Франківська	99,41	99,55	0,59	0,45	0,37	0,28	0,22	0,17
Львівська	98,49	98,93	1,51	1,07	0,55	0,33	0,96	0,74
Рівненська	97,45	97,82	2,55	2,18	0,64	0,58	1,91	1,60
Тернопільська	98,99	99,15	1,01	0,85	0,38	0,38	0,63	0,47
Чернівецька	71,13	71,30	28,87	28,70	1,39	1,10	27,48	27,60
Центр	95,32	96,01	4,68	3,99	3,10	2,58	1,58	1,41
Вінницька	97,49	97,99	2,51	2,01	1,67	1,33	0,84	0,68
Житомирська	93,37	94,73	6,63	5,27	2,14	1,69	4,49	3,58
Київська	95,84	96,43	4,16	3,57	3,15	2,61	1,01	0,96
Кіровоградська	90,91	92,70	9,09	7,30	5,86	4,25	3,23	3,05
Полтавська	95,26	95,66	4,74	4,34	3,48	3,11	1,26	1,23

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1		2		3		4	
Сумська	90,44	91,44	9,56	8,56	8,91	7,68	0,65	0,88
Хмельницька	96,33	97,12	3,67	2,88	1,25	1,24	2,22	1,64
Черкаська	97,00	97,17	3,00	2,83	2,35	2,07	0,65	0,76
Чернігівська	97,54	97,62	2,46	2,38	1,87	1,75	0,59	0,63
Південь і Схід	69,13	70,57	30,87	29,43	21,91	18,11	8,96	11,32
Південь	67,69	68,11	32,31	31,89	21,20	17,57	11,11	14,32
Дніпропетровська	87,77	90,43	12,23	9,57	9,72	7,36	2,51	2,21
Запорізька	72,17	76,96	27,83	23,04	21,70	17,14	6,13	5,90
Миколаївська	85,42	89,14	14,58	10,86	9,51	6,33	5,07	4,53
Одеська	61,04	63,72	38,96	26,28	10,88	9,21	28,08	27,07
Херсонська	83,83	87,24	16,17	12,76	12,73	8,80	3,44	3,96
Крим (АРК і Севастополь):	33,84	27,35	66,16	72,65	55,96	46,13	10,20	26,52
АР Крим	33,88	27,36	66,12	72,64	55,76	45,81	10,36	26,83
Севастополь	31,97	27,12	68,03	72,88	64,05	57,53	3,98	15,35
Схід	72,50	76,65	7,50	3,35	23,58	19,45	3,92	3,90
Донецька	69,87	73,45	30,13	26,55	22,36	18,57	7,77	7,98
Луганська	68,27	72,70	31,73	27,30	29,80	25,68	1,93	1,62
Харківська	76,91	81,35	23,09	18,65	20,94	16,58	2,15	2,07

Таблиця 3.2.6.

Зміни етнічного складу сільського населення: українці (1), етнічні групи (2), росіяни (3), етнічні групи, крім росіян (4) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4
Україна	+0,50	-0,50	-1,35	+0,85
Захід і Центр	+0,34	-0,34	-0,43	+0,09
Захід	+0,09	-0,09	-0,14	+0,05
Волинська	+0,18	-0,18	-0,16	-0,02
Закарпатська	+0,83	-0,83	-0,21	-0,62
Івано-Франківська	+0,14	-0,14	-0,09	-0,05
Львівська	+0,44	-0,44	-0,22	-0,22
Рівненська	+0,37	-0,37	-0,06	-0,31
Тернопільська	+0,16	-0,16	0,00	-0,16
Чернівецька	+0,17	-0,17	-0,29	+0,12
Центр	+0,69	-0,69	+0,52	-0,17
Вінницька	+0,50	-0,50	-0,34	-0,16
Житомирська	+1,36	-1,35	-0,45	-0,91
Київська	+0,59	-0,59	-0,54	-0,05
Кіровоградська	+1,79	-1,79	-1,61	-0,18
Полтавська	+0,40	-0,40	-0,37	-0,03
Сумська	+1,00	-1,00	-1,23	+0,23
Хмельницька	+0,79	-0,79	-0,21	-0,58
Черкаська	+0,17	-0,17	-0,28	+0,11
Чернігівська	+0,08	-0,08	-0,12	+0,04
Південь і Схід	+1,44	-1,44	-3,80	+2,36
Південь	+0,42	-0,42	-3,63	+3,21
Дніпропетровська	+2,66	-2,66	-2,36	-0,30
Запорізька	+4,79	-4,79	-4,56	-0,23
Миколаївська	+3,72	-3,72	-3,18	-0,54
Одеська	+2,68	-2,68	-1,67	-1,01
Херсонська	+3,41	-3,41	-3,93	+0,52
Крим (АРК і Севастополь):	-6,49	+6,49	-9,83	+16,32
АР Крим	-6,52	+6,52	-9,95	+16,47
Севастополь	-4,85	+4,85	-6,52	+11,37
Схід	+4,15	-4,15	-4,13	-0,02
Донецька	+3,58	-3,58	-3,79	+0,21
Луганська	+4,43	-4,43	-4,12	-0,31
Харківська	+4,44	-4,44	-4,36	-0,08

Таблиця 3.2.7.

Структура сільських етнічних груп: росіяни (1), етнічні групи, крім росіян (2) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
	1			2		
Україна	61,16	53,10	-8,06	38,84	42,90	+8,06
Захід і Центр	36,61	30,94	-5,67	63,39	69,06	+5,67
Захід	9,78	7,74	-2,04	90,22	92,26	+2,04
Волинська	67,94	63,39	-4,55	32,06	36,41	+4,55
Закарпатська	4,60	3,64	-0,96	95,40	96,36	+0,96
Івано-Франківська	63,32	62,58	-0,74	36,68	37,42	+0,74
Львівська	36,73	31,01	-5,72	63,27	68,99	+5,72
Рівненська	25,30	26,75	+1,45	74,70	73,25	-1,45
Тернопільська	37,26	44,53	+7,27	62,74	55,47	-7,27
Чернівецька	4,80	3,82	-0,98	95,20	96,18	+0,98
Центр	66,11	64,73	-1,38	33,89	35,27	+1,38
Вінницька	66,40	66,33	-0,07	33,60	33,67	+0,07
Житомирська	32,22	32,00	-0,22	67,78	68,00	+0,22
Київська	75,67	73,12	-2,55	24,33	26,88	+2,55
Кіровоградська	64,46	58,21	-6,25	35,54	41,79	+6,25
Полтавська	73,42	71,77	-1,65	26,58	28,23	+1,65
Сумська	93,19	89,74	-3,45	6,81	10,26	+3,45
Хмельницька	39,59	43,19	+3,60	60,41	56,81	-3,60
Черкаська	78,47	73,01	-5,46	21,53	26,99	+5,46
Чернігівська	76,01	73,68	-2,33	23,99	26,32	+2,33
Південь і Схід	70,98	61,54	-9,44	29,02	38,46	+9,44
Південь	65,61	55,09	-10,52	34,39	44,91	+10,52
Дніпропетровська	79,50	76,95	-2,55	20,50	23,05	+2,55
Запорізька	77,97	74,40	-3,57	22,03	25,60	+3,57
Миколаївська	65,20	58,32	-6,88	34,80	41,68	+6,88
Одеська	27,92	25,38	-2,54	72,08	74,62	+2,54
Херсонська	78,72	68,94	-9,78	21,28	31,06	+9,78
Крим (АРК і Севастополь):	84,59	63,50	-21,09	15,41	36,50	+21,09
АР Крим	84,34	63,07	-21,27	15,66	36,93	+21,27
Севастополь	94,16	78,94	-15,22	5,84	21,06	+15,22
Схід	85,73	83,30	-2,43	14,27	16,70	+2,43
Донецька	74,21	69,93	-4,28	25,79	30,07	+4,28
Луганська	93,92	94,06	+0,14	6,08	5,94	-0,14
Харківська	90,71	88,89	-1,82	9,29	11,11	+1,82

Таблиця 3.2.8.

Територіальне розміщення всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Південь і Центр	68,86	75,13	28,58	17,11	46,65
Захід	29,73	32,03	14,97	2,39	34,77
Волинська	3,17	3,63	0,25	0,28	0,20
Закарпатська	4,31	4,06	3,94	0,44	14,59
Івано-Франківська	4,80	5,52	0,21	0,22	0,20
Львівська	6,50	7,40	0,73	0,44	1,19
Рівненська	3,72	4,18	0,71	0,29	1,35
Тернопільська	4,04	4,62	0,30	0,18	0,49
Чернівецька	3,19	2,62	6,83	0,54	16,74
Центр	39,13	43,10	13,61	14,72	11,88
Вінницька	6,29	7,08	1,17	1,27	1,01
Житомирська	4,22	4,55	2,08	1,10	3,63
Київська	5,26	5,83	1,63	2,01	1,02
Кіровоградська	2,90	3,05	1,96	2,06	1,79
Полтавська	4,48	4,92	1,58	1,89	1,08

	1	2	3	4	5
Сумська	3,20	3,35	2,27	3,47	0,40
Хмельницька	4,69	5,22	1,28	0,83	1,99
Черкаська	4,23	4,74	0,94	1,21	0,52
Чернігівська	3,86	4,36	0,70	0,88	0,44
Південь і Схід	31,14	24,87	71,42	82,89	53,35
Південь	21,82	17,06	52,37	56,19	46,36
Дніпропетровська	3,80	3,85	3,45	4,49	1,82
Запорізька	2,95	2,46	6,10	7,78	3,46
Миколаївська	2,67	2,63	2,89	3,08	2,59
Одеська	5,24	3,70	15,17	6,93	28,15
Херсонська	2,81	2,72	3,38	4,34	1,85
Крим (АРК і Севастополь):	4,35	1,70	21,38	29,57	8,49
АР Крим	4,24	1,66	20,84	28,74	8,41
Севастополь	0,11	0,04	0,54	0,83	0,08
Схід	9,32	7,81	19,05	26,70	6,99
Донецька	3,03	2,45	6,80	8,24	4,51
Луганська	2,29	1,80	5,39	8,28	0,84
Харківська	4,00	3,56	6,86	10,18	1,64

Таблиця 3.2.9.

Територіальне розміщення всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Захід і Центр	68,11	74,15	27,58	16,07	40,61
Захід	31,68	33,96	16,35	2,38	32,17
Волинська	3,33	3,79	0,23	0,27	0,18
Закарпатська	4,98	4,70	6,81	0,47	13,99
Івано-Франківська	5,14	5,88	0,18	0,21	0,14
Львівська	6,72	7,64	0,55	0,32	0,81
Рівненська	3,93	4,42	0,66	0,33	1,04
Тернопільська	4,13	4,70	0,27	0,23	0,32
Чернівецька	3,45	2,83	7,65	0,55	15,69
Центр	36,43	40,19	11,23	13,69	8,44
Вінницька	5,99	6,74	0,93	1,16	0,67
Житомирська	3,86	4,21	1,57	0,95	2,28
Київська	4,89	5,41	1,35	1,85	0,77
Кіровоградська	2,82	3,01	1,59	1,75	1,42
Полтавська	4,24	4,67	1,42	1,92	0,85
Сумська	2,88	3,02	1,90	3,21	0,42
Хмельницька	4,41	4,92	0,98	0,80	1,19
Черкаська	4,08	4,56	0,89	1,22	0,51
Чернігівська	3,26	3,65	0,60	0,83	0,33
Південь і Схід	31,89	25,85	72,42	83,93	59,39
Південь	22,70	17,76	55,86	57,95	53,49
Дніпропетровська	3,82	3,97	2,82	4,09	1,39
Запорізька	2,97	2,63	5,28	7,40	2,89
Миколаївська	2,68	2,75	2,25	2,47	2,00
Одеська	5,34	3,91	14,94	7,14	23,77
Херсонська	2,95	2,95	2,91	3,77	1,92
Крим (АРК і Севастополь):	4,93	1,55	27,66	33,08	21,52
АР Крим	4,80	1,51	26,90	31,95	21,18
Севастополь	0,13	0,04	0,76	1,13	0,34
Схід	9,19	8,09	16,56	25,98	5,90
Донецька	3,01	2,54	6,17	8,12	3,95
Луганська	2,23	1,86	4,71	8,35	0,60
Харківська	3,95	3,69	5,68	9,51	1,35

Таблиця 3.2.10.

Зміни територіального розміщення всього сільського населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4	5
Захід і Центр	-0,75	-0,98	-1,00	-1,04	-6,04
Захід	+1,95	+1,93	+1,38	-0,01	-2,60
Волинська	+0,16	+0,16	-0,02	-0,01	-0,02
Закарпатська	+0,57	+0,64	+0,87	+0,03	-0,60
Івано-Франківська	+0,34	+0,36	-0,03	-0,01	-0,06
Львівська	+0,22	+0,24	-0,18	-0,12	-0,38
Рівненська	+0,21	+0,24	-0,05	+0,04	-0,32
Тернопільська	+0,09	+0,08	-0,03	+0,05	-0,17
Чернівецька	+0,26	+0,21	+0,82	+0,01	-1,05
Центр	-2,70	-2,91	-2,38	-1,03	-3,44
Вінницька	-0,30	-0,34	-0,24	-0,11	-0,34
Житомирська	-0,36	-0,34	-0,51	-0,15	-1,35
Київська	-0,37	-0,42	-0,28	-0,16	-0,25
Кіровоградська	-0,08	-0,04	-0,37	-0,31	-0,37
Полтавська	-0,24	-0,25	-0,16	+0,03	-0,23
Сумська	-0,32	-0,33	-0,37	-0,26	+0,02
Хмельницька	-0,28	-0,30	-0,30	-0,03	-0,80
Черкаська	-0,15	-0,28	-0,05	+0,01	-0,01
Чернігівська	-0,60	-0,71	-0,10	-0,05	-0,11
Південь і Схід	+0,75	+0,98	+1,00	+1,04	+6,04
Південь	+0,88	+0,70	+3,49	+1,76	+7,13
Дніпропетровська	+0,02	+0,12	-0,63	-0,40	-0,43
Запорізька	+0,02	+0,17	-0,82	-0,38	-0,57
Миколаївська	+0,01	+0,12	-0,64	-0,61	-0,59
Одеська	+0,10	+0,21	-0,23	+0,21	-4,38
Херсонська	+0,14	+0,13	-0,47	-0,57	-0,07
Крим (АРК і Севастополь):	+0,58	-0,15	+6,28	+3,51	+13,03
АР Крим	+0,56	-0,15	+6,06	+3,21	+12,77
Севастополь	+0,02	0,00	+0,22	+0,30	+0,26
Схід	-0,13	+0,28	-2,49	-0,72	-1,09
Донецька	-0,02	+0,09	-0,63	-0,12	-0,56
Луганська	-0,06	+0,06	-0,68	+0,07	-0,24
Харківська	-0,05	+0,13	-1,18	-0,67	-0,29

Таблиця 3.2.11.

Частка сільського населення серед усього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 1989 році (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	33,34	39,67	16,45	12,44	33,50
Захід і Центр	44,50	48,13	19,58	10,74	37,33
Захід	52,50	54,88	32,92	6,87	55,89
Волинська	51,43	53,79	10,09	8,35	18,09
Закарпатська	59,34	61,63	51,02	12,77	59,64
Івано-Франківська	58,32	61,01	6,92	5,40	13,40
Львівська	40,90	44,57	6,42	3,67	15,79
Рівненська	54,76	57,22	20,72	7,67	48,85
Тернопільська	59,54	60,91	18,56	9,77	39,89
Чернівецька	58,08	58,35	57,42	12,00	70,95
Центр	39,88	44,10	13,54	11,82	18,93
Вінницька	56,14	59,80	16,60	15,95	18,03
Житомирська	47,09	51,76	20,74	12,74	29,58
Київська	46,67	50,04	18,31	16,92	24,57
Кіровоградська	40,53	43,22	24,97	20,23	43,64
Полтавська	43,89	47,58	17,17	14,94	29,23
Сумська	38,50	40,73	25,37	25,76	21,08

	1	2	3	4	5
Хмельницька	52,87	56,37	20,11	13,28	30,33
Черкаська	47,49	50,92	14,95	13,97	20,11
Чернігівська	46,92	50,04	13,53	12,85	16,24
Південь і Схід	21,45	25,92	15,47	12,85	30,74
Південь	27,59	31,37	22,04	17,81	40,32
Дніпропетровська	16,83	20,64	7,24	6,77	9,93
Запорізька	24,41	27,93	18,39	16,54	30,45
Миколаївська	34,48	38,98	20,56	16,88	34,81
Одеська	34,26	38,31	29,40	13,60	53,44
Херсонська	38,95	43,10	25,96	24,57	32,83
Крим (АРК і Севастополь):	30,70	40,34	27,36	25,63	43,49
АР Крим	35,72	45,27	32,24	30,36	48,39
Севастополь	4,68	7,25	4,01	4,03	3,80
Схід	14,10	18,79	8,50	8,11	11,94
Донецька	9,80	13,51	5,99	5,03	13,38
Луганська	13,73	18,07	9,05	9,14	7,91
Харківська	21,62	26,48	13,41	13,63	11,55

Таблиця 3.2.12.

Частка сільського населення серед усього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) у 2001 році (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	33,06	36,98	19,32	13,17	40,98
Захід і Центр	43,11	44,81	25,59	13,06	44,87
Захід	52,90	53,56	45,09	10,22	63,15
Волинська	50,18	51,30	14,53	11,82	24,08
Закарпатська	63,30	64,69	57,58	16,54	63,53
Івано-Франківська	58,32	59,53	10,63	9,31	13,92
Львівська	41,14	42,92	8,48	3,83	18,63
Рівненська	53,56	54,63	28,51	12,16	56,01
Тернопільська	57,80	58,60	22,27	17,45	28,60
Чернівецька	59,93	56,99	68,74	15,93	79,15
Центр	37,14	39,38	15,70	13,73	21,34
Вінницька	54,13	55,89	21,36	18,85	28,95
Житомирська	44,38	46,55	24,24	15,11	33,71
Київська	42,80	44,62	20,41	18,60	27,75
Кіровоградська	40,02	41,16	29,63	22,83	50,65
Полтавська	41,76	43,72	20,96	17,99	36,08
Сумська	35,38	36,42	27,13	28,96	17,45
Хмельницька	48,29	50,99	23,21	17,27	31,43
Черкаська	46,56	48,62	18,95	17,78	23,05
Чернігівська	42,73	43,90	15,31	14,63	17,57
Південь і Схід	22,07	24,64	17,67	13,19	38,69
Південь	28,32	29,69	25,79	18,67	48,47
Дніпропетровська	17,12	19,51	7,93	7,15	12,46
Запорізька	24,60	26,74	19,41	17,04	32,53
Миколаївська	33,88	36,87	20,34	15,26	38,03
Одеська	34,65	35,16	33,81	15,41	56,92
Херсонська	40,11	42,68	28,43	25,04	40,62
Крим (АРК і Севастополь):	32,77	37,33	31,33	25,03	55,76
АР Крим	37,81	42,54	36,29	29,70	58,44
Севастополь	5,70	6,91	5,36	4,58	14,50
Схід	14,29	17,96	8,57	7,97	13,67
Донецька	9,95	12,85	6,13	4,83	16,18
Луганська	14,04	17,61	9,12	9,24	7,61
Харківська	21,74	24,99	13,86	14,07	12,41

Таблиця 3.2.13.

Зміни частки сільського населення серед усього населення (1), українців (2), етнічних груп (3), росіян (4), етнічних груп, окрім росіян (5) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4	5
Україна	-0,28	-2,69	+2,87	+0,73	+7,48
Захід і Центр	-1,39	-3,32	+6,01	+2,32	+7,54
Захід	+0,40	-1,32	+12,17	+3,35	+7,26
Волинська	-1,25	-2,49	+4,44	+3,47	+5,99
Закарпатська	+3,96	+3,06	+6,56	+3,77	+3,89
Івано-Франківська	0,00	-1,48	+3,71	+3,91	+0,52
Львівська	+0,24	-1,65	+2,06	+0,16	+2,84
Рівненська	-1,20	-2,59	+7,79	+4,49	+7,16
Тернопільська	-1,74	-2,31	+3,71	+7,68	-11,29
Чернівецька	+1,85	-1,36	+11,32	+3,93	+8,20
Центр	-2,74	-4,72	+2,16	+1,91	+2,41
Вінницька	-2,01	-3,91	+4,76	+2,90	+10,92
Житомирська	-2,71	-5,21	+3,50	+2,37	+4,13
Київська	-3,87	-5,42	+2,10	+1,68	+3,18
Кіровоградська	-0,51	-2,06	+4,66	+2,60	+7,01
Полтавська	-2,13	-3,86	+3,79	+3,05	+6,85
Сумська	-3,12	-4,31	+1,76	+3,20	-3,63
Хмельницька	-4,58	-5,38	+3,10	+3,99	+1,10
Черкаська	-0,93	-2,30	+4,00	+3,81	+2,94
Чернігівська	-4,19	-6,14	+1,78	+1,78	+1,33
Південь і Схід	+0,62	-1,28	+2,20	+0,34	+7,95
Південь	+0,73	-1,68	+3,75	+0,86	+8,15
Дніпропетровська	+0,29	-1,13	+0,69	+0,38	+2,53
Запорізька	+0,19	-1,19	+1,02	+0,50	+2,08
Миколаївська	-0,60	+2,11	-0,22	-1,62	+3,22
Одеська	+2,07	-3,01	+4,41	-0,60	+3,48
Херсонська	+1,16	-0,62	+2,47	+0,47	+7,79
Крим (АРК і Севастополь):	+2,07	-3,01	+3,97	-0,60	+12,27
АР Крим	+2,09	-2,73	+4,05	-1,06	+10,05
Севастополь	+1,02	-0,34	+1,35	+0,55	+10,70
Схід	+0,19	-0,83	+0,07	-0,14	+1,73
Донецька	+0,15	-0,66	+0,14	-0,20	+2,80
Луганська	+0,31	-0,46	+0,07	+0,10	-0,30
Харківська	+0,12	-1,49	+0,45	+0,44	+0,86

3.3. Мовна структура сільського населення (територіальний вимір)

Таблиця 3.3.1.

Чисельність всього сільського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 1989 році (осіб)

	1	2	3	4
Україна	17 154 803	14 715 089	1 760 289	679 425
Захід і Центр	11 813 009	11 194 409	295 456	323 144
Захід	5 100 163	4 781 158	37 164	281 841
Волинська	544 163	539 183	4 122	1078
Закарпатська	739 154	600 846	7 042	131 266
Івано-Франківська	824 195	819 818	3 444	933
Львівська	1 115 398	1 102 614	6 983	5 801
Рівненська	637 560	631 654	4 447	1 459
Тернопільська	693 087	689 525	2 810	752
Чернівецька	546 386	397 518	8 316	140 552
Центр	6 712 846	6 413 251	258 292	41 303
Вінницька	1 078 260	1 055 272	18 890	4 098
Житомирська	724 104	705 360	15 576	3 168
Київська	902 782	867 084	31 084	4 614
Кіровоградська	497 711	456 119	30 161	11 431

	1	2	3	4
Полтавська	767 555	733 029	28 080	6 446
Сумська	549 582	476 391	70 757	2 434
Хмельницька	804 518	788 890	12 093	3 535
Черкаська	725 412	704 930	17 578	2 904
Чернігівська	662 922	626 176	34 073	2 673
Південь і Схід	5 341 794	3 520 680	1 464 833	356 281
Південь	3 742 682	2 420 619	991 950	330 113
Дніпропетровська	651 379	575 700	67 327	8 352
Запорізька	506 179	351 045	136 878	18 256
Миколаївська	457 956	389 468	54 187	14 301
Одеська	899 196	537 865	133 215	228 116
Херсонська	481 746	402 892	70 230	8 624
Крим (АРК і Севастополь):	746 226	163 649	530 113	52 464
АР Крим	727 833	159 811	515 890	52 132
Севастополь	18 393	3 838	14 223	332
Схід	1 599 112	1 100 061	472 883	26 168
Донецька	520 616	323 469	183 763	13 384
Луганська	392 246	251 672	136 992	3 582
Харківська	686 250	524 920	152 128	9 202

Таблиця 3.3.2.

Чисельність всього сільського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) у 2001 році (осіб)

	1	2	3	4
Україна	15 950 173	13 682 932	1 517 486	749 755
Захід і Центр	10 864 031	10 344 168	202 670	317 193
Захід	5 052 916	4 738 514	25 800	288 602
Волинська	530 503	526 827	2 873	803
Закарпатська	794 185	654 950	5 270	133 965
Івано-Франківська	820 003	817 197	2 139	667
Львівська	1 071 980	1 063 799	3 230	4 951
Рівненська	627 371	622 748	3 589	1 034
Тернопільська	658 109	654 968	2 486	655
Чернівецька	550 765	398 025	6 213	146 527
Центр	5 811 115	5 605 654	176 870	28 591
Вінницька	954 866	939 269	12 716	2 881
Житомирська	616 614	604 842	9 918	1 854
Київська	779 505	755 142	21 109	3 254
Кіровоградська	450 532	421 753	21 104	7 675
Полтавська	676 954	651 451	21 291	4 212
Сумська	458 843	408 012	48 805	2 026
Хмельницька	703 218	691 968	8 599	2 651
Черкаська	651 054	635 112	13 424	2 518
Чернігівська	519 529	498 105	19 904	1 520
Південь і Схід	5 086 142	3 338 764	1 314 816	432 562
Південь	3 619 803	2 322 203	879 710	417 890
Дніпропетровська	609 688	554 239	49 705	5 744
Запорізька	473 982	338 365	122 849	12 768
Миколаївська	427 887	383 264	34 553	10 070
Одеська	850 997	533 019	115 285	202 693
Херсонська	470 398	408 037	52 003	10 358
Крим (АРК і Севастополь):	786 851	105 279	505 315	176 257
АР Крим	765 336	102 628	488 969	173 739
Севастополь	21 515	2 651	16 346	2 518
Схід	1 466 339	1 016 561	435 106	14 672
Донецька	480 190	284 803	189 211	6 176
Луганська	356 737	227 495	127 246	1 996
Харківська	629 412	505 263	118 649	6 500

Таблиця 3.3.3.

Зміни чисельності всього сільського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989-2001 рр. (осіб)

	1	2	3	4
Україна	-1 204 630	-1 032 157	-242 803	+70 330
Захід і Центр	-948 978	-850 241	-92 786	-5 951
Захід	-47 247	-42 644	-11 364	+6 761
Волинська	-13 880	-12 356	-1 249	-275
Закарпатська	+55 031	+54 104	-1 772	+2 699
Івано-Франківська	-4 192	-2 621	-1 305	-266
Львівська	-43 418	-38 815	-3 753	-850
Рівненська	-10 189	-8 906	-858	-425
Тернопільська	-34 978	-34 557	-324	-97
Чернівецька	+4 379	+507	-2 103	+5 975
Центр	-901 731	-807 597	-81 422	-12 712
Вінницька	-123 394	-116 003	-6 174	-1 217
Житомирська	-107 490	-100 518	-5 658	-1 314
Київська	-123 277	-111 942	-9 975	-1 360
Кіровоградська	-47 179	-34 366	-9 057	-3 756
Полтавська	-90 601	-81 578	-6 789	-2 234
Сумська	-90 739	-68 379	-21 952	-408
Хмельницька	-101 300	-96 922	-3 494	-884
Черкаська	-74 358	-69 818	-4 154	-386
Чернігівська	-143 393	-128 071	-14 169	-1 153
Південь і Схід	-255 652	-181 916	-150 017	+76 281
Південь	-122 879	-98 416	-112 240	+87 777
Дніпропетровська	-41 691	-21 461	-17 622	-2 608
Запорізька	-32 197	-12 680	-14 029	-5 488
Миколаївська	-30 069	-6 204	-19 634	-4 231
Одеська	-48 199	-4 846	-17 930	-25 423
Херсонська	-11 348	+5 145	-18 227	+1 734
Крим (АРК і Севастополь):	+40 625	-58 370	-24 798	+123 793
АР Крим	+37 503	-57 183	-26 921	+121 607
Севастополь	+3 122	-1 187	+2 123	+2 186
Схід	-132 773	-83 500	-37 777	-11 496
Донецька	-40 426	-38 666	+5 448	-7 208
Луганська	-35 509	-24 177	-9 746	-1 586
Харківська	-56 838	-20 657	-33 479	-2 702

Таблиця 3.3.4.

Зміни чисельності всього сільського населення (1), україномовного населення (2), російськомовного населення (3), населення з іншими мовами, крім української та російської (4) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3	4
Україна	-7,02	-7,01	-13,79	+10,35
Захід і Центр	-8,03	-7,60	-31,40	-1,84
Захід	-0,93	-0,89	-30,58	+2,40
Волинська	-2,55	-2,29	-30,30	-25,51
Закарпатська	+7,45	+9,00	-25,16	+2,06
Івано-Франківська	-0,51	-0,32	-37,89	-28,51
Львівська	-3,89	-3,52	-53,74	-14,65
Рівненська	-1,60	-1,41	-19,29	-29,13
Тернопільська	-5,05	-5,01	-11,53	-12,90
Чернівецька	+0,80	+0,13	-25,29	+4,25
Центр	-13,43	-12,59	-31,52	-30,78
Вінницька	-11,44	-10,99	-32,68	-29,70
Житомирська	-14,84	-14,25	-36,33	-41,48
Київська	-13,66	-12,91	-32,09	-29,48
Кіровоградська	-9,48	-7,53	-30,03	-32,86
Полтавська	-11,80	-11,13	-24,18	-34,66
Сумська	-16,51	-14,35	-31,02	-16,76

	1	2	3	4
Хмельницька	-12,59	-12,29	-28,89	-25,01
Черкаська	-10,25	-9,90	-23,63	-13,29
Чернігівська	-21,63	-20,45	-41,58	-43,14
Південь і Схід	-4,79	-5,17	-10,24	+21,41
Південь	-3,28	-4,07	-11,32	+26,59
Дніпропетровська	-640	-3,73	-26,17	-31,23
Запорізька	-6,36	-3,61	-10,25	-30,06
Миколаївська	-6,57	-1,59	-36,23	-29,59
Одеська	-5,36	-0,90	-13,46	-11,14
Херсонська	-2,36	+1,28	-25,95	+20,11
Крим (АРК і Севастополь):	+5,44	-35,67	-4,68	+235,96
АР Крим	+5,15	-35,78	-5,22	+233,27
Севастополь	+16,97	-30,93	+14,93	+658,43
Схід	-8,30	-7,59	-7,99	-43,93
Донецька	-7,77	-11,95	+2,96	-53,86
Луганська	-9,05	-9,61	-7,11	-44,28
Харківська	-8,28	-3,94	-22,01	-29,36

Таблиця 3.3.5.

Мовна структура сільського населення: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) у 1989 та 2001 рр. (у %)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1		2		3	
Україна	85,78	85,79	10,26	9,51	3,96	4,70
Захід і Центр	94,76	95,21	2,50	1,87	2,74	2,92
Захід	93,74	93,78	0,73	0,51	5,53	5,71
Волинська	99,04	99,31	0,76	0,54	0,20	0,15
Закарпатська	81,29	82,47	0,95	0,66	17,76	16,87
Івано-Франківська	99,47	99,66	0,42	0,26	0,11	0,08
Львівська	98,85	99,24	0,63	0,30	0,52	0,46
Рівненська	99,07	99,26	0,70	0,57	0,23	0,17
Тернопільська	99,49	99,52	0,40	0,38	0,11	0,10
Чернівецька	72,75	72,27	1,52	1,13	25,73	26,60
Центр	95,54	96,47	3,84	3,04	0,62	0,49
Вінницька	97,87	98,37	1,75	1,33	0,38	0,30
Житомирська	97,41	98,09	2,15	1,61	0,44	0,30
Київська	96,05	96,87	3,44	2,71	0,51	0,42
Кіровоградська	91,64	93,61	6,06	4,69	2,30	1,70
Полтавська	95,50	96,23	3,66	3,15	0,84	0,62
Сумська	86,68	88,92	12,88	10,64	0,44	0,44
Хмельницька	98,06	98,40	1,50	1,22	0,44	0,38
Черкаська	97,18	97,55	2,42	2,06	0,40	0,39
Чернігівська	94,46	95,88	5,14	3,83	0,40	0,29
Південь і Схід	65,91	65,64	27,42	25,85	6,67	8,51
Південь	64,68	64,15	26,50	24,30	8,82	11,55
Дніпропетровська	88,38	90,91	10,34	8,15	1,28	0,94
Запорізька	69,35	71,39	27,04	25,92	3,61	2,69
Миколаївська	85,05	89,57	11,83	8,08	3,12	2,35
Одеська	59,82	62,63	14,81	13,55	25,37	23,82
Херсонська	83,63	86,74	14,58	11,06	1,79	2,20
Кримська (АРК і Севастополь):	21,93	13,38	71,04	64,22	7,03	22,40
АР Крим	21,96	13,41	70,88	63,89	7,16	22,70
Севастополь	20,87	12,32	77,32	75,98	1,81	11,70
Схід	68,79	69,33	29,57	29,67	1,64	1,00
Донецька	62,13	59,31	35,30	39,40	2,57	1,29
Луганська	64,16	63,77	34,93	35,67	0,91	0,56
Харківська	76,49	80,12	22,17	18,85	1,34	1,03

Таблиця 3.3.6.

Зміни мовної структури сільського населення: україномовне населення (1), російськомовне населення (2), населення з іншими мовами, крім української та російської (3) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3
Україна	+0,01	-0,75	+0,74
<i>Захід і Центр</i>	<i>+0,45</i>	<i>-0,63</i>	<i>+0,18</i>
Захід	+0,04	-0,22	+0,18
Волинська	+0,27	-0,22	-0,05
Закарпатська	+1,18	-0,29	-0,89
Івано-Франківська	+0,19	-0,16	-0,03
Львівська	+0,39	-0,33	-0,06
Рівненська	+0,19	-0,13	-0,06
Тернопільська	+0,03	-0,02	-0,01
Чернівецька	-0,48	-0,39	+0,87
Центр	+0,93	-0,80	-0,13
Вінницька	+0,50	-0,42	-0,08
Житомирська	+0,68	-0,54	-0,14
Київська	+0,82	-0,73	-0,09
Кіровоградська	+1,97	-1,37	-0,60
Полтавська	+0,73	-0,51	-0,22
Сумська	+2,24	-2,24	0,00
Хмельницька	+0,34	-0,28	-0,06
Черкаська	+0,37	-0,36	-0,01
Чернігівська	-1,42	-1,31	-0,11
<i>Південь і Схід</i>	<i>-0,27</i>	<i>-1,57</i>	<i>+1,84</i>
Південь	-0,53	-2,20	+2,73
Дніпропетровська	+2,53	-2,19	-0,34
Запорізька	+2,04	-1,12	-0,92
Миколаївська	+4,52	-3,75	-0,77
Одеська	+2,81	-1,26	-1,55
Херсонська	+3,11	-3,52	+0,41
Крим (АРК і Севастополь):	-8,55	-6,82	+15,37
АР Крим	-8,55	-6,99	+15,54
Севастополь	-8,55	-1,34	+9,89
Схід	+0,54	+0,10	-0,64
Донецька	-2,82	+4,10	-1,28
Луганська	-0,39	+0,74	-0,35
Харківська	+3,63	-3,32	-0,31

Наукове видання

Скляр Володимир Миколайович

Етномовні процеси в українському просторі:

1989-2001 рр.

Монографія

Автор висловлює подяку Харківському громадському об'єднанню
«Поступ» за підтримку цього видання

Відповідальний за випуск В.Г. Михайлов

За авторською редакцією

Підписано до друку 25.05.09. Формат 60×84 1/16. Папір офсет.
Друк-ризографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. Друк. арк. 43,6.
Обл.-вид. арк. 44. Наклад 300 прим. Зам. № 7

Видана та надрукована ТОВ ТО «ЕКСЛЮЗИВ». 61153, м. Харків, а/с 7432.
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 347 від 28.02.2001 р.